

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
КЊИГА LV

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

JAN 05 2010

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
et
INSTITUT DE LA LANGUE SERBE DE
L'ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

RECUEIL
DE DIALECTOLOGIE
SERBE
LV

TRAITÉS ET MATÉRIAUX

Comité de rédaction

*Dr Nedeljko Bogdanović, dr Drago Ćupić, dr Milan Dragičević,
dr Aleksandar Mladenović, dr Miroslav Nikolić, dr Asim Peco,
dr Dragoljub Petrović, dr Slobodan Remetić*

Rédacteur en chef

ALEKSANDAR MLADENović

BELGRADE
2008

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
LV

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор

*Др Недељко Богдановић, др Милан Драгичевић, др Александар Младеновић,
др Мирослав Николић, др Драгољуб Петровић,
др Асим Пецо, др Слободан Реметић, др Драго Ћујић*

Главни уредник

АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ

БЕОГРАД
2008

Секретар часописа
др Слободан Реметић

У финансирању ове књиге учествовало је
Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

Издају
Српска академија наука и уметности, Београд, Кнез-Михаилова 35
и
Институт за српски језик САНУ, Београд, Кнез-Михаилова 36

Израда програма и компјутерска припрема за штампу:
Давор Палчић
palcic@eunet.rs

Штампа:
ЧИГОЈА ШТАМПА
Београд, Студентски трг 13
chigoja@eunet.rs
www.chigoja.co.rs

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

80

СРПСКИ дијалектолошки зборник — Recueil de dialectologie serbe / главни уредник Александар Младеновић. — 1905, књ. 1-. — Београд : Српска академија наука и уметности : Институт за српски језик САНУ, 1905 — (Београд : Чигоја). — 24 ст.

Годишње

ISSN 0353-8257 = Српски дијалектолошки зборник

COBISS.SR-ID 18167554

САДРЖАЈ

	Стр.
Монографије, расправе и чланци	
Жарко Бошњаковић: Фонетске особине говора источне Шумадије	1–322
Јасмина Гмитровић: Говор села Милушинца (у Сокобањској котлини)	323–428
Недељко Богдановић: Земљописна и њој сродна лексика југоисточне Србије	429–518
 Прикази и критике	
Драгољуб Петровић: Рада Стијовић, <i>Говор Горњих Васојевића</i>	519–525
Недељко Богдановић: Јакша Динић, <i>Тимочки дијалекатски речник</i>	527–535
Александра Недељковић: Ана Савић-Грујић, <i>Фонолошки опис говора села Гулијана</i>	537–539

Жарко Бошњаковић
ФОНЕТСКЕ ОСОБИНЕ
ГОВОРА ИСТОЧНЕ ШУМАДИЈЕ

Књига *Фонетске особине говора источне Шумадије* представља измењен и знатно допуњен текст докторске дисертације *Говори Смедеревског Подунавља*, одбрањене на Филозофском факултету у Новом Саду 29. јуна 2004. године, пред комисијом коју су сачињавали професори: др Драгољуб Петровић, ментор, др Мато Пижурџица и др Слободан Реметић.

Рукопис тезе проширен је грађом из неколико села (10) подунавске (Дубона — Ду, Велика Крсна — ВК, Ковачевац — Кч), космајске (Влашка — Вл, Рајковац — Ра, Село Младеновац — СМ, Међулужје — Мл) и јасеничке области (Границе — Гн, Јагњило — Ј и Рабровац — Рб) како би се испитивани говори повезали са онима у космајској зони централне Шумадије.

Овом приликом захвалио бих свим информаторима и њиховим породицама на свесрдној помоћи, гостопримству, стрпљењу и разумевању за овакву врсту посла. Захвалност такође дугујем и наставницима основних школа и службеницима месних канцеларија који су ме упућивали на праве информаторе или су ме водили до њих.

Велика захвалност припада и члановима комисије проф. др Драгољубу Петровићу, проф. др Мати Пижурџици на корисним сугестијама, а посебно проф. др Слободану Реметићу на помоћи у коначном уобличавању рукописа ове књиге. Изузетну стручност и стрпљивост у компјутерској припреми лингвистичких карата показао је господин Драгољуб Штрбац, на чему му и овом приликом срдечно захваљујем.

САДРЖАЈ

УВОД	9
Етничке прилике и типови насеља	9
Досадашње испитивање говора ове области	16
О теренским истраживањима и обради грађе	21
Скраћенице испитиваних пунктова	22
АКЦЕНТУАЦИЈА	29
СУДБИНА /^ˈ/ АКЦЕНТА ВАН ПРВОГ СЛОГА У РЕЧИ	29
/ ^ˈ / на отвореној и затвореној ултими иза неакцентоване краткоће.	30
<i>Померање /^ˈ/ њо К-Р обрасцу . . . . .</i>	30
<i>Чување /^ˈ/ на ултими иза крајкоће . . . . .</i>	33
<i>Кановачки акценат . . . . .</i>	35
<i>Померање /^ˈ/ њо новошћокавском обрасцу . . . . .</i>	40
/ ^ˈ / на отвореној и затвореној ултими иза неакцентоване дужине	42
/ ^ˈ / у медијалној позицији иза неакцентоване краткоће.	44
/ ^ˈ / у медијалној позицији иза неакцентоване дужине	50
СУДБИНА /^ˈ/ АКЦЕНТА ВАН ПРВОГ СЛОГА У РЕЧИ.	57
/ ^ˈ / на отвореној и затвореној ултими иза неакцентоване краткоће.	57
<i>Скраћивање /^ˈ/ у финалној позицији иза неакцентоване крајкоће . . . . .</i>	66
/ ^ˈ / у отвореној и затвореној ултими иза неакцентоване дужине.	68
<i>Отворен слог . . . . .</i>	68
<i>Затворен слог. . . . .</i>	75
<i>Скраћивање /^ˈ/ у финалној позицији иза неакцентоване дужине . . . . .</i>	78
/ ^ˈ / у медијалној позицији иза неакцентоване краткоће.	79
/ ^ˈ / у медијалној позицији иза неакцентоване дужине	83
НЕКЕ АКЦЕНАТСКЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ	87
Јављање / ^ˈ / на месту / ^ˈ /	87
Двоструки акценат	90
Дугоузлазни/кановачки на једином или последњем слогу	93
Промена квантитета акцентованих слогова	95
<i>Дужење . . . . .</i>	95
<i>Скраћивање . . . . .</i>	100

Експираторни акценат / ' /	101
Дезакцентуација	102
Преношење акцената на проклитику	105
<i>Старо преношење</i>	105
<i>Ново преношење</i>	108
<i>Преношење акцената на двосложне предлоге</i>	111
Неакцентоване дужине	111
<i>Испред акцената</i>	112
<i>Иза акцената</i>	113
ВОКАЛИЗАМ	117
Боја вокала	117
Икавизми шумадијско-војвођанског типа	121
Аналошки икавизми	122
<i>у наставцима</i>	122
<i>у основи или корену</i>	124
<i>у префиксима</i>	125
Фонетски икавизми	127
<i>С вокалом и испред ј</i>	127
<i>С вокалом и у суседству групе гњ</i>	129
<i>С вокалом и у наредном слогу</i>	130
<i>Остали случајеви</i>	130
(И)јекавизми	131
Назал предњег реда	133
Полугласник	133
Вокално <i>р</i>	135
Вокално <i>л</i>	137
-л на крају слога	138
Уметање вокала	139
Хијат	139
Елизија вокала	139
<i>Вокал а</i>	139
<i>Вокал е</i>	141
<i>Вокал и</i>	142
<i>Вокал о</i>	142
<i>Вокал у</i>	143
Сажимање вокала	143
Судбина група састављених од два различита вокала	143
<i>Група ао</i>	143
<i>Група ау</i>	150
<i>Група ае</i>	151
<i>Група аи</i>	151
<i>Група ео</i>	152
<i>Група еа</i>	153
<i>Група уо</i>	153

<i>Груја уа</i>	154
<i>Груја уе</i>	154
<i>Груја уи</i>	154
<i>Груја ио</i>	154
<i>Груја иа</i>	155
<i>Груја иу</i>	155
<i>Груја ие</i>	155
<i>Груја оа</i>	156
<i>Груја ое</i>	157
<i>Груја ои</i>	158
<i>Груја оу</i>	158
Судбина грпа састављених од два иста вокала	158
Развијање прелазних сонаната <i>в</i> и <i>ј</i>	159
<i>Секундарно интјервокално в</i>	159
<i>Секундарно интјервокално ј</i>	160
Десилабизација	160
Редукција вокала	161
Афереза	161
<i>Вокал а</i>	161
<i>Вокал е</i>	162
<i>Вокал и</i>	163
<i>Вокал о</i>	163
<i>Вокал у</i>	164
Синкопа	164
<i>Вокал а</i>	164
<i>Вокал е</i>	165
<i>Вокал и</i>	165
<i>Вокал о</i>	166
<i>Вокал у</i>	166
Апокопа	167
<i>Вокал а</i>	167
<i>Вокал е</i>	168
<i>Вокал и</i>	170
<i>Вокал о</i>	171
<i>Вокал у</i>	172
Хаплоглогија и сродне појаве	173
Секундарни вокали	175
Замена вокала	175
<i>Вокала а</i>	175
<i>Вокала е</i>	175
<i>Вокала и</i>	178
<i>Вокала о</i>	179
<i>Вокала у</i>	180

КОНСОНАНТИЗАМ	185
Опште напомене	185
Сонант <i>j</i>	185
Сонант <i>v</i>	192
Сугласник <i>φ</i>	197
Сугласник <i>x</i>	200
Африката <i>s</i>	204
Африката <i>ɰ</i>	205
Изговор неких гласова	206
Консонантске групе	207
Иницијалне групе	207
Промена сугласника у сандхију	210
Финалне групе	212
Медијалне групе	213
Даљинска асимилација/дисимилација	221
Уметање секундарних консонаната	227
Метатеза	228
Замена сугласника	230
Јотовање	238
Палатализација	243
Елементи црквенословенског консонантизма	246
ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА	247
ЗАЈЕДНИЧКЕ ОСОБИНЕ	247
У акцентуацији	247
У вокализму	248
У консонантизму	251
ДИФЕРЕНЦИЈАЛНЕ ОСОБИНЕ	255
У акцентуацији	255
У вокализму	256
У консонантизму	258
ОДНОС С-В ПРЕМА К-Р ДИЈАЛЕКУ	259
ТЕКСТОВИ	263
ФОНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГОВОРОВ ВОСТОЧНОЙ ШУМАДИИ	297
СКРАЋЕНИЦЕ КОРИШЋЕНЕ ЛИТЕРАТУРЕ	298
СКРАЋЕНИЦЕ	306
КАРТЕ	308

УВОД

ЕТНИЧКЕ ПРИЛИКЕ И ТИПОВИ НАСЕЉА

0.1. Шумадија је пространа област која се пртеже између Саве, Дунава, Колубаре, Љига, Дичине, Западне и Велике Мораве. Говори њеног централног, тачније, северозападног дела пре двадесетак година детаљно су описани у монографији Слободана Реметића *Говори централне Шумадије* (1985). Предмет ове студије биће фонетске карактеристике говора (северо)источног дела Шумадије, која обухвата Смедеревско Подунавље, северни део Јасенице и источни део Космаја. Границе ове области на северу, истоку и југу иду речним долинама Дунава, Велике Мораве, Кубршнице и Великог Луга, а на западу смо се задржали на правцу Сеоне, Мало Орашје, Дубона, Влашка, Рајковац и Међулужје, Јагњило и Рабровац јужно од Великог Луга.

Пречници у правцу север-југ и запад-исток износе нешто више од по 40 km.

0.2. Ова област је и етнолошки и етнографски испитана. У Српском етнографском зборнику 1925. године објављена је обимна етнолошка студија Боривоја М. Дробњаковића *Смедеревско Подунавље и Јасеница*. На основу ње можемо сазнати, између осталог, нешто више и о привреди и саобраћају (202–210), насељима (211–232) и о становништву (237–276). Пет година касније исти аутор објављује студију *Космај*.

Захваљујући густим непрегледним шумама, становништво се за време кнеза Милоша првенствено бавило сточарством — гајењем свиња. Интересантно је да су сточари из других области догонили своју стоку на жирење. Тако је записано (Дробњаковић 1925:205) да су сточари из пожаревачке околине боравили у Влашком Долу, тада једном од азањских заселака. Ако година није била родна, тада су сточари са својим стадима око Мале Госпојине одлазили на Рудник, Хомољске планине и Кучај и тамо остајали све до Светог Николе или чак до Божића (Дробњаковић 1925:206).

У време настанка ове студије, сточарство као значајну привредну грану сменила је земљорадња, а оно се тада још добро држало у поморавским селима, а нарочито у Годоминском пољу. Вишак производа и потреба за њиховом разменом довела је до организовања вашара и пијаца у многим местима. Једном седмично, обично четвртком, суботом или недељом, мештани најближих села окупљали су се у местима која су тих дана имала пијацу или вашар.

Преко ове територије, која нема великих природних препрека, била је од давнина развијена значајна мрежа стратегијских и локалних путева (Дробњаковић 1925:207–8). У римско време северном територијом, тачније паралелно с Дунавом од Гроцке до Кулича, ишао је Цариградски или Царски друм. У средњем веку била су пак два веома значајна пута. Први је наведени Цариградски, који сада мења трасу и од Гроцке иде на Суву чесму — Коларе — Луњевац — Бачинац — Ајдучку воду — Влашки До — Паланку па на југ. Овај друм је имао свој велики значај и у време кнеза Милоша. Друга значајна саобраћајница везивала је Смедерево с унутрашњошћу Деспотовине, а потом преко Придворице у Крагујевачкој Јасеници и Крушевца излазила на Приштину. Ово је био Смедеревски друм. Веома је развијена и мрежа локалних путева, а и железнички саобраћај. Комуникација се такође обављала и речним токовима, Дунавом а раније и Моравом.

Све горе речено сигурно је утицало на приближавање и мешање различитих језика (влашког-српског), дијалеката и говора.

0.3. Ова територија, с обзиром на њен положај, од давнина је била насељена, о чему сведоче разне археолошке ископине и налазишта (Дробњаковић 1925:211), а и неки микротопоними (*Варошево* и *Подрумине* у Раљи, *Црквине* у Бадљевици, *Манастирине* и *Сйаро гробље* у Удовницама, *Кућерине* у Малом Орашју, *Манастирине* у Биновцу, *Селишије* и *Ђелије* у Милошевцу, *Црквине* у Глибовцу итд. (Дробњаковић 1925:212). С обзиром на политичке и економске прилике, у различитим периодима број становника и локације насељених места често су се мењали (Дробњаковић 1925:218–9).

За време првог периода турске владавине путописци који иду Цариградским друмом углавном спомињу да је ова област пуста и обрасла непроходном шумом или да је ретко насељена и да су за три дана путовања наишли на тек пет рђавих сеоца (Дробњаковић 1925:213). У *Кайтасџарским йојисима Београда и околине 1476–1566* (Шабановић 1964:386 и 428) спомињу се само два села наше области — Бадљевица (Badleviça) и Луњевац (Lunofçe). Уз име првог стоји аутора напомена да је то село у општини Колари, срез Смедерево и да је у претходном попису било уписано у Прилепској нахији, којој је припадало и после 1536. године. За друго село је речено да се налази изван дефтера и да припада Смедеревском кадилуку.

Аустријанац Официјал Лангер (Official Langer) у првој половини XVIII века (1718–1739. године) на карту учртава или у тексту спомиње следећа места ове области (према Дробњаковићу 1925:214–5): *Verbovaz* (Врбоваз) с 19 кућа, *Wutschak* (Вучак), *Colari* (Колари) с 28 кућа, *Kerstna* (Крсна) с 25 кућа, *Kulitch* (Кулич), *Kussadak* (Кусадак), *Lippe* (Липе) с 38 кућа, *Lasofika-Lassoviz* (Лозовик), *Miloschnetz* (Милошевац), *Orashe* (Орашје), *Ossiptanize* (Осипаоница), *Plana* (Плана), *Selliwaz* (Селевац), *Umschari* (Умчари) и *Dessimatie*. Поред овог последњег наведеног имена села на карти су убележена или се у тексту спомињу још нека која данас не постоје, али се чувају као микротопоними (Дробњаковић 1925:215): *Zerlien* (Церље), *Livada-Livat* (Ливаде), *Pawlofzi* (Павловачка бара) итд.

На основу предања и старости појединих породица, Дробњаковић (1925:215–6) верује да су следећа насеља настала пре аустријске окупације (1718–39): Азања, Враново, Глибовац, Голобок, Дражањ, Камендо, Михајловац, Петријево, Пударци, Сараорци, Сеоне, Скобаљ, Удовице, Шалинац.

Новија насеља настала су крајем XVIII и почетком XIX века, а можда и касније: Бадљевица, Биновац, Брестовик, Водањ, Добродо, Ландол, Раља (Раљић), Суводол и Ковачевац.

До Свиштовског мира (1791. године) и Кочине крајине (1788. год.) села су била нестална и лоцирана у неприступачним пределима из страха од турских похода. После овог периода села се померају ка путевима и бољим локацијама. У првим десетинама XIX века насеља добијају коначну физиономију.

На овој територији насеља су се могла поделити у три групе: *села, засеоци и варошице*. Засеоци су настајали када су поједине породице напуштале пренасељена села и на удаљеним имањима градиле куће (колибе) и економске зграде. Варошице су у суштини биле већа села крај друма у којима је била школа, црква, суд, кафана, дућани, а и пијаци. Недељом и пијачним данима то су била сатајалишта житеља околних села и заселака, што је доприносило мешању различитих говора и дијалеката.

Сва насеља у Смедеревском Подунављу и Јасеници можемо поделити на *моравска* и она која су *везана за облике језерске иласџике* (Дробњаковић 1925:224). Ова прва су смештена у алувијалној равни Велике Мораве и распоређена су дуж Цариградског друма или пак на путевима који воде к овом главном. То су следећа села: Велико Орашје, Трновче, Милошевац, Лозовик, Сараорци, Лугавчина, Осипаоница, Скобаљ и Мала Крсна. Тако су распоређена да се из једног неприметно прелази у друго, као нпр. из Лозовика у Сараорце, из Лугавчине у Осипаоницу или из Трновча у Милошевац.

Другу групу моравских села чине она северно од Мале Крсне, а између Велике Мораве и Језаве с притокама. Ту је мали број села (Кулич, Шалинац и Липе) која су удаљена од главних саобраћајница, а ближа су рекама, због чега су често изложена поплавама.

Нека села (Брестовик, Сеоне и Удовице) подизана су на странама греде која иде паралелно с Дунавом или по странама и теменима коса између којих теку потоци. Међутим има и оних која су у долинама потока или неких река: Камендо је смештен дуж Камендолског потока, Колари и Раља у долини Раље, а Михајловац у долини реке Коњске. Ова три села су по свом положају слична моравском типу.

На пиносавској површи, с брежуљцима и широким долинама, смештена су највећа насеља: Азања, Селевац, Кусадак, Велика Крсна, Ковачевац, Крњево и Голобок.

У нашој области постојало је неколико типова насеља: *разбијен-старовлашки, збијен, разбијен тип шумадијске врсте и друмски* (226–232). Први тип карактерише велика удаљеност кућа једних од других с великим имањима околу. У тај тип могла би се сврстати насеља: Добродо (Добри До) и Влашки До. Друга два су се развила на таласастим површинама природним прираштајем и попуњавањем новим досељеницима. Збијеног типа су: Азања, Водањ, Враново, Вучак, Ка-

мендо, Кулич, Ландол, Липе, Михајловац, Петријево, Радинач, Сеоне и Шалинач. Нека од њих (Враново, Липе, Радинач, Кулич и Шалинач) због водених површина нису се ни могла ширити. Села збијеног типа имају обично центар и махале. Разбијен тип шумадијске врсте настаје на исти начин и одликује га разређеност с изразитијом поделом на крајеве који имају своје називе, као нпр. Горњи и Доњи крај у Брестовику, Биновцу, Врбовцу, Глибовцу, Ковачевцу, Пударцима, Удовицама и Умчарима. Друмска насеља често су ушорена и куће су груписане уз друм или путеве, а деле се исто на крајеве, као нпр. Чаршија и Мала у Коларима, Пупезанска, Црквена, Влашка и Бугарска мала у Лозовику итд.

Села Влашка, Међулужје, Село Младеновац и Рајковац по географској подели припадају високој Шумадији, а по народној Доњем Космају (Дробњаковић 1930:6). Космај има претежно динарске особине и представља прелазну област између Колубаре и Смедеревског Подунавља и Јасенице с једне стране и Крагујевачке Јасенице и Београдске околине с друге стране (Дробњаковић 1930:7). Већина села је смештена по странама и косама, а Младеновац, Пружатавац и Међулужје су у равни (Дробњаковић 1930:7). Села ове области су, у оно време, одређена као шумадијска насеља разбијеног и разређеног типа (Дробњаковић 1930:10).

Треба на крају овог прегледа да истакнемо да поједини називи ипак не одговарају реалности. Тако Дробњаковић (1925:232) указује да се *Ерама* називају сви динарци, па чак и они који су дошли из Крагујевачке Лепенице. *Бугари* су сви они који су дошли с југа и из долине Мораве, па чак и они из Старог Ацибеговца (Лепеница). *Власи* су сви они с десне стране Велике Мораве. Досељеници из Сјенице и Новог Пазара често се називају *Арнауџима* и *Турцима*.

Милићевић (1876:129) наводи како житељи Смедеревског округа именују његове делове. Ови са запада, нпр. из Кусатка, источни део називају *Моравом*, а они с истока, нпр. Лозовичани, западни део именују *Шумадијом*.

0.4. За наша истраживања најбитније је поглавље које се односи на порекло становништва и последице миграција (Дробњаковић 1925:237–272; 1930:19–42).

Боривоје Дробњаковић верује да је након пада Смедерева (1459. год.) дошло до дисконтинуитета између тадашњег и доцнијег становништва, а и ранијих и каснијих насеља (Дробњаковић 1925:238). Међутим, вероватно је да се део становништва повукао у велике и густе шуме ове области.

Аутор је 1923. и 1924. године у 43 села ове области сакупио податке о 1.400 породица (родова) или 14.760 кућа.¹ Иако наводи цифру од 55 (4,1%) породица или 658 (4,4%) кућа староседелца, аутор нас упозорава да је тај број ипак мањи, будући да многи нису знали ни период ни област из које су досељени, а сматрали су себе домороцима. Приближне су цифре за становнике непознатог порекла: 68 (4,3%) породица или 691 (4,6%) кућа.

Што се тиче метанастазичких кретања, битно је истаћи да су се она на овом терену дешавала у различитим периодима и то најчешће из политичких, економ-

¹ В. табелу *Распоред становништва по миграционим струјама* (Дробњаковић 1925: 266–267).

ских, а често и морално етичких разлога. На овом терену су се стицале (а преко њега и пролазиле) све миграционе струје. У сусрету староседелаца, старијих и новијих придошлица долазило је до интензивнијег укрштања које је пак довело до претапања појединих група, али и до сливања свих њих у један препознатљив тип. На тај тип највише су утицале две најстарије миграционе струје — косовско-метохијска и динарска.

Косовско-метохијска струја, као што смо рекли, најстарија је али и најбројнија. Било је 214 (15,3%) породица с 5.179 (35,0%) кућа. Доселили су се у две етапе: најпре за време сеоба с Косова (одавде је највећи број 89 породица с 3.298 кућа), Метохије и призренских крајева (укупно: 142 породице с 4.477 кућа), а потом, у току прве половине XIX века, из осталих крајева: Топлице (највећи број 25 породица с 214 кућа), Ресаве (17 породица са 190 кућа), Расине, Левча, Темнића, и крушевачке околине (укупно 61 породица с 542 куће). Почетком XIX века из Вражогрнаца и Звездана (11 породица с 160 кућа) досељава се у наше крајеве становништво које је у ова села стигло још за време сеоба.

Најстарији досељеници броје на стотине кућа у Кусатку, Лозовику, Селевцу (65% укупног броја становника) итд. Иначе ова струја, по речима аутора (Дробњаковић 1925:265), населила је углавном јужни део овог простора до реке Коњске на северу и јужни део Велике Мораве. Ова струја је нарочито доминантна у следећим селима: Азањи, Великом Орашју, Вранову, Глибовцу, Голобоку, Добродолу, Друговцу, Крњеву, Кусатку, Лозовику, Лугавчини, Осипаоници, Сараорцима, Селевцу, Суводолу и Трновчу.²

У космајској зони забележена су 43 рода и 610 кућа ове струје. Од села обухваћених овим испитивањем она је бројнија у Влашкој, где је било 4 рода и 73 куће, у Међулузју 2 рода и 20 кућа и у Рајковцу 1 род и 16 кућа. У Селу Младеновцу нема досељеника ове струје (Дробњаковић 1930:25–26, 32).

Динарска струја по бројности, јачини и времену доласка одмах је иза косовско-метохијске. Њени досељеници долазе у две значајније етапе. Прва почиње од друге половине XVII и кроз цео XVIII век, а нарочито се интензивирала у периоду од Кочине крајине (1788.год.) до Другог устанка (1815.год.). Тада долази највећи број из матице: Сјенице и Пештера (29 породица с 1.174 куће), Црне Горе и Херцеговине с Босном. Друга етапа се одиграла у првој половини XIX века, када се представници ове струје поново померају, али сада из Шумадије (129 породица с 879 кућа), из Драгачева (18 породица с 200 кућа) и из Старог Влаха (31 породица са 194 куће).

У свим етапним сеобама многе породице су остајале у разним местима где су боравили: у Водњу, Врбовцу, Вучаку и вероватно се утапале у постојеће стање. Међутим, каснијим досељавањем настају нова насеља (Бадљевица, Брестовик и Водањ), која постају језичке оазе, у прилично нивелисаном, али и непријатељски расположеном простору. На првом месту из економских разлога, а дели-

² В. табелу *Распоред становништва по миграционим струјама* и карту *Порекло становништва Смедеревског Подунавља и Јасенице* (Дробњаковић 1925:266–267 и прилог).

мично и због различитог говора,³ домаће становништво прогонило је придошлице све док кнез Милош није Уредбом од 1.12.1820. године наредио кнезовима и кметовима да се досељеници не истерују и чак да им се не убира порез (Дробњаковић 1925:269).

Динарци су остајали пак да живе у оним местима где је већ од раније било њиховог живља. Тако их највише има на северозападу, између реке Раље и Дунава, али их прилично има и у западним пунктовима. Такође треба истаћи да у неким селима (у Куличу, Шалинцу, Липама, Милошевцу, Трновчу, Вранову, Крушеву и Раљи) динараца нема уопште, а у другима (Коларима, Радинцу, Малој Крсној, Скобаљу, Осипаоници, Лугавчини, Сараорцима и Лозовику) има их у знатном броју у односу на друге струје. У знатнијем броју они се налазе у Врбовцу, Ландолу, Михајловцу, Малом Орашју, Петријеву, Удовицама и у селима која ми нисмо испитивали у Дражњу, Камендолу, Пударцима и Умчарима. У насељима новијег порекла (Бадљевица, Биновац, Брестовик и Водањ) динарци су у то време били једини житељи.

Динарци са 224 рода и 2096 кућа, на Космају, чине најбројнију миграциону струју. Она је једина и најзаступљенија у Селу Младеновцу са 6 родова и 193 куће. Знатно је заступљена у Међулужју са 14 родова и 78 кућа, у Влашкој са 6 родова и 43 куће и у Рајковцу са 6 родова и 39 кућа (Дробњаковић 1930:21–25, 32).

Тимочко-браничевска сторуја по броју и снази заузима треће место с 226 (16,2%) породица и 1.640 (11,2%) кућа. Интензивно се насељавају после Првог српског устанка (1804–1813. године), а нарочито од 1815. до 1833, када су њихове територије припојене Србији. Најраније а и највише становника дошло је из Крајине и Тимока (87 породица са 710 кућа), а потом из источнијих крајева (31 породица с 374 куће). Млађи досељеници долазе из Млаве, Звижда и Хомоља и околине Параћина и Пожаревца (највише, 84 породице с 361 кућом). Највише се налазе у моравским селима, али и понегде у унутрашњости. До пред крај XIX века у неким селима (Лозовику и Радинцу) сачували су своју ношњу и неке обичаје. У једном статистичком извештају из 1850. године (Дробњаковић 1925:270) наводе се места у којима се говори влашки: у Смедереву (50 кућа с 252 душе), Куличу (54 породице с 273 куће), Радинцу (25 породица са 188 кућа), Липама (50 породица с 293 куће). Ако се то упореди с бројем становника из 1864. године, испада да је у Куличу целокупно становништво говорило влашки, у Радинцу једна трећина, а у Липама једна четвртина. Аутор наводи разлоге који су у то време утицали на очување њихове индивидуалности. Један од њих јесте и време досељавања. Будући да спадају у најкасније досељенике, није било довољно времена за потпадање под утицај других. Други разлог је у томе што су долазили у компактним масама и остајали да тако живе у појединим селима или њиховим деловима. Трећи разлог је у сталним контактима са својом матицом која им је ту преко Мораве. Аутор ипак констатује да су се ови досељеници ипак претопили, а трагови се чувају у микротопонимији, као нпр. Влашко гробље у Лозовику или Влашки до.

³ И данас околна села указују на, за њих, необичан говор Бадљевице, Брестовика и Водња.

Тимочко-браничевска струја на Космају је била заступљена само са 9 родова и 22 куће. Заступљена је у Влашкој само са 1 родом и 1 кућом. У остала испитивана три села не јављају се представници ове струје (Дробњаковић 1930:28, 32–33).

Вардарско-моравска струја четврта је по свом броју 139 (10,0%) породица с 879 (6,0%) кућа. На ове просторе пристизала је углавном у два таласа. У првом, старијем (за време сеоба), били су они из околине Дебра, а у другом, млађем (прве десетине XIX века), из свих осталих подручја. Највећи број досељеника је из Врањског Поморавља и Пчиње, и из Поморавља од Ниша до Багрданске клисуре (81 породица с 546 кућа), потом следе они из околине Охрида и Дебра с Горњим и Доњим Пологом (9 кућа са 150 породица). Такође је било досељеника из околине Битоља, Горње Мораве, Овчег Поља и из других делова Македоније. Треба истаћи да је досељеника ове струје било скоро у свим селима, а пошто су се досељавали у мањим групама, врло брзо су се претопили у бројнију популацију.

Ова струја на Космају броји 35 родова са 273 куће. У Влашкој је са 3 рода и 94 куће знатно присутна. У Међулужју је био 1 род и 9 кућа, а у Селу Младеновцу и Рајковцу није било представника ове струје (Дробњаковић 1930:26–27, 32–33).

Шойско-џорлачка струја мања је и бројала је 86 (6,2%) породица с 412 (2,8) кућа. Тек после стицања независности Србије (1878) поједине породице доспевају скоро у сва села на овој територији и релативно брзо се утапају у компактне целине. Највећи број је дошао из бугарског Шоплука (46 породица са 145 кућа), али и из наших шопских крајева, нарочито из околине Пирота, Беле Паланке, из Заглавка и осталих торлачких села.

Шопска струја са 32 рода и 224 куће, на Космају не заостаје много за претходном. Од испитиваних села забележена је само у Влашкој са 2 рода и 50 кућа (Дробњаковић 1930:28, 32–33).

Инверсна струја најмлађа је и чине је досељеници чије се знање о пореклу своди на чињеницу да су дошли из „преко“, тј. из области преко Дунава и Саве. Њу чини 69 (5,0%) породица с 367 (2,5%) домова.

Ова струја на Космају заступљена је са 17 родова и 62 куће, али од испитиваних села забележена је само у Међулужју са 1 родом и 1 кућом (Дробњаковић 1930:29, 32–33).

Унутрашња кретања нарочито су снажна до седамдесетих година XIX века, а своде се на пресељавања становништва из једног у друго село. Овим померањем захваћен је знатан број породица 233 (16,7%) и домова 596 (4,1%).

И на Космају је било доста сељакања (378 родова и 471 кућа) унутар саме области. Она су присутна у Влашкој са 6 родова и 33 куће, у Младеновцу са 1 родом и 1 кућом (Дробњаковић 1930:29–30)

Рома је у овој области нарочито било у Сараорцима, Милошевцу и Биновцу (637 кућа или 4,4%), те су многи мештани, који су били у већини, научили и цигански.

На Космају је ова популација присутна са 23 рода и 282 куће, а срећу се у свим испитиваним селима са 1–2 рода и до двадесетак кућа (Дробњаковић 1930:30, 32–33)

На крају (Дробњаковић 1925:272) овог прегледа о метанастазичким кретањима аутор закључује да су косовско-метохијска и динарска струја пресудно утицале на формирање етничког типа ове области. Оне су, наиме, као најстарије и најбројније миграционе струје, асимиловале малобројне староседеоце али и претопиле нове таласе досељеника. Овај процес није у потпуности захватио то-мочко-браничевску струју.

ДОСАДАШЊА ИСПИТИВАЊА ГОВОРА ОВЕ ОБЛАСТИ

0.5. Говор Смедеревског Подунавља и Јасенице до сада није систематски испитиван, а кратких напомена о говору ове области или појединих њених села може се наћи почев од краја XIX века:

1. За говор Смедеревског округа М. Ђ. Милићевић (1876:171) наводи следеће карактеристике: говор је источни; уз Мораву је акценат ресавски, а у Шумадији шумадијски; јављају се замене гласова *Дрена* уместо *Дрина*, на *џрелику* уместо на *џрилику*, *мојим* је сину сад 20 година, а *џвојим* тек 16; присутне су грешке у употреби падежа, нарочито у Морави. По сличности у говору и типу становника аутор повезује села ове области Кусадак, Селевац и Ковачева с Вреоцима у Београдској Колубари.

2. У контексту кановачке акцентуације (Петар Ђорђевић 1894:132–139) истиче се да се кановачки чује и у неким селима Смедеревске и Крагујевачке Лепенице (... *in manchen Dörfern in der Semendrischen und Kragujevacer Jasenica...* стр.133). Иначе, аутор је указао и на остале особине кановачких говора: наставак *-им* у ДЛсг. м.и ср.р. заменичко-придевске деклинације; наставак *-ом* у ДЛсг. ж.р. заменичко-придевске промене и у истим падежима личне заменице *она*.

3. Милош Ивковић (1909:605–609) доноси 153 акцентована стиха народних песама из неколико села чији је говор предмет нашег интересовања. Највише је грађе из Великог Орашја (ВО) 114 стихова, потом из Скобаља (Ск) 22, из Кулича (Ку) 9 и Липа (Ли) 8. Записи потичу из 1907. године с једне дијалектолошке екскурзије по К-Р области. Иако је бележење акцената углавном поуздано, ипак се нашло неколико неочекиваних акценатских ликова: *врн сѐ < врнй се, савилѝ се*; императивни акценат на аорисном облику: *Ка то дѝчу мајка Бѝгданова, ѐде прѝво мѝру на ѝбале, скѝчи сѝда, љдави се сѝма*. Можда због метрике стиха акценат носе и речи које се обично не наглашавају: *крѝј гѝре Ск*, али *крај* Морѝве Ли; *Кѝ ѝо дѝчу цѝре са столѝце ВО*, али *Кад* изѝшле дѝвет гѝдинице, *Кад* отвѝри вѝрата о тамнѝце ВО; *Јѝл* је јѝдно лѝбом оглѝднѝло, *Јѝ* л је јѝдно вѝде ожѝднѝло, *Јѝ* л је жѝлно свѝје стѝре мајке ВО.

Овом приликом желимо да прокоментаришемо грађу коју нам доноси овај аутор, будући да то до сада није чињено. Други разлог за њену анализу лежи у чињеници да нам она пружа слику стања нашег говора од пре једног века. Штета је што нису наведене године информатора да бисмо могли закључивати о још ду-

бљој старости неких процеса. Такође је за жаљење што су примери говора дати само у стиху, чија метрика често мења и акценат и облик речи.

Најпре ћемо изложити прозодијске, а потом остале фонетске, морфолошке и синтаксичке карактеристике:

а) Прозодија

Информатори чешће имају кановачки него краткосилазни акценат: *гórски*, *у живо́шу*, *зелéну*, *до́шли*, *изи́шла*, *п́рошло*, *широ́ко* ВО, *и́о гради́ни*, *шарéна*, *и́елен* Ск. У следећим примерима с кановачким (*во́де* ожеднѐла, *жéлно сво́је* стáре ма́јке ВО, *крај гóре*, *сти́оји* Ск, *т́ивојим* бéлим двóру ВО) можемо помишљати на два процеса. Први је скраћивање /[^]/ у /[^]/ (*водé* > *водě* > *во́де*) и потом његово померање на краткоћу, а други аналогија према другим члановима парадигме (*во́де* : *во́да*⁴). Углавном у заменичким облицима среће се краткосилазни акценат: *к мѐне*, *мѓја*, *њѐга* и *изи́шле* ВО, *о́на* Ку, *мѓе* Ли. Исте промене уочавамо и у следећим акценатским типовима: *лeжѓ* / де но *лѐжи*, *седѓ* / *Јован сѓди*, *држѓ* ВО; *Лозовѓк*, *с водѓм* / *водѓм*; *ру́ком* < *рѓком*. Аналогијом су вероватно настали следећи облици: *царѐвина* / *цáревина* : *цáревино* ВО, *Јовáну* / *Јѓвана*, *Јѓване*, *Јѓванова* : *Јѓван* ВО, *дѓцице* : *дѓчи* ВО, уп. и у *дѓсницу* *ру́ку* ВО; *Јѓване јунáче* : *јунáка* ВО; *дáјте лáнци* (: *лáнац* или *филáнци*) да вѐжем филáнци Ку, *ру́ку* : *ру́ка* ВО, *завр́нише* : *завр́не* ВО, *брáшац* : *брáт* ВО.

Краткосилазни из медијалне позиције обично се не помера на дужину (10:1): *жѓвѐли*, *зарáнило*, *зарáнила*, *кѓрѓвом*, *оглáднѐло*, *ожеднѐло*, *одрáнила* ВО, *извѓјáла*, *умѓвáла* Ск, *љѓби́но* Ли, али *љѓби́ши* Ск.

Из финалне позиције “ не помера се на дужину само ако је иза њега нека енклитика: *дáлá би му* Ку, *рѓжѓ би* Ск, али увек *рѓжу*, *шешѓру*; *злáшним* Ск. И дугосилазни акценат (али вероватно након скраћивања) помера се на дужину: *гѓдину* *дáна* (< *дáнá*) ВО.

Иначе оба силазна акцента у медијалној позицији иза краткоће веома су стабилна: *доведѓше*, *женѓдби*, *јаворѓва*, *краљѓвина*, *краљѓца*, *недељá*, *остѓрела*, *сти́олице*, *сти́олицу*, *расѓргнули*, *удомѓла*, *уфáшѓше* ВО, *говорѓла*, *јединѓца*, *незагрљено* Ку, *и́о босѓáну*, *говѓри* Ск; *десѓша* *п́роклѓта*, *дозѓвље*, *зани́ја*, *у колѓвку*, *оби́јем*, *п́рекли́ње*, *уљѓљам* ВО, *нељѓбљено* Ку, *водоѓлáвно* Ли, *девѓјка* Ск.

У Ли је забележено преношење на проклитику и у *шѓм* двóру, али у *гѓру*, у *и́дље* ВО; у *лáђу* Ку.

Само из ВО имамо примере у којима су бројеви или титула уз име дезакцентовани: *два* мláди унѓка, *два* злáтни гѓлуба, *два* мláди цавлáти, *два* сѓви сѓкола; *свѓшá* Пѓтка, али и *двá* мláди цавлáти; *свѓшѓшељ* Илија. Негде је акценат изостао омашком записивача или штампара: *То* је она сáма говорѓла Ку, *Кá* *и́о* дѓчу цáре са столице, *Кá* *и́о* дѓчу ма́јка Бѓгданова, *Кá* *и́о* дѓчу мláђи ма́јкин сѓн, *Ту* је прѓшло две гѓдине дáна, *Ту* је срѓте свѓтѓтељ Илија, *Свѓ* дѓвет мáти ожени́ла, али *Свѓ* ји ма́јка до жени́дбе одрáнила, *Узни* / *Ўзни* штáку у дѓсницу *ру́ку*, *Пá* *шѓ* ѓди у гѓру зелéну ВО, *Јá* би пѓлен по сокáци брáла, али *Јá* би бѓла цáру на рáмену Ск;

⁴ Само примери у италику узсти су из Ивковићеве грађе.

б) Остале фонетске особине

- *није* ВО; ДЛсг: *сѣји* ВО, *цѣрици* Ск; *у рѣци* ВО, *ио градини, на столици* Ск; али и: *дѣ се шѣташ, дѣ се скѣташ; ѿте прѣво к Јѡванове мѣјке, прѣво к мѣне, дѣјте мѣне* ВО;
- *јели / јел* (или)ВО; *чѣш ли ме / чѣете л ме, јѣ л је* ВО; *ал је* ВО; *ниш* га бѣте *ниши* га мѣчите ВО; *нека* му Ск; *сам остѣла* Ку;
- *ѡше* (< одите) ВО;
- *ки шѣо сам* Ск; *нѡйоако* ВО;
- *ајдѣци, рѣни, одрѣниѣла, сарѣни* ВО, *дѣлѣ би* му Ку, *јѣ би бѣла, јѣ би брѣла* Ск; *уфѣишиѣ* ВО; *занија* ВО;
- *филѣнци* Ку;
- *снѣ, чѣеш, чѣешиѣ, зайойло*; нит га *бѣше* ВО, *мѣе* Ли; *ји* (их) ВО;
- *шиѣца* Ск; *дѣ* ВО; *сѣѣрос* ВО;
- *шѣмну шамниѣу* ВО; *рѣмно* Ли; *ѣзем* ВО;
- *кад су, ка тѡ дѡчу* ВО, *о шамниѣе* ВО, *ош* краљѣ ВО, али *од цѣра* ВО;

в) Морфологија

- *вѣци, кљѣчи, двѡре* ВО; по *сокаѣци* Ск;
- *чѣвај љѣбо нѣше бѣле двѡре, чѣвај љѣбо нѣше мѣшко чѣдо, али и чѣете л ме љѣба Бѡгданова* ВО;
- *кѣј би мѣне избѣвио* Ку; *прѣво к мѣне, дѣјте мѣне* ВО, *нѡзи каже* ВО, *дѣдоше јој* ВО, *кад ве* питам ВО;
- *цѣрском сѣну* Ск; *јѣсте скѡро двѡру Бѡгдановим, вѣн сѣ нѣтраг шѣвојим бѣлим двѡру* ВО, и *ѣши*м двѡру мѣшко чѣдо Ли, на *злѣшним* шешѣру Ск; на *злѣшној* столици (нема: на златном) Ск; *мѣјкин сѣн* ВО;
- *дѣдоше, ѡде, сѣешиѣ, сѣворѣше се, ѣдави се, ѣзе* ВО, *нѣчини* Ли, *бѣк рѣкнѣ* Лозовѣк *срѣкнѣ* Ск;
- *прѣво ѣу ти кажем* ВО; да *ѣе љѣбиши* Ск;
- *јѣ би бѣла, јѣ би брѣла* Ск, *дѣлѣ би* му Ку;
- *жѣвѣли, оглѣднѣло, ожѣднѣло, ошѣрѣла* ВО; *расѣрѣгнули* ВО;
- па ти *ѡди* (иди) у гѡру зелѣну ВО, *ѡше* (идите) прѣво к Јѡванове мѣјке ВО; *ѣзни* ВО; *дозѣвѣе* ВО; *бѣдеш, бѣде* ВО;
- *двѣсѣѣ* девѡјака Ку;
- *јели* вѣци *јел* гѡрски *ајдѣци, дѣ се шѣташ јели дѣ се скѣташ* ВО;
- *са* столице, *са* прѣслицом, *сас* кѣћом ВО;

г) Синтакса

- ГИ: *Јѣ л је јѣдно вѡде ожѣднѣло, није вѡде ожѣднѣло* ВО, али *јѣл је јѣдно лѣбом оглѣднѣло, Није лѣбом оглѣднѣло* ВО;
- Гсг. уместо Гпл: *дѣвет камена, дѣвет сѣна, дѣвет сирѡчѣѣѣ, дѣвет кѣкавиѣе, дѣвет мѣли снѣе* ВО, али и *двѣста девѡјака* Ку; али и Нпл: *два млѣди ѣвлѣѣши* ВО;
- Д: *Јѣсте скѡро двѡру Бѡгдановим, Вѣн сѣ нѣтраг шѣвојим бѣлим двѡру, ѡде прѣво мѡру* на ѡбале, али и *ѡте прѣво к Јѡванове мѣјке, Па га прѣво к мѣне доведѣте* ВО;

- Нпл. уместо Апл: дајте *лaнци* да вежем *филaнци* Ку, дајте мeнe *кључи* o тaмнйце, дадоше јој *кључи*, брaтaц сeји *йросйоци* вoди, *сви* ји мaјкa до жeнйдбe одрaнйла ВО, али и: чyвaј, лyбo, нaшe бeлe двoрe, да обйђeм двoрe Бoгданoвe ВО, Штo нaчини двoрe крај Морaвe Ли;
- Л/А: jа би бйла цaру нa рaмeну, цaрскoм сйну нa злaйнйм шeшйру, a цaрици нa злaйнoј сйoлицй Ск, И у двoру лyбa Бoгданoвa, И у шйм двoру мyшкo чeдo лyбйно, али и Јoвaн сeди у злaйну сйoлицу, да уљyлaм чeдo у кoлeвкy ВО, Свe ји мaјкa у сйaрoс одрaнйла ВО, ...дa вeжeм... и у лaђу двeстa дeвoјaкa Ку, уп. и Кад су дoшли jадни у жeнйдбй (зa жeнйдбy) ВО;
- И: И с вoдoм би лйцe умйвaлa Ск, И сaс кyђoм рeдoм удoмйлa, Рaни мaјкa дeвeт сирoчeтa, сa йрeслицoм и рyкoм дeснйцoм ВО, Штa тe Јoвo лeбoм зaрaнйлo, a штa тe вoдoм зaпoйлo ВО; уп. и Дa нe трзa oчйцe зa мaјкoм ВО; (Мoжeмo прймeтити дa у oвoј фyнкцйи нeмa aнaлитичкйх oблйкa).
- **Кoнгрyeнциjа:** двa злaйни гoлyбa, двa млaди унyкa, двa млaди цaвлaйши, дa вйди кoсйи Јoвaнoви ВО.

4. Посмртнo је oбjављeнa *Ейнолошка гpaђa o Шумaдинцймa* Јoвaнa Ердeљaнoвићa (1951), у кoјoј је трeћe пoглaвљe *Гoвoр* (90–100) интeрeсaнтнo и зa нaшa истрaживaњa.

5. Нaвeдeнo пoглaвљe дeтaљнo прикaзује и кoригује нeкe нeтaчнoсти Милывoј Пaвлoвић (1953–4). У aнaлизй гpaђe aутoр сe пoзивa нa свoјe зaписe (из сeлa кoјa нису у крyгу нaшeг интeрeсoвaњa: Дoњa Јасeницa, Цeрoвaц, Сeпци), али и нa вeoмa дeтaљaн oпис гoвoрa Азaњe и oкoлних сeлa А. Бoгданoвићa, прoфeсoрa у Смeдeрeвскoј Пaлaнци⁵ (М. Пaвлoвић 1953–4:369).

6. Прoфeсoр Пaвлe Ивић (1959) у свoм *Извeшћйaју o диjалeктйoлoшкoј екcкyрзији йo ужoј Србији oктoбрa 1959* нaвoди нaјбитнијe oсoбинe сeлa Кусaткa кoд Млaдeнoвцa, чйи гoвoр припaдa С-В диjалeктy:

а) Прoзoдиjа

Крaткoсилaзни aкцeнaт дoслeднo сe пoмeрa с финaлнoг слoгa (*жйвoйш*, *гoсйoдa* — кaнoвaчки) и нa дyжинy (*снaгoм*, *крeнy*), a фaкyлтaтивнo и нa крaткoћy гдe сe јaвљa ` aкцeнaт. Стaрe пoслeaкцeнaтскe дyжинe рeдoвнo сe скрaћyју, a oнe кoјe су нaстaлe пoмeрaњeм дyгoсилaзнoг нeдoслeднo — изa ´ гoтoвo увeк, a изa ` сaмo нa ултими, али и тo фaкyлтaтивнo. Фaкyлтaтивнo сe скрaћyје ^ нa oтвoрeнoј ултими (*знa*, *шaкo*, *ис Тoйoлe*). Аyтoр oкaзује и нa слeдeћe aкцeнaтскe типoвe: *ймaм* али *идeм*; *йбиeм*, *йдйиeм*: *слyшaли*;

б) Oстaлe фoнeтскe oсoбинe

Присyтнa је eлизйjа вoкaлa у хиjaтy *д идeмo*; зaмeнa *ф > в*; oдсyствo глaсa *х*; слaбa aртикyлaциjа глaсa *ј*, пa и гyбљeњe *мoа*, *шoвo*. Сyглaсничкe грyпe *-сйи* и *-зд*

⁵ Пo рeчймa кћeркe прoф. А. Бoгданoвићa и Звeздaнe Пaвлoвић-Стaмeнкoвић, кћeркe прoф. Милoвoјa Пaвлoвићa, рyкoпис је зaувeк ишчeзao из зaoстaвштинe oвe двoјицe aутoрa. Oвoм приликoм нaјсрдaчнйјe сe зaхвaљyјeм oбeмa кoлeгиницaмa нa њихoвим лyбaзним oбaвeштeњймa и жeљй дa пoмoгнy.

Својеврсну најаву ове опсежне студије о говорима Смедеревског Подунавља и Јасенице представљају два рада самог аутора чија је грађа инкорпорирана у њу:

10. (Бошњаковића 1999) *Инвенџар и дисџрибуција њрозодема у говору села Махајловца*.

11. (Бошњаковић 2000) *Треће лице множине њрезентиа у говорима Смедеревског Подунавља и дела Јасенице*.

О ТЕРЕНСКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА И ОБРАДИ ГРАЂЕ

0.6. Теренска истраживања ове области почела су јула 1988. године, а понављала су се наредних неколико година сваког летњег распуста. У лето 2006. снимљена је грађа још из четири космајска (Влашка — Вл, Рајковац — Ра, Село Младеновац — СМ, Међулужје — Мл) и три јасеничка села (Границе — Гн, Јагњило — Ј, Рабровац — Рб). Такође је, у ову књигу, укључена и раније (1990) снимљена грађа из три села Смедеревског Подунавља (Дубона — Ду, Велика Крсна — ВК, Ковачевац — Кч). Овим додатним испитивања повезане су изоглосе источнијих говора централне и западнијих говора источне Шумадије. Испитано је укупно 51 село и заселак и снимљено 8.820 минута или око 147 сати тонских записа. Комплетна грађа је акцентована и исписана у виду континуираних дијалекатских текстова из којих су ексцерпирани примери (око 150.000) за фонолошку и морфолошку анализу.

Овај рад садржи следећа поглавља: Увод, Гласовни систем (Акцентуација, Вокализам и Консонантизам), Закључак, Дијалекатски текстови, Литература и Лингвистичке карте.

Због обимности грађе одустало се од обраде синтаксичких, лексичко-творбених проблема и прозодијских карактеристика појединих врста речи.

На изостанак детаљнијих анализа појединих проблема свакако је утицала и обимност оволиког корпуса, који је најпре требало разврстати и ставити на право место. У каснијим радовима свакако ће бити места за детаљније анализе ситнијих проблема или специфичности говора појединих села.

На терену сам се трудио да увек нађем најоптималнијег саговорника, а то је обично (нај)старија жена, неписмена или с неколико разреда основне школе, причљива, интелигентна, рођена у селу које испитујемо, с добром артикулацијом и сл. Трудио сам се да у сваком селу разговарам с више информатора и то различите старосне и полне структуре. У неколико села (Друговцу, Водљу, Удовицама) грађа је прикупљана и помоћу упитника. Информатори које сам снимао причали су приближно о истим темама: мушкарци о рату и сељачким пословима, а жене о удаји, одгајању деце, и обичајима везаним за одређене празнике. Међутим, било је ту и спонтаних разговора двоје информатора о догађајима у селу и одређеним личностима или пак изношења личних проблема и животних недаћа.

Циљ овога рада јесте да дâ монографски опис говора (северо)источне Шумадије, да утврди његову компактност и издиференцираност, да одреди његов однос према суседним говорима, као и статус С-В дијалекта.

СКРАЋЕНИЦЕ ИСПИТИВАНИХ ПУНКТОВА

(са списком информатора и количином снимљеног материјала)

- А** *Азања* (360 минута):
Милојка Неђић 1890, има 3 разреда основне школе, живела у Београду 15 год.
Душан Васиљевић 1910, има 4 разреда основне школе.
Даница Јелић 1920, има нових акцената и ретко кановачки.
- Ба** *Бајинац, Бајинца / Бајинац, Бајинца* (60):
Радомила Бајкић 1922, 4 разреда, има изразито отворено кратко *e*.
Љубомир Стојић 1927, 4 разреда, досељен из Селевца 1929.
Лепосава Стојић 1929.
- Бд** *Бадљевица* (315):
Чеда Ђвковић 1906, 1 разред, мати му је из Дубоне, уместо /*r*/ јавља се /*~*/.
Видосава-Винка-Рођа Ђвковић 1906, неписмена, причљива, с новим акц.
Новка Савић 4 разреда, муж јој је из В. Крсне, има кановачки, нове акц. и ретко непренесене.
Душко Ђлић 1913, жена му је из Селевца.
Мирослав Ранковић 1916.
Живорад Ђвковић 1923.
Далибор Ђвковић 1977, деца чешће имају непренесену акцентуацију.
- Бн** *Бинџац, Бинџа / Бинџац, Бинџа* (189):
Велимир Стевановић 1904, 3 разреда, утицај књ. језика.
- В** *Вџањ* (90):
Љолга Мићић 1921, 4 разреда, причљива, има мало утицаја књ. језика.
Мирослава Марковић 1908.
- ВД** *Влашки До, Влашког Дола* (105):
Слобода Матејић 1924, 3 разреда, изразито отворено кратко *e*.
Лепосава Стојадиновић 1932, 1 разред, причљива.
Живота Стојадиновић 1927, мало је под утицајем књ. јез.
- ВК** *Велика Крсна* (90):
Љубодрог Драги Вићовац 4 разреда, елоквентан, скоро доследан кановачки, ретки су примери са пренесеним акцентом.
- Вл** *Влашка* (95):
Станислава Јевтић 1935, 4 разреда, кановачки, наставак -ом.
Марко Јевтић, 1929, 4 разреда.
- Вн** *Враново* (280):
Савка Ракић 1896, спонтано прича, али због старости елидује крај речи, није чест кановачки.
Јаворка Ракић 1903, из Мале Крсне, слабо прича.
Владимир Ракић 1902, слабо прича.
Драгослава Стојковић 1922, из Мале Крсне, има нових акцената.
- ВО** *Велико Орашје* (180):
Боривоје Благојевић 1908.

- Вр** *Вр̂бѡвац, Вр̂бѡвца /Вр̂боваци, Вр̂бовца /Вр̂бѡвац, Вр̂бѡвац (270):*
 Радѡмир Трифуновић 1923, 4 разреда, мати му је из Вн, утицај књ. јез.
 Љубѡмир-Љуба Ђурђевић 1928, 4 разреда, мати му је из Ли, а жена из Мх,
 има кановачки, али и нових акцената.
 Гвѡјзден Њикић 1909, 4 разреда, нема кановачког.
 Натѡлија Младѡновић, причљива, има кановачки, али и покоји нов акц.
- Ву** *Вучѡк, Вучѡка (180):*
 Лепѡсава Мијайловић 1910, свекрва јој је из Ш, ретко се чује кановачки.
 Јѡва Јовѡновић 1906, сам научио слова, чита новине и има нових акц.
- Гл** *Гли̂бѡвац, Гли̂бѡвца /Гли̂боваци, Гли̂бѡвца (270):*
 Микајло Гли̂шић 1910, 4 раз.
 Стѡна Гли̂шић 1928, има нових акц. и ретко кановачки.
 Дарѡнка Гли̂шић 1907, из Ратара.
 Христи̂на Петрѡвић 1914.
 Ми̂ћа Милошевић 1929.
 Нѡта Јовѡновић 1929, има утицаја књ. јез.
- Гн** *Грѡнице (90):*
 Радѡмир Томићевић, 1930, кановачки, али и карткоузлазни, наставак -ом.
- Го** *Голѡбок, Голѡбка (270):*
 Мирјана Радивѡјѡвић 1897, неписмена, добро чува кановачки.
 Владимир-Лѡла Попѡвић 1912, начет кановачки.
 Радѡјка-Рѡда Попѡвић 1914, начет кановачки.
 Борѡвој Радивѡјѡвић 1928, 4 разреда, скоро изгубљен кановачки.
- Гр** *Гр̂чац, Гр̂чца (45):*
 Томѡслав Прѡкић 1933, слаба артикулација, јер нема доње зубе.
 Ми̂ца — 1926, муж из Г. Милановца, снаха из Го.
- ДД** *Дѡбри Дѡ, Дѡброг Дѡла (180):*
 Стојѡнка Гитѡрић 1906, муж јој је из Ло, где је живела само 3 године, неписмена, причљива, добро чува кановачки.
 Божѡдар Милићевић 1909, 4 разреда, 3 год. био деловѡђа у селу.
 Борѡслав Милићевић 1912, жена му је из Гл, као писар радио у Гл МК Мх.
- Др** *Дрѡгѡвац, Дрѡгѡвца /Дрѡговац, Дрѡгѡвца (240):*
 Жѡвка Петрѡвић 1906, неписмена, причљива, чува кановачки.
 Жѡван Петрѡвић 1906, слабо прича.
 Светѡзар-Тѡза Петрѡвић 1905.
- Ду** *Дубѡна (150):*
 Живѡнка Аврѡмовић 1899, неписмена, доследан кановачки, ретки пренесени,
 наставак -ом у ДЛсг. заменичко-придевске промене ж.р. и личној 3. л. сг. ж.р.
 Њѡвица Аврѡмовић 1931, кановачки и делимично пренесена акц. и редак
 наставак -ом.
 Спѡсоје Ђурић 1906, занатлија, трговац, био на занату 10 год. у Степојевцу,
 чува кановачки и наставак -ом.

- Ј** *Јагњило* (90):
Загорка Обрадовић, 1916, неписмена, кановачки *дошла*, али *сестира*; наставак *-ом* у ДЛсг ж.р. заменичко-придевске промене и личне заменице 3. л. сг. ж.р.
- К** *Кусадак*, *Кусајка* (90):
Ратко Аврамовић 1914, 4 разреда, добро чува кановачки, али има и нових акцената.
Даница Милошевић 1934, из Водица, кановачки је редак, а има и нових акцената.
- Ко** *Колари* (90):
Деса Јанковић 1908, 4 разреда, отац железничар, муж опанчар из Би, веома причљива, има ретко понеки карткоузлазни акценат.
Настас-Нале Јовановић, 4 разреда, ретко се јави покоји краткоузлазни.
- Кр** *Крњеве* (270):
Милладин Рајковић 1909, 2 разреда, полуписмен, брзо и нејасно прича.
Наталија Рајковић 1929, из ДД, неписмена.
Станмир Стојановић 1911, 4 разреда, има спорадично кановачки акценат.
Станка Стојановић 1907, некомуникативна.
Латинка Божилковић 1916, 4 разреда, обраћа пажњу на снимање, свекар био деловођа, а муж је исто радио у државној служби.
- Ку** *Кулич*, *Куљча* (180):
Милорад Марјановић 1912.
Дивна Марјановић 1920, 4 разреда, ретко се чује и краткоузлазни акц.
- Кч** *Ковачевац/Ковачевац* (90):
Надежда Живановић 1901, неписмена, весела, причљива, доследан кановачки, ретки примери с пренесеним акцентом, наставак *-ом* у ДЛсг заменичко-придевске промене ж.р. и личној заменици 3. л. сг. ж.р.
- Ла** *Ландо*, *Ландола* (110):
Петрија-Перка Штевановић 1914, неписмена, мати јој је из Би, чува кановачки, али има и понеки нов акценат.
- Лг** *Лугавчина* (270):
Александар Костадиновић 1902, радио је у Смедереву и Пожаревцу, а често путовао и у Београд.
- Ли** *Лийе*, *Лийа* (270):
Браниславка Филиповић 1912, неписмена, чува кановачки и има секундарну преакценатску дужину у кановачкој позицији, као нпр. *са мѡмкѡм*.
Живко Обрадовић 1917, 4 разреда, причљив.
Тома Обрадовић 1948, 4 разреда, утицај књ. јез.
- Ло** *Лозовић*, *Лозовика* (180):
Глигорије-Глига Тодоровић 1896, жена му је из М, добро чува кановачки, али има и пренесених акцената, неки пут изговара речи на слоге, непрестано прича.
Дедин син 1920, боље чува непренесене акценте, а ређе кановачки.

- Лу** *Луњѣвац, Луњѣвца / Луњевац, Луњѣвца* (180):
Радоје Реџић 1910, баба му из ВК, мати из Су, а жена из Мх.
Кадѣвка Реџић 1907, из Ос, удала се у Лу с 19 година.
- М** *Милѣшѣвац, Милѣшѣвца / Милѣшевац, Милѣшѣвца* (180):
Савка Ђорић 1897, неписмена, добро чува стару акцентуацију.
- МК** *Мала Крсна* (150):
Видосава Јовановић 1921, континуирано прича, без јаког утицаја књ. јез.
Десанка Лазић 1938, јак утицај књ. јез.
Александар Лазић 1935, јак утицај књ. јез.
- Мл** *Међулуђе* (135)
Борисав Обрадовић, 1929.
Душан Обрадовић, 1925, елоквентан, кановачки, акценат у превирању (*йо-йѣчић/йѣшочић/йѣшочић*), наставак -ом.
- МО** *Мало Орашје, Малог Орашја* (270):
Десанка Живановић 1897, неписмена.
Милева Ђорђевић 1905, неписмена, добро чува кановачки.
Милан Ђорђевић 1939, жена му је из С.
Милосав Ђорђевић 1906, 4 разреда основне и 2 занатске школе, живео у Београду 9 година.
Илјинка — 1926.
Лепосава-Лѣпа Милосављевић 1912, неписмена.
- МП** *Мала Плана, Мале Планѣ* (60):
Ружица Милановић 1933, 4 разреда, ретко се јави и нов акц.
- Мх** *Михајловац, Михајловца / Микајловац, Микајловца* (120):
Милена Стојановић 1928, лепо прича.
Ангелина-Тина Никѣлић 1924, кројачица, рођена је у Мх, али је као дете живела у Петроварадину, затим у Ло и с другим мужем, који је био из К, у Смедереву.
Драгослава Сретѣновић 1927.
- Ос** *Осийаѣница (Сийаница)* (180):
Славка Марјановић 1909.
Наталија Стојловић 1907, неписмена.
- П** *Пеширјево* (270):
Вукосава Тимић 1925, неписмена, 4 године је била удата у Др, добро чува старо стање, али има и понеки нов акц.
Живанка Дукић 1921, 4 разреда, добро чува старо стање, али има и понеки нов акц.
Милован Тимић 1910, 4 разреда и трговачку школу, 6 год. је био шегрт у Смедереву, утицај књ. јез.
Богољуб Крстић 1925, има утицаја књ. јез.
- Р** *Раља / Раља, Раљѣ* (270):
Радмир Симић 1919.
Вукосава Симић 1919.
Стеван Недѣлкович 1904, 2 разреда, има нових акц. али и експираторни.

- Мирџослав Живáновић 1924, причљив с понеким новим акц.
 Ра̀дослав Стáнковић 1926, брзо прича и лоша артикулација.
 Алeксáндар Милéнковић 1903, 4 разреда учио у Вр, лоша артикулација.
- Ра** *Ра̀јковац* (135)
 Дра̀гован Жў̀јевић, 1932.
 Ра̀домир Томићевић, 1930, интеллигентан, добро прича; чест кановачки, али и краткоузлазни; наставак -ом.
- Рб** *Ра̀бровац* (90)
 Љуби́нка Ма́нић 1925, дуго е од јата изразито је затворено; кановачки и наставак -ом.
- Рд** *Ра̀ди́нац, Ра̀ди́нца / Ра̀ди́нце, Ра̀ди́нца* (90):
 Свето́лик Јовáновић 1922, 4 разреда, слабо прича.
 Слободáнка Лу́кић 1921, 4 разреда, муж из Мх, има утицаја књ. јез.
- С** *Се́љевац, Се́љевац / Се́левац, Се́љевац* (360):
 Ду́шан Ма́ричић 1899.
 Драгџослава Ма́ричић 1919, има нових акц.
 Загџрка-Гџра Ла́зић 1908.
 Зла́та Ла́зић-Талијáн 1912, из ВД.
 Живџрад-Жи́ле Ла́зић 1940, сви информатори добро чувају кановачки.
- Са** *Са̀раџ̀рици, Са̀раџ̀раца / Са̀раџ̀рац, Са̀раџ̀раца* (180):
 Љубџмир-Љу́ба Ма́рковић 1923.
 Кристи́на Ма́тић 1911, мати јџј је из Кр.
- Се** *Се́оне, Се́она* (180):
 Пе́ра Младéновић 1924, 4 раз.
 Зо́рица Младéновић 1925, 1 разред, добро чува старо стање, с понеким кановачким и краткоузлазним акцентом.
 Вуко́сава Јовáновић 1929, 3 разреда.
 Ду́шан Јовáновић 1923.
 Мирџослава Јáнковић 1925, рођена у В, 6 година била удата у Ву.
- Ск** *Скоба̀љ, Скоба̀ља* (270):
 Ми́лица Ива̀новић 1921, 1,5 разред, има утицаја књ. јез.
 На́на 1908.
 Но́вка 1927.
 Ве́ра 1948.
 Милéва Ми́летић 1920, чува старо стање, али се појави и експираторан.
- СМ** *Се́ло Мла́деновац* (45)
 Ми́лан Ми́ма Младéновић, 1932, чест кановачки, делимично пренесен акц. наставак -ом.
 Милáнка Младéновић, 1936, чест кановачки, делимично пренесен акц. наставак -ом.
- Су** *Сува̀до, Сува̀дџла* (180):
 Лепџосава Ко́стић 1910, добро чува старо стање.
 Заха̀рије Ко́стић 1909.
 Јовáнка Мари́нковић 1911.

- Лѣнка Стојановић 1917, неписмена, слабо прича, има понеки нов акц.
Христина Стошић 1912, слабо прича, има понеки нов акценат.
- Т** *Трновче, Трновча / у Трновчу / у Трновчи* (180):
Светолик-Свѣта Танасијѣвић 1902, 4 разреда, био у разним одборима, браћа су му школована, воли да чита и пише, склон је редуцијама краја речи због брзог темпа говора, има кановачког у траговима.
Дѣвна Павловић 1912, рођена у М, а с 1,5 год. донета у Т, неписмена, добро чува стару акцентуацију уз понеки нов облик, има изразито отворене кратке вокалае *о* и *е*, јасно прича.
- У** *Ћдовице, Ћдовица* (360):
Роса-Рођа Ћорђевић 1902.
Вѣра Ћорђевић 1938.
- Ш** *Шалинац, Шалинца / Шалинац, Шалинца* (180):
Стевана Вучковић 1903.
Анђа Стефановић 1907, неписмена.
Живадѣнка Вуковић 1934.
Рѣжица Ћлић 1912, на синов подстицај на моменте говори „бугарски“, артикулација слаба.

АКЦЕНТУАЦИЈА

1.0. Говори који се истражују припадају С-В дијалекту и њихов прозодијски систем карактерише се, у принципу, трима акценатским прозодемама (˘ ˘ ˘), с њиховим врло разноврсним територијалним распоредом и специфичним дистрибуционим карактеристикама, али и неким од новоштокавских солуција.

Иако је ово С-В дијалекат, у којем се по ранијим сазнањима нису очекивали краткоузлазни акценат ни послеакценатске дужине, ми смо их приликом преслушавања трака савесно и редовно бележили и тако утврдили да у западнијим пунктовима имамо делимично (не)пренесену акцентуацију. Ове наше резултате поткрепљују подаци из Кусатка (К) (Ивић 1959:398) и централне Шумадије (Реметић 1985:39–73), као и констатација проф. Ивића (1988:66) да се „местимично, и најчешће факултативно, преносе сви акценти којима је претходила дужина (*бра̄нӣла* > *бра̄нӣла*, *вуч̄е̄ӣе* > *вуч̄е̄ӣе* или *вуч̄е̄ӣе*), а дуж западне границе дијалекта има предела где се, без доследности, преносе и акценти у другим положајима (*се̄дӣ* > *се̄дӣ* или *се̄дӣ*, *ло̄ја̄ӣа* > *ло̄ја̄ӣа*).

У оквиру овог поглавља анализираће се судбина силазних акцената ван првог слога, акценатске целине с проклитикама и енклитикама, акценатован и неакцентован квантитет, двоструки акценат и дугоузлазни (или кановачки) на једином или финалном слогу.

Грађа ће бити разврстана по схеми проф. Ивића (1985:59–60).

СУДБИНА /˘/ АКЦЕНТА ВАН ПРВОГ СЛОГА У РЕЧИ

1.1. Будући да се у већини говора са старом акцентуацијом /˘/ акценат помера с ултима, наш задатак ће бити да укажемо на резултате тог процеса и услове под којима он изостаје. У многим говорима овог типа ни медијални положај, нарочито иза ненаглашеног квантитета, није имун на померање акцената, те ће бити интересантно видети у којем је обиму тај процес присутан у нашем говору.

Будући да је територија коју испитујемо и раније одређивана као једно од подручја кановачког акцената, наш задатак је да утврдимо прецизан ареал и фреквенцију његовог јављања. Предмет нашег интересовања биће и /˘/, који многи истраживачи, истина с различитом фреквенцијом, ипак налазе у штокавским говорима са старијом акцентуацијом.

Краткосилазни на отвореној и затвореној ултими
иза неакцентоване краткоће

1.2. Осим у неколико посебних и факултативних случајева, померање /^h/ на претходну краткоћу доследно је у свим категоријама и свим пунктovima. Разлике се јављају у резултатима померања, који могу бити тројаки (" " "). Грађу ћемо у овом одељку изложити према граматичким категоријама, будући да је фреквенција а и ареал кановачког акцента често везана на њих. Тако су у неким говорима⁶ примери типа *дошла*, *ишла* једини или знатно чешћи од оних који су везани за друге облике или врсте речи *жена*, *она*, *могу* и сл.

Померање /^h/ по К-Р обрасцу

1.3. По овом моделу, на наредном кратком слогу, у разним врстама двосложних и тросложних речи и облика с отвореним слогом, јавља се краткосилазни акценат:

а) *аа* > *аа*: *ора* (орак) Вн; *од брука* (бруха) Вн, *веша* (Гсг) Кр, *вола* (Гсг) В У, *гроба* (Гсг) Кр, *дрена* (Гсг) ВО, *дреша* (Гсг) Гл Ли СМ, *дуда* (Гсг) П, *коња* (Гасг) Бд Би В Вн Гл ДД Кр МК Мл Мх П Р Рд Са Су У Ш, *коша* А, *крста* Мх, *мака* Ш, *молка* Вн Го МП Мх Ос Са Се Ск Су У, *оца* Ба Бд В ВО Вр Ву Гл Кр Лг Ли Ло Лу МК МО МП Ос П Р Се Ск Т У Ш, *илека* Ву Др, *идсла* А ВК Вр Гр МК, *свекра* Бд В Кр Се У, *сноја* МК, *свијца* У, *идоја* ВО, *ћошка* (Гсг) Мх; *молку* Вн, *оцу* Бд Ку, *на крају* Бд, *у рају* ВО, *у роду* Гл, *на сирају* А, *на сиду* Гл; *коње* Бд Гр МО Ра С Ш, *коњи* Бд Вн Гл Кр Ку Ло МК МО Ос Се Су У Ш, *Оци* МК;

вода А Бд Би В Вн Вр Ву Гл Кр Ку Ла МО Мх П Рд Су Т У Ш, *даска* А ВО Ву Кр Р Рд С Су У, *деца* Бд В Вн ВО Ву Гл Го Ко Кр Ли Ло М МК МО МП Мх П Р Рб С Са Се Су Т У Ш, *жена* Ба Бд ВД Вн ВО Гл Го Ду Ко Кр Ку Ла Лг Ли Лу М Мл МО Мх Ра Рб С Са Се Су Т Ш, *земља* Бд ВО Ск, *зора* М У, *игла* Мх, *кафа* Мх Р, *коза* Гл Ос П Р У, *коса* Бд Гр Ли МК Ск У, *лоза* Вр Ву Т, *магла* Ву, *миска* Бд, *нога* Бд Вн Ву Ос Се Су Т, *роса* ВО Вр Кр МК Р, *сарма* Кр Са, *сестра* Бд В ДД Ј Ла М Мл МК МО МП Ра Са Ск Су У, *служба* Ко Мх, *снаја* Бд Вр Гл М МК П Су У Ш, Ј, *цвекла* У, *цокла* У, *чесма* Се Су; *жени* (Дсг) Вр Кр Мх, *земљи* Бд С, *снаји* ВД, у *Чесми* Бд; *асму* Ву, у *борбу* Р, *векну* Се, *жену* (Асг) Би ВО Гр Ку МП Т Ш, *кафу* Ли Р Рб, *козу* (Асг) Ву Р У, *сестру* ВО Гл Го Кр МО Су Т У, *снају* Др Ку П У, *шајну* Гр, *чесму* Ла; *борбе* (Нпл) Су, *жене* (Нпл) Бд В Вн ВО Вр Гл Го Гр Кр Ла Лг МК Рд Су У Ш, *игле* (Нпл) Се Су, *козе* (Апл) Бд У Ш, *крџле* Го, *сестре* (НАпл) Бд ВО Вр Ву Гр Кр Р Рд Се;

бијче Су, *вело* У, *дугме* Вн Гл, *кместо* (кметство) Ло, *криче* Се, *ројство* Вр, *село* А Бд В Вн Гл Го ДД Кр Ли Ло МК Мл МО Мх П Р Ра Рд С Се Су У Ш, *сирће* В Се, *сойче* Ву, *сијкло* Бд МК У, *шеле* А В Вн Ку Ли МК Рд Се Су Ш, *чело*

⁶ Тако је нпр. у ерској зони централне Шумадије (Ремстић 1985:41), у Врачевом Гају (Ивић 1958:328) и код Биограчића (Ивић 1978:142).

далёко С Су, долёко Бд Се, колико Гл Ко Мх; дабџме А Вр Ко Ли МП Рд С У Ш;

в) *aä/ > äa/*: *äсвай* Гр Су, *бәрјак* Се У, *Бџжих* Бд Би В Вн ВО Ву Гл Ку Ла Ли Ло МК МО Мх П Р Ра Рб Рд Са Се Ск Су Т У Ш, *бџсиан* Вр М МК Р С Ш, *бункер* Др, *Васкрс* Гл ДД Ло Се, *дџрек* Ву Ло, *дџкаш* В Рд, *дџлек* МК МП Мх Р У, *Дџшан* Ву Ло, *дџшек* МК, *ђџвек* П, *жџвош* А Ба Бд В ВД Вн ВО Ву Гл Го ДД Ј Кр Ку Лу М Ос П Р Се Су Т У Ш, *зџмбул* Вн, *зџмбул* МК, *извор* Вр Кр Су, *исџок* Вр, *ја-сџук* В Вн Ј МК Се У Ш, *језик* ВО Ву Гл Гр Кр М МК П Р Се Ск Су Т, *јексер* Кр Ку Ра Са, *јелек* Се, *јечам* ДД Ли П, *Јџан* Ку, *јџрган* Вн Се У Ш, *казан* Бд В Вн ВО Гр ДД Ли Р Се Т У, *кајмак* В Мл Ра Рб Се Су Рд, *калем* А Ву Гр ДД Су, *кобац* Ли Мх П Су У, *колац* Кр, *конац* В Вн Гр Мх Ра П, *кујус* В Вн Го Гр Ј Кр Ла МП Мх Ос Р Рд Са Су Т У Ш, *лонац* Вн ВО Ву Кр Ку Ла МП Ос П Р Са Се Ск Су Т У Ш, *маслац* У, *Милан* ВК Бд Ло П У, *мџмак* Бд В Вн Ву Кр Ла Лг Лу МО Мх Ос Р С Са Се Су У, *џбор* Вн Ла Са Се Т У, *џлук* У, *џрај* ВД, *џшац* А Бд Би В ВД ВК Вн ВО Вр Ву Гл Гр Ј К Ко Кр Ку Лг Лу М МК МО Мх Ос Р Рд С Ск Су Т У Ш, *џшиор* ВО, *џширов* Бд Ву, *џцак* Би Бд МО СМ Т У, *јаџван* МК Р, *јаџмук* Се Су, *јаџшос* Бд МК С Ск Су, *јеџмез* Вн Рб, *јеџчаш* У, *јеџддер* Бд Гл, *јеџрез* Бд, *јеџшок* Би В Вн Ј Кр МО Ос П Се Су У, *јеџвац* Ск, *јеџшер* Се, *реџеиш* Мх, *сиџрек* (речкање) ВО, *сџнџер* М, *шаџбан* Вн, *шаџман* П, *шаџмель* Вн Ку МК Ос, *шаџреиш* У, *шџчак* Вн Ј Кр Ла Т У, *џкус* Ш, *џнук* Бд В Вн ВО Ву Гл Ј Ко Кр Лу М Мл МО Су Т У Ш, *Ўскрс* А В ВД Вн Ву Ко Кр Ку Ла Ло Мл Ос Р Рд Са Се Ск У, *џменш* МК, *џимеш* П, *џекиш* А, *џекрк* Ш, *џелик* МО, *џемиер* Вн, *шаџран* Рд, *шеџер* Ба Бд В Вн Гр Кр Ла М МК МО МП Мх Ос П Р Рд Се Су Т У Ш;

дрџмем МК, *са мџмком* Бд, *за џцом* Бд Т, *за сџџлом* Ск У;

бџгаиш Вр Ву, *јеџшиен* Се;

џанас ВО;

јеџдан А Ба Бд ВО Гл Ко Кр Лг Лу М МО Мх П Рд Ск Су Ш.

г) *aaä/ > ääa/*: *Беџград* Др Ла П, *берџиеш* Ву, *домџин* Би Вн ВО Ву МК П Р С Се У, *качџмак* А В Ву Ос Р Рд Т У Ш, *коџџруз* А Бд Би В Вн Гл Ло МК МО МП Се, *коџџрус* Ш, *куџџруз* Ба Бд Би ВД Вл Вн Вр Ву Гл Гн Гр ДД Ко Кр Ку Ло Лу М Мл Мх Ос П Р Ра Рд С Са Су Т У Ш, *комунџзам* и *соџијалиџзам* Ј, *комишџлук* Ла Ли Се Су, *јашиџног* Се; *живџшом* В Вр Др; *завџден* С, *исџлеџшен* Гн, *јеџреџивен* Др.

Неки примери су уврштени у ове групе иако имају дублетске форме *данџс* али и *данџс*, *једнџ*, *једџн* али и *једџн*. У нашој грађи једино у Исг. м.р. нема дужења пред сонантом, дакле тип *дрџмем*.

У говорима с непренесеним акцентима или с метатонијским померањем, у појединим облицима, као нпр. у Асг. или Дсг, аналошки, према *вџду* или *жџно*, могу се јавити ликови *жџну*, *жџни* (Стевановић 1933–1934: 3 и 1940: 119–120).

На основу изложене грађе и карте бр. 1 можемо закључити да се /^ʷ/ јавља у свим пунктовима, а најчешће у: Бд Вн ВО Ву Кр Ку Лг М МК МП П Р Рд Са Се Су У Ш. Дакле, он је уобичајенији на северу, истоку и југоистоку испитиване територије. Његов северни ареал спаја га са стањем у Биограчићима (Ивић 1978: 141) и Врачевом Гају (Ивић 1958: 328), а источни и јужни с приликама у К-Р (Трстеник, Јовић 1968: 26; Ресава, Пецо — Милановић 1968: 295; Левач, Р. Симић

1972:48), Крагујевачка Лепеница, Вукићевић 1995:50, Чумић, М. Грковић 1967:125–6; Батовац: *оџа, сѣло, ишли, брзина, кѳус, оџац, качамак*, мој материјал) и рудничком поддијалекту (ерска област, односно околина Аранђеловца, Качер, руднички крај, горња Лепеница, део околине Горњег Милановца) Ш-В дијалекта (Ивић 1998(К):130). Овоме се придружује и говор Драгачева (Ђукановић 1995:88).

Чување /ʷ/ на ултимима иза крајкоће

1.4. На отвореној и затвореној ултими, а испред енклитике /ʷ/ акценат се релативно ретко чува:

а) отворена ултима: *оџа ми отѣрали Го; она би те била П, она је била С, она ће д иде ДД, они га срѣли ДД, и они га убише ДД, они је лагали ДД, они се намѣстили ДД, они су пролазили Ли ДД, а они су дали пѣтла ДД, они су га заробили С, они су се ѳзели С; одведи га С; ишла би на ваџар Вр, ишли смо Су, ишло се по игранкама Гл, нашла сам крушке ДД; комунисти, бољшевици како ли се вичу ДД; једва је дошла ВО, једва сам отишла ДД, једва сам дотѣрала Лу, једва сам дошла Лу, а канда ћеш ти да божифуеш кот кѳе Ло; свѣ би се они међу се покљали Лу, свѣ би се међу се почистили Лу; нека га Го М МО Рд, нека е Вр Гл Са, ај, нека ме Вр, еве ти дулѣци У, Лѣло, еве ти кљѳч Вр, еве ти га кљѳч У, еве ти пасѳљ У, еве ти свиње У, еве ти је служавка У, еиѣ ти тако У;*

б) затворена ултима: *оџац ми био јако крупан чѳвек Ли, данас је Мх Се, дана(с) се мѳчим А МО Т, дана(с) су Вр, ноћас је радио МК, ономад га саранили Су, ономад је био ВД, ошкад је ДД, ошкѳ(ш) ше нѣма да доћеш МО, ошкѳ(ш) ши? Бд Др С, ошкѳд је то мањак! Т, ошкѳш сам ја знао ДД, ошкѳ(ш) се ја овако попрѳлам, сине У, ѳарадај(с) се прска Се, садан је господца војска Ли, ѳаман сам ја то покупила У, а ѳаман сам сѣла В, а ѳаман смо сѣли Се, ѳаман су јѣли Гл.*

Грађа нам показује да је нешто више примера чувања /ʷ/ у отвореном слогу. Такође је евидентан мали број именица са старим местом акцената испред енклитике (*оџа ми, оџац ми*). Наведени акценат на последњем слогу чешћи је углавном код непроменљивих врста речи, које тај нагласак могу имати и ван енклизе, а неке се срећу и с /ʷ/ *евѣ, данас, ѳаман*⁷ и сл.

Судбина /ʷ/ иза краткоће, а у финалној позицији испред енклитике, различита је у нашим дијалектима.

Тако примере типа *ишла сам, греоџа је, оџац ми* и сл. срећемо и у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:44), а *она је* у Жабарима (Реметић 1989:270–1). За неке староцрногорске говоре с метатаксом карактеристични су исти односи: *јѣси / јѣси ли, дће / оће ли* (Пешикан 1965:26). У говору пак Бјелопавлића (Ђупић 1977:64) померањем /ʷ/ с ултима на пенултими се јављају узлазни акценати *жѣна, зелѣна*. Ово померање изостаје ако се иза нађе енклитика *жѣна ми, зелѣна је*. Захваљујући енклитици, наведени акценат се нашао у медијалној

⁷ Овај турцизам по Шкалаћу (1979:599) има више фонетских и прозодијских ликова: *ѳаман, ѳаман, ѳаман, ѳаман*.

Видиш како *врућина*?! Ш; а ја узѐ да лèгнем поред нè Лг; па *добрò* Мх, *једвã* дођо Ск, *једвã* остãо чòвек жìв ДД, он *једвã* чèка ћаци Ву, *једвã* чèкам А Ку, *једвã* чèкамо да дође Бòжић Ск, и *једвã* чèкаш да га дочèкаш (Божих) Лу, *јã* сам *једвã* чèко Лу.

Непренесене форме у затвореном (и отвореном) слогу срећемо и у другим говорима, нпр. у централној Шумадији: *агèнїй*, *данãс*, *овãм*, *оїкòд* и сл. (С. Реметић 1985:44), у Жабарима: *їовр* *вòска*, *данãс*, *онãм*, *їасèнїй* и сл. (Реметић 1989:270–1), у Рачи Крагујевачкој: *овãм*, *онãм*, *сасвїм* (Јовић 1960:175), у селу Мрче: *зимус*, *данãс*, *изуїш*, *игрãйш*, *овãм* (Радић 1990:8).

Кановачки акценай

1.6. У овом одељку даћемо инвентар примера с кановачким, категорије у којима се јавља, његов ареал и претпоставке о његовом настанку. Најпре ћемо навести примере у којима је добијен померањем с отворене, а потом затворене ултиме двосложних и тросложних речи:

а) *аã* > *ãа*: *кòжу* (кожух) А Ба В Вл Ли Су, *їрбу* (трбух) Го; четїри *вèйра* Рб, *вòла* А Би ВД ВК Вл Го Лу У, *од глòга* А, *грòба* ДД Ос, *до Влãшкòг Дòла* ВД, *дрèша* (Гсг) Ли Мх СМ, *од дрúма* Вл, *з дрúма* Ло, *кòма* МО, *кòња* (Гасг) А ВД Гл Го Гр ДД Др Ду К Ла Ли Ло Р Рб С Т, *кòша* А К Ло, *крéча* ДД, *мòмка* А Ба В Вн Вр Гл Др К М Мх С Са Ск Су Т Ш, *òца* А Ба Бд ВД Вн Вр Гл Го ДД Др Ду К Кч Ли Ло Лу МО Мх Ос Ра Рб С Су Т, *оїй ãлèка* Ли, *їòйа* (Гасг) Вр ДД Ло МО, *їòсла* Бд ВД Вл Гл Го Гр Др Ду К Ла МО Мх Ра Рб С СМ, *свèкра* А ВД Вр Гл Го ДД Ду Кч Ла Ли Лу МО Мх Ос Р Ра Рб С Т Ш, *сноїа* (Гсг) Кч Ли, *сїòла* Мх, *їòйа* Ло, *їòчка* ВК Ли Рб С, *са чèла* СМ; *мòмку* К М Са, *свèкру* А Вр Ла Мх Ос Ск, *у вòзу* Ву К С, *на врју* А, у *Влãшким Дòлу* ВД, *на дрèшу* Ли, *на кòшу* Гл С, *мòсїу* Вр, *їо нòсу* ВД Су, *їо òцу* Вн Го ДД Мх СМ, *їо ãлèку* ВД, *на їòду* ДД, *у їòслу* Го, *у їòсїу* ДД, *у сноїу* А, *у цèйу* ДД; *кòњи* А Бд Вр Ду Ли Ло Лу Мх Р С Ск СМ Т У, *сїйїци* А К; *зуйце* А, *кòње* ВД Вл Гр ДД Ду Кч Ло Лу Мх Ра СМ;

дúзме Гн, *òкно* А, *їèро* Ку Ли Ос, *у рòйсїо* С, *сèло* Ба Бд Вр Го Др Ли Лу Ра С СМ, *сїãкло* С, *їèле* Ба ВД Вр Ву Гл Гн Гр ДД Ду К Мх Ос Р Ра С Ск СМ, *чèло* Вр Др Ли Ло МО Ск, *шкèмбе* В Ш; *òкна* А, *їèра* (Гсг) В Ку, *сèла* (Гсг именице *сèло*) А Бд Вл Го Др Ду К Кч Ли Лу МО Мх С, *са чèла* ВК; *у крèши* Гл; *у сèлу* А ВК Вл Кч Ла Др Рб С СМ;

бòрба Бд ДД Др Кр Ли Лу Мх Ос П, *бурма* Кр, *вòда* (Нсг) А Ба ВК Вр Го ДД Др Ду Ј Кр Ку Ли Ло Лу МО Мх Ск Ра Рб Т Ш, *гòра* Ло, *дãска* А ДД К Кр Ли Мх, *дèца* А Ба Бд ВД Вл Вр Гл Гн Го Гр ДД Др Ду Кр Кч Ло Лу Мл Мх Ос Ра С Ск Т, *жãлба* (Нсг) Мх, *жèна* (Нсг) А Вл Гр ДД Др Ду Кч Ли Лу Мх Ра Рб С СМ Су, *зèмља* Вл Др Ду Лу СМ, *зèмља* Бд Др, *зòра* Ра, *їгла* ВК Др МО Мх, *їгра* Кч, *кафа* Вн Вр Др Ду Ли Ло МО Мх, *кòза* (Нсг) Го, *кòса* Вл Др Ли Лу Рб, *крòфна* Го, *лòза* (Нсг) ДД СМ, *мòлба* Ло, *пòга* А Ба ВК ДД Др Ду Ли Ло Лу С, *рòса* С, *сãрма* В Вр

кèм кãже *јãком*. Код нашег информатора јављају се два акценатска лика *їкèм* и *їкèм* а у РМС *їкèм*.

Ку МК МО МП Ос Рд Се Т, *сѣстира* ВК Вн Го ДД К Ла Ло Лу Мх Ра Рб С, *сиџра* (Нсг) Су, *снаја* (Нсг) К; *шашина* Р, *асму* Ву, *у борбу* Вн Вр Ку Лг П Р С Се Су, *жалбу* ДД, *жѣну* ДД Др Кч Ли Ос С, *на игру* Го Др, *кафу* Бд В ВД ВК Вн Го Др Ду Ко Кр Лг Ло МО МП Мх Р Се Т У, *козу* Мх, *молбу* ВО, *у ираињу* Кр М, *сарму* ВД Вн Др МО Са Су, *сѣстиру* ВД Вн Ли Лу Мл МО Мх, *цвѣклу* Ла; *жѣни* Вр К МО, *у борби* Ло П, *на води* А Др Кч Ли, *жѣни* Ду, *на зѣмљи* Вл К Ли Лу Мх, *йо зѣмљи* ДД, *йо рѣси* Вл СМ, *сѣстири* Ло Мх СМ; *борбе* (Нпл) А Др Ку, *жѣне* (Нпл) ВД ВК Вн Го ДД Др К Ли Ло МО Ос С Ш, *на игле* К, *козе* (Нпл) Го Кч Ла Лу, *сарме* (Апл) Гл, *сѣстире* (НАпл) Гр Кр Ла МО;

мѣне А Бд Гл ДД Др Ко Ра Рб С, *мѣни* Ду Лу, *иѣбе* Др Ко С, *иѣби* Гл, *сѣби* Гр, *њѣга* А Бд ВД ВК Вр Гл Го Гр ДД Др Ду К Кр Кч Ла Ли Ло Лу МО Мх Ос Р Ра Рб Рд С СМ Су Т, *њѣму* А ВК Вр Го Гр ДД Др Ко Кр Кч Ла Ли Ло Лу МО Ос С, *ѳна* А Би В Вр Гл Гн Гр Др Ду Ли Ло Лу МО Мх Ос Р Рб С Са Т, *ѳне* Гл Го Мх Су, *ѳни* Бд Вр Гл Го Гр ДД К Кр Кч Ло Лу М МО Мх Ос С Ск Су Т, *моа* Др, *моја* Го Др Лу, *моѳ* А ВД Гл Лу МО С, *моје* Др К, *моји* ВК Гл К МО Мх, *моју* Др, *иѳвоје* Кч, *свѣга* Бд В ВК Гл Др Ду Кр Ла Ло Лу МП Мх У, *своје* С;

бѳса Вр Ла Лу Мх Рд, *бѳси* Вр Го Др Ј К Мх, *гѳла* Др Кч Рд, *гѳле* Т, *гѳли* Вр Го К Т, *гѳло* ВК Гр, *гѳлу* Др Ла, *дѳбра* ВД Гл ДД С СМ Т, *дѳбри* ВК Др Рб, *није* баш *дѳбро* ВК ДД Др Ду Су, *дѳбро* сам *жива* Ду, *мрѳив* Ло;

зрѳбли Ба, *дѳшла* Бд В ВД ВК Вл Вн Вр Ву Гл Гн Го Гр ДД Др Ду Ко Кр Кч Ла Ли Ло МО Мх Ос Р Ра С Се Ск Су Т У Ш, *дѳшли* Ба Бд Би В Вн Вр Ву Гл Го ДД Др Ду Ј К Кр Ло Мл МО Мх Р Рб С Се СМ Су Т У Ш, *дѳшло* А Бд В Вр Гл Гр ДД Др Ла Ло Лу Мх С Т, *зашла* А, *зашло* МО, *ишла* А Ба Бд В ВД Вн Вр Го Гр К Лг Ли МК МО МП Мх Ос П Ск Су У, *ишли* ВО Ку Ли Рд Са, *ишли* В ВК Гл Гр Др Кр Ло Лу Ос С Ск Т, *ишло* А Вл Лу Мл МО Мх Р Ра Рб, *лѳгла* (лѳни) ДД Мх, *лѳгли* Гр, *лѳгло* А Ла, *мѳгла* В ВК Вр Гл Го ДД Др Ду Лу МО Мх С Ск, *мѳгли* Вр ДД Кр Ло Ш, *мѳгло* А К Ли Мх Т, *нашла* ДД Др Ло Т, *нашли* Бд В ВК Вн Ло Мл Ос С, *нашло* С, *иѳкла* Гл Го Лу С, *иѳкли* Ба ВД Др МО С Мх, *иѳкло* Ба, *илѳла* Ба ВД Гл МК Мх Рб Рд Ли, *илѳло* Гл МО Мх, *иѳшла* А ВД ДД Ко Ш, *иѳшли* ДД Др Ко Ло МК Ра Т, *иѳшло* Бд ВД ДД, *иѳшла* Гр ДД Др Рб, *иѳшли* Вл Гл Ло С Се, *иѳшло* Ли Ло, *иѳшла* Го Ла МО Р С Ск Т, *иѳшли* В Вр Го ДД Др Ла Ло Лу МО Ск, *иѳшло* В ВД Вл Вр Го Др Ј К Кч М МО Ра С Се Т, *рѳкла* (рѳни) А Бд Го ДД Др Ли Мл Мх С Ш, *рѳкли* К Мх С, *рѳкло* ВД Ло, *свѳло* (свести) ДД, *сишли* С, *снашла* ДД Кр, *сиѳкла* Ла, *ушла* В Ли, *ушли* Вр,

јѳсмо Др Рб, *јѳсу* Ра, *могу* ВД ВК Вл Вн Гл Го ДД Др Ду Ј К Ко Кр Кч Ла Ло Лу М МО Мх Р Рб С Се Ск Т, *ѳну* Др К Кч С; *води* (императив) С, *иди* А ДД Ко Кч Мх С, *иѳте* ДД, *нѳси* (императив) Го Др, *иѳри* (императив) Др Ло МО, *илѳти* Др МО, *узми* С, *узни* ДД, *удри* С, *умри* Ду;

јѳдна А Би Гн Го К Кч, *јѳдно* Гл Го ДД Др, *јѳдну* Др К С, *јѳна* ДД, *јѳно* А Т; *ваѳда* Гл, *иѳшке* ДД, *скѳро* Бд ВД Вл Вр Го Гн Гр ДД Ла Ло МО Мх Т, *до скѳра* Ду;

б) *ааѳ* > *аѳа*: *живѳиѳа* (Гсг) А Вл Гр К Ли Лу С, *мрѳивѳаца* (ГАсг) Вл Ву Гл Гр Кр Се Су, *сведѳка* (Гсг) Др; *у живѳѳиу* Ду Лу Мл С; *сведѳѳи* Ло;

богáшто В ВД СМ, *врешéно* А Вл Вр Гл Ла МО Мх Ос С Ск, *сирóче* МО Ос; *врeмéна* (Нпл) А Ву С Се, *онá дрвeйша* Мх, *прéка дрвeйша* (Нпл) Ду, *имéна* (НАпл) Лг Ск, *йлемéна* (Нпл) Т, *чудéса* Рб;

бачвáна Ос, *беснóћа* Ос, *висíна* П, *врyћíна* Го Др, *госйóда* Др Кр, *греóйша* Мх, *дивљíна* СМ, *дубíна* СМ, *дужíна* Вр, *душéма* А С, *јакóйша* (јачина ракије) Вр, *кафáна* К Мх Ск, *количíна* СМ, *кривíна* Р, *лейóйша* А Бд ВД Го Ду Ла Мх С Ск Ш, *магáза* (Нсг) А Гл Кч Мл С, *мили́на* Мх, *мудрóћа* А, *низíна* Ли, *око́лина* Гл Го, *йарцeла* Ду Се, *йуйша́ња* С, *скуйóћа* ДД Др, *слобóда* А Бд Гр Др, *Слобóда* ВД, *срамóйша* ДД Др Ду Кч Ли Мх Су, *шежíна* Ву, *шойли́на* Ли, *шойло́йша* А; *бачвáну* ДД К, *бели́ну* Го МО, *главни́ну* Ли, *дивљíну* СМ, *у дубíну* А, *у кафáну* К Лу МО С, *лейó-йшу* Бд Гр, *магáзу* А Вл ДД Ла С Са, *мрснóћу* Кч, *око́лину* ВД, *йарцeлу* Вр Ло Лу, *йо-љáну* К, *йростáйшу* МО, *у самóћу* Р, *слобóду* ВК Др Ли, *црнíну* В С, *чврстíйну* А, *шуй-йíну* Ли; у једнóм *лейóйши* Ду, у *близинí* А, у *кафáни* С, у *магáзи* С Рб, *на йољáни* С, *йо сировини* Кч; *бачвáне* (Нпл) Ос, *магáзе* (Нпл) Др, *йољáне* (Нпл) Го, *скуйóће* (Нпл) Гл, *шáблeйше* (Нпл) В, *шешкóће* (Нпл) Лу, *йулу́мбе* (Нпл) Др;

висóка А В ВК Др Су, *висóко* А Ба ВД ДД Др С Су, *далéка* Гр, *далéко* Ба ВК Вр Гл Го Др К Ли Мх С Ск У, *долéко* Лу, *дибóке* (Нпл) Р, *дубóке* Кч, *дугáчко* Р, *зе-лéна* А Ба ДД С, *йошйéна* Мх, *сирóма* Др Кр Т, *сирóйша* Др, *црвéне* Ло Мх, *црвéно* Ли, *шарéно* Кр Мх, *ширóка* А Ли С, *ширóке* (Нпл) Ли, *ширóки* К Рб, *ширóко* А Др;

бивéна Ла Мх, *бијéни* ДД, *донешéна* С, *донешéни* ДД, *донешéно* А Ли, *зави-јéна* Ло, *заливéно* МО, *засйрвéно* ВД, *исйчéна* Др, *набијéна* Др, *несашивéно* Др, *шивéно* Рб, *обивéни* В, *обувéна* Ло, *обучéно* Др, *исйлeйéно* Рб, *ойлeйéно* Др, *йобо-дéни* С, *йокривéно* А ВК Вл Рб С, *развијéна* В, *разнешéно* Ду, *речéно* СМ, *сакривé-но* ВК Ло, *убијéно* ДД Др, *увијéне* В, *уйлeйéно* А;

не говорi Др, *довéди* С, *донéси* Гн Ло, *закóљи* СМ, *изнéси* Др, *йонéси* Гн, *зa-йшвóри* (императив) ДД, *набéри* ВК, *одговóри* Мл, *ойéри* Го Гр, *ойрóсйи* Кр, *йокó-љи* Ло, *йомóгни* Го Ла, *уйóчи* Т; *йомóћи* Гл;

довéзли Ло, *довéла* Мх, *забóла* Р, *зайéкла* ВД Вр Го Ла Рб, *избóли* Др, *извé-ла* В ДД, *извéли* Ос, *изáшла* Др МО, *изáшли* Кр С Ш, *изáшло* Гл Ј Кч СМ, *изйшла* Вн Го К Лу С, *изйшли* Гр Ли, *изйшли* В Гн К Кр Т, *изйшло* Гр ДД Ли Лу Р, *изнемó-гли* Ли, *исйéкла* С Др, *исйлéла* А, *навéла* Лу, *найшла* ВК ДД, *найшли* С, *найшло* Вр, *обйшли* Ло, *одвéзли* Ли, *одвéла* В У, *одвéли* ВД Го ДД, *одрéкла* Мх, *одрéкли* Мх, *оййшла* А Бд Вн Вр Ву Гл ДД Ј Ло Лу Мх Рд Ск Т, *оййшли* Бд ВК Вн Вр Гл Гн ДД К Ли Ло Лу Мх Р С Т, *оййшло* А Т, *йовéла* Ли, *йомóгла* Др Ду П, *йомóгли* Др Кр Ли Мх, *йомóгло* Ба, *йрeзaййшло* Ск, *йрeвéла* Гр, *йрeвéла* ВД Мх С, *йрeвéли* Гл Др Кр С Су, *йрeвéло* С, *сйрeвéли* Ла, *убóли* Вр, *увéли* Гл, *увишли* С, *уййшли* Вн Др, *ушéкла* ВК С;

нијéдну Гл;

дабóме Гл Ко Су; *далéко* Рб, *недалéко* Го, *доскóро* Вр, *забадáва* Т, *йоли́цко* А;

в) аѝл > аѝл: *бáрјак* Р Ра, *бйбер* Др, *Бóжић* (хришћански празник) А Ба ВД Вл Вн Вр Гл Гн Го ДД Др Ду К Кч Ли Ло Лу Мл МО Мх Р Ра Рб С СМ Т У, *бóсйан* Гл Др Ли Р Рб Ск, *бункер* Др, *Вáскрс* Др Кч Лу Ра Рб СМСу, у *Грчaц* ВД С, *дйрек* А, *дýкай* МО С Се, *дýлек* Ли Мх Рб Рд С Т, *ђерђев* Ба Су, *éксер* ВК Вл, *жйвóй* А

Вл Вр Гл ДД Др Ду Кр Ли Лу Р Ра Рб С СМ, *жџиваџ* МО, *Јбар* Кч, *џвор* Вр Кр Су, *јасџук* Бд Гр Др Мх Рб С Су Ш, *језик* Др Кр Лу Р, *јексер* ВД Гн Ло, *јелек* Ба Ду Ра, *јечам* А Вл ДД К Ли Лу Мх Ос Ра С СМ, *јорган* Бд Се, *казан* А Ба В ВД ВК Вн Вр Гр ДД Др Ла Ли Лу Мл Мх Ос Р Рб СМ Ш, *калем* А Р СМ, *калкан* МК, *калуџ* Др МО Рб, *кесер* ВД Ск, *кобаџ* Мх, *коџу* СМ, *коџун* МО, *колаџ* Др Ла Лу Ра, *конак* Ла Ск, *конаџ* А ВК Гр Ду Кр МО Мх Р, *куџус* Ба ВД Вл Вр Го Др Ду К Ли Лу МО Р Рб Ск СМ, *курушум* С, *ланчић* Мх, *лонаџ* А Ба Бд В ВД ВК Вл Вн Ву Гл Го Гр Др Ду Кр Ли М МК Мл МО Мх П Р Ра Рб Рд С Ск СМ Су, *мајдан* СМ, *момак* А ВД Го Кч МО Мх Ск, *муруџ* (Тако је говорила још прабаба информаторова и информатори с почетка двадесетог века) ВК Гн Кч, *обор* А Вн Вр Лу Мл С Ск Су Т, *ован* Гн МО У, *одбор* Лу, *одмор* Вл, *ораџ* ВД ДД, *оџаџ* А Ба Бд В ВК Вн Вр Ву Гл Гн Го Гр ДД Др Ду К Кр Кч Ла Ли Ло Лу Мл МО Мх Ос Р Ра Рб С Ск СМ Су Т У, *оџвор* К Ли, *оџкос* А Кч Ли С, *оџров* Вр, *оџак* А ВД ВК Гр Др К Кч Ли МО Ос Ск СМ Су, *џамук* А, *џаџван* Ба Вн, *Парлог* ВК, *џаџос* П Р, *џекмез* Рб, *џечаџ* С, *џоздер* Ба Вл МК Мх С Т, *џокров* Ос, *џорез* ВК Вр Др Ла Ли С Ск, *џоџез* (потес) Бд К, *џоџок* А В Вл Вр Го Др К Кч Лу МО Мх Ос С, *џраваџ* ДД Др С, *сџуџаџ* А К, *џаван* Др Кч Р Рб С, *џемељ* А В Гн Др Ла Ос Т, *џереџ* В Вр ДД Ла Ос Се Су, *џоџак* А Вн Го Др Ли Лу Р, *Турчин* Ли, *ћерџиџ* Др Ду, *џнук* А Вр Ву Гл Гр Др Ду Ј Ли Ло Мл МО Ос Рб Рд С СМ Су Т Ш, *Ўскрс* Вн Вр Го К Ла Ли Мл Мх Су, *фруџиџук* Су, *џабар* А В Го Ос Р СМ Ш, *џекриџ* А, *џелик* Т, *џивиџ* (плава боја) А, *џећер* Ба Вн Вр Го Гр ДД Ду МО Мх Рб С, *џнајдер* Гн; *долом* Вр, са наџшим коњом К Кч Мл Су, *са момком* Др МО Ск, *с оџом* Ду К Кр, *са свекром* Мх; каџким тџи *доџром* С, *вџслом* Ли;

боџаџ А ВК Вр Гл Го Ла Ли С, *главан* Вр, *го гоџиџ* Се, *доџкан* Др, *џиџан* Ли С, *џоџиџен* Лу, *рџав* Др, *џиџрок* Ло; *један* Вр Гл Лу;

г) *aãl̃ > aaal̃*: *ауџобус* ВК Го Лу, *Београд* ВД Го, *госџодин* Др, *домазлук* В, *домаџин* А ВК Вл Вр Гр Др К Лу Мл Мх Ра С Се СМ, *каранфал* ВД, *каџамак* А ВД Го К Мх, *кокуруџ* Вр ДД Др Ли Лу С, *комуниџам* Се, *комиџиџлук* ВД Др, *кукуруџ* А ВК Вл Ву Го Ду К Кч Ло Лу МО Мх Ос Рб С СМ Су Т, *Миладин* ВК Мх, *Милуџиџ* Вр Го, *мумуруџ* Ш, *органиџан* ДД, *џаџењог* К Кр Ли Мх, *џараџнук* Ла, *раџаџиџ* В, *чорбаџлук* Ло, *џиџеганчиџ* Ск; *живоџом* ДД; *гологлав* Вр; *исџиџеџен* Вл, *надуџен* К.

Кановачки акценат најчешће се јавља (в. карту бр. 1) у централном и западном делу испитиваног подручја (А Ба В ВД ВК Вл Вр Гл Гн Го Гр ДД Др Ду К Кч Ла Ли Лу МО Мх Ра Рб С СМ) и на истоку, уз Велику Мораву, само у неким селима (Ли Ло Ос Ск). Западни и централни ареал продужетак су стања у космајским селима централне Шумадије (Реметић 1985:42).

Из грађе се такође види да се он у овим пунктовима не јавља само у радном глаголском придеву типа *доџшла*, који иначе покрива целу територију, већ и у осталим врстама речи и граматичким категоријама (*вола*, *жџена*, *жџени*, *жџену*, *њџега*, *боџа*, *једна*, *скоро*, *бивџена*, *долџеко*, *оџџери*, *с момком*, *домаџин*). Такође се јавља и у двосложним и вишесложним речима са отвореном или затвореном ултимом.

Једна жена, која је доведена из Великог Орашја у Крњево, у кућу Станимира Стојановића, истакла нам је разлику у говору та два села: „Овде ма́ло ви́ше оте́жу, на приме́р ви́ка̀ли те́ле. Кат сам до́шла, ту́ била́ једна́ ба́ба и о́на ка́же: — *Носи (!) куйус у њошок*. То је мога свекра мајка. Ово ми је свекрва, али њена свекрва. А ја носим купус у по́ток и док носим тај купус у по́ток, ја се са́ма смејем, сме́шно ми“⁹. На питање да ли и свекрва тако говори, следио је одговор: „*Па и о́на не́кад ова́ко, али њена свекрва још ви́ше*“.

На основу њеног исказа могли бисмо приметити да је кановачки маркант-нији у именицама, будући да она овај акценат изговара у *куйус* и *њошок*, али не и у *носи* (императив). У време нашег испитивања у ВО кановачког готово да и није било (забележена су само три примера)⁹, а у Кр он није доминантан (чешћи су примери с краткосилазним), али је веома маркантан, будући да га је споменула снаха одмах перципирала. Истина је да је он предмет задиркивања и да је код неких информатора у процесу потискивања и прихватања новије акцентуације.

Међутим, у овој позицији у Бд најстарија генерација (1906. год.) чешће има краткосилазни, а средња (1921.) кановачки. На основу ове чињенице могли бисмо претпоставити да је кановачко дужење новијег датума и да се јавило под утицајем суседних говора.

Један од путоказа за тумачење кановачког дужења могле би бити секундарне предакценатске дужине у говору неких села (ДД Ду Го Кч Ли Ос С Т) са овим акцентом:

а) *ус кафљ сам* се навѣдила Го, *о́на се* одвојила Кч, *до́бра је* девојчица била Вѣра С, *ишла́ сам* ја Го, *ишла́ сам* на прѣчес Го, *ма ишла́ сам* Го, *ишла́ сам* у Паланку Го, *ишла́ сам* у Сарабрце Го, *ишли́ смо* Ду Ли, *ишло́ се* Ли, *ле́гла сам* ДД, *иѣкли́ смо* Ба; *дошо́ сам* Ра;

б) *довѣли́ га* Ли, *навѣлѣ́ ме* за њѣга Ос, *о́ишли́ смо* Ли, *провѣли́ би* Ли;

в) *мома́к ми дође* Ли, *сас мома́ком сам била* Ли, *и у́нук ми био* Т, *чо́вѣк ми о́де* Ли.

Тако је према облицима *на́род је*, *би́ла сам* аналошки добијено *мома́к ми*, *ишла́ сам*, а потом су резултати преношења кратког акцента били исти (*на́род*, *би́ла*; *мома́к*, *ишла́*). Тако Милан Могуш (1977:61) констатује да „кановачки акценат у чакаваца није дакле никакав штокавски утјецај, као што су мислили А. Белић и М. Храсте, него досљедна примјена правила о дуљењу вокала и регресивном помаку силине с наставачке море на посљедњу мору основе.“

Аналошке дужине у овој позицији познаје говор Галипољаца (Ивић 1994:28–29) и шумадијског села Жабара (Реметић 1989:270).

У осталим кановачким говорима који немају ове секундарне дужине, требало би помишљати на аналошко угледање на примере с дугоузлазним (*и́ошок* : *на́род* > *и́ошок*).

О кановачком акценту у Хрватској писао је Мате Храсте (1957:59–74). Арел кановачког у Србији и Хрватској даје Ивић (1994:29–30), а у космајском реги-

⁹ У грађи Ивковића (из 1909:605–608), поред оних с /ʷ/ забележено је и неколико примера с кановачким: *дошли́, изишла́, про́шло, у живо́шћу, го́рски, зелѣ́ну, ширóко*, па чак и: *оже́днѣло во́де* < *водѣ*, *жељно сво́је стѣре ма́јке*.

ону и у другим говорима северне Србије и јужног Баната Реметић (1985:44) у на-
помени 142. Овоме треба додати говоре централне Шумадије Реметић 1985:42),
осим ерских села, село Жабаре (Реметић 1989:270), Ђурђево и Велики Крчмар у
Рачи Крагујевачкој (Јовић 1960:180–181), Качер (Д. Петровић 1999:384–385),
Драгачево (Ђукановић 1995:91–93). Нашим истраживањима уклоњена је ограда
проф. Ивића (1988:67) да се кановачки „изгледа“ не јавља у Подунављу. Код По-
жаревца кановачки акценат прелази В. Мораву и у Батовцу се спорадично и фа-
култативно среће у примерима типа *оџишла, оџишли, једнога/једнога, кафа, ка-
фу, жéну* (аналогија према *ћерку* употребљено у истој реченици), *не могу, ширó-
ку* (само 1×, а више пута *ширòка, ширòко*), (мој материјал).

Померање /ʷ/ њо новошћокавском обрасцу

1.7. У веома обимном корпусу забележено је и стопедесетак примера с ме-
татонијским померањем /ʷ/ из финалне позиције:

а) аџ > аа: *òра* (орак) МК; *на во̀ла* МО, *о(д) дрèна* А ВО, *двѝ ко̀ња* Ра, *кр̀сѝа*
Ск, *мо̀мка* Гл К МО Ш, *òца* Бд МК МО Ос Су, *џòсла* Бд МО Ра, *свèкра* Су Ш, *сно̀-*
џа А Су, *сѝòла* А, *џòчка* МО Се; *џо вр̀ју* А, *на дрèшу* А, *на ко̀њу* Ло, *на кра̀ју* Гл, у
џа̀клу МО, у *џла̀цу* Су, у *џра̀вцу* Ку, у *ра̀ју* МО, у *ра̀шу* МО Су, *на сѝòлу* Гл МК; *ко̀-*
њи А Вр Су;

бѝкче Ск, *ко̀нче* ВД, *мèзе* Лг, *òкно* А, *рèбро* Су, *сèло* Бд В МК Су, *сла̀џко* Бд
Се, *џèле* Гр МК Се Су, *оџ сèла до сèла* Вр;

во̀да МК МО Ра Су Ш, *гòзба* А, *òска* А К МК Се Ш, *дèца* МК МО Ра Су Ш,
жèна Вр МО, *ка̀фа* Бд, *лòза* К МК, *но̀га* МО, *р̀ђа* (Нсг) МК, *сèсџра* Гл Гр Ра Ш,
сно̀ја Бд П Ш, *сѝџа* Гл, *ча̀џма* А, *чèсма* Вр; *бо̀рби* МО, *сèсџри* Гл МО, *сно̀ји* Ш;
жèну (Асг) МО Т, *ја̀рму* Ос, *ка̀фу* Рб, *на џло̀џну* МК, *рòсу* Вр, *сèсџру* В Вр Су,
сно̀ју Ла П Ш, *џу̀жбу* А, *на џо̀шку* Ку; *жèне* (Нпл) Вр Ду К Ку МО, *с̀арме* (Нпл)
Ск;

ко̀га Ш, *за мèне* Бд Вр Ј К С, *мèни* А, *мо̀а* МО, *њèга* Бд МК Р Ш, *њèму* Бд Мл
С, *òна* Бд, *òне* МО, *òни* Бд Вр К Ку, *òно* МО, *сèбе* Бд, *чèга* Ј;

до̀бро Бд Го Р СМ, *мèсна з̀аједница* К; *јèдна* К МО, *јèдну* А Вр;

во̀зи Вр, *звòни* (императив) Р, *џди* Вр, *ко̀љи* Ло, *мèџи* А, *мо̀ли* Гл, *но̀си* П; *до̀-*
шло Бд К МО, *до̀шли* Ра, *џшла* К МО, *џшли* Ра, *џекли* Бд, *џлèла* Гл МК Су; *мо̀гу*
МО, *òдо* Вр, *òђу* Вр;

ва̀љда Бд МО, *јèдва* Бд, *св̀уде* Су, *скòро* Бд;

б) ааџ > ааа: *живòџа ми* Ра Рб, *мр̀џва̀ца* Бд; *врèџèно* Ј, *сирòче* МК; *бачв̀ана*
(башта) Вр, *бѝџкла* (Нсг) Гл, *вѐџина* Ра, *вис̀ина* А, *вр̀уџина* Ду, *дивòџа* Бд Ра,
жив̀ина Ду, *ка̀фана* Вр Ду, *лѐџо̀џа* Бд, *џра̀џина* ВК, *џу̀џџина* Су; *жив̀ину* Су,
зим̀ницу Ш, у *ка̀фану* Бд Вр, *кр̀џину* Ра, *ма̀газу* А МО, *милѝну* Бд, *џо̀џòлу* Вр; *џо̀*
ка̀фани Бд, *на ма̀гази* Гл, у *џра̀џини* Бд Ра; *вр̀уџине* (Нпл) Ра;

во̀лику Бд; *дугачка* МК, *црвèна* Су, *ширòке* Вр;

да̀бо̀ме Бд, *далèко* МО, *òна̀ко* Су, *џо̀лѝко* МО;

довела Ду МО, обишла Кч; донеси Бд, йомдзи Ло, извдлѣе Ла Р; затѣчена Вн, речено СМ, сакривено Су;

в) *ay̆l̆* > *àa!*: *àсфалѣ* Гл, *бакар* Вр, *барјак* К, *Божѣ* (празник) Бд Гл Ј Су Ш, *босѣан* Вр МК МО Ш, *бубрек* К, *бункер* Р, *Васкрс* Ра, *венчиѣ* МК, *дирек* Ра, *дукаѣ* МО, *дѹлек* МК, *живоѣ* А Бд, *зглобац* (зглоб) Су, *зѹмбул* МК, *извор* Мл, *јармак* А, *јасѣук* Бд, *језик* МО, *јексер* Ра, *јечам* Вр МК Се, *Јован* ВД, *јорган* Р, *казан* МК Мл, *кајмак* А С СМ, *конац* Вр Гл, *кончиѣ* Гл, *кѹйус* ВД Вр Гн МК МО Р Ра, *лѣйчиѣ* Вл, *лонац* Вр, *лѹксуз* Ла, *Милан* Бд Ку, *обор* Ш, *одмор* Вр Ко, *орај* А, *оѣац* К Ку МО Ра Рд Су, *оѣров* Бд, *оѣак* МК МО, *йајван* Ш, *йамук* В, *йаѣос* Се Су, *йоддер* Ра Ш, *йодѣик* К, *йорез* Р, *йодѣок* Вр МК, *йаѣбак* Ш, *йаѣбан* Ш, *йемеѣ* Ду Ра, *йереѣ* МО, *йодчак* МО, *йрѣјер* А, *йрѹйац* Р, *ѹнук* К МК МО, *ѹскрс* А Мл МО Су, *ѹемеѣ* Ш, *ѹимеѣ* МК, *ѹабар* Вн МК, *ѹекиѣ* ВД, *ѹеѣир* Су, *ѹовек* А К МК МО, *ѹоек* Бд, *ѹакчиѣ* Са, *ѹемѣер* Бд, *шеѣер* Бд Гл Гр МО Су, *шнјајдер* ВК МО Рб; *са лаком* МО, *са оцом* Ра;

љѹйѣиѣ К, пун *йѹнциѣ* МО; *једног* Го;
данас Бд Гл МО, *доцкан* Су;

г) *ay̆l̆* > *ààa!*: *аѹѣдбус* Бд, *Београд* Вн МК Р Су, *домаѣин* Бд МК Мл, *качамак* МО, *кокуруз* Бд МО, *кукуруз* Бд Вр Ду Су, *комиѣлук* МО, *рабаѹилук* СМ; *са вреѣенѣом* МК, *слаѣйком* (ср.р.) Бд.

У овој категорији краткоузлазни акценат се јавља само код неких информатора и у неким селима. Међутим, његова фреквенција никада не прелази број примера с кратким силазним и кановачким. У неким пунктовима се уопште не јавља (Ба Би Ву ДД Кр Ли Лу М МП Мх У), у другима је он веома редак (В ВД Вн ВО Гн Го Гр Др Ду Ј Ко Ку Кч Ла Лг Ло Мл Ос П Р Рб Рд С Са Се Ск СМ Т) и плод је утицаја школе, мас-медиа, боравка у другим срединама, путовања и сл. У осталим селима (А Бд Вр Гл К МК МО Ра Су Ш) број примера се креће од 20 до 50. У њима, уз утицај динарских досељеника (Дробњаковић 1925:266–267; 1930:32), исто тако не би требало искључити ни утицај стандарда, нарочито у Ш, где није било придошлица ове струје. Судбину краткоузлазног акцената тешко је одредити у овој категорији, јер он алтернира са краткосилазним и кановачким. Право стање ћемо боље сагледати у осталим позицијама (*лѣйѣѣа*, *сѣдѣ*, *сѣдѣм*).

За говор Левча Р. Симић (1972:44) констатује да су се нови (*гѣра*) и стари (*вѣду*) кратки акценат фонетски потпуно изједначили. Тон је код тог кратког акцената постао фонолошки ирелевантан и он се изговарао као експираторан, краткосилазни и као краткоузлазни. Сличну судбину има кратак акценат у трстеничком говору (Д. Јовић 1968:26–27), само што се овде реализује у две фонетске варијанте — као краткосилазни и као краткоузлазни. Овај други, дакле, нема фонолошки статус. На појаву ове алтернације утиче позиција акцената, артикулација вокала и темпо говора. Тако аутор каже да је краткосилазни испред или иза неакцентоване краткоће ближи краткоузлазном, а иза дужине углавном чува силазну интонацију. Такође је чешћи на вокалима *о* и *е*. У нашој грађи природа вокала није утицала на појаву краткоузлазног акцената, али зато јесте неакцентован квантитет.

Краткосилазни на отвореној и затвореној ултими
иза неакцентоване дужине

1.8. Померањем краткосилазног с отворене и затворене ултими на неакцентовану дужину добија се дугоузлазни акценат:

а) ајдуџи Вр, асџаџи Ло МО, багрења̀ре Кр Ло, бакра̀чи Вн ВО МО У, ба-
ло̀нче Го, банде́ру Кр, баца́мо Гл, ба̀шиџу Ос Т, бе́да Ву Гл Гр Кр П Т, белан̀це В
Су, белогону (вр. цвећа) Мх, бикербо̀ну Рд, би́ла Би ВО Кр М Т У Ш, биса̀зи Су,
богомо̀лци Мх Су, бодемо́ Ба Су, бо́за ВО, бра́зда А Мх С У, бра́на А, брда̀ци Гр,
брескв́ари У, бри́ца (берберин) Го, броји́мо В, бурја́на ВД, ваља́ри С, ња се венча́-
мо МО С, венча́ње МО Мх С, веири́ћи МП, да се весели́мо Бд, весе́ље Гл Др Мх,
ви́но ВО Го Гр МП У, виногра́ди (Нпл) Бд Вр Гл Др Ло У, вла́да Бд ВО, воћа̀рсџо
Се, вра́џа С ВО К Ск У, вршња̀ци Бд М, из Вуча́ка Ш, у Вуча́ку Ву, ву́чи Гр, из Га́ја
С, у Га́ју С, гла́ва Бд Го Кр Ло Лу Мх Ос Се Ск Су Т, глазу́ра Гл, грабу́ље В, гра-
ди́нче Мх, гребена́мо Ск Ш, гу́мно В Др, да́да У, десна̀ци (коњи) Ло, де́џе ДД Гл
Го Ла Лу Мх С Т У Ш, до децембра́ ВО Го, дизги́не Ло, дизги́ни У, доброво́лци С,
Добродо̀лци ДД, дову́кла У, ја до́ђо С, дозна́мо Ло, домаћинсџо́ Гр С, донесе́мо
Ло, држ́имо ВО Гл Ло, дроб́имо У, жанда́ри (Нпл) Кр Су, живи́нче Гр М У,
жње́мо ВО Го Кр Т, жума́нче В Су, да се задрж́иџе ВО, у заробљени́џи К, зва́-
ше М, зове́мо ВО Гл Гр ДД Ск, иде́мо Би Го ДД Др К Ла Ли Ло МО Ос Т, изву́кла
Гл Ли Се, изгребена́мо Ла МК, има́ња Го Т У, исџече́мо Ба В Лг Ло Ос Р Су У, ис-
џлеи́џе С, јабука̀ри В Ла У, ја́џа Ш, ја́ренце У, ја́рма ВД Мх С, јевање́ље Мх,
кара̀ши Р, керче́ Су, кикире́зи Се, клу́џа (Нсг) МО Т, на клу́џу Го Су, кова́чи Др, ко-
ве́мо ВО, кола́чи Бд Гл Го Кр Са Се Т У, ко́лца (Гсг) Кр Ск, кома́џи (Нпл) Т, ком-
ба̀џи Го Гр, конди́ри Су, коњово̀ци Ло, ко̀џила́на (Асг) Вн, у ко̀џу Го, ко̀џили́ћи Гр,
коча́ње Мх, кремења̀рци (вр. пиштоља) ВО, крила̀нче Т, крсџи́мо Лг, крушка̀ри
У, крча̀зи В, куде́љу МО Се, кум́че Мх, ку́џи П, ис Куса́џка БД К, ла́ни Гр, ласџа̀-
ри К Су, лејеза̀ни Ск, ле́ска Мх, ле́чка Го, лиму́џина ДД Ли, лож́имо Ск, ложџи́џе
Мх, у Лозови́ку Ло, мани́ла В, меуна́мо В, мечка̀ри П, момчу́љаџи Кр, мрџва́ка
(Гсг) Вн Ку, муља́мо Т, муља́ча (Гсг) Се, набодемо́ Ш, назе́бла Вн, обзо́ва Ба В
ДД Мх, обву́кла Т Ш, однесе́мо Мх, ожења́ри (момци пред женидбу) Гл, озе́бли
ВО, ољу́џиџи ВД, за ојкоље́ње Лу, оџе́ше Бд, офанси́ва Др, очу́џамо Го, К, џамџу́-
раџи ВО, џанду́ри Т, џарче́нче Го, џе́џа (цвеће — пркос) ВД, џеи́лиџи Мх, џече́мо
Бд В Го Др К Ла С Ск Т Ш, џечења̀ци Би, џи́ли Ш, џи́џи Го, џласџа̀ри А, џлева́ри
А МК, џлеи́џе А В Гл Го П Т У, џвачка̀џи Ло Ш, џову́кла М Р, џомре́ше Бд, џо-
несе́мо У, џорасла́ Го Са, џоџу́кли Ло, џочу́џамо Гр Ск, џреда́мо Ло, џрекру́џаџи
А, џрено̀џи Го К, џреџре́сли В, џроври́мо Мх Ск, џрода́мо Кр У, џро́ђе С, џрозе́-
бло Ла, џро́ја ВД ВО Вр Го Мх С Са Ск Су Т У Ш, џросира́чи С, џуногла̀вџи У, у
Ра́љу Вн Р, у ра́нфли ВД, раџа̀рсџо Се, ру́ка А Гр М МО С Су, сва́ја Ли Ш, сви́ла
ВД ВО Го Гр К Кр Т, сви́нче Др, свира́чи Бд ДД Др К Ла МО Ос У, сву́чи Мх, седи́-
мо Бд Кр Лг М Вн Мх Ос Се Т У, селан̀це Ли, сеља̀ци Гр Кр Мх Се Т, семе́нче (лу-
ково семе) Гл Мх, у сеи́џембру ВО, се́чи Ло, си́џи Гр, што́ се сикира́џе Др, сики́р-
че У, сими́џи/сини́џи (врста бисквита) Го, сино́вче ДД, сирома́ка Др, сиџа́нче Ск,
и(з) Скоба́ља ДД Ос Ск, скрело́за Го, слама̀ри А Гл, ко̀џи Слобода́на Кр, Слобода́-

не Ко, ви се смејете ДД, о(ш) смрдљака У, сода Го У, солинци ВД Мх, у Солуну ВО У, сшабло ВО К, шо сшаринству В, сшаринци (стари свет) С, сшојите Са, сшрица ВО Гр Лу С Се Су Т У, сшриамо С, субошари Ко Ла, сукно Ба Гл, сукниче ВД, сулундари Мх, за Талијана Т, шањири Вр Го Ли У, шарабица А, у шегле Мх У, шеренци Др Лу, шовимо Мх, шойимо Лг, шорбари (ситни лопови) Кр, шорбе У, шорбу А ВО Гл М Ос П С У, шрава А ВО Ву Др Мх Т У, шраву Се У, у шрећаце Гр, шрећаци Би В Гл Ла У, шрла (Нпл) ВО Ву, шрло А Го М, шрљамо Гл У, шрљаци У, шройари Мх, шрчимо Мх, шугла Ла МК, шуглу Мх Рд, шања Т, шимане Мх, хоше В Су, хошенце ДД, у хошку једну Ли, уведемо Го, удићи (комадићи меса) МО, ужари Гл, узеше Бд Т, од ујца Вр, умемо У, унушра Мх, уиознамо Го, учуйамо МО, фазани К Кр Ос Ш, фијока В Мх, фишињи Мх, шри фриља Др, о(ш) цвешка Го, цврцани Кр Мх, цераду Кр, церица У, Циганчиња Ба, циглу Го Ло МО Мх С, Црногорци М, црношрба (семе бораније) В, цуцу (цушлу) Т, чайари Кр, чайарићи Мх, чеце С, чишамо В Вр, чорба В Ло М МО Са У, чуйамо Го Р У, цака Лу С, цакари А, цандари У, цаци Мх, шаша ВО Гл ДД К М Мх С, шашу А Го Лу П С Са Т, шангареја МК, шара Т, Шваба Гл Го, шешња Гл Гр М, шећераши Мх, шећерка (бонбона) ВД, шилци ВО, шира Вн Кр, шифоњери Го У, школци Кр, шо шљивару С, шри шшиајиња А, ош шумара (храст) А, шумци (партизани) Ба, шурাকা (Гасг) ВО МО, шураци Т;

б) авијоном М, з астиалом Ву, банак А, баруш Мх, бензином Т, богомљац Мх Рб, брајанац В, бријачом МК Ра, брлог Ли, буразер Су, варош Вн М, вашиар Вр Гл Го ДД Кр Ку Ла Ло Лу Мх Се Т, венац А Вн Кр Ку Ли МО У, за воланом Ко, црни врањак МП, гареж А, горак П, грашак Ба ВД Вн Др Ко С Се У, грашац Т, гредель А ВД ВО К Кр Ли Мх С Се, грровер (храна за пилиће) Са, девојчурак Го, дренак Ла, з дућаном ВО, ћерам Вр К С, ћулашак (вр. цвета) Бд, ждрѣбац Су, забран Бд В Лг Лу, завршешак ВО, закон ВО Кр Р С Се Т, зашац У, зашис Вн Ву Го К Ку Мх У Ш, зашис Р, засшруг Вн ВО С, зашвор ВО ДД К Кр Ку Лг М С У, зешин Гл Гр Др Ло П Т, зешин А ДД Ко Ос, са имањом Го, јарам А ВД ВО Ву Кр Лг Р С Се Су У, јединац Го Гр Ос С Са, јунац К Ли, с камионом Ск, квасац А Ба Гл Го Др Ку Ло МК Р Рд Су Т, с квасцом Бд Се, кецељац (шивена кецеља) В, Кленовац Вр, кључом Мх, са комбајом Бд, кошцом Го Кр, за косачом Лу, Крњевац Кр, са Крњевацом С, кукољ А В М МК, Кусадак Мх, лагер К Ку Ли Ло, ладан У, ланац Ву Кр С У, левак Ск, лейширак У, с лошаром МО, мамак Т, масан У, мељачом МК, милицајак Гр У, миран М Ос, могућнос Ли, могућан Ос Ск, моравац Др, мрсац (период кад се не пости) Се, муњак Ос Ш, народ А В Вн ВО Ву Гл Го Гр Кр Ку Ло Лу М МК Мх Ос Р Рд Се Т У, насшуй В, начин Го ДД Т, Немац ВО Др Кр Лг Ли Ло Су У, шод Немцом Лг, ножом Ла Ло МК, шеришун Кр МК Се, шесац ВО Гл Др Ли МК, шешак Бд Гл Гр Др Ли Лу С Са Се Су Т, шешком Т, шилеж Вн МК Мх Са Ск Т, шилљак Го, шилишом МП С, шилавеж Гл, шолог А Го, шопоглавац В, шойис К, с шойом Го ДД, шосадак Мх, шрашак Го Гр М Мх Ос П У, шребранац В, шревез Мх, шрешрес Др, шрешес В ВО Го Кр МК Ос Се У, шришлос Су, шршод Р Т, шршор Вн Кр Лг П С Т У Ш, шроцей Ск, шрушом ВД, шрушом Бд ВО Вр Гл ДД Ло Лу Се Т У, рашањ ВД ВО М МК Т Ш, рашмак У, рашред ВО Кр Лу Са Ск Т У, рашад Са, рашшус

Др, *расџур* Т, *редац* (вр. веза) Го, *рѣткос* Гр, *ручак* Бд ВД Вр Го Гр ДД Др Ј К Кр Ла М МО Мх Ос Су Т У, *сајуном* Гл П С, у *Сарабрац* Ба, *свѣшак* Ли Са Ш, *свѣшац* Ла, *свињац* А Ла, *севѣрац* У, *синоџац* Ј, *сиромашак* Рд, *сисак* У, *са сиском* В, *снежуљак* Вр, *солинак* В, *солунац* Бд Ла Ос, *Сремац* Др, *са стирицом* С, *шѣжак* ВО ДД Р, *шѣшак* Лу, *шѣлац* К, *ујам* А Вн Ли Ло, *фијакер* Бд В ВД Вр Гл Лг Ло МК П Ш, *Херцегоџац* Ли, *цѣгер* У, *Црногџац* ВО Лу Мх, *чамац* Т У, *чамцом* Т, *чанац* Го Ла, *чѣшџорак* (поњава са четири ните) Рд, *чѣшџорак* П, *чѣшџришак* Ли Лу, *чишак* Р, *чмишак* У, *за џаком* Т, *шињак* А ВО Ву М, *шѣунак* ВО, *шџодер* Кр, *шѣјајом* Бд Ло Мх, *Шумаџинац* ВО, *са шурџаком* Кр.

1.9. Доследност померања /^ˈ/ на претходну дужину нарушена је у емфазии испред енклитике:

а) *биљо* Др Ш, *о вџоскѣ* С, *глава* А, *гњѣзда* (Гсг) Ш, *дџѣ* (аор.) Р, *извѣкли* Су, *маишнѣ* (Нпл) Ку, *на њимѣ* С, *иџрчѣ* ВО, *иџшџо* У, *иџрашџи* С, *у свиљу* Мх, *иџшкџо* Ву, *иџравѣ* (Апл) А, *у иџравѣ* Мх; уп. и *ни ми лако* С;

б) *авиџонџом* Ли, *зѣшџвр* К, *сас кљџчџом* У, *Нѣшиш* Ло, *нџжџем* Се, *иџрашџак* Гл, *иџрѣвџаи* А, *иџшџем* Вн, *ручџак* Гр Ш, *са стириџџом* Го;

в) *бџџа* је бџла Го, *биља* је Ш, *биља* ми прошѣвина Ли, *биља* ми унџка М, *биља* му свџдба Го, *биља* сам Ба Го Др Кр Ку МО С Ш, *биљѣ* су Ли Рд, *биљѣ* смо Гр ДД С, *биљѣ* су Ли Мх С, *биљѣ* е Гл Ли Ос П, *биљѣ* је Др Ј, *биљѣ* ми Ос, *блиџџо* ми Кр, *иа блиџџу* ни С, *брџли* смо ДД, *вѣзџа* сам Го, *вѣзџѣ* смо Ба С, *Вѣра* се љџти С, *Власџи* је био ДД, *врџли* смо Мх, *вџкли* смо С, *вџклџо* се Кр, *глава* ме боли Ли, *дџла* ми маџи Мх, *дџла* сам дѣци Ск Т, *дџла* сам му Кр Ск, *дџли* му В ДД, *дџђи* ми Кр, ни *дџша* му Бо-жџија није равна Ј, *жџивџа* је бџла Др, *жџивџа* ми јѣтџва Са, *Жџика* е преко мѣре љџт Го, *зџаџа* се Јѣла Ли, *зџаџо* се Ба Ли, *зџма* ми Го, *каџжи* ми Ко, *клаџли* га Вр, *крџнџиѣ* се Ву, *крџва* сам му ја М, *Љџивџа* је дошла Мх, *Мџра* је бџла С, *Нѣмџи* су дошли Др, *одџклѣ* сџе ви Ј, море, *иџѣли* се на мѣсец ДД, *иџраџа* сам Го, *иџраџи* смо Гл, *иџрџџо* смо више јѣли Ск, и ѣто *сџма* сам Кр С, от *сџкна* се зџале А, *иџшкџо* им нѣкад Го, *иџрѣ-слџа* га кџла С, *иџџкли* се Ли, *ћѣрка* ми Вр Гл Ј Ло С, *фџла* ви Ј, *фџла* му С, *Фрџња* е пџс ушорџо Ли, и *Чџџа* је био ДД, *чѣзѣ* су нџве А; *извџчи* га Ло, и *однѣшѣ* га ДД, *озѣбџо* се Кр, *иџшџраџи* га Ли;

г) *ћѣрам* је А, само *крџџан* је Ос, *кџкџџа* је А.

Овакви и слични примери познати су и околним говорима у којима су уобичајени примери типа *аџа* (*иџиџала*). Ареалу наведеном у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:40,44) можемо придодати говор села Жабара (Реметић 1989:270–271) и К-Р говоре Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:50–51).

Краткосилазни у медијалној позицији иза неакцентоване краткоће

1.10. Краткосилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване краткоће веома се добро чува, што је, уосталом, једна од карактеристика говора

са старијом штокавском акцентуацијом. За илустрацију навешћемо само део веома обимне грађе:

у абала¹⁰нцу Ло, акр^еи У, акчи^е Ла, акчи^{је} Ко, айер^исали Бд, айер^ише В, Арна^уици Ло, Бад^љевица МО, у Бад^љевици Бд, баск^ије Др, баши^ал^уци У, из Бео^гра^да Гл Др М МО Се У, беши^ка К МК Се Ск У, бога^ћи К, богом^оља Гл МО Мх, око Бож^ића А Бд В ВК Ву Гр ДД Кр Ли Мх Рд Се Су, о Бож^ићу В М Мх, бор^ио се К, брд^ила С, бур^умак¹⁰ Го Су У, у ва^љару Ј, вар^зило Кр, вар^љача В, Васк^рса Др, ведр^ица Ву МО, везач^ицу Се Су, венчан^ица (греда) А, вер^иге Рб Се У, видр^ице Бд, вино^град Ба В Го Др К Ло МО МП Мх П Р Се Су У, водур^ина Т, во^ћевина Ку Ос У Ш, воло^ви Ду Ј Мл врач^ара К С, врш^ача Гл Ј МК У, са врш^ачама В ДД, вуновла^чаре Вр, у вуру^нам Бд, загр^ица А, гво^жђурине У, глав^чина К, гов^ече^иа Ло МО, гон^ила Ку Се, го^ид^ово А Бд Гл К Ло МО Р У, граб^уља В ВД Ра, град^ина ВД МК МО, гребен^ару А П, гу^гу^йке МО Су Ш, Дал^ибора Бд, о дан^иш^ници Бн, Дан^ица Ба У, да^чица А Т У, дво^јица К МО С Т У, дел^ја Др, дома^ћина А Ли П Рд С У, Драг^д-слав Мх, дра^нгу^лије Су, др^љача В ВД К МО, с јед^ном друг^ар^ицом ВК, у Дуб^они Ду, дук^аше ВК Мл, ду^лека Мх СМ, ду^леч^ара Су, же^лез^ничар Мл, же^нио Би Вн, же^шив^аре Кч МО, забол^ело га В МО, забор^авила В Гл Го Ко МО Мх П Рб Се Ск У, загор^ешина А, за^деси^ло га В, да се зал^еби СМ, зал^ожим МО У, зай^арим Ла МО Рд Се, зай^ишимо Вр, зароб^или Ку, за^фр^кно Гр К, заш^инем У, зеш^ињачу (флаша од 2 л за зејтин) Го, изб^егли Бд, извук^ем МП, изл^азили К, изл^азу Ко, изл^о-мим В, изм^ешо Ло, ш^љаде П, ш^љаду ВО Ко Ку Р, им^адемо Бд, иско^йау Бд, иска^ле-миш Р, ис^йра^ћа Ло, ис^йра^ћали Кр, ис^йр^ужила Бд, ис^йан^чао Ко, ис^йри^њу ВД, ја-реб^ица К, ја^рме^њача К, ја^си^уке МО, ја^си^уци Рб, ја^си^уч^аре Гл Ду Ли Р Рд, јур^њ-вина Бн, ка^јма^ка Рб, кала^вура (водир) Ј, кален^ице Т, кам^арила Гр Др Кч, кам^ари-шимо Ло, камен^ичарка (врста грожђа) Го, ка^йар^исали В Се, у кар^иулу Р, кар^уце МК, кас^аин У, кас^ије Ду, кафе^ија Су, ке^чља В Др Ло МК МО, кид^исало У, ко^жусе/ко^жуве Рб, колен^ика МК, кол^иба Ба Бд Гр Ло, ком^уике Гр, ком^ије Бд К Ко Ло Су У, ис ком^ил^ука В ВД Кр Т, кон^ой^ац Ба Мл, кон^ой^а Кч, ко^йа^ницу МК Рд, ко^йач^ица Се, ко^йр^иве В, кор^ишо В Вр МК У, косач^ица ВО Вр Гр Кр Лу Р, ко^сило се Ба ВД Вр Гр К Ла МО Р Рд Т, ко^чица П Се Т, ко^шља Гл К Кр Кч Ли Ло МК Рб Се Ск Су У, кр^мача Вл Вр Ву Гл Гр Мх У, кри^ењачу С, крс^иачу П, крс^и-на ВО С, куд^ељу Гл МК, ку^жљика (кочањ) Су, ку^ку^вја МК, ку^ку^рза (Гсг) Др К Ла С, ис Ку^лича Ку, куму^шавина Се, ку^йса А В Са, ла^жару Ду, лей^иње Ба В МО, ли^ија В Др Се Су, ли^сица К МО Ос Се Су У, ли^сичина (врста грожђа) Ла, ло^ж-ли В Мл, ло^йар^ица Мл, ло^йа^иа ВО МО Се Су У, лубен^ице В К Ко, лум^ију Мл, ма^к-казама Бд, ма^кзице В, ма^рама Вн Ј Кр МП Рд Су Т, у ма^рами Бд, мей^ала Др, ме^шан^исало се МО, мей^ула Др У, меш^аица МК, ми^љевина (врста биљке од које се правио квасац) Вн, ми^{ра}ица В, ми^род^ија Р, млеч^ика Ла Р, мо^шикама В ВД ВО

¹⁰ У корену ове лексеме налази се турска реч *birun* „шиљак“ Шкаљић 1979:156, в. под бурунлије. Иначе, у РСАНУ има два фонетска лика *бурумак* и *бурунак*. Има и више значења која су ипак у складу с кореном: мања гомила земље, хумчица; оака, кућица; гранична или гробна хумка. У нашем говору ова реч означава обично оака, кућицу у којој је остао корен посечене кукурузовине или сам корен са земљом.

МО МП Се У, *мошовило* Се, *музике* Р, *музику* Р Се, *мулвина* Др, *мурџа* Кч, *муштерју* Т, *навѐо нас* В, *наводаџија* Би, *назџице* Др Мх, *накџи* ВК, *нашегџа* СМ, *нашрџиш* Ву, *недељу* Вр Др Ду, *ногарџице* Гл, *носио* Ду, *његџа* Бд Вр МО Су У, *обџио* Бд Вл, *обоџица* Ло С, *из обџа* А Кр Р, *обраџи* МО Се, *ио обраџу* Бд, *обрџу* В *одавде* Бд Ку Лу, *одакле си* В МО, *одаџиле* Бд Ко Ку, *окоџа се* К, *да омџне* Бд, *ојколу* Ба, *на ојлену* К, *ојаоник* ВО, *ојовина* ДД, *ојџала* В ВК Вн Вр Гл Го ДД Ло МК РБ У, *ојџарели* Т, *ојџарео* Р, *ојџарила* МО, *ојџрџа* (врста траве) МК Р, *ојџорена* К, *ојџици* (кућнице за семе) В Др Ду Се, *ојаламџа* Ку МК Р Се, *ојанаџа* МО, *ојаџица* В ВД Вн Ла МО Мх П Рд У Ш, *ојвачџица* Бд Др Кр, *ојеџељуџа* (врста траве) МК, *ојеџица* (део косе) ВО МК, *ојечениџа* А В Гл Др Ј Кч Ла Се Т, *ојилџина* Вл, *ојирџина* МК, *ојобџели* Бд ДД Др Ду К Ко МК МО, *ојоџачу* РБ, *ојоизџило* Бд, *ојоџу* К, *ојоџише* Ра, *ојолаџеник* А Вл Вн Др МО У, *ојоџица* А В Др У, *ојоџаџица* К, *ојоџица* МК Рд, *ојоџем* Би К РБ, *ојоџица* Се, *ојоџица* Би, *ојоџка* ВД Го Др У, *ојоџици* Вр Мх, *ојоџчаре* К, *ојоџчарке* А, *ојоџчара* Ра, *ојоџица* В, *ојоџица* Би, *ојоџица* (пристао) Са, *ојоџице* У МО, *ојоџица* РБ, *ојоџица* Ла, *ојоџица* К МО, *ојоџица* Бд, *ојоџица* В, *ојоџица* К Ко МК МО Р Ск Су У Ш, *ојоџица* Ву Гл К Ла МО Се У, *ојоџица* Мл Су У, *ојоџица* Бд, *ојоџица* Гл Др Су, *ојоџица* А, *ојоџица* ВК, *ојоџица* К МО, *ојоџица* Ли, *ојоџица* Го Рд, *ојоџица* Ба В Рд У, *ојоџица* Се МО, *ојоџица* В Вн Ло Рд, *ојоџица* Су, *ојоџица* Мх, *ојоџица* В ВД Гл Др Лг Ли Су Т У, *ојоџица* Лг, *ојоџица* Др, *ојоџица* МК, *ојоџица* Бд Мх У, *ојоџица* Бд Су Т У, *ојоџица* Вн Ос, *ојоџица* Вд, *ојоџица* В, *ојоџица* Вн Го МО, *ојоџица* ВК, *ојоџица* (ручка на ведрџу) А, *ојоџица* П, *ојоџица* А Кр, *ојоџица* Кч, *ојоџица* Ба РБ, *ојоџица* Бд, *ојоџица* Ко МО У, *ојоџица* Ла, *ојоџица* А, *ојоџица* (мрвице) ВД, *ојоџица* К, *ојоџица* Гл, *ојоџица* Мх П, *ојоџица* Ду, *ојоџица* Ву Ј РБ, *ојоџица* ВД ВО, *ојоџица* МО, *ојоџица* А МО, *ојоџица* Вл, *ојоџица* Кч, *ојоџица* МП, *ојоџица* С, *ојоџица* Бд, *ојоџица* В, *ојоџица* Ву Мх П У, *ојоџица* Гл, *ојоџица* МО, *ојоџица* К, *ојоџица* Др, *ојоџица* Р, *ојоџица* В К Се, *ојоџица* Бд, *ојоџица* Ку МО, *ојоџица* ВК Ра, *ојоџица* Су, *ојоџица* А Мл Т, *ојоџица* Ба, *ојоџица* Др, *ојоџица* Ос, *ојоџица* Кр МО Р Са Су, *ојоџица* Мх, *ојоџица* ВД РБ С У, *ојоџица* А ВД У, *ојоџица* Бд, *ојоџица* А, *ојоџица* Ј Ли МО Мх РБ Су У, *ојоџица* Рд, *ојоџица* ВД, *ојоџица* А, *ојоџица* В, *ојоџица* ВК Ду, *ојоџица* Вн Гл, *ојоџица* Ло, *ојоџица* Кр, *ојоџица* Гл Гр, *ојоџица* В Вр Гл К Ла МО РБ С, *ојоџица* Бд МК Мх Се У, *ојоџица* ВД К МО Рд Су.

1.11. Без обзира на то што се /ʋ/ добро чува у медијалној позицији иза краткоће, у нашој грађи се ипак нашао и одређен број примера с /ʋ/ на претходном слогу. У односу на целокупни корпус тај број није велик, те ћемо стога навести све забележене примере:

аџа > *аџа*: *аџице* Бд МО, *аџицу* Бд Са, *аџа* Вр, *аџа* (врста цвећа) МК, *аџа* Бд, *аџица* МО, *аџице* Бд К, *аџина* Бд, *аџисан* К, *аџицу* Гл, *аџицери* Ло, *аџисани* МК, *аџице* Бд, *аџирача* СМ, *аџика* Бд, *аџике* Вн,

барјаце Бд, *барјаци* Бд В, *бајцала сам* МК, *бежанија* Бд, *са бежанијом* Бд, у *Београду* МО, *блајшара* Бд, *блокови* Гл МО, *богаћи* Бд МП, *богаћи* Бд, *Богородице* М, *очи Божиха* Кр, *са Божихом* Бд, *боранију* Др, *буранија* МО, *брдила* Вн Р, *брездущини* Ла, *бубрези* Ла, *са буклијом* Бд, *буљуне* Вн, *варјача* МК, *ваистину* Вн, *вѣдрицу* МО, *везачицу* Ра, *везује* Бд, *везуем* Бд, око *Госпојине Велике* Ос, *велики* ВД ВО Т, на *Велику суботу* Лу, *вѣчеро* Бд, *вѣчеру* Бд МО СМ, *викендице* У, *виноград* К, *водили* Бд, *вѣзиле се* Бд, *вѣлеле* Бд, *вѣлели* Бд, *вѣлови* Бд, на *вратици* Мл, *вршачицу* Ла, *вршача* Ра, *вунена* МК, *вунене* Бд Су, *вуруне* Бд, у *вуруну* Ду МО, за *мало гажџије* (комп. од газда) МО, *гарави* Бд, *гвојздена* ВД, *гибаницу* Бд, *говѣда* МО, *говѣдина* Вл, *говорим* В Ло, *говорио* Бд, на *граници* Ра, *Грчанин* Гр, *данашиње* Бд, *даскама* Бд, *двојица* Гл Ло, *девојака* Бд, *девојчица* Гл Гр С Ш, *са децама* Гл, *дланови* Ск, *дѣвела* МК, *дозволио* Р, *домаћина* Бд Се, *домаћица* Бд, *доноси* Ло, *дорѣћују* Су, *доручак* Бд Т, *досѣлио* Ду, *дошао* К МО, *дрвене* Бд, *дрѣшеви* Ли, *дрљачу* Бд Мл, *другарице* Ј, *друкиције* Го, из *Дубоне* Бд, *дудиње* Се, *дѣкаша* Ло, *дѣкаше* Бд Ск, *дѣлеко* РБ, *Душане* ВО, *жѣнили се* Са, *жѣнио* Бд, *жѣшвару* Ра, *забележио* Ра, *заборавио сам* Ло, *задѣжујемо* В, *закисну* Бд, *заклали га* Др Ш, *закѣље* МО, *замисли* Ло, *замислише* В, *заноћим* Бд, *зайосли* Бд, *зарашило* Бд, *зайвори* МО, *застѣвише* Бд, *са иглама* МО, *играју* Бд Гл К, *играу* Ло МО, *играли су* Гл, *идише* Бд МП, *да с извади* МО, *извора* Мл, *ја сам изгубио* Кр, *изгубу* Ло, *издѣклемуе* Ло, *изишао* М, *измерим* К, *имала сам* Бд Гл МО РБ Су, *имали смо* В К МО, *имало* Гл К, *имѣвину* Р, *искључуе* Р, *да с исѣнејемо* Бд, *исѣишувеш* МО, *исѣиро* Бд, *исѣирли* В, *ишао* ВК МО, *јасѣуци* Бд, *језиком* Ра, *јѣфѣицији* ВК Вр, *јорганѣија* Ло, *јунѣишина* Вл, *казанѣија* Ба, *кајмака* Ј, *калабура* (водир) Ра, *калуи* П, *камариѣе* А, *канѣтарѣија* ВО, *канѣларију* Р, *каубичка* (хаубичка) Ло, *каѣшике* Бд, *кеѣље* Бд, *кисело млѣко* МК С, *кѣишѣови* Т, *кѣбилу* Ду, *кѣлачићи* Гл, *кѣленима* Ло, *кѣлиба* МО, у *кѣлибе* Бд, *кѣлиби* Бд, *комунѣиша* ВО, *комунѣиши* Ба Гн Кр, *кѣминиѣе* У, *кѣноиѣла* Бд, *кѣноиѣлу* Бд, *кѣишала сам* Ш, *брес кѣишѣице* Ду, *кѣишѣива* Ра, *кѣишѣицу* Т, *кѣсили* МО, *кѣишуѣа* С, *кѣишуѣе* Бд, *крѣјевима* Гл, *крѣвѣиши* Бд ВД, *Крѣишѣове* Лу, *крѣишѣили* Гн, *крѣишѣоноше* Бд, *крѣишѣија* Ло, *крѣишѣије* В К МК, *крѣишѣије* А, *кѣдѣишѣу* Ра, *кѣкови* Ли МО, *кукѣруза* Бд Ду Се, *куѣишѣило* Су, *куѣишѣемо* Ло Р, *куѣишѣују* Ду Кч, у *куѣишѣи* Гл, *лакѣишѣија* РБ, *лаѣишѣицицу* ВО, *Лѣишѣосава* Бд, у *ливѣаду* Бд, *лиѣишѣија* МО, *лиѣишѣије* К, *лиѣишѣија* В, *лѣишѣиши* В, *љѣишѣишѣике* А, *мајкало* ВД, *маѣишѣицу* Гл, *маѣишѣири* М К, *маѣишѣишѣивођа* Ко, *мѣкишѣе* МК, *мѣишѣула* ВО, *миѣишѣија* Ра, *миѣишѣишу* С, *младођѣења* Бд, *млађиѣији* МО, *моѣкрио* МО, *моѣмачко* Гл, *моѣишѣишѣице* Вл, *муѣзика* ВД ВО Гл Ла Р Ш, *иѣрез муѣруза* Кч, *наѣбере* Бд, *наѣправу* Бд, *наѣиѣредан* Вр, *наѣишѣунио* Ло, *наѣрѣћује* Р, *начѣишѣио* МО, *научѣио* Гн, *неѣдѣлу* Ду МО, *иѣод неѣкѣиѣјама* С, *Немачка* Вр, *немачко* С, *неѣишѣисмена* Т, *неѣишѣиѣишѣиѣи* Го, *ноѣсила* Бд В, *ноѣсили* Гл МК МО, *ноѣћили* Ку, *њѣгова* МО, *обѣере* К, *обѣилази* МО, *обѣичан* МК, *обѣично* К, *обѣогаѣишѣили* Бд, *обѣреѣишѣи* Бд, *иѣо ѣвима моѣјима* Лу, *ѣвѣме* Ву, *оѣглѣдало* Бд, *ѣдѣбора* К, у *ѣдѣбору* К, *ѣдѣво* МО, *ѣдѣличан* МК Су, *ѣжѣенио* Кр, на *ѣкѣишѣицу* Ли, *ѣкоѣам* Бд, *ѣкоѣамо* Бд, *ѣкрѣчене* Бд, *ѣлуѣци* Се, *олиѣади-на* Р, *ѣмрѣкнем* Бд, *ѣнима* Рд, *ѣнога* Бд, *ѣишѣасала* Бд, *ѣишѣкољен* Лу, *ѣраје* Бд, *ѣрежѣе* Бд, *ѣсвишѣуло* Ку, *ѣсеђа* Вр, на *ѣснову* Гл, *ѣснѣуеш* Т, *ѣсусѣио* Ос, *ѣишѣишѣили* Ку, *ѣишѣишѣио* Бд Ј Ло, *ѣишѣикоса* А, *ѣишѣишѣишѣим* Бд, *ѣишѣеду* Ла, *ѣишѣемо* Су, *ѣишѣево* Р, *ѣишѣишѣили* Бд, *ѣишѣако* МО, *ѣишѣаиѣија* Бд, *ѣишѣириѣа* ВД Ла, *ѣишѣараѣеда* Бд, *ѣишѣарѣохиѣа* Се, *ѣишѣишѣија* Ло, *иѣе-*

*ва̀чица Бд, ѝекмеза Кч, ѝелцери МК, ѝечена Гл, ѝеченица СМ, ѝешице МО, ѝикџи-
 је В, ѝилеће Ј, ѝилићима Ра, ѝла̀стика МК, у ѝлѐкове Ба Ду, ѝлѐкови МК Су, ѝо̀а-
 рају Мл, ѝобегла Бд, ѝобега Бд, ѝову̀ке Р, ѝо̀газим Бд, ѝо̀гвирује Ла, ѝо̀гино Бд Ду
 Ло, ѝодварак МК Рд, ѝодложи Ло, ѝодзнаје К, ѝо̀кајати Ло, Покладе МК, ѝо̀клали
 Ла, ѝо̀лаженик Бд Мл, ѝо̀лажењик Бд Рб, ѝо̀лази Бд, ѝо̀лићика Ло К, ѝо̀ло̀мила
 Бд, ѝо̀ња̀ве Бд, ѝо̀о̀јани Ла Р Су, ѝо̀јови Бд, ѝо̀јустии МО, ѝо̀јустиило ВД, ѝоручују
 Ла, ѝосао МО, ѝосла̀стичар Р, ѝосо̀лила Бд, ѝосџа̀ла Бд, ѝосукња В, ѝо̀џера МО,
 ѝо̀џо̀чаре Бд, ѝо̀џреџио Вл, ѝо̀шао МО, ѝо̀шџенији Ра, ѝо̀шџењија Бд, ѝранџије
 У, ѝрашчара Ра, ѝрѐврће К, ѝрејеченицу Ла, ѝрѐџури Бд, ѝрѐџурила Гл, не ѝри-
 знаје МО, ѝрџијаџем Гл, ѝро̀лазу Бд, ѝројали Ло, ѝројао Бд МО Рб, ѝро̀сиоци Бд,
 ѝро̀сијам Ш, ѝро̀џеро Бд, ѝро̀шевина Бд, ѝрџију В, ѝуркача (врста шљиве) Ра,
 ѝшеницу Се, ѝа се рабаџијало СМ, разбо̀лео К Р Рб, ра̀кија Бд Гр, ра̀кови ВО, ра̀-
 није Ба Ра, ра̀њије МО, Ра̀нисав Бд, ра̀сџури Бд Вн, рѐбра Ли, ро̀дила Ду Ла Ло
 МК, ру̀кунце Бд П, ру̀чице К Ли Мл, са̀крили Бд, са̀леџео МО, са̀ндуци К, са̀нџи-
 меџара Вн, са̀радник Ра, са̀рањују Бд, са̀рмице Т, са̀чекала Бд, свѐџицу СМ, све-
 шџау Ло, свѐлао К, сѐдели В, у Сенаји Бд, сѝграју Бд, сѝгурњи Ло, сѝкирао Бд,
 сѝровљије Кч, сѝроџињије Бд, сѝџињије В, сѝџињи В ВД, сѝџињије МК, сла̀бије А,
 сланина МО, слободњије Бд, слодмише Ло, сна̀бдели Др, са сна̀јама Гл, сна̀јове
 МК МО, Со̀џију Ло, Ср̀бија К Ло, ср̀чани ВК, са сѝјаклеџом Рб, сѝџари Бд К,
 сѝџарију Бд Ра Рб, сѝџо̀ве К, сѝџо̀лица МО, сѝџрњица Бд Гр, сѝџрџији Ра, сѝџија
 Вр Т, сѝџо̀креџ МК, сѝџа̀нџачу Бд, сѝџарабу Лу М Са, сѝџоро̀ви К, око сѝџеџине Ду,
 сѝџкничар Вр, сѝџиџија МО, сѝџиџије В, сѝџбуси Р, сѝџбусима Бд, сѝџго̀вац МО,
 сѝџо̀јица С, учи сѝе Тро̀јице Бд, на џера̀миду Бд, џирилицу ВО, у џо̀шкове ВД, џу̀йо-
 ви МК, џреко џу̀џрије Кч, убиџена Бд, убио В, у̀ваџили Кч, у̀го̀димо Бд Су, у̀греје
 МО, у̀дарим Гн, у̀зимаџ Бд, у̀змиџе Се, у̀лази Бд, у̀мела В, у̀мео К МО, у̀мире Бд,
 у̀мо̀лила Вн, од у̀мора Се, у̀ниџиџили Се, у̀носимо Бд, у̀нука Бд Ду МО, у̀нуче Бд,
 Ускрса А Мл, у̀сиџа Ву, у̀чила МК, у̀чиџиџе К Ло, за у̀чиџиџеља К, у̀чиџиџеља А,
 у̀шао К, у̀шиџеџевину Гн, у̀шиџро̀јили МО, у̀фа̀брику Ла Р, фа̀милија Бд, фиџа̀кери-
 сиџа Вр, у̀Фра̀нцуској М, фу̀руне Ла, у̀фу̀руну Гр Ла Ло, цвѐџају МК, цѝџеле МО,
 цреју̀љу Ј Рб, ча̀џмара Бд Мл, ча̀џмаре Бд, чѐканац МК, чѐкиџом Ла, чѐјови ВД,
 чѐџво̀рица Р, чѐџири Бд В Го МП, чѝвија У, чѝвије Бд, члана̀рину К, чу̀јала Лу,
 чѐмџери П, Шва̀бице Бд, шѐџера Бд Ра, шѐџером Бд, шџо̀реџи Бд, шџириџаџу МК,
 шумџиџе К.*

Краткоузлазни акценат, неуједначене фреквенције, забележен је у овој по-
 зицији скоро у свим пунктовима. Не јавља се једино у ДД Лг Мх, а у А Ба Би Вн
 Вр Ву Го Гр Др Ко Кр Ку Ли Лу М МП Ос П Рд С Са Се Ск Су Т У Ш број потврда
 не достиже двоцифрену бројку, што би могло сугерисати да је он овде унесен
 споља или да се у неким од ових села (А Вр и др.) јављају остаци динарске струје.

Овај акценат се најчешће јавља у Бд (134), МО (53), К (35), Ло (35), Ра (36),
 МК (26), Гл (22), В (21), Ла (17), Р (16), ВО (13), Ду (12) и ВД (11), углавном у за-
 паднијим говорима испитиване зоне (в. карту бр. 2). За све пунктове, осим Бд, мо-
 жемо констатовати да су примери с непренесеним акценатом уобичајенији и број-
 нији. У наведеном пункту краткоузлазни акценат је скоро три пута учесталији,
 што заједно с динарским пореклом становништва (Дробњаковић 1925:270) ука-

зује на његову аутохтоност. Овome у прилог треба додати и податак да код најстарије и средње генерације доминира краткоузлазни, за разлику од најмлађе, код које су обичнији и чешћи примери с непренесеним акцентом. Аутохтоност му се не би могла оспорити ни у осталим селима у којима је динарски елеменат знатно заступљен. Једино се краткоузлазни акценат у МК и Р може сматрати новијим импортом, због незнатног присуства динараца у првом и њиховог потпуног одсуства у другом (Дробњаковић 1925:266–267).

У К је још Ивић (1959:398) утврдио факултативно јављање краткоузлазног акцента. Говори централне Шумадије (Реметић 1985:45–51) на југозападу имају пренесен акценат (*йџока*), на крајњем североистоку у основи се чува старо сатње, а између се јављају и једни и други облици. Слично је стање и у говору Биограчића. Само су у Железнику, Жаркову и Рушњу 5–6 пута чешћи примери с непренесеним акцентом, а у осталим селима нова акцентуација или претеже или је сасвим преовладала (Ивић 1978:139). У Чумићу, по једним истраживачима (Барјактарев и Д. Јовић, в. код М. Вукићевића 1995:59–61), краткоузлазни акценат је познат том говору, а по другима (М. Грковић 1967:111) није. У Качеру (Петровић 1999:384) је уобичајено *йџок*, *џица*, *лејџа*, али *йџока*, *џица је*, *лејџа ће* итд. У Батовцу (мој материјал) код најстарије и средње генерације спорадично се срећу примери с новим акцентом: *армџника*, *гџово*, *Јване*, *илџено*, *йџилице*, *йрекрџише*, *фаџрика*, *чеџири* (Иван 1914); *браџеница*, *волео*, *задуџнице*, *играо*, *у креџеџу*, *куйаџило*, *лџиери*, *Надеџда*, *йресџлио* (Надежда 1934). Код ученика до четвртог разреда, због утицаја школе и телевизије, краткоузлазни акценат прилично је чест.

Милосав Вукићевић (1995:56–62) у опису говора Крагујевачке Лепенице дао је и исцрпан преглед стања у К-Р говорима у вези с појавом краткоузлазног акцента. Он сматра да је у описаном говору краткоузлазни „резултат померања старих акцената што је започето самостално у супстратском елементу неких зона и подупирано касније утицајем прогресивних говора. Међутим, опште превирање у акцентуацији тих говора као и метатаксичко померање кратког акцента спречили су да се започети процес прошири, тј. онемогућено је да краткоузлазни акценат постане њихова чврста прозодијска јединица. Напротив, он је у многим говорима ... својом природом изједначен са краткосилазним акцентом“. У овим говорима се чује ретко у вишесложним, а још ређе у двосложним речима типа *базџен* > *базџен* (стр. 60).

С наведеним констатацијама можемо се и ми сложити, јер је и у нашој зони процес померања силазних акцената евидентан. Акценти се не померају само у позицијама *глава*, *наџрд*, *женџа*, *йџџок*, *вџче*, *вџџем*, *вџџемо*, већ и у *йџиџала*, *игџала*, *седџи*, *седџим*, *девоџка*. Дакле, једном покренут процес не зауставља се само на померању кратког из финалног слога или силазних на предакценатски квантитет, већ се, под налетом новоштокавске акцентуације, преноси и на друге категорије. Први процес је давно завршен, други је у одмаклој фази, а трећи је у настајању.

Када је овакво стање акцентуације у истраживаном говору, пред дијалектологом стоје две могућности. Прво, да игнорише започети процес, да трага за идеалним, школским примерима дијалекта и да прихвати само завршену и евентуал-

но одмаклу фазу промена. Друго, да да синхрони пресек дијалекта са свим процесима у њему.

Први начин је оправдан с обзиром на то да ми до данас немамо комплетне описе наших дијалеката, те сада, када је процес нестајања аутентичних говорних представника далеко одмакао, покушавамо да реконструишемо старију слику говора.

Други начин је оправданији јер даје реалну слику и омогућује будућим истраживачима поређење и праћење одређених процеса.

Мислимо да је приказ реалног стања, уз покушај реконструкције ранијег, најбоље решење за опис неког говора или дијалекта.

Остало је још да споменемо околне говоре у којима нема преношења кратког акцента из унутрашњости речи на кратку претону. То су говори Уљме (Ивић 1990:201), Врачевог Гаја и Крушчице (Ивић 1958:327), Жабара (Реметић 1989:139) и Галипољских Срба (Ивић 1994:26).

Краткосилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване дужине

1.12. У целини гледано примери овог типа сачували су своју аутономност. Ради одређивања квантитативних изоглоса, навешћемо углавном највећи део забележене грађе (за померен акценат — комплетну):

а) *āvliā* Кр, *āvlija* ВД Го Р, у *āvliјама* Ву, из *āvliе* ВД, у *āvliе* А, *io āvliji* Вр Ск, *io āvliи* Гл Ли МП, *āvliju* Вн Ву Го Лг Ли Мх Рд С Ск У Ш, *āvliу* Др Р Се Т, у *Āliji* С, *Āliju* А, *āldvi* Т, *ārmiju* Вр Ку Су, *ārñevi* Ли, *ārīijā* Ли, *ārīijе* Вн Др С Т, *ārīijу* Су Т, *Āijina* Ло МП, *āiōdvima* Ву Су, *baiālija* Го Ос Р, *bācāli* Ву, *bācīla* Вр ДД Мх, *bācīше* У, *Bācīnaц* Ба Лу, *beionīrāli* Вр, *bivāla* Вн Кр Су, *bivāli* Ос, у *Bīnōvaц* Ку Р, *bīrālo се* Ли, *Bīcīna* С, *Bīijīnaц* Вр Су, *Bōžjīnu* П, *bōjilo* ВД, из *bōlīице* Ло Т, у *bōlīици* Гр Кр, у *bōlīицу* Вн ВО Ву Го Гр ДД Ко Ла Ло Лу МП Мх П Р С Са Су Т, *bōlīиچار* ВО, *bōldvi* Го Гр Кр МО Мх, *bōriјma* Др, *brāvčijī* Ли, з *brādāma* Ло, *brānīli* С, *brūsāliца* Ск, *būnīli* Р, *vāvāla* П Ш, *vamijīrija* ДД Т, *vārziло* А Вн Ск Су, *vāriло* А, *vārjāча* Вн, *vārniца* А Рб, *vasiј-ijāli* Мх, *vāiōdvi* Т, са *vāšāra* Мх, *vāšāri* ВО Др Р, *vēžēne* Вн Кр Рд С Су Ш, *vēzāla* Ду Мх Т, *vēzāше* Др, *vēzivāla сам* Ба Вр Ву Р Ск, *vēkōdvima* Ли, *venčāvālo се* Рд, *vēnčijī* Го, *vīhāli* Су, *vīkāla* А Вр Го Лг Мх Ск Ш, *vītrāžijice* Гл, *vliđāli* ДД Ш, *vrajšāli* С, *vrajīijā* ДД Мх С, *vrajīijli* ВО Ву ДД Ко Ли Рд Ш, *vrajīi-ше се* Мх, *Vrbōvaц* Вн Лу, *vrehaју* Мх, *vrenģija* Ву Ла Р, *vrenģiju* А Ба Ву Р, *vri-скāle* Ос, *vriņla* Вр Лг Р, *vrišēle* Ли, *vrišēlo* Гл, *vrišēo* Су, *vrišijā* К С, *gāijāni* А, *gāldva* Т, *gāsiла* Др, *gāsōve* Гр, *glūijāli се* Су, *gnēzōijle* Рд, *grādiла* А Вн Го Ли М, *grānčijу* Ск, *grđijli* Вр, *grōvēra* (смеша за пилиће) Са, у *grūdijma* С, *gūijle* А, *gurābijе* Го М, *gurāla* Ву Ло Се Т, *gūrāу* Мх Т, *dāvāla* Вр Р С Т, *dāvāli* ВО Го ДД Ли Т Ш, *dāngūba* Су, *dāijūma* Су, *dāijје* Ш, *dēliла* Вр Го Ку Ш, *dēčūrlija* Ск, *dī-vijlo се* Су, *dīrāli* Вр ДД Ј Р Са, *dobivāla* Ба ВО Ку, *dobijāla* С, *dōhijше* ДД, *dō-ħēше* Ш, *dōħōсмо* Ра, *dōħōше* Ба Вн ДД Др Ло Мл Р Ра С, *doživēlo* Го, *dōjniца* Вн, *dorēdijli* Т, *dosaħivāli* Др, *drāžijīnaц* Вн, *Drāžijini* Вр ДД Др Кр Ку Лу П С

Су Т, *Друџоџац* Су, *друџили се* МК, *ћаџима* ВО, *ћермџи* Су, *жџивџа* В Вн Др М Мх С Су, *жџивџа* ВО ДД Ду Кр Ку Лу М МК Р6 Т Ш, *жџуџеџи* Су, *зџбраџни* С, у *зџбраџну* ВД ДД, *зџвџеџина* Вн Ву Кр Ку, *зџврџиџа* ВД ВО Ву Гл ДД Ло Лу Мх Ос Рд Са Се Т, *зџглиџили се* Др, *зџграџдио* Ш, *зџдџевџа се* С, *зџкаџило* ДД, *зџкрџиу* (Асг) ВО, *зџлиџвале* М МК Са Ш, *зџлуџило* Ко, *зџмениџа* Гл, *зџмџсиџа* Вн, *зџмџеџино* А, *зџмџриџа* Р, *зџнимџили* Вн, *зџаџило* ДД Ш, *зџаџилиџе* Ло, *зџаџинџиџа* Ш, *зџаџивџа* Т, *зџаџерак* Го МК, *зџаџисџа* Ш, *зџаџиси* Гл Мх, *зџраџдиџи* ВД Вн Мх Р, *зџсеџок* Лу, *зџслуџжиџа* Кч, *зџстиџузи* Гр, *зџиџраџжиџа* Рд, *зџиџрџиџа* МП, *зџиџиџи* Вн Вр, *зџруџживџали* Мх, *зџеџиџина* Ло, на *зџеџину* А, *зџенџиџе* А, *зџидџали* А, *Зџориџнога* Гр, *Зџорџњаца* П, *џо зџубџима* Мх Ск, *изџазџивџали* ВО, *изџбаџиџа* Ос Су, *изџбџевџали* Мх, *изџвџлаџкали* С, *изџврџиџа* Ш, *изџгрџдила* Вн, *изџграџдио* Кр, *изџдџавџили* Ло, *изџдџелиџа* Гл, *изџлџубџили* Ба, *изџлуџиџа* М, *изџмениџали* Кр, *изџмџиџала* Мх Р, *изџмџиџди* Ло, *изџмџуџаџу* А, *изџмениџдио се* П, *изџобиџчџавџили* А, *изџриџбџале* М, *исџиџиџаџу* Ку, *исџиџиџали* Вр Т, *исџилџаџиџили* Ко Ос С Т, *исџорџуџиџо* Вк, *исџирџиџала* Ли Мх Т Ш, *исџирџвало се* Гл, *исџтиџериџвали* Лг, *иџџеџале* Вн Ос С, *јџавџила* ДД Ко Р С Ш, *јџавџиџе* С, *јџавџали* ВО Са, *јџарџњџоџи* Ш, *јџеџиџрџва* Гл Кр МК Мх Ос П С Са Ш, *с јџеџиџрџвама* М, *јџеџиџрџве* Вр Ву Мх Ск Су Т Ш, *јџуџриџли* М П, *каџзџала* А ВО Вр ДД Кч Мх С Су, *каџзаџо* Гл М, *каџсиџа* ВД Го Мх, *каџналџчџеџиџа* Ли, у *каџрџлиџу* А Ку Су, *клџечџала* Вн, *клџозџениџи* Ло, *клџеџиџиџама* Кр, *клџуџчеџви* Лг, *кџоџкиџца* Ба Кр Мх, *колџиџчџиџи* МК, *комџилиџкаџиџиџе* Мх, *кџоџшиџило* Ву Ј, *крџаџеџви* Ли, *крџенџули* МК Ш, *крџизџали* (реџцкаџво секли) ДД, *крџиџлиџа* Су, *крџиџеџжа* ДД, *крџуџниџо* А, *кџуџкџоџља* А, *кџуџиџаџу* Ос, *кџуџиџала* Вр ДД Ск Су, *кџуџиџала* ВК Ко Ку Рд Ш, *кџуџиџили* А Вн Го ДД Ко Ло Лу МК Р С Т Ш, *кџуџиџо сам* ВК Вн ВО Вр Гл Го Кр Ла Ли Лу Мх Р Са Су Т Ш, *Куџсаџчџана* К, *Куџсаџчџани* А, *лџаџдиџли* Ш, *лџаџдџњаџчу* Су, *лџаџнџчеџви* С Су, на *лџеџиџама* Ло С, *лџеџкови* ДД Кр МП Су, *лџениџиџиџе* Р, *лџеџила* Вн Мх Р, *лџеџиџо* ДД Ку М, *лиџсиџџоџи* А, *Лоџзовџиџчџани* ДД, *лџоџнџиџи* МП, *лџоџиџоџи* Вр Кр Са, *лџуџдџала се* Вр, *лџуџњаџле* Са, *Луџњеџваџ* Лу Су, *лџуџаџала* ДД Су, *љџубџавџи* Мх, *љџубџила* Ш, *Љџубџина* МК, *љџуџдџима* ДД Ло С, *љџуџљаџли се* Ба, *љџуџиџила* Мх Ос, *љџуџиџиџо* Лу П, *љџуџиџиџила* Ос Р, *мџаџлџчиџце* Мх, *мџаџљџеџви* Ку, *мџаџниџца* А С, *мџаџниџџом* Ос, на *мџаџниџу* Ба Т, *мџаџриџла* Го, *мџеџњаџла* Мх, *мџеџсиџла* Вр Ву Гл Др Лу МК Мл МО Мх Рд Са Су, *мџеџило се* Ба Вн Ск, *мџеџиџе* Ос, *мџеџиџалиџца* А, *мџеџиџали* ВО Рд, *мџиџгаџваџ* Ли, *Мџиџиџна* Ку, *мџаџиџиџили* Гл ДД Т, *Мџоџмџина* С, *мџоџраџла* ВД Вн Вр Ву Гл Го Др Ј Ла М Мх Р С Ск Т Ш, *мџрџзџели* Ву, *мџрџзиџо* Мл, *мџрџсиџла* Др Мх, *мџуџњаџли* Т, *Мџуџриџна* Мх, *мџуџиџила* Са, *наџбаџиџили* Су, *наџвиџкаџиџе* Вр, *наџглаџвак* Вн Т, на *гџраџдиџили* Вр Ос, *наџдџали* Са, *наџдџвџлаџдиџли* ДД, *наџдџвџџеџњаџк* Ос, *наџдиџмак* Кр Ло, *наџђџоџстиџе* Ј, *наџђџоџше* Ку, *наџзиџме* Гр Ш, *наџзиџмџчиџи* Рд, *наџјуџриџли* ДД Ш, *наџлаџгаџла* Го ДД Т, *наџљуџиџила* Вр, *наџљуџиџиџо се* Вн ДД Ло, *наџмџоџраџли* Гл, *наџпџизџаџо* Су, *наџпџиџсаџо* М, *наџиџлаџиџи* (делови точка) Вн, *наџилџаџиџила* Вр ДД Ко, *наџредџоџли* А Ли Р Ш, *наџредџниџк* ВО Ло Ос С, *наџреџиџваџли* Р, *наџрџџода* Вр Гл ДД Др Ло М Мх С, *наџрџџоџду* ВО Ос Ш, *наџрџџоџчиџиџо* А, *наџсаџџоџила* Го, *наџсиџиџи* Ли, *наџслџедџиџе* Кр, *наџслџедџниџци* Т, *наџслџесџтџиво* С, *наџсиџаџвак* Т, у *наџиџиџџаџак* (у инат) ДД, *неџдиџџевџиџи* С, *неџмаџде* Мл, *неџмаџу* Мх, *иџд* *Неџмџиџама* Гр ДД Кр Лг, *неџђџеџу* Ос, *наџваџлџиџа* Др, *наџџеџеџви* Вн П Ск Су, *наџђџивџали* Гл Ск, *наџбџаџриџли* Т, *наџбџеџила* Са, *наџбиџваџли* Ба, *наџбиџала* Мх, *наџбиџраџу* Гл, *наџбраџђџивџаџиџи* ВК, *наџбџуџваџли* Ск, *наџбуџкиџваџла* Вн Мх, *наџбџуџчеџно* Ос Су, *наџбџуџчуџу* МК, *наџвџџеџна* Вр Мх Ос Р, *наџвџџеџнак* Др Кр, *наџвџџеџнака* Вн МП, *наџгџлџуџвџеџо* Ло М Ос, *наџгџраџдиџла* Ш, *наџгџреџиџла* С, *наџбџраџниџли* Лг, *наџдџваџјале* Ос, *наџдџоџваџраџо* М, *наџдџелиџи* Ба Го Р Т, *наџдџеџна* А Ку Ос Р Т, *наџдуџиџеџ*

јабука) Ла, *жарили* Ву, *жвакала* У, *живела* А В Го ДД Ј Ли МК С Се У, *живели* ВД Гл Ду Ла Ло МО П Р РБ С, *живело* А Бд К РБ Т, *живео* В Гл Го Лу МП Ос Се, *живила* Би Т, *живио* Гл, *жирови* У, *жуљеви* Кр, *журио* В, *забрана* Бд, *забрани* Лу, *завештина* Гл Ла Мх С Се, *завијају* Ј, *завијау* ВД, *зависи* Кр Т, *завоји* ДД, *заврнула* Бд, *завршавају* Бд, *завршила* В Гл Гн К Ло Лу Се У, *завршило* Ву Мх, *завршио* Бд ВО Гл Ду Ко Ло, *заговарао* Су, *заградио* Лу, *из Загреба* ВО Мх, *загрнули* Су, *задужили* Гн К, *задужио* Су Т, *зађоше* Ку, *зајурила* М, *закаљило* ДД, *закивају* Др, *закона* Кр, *залечили* Ба Ву, *заливали* ВД Са, *заменила* Ба Вр ДД Ск, *замерке* У, *занимацију* Го, *заоравало* МК, *зайалили* П, *зайалио* Бд Р, *зайалише* Ло, *зайевала* Го, *зайевау* Ло, *зайерак* А, *зайиси* Вн Гл СМ У, *зайређио* Ос, *зарадила* МО, *зарадио* Др Ос Са, *зарудео* С, *засвираше* К, *заслужила* Др, *заслужио* Р С, *застийио* Ло, *зайварали* Ш, *код зайвора* Др К, *зайријавали* Го, *зађушла* Ла, *зафркавају* К, *зашийила* У, *зашийљена* П, *зашийијила* Ла, *зејтина* Гр Ло, *зејтина* В Вл, *зидали* Гр, *зидау* Ву, *зидао* Р, *знакови* У, *зовнула* МО, *по зубима* У, *изађоше* Др Мл, *избацила* Ло Мх, *избацно* ВО, *избегавало се* Гн, *избора* ДД, *избушиле* У, *извесишише* Лг, *извиђали* С, *изводњаче* В МК, *извукоше* Др, *извучени* Ло, *изгаравили* В, *изделила* Го, *изделили* А Гл, *издржавали* Су, *изићомо* Ло, *излећау* Ло, *излудео* Гл, *изљубили* МК, *изменила* ДД С Су, *измешају* А, *имавало* СМ У, *исвратишило* Кр, *искрлешийио* В, *искрцали* Ли, *исйалили* ВО, *исйилели* МК, *исйирали* Ба, *исйийијвала* Мх Рд, *исйресецала* В, *исйричала* Ко, *исйеравали* Бд, *исйресају* В, *исцејају* Ск, *ицејало* У, *ицријена* Су, *јавила* Гр Ли Ло Мх СМ, *јављау* Ло, *јажима* Кр, *једила* МО, *јетрва* Бд Ду Кр МК МО У, *јетрвама* Др МО, *јетрве* Бд В Гл МО Ск, *јечала* С, *казала* В Вр ДД Др Ло Лу С, *кајсија* ВО МК Мх, *каљавийиине* У, *каменчићи* Ск, *канице* С, *канйициу* ВД, *по канцеларијама* Ла, *канцеларију* Ко, *карлица* В У, *у карлицу* А В МО, *кљештама* В, *кључеви* Лг, *кованице* (тип куће) Др, *кокица* Ба Кр, *колчеви* У, *коракнула* С, *корњача* У, *корова* Гл, *у корјама* Ву, *коференција* ВО, *кочања* (Гсг) А, *кочица* Гр Се, *крајњаче* К, *у краљевој* ВО К, *крѣнули* Ку РБ Су, *крѣнуо* ВО Р, *крѣнали* Ло, *кркају* Ла, *крунили* А, *кукоља* С, *кујају* К, *кујала* Вр, *кујао* М, *кујау* МО, *кујила* А Бд Гр Кр Лг МК МО Са, *куйили* Бд ВД У, *куйио* Гл Ко Кр Лг Лу М МО Мх Са Ск Т У, *кусау* Вр, *Кусачанин* А К, *из лагера* Ло, *лагерске* К, *по ладовима* Др, *ланчеви* К, *по лекарима* Ла, *лекове* МО С, *лекови* ДД Ко Кр, *лечила* Кр Мх Т, *лечио* В ВО Гл, *лимузинама* Др, *линију* Др, *у лончеиу* С, *лончићи* Се, *лојови* Кр Ла, *лојовско* Вр К, *у Луњевац* Ба Лу, *лујају* Го, *лујау* А, *лујала* Др Ла, *лујаше* К, *љубили* В, *људима* ВД У, *љуљају* Вн, *љуљау* Ба, *љушио* Ву, *мазили* В, *мајала* У, *маљевима* Др, *маница* Ла МК С У, *марио* У, *мењају* Др Мх, *мењала* Бд, *месила* В Вр Гл Др Ло МК Мх Са Су У, *Микино* Лг, *милели* Ло, *млађише* У, *могућносийи* В, *могућносийи* К, *модлице* Др, *морала* Вр Гл Го М МК С, *морало се* Вл ВО Гр Ј С Т, *мрзела* Ла, *мрзио* Мл, *мрсило* Вр, *мушкарчићи* Ла, *набивало* Ву Р, *навијало* В, *наврђила се* Се, *навукивали* МК, *надао се* Гл, *надимци* У, *нађосмо* У, *нађоше* У, *наживели* Ла, *наживила* Гл, *називају* Су, *називи* К, *назиме* Рд, *наиђоше* С, *најурили* Ла Са Ш, *налагали* К МО Р, *наљушила* Ла Ло, *намењао* Др, *намешћала* Др, *наийјау* А, *найлэйио* В, *найлаци* К, *наредно* Ли, *наредник* В Лг Ло Лу Мх С, *народа* Бд В Ву Др Ку Ла Ло Лу МО С У, *народни* ВО Лу Ск, *ипред народом* Гр К, *нарочийио* Ло, *насадила* Са Се, *насађивали* Вн, *од насиља* Ло, *наследили* Бд Кр Мл

Р, *наследник* Р, *настава*ници МП, *наста*радала П, *наста*решинице Ло, *на*шкуйац Мх, *на*чалник Кр, *на*челник Ло, *на*ша^{ра}у М, *не*мају ВО Мх, *не*ће^{ду} Ш, *не*ће^у Ба Др М, *но*жеви П, *но*ће^{вали} В, *но*ћивају Гр, *но*ћивала Го Др Су, *обезб*едили Ло, *об*ијају РБ, *об*лакале се Се, *об*лакали В Гл, *об*лачила Мх, *об*ожавају Вн, *об*раћивали В, *об*рнули Р, *об*увале Ск, *об*учена МО, *ов*ладаше Гр, *од*бра^{нио} Ло, *од*ва^{жала} В К МК, *од*веао С, *од*елили В Гл Др С Су У, *од*елио Би В Го Ло Ос Са, *од*ма^{рало} Др, *од*ра^{нили} Др С, *од*ре^{дили} В У, *од*ужила Ла Мх Су, *о*ко^йлила Гр Са, *о*кра^{брила} Се, *о*кре^{нула} Ло МО Ос С, *о*кр^њио Мх, *о*ку^йала Др, *о*ку^йа^{ција} ВО Рд Су, *о*ку^љали Ба, *о*љу^штила Се, *о*ме^{тали} ВО, *о*йас^{ивали} Т, *о*й^{ивао} Вн, *о*й^{левимо} МК, *о*й^{расила} Бд Кр Мх, *о*й^шужили В У, *о*й^штошена ВО, *о*рао В, *о*све^{стио} Се, *о*си^{це} Су, *о*ску^{да}ција Ла, *о*слу^{жио} Ву Р, *о*си^уили Бд Ло, *о*су^{шила} У, *о*й^шосмо Ш, *о*й^шуи Ба, *о*й^шуа^{вала} Т, *о*й^шри^{лике} Ли Рд, *о*й^шу^штала В, *о*й^шу^шћају Ву, *о*й^ше^{дао} Лг, *о*й^ше^жио Ву Кр, *о*ш^равела Ос, *о*фа^рбали Т У, *о*чу^{вала} Ло, *о*ца^клија Се Ск, *о*ш^иша^{ју} К, *й*а^{лили} ВО Ву Т Ш, *й*а^{ње}ви Гр Кр, *й*а^рња^{ча} ВО Гр Кч Мх У, *й*а^рти^{занима} В МО Лу, *у* *й*а^рти^{ји} Др, *й*а^{цо}ви Кр Се, *й*е^нзи^{ју} В ВД Гл Кр Ку МП Р СМ, *й*е^нси^{ју} Ба ВД ВО Гл Др Ла Лу Ш, *й*е^{ри}цу^{на} МК, *П*е^шкови^{ца} У, *й*е^шло^{ве} Мх, *й*е^шки^рима Бд, *й*и^{ла}ју Ш, *й*и^{ле}жа Ву МО, *й*и^{ле}жу В, *й*и^сали Р Са, *й*и^ша^{ју} А К МО, *й*и^ша^у С Ск, *й*и^шала В Гл Ло Ск, *й*и^ша^{ћу} Ла, *й*а^{вила} Ли, *й*а^{сти}ла ДД К Ла, *й*а^{сто}ви В У, *й*а^шила В Лу, *й*а^{ши}о Би ВО Вр Ла Лу Мх Т, *й*а^{ћа}о ВД, *й*а^{вчи}и Мх, *у* *й*а^ћима Бд, *й*а^{бу}нили Ло, *й*а^внула се В, *й*а^вра^{тило} се Гр, *не* *й*а^врнуло се ДД, *й*а^вку^{вали} Рд, *й*а^{гр}шила В Ло Лу, *й*а^{да}вала П, *й*а^два^{лио} У, *й*а^дв^укоше Ло, *й*а^делили Бд Гл Ко Ло, *й*а^дли^{вак} Бд В МО, *й*а^дли^{вали} У, *й*а^дме^ћивали В, *й*а^досе^љавали Гр, *й*а^ду^варчи^{ћи} Р, *й*а^жу^{шело} У, *й*а^зивали Рд, *й*а^зна^{вала} Бд Др, *й*а^зна^{вао} С, *й*а^зо^внули Р, *й*а^{ја}вили Т, *й*а^{ка}зала У, *й*а^ква^{рили} В, *й*а^ку^ша^{вају} Мх, *й*а^{ла}гала Кр, *й*а^{ле}гали Ку, *й*а^{ли}вала В СМ, *й*а^лудела Бд Т, *й*а^лудео Ко Кр Ла, *й*а^{ма}гала Го Ла, *й*а^{ма}зи^{вали} В Ла П, *й*а^{ме}нуло Кр, *й*а^{ме}рало ВД, *й*а^{ми}рили В У, *й*а^{на}би^{вали} Ла, *й*а^{на}ду^{вају} Ла, *й*а^оа^{мили} Ву, *й*а^ора^{вали} Мх, *й*а^оре^{ћау} А Ос, *й*а^ори^иаше Ло, *й*а^орода ВО, *й*а^ороди^{ца} ВК Вр Су, *й*а^ору^{чио} В, *й*а^оса^{дили} К Ла Лу Са Се Т, *й*а^осе^{бно} Гл, *й*а^осе^{дали} Ло У, *й*а^оси^{нила} Ло, *й*а^оску^йели ДД Др, *й*а^ослу^{жила} В Ла, *й*а^осма^шрау Ло, *й*а^оси^идео се Гл, *й*а^оси^оја^{вала} Би, *й*а^осум^{љала} В, *й*а^ош^ай^{вала} Ла, *й*а^ош^ире^{сед}ница Др, *й*а^ош^{ме}вао М, *й*а^оуда^{ваше} С, *й*а^оча^{рају} Гр, *й*а^оче^јало Кр, *й*а^оц^рнела У, *й*а^ора^нги^{је} А Др Ло У, *й*а^ора^нги^{ји}це Кр, *й*а^ора^{шили} Ба, *й*а^ора^шкове Бд МК, *й*а^ора^шћала С, *й*а^оре^{ба}цила А Ло Се, *й*а^оре^{бли}жили В, *й*а^оре^{вр}нули С, *й*а^оре^{вр}нуо К, *й*а^оре^{гле}дала Мх, *й*а^оре^{део} К, *й*а^оре^{др}жа^{вали} се К, *й*а^оре^{др}жа^{вао} Р, *й*а^оре^живео ВО, *й*а^оре^живили Бд, *й*а^оре^жив^љавала Мх, *й*а^оре^{за}ду^{жио} Са, *й*а^оре^{зи}вали Ду, *й*а^оре^{зи}в^{љају} В, *й*а^оре^{зиме} Кр Ло, *й*а^оре^{ла}дио се Са, *й*а^оре^{ла}зно Гр, *й*а^оре^{лома} Гл, *й*а^оре^{ме}ћавала В, *й*а^оре^{ми}нула Гл Кр, *й*а^оре^{ми}ш^{љала} Бд, *й*а^оре^ио^{ве}дала Гр, *й*а^оре^йре^{дала} В, *й*а^оре^{сед}ник ДД К Ло Р С, *й*а^оре^{сеник} Вр Ск, *й*а^оре^{ска}ла МК, *й*а^оре^{су}шило Лу М П, *й*а^оре^ше^{жно} Гр, *й*а^оре^шима ДД, *й*а^оре^ше^{ка}вали Кр, *й*а^оре^шти^{ла} В Ла Ли МО Мх Се, *й*а^оре^шивали Бд, *й*а^ори^{ја}вио Гн, *й*а^ора^{дала} ДД, *й*а^ор^{ска}ју Гр Се, *й*а^ор^{ска}ло П, *й*а^ори^{бора} Ло, *й*а^ори^{ја}вио Ко, *й*а^ори^{лике} Гр, *й*а^ори^{мила} Ск, *й*а^ори^{мили} ДД Ку Су, *й*а^ори^{мио} ВО Мх Ос Р, *й*а^ори^{ча}ју Бд В Гл Кр Ку Ос, *й*а^ори^{чала} В Гл ДД Др МО РБ Се Т У, *й*а^ори^чести^{ла} ВО Кр, *й*а^оро^{ба}јала М, *й*а^оро^{ба}ју Мх, *й*а^оро^{бла}кала Др, *й*а^оро^{бу}дио ВО, *й*а^оро^{ва}лила В У, *й*а^оро^{ве}јавало В, *й*а^оро^{да}вали А ВО Ву Гл Др, *й*а^оро^дужа^{вају} Бд, *й*а^оро^дужили ВО Гл ДД Лг Ло Р, *й*а^оро^живела ВД Ла, *й*а^оро^{зори} (Гсг) Ло Лу У, *й*а^оро^{зори} Ла У, *й*а^оро^{јино} ВД Го

МО Рд СМ Су, *йромѣнили* Ву, *йромјрсили* МО, *йрорадио* ДД, *йўжеви* У, *йўслице* М, *йўшеви* Гл Кр У, *йўшови* Гр, *йўшиhao* Р, *йўшиhao* Ло, *радила* Бд В ВД Го Др Ко Кр К; Ла Ло МК МО Мх Р Рд С Са Ск Су Т У, *радили* В Вн Гл Го К Кр Ку МК МО Мх Ос П Р Са Се Су У, *радило се* Бд ВД Гл Гр ДД Кр Ли Ос, *радио* Бд В Вн ВО Гл К Ла Ли МК Мх Ос Р С Ск Т У, *йо радњама* Лу, *радове* Гл Гр К Ла, *рађају* Ш, *рађала* Се, *рађивало* Рб, *на разбоју* К, *развијало* Кр, *разводна* Др, *разгласили* ДД, *разговарала* Са Су У, *разговарау* Мх, *разговараше* К, *разлика* Гр Мх, *разликујем* ДД, *размазила* Гл Ла, *разора* А, *разреда* Ба ВО Ко Ло Лу У, *разреду* Би К, *разредили* Ло, *ранила* Др Лу, *ранили* ВД ВО Вр Гл Ло С, *ранио* Ку Лг, *расада* (Гсг) Др, *расађивали* МО, *раскрсница* А Гл Го Ку, *раскрчивали* А, *распоредили* П, *расићварају* Мх, *расићови* Ш, *рафијом* К, *ређау* ВД, *решио* П, *риндало* Др, *ругали* Ла, *ручају* Ла, *ручкови* Ла, *савезници* Др Ло, *савеште* Ло, *савешћујеш* Лу, *савијају* Мх, *садила* К Са Се Т, *сазидали* Се, *сазидао* М, *сањала* П, *сарађивала* ВК, *саранила* Се Ш, *саранили* Бд В Су, *сарањивали* Бд, *сармица* Го Кр, *саићови* Ос, *свешћињу* Ла, *свешћило* К, *свиђала* Го Р, *свићници* Ву, *свирају* Др К Ш, *свирау* ДД Ло МО, *свирали* Мх, *свирачима* Мл, *сечиште* Лг, *сикирација* А Ла Ос, *синовчешта* Гл, *синовчићи* ВД, *скидау* МО, *слагали* Ла, *сламњача* Вн Са Су Ш, *служило* Вн ВО Гр К Кр Лг М Р, *случило* С, *смањили* МК, *смаићрали* ВО, *смаићрао* Р, *сменили* Ло, *смењивали* В, *сметали* Др Лу, *смолнице* Др, *снимали* Ла, *йо сокацима* Бд, *соницима* В, *сонице* ВД МП, *сићавају* В ВО Су, *сићавау* Ду, *сићвала* А Вл Вн Гл Го МО Су У, *сићсила* П, *сићсио* Др Се, *сићчала* А, *сићремају* Бд Вл Вн Др МО, *сићремау* А Ву Гр Лу МО, *сићремала* Ла С Т, *сићремали* МК МО, *сићремало се* Ск У, *сићремила* К МО С Се Су У, *сићремили* Вн Ло, *сићремиште* Се, *сићсијају* Кр, *средили* Др, *сређивала* Кр МК, *срићови* Т, *срићовима* Ли Рб Се, *сручила* Ш, *бе сићакленцеића* Ра, *сићаложи се* С, *сићанове* А, *сићварало* Ба, *сићидели* МО У, *сићрељау* Ба П С, *сићрељау* Лг, *сићрељали* ВО, *сићрићови* Мх, *сићуйило* Р С, *судили* ДД, *сумивали се* В, *сунули* Ло, *суседно* В Се, *сучило* Су, *шеленцеића* Т, *йо шеренима* Се, *ићражили* Гр Др К Лг Ло Лу МО Мх Се У, *ићражио* ВО К Т, *ићрићели* Ву П, *ићрићео* С, *ићрудио се* Ду Рб, *ићућима* Р, *ићужио* К, *ићунака* Вн ВО Лг Ло МО С Са Т У, *Турчина* Р, *ћеркама* Др, *ћеркина* Р, *ћушала* В, *ћушела* А В, *ћушео* ВО Гл Лг, *ћушеште* Кр, *убедили* В, *убивао* К, *убивали* Р, *убивало се* В, *убивау* МО Р, *убијали* ДД Т, *увезала* Вр, *уврстићили* В, *угађала* Бд, *угасиште* Бд, *удавала* А В ВО ДД Р Ск У, *удавио* Ла Се, *удевала* Го, *удружиле* У, *ужарили* У, *уживају* Ла, *уживала* ВО, *сужима* Гр, *ужићи* У, *ујцеви* Вр, *украићила* ДД, *умесила* Ла, *уобразио* В, *уйаћили* П С, *уйлаћили* А Ву Ло, *уйлаћивају* Бд, *уйлаћивало* К, *уйройасићило* Ло Лу, *уйуићили* У, *уравнили* В, *урадили* Ло, *урадио* Ву Т, *уйрнеле* Се, *уићинула* В, *фарбала* А Ба ВД Ла, *федерић* А, *фијакери* Бд Гл Р, *фрезирају* В, *целивау* Лг, *ценило* Р, *у чаићима* Мл, *чаићави* А В У, *чезима* МК, *чесница* ВД Ду, Ло Мл, *чесницу* Бд МО Се У, *са чеићворкама* Гл, *чорбице* А, *чувају* Ба Бд Се, *чувау* ВД Ск, *чувала* ВО Гл Ко Ла Лу МО Се Т У, *чували* Ба Бд ВД Гл Го Др, *чувао* Бд Гл МК, *чукунлија* Ло, *цакови* Гр Ку МО Рб СМ, *цандарима* Ли, *Шалинац* Ву Ла, *шалцију* У, *шарало* Ба, *са шарама* Бд, *Швабама* Ло, *шереићна* С, *шерићница* МК МП У, *шешају* Др, *шешала* М, *са шешићима* Ли, *шишају* А Вр, *шишау* ВД У, *шишала* Ла, *шлогирала* Гл.

Квантитативна изоглоса иде правцем север-југ (в. карту број 3). У неколико пунктова на (северо)западу Бд Би В Вл Гн Ду Ла Мл МО Ра Се СМ У и три на југозападу Гр К Рб број примера са пренесеним акцентом већи је од 3 до 30-ак пута. Непренесен акценат у појединим пунктовима у западном делу испитиване територије сведен је на занемарљив број примера: Би (1), Бд (2), МО (3), В (4), У (5), Се (6), К (8) итд. Само је на североистоку испитиване области Вн Вр Ли Ш број примера с непренесеним акцентом 3–4 пута већи од оних с дугоузлазним. У осталим селима чешћи су или примери са старим или они с новим акцентом. За разлику од ранијих испитивања наша грађа показује да је у Гл ипак превага примера с пренесеним акцентом (уп. Реметић 1981:520), у Ла ипак има и примера с предакцентском дужином (уп. Ивић 1994:217), а у К и неколико лексема (8) с непренесеним акцентом (уп. Ивић 1959:398).

Околни говори се деле у две групе. Оне који имају само једне облике и оне у којима су и једни и други. Тако се у Уљми (1990:200) јављају само примери са пренесеним, а у Врачевом Гају и Крушчици (Ивић 1958:327) и у говору Галипольских Срба (1994:26–27) само с непренесеним акцентом. У говору Биограчића (Ивић 1978:137) у већини села јављају се само примери с дугоузлазним акцентом, осим у Жаркову, Рушњу и Железнику, где се ређе срећу и облици с непренесеним акцентом. За прву зону (К-Р) говора Крагујевачке Лепенице Вукићевић (1995:57–59) констатује да процес померања старих акцената још траје и да се код истог информатора јављају и пренесени и непренесени акценти али да су чешћи они с дугоузлазним акцентом. И у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:52) чешћи су примери с дугоузлазним акцентом, осим у Неменикућама и Стојнику Београдском, где примери с непренесеним акцентом нису реткост.

У Жабарима (Реметић 1989:270) и Батовцу (мој материјал) чешћи су примери с непренесеним акцентом, а у Чумићу (М. Грковић 1967:12) дугоузлазни јавља се факултативно.

СУДБИНА /~/ АКЦЕНТА ИЗВАН ПРВОГ СЛОГА У РЕЧИ

1.14. У говорима са старијом штокавском акцентуацијом /~/ акценат у свим позицијама прилично је стабилан. У некима говорима долази до његовог скраћивања најчешће у финалном отвореном слогу, али и у другим слоговима. Ни померање овог акцената на претходну дужину, али понегде и на краткоћу, није непознато говорима који у основи немају новоштокавску акцентуацију. Дакле, све ово биће предмет нашег интересовања у одељку посвећеном судбини /~/ акцената ван првог слога.

Дугосилазни на отвореној и затвореној ултими иза неакцентоване краткоће

1.15. Будући да на фреквенцију померања или скраћивања /~/ акцената утиче структура финалног слога, грађу и резултате посебно ћемо изложити за отворен а потом и за затворен слог.

1.16. Иза неакцентоване краткоће овај акценат у финалном слогу показује приличну стабилност, ређе се срећу новоштокавски ликови с послеракцентском дужином али и без ње:

а) *aaa* > *aaâ*:

висинѐ ДД, из *водѐ* А ВК Вл Ву ДД Др Ј К Ли МО Мх Ра С Се Т У, *врућинѐ* ДД Ос, из Црне *Горѐ* А, *деце̂* Гл Гн ДД Др Ду Кч МО Ра, *женѐ* А Би ВО Ли Мл Ос Са Т, *живинѐ* Ба Го ДД Ск, од *земјѐ* Ла, *земљѐ* Би Вр Гл Гн ДД Др К Лг Ло Лу МО С СМ Т У, *земњѐ* ВД Гл Ла Ли, *џрѐ зорѐ* Ос Са, *лајснѐ* А, *лозѐ* СМ, од *маленѐ* Вр, *ногѐ* Др Ј МО С, *џоланѐ* Вр, *сесџрѐ* А ВД Вн Вр ДД Ду Ла Лг Ло МО Ра С Су, *ош сџаринѐ* Вн П Т, *суџѐ* Вр;

гузнѐ МО, *дебелџ* (Нсг) Вр Мх, *дивљѐ* К, *дивљџ* К СМ, *коњска̂* Ба, *круџнѐ* А, *свеџа̂* Гл, *свеџи̂* А Др Ло МО С У, *Бџе слаџки̂* ДД С, *сџаринска̂* кџћа Вл Рб, *сџрмнѐ* ВД, *богаџи̂* Мх;

каки̂ Ло, *кога̂* Лу Се, *која̂* А Гл МО, *који̂* Ко Мх, *којџ* М Су, *комѐ* Лу, *ова̂* Бд Го Ко Кр МО, *овѐ* У, *овѐ* Др МО, *овџ* Гл Др Ку, *она̂* М Ш, *они̂* ДД Лг Ло, *онѐ* Мх, *онџ* Гл Су У;

баџа̂ А Вл Др К Лу МО У, *бежџ* ВО, *бодѐ* Ло Р Се, *болџ* ВД Кр МО Мх П Рб Ш, *болџ* В, *борџ* Ло, *брија̂* У, *броји̂* Се, *бунџа̂* Ос, *не ваља̂* Гл Ду Лу МО Р Ра Се У, *велџ* Го Ј К С, *да се венча̂* Ба В Ко, *весели̂* Вн Мх С, *да не веџри̂* Се, *гледѐ* Ш, *глоби̂* У, *гоји̂* Гл Ла, *горџ* Др Ку Ли Ло Мх П Се У, *горџ* ВО Се, *грабуља̂* Вл Ла, *гребѐ* Кр П Р Се, *гребена̂* МК Рб У, *губџ* Гр Др Ло Ос, *гуџа̂* Го Ли, *доведѐ* А Би К Се, *доведџ* Ло, *довезѐ* ДД Мх, *доји̂* Вр Кр Ку, *донесѐ* В Ла Ли Ло МО Р Рб С У, *доџрчи̂* У, *држџ* А В Вн ВО Гл Гр К Кр Ли Ло Лу Мх Р Рб С У, *држџ* А Др Ду Ш, *желџ* Р, *забодѐ* А Ло Мх Т, *загорџ* А, *зада̂* Ву, *задржџ* Вн, *закову̂* А, *закојча̂* Ба Ло, *џн се закунѐ* Ву, *заноџи̂* Ву, *џѐ се зайечѐ* Ск, *зарџа̂* МК, *засџи̂* Др, *зайри̂* С Се, *зачеврља̂* А, *звонџ* Ос, *џѐ се зовѐ* А Вн ВО Вр Ву Го Гр ДД Ду К Ко Кр Лу М МО Мх Ос Ра Рб Рд С Са Се Т У, *зовџ* В Гл Ј К Рб, *џ иде̂* Бд В ВК ВО Гл ДД Др Ду К Ко Ла Ли Ло Лу МО Мх Рд С Се Ск Т У, *идџ* А Бд Вр ДД Ду Ј Ли МО Мх Рб Се, *изаџка̂* А Мх Су, *изведѐ* А Ку Ла С Се У, *изгорџ* В Гр Ку С Су Ш, *изгорѐ* Р, *изда̂* Вр Др, *издржџ* Гн Ло МО Мх С, *изнесѐ* Ло Т, *изренда̂* Су, *да га изучџ* ВК, *има̂* ВД Ву Гл Го Гр МО С Ш, *имѐ* ВО Ву Гр Кр Ку Ло П Р Ск Су Т, *исклеча̂* Мх, *исџечѐ* В ВД Вл Др Ду Кр Ку Ло МО Мх Рб Се Т У Ш, *исџлеџи̂* Кр У, *исџлеџџ* Гр, *исџрчи̂* Ло, *ичиџи̂* У, *класа̂* ВД Вн Рб, *клеча̂* ВД Кр Т, *ковѐ* МК, *комиџа̂* Мл, *кроџ* Мх, *крсџи̂* МО, *крсџџ* А К, *џѐ се криџи̂* У, *кунѐ* ДД, *лежџ* А Би В Вн Гл Гн Го Ду Ку Лг Ли МК МО МП Ос Се У Ш, *лежџ* Др Ј, *леџи̂* Ду Ло, *леџџ* Т, *лови̂* Мх, *ложџ* В Кр Ку Ли Мх Ос П, *ложџ* Гл МО У, *ломџ* Мх, *мајка̂* В Мл МО, *малаксѐ* Го, *меџа̂* Рб СМ, *меџа̂* МО У, *млаџа̂* Т, *да мокри̂* К МО, *мори̂* Ла, *набодѐ* Гр У, *наведѐ* Др, *наведџ* А, *налеџи̂* МК, *наџечѐ* Ба, *ножѐа̂* (струк кукуруза) ВД Гр ДД Мл Су Ш, *ноџи̂* В, *обаја̂* Ш, *обеџа̂* К, *огребѐ* Ба, *одвезѐ* Ла Ло Лу, *одлежџ* Ло, *одлеџи̂* Су, *однесѐ* В Ло, *однесџ* МО, *одржџ* В, *ојача̂* П, *оладни̂* Су, *олакџа̂* В, *осигура̂* Т, *основе̂* П, *осџри̂* П, *оџкојча̂* Ли, *очиџа̂* Лг Мх Рд, *оџџри̂* Др, *џерчина̂* Ку, *џеџља̂* Мл, *џечѐ* А Ба В ВД Вн Вр Ву ДД Ј К Кр Мл Мх Ос Р У Ш, *џечџ* А Вн ДД Ла Ли МО Се, *џије̂* А, *џламџи̂* П, *џлеџи̂* Вл МК Са Ск СМ У, *џлеџџ* Вн Вр Гн Др К Кр, *џободѐ* Вн, *џоведѐ* Т, *џоведџ* МО, *џограбуља̂* У, *џоднесџ* Р, *џожџѐ* Вн ВО, *џозна̂* В, *џозовѐ* ВК Лу Мх Р С Се, *џозовџ* Т,

да *йојѣ* Гл МО Су Т, *йојѣ* Би, *йомодри* ДД, *йоравља* МК, *йоседѣ* В, *йосѣојѣ* Ду Рд, *йосѣојѣ* В, *йочуйа* У, *йреда* В, *йреболѣ* Ку, *йреври* Кр, *йрезори* Су, *йрезри* Су, *йренесѣ* Ло, *йреноћи* Ку Лг Лу МК П С Се, *йрецевѣиѣ* Вр Се, *йроведѣ* Р, *йроведѣ* Др, *йроври* Вр Гл Го Р У, *йрода* А В ВО Вр Ву Кр Ла МК МП П Р Т У, *йрочийѣ* С, *йриушкѣ* Ш, *равња* А, *разболѣ* М Мх Рб, *раздѣ* Вн П, *расѣрља* Т, *рачунѣ* Ба ВД, *ѣни се рву* У, *ресѣ* Су, *родѣ* Вр Ву Го Рд ДД Др Кр МО П С Т, *ронѣ* ВД, *руковедѣ* Се, *сзнѣ* Су, *сзри* Се, *свилѣ* А Вн Су Ш, *седѣ* Вн, *седѣ* В ВД ДД Ду Ко Ку Ла Лг Ло МК МО МП Мх П Р Рб С Са Се Су Т У Ш, *седѣ* А Би В Вн Вр Ду Ло МП, *ѣн се не секира* Р, *серѣ* Вн Вр, *сијѣ* ДД Р, *ѣн се сикира* Др, *да се смејѣ* ВД Кр Са Се У, *да се смејѣ* М, *сѣекља* Ла, *сѣечѣ* М, *сѣојѣ* А Би В ВД ВК Вл Вн Ву Гл Го Др К Кр Ку Ло М МК МО МП Мх П Р Ра Рб С Са Се Ск Су Т У, *сѣојѣ* А Гл Ла Мх, *да шањира* Су, *шечѣ* Лу Т У, *шѣојѣ* Кр П, *шѣчи* ДД, *шрага* Ло, *шрангѣ* В, *нѣкако се шрангрља* Гл, *шрља* Вн Ш, *да се шроши* Ли Мх, *шрошѣ* Гл, *шриѣ* У, *шрчи* Вн Вр Кр Ку Ос Се У, *убодѣ* ВО Гн Се, *уведѣ* Т, *да се удѣ* МО Мх Рд С Се У Ш, *узри* Др Ло МК Су У, *умѣ* Би Ву Гр Мх П Рб, *унесѣ* Се, *ѣн се уйишѣ* МП, *усијѣ* МО, *ушечѣ* А Ло, *учѣ* В Гл Мх Т, *не ферма* Р, *цевѣиѣ* ВД С, *црвени* Др, *частѣи* Ла, *чинѣ* Ву П, *чийѣ* В Вн Вр Ку Ла Лг Мх П Се Ск У, *чуйѣ* ДД Р, *шамара* Ли, *да се шѣрика* Вн Мх;

йосѣ Гн Др Мл С, *сакѣ* ДД, *дошѣ* В ДД Др Кр Ли Ло МК Мл Р Рб С СМ У, *ишѣ* Ву Го Ј Кч Ло МО, *нашѣ* В, *ѣишиѣ* Бд ДД К Ли МО С У, *йошѣ* Гн Го Лу МО Ра У, *коѣ* Ск, *осѣ* Ло;

вакѣ МО У, *овакѣ* А Вн, *шакѣ* А Ба Бд Би В ВД Го Гр Др Ду К Ко Ку Ла Ли Ло Лу МО МП Мх Ос С Су Т У, *јучѣ* В ВК Вр Гл Гр Ла Лу Су У, *одозгѣ* К, *одоздѣ* Бд К, *озгѣ* А Мх Рд У, *оздѣ* А, *йешкѣ* ВД Ду МО С Се У, *на сѣикѣ* Мх, *садѣ* (адв.) М Ш, *ѣабѣ* МО;

евѣ Др; *зѣиѣ* П;

б) *ааѣ* > *аѣѣ*:

мѣло вѣдѣ Бд ВК МО Ра, *дѣѣ* В Мл, *код жѣнѣ* ВК Мл, *изгрѣ* Ра, *до йоловинѣ* Вл, *сѣсѣрѣ* МО Ш;

главни сѣрадник Ра, *ђавѣлски* Мл, *земљани* МО, *шѣ крујинѣ* В, *ручно* Ра, *свашѣвски* Бд, *сѣишѣ* Го, *сѣтарински* Рб, *сѣтарински* МО;

којѣкакѣ Бд, *кѣга* МО, *кѣја* Бд, *ѣвѣ* Бд, *ѣд ѣвѣ* Бд, *ѣви* Т, *ѣнѣ* МО;

баѣѣ Мл, *бѣдѣ* МО, *гѣри* МО, *грѣбѣ* Бд, *грѣбѣнѣ* Ду, *довѣдѣ* В, *довѣдѣ* Бд, *држѣ* МО, *зѣвѣ* Бд Ра, *д ѣдѣ* Бд МО Ра, *идѣ* Бд Вл МО, *имѣ* Бд Мл Мх Ра Са Ш, *лежѣ* Бд, *лѣжѣ* Бд, *лѣжѣ* Бд, *луѣкара* МО, *мѣкри* МО, *ѣѣрѣ* Вр, *ѣѣишѣ* МО, *ка се йѣжѣнѣ* Бд, *йѣмѣишѣ* Мл, *йѣсѣѣојѣ* МО, *йѣренесѣ* МО, *да йѣренѣћи* МК, *йѣрогѣишѣ* Ду, *йѣрода* Бд МО, *йѣроври* Се, *сѣзри* ВК, *сѣдѣ* Бд Мл, *сѣдѣ* МО Р, *да се смѣјѣ* МО, *сѣѣојѣ* Бд, *да се йѣѣчи* Се, *ѣн йѣрчи* МО, *йѣрчѣ* Бд, *д увѣдѣ* Бд, *усѣја* МО, *ѣчи* МО;

йѣсѣ Бд МО, *имѣ* Бд, *дѣшѣ* В ВО МО, *ишѣ* Бд, *йѣшѣ* Бд, *йѣрошѣ* МО, *јѣчѣ* Бд К МО, *ѣздѣ* МО, *вакѣ* Бд, *и шѣкѣ* Гл;

в) *ааѣ а* > *аѣѣ а*:

до земљѣ се Бд; *йѣснѣ* је Ра; *кѣки* је Бд Ј, *кѣки* су Ра, *кѣки* су били Мл, *кѣкѣ* је Т, *йѣреко кѣга* је Мл, Мл, *кѣја* су Т, *кѣјѣ* си Го, *йѣкаѣ* е Бд, *йѣки* ми йѣсо У, *йѣкѣ* је Ло У, *йѣкѣ* сам МО У, *йѣкѣ* се Ло, *йѣкѣ* смо ВД, *йѣкѣ* су МО, *и йѣкѣ* ишѣ, *дѣшо*, Бд;

баца се Ра, боли ме Бд МО, боју се Бд Мл, ваља се Ра, зори му Бд, зовē ме ВО, зовē се А Бд К, иде се Ра, исйече се МО, лџи се Вл, лџи се Ра, ња немā ње Са, одазвѣ се Вр, однесē се Бд, њече се ВО Мл МО Ра Т Ш, њије се К, њоџи се Ра, сија се МО, сикира се Бд, силџи се кике К, учи се У;

игрџ сам Бд, имџ сам ВО Ра, мџи га В, дошџ сам Ду, дошџ ни Бџиџ ВО, дошџ је њн Мл, дошџ му МО, ишџ је Ло, ишџ сам Бд ВО Ра, нашџ сам Ра, снашџ се В, јуче му Ј, јуче сам Мл, џзџ се мџе А; џвџ смо Вр;

г) аа̂ > а̂а: *воде Бд Гн Ду Ј, даске А Ло МК, од дебљине Ду, деце ВД Гл К Су, две жене Бд Ра, до зџмље Бд Ј Мл, њре зоре Вр, од игле ВК, две кафе Р, класе Вр, лейџше Бд, стџ комата лџзе Ра, њостџељине (Гсг) МК, свадбе (Гсг) К, свађе (Гсг) К, сџсџре Бд, сџе (Гсг) Др К, чџме (Гсг) В;*

главно К, дугачко Р, живинско К, мајсџорски МК, џвче К, Свџио писмо С, свџнски К, свџнско ВД К, слџиџа сџе С, слџиџа Злато С, бџже слџиџи С, слџиџи сџне С; јџдна Бд, јџдно К, јџдну МО, мџе (Гсг) Бд К, џве (Гсг) МО;

баца Бд Вл, бежи Бд, не бџде Гл, бџле Вн, брџја В, врџља (упреда) Ра, зору (З.л.пл.) Бд МО, џџда К, дрџиџи МК, зџџну В, зџве Бд, зџву МК, иде Бд МО, иду Бд Гл, клиза Бд, лежи С, лџже Бд, лџжи Ш, лџжу Бд, лџми Бд, мџзу Ду, мнџжи Ш, мџкру (З.л.пл) Су, намџша Ра, да с обрџја К, џвро К, џвезе МО, џеку Ку, џечу Бд, џије А Бд Гл МО Ра, џџји Гл, џрџври МК МО Су Ш, да роди Вн Ш, руковџа Бд, сџзри Бд, сџзру Вл, сџди Бд, сџду Бд, џн се смџе МО, смџеу А, сџли (З.л.сг) МК, сџџџи Бд ВО Ра, шџече МО, џн се шрџши Су, шрџчу Бд, узре Кч;

џџо Мл, дошџ Бд МО, ишџ Бд, ушџ Вр;

јуче МО, нако К, џако Бд ВК Гл К Ко МО, џзџ А;

д) аа̂ а > а̂а а: *брџја се Вн, зџве се Ра, џече се МК, џџнесе се Мл, смџе се К, чџни ми се В; кџја је А, кџе су К, кака је МО, каке су Бд, главно је К, јуче сам МО, џако е Су, џако сам Гл.*

На основу изнесене грађе можемо констатовати да су примери с дугосилазним акцентом на последњем отвореном слогу иза кратке пенултине скоро четири пута чешћи (837:236) од оних с пренесеним акцентом. На основу карте бр. 4. видимо да се непренесена акцентуација јавља у свим пунктовима, али с различитом фреквенцијом. Њена учесталост смањује се у западним селима. Тако је у Бд забележено само 6 примера с непренесеним, а 54 с помереним акцентом. Први се јављају углавном код средње и најмлађе генерације, а други код најстаријих информатора, рођених на почетку XX века (нпр. 1906. године). У МО примери с пренесеним акцентом у благој су превласти (48:45), а у К (23:23) и Ра (4:4) подједнак је број примера са старом и с новом акцентуацијом. У следећим пунктовима облици с пренесеним акцентом ретки су и крећу се од једног до десетак примера: А (7), В (10), ВД (4), ВК (5), Вл (4), Вн (3), Вр (7), Гл (8), Го (2), Др (1), Ду (6), Ј (2), Ко (1), Ку (1), Кч (1), Ло (4), Мл (3), Мх (1), Р (5), Рб (3), С (7), Са (2), Се (2), Су (5), Т (4), У (4), Ш (8). У овим местима број примера с непренесеним акцентом најмање је два до пет пута већи. Примери само с непренесеним акцентом јављају се у Ба Би Ву ДД Гн Гр Кр Ла Лг Ли Лу М МП П Ос Рд Ск См. У ВО и МК облици с непренесеним акцентом у благој су превласти (10:6) и (13:9).

У К је и проф. Ивић (1959:398) забележио факултативно померање акцента, а у Ла само непренесене (Ивић 1994:217). Дугосилазни акценат с отворене ултима, а иза кратке пенултима, не помера се у Врачевом Гају и Крушници (Ивић 1958:327), у Неменикућама (Реметић 1985:60), у Жабарима (Реметић 1989:270), у Чумићу (М. Грковић 1967:112) и у говору Галипољских Срба (Ивић 1994:33–34). Он се ретко помера у неким космајским селима: у Америћу, Малој Врбици, Марковцу, и Стојнику Београдском (Реметић 1985:60) и у Крагујевачкој Лепеници (Вукићевић 1995:60–62). У биограчићком говору недоследно се преноси и у неким селима (Железнику, Рушњу и Жаркову) чешћи су примери с новим акценатом (Ивић 1978:138–139). На терену новокановачке и гружанске акцентуације централне Шумадије доминирају облици с новим акценатом (Реметић 1985:59–60). У Уљми дугосилазни акценат на последњем отвореном слогу прво се скратио, а потом померио, и за разлику од старог кратког, на наредном слогу дао краткоузлазни, а не кановачки (Ивић 1990:201–202). У Батовцу (мој материјал) код старије генерације веома ретко се могу чути примери с помереним акценатом: *ко[д] дѐце, љшо*. Доминирају примери типа: *боли, ову*, али се могу чути и облици с аналошким акценатом: *ко[д] жѐне, љшо*.

Након померања дугосилазног с отвореног последњег слога на њему се јављала неакцентована дужина (б, в) или краткоћа (г, д). Незнатно је већи број потврда с неакцентованим квантитетом на отвореној ултими (127:109). У западним селима, у којима је новоштокавско померање акцента чешће, судбина послеакценатских дужина није идентична. У Бд и МО оне су учесталије од краткоће (41:13) и (35:13), а у К је обрнут случај (4:19) у корист ове друге. За говор овог села и проф. Ивић (1959:398) констатовао је да се дужине на ултими иза краткоузлазног акцента готово увек скраћују. У прва два села енклитика није битно утицала на чување послеакценатских дужина, те су у Бд и МО оне чешће у примерима без енклитике (29:12) и (28:7). У тим селима се, истина, ретко и пред енклитиком може јавити краткоћа (1) и (2). У К је дужина ипак чешћа пред енклитиком (3:1), али су забележена и 3 примера са краткоћом. У осталим селима померање акцента је ретко, те отуда и мали број примера с послеакценатском дужином и без ње. Тако су у неким селима чешћи примери с дужином, и то обично пред енклитиком (в): В (6:4), ВО (5:1), Вр (4:3), Го (2:0), Ло (3:1), Мх (1:0), Р (3:2), Са (2:0), Се (2:0), Т (4:0), У (4:0), у другима са краткоћом: А (2:5), ВД (1:3), Вн (0:3), Гл (1:7), Др (0:1), Ко (0:1), Ку (0:1), МК (1:8), С (1:6), Су (1:4), а у Ш је подједнак број и једних и других (4:4).

1.17. Иако затворен финални слог обезбеђује већу стабилност /˘/, ипак се нашло и нешто примера с помереним акценатом у новоштокавском духу:

а) *aaîl* > *aaîl*: *авиџн* С, *Агаиџн* Вн, *адвокаџи* ДД Ку С Т, *ајдџк* Би В Вр Ло, *алаџи* Вн Гл, *ајашекар* ДД, *ајриџ* К Ло, *ајуриџ* Ли, *аркивар* Ло, *армуникаш* ДД У, *асџал* Ба Бд В Гл Го Ли Мх Ос Р Рд Се Т У Ш, *асџалиџ* Ла, *ајройиџ* Мх, *багремџр* Ко П Се, *багрењџк* Ло, *багрењџр* Вр, *базџн* А Вр, *бакраџ* А В ВД Вн Вр М МО П Р С Се У Ш, *бакрачиџ* Мх, *баксџз* Лг Се, *балџн* Ву Др Ло У, *Банџи* Се У, *бандџи* Т, *банкуџи* Р, *бардаџ* Ло Т Ш, *бељаниџ* А Гл С, *беоџз* С, *берџ* Вр Мл, *Берлиџ* Мл,

бејџон Вр Ву Гл Гр Р Се Су Т, *богајџиш* Ку Ла Се, *бокџл* Др Ла С Т, *болесник* С, *брајџић* Ј, *брџак* Ли Лу Т, *брџак* (покретни казан за печење ракије) ВД, *бријач* Ли Ос Ск У, *бродџић* Ку, *буђелџр* С, *бунџр* А ВК Вр Гр Кр Лг Ло МО МП П С Се Ск Су, *бунарџић* А, *бурџ* Мл, *бурџел* (обор за свиње у шуми) Ло, *бурџан* ВД, *ваџон* Би Вр Рд, *ваџар* С, *вамџир* ВО Ву Ш, *ваџраћ* Ли, *везџа* А ВД ВК Го Лу С Ск, *веселџак* МП Р, *вештеринаџр* Ку Ло, *виџић* Гл, *вишњџар* Р, *водиџр* Вн Ла Ли МК Р Рд С У, *возџр* Ли, *војник* Би Вр ДД Др К Кр Ло Р Са Ш, *враџџар* Кч, *враџџник* К, *врџак* Ку Т У Ш, *врсник* ДД, *Врџан* Ш, *Вучџак* Ву Ла Рд, *газџиш* С, *генерџл* Вр МК, *голошиџан* Ос, *голубџан* У, *гоџак* Вн, *горњџак* У, *грудњџак* Ба Ш, *гуџиш* Вн, *гусџан* К Кр, *дешџак* СМ, *дешџар* МО Р, *деџак* Го К С Су, *дечкић* Гл Мх, *доселџенић* Ву, *дрвџанић* А Ба, *друџар* М, *дубџан* Вн Вр Лг Ло П У, *дуџан* Вн Гл М МК Р Т У, *душман* Го, *ђенерџл* В ВО С, *ђуџек* Ла, *жандџар* ВД Мх, *ждрейчанић* Ло, *жребџак* Вн, *замрџач* Ву, *замрзџивач* Го Лу Мх Са Су У, *занџић* Го МО Се Ск, *заџушџач* Др, *заробљенић* ДД Ду, *заџварџач* Гн, *зелемџаћ* В Ли У, *зидџар* Кр, *игрџач* Ос, *иџињџер* Су, *инаџић* ДД Ло Ш, *инвалиџд* ВД Ра, *инџињџер* Ла, *јабукџар* Вн Су, *јарговџан* А, *јесењџак* Ш, *Јовџан* Кр Мх, *каџиш* МО, *каџишић* А Вн, *кајсиџар* ВК, *калабџур* Рб, *калџан* (закошар) А Вн, *каџић* Др Кр Ли П, *качкаваџаћ* Ли, *качкџећ* Др М, *келерџај* (шанк) Ло, *ковџач* Ву Гл Са Т, *коџувџар* Мх, *кокошиџр* А Р У, *кокурузџар* (сирак) МК, *колџач* А ВД Вн ВО Ву ДД Др Кр Ку Ла Ло Лу МК МО П Р Рб Рд Се Су Т У Ш, *колачић* А, *колџр* (крагна) А, *командџир* В С, *комџад* Рд, *комџић* Вн Ла Ос Су Т У Ш, *комџишић* ДД, *комџај* ВД ВК Ку Ли МО Рд Се, *комџајн* Ло, *комџин* Вн Ли Са, *комињџак* (остатак од исцеђеног вина) ДД, *комџов* Се, *комџош* МК, *конџир* (чокот) Вр ДД, *конџуџиџер* Р, *конџеџишић* Гл, *коџерџан* Ло, *коџилџан* ДД Др, *коџилерџај* Р, *коџиорџан* МО, *корџач* П, *косџач* Вр Кр Ра Рб Ск, *коџиш* Ли П, *коџилџац* А, *коџилић* Др, *коџиџобџањ* Вл Гн Кч, *кочџањ* ДД К Кр МК Се, *коџић* Ку, *крљушиџам* Ла, *кромџиџр* А Ба ВД ВО Вр Др Ј Ко Кр Ли Лу Мх П Р Ра Рд Са Се Су У Ш, *крсиџак* МО Рд, *круџаћ* МК, *крџаг* Ли П С, *крџак* Ш, *кукуџић* (буљуна, сова) Мх, *кумџић* ВО, *лавџор* МК Се, *ладџић* Го, *лаџџов* Би Са, *ласџар* К МК СМ, *лекџар* В ВО Гр Ј Ла Ло М МО Мх Ос Су Т, *лешњџић* У, *лингџов* (куче) Бд, *лџиш* ВД, *ложџач* Ла Ос С, *Лозовџић* Ло, *локџл* ВО Су, *лоџар* Ба В Вн Го Ку МК Рд Ск Су Т У Ш, *лоџуџџар* С, *лудџак* ВО, *љуџић* ДД, *маџациџнер* Р, *маџациџнер* Вр, *маџор* ВО ДД С Се Т, *манџућ* Ву Се Су, *манџић* МК С, *Маџар* Р, *меџдан* С, *меџаћ* ДД Кр, *милиџиџонер* Ко, *минџућ* Ко, *мирџаз* В ВД Вн, *миџраљџез* Вн Т, *миџрољџез* Вн П, *младџић* В Гр, *млекџар* (просторија за млеко) А Вр Ј, *момџић* Вн Мх, *моџор* Се Су У, *мрџивџак* В Ш, *мрџивџац* Гл МО Р Рд Су, *муџаћ* ВД Вр Ву Ли Р Ра Се Ш, *наџлон* К С, *наџлон* Гл МП, *налаџаћ* Лу, *ноџар* Лу МП, *ноџић* Р, *овнић* Вн Р, *олџар* Ло, *омџак* Рд, *оџанџар* Ко Мх Ск, *оџасџач* Ла Р, *орџач* Т, *ормџан* Р, *орџић* ВД Ла, *осџаћ* А В, *осмџак* (буре од 400 л) Лу, *осџриг* (биљка слична сирку) МК, *оџкуџиљџивџач* Вр, *офеџиџр* Ш, *офиџиџр* Вн ВО К Ко Кр П Се Т, *оченџиш* В Ву, *џакџећ* М, *џандџур* Вн Р С Т, *џањџиш* (непокретан казан за ракију) ВД, *џаџиџр* ВО МК Р Се, *џаџриџаши* Вн Се Су У, *џармџаћ* (кијавица) Др, *џасџиџув* Рд, *џасџиџук* К, *џасџуљ* Ба В ВД Вл Вн ВО Вр Ву Гл Го Гр ДД Др Ј К Ко Кр Ку Кч Ла Ли МК МО МП Мх П Рд С Са Се Су Т У Ш, *џаџан* (патак) К, *џаџиљџиџан* Ли, *џаџриџаћ* Ла, *џерџин* Ку, *џеџиљџић* ВД, *џечџем* Бд Вн Гл Др Ко Ла Ло МК МО, *џеченџак* М Су У, *џеџић* Лг Р, *џеџиџр* А В Вн Вр Ву ДД Др Ку Ли МК Мл МО Рб Се У, *џиљџав* Др Рд, *џиљџић* Вр С, *џиљџар* Вн, *џишџиљџољ* ДД

Ло Лу Мх, *ѣлафѡн* В Су, *ѣловѡн* Су, *ѣлошѣѣ* А, *ѣодгрѣѣч* Ву, *ѣоднокѣѣш* А, *ѣо-кривѣч* А, *ѣокрѡв* Кр Ш, *ѣолежѣк* (полегло жито) Р, *ѣольѣк* (пољар) Ло, *ѣоскурнѣк* Гл, *ѣрашѣч* А Вл ДД Др МО С Су Т, *ѣржењѣк* ВК, *ѣроблѣм* МП, *ѣролешѣер* М, *ѣросѣѣирѣч* Кр Мх С, *ѣрањѣч* Р С, *ѣрасѣѣуриѣч* МП, *ѣрачѣн* Др К Ко Кр Т, *ѣрегрѣѣѣ* ДД, *ѣредѣр* К, *ѣредѡв* Кр Т, *ѣрезѣч* Ос, *ѣриљѣч* (врста плуга) Су, *ѣрошѣѣѣ* ВД У, *ѣрузмарѣн* ВД, *ѣрукѣв* Се Т, *ѣсакарѣн* Мх, *ѣсакѡв* ДД Се, *ѣсалацѣн* Се, *ѣсалаш* У, *ѣсалвѣѣѣ* Ко, *ѣсайѣн* А Вн Гл Го МК Р Се У, *ѣсарѣч* П Т, *ѣсайѣн* В Се, *ѣсвирѣч* Кр Рб С, *ѣсељѣк* Гл Го Др К Ко Ку Ла Ло Лу МК МО Р С Су Т, *ѣсерѣѣѣ* ВД, *ѣсимѣѣѣ* (врста бисквита) Го, *ѣсинчѣѣ* Кр, *ѣскобѣљ* Вн Ос Ск, *ѣславѣѣ* Су, *ѣслободѣн* К Ко Кр Лу, *ѣсрдѡљѣк* Ко, *ѣсокѣк* ВО Гл Ос, *ѣсокиѣ* Го, *ѣсѣанѣѣ* В Мх Рд, *ѣсилачинѣѣр* А, *ѣсредњѣк* Ск, *ѣсѣѣљѣн* ДД, *ѣсѣомѣк* Бд В ВО Ву Го ДД Кр Ку Лг Мх Р, *ѣсѣражѣр* Ба К Лу, *ѣсулундѣр* В Мх, *ѣшаванчѣѣѣ* У, *ѣталијѣн* Ли С Т, *ѣшанѣѣр* А Вн Вр Ву Ло МК Ра Рд С Се Су У Ш, *ѣшелефѡн* ВД МП У, *ѣшигѣѣѣ* В Го Су, *ѣшишѣерѣј* Гл Ло, *ѣшолмѣч* К, *ѣшравѣр* Ш, *ѣшравуљѣр* У, *ѣшрамѣѣј* ВО, *ѣшранѣѣљ* Р, *ѣшремѣѣѣ* Гн, *ѣшрећѣк* А В Кр К Ли МК МО Р СМ, *ѣшријѣр* Ла, *ѣшрикѡв* (цемпер) Са, *ѣшурбѣк* (бураг) Кр, *ѣшилибѣр* У, *ѣшурѣн* Ло Рд Су, *ѣшжѣр* МК, *ѣулѣр* ВД У, *ѣфакулѣшѣѣѣ* ВО Ву, *ѣфакуѣшѣѣѣ* В Ло Су, *ѣфидѣн* (шибљѣика) Ш, *ѣфиѣѣѣѣ* Р, *ѣфр-кѣѣѣ* Ла, *ѣфрѣѣѣљ* А, *ѣхајдѣѣ* Ли, *ѣхерѡј* В, *ѣхрѣѣѣѣ* Др, *ѣциганчѣѣѣ* Др, *ѣцигуљѣн* Ло, *ѣцрквѣ-њѣк* Вр, *ѣцрѣѣѣѣ* Вр, *ѣцрејѣѣр* (глинена посуда) Го, *ѣцрејѣѣр* (надѣмак) Ло, *ѣцрѣѣѣк* А ВО Го ДД К Кр Ли МК С Се Су У, *ѣчайѣр* Мх, *ѣчелѣр* Ш, *ѣчирѣк* Р, *ѣчолѣк* (богѣљ) Ло, *ѣчу-ѣѣр* ВО С, *ѣчувѣн* Р, *ѣшајѣѣѡв* (славѣина) Се СМ, *ѣшарѣн* Ли МК, *ѣшвалѣр* Бд, *ѣшвалерѣѣѣ* Лг, *ѣшволѣр* Су, *ѣшешѣѣѣр* МК, *ѣшећерѣѣш* Гр, *ѣшешѣѣр* Ло МК Се, *ѣшибљѣк* Вр, *ѣшифо-њѣр* В Вр Др Ла Лг Ли МК МО Р Се Ск Су У Ш, *ѣшишѣѣр* Вн Р, *ѣшѣѣѣѣр* Р, *ѣшорѣч* Ли, *ѣшофѣр* У, *ѣшиѣѣѣр* Бд ВК Вр Ву Ду Су, *ѣшиѣрѣѣѣч* МК, *ѣшиѣѣѣѣѣѣр* Ку, *ѣшѣѣѣѣѣѣѣ* А ВД, *ѣшиѣрикѡв* Го, *ѣшурѣк* Вн Кр Ку Ли М Мх Р Се Су, *ѣшућѣѣр* (поврће) Вн; *ѣводѡм* А Би В Го Гр СМ, *ѣголѡм* Лу, *ѣса горѡм* ВК, *ѣса деѣѣѣм* Др, *ѣса женѡм* Ву ДД Др Ли Ло Лу Мх Ос Са, *ѣкосѡм* Гл К МО П Ра Рб Ш, *ѣлозѡм* ДД, *ѣнедѣљѡм* Вн Ли Ос Се, *ѣногѡм* А ВО Др П У, *ѣрукѡм* Ду Кч, *ѣса сесѣѣѣрѡм* Мх;

ѣбивѣн В, *ѣгвојздѣн* Ву Кр, *ѣгологлѣв* Ку, *ѣгошѡв* МО Ос, *ѣдрѣѣн* Ву МК Т, *ѣдубѡк* МК Су, *ѣзелѣн* Ку МО, *ѣземљѣн* Кр, *ѣиздрѣжљѣѣѣѣ* В, *ѣмирољубѣѣѣ* В, *ѣосесѣѣљѣѣѣ* Р, *ѣѣан-ѣѣшљѣѣѣѣ* Ш, *ѣѣлашљѣѣѣѣ* ВК Гл, *ѣсумњѣѣѣ* С, *ѣорѡв* Вр, *ѣПејѣѣрѡв* ВО Ш, *ѣѣијѣн* М МП, *ѣѣо-ѣѣшѣѣѣн* ДД У, *ѣсвешѣѣѣѣ* Ло, *ѣслабуњѣѣѣ* К Ло;

ѣњегѡв Бд В Вр Ву Гл Гр ДД Ку Лг Ло МК МО Ос П Рд С Се Су Т У Ш, *ѣњигѡв* Ду, *ѣовѣј* Ву МО, *ѣовѣѣм* Др, *ѣонѣј* В Гл Др Мх, *ѣонѣѣм* Вр Др Су, *ѣонѣм* А, *ѣшакѣѣѣ* ДД, *ѣшакѡг* Ко;

ѣбаѣѣм Вл ДД С У, *ѣбежѣѣм* Ло МП, *ѣбодѣм* Гл МК, *ѣда се борѣѣм* К Мх Т, *ѣда бројѣѣм* Мх, *ѣбројѣѣш* Кр, *ѣвешѣѣш* Вн, *ѣѣа се венчѣѣм* У, *ѣгаѣѣм* снѣг Ј, *ѣгорѣѣш* Ву, *ѣграбу-љѣѣм* ВД, *ѣгребенѣѣм* Вн МО Мх Се Ш, *ѣгубѣѣш* Гл, *ѣдоведѣм* Др М, *ѣдодѣм* Вн Р, *ѣдојѣѣш* Вр, *ѣдонесѣѣм* Ла Ло Лу МО С Се У, *ѣдржѣѣм* ДД Ла Лг М Мх С, *ѣжелѣѣм* ВО Р Се У, *ѣзабодѣш* Р Ск Т, *ѣзажелѣѣш* С, *ѣзакљѣѣчѣѣм* Кр У, *ѣзаковѣм* Ба, *ѣзалезжѣѣм* Ш, *ѣзасѣѣѣм* Гл, *ѣзашѣѣрѣѣѣм* ВО С Т, *ѣја се зовѣм* Ск, *ѣидѣм* А Вр Ву Гл Го Др К Ко Кр Ла Лу М МО Мх С Се Т У, *ѣизѣѣѣѣѣѣм* С, *ѣиздрѣжѣѣм* Го Лг Се, *ѣизлешѣѣѣм* Гл Су, *ѣизнесѣѣм* Др, *ѣисѣѣѣѣѣѣм* В Вн Ла Лу Са Се Ш, *ѣисѣѣлешѣѣѣм* Ву Ла, *ѣисѣѣѣрљѣѣѣм* Вн МО, *ѣичуѣѣѣм* Се, *ѣковѣм* ВД МК, *ѣда се крѣѣѣѣѣѣѣ* Го ДД Мх, *ѣкумишѣѣѣм* Го, *ѣлежѣѣм* Бд Гл Гр Ду МО У, *ѣложѣѣм* В Вр Гр Ко Ли МО Мх Ск, *ѣмећѣѣш* У, *ѣмуљѣѣш* Мх, *ѣнабодѣм* Ш, *ѣнажњѣѣш* ДД, *ѣда се најѣѣш* Гл,

начујам Мх, *ноћим* Кр У, *одазовем* Ла, *однесеш* МО Р, *очујам* Гр С, *иујем* К, *илешем* А Вн Гл Го Ли МК МО МП Мх Ос Рб С Су Т, *иогорем* Ла, *иоеш* Вр, *иош* Ск, *иојш* Мх, *ионесем* Гл У, *иочујам* С, *ипредам* Вр СМ Ш, *ипреноћим* ДД С, *ипродам* Гр Др Ду Ко Ку Су, *ипродаш* Гл Др П Т, *да ипросиш* Гр, *ипрочишаш* К МК, *разумем* Ли Ло Мх Рд, *рачунам* Т, *рачуњам* К, *седим* В Вн ВО Др Гл Ј Кр Ли Мл МО Мх Рб С Се Су Т У, *сикираш* У, *иа се смејем* Са, *иш се смејеш* ДД, *ја се сиушишам* В, *сиојам* В МО МП Мх Се У, *иош* Гл, *ишрљаш* Вр МК МО Ос Ск, *ишрчим* Вн МП С Се, *да с удам* Бд Гл К МК МО П Т У, *н умем* ВД Ву Гр ДД Ј Ко Ли Мх П Р Рб С Се У, *унесем* Мх, *ја ушечем* МО, *учим* В ВД, *црвениш* А, *чиним* Ко, *читам* ВД К Кр Мх, *чујам* Гл ДД П С Ск У; *мајкај* Др, *немој* В Гл, *ипресиј* К, *сручуј* П, *чишј* У;

вечерас Гл Лу Мх Са, *данас* Ба Гл ДД Др Кр Ку Ло Лу Мл МО Мх Р Рб С Са Ск Т У Ш, *ноћас* МО Су У, *јесенас* Гл, *јучер* Вр Ло Р Ш, *најред* Ба В Вр Ву Гл Др К Ко Ло МО Мх П Рд Се Су У, *најреш* ВО, *овам* А ВД Гл М, *овод* Лг У, *одозгор* Др Ли Мх Т, *озгор* Су У, *онам* А, *ономад* ВД Гл ДД Ко Ла МО Рд У, *сушрадан* Гр Др, *шаман* Бд В Др К Лг; *мећушим* В ВО Гр Се;

деведесет К МО, *деветинајс* Др К, *едан* Ло Т, *едаред* Вн, *један* А Вр Ву Го Гр Др К Ло Мх Ос Р Рд С Се Су Т У Ш, *једанајс* А К М Се Су, *једаниш* С, *једаред* Мх С Са Су Т, *једним* МО Р, *једног* В К Ло, *једном* ВК К Ло Т, *осамнајс* ВД Гл Ло Т, *иедесет* Вл К МО, *иешинајс* А Би ВД Вр Гл Др МП Мх Са, *чеширес* Рд, *чеширес* Ба ВД Вн Вр К Ку Лг Мх Се, *четрнајс* А Гр Др Ла, *шеснајс* Би ВД Вр Ла Рд;

б) aaâ! > aââ!: *ајдук* Ло, *бакрач* В, *башиљон* Ло, *берач* Мл, *Берлин* Мл, *брашић* Ј, *бунар* Ла Ло Мл Р, *бурга* В, *бурјан* ВД, *везач* Рб, *веселџак* Р, *војник* Бд В, *граор* Ла, *гулаш* МК, *двокаш* МО, *дубан* Бд Ло, *дукшураш* ВО, *дућан* К МО Ш, *Ђурђиц* МО, *ждребџак* Вн Ду, *замрзач* Ву, *замрзивач* МО, *занаш* Гл, *ицињир* Кч, *јармак* Бд, *јунак* ВО, *кайешан* Бд, *кайиш* Кч, *кичкеш* Бд, *колџа* А Бд ВД Кр МК МО, *колибар* Бд, *командир* В Р, *кондир* К, *концешаш* Гл, *креозан* Бд, *кротир* МО Ра Се, *круњач* Ду, *Кулич* Ш, *ласиар* К, *лекар* Ј, *лингџ* Бд, *лојар* МК, *магазинер* МО, *мајор* Бд, *материјал* Бд, *минут* Вр, *младић* Бд, *момчић* Ра, *мошор* К, *мушјић* Ј, *муљач* Бд Ду Ј Ра, *набављач* Бд, *наилон* К, *најлон* Вр, *омак* Вн, *ораџник* ВО, *осмак* Лу, *ошкуйљивач* Бд В, *официр* Бд Т, *оченаш* МО, *иайрикар* (место где се сади паприка) Бд, *иаршизан* ВК, *иасшув* Вн Ду, *иасуљ* Мл МО Ра, *иешкир* Мл, *ишсар* Т, *илован* К, *иокривач* Ду, *иошисивач* СМ, *ирушић* Бд, *решоран* Т, *саншрач* Ло, *сашун* Бд, *сарач* П, *свирач* Бд, *селџак* МК Р, *Симедон* ВО, *Солун* Бд, *сианаћ* ВД, *сидомак* МО, *сшражар* Бд, *ианш* Ра, *ишган* Рб, *ишшверџ* Вн Су, *шолмач* Бд, *шрешак* МК, *шуран* К Ло, *фешћ* МК, *Хрваш* К, *цршиак* МО, *чувар* Ву, *шешир* Бд В, *шифонер* Рб, *шшлш* Бд, *шумар* (храст) МО, *шурџ* В ВО Р Рд;

вешином Гл Ду Ра, *с водом* Бд, *са деџом* Гл Ду Кч, *са женџом* Кр Ло МО, *с кафанџом* Мл, *косџом* Мл МО Ра Рб, *мешлом* Др, *ишговинџом* К;

мојџом МО, *овџ* Го К МО, *овим* МО, *онџ* Гл ДД Др Ла МО, *у оним* Го, *онџом* Вр, *сештим* МО;

бацаш Бд Мл, *да се борш* Вр, *гребенш* Гл, *дежурш* А, *доведџом* Ло, *додаш* Р, *држш* Бд В, *држш* К МО Р, *дркш* МК, *забодџеш* ВО, *закџом* В, *зашш* МК, *зџом* В ВО Гл, *идџом* Бд К МО Се, *идџеш* А Бд Гл Кч МО, *издржш* МО,

имам ВД Вр К Ла Ло МО Р Су, *исйечѐм* МК, *лѐжѝм* МО, *лѐжѝш* Ј, *да мајкѝм* Ду, *начуйѝш* Кч, *ноћѝш* Бд, *обрѝјѝм* В, *одведѐм* МО, *однесѝш* Ду МО, *ојѐрѐм* Ло, *очѝшѝм* МО, *йѝшљѝш* Р, *йѝчѝш* Вр Се, *йѝјѝм* (чешће је пијем) Го Ла МО, *илѝшѝм* В, *йограбуљѝм* МК, *йожњѝш* МО, *йѝјѝм* Бд, *йонѝсѝм* Бд МО, *йорѝвнѝм* Гн, *йрѝдѝм* К, *йрѝдѝм* Вр, *йушѝшѝш* Вл, *разѝмѝм* Бд К Кч С, *сѝдѝм* Бд Ду Мл МО, *ја се не сикѝрам* Гл, *сѝлѝш* Вн, *сѝдѝјѝм* Ду, *шѝвѝш* Гл, *шѝрљѝм* МО, *шѝрчѝм* Бд, *чѝшѝм* МО;

вѝзѝј Ду *кујѝј* Гл, *ландѝј* Ј, *нѝмѝј* Ла Ло, *йрѝдѝј* А, *срѝчѝј* П;

дѝнас Бд Ло МО, *најрѝд* Ло, *ојѝш* МО;

дѝвѝшнѝјс Бд, *јѝдѝн* А ВД Гл К Ло МО Су, *јѝдѝнѝјс* В ДД К МО Се Ш, *јѝдѝрѝд* МО, *у јѝднѝм* Бд Р, *јѝднѝг* Бд, *јѝднѝм* К МО, *осамдѝсѝш* МО, *осѝмнѝјс* Вр К Ла Ло, *йѝдѝсѝш* Вр К, *йѝшнѝјс* А ВО Вр Гл К, *сѝдѝмнѝјс* ВД, *чѝшрѝдѝсѝш* К, *чѝшрѝс* В Ло МО Т, *чѝшрнѝјс* А ВД Вр К Ку Ла Р Т, *шѝснѝјс* Гл;

в) aaâl > aâal: *дѝнас* Бд, *дѝвѝшнѝјс* Бд, *на дѝсној* страни Ло, *са жѝном* Су, *зајѝрѝш* МК, *у кѝјим* мѝсецу А, *кѝсом* Вр, *с мѝјим* ѝцом К, *мѝјој* ћѝрки Вр Гл, *љѝгов* Бд, *осамдѝсѝш* Бд, *сѝдамдѝсѝш* Бд, *чѝшрѝдѝсѝш* Бд.

Грађа нам показује да је број потврда с непренесеним дугосилазним акцен- том у последњем затвореном слогу, а иза кратке пенултима, око пет пута чешћи од оних с новом акцентуацијом (1.339:264). На основу овога и горе реченог (1.16), можемо констатовати да у нашој зони, за разлику од стања у централној Шумадији (Реметић 1985:59), отвореност/затвореност слога битно утиче на (не)померање ак- цента. Наиме, дугосилазни је много отпорнији на преношење из затворене него из отворене ултима. Ово исто констатује и проф. Ивић (1978:139) за биограчићке говоре (Жарково, Железник и Рушањ). У њима (н.м.), у говорима Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:60) и у централној Шумадији (Реметић 1985:59) по- мерање акцента је чешће код вишесложних речи. Међутим, у нашој зони је фре- квентније преношење акцента код двосложних речи. Тако се он код њих скоро четири пута чешће помера с отворене, а само два пута са затворене ултима.

Карта бр. 5 показује да се, по учесталости јављања пренесеног акцента из- двајају села на западу испитиване територије: Бд (45:10), Ра (20:8), Ду (12:9), Кч (7:4). У МО је подједнак број примера и с пренесеним и с непренесеним (43:43). У К пренесен акценат није редак, али је пренесен чешћи (39:24). И овога пута у Бд примери с новим акцентом најчешће се јављају код најмлађе и средње генераци- је, а ниједном код најстарије. Само је десетак пунктова у којима се не јавља пре- несен акценат: Ба Би Гр Ко Ли М МП Мх Ос Са Ск У. У осталим пунктовима јав- вља се и нови акценат, али знатно ређе: А (42:9), В (43:14), ВД (33:7), Вл (6:17), Вн (45:5), ВО (25:8), Вр (42:13), Ву (29:2), Гл (46:16), Го (24:3), Гн (1:8), ДД (40:2), Др (43:2), Ј (7:20), Кр (34:2), Ку (23:1), Ла (31:9), Лг (13:1), Ло (48:18), Лу (19:2), МК (47:10), Мл (7:15), П (23:2), Р (50:11), Рб (7:21), Рд (25:1), С (56:1), Се (53:4), СМ (2:11), Су (47:4), Т (44:5), Ш (38:3).

У околним говорима, с обзиром на померање акцента, судбина дугосила- зног у затвореној ултима слична је оној у отвореном последњем слогу (в. т. 1.16), осим у Уљми, где се сада не скраћује, а ни не помера (уп. *сѝдѝм* : *чѝшѝм* Ивић 1990:201). У Батовцу (мој материјал) чува се старије стање (*асѝѝл*, *чѝшѝм*), али

се понекад могу срести и примери с помереним акцентом: *рукāv, шūлмāч; њигов; шрѣћак, Кѡвин*.

На дезакцентуисаној затвореној ултими, за разлику од отворене, двоструко је већи број примера с дужином (254:127), а десетак пута мањи с краткоћом (10:109). Дужина је веома честа у МО (43:0), Бд (39:5) и К (23:1). Овде би требало допунити констатацију проф. П. Ивића (1959:398) у вези са судбином некацентуваног квантитета на ултими иза краткоузлазног акцента у К. Наиме, он се скоро редовно губи у отвореној (в. т. 1.16.), а веома добро чува у затвореној ултими (уп. однос 4:19:23:1). У неким селима број примера није тако редак и креће се између 10–17: В (14), Вр (11), Гл (15), Ло (17), МК (10), Р (11), у другима је он испод 10: А (8), ВД (7), Вн (5), ВО (8), Ву (2), Го (3), ДД (2), Др (2), Кр (2), Ку (1), Ла (9), Лг (1), Лу (2), П (2), Рд (1), С (1), Се (4), Су (3), Т (5) и Ш (3). Од 1–2 примера с краткоћом забележена су у А (1), Вр (2), Гл (1), Ло (1) и Су (1). О осталим послеакцентатским дужинама и краткоћама и њиховом ареалу у суседним говорима в. т. 1.23. и 1.25. Након прегледа свих позиција у којима се јавља послеакцентатска дужина, следе закључне опсервације о њима (т. 1.61. до 1.63).

*Скраћивање /ː/ у финалној йозицији
иза неакцентуване крайћоће*

1.18. Финални слог у многим говорима отворен је за различите промене. Тако у екавским говорима с новом акцентуацијом долази до фонетског и аналошког скраћивања послеакцентатских дужина, а у оним са старијом акцентуацијом, тачније у С-В и ретко у К-Р, редукује се наглашен квантитет. У неким од њих (Галипољски Срби), скраћивање се спроводи са стопроцентном доследношћу, а у другима (јужни Банат и северна Србија) оно „не прелази оквири локалне црте“ и не везује се „за дубљу старину“ (Ивић 1994:34–35). И наша грађа потврдиће у потпуности исправност опсервација проф. Ивића поводом стања у говорима северне Србије.

Наиме, ову појаву не бележимо у свим пунктовима, али ни код свих информатора у истом селу. Потом, ако у истој реченици постоје две или више речи које подлежу скраћивању, то ће се десити само у једној, обично другој или последњој у низу: и њи *двѣ* А ВД, кѡ *знѧ* Мх, она бѡље знѧ него *јѧ* Мх, тѡ бѡло *ѡрѣ* Вн, да се *јѧ* не дѡгнем *ѡрѣ* Мх, ми нѡсмо *ѡрѣ* ишли Мх, мѡја тѧ *снѧ* Мх, тѡ ме *сѡрѧ* Гл, ма, тѡ нѡко нѡје ни чѡо за *ѡѡ* Мх, и такѡ *ѡѡ* Мх, и такѡ *ѡѡ* и *ѡѡ* Мх, по двѧ по *ѡрѡ* А У; ал ви свѣ тѡ бѡље знѧте него *јѧ* Мх, Бѡра и дѧље онѡ што *знѧ*, он *знѧ* Вр, тѡ *рнѧ*, шиклѧ сѧмо *кѡв* Са. Међутим, понекад, истина ретко, скраћивање захвати још по коју реч: *знѧм* *јѧ* да нѣ знѧте *ви* Мх, онѧј *кѧзан* мѣте *озгѡ* и ложѡ *оздѡ* А.

1.19. Преосталу грађу разврстали смо према броју слогова и његовој структури (отворен — затворен):

а) нѡје тѣла да *дѧ* В, и он ју *дѧ* ДД, а он не *дѧ* Др, по јѣдно *двѧ* Рд, *двѣ* слѧве Вр, кѡј нѡје имѧо *двѣ* Го, код нѧс *двѣ* Ла Се, деведѣсет и *двѣ* Ос, такѡ се *жнѣ* Ли, јел да се *знѧ* МО, па кѡ то *знѧ* Мх, сѧми Бѡг да *знѧ* Мх, ај да се брѣзо *знѧ* кѡ е бѡљи Т,

јел то се *зна* сад У, Бѣг да и *зна* Ш, кѹј *зна* Ш, крива сам му *ја* М, Од чега живите? — *Ја*? Са, мој брат и *ја* Са, исто ко и *ми* Мх, код ње МО Ск, испрегне њи ВО, у њи Мх, позво исто и њи Мх, од *ови* деца Ос, него кат се *сме* Мх, а у мѣн *сѣра* Мх, само ме *сѣра* Мх, ни ме *сѣра* У, кѹ(ј) је одрѣђен за *ид* Мх, ондак је било *ид* С;

б) нестане *воде* А, тазе *воде* А, без *воде* МО Мх, мал *воде* Мх, код једне *жене* Гл, две *жене* ДД Др, он *иде* Мх, *испече* У, кат прѣшла *једна* ноћ, друга ноћ ... Мх, нег *ове* Су, и пѣт њада пара, *они* пара Су, а он там је *ошишо* У, *йоје* А, *иреиче* Вн;

в) да *дам* Ш, *дан* Ш, да *даш* Ш, шта *знам* колико њма Го, бројеви помал *знам* Мх, *то знам* Мх, јел *знам* — *знам* Т, да *знам* Ш, е *знаш* Гр, ел *знаш* Др, *знаш* како је Мх, она чека на мене, *знаш* шта је У;

г) *међуѣм* ВО Го, *његѣв* У, *сумњив* С.

Грађа нам показује да је скраћивање чешће у једносложним (а, в), а ређе у двосложним и вишесложним (б, г) речима. Исто тако, фреквентније је код речи с отвореним (а, б) него са затвореним (в, г) слогом. Међутим, забележили смо неколико случајева у којима је реченична интонација скратила акценат у речи са затвореним слогом, а онај на отвореном остао је непромењен: Шта *ја то знам* ВО, *ја што знам*, *ја оћу* да кажем ВО, а *ја знам* Мх, *ја шта знам*, *ја сам испричала* Мх, и тачно је *то* било, *знаш* ВО, *ја чекам* на њу, *знаш* Ск, Соју *ти знаш* Ск, *знаш ти* дѣбро математѣку? — *Знам*, реко Т, јел бежали смо у бежанију маѣти и *ми* дѣца, *знаш* Т, у баквице *онѣ*, *знаш онѣ* баквице дрвѣне У, не знам да л *то ви* пантите, бацу се пारे, *знаш*, љгоре кѹму кѣса, љгоре старѣјку кѣса У, и *знаш* како вѣнац *стоји* на капију девојачку У, *ти знаш ону* шѹмку Ш. У неким од ових примера овај глагол своди се на речцу, као што су *реко*, *каже*, *кае*, *кам*, те тиме прво губи квантитет а затим и нагласак.

Будући да је скраћивање факултативно, није потребно наводити примере у којима се оно није десило.

У говору Галипољских Срба енклитика не допушта скраћивање, будући да се раније финални слог сада нашао у медијалној позицији. Ретки су примери са скраћеним акценатом испред енклитике и тумаче се угледањем на позиције у којима су били изоловани (Ивић 1994:34). И наша грађа показује слично стање: па *ид* е МО; *шак* ти сѹдбина Мх, и *шак* е Гл Лг, *зайд* ме чекај Т, ел она сас јѣзик *убодѣ* *ше* Р; *даш* му пола дѣнара ВО, *знаш ли* ти Ш, *срам* *ше* било У, али: *да* му Ли, не *да* ме Вр, *сѣра* ме Гл М С У; не *дам* ти Мх, код *нас* се Мх.

1.20. Дакле, можемо закључити да се факултативним и спорадичним скраћивањем дугосилазног акцената на отвореној и затвореној ултими испитивана зона уклапа у стање северносрбијанских и јужнобанатских говора (Реметић 1985:62), а разликује се од говора Галипољских Срба, код којих је доследно скраћивање отворене ултима ако иза ње нема енклитике (уп. *ули ми* *вудѣ*, Ивић 1994:33–34).

Откуд ова разлика између генетски и структурално блиских говора? На то је свакако утицало више фактора. Један од њих јесте и језичко окружење Галипољаца у Тракији. Наиме, Галипољци, овладавши грчким и турским језиком, учвр-

стили су секундарну окситонезу, понету из шире постојбине С-В дијалекта. Међутим, супстратски слој, који је остао на заједничким просторима, миграционим струјама доживео је различите промене. Један део је изгубио своју дијалекатску индивидуалност (прихвативши К-Р дијалекат), други успорио или конзервисао започет процес (северносрбијански и јужнобанатски), а трећи кренуо у новоштокавском правцу (западнији северносрбијански говори).

Прецизаном ареалу ове појаве, који је одредио Слободан Реметић описујући говоре централне Шумадије (1985:62, нап.158), додаћемо још говор Жабара (Реметић 1989:270), у којем није баш ретко скраћивање, а као што је и другде, чешиће је на отвореној него на затвореној ултими. У неколико дијалекатских прилога с подручја К-Р дијалекта, Милоша Ивковића (1909:602–604), нашли смо само четири примера, од којих два (*aā*) припадају овом акценатском типу, а друга два (*āā*) наредном (1.22). Грађа потиче из два јужнолевачка села (Милутовца: *код госџџдин њџџ* : *коџ њџџ* и Кознице: *а онџ се* : *онџ је*) и једног жупског (Содола: *рџсџџ*). Из ових примера видимо да се скраћивање може срести и испред енклитике.

На основу стања у неким говорима можемо поуздано рећи да се скраћивање /*˘*/ десило након померања старог /*˘*/. Тако се у говору Галипољаца овај други, ван енклитике, обавезно помера на претходни слог, а новодобијени /*˘*/ < /*˘*/ чува на ултими (Ивић 1994: 27–29, 33–35). У Уљми и стари и нови /*˘*/ акценат померају се на наредни слог, али су резултати различити. Померањем старијег добија се кановачки, а новијег краткоузлазни (Ивић 1990:199–206).

О скраћивању дугосилазног осталим позицијама в. т. 1.26.

Дугосилазни акценат у отвореној и затвореној ултими иза неакцентоване дужине

1.21. Поред чувања старог стања, /*˘*/ акценат у овој позицији често се помера на претходну дужину, али се и скраћује, обично у отвореном слогу. Најпре ћемо изложити примере с непренесеним и пренесеним акцентом у отвореном а потом у затвореном слогу. Посебну пажњу посветићемо судбини послеакценатских дужина након померања овог акцента. Будући да су промене у овим акценатским типовима захватиле готово цело подручје и да се разлике могу приказати само квантитативним изоглосама, ми ћемо стога изложити готово комплетан забележени материјал.

Отворен слог

1.22. Иако је процес померања и скраћивања дугосилазног акцента на отвореној ултими иза дуге пенултине изразито захватио нашу зону, у њој ипак преовлађују примери са старијим стањем (1.243 : 963). Примере са старим местом акцента бележимо и ван енклитике, али и испред ње:

а) *aāā* > *aāā*: *ајдџка* Ло, *арџ* В ВД Вн Вр Ву Гл Гр Др Кр Ло Ос Су, *баџџ* (бајаги) Лу, *баке* Ли, *код баџџ* Кч, *бачвања* Лу, *баџџ* Се Ло, *бџџ* МП, *бџџ* Го ДД, *да се бџџ* Вн С, *бџџ* (р. гл. прид.) Ло МО, *бџџ* Гн, *бџџ* Са Су У, *код Бџџ* Кр Р,

да бѡјѹ ВД, од болѣстѣи Вн, Бѡрѣ Вр, брѡвѡ Вн Вр Ла Ли Ло МК МО С Т Ш, брѡвѣ
 Рб, брѡздѡ А, због Брѡнѣ МП С, брѣи (3. л. сг) ВО, вѡгѣ Вн, вѡжѣ Мх, нѣ да вѡжѹ
 Ло, не ваљѡдѹ Ла, ѡѣи вѡиѣи Ј, вѣзѣ Др Ј Р, вѣзѡ Кр, па се веселѡдѹ С, вѣћѡ Кр Рб,
 вѣкѡ Го Са Т, по виногрѡдѡ Ву, вѣри Ли, влѡдѣ ВО, код Влѡдѣ Го Рд, овѡ вѡдѣ Вн,
 војникѡ Вр Ло Т, вѡјскѣ Бн В Ву ДД Ј Ла Ли М Са Се Ск, око ѡѣ вѡрѣ Т, врѡжѹ С,
 врбѣ Ос, не врѣди Вн Гл Гр Ду К Ко Ку Ла Лг Ли М МО МП Мх Рб Рд С Са Т У Ш,
 врѣдѹ Вр, врѣћѡ Кр, врѣиѣи Вн МК Мх Су, врѣиѣи МП, врѣиѡ Го, ѡо двѣ врѣиѣ А
 Вр Го МП, врѣкѹ (вршљају шверцери нпр.) ДД, врѣѣ ВО Ј Кр Ш, врѣи Вл Вн Ву Ј
 Ко МО Су, кад је врѣѡ (жито) Ву, врѣи Вн Др, вѣчѣ Вн Гн Го ДД Лг Ло МО Мх Ос
 С Су Т Ш, вѣчѹ А ВД Вн Вр Ву Др Кр Ли С Су, од гѡзѣ МК, гѡјѹ Су, Гѡрѣ Ло, гвѣри
 ВО МК, глѡвѣ А ВО Гл ДД Ку М Мх П Се, глѣди Гр С, глѣнѣ С, гѡрѣ (адв.) Ву П,
 гѡрчи Р Ш, гоѣѡвѡнѡ ДД, Гѡшѣ Гл, гранѣиѡ Ло, грѣдѣ Др Кр Ло Се, грнчѡрѡ С, од
 гѣдѣ (свиње) А, гѣрѹ Ву ДД Ло С, дѡвѡ Гл ДД Лг Лу Мх, дѡдѹ Вр Ву Го Ли МО Мх
 П Р Ск Т Ш, дѡјѣ ВД Ј Ло, дѡјѹ Ј Ку М, дѡнѡ А Ба ВК Вн ВО Вр Ву Гл Гр ДД Др Ј К
 Кр Ку Лг Ли Ло М МО Мх С Са Се Ск Т Ш, Дѡнѣ Лг, и дѡн дѡни Ба, и дѡнѡс дѡни
 А, од дасѡкѡ Вл, девојѡкѡ С, Дѣсѣ ДД, дѣцѡ А Ба Би Ву Го Др М МО Ос, дѣцѣ Гр,
 дѣрѡ Гл, дициѣлѣнѣ Мх, доведѣдѹ С, довѣчѹ Ли, додѣиѣ А Ву Гл Гр МП, докѡзѡ К,
 дѡлѣ В Го М, донесѣдѹ Ву, дрѣиѡ Т, дрѣчи Ш, Дрѣнѣ Гл Ло, дѣвѡ Вр, дућѡнѡ ВК,
 дѣшѡ А Вл Вн Вр Ву Гл Го Ду К Кч Ла, дѣшѣ Ла, ћѡкѡ МК, до Ђурћѣиѣ (светац) Вр
 С, жвѣждѣи К, жѣнѡ Гр Лг МО, жѣви А ВК ВО Ву Гл Гн Го ДД Др К Ко Ла Лг Ло
 Лу МО Ос Р Рб С Се Су Т Ш, жѣвѣ Вн Гл ДД Кр МП Ос Су Т, Жѣкѣ Лг, жѣљѣздѣ
 Вр, ѡн жмѣри С, жѣнѣдѹ Ла Мл Су, ѡн се жѣиѣи Др Мх, ѡѡ се жѣиѣи Ло, заглѣнѣ
 МП, заграћѣѡ Ку, залечѣѡ Гл, зайѣиѡ Ск, зарѣсѣиѣ ВО, засѣчѹ А, зайѣриѡјѹ Т,
 звѣчѹ Мх, звѣрѹ Вн Р, земњѡни Ба, зѣдѡ Вр, зѣмѣ Вн Ву Гр Ли МК Ск, ѡн зѣри (чки-
 љни) МК, од змиѣи Ј, знѡдѹ ДД К Ло М, зовѣдѹ Ву Гл Др К Кр Лу М МО С Ск, Зѡрѣ
 Лг, зѣбѡ Вр, зѣјѹ Др, идѣдѹ А Ба Ву Гл ДД Др Р С, избѡиѣѡ К, избѣгѡвѹ Кр, избѣ-
 ѣѡниѣрѡ Др, изведѣдѹ Ву, извѣчѣ Вр Гл Др Кр Ло Мх Рд Ск, извѣчѹ С, изгребѣнѡдѹ
 МК, издѡдѹ Ли, издѡѣ Ли, издѡјѹ ВД, излѣжѣ Кч, изрѣсѣиѣ Ла, изѣвѹ Др, имѡдѹ Др,
 исѣчѣ Вл ВО Ло Се Т, исѣчѹ ВД МК С, искѣиѣи МК, исѣчѣдѹ Ла С, исѣлѣиѣдѹ Ли,
 исѣѡвѣдѡ П, исѣрѣкѹ Го, исѣиѣиѣиѣи Т, исѣрѣсѣ А Ба, јѡвѣѡ Мх, жагѡнѡѣѡ МО, јѡјѡ
 Ли Ло МО С, јѡкѣ Ла, јѡрмѣ Гл, јѣдѹ Вр Го Др Кр Ла Ли Лу Мх С Са Су Т Ш, Јѣшѣ
 С, Јѡцѣ Лг, јѡнѡкѡ МО, кѡзѡ Бн Вр Ву Гл ДД Др К Ла Лг Лу М Р С Се Ск Су, клѣиѣ
 Вн С Т, кокѡиѣи Ос, колѡчѡ Ли, колиѣѡ Т, комѡиѡ Гр Ло Лу Са, кѡнѡ Лг Мх, кѡиѡ
 Ло, крѡдѣ Др Кр Ос Р, крѡдѹ Го ДД Ко Ло Са, кромѣиѣрѡ Др МО Ра, кромѣиѣриѣѡ С,
 кубѣкѡ Ло, кѣиѡ се Ду, Лѡзѣ МО, лѣјѡ С, лекѡрѡ С Са Ск, Лѣкѣ С, лѣчкѣ Го, сас лѣћѣ
 Лг, лимѣзѣнѣ Лг, лиѣи ДД Др, Лѣѣбѣ Вн, лѣди Ба Би ВО Вр Др Ду К Кч Ло Лу МО С
 Т, из мѡлѣ С Са, мангѣиѡ ДД, мѡнѣ Го, Мѡрѣ Лг, мѡиѣнѡ ДД, мѣѣѡ Го, мѣѣѹ Др,
 месѣѣи Ли МО Мх, ѡн се није мѣѡѡ ВО ДД Ду, код Мѣкѣ Вн, мѣли Се, милиѡнѡ
 Ос, милиѡнѡ Гл Гр ДД Др К МО Т, Мѣћѣ Го ДД, мѣлѡди Лу, мѡрѡ С, мѡрѹ МО, мрѣи
 Гл С Т, мрѣѹ ДД, мрѣснѡ Вл Ш, код мужѣѡвѡ Ј, мѣзѣ Ву Ку Мл Се, мѣзѹ Гл П С, му-
 ѣѡдѹ Т, набрѡјѡ Лг, навѣдѣдѹ Ла, навѣчѣ Вн Ш, нѡдѣ Гл, ѡн је се нѡдѡ Гл Лу, нѡјѣдѹ
 Др, намѡрѡ Ло, намѣзѣ Вн, код нѡнѣ Бд, нѡиѣѡ Рд, нѡиѣѡ Т, нарѣсѣиѣ Гл, нарѣ-
 сѣиѣ Се, насѣчѣ Лу, насѣчѹ Ву, настѣрѡдѡ ДД Лг, из небѣсѡ Лу, нѣмѡ А Ву Го ДД Др
 Ду Ј К Кч МО Ос Рб С Са Ш, нѣмѹ Ву Го ДД Др С Су, нѣћѹ (3. л. пл.) Ос У, нѡгѡ П,

нѡгѹ ВД, *ноћивѡ* Р, *њивѡ* Ву Вн Ј Кр Ку Ла Ли Ло П Р Са Ск, *обучѣ* ВД Кр Ку Ли Ло
 С Су Ш, *обучѹ* А Вр Др Ј Р Рб Су У, *овамѡна* ДД К С, *оваѿа* Би ВК Вл Вн Вр Гл Го
 Ду Ј Кр Лг МО С Т, *ѡвдѣ* ВД Вр Гл Го Гр ДД Ко Ли Ло ММО Мх Ос П Рд С Са, *ѡв-*
дѹ Гл, *овлѡдѡ* Ос, *овршиѣ* ВО Рд Са Т Ш, *овршиѹ* А Гр Лу, *ѡвѿѣ* А Ло МО Рб Са Се
 Ск, *оглѹви* М, *одаѿилѣ* Др, *одведѣдѹ* Др, *ѡдѣ* (овде) Ву Ло Мх Ос Су, *оделѣња* А, *од-*
лешѹдѹ Су, *однесѣдѹ* Мх, *одрѡсѿиѣ* Су, *оажѿви* Вр, *озадѹ* Ло, да не *озѣби* Су, *окрѹгѡ*
 К С Су, *ѡндѣ* Ву К, *оѿисѿивѡ* Лу, *оѿлѣви* Рд, *оѿрѣдѣ* А Ск, *оѿршиѹ* К, *осѣчѣ* МО Су,
осѣчѹ Су, *оѿкуѿѡвѡ* Лу, *оѿциѿра* Лг, *оѿчѣ* Лу Ш, *оѿчѹ* ДД Ос Р Су, *ѿарѿиѿѡна*
 Лу С, *ѿарѿѣла* Т, *ѿарѿиѿа* Ј, *ѿасѹ* Го Гр Ли Су Ш, *ѿаѿлиѿѡна* С, *ѿачиѿа* Мл, *Пѣрсѣ*
 С, *ѿѣшѡ* Вн Лу, *ѿечѣдѹ* Вн Мх Ос Т, *ѿилѿиѿа* Ли, *ѿисѡ* Ла Т, *ѿиѿшѡ* Вн Гл МО Ос П,
ѿиѿшѹ Гл У, *ѿиѿшѹ* ДД Лу С, ѡна се *ѿлави* Ос, *ѿлѣви* Гр ДД, *ѿлаѿиѣ* ВД Гл, *ѿлаѿѡ* Вр
 Ву, *ѿобѣли* Др М, *ѿободѣдѹ* Гл, *ѿовукѹ* Рд, да се *ѿовѹчѣ* ДД Ла Ло, да се *ѿовѹчѹ* Ли
 Лу, да *ѿогвѿри* МП, *ѿодѡвѡ* Ла Са, *ѿѡднѣ* А Вн Ву Го Ло Мх Ос, нека га *Бѡг ѿажѿ-*
ви Бд, *ѿажѿѣдѹ* Кр, *ѿажѿѿиѹ* Т, *ѿазавршиѡвѡ* ДД, *ѿѡјѣдѹ* А, *ѿѡкѡзѡ* Кр Ло, *ѿѡкѡрѡ*
 Ло, *ѿѡкрѡдѹ* С, *ѿѡлѡгѡ* Мх, *ѿѡлѿивѡ* Ку, *ѿѡлѹѿѡ* Гл, *ѿѡмѡгѡ* Вр, *ѿѡмѡжѹ* Кр, *ѿѡмѹзѣ*
 Вн Гл Кр Ос, *ѿѡмѹзѹ* Ла, *ѿѡрѡсѿиѣ* ВД К Рд, *ѿѡрѡсѿиѹ* Гр Са, *ѿѡрѡсѿиѹ* Вл Го, *ѿѡсѣчѣ*
 Гл, *ѿѡсѿрѿжѹ* Ли, *ѿѡѿрнѹ* ВО Су, *ѿраѿиѿниѿѣ* Вк, *ѿрѣбѡбѹ* Рд, *ѿрѣглѣдѡ* Ла Ло С,
ѿрѣглѣдѹ Ву, *ѿрѣдѡдѹ* Ко, *ѿрѣдѣ* Ба Вл Гр Кр П Са Ск Ш, *ѿрѣдѹ* А Вр Др Ј Кр Рб,
ѿрѣзѿиѹ ДД Су Ш, *ѿрекамѹкѡ* П, *ѿремѡрѡ* Су, *ѿресвѹчѣ* Кр, *ѿресѣчѣ* Го, *ѿресѣчѹ* А,
ѿресѿрѹгѡ Лу, *ѿресуѿиѿивѡ* Ву, *ѿрѣшрѣсѹ* Др, *ѿречекѡјѣ* Вр, *ѿридодѡјѣ* ДД, *до ѿрѿјѣ*
 Ск, *ѿрѿчѡ* ВК ДД К Ла Лг Ос Р Се, *ѿрѿчѹ* ВД Ву ДД МО Т, *ѿрѡбѿивѹ* Ву, *ѿровлѡкѡ* С,
ѿровѡдѡ (проходаѡ) Ву, *ѿровѹчѣ* А, *ѿродѡвѡ* Вн, *ѿродѡјѹ* Го ДД, *ѿрѡјѣ* А ВК МО,
ѿроучѡвѡ Ко, *ѿрскѡ* ДД Са, *ѿрѹгѣ* Кр Ло, *ѿршиѿиѹ* А, *ѿѣс ѿѹѿиѹ* Др МО, *раденѿка* Ло,
развѿјѡ Т, *развѹчѣ* МК, *разговѡрѹ* ДД М Мх, и ѡна се *разлѣжѿи* Ла Са, *ѿа нѣѿе се*
разлѣжѹ Ла, *Рѡѿѣ* Вр Ли, *рѡнѣ* Гл Ли, *расѣчѹ* Су, *рѡсѡ* (расол) ВД Вн Гл Т, *рѡсѿиѣ*
 Кч Су, *рѡсѿиѹ* А ВД Вр Ву ДД Ло Т, *рѡсѿиѹ* Се Су, *ѿѣс рѣдѡ* Ск, *рѣжѿи* (о вину) Кр,
рѣкѣ Вр, *рѣчи* ДД, *рѣѿѡјѹ* Ву, *рѿинглѣ* Ла, *код Ромѹна* ДД, *рѹкѣ* А Др К Лу Мх С, *рѹ-*
кѹ ВД, *рѹчѡ* ВО С, да *рѹчѹ* ВД, *Сѡвѣ* Рд, *салѡмѣ* Др, *санѿиѿмѡ* А Ли, *санѿиѿнѡ* Би,
сараѿивѡ Лг, *саслуѿѡјѣ* Лг, *сѡѿиѹ* Вр Ву Го Др Ку Ли Мх С, *ѡѿ свекрѡвѡ* С, *до Свѣ-*
ѿѣ Вр, *свѣѿли* Вн Т, *свѣѿа* Гл Мх, *свѣѿѣ* Др Лг М Се, *свилѣ* Гл К, *свиѿа* Вр Гл ДД
 Лг Лу МО Рб Се Т, *свиѿѣ* Ву Кр Т, *свираѿа* Ло, *свирѡ* МО П С, *свирѹ* ММО, *каѿи се*
свѹчѣ Ло Мх, *свѹчѹ* Кр, *седѿдѹ* Ли, *сѣкѹ* Ли, *селѿврѡ* ДД, *сесѿѡра* МО, *сѣчѣ* ВК ВО
 ДД К Кч М МК МО Р Су, *сѣчѹ* А Вн Ву Гл Ку Ли Се, *синѡвѡ* А Вл Ос Т, *сјѡјѹ* Др,
скидѹ С, *слѡгѡ* Ву Ла, *смѡѿирѡ* ДД С, *смѣјѣ* Се, ѡни се *смѣјѹ* ДД Р, *смрѡди* Вр М,
снабдѣвѡ С, *снајѡ* Ву, *Снѣжѣ* МП, *сноѿа* Гн, *сѿѡвѡ* Др Ос С, *сѿѡвѹ* Др, да *сѿѡсѣ* Ш,
сѿѡсѿиѹ Др П, *сѿѡрѡнѡ* Ли, са *сѿѡрѡнѣ* А Вн Ву Гл К Кр Ла Лу Ли Ло Мл МП Мх Ос
 Рб Се Су Т, *сѿѡрѹгѡ* А, *сѿѡрѹѣ* Вр, *сѿѡрѹжѹ* Др, кат *сѿѡрѹјѹ* А, пѣ *ѿѣ сѿѡрѹкѹ* Мх,
сѿѡрчи МО, *сѿѡрчѹ* А, *ѿѡблѡ* Ли, *ѿѡмѡнѡ* ДД К Кр Ло С, ис тѿи *ѿѡнѹрѡ* (таѿиѿра) Вр,
ѿѡлѿиѿа Би Вл Ло МО, *ѿѡкѡдѹ* П Ш, *ѿѡѿиѿдѹ* Ку, *ѿѡравѡрѡ* ДД, *ѿѡрѡвѣ* Др, по стѡ тѿи
ѿѡрѣѿѡка Би ДД Др, *ѿѡрѿѡдѹ* Вн, брѡна о *ѿѡрнѡ* МК, *ѿѡрнѹ* Се, *ѿѡрнѹ* Ба Вн Гл П, *ѿѡ-*
ѿѡрѹѣ Р, *ѿѡрѹбѣ* Др, *ѿѡѿѿи* Ла, *ѿѡнѡ* Вр Ву ДД Др Ко Ку Ла Лг Ли Ло МО Ос П С Се Ск
 Су Т Ш, *ѿѡнѣ* Гр К М, *ѿѡѿѿиѿнѹ* Ло, *ѿѡчѣ* Рд С, код *ѿѡсѣ* Гн, *ѿѡс ѿѣрѿи* Са, *ѿѡрѣкѣ* А В
 Вн Ву Гл Др Ду Ку Лу МО Мх Ос С Са Ск, *ѿѡлѿиѿмѡ* Др, *ѿѡѿиѿи* ВК Вн Ву Го Гр К Лг

Лу М МО С Ск Су, *ћушју* Ш, *увуче* Кр, *удаду* Др, *ужа* С, *ужуши* Вр, *украде* Вн Ск, *украду* Кр Т, *умеду* Ву, *умиво* Мх, *ураси* Гл, *усмрде* Су, *усмрди* М, *уишиду* Мх, та гора *учи* Ло, *фаши* Ву, *Францџа* Лг, *ко Цане* ДД, *цигар* ВД, *цигле* ВД Гн Гр Ло М МО С Са, *цичи* МК, *о(д) црџи* Го, *црџи* Ра, *црни* П, *црџе* Кр, *црџи* А, *црџи* МК, *црџу* Др, *чврџа* Ли, *чеза* Лг, *чоколаде* Гл Ла, *чокоти* ВК Ло, *чорбе* Лу, *чубо* Го Лу, *чучи* МП, *цака* Ј, *цакиро* Гр, *цорџе* (дечија игра) Мх С, *шалџе* Ло, *шаше* А Би ВО Гл Др М С, *Шваба* Ло, *шишо* Ос, *шлогџо* Ла, *ја сам шорџо* Ли, *шџиши* МО;

б) *аа̄ а > аа̄ а*: *бџи се* Мх Са, *врџи се* Ск, *врџи се* ВД Гл, *вуче се* Вн Ск, *грџе ше* Ву, *даду му* С, *даје се* Гл, *не жиџи ми се* Са, *жуџи се* Рд, *жуџу се* Р, *извуче се* С Су, *казо ми* С, *казо сам* Ло Т, *крџишду се* Ск, *морџо сам* Лу, *мрџи ме* Са, *мрџу ме* Ву, *мрџу ше* Су, *мџу се* Ли, *наједу се* Т, *обучу га* Гл Ли, *онде е* Ос, *оџрско сам* ВО, *иџо ми* Ву, *иџи га* Ко, *иџи га* ДД, *иовуче се* Р, *иомџо се* ДД, *иредџе се* Ос, *иресџе га* Р, *ириџо ми* ВО, *ириџо сам* Кр, *ровџу се* (рву се) Ли, *свџили се* Р, *сврџи ме* Кр, *свуче се* Вр, *сџе се* Ло, *сџу се* Су, *сџишди се* С, *шамџи* се џдала ДД, па о *иравџа* се лџк прави ДД, *црни се* Р, *чубо сам* и Т.

1.23. Као што је речено у претходном поглављу, број примера с пренесеним акцентом не заостаје много за онима са старим стањем. Њих је мање за око једну трећину (963 : 1.243). Најпре ћемо изложити примере без послаекценатске дужине у изолованој позицији и пред енклитиком, будући да су они око пет пута бројнији у односу на оне с дужином (946:17):

а) *аа̄̄ а̄̄ > аа̄̄ а̄̄*: *ари* Вр Ду К Кр Ку Ла МО МП Мх Р Рд, *код баке* Мх, *код бандџе* ДД, *баџаду* МО, *иреко баџише* У Ло, *шџо се бџи* Ла, *бикџа* Бд Рб, *бџи* Са, *бџи* МК, *бџу* У, *богаџиша* (Гпл) Ла, *бџе* У, *болџу* Гл, *брава* Го Ку Лг МП Ос Р Ра Рд Се У Ш, *брави* Бд, *бравџе* Кр, *преко те брџне* Рд, *ради Брџе* У, *брџквара* У, *бриџаду* У, *бџне* Р, *валиџе* (инвалиднине) МО, *ваџи* Су, *вџе* Гр, *вџо* В У, *из вџа* Мх, *венџаду* МО, а *оне се весџишду* С, *код Виџе* Лг, *виџо* В Гр Мх Са, *винограџа* У, *ио винограџи* П, *од владе* ВО, *воџе* (овде) У, *воџиџа* Ву, *из воџске* В ВО Ла МК МП Ра Са, *врџи* Бд Ко Лу, *не врџи* Бд Гл Кр У, *он врџиши* МК, *врџиши* Су, *неколико врџиша* Мх, *врџи* Мл СМ, *он врџи* Ду Кч Рб С У, *врџи* А СМ Су У, *мало вунџе* У, *вуче* А Бд Би В ВО Гл Гр Ло Лу Мх Рб Се, *вучу* А Бд В Вл Ву Гр Ку Р Ра Рб СМ У, *гаџо* В, *гаџу* Ос, *гџири* В ВД, *глаџе* Бд Вр Мх Се У, *глине* С, *горе* П У, *горџу* Се, *граџи* ДД, *грџеџу* Су, *грџи* Бд, *даво* К Кр Са Се, *даду* В Гл К Ку Ли МО Р Се Т У, *даџе* А Ву ДД Рд Се, *даџе* Вн ВО Гл ДД Кр Т Ш, *даџу* ВО Су Т, *недџу даџа* А Бд Би В ВД ВО Гл Гр ДД Др К Ко Кр Ку Ла Лг Ло Лу МК МО Мх Ос Р Рб Рд С Са Се Ск Су Т У, *двоџи* У, *девоџа* Бд, *због дџа* А В МО С, *динџа* У, *диџо* Ло, *добџо* Т, *довџеџу* У, *довуче* Би, *довучу* Гр У, *додџе* В, *додџи* В МП, *донџеџу* Ла, *имало дрџиша* ВО, *дрџе* (Гсг, одеџе) Са, *преко Дрџи* Гл У, *другџа* С, *дуво* Вр, *дуво* В, *дџесет дуџа* Бд Би Го МО Се, *дуџе* (Гсг) ВО Ку Мх, *дџет џенџала* ВО Ло, *код Ёџе* У, *пџет џџа* Бд ДД Ду К Лг С У, *по овџи џџа* Лг, *они џџе* МО, *нигде џџе* дуџе ВО, *он џџи* Бд Вн ВО Гл Гр ДД Др Кр Ку МК МО Мх Ос Са Се Су Т У Ш, *џиџу* Бд Вл Гл Гр Др Лу СМ, *сџроџу џиџе* Рб, *џмири* Ра, *џнеџу* Бд В Кр Ла Ра Се, *па се џџи* Мх, *завуче* МК, *завучу* МК Су У, *загрџу* В, *и џо се заџуши* У,

замрзивача (Гпл) В, зайеиљбае В, да зарасици П, двајсциину заробљеника Ку, засициду Са, засициуо ВО, заирицае Ли, зебу МО, зелембаћа Ј, од зимае А В Кр Ло, од змије Ск, знаду Бд В Кр Ла Лг Ли Мх У, зоведу Гр Кр Ло Мх Ск У, пет зрна МК, бре зуба Су, бре зуби У, идеду Ли Р С У, избегаво В, извуче Ло Р, издае Се, издају ВД, излеже РБ Ш, изнеседу У, исече А У, исечу ВД Се, он се искраде В, исцици Рд, иако се исцициу У, исцициеду Ку, исцицичо Лг, поред јаже Т, шесто јаја Рд, песто јаји В, дам јарме Бд Ку Мх, јарића В, једу А ВД Лу Мх Т, казо В Ву МО С Су, они се каљу П, десет кафецина Ли, кигијене У, не клизи В, преко клие Ву, от коза Ло МО Мх, десет коке В, колибице Мх, комада МО Се, комаца Ву К М МП Р Ра Рд Се, пар коња Бд П С, кот корпе Кр У, по дванајс корпа У, краду В Са Ск, крсцициду МО, ладне (Гсг) С, са лежи ВД, две леје МК, није имало лекара Кр, из лимуцине У, лицица Ву, лисцијае Бд, личи Се, луйо У, пуно људи ВО ДД Кр МО С Ск Т У, код мајке Бд, мењо Кр, девет месецци А В Гн М МО Су У, код Мије С, мили МО, десет милиона Бд К С У, за пет минуцина Ло, за пет минуцини Лг У, ако су могуцини Ли, из моде Р, момака Бд, мору Гр Ла Лг Лу У, мору У, мрзи Ла Се, музе Вл Гл Мл П У, музу ВО Гл, да навезу С, да навцију ВД, пет назимада МО, да се наоружаје ВО, нацисо ДД, што нарасо Су, насече А, насечу Ос, из небеса У, нема А Бд Би ВД ВК Вн Гн Го ДД Др К Кр Ку Ла М МО П Р РБ С Са Се Ск Т У Ш, нему (3.л.пл) ДД Др Кр Се У, без нокаца Ск, без нокаца У, обдржаво ДД, обуце Гл МК Мх С У, обуцу Ву С, овамона К, доста оваца Бд В Гн Го Гр Др Ду Ј Лг Мл МО Мх П Ра С Се Ск СМ, три овце Ву, овде А Ву Гр ДД К Ко Лг Ло Лу МО Мх Ос Р Ск Су, овди В Вн ВО Гл Т, овладо Мх, да он оврши Ку МО Су, овршу Ла Су, одавде Го Ш, оде В Лу МК МО Ос Се, од одела (Гпл) У, однеседу Се, одрасце МК, оиваје Бд, оиву ДД, осече В, осечу Ла У, осцае Вр МК, да оцициду Мх, да оцицици К, иасу Бд, иачеду А Гл Кр Ла П У, ицици ДД, осам ишцика Бд, кот ишцика Бд Ј МО Се, ицици Ло Р У, ицици Р, ицицици П, ицицициу П С, илещеду В У, илугова ВО, иобели У, иовуче Вн Се, иовучу Ло, иодмещу Го, у иодне Вн Гл Го МО, иожуциу МК, иозаициваро Лг, иознаво ВО, иознаје М Се, иозоведу Р, иокраде Су, иокраду Кр, иолаго Гл, иомено С, иомузе Ла МК, иомузу Р, ионавањо Гл, кат иорасце Бд В Гн Мл Ра, кат иорасцици Мх Су, иорасцициу Го Ра, иорече МК, иосече Ку Мл Мх, иосечу Ву, иошревцае С, он иошцицици Ла, а ја иошцицици маљ С, он иоцицици Су, иочуцаду Р, иошцици Бд, ирасица МК, иречуце Гл, ирегвири В, да се иредациу Ба, она иредацие ВО, иреде Гл МК МО Мх С, иреду К П У Ш, да ирежциви Мх, да ирецицици К, иремораво Ск, ирецисо Кр, ирецициде А, иресече Кр, иресечу Ло, ирецициресу Р, иречкају Бд, ирицаицица Лг Се, ирицици Бд ВО, ирочуце МК П, иродациу Р Се, иродаци Ко Ла Ло, иродаци Бд В Ву Р Су, иродациу Ло МК Мх, по три ироче Гл Кр, о те ироче ВО Др Мл МО Мх У, ирошцицици Т, ирочцицицае Ву, пет ирсцица МК, преко ирече Гл Са, сто ицицици Мх, седам ицицици Бд У, не ицицицициду К, код Раде Ла, из радња (Гпл) С, развучу Кр, развучу МК, разовара Кр, разовару Лг МО, иреко Раље МО, рачне (Гсг) Бд К, расо (расол) Се СМ, расце Бд В Су, не расцици МК, поред реке РБ Рд, од реуме Ба, од ружа У, преко ручу Гл, има и Румуна Ку, ручу ДД, Сава Рд, саде Ск, ириесцицици санцицицици Ку, сањо П, сацицици ДД Др Ко Ло Мх Ра Се Су, пуно свачицицици Бд МО, нема свещица Мх, кот свеще А П Се, свилае Бд Су, о те свиче Т У, ше свичица Бд МК П С У, по две свиче Го, свиро МО Мх П, сврби У, седциду Бд, сесцицицици Го У, сече Кр МК Мл МО Мх РБ Се СМ Су

У, *сечу* Гл Др МК П С Т У, *сино̀ва* Би РБ Ск Т У, *смалаксáје* МО, не *смеду* Ли Ло С У, а он се *смéје* ВК У, па се *смéју* В Др У, *смéџо* В, да не *смрди* Бд Се, *смрду* В, ма̀ло *сна̀ге* К МО Ра, *сна̀ја* (Гпл) У, *снеседу* Ла, *сно̀ја* (Гпл) Кр, *сиáву* ДД У, да *сиáси* Бд, да *сиáсу* Бд, *си́ремо* Бд, пeт *среде* Мх, *си́акли́ћа* (Гпл) Мх, *си́вари* С, *си́ојиду* Вн, *сти́радо* Мх, са *сти́ране* А В Др Кч Ли Ло Мх РБ Се У, *сти́ру́жу* Бд, *сти́руе* Вр, *бес сти́рује* В, *сти́рчу* А, не́колко *субошáра* Ко, *су̀ве* (Гсг) А, *ја́* сам о(д) *Талијána* Гр, *шáмона* ДД К, *шели́ћа* Вл МО Ра Се, *То̀ме* Р, па се *шóйиду* У, *шáве* (Гсг) Гр Ра У, *шре́ћака* (Гпл) ДД Ла, *шр̀љу* У, *шр̀ну* МО Се, *шр̀иу* (3.л.сг) РБ Се, *шр̀иу* П, ко *шў́ће* кўће Го, *шў́на* Вр ДД Др МО П С Ск Т У, *шў́не* Мх, да се *шў́че* ВО Се, двé *ћерке* А В ВД Вл Ву Гл Гр Ј Кр Ла Ло Лу МО Ос П Р РД С Са Се Ск СМ Су У Ш, сè-дам *ћерки* Се, *ћили́ма* МО, на свè чeтир *ћо̀шке* Ку, *ћури́ћа* Се, и он *ћў́ши* К М МО С У, *ћў́шо* К, *ћў́шу* В, *уби́во* Ло, *увуче* У, *угми́лу* Ос, и он се *угњи́лу* Ла, *уда̀ва* ДД, да с *удае* Ву ДД Ли, да с *уда́је* ВД Кр С, да с *уда́ју* ВД Се, од *уја́ка* Мх, *укра́де* Бд Кр У, *укра́ду* Су, *умеду* ДД Ли У, из *Умчáра* У, *учи́ду* В, *ферма́ду* Р, *фрéзе* (Гсг) Су, ко *Цáне* Гл, да *цвешáју* Се, ис *цeле* околи́не Го, ис *цeле* општинe Т, *ци́гле* (Гсг) Го Мх, са *цре́ва* МК, они се *цр̀ну* П, *цр̀иe* Кр, *цў́ри* Се, *чанáка* Бд, *чайáра* (Гпл) Мх, *чоко́ладе* (Гсг) У, *чóкóџи* П СМ, *чу̀во* Ву Р Ск, *чу̀ву* Ву, *чу́че* Гл Мх, *шáле* (Гсг) А Бд Ло, *шáру* (3.л.сг) У, *шáше* Се, од *Швáба* Бд Ло, и(ш) *шéриe* Кр, двé *шóље* Ба, *ши́e-ди* (3.л.сг) В;

б) *аāā a > аáа a*: *бeли* се П Ск, *бeлу* се Ск, *вeзе* се Се, *венчáју* се К, не *врeди* му Ш, не *врeди* *џи* Мх, *врши* се У, *дáво* сам Лг, *дáду* ми Ву Гл Го МП С, *дáду* му МП, *дáје* се ВО, не *дáју* му ВО, *дошeри́во* сам Кр, *жíви* ми Ш, *жíви* се Се, *жyџи* се Гл, *зовeду* се Гл С, *измóшáву* се Бд, *изнесeду* ми Се, *исцр̀ичо* сам Кр, не *мeшу* се Ву, *мóро* сам ВО Лг Т, *мрзи* ме он Са, не *мў́зе* се ВД, *мў́зу* се П С, *нeма* га В, *нeма* је Лг, *обў́чу* се МО, *óвде* је Го, *ошрeде* се А, *осeче* се К, *преглeдо* га МО, *предáје* је А, *прeде* се Се, *пў́шо* ме МК, *плeви* се К, *позавáђо* је Бд, *пóмáго* ме МК, *пóмáго* сам Кр, *пóмў́зу* се Гл, *посмáшпo* сам је ДД, *признáду* ју Ло, не *признáје* се Т, *признáју* му Ло, *прíчо* ми Лг, *провуче* се Ву К, *продáво* се Гл, *пр̀ско* сам С, *раскојáе* се Кр, *рeђо* је У, *сјáју* се У, *смéју* се А, *смркњáје* се Др, да *сиáси* му нoгу Бд, па *си́вари* сам дoнeла Са, *укра́ду* је Кр, *уичeду* се Мх, *ушáву* га У;

в) *аāā > аáā*: око *глáвe*¹¹ Т, *дáвo* Т, и данáс *дáни* Ли, *жíви* В ВО, *oсам месe-ци* Бд, *рyчў́* У, око дeсeт *сáшii* ВО, *свијў́* Лу, није ме *смeђo* ништа У, *шў́нá* Т;

г) *аāā a > аáá a*: за гoдину *дáнá* си млáђа Ск, *избeгáвo* је В, *изглeдo* сам У, *кáзo* сам В Т, *мóрo* је Т, *прíмo* сам ВО;

Наша грађа показује да енклитика није осетније утицала на чување послe-акцентаских дужина, будући да се оне не јављају пред њом (б), а исто тако има и примера с дужином у изолованој позицији (в).

¹¹ За примере овог типа често смо били у недоумици да ли је реч о старим или новим акценатским ликовима *āā/áā*. Лабораторијска мерења сигурно би дала прецизнији суд о оваквим и сличним случајевима.

Овде ћемо дати преглед судбине послеакценатских дужина у околним говорима, а због уштеде простора, обухватићемо и стање у затвореној ултими.

У К је потврђена констатација проф. Ивића (1959:398) да се послеакценатска дужина иза дугоузлазног готово увек губи. Тако је на отвореној ултими нема уопште, а на затвореној је 5 примера с дужином и 2 без ње. У околним говорима дужине иза дугоузлазног акцента добро се чувају само у говору Биограчића, где се понекад, при непажљивој артикулацији, могу редуковати или сасвим изгубити (П. Ивић 1978:137, 144). За говоре централне Шумадије Реметић (1985:63) констатује да је дужина отпорнија на затвореној ултими и да енклитика осетно подржава дужину. У К-Р говорима Крагујевачке Лепенице ретки су примери с посттоничном дужином (Вукићевић 1995:57–58, 62). У осталим говорима нема послеакценатских дужина јер је прво долазило до скраћивања дугосилазног, а затим до померања, уп. стање у Уљми (Ивић 1990:201, 204), Врачевом Гају и Крушчици (Ивић 1958:328).

На основу изложене грађе можемо констатовати да је померање акцента с различитим интензитетом захватило сва села, али је оно најчешће на северозападу испитиване области (в. карту бр. 6). Тако су у Бд забележена 54 примера с помереним акцентом, а само 2 с непренесеним, један (*нека га Бџг ѿоживѿи*) код најстаријег, а други (*код нанѿ*) код најмлађег информатора. Слично је и у У (92:6), у В (50:5), у Ра (34:4), у СМ (12:1). У три села однос примера са старим и новим акцентом изједначен је: МО (43:43), Вл (16:16), Ду (8:8), а у следећим селима су у (благѿ) превласти облици с помереним: Ку (16:15), Р (24:21), Мх (44:40), Мл (15:11), П (26:20), ВО (29:18), МК (28:17) и Се (50:22). Непренесен акценат најмање три до шест пута је чеши у Ба (9:3), Гн (8:2), Кч (7:2), ВК (12:2), Ј (29:4), Вн (40:7), Вр (41:8), Др (55:13), Ли (43:10), Лу (34:9), М (26:6) и Ос (34:9). У осталим селима су у (благѿ = од неколико до око два пута) превласти примери с непренесеним акцентом: А (50:24), Би (9:6), ВД (21:12), Ву (52:20), Гл (52:31), Го (36:15), Гр (19:17), ДД (62:26), К (27:23), Ко (10:6), Кр (38:36), Ла (31:22), Лг (29:18), Ло (56:25), МП (12:7), Рд (15:13), С (74:38), Са (27:14), Ск (25:17), Су (38:27), Т (45:22) и Ш (24:11).

Наша грађа из К и Ла, као што смо видели, показује благу превласт примера с непренесеним акцентом, а не доследно преношење дугосилазног на неакцентован квантитет (Ивић 1958:398 и 1994:217). За Гл је већ констатовано (Реметић 1981:489, 520) да се дугосилазни факултативно помера на предакценатску дужину, што је и наш материјал потврдио.

Пренесен акценат се јавља у Врачевом Гају и Крушчици (уп. *ситѿва, извѿчу* али *не нарѿстиѿ ви лѿбац, ѿѿидѿму* и сл. Ивић 1958:328), у Уљми (Ивић 1990:200), у биограчићком говору (Ивић 1978:137 и 143–144), у централној Шумадији, осим у Неменикућама, где су примери са старим акцентом фреквентнији, и у неким космајским селима, где су такви облици ретки (Реметић 1985:62–64).

Акценат се спорадично преноси у Жабарима (Реметић 1989:270), у Чумићу (М. Грковић 1967:112) у К-Р говорима Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:58 и 62), у Батовцу (мој материјал). Акценат се једино не преноси у говору Галипољских Срба (Ивић 1994:34).

Затворен слог

1.24. И у затвореном слогу из дуге пенултима чешћи су примери с непренесеним него с помереним акцентом (334 : 297):

aāā! > *aāā!*: *ākov* Го Са, *ālov* Су, *Āciin* МП, с *Ācōm* МП, *āšob* Вн Ш, *bāgim* Го ДД МП Са, *bīrov* Т, са *Bōjōm* С, са *Brānōm* МП, *brēzōm* Кр, *vāšār* Го, *vēzēm* Вн Ј, *vēzēš* Се, са *Vērōm* С, с *vojskōm* Ли Лу, *vrišiš* Ј, *vūčēm* Вр Гл С Су, *vūčēš* А Кр Лг Ли, *gājim* Мх, *Gājīn* Т, *gālv* (гавран) Вн Ос, *gvīrim* Го, *Gīgīn* Лг, *glāvōm* Би Лг Р, *glēdim* С, *grīzēm* Ло, *dāēm* Са, не *dājēm* С, *dvānājs* Вр ДД Ос Су, *dvāiyūi* ДД Др Ли Мх Ос Рд С, *dvārēd* Го Лг Ли Ло С, *dvōriš* ДД, *Drājšin* К М Т, *Būrīn* Лг, *živim* А Би В ВД Вн ВО Ду Ко Кр Лг М МО МП Мх Ос С Ш, *živīš* Би Др М Са, *živōg* Се, са *Žičōm* Го, *žmūriš* Ј С, *zāvōj* К, *zavūčēš* А, *zakoiājēm* Др, *zemļorādñōm* Се, *zēiīn* Го, са *Zōrōm* Лг, *izvēžēn* МК, *izvūčēm* Ш, *izvūčēš* С, *izmīlīm* Ко, *Irēniin* А, *isēčēm* Вн Ла Ло Р Се Ш, *isēčēš* Гл Го, *isīrodājēm* Рд, *isīrēsēš* Гл, *jākīm* Го, са *jārmōm* Лг, *kōrov* Ву К, с *kōriōm* Т, *krādēm* Го, са *krēdōm* Вл, *lēiōg* Го, са *lēiōm* А, са *limuzīnōm* Лг, са *limuzīnōm* С, *loiōv* Би Лг Ли Ос Р, с *Mārōm* Лг, с *Mīiōm* С, *mładīm* Би, *mriīm* Го Мл, *mūzēm* Вр Кр Ли, *mūzēš* С, *nakrižēm* Се, *nēmām* Гл К Лг МО Рд С Са, *nēmāš* Др, *obūčēm* Вн Лг Се Ск, *obūčēn* Ку, *obūčēš* Вр Гл Мх Т, *ovrišēm* Рд, *ovrišīm* К Ли, *oiļēviš* ВО, *oiŗēdēš* Гл Т, *oisēčēš* Р, *oišēčēm* Го, *očēčēš* ДД, *iāčov* У, *Perīn* Лг, *ilēviš* Ск Ш, *iovūčēm* МК, *ioglēdim* Ј, *iodmēiēš* Го, да *iolūdīš* М, *iomūzēm* ВД Вн Кр Р Се, *iomūzēš* ВД Ли Р, *iosēčēm* Т, *iosēčēš* Мх Р Са Ск, *īrēdēm* А Вн Ос Ш, *īrēdēš* А Гл Гр Ј МО Ос, *īreživim* МП, *īrevūčēš* Го, *īreħūiīš* К, *īrovūčēš* Кр, са *īrōjōm* Гл, *īrūgōm* Ло МО, с *Rādēm* Лу, *rāzbōj* А Ба Вн Ву Гл Др Ј Кр МО Мх Ос Р Рд С Са Су Ш, *razvūčēm* Рд, са *Rājōm* Мх, *Rāiīn* Лг, *rūkōm* А Би ВО ДД Др Ко Ла Лг Ли МК Мл Ос С Ск Т У, *sajživim* Лг, са *Svēiōm* Вр, са *svīlōm* Се, да се *svūčēm* Мх, *svūčēš* Вр МО, *sēdim* Ш, *sezōnōm* Ву, *sēčēm* Лу Т, *sēčēš* Ј Ск Су, *sinōvčov* Ли, *Sīāsīn* Мх, са *srōm* Ос, *Sīvēiīn* ДД, шта се *sīiīdīš* С, *sīŗēiīm* С, да не *sīŗēiīš* Ву, са *sīŗūjōm* А, *Tōiīn* Лг, *īrāvōm* МО, *īriīnājs* Вр Ли С Ш, *īriīyūi* А Вр Ву Гл Др Ш, *īriŗēd* Го, *īriīm* Вр М Мх С, *īriīiīš* Гл Кр Ла, по *iūħīm* Лу, *Tučiīn dān* А Гл, *Ĥāiīn* Вн, *ħūiīm* А Кч Лг М МО Мх П Р С Са, *ħūiīš* Гл Ду К Кр С, *ukrādēm* Ј МП Ск, *ukrādēš* Р, са *Цānōm* Гл, по *čēlīm* Гл Лу, по *čēlōj* Ли Са, *čīgłōm* А Вл К, *črniīm* С, *čārišov* ДД Др МО С, са *šārōm* Гл МО Су, са *šāiōm* А Гн Ј П, под *Švābōm* Лг, *šēbōj* Ба ВД, *šēsēiīš* Би ВД Вр Гл Ко Лу Рд Ск, *šīiēdim* В.

1.25. У примерима с помереним акцентом доминирају они без послеакцентске дужине (233:64):

а) *aāā!* > *aāā!*: *āšov* Ли, над *bēdom* Гл, *blējiš* Мл, са *bolbōnom* ВО, идē *brāzdom* У, з *Brēnom* У, *vēzēš* Гр Ј С У, са *tōm vojskom* Бд, *vūčem* Гл, *vūčēš* Ј Кр Лг Мл, *glāvom* Бд, ја *glēdim* А, *dāem* Ло Са, *dāēš* А П, *dājēm* К С, *dājēš* В Лу МК Т У, са *iōm Dānom* Лг, до *dvānājs* Бд Вл Ли МК МП П Рд Се Су Т У, *dvāiyūi* ВО М МО Су, *dvārēd* МО, *dvōrim* У, *dvōriš* У, *dodājēm* В, ка *doživim* ВО, ако *doživim* ВО, *živim* Вл Гл Ј Ко Лг Лу М МО Мх Рб Са Се У, *živīš* Ву Ко Ла М, *žmūriš* Мл, ја се *zavūčem* К, *zāiŗiājēm* МК, *zēbim* У, *izvūčem* ВО Рб У, *izvūčēš* В Ло У, из-

вучиш У, *издржáјем* Т, *издржáјеш* Р, *исéчем* ВД Вн МК Се, *исéчеш* У, *исíродáјем* Т, *исíресеи* МК Се, *једáмйуй* Ба Ш, *једáниуй* Вр Лг, *крдéш* МО Са, *лэйим* Гр, *лэйог* У, с *лимузином* У, *мрзим* Мл, *музем* Мх Р Се У, *музеш* Мх, *нагвiриш* Рб, с *Надом* Са, *намошáеш* А, *найáсем* Т, *найрédем* А, *нéмам* Го ДД Ло С Ш, *нéмаш* А МО Мх, *ја обећáјем* Лг, *обучем* Мх, *обучеш* А Гл Лг Т, *одвучем* Ву, *озéбем* В, *озéбеш* У, *озéбим* В, *ојрédеш* П С, *осéчем* Мх Ра, *оцéчеш* МК Мх, с *о́цом* (о́ца) Ло, *йáцов* ВД, *йéшом* Бд, *йовучем* Р, *йовучеш* А Ду, кад *ја йоглédнем* Мх, *йодмéиеш* Ск, *йознáем* Ла, *йознáјеш* Т, *йомузем* В Мх, *йомузеш* С, *йосéчеш* Бд ДД Мх Ск, *йрédем* А Ла, *йрédеш* МК Мх Рб Ск, *йрежiвим* Мх, *йрејрédеш* МК, *йресвучеш* Ла, *йресéчеш* Др, а *ја йрегрiм* Мх, не *йризнáјем* Лг, *йровучем* Др, *йродáјем* А У, *йродáјеш* Ко У, *йрожiвим* В, *рáзбој* А В МК П Се Ск Су У Ш, *развучеш* А, *расiлéвиш* В, а *ја решáем* Ву, *руком* Ко МК У, *сéчем* А МК, *сéчеш* Вл Ло Рб Ск, па се *смéјем* У, *шáмонáк* Др, *шáрабицом* Мх, *шрiнајс* Р Рд Се Су, *шрiйуй* А Вн М Р У, *шрiйм* В, *шуйнак* ВО, са *ћерком* К Кр Мх, *ћуйим* А С У, тй да *ћуйиш* Гл Ло, да с *удáеш* Ву, *узједáмйуй* В, *ујрédеш* А, *ућуйим* Ло, у *цéлим* сéлу Ву, *цéлог* Вр, са *циглом* Др Ск, *чáршав* Бд Су, *чáршов* Бд В ВД Вн Гр Су, *чучиш* Ла, са *тóm цóром* Лг, са *шáшом* Рб, по(д) *Швáбом* Гл, *шéбој* ВД, *шéсеш* Ба В ВД Ву Гл К Ку Ла Лу С;

б) *aâl̂* > *aâl̂*: *двáнāјз* бáнке Р, *двáнāјз* гóдина ДД Лг Ла Лу МК, *двáнāјз* гóдине Ш, *двáнāјз* грáди ДД, *двáнāјз* дáна Кр Су, *двáнāјс* А Вл ВО Гл Го Лг Ли МК МО С Се Т, *двáнāјс* йáда ДД Ло, *двáнāјс* јáстука Р, *двáнāјс* кiла Др, *двáнāјс* мéтара Ли, *двáнāјс* парáунчета Ву, *двáнāјс* пóзива К, *двáнāјс* прáцију Лу, *двáнāјс* пўт Рд, *двáнāј(с)* сáтй Вр Др Лу, *двáнāј(с)* сáтй А, *двáнāј(с)* сáти Р С Т, *двáнāј(с)* цóла Ку, по дéсе *двáнāјс* Гл К Лу Се, *шрiнāјз* дāнā Лу, *шрiнāјз* дéца В, *шрiнāјз* гóдина ДД Лг Мх, *шрiнāјс* А В ВД Вр Гн Ли МК МО Рд С Т Ш, *шрiнāјс* јáстука Р, *шрiнāј(с)* снóпа ВО, *шрiнāј(с)* снóпа Кр, *шрiнāј(с)* снóпова Би Гл; *сáмōг* Бд.

Најпре бисмо рекли нешто о корелацији послеакцентских дужина у отвореном и затвореном слогу, а потом и о лексичком карактеру ненаглашеног квантитета у овом другом.

На затвореном слогу дужина је, у односу на отворени, скоро три пута чешћа (64:17), али је у односу на краткоћу (у затвореном) око четири пута ређа (233:64). Међутим, дужина на затвореној ултими (б) ипак је ограничена само на два кардинална броја (*двáнāјс*, *шрiнāјс*) с великим бројем потврда у разним пунктовима. На наставцима типа *вучем*, са *циглом*, а и ван њих *йáцов* дужина је доследно изгубљена (а). Дакле, примери с дужином у ова два броја могли су настати директним или посредним утицајем говора с оваквим типом акцентуације. Због честе употребе, они су нашли своје место у систему.

При крају овог поглавља желимо указати и на однос пренесених и непомерених акцената у отвореном и затвореном слогу. Најпре, укупан број примера с отвореним слогом скоро је четири пута већи од оног са затвореним (2.206 : 631). Кад се посматра однос пренесених и непренесених акцената, примећујемо да је предност непренесених акцената у отвореном слогу знатно већа од оне у затвореном (1243:963=280 : 334:297=37). Овај податак не треба да нас изненади, јер

је овде реч о индивидуалној и факултативној појави која је у прилично одмаклој фази.

На карти бр. 7 (затворен слог) видимо да се учесталост померања акцента не ограничава само на северозапад, као на карти бр. 6, већ се шири и на остале пунктове. Пренесен акценат са затворене ултима на дугу пенултиму једини је тип у Бд (8:0), у Рб (9:0), а у В (15:2), Во (9:3), Гр (4:1), Ку (3:1), МК (14:3) и У (24:2) веома чест. У Гн (1:1), Ба (2:2), Ду (2:2), Вл (3:3), ВД (6:6) и Ко (4:4) подједнак је број примера и с пренесеним и с непренесеним акцентом. Број примера с пренесеним акцентом чешћи је у: А (18:16), Ву (7:6), Ла (7:3), Ло (8:4), Лу (8:6) Мх (17:12), Ра (5:2), Мл (4:3), П (4:2) и Т (13:10).

Непренесен акценат јавља се само у Ос (11:0) и Кч (1:0), а, у односу на пренесене, веома је чест у: Би (7:1), Вн (10:3), Го (16:4), Ли (12:5) и МП (7:1), а чешћи у: Ј (11:4), Вр (10:4), Гл (18:10), ДД (8:6), Др (8:6), К (9:7), Кр (9:5), Лг (20:11), М (6:4), МО (10:7), Р (12:9), Рд (7:5), С (24:10), Са (9:4), Се (11:9), Ск (7:6), Су (8:7) и Ш (12:6).

И на крају, осврнућемо се на стање у суседним говорима у вези с чувањем или преношењем /~/ из затворене ултима.

У К и Ла није потврђено доследно померање дугосилазног са затворене ултима на дугу пенултиму, како је то раније потврђено (Ивић 1959:398 и 1994:217). Истина, у Ла су примери с пренесеним акцентом чешћи (7:3), а у К су чак примери с непренесеним у благој превласти (9:7). За Гл је само констатовано факултативно преношење дугосилазног на преакценатски квантитет, али нису наведени примери за померање из затворене ултима (Реметић 1981:489 и 520). Та факултативност је потврђена благом превлашћу примера с непренесеним акцентом (18:10).

Акценат је пренесен у Врачевом Гају и Крушчици (Ивић 1958:328), у Уљми (Ивић 1990:201, 204), у говору Биограчића (Ивић 1978:137, 144). За говоре централне Шумадије Слободан Реметић (1985:63) констатује да је преношење у највећем броју насеља извршено без изузетка, а у мањини космајских и јасеничких места недоследно. Непренесени облици су најчешћи у Неменикућама. У Жабарима је констатовано чување старијег стања и спорадично преношење на дуги вокал претходног слога, али без прецизирања с какве ултима. Примери наведени у ову констатацију показују да је тај процес захватио само отворену ултиму (Реметић 1989:270). Међутим, у дијалекатским текстовима из Жабара (Реметић 1986:517, 528 и 531) уочили смо и примере с пренесеним акцентом из финалног затвореног слога: *сџник* : *сџник*, *извејјеш* и *истџресем* (2×). У говору Чумића о овој акценатској позицији не говори се експлицитно, већ се само каже да се дугосилазни факултативно преноси на преакценатски квантитет (М. Грковић 1967:112). У говорима Крагујевачке Лепенице такође је познато факултативно померање акцента (Вукићевић (1995:55, 58 и 62). У говору Батовца (мој материјал) померање је везано само за неколико лексема: *дванџс*, *џринџс*, *џрийуџ*. У говору Галипољских Срба дугосилазни акценат у затвореној ултими иза дуге пенултима не помера се и не скраћује се (уп. *брџџм* : *брџџ* Ивић 1994:26, 34).

Скраћивање /~/ у финалној позицији
иза неакцентоване дужине

1.26. Скоро у свим испитиваним пунктовима, осим у Ба Бд Би В ВО Гр Ко Лг Ло МП Рд У, јавља се скраћивање дугосилазног и у отвореној и у затвореној ултими иза неакцентоване дужине:

а) *aāā > aā̄*: осамдесет *ārī* Ву, от сваке *bōjē* ВД, по *bṛdā* Ос, не *vṛēdī* Гл, око *glāvē* Мх, *gōrē* (адв.) Лу, четири *grēdē* А, *dādū* Вн, *dājū* Т, пет *dānā* Ку, код *mōjī* *devēri* ДД, брада *dōvdē* С, ми *marāme* *dōvdē* Ск, *dugmīhā* Ј, он *živī* Се Т, пуно *zvēzdā* Др, *znādū* ДД, од *zōvē* А, *izvūčē* А, *isēčē* А, *isīūčū* Ла, ја знам шта је он мѐн *kāzō* Мх, четири пет *lūdī* А, на шѐс *mēsīī* МК, *namūzē* С, друго *nēmā* Го Ј, некад њма некад *nēmā* Го, ће се жени, ја не дам. Правио си чүдо па саде да ми се смеје народ, *nēhū!* М, па *nījē* С, по *њивā* Ск, од *њушкē* А, *obūčē* Го, *ōvdē* Вр Го Лу М МО Мх Ос С Ск, *ōvdī* Гл, *ōdē* (адв.) МК Ос, била ми кућа *ōndē* М, он *īyīshīī* Ш, оволика велика пораста па се *īlāvī* Мх, у *īdñē* Ли, нећеш вālда данас да насāдиш у *īdñē?!* Са, преко *īrūzē* Гл, преко *rūkē* Мх, он док је изишао на крај сѐла и он умро, а *rūčō* и потѐро ѓвце кот колибе Лу, дванај(с) *sāshī* А, *sēčē* ДД, преко *srēdē* А, *stīrūjī* (З.л.сг) А, набѐру *īrāvē* А, о(д) *īrāvē* Лу, *īūnā* Др, две *hērķē* Ос, он исто *hūjīī* Лу, колица *čīglē* Т;

б) *aāā! > aā̄!*: *vūčēsh* А, *živīm* Су, *isēčēsh* Р, *mṛzīsh* Ш, ја *nīśām* пѝмена Ш, да с *obūčēsh* Мх, *ōvdēn* Т, *očēčēsh* Р, *īrēdēsh* Се, *īresēčēm* Се, *rāzbōj* ВД, са неком *īōrbōm* Ос, *īrīīyūī* Гл, *īrīīsh* Се, *shēsēī* и шѐсте године Ву, по педесѐт *shēsēī* К;

в) *aāā a > aā̄ a*: ал не *vṛēdī* ми ништа Гл, не *vṛēdī* ти С, не *dādū* ми Ву, недељу *dānā* му било Кр, *kāzō* ми С, *ōvdē* сам Ли, *ōvdē* се играло Ли, *mṛzī* шѐ ДД, *mṛzū* се П, *oīrēdē* се А, у *īelēnī* сам га ўзела, мālог Мх, *rovēdū* се (рву се) ВД, *smējē* се П, *črīī* се Ву.

На основу изложене грађе можемо закључити да се /~/ чешће скраћује у отвореном (а) него у затвореном (б) слогу (62:17). Његово скраћивање није необично ни пред енклитиком (в). У говору Галипољских Срба скраћивање је доследно у отвореној ултими без енклитике, уп. *bṛādē* с *vūčē ga* (Ивић 1994:34). За говор Врачевог Гаја и Крушчице константовано је да се дугосилазни иза дугог слога скраћује у краткосилазни (Ивић 1958:328). Међутим, из тамо наведених примера могло би се закључити да се тако скраћен акценат чува само пред енклитиком (*ne narāsiē vi* лѐбац, *īoidū* му), а ван ње се преноси на дужину (*sēču*, *udādu*, *vṛshesh*, с *īōīom*). У говорима централне Шумадије углавном нема скраћивања, осим у Неменикућама, где је често и у неким североисточнијим космајским селима у којима је оно ретко (Реметић 1985:60–62). Факултативно скраћивање дугосилазног иза дужине у К (Ивић 1959:398) потврдили смо само једним примером и то у затвореном слогу (*shēsēī* : *shēsēī*).

Дугосилазни акценат у медијалној позицији
иза неакцентоване краткоће

1.27. Дугосилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване краткоће веома добро се чува, осим у неким пунктовима и код појединих информатора. На његово чување или пак померање не утиче постојање односно одсуство морфолошке границе, те стога грађу наводимо само по азбучном реду:

а) *aaa* > *aāa*: *акѣиѣвни* В, *акѣиѣница* МО, *Алекса̀ндар* Т, *краљ Алекса̀ндра* (Гсг) Бд, *Ара̀нџел* В, *багрѣњи* Ло, *баѝшали* Ло Рб, *баѝшинанѣ* Ли, *бело̀јка* В Вн Ј У, *бело̀јке* Го Ло, *беѝно̀нирано* А МО, *блага̀јник* Ву, *благосѝвља* Ло, *благосѝвље* Ли, *богомо̀лка* Се, *бордо̀вске* МО, *Боса̀нка* Гл М, *босѝлка* А, *буру̀нци* А, *по буца̀ци* С, да се не *вамйѝри* Др Ку Су, *вечѐрњу* Ла, *Виѣ̀нишије* Гл, *воло̀вску* Р, *восѝйишије* ВД, *Врца̀нка* П Су, *гала̀миш* Гр, *гласа̀ње* МО, *гледѐлке* (зенице) МО, *говора̀ник* Ло, *госѝйинска* Др, *гусѝйиру* У, *дарѝва* Вн, *девѐше* Гл Се, *дево̀јка* А Бд Би В ВД Вн Гл К Ко Кр Лу МК МО МП Рд С Су У, *дево̀јки* МО, *дево̀јкин* МО, *дево̀јку* Вн Гл ДД Др Ло МО У, *деѝша̀јни* Др, *децѐмбра* Р, *добро̀во̀љаца* Ли, *дозво̀љаваш* МП, *доку̀йим* К, *доѝтера̀ва* Гр, *дрвѐће* Ла, *дубѝнски* К, *дуру̀нде* А, *ћубро̀вник* С, *експедѝција* (експедиција), *Жива̀нка* Ду, *жњѐвѣње* Т, *забра̀не* Ко, *забрка̀м* Ку МК, *забушѝва* Рд, *завѐже* МО Су, *завѝјамо* Гл У, *завршѐно* Ду Се Т, *заврши* Ла Ло, *загла̀виши* Го К, *заглѝбу* Гл, *загу̀ши* П, *задрѐмам* Вр, да се *заду̀жм* Ву Гр Т У, *заду̀неду* Вр, *зајеба̀ва* Ку, *закй̀ва* Ба, *закй̀вано* ВД, *закй̀вева* МО С, *зала̀ма* Бд К, *залѣи* Ли Су, *залѝва* К Кр Ку МК Рд, *залу̀чимо* Ј, *зamaìшено* В, *зай̀али* Бд Се, *зай̀алу* Ло, *зай̀аниши-ла* В Вр Ву Гл П, *зай̀анишише* Вр Рб, *зай̀еваду* Р, *зайѝсан* В, *зайо̀ведам* Ко, *зара̀ди* Кр Т, *зара̀ду* Ву, *засла̀дим* В Мх, *заслѝна̀ви* ДД, *зай̀егне* МК Су, *Заха̀рије* Су, *зашѝйим* Вр МО П У, *зашмркла̀ви* ДД, *игра̀нка* Вл К Ку Ла, на *игра̀нкама* Гл, *игра̀нке* Бд МО Ск, на *игра̀нку* К М Мх Рд С Се Су, *ми идѣ̀мо* Лу, *иза̀жемо* В Гн Ко, *д избй̀ва* В, *избй̀ву* МК, *изва̀ља* Гл С, *извѝчем* Го, *изву̀ко* Вн, *изгара̀ву* Вн, *изглѐда* Т У, *изгрѐва* П, *изгреја̀ва* У, *издѐљено* МО, *изйѝже* Вр Ву Ку Ло М У, *изйѝжем* В Вн Вр Др Су, *изйѝжу* МО Се, *изљу̀билио* се Се, *измѐшам* МО Се Су, *измоѝшаваш* Гр, *изму̀ља* МК Се, *изрѝјамо* Ву, *изру̀чимо* Го МО Се, *ина̀йи* се С, а *ина̀че* А Би Го ДД Др Ко Кр Лу МП Ск, *исвра̀йиши* А Гл, *исйѝрамо* МО У, *исйла̀йи* Гр К Ш, *исйло̀зѣју* Р, кат се *исйо̀ведаш* Кр У, *исйору̀чиши* Ку, *исйрѝчам* Вр Ли Ло МО Рб Т У, *исйѝаче* ДД, *исйрѣсај* ВД Рб, *ису̀шено* А, *ису̀ши* Се У, *ицѐди* се Ла, *ицѐйаш* Ву П, *ишѝшамйо* ВО, *једѝно* Ко Ло, *Југосла̀вија* ВО Гр Ку Лу У, *камѣ̀ње* К, *канцела̀рије* Ко Ло Т, *карама̀нке* Ла, *кешѝјење* Р, *клеца̀лку* (врста љуљашке) Р, *кобасѝца* Мх, *кова̀лку* Ла, *кока̀рду* Ву, *кокоша̀рник* У, *коко̀шка* МО Ш, *коко̀шкама* Ла, *коко̀шке* В Вн Кр Ла М Р Са Се У, *коко̀шку* В Др МО Са У, *Колан̀дију* К, *колѐвку* ВД У, *колѐчке* ВД Вл К Кр Мл МО Се, *кома̀рник* Го, *комѣ̀ндију* Ло Т, *комѝшка* (комушина) Др, *кому̀шка* Гр, *комишй̀ка* Ву, *комишй̀ница* ВД МО, *комишй̀нка* Ли, *комишй̀нски* ВД, *конзѣ̀рве* МП, *коя̀ње* В Гл Др МП Ра, да *кора̀кнем* Др Мх Се, *корѣ̀ње* Ба Бд ВД, *корѣ̀њи* Мх, *косишй̀ије* Вл, *костй̀урницу* Вр, *коча̀ња* В Ра П У, *коча̀њка* Рб, *кошѐње* ВО Ву С, *ис куба̀шора* (инкубатора) Се, *кудѐље* Вр, *кукуру̀ице* МК У, *лија̀рија* Ла Р, *луфйѝра* У, *магацй̀нка* (врста пушке) Мл, од *Македо̀нију* П, *маца̀рке* Ба В ВД Вр МК МО У, *Милѣ̀нишије* С, *момеѝјално* ВД Ло, *мора̀вке* (тип воденице) Су, *у мора̀вку* Т,

муљаџи Вр, мунџиџа В, мушџараџа Лг, набџива Ку, у навџиџе А, наџараџу С, наџрнемо Ш, да наџвиџи Ба, наџуџам МК, наџиџе А В ВО Вр Гл Ку Ла Ло МО У, наџриџимо В, наџриџу А, наџаџе А ВД Вр Гл Гр Ли МК Р6 С Су, наџуџи Кр МО С, наџуџим очи ДД, наџири М, наџивамо МК, наџиџем А Ву Т, наџани Вн Су У, наџану ВО, наџанџе МК, наџаџена Су, наџеди ВК Вр Ву Гл Ду МО П С, наџеџа Ло, наџеџаду В, наџеџива Ш, наџаџрамо Ба, наџеџно К, наџоџиџе Бд, па наџовеџамо (џџиџи) Ш, наџиџе Ла, наџариџ Ко Ш, наџрџаџа Гл, наџиџемо А Ло, наџиџаџ Го Мх, наџланџе ВД, наџлиџни МК, наџлиџну ВД, не наџоџаџам Бд ВД, наџоџџе МО, наџоџеџамо Гн, наџобраниџу МО, наџоџко А Го МО Се, наџурџала Се, наџоџамо У, наџрџиџиМО Ку, наџџиџиџе У, наџоџараџо Кр, наџраџимо Мх, наџраџено А Су, наџавно Го МО У, џмро наџамно (емџаза) Ш, наџборниџа (Гпл) Т, наџаџамо В Ли П, наџаџаџаду Се, наџоџараџа МО П, наџели Вр Ло Су У, наџрасо је Ло, наџрасџо сам Се, наџреди ВО Ш, наџрџаџаџаду В, наџрџимо Др Ла, наџидани Бд, наџаџимо В Ку, да наџ окоџира Ло, наџреџнеш Вр МП Мх Се У, наџреџеш А МК, наџруни Ку Ли Мх, наџиџомбар Ба, наџиџам Гл МО, наџиџаџор ВО, наџаџи МК Рд, наџловку А Т, наџуџиџена Се, наџуџиџимо А МК Се Су Т, наџивамо В, наџлаџене Гл, не наџсавамо се Др, да с наџсимо В Мх, наџанџи Вн ВО Гл Гн Др Кр Ли П С, наџеџа Се, наџлаџне Се, наџраси се В Гл Р Су, да с наџраџи А Гр, наџраџиџа У, наџрска Гл, наџраџе ВО ДД Ло Са, наџраџе У, наџраџџко Ла, наџаџе Гр, наџеџи В Мх, наџеџа В, наџиџе П, наџиџаџница Рд, наџуџеџамо Ву, наџрџиџи Вр, наџосмаџраџниџи Ло, наџосџива Ду, наџосџвне ВК Ко У, наџосџиџимо Ло, наџосџи се А В Др Ло МК, наџосџаџе В Кр Р, наџосџиваџам Мх, наџосџеџе Го, наџосџидем Гл Др МО Р, наџосџиднемо Вр К Ко Ло МО МП У Ш, наџосџивам Вл Р Ра, да с наџосџиџиџи Ш, наџосџиваниџ К, наџосџиџиџа Се, наџосџиџрџа (врсџа паприџе) Ш, наџосџиџрџску Р, наџосџедиџи Ло Се Т, наџосџени К Рд, наџосџеџу Ла, наџосџеџа В, наџосџиџаџиџе Ву, наџосџиџаџи Гл МК, наџосџаланку К Мх Р, наџосџиџизанџка М, наџосџиџизанџску В, наџосџиванџкама Гл, наџосџелџниџа Вр, наџосџинаџсџоџа ВД, наџосџиџоџиџниџа К, наџосџиванџдан ДД Ло Су, наџосџиванџџе Ла, у наџосџенку Ба, наџосџиваџиџи Ло, наџосџиванџрџи Ба Се, наџосџивџемо Ла МП, наџосџиџира Вн, наџосџилиџнарџиџи Р, наџосџиванџне Гн, наџосџиџеџе Вн Гл К, наџосџиванџири се МО Ш, наџосџивџемо МК Су, наџосџивџаџи А Вр Мх, наџосџивлаџимо Би В, наџосџиврне П, наџосџивуко Рд, наџосџиваџа Гр, наџосџивлаџнемо Ла, наџосџиврџиџи ВД, наџосџиввечџерџа (поподоџневна џџина за време џетве) Су, наџосџидели МО Ос Се У Ш, наџосџидиџе А, наџосџидлиџам Бд, наџосџидмџсим Се Су, наџосџидрџиву Р, наџосџидрџла В ВД, у наџосџивџиџи А, наџосџивџиџам МО, наџосџивџаџем Рд У, наџосџивџари В Кр, наџосџивџаџна МО Су Ш, наџосџивџоџни Гл ДД Др, наџосџивџаџем (стоџи) Вр МО, наџосџивлаџемо У, за наџосџивџаџниџа Гн, наџосџивџам Р, наџосџивџубиџи А В Вн Гл, не наџосџивџага Ш, наџосџивџажем Ло М МО П, наџосџивџага се А Вр В, наџосџивџавлам Ра, да се наџосџивџизимо Ву, наџосџивџаниџиџеш ме К, наџосџивџеглан Ла, наџосџивџисана Т, наџосџивџрскаџиџи Мх Су, наџосџивџрасо Ш, наџосџивџреџа У, наџосџивџаџимо Р Са, наџосџивџаџамо Ли Се Су, наџосџивџаџовни Т, наџосџивџинџа (поџерџа) Ло, наџосџивџоџоџниџи ВД Ло У, наџосџивџаџираџ МП, наџосџивџуџе Вр Гр, наџосџивџочарџа А, наџосџивџиџиџе Т, не наџосџивџрџџеш В, наџосџивџалиџи ВД, наџосџивџеџе Бд С, наџосџивџиџамо Ла, наџосџивџаџиџиџе Го Т, наџосџивџивџира Гл ДД, наџосџивџврџнеш ДД МО, наџосџивџрегџаџиџи Р, наџосџивџредџаџиџе се П, наџосџивџреџивџивџаџам Мх, наџосџивџреџиџа Гл, наџосџивџреџаџаду МП, наџосџивџремџим Гн, наџосџивџреџмеџивџаџиџи В, наџосџивџремџиџам Др, наџосџивџреџирџаџамо Бд В Гл П Т, наџосџивџресџаџем П, наџосџивџресџуди Т, наџосџивџреџиџаџе Вр Рд Се, наџосџивџреџиџеџемо МП, па се наџосџивџрџиџивџа Ба, па се наџосџивџрџесџиџимо А Ба Ку Мх Се, наџосџивџриџреџа МК, наџосџивџробџуџиџи МО, наџосџивџровџалиџу У, наџосџивџровџимо Го, наџосџивџродаџа Су, наџосџивџродаџниџу ВД Гл Су, не наџосџивџодаџемо Се, наџосџивџоџрџџимо К Ло Т, наџосџивџоџуџру Др, наџосџивџролуџа Р, наџосџивџромџени МК, наџосџивџромџену Др, наџосџивџронџаџу К, наџосџивџроуџиџиџа МК,

МО, *на̀вѝлци* Вл, да се *на̀гра̀ду* Ло, *на̀дѝва* Бд, *на̀йѝћу* Ку, *на̀ла̀же* МО, *на̀љѝти* Бд, *на̀мѝрим* Гл Ра, *на̀мо̀нѝрамо* Гн, *на̀й̀ра̀ћа* (шаље) МО, *на̀ра̀ни* Бд, *на̀стѝрадам* МО, *нѐмо̀јше* Бд Др, па се *о̀бѝја* Ду, *о̀бја̀ву* Ло, *о̀блѐћу* Бд, *о̀бр̀не* МО, *о̀бр̀ну̀ша* В, *о̀бу̀вај* Ло, *о̀бу̀ко* Бд, *о̀гњѝшише* МО У, *о̀да̀вно* МК Рб, *о̀да̀мно* МО, *о̀до̀бр̀ник* К, *о̀да̀ја* А, *о̀дѐлу* Ло, *о̀до̀бра̀вам* К, *о̀др̀е́ду* Ло, *о̀зѝдани* Бд, *о̀кр̀е́ће* К, *о̀кр̀у́ну* Бд, *о̀ку̀йѝтор* Бд, *о̀лѐји* Вн, *о̀ру̀жје* Бд, *о̀сно̀вно* ВД, *о̀су̀ди* Вн, *о̀су̀дише* Ло, *о̀шѝва̀рај* Вн, *о̀шѝдне* Бд ВК Ло, *о̀шѝдну* Бд, *о̀шѝкѝвам* Ра, у *Па̀ла̀нки* Гл, за *Па̀ла̀нку* К Ло Р, *иѝтѝна̀јсти* Вр, *иѝва̀рског* Вл, *иѝчу́чу* Бд Вл, *иѝлѝћа̀рник* Бд, *иѝрѝнца* МО, *иѝбѐдимо* Ло, *иѝвѐжем* Су, *иѝвѐзано* МО, *иѝвр̀шим* Бд, *иѝдр̀ља* Мл, *иѝжѝ̀рим* Гл, *иѝју̀ри* МП, *иѝка̀жем* Бд, *иѝко̀јни* Ли, *иѝлу̀јане* У, *иѝма̀же* А Бд Ду Ло, *иѝме́ну* Ло, *иѝна̀вља* Гл, *иѝнедѐоник* Кч, *иѝсе́даду* МО, *иѝце́јани* Бд, *иѝце́јано* Бд, *иѝвесе́киња* Бд, *иѝреда̀јше се* П, *иѝредр̀жава* В, *иѝре́си* Вл Гн, *иѝре́реда* МО, *иѝри́меѝи* ВД, *иѝри́че́стим* МО, *иѝрѝ́јај* Ло, *иѝро̀вали* Вн Мл, *иѝро̀да̀внициу* Р, *иѝро̀да́је* К Р, *иѝро̀да́јемо* Бд, да *иѝро̀да́мо* Се, *иѝро̀ду̀жѝва* Бд, *иѝро̀ду̀жим* К, *иѝро̀ре́диш* МК, *иѝу̀ју́лке* Вн, *разѝви́јаш* МО, *разгѝо̀вара* Ло МО, *разме́сиш* Ба, *расѝ́урај* Ло, *ресе́аву* МО, *ру̀му̀нска* Ло, *са̀ра̀ни* Бд, *са̀чу̀вај* Бѝже Бд МО, *са̀чу̀вам* Т, *сва̀њѝва* Р, *сви́рајку* Бд, *сви́рујку* МО, у *Се́леѝцу* Бд, *се́ља́чка* Бд Ј К МК, *си́но̀ваца* А, ја се не *скѝда̀вам* В, *смеде́реѝска* МО, ми се *сме́јемо* Бд У, *сти́удѝра* Вн, *ша̀ли́јанка* (врста жита) Р, *ша̀лу́ске* Ло, *ше́леѝзор* Кч, *ше́лење* Ло, *шѝрѝо̀вца* Вр, *шѝро̀вања* Ск, *шѝроѝ́ра* Гл, у *шѝрча́ју* Гл, *шѝлу́ска* ВО, *убѝва* В, *убѝјница* В Мл, *у̀га̀ри се* Ра, *у̀жѝва* Ли, *у̀йѝу* МО, *у̀кѝчу́чу* Бд, *у̀ну̀йра* А, *у̀йа̀лу* Бд, *у̀йра̀вник* К, *у̀йре́го* Бд, *у̀ра̀ди* Бд С, *у̀йре́ћа́чимо* Ра, *цѝр̀но̀јка* Ј Кч, *че́шѝво̀рна сѝкња* С, *че́шѝр̀на̀јсти* А Го К, *ше́ћеру* Се, *шѝна̀јде́рка* Мх.

На основу изнесене грађе можемо закључити да је дугосилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване краткоће прилично стабилан и присутан у свим испитиваним пунктовима. Примери с непренесеним акцентом скоро су четири пута чешћи од оних с пренесеним (943:232). Пренесен акценат (в. карту бр. 8) чешћи је у Бд (51:21), Ра (61:25), Ду (8:6), ВК (5:3), Кч (5:1). У Бд је пренесен акценат, у односу на непренесен, заступљенији код свих генерација. Код најстарије је преко 6 пута учесталији (26:4), а код средње и најмлађе само за неколико примера (25:17) и (2:1). У следећим селима није забележен ниједан пример с пренесеним акцентом: Би (3), Ву (19), Гр (13), ДД (15), Ко (15), Кр (17), Лг (4), Рд (12) и Са (6). У осталим пунктовима непренесен акценат је у превласти: А (37:15), Ба (13:1), В (58:10), ВД (28:3), Вл (22:9), Вн (20:8), ВО (11:3), Вр (39:3), Гл (41:11), Гн (18:5), Го (13:1), Др (27:3), Ј (25:9), К (24:16), Ку (15:1), Ла (29:2), Ли (18:2), Ло (39:25), Лу (5:2), М (12:1), МК (34:8), Мл (40:30), МО (58:35), МП (13:2), Мх (29:1), П (22:1), Р (27:7), Рб (17:6), С (19:4), Се (41:4), Ск (5:1), СМ (15:3), Су (38:1), Т (28:4), У (53:4) и Ш (21:1). Само смо у Ос забележили један пример с непренесеним и други с пренесеним акцентом.

Ако упоредимо карту бр. 8 и 2, видећемо да /~/ и /˘/ акценат у медијалној позицији иза неакцентоване краткоће имају у принципу исту судбину. Новоштокавске солуције доминирају једино у Бд, селу с динарском метанастанзичком струјом.

Погледаћемо сада судбину /~/ у медијалној позицији иза краткоће у околним говорима.

Иако је за Гл раније утврђено (Реметић 1981:520) одсуство примера с новом акцентуацијом, код наших информатора забележено је 11 таквих облика. Истина, примери с непренесеним акцентом скоро су четири пута чешћи (41:11). Само 2 примера с пренесеним акцентом, у односу на 29 с непренесеним, не оповргавају закључак проф. Ивића (1994:217) о чувању дугосилазног у медијалној позицији иза краткоће у Ла. У К и наша грађа потврђује факултативно померање овог акцента и редовно чување послаакценатске дужине (уп. Ивић 1959:398). Напомињемо да је у свим примерима с пренесеним акцентом на дезакцентуисаном слогу сачувана дужина (б).

Дугосилазни у медијалној позицији иза неакцентоване краткоће у следећим говорима се чува: Врачев Гај и Крушчица (Ивић 1958:327), Уљма (Ивић 1990:201), Жабари (Реметић 1989:269–270), Галипољски Срби (Ивић 1994:26). У говору Биограчића акценат је углавном пренесен, осим у два села, Железнику и Жаркову, у којима је чешћи непренесен, и то у односу 4:1 и 3:2. У космајским селима ближним нашој територији јављају се само примери с непренесеним акцентом. Иза њих следи ареал с недоследно, а потом са доследно пренесеном акцентуацијом (Реметић 1985:53–59). У К-Р говорима Крагујевачке Лепенице дугосилазни акценат из медијалне позиције ретко се преноси, а када се то деси, на дезакцентуисаном слогу чешће се јавља краткоћа (Вукићевић 1995:55–56 и 61–62). У Батовцу (мој материјал) примери типа (*игрѝнка, ђийднемо, јрѝћено*) веома су ретки.

Дугосилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване дужине

1.28. Стабилност /~/ у медијалној позицији иза неакцентованог дужине нарушена је његовим померањем на претходни слог и његовим скраћивањем. Примери у којима се акценат померио јављају се без послаакценатске дужине али и с њом.

Појединачно ћемо размотрити наведене могућности.

1.29. У целини гледано број примера с пренесеним акцентом у благој је превласти у односу на оне са старим местом нагласка (189:180). Иначе само непренесен акценат (в. карту бр. 9) забележен је у Би (1), Ј (1), М (2), Рд (7) и Ск (5), а у односу на пренесен чешћи је у Ба (4:2), Вн (14:1), Вр (9:3), ДД (7:6), Кр (4:2), Лг (3:1), Ли (20:2), Ос (10:3), С (11:8), Су (21:9) и Ш (11:1). Овај тип акцента обично се јавља код глаголских именица, у Гпл. именица, у 1. и 2. л.пл. презента и др. Грађу ћемо ипак изложити азбучним редом, јер ове категорије нису утицале на његово чување или померање:

āāa > āāa: у *Бāчѝнцу* Ба, у *Бѝнѝвцу* Су, *Богојāвљѝће* Вн Рд, *вāрнѝца* С, по *вāшāра* Вр, из *Врбѝвца* Вр С, по *Врбѝвцу* Вр, *вршѝмо* Кр, *вршѝмо* С, *вўчѝду* Р, *вўчѝмо* С Ш, на *гāћāње* Ли, из *Глѝбѝвца* Гл, у *Глѝбѝвцу* ДД, *грѝзѝмо* Го, *дāвāње* Др, *двāнāјсѝа* Ш, *двāнāјсѝе* Т, *дрāжѝнци* Вн, из *Дрўгѝвца* Ла Су, у *Дрўгѝвцу* Ла Су, *жѝ-*

вiмо Го Ос, *заву́чемо се* Лг, *залáмање* Су, *занiмање* Ли, *зáйѣрци* Вн МК, по *пѣт зáййса* Гл, *зiдáње* Ос, *извѣземо* Р Ск, *извучемо* Р, *исѣ́чемо* Су, *исийи́ивáње* Рд, *ју-рѣње* Су, *кóчење* С, *крíиáње* (свађање) Ли, од *Лáзи́иџа* С, од *Луки́иџа* М, до *Луђѣвца* Вр П С, по *Луђѣвцу* Вр, *мигáвци* Ба Вн Ск Ш, под *мóрање* Ву, *муземо* Су, *нáзимче* Ли, *нáзимчѣиџа* Ку, *нáкóнче* МК С Ш, *нáсѣље* Ли Ос Рд, *насѣ́чемо* Ск, *нáчáлник* МК, *нáчáлстiво / нáчѣлстiво* Лг, *обучемо* Вн Р Су Т, *ийи́иáња* МК, са *йáлáђáњем* Ли, *йóвóрку* Мх, *йовучемо* Вн, *йóмóрје* Ос, *йомуземо* Ос Са, *йосѣ́чемо* Гр, *йóсiнку* Вн, *йóсiоље* МК, *йóйкрóвље* Р, *йревучемо* Вн Рд, *йрѣ́демо* А Го Ло Мх Ос Ск, за *йрѣ-зáње* П, *йрѣйсóбље* М, *йрешiiамiiáвáње* Рд, *йрiчáње* Ли, *йрскáње* Би Ву МП, *йрý-йiо́вџа* ДД, по *йу́шева* Мх, у *Рáдiнце* Ос Рд, *развијáње* Т, *расвађивáње* С, *свучемо* А, *сѣ́чемо* Ос, у *шii Сiмiiиџа* Лу, *сiявáња* Ли, у *сiявáњу* Ли, *сiясѣмо* се Ло, *сiйрѣ-љáње* Ли Ло, *сiйрiчѣва* Вр Го Са Ск, *сiйрмно́џа* Ба, *судѣње* (суђење) Ло, *судѣње* ДД Ло, *шунáка* Лг Ос Т, *шучемо* се С, *ђуи́иџа* Су, *уживáње* Ос, *Цѣрјáнски крај* Ли, *Шáли́нџа* Ву Ли, *шишáње* Вр.

1.30. На северозападу и југу издвајају се ареали с веома честим или доследно пренесеним акцентом (в. карту бр. 9). Примери само с пренесеним акцентом јављају се у Бд (6), В (11), Вл (2), Гн (1), К (2), Ко (1), Мл (1), МО (6), Ра (6), Рб (2), Се (5) и У (10). Пренесен акценат је чешћи у А (7:4), ВД (2:1), ВО (6:2) Ву (9:4), Гл (8:3), Др (5:4), Ку (4:3), Ла (5:3), Ло (6:5), Лу (5:1), МК (9:6), Мх (4:3), П (8:7) и Т (10:7). Подједнак број примера с непомереним и пренесеним акцентом забележен је у Го (4:4), Гр (1:1), МП (1:1) и Са (2:2). Следе најпре примери без послеакценатске дужине, а потом с њом:

а) *āāa > āāa*: *пѣт áкова* Мл, *Богојáвљење* Ло МК Мх, *кóлко вáрница* Су У, *вѣжење* Р, *вѣземо* Го, *врiишiiџа* У, *врiшѣмо* Мл Ра, *врiшѣмо* С, *вучеду* Др, *вучемо* А В ВО Кч Лу Мх Ос У, *гáјџа* Су, *дáвање* ВО, *дáемо* МК, *дáјемо* Мх Се, *двáйушiiџа* ДД, *дiсање* В, *довучемо* Се, *жiвимо* Вн Ду Ла Са Су Т У, у *жýрѣњу* Гл, да *завучемо* Ло, *залѣбљáвање* См, *зáйѣвку* С, *исѣ́чемо* В МК МО Се, *исйрoдáемо* Ло, *исйрѣсемо* У, *кóйџа* П, *лѣкова* Мл, *лѣйoџа* С, од *лóйова* Ра, *лúцѣрка* Вр, *љушѣње* Др, *мóрање* Ш, *муземо* ВО Го Кр Мх Су, *мúшење* Су, *навучемо* А, *нáзимџа* МК, *нáкóнче* А, *нáчáлник* Лу, *нѣмамо* А Ву Го ДД Ос Се У, *обдржáвање* Гр, *обóјџа* ВД, *обучемо* Р Су Т, *оврiшѣмо* Су У, *ойлѣвимо* МО, *ошiiу́йáње* Ло, *ошсѣ́чемо* МО, *мii очуйáјемо* В, нiје имáло *йáцова* Ра, *ийи́иáње* Ку, *йодлiвање* В, *йолáгање* Гл, *йосѣ́чемо* МК Р, *йосiiидѣмо* Ла, *йрáшење* Др, *йрдржáвање* (одржáвање трудноће) Ву, *йревучемо* Ву, *йрѣ́демо* А Ба Бд В Вл Гл Кч МК П С Се Т, *йрѣдржáемо* Ву, *йрѣђење* К, *йрѣжiвимо* П, *йрѣзiмѣмо* Гн, *мii йрѣкoйáјемо* Т, *йрѣобучемо* У, *йрѣсѣ́чемо* Ра, *йрiчáње* Лг, *йровучемо* МК У, *йрoдáемо* ДД, *йрoсвѣшiiивáње* Лу, *йрoрiцáње* Лу, *йрскáње* Бд Вр Ву Го К, *расйрáѣѣе* (распаравати) Ба, *расiiвáрање* Мх, *сѣ́чемо* В Гл П Р Су, *сѣ́чѣиџа* Гл Са, *смѣјемо се* У, *сiйрiчѣва* Бд, *судѣње* Ло, *сúшење* Ла, *шрiнáјсiiоџ* Ку, *шрiи́џа* Су, *ђуи́иџа* В Ла Ло П У, *укра́демо* Лу, *улáгање* ДД, *уйо-знáвање* Кр, *чúвање* Ву, *цáкова* Ра, *шишáње* Ла;

б) *āāa > āāa*: *андули́рáње* Гл, из *Бáчiнџа* С, *бáшiiйiнска* МК, из *Бiнóвџа* В Ко П, *бoгoјáвљѣнску* С, из *Глибóвџа* А ДД, *двáнáјскиџа* Ку, *двáнáјсѣи* гóдина ВД

МО, *дванāјстѝе гōдине* А Бд Ву Ку Ли, *дванāјстѝо гōдишѝе* Ос Т, *дванāјстѝога* В, *дрāжѝици* В, до *Другōвца* Др П, *зāйѝевка* Др, *лѝкōва* ВО, *лудѝински* Т, из *Луњѝевца* Бд Вр С, у *Луњѝевцу* П, *мѝнāње* Т, *мигāвци* МО, на *морāње* Ву Р, *нāдѝмка* МО, *нāкōнче* МК С, из *Обрѝнōвца* ДД, *Пōдмōље* Р, *ѝрѝдѝемо* Т, *ѝрѝзѝемље* Ву, *ѝрѝмāње* ВО, *раздвāјāња* Гл, *сāђѝња* МП, од *Сѝлѝвца* Бд, *стѝричѝева* Ву, *ѝрѝнāјстѝа* Гл, *ѝрѝнāјстѝе* ВО, *ѝунāка* Т, *улейшāвāње* Т, према *Шāлѝнцу* Ли.

Након изнесене грађе, указаћемо на стање у суседним говорима, најпре, у вези с чувањем односно губљењем послекценатске дужине, а потом и у вези с померањем акцента или његовим чувањем на старом месту.

Код примера с пренесеним акцентом доминирају они с послекценатском краткоћом (130:50). У К је потврђена констатација проф. Ивића (1959:398) да се новодобијена дужина иза дугоузлазног готово увек губи. И у Ла није забележена дужина на месту помереног дугосилазног акцента. Послекценатске дужине нема у Уљми (Ивић 1990:199 и 201), у Жабарима (Реметић 1989:270), у Чумићу (М. Грковић 1967:112). „У свим селима биограчићких говора, а исто тако и у Моштаници, дужине непосредно иза узлазних акцената чувају се по правилу добро“ (Ивић 1978:143). Дужина се најбоље држи у колубарским и јужнијим „ерским“ селима централне Шумадије, а и отпорнија је на унутрашњем него на последњем слогу (Реметић 1985:62–63). У К-Р говорима Крагујевачке Лепенице послекценатске дужине су ретке и добијене су померањем дугосилазног, уп. *нāстѝōјник* (Вукићевић 1995:62).

Наша грађа из К је потврдила Ивићеву констатацију (1959:398) о доследном померању дугосилазног акцента на предакценатски квантитет. Међутим, у Ла те доследности (Ивић 1994:217) нема, те примери с непренесеним не заостају много за оним с помереним акцентом. Акценат се доследно помера у говору Уљме (Ивић 1990:201), Биограчића (Ивић 1978:137), у колубарским пунктовима и већем делу јасеничких села централне Шумадије. У североисточном делу космајских села нису ретки примери с пренесеним акцентом (Реметић 1985:62–65). Факултативно се преноси у говору Чумића (М. Грковић 1967:112) и Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:58), а не преноси се у Врачевом Гају и Крушчици (Ивић 1958:328), Неменикућама (Реметић н.м.) и код Галипољаца (Ивић 1994:26). У Жабарима (Реметић 1989:270) се у пасусу о спорадичном преношењу краткосилазног с унутрашњег слога на претходни дуги слог нашао и пример *насѝеѝемо* који нам сведочи о скраћивању дугосилазног и о померању новодобијеног кратког акцента. Дакле, на основу овога можемо закључити да је и у Жабарима померање акцента факултативно. У Батовцу (мој материјал) у мањини су примери типа: *чѝтрѝс āкова, дāјемо, да жѝвѝишѝе*.

1.31. Нагомилан квантитет уклоњен је редукијом /^h/: *āāa* > *āāa*: *кољѝко вāрнѝица* тољѝко *ѝāрнѝица* Кр, *вѝзѝемо* Вн Су, *врѝшѝемо* ВО, *врѝшѝимо* Ј Ли, *вучѝѝеду* Р, *вучѝѝемо* А Ли Рд Су, *вучѝѝе* Гл, *гāјѝимо* Су, *жѝвѝимо* Др Ли П, *извучѝѝемо* Вн Р Су Ш, *исѝѝѝемо* Су, *искувāјѝемо* Вн, *исѝѝрѝсѝемо* Су, од *лѝкōва* Ли, *лōјдѝва* ДД, из *Луњѝевца* П, *мигāвци* ВД, *мрзѝимо* Ли, *мрзѝишѝе* ДД Су, *мўзѝемо* Вн Су, *нāстѝōјник* А, *обучѝемо*

Вн Ку Р, *овршѐмо* ВО Т, *овршймо* Вн, *осѐчѐмо* Р, на *ййййања* ДД, *ййййање* Кр, *йлѐвймо* Кр, *йовучѐмо* Р, *йодзѐмна* Т, *йонйшйање* С, *йосѐчѐмо* Р, *йревучѐмо* Ли Ш, *йрѐдѐмо* Ку Су Т Ш, *йрѐйрйймо* Др, *йрскйање* Ла П, *йушѐва* Ли, *рйнййање* Др, *сѐчѐмо* Вр ДД МК П Р Ш, *снймање* Ву, на *сйавйање* П Су, *сйрйчѐва* Ба, *йрйймо* Ли Ш, *ћушймо* Су Ш, *укрйдѐмо* Вр Су, *Шйлынѐ* Ш.

Примери са скраћеним дугосилазним акцентом у медијалној позицији иза неакцентоване дужине веома су чести (73), али нису фреквентнији од оних са старијим стањем (116) и од оних с помереним акцентом и краткоћом на дезакцентуисаном слогу (130). Једино су чешћи од примера с дугоузлазним акцентом и послеакцентаским квантитетом (50). Скраћивање се јавља у: А (2), Ба (1), ВД (1), Вн (6), ВО (2), Вр (2), Ву (1), Гл (1), ДД (4), Др (3), Кр (3), Ку (2), Ла (1), Ли (8), МК (1), П (5), Р (7), Рд (1), С (1), Су (12), Т (3) и Ш (7). Оно је присутно у Врачевом Гају и Крушчици (П. Ивић 1958:328) и Чумићу (М. Грковић 1967:112). Иако се у фонолошком опису говора шумадијског села Жабара (Реметић 1989:270) не говори експлицитно о скраћивању дугосилазног у медијалној позицији иза неакцентованог квантитета, ипак се у дијалекатским текстовима (Реметић 1986:505, 517, 519, 527, 528, 535) нашло неколико примера који сведоче о овој фонетској промени: *нарйвна*, *сбнйца* (Гпл.), *осѐчѐмо* (2×), *накднѐче*, *йлййање*, *завучѐмо*. И у К-Р говорима Крагујевачке Лепенице не спомиње се скраћивање дугосилазног у овој позицији, али се у пасусу (а) о померању краткосилазног акцента с унутрашњег слога на предакценатску дужину наводе и следећи примери: *йрѐдѐмо*, *сѐчѐмо*, *врйскање* (М. Вукићевић 1995:58). Ово нам сведочи да је фаза са скраћеним акцентом завршена, тј. да се сваки новодобијени кратки акценат померио на предакценатски квантитет. Издвајање наведених примера од оних у пасусу (б), као што су нпр. *йо йрйчању*, *скрѐйање* и сл. у најмању руку збуњује читаоца. Међутим, до оваквих ситуација долази зато што природа ових односа није увек тако једноставна. Тако у неким говорима постоје и примери у којима је тематски вокал у презенту или глаголској именици могао бити и кратак *осѐчѐмо*, *йлййање*.¹² Затим, није увек и свуда долазило до дужења вокала пред сонантом *накднѐче*. Дакле, тешко је утврдити да ли су то секундарни или примарни облици. Ако у говору постоје и алтернативни примери с дугим акцентом, који се и у другим ситуацијама скраћује, ми смо споменуте облике доводили у везу с редукцијом квантитета.

¹² Поред већ наведених примера из Жабара и Крагујевачке Лепенице, указаћемо и на оне који се срећу у неким црногорским говорима. Тако у Враки (Д. Пестровић 1973:175) имамо *йрѐдѐмо*, *зѐбѐмо*, *рйсйѐйе*, *шрѐсйѐе*, што се ипак може извести из старијег *йрѐдѐмо*, *зѐбѐмо*, *рйсйѐѐѐе*, *шрѐсйѐѐе*. У гл. именицама имамо *сйрйдйање*, *млййѐње*, *вйкйање* итд. али и *грйнйчѐње*, *кдшѐње* итд. За вокал пред наставком *-ње* код глаголских именица у пиперском говору Стевановић (1940:174–176) тврди да је одувек био кратак и да то представља чување старине. Вукове и Даничићеве дужине у овој позицији секундарне су и јавиле су се као компензација за изгубљен полуглас у слабом положају *-нйје*. Тај дуги вокал могао се јавити само иза краткоће на претходном слогу. Тако у пиперском говору по правилу имамо примере типа *вйкйање* и *држйање*, али и дублетне (*кйзйање* / *кйзйање*) и аналошке случајеве (*навдйѐње* према *навдйѐње*). Дакле, ми када говоримо о променама на нашем терену, не полазимо од овог, већ од новијег стања, оног из којег Вук и Даничић изводе новоштокавске акценатске ликове.

НЕКЕ АКЦЕНАТСКЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ

Јављање /[˘]/ на месту /[˘]/

1.32. У говорима изложеним утицају других језика или у сусрету двају дијалеката с различитим акценатским системима често се на месту узлазних јављају силазни акценти.

Тако проф. Ивић у говорима Срба у Темишвару, Краљевцима (Румунија), Радојеву, Врачевом Гају и Крушчици (Ивић 1949–1950, 145; 1990, 191; 1994, 171 и 1958, 328–329) уочава балканизацију прозодијског система ових периферијских српских говора. Овај процес, поред губљења ненаглашених дужина, подразумева замену дугоузлазног (и кановачког) дугосилазним и краткоузлазног краткосилазним. Процес замене је факултативан и плод је утицаја румунског језика. Тако, нпр. у Радојеву имамо следеће стање: *вода / вџда, чџвек / чџвек, лџајша / лџајша, земље / зџмље, кџлач / кџлач*, али *деџџка / деџџка*, затим *врџме / врџме, рџчак / рџчак, иџшала / иџшала, глџве / глџве, глџвом / глџвом, клџчимо / клџчимо* (Ивић 1994, 171). У неким моравским селима не би требало искључити ни влашки утицај.

У Рачи Крагујевачкој (Јовић 1960:175–6) у сусрету старе и нове акцентуације староседелаца и динараца добијени су примери с /[˘]/ на месту /[˘]/: *чџишири, рџдио, зџве* и сл.

Слично је стање у говору Бд, у којој имамо углавном пренесену акцентуацију и специфичан изговор кановачког (и ређе дугоузлазног) акцента. Тако се у вишесложним речима уместо /[˘]/ јавља /[˘]/ акценат. Ова појава је подједнако присутна и код најстарије и код средње генерације а чује се и код најмлађих. Примере наводимо азбучним редом и по врстама речи:

Бџдљевица, та бџклија, на вџчеру, код вџруне, ђн ђма Гџрана и Гџрицу, оџклија, иџџани, снџџове, за Срџију (2×), није бџла џџараба; џкићена, наџши сџџарији; са џџговима; да те иџмогнем; кџџали, џдџве, џрџџао, сџкрили, џчио.

Код најстарије генерације уместо кановачког чешћи су примери с краткосилазним и краткоузлазним акцентом. На месту кановачког (и ређе дугоузлазног), код обе генерације, факултативно се чује дуг акценат са силазном интонацијом. Ми смо тај изговор обележавали дугосилазним акцентом:

у кукуџруз, да јџши кџња, глџдам кџње, кџњи (2×), мџмка, мџмку, џџаџ (2×), у џџа, а јџ мџјим џџу кџжем, па ђма иџсла мнџго, мџло сџло, цџло сџло, у сџлу, сџсџра; мџн, џџб, и џџга, код џџга; леџџиу, слџџџа; бџли, вџла Бџгу, као дџџе, Со-лџнаџ.

Понеки сличан пример, али сада чешће на месту дугоузлазног акцента, забележен је и у неким пунктовима на северу и западу наше територије:

мџн КМО С, џџб Бд Гр, џџг Вр, та ма сџсџра Ла, дџшла му М, наџшла Вр; џџо кафџни МО; иџвор Вр Су; бџше Ку, бџле Ос, бџли Ш, такџ је тџ бџло МО, вџџдан М, глџдан Ву Ра, сџми су бџли Ра, џџрма Ш, нџџемо Ло МО, ниј Гр, ни ђмџло П, ни ми бџло У, ни нас тџкла Ш, нисам Мх, нисмо Ш, нису Мх, до нџвџа Вр, у ниџаку иџрџију М, иџрџлаз С, иџрозџрче А, иџролазне Гр, код рџзџџа Сџ, да сџџину влџду Ра,

свѣћу Р, *ш̄азе* Ш, *ћ̄рка* Ш, *ћ̄рке* М, *ћ̄рку* Ш (2×), *ӯжа* Р, *цр̄ева* Ли Ш, *чв̄арак* Ли. Реченична интонација је уједначила акценат у следећим придевским речима: ни *ж̄ѣдног*, ни *б̄ѡсog*, ни *г̄ѡлог* СМ.

У примерима које ћемо навести сигурно је било и аналошких уопштавања према одређеним падежима (нпр. А и Всг. и НАВпл. *в̄ѡду*, *в̄ѡдо*, *в̄ѡде* утицали су на Г и Исг. *в̄ѡде*, *в̄ѡдом*, док је Нсг. добијен метатаксом *в̄ѡда*) или другим акценатским типовима (*б̄ѡкращ* према *б̄ѡдњак*, *б̄ѡдем* према *р̄ѣкнем*; *д̄ѡшо* према *р̄ѣко*; *в̄ѡлела* према *в̄ѡлим* итд. Појава уједначавања акценатских система или избегавање различитих акценатских облика у оквиру исте парадигме или исте категорије уобичајена је појава скоро у свим говорима.

У нашим медијима већина спикера и у вишесложницама на месту /ʋ/, који се добија померањем /ʋ/ из медијалне позиције, јавља се /ʋ/ акценат (*м̄ѡл̄иш̄тва*, *ем̄иш̄ије* и сл. Д. Петровић 1996:93).

Не мање важан фактор, на који се све чешће упозорава и у средствима јавних медија (Алемко Глухак у емисији ХРТ од 2.11.01.), јесте тежња савременог говора ка наглашавању иницијалног слога (примери из наше грађе: *Б̄ѡград*, *Б̄ѡчин*, *Ӯдовице* уместо *Бѡград*, *Бѡчин*, *уд̄овице* и сл.).

Након ових уводних напомена, изнећемо комплетно забележену грађу према акценатским типовима и врстама речи:

а) а̄аа > а̄аа: *ав̄густ̄а* Ву, *ӯав̄густ̄у* Ба, *бр̄ѡдови* Ли, *б̄ӯнкери* Ло, *ѡн̄ њ̄ма* Гѡрана и Гѡрицу Бд, *гр̄ѡбови* Вн, *д̄ѡручак* Ло Рд Ск Су, *др̄ѣшеви* Ку, *др̄ѣшови* Ку, *д̄ӯдови* П, *дв̄а д̄ӯкаш̄а* Р, *са д̄ӯлеком* МК, *т̄им Зѡрану* Ло, *з̄умбули* МК, *из̄вори* Вр МО, *на ӣс̄току* МО, *ј̄ас̄туци* Вн МК, *јѡргани* Вн, *кѡмови* Мх, *п̄рави комун̄ист̄а* Ло, *п̄рави комун̄ист̄е* Ло, *комун̄ист̄и* Ло, *кр̄ѣденац* Вн, *к̄укови* Ск Су, *сас кӯфером* У, *код М̄илана* Ло, *м̄ишеви* МК, *ѡбори* Вн, *ѡлуце* МО, *ѡлуци* У, *ѡчеви* Ск, *дв̄а ӣј̄авана* Р, *ѡӣ ӣѡмука* В Су, *ӣѡњчӣћи* Р, *на ӣѡрчӣћи* Ло, *на ӣѡшосу* МК, *у ӣѡшесу* Рд, *ӣѡлце*ри Ву, *ӣлѡкови* Ко, *ӣѡрези* Ву, *ко тѡг ӣѡшока* Су, *ӣрѡфесори* Вр, *рѡдиш̄ељи* МК, *свѣш̄иш̄еници* Ву, *см̄ѡшови* Ву, *сн̄ѡѡве* Бд, *сѡкови* Ку, *сӣл̄ѡвове* Ло, *ш̄ѣкнолог* Вр, *ш̄ѡѡзуи* У, *ш̄р̄ѡѡви* Ку, *тр̄и је убӣѡ Турчина* Рд, *Турчину* Вр, *ћ̄ӣлими* Ву, *ћ̄ӯѡви* МК П, *у ћ̄ӯѡве* МК, *на Х̄ӣл̄лера* К, *ч̄аршави* Ск, *ѡѡмови* В, *ѡѡмбере* Др, *ѡѡмѡери* Вн Гл Рд, *ш̄ѣгр̄иш̄ма* Ко, *ш̄ѣћера* Ла Су, *вѡз̄ило* Се Т, *ѡсус̄т̄ѡ* Ос Р, *дѡс̄ет̄и ӣѡрч̄ѣш̄а* Вн; *за А̄мерику* Р, *у А̄мерику* Ку МК, *у Б̄ѡд̄љевици* Бд, *та б̄ӯклија* Бд, *на вѡч̄еру* Бд, *вр̄ѡчаре* С, *вр̄шалица* Гр, *код в̄уруне* Бд, *свѣ тр̄и дев̄ѡјчице* Гр, *дом̄ѡћица* Се, *дулѡчница* МК, *зель̄аницу* Ла, *к̄анура* У, *кѡмовица* Ш, *кѡсама* Кр, *к̄ӯгача* МО, *к̄ӯглице* МК, *лѡзѡвача* МК, *за М̄аѡцарску* Ли, *у мѡчваре* Рд, *м̄узика* Вн Ла Ли Се Т Ш, *м̄узике* Ла Р, *м̄ушичу* Ку, *двѣ недеље* К Ло Ш, *тр̄и недеље* Лг Ос Ск Ш, *из Нѡмачке* Ко, *у Нѡмачку* Ко Ку Р Ш, *ѡмица* Рд, *ѡш̄ава* Вр Лу, *ѡш̄аву* Вр Лу, *ѡѡк̄лија* Бд, *ӣеӣѡдије* Р, *ѡӣ ӣл̄ас̄т̄ише* Ву МК, *у с̄аксије* МК, *слабине* Су, *за Србију* Бд (2×), *с̄ӯѡча* С, *ш̄ѡраба* Бд Др, *са ш̄ѡрабом* Др, *на ш̄ѡрабу* ВД, *до Ӯдовице* Се, *за сѡло Ӯдовице* У, *ф̄абрика* Р, *ф̄абрике* Ли, *ис Ф̄р̄анцуске* М, *у Ф̄р̄анцуску* Ву Ли, *Ф̄р̄анцускиња* ВО, *х̄амбургу* Ву, *ѡѡцу* МО, *ѡандамѡрија* Вр, *ѡандамѡрију* Вр;

ж̄ивчано П, *кѡмова ракија* Ву МК МО, *кѡмову ракију* Го, *м̄аѡцарски* П, *мѡмачко вѡче* МК, *нѡмачки* С Се, *ѡкићена* Бд, *ӣлѡш̄ене* Р, *у свѣкрѡви* кѡла В, *наши*

сїѣрији Бд, *шѣјкано одело* Р; *мѣјега* Ба Ос, *са његовима* Бд; *на једнога* Рд, *чѣири* Лг Су; уп. и *тѣ ти је* и *гѣйово* Го, *живим* о данас до сутра и *гѣйово* Мх, *гѣйово је* Р, *обично* В ВО Го;

ѣшиковала Мх, *вѣнчала сам се* Ли Ш, *вѣнчали смо се* Ли МК, *вѣдио ме* Гр, *ја сам вѣлела* С, *зѣклали* Вн Вр Кр П Т, *ѣмала сам* Кр, *ѣмао* Мх, *кѣйала* Го Кр, *кѣйали* Бд МК, *ѣдвео* Бд, *ѣдклали* Др Т, *ѣрдѣао* Бд, *сѣкрили* Бд, *ѣчио* Бд, *чѣстили* МП, *чѣстио* МП, *чѣшѣала* Ш.

Овај акценатски тип је најчешћи и јавља се код именица, придева и радног глаголског придева.

б) *аѣ* > *ѣа*: *вѣше вѣде* Се, *лѣвор вѣде* Гл, *мѣло вѣде* Кр Ла, *мѣло мѣлке вѣде* В, *нѣмамо вѣде* Кр, *од вѣде* Се, *од ѣне вѣде* У, *пѣт кѣла вѣде* МК, *о дѣске* А У, *није ѣмала дѣце* П, *брез жѣне* Вн, *код ѣве жѣне* Т, *од мѣје жѣне* ВО, *од ѣвѣ жѣне* Бд, *од прѣве жѣне* У, С, *од зѣмље* Гл ДД, *дѣсет ѣктара зѣмље* Се, *до зѣмље* Гр, *из зѣмље* ДД, *мѣло зѣмље* У, *од зѣмље* Гл Гр Ск, *пѣрче зѣмље* Ву, *зѣмље* Ку, *трѣес ѣри зѣмље* К, *ѣктар зѣмље* П, *от кѣзе* Гл Кр Ло Ск, *до пѣла нѣге* Се, *брѣ сѣстире* У, *двѣ сѣстире* ВК *от сѣстире* Гр МП Мх Ос П Ш, *ис ѣѣшине* Лг, *ко чѣсме* В, *кот сѣве чѣсме* У; уп. и *ѣдсо* Бд Гл Гр Ко Кр Ла МК МП Р Рд Се Ск Су У Ш; *четѣри мѣтра дубѣне* Ву, *из магѣзе* С, *код машѣне* Ло, *од милѣне* Мх, *ис цѣле околѣне* Го, *бѣш* ис *прѣве Црногѣре* М;

ѣн бѣѣа МП, *јѣдан бѣѣа* Ск, *бѣде* А, *бѣју* Се, *бѣлу* П С, *не вѣѣа* П Ск, *грѣбе* П, *тѣ се гѣби* Ш, *ѣна ме дрѣжи*, (дрѣжи ме *полѣко*) Лг, *како се зѣве* Гр ДД Су У Ш, *зѣву* Гр, *ѣма* Ву Гл Го Гр Ко МО Са У, *тѣ се клѣча* Р, *да се лѣжѣ* Су Ш, *лѣжу* МК, *мѣѣа* У, *што се ѣѣче* Гл, *да се ѣдсѣи* В, *сѣрду* У, *рачѣна* Се, *сѣѣѣи* Бд ВО Кр У, *да се ѣѣѣи* Ш;

док ѣн дѣшо Бд, *дѣшо* Вн Ву Го Гр Др Ко Кр Ку М МК МП Рб Рд Се Т У, *зѣшо* Ву, *ѣмо* ВО Ло, *ѣшо* В ВО Ко Кр Лу М Мх Се Су У, *нѣшо* Ш, *ѣдзно* Ш, *ѣѣшо* Го Ко Са Т, *ѣрѣшо* Се, *ѣшо* Ла; *ѣѣшо* Бд Го, *нѣѣшо* Ку Рд, *ѣѣѣшо* Вр Ко П Су У, *увѣшо* Су; уп. и *ѣдсо* У;

кѣји Гр Се, *у кѣју сѣбу* У, *мѣје сѣстрѣ дѣца* Су, *код мѣје ѣѣркѣ* Др, *код мѣје кѣѣе* Ко, *код мѣје мѣјке* У, *од мѣје жѣне* ВО, *од мѣје ѣѣрке* У.

И овај акценатски тип прилично је чест и јавља се обично код именица, у презенту, у м.р. сг. радног глаголског придева од *ѣѣи* и код заменица. У многим новоштокавским говорима акценатски ликови са краткоузлазним на префиксу (*дѣнесѣ*, *ѣсѣѣче*) изведени су из старијих форми типа: *донѣсе* Ко У, *па сѣкно* се *ѣѣѣѣка* С, *па се ѣзнѣсе* Вн, *да ѣсѣѣче* Гр, *да с ѣсѣѣче* У, *начѣѣа* ВО, *одвѣде* Су, *да однѣсе* Ву, *не мѣже* да *тѣ ѣоднѣсе* Ву, *да убѣѣа* А.

Иако у неким новоштокавским говорима показне заменице се јављају с краткосилазним акцентом и дужином (*ѣвѣ*), оне у испитиваном дијалекту обично имају на финалном слогу дугосилазни, те су следећи примери факултативне варијанте старијих облика. Тако смо од истог информатора чули и следећи пример: *ѣва* мѣлада, *ѣвѣ* што те довѣла Ву. Таквих примера има још и у другим пунктовима: *ѣва* прѣлећ Ли, *ѣва* жѣна Т, *ѣва* кѣла У, *ѣво* му четвѣрта жѣна М, *ѣву* ѣвѣлију Ло, и *тѣк ѣна* се *врѣта* отворѣше Ло.

в) *aâ/ > ãa/*: *ба̀крач* Гл Ду Ли Ск Ш, *до̀лай* МК, *командир* Ли Р, *ла̀вор* Гл, *мо̀шор* Вн, *и́рблем* Се, *хо̀шел* Ву, *шо̀фер* Ла Ло, *шу̀рак* ВО; (уп. и Гсг. и Нпл. *ис шо̀га ба̀крача* Ли Ск, *два̀ до̀лаиа* МК, *до̀лаий* Р), са мла̀ком *во̀дом* В, *во̀дом* се попрска Су, *да̀ском* Мх, с једно̀м *жѣно̀м* В, *са жѣно̀м* Ли Лу У, с ово̀м *жѣно̀м* МП, с то̀м *зѣмњом* Бд, *бодѣмо* *и́глом* Ба В, *ко̀сом* ВД ВК Го Гр К С Су, *мѐшлом* Ко , *ру̀ком* Мл; *ве́ином* ВК Го Се Су, *са ше́жином* Гл;

и́мам Го Гр ДД Лг П С Ск Т У, *и́маш* Гл Го Гр Лг, *исѣ́јаиш* МК, *је́бем* ти ма́јку Т, *ко́йам* М, *ко́йаш* Ск, *и́ереш* Ос, *и́лѣшем* У, *и́дси́им* Се, *и́дси́иш* Го Ск, *и́рочи́шам* В, *да и́рдо́иши* Вн.

и́ѣйна́јс два́с Гр, *че́йрес* четвѣрто МК, *че́рес и́ѣше* К, *че́йрес* шѣсте К, *и́еде́сеи* Вр Гл Рд Су, *осамдѣ́сеи* Гл, у *осамдѣ́сеи* прво́ј го́дини Т;

Овај акценатски тип је ређи и јавља се код именица, неких основних бројева и у сингулару презента. У ова последња два акценатска типа (б, в) свакако треба претпоставити и прелазну фазу у којој се скратио акценатован квантитет.

г) *aâa > ãaa*: *и́ѣйна́јсѣио̀г децѣ́мбра* Р, *и́ѣсна́јсѣиѣ* го́дине Ло, *оса́мнајсѣиѣ* го́дине Ло, *деве́йнајсѣиѣ* го́дине Р.

Овај последњи акценатски тип забележили смо само код редних бројева, што не изненађује будући да се и неки од основних јављају с различитим акцен том, уп. *и́ѣйна́јс*, *и́ѣйна́јс*, *и́ѣйна́јс*.

д) *aâ > áa*: *ме́теш* ма̀с и *во́де* сунеш Ј, *мири́шу* Гн, *сме́је* Рб, *у́ио* Гн.

Након скраћивања /[^]/ дошло је до померања новодобијеног кратког акцен та на предакценатску краткоћу или секундарну дужину (в.т. 1.6.а.б.в. и 1.60.б) на којој се потом јавио кановачки. У говору Уљме у тој позицији једино се може јавити краткоузлазни акценат (Ивић 1990:201), а у нашим говорима два кратка /[^]/, /[^]/ и један дуг (кановачки).

Двоструки акценат

1.32. Од времена када је Милан Решетар (1900:ступци 9–11,16,22) веома детаљно описао „дупли акценат“, наши дијалектолози често нису довољно посвећивали пажње овом проблему. Након више од осам деценија Невенка Гошић (1984:233–235) у свом реферату *О њакозваном двоструком акценѣу у српскохрватским говорима* указала је на потребу већег, свестранијег и модернијег приступа изучавању овог, давно уоченог, проблема наше дијалектологије. У раду је наведена и најзначајнија литература о овом проблему.

Двоструки акценат јавља се у оним говорима и категоријама у којима је процес преношења акцената у току. Тако се између старих и нових облика јављају прелазни стадијуми, како је то истакао и проф. Ивића у дискусији поводом наведеног реферата (стр.245).

Овај акценат се среће и у Ш-В дијалекту, али само у говорима с непотпуно извршеним новоштокавским преношењем акцената. То су говори централног Срема (Ивић 1991:282) и тамишке зоне у Банату Ивић... 1994:58). Међутим, професор Петровић (1996 (П): 198) налази двоструки акценат и у неким местима Ма-

чве (најизразитије у Бадовинцима, али и у Богатићу, Мачванском Причиновићу, у околини Шапца, па и у Лозници) и за њега каже да је обичан и код најстаријих и код најмлађих носилаца овог дијалекта. Нада Малетић (1985:60) у говору Боботе, који има четири акцента (˘ ˘ ˘ ˘) и новоштокавску дистрибуцију, налази знатан број примера двоструког акцента и закључује да процес померања акцента још није дефинитивно завршен. Међутим, професор Петровић верује да ће се након темељитијих истраживања у говорима Мачве и Срема показати да двоструки акценат није архаизам, већ иновација.

Ми смо у нашој грађи забележили велик број таквих примера, али нажалост нисмо били у могућности да их и експериментално проверимо. Двоструким акцентом означавали смо оне случајеве код којих се на претходном слогу јављао узлазни тон, а на наредном је остајала висина, која је могла бити нормална или изразита. У првом случају смо на месту старог кратког или скраћеног дугосилазног бележили краткосилазни акценат. У другом случају у нашој дијалектолошкој литератури уобичајено је да се ставља тачка изнад вокала, али смо из техничких разлога писали апостроф. Овај последњи тип јавља се само иза дугоузлазног акцента: *близна́ци* С, *везле́* У, *вукли́* ВО, *људи́* У, *млада́* Кр, *нема́* Го, *Талија́на* С, *ћошке́* МК, *цела́* С; *наја́се* м Т. Упадљиво висок тон иза дугоузлазног акцента забележио је проф. Ивић у Остружници (Ивић 1978:137).

1.33. Двоструки акценат чешће се јавља ако се пред старим силазним акценатима налази дужина. Он се обично не јавља када је /˘/ у финалној позицији, будући да је померање из те позиције давно завршено. Неколико забележених примера (*беда́* Ос, *греде́љ* ВО, *йошидк* Ло, *води́ га* С,) резултат су емфатичког или изговора речи на слоге. Међутим, захваљујући енклитици /˘/ долази у позицију у којој померање више није доследно, већ факултативно. Дужина испред ипак изразитије привлачи акценат те добијамо облике с двоструким акцентом: *ба́ци га* Мх, *би́ла сам* Др, *везло́ се* Гр, *ладно́ ми* ДД, *извучи́ се* Лг, *йољуби́ ме* Лг; *мућак* Ш.

Ови примери по својој структурни блиски су с наредним акценатским типом у којем се најчешће јављају двоструки акценти: *арње́ве* Ку, *ба́ндвина* ДД, *ба́цили су* Кр, *иа се бе́лила* Ск, *бивало́ је* ВО, *болни́це* Др, *болни́цу* Бд ВО М Мх Т, *бо́ндви* Ку, *бу́дила га* ВО, *ва́рзило* Др, *везе́ну* Ба, *вези́вали* Гр, *вика́ло* Мх, *ка́ко се вика́ше* Мх, *вра́ишли* Ос, *Врбо́вчанин* П, *вренги́ја* ВО, *врше́ли* А Ли, *вуче́мо* ВО, *га́јило* Су, *га́јио* ВО, *Глибо́вчани* ДД, *генера́ције* ВО, *гради́ло* Гл, *дава́ли* ВО, *Дими́тријевић* Ву, *дода́вали* Др, *ви до́ђише* ДД, *дођо́ше* Кр Ло, *живе́ли* Др Р Т, *живе́ло* МК, *живе́о* Су, *забра́нили* Ло, *завези́вала* Др, *заври́ила* Ву, *заври́ило* Мх, *заври́ио* М, *задуж́ила* Др, *зајури́о* Ли, *зака́зали* Р, *зайа́лила* Ку, *заради́ла* Др Мх, *заради́ли* Ву, *заради́о* ВД, *заши́ишла* Кр, *зе́јишна* Ло, *изба́цили* ВО, *изва́кала* ДД, *изме́нило* се Гл, *изра́нио* С, *исече́мо* Су, *ислуж́ио* С, *ја́вила* Др, *ка́зао* С, *ка́сци* Мх, *ко́кала* Мх, *ко́кица* Кр, *комор́ија* Вн, *Крва́ишма* ДД, *крени́ли* ВО, *ку́ишла* Лу МО, *ку́ишо* М, *лечи́ла* М, *лечи́о* М, *лини́ју* ВО, *ма́ница* Се, *меси́ло* С, *мо́рали* ВО Мх, *наи́ђоше* Лу, *нала́гали* К, *наљу́ишо* ВО, *наила́ишли* Ву, *наила́ишвале* Ву, *на́рдо* Др Ли Ло, *овде́на* Мх, *овла́дала* Мх, *одју́рила* Су, *оси́арели* Су, *иаза́рио* ВО, *с и́артизи́анима* М П, *и́ензиу* Вр, *и́ензију* С, *и́енсију* М, *ила́ишо* ВО, *и́овами́ришла* ВО, *и́одливка* Мх,

йòђòмо Ку, йòказивàла М, йòмóзèмо Су, йòсáдýла сам Др, йòсýдвì ВО, йрèвóчè-мо ВО, йрèдáвãли МК, йрèобрáзýло Т, йрèсèдник Лу, до йрèсýднице Ло, йрèчèстý-ла У, йрìлýчно ВО, йрìмиò ВО, йò йрìрòди је ВО, йрìчãла Гр Мх, йрìчãли К МО, йрòвòдна С, йрòживèли Ку, йрòјýно Мх, йрòмèнийше ДД, йýшèви Ли, рáдýла Др Рд, рáдýли ВО Ку Ли Т Ш, рáдýло ВО Су, рáдýо ВО Р, рáзбòди Ш, рáзвúјãло Т, рáзрèда ДД, Рáчãни Мх, сáживýмо Мх, сáмá сам сáмчýйãи Мх, сáрãниãла Т, свúрãли Др, Сèлèвчãни ДД, скýйããли Бa, сýããли МП, сýããу М, сýрèмãла МК, сýрèмиãе Мх, шрãжýли Го, шрãжýо Су, шрããла Мх, шунãка Т, ш ðèрýма Кр, ðèркãма Ли, Гó-сýна Ш, убúвãли Кр Ли, убúјãли Ли, унокáзýле се Ла, урадýо Гр, ушèрдýли Ло, цèни-ла С, цýкулáцију Ла, чýвãла Вр Кр МО Мх, цáкòви Ку, шийцýлáцијã Др.

1.34. Двоструки акценат се јавља и у комбинацији с /~/ . То се најчешће дешава када се овај акценат нађе у финалној позицији иза неакцентоване дужине: *бајáгú ВО, вóјскè Ли МК, вóчè ВО, дáвò ВО, дáјý М, дáнã ВО, кãко сам жýвò ВО, жýвú Ку Ли М, зарáстýи ВО, јèдý Ли, кáзò ВО, кáмиòнã ВО, око кóйã Мх, лèжý Ск, лýдú ВО Т, Мýрè МО, йòрáстý Мх, йрìмò ВО, йрòјè Др, йýйã ВО, рáзговáрò М, рáстýи (3.л.сг. през.) ВО, сáчýвò ВО, сèчè Ли, сá сýрãнè Т, ис ðýрбè ВО, удáдý ВО, уђýйú ВО, йа се црнú Мх, чýвò ВО Ли, шýшèдý Т.* Међутим, енклитика није утицала на одсуство делимичног померања /~/ : *мòрò сам Т, ойшáдý ме Ло, йрìмò сам ВО, сáнò сам ВО, смèјý се М; жýвòгá ВО.*

Двоструки акценат јавља се, не тако често, и у примерима са затвореним слогом: *Пáјã Вèлин Т, жýвúм ВО М, сá тòм машýнòм Мх, намóзèм ВО, нèмãм ДД, нисãм Т, йèрчýн Ку, йрèдèш Мх.*

У неколико примера с отвореним и затвореним последњим слогом дошло је до скарђивања /~/ , а потом до његовог делимичног померања: *извèзè Мх, иза мòји лèђú В; оврúшýш Лу, йрèдèш Мх С.*

1.35. Будући да у нашим говорима није уобичајен /~/ акценат, осим у Бд, К и МО, мањи је број примера двоструког акента у речима с краткоћом испред силазних акцената. Он је најчешћи испред медијалног краткосилазног акента: *бо-гáђúи МО, до Бòжýгã Ј, бòстýгã МО, вáрзýло А, вèнчãла сам се Ш, вèчèра К, вò-лòвè МО, говорýли Су, гребèнãју Ра, дáскãма Кч, сá дèцãма МО, договòрýли МК, домãђúица Вл, зàшвòриш Ј, зèчýђи Ра, изýшио М, ìмãли Ку, кúрýју Ву, кòмишý ВО, кòндýйè Ра, лãмгýме Ло, мáјкãло МО, мáрãму МО, нãлòжýши МО, насèлýло се Кр, Никòлић К, нòсýли смо МО, одвòјýли МО, одòцнú МО, остýрèле Су, ошвòрýла МО, ошèлýла се ВК, ойшýгã МО, оцãце МО, йèрнãйу Гр, йòгубýла МО, йòслòвица Се, йòшýшèнýји МО, рáзбòлèла МО, сáвијãче МО, сирòмãси Ло, Србýја Т, шòчкòви МО, унóчèгã ВД, ширòко Р, шýрýкãла сам Ос, шýрýкãли Р; òнú ме Го.*

Ретки су примери двоструког акента добијеног делимичним померањем /~/ на краткоћу: *гласò Лг, зòвè ВО, лèйòшè Гр, мòшã А, да се йèчè ВО, и òни ми се смèјý Ло, шáкò ВО; јèдãн Т, јèрèбãн Ли, слабýнãв К; избòдè шè Кр, ишò сам ВО; сèљãчко одèло Ра.*

Процес преношења кратког и дугог акента на краткоћу најдаље је одмакао у МО, из којег и доносимо највећи број примера двоструког акента типа (*вòлòве, зòвè, јèдàн, избòдè ши*).

Околни говори које поредимо с нашим не спомињу ову појаву. Једино из Батовца (мој материјал) код Пожаревца имамо неколико примера различитих типова двоструког акента: *ба́цѝо, ш̀рећáчѝли; вòдѝо, чèйѝѝри; Бòжѝћ; да ѝрòсѝѝ*.

Дугоузлазни/кановачки на једином или последњем слогу

1.36. У мањем броју облика неких заменица (*мèн, ш̀èб, сèб, њèг*), бројева (*јèднòг*), глагола (*дòћ, мòг, нѝј/нѝ, нѝс, нèћ/нè; ѝчè се*) и прилога (*зòр, дòл, òд, вòд, овàм, овòд* и сл.) на једином или финалном слогу факултативно могу се срести дугоузлазни или кановачки акценат. Ти облици настали су обично редукијом финалног вокала или слога. Њих понекад подржава емфаза и енклиза.

У различитом степену ова појава присутна је и у другим говорима. Сличне примере бележи и Реметић (1985:73) у говорима централне Шумадије и констатује да су они најчешћи у космајским селима. У говору Трстеника (Јовић 1968:30–31) на једносложној речи дугоузлазни се јавља само у *вòд* и *òд*, а на ултими у императиву с енклитиком (*смѝр се : смѝрѝ се*). Незнатно већи избор лексема (*òд јèднòг, нèћ, јàв, нѝс, òд, òнд*) забележен је у говору Левча (Р. Симић 1972:59). Сви ови облици могу се јавити и с финалним вокалом. У инфинитиву се не јавља дугоузлазни, већ дугосилазни акценат (*дòћ, ѝрèћ*). У Жабарима (Реметић 1989:265) су забележени следећи примери: *мèн, ш̀èб, сèб; зòр, вòд*. У Качеру (Д. Петровић 1999:385) /'/' акценат се спорадично среће само на неким једносложним прилозима: *òвд, вòд, нòд, зòр, дòл*. Међу прилозима за место у Драгачеву (Ђукановић 1995:160) нашли смо и овај облик *нòд*.

Узлазни акценти на једином или финалном слогу услед реченичне интонације или након разних вокалских редукија срећу се и у осталим штокавским говорима (Банат, Срем, Бачка, Поцерина, Галипољци, Ускоци, Грђевац), в. код Ивић... 1994:74–5, нап. 82 с ареалом и примерима. Истина, у нашем гвору /'/' на једносложној речи, а испред енклитике забележен је само у четири примера: *Ш̀ѝà ју је Го, ш̀ѝò хè ш̀и ш̀ò мàнзѝѝско Бд, ш̀тò хè ми тѝ ВК, ч̀ѝм вè др̀ѝгим Мх*.

1.37. Након уводних напомена изложићемо нашу грађу по врстама речи и условима појављивања наведених облика.

Различите врсте једносложних речи, не тако често, у емфазии могу имати /'/: *кò* за *мèн* пѝтò дà л јà ѝмам дà л нèмам Гл, *кò з̀нà* кад је тò Ли, *кò то з̀нà* Мх, *кò то з̀нà* ш̀тà је бѝло Мх, па *кò то з̀нà*, јà тò свè не пàмтим Мх, *кò вàмà рèко кò* хè да плàти Мх; *д̀ѝ з̀нàм* јà МО; па кàко, каже, ел нѝкакав снòшaj тѝ нèмаш с њòм?! — *Јà*, реко, нèмам, Дàно! Лг, Да ѝдем јà за пàре (под надницу)! — *Јòк!* Са, *јèл*, òпасно бѝло! Ву; *Бòжж*, сачѝвај А, *Бòжж*, сачѝвај Вр Рб; ш̀тà *мòш* МО, па *мòш*, каже, ДД. Неки од ових облика обичнији су с енклитикама: *ш̀ѝà ли је* Р, да вѝдиш, реко, *ш̀ѝà ми је* ДД, *ш̀ѝà ш̀и је*, мори, кàже мèн мòј м̀ѝж С, па *ш̀ѝà хè ми* МО Ш; *д̀ѝ ми је* тамòна МО, *ш̀ò ш̀и је* К. У уобичајеној реченичној интонацији на заменици *ко*

бележимо дугосилазни акценат: *a kô znâ štã ðe da me çeka u stãroŝti S, up. i kûj znâ Ba DD Ko.*

Након губљења финалног вокала личне заменице и повратна свеле су се на један слог, који може бити дуг (' ^): (код/на) *мѣн* А Ба Бд ВД ВК Вр Гл Гн Гр ДД Др Ду К Ко Кч Лу МО Рб С СМ, *шѣб* ДД Др Ду К С, да *шѣб* заклољемо ВК, ка тн во-лиш *мѣн* и *јã ðу шѣб* Рб, на *њѣг* Ос, од *њѣг* Ло, за *сѣб* Гл Др, у *сѣб* К, *он* би дошли ту Т; грабу се за *мѣн* Бд, пита *мѣн* Бд, тражу *мѣн* Бд, оставио *мѣн* Бд, *мѣн* само што нису вѣшали Бд, око *мѣн* К, а она *мѣн* плѣсну МО, код *мѣн* МО, у *мѣн* С, ко *шѣб* Бд, на *шѣб* Бд, благо *шѣб* Гр, за *њѣг* Вр; или кратак ("): *мѣн* В ВК Вн Вр Гл ДД Ли МК МП П Р С Се Т Ш, *шѣб* В Гл Гр Р Су; *не мѣг* Вн Ву Гр Ко Ла Лу М МП Се. Дугосилазни акценат нарочито је чест у Бд.

Императивни једносложни облици углавном се срећу с дугоузлазним акцентом: *дођ* овãм ВД, *дођ* овãм К, *дођ* сѹтра Ло, *каш* тн њему ДД, *йођ* за нãма С, *ћуи* Ло, *ћуи*, не говори ништа У; *ид* повучи А; *ид* код К.

Прво лице презента глагола *моћи* након редукције финалног -у свело се на једносложни облик с кановачким акцентом: *јã тѣ не мѣг* д упãнтим А, *јã тѣ не мѣг* ни да пãнтим МО, али *не мѣг* да скинем Вр, *не мѣг* д идѣм Гл, *не мѣг* ништа Гл Лу, *не мѣг* да јѣм Го, да *мѣг* и *јã* Го, кãко *мѣг* да кãжем ДД, *не мѣг* се сѣтим Ко, *не мѣг* се *јã* свѣ сѣтим Ос, *не мѣг* да се сѣтим Ш, *не мѣг* да снѣсим тѣ Кр, *не мѣг* да седим Кр, *не мѣг* ни д испричам Ли, *не мѣг* да знам Ло, ма *не мѣг* *јã* то да ти кãжем Мх, сãд *јã* бãш *не мѣг* да ти опишем Ос, ал *јã* *не мѣг* да рãдим Т. Примећујемо да су најчешће употребљени негирани облици.

Негиран облик глагола *није* јавља се у две фонетске варијанте *ниј* и *ни*. Овај акценат најчешће подржава енклитика: *ниј ми* Др, *ниј ми* је Кч, *ниј ми* је свѣкар тѣ био рођѣни Су, и *ниј ме* никат мрзела, свѣ докле чѣек *ниј ми* умро Т, ал *ниј му* трѣбало *ћубре* ВО, *ниј ти* тѣ сѣфте Гр, *ниј ни зайãзио* Гл; *ни ми* било ружно Ду, *ни ми* дãо ВК, ал *ни ми* пãло нã памет В, *ни ми* трѣбало В, *ни ми* дошо чѣек Вн, *ни ми* на тѣ одговорила ништа ВО, *ни ми* тѣ помѣгло ВО, и *ни ми ји* примно Вр, *ни ми* био ѓтац Го, *ни ми* ништа слãтко Го, мори, *ни ми* ништа ДД, *ни ми* је дãо ДД Ду, *ни ми* пѣтребно Ку, ма *ни ми* било до ништа Ш, *ни ми* сã до ништа Ко, *ни ми* Ла, *ни ми* рѣкла МП, а *ни ми* ни пѣтребно Мх, *ни ми* тражили упут Мх, *ни ми* рођѣн брãт П, *ни ми* је бãш било згѣдно Р, *ни ми* био ту мѹж С, *ни ми* било тѣшко Се, *ни ми* било ништа тѣшко Су, *ни ми се* Ш, ѓтац *ни ме* дãо Лг, *ни ме* мãјка дала дãље МК, а *ни ме* било жãо МО, *ни ме* жãо Кч, а *ни ме* ни били никад Рд, *ни ме* стра Ду Ск, *ни ме* стра У, *ни ме* ники премѣрѣ Су, *ни му* је за чување Ву, *ни му* било згѣдно Ла, *ни му* била бољка С, *ни ти* је Ла, она *ни ти* дала Лг, и *ни га* ни жãлила Се, *ни га* опѣвали Т, *ни јом* дало П, *ни ју* бãш право В, али *ни ју* пѣтребно Мх, *ни ни* далѣко Р, *ни ви* је потврђѣн Мх, *ни им* лãко Бд, *ни и* тѣрали да рãтују Ос, *ни се* МК, и *ни се* више ни враћали Рд, *ни се* дѣлили Вр, *ни се* дигла Ло, *ни се* ишло МК, *ни се* кãјала Р, *ни се* мрсило Вр Ли, *ни се* оженио Са, *ни се* рãниле свиње Ло, ѓн *ни се* свãђо никад М, и тѣ *ни се* свãђало Го, *ни се* бãш шãрало Ба.

Ови облици могу се срести и без енклитике, али је то обично испред глагола *имати*: *ниј* имãла МК, *ниј* имãло А Гл Др П Са Т, *ниј* имãло лѹтака ВД, кад *ниј*

имало ВД, *ниј* имало овѣ струје П, *ниј* имало вѣду ДД, *ниј* тѣла Лу, *ниј* љмео Бд, *ниј* у њиву Ск, *ниј* у сѣбу Су; *ни* имало Су, *ни* имало дѣцу В, *ни* писано ништа ДД.

Наведени облици могу се ређе срести и са /^ˈ/: *ниј* Гр, *ни ми давала* Вр, *ни имало* П, *иа ни ми било никако* У, *ни нас шукла* Ш.

И у другим облицима овог помоћног глагола среће се ређе /^ˈ/: тѣ самоубице *нис* се сарањивали у гробље ВО, *нис* се свадиле Ло, *нис* се мѣји сѣнови с њиким посвађали Са; *нис* имали К, што су *бил* и(с) сѣла Бд.

Негирани облици глагола *хшеши* исто имају две фонетске варијанте *нећ* и *не*: *нећ* да је љзем ја Лг, *нећ* да слѣшам Лу, *нећ* да лажем Мх, *нећ* да те поздрљам Р, *нећ* да баѣим дѣте У, *нећ* да те видим У, *нећ* да ти кажем У; кад *не* да му кажем А, *не* да кажем А Др, поштуе, *не* да кажем Ду П, *не* д оставим Бд, *не* д идѣм Кр, ја *не* д идѣм Бд, ја *не* д учим више ВД, ја *не* да нѣсим Вр, *не* да грѣшим дѣшу Ву, *не* ни да помисим Ву, ја *не* да ви се мѣшам Ву, *не* да сѣем Ла, *не* да лажем Ли, ја *не* да бѣем Ло, и *не* д љзем ништа С, *не* да жѣвим С, ја *не* да жѣвим цѣлог вѣка Ш, ми *не* да се удајемо Ву.

Дугоузлазни акценат јавља се на једносложним облицима прилога: *гѣр* Вл У, *дѣл* Го Мх У, *дѣл* код винѣграда ВК, *ѣвд* А Ла Мл Су, *ѣд* ДД Ко Кр Лг Т У, *вѣд* Др П СМ У, *нѣд* Ј, *шѣд* СМ, *шѣн* РБ. Међути и овде се алтернативно срећу и примери с /^ˈ/: *гѣр* ВО Гр Лу, *дѣл* ВО Гр Т, *ѣд* У, *ѣвд* Лг У.

У неким вишесложним речима након губљења финалног вокала /^ˈ/ акценат нашао се на последњем слогу: од *једног* нѣта А, *једног* Ло, како је рѣчио од *једног* ѣшка Мх, па *дабѣм* Су, *ѣд ѣвѣм* ВД, бѣе бѣсе *ѣвѣд* Лг, *ѣвѣд* У, *ѣлѣк* А ВД Гл Гн Го Лг.

Често у емфазии, испред енклитике, уместо /^ˈ/ може се јавити /^ˈ/ акценат: *ѣчѣ се* Ву, *сѣјѣ се* Ли, *чинѣ ми се* Ло, *шѣкѣ е* Лг; уп. и *ишли смо* Кр.

Промена квантитета акценатованих слогова

1.38. Емфаза, реченична интонација, структура слога, чиниоци су који утичу на промену квантитета акценатованог слога. Најпре ћемо размотрити случајеве у којима се /^ˈ/ мења у /^ˈ/ и /^ˈ/ акценат, а потом оне у којима се /^ˈ/ скраћује и ван финалне позиције.

Дужење

1.39. Емфатичка промена квантитета али и места акцента забележена је у футуру глагола *видѣши*: *видѣнеш* Ву Су, ако те, каже, не закѣлем, *видѣнеш* Вр, *видѣнеш* тѣ, ја ћу прѣ да се дѣгнем! — ѣ, *видѣшу* Ву, *видѣшѣмо* се кроз десетѣну дана и јѣпет У, *видѣнеш* цркву Вл.

У Вск. именице *Бѣг*, јавља се емфатичка промена /^ˈ/ у /^ˈ/ акценат: *Бѣжѣ*, сачѣвај А, *Бѣжѣ*, онољика лѣдѣѣа Су, *Бѣжѣ*, па како ћу да седѣм тѣ Ш, *Бѣжѣ*, сачѣвај А, *Бѣжѣ*, сачѣвај Вр. У једном примеру забележили смо само промену квантитета али не и квалитета акцента: *Бѣжѣ*, сачѣвај У. Иначе, јавља се и уобичајен

акцентатски лик: *Бѡже*, сачувај Др. У емфатички изговореној заклетви *бѡгами* С уочавамо промену и тона и дужине трајања нагласка.

У неким прилозима долази у емфазу до промене /[˘]/ у /[˘]/ или /[˘]/ акцентат: *јѣфѣишо* било мнѡго Вн, било је *јѣфѣишо* Ск, дѣте ни бѡлесно мнѡго У; нег *овѡко* Т, *йуно* дечурлије Го, *увек* сам ја йшла у цркву М. Дужењу акцента у прилогу *шаман* поред емфазе, доприноси и чињеница да се акцентован вокал јавља на ултими пред сонантом и енклитиком: *шамѡн ши* ја тѡ дѡнела Ск, *шамѡн ши* ја то распорѣдила како трѣба да се јѣде и баба отвѡра полако врата њѣна Ск, *шамѡн сам* средила кућу М, *шамѡн се* свѡне Ву, и *шамѡн се* ѡна савила Лг.

И у осталим врстама речи срећемо /[˘]/ или /[˘]/ уместо /[˘]/: три *браѣа* Го, а *браѣа* ми йшла, а мѣн нису дали Ск, нѡге се прѡле, *нѡге* се прѡле Ск, ма, *Срѣкиња*, још како ВО; а ѡн *болесан* А, и тѡ није мѡло, нег онако *вѣлика* У, *вѣлику* цркву Кр, *шѡ ши* је К, *йѡлијем* Гн, *йѡчели смо* Т, *шрѣсѣа* чѡда Го; уп. и *видѣ* ја колико живим! М; уп. и *косѣмо* Мл;

мѣне тѡм мѣне тѡм Ск, овај *дебѣли* М, напунио свѣ ѡвљују *йуно* лепѡте Бд; и *шѣѡ* ћу, сѡмо здравље, другѡ ништа Мх; пѡчели смо да *бѣгамо* Бд, а ја кад јурну у крѣвет са свѣ опѡнци, ѡна *дрѣж* па за нѡге овако ѡвати Лг, мѡ унука каже *осѣѡни*, бабо, мѡл тѡ. — Штѡ да останем Т, упрѣжиш брашно, па *йрѣжиш*, *йрѣжиш* Мх, *шрѣбѡле* ми пѡре ВО.

У неким примерима емфаза је сачувала старо место акцента али и његово дужење: Ду, као *звѡнцѣ* сам га чѡво ВО, ѡзне ѡтац *шѡрбу* П, замотан кѡрен у *шѡшѡ* Ос, на *йрѡгѣ* Ли, на *небѣсѡ* Ли; и *дѡђѣ* Р, *зовѣмѡ* МО, да *йоравњѡмѡ* МП, посѣјеш семѣнце па ѡно изникне, па тѡ чупѡмо кад бѣде *нарѡсло* Гл; уп. и *дѡбра* Ду.

Сличне примере бележе и Ивић (1978:143) у биограчићком говору и Реметић (1985:51) у Мисачи у Шумадији. Ареал ове појаве у осталим штокавским говорима в. код Ивића ...1994:74 нап. 83.

1.40. Упитна интонација код неких глагола (*видѣши*, *имѡши*, *моћи*) потискивање постиже се променом места (акцентат се помера на наредни слог) и квантитета (" > ^) акцента: па је л *видѣши*, реко, ја нѣмам зѡбе да јѣм Лу, а е л *видѣши* ти како сам ја њѣму изнѣговала тѣ свѣње Лу, етѣ, *видѣши* какѡ је рѡка М, пријатељу, *имѡши* ли зѣтина? — *ймам*, пријо Ло, је л *имѡ* код вас вршњик? — *йма* сѡцак Ос, Штѡ мѡгу?! *Мѡгу* ли штѡ? (кад јој је дете умрло) Ду, *можѣ* л да ми дѡте тѡ блѡзу ДД, *можѣ* л да ме повезѣте ДД. Тако добијен акцентат може да захвати новоштокавско померање и да се добију форме с /[˘]/ и дужином или без ње. Међутим, ваља нагласити да су ти акцентатски ликови у комплементарној дистрибуцији: тѡ, *видѣши*, ти нѡзиви К, *видѣши* ти тѡ Лг, *видѣши* ти штѡ је тѡ свѣња Лу, *видѣши*, реко, оженила сам вѡга мѡђѣга и ѡн ју не брани да йде М. Овај последњи акцентатски лик може се изводити и из *видѣши* (није забележен у нашој грађи) у којем је само место промењено али не и квантитет.

Стање у осталим говорима в. код Ивића... (1994:71, нап. 76).

У упитним речима померање тонског врхунца постиже се дугоузлазном интонацијом на слогу који је имао /[˘]/ акцентат: *како* ли је било, заборѡвила сам МО, *како* ѡће Кр, *како* ћу Мх, *како* ћеш С.

На једносложној упитној речи може се јавити / ʃ / акценат само ако иза следе обично две енклитике: не мōже баба, не мōже, *шїа̂ ју је* Го; *шїо̂ х̄е̄ тїи то̂ м̄ан-гїпско* Бд, *чїм х̄е̄ дрїгим* Мх.

Ареал у осталим штокавским говорима в. код Ивића... (1994:70–1, нап. 75).

1.41. Дужење пред сонантом захватило је медијални и финални слог. У медијалном слогу сонант се увек налази испред неког од сугласника (ретко сонанта). Између њих, у домаћим речима, налазио се полуглас у слабом положају, чије је губљење и изазивало компензационо дужење.

У навођењу грађе пошли смо од самог стања у говорима, а не од Даничићевог описа акцентуације. Дакле, овом приликом нећемо указивати посебно на оне облике који су код Даничића кратки, а код нас дуги. Грађу ћемо, без обзира на порекло (домаћа или страна реч), разврстати према акценатском типу лексема и сонанту који затвара слог:

а) *балонче* Го, *браїанца* Гл Кр, *бронсани* Ли, *грабуљче* В, у *градинче* Мх, да не *дангуби* В, до *децембра* ВО, у *децембру* Го, *добровољци* С, *Добродолци* ДД, *домаћинсїо* Гр С, *дућаница* Р, *живинче* Гр М У, *звонце* Ло, *јајца* Ш, *јаренце* У, *јединци* ВО, *канїа* В Мх, *каурму* ДД, *квартни* Ло, *керче* Су, *колца* Кр Ск, *кремењарци* (врста пиштоља) ВО, *криланце* Т, *кумче* Мх, *ламїа* П, *ламїе* Гл МП П, з *онї ланци* Су, *ланче* Мх, *ланчић* Мх, из *лонца* Кр, у *лонцу* ВО, *лонче* М С Ск, *марамче* МО, у *моменїу* Др, *мушкарца* Бд ВО М, *мушкарци* А Гр Мх Гл Су У, *Немца* К Лг У, *Немци* ВО Ву Го Гр ДД Ку М Т У, у *новембру* Го, *овна* МО, *овца* Гр Ск, *овцу* Гр Др У, *одавно* ВО Го М, *оданде* У, *їарче* Ву МО Рд С Т, *їарченце* Го, *їензију* А В ВО Гл Кр Ку М МК МО МП П С, *їенсију* ВД ВО Гл Гр МО С Ш, *їенсиу* Ба Ла, *їивце* Гр, *їиљци* Го, *їрангије* Др *їумїа* У, *їунђа* Рд, *їунђу* Су, *їуноглавци* У, *ранфла* ВД, у *ранфли* ВД, *рерна* Мх, у *рерну* А, *свинче* Др, *селанце* Ли, *семенце* Гл Мх, у *сейшембру* ВО, *синовци* Су Ш, *синовче* ДД, *сїанце* Ск, *солїнци* ВД Мх, *їо сїа-ринсїиву* В, *сїарїнци* (стари свет, људи) С, *сїаројка* У, *сїаројко* А Го К У, *сїа-ројку* У, *сїранци* Кр, *їеренци* Др Лу, *їолумбе* (део дреша) Ли, *їорба* Ло, *ћошенце* ДД, *Циганска мала* Мх, *шалцију* У, *шиљци* ВО, *школци* Кр, *шїангла* А Др, *шїанглу* А;

б) *борба* Т, у *борбу* ВО, *жалба* Мх, *жалбу* ДД, *живци* МО, *жмурке* Т, *јарма* ВД К С, *јарму* Гл Мх, *молба* Ло, *молбу* ВО, *момка* А Ба Вн Др С Су Т, за *момка* В Гл, за *їїдг момка* Мх, за *їїдга момка* Вр, до *момка* Са, код *момка* Ск Ш, са *момка* Су, уз *момка* Су, *їирї момка* Ск, са *момком* Др МО Ск, *момку* К М Са, *момци* Кр; *калкан* МК, са *концом* Го Кр.

Када је новоштокавско померање или метатакса доминантнија од кановачког, у неким примерима остаје кратак слог испред сонанта: *кољче* ВД, *момка* К МО, за *момка* МО, с *момка* Ш, *момци* МО; уз *мџма* Су, *мџци* Кр Лу.

в) у *банку* Са, на *блїнсу* Ш, *бронза* В Вн МК, *бронза* Ву Ли МО Су Т, из *Врбџца* Вр С, *главне* Бд, *главни* Ло, *главнима* Бд, *главно* С Т, *главном* С, из *Глибџца* Гл, *Десанка* В, *домаћински* У, *зденци* ДД, *игранка* Ку Ла Су, *канце* Р *јармом* Вр, *лонци* П Т, *љуљку* Го, *манца* (банда) С, од *Марковца* Ло, *мацарка* У, *момку* Са, *момци* Бд ВД Вн Вр Го Ко Ла Лу М МО Мх Р Рд С Са Ск Су У Ш, с *момцима* Ш,

началник ВО, *Олга С, иѣнцер В, йомарѣнца Вн Се, рѣнке Ба, сѣнке ВД, свѣнци У, семѣнка Кр, служѣвка У, шрѣвку МП, фазѣнка Ли, фирѣнга Ли МК, чѣнци Бд У Ш, чобѣнка МК.*

И у овој групи примера може се наћи и понеки с кратким акцентом пред сонантом: *брѣнса Ос, у лѣнци Т, ѣдмба Се.*

г) у *Бѣчѣнци Ба, у Бѣнѣвцу Су, йо Врбѣвцу Вр, у Глѣбѣвцу ДД, дрѣжѣнци Вн, из Дрѣгѣвца Ла Су, у Дрѣгѣвцу Ла Су, зѣйѣрци Вн МК, кочѣѣнка Би В Гл Ду П У, до Луѣѣвца С, из Луѣѣвца П, од Луѣѣвца Вр, йо Луѣѣвцу Вр, мѣгѣвци Ба Вн Ск Ш, нѣзѣмче Ли, двѣ нѣзѣмчѣйша Ку, нѣкѣнче МК С Ш, нѣчѣлник МП, нѣчѣлствѣ Лг, нѣчѣлствѣ Лг, йѣвѣрку Мх, йѣсѣнку Мх, йѣйкрѣвѣе Р, и(з) Шѣлѣнца Ву Ли.*

У наредним примерима дошло је до скраћивања акцентованог квантитета: *из Луѣѣвца П, нѣсѣдѣжник А, йѣдзѣмна Т, Шѣлѣнце Ш.*

д) из *Бѣчѣнца С, бѣшѣйска МК, из Бѣнѣвца В Ко П, богојѣвѣнску С, из Глѣбѣвца А ДД, кѣчѣѣнка МО, дрѣжѣнци В, из Дрѣгѣвца Др, до Дрѣгѣвца П, зѣйѣвка Др, лѣдѣнски (лудачки) Т, из Луѣѣвца Бд Вр С, у Луѣѣвцу П, нѣдѣмка МО, нѣкѣнче МК С, из Обрѣнѣвца ДД, од Сѣлѣвца Бд.*

Кратак вокал пред сонантом настао је пак скраћивањем послеакцентатске дужине: *на зѣйѣвку С, лѣцѣрка Вр, нѣзимца К МК, нѣконче А, нѣчалник Лу.*

ђ) *врѣнѣгѣ Ву, колѣко вѣрнѣйца шѣлѣко йѣрнѣйца Кр, иѣнзѣју Ко Ку МП Мх Ос Р Са Су, иѣнзѣју Ву Др Ко Лу М Ос Ск Т, рѣнѣйѣѣе Др, шѣлѣиѣја Вн;*

Из изложене грађе види се да је дужење пред сонантом + консонант или сонанат + сонант остварено свим расположивим прозодијским могућностима овога говора — дугоузлазним, кановачким, дугосилазним акцентом и неакцентованим квантитетом. Уочене су следеће сонантско-консонантске и сонантско-сонантске групе уз број лексичких потврда: -вк- (3), -вљ- (1), -вн- (3), -вц- (14), -вч- (2); -јк- (1), -јц- (1), -јск- (1); -лб- (2), -лг- (1), -лк- (1), -лн- (2), -лств- (1), -лц- (3), -лч- (1); -љк- (1), -љц- (3); -мб- (1), -мбр- (3), -мк- (2), -мп- (2), -мц- (1), -мч- (3); -нг- (4), -нгл- (2), -нд- (1), -нђ- (1), -нз- (2), -нс- (3), -нк- (9), -нск- (5), -нств- (3), -нт- (3), -нф- (1), -нц- (23), -нч- (7), -нѣ- (5); -њк- (1), -њц- (1); -рб- (3), -рк- (4), -рм- (3), -рн- (4), -рч- (2). Бројке нам показују да се сонант *н* најчешће јавља у комбинацији са неким сугласником и једна од тих група -*нц*- има убедљиво највећу лексичку фреквенцију (23). Вишу фреквенцију има и група -*вц*- (14).

1.42. Дужење само пред сонантом обично је у последњем слогу и сходно томе реализује се дугосилазним акцентом или неакцентованом дужина. Први случај је обичнији и захвата скоро целу територију, а други ређи и јавља се у западним пределима, где је преношење акцената чешћа појава. Дакле, ове две прозодијске могућности су у комплементарној дистрибуцији.

а) -*в*: *йилѣв Др Рд, рукѣв Се Т; шѣкѣв ДД; комлѣв Се, лѣжѣв Би Са, лингѣв (куче) Бд, редѣв Кр Т, сѣкѣв ДД Се, шѣрикѣв Са, шѣјѣѣв (славина) Се, шѣшѣрикѣв Го, лингѣв Бд; ѣкѣв Го Са, ѣлѣв Су, ѣшѣв Вн Ш, бѣрѣв Т, гѣлѣв (гавран) Вн Ос, кѣрѣв Ву К, лѣйѣв Би Лг Ли Ос Р, ѣѣѣѣв У, чѣршѣв ДД Др МО С; ѣѣѣѣв Рд, ѣѣѣѣв Вн; али и *ѣшѣв Ли, ѣѣѣв ВД, чѣршѣв Бд Су, чѣршѣв Бд В ВД Вн Гр Су.**

У маси регуларних облика посебно се издвајају примери типа: *гологлав* Ку, *рђав* ДД, *слабуња*в К Ло у којима је дужина прасловенског порекла, а забележена је у Драгачеву и другим говорима (Ђукановић 1995:102–3, нап. 110). Присвојни придеви на *-ов*: *орџв* Вр, *синџџџв* Ли и присвојна заменица *његџв* Бд В Вр Ву Гл Гр ДД Ку Лг Ло МК МО Ос П Рд С Се Су Т У Ш и у Драгачеву (Ђукановић 1994:103) имају дуг слог испред *-в* (*-џв*). У Гружи (Стевовић 1969:589) придеви на *-ив* и *-ов* имају краткосилазни акценат на претходном слогу *йлашљив*, *гџџов*, а у нашим говорима вокал пред сонантом је дуг: *издржљив* В, *мирољубив* В, *осељљив* Р, *йантљив* Ш, *йлашљив* ВК Гл, *сумњив* С; *гџџов* МО Ос, уп. и именицу *йокрџв* Кр Ш.

б) *-ј*: *келерај* (шанк) Ло, *комбај* ВД Ку Ли МО Рд Се, *коилерај* Р, *йишљерај* Гл Ло, *йшравај* ВО; *йишљерај* Су Вн; *овај* Ву МО, *онај* В Гл Др Мх; *џнај* Бд Гл ДД Др Ла МО; *рајџџ* А Ба Вн Ву Гл Др Кр МО Мх Ос Р Рд С Са Су Ш, *шеџџ* Ба ВД, *херџ* В; *славјј* Су; али и *рајџџ* А В МК П Се Ск Су У Ш, *шеџџ* ВД;

в) *-л*: *астјал* Ба Бд В Гл Го Ли Мх Ос Р Рд Се Т У Ш, *бокал* Др Ла С Т, *вукал* Ла, *генерал* В Вр МК, *ђенерал* В ВО С, *канал* Ло Мх, *кайијјал* Др, *локал* ВО Су, *маршјал* Вр, *мајшеријјал* Гл; *мајшеријјал* Бд; *ајријл* К Ло, *манјијл* МК С; *карфиџл* Мх;

г) *-љ*: *вајшраљ* Ли, *качкаваљ* Ли, *Скобаљ* Вн Ос Ск, *йшранваљ* (трамвај) Р, *фршјаљ* А; *бурџџ* (обор за свиње) Ло; *вијијљ* Гл, *рошјијљ* ВД У, *фијијљ* Р; *йишјџџ* ДД Ло Лу Мх; *йасуљ* Ба В ВД Вн ВО Вр Ву Гл Го Гр ДД Др К Ко Кр Ку Ла Ли МК МО МП Мх П Рд С Са Се Су Т У Ш; *йасуљ* МО;

д) *-м*: *џнајм* А; *Виљџм* ВО, *йробљџм* МП (и 1.л.сг. презента);

ђ) *-н*: *бурјан* ВД, *Вријан* Ш, *голошијан* Ос, *голубан* У, *гусан* К Кр, *дубан* Вн Вр Лг Ло П У, *дуђан* Вн Гл М МК Р Т У, *душман* Го, *јаргован* А, *Јован* Кр Мх, *калкан* А Вн, *кајшан* Ш, *којеран* Ло, *којоран* МО, *којилан* ДД Др, *креозан* У, *мегдан* С, *Мелезан* (надимак) Лг, *орман* Р, *йарјијизан* Др, *йајјан* (патак) К, *йајјлијан* Ли, *йлован* Су, *Слободан* К Ко Кр Лу, *Талијан* Ли С Т, *ђуран* Ло Рд Су, *фидан* Ш; *едан* Ло Т, *један* А Вр Ву Го Гр Др К Ло Мх Ос Р Рд С Се Су Т У Ш, *ниједан* МО Су; *сушрадан* Гр Др, *шаман* Бд В Др К Лг; *бурјан* ВД, *дубан* Бд Ло, *дуђан* К МО Ш, *кајџџан* Бд, *креџџан* Бд, *йлован* К, *ресјџџан* Т, *ђуран* К Ло, *један* А ВД Гл К Ло МО Су; *базџан* А Вр, *шџџан* ДД; *ајурин* Ли, *ајшројин* Мх, *карабин* Кр, *комјин* Вн Ли Са, *костјин* Ли П, *йерчјин* Ку, *рушмарин* ВД, *сакарин* Мх, *салајин* Се, *сајин* В Се, *Сшаљин* ДД, *Сурчјин* Ко, *Цигуљин* Ло; *Ајин* МП, *Гајин* Т, *Гијин* Лг, *Драјџин* К М Т, *Ђурин* Лг, *Ирџин* А, *Пџин* Лг, *Рајин* Лг, *Сјасјин* Мх, *Сјџџин* ДД, *Тџин* Лг, *на Тујин дан* А Гл, *Ћајин* Вн; *авиџан* С, *Агајџан* Вн, *балџан* Ву Др Ло У, *бејџан* Вр Ву Гл Гр Р Се Су Т, *ваџан* Би Вр Рд, *камиџан* ДД, *камиџан* ДД Т У, *нашџан* К С, *најџан* Гл МП, *йлафџан* В Су, *Симџан* ВО, *йелефџан* ВД МП У; *бајшалиџан* Ло, *бајшалиџан* Ло, *најџан* К, *најџан* Вр, *Симџан* ВО; *рачјун* Др К Ко Кр Т, *сајун* А Вн Гл Го МК Р Се У; *сајун* Бд, *Солјун* Бд; *йџшјун* Су;

Примери типа *зџџан*, *зџџан*, које бележи Игрутин Стевовић (1969:590–1) у Гружи, у нашем говору имају дуг вокал на ултими: *йијан* М МП; *земљан* Кр; *звојздџан* Ву Кр, *дрвџан* Ву МК Т, *зелџан* Ку МО, *йошјџан* ДД У, *йрејџџан* У, *црвџан* Лг, *чувџан* Рд, *шарџан* Ли МК; *бивџан* В (н.д. 617). И наредни примери у другим говорима јављају се без дугог вокала пред сонантом: *извџџан* МК, *обуџан* Ку; *зџџан* Го.

е)-њ: *кочањ* ДД К Кр МК Се, *шигањ* В Го Су; али и: *кџчањ* А ВК Др Кч Лу Су.

Истраживања дужења вокала пред сонантима у старијим штокавским говорима и њихово поређење са стањем у новијим штокавским говорима свакако заслужује пажњу.

1.43. Дужење вокала као компензацију за редукцију другог члана самогласничке групе налазимо у следећим примерима: *дџ^о13* Ву, *звџ^о* ВО Вр, *знџ^о* Р, *џрџ^о* Р, *ћџ^о* Ли; *дошџ^о* Ли, *имџ^о* Вр Ву МО Се, *оџишџ^о* Др К МО, *укрџ^о* Ли; *дџвџ^о* Ш, *исџишџ^о* Рд, *лџџ^о* Ли, *џрџџ^о* Р. *оџишџ^о* Р. Овакве форме у К-Р (С-В) професор Ивић (1994:220) сматра прелазном фазом од *дџо*, *дошџо* до *дџ*, *дошџ*.

Скраћивање

1.44. Поред анализираних форми типа *знџ*, *знџм*, *седџ*, *вџчџ*, *вџчџм*, *вџчџмо* у којима је дошло до скраћивања /џ/ у једином, финалном или слогу иза квантитета, у нашој грађи нашли су се и примери у којима се то десило у иницијалном и медијалном иза краткоће. Јавља се обично у емфатичком и бржем изговору, а зависи и од реченичне интонације. Овај акценат често оставља утисак скраћеног полудугог /џ/, а понекад се приближава и експираторном. Међутим, без прецизних мерења о природи овог акцента можемо само нагађати. У будућим истраживањима овог проблема свакако ће бити значајно утврђивање порекла информатора и његових контаката с влашким супстратом или говорима торлачке зоне. У односу на целокупан материјал, укупан број примера је релативно мали:

/џ/ > /џ/ *вџче* Мх, *џџ дџко* У, и џне *дџшу* Кр, *сџд џнема кџћу*, *сџд мџке жџвџе* Мх, у *зџдруги* С, џна *кџже* ВО, штџ да ми *кџже* ВО, а мџј мџж *кџже* М, дџктор *кџже* Мх, а џн *кџже* У, џнећу да *кџжем* А, свџ да *кџжем* ВО, кџко мџг да *кџжем* ДД, да *кџжем* Гл, да ти *кџжем* Мх, кџко ћу ти *кџжем* У, стџ двџес *кџла* ВО, двџјс пџт *кџла* Т, мџјка ВО, мџја мџјка У, од мџјке Мх, ал од мџли нџгу Мх, мџса У, мџсо ВО, да се је мџра, да се живи мџра Ш, џнема ВО, џнемам џшта Мх, кад џнемаш тџ у дџши џнџ / кад тџ џнемаш џнџ у дџши (експ.) Мх, а џнџј џнеће Гл, јџ сам бџла *џрџва* Го, џна тџ мџне *џрџча* Мх, *рџди* Су Т, да *рџдим* Мх, џним *рџдџицима* ВО, ни да пџва ни да *сџвра* Мх, дџ, кџжи рукџм, *сџне*, У, и такџ ти је, мџј *сџне*, било У, *рџди*, *сџне*, *рџди*(3×) — *рџдили* смо, *сџне*, више од... У, *сџјка* У, мџј ти дџвер: *сџџшо*, зџвали је сџџшо У, о тџри *сџрџше* Т, *сџџва* Мх, да јџ *сџџвам* Мх, више тџ џнећу да те вџдим да *сџџваш* У, *сџџвџри* Го, и џто, тџко, тџ *сџџвџри* Мх;

бурџмџи Р, мџја мџјка *изџће* па кџже Гл, *изџрдџм* Мх, да ти *исџрџчам* Мх, *нарџшџм* Кр, да *нарџним* Ш, џн се сџмо *оглџда* 3.л.сг. през. Р, *оџџидџне* Мх, да му *џдџвџкнем* јџ М, *џмџџже* МК, дџеш да *џродџјеш* М, да *џромџним* Мх, и да *разџговџра* ВО, *џџџлим* Мх, *џинџџрска* / *џинџџрска* кафџна Р.

¹³ Из техничких разлога /џ/ бележимо полудуги акценат, а /џ/ редукковано *о*.

1.45. И /ʀ/ акценат често скраћује свој квантитет, али и тон те оставља утисак само удара, који ми, немајући експерименталних потврда и прецизних мерења, обично бележимо знаком за краткосилазни акценат. Истраживачи К-Р говора у лексемама типа *време, дејте, шрава, народ, радиши*, а и *месо, нема* и сл. бележе експираторан акценат. Преглед стања и литературе о експираторном акценту у К-Р говорима даје Милосав Вукићевић (1995:52). Пре него што изложимо комплетно забележену грађу, желимо да кажемо да неке облике можемо сматрати акценатским дублетима (*била / била*), а сви остали могу се свести на околионализме:

/ʀ/ > /ʀ̃/ *Албанци* ВО, *н астијалу* У, *била* Бд Др Кр Лу МО Мх Т У, *биле* Мх Сх К У, *били* Го ДД, *били* су крeвeти, *били* су сандуци, то је прe било Мх, *било* А Ба Бд Би ВО Гр Ду Ку МО Мх Ос Ра С У Ш, ма, било је, мyка вeлика је *било*, али је *било* бoље Мх, *вамйири* ВО, *вeнац* У, *вйна* У, *врeме* Др П Ра, *вукли* ВО, *по глини* У, *Глишић* Гл, *дaли* ВО, *дeйше* Ра, *у дисцанзeру* Ра, *доиссиво* Т, *у зaйшор* ВО, *трeћаци* се *звaли* ВО, *пoп смо га звaли* Су, *јаја* Ву Т, а *ви кaшише* У, *кицeљак* Гр, *криви* ВО, *нaрoд* ВО, *oврше* ВО, *йaрче* Ву, *печeње* У, *у йлyћа* Гр, *йoжив* М С Т, али нeма ја *йoјма* ВО, *йрoзор* У, *синoвaц* Би, *сйoразумeмо* ВО, *ћyиши* Т, *зa yкoр* Гр, *фифирoне* У, *шaмaра* ВО, *бйволи* ВО, *везывaла* сам Т, *везывали* ВО, да би мање се *везывало* МП, *донесывали* ВО, *oййирйлике* ВО, *ййшaју* Ку, *двaнaјс йoживa* К, до сaд би ја то *рaди-ла* Ву, *рaдили* ДД, *нис* се *сарањывали* ВО, *сaрдйна* Ра, *сйрeсови* Ба.

Експираторни акценат

1.46. С више поузданости експираторни акценат бележен је само у два севе-ристочна пункта у којима је знатан удео вардарско-моравске метанастазичке струје (Р) или у којима су информатори истицали своје „бугарско“ порекло (Ш). Тако је у Р(аљи) било 5 породица и 25 кућа вардарско-моравске струје, 3 породице и 5 кућа шопске и 5 породица и 35 кућа тимочко-браничевске, а у Ш(алинцу) 3 породице и 21 кућа шопске струје, 1 породица и 1 кућа косовско-метохијске и 23 породице и 73 куће тимочко-браничевске (Дробњаковић 1925:266–7). Комплетно забележен материјал с експираторним акцентом изложићемо према типу и месту акцента у говорима са старијом штокавском акцентуацијом:

а) /ʀ/ > /ʀ̃/ *ж'ив* Ш, *кљ'уч* Ш, *м'ейи* ВО, *йр'е* Ш, *р'ей* Р; *гр'озје* Ш, *м'ала* Ш, *м'орам* Ш, *н'ема* Ш, *кoйи с'ина* Ш, *ч'ини* Ш; *дев'oјка* Ш, *да нaй'ишем* Р, *oйв'ара* Ш, *да йoд'елимо* Ш, *уг'аси* (3. л.сг.) Ш; *вeйтерин'ар* Ш, *врб'ак* Ш, *дрoбиш* Ш, *oйасн'ик* Р, *йруш'ић* Р, *сйбм'ак* Р, *шифoњ'ер* Ш;

б) /ʀ/ > /ʀ̃/ *били* Ш, *било* Р Ш, *бр'али* Р, *вамй'ири* Ш, *вр'айци* Ш, *вр'аиш* Ш, *вр'еме* ВО Вр, такo e *вр'еме* Кр, окрeће се тoчак, окрeће се *вр'еме* Кр, у тo *вр'еме* Р, oвo *вр'еме* Р, *гл'ава* Ш, *д'ала* Ш, *д'али* Ш, *д'ейте* Р Су, *јаја* Ш, *кол'ера* Ш, *л'уйају* Ш, *мл'еко* Р Ра, *н'арод* Ш, *н'ису* Ш, *oд'ело* Ш, нeмаш *й'oјма* Ш, *йр'ашак* Ш, *йр'озор* Ш, *сac йр'oју* Ш, *у Р'ишy* Ш, *с'ама* Р, *св'ињу* Р, *йo сoк'аци* Р, *ћ'ерка* ми је Ли, *ц'ела* Ш, *ч'ирва* (црева) Ш; *зав'ршио* Р;

в) /ʀ/ уместо непомереног /ʀ̃/ акцента: *бил'а* девoјка Ш, *бил'а* свe цeла Ш, и се не *врн'аф* Ш, *грн'е* Ш, нeма ни *дeй'е* Ла, *дьшиш'ер'и* Ш, *смо ишл'и* Ш, *јајц'е* Ш, *лeй'а* бaба Ш, *он'а* Ш, *рyк'а* Ш, *ш'ьв'а* Ш.

Дезакцентуација

1.47. У разним штокавским говорима, па и у нашем, у зависности од тежишта информације, неке акцентогене речи губе свој нагласак.

Тако именице којима се изражава уважавање остају без свог акцента ако се нађу углавном уз властита имена. То су обично именице којима се означава сродство (*баџа — сеја, деда — баба, кум — кума, њријашељ — њрија, чика / чича — сџирина, шејка, кека*) или титула (*газда, госџодин — госџа, краљ*). Неке од њих су претрпеле разне фонетске трансформације, као што су контракција (*госџодин — госџон — госин — госн, госџођа — госџоја — госџа*), елизија вокала у хијату (*кек-Ђнђо*) или додавање једног покретног самогласника ради лакшег изговора (*кум + а* за м.р.). И у говорима Баната констатована је дезакцентуација именица овог семантичког круга и у фусноти 83 наведени говори у којима је појава забележена (Ивић ...1994:75–76).

Следе примери за именице мушког а потом женског рода:

а) глѣ, *баџа-Илија Р, газда-Јова Ла Ли, газда-Мјлоје В, газда-Ђоко Лу, не ваља, госџодин-Марко Лг, госџодин-Стѣво Др, ја ћу да кажем, госџодин-судџија Ла, госџон-Јоцо Лг, помџи-Бџг, госин-капетане С, добро, госн-Милане Лг, деда-Бѣсан Мл, деда-Бџжа Т, деда-Бџра Го, деда-Влада Вн, деда-Влајко Т, деда-Живота Ш, деда-Јова Ку, деда-Кџста Су, деда-Мата П, деда-Мџка Ду Т, деда-Срѣја Бд, деда-Таса Ск, деда-Тџза Ск, о деда-Саѣе Го, деда-Драги Вн, деда-Бџрџ Го, деда-Бџјко Ш, деда-Ђоко Лу, деда-Цајо Р, деда-Милентџјова кућа Мх, вџди се краљ-Алекса́ндра слика Бд, дође неки кума-Милџсав Вр, је л добио кума-Сѣта Ко, њријашељ-Спа́со Вр, хајдук-Вѣљко Ду, чика-Илија Лу, чика-Станоја се мџчио Ву, чика-Дино У, чика-Дџцо С, чика-Ђуро С, чика-Миладине Кр, чика-Милоше Р, чика-Мџто Ли, чика-Мџћко Ла, чика-Никџла Ву, чика-Стѣво Р, ту је био јџдан чича-Саѣа Го;*

б) *баба-Ђнђа Лу, баба-Бѣла Р, баба-Вџда МК, баба-Гџна Мх, баба-Дана Ш, баба-Дарџнка Р, баба-Жана МК, баба-Заџго Ј, баба-Злата С, баба-Илинка М Ш, баба-Јѣла С Ш, баба-Кристџна Са, баба-Лѣпа Ш, баба-Љуба П, баба-Марта Мл, баба-Мџлица Ш, баба-Мирџана Го, баба-Саѣвка Вн, код баба-Раџѣ МК, код баба-Стеѣне Ш, код баба-Стојане Ш, каџи баба-Дѣси Ко, за баба-Живку Су, баба-Зџру Лг, баба-Раду Мх, баба-Спа́су Вн, ајде, баба-Ђнђо Ш, баба-Дѣсо Ко, баба-Радо Мх, баба-Стеѣно Ш, баба-Мџљин Р, вџдите, госџа-Ђња Лг, јџдна госџа-Рада Т, госџа-Ђно Лг, коџи кека-Стеѣне Ш, кек-Ђнђо Ш, кума-Дѣса Ко, кума-Живка Др, кума-Миланка Ко, кума-Милџнка Су, кума-Марџју Су, кума-Рџжо МП, њрија-Саѣвка Вн, њрија-Милџјка А, њрија-Нато Кч, сеја-Рџси У, црна сеја-Рџсо У, сеја-Рџсо У, сџирина-Лѣпа Ву, сџирина-Мара Ос, сџирина-Тађо Мл, шејка-Живка Вр Др У, шејка-Олга В, ко шејка-Љубџнке Ву, шејка-Гџно С, црна шејка-Дѣсо Ко, шејка-Дѣсо Ко, шејка-Лѣпа Ву, шејка-Рџсо У.*

1.48. Придеви *сџџи* уз име неког свеца и *добар* у поздравима такође могу бити дезакцентунисани:

свѣи-Ара̀нђео Го, свѣи-Ара̀нђо Рб, свѣи-Илија Ку, свѣи-Лука Ку, свѣи-Нико̀ла Рб, за свѣиог-Трѝвуна Ла, свѣи-Стѣван Рб, на свѣиог-Стѣвана Ла, прет свѣиок-Са̀ву Бд, уп. и ја сам то̀ у Свѣио-пѝсмо чѝйѝла С, у Црну-Го̀ру Лу;

добар-вѣче ВД Др МО С, добар-да̀н Ј Ла, добар-да̀н, ба̀бо Вр, добар-да̀н, сѝнко Вр, добро-вѣче ВД, добро-ју̀тро Ву ДД М.

Забележени су и примери са пренесеним акцентом на придев (*добро̀ ју̀иро Р, добро̀ ју̀иро Ла*), али и са нагласком и на једном и другом члану ове синтагме (*до̀бар да̀н А Ву Р, до̀бро ју̀иро ВД*). Ови последњи примери су изговорени са паузом и у емфазу.

У именима црквених празника акценат се најчешће јавља на присвојном придеву:

Ђу̀рђеѝдан Бд В МК МП Р, од Ђу̀рђеѝдана Ли, учи Ђу̀рђеѝдана МО, Иван-дан Бд, Јелѝсијеѝдан Бд, Крстѝовдан Бд, Крстѝовдан Мх, од Мѝшровдана Ли, о Мѝлѝдану В, Пѐшрѝовдан Ло, уп и су̀шра̀дан Вр.

1.49. Приликом означавања приближне бројности основни бројеви чине једну акценатску целину. Најчешће се комбинују једносложни бројеви 2–3, 5–6, али 7–8. Различите су акценатске солуције у овим комбинацијама.

Најчешћи тип је дезакцентуација првог броја уз немењање акцента другог: *два-ѝри Др*, и ја окру̀ним тѝ два-ѝри ца̀ка Т, *две-ѝри ча̀ше Лг, ѝе-ѝѝс Гр П Р*, педѝсет *ѝе-ѝѝс Гр*, њи *ѝе-ѝѝс Лг*, двајс *ѝе-ѝѝс бра̀ва свѝња Вр, ѝе-ѝѝс да̀на Кр, ѝе-ѝѝс да̀нара Би, ѝе-ѝѝс др̀вета Се, ѝе-ѝѝс ко̀ла Др, ѝе-ѝѝс месѝци Р, ѝе-ѝѝс ца̀ка С, ѝе-ѝѝз да̀на К, ѝе-ѝѝз да̀нара Мх, ѝе-ѝѝс чо̀вѝка Вн*, па по̀сле *ѝе-ѝѝз да̀на М, ѝе-ѝѝз го̀дине Вн*, има јѝдно *ѝе-ѝѝз го̀дина Ос, седам-ѝсам А Ли МО Р СМ*, по *седам-ѝсам Би*, педѝсет и *седам-ѝсам П*, па има *седам-ѝсам го̀дина А, седам-ѝсам го̀дина ВД МО, седам-ѝсам го̀дине Р, седам-ѝсам да̀на СМ, седам-ѝсам детѝта Р, седам-ѝсам да̀нара Би, седам-ѝсам ѝлада А*, и кѝпу *седам-ѝсам ја̀гњат Ос*, би́ло је *седам-ѝсам Јѝцѝи (ку̀ћа) Лу, седам-ѝсам ко̀мада СМ, на седам-ѝсам мѐста Вр, седам-ѝсам до десѝт мѐтара Ли*, на̀с *седам-ѝсам са̀мо жѐнски У*, уп. и *ѝе-ѝѝнајс Др, ѝе-ѝѝнајс ку̀ће изгорѝле Р, ѝе-ѝѝнајз бра̀ва ова̀ца МК.*

Код једносложних бројева у првом се често губи тон, а остаје само квантитет док други чува свој акценат: *ѝѝ-ѝѝс А Рд*, по *ѝѝ-ѝѝ зрна Су*, тријес и *ѝѝ-ѝѝс милио̀на Гл*, ја има́м та́м *ѝѝ-ѝѝс па̀ри на̀зуѝца Го*, *ѝѝ-ѝѝз батѝрија С*, то̀ је би́ло прѐ *ѝѝ-ѝѝз го̀дина С*, по *ѝѝ-ѝѝз гр̀ла Гл, ѝѝ-ѝѝз дѐца Го, ѝѝ-ѝѝс бра̀ва Вн.*

Из ових облика лако су настали они у којима се акценат другог пренео на дужину, а послееакценатски квантитет изгубио. Иначе, послееакценатске дужине чувају се у неким новоштокавским говорима, као нпр. у Колашину: *два-ѝрѝ, ѝѝ-ѝѝс, ѝѝ-ѝѝс-седам* (Пижурица 1981:154), у Драгачеву *ѝѝ-ѝѝс* (Ђукановић 1995:108), у Моравици и горњој Студеници *ѝѝ-ѝѝс* (В. Николић 2001:264) итд. У нашој грађи нашле су се комбинације 2–3 и 5–6: *два-ѝри да̀на Бд, два ѝри Се, две-ѝри ВК Кр, две-ѝри бо̀рбе ВК, две-ѝри го̀дне СМ, две-ѝри со̀бе Вл Ра, ѝѝ-ѝѝс Бд ВК Др Ла Ли П Ра*, по *ѝѝ-ѝѝс В, ѝѝ-ѝѝ зрна Го МО, ѝѝ-ѝѝс ла̀наца Гл, ѝѝ-ѝѝс мѐтара МО*, тријес *ѝѝ-ѝѝс мѐтара С, ѝѝ-ѝѝс милијарде Кр, ѝѝ-ѝѝс милио̀на Р, ѝѝ-ѝѝс мо̀мака Бд, ѝѝ-ѝѝс ова̀ца МО, ѝѝ-ѝѝс пута МК, ѝѝ-ѝѝс фла̀ше Ку*, прѐ

йе-шез година С, *йе-шез* године МК, *йе-чес* Ву. Ако се уз други број нађе мултипликативни формант *йуш(а)*, први губи свој нагласак, а други се јавља у форми у којој би био и ван ове комбинације: *два-йријуша* П, *ўзне се два-йријуш* ВК Кр Ра, немачки авиони *два-йријуш* нападали С.

За изражавање приближне бројности обични су и примери у којима је сваки број задржао свој акценат: *два йри* дана М, *два йри* трла ВО, *два йри* цака С, *две йри* Кр, *две йри* године Го Мх, *две йри* длаке Ла, *две йри* недеље МК, *две йри* сорте Ос, *чеййри йеиш* кила Се, *чеййир йеиш* краве МК, *чеййир йеиш* прскања Гр, *йеиш шес* кўћа Гл, *йеиш шес* лўди Го, *йеиш шес* милиона Р, *йеиш шес* народа Го, *йе шес* Гр, скўпу се по *йе шес* десетину, штā јā знāм Кр, *йе шес* брава У, *йе шес* кѡмшија А, *йе шес* тѡна Се, *йе шез* година С, *седам ѡсам* брава оваца Лг, *седам ѡсам* стѡтина йљада Ос.

Број губи акценат у конструкцијама типа: *йри-месеца* Ду, *седам-дана* Ду.

1.50. У овај параграф сврстали смо различите врсте речи које су услед реченичне интонације изгубиле свој акценат. Тако се међу њима налазе личне заменице 3. лица: *они кажу дўшице мѡја* Го, *она каже сўйра дођи* Р; именичке: (Шта је имало у колиби?) — *Шта* ѡнеш. Го; и показне: *овај*, жњело се српом ВО, дошо лекар, *овај*, дошо лекар па купио кола био М, *овај* ми млађи ми стрџ ни га ни ватала ѡбавеза Го, уватише *ови* наши коње и чезе да отиду у Паланку да виду ДД, метем мало цем, *онај* пекмес Су, па га цвокамо *оно* бега Ш, *оно* с уквари Го, кад Млади Ђурђевдан *оно* се иде на урањак Р, па уплетем *оне* трње Р, *шо* ј било народа, народа Бд; придеви: *йрошле* годне Ду СМ.

Дезакцентовани могу бити и прилози: па тако жњеш *колико* мѡж д увати срп Ос; број *један(о)*: па метемо *један* трўпац Р, *једно* ѡ друго Су и узвик: *куку* мене, слатка Злаѡ С, *куку* мене Ра, али и *кўку* мене Ра.

Приличан је број примера у којима су различите глаголске форме изгубиле свој акценат. Тако се дезакцентовани облици презента могу свести на следеће форме: *јеси* — *јес*, *оћеш* — *ош*, *кажеш* — *каш*, *каже* — *кае* — *ка*: *каже*, *јес* йзрачунала Гр; него, *реко*, *оће* ти да бўдеш спреман да доћеш Вр, немѡј да тераш, *каже*, тако *оће* да *закачиш* Вр, (Колико он има година?) — *оће* да йма и ѡн педесет пе шес Гр, јў, Зѡро, *оће* ти изгори кѡса! Гр, *каже*, Дйвна, *оћеш* д идеш на вашар? Т, *оћеш* да ми кажеш? У, *ош* овѡ Ли; *каже* јел йма кѡј да те замѡни, *реко*, нема нйко ВО, и ѡн каже, *каже*, затвори и ајде са мном ВО, ладна вода, *каже*, сат се н иде у бању Го, и ѡни су рекли: слободно, *каже*, идите, немате проблема Мх, ѡн, *каже*, није мѡго да издржи Мх, јѡ, нема, *каже*, кўј да ми чува ѡвце Т, јў, *каже*, кака је матѡра млада, *каже*, У, каку Брену, *каже*, У, *каже*, ајд изиђи напоље У, *каш*, штā је?! У, сведѡци, *кае*, тў нѡ да важу Ло, брѡ, бѡга ти љубим, *кае*, зар је мѡгуће, *кае*, да си ме зафркно Гр, *ка е* (каже је ли) знāш за бунар Гр.

Аорисни облик *рекох* свео се на дезакцентовану узречницу *реко* која, углавном, значи „помислио сам“ (Ивић ... 1994:77): а, *реко*, а јѡли смо прѡ Го, па *реко*, знāш како, докторе, ми смо, *реко*, сељаѡци лўди Го, *реко*, не познајем те ѡпште Гр, штā би ти радѡла, *реко*, јā би купиѡла авиѡн Гр, *реко*, ваљда није ДД, *реко*, ѡдо јā сама Др, прѡко, *реко*, спāвају Др, па, *реко*, нйсмѡ га вѡдѡли Лг, ијў, *реко* Са, вѡдиш, *ре-*

ко, оженила сам вога млађега ... виш како Бѣли, Бѣли га звали, виш, *реко*, Бѣли, *реко*, иде (му) жена свуда, он ју не брани М, *реко*, нема више баба-Дивна Т, Росо, *реко*, чѹем У, а ја, *реко*, нећу више У, *реко*, нећу У, Шта си, *реко*, био саз Бреном!? У.

Преношење акцената на проклитику

1.51. На нашем подручју забележено је и староштокавско и новоштокавско преношење на проклитику, при чему је ово друго знатно ређе и везано је углавном за западније пунктове, нарочито Бд и ређе МО и К. У неким пунктовима (Ла МК Ш и др.) оно је нанос из стандарда. У кановачким говорима на проклитици се може наћи и кановачки акценат (*на дно*). Треба рећи да се преношење не реализује са стопостотном доследношћу, те се могу срести и примери типа *не знам / не знам*. Грађу ћемо изложити према типу преношења, квантитету акцената који се помера, врсти речи, облицима и броју слогова акцентогених речи и проклитика.

И на нашем терену акценат се углавном преноси с једносложних и двосложних речи, а нису искључени ни примери типа *у разговор* и *то ни прође дан* Т. Он се најчешће преноси на предлоге, негацију и ређе на везнике.

Старо преношење

1.52. Као што је и очекивано, у говору са старијом штокавском акцентуацијом присутно је метатаксичко померање акцената на проклитику. Најпре ћемо размотрити грађу у којој се помера /[^]/:

$$a \hat{a}(a) > \grave{a} a(a) \grave{a} \bar{a}(a)$$

а) Негиран презент глагола *знаћи* у многим, па и нашем говору, има акценат на негацији: *не знам* Бд Би В ВО Ву Гл Го Гр К Кч Ли Ло МП Мх Са Ск Т У, *не знаш* Го ДД Лг М Мх У, *не зна* ДД Др П Се У, *не знамо* Гр Р С, *не знаше* Др Мх, *не знаду* Бд Лу, *не знају* Бд П Су Ш, *не зну* МО; уп. и *не сме* Мх.

У наредна два примера емфатички изговор сачувао је акценат на глаголу: *нек сте школован не знам* колико М, *саг сам изашла и не знам* дѣ сам Ск, *не знају* А Др Мх.

б) Речца *не* носи акценат у негираном кондиционалу: *не би ти га дао* В.

в) С појединих једносложних облика личних и именичких заменица и неких бројева акценат се такође помера на предлог: *за мном* В Гл Кр Ла Ло Мх Рд Се Т У, *са мном* А Бд В ВД ВО Ву К Ко Лг Мх С Т У, *код ње* Мх, *на шѣа* У, *о шѣа* У, *у шѣа* ћу Ву, *у шѣа* било Гр, *нема у шѣа* Др, *обучу* га *у шѣа* има Ли, *у шѣа* се возила Ли, *нисмо имали у шѣа* да јемо П; *за љри* сага прѣви се свѣ Ло, *у љри* сага Ло. У говору Бд дужина се сачувала на затвореном слогу *за њим*, али не и на отвореном *на њу* Бд.

г) У изразу за количину и *ио* акценат је доследно померен на везник: *сад кошта* ђаво *и ио* Би Гр, *метар и ио* Би, *метар и ио* Гр, *два и ио* дана В, *два и ио* ѣктара Т, *два и ио* месеца Мх, *четири и ио* године Вр, по три *и ио* Др, *ѣктар и ио* Кр, *годину и ио* Ск, *месеца и ио* Су.

д) Акцентован предлог и једносложна именица најчешће имају неко од прилошких значења¹⁴: *стање за враиш Лу, јарам за враиш Се, на дан Ли*, изваљамо мало *на дуж* (тесто) Гл, *гѳр ми не да љвис* Гр, *истѳрам стоку и љглас* пѳвам С; а шајкачу му мѳтем *на глав* Ло, али и у *град* Др, у *круг* Мх, *идем седам у лад* Су, *отидне у свѳш* С, *стаљаш у џак* неки Гр, у *џак* Т.

ђ) С неколико двосложних лексема, најчешће оних које означавају делове тела (*глава, рука*) и обично у устаљеним изразима (*дѳлимо за душу, памет љ главу, пољубим љ руку* и сл.) акценат се преноси на предлог.

Најчешће је то у Асг. и пл. ж.р.: *главу за главу* Ос, *љзи маљо за душу, њима за душу*, а *нама љ гушу* Ј, *тѳ д љзнеш* Живану *за душу* С, *ми дѳлимо за душу* Су, *дала за душу* Ш, *тѳ ја мѳрам њѳму да с увѳтим за руку* С, *стѳже он мѳн за руку* С, *маљо га вѳдим за руку* У, *мѳтем на главу* Ј Ра, па се лѳнче сѳпа *гѳр на главу* М, *шубѳра на главу* Р, *мѳћу на глау* Вн, *мѳтем онљ цљцу на глау* Го, *маљо љду на сѳрану* Лг, *мѳто тѳрбу љдѳ главу* Лг, *љдѳ руку* ВО, да га увѳтим *љдѳ руку* Кч, *ја ћљпи* (ухвати) *рљчно-га дѳвера љдѳ руку* С, *мѳћемо љдѳ руку* Су, *нѳсу љд главу* били П, *дѳће ти памет љ главу* Гр, он *како лежи овѳга љ главу* љдари Ло, *дѳшло љ главу* Лу, *свѳ ми тѳ љ главу* стојѳ М, *љ главу* Р, *пољубимо дѳду љ руку* А В, да пољљбиш свѳкра *љ руку* Гл, а *ја га пољљбим љ руку* Ло, *љубимо љ руку* Ло, и остѳне чѳлакас *љ руку* Ло, да га пољљбу *љ руку* С, *љ руку* У; *љвати младу за руке* Бд, а *ја га увѳти такѳ за руке* С, *тѳ* (варзило) *нѳ да с отѳре на руке* А, *раћѳје смо крунили на руке* А, а *штѳ кѳпаш на руке* Вр, *свѳ на руке* смо прѳли, *на руке* Ос, *жњѳли смо на руке* Т, *шѳли на руке* Ш, *опѳнци љ руке* А Гл, и више га није *љзео љ руке* ДД, *јѳш ја плетѳм љ руке* Ј, да ми мѳтеш *љ руке* М, а *тѳ дѳшло мѳн љ руке* С, *љ руке* Гн У.

Примера с непомереним акцентом знатно је више, а ми наводимо само мањѳ део: *љзме за рљку* младу А, *за рљку* МО У, *на главу* Кр, *вал на главу* мѳту МО, претѳра кѳла *на руке* ВО, *на руке* Вн, да ти дѳђе памет *у главу* Гр, *удѳри ме нешто у главу* Др, *у главу* Ло, *та се свѳћа њѳму стѳви у руке* Гл, *у руке* Го, *реѳму љмам и у руке* и у главу П, *свѳки ми тљтно у рљку* паре В, *мѳтем у рљку* МО, *у рљку* МК Т; *за руке* Го.

е) Овај тип преношења бележимо и код именица м. и ср. р.: ако мѳж *дѳ мрака* да срѳдимо Гл Лу, па *тѳ трѳба дѳ мрака* ВК, *тѳ јѳш за мрака* се уради (ујутру рано на Божић) А, ма нек *љде љврага* Т; *прѳвимо ѳ љсѳѳа* неку пѳту Ш, уп. и *удѳри га љ груди* Ву.

а *ѳ(a) > ѳ a(a)*

1.53. Нешто је већи број примера у којима се /^ч/ помера на проклитику. Најчешће је то у предлошким конструкцијама с акузативом. Најпре ћемо навести једносложне примере, а потом све остале, најчешће двосложне и спорадично тросложне.

Најбројнији су свакако примери с Асг. именица ж.р. и неким од предлога с месним значењем:

¹⁴ Лепу диференцијацију у том смислу за трстенички говор даје Јовић (1968:35–36).

а) и спуштим га *на зем* Ло, баџи сламу *на зем* Р, *на зем* да се седи Р, да падне *на зем* Р, па спавај *на зем* Р, ако даш *на зем* Су, он је удари *о зем* Р, пободеду *дол* у *зем* и *гор* даџице Гл, забодемо главу у *зем* Р, па се у *зем* забóла Р;

б) тó се залéпи *за земљу* Ло, црквѣнско да ти се закачи *за ногу* да не дѣраш ДД, идеш у школу *на брзину* Гл, тó смо *на брзину* сређили Др, градио *на брзину* Ос, купи бакраче па *на воду* МО, *на земљу* Кч, и поседамо *на земљу* Ба Ск, вучи, сине, *на земљу* Гл, и тó се сѣдне *на земљу* Го, мѣте се *на земљу* МО, сѣднемо *на земљу* А, вучи, сине, *на земљу* Гл, изиђемо *на игру* д љдемо у порту Гл, отиђемо *на игру* Су, *о земљу* Гр, кад је било *и ред зору* В, и *и ред зору* га óдно дрóти Са, *и ред зору* У, *и ред зору* П, у *гору* (из песме) МО, у *земљу* жива не мóгу Гл, не мóгу жива у *земљу* МО, побију *цѣви свѣ дол* у *земљу* Кр, мотиком па свѣ у *земљу* (удара, 3×) М, набијеш у *земљу* Мл, у *ногу* А; *на ноге* Бд, није пошла ни *на ноге* С; али и за *ногу* У, а ја лѣгнем на *земљу* У, не мóg да стáнем на *ноге* Ко, прѣшла у *воду* Гр, у *воду* МО, у *гору* МО, у *ногу* Т.

в) Устаљени изрази чине једну акценатску целину у овој групи примера: па кад бóде *на есен* Р, пáло *на љамеш* В, *на љролећ* кóпи В Вн, а *на љролећ* рáстѣ Су, пóсе *ио сѣтарос* родѝла Су, *и ред јесен* Др, ка дóшло *и ред љролећ* Ло, у *есен* Кр МК, у *јесен* Вр Ву Кр Ку МК Рд, у *јесен* кад бóде В, кад бѝде у *јесен* Вн, он је љмро у *јесен* В, ја сам дóшла у *јесен* Гл, порѣже у *јесен* ДД, отишли у *јесен*, а дóшли у *љролећ* ДД, у *јесен* бѣре се Су, стóпио је Нѣмац у *љомоћ* Лг, у *љролећ* подрљáчим Р, у *љролећ* Ву Кр Ли МК МО, пóсеје у *љролеће* Ј, он је љмро у *љролећ* В, кад бóде у *љролећ* В, (ми ће да с одѣлимо *на лећо*) и у *љролећ* правили кóћу Вр, лáни кóпили у *љролећ* гáорска кóла Гр, (отишли у *јесен*), а дóшли у *љролећ* ДД, у *љролећ* рѣже се К, кад је било пóсле у *љролећ* Ло, кад бóде у *љролећ* Р, ја сам отишла зими, а у *љролећ* сунце грѣје Ск, у *сѣтарос* МО СМ; али и у *љрòлећ* МК; и мѣн дóђе на *љамеш* нѣшто Ло.

Овде ћемо навести и именице које су се некад деклинирале (у двојини) по *i*-промени: *на очи* Ко, пáо ми мрáк *на очи* Ра, *за уши* завијо (бркове) Ло, али и баџи ју на *очи* Вр, ја не вѝдим на *очи* Др, и сá тó ми *и ред очи* Ко, ја му глѣдам у *очи* Лг;

у *госѝи* Бд Рд У, ма љшо м óтац код нѣ у *госѝи* Лг, љду у *госѝи* Р, ја идѣм сáм у *госѝи* С, али и у *гòсѝи* Би, уп. и у *гòсѝе* ВО.

г) У устаљеним и фреквентним изразима уобичајено је преношење акцента с именице с. р. на предлог: *ис коло* Вн, *на лећо* ми ће да с одѣлимо Вр, не смѣ *низ брдо* да га јóрим К, *низ брдо* Ко, па бежим *низ брдо* дóле МП, *низ брдо* пóстиш је С, љма пóт *низ брдо* за сѣло Се, дóђи *и ред вече* Се, а у *јућуру* у шѣст Ло, донѣси ни, каже, у јóтру — óна је *јућуру* óднела Ло, изишла у *коло* Вн, нигде није излáзила у *коло* Лг, а кат смо у *коло* Са, кад га изнѣсеш у нáрод, у *коло* Ш, па му прснуло у *око* Ра, у *брдо* Ко, кад идеш у *брдо* Бд; имáли смо и *ио љољу* Ба, били у *љољу* Ш, али и: вѣже за *дрво* Вр, сѣди дрво на *дрво* Кр, у *јућуру* пѝтау Ло, донѣси ни, каже, у *јућуру* — óна је јóутру óднела Ло. У говору се осѣћа семантичка разлика између акценатских ликова *јућуру* (прилог) и у *јућуру* (предлошка конструкција).

д) Мали је број именица м.р. у којима је дошло до померања акцента на предлог. Такве конструкције поприме функцију прилога: д љзне чòвек па *на довати* да бѝје ДД или речце/изреке: јóј, *дòбога* мѣне Мл, а ја кáжем ѣ *дòбога* мóg што сам се ја показала У, свѣ отѣраше у *ђавола* Мл. Неочекивано је померање акцента

с ове тросложне именице: и тако *тô* у *разговор* и *тô* ни прође дан Т. И у множинским формама бележимо померање акцента: *крôс њрсѣи* Ск, *мѣту мѣђ њрсѣи* Бд; *дôђу љ љоде* (о свадби) Бд Ку, *нѣ* иду *љ љооде* (у *љдоде*) С.

Примери с непренесеним акцентом уобичајена су појава: *до дѡвара* У.

ђ) У Исг. личних заменица 1. и 2. л. и повратне јавља се померање акцента на проклитику: *зâ собом* Би, *јâ* једнако *љчем зâ ѡбoм* Лг, *љрѣ ѡбoм* Ли, сâт сам *мâло љрѣ ѡбoм* уишла у *кѡћу* С.

У следећим конструкцијама акценат се никад не преноси на предлог: *код мѣне* У, *ôста бѣла сѡкња на мѣне* Мх, *блâго мѣне* кад *ѣма кѡј љред мѣне* руке да *шири* Ву, и *пôсе свâки ѣак кѡјгу љре сѣбе* Ву, и *пѡцали митраљезом на њѣга* С.

е) У наредним синтагмама уобичајено је померање акцента с броја на предлог и ређе на везник: *тô* свѣ тако једно *дô друго* А, свѣ једно *зâ другим* Мх, један *зâ друго* Р, једно *зâ друго* В Ку У, јенô *зâ друго* У, *долâзимо једно кô друго* Мх, свѣ једно *нâ друго* В, јѣно *нâ друго* А, *ѣдно нâ друго* Кч, једно *ô друго* Су, једно *љ друго* Ба, али једна *за дрѡгу* Ли, једно *о дрѡго* Ск; *ѣво штâ смо прѡо љ љрѡо* радили Ос.

ж) Везник и речца ретко се сређу као једна акценатска целина: могу да па *ѣмамо* и *тѣ љ јове* Ск.

з) У следећем прилошком изразу такође имамо преношење акцента: а *пôсле дошли љ љолак* Ло.

и) Померање акцента на негацију аорисних облика уобичајена је појава: *вѣше се нѣ диже* М, *нѣ заврши* шкôлу Гл, *нѣшта ми нѣ одговори* К, ма *штô те нѣ љо-ѣреви* В; уп. и *нѣ беше* ДД, *тѡ нѣ беше* дôктор ВК; *нѣ било* онô *вѣше* Ду. У презенту бележимо непренесене облике: *не љде* М.

ј) У следећим примерима уместо краткоузлазног јавља се краткосилазни на проклитици, што није непознато нашим говорима: *нѣ будем* Мх, *ôчи ти се нѣ виду* Ј, *нѣ иду* С, *нѣ коју* Кр, *нѣ можеш* Гр, *нѣ мож* РБ, *нѣ ѣреба* Бд.

Ново љреношење

$$a \hat{a}(a) > \grave{a} \bar{a}(a)$$

1.54. Као што смо и рекли, метатонијско померање акцента обичније је у западним говорима (Бд МО К), где се и иначе сређу новоштокавски акценти. Скоро је двоструко више примера с помереним / $\wedge$ / акцентом. Након померања дужина се нарочито у затвореном и медијалном слогу добро чува, а у отвореном она се факултативно задржава. Број примера с непомереним акцентом знатно је већи, али ћемо навести један мањи део.

а) С једносложних облика личних заменица и глагола с отвореним слогом преноси се акценат на предлоге, везнике и негацију: *зâ њѣ* МО, *зâ њѡ* МО, *кôд њѣ* Бд, *ѣдѣм кôд њѣ* Ј, *нâ њѣ* Бд, *ôд њѣ* Т; *ôн нѣ дâ* Бд, *нѣ дâ* МО; *ѣ јâ* не *мôгу* МО, *ѣ јâ сам* МО, *ѣ мѣ* Бд; али и: *љ њѣ* Бд, *нѣ да* Бд МО, *нѣ сме* А МО, *нѣ ѣка* Бд; *за њѡ* У, *за ѣѡ* грѣду А, *на њѡ* МО, *у њѡ* В, *уз њѡ* В; *нѣ знам ни јâ* Го, *ѣ и јâ сам* МО, не *мôгу ни јâ* Ву, не *смѣ* ВК.

б) С једносложних заменичких, именичких и глаголских речи са затвореним слогом акценат се такође помера, али је дужина сада стабилнија него у првом

случају (а): *за њом* Бд, *код вџс* Бд, *код нџс* Бд МО Рб Т, *на нџс* Бд, *ипред њим* Бд, *са њом* МК, више *о њим* не знам Кч, *са њим* Бд, *у њим* рату Бд, *у њим* МО; *и он* дође Бд, *и он* стар Бд; пошто *у Гај* Кч, *на шџај* МО; *ја то не дам* Бд Ду К МО, *да не даш* К; *да виш* Бд, *не мож* К; али и: *и за вџс* Др, *за њом* Су, *код вџс* Гр, тамо је *код вџс* млого боље нег *оде код нџс* Ко, *код нџс* Гр Ку Лу Ос У, *пази на нџс* Т; него да *пла-ти и он* Др, али *исто с и он* пропџ Мх, *па умре и јон* Вр; *у рај* Го; *не бој се* Ду С, *не дам* Бд, *не смџс* Ду.

в) Код двосложних речи нешто је већи број примера у којима се акценат преноси с глагола на негацију, него с именице на предлог: *на грџбље* Бд, *на грџбљу* Бд МО, *у грџбље* Бд, *на лџи* Лг, *у цркву* Бд; *не гџрај* С, *не цџрај* Ду, *не мџсим* МК, *не иџнџим* Ра, *не иџџај* Бд, *не ради* Бд МО Ра, *не рџдиш* МО, *не смџду* Ло, *не сџду* Бд, *не сџмљам* Бд, *не џрџжџим* Ла, *не џрљам* МО.

Примери с непренесеним акцентом знатно су чешћи: *излазу из цркве* У, *ко цркве* Др, *на грџбље* В Ко Се, *неко нџси на грџбље* Ј, *однџсе се на грџбље* Вн, *на грџбљу* Бд, *у канџу* А, *у иџрџу* Др, *ипред цркву* У, не идџм у *цркву* А, *у цркву* Бд Ко, *у школу* Гл МП, *у цркви* Бд; *не дџра* Ј, и *никат се не вџраџи* С, *не каџсе* Гл, *не маџри* Ла, *не мџсимо* МО, *не иџнџим* МО, *нико не иџџа* МО, и *не иџџа* МО, и *тџ не иџџаш* Бд, *полак не илаџа* Др, *да не ради* Др МО, *не раџимо* Се.

a ä(a) > à a(a)

1.55. Краткосилазни акценат углавном се у нашој грађи помера с двосложних именица, заменица и глагола: *ис куђе* Бд, *коџ куђе* Бд, *неко нџси на грџбље*, а *неко коџ куђе* Ј, *оџ куђе* Бд; *у ваџру* МО, *у куђу* Бд ВО, *у њиву* Бд, *у собу* Бд; *ид ваџри* МО, *ид куђи* Бд, *у куђи* Бд, *ништа у куђи* нисам имала Рб, *у њиви* Бд; *да има леба* и *уз леба* Бд; *идџ иџазу* Бд, *у креветџ* Бд; *у дује* Бд; *за нама*, *о џога* ВО; *не ви-диш* Бд, *не волим* Бд, *не гледа* Рб, *не дарује* Бд, *не жали* Бд, *не знају* К Ш, *не инџте-ресује ме* Ра, *мџ не коџамо* Бд, *не лаџем* Кч, *не мисџш* Бд, *не могу* Бд Ш, *не мош* Ра, *не иџијем* Ра Рб, *да се не сеџам* Бд, *не сири* Мл, *не џеднемо* Мл, *не џреба* Бд, *не џреба* менџ Мл, *не фали* Бд, *не чуџџе* Рб.

У говору са старијом штокавском акцентуацијом уобичајени су примери с непренесеним акцентом. У селима (МО Бд) у којима се јавља /' / може изостати преношење на проклитику:

у грџб Др, *на дрџм* Т, *у раџи* ВО Ос, *на сан* ВО, *у сџред* винограда Гл; *бес куђе* Т, *она оџ куђе до куђе* Ла, *оџ куђе до куђе* Др У, *из ваџре* У, *ис куђе* у *куђу* Др Ли, а *ја излетџм ис куђе* С, *из њиве* МО, *код куђе* У, *коџ школе* Ба;

ће га увџти на гџшу Вн, *за гџшу* У, *за слџву* Мх, *на вџџбу* Бд, *на куђу* У, а *куј ће дџ на њиву* Вн, *на њиву* Го Др, овај стариј ене *ипреџ куђу* има грџје М, *гору у ва-џру* МО, *цџра у ваџру* МО, *дођоше у куђу* Др, *у куђу* Др Се У, и тако г унесџмо у *куђу* С, *у рџу* М, *у слџву* ВО, и *они дотрчаше у собу* Лг, *како ја беџим у сџбу* Ло, *побџгнем у сџбу* С, *ишла у школу* Ј; *нико то да отџдне у њиве* Др;

и за браџа ВО, *на џџаван* Т, *ид крџветџ* У; *за јџло* У, *у дрџго сџло* У, *у дује* Р, *зџтрпала у џџубре* Др, *на грџбљу* МО, *на ко-ла* У;

не вѣшамо Др, не вѣди Гр, не вѣдим Др С У, ја не вѣдим на ђчи Др, тѣ се не вѣдиш Ј, и не вѣдимо У, не вѣли Др, ја не вѣлим Бд, не вѣлу Ду, не дају Ду, и ђн се не жѣни МО, младожѣна и девојка се не знају А, не знају Др Мх, не коѣа им се У, не мѡгу ни ја Ву, не мѡжеш д идѣш Ду У, сѣла Бѡга не мѡли Ду, ја не ѣѣјем ВО, ја се не ѣлѣшим Др, не сѣхам се ВК Су, како се не сѣхам Ду, не ѣрѣба Су, ништа ми не фѣли Ј; нѣј да лѣжем Мх; и јѣдан и дрѣги Вр.

a ä > á a / a â > á al

1.56. И следећих неколико група примера имају метатонијско померање акцента на проклитику, али је резултат тога дугоузлазни или кановачки акценат:

а) У четири пункта забележили смо и пет примера с кановачким дужењем на проклитици *на́ дно* авлије Др, падоше *на́ дно* Ло, па штѣ мѡжеш да радиш у блѣту?! — *Нѣ мош* ништа Др, па *нѣ знам* (< не знам < не знам) Ос, ја *нѣ знам*, појма нѣмам, не сѣхам се С. Међутим, уз последња два примера стоји напомена да су изговорени у емфазу. Иначе први би имао ново, а други старо померање акцента на проклитику.

Примере типа *на́ дно* бележе Павле Ивић (1994:35) за говор Галипољских Срба, С. Реметић (1985:66) за говоре централне Шумадије и Петар Ђукановић (1995:108) за говор Драгачева.

б) У говору Драгачева (н.д. *шија́ би*) и Галипољских Срба (Ивић 1994:35 ја ѣм *да́ сам* ти жѣна, *ако́ сам* жив и здрав дугѡдине, рѣкли коно *шо́ је*, унѡ дрво *ке-да́ је* / =кад је/ сѣво), у конструкцији с помоћним глаголом *јесам/биши* и неким речима с проклитичком функцијом, може се јавити кановачки акценат. Ми смо у кановачкој зони забележили само примере тога типа, али с краткосилазним акцентом: *шија́ је да́ је* — ћути Мх, а само *да́ сам* излѣзила у наро́д ка *шија́ сам* С.

в) У југоисточном крилу ИХ говора, али и другде, у изразима за количину број преузима функцију проклитике и на себе повлачи акценат с именице чију бројност изражава. Ту функцију најчешће имају једносложни бројеви који проклитизацијом обично сачувају квантитет, а изгубе силазни тон. Померањем акцента на броју се најчешће јавља дугоузлазни акценат. Примери овог типа забележени су у следећим говорима: у Драгачеву: *два́ кила*, *два́ ѣра*, *ѣѣш ѣлѣда́*, за *двѣ ѣра́* итд. (Ђукановић 1995:108), у Качеру: *двѣ године*, *двѣ еѣшара* (Д. Петровић 1999:386), у Моравици и горњој Студеници: *два́ сѣша*, *ѣри куће* и сл. (В. Николић 2001:264), у околини Колашина: *два́ да́на*, *два́ сѣша*, али и *ѣѣш кућа́ десѣ клина́ца* итд. (Пижурца 1981:30), у србијанском Полимљу: *два́ да́на*, *ѣри бад-њака*, *двѣез годинѣ́*, *сѣѡ годинѣ́*, али и *чеѣири мѣшра*, *ѣѣд ба́нкѣ*, *седѣм годинѣ́*, *двѣез ѣра́*, *сѣѡ кѣла́* и сл. (М. Николић 1991:40–1, в. ареал у нап.126).

У нашој грађи овај акценатски тип бележимо само у бројевима којима се изражава приближна бројност. Најчешће се комбинују бројеви 2–3 и 5–6: *два́-ѣри да́на* Бд, *два́-ѣри Се*, *двѣ-ѣри* Кр, *ѣѣ-шес* Бд Др Ла Ли П, по *ѣѣ-шес* В, *ѣѣ-ше зрна* Го МО, *ѣѣ-шес ла́наца* Гл, *ѣѣ-шес мѣтара* МО, *тријес ѣѣ-шес мѣтара* С, *ѣѣ-шес милија́рде* Кр, *ѣѣ-шес милио́на* Р, *ѣѣ-шес мома́ка* Бд, *ѣѣ-шес ова́ца* МО, *ѣѣ-шес пу́та* МК, *ѣѣ-шес фла́ше* Ку, прѣ *ѣѣ-шез го́дина* С, *ѣѣ-шез го́дине* МК, *ѣѣ-шес* Ву.

Исте облике бележимо у већ спомињаним говорима: у Колашину: *двá-шрї̄*, *ї́е-шѣс*, *ї́е-шѣс-сѣдам* (Пижурица 1981:154), у Качеру *двѣ-шрї̄* али и *сѣдам-осам* (Д. Петровић 1999:386), у Драгачеву *ї́е-шѣс* (Ђукановић 1995:108), у Моравици и горњој Студеници *ї́е-шѣс* (В. Николић 2001:264) итд.

Дакле, наведени примери у нашој грађи могли би бити траг динарске струје.

Преношење акцената на двосложне њредлоге

1.57. Код двосложних њредлога акценат се, зависно од типа преношења, везује за први или други слог. Када имамо старо преношење, /[^]/ акценат је на првом слогу: *мѣђу ноге Ра*, *ї́рѣда мном ВК МО*, *ї́рѣко дан Р*.

Приликом метатонијског померања /[^]/ акценат се везује за други слог проклитике: *исї̀ош куће Бд*, *око куће Бд МО Рб*, *око њега Бд*, *ї́рѣко ноћи Ра*.

Следећи примери, који су обичнији са староштокавским померањем, акценатски се не уклапају у претходно изнесена правила. Наиме, у њима се /[^]/ јавно на месту новог преношења: *кроз̄ земљу Вл*, и дизгине *око вратӣа* и идѣм да брем С, и тако смо свѣ једно *ї́рѣко друго Др*, *ї́рѣко дана Ј*, и посе *ї́рѣко ноћ* кад је било, ђни се разбѣгли П, *ї́рѣко ноћи ВК С*.

Број примера је недовољан за нека поузданија закључивања у овом правцу.

Забележили смо и одсуство преношења акцената на двосложне њредлоге: *иза шкѡле В*, *око куће Бд*, *ї́рѣко Грѡцке Бд*, *ї́рѣко куће У*, *ї́рѣко ноћи Гл*; *ї́рѣко њѡ-ља Кр*; *ї́рѣко ноћ П*.

1.58. Треба, као што то за говоре централне Шумадије чини Реметић (1985:66), указати на примере у којима је забележено преношење акцената на проклитику иако би ортонична реч у стандарду могла да има краткоузлазни или дугоузлазни: *нѣ смѣду Ло*, *нѣ могу Бд Ш*, *нѣ знамо Гл Р С*, *нѣ знаѣ Др Мх*, *нѣ знаду Бд Лу*. Ово је сигурно аналошко преношење према облицима у којима су у наглашеној речи били силазни акценти: *смѣду* : *смѣ*, *могу* : *мѡже*, *знамо*, *знаѣ*, *знаду* : *зна*, *знају*. Неке лексеме (*брзину* / *брзину*, *ї́гру* / *ї́гру*, *њѣга* / *њѣга*, *овá* / *овá* / *ѡва*, *ї́ролеће* али *ї́ролећ*) имају акценатске дублете те отуда следећи облици: *нá брзину* Гл Др Ос, *нá ї́гру* Гл Су, *око њѣга Бд*, па имамо и *тѣ* и *јѡве* Ск, *нá ї́ролећ* В Вн Су, *ї́рѣћ ї́ролећ* Ло, *ї́ ї́ролећ* Р, *ї́ ї́ролећ* В Вр.

Неакцентоване дужине

1.59. На испитиваној територији углавном доминирају преакценатске дужине, а у западнијим говорима срећу се и послекценатске. Не треба посебно истичати да се у истој речи не могу срести и једне и друге дужине. Такође, не срећу се дужине испред /[^]/ акцената, што је примећено у једном делу К-Р говора. Тако Софија Ракић источно од Параћина, у Доњој Мутници, бележи примере типа *шр-ї́ймо*, *крáдемо* (1990:79).

Испред акценџа

1.60. Ове дужине у принципу добро се чувају, а чак се јављају и секундарне: а) у кановачкој позицији испред енклитике (*добр̄а је, ишли смо, довели га; м̄мак ми*, в.т. 1.6);

б) испред силазних акцената иза којих нема енклитике: *ал ш̄о дође б̄ордо А; да извадим в̄оде Лу; о̄ва̄м Ш, о̄ва̄к Ск; а̄кцӣја Ву, к̄андило Р, ле̄ирӣчни Ли, код м̄омк̄ове кӯће Ли, хрӣшћ̄ани Ли; изгубила Ос, н̄осила Ли, о̄ис̄елили ДД, раз̄умела Ло, раз̄умео Ло, р̄ез̄иково Се, ш̄ирӣкали Ск.*

о̄ш̄ ко̄зе Ба Го, жӣвине̄ Гл Го, ле̄ӣше̄ Ла, без ма̄га̄зе С, брӣја се К.

Све ове дужине могле су настати аналогijом или у емфазии.

Међутим, у нашој грађи нашли су се и примери у којима је изгубљена предакценатска дужина: *у авлӣју У, у авлӣу Р Ш, Врб̄овац Ли, зав̄ешина Ку Рд, исӣсник У, лек̄ови Ш, наз̄име Су, наӣђоше Бд Т, наме̄ӣају Ј, ӣеш̄лови П, ӣодлӣвак Р, ӣроле̄шос Ку, сас̄ӣанак Р; вра̄ӣла У, дав̄али Р Ш, жӣвела Ш, ка̄зала Р, мор̄али Р, ӣис̄али Р, ӣожӯӣело Вн, ӣоскӣдали У, сакрив̄ало Р, сас̄ӣанак Ра, с̄ив̄ала Ш, с̄ӣидела У; кӯӣо Ш, ӣраж̄ила Ш; ӣрӣели У.*

На основу овог невеликог броја примера можемо закључити да се дужина чешће губи у радном глаголском придеву и испред /[^]/ акцената. Овај податак нас не изненађује, јер је већ констатовано (Јовић 1960:170) да се у радном глаголском придеву морфологише ексспираторни акценат у говорима који имају измешан овај и тонски акценат. У пункту Ш, који има највише примера с ексспираторним акцентом, али и са скраћеним предакценатским дужинама, знатан је удео вардарско-моравске и шопске струје (Дробњаковић 1925:266–267). Овде би се могло рећи да је кратак или ексспираторан акценат утицао на губљење предакценатске дужине. Постоји и другачије мишљење, које је изнео проф. Михаило Стевановић за ђаковачки говор (1950:98:100). Тамо је, наиме, слог с којег се скратила дужина утицао на појаву ексспираторног акцената и то код говорних представника који нису имали овакав нагласак, уп. *иод во'дом* али *в̄ода*, јер се ексспираторни није много разликовао од акцената дошљака.

Истина, неки од наших примера могу бити и акценатски дублети, као нпр. *авлӣја / авлӣја* (Р. Симић 1972:62).

Како то наводи Радоје Симић (1972:61) још је Белић указао на то да је губљење предакценатског квантитета испред дугосилазног акцената општа појава у говору Левча. Новија истраживања то демантују, јер се примери без дужине јављају ретко и то као дублети оних с предакценатским квантитетом. Губљење дужине пред дугосилазним акцентом забележио је и Реметић (1985:73) у Марковцу (*сечу, сеч̄е се, осеч̄еш*) и Америћу (*снагом*). У говору села Мрче (Радић 1990:8–9) губљење предакценатских дужина ретко је и јавља се испред оба силазна акцената (*иуш̄али, ио с̄иран̄а, иац̄ов* али и *см̄јем се, јед̄у, свӣнско̄ м̄есо*).

Предакценатске дужине у нашој грађи факултативно су уклоњене у неким говорима и код неких информатора преношењем силазних акцената на дуги слог (*гла̄ва* 1.8.а, *на̄род* 1.8.б, *ӣишла* 1.13, *гла̄ве* 1.23.а, *гла̄вом* 1.25.а, *Богоја̄вљење* 1.30.а).

Иза акценџа

1.61. Послеакценатске дужине не јављају се иза силазних акцената (*цркве, виче, вичем, вичемо, вишања, воли, волим, волимо*, као ни иза неакцентоване дужине и краткоће *урађимо, везује* и сл. Бд). Изузетак су само вокативни облици, узвици и ономатопејске речи:

деда *Бор̄о* Го, па *ајде, Гол̄е* С, *Гро̄зд̄о* Ву, *Дар̄о* Гл, *Зла̄ш̄о* С, *Мӣц̄о* Се, *на̄ј̄о*, *ај да ти опер̄ем н̄оге* Ло, *Ро̄ђ̄о* Бд, *Рӯж̄о* Ш, *Са̄вк̄а* Лг, и тако ти, *мо̄ј син̄ко* У, *Сла̄до̄* Бд;

ба̄бо В Го, *пом̄ози* Бог, *де̄цо̄, во̄јницӣ, јӯнаци* мо̄ји Ло, *Драг̄о*слав̄е У, *ше̄шк̄а*, св̄е то мо̄ра да до̄ђе св̄ојим ре̄ду У; *ја̄бо̄* М; *к̄укур̄еко̄* Ла.

И иза узлазних акцената у Всг. веома ретко могу се срести секундарне дужине. Ово дужење је факултативно јер зависи од типа комуникације: *Бе̄ка̄* Ш, *ма̄јк̄е* С, *сине* *сла̄шк̄и* С, *Шеван̄о* Ш; је л видиш, ти *Слободан̄е*, шт̄а је она сад обукла и оде на посо!? Мх.

Дужину у Всг. бележе и истраживачи банатских говора Ш-В дијалекта (Ивић ...1994:100,102) и гружанских (Стевовић 1969:461). У говору Трстеника (Јовић 1968:36) код именица мушког рода типа *Пе̄ра* у Всг. јавља се у дозивању дужина испред /[^]/ акцената (*Пе̄ро̄*).

1.62. Дакле, старе послеакценатске дужине изгубљене су, а факултативно се јављају оне које су настале померањем /[^]/ на дуги или кратки слог: *жив̄ӣ, избегав̄о је*, веома ретко (1.23.в.г); *дван̄ајз* гради, *Шрин̄ај(с)* снопа, само у овим лексемама, (1.25.б); *Шрӣч̄ева, йред̄емо*, спорадично у двадесетак пунктова, (1.30.а,б); *вод̄е, бод̄е, болӣ ме*, углавном у западнијим говорима Бд МО К, (1.16.б, в, г, д); *бунар̄, с вод̄ом, йеч̄еш*, најчешће у Бд МО К, а јавља се и у 2/3 осталих пунктова (1.17.б,в); *нар̄аним, кой̄ање*, најчешће у Бд, али се јавља и у тридесетак осталих села, (1.27.б).

Не би требало да нас изненади толики број послеакценатских дужина с обзиром на чињеницу да је ова територија била захваћена разним миграционим струјама. Динарска струја је у неким селима (Бд Би В) скоро једина (Дробњаковић 1925:270), док се у другим број динарских домаћинстава креће од једноцифрене (6) Се до троцифрене бројке (509) А и ВД (Дробњаковић 1925:266). Динарских домаћинстава уопште или скоро нема у селима уз Мораву: Вн Ку Р Т Ш и у Ли М само по једна кућа (Б. Дробњаковић 1925:266,269). Послеакценатске дужине у овим селима, а и неким другим, могле су се јавити и под утицајем говора суседних села, у којима дужине нису необичне, или школе, средстава масовнох комуникација и сл. Послеакценатске дужине у већини говора могао је подржати и дугосилазни акценат на месту ненаглашеног квантитета (*бод̄е / бод̄е, ба̄цаш / ба̄цаш, ак̄чӣница / ак̄чӣница, око гла̄в̄е / око гла̄в̄е, дван̄ајс / дван̄ајс, андулир̄ање / андулир̄ање*). На дужину може утицати и појава дугоузлазног акцената на истом слогу али у другим падежима или лицима (*ајд̄ук : ајд̄ука, зов̄ем : зов̄емо*)

Послеакценатске дужине чешће су и обичније у неким селима на северозападу и западу испитиване области (Бд В К МО) у које су се радије досељавали динарци, будући да су их делимично подсећале на родни крај, за разлику од долине

В. Мораве (Дробњаковић 1925:269). Иако је констатовано да су дуги вокали иза акцента скоро свуда доследно скраћени, проф. Ивић скреће пажњу и на чињеницу да се „местимично, и најчешће факултативно, преносе сви акценти којима је претходила дужина (*бра̀ни́ла* > *бра̀ни́ла*, *вуче́ше* > *вуче́ше* или *вуче́ше*), а дуж западне границе (С-В) дијалекта има предела где се, без доследности, преносе и акценти у другим положајима (*седѝ* > *седѝ* или *седѝ*, *лојѝша* > *лојѝша*)“ (Брозовић — Ивић 1988:66). Дакле, дезакцентуисањем дугог слога на њему се факултативно може јавити послеакценатска дужина. Исто то констатује проф. Ивић и за говор К (Ивић 1959:398) уз напомену да су се новодобијене дужине иза дугоузлазног готово увек скратиле, а иза краткоузлазног, само на ултими, па и то не сваки пут. Ове закључке проф. Ивића желимо потврдити бројчаним односима: тип *вуче́* (0) : *вуче* (23), *вуче́ш* (2) : *вучеш* (5), *седѝ* (4) : *седѝ* (19), *седѝм* (23) : *седѝм* (1). Дакле, на затвореној ултими послеакценатска дужина је веома стабилна, као и у медијалној позицији иза краткоузлазног акцента (15х).

У Крушчици и Врачевом Гају предакценатске дужине су добро сачуване, а послеакценатске у потпуности изгубљене (Ивић 1958:329). У Уљми је предакценатски квантитет повукао на себе нагласак, а послеакценатски је у потпуности елиминисан (Ивић 1990:199). У Жабарима је доследно скраћен послеакценатски квантитет, а на предакценатски се редовно (*војска*, *на̀род*) или спорадично преносе силазни акценти (*ле́кови*, *насе́чемо*, *да жи́ви*) (Реметић 1989:265,270) Слична је судбина и у Чумићу (М. Грковић 1967:112).

У биограчићком говору, па чак и у Моштаници, која има кановачки акценат, непосредно иза узлазних акцената дужине се по правилу добро чувају. У медијалној позицији, непосредно иза краткосилазног акцента или неакцентоване краткоће, дужина се чува недоследно. Тако је обична скоро у свим селима, осим у Жаркову и Железнику, где се чешће губи. У свим селима у последњем затвореном слогу дужина се најчешће губи, а у отвореном редовно. У овом последњем случају може се сачувати ако је пред енклитиком. Некацентован квантитет иза дугосилазног или некацентоване дужине редовно се губи у свим селима (Ивић 1978:143–147). За говоре централне Шумадије констатовано је да се дужине боље чувају у колубарском него у космајском крају, боље у јужнијим него у севернијим селима. Дужине се доследно чувају у следећем акц. типу: *дѐвојка*, *војник*, добро у *ва̀рњица*, *вуче́мо*, *на̀рцѝв*, *на̀редѝш*, а слабије у *врше́*, *чудѝса́*. У типу *ло̀ми*, *во̀дѝ* дужина се добро држи, али није мали ни број њеног губљења. Већина колубарских и ерских села скоро доследно чува дужине у медијалном слогу иза краткосилазног акцента. У најужим космајским селима оне су радикално скраћене. Између ових ареала налази се прелазна зона. Дужина у последњем затвореном слогу показује нешто мање отпорности. У последњем отвореном слогу, ако није испред енклитике, дужина се практично скратила на целој територији. Оне су доследно скраћене и иза дугосилазног (Реметић 1985:66–69).

У К-Р говорима Раче Крагујевачке (Вукићевић 1995:62) ретко се јављају послеакценатске дужине и то углавном иза узлазних акцената (нпр. *идѝ*, у *о̀ни́м*, *ору̀жја*; *свајѝо̀ва*, *двајѝу̀ш*, *на̀стиѝо̀жник*; али и *до̀нѝ сам* и *кѝдисѝ*). Као и у другим говорима и овде предакценатске дужине могу редовно (*грѐда*, *ру̀чак*) или спора-

дично (*обучу, двáнес, мáрила, њрédемо*) повући акценат на себе (Вукићевић 1995:57–58).

У говору Галипољских Срба предакценатске дужине се углавном добро чувају, осим на пенултими испред кратке отворене и затворене ултима (*зúвно, врáбац*). Послеакценатске се чувају само у медијалној позицији и то иза краткосилазног и неакцентоване краткоће и веома ретко иза дугосилазног (*дивòјчица* Гпл.). Иако послеакценатска дужина има факултативан карактер, треба рећи да она ипак има дистинктивну функцију (уп. *њјáвњца* Гпл. према *њјáвица* Гсг.). Скраћивање дужина у овом типу новијег је датума и утицало је на јављање полудужина (Ивић 1994:36–39).

1.63. Веома ретко понеки информатор изговорио је секундарну дужину иза /ʎ/, а пред енклитиком: *дòшлò је* Ра, *њшлњ смо* Бд, *ишлò се* по игрáнкама, *њшлò се* по певáнкама, *њшлò се* Гл; *у кòгá е* прстен С, *òнá је* мène дáла Ло, *òнá се* мáло од-мáра М, *и òнњ ми* гóрке Го, *њемњ сам* дáо Ра; *срамòшнá ме* МО; *зòвњ га* Ду, *разњмњ ме* С, *њчњ се* У.

У биограчићком говору послеакценатске дужине исто су ретке, али се могу јавити и иза краткосилазног и дугоузлазног (Ивић 1978:147).

ВОКАЛИЗАМ

2.0. У испитиваној зони присутан је петочлани стандардни вокалски систем. Вокалску функцију може имати и сонант *p*.

У овом поглављу обратићемо пажњу на изговор (боју) појединих вокала, на икавизме шумадијско-војвођанског типа, судбину назала предњег реда, судбину полугласника, вокално *p*, уклањање хијата, редукције вокала и замене вокала.

БОЈА ВОКАЛА

2.1. На боју вокала утичу акценатски квантитет и фонетско окружење. Међутим, иако смо забележили доста примера, нарочито оних с отвореним *e*, треба рећи да ти параметри не делују аутоматски. Дакле, боја вокала *o*, *e* и *a* представља индивидуалну и факултативну појаву. Иначе, наши говори се уклапају у шири ареал различитог изговора кратких и дугих средњих вокала. Тај ареал захвата првенствено војвођанске говоре Ш-В дијалекта и већи део говора С-В и К-Р дијалекта (Реметић 1985:111; Ивић ... 1994:154–5).

2.2. Као што смо већ рекли, на боју вокала утиче акценатски квантитет. Тако се изговор кратког *e* и *o* креће од полуотвореног до изразито отвореног. Из техничких разлога, а и чињенице да је то само слушни утисак, а не фонограм, отвореност ових вокала бележићемо на овај начин *e* и *o*.

Највише примера забележено је с отвореним *e̞*, али ћемо, због уштеде простора, навести само део грађе:

бѣгаиш Ла, *бѣгаише* П, *бѣго* Мх, *бѣгала* Гл, *бѣгали* Р Рд, за *Бѣоград* П Се, *бѣремо* ДД, *вѣлики* А Ба ВД Гр Рд, *вѣлика* ВО Мл МО, *вѣлико* Го МК Су Ш, *вѣлике* Ко, *вѣрују* А, *вѣш* М, *глѣдо* К, *далѣко* Бд П Су Ш, *дѣда* Би ВД Ос, *дѣловоћа* ДД, *дѣишину* МП, *дѣца* Вн К Ос Ш, *дѣцу* Р, *о дулѣка* П, *жѣна* ВО Т, *жѣну* Ш, *зѣш* ВД М, *зѣша* Р, *јѣдемо* Ба, *кецѣља* В, *кецѣљу* Ба С, *кудѣљу* Т, *лѣба* Ба Вл Ву Ла Лг С Се Ш, *лѣгнем* Кр Р Се Ш, *лѣго* В, *лѣшва* Би, *лѣшо* ДД Мл, *мѣишеш* Ку Вл Вр МО Ш, *мѣишемо* Го, *мѣишу* Су, *млѣло* Гн, *у недѣљу* Ли, *нѣкако* Ба, *нѣку* Лг, *нѣшишо* Гр МК, код *нѣга* М Са, *Орѣшац* Се, *ошѣрам* Вр, *иѣва* Вл Гл Ду Ла М П, *иѣшо* Вн МК У, *иѣсма* Др Лу, *иѣсму* П, *иѣшке* ВО Го Ку, *у Пѣишју* Мл, *илѣва* Гн Гр МК, *илѣву* ВД Кр, са *илѣвом* А, *илѣк* Вр, *илѣкове* Гн, *илѣла* Гн, *ирошѣвина* Ба Би ВД, за *сѣло* Лг МО Ос П Се У, *у сѣлу* Ла, *сѣстира* Са, *сѣстире* Рд, *шѣла* сам Вн МК, *шѣли* Др МП, *шѣрала* Ли,

ошѣрамо Гн, шѣйка Кр, ирѣба МП, ћѣла У, умѣли Го, циљѣ Т, чѣкај Ба С, чѣшаљ С; уп. и у јѣлеку Мл;

Бѣга Ку, бѣкова ВД, бѣлесни ВД, бѣлесно Ш, бѣље Р, бѣсу Ла, вѣду А ВД Вн, вѣле Ву, вѣли ВД, волѣве Гр, вѣће А, говоримо А, дѣбро М П Р Су, дѣле Су, дѣнела Ш, дѣшо Гр Са, дубѣки Су, искѣиаш Са, Јѣвицу М, кѣзије А, кѣла ВД Вн Вр Ву Го Ку Ли М Ш, с кѣлма Т, кѣље се ВД Т, кѣљиво Ку, кѣмина Т, конѣље Т, кѣиа Ба Ку Ш, укѣиаш А, кѣси Ку Ли, кѣске МК, кѣсом Гр, кѣсу Вн Ш, кѣш М Т, лейѣша Вн, лейѣшу Т, лѣжу Су, лѣиша ВД, лукѣвину ВД, не мѣже Вр Мх, мѣе Го М П, мѣега Вр, мѣја М, мѣише Лу Су, мѣишу А, мѣша ВД, нѣв М, Нѣвица Ос, ѣбавезе Вн, ѣбично Гр, обѣе В, обѣра Т, ѣднели Др, ѣколо А Ш, ѣма Са, ѣнда ВД Т, ѣни Вн Са, ѣиасно Вн Рд Т, ѣиеш А Вн Ву М П Р, ѣре Се Т, ѣсам Са Ш, оснѣву ВД, ѣшац Са Су Т, ѣше МП, ѣнеш А Р Се, ѣчи Мх, ѣишеишу Ку, ѣѣда Т, ѣѣјас А, ѣокѣиаш Гр, ѣѣла А Ву МК Р У, у ѣѣлу А, ѣомѣгнемо Вн, ѣѣи Ву Ло Рд, ѣѣѣви Ли, ѣѣсо Гр, ѣосѣлимо Го, ѣѣшак Су, ѣѣчили Гр, ѣѣсије М, снѣиа МК, сѣврица Вн Го, сѣѣку Ба ВД, субѣша Ла, Трѣјица А.

У грађи се нашло и неколико примера отворенијег изговора дугог финалног е:

глѣ С, евѣ У, идѣ А, од маленѣ Вр, ирѣ А, уп. и ћѣрке ВД.

Знатно је више примера у којима се боја вокала поклапа са стањем у стандарду. Од обиља примера довољно је да наведемо само неколико: исѣрѣсуе Се, па с обѣси Вр, илѣиѣно А, седѣли Ба, сѣјали А; конѣље Ба, ѣде П, ѣна П, ѣиасно П, ѣѣла ВД, ирѣдали Ш.

2.3. Затворен изговор јавља се код вокала е и о, али и а. Затвореност варира од нешто израженије до дифтоншке. Први тип бележићемо једном, а други двома тачкама испод вокала (е о : е о). На овакву боју самогласника утиче квантитет и фонетско окружење. Осим мањег броја примера с дифтонгизираним вокалима, отвореност у поређењу са затвореношћу представља маркантнију црту изговора средњих вокала.

1. Најпре ћемо навести примере с дугим вокалима недифтонгизираниг изговора (ѣ, ѣ, ѣ ; ѣ, ѣ, ѣ ; ѣ, ѣ, ѣ):

а) бѣдан Ку, бѣдни Са, бѣдно С Су, бѣла В Вр Ш, брѣ ВО, вѣжем Вн Ку Ш, вѣз Гл, глѣ Т, двѣ В Ш, девѣиша Лг, дѣлимо Др, дѣлу Ла, десѣшога Вр, ждрѣбе ВД, залѣиши ВД, зѣље Вр, идѣм Ву, измѣлам Др, иѣиана Кч, клѣи Вр, лѣиш Лг, лѣио ВД Го Гр МО Са У Ш, лѣчи Кч Ш, мѣд В, мѣња Ш, мѣсим А Ба ВД Ву Др Ку Ли Са Се, замѣси Ба Рд С Т, умѣиши ВД Др С, мѣсо ВД ВК Вн Вр Ку МО Ос Рд С Ск Т Ш, мѣшар А, мѣшам ВД Рд, нѣма А Вр Го Т У Ш, код ѣѣ Су, ѣвѣ Вн Са, ѣдрѣма МК, ѣдесѣшо ВД, Пѣрка Ла, ѣѣи ВД Вн Вр Ку Ла Т Ш, ѣѣи Са, ѣѣѣ се Ш, ѣлѣк Ба, ѣлѣиѣ МК, ѣлѣиѣње Гл, ѣмѣша Го, ѣѣѣиане Го, ирѣ Ш, ирѣѣ Др, ирѣирѣда Ш, је л ме разумѣш Кч, рѣдом Кч, урѣдиш Кч, рѣја Вн Др, сѣдма Ла, сѣдму Го, сѣно А Гр Ла Ш, снѣг Ш, сѣрѣма Р Ш, да сѣрѣмим ВД Т Ш, сѣрѣмимо МП, сѣиѣгне Су, сѣиѣго Лу, шѣишко А, цвѣиш Ли Рд, Цвѣиш Ву, цвѣише МО, цѣѣи Вн Ву ВД Т Ш, цѣним В ВО МП, шѣс Др Ку Го;

бѣда Ос С, *бѣла* Т, *бѣле* Гр, *бѣлело* С, *бѣло* Ш, *бѣше* ВД, *вѣзле* Ба С, *вѣна* Мх, *вѣнац* Ск Ш, *весѣље* Др, *врѣме* ВД ВО Вр Го, *грѣбли* Ба, *дѣше* Вр Кч МП Т Ш, *дѣца* Кч, *зайѣвала* Го, *зелѣне* Ба, *идѣше* Ш, *исѣче* А, *јѣмо* П Су, *лѣйо* Ба ВД Ла МО Са У, *мѣсила* В С Са, *млѣко* В ВД Ву Го Ла Ш, *мѣне* Кч, *мѣсила* Кч, *нѣмаш* А Кч, *нѣћу* Кч У, *одѣло* Вн, *иѣйа* ВД, *Лѣра* Вр Ш, *иѣсак* Ку, *иѣша* Ш, *иѣшак* ВД Кч Рд, *иѣчѣње* Кч П, *иорѣкло* ВО, *ирѣде* МК, *ирѣло* П, *свѣшак* Кч, *семенѣце* Т, *шѣрети* Рд, *шѣшко* Вн Ву Гл Ко Лу Мх Ос П Рд Са, *ћѣрка* Са, *ћѣрку* Ко Кч, *џѣнило* Р, *џѣсницу* Са, *џѣшти* Ск, *џѣшто* Кч. Следећа два примера нам доказују да је кановачко преношење старије од затварања вокала: *иѣкли* Ба, по *илѣку* ВД.

вѣзлѣ смо Ба, *илѣвиш* Ш, *иодмѣшѣш* Го, *иреглѣд* Ла, у *ирѣкиду* Го, *сирѣмала* Р, *ћѣркѣ* Са;

б) *балѣн* Ли, *бейѣн* Т, *Бѣг* Вр Ла Ш, *бѣј* Го, *бѣлка* ВД, *Бѣнеша* В, *бѣс* Р, *вагѣн* Су, *Вѣдањ* В, *вѣдник* Р, *вѣз* В Вн Др, *вѣза* ВО, *вѣјни* Су, *гѣлѣв* Вн, *гѣјзе* Вн, *гѣвна* Р, *гѣр* А Вн Ли Се Су Ш, *гѣс* С, *грѣжђе* П Су, *грѣјзе* Ш, *дѣђе* В ВД МП Ос Ш, *дѣшла* М, *дошѣ* Ли, из *Дрѣгѣвца* Су, *дубѣк* МК Су, *живѣга* ВО, *злѣ* М, *јѣк* М Су Т Ш, *кѣ* А ВД Гл МК С, *кѣј* Ву Ли, *кѣла* Бд Су, с(а) *кѣли* А В ВД МК, ис *кѣли* Ли, *Кѣлѣшов* Ш, *кѣље* Ли МК Р Ск Т Ш, *комбизѣн* С, *кѣнци* ВД Го, *кѣњ* Су, *кѣња* Бд, *кѣњи* Бд, *кѣс* МК, *кѣшша* Бд ВО Ву, *лѣв* МП, *мѣга* В, *мѣзак* В, *мѣј* В Вн Гл С Са, *мѣра* А Вр Ву Го Др П Р С Се Ск Т Ш, *мѣре* Су, *мѣрке* ВД Т, *нѣж* Су Ш, *нѣс* Гл Ли, *овѣг* Ли, *ѣвце* Ба ВД Ку Ли МП С, *ѣн* А В ВО Вр Ву Ла Ли Лу М МП Ос П С Се Су Т, *илѣи* Вн, *иѣђеш* Го МП, *иѣкѣјна* Вр Р Ш, *иѣкѣјни* Ву Гл Су Ш, *иѣс* Мх Ш, *иѣшка* Ба, *иѣшкѣ* Р, *рѣзбѣј* Вн Р Су, *Рѣмѣнију* Ли, *рѣкѣм* Ли, *шѣкѣ* А В Вн Ли Су Ш, *црнѣјка* Вн, *шкѣлу* ВД МП;

Бѣжа Р, *Бѣра* Вр, *вагѣна* МК, *вѣда* Ли, *вѣдали* В, *вѣјска* Р, у *вѣјску* Вр, *Гѣра* Ку, *гѣре* Вр Су, *озгѣрена* С, *гѣрко* Р, у *Гѣшу* ВД, *дѣђе* Су, *дѣле* Ву, *дѣшли* С, *Зѣра* Ла, *Јѣва* Ла, *кѣке* В, *кѣлац* Ла, *кѣнѣом* Го, *кѣња* А, *кѣње* ВД Др, *кѣњи* А Вр Ли Лу, *кѣје* Лу Рд, у *кѣју* Го Лу, *кѣров* Гл, *Кѣса* П Су, на *кѣшу* Гл, *лѣйѣша* Ла, *мѣгли* Вр, *мѣда* Ш, *мѣји* А, *Мѣма* С, *мѣмак* Ли, *мѣмка* Т, по *нѣсу* ВД, *ѣван* Ли, *ѣна* Вр Гл МО С, *ѣни* Вр Го, *ѣшац* Вр, *ѣца* ВД, *иѣдне* Ла П, *иѣја* Ку, *иѣзор* П, *рѣйла* ВД, *скѣро* Ла, *Слѣбѣда* ВД, *ширѣка* А С, *шѣке* (зепе) Ба;

виѣче: *бѣбѣ* Го, *тѣмо* су не *вѣйѣли* Ли, *кѣшѣило* Ву, *мѣмкѣве* Ли, *мѣрѣла* сам Ш, *иѣкѣјни* Бд, *ћѣсѣна* Ш;

в) *грѣђа* Бд, *дѣ* Бд ВД, *зайѣнѣшио* Ку, *јѣ* МО, *мѣјка* Го, *мѣле* Бд, *мѣли* Бд, *нѣс* Ку, не *иѣнѣшим* Бд, *фирѣнге* Гл; *млѣда* Бд.

У само два облика забележили смо приближавање кратког неакцентованог а вокалу о. Ова промена је условљена билабијалним сонантом м, али и међусловном асимилацијом о : а:

кѣйоом/кѣјмо Ву, *тѣ сом/сам* јѣ *вѣдла* С, *онакѣ сом* бѣла С.

2. Знатно је мање примера с изразито затвореним, скоро дифтонгизираним изговором или чак с промењеним вокалом:

а) *бѣсно* Вр, *дѣм* < да *идѣм* Ос, *лѣйо* Кч, Кч, па ми *тѣ смѣша* Ду, *јѣднѣ зѣме* Рд, *иѣјѣ* Кч, *нѣма* ВО Кр, *нѣмамо* Са, *иѣсѣј* Са, *узрѣва* ДД; *иѣбѣгли* ДД; али и *сѣли*

Кч, *цѣо* Кч; *сѣрѣмио/сѣрѣми* Р (информатор рођен 1919), *разумѣиш* Кч (информаторка 1901);

б) *Гѣрњи* Се, *кѣла* Ла, *мѣзак* Гл, *мѣј* Вн Гл Ку, *ѣн* П С, *ѣцо* С, *ѣокѣјни* С Се, *ѣакѣ* је Гл Ла, у *ѣѣм* кѣћи Ли, *укѣчи* Го, *целимѣније* Гл; *гѣрена* МО, *Кѣса* С, *кѣша* А, *ѣни* Ос; уп. и *вагѣни* Мх; *мѣрѣ* С.

3. Најчешћи су примери у којима се боја вокала није знатније променила. За илустрацију наводимо неколико њих:

а) *мѣсо* Се, *мѣсимо* Се, *сѣрѣмим* Вн, *сѣрѣма* В Вн; *бѣда* П, *мѣне* ВД, *сѣрѣмили* Вн, *ѣѣшко* Се, *цѣлу* Ву; *сѣрѣмѣла* Вн;

б) *белѣјка* Ба, *грѣжђе* Се, *дѣђе* П, *дошѣ* Др, *кѣј* Ла, *кокѣшка* МО Ос, *кокѣшке* Ку Ла Се Ск; *кѣке* Ск, *кѣрѣ* Се, *шѣље* ВД.

2.4. И у кратким слоговима или појединим лексемама може доћи до затварања изговора средњих вокала, али и до њихове дифтонгизације па и саме замене:

1. Затварање вокала *е*:

а) *везѣ* ВО, *везѣју* А; *дѣвѣѣи* Мх, *Пѣѣрѣѣв* Ш, *дѣѣди* Кч; *сѣѣјали* А, *сѣѣјалицу* А; *кеѣѣља* Мх.

Првих пет примера можемо тумачити међуслоговном асимилацијом *е:у*, *е:ѣ*, *е:ѣ* и *е:и*, друга два близином сонанта *ј*, а последњи аналогично према форми *с* и *киѣља*.

б) У речи *девојка*, која се у неким говорима С-В дијалекта јавља као лексички икавизам (Реметић 1985:101, нап, 195), имамо различите фонетске ликове настале међуслоговном асимилацијом или угледањем на форму *с и*:

дѣвѣјка А Бд ВД К Ко Кр Кч М П Рд, *дѣвѣјки* Гр К, *дѣвѣјку* А Вн Ли Су Ш, *дѣвѣјко* В, *дѣвѣјке* В ВД Вр Гл Ла С Су;

дѣвѣјка Би Го М Мх Ос С Са У, *дѣвѣјку* С Ск, *дѣвѣјке* Ли Ос Се Ск Ш, *дѣвѣјкама* Ск, *дѣвѣјкине* Ш, *дѣвѣјче* Са, *дѣвѣјче* Са;

дѣвѣјка Ло Мх Ск, *дѣвѣјке* Ли, *дѣвѣјку* С; уп. и примере из А: *зѣмљѣм*, *зѣмљѣна*, *сѣјали*, *сѣјан* и из С: *чѣвѣк*;

дивѣјка Ду Ос, *дивѣјку* Кч Ш, *дивѣјке* А ВК; уп. и *чѣвик* С;

дѣвѣјка Вн ДД Ла Рд Су, уз *дѣвѣјку* ВД, *дѣвѣјке* В М МК С, *дѣвѣјкама* Бд, *дѣвѣјкини* Ли; уп. и *белѣјка* Вн, *белѣјке* Го;

дѣвѣјки А МО, *дѣвѣјку* ВК Вн ДД Др Ко, *дѣвѣјке* А Мх, *девојѣѣца* Ло П Р, *девојѣѣца* Су, *дѣвѣјачки* Су.

в) Сличну судбину има и изговор вокала *е* у лексеми *њѣгов*, која се у неким говорима може чути и *с и* уместо *е* (Галипољци, Ивић 1994:217, Заплање, Ј. Марковић 2000:153, Бучум и Бели Поток, Богдановић 1979:68, Алексиначко Поморавље, Богдановић 1987:172): *њѣгѣв* Ск, *њѣгѣва* Т, *њѣгѣве* Ли; *њѣгѣв* Ос, *њѣгѣва* Ос Са, *њѣгѣво* Ос, *њѣгѣву* Ш; *њѣгѣв* Ос, *њѣгѣв ѣтац* Ду, *њѣгѣва* Са, *њѣгѣви* сѣнови Кч; али и: *њѣгѣв* Р; *њѣгѣв* В Ш, *њѣгѣва* Кр, *њѣгѣве* Кр *њѣгѣву* Ла Мх.

2. Као и у говорима Баната (Ивић... 1994:195–6) и на нашем терену јавља се факултативна асимилација вокала према суседном консонанту. Ова појава је у

неким примерима подржана и високим вокалима у наредном слогу. Тако се за-
тварање вокала *о* дешава:

а) уз *к* и *г*:

кѝ А Бд, *кѝво* Ву, *кѝву* А, *кѝла* А Бд Ву П Су Ш, у *Кѝларима* Вр, до *кѝлени*
Лу, *кѝлко* Ли, *кѝло* Вн ВО Ли Ш, у *кѝлу* Се, *кѝље* Гл, *кѝљемо* В, *кѝљу* А Р, *кѝљиво*
П, *кѝмину* Се, *кѝњ* А МК, *кѝња* ВО Р, *кѝњи* Бд Вн П Се Су Ш, *кѝйамо* А Гл Су,
окѝйаш Р, *искѝйаду* Вр, *кѝре* Су, *кѝрен* Вн МК Се Су, *кѝрисна* Се, *кѝру* Су, *кѝса* Р
Се, *кѝсе* П, *кѝсим* Гл, *кѝси* Гл Ко Р Ск Су, *кѝсу* А Ла Р Су, *кѝшарица* А Су, *кѝши*
Се, *кѝцке* А Ск Су, *кѝш* Ли, *шкѝлу* Ву Го МК Су;

кѝкѝшке В, *кѝмишју* ВО, *кѝнчић* Гл, *кѝњи* А;

кѝбилу Ш, *кој* У, *који* ВО, *кокошар* А, *кокошка* Гл, *кокошку* Су Ш, *кокошке*
А В Вр Ву Го Ла Ос Р Са Се, *кокошке* Су Ш, *кокошкама* Ла, *кокошкино* Ли, *коку-*
руза А, *колѝчке* ВО, *колѝне* Р, *комѝш* Су, *којѝли* ВО, *косѝм* Гл П Ш;

гѝдина Гл Го Ли Р, *гѝдине* Гл МО Се, *гѝдину* А В Гл, *гѝдинама* Су, *Гѝрицу*
Бд, *гѝшти* Су, *погѝду* Су, *угѝђена* Вр, *угѝдимо* Вн Ш.

Скоро дифтонгизиран изговор налазимо у следећим примерима:

кѝ ѝма Ву, *кѝ* е Ли П, *кѝ*¹⁵ Гл, *кѝји* Гл, са *кѝли* С, у *кѝло* П, *кѝље* Ла, *кѝњ* В,
кѝ *кѝњ* сам МП, *кѝсом* Го, *кѝшарицу* Су, *шкѝлу* Се; *кѝња* А; *кѝбила* Гл, *кокошка*
Ли, *кокошке* В Лу Са, *кокуруз* Ли;

гѝдине Гл Ко, *гѝдину* К;

б) уз неке сонанте, обично уснене или назалне:

мѝго Се, *мѝја* М, *мѝе* Го, *ѝна* М, *ѝнда* В; *овѝј* Ли, *овѝм* Ш, *онѝ* Т; *ѝнда* Се; уп.
и *букѝл* Ла.

3. Сви наведени примери могу се срести и без изразитије промене боје вокала:

кокошку Вн, *кокошке* МК, *кѝкошке* Ос, *кокошке* Са, *кокошке* Са, *кѝла* Ко Су
Ш, *кѝлима* Р, *кѝлко* П, *кѝљемо* Се, *кѝљи* Ла, *кѝљиво* Рд, *кѝмине* Ли, *кѝњ* П, *кѝња*
МК Су, *кѝњима* А Ку, *кѝрака* Р, *кѝси* Ла Се, *кѝсу* Се, *кѝшти* Вр;

гѝдина Се, *гѝдине* А Ба В Ву Ш, *угѝдиш* Се; *ѝн* П С итд.

ИКАВИЗМИ ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКОГ ТИПА

2.5. Проблемом икавизама Ш-В типа бавили су се многи аутори. Њихово
порекло најуспешније је објаснио Слободан Реметић (1981:7–105) и Драгољуб
Петровић (1982:113–128). У наведеним радовима може се наћи и преглед досада-
шње литературе о овом проблему.

Списак икавизама утврдио је Павле Ивић (1956:69–70). Поделио их је на
две основне групе — аналошке и фонетске¹⁶:

¹⁵ Овај фонетизам представља прелазну фазу ка *куј*, *куји*, формама присутним у К-Р, П-Т и С-В
говорима (ареал код Ивић... 1994:195, нап. 142).

¹⁶ Ради лакшег сналажења у изложеној грађи, наводимо детљано разврстан инвентар проблема.

А. Аналошке бисмо могли поделити:

1. на оне с вокалом и у наст^авцима:
  - а) Д-Лсг. именица II дефлекције (жени, њо соби);
  - б) Д-Лсг. личних заменица (мени, њо њеби);
  - в) Лпл. именица I дефлекције (на коли, њо зубима);
  - г) Исг, Г-Д-И-Лпл. заменичко-придевске дефлекције (с оним, од (о)џи(х), сасвим, малима);
2. на оне с вокалом и у основи или корену:
  - а) глагола VII (леџиџи, живила);
  - б) прилога изриком;
3. на оне с вокалом и у њрефиксу:
  - а) нѢ- (ники, доникле);
  - б) прѢ- (џривари) и предлози џрид, џрико;

Б. Фонетске бисмо могли поделити:

1. на оне с вокалом и исѢред сонанџа j:
    - а) у компаративу с наставком -и(ј)и (сџарији);
    - б) у имперфекту на -ија(х);
    - в) у одричном облику гл. није, а према њему и нисам, ниси;
    - г) у прилогу ди (је), нигди;
    - д) у именици гриџоџа;
    - ђ) у корену глагола II врсте вије, грије, сије, смије и гл. додијаџи;
  2. на оне с вокалом и у суседсџву групе гњ (гњиздо, гњиван);
  3. на оне с вокалом и у наредном слогу (сикира, видрица).
- Овим редом ћемо и ми изложити нашу грађу.

Аналошки икавизми

1. у наст^авцима

2.6. Према наставцима меке ја промене код именица женског и мушког рода на -а у Д и Лсг. најчешће имамо наставак -и:

а) Дсг. баџи В Ву Ло Мх У, баџи Мх, Бр^анџи Се, вџводи ВД, вџски Ли Р У, вр^ани Т, г^азди А, г^аздариџи Мх, Г^ари Го, девџки А Вн К Гр МО, девоџџи С, дџди Ла, дрџави Гл Др Ла Т У, Дес^анџи Мх, Душ^анџи ДД, жџени ВО Гл ДД Ко Кр Ла Ли М Мх П Се Т У, жџени Вр К С, з^ави В Бд, з^адруги К Ко Ли, Зл^аџи С, јџџрви Р, к^њџи У, колџи Ко, колџи Др, кр^ави МК Т, кра^љџи Ли, к^уџи ВО МК, Лџи Са, Л^ьџи МП, Л^ьџици Ла, бџло свџ, б^лаго м^аџи Кч, м^аџи Бд В Вн Ву Ла МО МП Се Ск У, милџици Др, м^лаџи У, Мџри Мх, м^уџици Р, н^аџи Ло, о^вџи Рд, Пал^анџи Ли, џоџадџи Мх, џоџи Ли, џосџџрими Р, џр^уџи Вн, џџблики Лг, р^уџи Вн У, свасџџици Лг, свџкрви В Гл К Ла Мх С, свџџи В, Сџки А, сџџџри Др Мх, сџџџри МО, сџџџри Гл Ко МК У, сирџџџици Вр, сирџџџџици Вр, служ^авџици У, сн^аџи ВД Ли М Мх, сџџџџици А Вр ДД Ли МК Са Се, Тџзи Др, ћџрки Бд ВД Вн Ву Ла МО Ш, ун^џки В Ш, цр^кџици Ли;

Лсг. у *Азањи* ВД, по *Ѕмерици* Т, у *ајошџици* МП, у *бањци* Др, у *бањки* В МО, по *тоџ баџви* А, у *Баџки* БД Вр, по *башиџи* Вн, у *беџди* Гл, у *беџсанџи* Т, у *бешиџки* Кр, у *бољници* ВД, по *Босни* Ли, у *браџди* Ли, по *буџди* Ш, на *ваџки* (опрезу) В, на *воџи* А, о *воџски* С, по *воџски* Го, у *воџки* А БД В ДД Др Кч МК МО С Са Се Ск, у *воџци* Би Вн У, по *глаџи* МО, у *глаџи* МО, на *Грџци* БД, у *гуџи* Ло, под *гуџи* А, на *даџки* А, у *дуџи* Мх, у *заџруги* ВД Вр ДД Др Кч Ло С, у *заџрузи* Др, у *зеџи* Др, по *зеџи* Др, по *зеџи* Ло, у *куџни* Др, у *коџки* В, у *књиџи* Ск К Лг, у *књиџи* ДД, на *куџеџки* Се, на *ливаџи* А, у *луџки* А, у *љушиџи* ВД, на *моџи* Гл, у *муџки* БД, у *Немаџки* Су, на *ноџи* Би, на *ноџи* С, по *њиџи* Т, у *њиџи* Ду, по *њуџки* ВД Ос, у *осмоџи* Гл, у *Палаџки* БД МО, у *Палаџки* А ВД Гл ДД Кр Лг Ло С Т, у *Палаџци* К, у *паџиџки* Др, на *џоворки* Ли, о *џолиџи* К, у *џраџки* Ба, на *џруги* Ли, на *реџи* А, на *руџки* Ли Ск, на *руџки* МК, по *руџки* Ву, у *руџки* МО, у *руџки* С, на *слаџи* С, по *слаџи* МО, на *слиџки* БД ДД Лг Ли С, по *слиџки* ДД, у *слиџки* ВД, у *слоџи* Ли, по *снаџи* Ос, у *снаџи* БД, о *стиџки* ВК, по *стиџи* Са, на *џраџи* А, у *џрски* Би, у *фаџбрици* Гл ДД, у *фиџоки* Др, у *џркви* Мх, на *џиџки* А, на *џиџки* Ку, по *џуџи* Кр Т, на *џуџиџи* Др.

б) Мали је број примера с наставком *-е* у ДЛсг. Нешто више примера забележено је углавном у моравским селима, нарочито у Вн и Т, а у осталим пунктовима вокал *е* се јавља спорадично (в. карту бр. 10):

каџем *баџе* Су, јавџо сам и *Биџе* Вн, реџо *девоџке* Су, (намеџује) *џене њеџде* Т, да *џене* У, да *краџе* Вн, иштриџам њом и *Љубе* Вн, па рипи гољуб *једне Љубице Муџине* на раџе Т, блаџо *маџке* Кч, тим *џдсловоџе* Вн, *џе сеџиџре наџмлаџе* јавџили Вн, шта сам дао *стиџиџе џерке*, даџу и њоџ МК, њеџу триес сеџам гоџине, а *моџе уџке* триез две Т, све јоџ спреџи, *џе* моџ *џурџаџе* ВО;

а ја га виџим оџди по *авџиџе* ВО, по *клуџе* Вн, по *стиџарине* Т.

Из наведених примера се види да исти наставак имају и одредбе уз именице. Ови облици имају генитивски акценат, што значи да је дошло до обличког једначења Г=Дсг. Све ово подсеџа на стаџе у К-Р дијалекту (Вукиџевиџ 1995:90–1 и 154–5). У Батовцу (моџ материјал) примери с *-е* у Дсг. ретко се среџу: моџоџ *џене*, да *маџке*.

2.7. У Д и Лсг. личних заменица наставак *-и* се јавио под утиџаџем именичке деклинаџије и енклитичких облика *ми*, *џи*. У нашоџ граџи се среџу и облици с *-и* и с *-е*, при чеџу ваџа напоменути да се први јавџају углавном спорадично, а други су уобичаџенији и чешџи:

а) *меџи* А, *меџи* БД Ву Гл Гр Кр Ла Лг Ло Лу М МО МП Мх Р Рд С Ск Т У Ш, *меџи* Др Ду С, *џеџи* А Гл, *џеџи* Вн Гр Кр МП У; *сеџи* А БД Би Кр Ли, о *сеџи* Би, по *сеџи* Гр Лу, у *сеџи* У; *њоџи* ВО Ко Лг У Ш, *њоџи* Ко Ла;

б) *меџе* А БД В ВД Вн ВО Ву Гл Го ДД Др Ко Ла Лг Ло Лу М МК МП Мх П Р С Са Се Ск Т У Ш, оџа велиџ *меџе* уџри Ду, *меџе* БД ВД ДД С, *меџена* Ла, *меџена* ДД, *меџена* ДД К Ла, *меџенаџа* В, *меџенаџа* Др С; *џеџе* В ВО Ву Др Ла М Р Рд У, *џеџе* Ко, *џеџенаџа* Др; у *сеџе* Ш.

2.8. У Лпл. именица м. и ср. рода продро је вокал *и* из меке *јо* промене, али се нису сачували облици типа *јо зуби(х)*, већ новији с формантом *-ма*:

на *ваљцима* Др, у *Доловима* Бд, по *зуби*ма Ск, по *зубима* У, у тим *клеи*ма А, на *колечкима* К, на *коњима* А Бд С, по *ладовима* Др, у *ладовима* А, у *још*оцима Кр, по *јуш*овима А, по *раш*овима С, у *раш*овима Бд, на *рџ*овима Су, по *се*лима Кр, по *сока*цима Бд, по *шав*анима А, по *шав*анима Бд, по *шере*нима Се, на *шоч*ковима ВД, на *ћош*ковима А.

2.9. По угледу на наставке меке и сложене заменичко-придевске промене, у Иск. и ГДИЛпл. јавио се вокал *и* уместо *е*:

Иск. с *ед*ним мојим дeвером Гр, с *јед*ним дрyгом Лу, с *ов*им жeнским детeтом Лу, *џ*овим шџором М, за *он*им нашим авионом С, за *и*мим трактором У, по(д) *и*мим вршњиком У, с *и*мим нашим друштвом Би, *и*мим сам се највише бавио Би, жeне се брану с *и*мим ВО, са *и*мим мџјим стрижом Го, с *и*мим командантом Лг, џрали са *и*мим пањашом плугом Ду, с *и*мим Пeром Лг, с *и*мим пукџвником Лу, мџји се родитељи *и*мим бавили нису Мх, са *и*мим сином Ос, тџ се свe радило са *и*мим С, са *и*мим цеђом С, с *и*мим човeком Т, *и*мим прџстом Т, с *и*мим Гл Мх, сас *и*мим Т;

Гпл. *сви* сeдам К, *ови* дaнa Го, код *ови* Тaскови ДД, да ми насeчe *и*мим дрвa, *ови* чутућиџа Лу, од *ови* наши Лaзиџа С, за врeме *ови* шeз гџдина Т, и *ови* ми мџји очџју У, од *ови* цвећaрка У, од *ови* глумџца У, *они* џма стџ, а *ови* сaмо пeт Ос, *и*мим сeдам дaнa А, ко *и*мим кџлиба ВО, нџје бџло *и*мим толики зaрaзни бџлести ВО, о *и*мим мџји сестaрa Го, око *и*мим машинa ДД, па имaло рaзни *и*мим кџла Др, џма и *и*мим лџуди Др, за *и*мим сeдам џџада К, ис *и*мим џпштина Лу, до *и*мим гџдина С, имaло *и*мим гвојздeни плугова С, о *и*мим двaјe четџри Т, ко *и*мим крaвa У;

Дпл. *сви*ма напрaви кошeве Др, јaвимо *сви*ма Ло, јaви *ови*ма Бд, *ови*ма Мџнинима ДД, да дaмо *ови*ма нашима Ла, џсто и *ови*ма помџгнем МП, а *ови*ма џма разбџте Р, јa дaм јaје *ови*м *он*им Др, дaде *ови*м млaдaма У, џним рaдницима ВО, *он*џма остaлима дaш дaр Р, и џна попрџча *и*мим ДД, *и*мим гостџма Др, дaде *и*мим шџферима Ла, *и*мим Шaјковџинима Ло, *и*мим мџјим унџцима Ло, попaдало *и*мим децaма Су;

Ипл. с *ови*м лимузуџнама Др, с *ови*ма Крвaтџма ДД, с *ови* пџлицама Са, с *и*мим пџлићима А, с *и*мим кџли А, сас *и*мим П, с *он*им цуцама Лу;

Лпл. по *ови* жeна Лг, на *и*мим тавaнимa А, на *и*мим српским рџвовима А, у *и*мим дрвeним згрaдaма А, у *и*мим клeтима А, у *и*мим лeтњим дaнимa А, у *и*мим мџји срeдњи гџдина Лу, н *он*им ствaрџма Др; на *џбр*им мeстима Мл.

Забележили смо само два примера с *е* уместо уобичајеног *и* у Дпл: *свe*м трџма (кћерима) по трџес aрџ Ос, џн трпa *онe*ма Цџганкама У.

2. у основи или корену

2.10. Штџ се тиче глагола VII врсте, они у нашим говорима добро чувају инфинитивно *е*:

а) бeлeлo С, вџдeџи СМ, вџдeћу Ву, вџдeћeш Ву, вџдeћeмо ДД Ку Ло, вџдeћeшe Вр, вџдeџо Ли Лу, вџдeлa В ВД Вн Гл ДД Ли Лу М Са Ск Т У, вџдeли ВО Ку П

Ш, *врѣдела* Ву, *врѣдело* Ло У, *грмѣло* Ли, *грмело* Ло, *жѣлео* Ду, *жѣлѣо* К Т, *ужелѣла* Гл, *жѣвѣйи* Вн, *жѣвети* П Ра, *жѣвѣо* Ли С Су Ш, *жѣвео* Би В Гл Лу МП Ос Се, *жѣвѣла* Го М Мх Ск Су, *жѣвелела* А В Вн ДД Ј Ли МК С Се СМ У, *жѣвѣло* Вн Кр МК Ш, *жѣвелело* Бд Др Т, *жѣвѣли* Гн Го ДД Др Ду Ли М Т Ш, *жѣвели* Бд Би ВД Гл Ду Ла Ло Лу МО П Р С, *зарудео* С, *ѡко* се било *зацрвенѣло* ВК, *исѣлели* МК, *исѣрулело* МО, *исѣрулѣло* Ш, *лѣйѣо* Ли, *лѣйѣла* В, *излѣйѣла* П, *излѣйѣли* Ву, *салѣйѣо* МО, *лѣчѣло* Ли МК, *излудео* Гл, *излудѣла* Су, *ѡлудео* Ко, *ѡлудела* Бд С, *ѡлудѣла* МП Мх, *ѡмодрѣло* ВК, *мрзео* Ла, *мрзела* Ла, *мрзѣла* ДД, *мрзѣли* Ву, *оглувѣо* Ло М Ос, *оздрѣвело* Мх, *оладнѣла* Мх, *омаѡорѣо* МП, *омаѡорѣли* Се, *омршавѣла* ВО, *оѡустѡиѣло* Ло, *ослабѣо* ВО Ло, *ослабѣла* Вн Вр Го, *осѣарео* А ДД Лу П Р, *ѡлудѣо* Р, *ѡлудео* Кр Ла Лг, *ѡмодрѣо* Вн С, *ѡоскѡйѣо* Вн, *ѡоскѡйѣло* Гл ДД Др, *седѣо* Би Вр Гр Др К Ко Кр Ли М МО Мх Ос П Са Се Ск, *сѣйѣдела* С У, *ѡрѣйѣо* Кр, *ѡрѣйо* Ду С, *ѡйѣдели* Ву У.

б) Углавном у периферијским говорима спорадично се јављају примери с вокалом *и* у инфинитивној основи:

вѣдио Бд, *вѣдило* се Т, *тѣ* смо *вѣдили* Ло У, *ѡнда* је *врѣдило* Гр, *жѣвио* сам Гл, *ѡна* је *жѣвила* Би, *жѣвила* Гл Ду Лу Т, *ѡни* су *жѣвили* ВО, *дожѣвили* смо Ла, *ѡрежѣвили* Бд ВК Мл, *оглѣвила* Кч, *ѡслабио* Бд, *ослабила* С, *осѣарио* МО, *осѣарила* Ду МО Рб, *осѣарило* се ВК, и *сада* смо *осѣарили* Ск, *ѡлудила* Кч, *ѡѡлавили* Рб, *ѡоцрвенили* Рб, *нѣ*смо се *сѣйѣдили* *пѡ*сла К.

2.11. Само у једном пункту (У), и то на директно питање, добили смо лексеми *ѡзреком* с вокалом *е* у корену. Дакле, изостаје аналошко и из глагола *изрицайи*.

3. у ѡрефиксима

2.12. Можемо констатовати да се на нашој територији префикс *нѣ-* не укршта с *ни-*. Једини изузетак чини пример у *нѣко* време *нѡћи* забележен једном у ДД.

У свим осталим примерима сачувано је *е*:

нѣки *кажу* А, *нѣки* *Адам* Т, *бакрѣч* *нѣки* ВД, *брѣтић* *нѣки* Гр, *нѣки* *Воја* МО, *нѣки* *гѡвор* ВО, *нѣки* *госпѡдин* У, *прѣ* *нѣки* *дѡн* ВО, *нѣки* *га* *другѡр* *оптѣжи* М, *нѣки* *дувѡн* У, *нѣки* *дѣт* С, *нѣки* *дуѡанѣйја* М, *нѣки* *Италијѡн* Гр, *нѣки* *ѣшијас* Го, *нѣки* *Јѡва* К, *нѣки* *колѣга* ВО, *нѣки* *нѡви* *ластѡр* К, *нѣки* *лѣба* Бд, *нѣки* *лѣк* ВО, *имѡ* *нѣки* *Мѣка* *Ајдѣк* Би, *нѣки* *опанчѡр* Мх, *био* *нѣки* *Пѡја* Т, *ѣма* *нѣки* *печѣњѡк* М, *имѡ* *нѣки* *пиштѡл* ВО, *нѣки* *пѣт* Мх, *свѣ* *пѡсо* *нѣки* *смѣта* Кр, *бѣше* *нѣки* *Сѡба* Т, *нѣки* *Свѣтолик* Ло, *нѣки* *ѡиљѡк* М, *имѡла* *нѣког* *мѡмка* Ск, *код* *нѣког* *Рѡдосава* Са, *за* *нѣког* *Јѡвицу* М, *нѣким* *чѡвѣку* Мх, *на* *нѣким* *вѣликом* *вѡшѡру* ВО, *увѡтили* *нѣке* *сѣљѡци* Ло, *да* *ми* је *нѣко* *блѡго* *сѣрење* Го, *тѣ* е *било* на *средѣни* *вѡтриште* *нѣко* Гр, *до* *нѣка* *дѡба* Кр, *нѣко* *цвѣће* ВО Т, *тѡ* је *била* *нѣка* *ладна* *вѡда* Го, *Јѡла* *нѣка* М, *била* *нѣка* *кафѡна* ВО, *бѣше* *колѣра* *нѣка* Т, *нѣка* *ми* *сѣстра* Мх, *дѡшла* *нѣка* *тѣтка* Кр, *код* *нѣке* *врачѡре* К, *свѣ* *граѡрке* *нѣке* У, *пѡс* *имѡле* *нѣке* *стѡе* Гр; *нѣколико* *њѣ* В ДД Мх Рд У, *нѣколко* В ВО Вр Ко Кр Ку Ла Лг Ло МК МО Ос Рд Су; *донѣкле* У, *бацѡмо* *вѣлом* *донѣкле*, *ѡднѣкле* *идѣ* *рогѣљом* А, *нѡши* се *борѣли* *донѣкла* Ло, *дѡнекле* Ра.

2.13. У вези с односом префикса *йри-* и *йре-* можемо констатовати да је у принципу сачувана дистинкција међу њима, али и да је дошло до међусобног замењивања, при чему је промена првог у други на целој територији много чешћа него обрнуто:

йри-: *йриблијжили* Рд, *йривејсе* се на кудељу МК, *йривлачу* Ск, кат *йриверѐ*ми крмача да с опраси В, *йривукли* П, *йриђе* В, *йривејсе*мо В, *йризнавѐ* Ос, *йризнам* Лг, *йризнамо* Лу, *йризнайти* (трпни прид.) Т, *йризнанице* Лг, *йријавим* Др, *йријави* ДД, *йријавио* Ко, *йријављује* се Ву, *йрикујимо* Су, *йрилегнеш* Гр, *йриложисо* Ла, *йримамо* Ос, *йримѐти* ВД, *йрино*ва Мх, *йринужена* В, *йријада* Би В Ко, *йријадала* ми мјука Мх, *йријадо* МО, *йрија*ли В, кат се *йрија*йти посе е већ крмача Гр, *йриийшѐ*ми А, *йриийлод* Су, *йриийовѐдао* Бд, *йриийрѐмам* Гн, *йриийрѐма* МК, *йриийрѐми*ли МП, *йриийусѐти* се (пастув) Рд, *йрисијанем* Гл Др Гр, *йрисијадоше* Ба, *йрисијала* Су, *йриийисак* ВД МП Мх Ск Ш, *йриийсак* ВК, *йриийисне* Вн П У, *йричѐкај* Лг, *йричѐкајѐ* К, *йричѐс* Ш, *йричѐсѐти* се Ра, *йричѐсѐти*ла Кр, *йричѐсѐти*о ВО, *йричѐшћује* Т, *йришио* ДД, *йришио* Се;

йре-: *йребациш* Мх, *йребаци* Ба Ш, *йребациѐ*те Т, *йребацие* Лу Т, *йребегне* Ву, *йребѐго* Ос, *йребѐра* Гл, *йребранац* Вн, *йребѐбу* Рд, *йребѐли* Ку, *йревар*и ВО Гр ДД Кр Ос У, *йревар*имо се Лг, *йреварио* МП С, *йреварила* Вр, *йреварили* В Ло МП, *йревет* Мх, *йревије* на кудељу Ба, *йреврнеш* А ДД Су, *йреврнем* Др, *йреврѐшачка* пѐтља ВД, *йревучемо* (жито) ВО Ву, *йревучѐмо* Рд, *йрегѐжсена* ВО, *йрегледаш* Мх, поново се *йрегѐжави* Р, *йрегори* Су, *йрегради* Лу, *йрегриш* В Вн Ли У, *йредали* Кч, *йређем* Р, *йрежѐвим* МП, *йрезѐбо* Ш, *йрезѐда* Гл, *йрезѐми* ДД, *йрекѐи*а Би, *йрекривачи* Вн, *йрекрѐсѐтиш* се А Вн Ли Мх У, *йрекрујачи* А, *йрелад*ио се Са, *йрелаз* Вн, *йрележ*о Ба, *йрелије* Р, *йрелије* Рд, *йренела* Су, *йренѐвим* Ба, *йреноћи* Ку Лг МК, *йрейшрес* Др, *йрейшѐри* Го М У, *йрешла* Др Ли;

йри- > *йре-*: *йреблијжили* В, *йреваѐтим* Су, *йреваѐшу* Се, *йреваѐшила* В У Ш, *йреваѐна* МО, *йрефаѐнамо* Ш, *йрехваѐти* Ба, *йрехваѐти*о РБ, *йревејсе* А Лг Су, *йревеѐла* душа крају Гр, у *йредѐрици* Р, ми *йредрѐжѐмо* Бѐжић Ву, ѐн се *йредрѐжѐва* стѐке Ву, *йредрѐжѐва* В, *йредрѐжѐва*о Р, *йредрѐжѐвали* се К, *йредрѐужи* се В, *йређем* Ко, ја *йређо* Бд, *йрезнаде* В, да *йрейѐтиш* Ду, *йрейѐти* А Ба Мх, *йреја*ви Су, *йреколицу* Кр, *йрекујим* Ш, *йрелазу* прет кућу Бд, *йрелегну* Ск, на *йрелику* Лг, *йремѐшу* Ло, ти мѐне не *йремеђаваш* В, *йремирило* В, *йремора*во Ск, *йреморо* МО Мх, *йреморо* Су, *йрейѐдне* мјука В Вн МО Мх, *йрейѐше* Ск, *йрейрѐмимо* Гр, *йрейѐца* У, *йресѐјамо* Гр, не *йресѐљавам* П, *йресѐљамо* купус Вн, ѐн *йресѐјане* на то Вр К Ли Са, ѐтац *йресѐјане* Ра, *йресѐјивовала* Мх, *йреѐшѐрим* врата А, *йрейѐжсе*мо жицу МП, *йрейѐисак* Р, *йрейѐиснем* А ВД Вн Гл Го Кр Ку Ли Ло М МК МО Мх Р Рд Са Се Су У Ш, *йрейѐиснеш* Ј Ра, *йрейѐисла* Ба К, *йрейшрчи* да ме брани Се, *йречекѐвѐла* Т, *йречекѐвали* Кр, *йречекѐвѐла* Лг, *йречѐка* ДД, *йречекѐјѐ* Вр, *йречекѐјѐ* ВД Кр Мх, *йречекѐју* Бд, *йречѐку* Ла Се, *йречѐс* А В Вн ВО Го Ду Кр Ли Лу МК Мх Ра Се У, *йречѐсѐтим* се А Ба Вн ВО Кр Ку Ла Ли М МК МО Мх Се Ск Су У, *йречѐшћивѐтиш* Мх, *йрешѐвали* Бд, *йрешѐјемо* Су;

йре- > *йри-*: *йрирѐзујемо* колѐч Бд, ја сам *йрибѐго* нѐтраг МО, *йриград*имо Т, ѐна *йриийосѐјави* мѐн Лг, *йриийосѐјавѐ* се Лу, на *йриийсѐражи* Ло.

2.14. У нашој грађи предлози *йред* и *йреко* обично се јављају у екавској варијанти:

а) *йред*: *йред* Бóжић Ли, *йред* волòви Вр, *йред* икòну Мх, *йред* мèне Т, а ми до *йред* Мйтровицу Кч, *йред* недељу дána Р, *йред* нòћ Ли *йред* нèга Ло С, *йред* нй Ло, *йред* нйну продавницу Мх, *йред* нý Лг, *йред* òпштину Ло, *йред* рáдњу П, *йред* Ўскрс Рд С; *йреи* капију Т, *йреи* кафáну Лг, *йреи* кўћи Гл, *йреи* кўћу Вн М Рд, *йреи* светòг Никòлу Ли, *йреи* сèбе Лг, *йреи* смрт Ло, *йреи* цркву У;

йреко: *йреко* брда Лу, *йреко* бунáра А, *йреко* тè вòдè МО, *йреко* водè Т, *йреко* вòду Су, *йреко* Врбòвца П, *йреко* глáве Бд Мх, *йреко* Грòцке Бд, *йреко* дána У, *йреко* двèста дўшá Вн, *йреко* Дрине У, *йреко* Дўнава ДД Лг, *йреко* Дўнави У, *йреко* зйдова А, *йреко* зймè МК, *йреко* клўпè Т, *йреко* крйло Ко, *йреко* лèта Гр, *йреко* ливáде Ли, *йреко* Лўневца П, *йреко* мён Лг, *йреко* мèре лўт Го, *йреко* Микайловца П, *йреко* Морáве Кр Ос Р, *йреко* наћвйу Др, *йреко* нòћ П, *йреко* нòћи Гл, *йреко* нèга Ву У, *йреко* нйвá Вн Кр, *йреко* орања У, *йреко* плòта С Са У, *йреко* потòка ВД Кч, *йреко* прўге Гл, *йреко* пута В Вн Кр Лг Ло М МП Са, *йреко* пута ВО Гл К М П, *йреко* рáдио Гр, *йреко* Рáље МО, *йреко* рўкè Мх, *йреко* сèла Ку, прича *йреко* сèло Ш, *йреко* слáмарице Ск, *йреко* слáме В, *йреко* срёде А, *йреко* сўтра Ш, *йреко* телевизйе Ко, *йреко* телевизора ДД, *йреко* ћуприје Кч, *йреко* цèлог дána Вр, *йреко* човèка У.

б) Знатно је мањи број ових облика с вокалом и:

йрии кўћи Лу, *йрии* сèбе Лг, *йрид* зòру П;

йрико дрўма Кр, *йрико* наћвйу Др, *йрико* Рáље Вр. Приликом преслушавања трака уз ове последње примере ставили смо знак питања због непрецизности изговора.

Фонетски икавизми

С вокалом и исйред ј

2.15. Замена вокала *е* испред *ј* доследна је у компаративу. Из обиља грађе навешћемо само један мањи део:

блажйја Се, *најбогаййји* Рд, *богаћйји* ВК Гр, *богаћйи* ВД К Ла Ли, *богаћйи* Мх, *важнйје* ДД, *гажжйје* МО, *глуйавйји* Гр, *најгрешйји* Бд, *здрављйји* Ву Гр Кр Лг Мх П Се Ск, *здравйи* Ку, *здрављйи* В ВД Гл Ли Р, *здрављй* Ли, *зелењйји* С, *згодњйја* Ли, *имућнйји* П, *јевйинйја* Гл, *јевйинйје* Ву ДД Др Ли Ку, *кривљйје* Се, *круйнйји* Вр, *круйњйи* В, *круйњйји* Кч, *ладњйи* Ли, *лаињйје* Гр, *лошйји* П, *милйи* Ли, *мирњйји* Са, *млаћйји* МО, *могућњйи* Ли Рд, *модернйје* Др МК, *модрењйје* Гр П, *мрвњйје* (спорнйје) Ли, *мршављйе* Вн, *најојашњйји* П, *новљйје* ВК, *йаметњйи* Др, *йисмењйи* Ба, *йлоднйја* Лу, *йошйенйи* Ли, *йошйењйји* Ос, *йрљављйје* А С, *йрошћйји* Гр С, *йрошћйи* ВД, *ранйји* Се, *ранйје* ВК, *рањйје* Ду Кч, *сировљйје* Кч, *сишњйи* В ВД, *сишњйја* Ос, *слабйја* Вн Др Ла, *сйорњйји* ВО, *сйарйји* Би ВО Ву Го Гр ДД Др Ко Кр Ку Лу М МК Мх Ос П С Са Ск Су Т, *сйари* Бд, *йишњйји* Ос, *йòйлије* Бд, *йòйлије* ДД Ли МК, *йòйљйје* В Су, *йòйљйе* В, *йуйавй* Ли.

2.16. Облици имперфекта сведени су само на неколико лексикализованих остатака међу којима је и *беше*, забележен скоро у свим пунктовима у фрази *како оно беше*.

2.17. Из 3.л.сг. презента (*није*) вокал *и* је уопштен у свим осталим лицима негиране форме помоћног глагола *јесам*:

нисам Бд ВД Вн Вр Го Гр ДД Ко Кр Ла Лг М МК Мх Рд С Се Су Т У Ш; *ниси* А Гр Др Т Ш, *није* Би ВО Вр Ву Гл Го ДД Др Ли Ло М МО Мх Р С Т У, *нисмо* Ба Ву Кр МО П Ш, *нисте* Ву, *нису* Вр Гр ДД М МО Мх.

2.18. Прилог *где* и облици изведени од њега различито се понашају с обзиром на замену јата.

1. Неизведени облици знатно су чешћи с вокалом *и*:

а) *ди* А Бд Би ВО Вр Гл Го Гр ДД Др Ду К Ко Кр Ку Кч Лг Ло Лу МО МП Мх Ос Р С Са Се Ск Су У Ш; *ди* Бд Би В Гл Мх Р С У Ш; *ди* А В Вн Го Др К Ко Ли Лу М МО Р Рд С У; *ди гдд* Бд ВД Вн Го ДД К Лу С;

б) *гдѐ* А ДД МП; *дѐ* Бд ВО Гл ДД Кр Ло М МП С Ск Т У; *дѐ* А ВО Т; *де* ВО Гл ДД Др Ло МП Су Т У; *де гдд* Гл.

2. Изведени облици прилога знатно су чешћи с вокалом *е* који, у рубним говорима (в. карту бр. 11), алтернира с веома ретким *и*. Облике с *е* и *и* налазимо и у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:378–9). У Качеру су чешћи ијекавски облици, примери са *и* су изоловани (Петровић 1999:388). У осталим говорима, с којима поредимо нашу грађу, у овим облицима не јавља се вокал *и*. Тако је, дакле, у Крушчици (Ивић 1958:314), у Биограчићима (Ивић 1978:196), у Жабарима (Реметић 1986: 507, 513, 515, 519 *нигде*, *овде*, *овдѐ*, *овдѐ*), у Чумићу (према усменом саопштењу проф. др Милице Грковић), у Крагујевачкој Лепеници (Вукићевић 1995:192), у Батовцу (мој материјал: *нигде*, *овдена*, *оден*) и у говору Галипољских Срба (Ивић 1994: 302–3).

Најпре следе примери с вокалом *е*, а потом с *и*:

а) *нѐгде* А Ба Бд В ВО Го Гр Кр Лг Ли Лу МО Мх Ос Рд С Са Ск Т У;

нигде А Би ВД Вн ВО Ву ДД Др Гр К Ко Кр Ку Ла Лг Ло М МО Мх П Р С Са Ск Су Т У;

овде А Бд Гл Ку МО Мх Т; *овдѐ* ВД Вн Гл Го Гр ДД М Рд Са; *овдѐ* Лу МО; *овдѐ* МО; *овдека* У, *овдекана* А М, *овдена* Ку У, *овденака* А В МО С Се, *овденакана* МО, *овдѐн* Т, *овдѐна* А Вн Вр М Мх Ос Р Рд Т, *овдѐнак* Др Кр, *овдѐнака* А Вн МП Р С Ск; *воде* Вн У, *вдѐ* Вн, *водек* Вн, *воденака* Др; *оводенака* Др; *оде* В Ко МК Мх Се, *одѐ* Ло, *одѐ* МК, *одѐна* А Ку Р Т; *онде* Бд М Рд, *ондека* А, *ондѐна* А, *ондѐ* К Ос, *ондѐгана* М, *онде* Т, *оноде* У;

б) *ниди* А М Ск У; *овди* А В Вн ВО Гл Ду МО Т; *овди* Гл, *води* Др; *онди* Вн Гл.

2.19. Без обзира на то да ли се јавља или изостаје *ј*, као супституент гласа *х*, у већини именица не долази до замене *е* вокалом *и*:

греџиѝа В Вн ВО Гр МК У, *греџиѝа* Ра СМ, *греџфиѝа* Ла, *греџиѝа* Мх;

мѐови В Вн Ли МК Се Ск У, *мѐов* Ли МК, два *мѐова* Ли (ова последња два облика су добијена по упитнику); *мѐур* Вн, *меурци* Вн;

меуна В Гл Ку МК Се, у меуни Ли, меуне МК Са, меунамо В, али и: миуна Ш;
леја Кр Ла МК Мх Са Се Ск СМ Су У, на леју Кр Ла Ли МК Мх Са Су У, леје
МК МП У, леје Вн;

грѐј Ли Р Ш; смѐј Бд Ли У, смѐја В, от смѐја Лг;

сѝрѐја В Вн Ли У, от сѝрѐје Бд Гл Кр Мх, сѝрѐа МК, по(д) сѝрѐу Су.

Једино код именице маћеха имамо замену наведених гласова *ex > ej > uj*:
маћија Би В Вн Кр Ли МК Мх Ос П, маћиа Би МК Ос Су маћију МК У.

2.20. Глаголи типа *веје, греје, сеје, смеје*, и друге форме изведене од њих (*вејање, грејање, сејање; љодгрејано, сејано; сејалица* и сл.) скоро су доследно у свим пунктовима бележени у екавском лику:

а) *вѐје* Вн ВО Ла Лу У, *вѐе* Ли Су, *вѐју* А, *вѐјао* Р, *извѐем* Вн, *извѐјеш* Би Ла, *извѐје* А Др Лу, *извѐе* Су, *извѐјемо* Гр, *извѐјали* Т, *овѐјеш* Гл, то се *ѝровејавало* В;

б) *грѐјем* (се) Лу Ск, *грѐјеш* (се) А Ву Кр, *грѐје* (се) ВД Ли М У Ш, *грѐе* МК Су, *грѐјемо* (се) Бд МО, *грѐју* (се) В, *грѐјо* Ло, *грѐјала* У, *грѐјање* МП, Су, *загрѐје* (се) ВО Ос, *загрѐе* (се) П, *загрѐју* (се) А Гл, *загрѐјали* ВО, *изгрѐјава* сунце У, сунце *изгрѐје* МО П, *изгрѐе* Вр, *огрѐе* Вн Ла, *огрѐјало* Ву, *ѝодгрѐе* А, *ѝодгрѐјано* У, *угрѐјем* (се) Лг, *угрѐјем* (се) МО, *угрѐјеш* (се) С У, *угрѐје* (се) А В Ј М Ск У, *ѝгреје* МО, *угрѐе* (се) Вн Ли, *угрѐјемо* Гл, *угрѐјемо* Вр Су, *угрѐју* Го, *угрѐјо* Ла, *угрѐјала* В;

г) *сѐјем* Ј Ла Лу Т, *сѐем* Ла Са, *сѐје* А Вн ВО Ла Ло Лу МО Мх Ск СМ Т У, *сѐе* Вр Ку МК С Се, *сѐјемо* В ВД ВО Ву К Кр Лу Мх П Т, *сѐјемо* ВД Го ДД Кр Ли Су, *сѐју* Мх Р, *сѐједу* У, *сѐјао* Р, *сѐјо* Вр Гл Гр ДД, *сѐјала* Ла Ли Лу М, *сѐјало* се Би ВО Кр, *сѐјали* А, *сѐјали* Ба Бд В ДД Др Мл Мх Ос У, *сѐјано* ВО Мх Т, *сѐјање* Др, *сѐјалица* Би Ву Др К Кр Ли МК, *сѐјалицу* А В Гл Т, *сѐјалицу* Су, (са) *сѐјалицом* Др Кр Кч М Т, *ѝосѐјем* Би К, *ѝосѐјем* Ли Р, *ѝосѐје* Би Ду МП Са Ск, *ѝосѐе* Са, *ѝосѐјемо* Др Т У, *ѝосѐјемо* С, *ѝосѐју* Су, *ѝосѐједу* Р, *ѝосѐјала* ВД Др Кч Ос У, *ѝосѐјала* ВД, *ѝосѐјали* Са Т, *ѝросѐјеш* К Ос Рб У, *ѝросѐјеш* Вн, *ѝросѐје* А К, *ѝросѐјемо* В Гл Др Ш, *ѝросѐјемо* В, *ѝросѐјала* У;

д) *смејем* се С Са, па се *смѐјем* Гр, *смејѐш* се ДД Рб, да ми се *смејѐ* ВД, да ми се *смејѐ* Ву М Т, *смејѐ* се Ли Са Се Су У, *смеѐ* се Вн, не *смеѐ* се МО, *смејѐ* се ВК Рб Са, *смејѐмо* се Бд, *смејѐмо* се Ку, *смејѐше* се ДД, да се *смѐју* В Др Са, *смѐју* се ДД М, па се *смѐју* У, *смѐјали* смо се Ла.

ђ) Икавски ликови или изразито затворено *e* забележили смо само у неколико примера: *сѝје* Ра, не *ѝосѝјеш* Бд, *ѝосѝј* Са, *ѝосѝјала* Кч, да се *смѝје* МО; *ѝосѝј* Са.

е) У нашој грађи су се код глагола *додејајти* нашли само икавски ликови. Верујемо да то нису једини облици, али на терену, нажалост, нисмо довољно обратили пажњу на њих. Забележили смо их само у три пункта: сиротиња Бџу *додија*ла Вр, *додија*ло Гр ДД, *додија*о Ра, *додија*о ми живот СМ.

2. С вокалом и у суседстѝву грује *гѝ*

2.21. Лексеме *гњездо* и *гњеван* „болестан, нездрав; невесео“ срећу се само с вокалом *e* у корену: *гњездо* А В ВД Вн Го ДД Кч Ла Ли Ос Р Са Се Ск СМ Т У Ш,

гњездо Бд, из гњезда Ла МК П Т, на гњезду Ли, уп. и гњездѝле Рд, гњездо Гн Ра (У ова два пункта одговори су добијени на основу упитника);
гњеван ДД Ли Ос СМ Т.

С вокалом и у наредном слогу

2.22. Код лексеме *ведрица* доминира *е*, а код *секира* и хомографичним речима *секирација*, *секиранѝ*, *секираѝи се* знатно је чешћи вокал *и*:

а) *ведрица* ВД Ву Го Ла Ли Мл МО Р Ск У С, *ведрицу* Вн Ос Р Ш, *ведрице* Кр Мх Р Рд Се, *ведричицу* С. Једино на западу срећемо икавску варијанту ове лексеме: *видрица*, *видрице* Бд Гн Мл Ра, у *видрицама* Вл.

б) *сѝкира* В, *сѝкира* Вн Кр Лу П У, *сѝкиру* Вн П Рб У, *сѝкиром* Бд, (са) *сѝкиром* В ВД ВО Ву Др Ло МК Ос Ск, (са) *сѝкирама* А, *сѝкирама* Бд, *сѝкирче* Лг У; *сѝкираѝија* ВД, *сѝкираѝија* Ла Ос, *сѝкираѝију* ДД М Мх Ос С, *сѝкираѝију* ВД Ш, о(д) *сѝкираѝије* А Се Ш, от *сѝкираѝије* Вн ДД Ш, *сѝкираѝиѝи* Се, не *сѝкираѝи* се Гл, *сѝкираѝи* се ВК Кр У, *сѝкираѝи* се ВД Лг У, *сѝкираѝи* се Бд, не *сѝкираѝи* се Др П Ш, што се *сѝкираѝиѝе* Др МО, *сѝкираѝију* се А Вн, *сѝкираѝи* се Бд, *сѝкираѝи* се Мх, *сѝкираѝи* се Гр, *насѝкираѝи* се Кр, *наѝкири* Ли.

У неколимо пунктова забележен је по један пример ових лексема и с вокалом *е*: *сеѝром* Вн Ли, *сеѝраѝија* В МО, да се не *секира* Бд, немѝ да се *секираѝи* ДД, ѝн се не *секираѝи* Р, *секираѝи* се МО, немѝ се *секираѝиѝе* У.

Осѝали случајеви

2.23. Име нашег главног града скоро никада се не среће у икавском лику:

у *Беѝград* А Бд В Ву Др Кр Ла П С Т, у *Беѝград* Би Вн Гл Ло МО Мх Ра Се Су У, у *Беѝград* ВД Го, из *Беѝграда* Гл Др У Ш, из *Беѝграда* Гр Ко Кр Лг МК МП Са Се, у *Беѝграду* В ДД МО Ск, у *Беѝграду* А Ск Су, у *Беѝграду* ВО, *Беѝграѝанке* В, *беѝграѝском* Гл. Једино смо у Ковачевцу (Кч), од информаторке рођене 1901, забележили у *Биограду*, али и у *Беѝграду* и у *Беѝграду*.

2.24. Нема вокала *и* ни у групи — *ѝл*, која даје *-ео*: *беѝ* Ла, *деѝ* А Др С, *ѝредеѝ* К, *врѝе* Вн, *зреѝе* Вн, *узреѝе* У, *цеѝе* В Др Ла Лг Мх МП П, *смеѝе* Мх, *ѝѝе* Бд Гл ДД К П Р Рд Се Т.

Група *-ео* чува се и у речи *беѝчуг*: *беѝчѝг* А С, *беѝчѝг* Ра, *беѝчѝзи* А У.

2.25. Глагол *кукурекаѝиѝи* чешћи је с вокалом *и* него с *е*: *кукуриѝче* МК СМ У, *кукуриѝче* Ра, *кукуриѝгу* Ш, али и пију, пију, квѝ, квѝ, *кукуреѝкѝ* (приликом уношења сламе о Божићу) Ла.

2.26. Везник *осѝм* забележили смо и у екавском и у икавском лику. Истина, ове друге форме добијене су на основу упитника: *осѝм* шале А, ништа друго није *раѝила*, *сем* такѝ пацијент неѝи ка дође да га смеѝти Ло, *сеѝм* кѝм, старѝјко ВК; *ѝсѝм* ѝѝга СМ, *осѝм* Ра.

2.27. Број *обадве* среће се и у екавској и у икавском лику:

дбадве Гл Кр Ло У, *ћерке* су *сад дбадве* у Паланки А, *дбадве* пресе покупише Ло, *обддве* С, *пушу обддве* М, *обдде* У; уп. и *тѣ двѣ* куће смо начинили *дбе* Гл, *метуо* не *дбе* на крила Су;

дочеко *дбадви* (мушко и женско унуче) Бд, *там* сам родиља *обддви* детѣта Са, *умрли обддви* (два сина) Са; и *ондак* они удараду *обдди* (оба коња) и *тѣрет* излази Лу, *два* попа *обдди* йду Ос, *обдди* с његова мајка (обе кћерке живе с мужевљевим мајкама) Ос, *обдди* се два детѣта родили Са.

Из примера видимо да су облици с вокалом *и* уопштени и у оним формама где првобитно није било јата *обадва*.

2.28. У неколико села забележен је и лексички икавизам *дивојка*: *дивојка* Ду Ос, *дивојке* А, *дивојку* Кч, *дивојку* Ш, *дивојке* ВК; уп. и *дпсан чѡвик* С.

2.29. Префигирани облици глагола *лѡваѡи* увек се срећу с вокалом *и* у корену. Ово свакако треба: довести у везу са морфолошким чиниоцима, тј. са фр-квентношћу глагола на *-иваѡи*. Следе забележени примери:

доливаш Се, *доливамо* Вн, *заливам* Бд, *заливам* Кр Ос, ако не *заливаш* Вн Ск, *залива* Вн Ку М Рд, *заливају* Го, да *заливу* Са, *кјј* није *заливѡ* М, *заливаѡа* Ш, *нисам заливала* Ос, *заливаѡи* Го, *заливали* А Са, па се *налива* Мх, забрђено вода да се *разлива* Ск, *йодливаѡи* сйра Ос, *улива* се Кр.

Детаљан преглед икавизама Ш-В типа у штокавским говорима дао је Слободан Реметић (1985:101–107 у напоменама 195–252).

(И)јекавизми

2.30. Вокатив једнине именице *дѡше* само је у четири пункта забележен у ијекавском лику: па било, *дйјѡше* Гр, *дођи*, *дйјѡше*, да *ручаш* Ра, *како* смо се *мучили*, *дйјѡше* Рб, *ѣ*, *дйјѡше*, *мрзим* ји, *дете* им *лоповско* ВК (информатор преноси шта је рекао његов деда);¹⁷ али: *дѡше* Др Ко Лу МО Ос Са У, *сад*, *дѡше*, *то* *нема* Ду, *јѡл*, *ти* *дѡше* Вн, *ѣј*, *дѡше* Р, *црно* *дѡше* В, *пѡс*, *дѡше*, *буде* Гр, ал *постоји* *нечега*, *дѡше* Гр, *ѣ*, *моје* *дѡше* М, *такѡ* *ти* је, *дѡше* М, и *такѡ* *то*, *дѡше* Мх, *маѡора* сам, *дѡше* Са.

Именицу *дева* нисмо забележили с црквенословенским фонетизмом *дјева*: Богородице *дѡво* М.

2.31. Веома су ретки и факултативни облици заменица с формантом *гођ* < *годје* < *годѣ*: што *гођ* сам *могла* Др, што *гођ* *йма* *дѡце* У.

Уобичајени су облици с *год*:

¹⁷ Овај облик нема функцију правог вокатива, будући да се информаторка обраћа испитивачу у циљу изношења свог личног става, а не успостављања комуникације с неким дететом. Углавном у истој функцији, овај облик се среће у великој већини Ш-В говора и знатном делу С-В: Банат (Ивић... 1994:243), Срем (Б. Николић 1964:314), Бачка (Поповић 1968:44), Мачва (Б. Николић 1966:233), Качер (Д. Петровић 1999:387), Биограчићи (1978:148), централна Шумадија (Реметић 1985:108–9), Жабари (Реметић 1986:537).

ко *гѡд* ѿма пѹшку ѡн пѹца А, ко *гѡд* ми прѡђе поред мѣн, ѡн се чѹди Бд, ко *гѡи* се женио Вн, а ко *гѡд* је умро, ја сам га обукла Вн, и *који гѡд* дѡђе Кр Лг, у Смѣдереху убивали ко *гѡд* су мрзли Ос;

свѣ ти прѣтури што *гѡд* ѿмаш Бд, њѣ пѹштили затѡ што им нѣсу пѹшке пѹцале, онѣ свѣи што *гѡд* (којима) пѹшке пѹцале ѡни побѣили В, што *гѡд* (ко год) донѣсе свѣћу, дѡђе на вечѣру Вн, што *гѡд* трѣбало Вн, свѣ тѡ што *гѡд* ВО, што *гѡд* знѣм, ја причам Ву, што *гѡд* је пѡчео, свѣ би завршио Гл, раѣи што *гѡд* ѡћеш Гл, што *гѡд* прочита Го, свѣ живо што *гѡд* је имѣло Го, што *гѡд* су нѣшли ВК, што *гѡд* сам ја ѣзаткала Кч, ма свѣ што *гѡд* раѣи сељѣк, тѡ смо мѣ раѣили Го, што *гѡд* сам мѡгла Др, што *гѡд* вѣше мѹтим, свѣ бѡљи лѣба Др, што *гѡд* да им кѣжем Др што *гѡд* се вѣше мѣси, оно свѣ бѡљи Ку, што *гѡд* је било Ла, ја што *гѡд* сам прѹжила свѣким кѣжем Бѡг нека му дѣ срѣћу и здравље Ла, свѣ што *гѡд* смо ураѣили Лг, што *гѡд* оврши Лу, каже, што *гѡд* га мѡлиш, свѣ га (Бога) гѡре љѹтиш М, свѣ што *гѡи* се раѣи М, што *гѡд* ѡћеш МО, шта *гѡд* ѡћеш Ос, свѣ што *гѡд* постоѣи МО, чѣстиш му онѡ свѣ што *гѡд* избива Ос, што *гѡд* П, што *гѡи* је кѹј умѣо да свѣра, тѡ се свѣра, свѣ пѹтем Р, што је *гѡд* Рд, што *гѡд* ми ѡн испричѡ, ја сам свѣтила С, а мѣн, фѣла Бѡгу, свѣ што *гѡд* се родило, свѣ живо Са, а разумѣ свѣ што *гѡд* ју кѣзујемо Ск, што *гѡд* ѿмаш вѣше свѣ вѣћи пѡсо Се, што *гѡд* смо причѣли Су, кѹва се свѣ што *гѡд* ѿма У, свѣ што *гѡи* ѿма Ш, што *гѡи* имѣло нѡво, ѡна ѹзела Ш, па пѡмрли свѣи, што *гѡд* су бѣли сѣле свѣ пѡмрли Ш, што *гѡд* трѣба Ј; дѣ л су им *шиѡгод* дѣвали ДД, мѣне тѡ бѣр нѣје интересовало ни зѣмља нѣи *шиѡгод* Ск;

ди *гѡд* ВД Гл Мх Ск У, де *гѡд* Гл, де *гѡ(и)* ѡе Кр; како *гѡд* Мх.

2.32. Код прилога за место *где* и *овде* јављају се веома ретко јотовани сугласници: *ћѣ* ѡеш ме тѣмо М, *вође* га примѣли Др.

У следећем примеру након јотовања дошло је до замене вокала *е* самогласником *и* *где* > *ће* > *ћи*: ди је овѡ ѡдѣ ди *е* бѣш *ћи* овѡ сѣд нѣдвѡжњѣк Ос.

2.33. На крају поглавља о јату навешћемо и неколико лексема у којима се на његовом месту јавља вокал *а*:

а) У лексеми *орах* и неким микротопонимима јавља се вокал *а*:

ѡра Вн Ку МК Са Т Ш, *ѡра* Ву Ли Рб С Су, љѹску од *ѡра* Су, *ѡрај* ВД ДД, *ѡрај* В ВД Ла, *ѡрај* А МО, двѣ *ѡраја* Ли, од *ѡраја* Кр, са *ѡраја* У пѹн иѣк *ѡраја* Ли, од *ѡраја* Кч Се У, од *ѡраја* Ву, *ѡраја* Ра *ѡраје* Бд, *ѡрајевина* МО СМ, *ѡраси* Бд, *ѡраси* А Ба В ВД Вн Вр Ву Кр Ку Кч Ла М МК МП Мх Р Рд Су Т У Ш, љѹску од *ѡраса* Су, *ѡрасе* ВД Мх, са *ѡрасима* Др, с *ѡрахима* (?) Кр, *ѡрашче* Су; из *ѡраѡвице* Лг, *ѡрашје* Го Ло, до *ѡрашја* Ло.

б) Неке лексеме, а нарочито микротопоними, чувају вокал *е* у речима изведеним од именице *орѣх*: у *Орѣовицу* Лг, *Орѣшац* Се У, али и: *орѣјева* љѹска МО, *орѣвина* МО.

в) Предлог (*с*)*ѣрема* веома ретко се среће с вокалом *а* на месту јата: *сѣрама* млѣко, ако ѿмаш вѣше млѣко, тѣ сѹнеш вѣше (сиришта) Р.

г) Примери с вокалом *е*, а не с *а*, скоро су редовни у свим пунктовима:

ѣрема Бѡграду Бд, *ѣрема* Бѡграду Би, *ѣрема* Дренѡвцу Вр, *ѣрема* Кусѣтку С, *ѣрема* Нѣмачку ВО, *ѣрема* Панчевѣчком мѡсту Вр, *ѣрема* Сѣону окрѣнута У,

йрема Суводољу Вр, *йрема* Тополи ДД, *йрема* Шалинцу Ли, ка дођоше *йрема* мѣн Ко; седѣ *йрема* врзѣне, а врзѣна лѣпа У, седѣ *йрема* девојки МО, јѣдно *йрема* другим Ли; *йрема* мѣни Ду, он је дѣте *йрема* мѣненака Др, *йрема* могућности К, *йрема* могућности Ли, сад он није ништа *йрема* овѣма Су, *йрема* садањим врѣмену Ли; *сйрема* Др, *сйрема* количине А, *сйрема* зѣмље толико пати (гаји) Ву, па прекупља ону висину кѣлко *сйрема* вѣтре Гр; па су жѣне плѣле *йрема* тим лампицама Бд, *йрем* ону лампу, ја узнем да плетѣм чарапе МП, *йрема* свећи плетѣм В; али ођу да кажу *йрема* нама свѣма да ли се ођу да л неђу Гл.

д) Глагол *цвейѣйти* само је једном забележен с вокалом а: *ц(в)ѣйти* Ос; али: *цвейѣ* А С Ск, *цвейѣју* МК, *цвейѣју* РБ, *цвейѣју* Се, *цвейѣла* МК, *цвейѣло* Бд, *йрецвейѣ* Вр Се, прецвѣтала Ос, *рацвейѣ* Ли; *Цвейѣи* Ву.

НАЗАЛ ПРЕДЊЕГ РЕДА

2.34. Назал *ѣ* има уобичајен рефлекс *е*: *жѣйѣве* Бд, *јѣдра* А, *јѣйѣрва* А, *јѣйѣрва* Ос, *јѣйѣрву* Ра, *јѣйѣрве* Ра, *јѣчам* Ли, *кнѣз* Милош Вр Кч, *кнѣза* Михајла Ли, *начѣлник* Лу, *начѣлник* ВО, *код* *начѣлника* ВО, *начѣлство* Лг.

Лексеме *кнез*, *начѣлник* и *начѣлство* срећу се и с фонетизмом типичним за предвуковски књижевни језик: *кнѣз* Милош ВК Ј Р, *начѣлник* ВО, *начѣлник* МК МП, *начѣлник* Бд Кр Лу, *начѣлство* Лг.

Као и у многим нашим источнијим штокавским говорима (Реметић 1985:109, нап. 256) лексеме *жѣлац* В и *жѣок* МК не знају за рефлекс *е*.

ПОЛУГЛАСНИК

2.35. Уз уобичајен рефлекс *а*, треба указати и на следеће случајеве:

1. Поред чешћег штокавског рефлекса *у-* за *вѣ-*, јављају се српскословенске и рускословенске форме с *ва-* и *во-*:

а) *Ўскрс* А В ВД Вн Ву Ко Кр Ку Ла Ло Мл Мх Ос Р Рд С Са Се Ск У, *Ўскрс* А Вр К Ла Ли Мл Су, *Ўскрс* К Мл МО Су, од *Ўскрса* Мх, трѣћи дан *Ускрса* У, до *ўскрсног* поста В; *ўвек* (сви пунктови);

б) *Вѣскрс* ВО ДД Ло Мх Се Су, *Вѣскрс* Др Ли Лу Ра РБ СМ Су, *Вѣскрс* Гл Ра, прѣ *Васкрса* Гл Др, око *Вѣскрса* ДД, од *Вѣскрса* Ло, *Васкрсу* Лу, *васкрсно* А, *васкрсуемо* Др, Крѣстос *вѣскрс* Ш, *вѣисѣину* *вѣскрс* Ш, *вѣисѣину* се рѣди Бд Вн, *вѣисѣину* се рѣди А, *вѣисѣину* се рѣди Вр Ли Се Ш, *вѣисѣину* Ра.

в) Лексема *ваш(ка)* у Нсг је имала регуларан развој *вѣѣ > ваш*, али у падежима са некадашњим слабим полугласником *вѣѣ > уши*. Каснијим аналошким уједначавањима према Нсг *ваш* добијено је *ваши* или у неким говорима према *уши* и *уш*. Следе наши примери: пѣно *вѣши* МО, од *вѣши* В, пѣне кошѣље *вѣши* бѣле Ос, да лѣчи од *вѣши* војници Ос, па ни напѣну и *вѣши* С, напунѣло се *вѣши* ВД, *вашѣју* Ра, *вѣшка* МО Ра, *вѣшке* А Ли МО Ск Су У Ш.

г) Рускословенски рефлекс *во-* забележен је само у корену *восѣйѣи-*: *восѣйѣиѣ* ВД, *восѣйѣиѣла* Ла, *восѣйѣиѣн* Ла, тако је то *восѣйѣиѣно* бѣло У, али и: *васѣйѣиѣни* Др.

2. Испред сугласничке групе у префиксу или предлогу јавља се обично вокал *a*:

а) *изайќа̀м* Се, *изайќа̀ш* Вн С, *изайќа̀* Ли С Су, *иза̀йка* С, *изайќа̀мо* В Су У, *изайќа̀ду* Бд, *изайќа̀у* С, *иза̀йку* Мл, *ѝзайќала* К Кч МО С, *изайќа̀ла* Рб Са Ш, *ѝзайќани* Рд, *ѝзайќане* П, што се *раза̀стре* Др, *разаста̀ремо* В, да *узаста̀ви* ДД, и она *узаста̀вила* ДД;

па *нада* згради на спра́ту та̀мо ми је ко̀ш А, па се то̀ прѹжи *низа* дво̀риште С, *ода* Шва́ба Бд, *ѝода* др̀во МО, *ѝода* кру̀шку МО, *ѝода* сла̀ми ВК, *ѝода* стра̀жом Ду, *уза* стѣпенице У, *уза* шпѹрет Т.

б) Уз неке од предлога забележили смо покретни вокал *e* и редукван самогласник који обележавамо њ: *оде* дрѣна ВО, *оде* пра̀сета ВО, *оде* прѹћа ВО; *кодѹ* Охрид Р.

в) Покретни вокал се јавља аналошки и у случајевима када наредна реч не почиње сугласничком групом:

да с *одазовѣм* Ла, *сау̀зуе* А, да *сау̀зи* А;

исѝода до̀л А, *нада* њу̀ А, *нада* тѐ грѣде А, *коде* то̀ др̀во Р.

г) Покретни вокал се јавља и када се предлог завршава сугласником којим почиње наредна реч: *кроза̀* земљу Вл.

д) Неки од наведених предлога срећу се и без покретних вокала (*код*, *низ*, *од*, *ѝод*, *уз*).

Код глагола *излаз-* иза префикаса обично се не јавља аналошко *a* или *и*: *изла̀зим* У, кат се го̀р *изла̀зи* С, *изла̀зу* А Вн У, *изла̀зише* В, *изла̀зила* С, *изла̀зили* К.

Секундарно *и* забележили смо само једном: *изила̀зи* Вн.

3. Код именица *басамак*, *кабао*, *каѝак*, *сан* обично се у косим падежима под акцентом чува непостојано *a*:

ба̀самаци В, *басамѝци* Кр, на *ба̀самацие* В, онѣ *басамѝце* угодѝо Кр, почѝстила *басамѝке* У; на *каба̀лу* А; *каѝа̀ци* В К Ли М Ш; *нисам* имѝо *са̀на* ни но̀ћу ни да̀њу Ло, то̀ ми ка̀зао у *са̀ну* Лг, мѝн *са̀нови* не ва̀таду Р.

Ретки су примери без непостојаног *a*: *ба̀самци* А, *каѝа̀ци* Ск, у *сна̀* Ра, уп. и *днѝ* СМ (упитник).

4. Неке релативно новије позајмљенице с финалном сугласничком групом обичније су с непостојаним *a*, а друге су ближе оригиналном изговору. Појава вокала *a* у складу је са тенденцијом избегавања финалних сугласничких група у српском језику. Следе наши примери:

а) *докумѝнаѝ* Вн Ку, *ѝасѝамѝнаѝ* ВО, *крѣденац* Ли, *каѝиѝиалѝзам* К, *комуниѝзам* ВО К СМ, *комуниѝзам* Ли Се, *соѝијалѝзам* ДД СМ;

б) *аѹуѝа̀ниѝ* ВО Ли, *асисѝѝѝниѝ* Вр, *комада̀ниѝ* ВО Лг, *резика̀ниѝ* Се, *сѝудѝѝниѝ* Вр ДД.

в) Именице *меѝтар* и *киломеѝтар* јављају се с непостојаним *a*, а не с *e* (Ивић ... 1994:247): *мѐтар* Би, *мѐтар* Гл, *киломѐтар* ВО У.

У косим падежима једино се код именице *меѝтар* јавља вокал *a*: по̀ла *мѐѝа-*ра Др, по по̀ла *мѐѝара* Рд, о(д) два *мѐѝара* Ву, три *мѐѝара* Ву, четѝри *мѐѝара* В, али *и*: два *мѐѝа* Се, два ѝ по *мѐѝа* Ли, три *мѐѝа* Вр, тријес *мѐѝа* Ш; по̀ла *ки-*

лометра Ко, два километра ВД Ло Се У, четйри километра Кр, седам километра А, девет километра В.

г) Именице: *министар* и *радник* овде најчешће гласе са *-ер* и *-ден-*: *министер* правде Лг, за *министера* Лг; *раденик* Ку Ла Лу Р Ш, *раденика* К, петнајс *раденика* Ли, *раденици* Ли Су, *раденица* Бд, *сараденик* Лу, али и: *радници* В У.

5. Само у неколико примера чује се полугласник. У једнима је он настао редукцијом вокала *a*, а у другима је (Ш) реликт говора из времена досељавања:

а) *доручк* Др, *ручк* Др, *дугачк* Са, *књи* сјеје Мића жито Са, *причала* сьм Мх, *брез* оца сьм остала У, *иько* сам казо Лг;

б) Ш: *мућк*, *суир'ешк*, *дъшиер'и*, *љж'ица*, *рьк'а*; уп. и: и(з) *сѣьм'ак* Р, *кодъ* Охрид Р, а *сѣдъ* МО.

ВОКАЛНО Р

2.36. Овај глас најчешће се јавља између два консонанта и може бити дуг и кратак:

а) *бркам* У Ос, *врнемо* Вн Т, *врну* Бд, *йврне* П, *грдиш* Ш, *грдна* Рд, *грдну* Вр, *дрљамо* Су, *йодрља* А, *жрѣва* Ла, *заврши* ВО Ла, *завршимо* С, *завршено* Т, *крв* Се *крвни* сѣдова Го, *мрѣви* А, *нагрнемо* Ш, *обрнеш* У, *овршимо* Ку, *омрси* ВО, да га не *йошржеш* В, *йрва* А В, *йрска* У Су, *срѣ* ВО, *срчеш* Т, *шврѣ* Вн ВО, *шрља* Се, *шрње* Ли, о(д) *шрмке* Т, *шрн* Мх, *укршаш* А, ко(д) *цркве* МО Мх, у *цркву* Ба, *црни* Бд В М П Т, *четврѣта* У;

брлог Ли, *врба* Вр Су, на *врју* А, *врли* Мх, *овршимо* Ла Су, *врсиа* Ву, *грдио* МО, *грне* Ли, у *Грчац* ВД, *зрнули* смо га Су, *кркају* Ла, *мрзела* Ла, *мрсно* ВД МО, *сврни* В, *смрду* В, *шрбо* Др, *шрло* М, *црне* МК, *црно* П;

овршиш Ли, кад је *вршѣ* Ву, *дрва* Лу, *зрнули* Су, она се *замрљила* Р, *зврју* Вн Р, *исирљало* се Гл, *мрзу* П, *йошрзали* Др, *смрди* Вр, *усмрди* М, да не *сшржш* Ву, да се *шрѣи* Ба, *зацрнела* МП, *црни* П;

б) *брдо* ВД Ко Су У, *брже* ВО Мх, *бркои* Бд, *вршови* МО, *врѣлог* Се, на *врку* Гл, *врце* У, око те *врше* ВО, *вршњик* В У, *Грк* Су, *гркљан* Вн, *грло* Бд МП Су У, *Грчац* Гр, о(д) *дрвѣта* Гр, *дрво* Ба, *држѣ* А Т, *дркће* Ку Т, *дркћу* МО, *загрли* Су, *загршо* Би, *закрѣи* Т, *замрзне* МО, *зайржш* Вр, *измрзне* Ву, *искршиш* А, *исиржимо* В, *кадрма* Р, по *крѣа* Се, *крѣгуз* МК, *крс* Мх, *кршѣн* П, *мрда* ВО, *мрдање* МП, да *мрдне* Вр Ш, *мрдни* Т, *мрзла* је П, *незайржѣн* Мх, *обршала* МК, *обрше* Вр МО Мх, *омркнемо* Р, *ошрѣила* Вр, *ошкршш* У, *йрвенац* МК У, *йрвѣскиње* В, *йрво* ВО Вр Ку, *йреврѣм* Др, *йрекрсѣим* се Вн МО У, *йржѣна* В Гл У, *йрѣори* В, *йрс* Су, сас *йрсѣом* Т, *йрсѣн* Ву У, *рѣкрсница* Вн, *сврѣла* МК, *срмени* Ос Р, *Срѣкиња* Го, *срѣовима* МК, *сшврѣнеш* Вн, *сшрмно* брашно Мх, *срѣ* Го Ос, *шрго* се В, *шрку* Мх, *шрлица* Ба, *шрљица* МО, *ушрѣиш* А, *цркне* Вн Го, *црче* Се;

по *врју* А, *врхѣвни* сѣд А, *Хрвѣѣкиње* Бд;

брвѣара А, до *врхунца* Т, *вршѣча* МК У, *грљѣшѣим* В, *дрвѣн* ВО, *дрвѣне* У, *дрвљѣник* Ба, *држѣвѣно* А, *ѣбрдржѣ* Гр, *дрљѣчу* Т, *зѣшрѣла* У, *йрѣсшрѣла* У, *зѣшрѣѣем* МК, *зѣшрѣѣш* С, *зѣшрѣѣмо* Ву, *исшрљѣам* МО, *крмѣча* М, *крѣѣре* У, *крѣѣа-*

нѡше Мх, крстѣим се М, крстѣйо Го, крстѣйна ВО, крстѣйна Лу, мрѣваѣ В са мрѣваѣ-ка Ла, мрѣваѣц Гл МО, мрѣваѣца Су, мрѣви кѡбила С, огрнѣли Др, ѣдмрчина Ку Ли У, по ѣдмрчини Вр, ѣдмрчину Р, ѣрвоклѣсни Ло, ѣрѣушкѡ Ш, смрѣовницу Су, сѣрмнѡ А ВО, раскрѣвали А, шрѣѡвац Т, унѡкрс ВД, фрѣѣт Ла, Хрѡѣт Др Ку С, Крѡѣт ДД, Хрѡѣт Др Ла Ло Ос Су, Хрѡѣтѣца Бд, Хрѡѣтѣца Ла, Хрѡѣтѣску Ку, ѡврѣани Мх, ѡрѣѡк ВО, ѡѣкрк Ву Се, ѡѣкрѣ А.

2.37. Иза иницијалног вокалног *p* увек следи консонант:

рвѣмо се В, *рву* се МК, *рвѣ* се Ра У, *рвѣду* се В, *рѣѡ* Вн У, *рѣѡ* МК, не *рѣѡ* Ли, *рѣѡ* друг Др, *рѣѡ* Др, *рѣѡ* ДД Ск, ѡн је бѣѡ *рѣѡ* ѡка Ло, у *рѣѡ* врѣме Мх Т, *рѣѡ* МО С, *рѣѡ* У Ш, *рѣѡ* Др, *рѣѡ*ница Мх, *рѣѡ*цу Мх, *рѣѡ* (лоша обуѣа) ДД, *рѣѡ* Се, *рѣѡ* Ду МК Ш, тѡ *рѣѡ*, шикѣѡ сѡмо крѡ Са, *рѣѡ*гу Р, *рѣѡ* К, *рѣѡ* Ло.

2.38. Вокално *p* у финалној позицији веома је ретко. Среѣе се у секвенци главова којима се опонаша неки звук (*вр*, *вр* У) и речима у којима је изгубљен финални глас (-х/-ѣ): на *вр* А В Вн ВО МК Са Су, на *вр* А Ву Гл Лг Ли Ло МК МП, у *вр* астаѡа У, у *вр* глаѡе Бд, по *вр* снѣга П, *ѡвр* снѣга Бд, *ѡвр* тѡга С; свѣ *ѡвр* нас ДД.

2.39. Након морфолошке границе може се јавити вокално *p* и уз вокале:

а) *зарѣѡ* МК, *зарѣѡ* У, *зарѣѡ* Вн, *зарѣѡ* ВД, *зарѣѡ* Бд, *зарѣѡ*не Кр;
б) на *врѣ* Гн, *врѡ*и В Вн, *врѡ*е А, *врѡ*има В, *врѡ* сам Вр ДД СМ, *ѡврѡ* сам Вр, што сам *ѡврѡ* К, *ѡврѡ* СМ, *сѡврѡ* Гн, *сѡврѡ* ми жѣто Ра, *грѡѡ*е Ли.

2.40. Мало је примера девокализације при чему су се обично иза *p* нашли вокали *e*, *a*, *o* или *u*, који су често аналошки пренесени из других основа или лексема:

Тако према инфинитиву *умрѣти* и презенту *умрем* имамо форме: *ѡмрѡ* МО, *умрѡ* Вн, *ѡмрѡ* В Ш, *умрѡ* МО, *умрѡ* МО, које су знатно реѣе од следећих облика: *ѡмрѡ* Ба В ВД Гр Ду Кр Ку Ла М МО МП Мх Ос Ра Рд С Ск СМ У Ш, *ѡмрѡ* В ВО ДД Ку Кч МП Мх СМ, *ѡмрѡ* МК П Су, *ѡѡмрѡ* Ку, *ѡѡмрѡ* Др Ла МО Ра Се, *ѡмрѡ* ВД, *ѡѡмрѡ* Ла, *ѡѡмрѡ* Вр Ш.

У нашој граѣи су се нашаѡа два различита фонетска облика за исти корен: *крѣѡуш* од жѣта Вн и *крѣѡушѣѡ* Ла. Код Скока (1972:189) наведен је и трећѣи облик *крѣѡушѣѡ*, а и старословенска форма *чрѣѡушѣѡ*.

Коларски термин *срѡчаница* на нашем терену забележен је само једном с девокализованим *p*: *срѡчѣѡ*ца С, али и *срѡчѡ*ница С, на *срѡчѡ*цу А С, *срѡчѣѡ*ца А. У јужнијим крајевима Војводине среѣу се следећѣи девокализовани облици: *срѡчѣѡ*ница, *срѡчѡ*ница (Г. Вуковѣћ... 1984:200).

Грѡка лексема тѡ *траѣѣѣ* (сто) у српском језику прихваћѣна је с вокалним *p* (уп. *ѡрѣѡ*за и лексема изведене од њѣ РМС), а на нашем терену има и примера њѡгове девокализације: *ѡрѣѡ*ѣза С, *ѡрѣѡ*ѣзе А, *ѡрѣѡ*ѣзу А, али и *ѡрѣѡ*ѣза А В С, *ѡрѣѡ*ѣзу А Ба, *ѡрѣѡ*ѣѡце Ба.

Девокализацију бележимо и у: *ѡѡрѡ*шку МП (уп. *ѡѡрѡ*ску Ла), *ѡврѡ*ѡе ВД.

Следећѣи примери могли су настати као последица укрштања два глагола истог етимолошког реда — *рѡѡ*ѣи и *рѡѡ*ѣи (Скок 1973:178): да се (*ѡ*)*рѡѡ*ѡе Вн Ли, да се *рѡѡ*ѡе се Вн, *рѡѡ*ѡѡе се ВД, *рѡѡ*ѡѡе се Ли; *ѡрѡѡ*ѡе Ра, *ѡрѡѡ*ѡе се СМ, *рѡѡ*ѡе се

Ра, *орвѹ* се СМ. Облици с *о* и без њега *грончариѐ* Гр, *грончари* Гр, али и *грне* Ш познати су и говорима централне Шумадије (Реметић 1985:118).

Следећи облик *грѹмурастио* дрво Ос могао је настати и семантичким укрштањем с лексемом *грумен* : *грм*.

Нису бројни примери изговора вокалног *р* с израженијом вокалношћу, с тамним вокалским призвукотом: *рђава* Мх, *рженица* Мх, *рженицу* Мх, али и: *раженица* ВО Ос; *бркови* Ск, *ѵриѐвине* (као мала свадба, прошевина) Ос, *свѐкрва* Ш, *ѵмрла* ВО Мх Са Ш, *ѵмрло* Мх Ш; *ѵмро* Др.

На нашем терену, за разлику нпр. од стања у централној Шумадији (Реметић 1985:117–8) и Банату (Ивић... 1994:248), у лексемама *јѐйрва* и *свѐкрва* не долази до девокализације *р*: *јѐйрва* Го Мх Ос Р С Са Су Ш, *јѐйрва* А Бд ВД Кр Кч Ла МО У, *јѐйрве* Вн Вр Ву Го Ли М Мх Ск Т, *јѐйрве* Бд В Гл Ра, *јѐйрви* Ос Р, *јѐйрву* Вн Ву Ку М Ос П Су Ш, *јѐйрву* Гл Ра, с *јѐйрвом* Го, са *јѐйрвом* Ск, с *јѐйрвама* М, са *јѐйрвама* МО, *свѐкрва* Ба Би В ВД Вн Гл Др Ј Кр Ку Лу Ли М МК Ос П Ра Рб Рд С Се Су Т У Ш, *свѐкрва* Су, *свѐкрве* Вр Гл Гр У, *свѐкрви* Ву Ла Мх, *свѐкрву* Вн Гл М МК МО Мх, *свѐкрвине* Вн, *свѐкрвину* МО.

Ни у лексеми *ѵрслук* нема девокализације, као што је то случај нпр. у Срему *ѵрѹслук* (сопствена грађа): *ѵрслук* В Вн Др Кр Лг МК МО Мх Ра Са Ск Су Т, *ѵрслука* Бд, *ѵрслѹци* Ли Ос П Р Су, *ѵрслуци* МО П Рд, *ѵрслѹке* Ј, *ѵрслѹчић* МК.

2.41. Вокално *р* је преузело функцију носиоца слога након губљења самогласничког окружења, најчешће *а*, *е* и ретко *и*:

брдавица Ск; *брдак* Ли Т, *брдаци* Ла (уп. *бардак* РСМ), са *врљаѹчом* МК, *врљаѹчу* Вр, *врљаѹчицу* ВД, са *врљаѹчицом* МК, али и *варјаѹчом* МК; *Врѵолома* Бд, на *Врѵолому* Бд, *Врѵоломија* Бд (од Вартоломеј, библијско име); *врѵило* Т, два *врѵила* — једно *врѵило* там, једно *вам* У, али и *враѵило* ВД, *враѵила* У; *грдиње* Кр Ли, у *грдину* ДД Ос Са Ск, по *грдини* Го, али и *градина* ВД МК, *градину* ДД МО Ос Р; *ѵришач* А, *ѵришача* А, али и *ѵрашач* А МО; *уврѵиње* (увратине) Т;

врѵѐно Ос С Ск, *врѵѐно* Кр, али и *врѐѵѐно* А Гл Ла МО Мх С Ск, *врѐѵѐно* П У; *дрновина* али и *дрѐновина* Т; *ѵрд* мѵји *врата* Т, *ѵдржѵвање* Ву, али и *ѵредржѵаемо* Ву; да *ѵрдаш* (предаш) Кр; *срѐбрна* грана Р, али и *срѐбрне* пारे Вн; да *ѵѵрѵаѵчимо* Т; *Крѵиѵна*, али и *Крѵѵиѵна* Са.

ВОКАЛНО Л

2.42. Поред уобичајеног рефлекса у, желимо да скренемо пажњу на следећа три примера.

Први и једини, *мѵчиѵе* Ш, забележен од информатора рођеног 1912. године, свакако је остатак говора који је данас потиснут.

Други, *биѵѵкл* Ву, јавља се у посуђеници фонетски неприлагођеној нашем изговору.

Трећа, *ѵолмѵч* К, јавља се у многим штокавским говорима: у Банату (Ивић... 1994:250–1), у Срему (мој материјал), у Мачви (Б. Николић 1966:146), у Колубари (Б. Николић 1969:40), у централној Шумадији и кладањском крају (Ре-

метић 1985:142), у Левчу (Р. Симић 1972:145). У Батовцу код Пожаревца поред у чува се и *л* (*ѡулмѡч/ѡулмѡч*, мој материјал). Ова лексема је узвратна позајмљеница из мађарског или посуђеница из руског, проширена посредством славеносрпског језика. Време прихватања је свакако после извршене промене *-л > -о* (Ивић ... 1994:250–1). Иначе, поред Мађара ову лексему с овим фонетизмом посудили су и Немци *Dolmetsch*, ствнем. *tolmetsche* (Скок 1973:521–2), а у савременом нем. *Dolmetscher* „тумач, коментатор“, и *dolmetschen* „тумачити“ (Грујић — Зидар 1982:69).

-Л НА КРАЈУ СЛОГА

2.43. Промена финалног *-л* у *-о* извршена је и у говорима испитиване области (в. т. 2.49–2.52, 2.61–2.63, 2.66, 2.71).

Рефлекс *-о* аналошки се шири и у позиције у којем је *л*- било на почетку слога: *жесѡоц* ВД, *жесѡоц* ДД, *засѡок* Ба Лу, *засѡок* ВО, *засѡок* Бд С, *носѡоц* Вр Су, *ѡверѡоц* Т, *ѡреводѡоц* Т, *ранѡоц* Др, *руководѡоц* А Лу, *руководѡоц* Бд, *ѡѡоц* Лг, четрдесет милиона *ѡсесѡоца* бѡло ВО и ретко: *жесѡелачке* Бд, *засѡлак* Вр, *сѡарѡлац* Т.

Овом променом захваћен је и слог *-љак* у речи *ѡѡѡљак*, али не и у фитониму *босѡљак*: *ѡѡѡљок* В Се Ск, али и: у *ѡѡѡљак* В МК; *босѡљак* Вн Ву МО С Т Ш.

У Батовцу смо забележили *ѡѡѡљак*. Поред уобичајених форми у говору Баније и Кордуна ретко се срећу и облици типа *бѡсијок* *бѡсијѡк* (Д. Петровић 1978:85). У централној Шумадији (Реметић 1985:208), у Тршићу (Б. Николић 1968:410), у Блацу (Арсовић 1973:73) и у Срему (мој материјал) среће се само облик *босѡљак*.

2.44. У неколико категорија речи сачувано је и *-л* на крају речи и слога.

Микротопоними се јављају и са аналошки успостављеним *-л*: *Јелѡндо* Рд, *Лѡндо* Рд Су, *Добрѡдѡлци* ДД Мх; и знатно чешће: *Винодѡ* ДД, *Дѡбри* Дѡ Мх, *Јелѡндо* Рд, *Лѡндо* В Ла П Рд Се Су, *Сувѡдо* Вр, *Сувѡдо* Ку Лу Су, *Сувѡдо* Мх.

Непромењено *-л* чува се у посуђеницама из страних језика:

алѡл Кч, *ѡлѡл* вѡра Бд, *алѡл* ти вѡра Ск, *алѡл* варѡоцу Гр, нек му је *алѡл* Мх; свети *Арѡнђел* В Ск, *асѡѡл* В ВД Вн Кч Ли М Ос Р Рд Ш, *бокѡл* Ла С, *вукѡл* Ла, *вѡл* (вео) Ба Бд В Вн Ли МК МО Се Ш, *фѡл* Се, *генерѡл* Вр, *ђенерѡл* С, *зѡмбул* МК, *јѡл* В, *канѡл* Ск, *карѡнфал* ВД, *локѡл* ВО Су, *маршѡл* Вр, *фѡдбал* МП, *ѡл* А; *ђавѡлска* Бд, на *ђавѡлску* страну Вр, *ђавѡлске* ствѡри Лг, *ђавѡлски* ДД, *ђавѡлско* Ш, *монѡѡѡлно* ВД Ло, *меѡѡлно* ѡв Вр, *нормѡлно* Се, *ѡѡѡла* Р.

Присутно је и у следећим домаћим речима:

бѡл В, *дѡл* (< доле) А Др МК П, *одѡдѡл* А Др, *одѡл* Вн, *мѡл* (< мало) В Ли Су, *ѡд мѡл* Бд; *бѡлнице* Ко, у *бѡлници* Ба ВД Др, у *бѡлницу* Вн ВО Ву Са Го Р Су У, *бѡлничар* ВО, *бѡлно* П; *обѡлна* Вр; два *кѡлца* Ву Гл Др Кр Лг Ск Т; до *ѡлца* МК; *ѡѡѡлница* Вр СМ; *ѡѡлка* Ос, *ѡѡлкица* МК; *сѡлски* лѡѡѡви Кр; *смѡлница* Бд Др; *сѡѡлно* А Бд В Вн ВД Гл ДД К Ла М Мх Ос Рд С Са Ск Се Т; *сѡѡлњаци* П.

Усамљени су примери типа: *окрѡгал* У, *мѡтем ѡѡѡл* пѡд МК, *рѡкал* Ш.

УМЕТАЊЕ ВОКАЛА

2.45. У предлогу *через* иницијална сугласничка група разбијена је секундарним *е*. Ми смо га забележили у нешто севернијим говорима наше зоне Ба В Вр и Ла, а што је у складу с његовим ареалом. Наиме, он је присутан у говорима Ш-В па и С-В дијалекта (Ивић... 1994:251, нап. 184 и 185).

Примери са старим *-је* иза *ч, ж* гласе: у *на́руче* В, *Ора̀шије* Го Ло, *ору̀жје* ДД Ли Ло Р С, *ору̀жје* Лг, без *ору̀жја* Лг, од *ору̀жја* Ли, ни смо имали *ору̀жја* С; али и: *иѐрје* Кр Са Се Ш, от *иѐрја* Се, *иомѐрје* (помор) Ос, *Цѐрје* У.

ХИЈАТ

2.46. Вокалске групе се уклањају на четири начина:

- а) елизијом (најчешће првог) вокала;
- б) сажимањем;
- в) развијањем прелазних сонаната *в* и *ј*;
- г) десилагабијацијом.

Елизија вокала

2.47. Елизија вокала веома је фреквентна у нашем говору. Грађу ћемо приказати према вокалу и врсти речи у којој се губи:

1. Вокал *а*

а) *в е з н и к да*: *д* љграм Др, *д* љграмо Бд, *д* идѐм А Вр Гл Го Гр ДД Ду Кр Ла Лу Мх С Са Т У, *д* идѐш В Др С Су, *д* идѐш Бд К МО, *д* идѐш ВО Ко Р Ск Т, *д* идѐ Бд В Гр ДД К Ли Рд С, *д* иде Вн Мх Су, *д* идѐмо Би ВД К Ло Мх С Т У, *д* идемо Гл, *д* идѐ Вн Р, *д* идѐ Се, *д* избѐгне Лу, *д* избѐва В, *д* извѐдим ВО, *д* извѐде Бд, *д* извѐде У, *д* извѐнеш Ј Ла, *д* извѐне Ос, *д* изврѐшу Ло, *д* изгѐне Кр, *д* изгѐби Ли, *д* издѐм Др Ли С, *д* издѐдѐ Ли, *д* издрѐјаје С, *д* издрѐжим Се, *д* издрѐжѐ Ло, *д* изаѐје ВО, *д* изиѐје Ву Гр Ко М МО У, *д* изиѐјемо Би, *д* изиѐју У, *д* излѐзи Рд, *д* измѐним Мх, *д* измѐсли ДД, *д* изнесѐ Ло, *д* израчунѐм Гр, *д* љма Бд ВО Кр МО Лг Р С, *д* љмамо Са, *д* искѐпам ДД, *д* искорѐстиш Мх, *д* искѐчи ВК Ос, *д* испечѐм Лу Т, *д* испорѐчиш Ку, *д* испрѐжимо В, *д* испрѐчам Ли У, *д* истѐра ДД Др, *д* истрѐли ДД, *д* обѐђем Т, *д* обѐри Ло, *д* обраѐђујеш Мх, *д* однѐсем Т, *д* однѐсѐш Вн, *д* одѐжим Лу, *д* оздрѐви М, *д* озѐбеш У, *д* озѐбим В, *д* окѐсу А, *д* опѐли Ли, *д* опѐрем Гр Ос У, *д* ѐре А, *д* ѐру Бд, *д* осѐтимо Др, *д* остѐвим С У, *д* отвѐрам Мх, *д* отвѐрим Гр ДД С Т, *д* отѐднем С, *д* отѐдну Са, *д* оцѐним К, *д* убѐјеш Вр, *д* ѐбије К Ло Лу МП П У, *д* увѐдѐ Бд, *д* увѐдѐ Гл, *д* увѐја С, *д* уврѐдиш Т, *д* угѐђам ВД, *д* угѐсим Лг, *д* угѐди А М, *д* угрѐјем Ра, *д* удѐримо Се, *д* удѐнем М, *д* уђѐвам В Вн Ву, *д* узбѐрем У, *д* ѐзем ВО ДД Кр Лг Лу С, *д* ѐзму Бд Ло, *д* ѐзнес Гр ДД Кр С, *д* ѐзну МП Т, *д* ѐзу Ду, *д* ѐђе В, *д* увѐје В Т, *д* уђѐм Вн Ву Лу Мх У, *д* уђѐ ДД, *д* ујѐ Гр, *д* укрѐдѐм Ск, *д* укрѐдеш Ду, *д* укрѐдѐ Кр, *д* умѐсим ВО Вр, *д* ѐмрем Бд Го Др Ла Лг Ло М МО Мх Ос Са, *д* унавѐљчимо

А, *д* упали Ш, *д* упантим А, *д* уплаши Су, *д* употребѣи Су, *д* урадим Вр С, *д* урами Р, *д* уреду Рб, *д* устане Вн, *д* утечем Ло М С, *д* учим ВД, *д* учиду В;

а л и и: *да* играм Ск, *да* идем Вн ВО, *да* идѣм ВО Кр Ла Лу М МО Т, *да* идемо Мх Т, *да* идете ВО МП, *да* йду К, *да* избрѣјим Вр, *да* извади Мх, *да* извинеш Ву, *да* извинте У, *да* издржи С, *да* има Гл, *да* обрѣшем Мх У, *да* оврши Гр, *да* однесем А, *да* окѣпам МП, *да* ошипим Кр, *да* оремо Го, *да* ослужи Вр, *да* оставим В М У, *да* отиднемо Го Ло, *да* угѣјимо Ву, *да* угрѣјем Ра, *да* умрем Вн М У, *да* урадимо Ба Мх, *да* учите МП;

б) в е з н и к *ѣа*: *ѣ* евѣ, каже, ова ДД, *ѣ* ево љу У, *ѣ* и јѣ не могу МО, *ѣ* изиђеш Вр, *ѣ* йма приче ВО, *ѣ* имали Ла, *ѣ* имало У, *ѣ* овај друји Ву, *ѣ* ови Гл, *ѣ* ово *ѣ* онѣ Лг, *ѣ* оваѣ Го, *ѣ* окрѣтали Т, *ѣ* онај леба Ко, *ѣ* онѣ пузимали Го, п онѣ мѣж да се живи Мх, *ѣ* оним Мх С, *ѣ* она вода Ш, *ѣ* они су ДД, *ѣ* они Гл, *ѣ* оне сламарице Гр, *ѣ* онѣ онако Т, *ѣ* онда Гл Ло Су У, *ѣ* ондак Ј Кр С, *ѣ* осече У, *ѣ* отишѣ К, *ѣ* оцеца Се, *ѣ* ђе МО, *ѣ* у нашом авлији ДД, *ѣ* у стару Југославију ДД, *ѣ* у шерпе У, *ѣ* увати МО, *ѣ* увату А, *ѣ* угађаш Ло, *ѣ* узнемо Ј, *ѣ* узиму Лг, *ѣ* умро Го;

а л и и: *ѣа* и овѣ ймам ДД, *ѣа* играѣ М, *ѣа* идемо Ло, *ѣа* изиђем Ко, *ѣа* ђдем Мх, *ѣа* ђна М, *ѣа* ђнда А, *ѣа* ђндак Гр Т, *ѣа* онако Т, *ѣа* ђпет радимо Мх У, *ѣа* ђе Го, *ѣа* ђвече Мх, *ѣа* ђзнеш Ск, *ѣа* ђмре Вр М Мх;

в) п р е д л о г *на*: *н* Алѣксину куђу У, *н* астал В Гл Го Кр Лг Мх Ос Р С Се У, *н* асталу Ву, *н* аутѣбус Мх, *н* ови два детѣта Ву, *н* ова врата Ло, *н* овѣ А Го Ку Ла, *н* овѣм зѣмљи У, *н* онај Вн, *н* она крај Ло Мх, *н* онај народ Вн, *н* она ља Кр, *н* онѣ Кр Ос Р, *н* оним Др Кч, *н* оним дрвету Ј, *н* онѣ Ли Вр Кр Ли Ло Т, *н* онѣм слами А, *н* онѣм шѣми Бд, *н* онѣ поље Су;

а л и и: *на* аперацију ДД, *на* асват Гр, *на* астал ВД, *на* асталу Ло Лу, *на* аутопѣту С, *на* ѣродрум Ко, *на* играѣнку М Се, *на* ово време Ву, *на* ово М, *на* онѣ Вн, *на* оним Су, *на* онѣ А Гр ДД Ли, *на* оплену К, *на* ђцак Лу;

г) п р е д л о г *за*: *з* Азању Кр, *з* Алѣксандра Ло, *з* астал У Кч, *з* асталом Ву, *з* инат Ву, *з* инат Ш, *з* онѣ ланци Су, *з* ђву авлију Ло;

а л и и: *за* акѣе Ла, *за* Америку Р, *за* астал Ба, *за* овим Ос, *за* онѣ В У;

д) е н к л и т и к а *га*: *да* *г* изувам С, и он *г* йзуе Ск, етѣ *г* ймам и сад МО, а мѣрам *г* испитѣем Кр, *да* *г* истѣра Се, *па* *г* обѣсим Го, *да* *г* облачим Ск, *па* *г* обрнеш У, *да* *г* обѣче У, *да* *г* овамо МО, *да* *г* овѣјеш Гл, *да* *г* одвѣзе МО, што *г* одвѣо М, и *јѣ* *г* однѣла В, *па* *г* окрѣшимо Т, и *та* *г* опѣжи Ос, *да* *г* оставим С, *да* *г* оставу МО, *да* *г* очѣистиш Гл, и затвѣри *г* у затвор ВО, *да* *г* ѣбијеш ВК, *да* *ге* *г* ѣбие В, *да* *г* ѣбие Ос У, *кѣ* *г* ѣбио Т, *дѣ* *г* ѣбили Са, *па* *ко* *г* ѣби С, *на* пѣт мѣста *г* ѣболи Вр, *ако* *г* увати Р, он *г* увати Се, *па* *г* ѣдарим Бд, *па* *ђу* *г* ѣдарим В, *кад* *г* ѣдари Ла Ло М Ос, и *такѣ* *г* унесѣмо С, *да* *г* урва ДД, *да* *г* урѣкну Ш;

а л и и: *па* *га* изрѣчиш Го, *свѣ* *га* обѣче Мх, *да* *га* обѣчѣ Су, и онѣ *га* однѣсу Т, *па* *га* очупам С, *тѣра* *га* у ВО, и *тѣ* *га* ѣбиу Ос, *јѣ* *га* уватим ВО, *како* *га* ураѣниш М, *пѣво* *га* уста Вр;

ђ) р е ч *а* *нека*: Бѣг *нек* и чѣва Го, *нек* йде К Р Са, *нек* идѣ Вр Ву Гл Ли М У, *нек* йду Рд, *нек* изгорѣ В, *нек* йма Го, *нек* овршу Ла, *нек* опрѣсти Бѣг М, *нек* опрѣ-

сти Се, *нек* остане Ко Лг, *нек* убије У, *нек* увѣтим Мх, *нек* љзне С Ш, *нек* љзмеду У, *нек* љмрем Мх;

а л и и: *нека* љду Ш, *нека* љмре ВО.

2. Вокал е

а) повратна речца се: па с аперѝсао МО, али ѝсто с и он пропѝ Мх, да с идѣ Го, да с ѝде Ск Т, ка с идѣ Ко, па с идѣ Ос, дѝ с идѣ Мх, па с ижѣримо ДД, да с ѝзвади МО, да с изведѣ Се, да с извѣчѣ Ло, да с изгѣби М, да с изјѣви М, да с излѣчи С, тѣ с изнѣсе Т, ка с изнѣси Ло, да с изрѣба У, па с изјѣ Лг, штѣ си с изјѣо С, Вѣра с ѝме МО, да с исѣлу У, па с ѝспе Бд, да с испечѣ Рд У, да с исповѣдаш Кр, печѣ с ѣбге МО, да с ѣбѣси Ск, тѣ с ѣбије Ло, да с ѣбрија К, да с ѣбрише Ла, да с ѣбучѣш Вн Гл Су, па с ѣбучемо Т, па с ѣвршѣ Са, да с ѣдазовѣм Ла, да с ѣдѣји В Лг М, да с ѣдѣли С У, да би с ѣдѣгло Гр, да с ѣдѣра К, да с ѣдѣрим Гл Го ДД Ду Ла Лу Ос, да с ѣдѣгуе Вн Т, да с ѣдѣжимо Ла, и сѣт с ѣдѣжѣ М, да с ѣдѣниш Гл М Мх, да с ѣдѣпили Са, да с ѣдѣреѣ А, да с ѣдѣпаш У, ѣна с ѣдѣди У, да с ѣдѣси В Ос, најѣли с ѣдѣ СМ, да с ѣдѣгуѣш Т, да с ѣдѣне Т, да с ѣдѣви Се, сѣт с ѣдѣвља С, свѣ с ѣдѣвља Ос, пѣсе с ѣдѣши Гр, да с ѣдѣши МК С, да с ѣдѣрају Вн, да с ѣдѣри С Т, да с ѣдѣре А Кр, да с ѣдѣпиш Ш, да с ѣдѣрам Др, па с у ѣдан рѣча Су, па сам с ѣбила (ударила) Бд, да с ѣбѣдѣ Др Ли, јѣ с ѣвѣтим Др Лг, да с ѣвѣти В Ос Р Т, да с ѣгѣђа Бд, тѣ с ѣгѣди Мх, да с ѣдѣви С Са Се, да с ѣдѣм ВД Гл Гр Др МК МО Мх Се Т У, да с ѣдѣе Вр ДД Кр, ѣѣрка с ѣдала Гл, тѣ је с ѣзѣмало С, па с ѣкамѣри Гл, нѣ да с ѣкѣри А, да с ѣлакѣтимо Р, да с ѣмѣси Гл, да с ѣмре Го МО Р, да с ѣпѣњем Вн;

а л и и: дѣ се ѣграш Вн, да ти се измѣља У, па се изнѣсе Вн, па се испѣтѣју Ку, па се испѣди М, па се ѣкѣпу Кр, да се ѣсѣти Кр, да се ѣмре Вн МО, да би се упѣзнали Кр, дѣ сте се упѣтили У, да се учѣ Т;

б) речца не: н идѣм А Го К Мх, да н идѣш Ву, н ѣде ВО Го, да н идѣ Ко Кр Ли Ло, н идѣмо Ву, н изѣје Ло, н ицѣпаш Ву, н узѣ М, н узѣма Ск, н умѣм Бд, н умѣм ВД Ву Гл Го Гр ДД Ко Ла Лг Ли Мх П Рб Се Ск У, н умѣш Лу Р, н умѣ Др Гр П, н умѣју Ра;

а л и и: не идѣм А В М С, не идѣш ДД, не идѣ Мх, не ѣде ДД, не изгѣби Лу, не испрѣћам У, не овлѣже Гр, да се не ѣбије У, не умѣм М, не умѣш Вн, не умѣју П, да не ѣмрем Мх;

в) е н к л и т и к е м е, ѝе, је: да м ѣзѣинете Бд, да м изѣва Лг, да м исѣчѣ С, бѣже м опрѣсти Кр, па м ѣпѣсту Гл, да м ѣбију Т, да м ѣдѣви У, да м ѣдѣду У, па м ѣдѣри Гл; да ѝ изѣри Ос, да ѝ ѣпѣва ДД, јѣбо ѝ ѣтац ДД, да ѝ ѣбијем Гл, сѣ ћу ѝ ѣбим ѣдма Т, да ѝ ѣведѣ А, па ѝ ѣпропѣсти Ск; да ј ѣдѣвим Вр; ѣко ј и зѣма А, ка што ј и ѣво Ву, тѣ ј имѣло Гр, што ј ѣстѣло Гр Т, што ј ѣтѣрао Т, дѣсет ј ѣмрло Мх;

а л и и: да ме изудѣра У, да ме ѣбије Т, да ме ѣдѣви У.

3. Вокал *и*

а) везник али: ал ёто Мх, ал и то не вѣрујем Мх, ал йду Р, ал издржи срце Мх, ал йма Гр Мх, ал имали ВО, ал обавезно Ос, ал овако Го, ал овй Гр, ал од ма-ли нѳгу Мх, ал он ВО Ли Ос С Ск Т, ал они ВО Ко Ос, ал онѳ Мх, ал ѳпет ВО, ал опрѳсти ми Ла, ал отприлике ВД, ал ѳвече Ву, ал ѳзели би У;

а л и и: али и њѳга убио Т, али о тѳм сам одрасла Мх, али ова дѳца Мх, али ѳндак је С, али ѳпет Мх, али у јѳрам нѳћу ВО;

б) речцали: дѳл и тѳм Гл, дѳл йма Бд Вн Ву Го МО П, дѳл он вѳче Кр; идѳ л бѳта Кч, е л ймаш Гл, је л ймаш Мх, е л йма Ко Ос, је л имѳ Ос, е л ймаду В, је л имѳло ВО, е л йстина МП, е л ѳћеш А Вр, е л ѳћу МК, је л у бакрѳче У, е л умѳш Р;

в) е н к л и т и к е м и, *ѳи, си*: па м йшо редѳмно Ос, штѳ ѳе м он сѳт Гр, дѳђе да м опѳре нѳге Лу, йшо м ѳтац Лг; он ѳе *ѳи* исприча МП, то *ѳи* ѳна причала Лг, нѳ-ѳе *ѳи* отпѳдне рѳка Гр; дѳ с имѳ дѳш Ос, штѳ с ишѳ МО, тѳ с отишо Са, штѳ с ѳзо брѳту М, штѳ с овѳ урађио М;

а л и и: па би отѳро Кр; да *ѳи* остѳвим У, или *си* укрѳо Т; брѳже *си* урању (речца) Са.

4. Вокал *о*

а) везник ако: ак остѳне У, ак отиднеш Мх, ак ѳћеш А Бд Гр МП Т, ак ѳће д идѳш В, ак ѳће Ос У Ш, ак ѳћете Р, ак увезѳмо Р, ак устѳнеш У;

а л и и: ако ймаш М, ако ѳће Гл, ако ѳћете Ву;

б) везник / речца него: нег избрѳји пѳре Вр, нег йма Ву, нег овако М Мх, нег овако Т, лѳпче нег овѳ Го, нег ѳде Ко, нег он Т, нег ѳнај Бд, нег онѳ М, нег остѳ-ви Ба, нег узѳма Ш, нег унѳк М;

а л и и: него ёто Мх, него ѳнако Го, него ѳпет У, него ѳтац му МО;

в) предлози и ѳо, до: *й* овѳм врѳмену МО, *й* ѳнај сѳр Т, *й* ѳно Би, *й* ѳним Лу, *й* онѳ шѳму Т, *й* ѳну шѳшку У, *й* ѳнѳ йгле Мх, *й* унѳка Лг, *й* ѳстѳма Ск; префикс: *йузѳмали* Го; *ѳ* овѳ година Са, *ѳ* ѳнѳга дѳна У;

а л и и: *йо* авлѳји С, *йо* обрѳзу Бд, и *йо* овѳ Вр, *йо* ѳнѳ жѳто Би, *йо* орѳњу ДД; *ѳо* ѳнда Р;

г) речце *ѳво, ѳшо*: *ѳв* и овѳ двѳ Гр, *ѳв* овѳ Ву, *ѳш* и то Ос, и такѳ *ѳш* исприча-смо се С, *ѳш* йшла да рѳди Т, *ѳш* ѳвим сѳме Славѳша У, *ѳш* ѳјутру У;

д) п р и л о г како: *кѳк* ѳће М, *кѳк* ѳћеду МП;

ђ) У показним заменицама губи се иницијално *о*- када је испред њѳга неки од самогланика:

а вѳј што ме пѳта У, *за вѳ* Ву, *за вѳ* мѳју јѳтрѳву Су, *йа волѳку* Бд; *у вѳ* млѳди нѳрод Вр, *у вѳ* Сѳко Бѳњу Су, *у вѳ* чѳнци и *у вѳ* Вр, *у нѳј* крѳв Ла, *у нѳ* врѳме Су, *у нѳ* млѳко Т, *ка нѳ* прѳја Кч, *у нѳ* бѳру Го, *у нѳ* вѳду Вр, *у нѳ* лѳзу Вр, *у нѳ* крчѳгу ВО, *у нѳм* врѳмену Лг Ли, *у нѳ* фѳтѳље Лг;

а л и и: *у овѳ* кѳћу Гл, *у овѳ* бѳчве Вр, *у ѳнѳ* врѳме Кр, *у ѳнѳ* вѳрата Ло, *у онѳ* сѳ-јалицу Др; *и онѳ* Лг, *и овѳко* Мх.

5. Вокал у

а) е н к л и т и к е м у, с у: да м ур^адим Са, ди с ^они пролазили А, то с ^они сами М, па с остављали Гр, кат с убили Мићу С;

2.38. Губљење вокала у хијату захватило је и финални слог акцентогене речи:

а) в о к а л -а + а, о, у, и: кек А^нђо Ш; љзела м^ој ун^ука Ш, што н^ики н^ем у с^елу МО; љм и р^ибе Ос, ^он иза шт^але леж^и Ос;

б) в о к а л е + и, у: н^иј им^ао ДД Ј Кр, н^иј им^ала МК Ос, н^иј им^ало А ВД Гл Гр Др П Са Ск Су Т, н^иј им^ало Гр У; н^иј ^умео Бд, н^иј у с^обу Су;

в) в о к а л и + и, е, о, у: што су б^ил и с^ела Бд; па с^ир се ^ир^ав ^ето Су, ов^ај с^иа-р^иј е н^е прет к^ућу М, д^оћ ов^ам К, и ^он у^ишли У;

г) в о к а л о + о: с^ам остав^и У;

На крају можемо закључити да елизија није истим интензитетом захватила све вокале и категорије речи. Најчешће се губе вокали а и е, а ређе и, о и у. Та промена је најфреквентнија у следећим облицима: да, ља, га; се и не. Интересантно је да се с(е) знатно чешће јавља у нашим говорима него што је то случај нпр. у централној Шумадији (Реметић 1985:120). Н(е) је везано само за неколико глагола н иде, н уме. Ареал појаве одредили су Р. Симић (1972:159) и Реметић (1985:121). Поједини облици, као нпр. али, него, ли, би или доћ, ниј, сам сл. губе финални вокал и ван хијата (в. апокопа).

Сажимање вокала

Судбина група састављених од два различита вокала

2.48. Након преласка -л у -о, губљења појединих гласова (х, в, ј) или префиксације добијене су самогласничке секвенце које су, зависно од положаја или места акцента, имале различиту судбину.

Група ао

2.49. Ова група у финалној позицији среће се у радном гл. придеву, неким именицама и придевима с некадашњим наставцима -ал и -ъл.

1. Обично када није била акцентована, она се асимилувала а потом сажимала у -о:

а^иер^исо Ба Вр, б^ојо се С, б^олово В МП, в^аи^о М, в^ен^чо Кр Ку, в^ер^ово М Р, в^ри^о Т, в^уко В Ву Гл Гн Гр ДД, г^ле^до Би Ку Ла Лг Лу С, г^ре^јо Ло, д^изо Кр М Са, д^изо Вн Кр Т, д^ов^уко Ла, д^одо Кр, д^ор^асо МО, д^ор^ас^ио ДД, д^ош^еро Би Мх У, д^о-^ир^чо У, д^оч^еко Вн Лн, д^рж^о А Бд Т, ж^удо^во Р, з^ав^ађо Ла, з^ав^уко Лу С, з^аг^ри^о Би, з^ак^ло В Рд, з^ас^ио Бд Гл С, з^ар^ђо Вн, з^аи^еко МК Ш, из^не^го^во Кч, ис^еко Вр Су Т, ис^ие^ко Вн Кр Се, иш^че^зо ДД, кид^исо М, к^ово Ву, км^еш^ово С, к^уво ВО Гр, к^уко Гр Кр, к^уи^ово М С, к^уи^дво Р Рд, л^его В Лг Мх Р С У, л^еж^о Бд Лг Ра, л^ии^цо Кр Ла, м^ого Гл Го Гр К Ла Мх Т У, нав^ико С Рб, наз^ебо Лг Р, на^иљ^ач^ко се ДД, шт^а сам се

настїраѡво Р, нїко Рб, ѡбрѣжо Гр, ѡбећо К С, ѡбријо се Бд У, обўко Го Др Кр Ла МО Р Се, одвѣзо Лу Мх У, ѡдо Лг, ѡдрасо Бд, одрасо ДД Ло С Се, одрѣко ВО, ѡйцovo У, ѡро ВО Кр С, осѣћо ВО К С, оїћеро А Лг М, оїћїшо Би Вн Го Ко Кр МО С Са Се Су Т У Ш, ѡїћїшо Бд, ѡїћрово Бд ДД, йасо Лу, йѣко Бд Гл М МК, йїсо Мл, йобѣго ДД Ку Лг Ло МО С Ск У, йобўћо Гр, йѡзво В У, йокажо се ДД Кр С, йомѡго А Мх, йосѣко ДД Ли, йѡстїжо Ду, йѡшїшово Бд С Се У, йрѡдо Ву Ли М Ос Т У, йрѡйо Бї, йўїшово Г МО С Ш, йѡѡво Вр МО П, рѣко А ВД ВО Го Гр ДД Др Ду Кр Ло М Мх С У Ш, сажно (отерао) Бд, слўшо ВО Гр К У, сїћаново Ј, сїћїго ВО Ву К Кр Ку Лу С Се Ск, шїеро ВО Гл Ос Р С Т У Ш, шїрѣбо ВО К Ку Ли Т У, ўдо Кч МК Ос У, узїмо Ку Рд С, ѡрко Кр Лу Мх, чѣко ДД, шкѡлово ВО МК Ш, шїўцovo Ос; вїшї А ВО П С Ш, мѡја мїсо В.

2. И акцентована финална група -ѡо асимилвала се и сажимала се у -ѡ / -о:

јѡ сам те бегењѡ Гр, дошѡ В Го ДД Др Кр Ли Ло МК Р С У, зашѡ С, имѡ Во Гр Кр Ку Лг Лу М Ос Р С Са Су Т У, ишѡ Ву Го Ло МО У, остїѡ Ло, оїћїшѡ ДД К Ли У, йошѡ Го Лу МО, йозвѡ (< позваѡ) Р; бївѡ Ло МО, вѣзѡ Кр, вїћѡ Кр Рб, вїкѡ Са Т, врѣћѡ Кр, дѡвѡ Гл ДД Лг Лу Мх, докѡзѡ К, дўвѡ Вр, заливѡ М, зараћївѡ Ку, залечївѡ Гл, зайошљѡвѡ Ос, избацивѡ К, исїовѣѡ П, кѡзѡ ВО Вр Ву Гл ДД Ла Лг Ло Лу М Се С Су Т, кўїѡ Ву, мѣшѡ ВО ДД, нѡдѡ Гл Лу, найївѡ Рд, настїраѡѡ ДД Лг, ноћївѡ Р, овлѡдѡ Ос, оїрскѡ ВО, йїсѡ Ву Т, йїшї МО Ос, йозавршѡвѡ ДД, йокѡзѡ Кр Ло, йомѡгѡ Вр, йреглѣѡ Ла С, йремѡрѡ Су, йрїчѡ К Ла Ос Се, йродѡвѡ Вн, рўчѡ Лу С, сїѡвѡ Др Ос С, сїрѣмѡ К Ло Рд, чўвѡ Го Лу, ѡакїрѡ Гр; йѣшї Вн Лу Ск; йосѡ Др С, окрўгѡ К С Су.

Из наведених примера видимо да је сажимање групе -ѡо чешће иза неакцентованог квантитета. Оно је иза краткоће обично везано за глагол *ићи* и оне који су изведени од њега.

Скраћивањем сажетог вокала *ѡ* у *ѡ* дошло је до померања новог акцента и добијени су следећи гласовни ликови: *ѡшїо* Бд Вн Ву Гл Гр Ко Кр Ку М МК МП Мх Рд Ск Т У, *зѡшо* Ву, *зѡшїо* Ск, *йшїо* Би В ВО Гл Ко Кр Лу М Мх Ос Са Су У, *найшїо* Бд Гр Ку Рд, *йѡшїо* Вр Го Ко Мх Са, *увїшїо* Вр, *уїшїо* Лг Ос, *ўшїо* Ла, *їмѡ* Ло; *зѡшїо* Су, *найшїо* Вр, *оїћїшїо* М С, *йѡшїо* Кч Су Ш, *уїшїо* Се, *ўшїо* Ск; *кѡшїо* В, бѣли ѡро Р, *йѡсо* Бд Би В ВО Гл Го Гр Ко Кр Ла Лг Ло М МК Мх Ос П Р Рд Се Ск Су Т У Ш.

У следећим примерима, забележеним у селима с новом акцентуацијом, није дошло до тог скраћивања, већ се дугосилазни акценат померао, а факултативно се скраћивала послееакцентатска дужина: *ѡѡшїо* Бд, *ѡѡшїѡ* МО, *имѡ* Бд, *ишїѡ* Бд, *йѡсѡ* Бд; уп. у А и *кѡшїо*.

У наредним примерима можемо помишљати на другачији редослед промена. Наиме, у акценатском типу *бївѡѡ* нагласак се прво померио на дужину (*бївѡѡ*), а потом је дошло до сажимања ненаглашене вокалске групе (*бїво*): *бїво* Бд Би, *вѣзо* В У, *вїко* В Гр Мх Са, *гаћо* В, *ѡѡво* Кр Са Се, *ѡїро* Бд МО, *ѡѡбїво* Т, *ицѣїо* Т, *кѡзо* В МО У, *мѡро* Би Гр Ла Лу Т У, јѡ сам се *найїво* Лг, *найлаћїво* А, *ѡбрѣжѡво* ДД, *ѡблако* МО, *ѡвлѡдо* Мх, *йїсо* Мл, *йїшїо* МК Мх Р У, *йѡзавѡћо* Бд, *йомѡго* В Кр МК, *йѡшїшїо* Бд, *йремѡро* МО Мх, *йрїчѡ* Бд ВО Лг У, *рѣћо* У, *сѡњо* П, *смѣшїо* В Лг, *сїѡво* Лу Мх У, *сїрѣмо* Бд, *чўво* Ву Ли Р У; Грчки *ѡро* Ли, мї смо кѡ *ѡро* на мѡру Ло, *йѣшїо* В ДД У; *окрўго* С.

2.50. Веома су ретки примери сажимања наглашене вокалске групе *-ao* у двосложним речима: кат си ми *дô* Ли, нисам вам *дô* Су, како се он *звô* Ли, и *знô* ме ВО, и ту реч нисам *знô* Ли, један је *џô* Су, уп. и *жô* Ш. Осим у једном јужном пункту (ВО), ова појава је ипак везана за север испитиване области.

Сажимање код двосложних речи забележено је и у другим говорима. У једнима је ишло у правцу вокала *-o*, а у другима у *-a*. Тако облике типа *дô*, *знô* налазимо у следећим говорима: Банатских Хера, уп. и *чô* < *чъo* (Ивић 1958:331), Батовца, поред чешћих *дôo*, *жôo* (мој материјал), Радимаца у Румунији, уп. и *цô* < *цџo* (Томић 1987:344), србијанског Полимља, поред неупоредиво чешћих *дôo*, *жôo* (М. Николић 1991:214), Ускока, поред *дôo*, *жôo* (Станић 1974:38), источне Херцеговине (Пецо 1964:42), Конавала, поред спорадичног *брôo*, *жôo* (Кашић 1995:265). Форме типа *дâ*, *знâ* обичније су у западнијим штокавским говорима: личких ијекаваца (Драгичевић 1986:77), Баније и Кордуна, поред спорадичног *џâo*, и нешто чешћег *жâvô* (Д. Петровић 1978:57, в. ареал у Босанској крајини и околним пределима у нап. 123), Имотске крајине и Бекије (Шимундић 1971:35), Ливна и Дувна, поред *дâo*, *џâo* (Рамић 1999:304), околине Удбине, уп. чак и *џлê* < *џлџo* (Павлица 1984:375), западне Босне, *жâ* поред *дâvo*, *нê* *дô* (Дешић 1976:74,76,79), источне Херцеговине, поред *жô* (Вушовић 1927:13).

За разлику нпр. од стања у српским говорима у Мађарској и у Великом Средишту, свероисточно од Вршца, ми у радном гл. придеву нисмо забележили *-в* < *-o* < *-л*, чије је јављање условљено законима мађарске и румунске фонетике (Ивић 1994:38, ареал и библиографија у нап. 10).

2.51. У нашим севернијим говорима забележена је и прелазна варијанта између *-âo* и *-ô*. Наиме, *a* се продужило и примило боју вокала *o*. Дакле, оно има гласовну вредност затвореног полудугог *-â*: *балџрâ* Вр, *бџвâ* Су, *дâвâ* Ш, *дошâ* Ли, *ишâ* Лу, *оџишâ* Др К Лу МО, *имâ* Вр Ву МО Се, *исџишâ* Рд, *лџиâ* Ли, *намџишâ* К, *џоравњâ* П, *џрџчâ* Р, *удâвâ* Ш, *ужџивâ* Р, *укрâ* Ли; *дâ* Ву, *звâ* Вр, *знâ* Р, *џрâ* Р, *ћâ* Ли. У својој Дијалектологији професор Павле Ивић (1994:220) ову вредност везује за неке говоре К-Р и С-В дијалекта, тачније у говору Банатских Хера (Ивић 1958:331). О овој појави у српском говору Батање у Мађарској не говори се експлицитно, али један једини пример *дâo* (испод *o* је написано латинично *v* окренуто надоле) указује на то (Ивић 1994:38).

2.52. Финална група *-ao* прилично је стабилна:

1. обично када је под акцентом:

а) *брôo* ВО ДД Су У, *дôo* А ВД Вр Гл Го Гр ДД Кр Ку М Лу МК МО Р Т У Ш, *звôo* А В Гр К С Т У Ш, *знôo* В ВО Гл К Кр Лу Ос Р С Т У, *клôo* Бд, *крôo* Лг П, *џôo* ВО ДД Кр Лу Су, *џрôo* М Ос П, *сџôo* А В Ло МО Мх, *ћôo* (хтео) Ло; *ћôo* Бд Се; *грôo* А Гр, *жôo* Гл Лг МО МП Мх П Р Ск Т; *снôo* Ла; Примери овог типа неупоредиво су чешћи у односу на сажете облике (*дô*).

б) *боловâo* А, *бриџâo* Мх, *бркџâo* (тајно сарађивати) М, *ваџâo* Р, *венчâo* В ВО, *виџâo* Ш, *врџâo* Р, *гласâo* Лг, *дошâo* ВК Ву ДД К С Т, *држâo* Р, *закôџâo* Т, *закôџчâo* Су, *заливâo* М, *игрâo* М Мх С, *изгужâo* ВО, *имâo* Би В Вн ВО Ву Гл Го Гр К Кр Лг Ли Мх Ос С Са Се Су Т У Ш, *исџанчâo* Ко, *исџерâo* Су, *иџџâo* С, *ишâo*

ВД Гл Кр Лг Лу С Т, *кѡѡ* Гл М С Др, *класѡ* ВД П, *којѡ* ВО Гл У, *кујовѡ* А, *лежѡ* Са, *мајкѡ* В, *мејѡ* Гл, *мѣшѡ* М, *мѡрѡ* Гл, *нашиѡ* Кр С, *накоренѡ* К, *нанизѡ* Су, *најисѡ* М, *насиѡ* ВО, *ножѡ* Би К Су, *ноћивѡ* Р, *одговѡрѡ* М, *осиѡ* В ВО Гр ДД Ко Ла М Ос С Т У, *ошшиѡ* Ба ВД Вр Гр Др Кр Ло С МО, *ошйѡ* ДД Ос, *иенѡ* МК, *йисѡ* Вн, *ийшѡ* Гл Ку МП П, *йобаѡ* В, *йокујовѡ* Ла, *йосиѡ* ДД, *йошѡ* ДД К Лу Р, *йрейисѡ* М, *йричѡ* М, *йройѡ* Би Ко Лу М Мх Ш, *ресѡ* П, *сѡнѡ* П, *свилѡ* Би К, *свиѡрѡ* М, *сикирѡ* Мх, *сишѡ* С, *слагѡ* Т, *слушиѡ* Су, *шребѡ* Су, *украѡ* Го Др С У, *урвѡ* се ДД, *усиѡ* В, *чѡка* ДД, *чѡкѡ* М, *чишѡ* К; *кабѡ* А, *какѡ* К, *ѡрѡ* С У, *йакѡ* Се, *йѣшѡ* Ос, *йосѡ* А ВД Гл ДД Др К МО; *здрѡ* Лг; *невалѡ* ДД Се У;

2. када није под акцентом:

Следећи примери плод су утицаја језика медија и школе, а прозодијски их можемо разврстати у три групе:

а) *ајерисѡ* МО, *вѡја* Р, *зѡдебља* М, *лѡжа* МО, *ошѡра* Т, *йомиња* К, *йршенисѡ* Др, *йушова* Гл, *рѡшова* М, *йѡра* Лг, *чѡка* ДД;

б) *виѡа* Гл, *ѡва* Р, *дозвољивѡ* Р, *зиѡа* Р, *исийишѡ* Рд, *куѡа* М, *мѡра* Гр, *набиѡа* Р, *наѡа* Гл, *намења* Др, *оѡва* С, *ошсѡа* Лг, *йисѡ* Р, *йлаѡа* ВД, *йознаѡа* С, *йредрѡва* Р, *йриѡа* Бд, *йродѡва* Вн Мл, *йушѡа* Р, *разговѡра* Са, *сазиѡа* М, *сѡша* Гр; *ѡра* В. Ове облике подржавају и примери са старим местом акцента (*виѡа*).

в) *ѡша*, *йѡша* МО, *уша* К *йройѡ* Бд МО, *сикѡра* Бд; *йакѡ* МО, *йѡса* МО.

2.53. Нешто је специфичнија судбина групе *-ао* у речци *као*:

а) чува се: *кѡ* Бѡга Ву, *кѡ* да је њн Лг, *као* данѡс Др, *кѡ* дѡте Го, *као* до пѡта В, *ми кѡ* ђѡци Т, *кѡ* жѡто Мх, *кѡ* лѡтка Т, *кѡ* њн А, *кѡ* прѡ Гр, *кѡ* прегледѡч Гл, *овѡко као* прѡтсѡбље М, *као* сѡд ВД Др П У, *кѡ* слика Бд С, *као* снѡг Т, *као* ка се спрѡма В, *кѡ* ѡѡк Т;

б) сажима се у корист другог вокала *-о*: *ко* ѡле У, *ко* ѡртиѡа Ла, *кѡ* Бѡг Лу, *ко* граничѡр Р, *кѡ* да и нѡмамо Би, *кѡ* да је тѡ А Бд, *кѡ* да сам дѡте Мх *кѡ* да најѡе мѡј сѡн Ла, *кѡ* да смо осиротѡли Ли, *кѡ* да ѡе да рѡди ВО, *није кѡ* данѡс ВО, *ко* дѡкат Рд, *кѡ* зѡпршка Ск, *кѡ* зѡѡ Гр, *ко* жѡбука У, *ко* ка сам и жѡ родѡла Вн, *ко* кѡку У, *кѡ* ледениѡа Се, *кѡ* лѡмун Гл, *ко* лѡтка Бд, *кѡ* мѡј сѡн Ла, *кѡ* на мѡчку К, *ко* нѡѡколо Ву, *кѡ* пѡјан Кр, *кѡ* планинѡци Кр, *кѡ* пѡѡто нѡко У, *кѡ* рѡка МО, *кѡ* сѡд Вр Мх, *кѡ* сѡнѡи кѡмен К, *лѡп кѡ* слика У, *кѡ* снѡг је Т, *ко* тѡстѡра Ли, *зелѡн кѡ* тѡра Т, *кѡ* шѡѡер Мх, *кѡ* што сѡд Бд, *кѡ* што је дѡнас ВО, *кѡ* што су С;

в) редукује се: *кѡ* по блѡту ДД, *кѡ* блѡта Ск, *кѡ* брѡт и сѡстра Кч, *ма бѡ* ме *кѡ* вѡла С, *кѡ* гѡлуба Мх, *кѡ* да је удѡвљѡн С, *ка* данѡс Ба, *ка* данѡс С, *ка* дѡвѡјка Вн, *ка* дирѡктор Р, *седѡи кѡ* дрѡво на дрѡво Кр, *ка* дрѡн МО, *кѡ* дѡкат МО, *кѡ* злѡто ДД, *кѡ* и зѡставу Р, *а ѡѡди кѡ* и ѡѡди А, *ка* и мѡти Вр, *йсто кѡ* и овѡ В, *кѡ* и ѡвѡе Гл, *кѡ* и ѡна Ос, *йсто ка* и ѡни МО, *кѡ* и сѡд Бд Вн Ву Гл Ду Ос, *ка* и сѡде Су, *снѡ кѡ* и снѡ Ос, *дѡђу кѡ* и Тѡрѡци Р, *кѡ* и ѡвѡк Кр, *кѡ* ѡне С, *кѡ* жѡ Лг Мх, *ка* ис кѡбле Ку, *дѡе кѡ* ѡне *ка* кѡсарне Се, *кѡ* конѡпље ДД, *кѡ* крмѡча Лу, *кѡ* кѡѡа Го, и ѡни *кѡ* мѡл ѡѡѡу Ос, и тѡ *кѡ* мѡсло Го, *кѡ* мѡти Са, *кѡ* мѡчѡк М, *кѡ* мѡја Т, *сви кѡ* мртѡви Ло, *ка* нѡ прѡја Кч, *нѡму кѡ* нѡшта Кр, *кѡ* овѡ жѡне Вр, *кѡ* Пѡљѡци ДД, *није кѡ* прѡ М, *кѡ* прѡ А, *кѡ* пѡ-

шка Ло, *ка* пчеле МП, *лепа ка* слика ДД, *ка* сад Ба Бд Мх Са Ск, *ка* сад што се ми гледамо Т, *нема* да се је онда *ка* са што има Т, *ка* син Р, *ка* снег Мх, исто *ка* тежина П, исто *ка* та мој унук Т, *ка* ћурићи П, *ка* што сам ја А, *ка* што је некад било Лу, *ба*ш *ка* што је он Са, *ка* што сте ви С;

г) *као* > *каво* > *кав*: *кав* да то ја не знам А, ни *кав* сад Ос, *кав* што се мучио МО.

2.54. Кад се речца *као* јави с другим формантима (*год*, *и*, *оно да*) долази до различитих фонетских промена:

1. с *год*

а) *као год* > *ко год* > *ко д/к год* > *код*: *код* и за Бџић У, исто *код* и сад У, тако увати се вурда *код* млеко кат се подлије Го, он тако био мали *код* ова У, стара *код* ово ја сад Го, *код* ово ја сад што нећ да јем Го, *код* оно А, *код* оно кад доведу нову младу У, *код* мачка У, *код*и женска кат пѣва Бд;

б) *као год* > *ко* > *год* > *к год* > *год*: свѣкрва, она сељанка *год* ја М, па тако отишла да ради *год* ма сна Т, и они поштовали сламу *год* ми сѣно Кр, онда сипаш жито *год* у кош сад у млин кад сипаш А, исто ложиш *год* у шпорет А, *год*и кад вадиш воду А, моја колиба от печене цигле, *год*и кућа М, *год*и сат кад отиднеш ван Новог Сада А, то е *год*и сад А, сад *год*(и) то столоче А;

в) а л и и: *као год* Бд, *као год* у цркву У; *ко год* Др Ос Рд, *ко год* и ја што сам ВД, *ко год*и онѝ Врцани Ш; *ка год* Р, служи исто *ка год* и она Гр, и жена врши исто *ка год* и човек С, *ка год* ово сат Гл, *ка год* оно млеко кад врѝ Сд; *ка год*и оно под Немцима Гр, *ка год*и кат сѣцкаш каурму ДД, исто *ка год*и попа Ос; *ка год*и ови МО, уп. и спавѡу *ка год*в јагањци М;

2. с *и*

а) *као и* > *ка и* > *ки*: *ки* блато Ли, смрди *ки* буба М, *ки* вѣштица Др, *ки* волѡви Ли, *ки* господин Кр, деца *ки* деца Би, добар је био *ки* добар дан М, јаје *ки* јабука Ли, а ми *ки* кобиле Т, лепа *ки* лутка Ли, *ки* ово сад Ли, мѣље се исто *ки* пшеница К, а није *ки* сад Т, сѣстре *ки* сѣстре Гр, *ки* што смо неки пут Кр; *ки* год сад К С Т;

б) а л и и: *ка* и заставу Р, а људи *ка* и људи А, *ка* и маѝи Вр, исто *ка* и ова В, *ка* и овце Гл, *ка* и она Ос, исто *ка* и они МО, *ка* и сад бд Вн Ву Гл Ос, *ка* и саде Су, сна *ка* и сна Ос, дођу *ка* и Турци Р, *ка* и љвек Кр;

в) *као и* > *ка и* > *кај*: колика је кућа *кај* кафана М, није *кај* код нас Р, па *кај* кучићи Р, ниј се то заливао *кај* сад М, није *кај* сад Р; *кај* год прѣ М;

3. с *оно да*:

као оно да > *ка н да* > *канда*: онако крупан, а свѣ на ка гѡт *канда* га кризали, грат ДД, *канда* је Ш, *канда* нисам узела Перу пот свѡе Вн, о *канда* неш ти да божѝкуеш кот куће Ло.

2.55. На крају овог прегледа и стања у неким другим штокавским говорима можемо закључити следеће:

а) У нашем говору велики је број фонетско-творбених варијанти речце *као*: *каѡ/ као*, *кав/кав*, *код/ко*, *ка/ка*, *ки*, *кај*, *код/год*. По неколико форми познају и говори централне Шумадије: *кѡ/кѡ/ко*, *ка/ка*, *као*, *ки* (само једна потврда) (Реметић

1985:123), Крагујевачке Лепенице: *као, ко* (чешће у II зони), *ка* (чешће у I, К-Р зони), *ки* (ретко у II, а често у I зони), *кај*, (Вукићевић 1995:85–6), Биограчића: *као* (ређе), *ко* (обично), *ка и* (само у два пункта), *кано* (не употребљава се) (Ивић 1978:151), Баније и Кордуна: *као, ка, кај, ки* (Д. Петровић 1978:58), Моравице: *ко* (најчешће), *као* под утицајем књ. језика), *ка* (у пограничној зони, поред *ко*) и горње Студенице: *ки, ка, кано* (овај последњи облик није потврђен примерима) (В. Николић 2001:89), јужне Босне и високе Херцеговине: *као* (1x) : *кō* (2x), *ко, ка*, (Ђуровић 1992:132,134), србијанског Полимља: *кō, кâ, као > кō > ко, као и > ка и* (М. Николић 1991:214–5), Тршића: *ко, ка, каво* Б. Николић 1968:402), Цапарди: *кō, к̄ō, к̄â* (ретко) (Ђукановић 1983:209), Љештанског: *кō* (најчешће), *кâ, к̄ō, к̄âј* (ређе) (Тешић 1977:198), западне Босне: *ко/кō* (ретко), *ка/кâ* (нестабилност акцента пренела се и на факултативно јављање дужине), *као/каво* (Дешић 1976:75,77–8), Ускока: *кō, кâ, као* (Станић 1974:39), Колубаре: *ко, ка, као* (Б. Николић 1969:37), Мачве: *као, к̄ō/ко, ка/кâ/к̄â, ки/к̄и* (Б. Николић 1966:243). По две форме забележене су у следећим говорима: Вучитрна и околине: *кај, ки* (Елезовић 1932:271, 289–290), Мрча: *ки гоћ, кō* (Радић 1990:13), Жабара: *ко, ка* (Реметић 1989:267), Левча: *к̄âо, к̄â* (само у препривавању снова) (Р. Симић 1972:152), околине Удбине: *ки* (уз именице) и *кâ* (приликом поређења у прилошком смислу) (Павлица 1984:375), источне Херцеговине *кâ, кō* (Вушовић 1927:13), Конавала: *кō + сугласник, ка + вокал и* (Кашић 1995:266), Змијања: *каво, ко* (Д. Петровић 1973:229), Батовца: *ко, као* (књ. утицај — мој материјал).

б) Наша грађа показује да је наглашавање ове лексеме неизразито и факултативно. С обзиром на нестабилност у акценту, факултативне су и дужине сажетих форми у неким већ цитираним говорима (уп.нпр. Дешић 1976:75,77–78).

в) Поређење се потенцира удвајањем различитих облика речце *као*: онако крупан, а све на *ка гоћ к̄âнда* га кризали, грат ДД, сâмо што ми нōга ч̄итаво *ко ка* да се ѓткиде Бд.

г) Облик *ки*, који је распрострањен у К-Р дијалекту (Елезовић 1932:189–190; Јовић 1968:48,51; Вукићевић 1995:86; В. Николић 2001:89), среће се и у другим дијалектима (Ившић 1913:184; Б. Николић 1966:243; Д: Петровић 1978:58; Павлица 1984:375).

Његов фонетски лик тумачи се на различите начине. Тако Ившић (1913:184) сматра да је прво дошло до једначења и сажимања *као > ко*, а потом до асимилације *о* према *и*: *ко + и > ки*. Други (Б. Николић 1966:243) верују да је након асимилације *као* у *ко* дошло до елизије *о* испред *и*: *ко + и > к + и > ки*. Душан Јовић (1968:51, нап. 208) прихвата мишљење проф. Ивића да је *ки* добијено од *као + и*, али без прецизирања фонетског следа промена. Слично тумачење има и Радић (1990:13) који облик *ки* тумачи губљењем вокала у сандхију. На основу наше грађе, у којој нема асимилације финалне групе *-ао* у *-а*, а ни примера типа *ко + и*, могли бисмо закључити да је облик *ки* настао елизијом прво вокала *-о*, а потом и *-а*: *као + и > ка + и > к + и > ки*. Примери (2.54.2.в) су нам показали да се група *-ао* није увек морала елидовати до краја, већ се хијат уклањао девокализацијом *и*: *као + и > ка + и > кај*.

д) Облик *кано*, који би требало да прати кановачко дужење (Ђорђевић 1894:132), не чува се ни у говору Биограчића (Ивић 1978:151), а ни на нашем терену. На крајњем западу централне Шумадије (Реметић 1985:127), у селу с кановачким акцентом, забележена је само једна потврда: *кано* јаглице. Неки од наших примера с *канда* могу имати и прилошко значење „изгледа, по свој прилици и сл.“.

2.56. Нефинална група *-ао-* зависно од акцента али и саме речи има различиту судбину:

а) $a + o > a$: *зџава* А В ВД Вн Ла Ли МК МО П Р Рб Рд Са У Ш, две *зџаве* Вр Гл МО У Ск Су, *мџе зџаве* сџн Кр, *зџави* Бд В, *зџаву* В Вн Ј Мх Рб Ск, *зџавић* МК, *зџавићи* ВД Су, *зџавино* Вн, *наџако* У, *сџанке* ВД С Ш, на *сџанкама* К, *сџанкице* С, *сџаницама* МК, *сарарџичку* (од мкт. Сараорци) ДД, *Сџијаницу* (од мкт. Осипаоница) Вн;

б) $a + o > o$: *сџака зџбашко* стојџ У, из *Осџиџонице* Лу, у *Сџиџоницу* ДД Ш, *џо-служџбник* У, *сџонице* Бд ВД У, *сџонице* Вн Ли Мх Р, на *сџонице* МП, на *сџоница* А Ло, на *сџоница* Ло, *сџоницама* В;

в) $a + o > ао$: *брџон* ВД Ву Кр Ос, *брџонско* Ос, *Бурџаоница* МО, *грџор* МК, *граџр* Ла, *грџорска* Гр, *граџрке* У, *грџорица* А, *зџова* ВД Вр Кр Ку Кч МК Мл МО Ра Ск СМ, од *зџове* Вн МК, *зџову* МО, *зџовице* Кч, *заџреш* Би Ли, *заџре* ДД МК, *заџремо* ДД, *заџру* Го, *заџрџавало* МК, *зџорали* Бд, *мџовина* Ли, *наџодаџији* Вн, *наџодаџира* Вн, *наџодаџија* Го Ск, *наџоколо* А Ву Ш, *однаџоколо* А Ли М, *унаџоколо* Кр, *наџоружџо* ВО, *наџоружџани* Ба, *наџочаре* Ба Гл Го, *наџочари* А Ш, *наџочарима* Ба, *џаџор* Са, *џаџоци* Вн К, *раџоник* ВД К МО, *раџоник* Ду С У, *орџоник* А Ли МК Су, *сџоне* Ск, *Сараџораџ* Го Лг, у *Сараџораџ* Ба, у *Сараџорџе* Го ДД, *Сараџорџани* ДД, у *Сџиџаџоницу* Мх; *наџора* Кр; *наџирџаџово* Р, са *наџом* Др; *гџаџом* Р, *сџлаџови* С;

г) $a + o > ав$: *брџавско* (< браонско) МО, *раџвник* Ш.

На крају овог прегледа грађе могли бисмо закључити да хијат акцентоване нефиналне групе *ао* и није тако редак. Њено свођење на *а(в)* везано је најчешће за лексеме *зава*, *наџако* и *санке*, а на *о* за реч *сџонице*. Вокал *а(в)* добијен је у случају када је акценат био на првом, а *о* на другом члану групе *ао*. Неки наши дијалектолози (в. код И. Поповић 1968:74) примере типа *наџако* и *равник* тумаче редукцијом другог вокала. Она има неколико прелазних фаза. Прво затварање *о* (уп. *наџоџаџко*, *наџоџаџко*, *наџоџоко*), прелазак у неслоговно *у* и најзад његово редуковање *наџаџко* или свођење на *в* уп. *равник*. У овој лексеми јављање гласа *в* подржано је и асоцијацијом с придевом *равно* и глаголом *равнаџи* (Ивић ... 1994:273). На истом месту споменуто је и то да је лексема *зџова* фонетским путем сведена на *зџава*. Замена групе *ао* у *ав* забележена је у жупским облицима *сџвнаџи се*, *сџвнам се* < *сџонаџи се* „санкати се“ (Алексић — Вукомановић 1966:315). Дакле, за лексему *заџова* можемо претпоставити исту промену *заџва* > *заџава* или ће бити да је пре развитка сонанта *в* дошло до редукције вокала *о* (*о*, *о*, *у*).

Форме с *а* срећемо и у другим говорима штокавског дијалекта: у Банату (Ивић... 1994:272–3): *зџава*, *раџвник* *раџвник*, у Батањи (Ивић 1994:38): *раџвник*, у Бачкој (Поповић 1968:74): *наџаџаџко*, *раџвник*, у Срему (мој материјал): *раџвник* (Платичево, Хртковци, Крчедин, Лежмиер, Јазак, Нови Сланкамен) и *наџаџко* (Јарак,

Прхово), у Мачви (Б. Николић 1966:243): *р̄аник, н̄аколо, ӯн̄аколо, н̄а̄й̄ако*, у Биограчићима (Ивић 1978:150): *з̄ава, ӯн̄аколо, н̄а̄й̄ако*, у централној Шумадији (Реметић 1985:126–7): *з̄ава, н̄а̄й̄ако, н̄аколо, ӯн̄аколо, р̄аник*, у Левчу (Р. Симић 1972:152): *з̄ава*, у Трстенику (Јовић 1968:45): *з̄ава*, у вучитрнском крају (Елезовић 1932:185, 444 и 1935:166): *з̄ава, н̄а̄й̄ок н̄а̄йоко, р̄аник*, у Крагујевачкој Лепеници, само у једном селу К-Р дијалекта (Вукићевић 1995:85): *з̄ава*, у Гори (Младеновић 2001:144): *н̄а̄й̄ако*, у ливањско-дувањском крају (Рамић 1999:304): *н̄а̄й̄ака, н̄а̄й̄ако, з̄ава, з̄авица*, у ограниченом броју лексема у моравичко-горњостуденичком крају (В. Николић 2001:92): *мӣл̄о̄з̄ава, с̄анке*, у околини Ниша (Тома 1998:58) *з̄аву*, у Понишављу (Ћирић (1999:49): *с̄ане, санице*, у Радимњи (Томић 1987:344): *з̄ава, н̄а̄йоко*.

Облици с о јављају се: у Банату (Ивић ... 1994:272–3): *с̄онице, вра̄й̄о̄ца, ум̄ив̄о̄ник, ч̄еш̄л̄о̄ница, ч̄ӣй̄о̄ница*, у Бачкој (Поповић 1968:72): *на с̄оница*, у Срему (Б. Николић 1964:322): *с̄о̄н̄ик, на с̄оницама*, у Мачви (Б. Николић 1966:243): *с̄о̄н̄ик, с̄онице, са с̄оницама*, у централној Шумадији (Реметић 1985:126): *с̄о̄н̄ице, с̄онице*, у Левчу (Р. Симић 1972:149): *с̄о̄н̄ице, с̄о̄нак*, у Трстенику (Јовић 1968:45): *с̄о̄н̄ице*, у Гружи (Стевовић 1969:452): *с̄онице*, у Ловри (Ивић 1966:194): *с̄онице*, у Батањи (Ивић 1994:38): *вра̄й̄о̄ца*, у моравичко-горњостуденичком крају (В. Николић 2001:92): *с̄онице*, у Гори (Младеновић 2001:144): *з̄ова < зоова < з̄ьла*.

Група *ао* чува се: у Банату (Ивић... 1994:272–3): *з̄аова, р̄а̄о̄н̄ик*, у Батањи (Ивић 1994:38): *з̄аова*, у Срему (мој материјал, већина села): *з̄аова, р̄а̄о̄ник*, у централној Шумадији (Реметић 1985:126–7) срећу се и несажете форме: *з̄аова, н̄а̄о̄й̄ако, н̄а̄о̄коло, ӯн̄а̄о̄коло, р̄а̄о̄(в)ник*, у Батовцу (мој материјал): *р̄а̄о̄ник, з̄аова*, у моравичко-горњостуденичком крају нема контракције (В. Николић 2001:92): *з̄аова, са̄о̄нице, н̄а̄о̄й̄ако, н̄а̄о̄коло, р̄а̄о̄н̄ик, й̄а̄о̄ци*, у Нишу (Тома 1998:58): *з̄аова*, у говорима јужне Босне и високе Херцеговине (Ђуровић 1992:139): *р̄а̄о̄н̄ик, с̄а̄оне, н̄а̄о̄й̄ако*, код Банатских Хера (Ивић 1958:331): *ӯн̄а̄о̄коло*, код Биограчића (Ивић 1978:150): *з̄аова, ӯн̄а̄о̄коло, н̄а̄о̄й̄ако*, итд.

Група *ау*

2.57. Ова вокалска група чешће се среће у нефиналној позицији и своди се на:

а) $a + u > u$: *а̄ӯр̄ин* Ли, *зус̄ӣа̄вим* В Ск, *зус̄ӣа̄ви* В ВО ДД, *о̄н ме з̄ус̄ӣави* Лу, *зус̄ӣа̄вио* Се, *зус̄ӣа̄вила* П У, *зус̄ӣа̄вили* В, *нуч̄ила* Вр;

б) $a + u > a$: да *зас̄ӣа̄ви* ДД;

в) $a + u > ау$: *арла̄учу* М, *арна̄ӯй̄ске* Ву Р, *а̄угус̄ӣу* Ба, *Аус̄ӣрија* ДД, *Аус̄ӣрију* М Рд, *Аус̄ӣријанци* Лу, *аӯш̄о̄бус* ВД Го МП, *аӯш̄о̄бус* Ку Мх, *а̄ӯш̄о̄бус* А Бд ДД Се, *аӯш̄о̄бус* Бд, *аӯш̄о̄бус* Бд, *аӯш̄о̄бусом* ВД, *аӯш̄о̄буси* У, *а̄ӯш̄о̄ӯӣ* Вр Лу, *аӯш̄о̄ӯӣ* Су, *з̄аус̄ӣави* Бд, *зауст̄ави* А, *заус̄ӣа̄вља* Ск, *заус̄ӣавише* Бд, *заус̄ӣавише* Лу, *кара̄улу* Р, *ка̄урму* ДД, *ка̄урму* Ш, *ка̄уч* Бд Ла МО Се У, *ка̄уча* Гл Гр, *на̄учу* Су, *й̄а̄ук* В У, *й̄а̄ун* В Вн У, *й̄аун̄ица* У, *й̄аун̄чићи* У, *й̄а̄учина* ДД, у *Ла̄учину* (део села) Го, *Чауш̄евски* Се; *гла̄у* Р, *на̄ глау* Вн Го, под *гла̄у* Ш, *кра̄у* А Ку Р Су, на *Мор̄ау* Ш, *сна̄у* Вн.

Грађа нам показује да су чешћи примери са непромењеном групом *au*, нарочито када је један њен члан под акцентом. Такође се види да је сажимање знатно чешће у корист другог вокала.

2.58. Финална група *-au* обично се јавља у 3. л. сг. презента глагола VI врсте и код именица у којима је изгубљено интервокално *x* (*снау* Бд Вн МО Р). Примере типа *венчу* с -у у 3.л.сг. презента VI врсте треба тумачити аналогизом, а не сажимањем.

Група *ae*

2.59. Ова група код бројева 11–19 и 20 (*дваес*), у свим пунктовима своди се на *-aj*. Примере и ареал у другим говорима в. у т. 2.82.б.

Забележили смо и неколико примера у којима је група *ae* добијена губљењем интервокалног *v*, *ж*, *j* или *x*:

двѐ *краѐ* Ку Ос; *каѐ* Ла Ло Р; *аждѐа* Лг, *снаѐ* Го Др Са; *венчаѐ* Др, *дочекѐаш* Вр, *зайржѐа* Р, *зайриѐа* А Ли МК, *зайриѐаемо* Р, *издржѐаѐм* Вн, *издржѐаш* Р, *исѐаѐ* А Ла, *маркаѐмо* (мајкавамо) Бд, *свилаѐ* Бд; *баѐ* Го, *баѐш* Ш, *даѐм* Ло Са У, *даѐш* П, *даѐ* А Ву ДД Се Рд, *даѐмо* А Ву МК Са, *знаѐ* М, *издаѐ* Се, *лаѐ* Гр МО У Ш, *осѐаѐ* А Гр Ла МК, не *ѐознаѐм* А Го Ла, *ѐознаѐ* Ку Лг, *ѐраѐ* Вр Ву Лу Ос, *удаѐ* Ву ДД Ли, *јаѐ* Вн Ву Ку МО Р Са, у *чаѐре* Го.

Акцентована секундарна група *ae* не подлеже даљим фонетским променама, осим у броју *двајс*, а према бројевима од *једанајс* до *деветинајс*.

Група *ai*

2.60. Ова група се своди на:

а) *a + u > i*: *кѐ* ће да ми *зѐиѐи* Го;

б) *a + u > ai*: *каиѐиѐи* ВО, од *Микаѐла* Рд, *Микаѐловаѐ* Вр Р, из *Микаѐловѐца* В, преко *Микаѐловѐца* П, *наѐћу* А; *зѐиѐи* Бд, *зѐиѐим* А С, *зѐиѐаш* кашѐком С, *зѐиѐај* Мх, *зѐиѐеш* МО, *зѐиѐу* Се, *маѐје*¹⁸ А; *заборѐим* Гл У, *заборѐила* Вн Са, *наздѐаѐм* Ла, *набѐаѐм* Т, *ѐраѐм* ВД Ву Рд Ш, *ѐраѐш* Вн Ла, *ѐраѐи* Гл Гр Ла Ло Са Се, *ѐраѐмо* ДД МО Рд Се Су Ш, *ѐраѐио* Ос, *ѐраѐила* Ку Са Се Ш, *ѐраѐили* Ву У, *исѐраѐимо* А, *наѐраѐим* В Кр Лг Са Су, *наѐраѐиш* Р, *наѐраѐи* Го МК Т, *наѐраѐимо* А ДД Ко МО Р Ск Су Т, *наѐраѐише* Ос, *наѐраѐила* Се, *оѐраѐи* Ву, *оѐраѐимо* У, *ѐреѐраѐим* Ла, *осѐаѐим* Гл Ла Р Се У, *осѐаѐи* ДД Ос, *осѐаѐимо* А Вн Ла С Се, *осѐаѐила* Ос, *ѐосѐаѐимо* Ла Ло, *ѐреѐосѐаѐимо* Ло, *сасѐаѐимо* У; *ѐраѐици* Ли Рд Ш; *мешаѐиѐа* МК.

Примери показују да је група *ai* веома стабилна, будући да је најчешће добијена испадањем интервокалног *v* или је њен други члан под акцентом, те не долази у обзир његово свођење на сонант *j*, уп. у Батовцу *ѐраѐици* (мој материјал).

¹⁸ Турцизам *махиѐа* персијског је порекла (*mahi < māhi* „риба“) и означава греде на крову куће које личе на леђа рибе (Шкаљић 1979:440).

Група *eo*

2.61. Финална група *-eo* јавља се у радном глаголском придеву, неким именицама и придевима, а води порекло од *-ел*.

1. До сажимања долази обично када је неакцентована:

вѣдо А Ба Бд Би ВО Ву Гл Гр ДД Др Ду К Кр Ку Лг Ли Ло МО Мх Ос Р Рб Рд С Ск Т У, *обневѣдо* Ло, *дѣно* ВО ДД Кр Ла Ли Ло Лу МК Рд С Са Ск Су У Ш, *ѣзно* С, *дѣно* В Го С Са, *ѣдно* ВО Лг, *ѣсѣо* на таѡан Др, *мрзо* ме Го Лг, и он *мрзо* мѣн Лу, *мрзо* га јѣдан М, *мрзо* га па му напѣсао М, ѡто Би, *ѣдчо* В ВО Ву Гр ДД К Кр Лу М Рд С Т У, *зѣйочо* Бд, *ѣрѣно* ВО С, *ѣрѡкло* Вн Се, *ѣрѡно* се В, *ѣзо* Би В Вн ВО Вр Ву Гл Гн Го ДД Кр Ли Ло Лу МО Мх Ос П С Са Т У, *зѣузо* Ло; *ѣнђо* В, *ѣрѣнђо* Лг, *ѣѣѣо* А Вн Вр Гл Го Ку МК МО Мх Ос Рб С Се Ск Су Т У Ш; *вѣсо* С, *кѣсо* В Ли МК Р С Ск У.

2. Акцентована група *-eo* веома ретко се сажима: *изгорѡ* Р.

2.62. Сажимање ове групе у двосложној лексеми забележено је само једном и то у Су: није *смѡ*. Ову појаву региструју и други истраживачи: Миле Томић (1987:344) у говору Радимње: *ѡо*; Радоје Симић (1980:112) у црноречко-неготинским говорима: *јѡ*.

2.63. Финална група *-eo* не мења се:

1. обично када је под акцентом у двосложним и вишесложним облицима:

а) *врѣо* Вн, *жњѣо* А Го ДД Др Кр МК Р, *јѣо* Бд ВО К Кр Са, *млѣо* Ли МК, *ѣлѣо* МК, *сѣо* В Ла Ло Мх, *смѣо* Бд В Вр Ку Лг С Се У Ш, *срѣо* Го, *ѣѣо* А Ба Бд Вн ВО Гл Го ДД Др К Ко Ла Ли Ло М МО П Р Рд С Са Се Ск Т У Ш, *ћѣо* Ли Лу; *дѣо* Вр; *зрѣо* Вн Вр Ли Ск, *ѡѣо* Кч Лг М;

б) *болѣо* М Ос, *оболѣо* Ли У Ш, *ѣболѣо* се Вр Го, *волѣо* В Вн ВО Вр Ву Го К Кр Лг Ло Лу М Ос Р С Су Т У Ш, *врѣѣо* Су, *довѣо* ВД Вн ВО Др Кр Ли МК Т, *одвѣо* В Гл Ко М, *донѣо* У Ш, *однѣо* Су, *желѣо* К Т, *жѣвѣо* Ли Ш, *ожѣвѣо* Вр, *загорѣо* А, *изгорѣо* Ку, *изумѣо* Рд, *леѣѣо* Ли, *навѣо* В Го МП, *насѣо* ВО, *оглѣвѣо* М Ос, *оздравѣо* Ш, *омаѣорѣо* МП, *ѣовѣо* Мх, *ѣонодрѣо* С, *ѣоскуѣѣо* Вн, *ѣровѣо* Ла, *ѣроизвѣо* Ку, *разболѣо* Ли П, *разумѣо* Т, *руменѣо* С, *самлѣо* Ла, *седѣо* Ко Кр Ку М П Ск Са, *увѣо* Гл, *узѣо* Р, *узрѣо* У, *умѣо* А Би ВО Ву Го Ли, *ѣѣѣѣѣо* Ли; *дебѣо* А;

2. када није акцентована или је са ње померен акценат у вишесложним облицима:

а) *вѣдео* Ли Лу Т, *зѣудео* Ли, *мѣслео* Лг, *намѣслео* Лг, *осѣѣарео* Лу МК П, *ѡѣѣо* А, *ѣѣѣо* Т, *ѣѣѣо* ВО Гл, *ѣресѣѣарео* Гл, *ѣзѣо* ДД, *зѣудео* М; *ѣѣѣо* Мл СМ, *ѣнђѣо* Ду; *кѣсео* ВК Вн;

б) *жѣвѣо* Би Гл Го Лу МП Ос Се, *ѣрежѣвѣо* ВО, *зарѣдео* С, *ѣолѣдео* Ла, *ѣѣѣѣо* С, *ћѣѣѣо* ВО Гл Лг; *волѣо* Бд Ј, *налѣѣѣо* Бд, *салѣѣѣо* МО, *ѣмео* Бд К МО.

2.64. Медијална група *-eo-* може да се сажме у *o* и *e*, али и остане непромењена:

а) *e + o > o*: *Пробрѣжење* Мх, *ѣроблѣкала* Др, *ѣробукѣѣѣо* Р, *ѣмам рѡму* у ногама Кр, *Симѡн* ВО, *Симѡновић* ВО;

б) $e + o > e$: *гергине* ВД, *Пребр̃а̃жење* Вр, *ѝребр̃не* се и ова̃ко, *ѝребр̃не* се и она̃ко Ос;

в) $e + o > eo$: *гѣодеѣа* Ко, *кре̃о̃з̃ан* Бд, *Преобр̃а̃жење* Ву Гр, *ре̃о̃ма* Го, *ре̃о̃н* Вр, *ре̃о̃на* Рд, *уре̃о̃ну* У, *Сѣона* Ву, *у Сѣону* Ву, *Сѣо̃њани* Ла, *Симе̃о̃н* ВО, *Симе̃о̃на* Вн, *сѣ̃о̃на* А В Ли Рд, *сѣ̃о̃не* МО, *Теод̃о̃сију* ДД; *гре̃о̃ѣа* ВО Гр У, *гре̃о̃ф̃ѣа* Ла, *мѣ̃ови* Вн У.

На основу ових примера начелно можемо закључити да се акцентована група обично не сажима. Међутим, ако се акценат нађе на вокалу *o*, тада се група *eo* може свести само на њега (*рома*, *Симон*, *Симоновић*). Ван акцента ова група се своди или на *o* (*Прображење*, *ѝроблакала*, *ѝробукивала*) или на *e* (*гергине*, *Пребражење*, *ѝребрне се*).

Група *ea*

2.65. У овој групи забележили смо само један пример са сажимањем и неколико са сачуваним медијалним *ea*:

а) *рекцион̃арка* Лг, са *рекцион̃арком* Лг;

б) *грѣ̃али* Ли, *грѣ̃ање* Су, *ме̃йна* У, *меанѣ̃ија* Ву, свети *Панѣ̃елѣа* Ву, *Пеако-вац* Бд, *сѣ̃али* Ли МК, *сѣ̃ало* се ДД, *ѝосѣ̃ала* ВД, *сѣ̃алице* Су, *смѣ̃али* Вн, *сѣ̃рѣ̃а* МК. У примерима под б не долази до сажимања јер је та група добијена након губљења *j* или *v*, а и њен први члан најчешће је под акцентом.

Група *yo*

2.66. Финална група *-yo* јавља се у радном глаголском придеву и може:

1. да се асимилије и сажме:

а) када није под акцентом: *бр̃ино* В, *вр̃дно* А, а *врата* си *зас̃уно* Др, *заф̃р̃кно* Гр, па ме *з̃овно* Мх, *м̃ѣ̃шо* ВО Лг С Са Т У, *изм̃ѣ̃шо* на *то̃га* Бѣчу Ло, *ѝо̃гино* Бд, *ѝо̃г̃ино* В ВК ВО Ву Го ДД Ко Ку Лу М МО Ос П С Се Ск Су Ш, *изг̃ино* Ко, *ѝрек̃ино* ВО, *ск̃ино* Ву Ло М Т, *ѣ̃ѣ̃ино* В; *ме̃ѣ̃о* Го;

б) када се с ње акценат помери на претходни слог: *кр̃ено* Р, *окр̃ено* Гл, *ѝомѣ̃но* С;

2. да се не сажме:

а) када је под акцентом: *ч̃уо* Бд ВО Гл Гр ДД Др Кр Лу Мх С Т У; *ви̃к̃нуо* Мх, *из̃уо* Ло С, *кр̃ѣ̃нуо* СМ, *ме̃ѣ̃уо* Лг МК Мх П СМ Су Т, *о̃н* се *над̃уо* Вн, *об̃уо* Су; *ѣ̃о* Вн М;

б) када се с ње акценат помери: *вр̃нуо* С, *д̃ир̃нуо* Мл, *ја̃ук̃нуо* Бд, *кр̃енуо* ВО Р, *ма̃нуо* К, *ѝрев̃р̃нуо* К, *ѝрем̃инуо* Кр;

в) када није била под акцентом: *бр̃инуо* В, *изг̃инуо* П, *м̃ѣ̃шинуо* Т, *ѝо̃г̃инуо* Гл Лу Р Су.

На основу изнесене грађе можемо закључити да акценат није увек имао пресудни утицај на асимилацију групе *-yo*. У нашој грађи нису забележени примери сажимања двосложних лексема типа *чуо > чо̃*. Ова појава регистрована је

код Банатских Хера (Ивић 1958:331) и у црноречко-неготинским говорима (Р. Симић 1980:111).

2.67. Нефинална група *yo* може:

а) да се сведе на *o*: *очи* на Бадњи дан Ос, *очи* Божјића Ву Кр Ли МК Се Су Р, *то* је било *очи* Макавђе Мх, *очи* Нове године Ко, *очи* празника Го Мх, *очи* рата У, *очи* свадбу Р, *очи* светога Аранђела Лг, *очи* светога Николе Ву, *ојшше* Лу Се, *кућодовник* Ш;

б) да се сведе на *y*: *учи* Божјића В Го Кч Су, *учи* Ђурђевдана МО, *учи* лјтија К, *учи* славе ВК, *учи* те Тројнице Бд, *учи* Ускрса А;

в) да се не промени: *yочи* Бадњег дана Вр, *yочи* Божјића ВО Гл Гр ДД Ку Рд, *yочи* Мале Гбспође С, *yочи* Нове године Лг, *yочи* Поклада МК, *yочи* празника Го, *yочи* Првог маја Мх, *yочи* свадбе Др, *yочи* светог Илије Се, *суочи* Божјића Бд, *yобразио* В, *yојшше* Гл Лу Рд Су.

Група *ya*

2.68. Медијална група *ya* прилично је стабилна: *јануар* Ба Бд Мх, *фебруар* В Вн МП, *фебруара* А ВО МК; уп. и *ја* Вн, *ја* Вр, *он јаши* трактор Бд.

Група *ye*

2.69. Ова група након губљења сонанта *j* скоро доследно остаје непромењена:

а) *беснуе* Ос, *божјићуе* Ло, *болуе* ВО ДД, *везуем* Вн Ла Ли Мх Ос Се Т, *извукуеш* Вн Ск Су, *намирјуеш* Ск, *обуеш* МО, *јакуе* Ло, *јрштенуе* МК, *јсуем* А Гр, *јцуем* Вн Др Ко Кр МО Ос, *цуем* Бд, *чуем* А Вр ГлГо ДД Ко Кр Мх Ск У, *сјруе* Вр, *сјруе* Ос, *једно* Т.

б) Само у једном примеру забележили смо сажимање: ако *изнегуи* Го.

Група *yi*

2.70. Ова група се у медијалној позицији:

а) чува: *уићем* Ло Мх, *уићеш* Р, *уиће* Ву *уићемо* Вн Лг Ло, *уићу* Вр, *уићу* МО, *кад ја уићо* Т, *уишо* Бд, *уишо* Ос, *уишла* ДД, *уишла* С, *уишли* Вн Др, *уишли* Р;

б) и веома ретко своди на *y*: *вакуљисали* (< евакуисали) Лг, *вокуљишу* Лг.

Група *io*

2.71. Финална група *-io*

а) обично се не мења: *био* сам Лг Ло Р Т, *боравио* Ос, *вдио* Гр, *добио* Бд Лу, *добйо* Би ВО У, *завршио* Гл, *закачио* ДД, *намислио* Лг, *најио* Лг, *најравио* Гр, *населйо* Т, *носио* ВО, *окрњио* Мх, *јалио* Ву, *јлајио* Лу, *јравио* Гр Се, *јробио* Бд, *јрегзјио* Са, *јрелдио* се Са, *јройио* Се, *јушио* У, *радио* Гл, *радио* Мх, *ранио* Лг, *родйо* Гр, *сдио* Се, *ко нас сјворио* Ос, *сјворио* Р, *ујройасјио* Се; *радио* (апарат) ВО Гр К Мх Ск Ш.

б) У два пункта забележили смо и следеће облике: па *мӣсо* да Вн, ја сам *мӣсло* Лг у којима је -о могло бити добијено и преко -ео, будући да се срећу и облици типа *мислео*. Сажимање групе -ио у црноречко-неготинским говорима (уп. *нудо*, *најр̀аво*, *ува̀шо*, *уда̀ро*, *шуро*, Р. Симић 1980:112) у -о ишло је преко фонетских облика -ејо/ео. У нашој грађи су се нашао још два примера за која нисмо баш сигурни да смо их добро перцепирали, али би могли бити индикативни: и тако *чо̀век* и *ура̀до* ДД, *изва̀дио* Лг. На десној обали Мораве у селу Батовцу срећемо само облике с групом -ио: *изва̀дио*, *најр̀авио*, *одлѐдио*, *йроду̀жсио*, *сӣя̀вио*, *убио*.

Ова група се чува и у медијалној позицији, а и у сантхију: *авио̀н* Гр С, *авио̀ни* В, *ба̀йшалио̀н* Ло, на *чѐло ба̀йшалио̀на* Р, *бӣоској* Кр У, *кадѝоница* В, *кадѝоница* Вн, *кадѝоница* МК, *кадѝоницу* МО, *камио̀н* У, *милио̀на* ВО Гл Лу У, *милиционер* Ко, *наило̀н* К С, *наило̀на* К, *фио̀ка* Ск, *фио̀ке* Вн МК; *вио̀лети* А; ка и *о̀вде* МО, и *о̀н* Бд, и *о̀н* ВО Ву Кр Ла М Са, и *о̀на* В С У, и *о̀но* Ло, и *о̀нда* Ло, и *о̀ндак* ВО С У, и *о̀йеӣ* Вн ДД Лг Лу М МК Мх Р Ск Т У.

Само у два примера медијална група *ио* свела се једном на *и*, а други пут на *о*: *магацинѐр* Р, у *Еӣо̀йиу* ВО.

Група *иа*

2.72. Ова група се не мења, а настала је губљењем интервокалног *ј*: *а̀влиа* Кр, *бораниа* Ли, *ра̀диа* Ву, *ра̀киа* Вр, *сӣӣња* ВД, *сре̄ӣња* МК, *Тувезӣја* Ло; *ма̀џиа* Би Ос Су.

Група *иу*

2.73. И ова група остаје непромењена, а настала је губљењем интервокалног *ј*: у *а̀влиу* А, *а̀влиу* Др Ос Р Се Т, *авлӣу* Ш, у *бежан̄иу* Ш, *боренӣу* Са, *жсандо̀мѐриу* Р, *змӣу* Р, на *ка̄йиу* В ДД Лг Ло П Р, *кирӣу* Са, *косӣиу* Ба, *крӣу* Ск, *лӣниу* Вр Ос, *лӣӣиу* Ли, прико *на̄вџиу* Др, *нок̄ӣиу* В Ли, *окла̄гиу* Др Ш, *ӣензӣу* А Са Вр, *ӣен̄сӣу* Ко Т, *ӣен̄сиу* Ба Ла, *ӣиладӣу* МК, *ӣиу* Лг Ло Р, *ӣолӣу* Р, *ӣолиу* Ск, *ӣољаранӣу* А, *ӣрацӣу* Гр, *ра̀кӣу* Ба Вн Вр ДД П Се Ск, *роб̄ӣу* Лг М, *са̀криу* Ло, *сенӣу* МК, *Србӣу* Ли, *убиу* ДД Ос, *фамӣлиу* В, *ша̀мӣу* Су, *чӣу* Т.

Група *ие*

2.74. Ова група је настала губљењем интервокалног *ј* и обично се чува: *а̀влие* А ВД, *а̀влие* Ло, *ак̄ӣе* Ла Ос, *бежан̄ие* Гл, *више̄клӣе* Кр, *комӣӣе* Ба, *кочӣе* Ба, *ман̄чӣе* ДД, *о̀цаклӣе* Лу, *ра̀кӣе* А Ба ДД Ло С, *ше̄ӣсӣе* Ба; *бӣе* Лг Ло, *за̀вӣе* Ли Са, *крӣемо* Ло, *лӣе* Ло, *нӣе* Ло Са, *ӣо̀крӣе* А Вр Лг, *ӣо̀ӣе* ВО Т; *до̀цнӣе* Ба, *до̀цњӣе* В, *здрав̄џӣе* Вн Кр Ло Ш, *крӯӣџӣе* Др, *ла̀дњӣе* В, *мас̄нӣе* Ло, *мас̄њӣе* Ла, *мрша̀вџӣе* Вн, *ӣрош̄џӣе* В Ла, *ӣӯњӣе* МК, *ра̀нӣе* Гл МК, *ра̀њӣе* В ВД МК Са, *сигур̄њӣе* А, *сӣӣњӣе* Др; *ӣрӣес* ВО Т.

Чува се и у сантхију: *ӣ̄во* Р, и *е̄ӣо* Мх Т У.

Само у облику глагола *нӣје* долази до његовог свођења на *ни* испред енклитика, али и наглашених облика: *нӣ* ме интересовало Ву, *нӣ* ме дао Лг, *нӣ* ме дала

МК, *ни* ме стрâ Ду МО Ск У, *ни* ме жао Кч, *ни* ме бילו жао МО, *ни* ме познаво С, *ни* ме ники премѡрѡ Су, *ни* ми баш А, *ни* ми бילו ружно Ду, *ни* ми дао Бѡг ВК, *ни* ми трѣбало В, *ни* ми пало на памет В, *ни* ми дошо чѡек Вн, *ни* ми одговорила ВО, *ни* ми то помогло ВО, *ни* ми ји примио Вр, *ни* ми давала Вр, *ни* ми био ѡтац Го, *ни* ми ништа ДД, *ни* ми свѣтѡ водѡцу ДД, *ни* ми са до ништа Ко Ш, *ни* ми пѡтребно Ку, *ни* ми ники крив Ла, *ни* ми рѣч рѣко М, *ни* ми је најбѡље МО, *ни* ми рѣкла МП, *ни* ми је баш било Р, *ни* ми било тѣшко С Се, *ни* ми био тѹ мѹж С, *ни* ми се вратио Ш, *ни* ти је срце здравѡ Ла, *ни* ти дала Лг, *ни* ти казѡ Р, *ни* га ни ватала ѡбавеза Го, *ни* га ни жалила Се, *ни* му је за чување Ву, *ни* му било згѡдно Ла, *ни* му била бѡљка С, *ни* му јасно Са, *ни* му ѡтац ни ишо Са, *ни* ју баш право В, *ни* ју прошо Рд, *ни* ју ћерка Ш, *ни* јом дало П, *ни* ни далѣко Р, да *ни* ни неки премѡрѡ Су, *ни* им лако Бд, *ни* се баш шарало Ба, *ни* се баш куповала фърба Ба, *ни* се мрсило Вр Ли Р, *ни* се мрсило Вр, *ни* се плаћало Ву, *ни* се сваћало Го, *ни* се ни вратио ДД, *ни* се дигла Ло, *ни* се ишло МК, *ни* се прскало МК, *ни* се куповало МО, *ни* се кајала Р, *ни* се убио Р, *ни* се толико водило С, *ни* се ни вратио С, *ни* се оженио Се, *ни* се то видло У; *ни* ме смѣто Лг, *ни* ми лѡше било ВО, *ни* ми било никакѡ У, *ни* нас тѹкла Ш, *ни* ми лако (емфаза) С; ваљда *ни* Бд, *ни* имало П, *ни* имало дѣцу В, *ни* имало МО Су, *ни* кав сад Ос, *ни* мѣн стрâ ДД, *ни* писано ништа ДД, *ни* мѡ баба мѣн причала Ш.

Облик *ни* се аналошки пренео и на З.л.пл. *нису*: *ни* ме терали да идѣм да учим да шѡјем Мх, *ни* ме ни били никад Рд, *ни* га опѣвали Т, *ни* и терали да ратуу Ос, *ни* се делили Вр, *ни* се ни јавили Го, *ни* се раниле свиње Ло, *ни* се више ни враћали Рд, *ни* се бѡјали Рд.

Форма *ни* позната је и говорима Баната (Ивић ... 1994:277–8) и Бачке (Поповић 1968:70–1). На цитираним местима налазе се и тумачења настанка овог облика.

Следећи примери указују на редукцију гласова (*ниј*), а не на губљење интервокалног *ј*, асимилацију и сажимање (*ниѣ* > *нии* > *ни*) потпомогнуто аналошким облицима *јесам* — *је* : *нисам* — *ни*: *ниј* имало А ВД Гр С, *ниј* имала МК Ос, *ниј* имѡ ВО, *ниј* тѣла Лу, *ниј* ме давала Вр, *ниј* ме то било стѡд Гр, *ниј* ме волѣла Лу, *ниј* ме нѡкат мрзела Т, *ниј* ми у души Го, *ниј* ми никад ѡвца липцала Ос, *ниј* ми сна лѣпа Са, *ниј* ми је свѣкар то био рођени Су, *ниј* му ни дао М, *ниј* се то заливало М.

Група *оа*

2.75. Ова група најчешће се јавља код присвојних заменица и може да се сажме или остане непромењена:

а) *о+а > аа > а*: *ма* баба В Вр Мх, *ма* Биља В, *ма* браћа Т, *ма* дѣца В Р Са Т, *ма* дѣца Гр, *ма* жѣна Вр Лг Р, *ма* зава У Ш, *ма* Зѡра В, *ма* јѣтрѡ Ос, *ма* јѣтрѡ У, комшија *ма* В, *ма* крава Гр, *ма* кѹћа Кр М, *ма* мајка Вр Р Т У, *ма* мајсторѡца Мх, *ма* маѡ Вр Лг Ло МП Мх Р Са Се Т, *ма* ѡвца Ос Т, *ма* родбина Вн, *ма* Рѹжа ДД, *ма* свастѡка Кр, *ма* свѣкрѡ В Вн Вр Ла Ли Ос П Ск Су Т У, *ма* сѣстра Ко Ла Р У, *ма* сѣстра Мх, *ма* сна Го ДД Кр Ло М П Рд Са Се Ск Т У, *ма* снаја П, *ма* старосвѡтица У, *ма* стрѡна Лг, *ма* ташта Лг, *ма* тѣтка Лг У, *ма* тѹжба Т, *ма* ћерка Вр Ву ДД Ли У, *ма* ѹјна Вр, *ма* унѹка Вн Ла Ло Ос Т, *ма* фамилија Вр; *резерѡар* ВО;

б) $o+a > oo > o$: *мо баба Ш, мо деца Др, мо жена Су, мо жена Р, мо крава Др, мо мајка Р Ш, мо маћи Ш, мо унука Вн Ду, на мо уста С, мо фамилија Др, шво кафа Ду*;

в) $o+a > oa$: *мо баба ВК Кч Мл Се Су Ш, мо баба МО, мо браћина ВД, мо брига Гл, врста мо У, мо деца Гл К, мо деца Су, мо жена Ду С, мо зава ДД, мо земља Бд, мо кућа К, мо кућа Кч, мо кућа С, мо кућица Др, мо мајка А Ба Бд Ду ВО Др Ла Лу МО, мо маћи Ло Р Рд С Ш, мо мис Гл, мо памет ДД, мо рука А, мо свадба К, мо свекрва А Др С Су, мо сестра Др, мо сестра Су, мо слава Бд МО, мо снаа Бд, мо сна Вн Ко Ш, мо стрина Ду, мо тетка С, мо ћерка Бд Су, мо ћи Кч, мо унука МО, мо фамилија К, шво жена С, шво кошуља ДД, шво мајка МО Су, шво њива ВО, шво парцела Се, шво сестра Су, шво срества Р, шво нишка С, шво кућа Кч; Јоан Ку; иоараш Р, иорају Мл.*

Након губљења интервокалног *j*, новодобијена група *oa* у једној трећини пунктова, чешће на северу и западу (в. карту бр. 12), углавном је остајала непромењена. Када се сажимала, то је чешће било у правцу другог вокала. У две трећине села јављају се форме типа *ma*. Сажимање у правцу *o* нешто је чешће у три западнија пункта Др Ду С, у којима се срећу још форме без сажимања. Од та два пункта назире се изоглоса која се преко североистичних пунктова простира до Батовца код Пожаревца, у којем бележимо *мо баба, мо унука*, али и *мо мајка*. У околним говорима: у Жабарима (Реметић 1989:221), у Биограчићима (Ивић 1978:152), у Крагујевачкој Лепеници (Вукићевић 1995:97), у Левчу (Р. Симић 1972:86), у Трстенику (Јовић 1968:59), у Мрчама (Радић 1990:26) углавном су само несажети облици *moa*, а код Банатских Хера (Ивић 1958:331), у централној Шумадији (Реметић 1985:149), у Ресави (Пецо — Милановић 1968:271) ретко се могу чути и форме типа *ma*.

Група *oe*

2.76. Ова група у медијалној позицији, обично у ГАсг. присвојних заменица, такође се асимилије и сажима:

а) *мога* Банета В, *мога* брата А ВД ДД Ко С, *мога* браћића сина С, из *мога* дворишта Кр, *мога* девера Ск, за *мога* живота А, из *мога* места ВО, *мога* мужа С, *мога* оца ВД Лу, *мога* свекра В Ск У, *мога* сина Ко Ос П, за *мога* старца У, код *мога* стрица Лу, *мога* Чеду Бд, с *мога* човека У, до Бога *мог* У, код *мог* девера Го Мх, поред *мог* Живорада Мх, *мог* Љубишу Рд, за мужа *мог* П, *мог* оца Ба МО Су, *мог* оца Гл Ку М МК МП, *мог* Радета Мх, *мог* свекра В, *мог* свекра Го У, иза *мог* сењака Гл, код *мог* Ујака Мх, *швога* деду ДД, Бџа ти *швога* У, ис *швог* винограда У, ко *швог* газде П, о *швог* стрица Би, *швог* тату Ко, као брата *свога* Др, *свога* родитеља Ш, *свог* сина Ла; *мом* сину Ла Ш;

б) обично у финалној позицији ова група се чува: *моје* Ла Лу МО Са, *моје* време Лг, *моје* дете Вр Кр, *моје* дете Ву Мх, *моје* жито Бд, на *моје* место Ко Ло, *швоје* ВуЛа Ли Лу Са Су, *швоје* годиште Су, на *швоје* место Ко, *своје* Ла МК Р Ск Т, *нигде* Ла; *које* А ВО Лг, *кошша* ВО Ву; *Благое* У, *Видоје* Лг, *ироје* Гл, *своје* Р, *довоје* А Ба В ВД Гл Ло МК МО П, *шрдоје* А ВД Гл МО П Ск; али и *чојек* Бд, *чојек* Бд Би В Вн ВО

Вр Ву Го Гр ДД Др Ко Кр Ку Ла Лг Ло Лу М МО МП Мх Ос Р Рд С Са Се Су Т У Ш, *чоџка* Вн, *чоџка* МО, *чоџече* Р; *дџек* Са;

Група *ои*

2.77. Ова група се обично чува будући да је настала касније, испадањем *в* или *х*:

а) *блокџи* ВО, *брџои* Бд, *Бобџи* А, *волџи* Р, са *сводџи* Р, *срџои* Су, *чабрџи* Вн; *дойџим* МП, *дойџа* А, али уп. *тџ* га *мимџило* Ду.

Група *оу*

2.78. Ова група, обично код присвојних заменица, асимилује се и сажима, али и остаје непромењена:

а) у *мџ* *ављџу* ДД С, на *мџ* *аљџну* Лг, у *мџ* *грџину* ДД, *мџ* *кудџљу* МО, *мџ* *кџ*-*ћу* Вн МО, на *мџ* *мџ*тер Вр, *мџ* *мџ*тер Лг, *мџ* *мотџку* Су, у *мџ* *њџ*ву Т, *мџ* *парџелу* Т, *мџ* *рџбу* Т, на *мџ* *свџерву* В, *мџ* *сџестру* Ла, *мџ* *таџшту* Т, за *мџ* *унџку* ДД Т, у *мџ* *џесму* ВК, *шџвџ* *Америку* Р, *шџвџ* *Вџку* ДД, *шџвџ* *наџницу* У, *шџвџ* *сџкну* Вр, он њма *сџвџ* *вегџ*-*таџцију* Гр, у *сџвџ* *кџћу* Ли; *џудџаване* А;

б) *тџ* ми *сџд* *свџ* *џомџрале* МО;

в) *мџу* *дџџу* Р, *мџу* *кџћу* А, *мџу* *мџ*џу Ду, *мџу* *мџ*тер Мх, *мџу* *сџестру* Мх, *мџу* *слџву* Бд, *мџу* *ћџрку* Лг, *шџвоу* Кч, у *шџвоу* *ављџу* Р, *шџвоу* *баџа-Рџду* Мх, за *шџвоу* *дџџу* К, на *шџвоу* *шкџлу* С, *сџвоу* Кч, прет *сџвоу* *колибу* А; *кџу* (< *кофу*) Су; *самџук* В; *џоуџимали* А, *џоуџиремо* Др, *џоџчи* Гл.

Сажете облике бележе и Слободан Реметић (1985:128) у једном источном пункту централне Шумадије (*мџ* *ћџрку*, на *сџвџ* *сџ*су) и Павле Ивић (1958:331) у говору Банатских Хера (*мџ* *приџу*, на *сџвџ* *стрџну*).

Судбина група састављених од два иста вокала

2.79. Два иста вокала, обично добијена испадањем неких гласова (-*х*-, -*ј*-, -*в*-), могу да се сажму али и остану:

1. *а* + *а*

а) *нџма* *тџ* *баџи* (< *баџаги*) Ос, *Тџрниџа* *мџла* (< *махала*) Кр, *мџла* Мх С, из *мџлџ* Са, *мџле* У, *Каџир-мџлџ* С, *мџлу* Др Кр, *мџну* (< *махана*) Вн Ли Ло Рд Са Ск Ш, *раџилук* (< *рахатлук*) Се, *раџилуџи* Вн, *сџаџ* (< *сахат*) сви пунктови, *снџ* (< *снаха*) В ВД Вн Го Гр ДД Др Ко Кр Ла Лг Ли Ло Лу М МО Ос П Р Рд С Са Се Ск Су Т У Ш, от *сџрџа* (< *страха*) ДД Рд Се Ск, от *стрџ* Р;

б) *џџлџ* *мџали* Са, по *мџалама* Т, *снџа* Бд, не *мџж* д *издрџџамо* Ос, са *крџама* А, не *снџам* Р;

2. *е* + *е*

а) у *вџди* *свенџко* (< *свеједнако*) Др;

б) *вџе* Ли Су, *извџем* Вн, *грџеш* А Ву Кр, *грџе* МК Су, *грџемо* МК, *загрџе* се П, *изгрџе* Вр Ло, да се *огрџе* Вн Ла, *џодгрџе* А, *раџиџа* се *џогрџе* Ли, *угрџем* МО,

угре̄е Вн Ли, угре̄емо Вр Р Су, с̄е̄е Вр Ву Ку Ла МК Р С Са Се, с̄е̄емо А ВД Го ДД
Кр Ли Рд Су Ш, ис̄е̄е Вр, ӣос̄е̄ем Ли Р Са, ӣос̄е̄еду Р, ӣрос̄е̄еш В Вн Рд, сме̄е се Вн,
не сме̄е се МО;

3. *и + и*

а) по *áвли* Др Ос, у његовом *áвльи* Ли, на *бђјаџи* Кр, та̄мо по *Шумадӣи* Ос, *на̄ј-
с̄т̄ярӣ* ДД, *с̄т̄ярӣ* ВО Ли, *слаб̄и* ВО; Илином снаји (Ердељановић 1951:96) МП;

б) по *áвли* В, по *áвльи* Гл, у *áвльи* МП, у *авльи* С, на *кай̄и* ВД Ку, *милӣџи*
Др, *рак̄и* К, у *с̄т̄яруд̄и* Др, у *фам̄ӣли* Др, *с̄т̄ярӣџи* Ву, *ӣре̄ӣџи* А, *ӣре̄ӣџи*
А, *ӣрӣџи* ДД; да *ж̄ӣи* Т, *ж̄ӣџи* Т.

4. *о + о*

а) *мо̄м* (< мојом) *ба̄би* Ву, *мо̄м* де̄ци Ла, *мо̄м* за̄ви В, *мо̄м* ма̄јки У, *мо̄м* ма̄те-
ри Вр Мх, *мо̄м* св̄е̄крви Ву Се, *мо̄м* се̄стри Мх, *мо̄м* сна̄ји Ли Мх, *мо̄м* ћерки А Бд
МО, *мо̄м* ун̄џи Вр, са *мо̄м* Ве̄сном ДД, *ӣво̄м* Зла̄ти С, сва̄ки *сво̄м* кӯћи оде С, *ӯ
ӣоде* Бд Ку, *ӣо̄ђани* ДД Ку Ск Ш, *ӣо̄ђани* С, *јел*, *јеси ӣоро* Ск; *заб̄о* А;

б) на *ӣодо̄у* Ј, у *ӣоод̄и*ма Ба, *ӣоо̄ђани* Бд В Вн Вр Ли МК МО С Ск Су, *ӣоо̄ђа-
ни* Ј Ку Р Рд Ш, *ӣоо̄ђани* Ду Ла, са *ӣоо̄ђани*ма Бд, *ӣоо̄рем* Гл Ла, *ӣоо̄реш* Ву Лу МП
Са, *ӣоо̄ре* А Би Ву Го Ск СМ, *ӣоо̄ремо* В ВК Ду Су Т, *ӣоо̄ру* ВД МК, *ӣоо̄раше* Ку,
ӣоо̄рем С, *ӣооро* Ву Се, *ӣдорано* А, све̄ то̄ *ӣоос̄т̄я̄јало* Лг, шта̄ сам̄ ја̄ *ӣоо̄џкала* Ск,
ӣоо̄чим Се, *ӣроод̄аш* Кр, *ӣроод̄ау* Ву, *р̄оове* А, *слейоод̄џице* Ск; *мо̄ом* ба̄би МО,
мо̄ом ма̄јки Бд, *мо̄ом* св̄е̄крви Ву, с *мо̄ом* жен̄ом Ло, с *мо̄ом* св̄е̄крвом В, са *мо̄ом*
ћер̄ком А, у *мо̄ом* кӯћи Ду;

5. *у + у*

а) *ӯс̄т̄я* те ... С, па да му се сере̄ *ӯс̄т̄я* Вр, па по̄сле ју се ср̄ала *ӯс̄т̄я* Лг, па ме̄-
те е̄ *ӯс̄т̄я* М, ме̄темо *ӯс̄т̄я* Се, пољ̄уб̄ише се *ӯс̄т̄я* Р, он̄ на̄би це̄в *ӯс̄т̄я* С, а он̄ је па̄-
ру др̄жо *ӯс̄т̄я*ма Бд;

б) ӯ̄о Вн, у *Ум̄ча̄ре* У, у *Ун̄ча̄ре* МО, у *Ун̄ча̄ри*ма Лг, у *ӯс̄т̄я* Вн Ла, ће да му
улет̄и у *ӯс̄т̄я* ДД, у *ӯс̄т̄я*ма В, да сӣлуу Т, да *ра̄џуу* Ос;

На крају овог прегледа можемо закључити да је сажимање нешто чешће код
вокала а, и то углавном у турцизмима. У осталим случајевима акценат првог или
другог вокала чува групу.

Развијање прелазних сонаната *в и ј*

Секундарно ин̄тервокално в

2.80. Овај сонант јавља се у следећим вокалским групама:

а) *а + о > аво*: *да̄во* Бд,

б) *а + у > аву*: *ка̄в̄урма* В, *ча̄в̄уру* Р; *да̄ в̄ӯђеш* Са, да̄ *в̄ӯзме* МО

в) *а + и > ави*: да се *зав̄ӣџи* во̄да Ву, *зав̄ӣџи* Ло Ш, *зав̄ӣџи*мо Вр, *зав̄ӣџу* во̄-
ду Ло, *зав̄ӣђали* Вр, да̄ *зав̄ӣђу* во̄ду Ло.

г) *у + а > ува*: *ја̄нувара* Мх, *фе̄брувара* В ВД ДД Мх.

д) $у + и$: уви: *увӣћем* Мх, *увӣће* Вн Вр ДД Ло МО Рд Са Т Ш, *увӣћемо* С, *увӣћу* Др Ку, *увӣће* А, кад *увӣћомо* Ло, *увӣћоше* Ло, *увӣћоше* Мх, *увӣшио* Вр, *увӣшло* Гр, *увӣшли* Бд МП, *увӣшли* С, *увӣшио* Су;

ђ) $о + а > ова$: *фѣбровара* Мх,

е) $о + о > ово$: *йѡвоћани* (од гл. *йоходийши*) Са, *йровѡѡ* (< *йрохода*) Ву,

ж) $о + и > ови$: *довӣши* Ку;

з) $и + и > иви$: а ѡн није *йривӣшио* Ву, да *йривӣши* Ву,

и) $и + о > ио$: и *вѡремо* МО.

ј) Примере с *в* уместо *х* у интервокалској позицији в. у т.3.21.а.

Можемо закључити да на нашем терену, као и у централној Шумадији (Реметић 1985:128), уклањање примарног хијата, а и сандхија, убацавањем интервокалног *в* није тако често као у војвођанским говорима Баната (Ивић ... 1994:272,274–5), Бачке (Поповић 1968:72 и 137) и Срема (Б. Николић 1964:323–4). Ова појава је нарочито ретка (само један пример) у облицима радног глаголског придева.

Секундарно интѡервокално ј

2.81. Секундарно ј јавља се у следећим вокалским групама:

а) $и + о > ијо$: *бијо* ВО Гл Го Ко П У, *добӣјо* ВО, *кријо* Бд, *йрешӣурјо* У; *авијѡн* ДД, *авијѡном* Ли М, *авијѡни* Ли, *камијѡн* ДД, *Мијѡдрак* Гр, *пѣт милијѡнѡ* Ос, *милијѡна* Ко У, *фијѡка* Мх, *фијѡке* Вн, *фијѡку* Ш; а и *јѡвди* је ВО, и *јѡн* ВО Вр Кр Ло Мх, и *јѡна* ВО Вр Лу, и *јѡна* МО С, па имало и *тѣ йјове* Ск, и *јѡнда* ВО Ло, и *јѡеј* ВО, и *јѡеи* М Р Т У;

б) $и + е > ије$: и *јевѣ* га Лу, и *јѣшо* ДД Мх Т;

в) Примере с *ј* уместо *х* у интервокалској позицији в. у т. 3.7а.

Из изложеног можемо видети да се интервокално ј среће углавном у вокалској групи *ио* и то најчешће у лексемама страног порекла и у неколико примера радног глаголског придева. Није ретко његово јављање и у сандхију.

Десилабизација

2.82. Губљење вокалности јавља се у следећим вокалским групама:

а) $а + у > ав$: *ѡвгусӣ* ВД ВО, *ѡвгусӣа* ВО Вр Ву Мх, *ѡфӣио* С, *авӣѡмѡйске* Вр.

б) $а + е > ај$: *јѡданајс* — *дѡвѣйнајс* и *дѡвајс*: *јѡданајс* ДД Др К Ку Ли Ло М Рд Ос С Се Су Ск Су Т, *дѡѡнајс* Вр ДД Ос С; *йрӣнајс* Ли Ш, *йрӣнајс* Вр С Ск; *чѣйрнајс* А Др Кр Ло Ос Р С Се, *йѣйнајс* А Би Вр Ву Гл Гр ДД Др Кр Ла Ли Ло М МП Ос П Рд С Са Т, *йѣйнајс* Су; *шеснајс* А Вр Гл ДД К П С Са Се Су Т; *седѡмнајс* А Вр Ву Кр С Са Т; *осѡмнајс* ВД Ву Гл Го Ку Ли М МК Ос Т; *дѡвѣйнајс* А Вн Вр Др К Ку МО Ш; *јѡданајс* Су; *чѣйрнајс* Ос Су; *йѣйнајс* Вр Ву ДД Ко Ку Ли Ло Мх Се Су У Ш; *шѣснајс* Бд Ко Ло Су Ш; *седѡмнајс* Би ВО Кр МК Мх Су У; *осѡмнајс* Би Кр Ли МП П Су У Ш; *дѡвѣйнајс* Су; *јѡданајс* К МО; *дѡѡнајс* А ВО Вр Ву Гл ДД Ла Лг Лу МО Р С Се Су Т Ш, *дѡѡнајс* Бд Ли МП П Се Су У; *йрӣнајс* А Би В ВД Вр Гл ДД Кр Лг Лу МО Мх С Т Ш; *йрӣнајс* Бд Лу Ос Се Су У, *йрӣнајс* ВО; *чѣйрнајс* А ВД Вр

Ку Ла Т; *йе̋т̋н̋а̋јс* ВО Вр МО, *ш̋е̋с̋н̋а̋јс* Гл МО, *се̋д̋а̋м̋н̋а̋јс* ВД, *ос̋а̋м̋н̋а̋јс* К Ла. *дв̋а̋јс* А Ба Бд Би В Вн ВО ВД Вр Гл Го Гр ДД Др Кр Ла Лг Ли Ло Лу МК МО Мх Ос П Р Рд С Са Се Ск Су Т У Ш; али и: *дв̋а̋десет̋* А Бд ВД ВО Ла Мх С, *дв̋а̋дес* Ло;

в) *a + u > ај*: *најл̋о̋ни* ВО; *ба̋й̋а̋љ̋о̋н* (< баталјон < баталиџн) Ло, *ба̋й̋а̋љ̋о̋на* Ло Р; уп. и *й̋а̋з̋и̋т̋и̋е* > *й̋а̋з̋и̋т̋и̋е* > *й̋а̋јс̋и̋е* из Батовца;

г) *o + u > ој*: *д̋о̋ј̋и̋м* Р.

д) *u + o > јо*: што *кӳј̋о* Вр.

На основу наведених примера можемо констатовати да је десилабизација прилично ретка појава. Она је једино доследна у групи *ае* код бројева 11–19 и броја 20 (*једанајс*, *двајс*). Овакав фонетизам ових бројева налазимо и у Бачкој (Поповић 1968:75), у Банату, али у северном Потисју и са сажимањем *једанесџ* (Ивић ... 1997:279–280), у Срему (моја грађа) и на др. местима, као нпр. источна Херцеговина (Вушовић 1927:82). Неизмењена група *-ае-* остаје у говору Левча (Р. Симић 1972:150), села Жабара (Реметић 1986:521 и 523 и др.), Галипољских Срба (Ивић 1994:228). Негде је дошло до асимилације вокала *а* у *е*: у Ресави (Пецо — Милановић 1968:257), у централној Шумадији (Реметић 1985:297), у Крагујевачкој Лепеници (Вукићевић 1995:178), код Биограчића је знатно чешће *једанес* од *йе̋т̋наес* (Ивић 1978:150).

Десилабизација је нешто чешћа и код групе *ау* (*авгусџ*, *афџо*). Такође видимо да се обично десилабизује други вокал (*и*, *у*, *е*), који је увек затворенији од првог. Изузетак је једино последњи пример (*кӳј̋о*), забележен на североистоку наше територије. Овакви примери су знатно чешћи у неким нашим говорима у Румунији: у Радимњи, у Банатској Клисурси (Томић 1987:352), у Банатској Црној Гори (Веску 1976:132). Неколико примера, који се углавном тумаче нетипичним изговором, забележени су и у банатским селима на самој румунској граници, у Српској Црњи и Итебеју (Ивић ... 1994:281), што свакако може бити веома индикативно. На истом месту наведен је и један пример *на̋й̋ӳс̋и̋јо* из Сенпетера у Румунији.

РЕДУКЦИЈА ВОКАЛА

2.83. Редуковање вокала најчешће је потпуно и захватило је иницијални, медијални и финални положај. Губљење вокала у многим случајевима морфолошког је или аналошког порекла.

Афереза

2.84. Губљене почетног вокала је факултативно и није тако често у нашим говорима.

1. Вокал *а*-:

а) *бал̋а̋н̋и̋а*¹⁹ Вн Р, *бул̋а̋н̋и̋а* Ву, *дв̋о̋ка̋џ* МО, *дв̋о̋ка̋џ* Ск, *дв̋о̋ка̋џи* Ву, *дв̋о̋ка̋рсџо* (адвокатура) Ву, *кон̋и̋џа̋џи̋ју* Мх, свети *Л̋е̋м̋и̋ја* У, за свети *Л̋е̋м̋и̋ју* У, *На-*

¹⁹ Иако ова реч у изворном облику има иницијални слог *ам-*, ми смо је, као и већина других аутора, укључили у примере у којима се губи *а-* будући да се у њој сонант *м* често губи.

сѣас Ко, *ѣаѣека* ДД, у *ѣаѣеку* ДД, у *ѣаѣеке* Р, *ѣаѣекари* ДД, светог *Ранђела* Вр Го Кр Рд, *ѣомизѣри* Се; уп. и ако сте чули ВО;

б) *адвокаѣи* Ву ДД Ку С, *адвокаѣиа* Ос, *амбуланѣиа* Ш, *Арѣнђо* Лг, *Арѣнђел* В, *Арѣнђела* Ли, свети *Арѣнђел* Ск, свети *Арѣнђео* Го, свети *Арѣнђо* ДД, свети *Арѣнђо* Се.

За прве две лексеме (*баланѣиа*, *буланѣиа*) нису добијене аналогијом према *бол*, *болан*, *болестѣ(ан)*, будући да њихов фонетизам не подсећа на наведене речи. У говорима централне Шумадије (Реметић 1985:129) тај процес је вероватан будући да су сви примери са слогом *бо-* (*боланѣиа* и сл). Облици без иницијалног *ам-* познати су и другим говорима: централна Шумадија (н.д.), Левач (Р. Симић 1972:161), Драгачево (Ђукановић 1995:31), Заплање (Ј. Марковић 2000:46).

Облик *адвокаѣи* среће се у многим говорима (Реметић 1985:129, нап.300). Овоме можемо додати и говоре Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:81), Драгачева (Ђукановић 1995:31), Моравице и горње Студенице (В. Николић 2001:94), јужне Босне и високе Херцеговине (Ђуровић 1992:131), Заплања (Ј. Марковић 2000:46) и др.

Име свеца *Алимѣија* без иницијалног *а-* јавља се у Моравици и горњој Студеници (В. Николић 2001:94) и у Обадима (М. Симић 1978:51). Име другог свеца (*Аранђела*) среће се и у Левчу: до Светог *Ранђела* (Р. Симић 1972:161), у Црној Трави и Власини: *Ранђелов дѣн* (Вукадиновић 1996:75), у Призрену: свети *Ранѣја* (Реметић 1996:383), у Нишу и околним селима: *Ранђел*, *Светѣи Ранђел* (Тома 1998:66), у Заплању: *Ранђел* (Ј. Марковић 2000:46). Мушко име *Насѣас* забележено је и у Призрену (Реметић 1996:383).

Облици *ѣаѣека* имају веома широк ареал који је оцртан код Реметића 1985:129, нап. 302. Овоме додајемо и говоре Баната (Ивић ... 1994:287), Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:82). Везник *ако* у неким говорима, као нпр. у Левчу (Р. Симић 1972:160), веома често се јавља без иницијалног *а-*, а ми смо забележили само један пример, и то с делимично редукованим вокалом.

2. Вокал *е-*:

а) *ванђѣлије* МО, *ванђѣље* МО, по *ванђѣлију* МО, у *вѣнке* А, *вокулѣшу* се Лг, *вакулѣсали* се Лг, *лѣваѣѣор* А, *лѣѣричар* Ву Се, *лѣѣрични* Бд, *лѣѣрични* Ли, *лѣѣрични* шпѣрет Су, *Лекѣроморѣву* Ос, *ѣе* и *сѣд жѣва* Т, *ѣѣ* ти га У; уп. и *ѣѣ* ти га поп Р;

б) *елѣѣричар* Ск, *ѣѣ* У.

Неке од наведених лексема срећемо и у другим говорима: у Батовцу: *вакулѣшеш* (мој материјал), у централној Шумадији: *ванђѣлије*, *ванђѣље*, *лѣѣрика*, *лѣѣѣрика*, *лѣѣрични* (Реметић 1985:129), у Жабарима: *лѣѣѣрика*, *лѣѣрични* (Реметић 1989:271), у Левчу: *вакулѣшемо*, *факулѣсао*, *ѣе* (Р. Симић 1972:161), у Трстенику: *лѣѣѣрика*, *лѣѣѣричар*, *лѣѣѣричар*, поред *елѣѣѣѣрика*, *елѣѣѣѣрика* (Јовић 1968:46), у Крагујевачкој Лепеници: *лѣѣѣрични*, али и *елѣѣѣѣрични* (Вукићевић 1995:82), у Драгачеву: *лѣѣѣричѣр*, *лѣѣѣричнѣ* (Ђукановић 1995:31), у Моравици и горњој Студеници: *лѣѣѣѣрика*, *лѣѣѣѣрику* (В. Николић 2001:94), у србијанском По-

лимљу: *вакусали* (М. Николић 1991:203), у Обадима: *лејтрика* (М. Симић 1978:51), у Призрену: *ванџелије* (Реметић 1996:383), у Заплању: *вакуишемо*, *лџичични*, *ше* (Ј. Марковић 2001:46) итд.

3. Вокал и-:

а) *диџте* једне (идиоти) Др, *некција* Вн Ву Кр МО, *некцију* С, *некцију* Кр С Ш, с *некцијом* Кр, *некције* Бд, *некције* ВО Гл, *некције* С Ш, под *некцијама* С, *Талијан* Лг Ли С Т Р, *Талијани* Вн Вр Р, *Талијана* Гр С Т, *Талијанима* Ло, *талијански* Р, *Талијанчеша* Р;

б) *инекција* М, *инекцију* А Ла МП Су, *инекције* В Вн ВО С, *Италијан* Гр, *Италијани* ДД, *италијанска* ДД.

Афереза у лексемама *инекција* и *Италијан* честа је и у другим говорима: Левач (Р. Симић 1972:161), Крагујевачка Лепеница (Вукићевић 1995:82), Моравица и горња Студеница (В. Николић 2001:94), србијанско Полимље (М. Николић 1991:203), јужна Босна и висока Херцеговина (Ђуровић 1992:119). Само прву лексему налазимо: у селу Мрче (Радић 1990:13), Драгачеву (Ђукановић 1995:31), Обадима (М. Симић 1978:51), Заплању (Ј. Марковић 2001:46), Гори (Младеновић 2001:147). У Трстенику је забележена само друга лексема (Јовић 1968:46).

4. Вокал о-:

а) да *безбџдим* мџу стџрос Ву, из *Брџнџва* ДД, *вака* кџћа Бд, *вако* нџшто Бд, *ваки* вџш С, *ваки* накџ У, *вако* ВО Ву Го Ос Ск Т, *вако* Др МО У, *вако* МО, оженила сам *вџга* мџаџега М, у *вџме* ДД, *ваки* вџш С, *ваки* дан Вн, *ваки* слџчај, *наки* слџчај У, *вака* кџћа Бд, *наког* Бд, *вако* Мл, *нако* Гл ДД К Мл МО, *нако* Го СМ У, *нако* К, *нако* Ра, *номаџ* Ду Ј, *волики* У, *волику* Бд, *волико* Ос У, *ноликџ* МО, *вамо* П, *вамо* МП Ос Т, *вам* В, џће *ва*м, џће *на*м Ск, не *ва*ља *во* Са, *ко* двџс (око) Го, *круго* С, на *џераџију* У, *џераџију* Ш, *џерџшу* Ш, *џерџсо* У, *џерџсала* се МО, *џерџсали* га Ш, да се *џреџелиш* Др, *саџе* (осије) У, *свеџлење* У, *сиџка* (осија) МК, у *Сиџаниџу* Вн ДД Кр Ос, у *Сиџониџу* Лг Ш, у *Сиџаџниџу* Мх Ск, *сиџчанска* црква Ос, *совџна* А;

б) у *Обрџнџва* ДД, сас *овџга* старџјега М, *овџ* кџћу Гл, *лџба овџки* Ко, *лопџр овџки* С, *пањ овџки* С, *овџки* је пџпић С, *овџки* стомџк Ву, *овџки* бавџни Вн, *овџки* кџрени М, *овџки* обрџзи Ву, *гибџница овџка* Ко, *кат* си *овџка* бџла Лг, *овџка* маџа М, *сланџна овџка* Лу, на *овџку* произвџдњу Се, *овџке* калџпе Ос, *овџке* круџшке Ла, *овџке* дебџле Мх, *овџке* свеџе Мх, *оџаки* си Гр, с *каким* си *оџаки* си МП, *оџака* Вр, *овџко* (адв) А ВО Ву Гл Го ДД Ко Ло Мх Ос С Са Ск Т У, *овџко* В Вн Гл Др Су У, *оџако* А В ВО Ву Го Ко М Мх Ос Са Ск Т У, *оџако* У, *оџако* М Мх Су У, *овџлки* Су, *оволики* колџч Ло, *оволики* П, *оволика* трава Се, *оволике* ВД М, *оволикџ* цџглџ Ос, *оволико* Ву Кр М У, *оволиџко* А, *оволиџно* Кр, *оволиџчко* Вн, *онолико* Лг, *овџмо* ВД ВО Др Ко Ла Ли М МО Мх П Су У, *овџмо* Гр, *овџмоџна* ДД К С, *овџмоџнака* Др МО, *овџмоџнака* У, *овџм* А Бд ДД Др Кр Ла Лг Ли М Мх Ос Р Т У Ш, *овџм* А ВД Кр М МО У, *оџмо* Ко Ли, *оџм* Го ДД Лг Ли Т, *оџм* А, *овџм-оџм* Го Лг Р Су,

овâм-онâм А, овâмѣ-онâмѣ С, оклаѣју ДД, окуйâција ВО, окуйâције Су, осѣлке П, Осийâбница Рд, осовѣна А, осовѣне Вн У.

Афереза код заменица и прилога који почињу на *ов-* или *он-* могла је настати угледањем на облике без иницијалног *о-* а с формантом *ѣ* (*ѣај, ѣакав, ѣако, ѣолики, ѣолико*). Такође треба споменути да је та појава у овим облицима веома распрострањена у многим штокавским говорима: Батовца: *вâко, у нâ врѣме*, али и *овâко, у овâ врѣме* (мој материјал), Мрча (Радић 1990:13), Левча (Р. Симић 1972:161), Ресаве (Пецо — Милановић 1968:255), Трстеника (Јовић 1968:46), Крагујевачке Лепенице (1995:82), централне Шумадије (Реметић 1985:130), Баната (Ивић ... 1994:287), Срема (Б. Николић 1964:322), Бачке (Поповић 1968:185), србијанског Полимља (М. Николић 1991:203–4), Ливна и Дувна (Радић 1999:302), јужне Босне и источне Херцеговине (Ђуровић 1992:132–3), Заплања (Ј. Марковић 2000:46), Горе, само код показних заменица за каквоћу *вâкоф*, демонстративних за количину *вâликаф* прилога *вâлко, вâмо, вâке* (Младеновић 2001:146), Моравице и горње Студенице (В. Николић 2001:95). У околини Ниша имамо делимичну редукцију (Тома 1998:70). Овом списку треба прикључити и преглед литературе код Реметића 1985:130, нап.311.

5. Вокал *у-*:

а) на *врайѣни А, на врайѣну Гр, главно Вн Мх*, све смо *ѣѣрѣбили Ву, ѣрѣжу се А, Сековѣније А, ѣѣрником Ш*;

б) *уврѣине* (увратине) *Т, углавном Гл Го Др, углавно Др Ло, углавно Го С.*

Именица *ѣѣрник* среће се и у другим говорима: Сјенице и Новог Пазара (Барјактаревић 1966:49), Александровца и Бруса (Алексић — Вукомановић 1962–3:297), средњег Ибра (Барјактаревић 1964–5:70), Мрча (Радић 1990:13), у Гори (Младеновић 2001:147). По мишљењу Радоја Симића (1972:161) ова лексема је највероватније посуђеница из црквенословенског *ѣѣрник* те је овде онда реч о губљењу иницијалног *в-*.

На крају овог прегледа можемо закључити да се наши говори уклапају у општу слику стања у штокавштини. Такође треба рећи да је афереза вокала *а-*, *е-* и *и-* чешће везана за стране лексеме, а *о-* и *у-* за словенске. Најфреквентнија је афереза вокала *о-*.

Синкопа

2.85. Испадање медијалног вокала није тако честа појава те ћемо изложити комплетну грађу:

1. Вокал *-а-*:

а) *кâзла Гр У, кâзли У; брдâвица Ск; брдâк Ли Т, брдâци Ла* (уп. *бардâк РМС*), са *врљâчом МК, врљâчу Вр, врљâчицу ВД, са врљâчицом МК, Врѣолома* (од Вартоломеј, библијско име) *Бд, на Врѣолому Бд, Врѣоломија Бд, врѣило Т, два врѣила* — једно *врѣило тâм*, једно *вâм У, грдѣне Кр Ли, у грдѣну ДД Ос Са Ск,*

по *грдѝни* Го, *кайриѝн* (< кантарион) П, *ѝрша̇ч* А, *ѝрша̇ча* А, *уврѝйне* (увратине) Т; *друкчи̇је* ДД, *друкче* МО, *дру̇кше* Бд Вр Ву Ос Су, *дру̇кши* ДД Ск, *дру̇кшиа* Кр;

б) *варја̇чом* МК, *врай̇ило* ВД, *врай̇ила* У, на *врай̇ини* А, на *врай̇ину* Гр, *град̇ина* ВД МК Ш, *град̇ину* ДД МО Ос Р, *ѝбавезу* Мх, *ѝраш̇а̇ч* А МО, *друга̇чи* Кр.

2. Вокал -е-:

а) *вѝдла* В Ву Го ДД Ду Ко Кр Ла Ли МК МО МП Мх Ос П С Ск Су Т У, *вѝдли* В Ло Лу Р С, *ѝревѝдла* ДД, *дѝнла* Бд Ла; *о̇ћи* да ми *ка̇жеш* У, а *ѝн та̇м сѝѝ* на *сока̇к* Лг, *уѝр̇ћа̇чимо* Т, да *ѝр̇да̇ш* (предаш) Кр; *врѝ̇ено* Ос С Ск, *врѝ̇ено* Кр, *др̇нѝвина* Т, *дест̇ину* Кр, *май̇ријал* А Кр Мх, *май̇ријала* А Кр Ло П, *три̇ не̇ѝље* Ло, *Сме̇древо* В Вн Вр Ву Ко Ку Ла Ли МО П Су Ш, и(з) *Сме̇древа* Ву Ко, у *Сме̇древу* В Др; *ѝдр̇жа̇вање* Ву; *ср̇ѝбрна* гра̇на Р; *ѝрд* мѝји *вра̇та* Т;

б) *вѝдела* В ВД Вн ДД МП; *ѝредр̇жа̇емо* Ву; *врѝ̇ено* А Гл Ла МО Мх С Ск, *врѝ̇ено* П У, *др̇нѝвина* Т, *май̇еријал* Бд, *Сме̇древо* ВД Ли МК П Ш, у *Сме̇древу* Др, *Сме̇дере̇ва̇ц* Ку, *сме̇дере̇вка* (врста *гро̇жја*) Вр; *май̇ер̇јално* Т, *ср̇ѝбрне па̇ре* Вн.

3. Вокал -и-:

а) *бе̇ш̇и̇е* ДД Кр Лг П, *ве̇ш̇и̇е* У, *вѝ̇и̇е* ВО Ву Ку Се, *до̇ћ̇и̇е* Бд МП, *до̇не̇с̇и̇е* Кр, *из̇не̇с̇и̇е* У, *др̇ш̇и̇е* се ДД, *жи̇в̇и̇е* А, *из̇а̇ћ̇и̇е* В, *из̇ви̇ни̇е* А, *из̇во̇ли̇е* МК МП, *из̇во̇ли̇е* МО, *из̇во̇ли̇е* Р, *ѝ̇и̇е* Ку, *ка̇ш̇и̇е* Ло М У, *кр̇е̇ни̇е* се Ву, *ма̇ни̇е* Ск, *но̇с̇и̇е* М Се, *ѝе̇њ̇и̇е* се Бд, *ѝо̇де̇ли̇е* А, *ѝо̇ме̇ни̇е* Се, *ѝо̇со̇ли̇е* Бд, *слу̇ш̇и̇е* се Се, *ѝра̇ш̇и̇е* Кр;

ме̇сла СМ, *на̇ва̇дла* Т, *ѝѝва̇дла* Бд, *ра̇дла* Бд Мх СМ У, *ра̇дли* У; *ка̇ко* да *жи̇в̇мо* Т; *лу̇де ве̇лке* *кам̇аре* Ск, *ги̇ба̇нцу* Ко, *гѝд̇н* да̇на Бд, *две гѝдне* Вр Ду МО СМ У, *про̇шле гѝдне* Ду, *очи Но̇ве гѝдне* Ко, *сто̇ гѝдна* Бд, *осамдес̇ет гѝдна* Бд, *гѝдни* Бд, *де̇ѝш̇елну* Вр, *Ба̇та Жи̇во̇јнови̇ћ* У, *Кр̇си̇ѝна* С, *ма̇нѝе* С, *де̇ве сѝѝѝна* Бд, *пѝт сѝѝѝна* Ло, *уѝри̇нца* В; уп. и *ку̇ѝци* Бд, *ѝра̇вци* Гл, *ра̇дци* Т, *угод̇ци* Бд, *Че̇ѝцног* *дѝба* Бд;

ко̇лки П, *ко̇лка* Се, *ко̇лко* ДД, *ко̇лко* (адв) А Бд Би В Вн ВО Вр Гр Др Ко Ку Ли Лу М МК МО Мх П Р Се Ск Су У Ш, *ко̇лко гѝд* МП, *не̇ко̇лко* В ВО Вр Ко Кр Ку Ла Лг Ло МК МО Ос Рд Су У *овѝлки* Р Су, *овол̇ке* Ос, *ѝѝлка* А, *ѝѝлку* А, *ѝѝлко* (адв) Вн ВО Гл Гр МК Рд Се Су У Ш *ѝѝлцо* А; *че̇ѝри* Гл;

б) *ра̇дили* Бд СМ, *о̇ѝши̇ѝ* У, *о̇ѝши̇ло* Мх, *сѝе̇ѝѝѝше* ВО; на *ко̇њима* Бд, с *ко̇лима* Бд, на *ле̇ћима* Бд; *ги̇ба̇ница* Ко, *гѝдина* Ву, *две гѝдине* Бд ВК Вр Рд СМ, *Кр̇си̇ѝна* Са, *ма̇ни̇е* С;

ово̇лики̇ Вн, *ово̇лики* В Вн Ло Мх П Р Т, *ово̇лики̇* Ла, *ово̇лика* Мх Се, *ово̇лику* Р Т, *ово̇лике* М, *ово̇лико* У, *ово̇личко* (адв) Вн, *ово̇личко* А, *овли̇чно* (адв) Кр, *ѝо̇лики* А ВДД Ла Ли, *ѝо̇лики̇* К Т, *ѝо̇лика* В Ву Мх Се Ш, *ѝо̇лико* Т, *ѝо̇лико* (адв) ВО Вр Ву Го Гр ДД Кр Ли Ло М Мх П Са Ск Су Т У, *ѝо̇лички* С, *ѝо̇личка* (адв) Ло, *ѝо̇личко* (адв) Се, *ѝо̇личко* (адв) А, *ѝо̇лично* (адв) Т; *ко̇лико* А ВО Гл ДД Др Ли Лу М Мх П С Са Ск Т У, *ко̇лико* Бд Кр МО Мх.

4. Вокал -о-:

а) *йрѣксуѣра* Ос. У следећем примеру могли бисмо помишљати и на македонски творбени модел *гоѣви*, а не само на губљење медијалног *о*: *гѣѣви* Го Ос, *гѣѣвимо* Гл Гр Су, *гѣѣву* Вн, *згѣѣви* Кр.

б) *ђаволи* ДД.

5. Вокал -у-:

а) *ујѣру* Ко МП П Су У, *добројѣро* Вл Ла; *мѣѣла* Ко Са, *мѣѣли* Ло, *измѣѣло* се Са, *окрѣло* МО, *йоизгѣло* Бд;

б) *ујѣру* А Бд В Вн Гл ДД Ла Ли МК Мх Ос Рд Ск Т У; *мѣѣла* Ву ДД Ли С Са У, *мѣѣла* ВО Мх Су Ш, *мѣѣле* Бд, *мѣѣли* Кр Лу, *мѣѣли* Вн Др П Т У *одмѣѣли* Кр.

Након прегледа грађе можемо закључити да је синкопа најчешћа у унутрашњем слогу. Мање је фреквентна у иницијалном *брдак*, *брдавица*, *врљача*, *Врѣолома*, *врѣило*, *грдина*, *йршач*; *врѣено*, *йрдаш*, *йрдрѣжавање*, *сди*; *Крсѣина*, а изузетно ретка у финалном *оѣи* и једином слогу *йрд* (пред), *см* (сам). У овим случајевима губе се вокали *а*, *е* и једном *и*.

Најчешће се губе вокали после акцента, а ређе испред њега. Пред акцентом се губе вокали обично у првом слогу *брдѣвица*, *брдѣк*, *брдѣци*, *врљѣчом*, *врљѣчу*, *врљѣчица*, *врљѣчицом*, *врѣило*, *врѣѣла*, *грѣине*, *грѣину*, *грѣини*; *сди*, *уѣрѣѣчимо*, *йрдѣш*, *врѣено*, *врѣено*, *дрѣвина*; *Крсѣина*; *Врѣолома*, *Врѣолому*, *Врѣоломија*; *йрдрѣжавање*; а ређе у неком другом *десѣину*, *маѣријѣл*, *маѣријѣла*, *колко гѣд*, *оволкѣ*.

Вокали се обично губе када им претходи један сугласник. Међутим, срећу се и примери у којима се испред вокала који се губи јавља обавезно сонант *р* и неки сугласник (*брдавица*, *сребрна*, *грдине*, *йршач*, *йрдаш*, *йрдрѣжавање*, *йрд*, *уѣрѣѣчимо*, *Крсѣина*) или два сонанта *врѣило*, *уврѣине*. У примеру *ка(н)ѣрион* дошло је до губљења првог сугласника из консонантске групе испред изгубљеног *а*. И у слогу иза изгубљеног вокала јавља се обично један сугласник. Веома ретко се могу наћи и овакве комбинације: *зај(д)но*, *зај(д)ници*, *ѣолцко*, *ујѣру*, *добројѣро*.

Синкопа, као што то примери под *а* и *б* показују, факултативна је појава у свим категоријама, осим код глагола *гоѣвиѣи*.

Делимична редукција везана је углавном за вокал *и* у радном глаголском придеву. Ова појава је присутнија у Бд, говору с новом акцентуацијом.

Грађа нам показује да сви вокали учествују у синкопи. Међутим, вокали предњег реда *и* и *е* најподложнији су губљењу. Синкопа је најчешће присутна у 2.л.мн. императива (-и-), придевским заменицама и именичким прилозима (-и-) и радном глаголском придеву (-и-, -е-, -у-).

У мањем или већем опсегу синкопа је присутна у свим описаним говорима те стога није потребно наводити ареал ове појаве.

Апокопа

2.86. Испадање финалног вокала у сандхију или ван њега веома је често и захватило је поједине граматичке категорије и врсте речи. Грађу ћемо приказати према вокалу који се губи и врсти речи или облика у којима се та промена дешава.

1. Вокал -а:

а) Речца *нека* чешће се јавља без -а: *нек* бацу Ла, *нек* буде У, *нек* ваџа С, *нек* дођу МО, *нек* дукати носу В, *нек* да Бџг М, *нек* ми да Го, *нек* ми каже Т, *нек* ти да Бџг Го, *нек* ти каже У, *нек* ти умеси С, *нек* не побију ДД, *нек* сам жива Лу, *нек* си жив С, *нек* је сџта МК, *нек* је три ВД, *нек* сте школовани М, *нек* су живи М, *нек* мџси Су, *нек* пџву С, *нек* пџје С, *нек* пџје МО, *нек* подџжу Су, *нек* прџча Бд, *нек* продџа МП, *нек* пропџдне Гл, *нек* сачџва ДД, *нек* седџ Ко, *нек* се батџли Лг, *нек* се џн склџња В, *нек* цџкне Го;

а л и и: *нека* врџшу МО, *нека* живџи Го, *нека* живи Са, *нека* деџа живџу М, *нека* каже Вр, *нека* ме дџру Ш, *нека* му да Ла, *нека* наџчи Ш, *нека* прџи Гр, *нека* продџа МП, *нека* раџди М, *нека* раџду С, *нека* раџти Го, *нека* се сџћу П, *нека* се веселџ С, *нека* слџжу Ву, *нека* сџди Ву.

б) Код неких именица такође се јавља апокопа: *вољ* ти на граниџу *вољ* ти овџмо У, *волџла гџсџоћ* да пџје ширу У, *жџн* ложџи ваџтру Кр.

в) Апокопу познају и заменичке форме: *стоџа куџ* ће да вучџ Т, *џн* глџда њџнима таџм Кр, *џн* каже сџтра дођџи Р; *јаџа* од *њџг* Ло, за *њџг* Вр ДД, на *њџг* Ос, *ја* би *њџг* џзо Лу; да *г* сврџтимо У; *кот* *коџ* С, *ниџкоџ* Лу МП Мх Се, *нџкоџ* Ву Го У, *џонџкоџ* Мх, *сваџкоџ* Су Т; не смџ да проговџри *ниџшиџ* Вн, и *нџма* *ниџшиџ* Вн, *нџма* *ниџшиџ* К, *нџмаш* *ниџшиџ* Т, *нџ* знају *ниџшиџ* Ла, *од* *ниџчеџ* К Мх. Примере заменичко придевске промене у свим пунктовима паралелно се јављају у Г(А) с наставцима -ог и -ога: *јџло* се из *јџдноџ* сџда *вељикоџа* Вн, *вољим* што *џмамо* *оваџкоџ* зџта *лејџога* У, *то* је *овџга* сна, *овџг* *моџа* брџта ДД.

а л и и: *њџга* Вн ВО Ву Гл ДД Ку Ло Лу М МК Се Су У, *нџка* *га* *нек* МО, *нџка* *га* *нека* С, *нџка* *га* *нек* Ш, *коџга* Би Гл Гр ДД Ку Лг Ли Лу М МО Ос П Р, *коџга* В Се, *ниџкоџа* А Вр Ву Гл Го ДД Кр Ла Лу М МО Мх П Р С Ск Су Ш, *нџкоџа* ВО Ос Р С, *ниџшиџа* Бд Вн ВО Ву Гл Гр Др Ла М МО МП Мх Ос П С Се Ск Су Т У, *чеџга* Гл Го Ли П Р С У, *нџчеџа* Гр ДД Кр Рд С, *ниџчеџа* Гр МП Мх, *џчеџа* Ба Рд.

г) У презенту глагола *нема*, *мора* и *џреба* јавља се апокопа: *нџм*, *Бџра* ће д џбије Вр, *нџм* д *џма* Кр, *џн* *моџр* да лежџи Гл, *моџр* да се живџи МО, *моџр* да се сикираџо Мх, *моџр* да појџ Се, и *то* *моџр* да га џзујџеш (безлична употреба *мора*) Ск, *моџр* да мџзџеш Ск, *моџр* да се слџшамо МО, *џрџб* да зна Гр;

а л и и: а сџд *нџма* *то* Ко, *нџма* *куџ* Су, *џрџба* д *идџм* В У.

У 2.л.сг. императива глагола *чекаџи* такође се може изгубити прво -ј, а потом и -а: *чеџ* да затвџрим ДД, *чеџ* да виџдим Ла Се, *чеџ*, *баџо* Са;

а л и и: *чеџа* да виџдиш Ву, *чеџа* да ти кажем Ву, *чеџа* да донесџм Др, *чеџа* дџм у сџбу Лг, *чеџа* да обрџшем Мх.

д) И неки прилози за место и време могу се срести без финалног -а које често алтернира и с -е (свуд-свуда-свуде): *кѹд* Др К, *свѹд* Бд В ВД Ву Гл Го Гр Кр Ла Лг Ли Ло МО МП Мх С Ск Т У Ш, *како сѹд* Ш, *ошкѹд* Ву ДД Ко Кр Ла Лг, *ошкуд* Рд, *одѹвуд* В ДД Ко Ла Лг Р Се, *одовуд* Мх С, *одовѹд* Су У, *одовѹд* ВО Лг Ло Ск, *одуд* А Др, *одѹд* С, *одѹшуд* ВО ДД Ло Ск Т У, *одошѹд* Кр, *одѹшуй* ВД ДД Кр Лг Ли Ло МК МП Р Рд Са, *одѹнѹд* Ло Ш, *одозѹд* А Др Мх С У, *озѹд* Кр Су; *кад* Бд Би Вн ВО Го Гр Лг Ли Ло М Мх Ос Р Рд Се У, *некад* ВД Гл Го М Мх П Се, *никад* А Бд В ВО Ву Гр ДД Др Ко Ку Ло Лу М МО МП Мх Рд С Т У, *сад* А Би ВД ВО Вр Ву Гл Го Гр Др Кр Ку М МК МО Мх Ос П С Са Се Ск Су Т У Ш, *шад* Би В ВО Гр ДД М Мх Ос Се Ск Су У; *ѹм* (ома) би подигли леба Кр, *ѹм* ће ти кажем Т;

а л и и: *кѹда* В, *свѹда* Др М П Се Ск, *ошкѹда* Др, *одѹшуда* ВО Кр, *одѹдола* Т; *када* Вн МО, *некада* Ба Бд Гр Ли Се, *никада* Ла Лг МП, *сада* Го ДД Ли МО Мх Се Ск Т, *шад* А.

2. Вокал -е:

а) У вокативу сг. појединих именица редукује се овај вокал у сандхију: *Бѹж* сачѹвај А Вр, *Бѹш* сачѹвај Лг, *Бѹж* сачѹвај Бд, сачѹвај, *Бѹж* Бд, *госѹодин-вѹвода* ВО, *госѹодин-Марко* Лг, *госѹодин-пѹтпуковнич*е Ло, *госѹодин-судѹја* Ла, *госѹон-Јѹцо* Лг, *госин-капетан*е С; уп. и четѹри *сѹѹштин* К;

а л и и: *Бѹже* сачѹвај Др Ш, *Бѹже* сачѹвај А, *госѹодин*е Р;

б) Личне заменице 1. и 2. л. и повратна у ГДАЛсг. имају краће и дуже облике: *мѹн* В Вн ВО Вр ДД Кр Ла Лг Лу Мх П Рд Са Ск Су Т У Ш, *шѹб* М Мх Ск, *сѹб* ДД; *мѹн* А Бд Вр Гл ДД Др Ко Лу С, *шѹб* Др С, *сѹб* К; *мѹн* Бд МО;

с њѹм А Ба Бд Гр К Ла М МО Мх Ос С Т, са њѹм Гл Го Лу МК МП Ск, саш њѹм Ш, за њѹм Лг Ск Т; по њѹм мѹту (Лсг.) Ли;

кѹм Ко Ли Лу МК МО МП Мх Р Ск Т, *њѹком* Би Гл К Ко М Р С, *неком* Кр МК П Мх, *свѹком* Би Лг Лу МО Ш. У ДЛсг м. и ср. р. заменичко-придевске промене скоро је уопштен наставак -им. Примери с наставком -ом нешто су чешћи од оних с -оме: *Мѹлићевом* ѹцу ДД, према *Панчевѹчком* мѹсту Вр; *мѹм* сѹну Ла Ш, *кѹпио шѹм* полаженику дѹр Су, *ѹвѹм* није дѹбро МО, *шѹликом* народу А; *ми* јѹдно *дрѹгом* помажемо В, *тѹ* није смѹло јѹдно *дрѹгом* да каже Гр, јѹдно *дрѹгом* Лу, и *јѹдно* и *дрѹгом* У, *ѹста тѹ* *дрѹгом* Мх; у *Вѹликом* Орашу Т, у *Мѹлом* Гају Ба, на *Мѹчковом* камену Ло, *ѹнда сам бѹо у сѹљачком* ВО, *ја сам била у срѹском* ѹбору Др, на *Трѹшњовом* брду Ло, у *цѹлом* свѹту Мх; у *свѹком* је сѹлу посебан и гѹвор МО, *јѹш* нѹсмо мѹрни по *свѹм* мѹсту МО, у *неком* трчању Гл, о *шѹм* нешто прѹчѹ Ос, у *шѹм* Т, у *шѹм* врѹмену МО, у *шѹм* дѹлу У, добиѹ верѹватно ѹме по мајдану *шѹм* У, *иѹ шѹм* пѹтезу Бд, у *шѹм* стѹбу А, у *шѹм* читању МК, у *ѹнѹм* врѹмену МО, у *ѹнѹм* ѹшѹку Др; *ѹвек сам бѹо на ѹрѹвом* мѹсту Ск, о *Прѹвом* свѹшском рѹту ВО, у *шѹм ѹрѹвом* свѹшском рѹту ВО, у *дрѹгом* оделѹу С;

а л и и: *мѹне* Ба Бд Би В ВО Ву Гл Ку Ла Ло МО МП П Р С Се Ск Су Т У, *шѹбе* М, *сѹбе* Ла М Ш; *мѹне* А Др Гл К Ко С; с њѹме С, за њѹме ВД, на њѹме С; *кѹме* Др МП Рд Ск, *кѹмѹ* Лу, *њѹкоме* Т, *некоме* ВО С, *свѹкоме* Др П Ск; *ја* кажем *мѹме* брѹту Ко, даваѹли смо мѹлеко *ѹвѹме* Никѹли Димитрѹјевићу Ву, *шѹме* чѹвѹку Ко,

то ја могу да кажем *свакоме*, није само једном Др; то сам подавала *другоме* П, *једном*е долази мајрица Т; уп. и није добро *овиме*, није добро оним МО, радује се *шине* Бд; у дугу *некоме* Вр, у *овоме* паланачким срџу С, о *шоме* ДД, по *шоме* је добило име У, по *шоме* се познаје Ск, у *шоме* после долазу поођани за њом Бд.

в) Код глагола апокопа се јавља у наглашеним и енклитичким облицима: *мож* да биде Бд Ло, *мож* да бидне Лу, *шта мож* да буде Гр МО, *мож* бити Вн Ку У, *мож* да се Би, *мож* да је Мх, *мож* да траје Мх, *мож* да ти траје Се, *мож* да ко-си Т, *мож* да се купи У, *мож* да те мучи Мх, *мож* да ноћ В, што *мож* боље Гл, *мож* да се узне Кр, *мож* се живи Ку, *мож* једно пиво МО, не *мож* да плати А, не *мож* да накисне А, не *мож* да се отме ВО, не *мож* да суне Вр, не *мож* да се сло-жу Гл, не *мож* да с идѐ Го, не *мож* д измисли ДД, не *мош* сѹва рана Ко, не *мож* да и среду Ку, не *мож* да га увату Лг, не *мож* да претѐра дан Ли, не *мож* да седи Мх, не *мож* да јашу П, не *мож* ни да спава Р, не *мож* да се извучѐ Рд, не *мош* сва-ки С, не *мош* се запосли Се, не *мож* да вучѐ Су, не *мож* да плати Т; *шта мож* Рд, како кѐ *мож* С;

чим он *оћ* да пије Лг, *нећ* да ради К, *нећ* да раду Т, *нећ* да каже Лг, *нећ* да се жени Лу, *нећ* да дође М, *нећ* да живи Мх, *нећ* да роди П, *нећ* се мучиду Р, *нећ* да се увати Ск, *нећ* да те дирне У;

ниј ме давала Вр, *ниј* ме то било стид Гр, *ниј* ме волѐла Лу, *ниј* ме мрзела Т, *ниј* ми убијено ништа Др, *ниј* ми сѹђено Лу, *ниј* ми рђаво било М, *ниј* ми липцала Ос, *ниј* ми сна лѐпа Са, *ниј* ми је свѐкар Су, *ниј* ти то сѐфта Гр, *ниј* му ни дао М, *ниј* ни запазио Гл, *ниј* се то заливало М, *ниј* ка сад Ск, *ниј* тела Лу;

и она ти се *ош*, па ка стаде да ме љуби Ш; па опет код нас, *каж*, у Беџград У, *каж*, немам ситно У;

то *ј* било народа Бд, како *ј* напољ Ли, реко му *ј* лекар М, колико ти *ј* написа-но М, милина *ј* гледат Мх, како *ј* било П, овди *ј* радила Т, то *ј* њена фамилија Т, *ја* видим да *ј* то лаж Т, то *ј* тако бивало У, то *ј* добило име У, *ту ј* било Ш;

уватио с с неком А, да с с тим грѐеш Кр, *шта* сте с сиграли Ба, *шта* с смејеш С, па с шлогирала Гл, мѐн с чини Гл, да с то Су, *ди* с то сѐтиш У, тако с то ради Го, свѐ с то смѐша Гр, родитељи с договорѹ Гр, па с посе С, што с покрива У, она с под-дигла Ш, сунце с рађа Т; на парове разбрѹ с Р;

а л и и: не *може* да убије ВО, не *може*, нано, да се жени Ла, не *може* Го, не *може* дѐте и не *може* М, не *може* да растури Т, не *може* да умре У; *оће* да учини Лг, *неће* да пију Ш, *није* могло Гр, *није* се мѐтнуо на њи Вн, *није* се питало МО, *није* ни дао М; да се разговарамо М, да се поштуе Р, да се почасти У, па се зацѐно У.

г) Неки прилози за место и време могу се јавити и без финалног -е: *овд* А Ла Су У, *вод* Бд Др П У, *вѹд* Лг, *од* ДД Ко Кр Лг Т У, *ѹд* Вн У, *шѹд* А Лг Ли Мх Т, *свѹд* (в. т. 2.86.д), *гѹр* А Бд Би В Вн ВО Вр Ву Го Гр ДД Др Кр Ку Лг Ло Лу МО Мх Р С Са Се Ск Су Т У, *гѹр* У, *ѹл* А Ба Бд Гл Го Гр ДД Кр Ку Ло МК МО Мх П С Ск Су Т У, *ѹл* Мх, *ѹл* Мх У, *одозгѹр* А Др К Ли Лу Мх Се Т, *озгѹр* Вн ВО Гл Кр Ла Ли Ло МП Се Ск Су У, *одозѹл* А Др Мх С У, *озѹл* Кр Су; *кад* (сви пунктови), *сад* (сви пунктови), *ѹс* А Вн Ву Гл Го Гр ДД Ла Лг Ли М МК МО Мх П Рд С Се Ск Су Т У; царска Русија има и *ѹл* ДД, како *ј* *наѹл* Ли;

а л и и: *овде* А Бд Гл Ку МО Мх Т, *овдѣ* ВД Вн Гл Го Гр ДД М Рд Са, *овдѣ* Лу МО, *овдѣ* Ос, *овде* Гр, *оде* В Ко МК Мх Се, *одѣ* Ло, *одѣ* МК, *вође* Др; *шуде* Се, *свуде* Ву М, *свуде* Су, *горе* МП С Ск Су У, *горѣ* Ву, *горе* Би Кр, *доле* Го Др Мх Ск У, *одле* А Би ВО МО Су У, *долѣ* Го М, *одозгоре* А Кр Ла Рд, *озгоре* У МП С Ск Су У Ш, *одоздоле* Го Ла, *оздоле* Ск; *каде* Ос Р, *саде* ВО Ла М Се Су Ш, *садѣ* Ш, *идсле* Др Ло М Са Мх Су Т У, *идсе* А Ба ВД Вр Ву Го Гр ДД Ко Кр Ку Ло Лу МП Мх С Са Т У Ш; уп. и *йомале* пијем (прилог за количину) Го.

д) Финални вокал *-е* губи се и у речцама и узвицима: *ѣи* није ни *био* Бд, *ѣи* *шакѣ* Гл Р Ко Ли Се Су Ш, *дабѣм* Би Вн Ву ДД Ко Кр Ку Ла Р С Се У, *идабѣм* ДД Ли Са Ш, *идабѣм* Су, *ајд* једи ВД; *мор* каки МО;

ѣше такѣ Вн Гл Ли У, *ѣше* како је било Вр, *ѣше* зато П, *ѣте* жудово би Р, *дабѣме* А Би Вн Др Ко МП Ос Рд С Се Т Ш, *дабѣме* Гл; *море* бежи Го, *идабѣме* Ли М Ос Ск Т, *идабѣме* Бд, *идабѣме* Ко Су; *море* Бд Го ДД Ко П Р.

3. Вокал *-и*:

а) Финални вокал *-и* најчешће се губи код глагола и то:

у 2.л.сг. императива: *бѣи* тамо Кр, *бѣж* у шуму Ло, *бѣж* одатле Ск, *бѣж*, Санѣла, овѣм Ш, и *бѣж* у Селѣвац Лу, *виѣи* кака баба Вн, *во(д)* ти то дѣте кѣћи Мх, *диѣж* овѣм, *диѣж* онѣм, реко, не мѣгу Лг, *диѣи* се У, *дођ* сѣтра Ло, Ангѣлина, *долѣз* овѣм Мх, *донѣс* флашу С, *дрѣж* овѣ, *дрѣж* онѣ А, и *дрѣж* овѣм, *дрѣж* онѣм и не мѣгу А, *дрѣж* столицу Кр, *дрѣж*, дѣдо, дизгине Ло, *она дрѣж* па за нѣге овѣко љвати Лг, *дрѣж* на њѣга Мх, *дрѣи* се ДД Ло, *дрѣи* се, Милка, да не испаднеш П, *дрѣи* се добро Ш, *зашѣвр* та врата Лг, *ошѣвр* та врата П, *ид* повѣчи тѣжбу А, *каѣи* ти њѣму ДД, *мѣи* нѣко дрѣво Лг, *обрн* кола Лу, *иѣз* да није Се, *иѣс* ти немѣ да лѣгнеш Лг, *иѣш* за нама С, *иѣш* са нама С, *скѣи* се Бд Лу, *ћѣи* Ло, *уѣз* овѣм у кѣћу ДД, *ајде диѣ* се В;

у инфинитиву: мѣж *биѣи* јѣдна камѣра да увѣти по педѣсет, по стѣ ти треѣкаѣ Би, с прѣлећи истѣра мѣж *биѣи* чѣтир пѣт прѣтоѣ ДД, *штѣ* није бѣло што нѣће *биѣи* Кр, нѣће тѣ *биѣи* рад кѣ што је бѣо раније Лу, мѣж *биѣи* ниѣи Лу, раѣник мѣра *биѣи* гвојздѣн Кр, код њѣ је лѣко *биѣи* богомѣлац Мх, милина ј *глѣдаѣи* Мх, па вѣлда ѣе *дођ* сад у недѣлу С, *ја* да л ѣу *живѣи* пола гѣдине јѣли двѣ гѣдине тѣ је мѣло тѣже *казѣи* Лу, како је тѣ бѣло Бѣг ѣе *знаѣи* МО, нѣће ти се *знаѣи* ни кѣћа ни кѣћиште С, код њѣ је лѣко *иђ* у цркѣу Мх, (Шта је комишање) тѣ је кукурѣз *крѣниѣи* Су, тѣшко *научѣи* Гл, дѣће врѣме, каже, кад нѣће *остѣи* камен на камену С, тѣкника ѣе, каже, *йословѣи* Лу, код њѣ је лѣко *йосѣиѣи* Мх, лѣко се *йрѣчѣиђѣи* Мх, тѣ је мѣло и нѣпријатно *йрѣчѣиѣи* Ск;

а л и и: па жѣто не мѣж бѣље *биѣи* Би, нѣ мож бѣље *биѣи* К, по јѣдан остѣо, мѣж *биѣи*, кѣћи Вн, нѣко ѣе мѣж *биѣи* и да дочѣка Ву, мѣж *биѣи* Др У, тѣ је мѣж *биѣи* бѣо Ку, сѣмо тѣшко је *биѣи* дѣбар чѣвек ВО, *ја* им кажем јѣл ѣе *биѣи* најбѣљи јѣл ѣе да бѣде најгѣри Лу, а стрѣ ме и *вѣдиѣи* (зуб) Кр, али тѣ ѣу *йовѣдиѣи* Кр, бѣље нѣшто *вѣроваѣи* него ништа не *вѣроваѣи* Рд, тѣ је бѣла јѣдна лепѣта да се (имало шта) *глѣдаѣи* Бд, *ја* тѣ *дочѣкаѣи* нѣћу Ву, хѣће *дрѣжѣи* радњу (утицај књ.јез.) ВО, ништа не *жѣлиѣи* (кад се кува) МП, данѣс је мѣногѣ лѣкше *живѣиѣи* Вн, лѣпо је *живѣиѣи* П, *ја* ѣу *исѣиѣиѣи* Кр, па ѣу те ѣнда *иѣиѣиѣи* кака ѣе вѣза да

бўде Ск, немōјте злō *рáдиити* Бд, не мōг се *сѣйтиити* Ос, а тī ћеш *скинуити* Бд, еј, мори, каже, нѣће *смѣити* нико више ни да дōђе за тў вāшу ћерку В, дā л ћеш *се сий-сити* Ку, *убиити* човѣка па се пōсле покāе, ѣ, ђāвола, јѣсте Кр;

у футуру: *дōћу* < доћи ћу ВД, *дōће* А К Ли Лу Мх С, *дōће* Ву Гр С, *завўће* Гр, *изўће* Лу, *наўће* Мх Са;

у енклитичким облицима: *јā б мōрāла* Мх, *јā б тī покāзō* Кр, *дī б јā тō зарā-дйла* Мх, *јā те нѣ б* поглѣдала Лг, *јā нѣ б сād смѣла* Бд, *нѣ б мōгла* В, *нѣ б знāла* Го, *нѣ б ни уйшо* Са; *кāко с* посѣала ВД, *тī с тō превидла* ДД, *тō с тī мōго* Кр, *дī с* пошō Лу, *штā с зарāдйō* Мх, *штā с тī довѣла* Мх, *кōлко с* добиō Р, *штō с сādйла* Са, *штā с тī У*; уп и *јес* полудела Бд Лг, (*је*)с тī, каже, дѣшо Ло, *ес* вйдо Ос, *јес* запāн-тио Т, тī *нис* пōјела ВО;

а л и и: *јā нѣ би тѣла* Лг, *ōн би дōшли тў* Т; да си чйста У.

б) У појединим облицима личних заменица и код броја *чейтири* губи се -и: *тō м* на вр језика стојй Лг, *дā м* не дā МО, *штā м* врѣдй С, не врну *м* више Су, *мили-на ш* д уйћеш Мх, *кāко ћу да ш* кāжем Р; *ōн* би дōшли тў Т, *кād* почѣше *ōн* да једу У, *пўсту òн* мѣн С, *ōн* посѣјали рѣпу Т, *ōн* пречекāли Кр; *тў* су били *мōј* стрйчѣви ВО; *свāк* свōјом кўћи К; *чейтир* године Лг, *чейтир* детѣта Су, *чейтир-пѣт* Гр, *че-тир-пѣт* Кр Ло Су, *чейтир* плāтѣ Гл, *чейтир* В Су, *чейтир* Ко МК Ск, *чейтир* Рд;

а л и и: *чейтири* брāва Лг, *са чейтири* брāта А М, *чейтири* године Т, *чейтири* дāна Кр, *чейтири* женѣ Би, *чейтири* жйце Кр, *чейтири* кōња ДД, *чейтири* крāве Гр, *чейтири* пйлета Са, *чейтири* пўта М, *чейтири* сйна Ос, *чейтири* стōтине С, *чейтири* ћеркѣ Мх, *чейтири* са *чейтири* Гр.

в) Везници *ал/али* (А Бд Би В ВД ВО Вр Ву Го Гр ДД К Ко Кр Лг Лу МО Мх Ос Р С Се Ск Т Ш), *ил/или* (Би Гр Мх С У), *јел/јели* (А Бд В Вр Гр Др Кр Лу Мх Р Се Т У), *ел/ели* (А Бд В ВД Вр Ву Гл Гр ДД Кр Ку Ла Лг Ло Лу МК Мх Ос П Р С Са Се Ск Су Т Ш) и речца *ли* (А Бд В ВО Ву Гл К Кр Ли Лу М МП Мх Ос П Р Рд Са Се Ск Т У) губе финално -и.

4. Вокал -о:

а) У прилозима за место, количину и начин губи се финално -о: *овāм* А Бд Вр Го ДД Др Ко Кр Ла Лг Ли М Мх Ос Р Су У Т Ш, *овāм* А ВД Гл Кр М МО Мх, *овāм* ВД, *вāм* В, *ōве вāм* дће *нāм* Ск, *йāм* А Бд Би В ВД Вн Го Гр ДД Ко Кр Ла Лг Ли Ло Лу М МО МП Мх Ос Р Са Ск Т У Ш, *онāм* Го ДД Лг Ли Р Су Т, *онāм* А;

мāл (в.т.3.48) А Бд В ВД ВО Вр Ву Гл Го Гр Кр Лг Лу М МО Мх Ос С Са Се Ск Су Т У Ш, *йōмāл* Бд, *йōмāл* Го Мх Т;

кāк ће д озебим В, *сйн кāк* је мāтор М, *кāк* ти кāжем П, *ōн(о) кāк* кренула зѣ-мља У, а тī нѣ знаш *кāк* се врши У, *кāк* ћѣлав кад йма кōсу У, тō је *шāк* престāље-но У, *йōлāк* А ВД Гл Лг, *йōлāк* Ло, *йōлак* Бд, брѣску ће *брз* да бѣру Се,

а л и и: *овāмо* ВД ВО Др Ко Ла Ли М МО Мх П Су У, *овāмо* Гр М, *вāмо* Ла МП Ос Су Т, *вāмо* П, *йāмо* Би В ВД Вн ВО Гр Ли Лу МО Мх Ос С Са Су Т У *онāмо* Ко Ли; *кāко* је било П; *мāло* А ВО Вр Гл М Мх С Се Су У, *йōмāло* Го, *йōлāко* Гл Го Др Лг Ш, *йōлāко* У.

б) Забележено је и неколико примера апокопе код показних заменица: што не кѹпиш *ѡв* Лу, а *ѡв* свѣ стојѣ нѣпоље Мх, и *ѡн(о)* се продаје С, *ѡн(о)* кѣк крѣнула зѣмља У.

в) У речцама и везницима губи се финално -о: *нег* дѣнашње Бд, *нег* јѣ Гр Кр, *нег* њѣ ДД, *нег* лѣто Кр, *нег* живѡту Лу, *нег* мѹжа М, *нек* што се ВО, *нек* што трѣба Лг; уп. и *сѣм* нѣс двѡје Мх, *сѣм* тако Су; *ак* си завѣден С, *ак* те обрѹка Ск; *ѣдем* да полажемо МО;

а л и и: *него* Би В Вн Гл ДД Ла Ло М Мх Р С Т;

5. Вокал -у:

а) У 1. л.сг. и 3.л.пл. презента, обично у негираним облицима, глаголи *могу*, *нећу*, *ћу*, и *нису*, *су* срећу се и без финалног вокала: сѣд не мѡг Ос, не мѡг да гѣзим Су, не мѡг да дойтим МП, не мѡг ни вѡду да донѣсем Вн, не мѡг т јѣ тѡ да заборѣвим М, не мѡг да знѣм Ло, мѡг д идѣм У, не мѡг д идѣм Гл, не мѡг д издржѣм Се, не мѡг ни д испрѣчам Ли, јѣ не мѡг да јѣм Лу, не мѡг да јѣм Го, не мѡг ни да лежѣм Гр, тѹ не мѡг да ти објѣсним Лг, јѣ бѣш не мѡг да ти опѣшем Ос, не мѡг да ви опѣшем Рд, не мѡг д отвѡрим Т, јѣ тѡ не мѡг ни да пѣнтим МО, не мѡг да почѣстим Ла, не мѡг да потрѣвим Мх, не мѡг да прѣим Ву, јѣ не мѡг да прѣимим Т; не мѡг да рѣдим Т, јѣ тѡ не мѡг да рѣдим Мх, не мѡг да седѣм Кр, јѣ не мѡг да се сѣтим Би Ло Т У, не мѡг да се сѣтим Ш, не мѡг се сѣтим Ко, не мѡг да снѡсим Кр, не мѡг да стѣнем на нѡге Ко, не мѡг д упѣнтим А, не мѡг да с успѣњем Вн, мѡк ти објѣсним Лг, овѡ мѡг да прочитѣм Го, штѣ мѡг да рѣдим Се Т;

нећ да бѣцим У, *нећ* да се борѣм Мх, *нећ* да гѡворим Бд, *нећ* да јѣм Го, *нећ* да кѣжем Лг Ос У, *нећ* да лѣжем Мх, *нећ* да лѣжем Ду; *нећ* да те поздрѣљам Р, *нећ* да слѹшам Лу, *нећ* да је ѹздем Лг; *неј* да лѣжем Мх; сѣд *ѡћ* да се пѹштим Мх, штѣ *ѡћ* седѣм ѡвдѣна Р; кѣко *ћ* да кѣжем А, штѣ *ћ* да ви кѣжем С, јѣ *ћ* да се пѹштим К, а штѣ *ћ* да рѣдим М;

нис се ни вратици С, *нис* се мѡји сѣнови с нѣким посвѣђали Са, *нис* се сарањивали ВО, *нис* се свѣдиле Ло, што с старѣе Ос, дѣ с ти сѣнови С;

а л и и: не мѡгу јѣ да се борѣм К, не мѡгу више Гл, не мѡгу да ѣдем Вн, не мѡгу ни да идѣм Кр, не мѡгу да јѣм Го, не мѡгу ни да спрѣмам Кр, не мѡгу да побѣгнем Т, не мѡгу прѣ Се, не мѡгу да сѣднем МП, јѣ не мѡгу да спѣвам ВО, не мѡгу ни јѣ Ву, штѣ мѡгу дрѹго Ли; јѣ *ћу* да м дѣм МО; *нећу* да те вѣдим У, *нећу* да изнѡсите С;

б) И неке именичке речи срећу се с редукованим финалним -у: *гѡдн* дѣна Бд, од *гѡдин* дѣнѣ Т; тѣ подѣј њѣм Гл, штѣ *ће* њѣм Ко, и кѣже њѣм У; кѣко м бѣа ѣме Бд јѣ *ћу* да м дѣм МО; а шѣкѣчу му мѣтем нѣ *глав* Ло, бѣли ѹ *ѣѡљ* Ш;

а л и и: *недѣљу* дѣна Гл К Лг, *недѣљу* дѣнѣ ДД Кр С Ш, *гѡдину* дѣнѣ Гл Са, *гѡдину* дѣна А У; њѣму ДД Лу М Ос Са Т У, њѣму Ко Ло С; а шѣкѣчу му мѣтем Ло.

2.87. На крају треба споменути и примере с делимичном редукацијом финалних вокала:

пѹна *ѣвљѣјѣ* стѡке Т, до *Београдѣ* У, на *врѣшѣ* У, мѡја *крѣвѣ* ВО, *кѣкѣ* је У, за *њѣгѣ* У, да живѣ мећу њѣмѣ ВО, *ужѣрилѣ* и мѣне У; *Блѣгојѣ* У, овѡ је мѡјѣ гѡр У,

то се тако *кајжџе* у књигу Мх, *није* ми у души Го; *кљћц* У, *тамо знаш којц* идѣду У; *какр* се осѣһаш У, *какр* му йме У; *дођу* У, у *Скадарлију* У.

Видимо да се делимична редукција обично јавља непосредно иза акцента, а највећи број примера је из села Удовица.

2.88. После свега изнесеног можемо закључити да апокопа нема исту фреквенцију у наведеним облицима. Честа је у речима с помоћном функцијом: речцама (*нека, него, еће/ећо, еве/ево, ли, дабоме, море/мори*) и везницима (*али, или, (ј)ели, него, ако*). Модални (*морати, шребати*) и помоћни глаголи (*јесам, имајти, хшејти*) у пуним и енклитичким облицима често губе финални вокал. То губљење је чешће код негираних форми. Код пунозначних глагола апокопа је честа у 2.л.сг. императива и инфинитиву будући да новодобијени облици нису хомонимични с другим облицима. Веома је честа факултативност изговора финалних (-а, -е, -о) вокала код прилога будући да то не утиче на њихово значење. Одсуство акцента на финалном слогу и један слог више него код осталих основних бројева утицали су на губљење финалног слога у *чејцири*. У заменичко-придевској деklinацији присутни су и дужи и краћи облици (-ога/ог, -ега/ег, -оме/ом).

Апокопа није уобичајена код именица, осим у Вег. (*Бож сачувај, госѣодин-йоййуковниче*). У два примера (*на глав, у љољ*) апокопа је олакшана померањем акцента на проклитику. И завршни вокал наставка -има, само у два примера (*зубим, леђим*) у говору с делимично пренесеном акцентуацијом МО, изостао је вероватно аналогично према -ога/ог, -оме/ом. Вероватно је аналошког порекла и губљење вокала -е у примеру *чејцири сѣојтин*. Остали примери (*воља, госѣођа, жена*) јесу индивидуалне и спорадичне појаве на које утиче темпо говора. Ретко се губи финални вокал и код неких заменица (*она, оно, они, ово, куја, нишѣа*).

Најређе се губи вокал -у, а остали самогласници редукјују се у различитим облицима и у великом броју потврда.

С обзиром на примере типа *мен, љеб, себ, гор, дол, овам, љам, онам* наша област представља крајње домете ове изоглосе која креће од јужних екавских говора.

Хапнологија и сродне појаве

2.89. У нашим говорима приличан је број примера у којима је изгубљен један слог (обично од два, а ређе од више гласова). Та промена се може десити:

1. у иницијалном слогу:

а) *валиду* (инвалиднину) Бд, *примаду валиду* Кч, *валиде* МО, у *валицки* дѣм Др, *дѣктор* му је изнашѣо *дѣм* плљћа (ендем) С, ис *кубајѣора* Се, *курљза* Вр, *муруз* ВК Гн Кч, кот *љадѣе* (попадије) Вн, шта *ш сѣ* да раѣимо Т, *нѣ м како* и *вичу* (не знам) Го, *нѣ с ко* бѣо гѣри (не зна се) Гр; *ѣн сѣ м* и не гѣвѣри (са мно) МО;

б) *инвалид* ВД Т, *инкубајѣор* Ли, *кукљруз* Ба Бд Би ВД Вл Вн ВО Вр Ву Гл Гн Гр ДД Ко Кр Ку Лг М Мл Мх Ос П Р Ра Рд С Са Се Су Т У Ш, *кукљруз* А В Вл Вр Го Др Ду К Кч Ло МО Мх Рб С СМ Су, *кукљруз* Бд МО, *кукљрус* МП, *кукљрус* Бд, *кукљруза* Бд, *кукљруза* Ко, *кукљруза* ВО Гл Др К Ла Ли Ли Се Т У, *кукурузом* Др Мх

Ск, кукурузи Бд Су, кукурузи Вр П, кукурузни леба ДД, кукурузѝра (потес у којем се сеје кукуруз) Вр, (сирак) МК, кокуруз А Бд Би В Вн Гл Лг Ло МК МО МП Са У Ш, кокуруз ДД Ли, кокуруз МО, кокурус Ш, кокуруза А, са кокурузом Ла, кокурузи Лг, кокурузѝр МК, кукурузѝра Кч, мумуруз Ш;

2. у медијалном слогу:

а) волѝма (воловила) Ли, госѝон-Јѝцо Лг, ѝѝљ (педаљ) Гл, ѝресонаследник Ло, левѝр (револвер) Ло; алумѝнска ѝѝв Ли, вѝшенѝрску К, сѝѝѝг Ђѝрђа М, на сѝѝѝг Никѝлу Ло; ако ја продѝжим с ѝѝѝм (с тобом) Лг; мѝра бѝш пѝнизан Кр, нѝш да ме поздравѝш Р, ош овѝ Ли, ак ѝѝж да ти кажем Р, и кат ѝѝглѝш Ос, ѝрешѝе (пресушује) Кр, ѝѝше ДД, ѝѝше Кр Ку Ло Р Т Ш, вѝм Вн Ло, вѝш А Бд ВД ВО Ву Гл Др ДД Кр Лг Лу М МО МП Мх Ос Р Рб С Са Су Т У Ш, да вѝѝше ВО Ву Се, како мѝѝше Ло, изѝѝше Ло, ѝѝше Ло У, сѝд ѝма дѝм < да идем Р, волѝла сам дѝм у ѝѝву Го, и ја кажем дѝм за ѝѝга Гр, дѝ ѝу дѝм Са, и како дѝм Лу, с кога ѝу дѝм Р, ја мѝрам дѝм Р, мѝра дѝм Кр, мѝш само дѝш да се ѝграш Вн, дѝш Гл, и ѝпет дѝш куѝи Р, дѝ с имѝ дѝш Ос, како ѝе пѝсле бѝље дѝ тамо унутра Гр, ѝде чим ѝѝш праѝ (< ѝеш да идеш) Ос, каѝ А Ба Бд В Ву ДД Ду Кр МО, каѝ Ли, мѝ каѝмо А; зѝјно Бд В ВД Вр Гл Го Ла Ло МО Ос П С Са Се Т У, зѝјно Вр ДД, зѝјно Др, у зѝјници Ос, да бѝдемо зѝдно У, пречешѝѝјем се рѝдно (редовно) С; ѝѝше Лу У;

б) госѝодин Мѝрко Лг, госѝѝдине Р, зѝједно С, у зѝједницу Вр, зѝје(д)но В Вр Ла Ш, зѝје(д)нички Ла; да ти кажем Ла, треба д идем Кр, ајдемоѝе Бд Др;

3. у финалном слогу:

а) у Македѝн Р, и спѝштим га ѝѝ зем Ло, па спѝвај ѝѝ зем Р, да пѝдне ѝѝ зем Р, ако даш ѝѝ зем Су, четрдѝсет ѝктара зѝм Су, побѝдѝду дѝл ѝ зем Гл, мѝа мѝс Гл; и онда зѝ ш ѝе ми (шта) Се, свѝ јѝ спрѝми, овѝј ѝѝѝј жѝни Лг, ѝѝѝј матери дам дѝкат Ск, преноѝимо н о слѝми (на оној) Го; ѝ ти < иди ти В, а што ѝм ја бунѝр (имам) Кр, нег ѝм ја дѝвера Лу, ма зѝбе нѝм ни једѝн Лу, јѝо нѝм штѝ да јѝм Лг, ја нѝм штѝ да продѝм Лу, нѝм да плаѝамо Вр, мѝ нѝс имѝли У, нѝ, нѝ < није, нису (в.т.1.37), нѝ, нѝ < нѝу, нѝѝш, нѝѝе итд. (в.т.1.37), мож: по нѝког мѝѝж да вѝдиш Мх, нѝ мож да и глѝдаш ѝѝма П, мѝш како ѝѝш Ос, не мѝѝж да и вѝчемо У, мѝ не мѝѝж донѝсемо зѝкон Кр, мѝѝж да примѝмо Бд, мѝѝж да вѝте на ѝко Се, мѝѝж да се наѝда-те Гл Лу, мѝѝж да се и смејѝте ДД; ка (каже) Вн МО Ос, да каѝж тѝ нѝѝш Ск, па ѝј да каѝж да смо се измѝнили В; чѝк, баба Са, чѝк, немѝ свѝ да ме питате У, чѝк да затвѝрим ѝвце ДД, чѝк да вѝдим бѝље Ла Се, чѝк дѝм у сѝбу Лг; сѝ ѝ да пѝгинеш Бд, ак ѝѝ да ти кажем Р; дѝвече ѝе вѝл да насѝдиш (валда) Са, мѝш си вѝдо (можда) С, ѝн сѝ тѝ извукѝемо (онда) Су, ѝѝс А Вн Ву Гл Го Гр ДД Кр Ла Лг Ли Лу М МК МО Мх Ос П Рд С Се Ск Су Т У, ѝн доле бѝо Сараѝрац, п овѝм Палѝнка (онам) Го; бројеви типа двѝдес и двѝјс (сви пунктови); за двѝ троја вѝрата Се; ѝј Бд Би ВД Лг Мх Рд Се;

б) посѝдамо ѝѝ земљу Ба, на зѝмњу Ла, лежѝ на зѝмњу Ли, ѝне у зѝмњу глѝду Вн; дѝла сам ѝѝѝјѝј мѝјки Ск; ѝјде В Ву Др Ко Ла М МП Мх П С Са Ш; ѝѝсле Др Ло М Мх Ос Са Су Т У.

На крају овог прегледа можемо закључити да је губљење појединих слогова знатно чешће у медијалном и финалном положају. У овим позицијама обично се губе слогови који не почињу вокалом (*йобом, свейтог, воловима, револвер > левр, йедаљ, йогледаш, ајдетје, бидеш, госйодине, идиџе, изидиџе, видиџе, видим, кажем, кажемо, мислиџе, йрестйолонаследник, комбинезон, ветйеринарску, йресушује, нећеш, оћеш; валда, можда, онда, ајде, иди џи, каже, двоја, йосле, земљу, земље, није, нисмо, нису, неће, нећу, за шџа а л и и заједно, редовно, чакај, имам, немам, онам, мисао, двадесетџ, можеш, оћеш, џивојој*). Иницијални слог који се губи обично почиње вокалом: *ендем, инвалид, инкубатйор*, али и *кукуруз, йойадија*. Губљење више гласова знатно је ређе и условљено је темпом говора: *алуминијумска, Македонији, кажемо, на оној, да идем, ћеш да идеш > ћеш, не знам, не зна се, са мног*. У неким од наведених примера није се одједном уклањао цео слог, као нпр. *идиџе > идџе > ийџе > иџе, виџе, иди џи > ид џи > ий џи > и џи, није > ниј > ни, заједно > зајено > зајно, мислиџе > мисийџе > мисџе, йосле > йосе > йос, чекај > чека > чек, каже > кае > ка, Македонији > Македонии > Македони > Македон, ћеш да идеш > ће д идеш > ћ деш > ћеш*.

Већина од ових примера забележена је и у другим говорима: у централној Шумадији: *күруз, валид, кубаййор, вйш, неш, кам, џш, мџш, не* итд. (Реметић 1985:134–5), у Левчу: *валид, нџ м < не знам, вйш, чџк,не, не, сйи Никџла* и сл. (Р. Симић 1972:173–4), у Трстенику: *двџес, зџно, вйш, нем < немам, не* и др. (Јовић 1968:49), у Батовцу: *ни, не, вйџе, ле < леле, двџс, йџс* (мој материјал), код Банатских Хера: *не* (Ивић 1958:331), у Драгачеву: *јџ нџм йџма, мџш, џш, кам* и сл. (Ђукановић 1995:33–34) итд.

СЕКУНДАРНИ ВОКАЛИ

2.90. У иницијалној позицији једино се јавља секундарно *о*- само у неколико лексема: *обзџва* Ба В ВД Ли МК МО Ос, *обсџва* П Ш, али и *зџва* Ли; *орџоник* А ВО Го Ли МК Су, *орџоници* А, али и *рџоник* А Ву К Мх, *рџоник* А ДД Кр С Се У; *ошџј* Др Т, *ошџ* багрен Лу, *ошџм* Ос, *ошџ* М Су, *ошџ* вџда М, од *ошџ* наши Бд, али и *са шџм* Бд, *са шџм* МК, *с шџм* Кр Ло Мх, *са шџм* А ДД Кр.

У већини примера аналогича је утицала на јављање секундарног вокала: *ораоник : орашџи, ошџј : овај, онај*.

ЗАМЕНА ВОКАЛА

2.91. Вокалска одступања од стандардних облика појединих речи присутна су и у нашим говорима. Сви се вокали могу супституисати.

1. Вокал *а* замењује се:

а) с е:

ашџлез Рд; *бикербџна* Гл, *бикербџне* Се, з *бикербџну* Рд; *боренџју* Мх Р Т, *боренџу* Са, *буренџја* Кр; *гребуљу* Ш, *гребуљџице* Гл, поред *грабуља* В МК Р, *грабуље* Ли Ск, *грабуљу* А ВД Гл Р, *грабуљџом* Ба, *грабуљџица* В, *грабуљџицу* А Ос, *грабуљџе*

В, *грабуља̂м* ВД, *грабуља̂* А Ла, *йограбуља̂* МК У; *осамнајс ѐкшера* Ос; *јеребица* В Ли МК Ра Ос У, *јеребице* ВД Кр Кч Ла МО Мх Се У Ш, *јеребицу* МП Ск, *јеребан* Ли, *поред јеребица* К, *јеребице* П СМ; *керминке* (врста трешања) У, *мањестер* Ск, *поред мањестир* Ос; *мекенизацију* ВД; *мешенише* Мх, *мешенисале* Мх; *мешер* Вн, *поред мешар* А, *киломестар* Рд С; *меуне* Са; *Миленђа* А; *јослужѣвник* Вн; *рекију* У; *рђѣци* Бд; *Сековѣније* А; *сексије* Мх; *срченица* Р У, *срчени болесник* С; *шејетара* ДД; *ћеремѣда* Ву Су, *ћеремѣде* Кр Рд, са *ћеремѣдом* П, *поред ћеремѣда* Ли, *ћеремѣди* А, на *ћеремѣду* Се; *чеканац* ВД ВО Го МК, *чеканац* Ра; у *Швајцарску* ВО ДД У, *поред Швајцарску* Ву; *шьѣйкај* Др; *шивѣће* машинѣ ВД; *Шифштер* Ла, *поред Шифштар* ВД;

б) с и:

голиндера < голандера < голијандера Р; *крзиниѣме* МК; *риѣфлиш* ВД Кр МК Рд; *Слободѣнка* Мх *према Радѣнка*;

в) с о:

осѣал ВД Р; *бонгѣи* Др; *вокулишу* се Лг, *поред вакулисали* Лг; *долѣки* ВД, *поред далѣка* Гр; *ѣкшор* Ос Р, *ѣкшора* Ку Р Ш, *поред ѣкшар* Ла Лг МК МП Р, *ѣкшара* Ба В Вн Ку Ли; *жандомѣрија* Ло, *жандомѣриу* Р, *ѡандомѣрија* Ли, *поред ѡандомѣријска* Ли; *мишрољѣз* Вн Ку Ло П, *мишрољѣзом* С, *мишрољѣзи* П С, *поред мишраљѣз* Вн Т, *мишраљѣзом* С, *мишраљѣзи* Вн, *мишраљѣзима* К, *мишраљѣсци* Вн, *јушкомишраљѣз* Р; у *Мошорѣшку* бању Го; *ко те вѣду* Вн; *комѣри* А, *поред камѣру* *камѣрино* А; у *концѣларији* К; *оклогђа* МК, *оклогђом* МК, *поред оклагђа* МК, *оклагђу* В, *оклагђу* Др Ш; *окођом* Су; *јаншиолоње* Ло, *поред јаншиалоне* Ла; *јолођжник* Ш, *поред јолађженик* Бд, *јолађженик* В ВД Вн Гл Гн Го Др Кр МК МлМО Мх СМ Су У, *јолађженик* МО, *јолађженик* Рб; *јомукљђу* Ло; у *јорѣизѣне* Ву, *поред јорѣизѣн* Ву; *јорцѣлу* Ву; *јоѣкур* Вн Вр МК, *јоѣкуром* А, *јоскурник* ВД Гл, *јоскурником* А, *јоскурнице* Гл, *јоскурѣца* ВД Се, *јоскурѣце* Рд; *јослужѣвник* ВД Ла У; *јошѣфни* У; *јрошѣч* (шпартач) А Го, *јрошѣчи* Го, *јрошѣвина* Мх, *поред јрѣшили* Го, *јрѣшѣвина* Мх; *свирѣјка* МО, *свирѣчица* Рб, *свирѣчицу* Рб; *јасѣомѣнаѣи* ВО; *јрѣјѣовице* Ш; *јунокѣзѣле* се Ла; *чѣршов* Бд В ВД Вн Гр Мх У, *чѣршѣв* ДД Др МО С, *чѣршови* Гр, *чѣршови* В, *чѣршѣви* Вр, *поред чѣршав* Бд Вн Кр Ос Су У, *чѣршав* Ос, *чѣршѣва* МК, *чѣршѣви* Вн Ло, *чѣршави* В У, *чѣршѣви* Вн Ос П; *шволѣр* Су, *поред швалѣра* Бд;

г) с у:

у *свирѣјку* МО, *свирѣле* Мх, *поред свирѣјка* МО, *свирѣјку* Бд, *свирѣјку* Вр Р, *свирѣјке* Вр; *јѣ сум* МО, *стѣлно сум* добђјѣла С, *поред јѣ сам* била С;

д) остаје а:

вѣшар Бд Вр Гл Го ДД Кр Ку Ла Мх Су Т, *вѣшари* Р; *вѣшар* ДД; *јѣзваѣц* Се; *јѣрам* Бд; *Јасеница* Кр, са *Јасениѡом* Рд, на *Јасениѡи* Ба; у *кадар* Р; *лађер* Ку Ли; *лаѣсица* Кр; *најлајѣи* (део точка) Вн, *најлајѣи* Р; *нарѣнѡе* МК; *офанзѣва* Бд; *јаламѣда* Ку МК Р С Се, *јаламѣду* А; *јајрѣика* Т, *јајрѣике* Кр У, *јајрѣику* В ВД Вн Го Ла Мх С Са Ск У; *јајшлицѣни* С; *јајшока* МК; *јрѣјѣишељѣ* В Гл Лу У, *јрѣјѣишељѣи* Ба Ву С, *јрѣјѣишељѣи* се Ба Су; *рађжањ* ВД Вр Ла МК МО Р; *саниѣима* Ку; *свѣкар* Бд Го М; *сѣанѣћ* Рд; *јѣчка* Ос; *фѣзѣни* Кр Се Ш; *чѣрѣје* Гл Го ДД Др Кр Ку Ли МО Мх Ос П Рд С Са Ск Су Т У; *свѣка ти чѣс* Др С, *свѣка ви чѣс* Ку, *свѣка му чѣс* Ла;

ша́ран (риба) Рд; *заи́ѣгне* ВО МК, *заи́ѣгни* ВД, *заи́ѣжсем* В Гл, *заи́ѣжу* М, *заи́ѣжу* Ла.

2. Вокал *e* се замењује:

а) с а:

Алекса́ндар Ку, *барам* Ш, *жеси́аоц* ВД, *јако́ви* (јехови) Ли, *јармења́ча* А, *каља́ве* пећи Ла, *канцала́рија* Ло, у *канцала́рију* Т, у *канцала́рију* Ко, *канцала́рија-ма* Ла, *канцала́ријском* Бд, поред *канцела́рија* Р, *канцела́рије* ДД Ко Ку, у *канцела́рију* Кр, у *канцела́рију* Ко, по *канцела́ријама* Ла, *канцела́рију* Р, *колани́ке* (делови прозора) Ло, *ко́фчак* Ла, *млачи́ка* Р Се, *џалифе́рије* Т, *При́зрани* ДД, поред *При́зрен* ДД; цар *Сала́сије* Би; *си́до́жар* А Бд Би В Др МК, поред *си́до́жер* С; *си́ршан* В; *ша́стиоме́наи* ВО, *ша́стиаме́нии* Лг; *Фи́лан* (Виљем) ДД;

б) с и:

Бадљивца Бд, *Бадљивчанин* Бд, *Бадљивчанка* Бд, *бадљивачки* Бд, *баши́йске* ло́зе МК, *бирй́ћей* Р Са, поред *берй́ћей* Вн; *веширинára* Ла; *вирáнда* У, *вић* Гр; *Дили́блаио* Ш, поред *Дели́блаио* Ш; *зимља́на* А; *имали́рано* Рд; *инжи́њер* Вр М, *инжи́њери* Лг М, *ижи́њер* Су, *инци́њер* Ла Ос, *инци́њера* В, *инци́њир* Кч, поред *инже́њер* У, за *инже́њера* М; *инти́рисује* Мх, поред *инте́ресује* Мх; *исиди́ција* Др; *ислòзија* У Ш, *ислòзију* Р, поред *еслòзија* Ш; *кице́ге* Ш; *кице́ља* Ву Ос Са Се Ск Т У Ш, *кице́ље* Вн Гл Го Ку Ли М МП П Рд С Ск Су У Ш, *кице́љу* Вр Ла МП Ос П Ск У Ш, *кице́љак* Гр, поред *кеце́ља* А В Др МК МО С Су, *кеце́ље* Бд, *кеце́ље* А ВД Гр Ло МО Мх П Рд, *кеце́љу* А Ба Ду Ко Кр Лг С, *кеце́љац* В, *кеце́љица* Ла, *комбини́зони* Вн; *маи́шмаи́шика* Ву; *миђу* на́ма Се; *ме́рдивине* Ли; *мишй́ль* А Ос, поред *меи́шль* Ос, *меи́шљау* Ос; *девет на́иалио́на* Р; *нигòв* Ла Са, *нигòе* Ла, *нигòв* Вн Ос, *нигòви* ДД Ла Са, *нигòвим* Вн, *нигòва* Др Кч, *нигòву* Вн, поред *негòв* Ку ЛаОс, *негòви* ДД, *негòва* Др, *негòву* Ла; *ишйòнија* МК; *ири́цизно* Ск, поред *и́рѣцизан* Ск; *и́рòфисор* Би ВО, *и́рòфициорка* Ву; па се *разви́дри* В; *саи́йн* В Ос Се; *си́риње* Го, поред *си́рење* Го; *си́римáло* Р, *си́риму* Р; да се не *сри́ћу* Су; *Ти́одора* Ло; *ћимáне* Ку Ла Ли Мх Ш, поред *ћемáне* ВД, *ћимáни* Ј; *уври́ћала* Кр; *фифиро́не* У; *шиши́р* Вн Р, *шиши́ри* У, поред *шеши́р* В, *шеши́р* Др Ло МК, *шеши́ри* Ли, са *шеши́рима* Ли; *шииди́тѣр* Ку У; *шиикула́нѣи* Р, *шиикула́наи́ла* Др, *шиикула́ција* Др; *шиòриш*²⁰ В, поред *шиòрей* В Ла; *шиидљив* чòвек ВО;

в) с о:

кот *и́йнѣора* А, *џолажòвник* Гн, за *џолажòвника* Гн, *чо́йркне* Р, *чо́йрљау* Се;

г) с у:

џориула́нски В, *сушурѣн* В ВО; *фургусо́н* Гр;

д) остаје *e*:

Андре́ј Бд; свети́ *Пани́шелéа* Ву, свети́г *Пани́шелéју* Вн, уп. грч. *Панте́лејμων*; *гуме́но* Вр, *гуме́не* Ку Мх; *дебèло* МК; *деклема́ција* А; *зеки́ри* Ли; да се *калèми* В М, *калèмио* В, *калèмили* А Ба Ла, *калèмьене* Ба МК, *калèмену* ло́зу МК;

²⁰ Информаторка каже да је мајка њене свекрве била из Ландола и да је овако говорила.

клийѣри се У; у цедѣлу Го; цераду Кр; цийѣле А Вн ВО ДД К Ло М Мх Са Се Ск Т У, цийеле Бд МО; цийѣлу Ло Мх Рд; чѣшаљ Бд Р; чекмѣже В.

3. Вокал и се замењује:

а) с а:

брӯсѣлица Ск; карáнфал ВД; ѱалалѣи У; на Парамѣду П, поред ѱирамѣде Вн; салацѣн Се, салацѣна Се; сѣанѣ ВД; ѱовѣнацѣи В; цедѣлка ВД, поред цедѣлка МК;

б) с е:

вѣшѣце Ли; вѣшѣрѣне Р, вѣшѣрѣну Вн, поред вѣшѣрѣнѣ С; дерѣгуе Ку; занѣмѣ се тркама Лу, искомешáј (бели лук) В, поред комишáду Су; Јелѣсија Бд, Јелѣсијевдан Бд, Елѣсијев Бд; кадеон(и)цу В; комесѣја Ву С, поред комисѣја Ву С; крезинѣме МК, за светѣг Лѣмѣију У; лемузѣна Вн, поред лемузѣна ДД Ли Р Ш, лемузѣнѣ Лг, лемузѣну Бд ВО Лг С, с лемузѣном У, лемузѣнама Др; Лѣнције П У, поред лѣнију Гл, лѣнѣију С; лесѣца Ос, лесѣце, поред лисѣца Са, У, лисѣце А Кр Ш, лисѣцу Ск; лѣшѣја Ву Ло Мх Ш, лѣшѣје Вн, поред лѣшѣја Го М МО, лѣшѣја Гл Ку Ла Мх П Се Су У Ш, лѣшѣју В, лѣшѣје Кр, лѣшѣје С, лѣшѣу Ли; лѣциѣацѣију Т; мánесѣер (1908) Ск, поред мánасѣир (1921) Ск; медецѣну МП Су, медецѣнска Ло Мх, поред медицѣна ДД, медицѣнска Ос; мерѣше Ву Ла М МК Мх Су, поред мирѣше В ВД К МК Мх Р Рд С Се Ск Су Т Ш, мирѣшу ДД У, мирѣшу Гн, мирѣшѣвицу Ли; мередѣје У, поред миродѣја Р; нáмерѣце Др, да ми се најѣње ѳвца Ос, орденáнц Р; офѣцѣр Ш, офѣцѣри Ш, поред офѣцѣрка (паприка) Ш; ѣрѣнач Ло са Ск Су Ш, ѣрѣнац Вн Ли Р Рд, поред ѣрѣнач Се; ѣлѣшѣке Рд, ѣлѣшѣку Гл К, ѣлѣшѣчар Ло, поред ѣлѣшѣка Ба Се, ѣлѣшѣку Ли, ѣлѣшѣчар Ли; ѳни ѣшѣцали одѣтут ДД; ребѣзла МК; резѣкáнѣ Се; Семѣун Се; сенѣја Вн Вр Ск, сенѣју Кр, сенѣу МК, поред синѣја Ш; Сенѣша М, Сенѣшина М, поред Синѣшин Лг; и ѳна се сѣшѣјѣше кѣ ѣшѣје ВО; шѣфус Су; шѣрѣч Р; цѣмѣш М Ш, поред цѣмѣш МК П Ш; цѣлимѣније Гл; чáер Го; ченѣје Се; ченѣли ДД, поред чинѣла ДД; шемѣшѣр МК, шемѣшѣри Рб; шѣшѣли Мх;

в) с у:

буљѣна Ј У, буљѣне Вн МО, бољѣне Мх; а тѣ девѣјке бѣле колѣбарке Лг, поред кѣлиба МО, колѣба А Ба Вн Гр Ос Р Рд Ск У, ко тѣ кѣлиба ВО, кѣлибе Бд, колѣбе А Вн Гл Го Гр К Ку Ло Лу М МК Ос Ш, кѣлибу Бд, колѣбу В Вн Вр Ву Го Кр Ли М Мх Ос П С Са Т, колѣби Др Ло, по клѣбама С, колѣбица Рд, колѣбице Мх; мáшѣку Ш; сѣљѣм Ло; шáнѣр А, у шáнѣру А, шáнѣри дрѣвени Вр, ис шáнѣра А, ис тѣ шáнѣра Вр, шáнѣрѣ А, поред шáнѣр А Вн Вр Гр Ло МК Рд С Се Су Т У Ш, шáнѣри А Бд Вн Ву Го Лг МО Се Ск Су, ис шáнѣра В Ли П; цедѣлке С; шѣшѣрѣмфле Мх;

г) остаје и:

бицѣкла Ву Гл Ку Т, бицѣкло ДД, бѣцикле Ск, бицѣклу ВД Ву Ли, бѣциклу Мх, бицѣклу МО, бицѣклом ВО М, бицѣклицу Ву; колѣба Ду Рб; комѣн Вн, ливáду А Гл; лѣмун В МК, лѣмунáда Р, лисѣца Кч; Милѣшѣин Вр Го; минѣшѣе У; огрѣзина А; ѣрѣвина МК; ѣрѣјашѣљ А Са; ѣигáњ В Го; цѣгѣрица Ос, цѣгѣрицу Вн.

4. Вокал о замењује се:

а) с а:

ајмакац Ш, ајашекâр ДД, у ајашеку Мх, у њашеку ДД, њашекари ДД, поред ајошека В, у ајошеци МП; ајераџије Ба, на ајераџију ДД, н ајераџију МО, на ајераџијама ВД, да ајерџишем Кр, ајерџише Бд, ајерџише В, да се ајерџише Лу, ајерџишу В Вн Вр Гл П, ајерџисао В МО, ајерџисо Ба Вр ДД Ск, ајерџисали Бд Ко МП, ајерџисан К, ајерџисан Мх, ајерџисана М, поред ојераџија К, ојераџију ДД, ојерџишу А Кр, ојерџисали Мх, ојерџисана Ли; бадља В; баранију Вн Су; башџалџи У, поред бџчолука ВД; грамафон Мх, поред грамофџн Лг; семџнце за џзваду Т; жарговâн А, жарговâнске Ос; кабаџаџи²¹ Бд; крџианџише Кр Мх; ис преко Марџве Са, поред Морџва Ли Ш, Морџве Ла Р Ш, Морџву Вн Ку МК Рд Са Ш; мираџије Т; маџиџке Др, маџиџку Др П, маџиџком Би, поред моџиџка Кр Лу МП Ск, моџиџке ВК У, моџиџки Гл, моџиџку В Гр Лу МО Р С Су Ш, моџиџком ВД ВК Ву Го ДД Др К Кр Ку М МК Ос Т, моџиџкама А ВО Ву Се СМ; наџвара (наџора) У, Наџалоџн Вр, деџвет наџалиџна Р; у њаџџиу Су; њаниџџни Ло; њџнокаџи ВД, поред њџнокоџи Ба Ла МК, џмарâнџа Вн, џмарâнџе Се; самаџслуга Т; свакаџаџа бџљка Се; сџамâк Ш, поред сџомâк Ш; џаалџџи МК;

б) с е:

јерговâне Др; кџнџферан сџиâн У; коџерâн Ло, џоред коџорâн Ло МО, у коџорâне Ло; мередџије (миродџије) У; нџкелико МО; џомерâнџе М Мх, џомерâнџу Вн; џумерâнџе Ву; чџкеџа Ск; и еџџе рџчак А, еџџе и, брџе, Шџаџбе Бд, еџџе и Вн, еџџе га дрџги дâн Вн, еџџе га Гл, еџџе г џмам и сâд МО, еџџе та радња Гл, еџџе тџ код нâс Гл, и еџџе ти Вр, еџџе ти штâ радџили ДД, еџџе ти га овâ мџј деџвер Лу; јџс, еџџе сâд вџш кâко ми сâд веџ отишло, чџкајте маџло Мх; па еџџе такџ је бџло Гл, па еџџе такџ Вн Ли У, па еџџе кâко је бџло Вр, еџџе џмро Вн, па еџџе и мџчке идџу МО, еџџе затџ П, али еџџе жџдово би мџу деџцу Р; еџџе деџпеша А, а вџ, еџџе ви овџ жџнско деџте па вос-пџтајте ВД, еџџе да вџдиш Вн, и џна еџџе је Р, еџџе га С, еџџе пасџљ У, и јџевџ га јџш јџдан Лу; еџџе ти свџње, еџџе ти дулџци У; еџџе кâко се тџ данâс раџди Р; еџџе пџн астâл пџво Вн, еџџе ти на столџци Гл, еџџе и онâ је пенџионерка Лу, еџџе га С;

в) с и: џилиџџаџи Ло;

г) с у:

(х)армуџиџка Ба Ла М Рб, армуџиџку ВО, армуџиџку Ку МО С, армуџиџке Ли, армуџиџкаџи ДД Лг У, поред хармонџиџка ВД, армонџиџке Р; аџзлук (излог) Р; буранџиџа МО У, буранџиџу Гн Рб, поред боранџиџа Ба ВД МК У, боранџиџа Ли, боранџиџу В ВД Др Рд Се; Симџџн Богџџириџмаџ ВО; бџкур Го; вукâл Ла; вулџвска кџла Вн; дџкџџур ВО Лг Т,²² дукџџураџи ВО, поред дџкџџор ВО Ву Лг Ло М МО С Т, дџкџџоре ВО Го, дџкџџорку Лг докџџораџи ВО; дрџм А Вн Р Се Су Ш, на еџродрум Ко, хџџџодрум С; дџрџџнде С, поред дорџџнге (РСАНУ маџ. *dogong* „мотка“) Ло; кумâџи ВО, поред у комаџиу ВО, комаџиџи ВО; кумбâџи ДД; кумџџџавина Се, кумџиџâм Го, поред кому-

²¹ У РМС налазе се форме с о: кобаџаџе, кобаџаџи, кобаџаџи.

²² Ова особина забележена је само у говору информатора с почетка двадесетог века (1902. и 1908).

шйна Рд; гундѹре (гумени опанци) Ба, поред кондѹре Вр; кѹфер Кр У, у кѹферу ДД, кѹфери Кр; ѡмеранѹе Ву; у самуѡдслугу Мх; Симеѹн Вн, поред Симеѡн ВО; шѹлмач Лг, поред шѡлмач Бд, шѡлмачу Бд; шрошѹари Ли; чукулáду ВО У, поред чокулáду Ку, чоколáда Вр К Ла, чоколáдѣ Гл Ла, чоколáде Се У, чоколáду ВО; цу-кѹле В, поред цѡколе Ло;

д) остаје о:

балѡн У; бобуљѹце Ск, двá дѡлаѹа МК, дѡлаѹи Р; Југословѹени ВО, квѡчка Бд Ос Са, квѡчку ДД Су, клѡй ДД Ла МК Су, комѹн Вн Ли Са; кѡнѹ Р Ш, кѡнѹе Ли; косѹѹрница Вр; кронѹѹр А, кромѹѹр А В ВД Вн ВО Вр Др Ко Кр Ли Лу Мх Р Рд Са Се Ск Су Ш, крѡмѹѹр МО, кромѹѹри Вн Ос, кромѹѹрић Го; лѡѹар Ш, лѡѹарáча Лг; макарѡне МП; милиѡне М, милиѡна У; мѡлер Кр У; мошѡвѹло Се; код олшá-ра Вр Ли С; у Стáро Пáзово Ск; ѹанѹѹалѡне Ку; ѹѹѹѡнија (петонија) МК; ѹѡгáча А П У, ѹѡгáчу ВД Су, ѹѡгáче Ли; ѹрѡфесѡра ВО; рѡгѡс Ш; сѹрѡво М, сѹрѡву Ос; солíнак В, солíнка Вн, солíнци А ВД МК Мх Р У; сошѡне ДД; субѡша Вн Ла МК МП П Рд С, субѡшу А Ву Гл Ли Ло Мх Р С Т, сѹбѡшу Лу, субѡшѡм В Ос, субѡшѡм Ку, субѡшáри Ла Ли, у Субѡшѹици Кр; сѹнѡкреѹи Бд МК, сунѡкреѹи А Др Ло Лу П, сунѡглед В, сунѡглеѹи Ш; шлогѹрáла Вн; шѡрѹей (уп. у РСР šparherd < нем. spragen „уштѹдети“ Herd „огњѹште“) А В ВД Гр Ко Ку Ли М МП Мх Ос Р Т У Ш; ѹшо ти ВО МО па ѹшо тѡ је ВО, и ѹшо такѡ Вр Ву, ѹшо га ми сѹн Ву, ѹшо ти вѹ-диш ДД, ѹшо сáда је ДД; ѹѡо сáд ВО, ѹѡо су ѹѹди Ко, ѹѡо седѹмо, разговарáмо Мх;

5. Вокал у замењѹје се:

а) с а:

у абалáнишу Ло; балáниша Вн; кáйѹна У; обавáѹиши А; шáлѹска Т, шáлѹске Кр Ло, поред шѹлѹска (РМС шѹлѹуз, шѹлѹзина) ВО, шѹлѹска ДД Ш;

б) с е: кáкѹѹез Мх;

в) с и:

дибѹну Р, дибѡки Ш, дибѡка Ос У, ко Дибѡке јарѹге ДД, дибѡке Р, диби ДД, поред дубѹну Вн Мх, дубѡк Су, дубѡка Се, дубѡке Ла, дубѡке Кч, дѹбље Ку; комѹ-шка Др, поред комѹшка Гр; чешљѹга Ш;

г) с о:

бољѹње Мх; зѡмбул Вн; на кодѹљу Ск; кокѹруз (в.т.2.80.1.6); кѡѹа А, у кѡѹу А Го МО С, кѡѹе А К МО Рд, иза кѡѹá Ло, по кѡѹама ВК, кѡѹѹмо П, укѡѹиши Ск, па с укѡѹий Кч, укѡѹи П, укѡѹѹмо А, укѡѹѹли Вн, поред кѹѹу В Ло, укѹѹим В; кѡѹѹне Вр Мх; кѡѹлерáј Р; лѡбенѹѹе Ш; окѡѹѹра Ло, окѡѹѹрају МО, окѡѹѹро Бд, поред окѹ-ѹáѹѹор Бд; ѹногáѹаѹ В; ѹредѡхѹѹѹри Ку; реѡма Бд Го Се, реѡму Бд П, реѡна Рд, реѡмáѹѹчна Ко, поред реѹма А Бд Рб Се, реѹме Ба, реѹму Бд Се Су Ш; рѹжденѹк С; Ромѡнију Ли, Ромѹнá ДД, поред Румѹни ДД Се, Румѹна Ку, Румѹније Се, Румѹ-нију Ку; сонѡгглеѹи Ш, поред сунѡглеѹи Ш; шѹберкулѡза Ба ВО Ск, поред шѹбер-кулѡза А Кр, шѹберкулѡзу Мх Р; шѡлѹмбе (део вршаѹе машине) Ли; шѡлѹске Вн Гр МК, поред шѹлѹска МК П, шѹлѹска Ли, шѹлѹску Ку, шѹлѹске Ли МК, шѹлѹз Ли, шѹлѹзина Гл; шѹргѡње Т; фѹбѡрѡвара Мх; фѹрѹну Ко, вѡрѹна Ба Вн Ла Р Се, поред

фурӯна Вн Ли У, фурӯне В Ла Су, у фурӯну В Ко МК, вурӯна Вн Р Ш, вурӯне ВД Др, вурӯну Вн Ку Ос Р; цѡколе Ло, чошӯрице Ло, поред чушӯрице Ло;

д) остаје у:

бурӯмак Су У; гузӯйке Вн, гузӯйке ВД МО Ш; Јерусәлим Ла; йѣриун В Ли МК С Се Ш, йѣриун Су; рузмарин ВД, рӯзмарин МК Т; рукӯнице Бд, рукунйце А У; сулундәр В; сӯрушка Вн Ву Го Ку Ла М МК Мх П Р С са Су Ш, сӯруйку Вр Кр МО Се У.

2.92. На крају прегледа овог обимног материјала јасно је да не можемо дати објашњење и ареал за сваки пример, али зато треба указати на основне тенденције у замени самогласника. Оне могу бити фонетске и морфолошке природе.

У оквиру фонетске замене вокала делују три процеса: асимилација, дисимилиација и ширење артикулације ненаглашених вокала у суседству сонаната *р* и *л*. Треба истаћи да су ови процеси прилично чести, али немају јачину гласовног закона, будући да су везани за одређене лексеме.

Постоје два основна типа асимилације: међуслоговна и контактна. У првој, вокал једног слога изједначава се с оним у другом, а у другој, консонантско окружење мења природу самогласника. Ове промене могу бити прогресивне (*ѣкшѣра*, *мекенизәцију*, *мѣшенйше*, *мѣшер*, *ћеремйда*,²³ *карәнфал*; *рйнфлиш*; *окоийро*, *цѡколе*, *айашѣкар* и сл) и чешће регресивне (*шѣйешәра*, *Семеун*; *бирйћей*, *Дилиблашо*, *мишйль*, *шишир*, *шишири*, *шйидийѣр*, *шйидљѣв*; *фургусон*; *абаләнйу*, *баранйја*, *Марәва*, *сйамәк*, *йаалѣй*, *Саләсије*, *йасйамәнйи*; *йоноглавац*, *шуберколѡза*; *цукӯле* и сл). Видимо да се обично мењају вокали испред или иза акцента. Ретки су примери замене наглашених, а нарочито дугих вокала: у *йәјайу*, *Бадљѣвица*, *бадљѣвачки*, *йрйцизно*, *развйдри*, *йуфус*; *Бадљѣвачанин*, *Бадљѣвачанка*, *комбинйзони*, *бәдља*. Затим забележени су примери асимилације и дисимилиације: *вѣширинәра*, *салацин*, *грәмафон*, *йомарәнца*, *медѣцину*, *мѣрдивине*, *сйриње*, *инжйнѣр*, *суйтурән*. Такође се могу променити и два вокала, при чему један од њих може бити и акцентован: *инйиријсује*; *исйидйиција*, *фифироне*. Медијални слог се мења под утицајем истог окружења: *әјмакац*, *канцаләрија*, *свакајәка*. Приликом међуслоговне асимилације не јављају се у суседним слоговима увек исти вокали. Често то буду или палатални или непалатални: *бикербона*; *боренйју*, *кермйнке*, *йослужѣвник*, *рекйју*, *Сековѣније*, *сексйје*.

Уочена је тежња да се уз палаталне сугласнике јаве вокали предњег реда: *јербйица*,²⁴ *чекәнац*, *шљѣйкај*, *Швајцѣрску*, *шивѣће*; *јерговане*; *чешљйга*. И сонанти *р* и *л* утичу на отварање артикулације *e > a*: *барам*, *Прийзрани*, *сйѡѣсар*; *коланйке*, *млачйка*, *йалифѣрије*. Углавном лабијални сугласници мењају нелабијалне вокале у уснене: *бојәги*, *бонгѣй*, *вокуйишу*, *жандомѣрија*, *Мойорӯишу* *бәйу*, *комәри*, *йорйизане*, *йорцѣлу*, *чәршов*, *иволѣр*; *шйрӯмфле*.

²³ Иако ова лексема у турском гласи *keremit*, у нашем стандарду уобичајенија је с вокалом *a* — *ћерамида*. У РМС одреднице типа *ћеремиди* упућене су на оне с *a*.

²⁴ Иако постоје мишљења да се ова лексема јавља у старој дублетној форми *ja-* / *je-* (Пецо 1964:33–34, нап. б), ми смо је сврстали у контактну асимилацију.

Ресави (Пецо — Милановић 1968:253) у Батовцу (мој материјал). *Диб-* бележи се у Левчу (Р. Симић 1972:143), у Ресави (Пецо и Милановић 1968:252), у штипском, у тиквешким и неким источним македонским говорима (Видоески 1962:56) итд. *О* у облицима *долек-* има веома широк ареал: Левач (Р. Симић 1972:143), источна Херцеговина (Пецо 1964:35), Пива и Дрбњак (Ј. Вуковић 1938–9:11), Обади (М. Симић 1978:55), Змијање (Д Петровић 1973:32), западна Босна (Дешић 1976:33), србијанско Полимље (М. Николић 1991:220), Љештанско (Тешић 1977:200), Тршић (Б. Николић 1968:404), Колубара (Б. Николић 1969:39), Мачва (Б. Николић 1966:246), Драгачево (Ђукановић 1995:21), централна Шумадија (Реметић 1985:141) итд. Широк ареал показује и лексема *јеребица/јаребица*: Левач (Р. Симић 1972:136), источа и јужна Србија (Белић 1905:47), Нови Пазар и Сјеница (Барјактаревећ 1966:47), Пива и Дробњак (Ј. Вуковић 1938–9:9), Моравица и горња Студеница (В. Николић 2001:101), Трстеник (Јовић 1968:50), Александровац и Брус (Вукомановић — Алексић 1966:295), Вучитрн (Елезовић 260), Горобиље (М. Николић 1972:659), Љештанско (Тешић 1977:200), Колашин (Пижурица 1981:60). Облик *кицеља* бележи се и у Ресави (Пецо — Милановић 1968:253).

КОНСОНАТИЗАМ

ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

3.1. Као и у околним говорима, консонантски систем нашег идиома садржи следеће сонанте и опструенте:

а)	<i>в</i>		<i>м</i>	б)	<i>ѵ</i>	<i>б</i>	<i>ф</i>	
		<i>л</i>	<i>р</i>		<i>ѡ</i>	<i>ѡ</i>		
	<i>ј</i>	<i>љ</i>	<i>њ</i>		<i>џ</i>	(<i>s</i>)	<i>с</i>	<i>з</i>
					<i>ћ</i>	<i>ђ</i>		
					<i>ч</i>	<i>џ</i>	<i>ш</i>	<i>ж</i>
					<i>к</i>	<i>г</i>		

Иако је инвентар сонаната једнак и с оним у стандарду, ипак треба рећи да гласови *в* и *ј* имају нестабилан изговор и често се губе у разним позицијама.

Консонанти немају посебне специфичности у изговору, а и ако се јаве, то су индивидуалне особености. Фонема *s* везана је за одређен круг лексема, а *џ* и *ф* углавном се јављају у посуђеницама, али нису ретке. Можемо констатовати да се фонема *x* у говору аутентичних информатора не среће, а присутна је код оних који се понекад поведу за језиком медија или деце која су школована.

У овом поглављу анализираћемо судбину појединих консонаната и сугласничких група у разним положајима, као и њихову замену.

СОНАНТ *Ј*

3.2. У одређеним позицијама изговор овог гласа често је ближи неслоговном *и*.²⁶ На изговор овог сонанта, поред гласовног окружења, утиче и акценат, темпо говора, артикулационе способности информатора и сл. Најпре ћемо указати на позиције у којима се *ј* чува, а потом у којима се губи. Постоје и прелазне форме које се сведе на споменуто неслоговно *и*.

1. Иницијално *ј* прилично се добро чува и испред тврдих и меких вокала:

а) *ја* ВО Го М Т, *јабуке* А ВД Вн Го, *јабукари* У, *јавила* ДД, *јављао* ВО, *јагањци* Ба М Су, *јагње* ВД Гр, *јагоде* Се У, *јагодице* МК, *јадна* Бд М Се, *јавац* Се,

²⁶ Из техничких разлога овај глас бележићемо словом *ј*.

јакóша (јачина ракије) Вр, *јао* М У, *јарам* Бд ВД Вн Се, *јаргован* А, *јарма* Др МК, *јарме* Бд Ку, *јармом* Вр, *јарму* Вн, *јарму* Гл Су, *јастиреб* В, *јастук* В МК, *јастук* Мх Су, *јастука* А, на *јастуке* МО, *јастуци* Ба Ли Рд Ш; *јо* Т, *јајој* јавим С, *јок* ВО М Су, да *јом* дам Бд, *јорган* Вн Се, *Јосиј* Лг, *још* В Го М; *ју* А Вр Гр, *ју* Бд У, *ју* Мх, *јунџа* Вн Ли Су, *јуримо* Мх, *јурџо* М, *јуџро* ВО М, *јуче* Вр;

б) *јесам* М, *јесам* Кч, *јеси* С, *било је* Бд, *таки је* Гл, *како је* Вр, *паметан је* Ву, *тешко је* ВО, *то је* Вн Рд Т, *ту је* С, *шта је* Р, *јесте* ВД, да је посматрау Ло, спљеска је МК, да се *је* Т, да *јеш* Гл С, *јејие* В, *јео* ВО, *јебем* му ВО Лу У, *један* Ба Гр Лг Лу М, *један* Ву Гр Кр Р, *једно* Вн, *једна* Вн У, *једна* А, *једна* МО, *једну* Ку М Т Ш, *једну* Ли Се, *једнако* Се, *једанјс* Т, *једанјс* К, *једва* А, *једва* В Ла МП Су, *једва* Бд, око *Једрена* Ло, на *Једрену* ДД, *једро* Су, *језик* МК Т, *јел* Бд Вр Мх Р Т У, *јеле* Су, *јелек* Се, *јеребица* ВД Ла Ли МК МО МП Се У Ш, *Јерџа* Би, *јейра* П Су, *јейрва* В ВД Ла У, *јейрва* Вр П Су Т Ш, *јечам* Ли С, *јечам* МК, *јечам* ВО МП.

2. У неколико лексема, обично испред *е*, прилично је често губљење иницијалног *ј*:

а) *едан* Кр Ло Мх С Т, *една* А, *една* Вн, *едну* А Кч, *едну* У, *е(д)но* Гр, *едно* на друго Кч, *еданџи* Лг, *едаред* Вн У, *едва* сам изишла С, *чје* се и *ека* Лг, *на есен* Р, *у есен* Кр МК, *Едрен* Ли, *Елесцијев* дан Бд, *зове е* Т, *изгребенамо е* МК, *мајка е* вуче В, па *мете е* уста М, да *е* *узнеш* Са, *биљо е* Гл П, *бедно е* Мх, *морало е* Гр, да *е* Вн Ло, *ко е* А Бд В П С, *ко е* Гр, *која е* Го Ли, *ку е* Се Р Т, *твое е* Лг, *кака е* така *е* Др, *тако е* Ос С, *тако е* Гл Лг, *тако е* Лг, *тако е* Бд МО, *како е* Бд Вр Ву Гл Го М, *шта е* ВО Вр ДД Ду Гл Ку Лг Ли Ло П С Т У, *то е* А ВО Гл Го Гр Кр Лг Ли МК МП С Т У Ш, *ту е* А ВО Ву Го Гр Ко Лг Ло Ск Т У, *еси* био ДД, *еси* вечерала С, *еси* крив С, *ес* видео Ос, *еси* слүшо Гр, *еси* чүо ДД, *есје* запантили Ло, *есје* ви Срби Лу, *ел* (је ли) А Бд В ВД ВО Вр Гл Гр ДД К Ко Кр Ла Лг Лу М МО МП Ос Р С Су Т У Ш, *е* знаш Гр, па *ел* ти *кажем* А ВД ВО Вр Ву Гл Гр МК Са Ш, па *е* ти *кажем* Го, *ел* (или) А В Вн Гл Гр ДД Кр Ла Ли Лу Мх Ос Ос Р С Са Се Су Т Ш, *ели* Ву Кр Лу Су Т, *ер* (јер) Гр Лу С, *ел* (јер) Са Т.

б) Само у једном пункту Лг забележена су три примера у којима је изгубљено *ј*- испред вокала задњег реда: више ју дам нег што треба да у дам, ја у дадо јабуку, гори у ватра из очјју.

3. У иницијалној позицији али и у хијату срећу се примери са секундарним *ј*, али и без њега:

а) *јеванђеље* Мх, *јексер*²⁷ Бд В Кр Ку Ра Са Ск, *јексер* МК Ра, *јексер* ВД Гн Ло, од *јексера* Т У, *јексери* В Ск У; *јарњови*²⁸ Ш, *јарњаке* Ш;

б) да *ји* израни А, *зовем ји* ВД, *ја ји* отворим ВО, а *ја* и *мрзим* да *ји* јем Го, *ја* *ји* дајем МП, *пита ји* поп Мх, *како ји* ставиш Мх, *овако ји* окрџнем Мх, да *ји* не постоји У, *кад ји* пуштили Ш, *ја јим* *кажем* Бд, а *овако јима* Ло, *јимам* МО, и *јон* ВО

²⁷ По мишљењу Д. Јовића (1968:60) ова лексема с иницијалним *ј* могла је доспети у наш језик из цариградског дијалекта турског језика.

²⁸ Овај мађаризам *ernyo* „заштита, заслон“ (РСР) свакако је био без иницијалног *ј*.

Вр Кр Ло Мх, и јџна ВО Вр Лу, и јџна МО С, па имало и тѣ њ јове Ск, а и јџвди је ВО, и јџнда ВО Ло, и јџијеј ВО, и јџиѣш М Р Т У; и јевѣ га Лу, и јѣшо ДД Мх Т;

в) *Љва* Вр, *евангѣлија* Лу, *еванђѣље* Ло, *ѣксер* ВК Ли, *Љра* У, и *ѣво* Р, и *ѣшо* Мх Т У; *дѣм им* Бд, а *ја* и *мрзѣм* Го, *имали* МО, у *ѣгру* Т; *ѣ он* Бд, и *он* ВО Ву Кр Ла М Са, и *џна* В С У, и *џно* Ло, ка и *џвдѣ* Мо, и *џнда* Ло, и *џндак* ВО С У, и *џиѣш* Вн ДД Лг Лу М МК Мх Р Ск Т У; и *ако* е Гр; и *џдала* Мх.

Секундарно ј обично се јавља у хијату, осим у примерима *јексер*, *јарњови*, *јарњаке*. Оно је присутно и испред вокала предњег и задњег реда.

3.3. У финалној позицији ј се добро чува, а у неким категоријама факултативно се губи:

а) *Гџј* Гр, *грѣј* Ли, *комбџј* Рд, *коџлерџј* Р, *крџј* Вр Ло М, *нџмешџј* Мх, *обџчај* А, *џрај* А МО, *џрај* ДД, *џрај* В Ла, *рџзбџј* А Ву Гл Др Са, *рџзбој* У, *смџј* Бд Ли, *стџрџј* Ло МО; *како* *кој* Кр, *кој* Ли, *кој* Вн М, *куј* Са Су Т, *куј* Рд, *мој* Бд Гр Лг М П СаТ У, *шџвџј* ДД, *џвџј* Бд МО, *овџј* ВО Го ДД М Рд У, *шџџј* Бд, *шџџј* бџрјак Вн, *шџџј* брџт Го, У, *шџџј* вршњик Ш, *шџџј* дџг Су, *шџџј* зџт Ву, *шџџј* камијџн ДД, *шџџј* кафеџија Т, *шџџј* мџсџц А, *шџџј* Милан ВО, *шџџј* мџж П, *шџџј* нџрод Ло, *шџџј* обџчај ВО, *шџџј* пџпо Гл, *шџџј* прџсџдник С, *шџџј* сџков ДД, *шџџј* сџндук Мх, *шџџј* сџн Ла, *шџџј* сџп Кр, *шџџј* мој старџјко У, *шџџј* тџс Лу, *шџџј* (ср.р. и партикула) Бд, *онџј* Се, у *онџј* дџм Др, и *онџј* крџј Мх, у *онџј* крџј У, *онџј* нџрод Вн Ву, *онџј* Нџмац ВО, *онџј* њџн Мх, *онџј* пџњ Р, *онџј* прџшџк Гр, *онџј* рџт Гл; не *бџј* се ВО Лу У, па се не *бџј* Го, *избџџј* Су, *дџј* ВО ДД Ло М, *џодџј* В Гл Ло С, *дџвај* Го, *куџдај* Ск, *куџџј* У, *мајкај* Др, *нџј* (изволи) МО, *наџџј* Ли, *нџмџј* Бд, ма *нџмој* Гр, *нџмој* В ВО М Мх С У, *обџј* се Са, *џџј* Бд ВД ДД Лг МО Се, *џџџј* Ш, *џџџј* Ос Т, *сџчџвај* Бџже Бд У, *сџџџј* Лг, *џдџј* се бд; *ниј* ме Вр; *ѣј* Ву У;

б) *овџ* мој брџт Др, *овџ* тџвџј кџм Лу, *овџ* нџчин Р, *овџ* пџџ В, мџл на *овџ* пџт, мџл на *онџ* ВД, у *овџ* сџкак Т, *овџ* мој џнук Кр, *шџџј* је мџро Гр, *шџџј* побџго Лг, *шџџј* џмбар Т, *шџџј* бетџн Гр, *шџџј* мој брџт Ли Т, мој *шџџј* брџт С, *шџџј* крџј Кр, *шџџј* мџмак Т, *шџџј* мој чџвџк ДД, *шџџј* наводџџија С, *шџџј* нџрод Мх, *шџџј* пџџ МО, *шџџј* посџо Лу, *шџџј* рџд Гл, *шџџј* мој свџкар Р, *шџџј* Сџниша М, *шџџј* мој сџн Ло, *шџџј* мој стрџц Го, *шџџј* таџџр Ло, *шџџј* мој тџс ВО, *шџџј* мој џнук Вн, *шџџј* џџк Ба Ли С, бџс *онџ* велики Мх, *онџ* гџзда А, *онџ* дџм Др, и *онџ* крџј Ло, *онџ* лџба Гн, *онџ* превџџџоц Т, кад је *онџ* развџзо Лг, на *онџ* свџт Ос, *онџ* свџтак Кч, *онџ* крџв срп М, *онџ* џџк Т, *онџ* дрџги шџџрц Ли, *мо* џтац Ву Лг, *мо* је свџкар У; *ку* е кџџи Вн, *ку* остџне Ву, па знџш тџ кџ Мх; *нџмџ* А Вр Ло МП Ос П Р С Т, *нџмџ*, сџне Гл С, *нџмџ*, сџџа Са, *нџмџ* такџ МО, *нџмџ* да ме ДД, *нџмџ* ме глџдаш ВО, *нџмџ* да глџдаш С, *нџмџ* да дџш Го, *нџмџ* да се дџлимо Са, *нџмџ* да му дџрате Гл, *нџмџ* да кџжемо В, *нџмџ* да лџжеш Ла Ск, *нџмџ*, мџлим те Вр, *нџмџ* да ме напџдаш Лг, *нџмџ* да се пџњеш Кр, *нџмџ* да седџте Лу, *нџмџ* да се сџкирџш У, *нџмџ* д џдеш Се, *дџ* ми Др, *сџчџва*, Бџже Бд, *чџка* да вџдиш Ву, *чџка* да донџсџм Др, *чџка* дџм у сџбу Лг, *чџка* да обрџшем Мх, *чџка* У, *џџ* Р У, бџбо, *џџџј* пџво Ла, *сџшџј* Су, *скрџј* стџку Гл, *џди* се *сџми* Вн, лџко је бџт стџро, *би* тџ мџџо Ј, тџ мџне *убџј* Гл, *убџј* Ш, *убџ*, Бџже Ск, па тџ је *убџ* Бџже Ву; за *џшшлџрџ* Ло.

На основу изнесеног материјала можемо закључити да се финално *-j* најчешће губи код неких придевских заменица и императива. Обично су то показне заменице *ова(j)*, *ша(j)*, *она(j)* и ретко присвојне *мо(j)*, упитно-односне *ку(j)*. У императиву фреквентно је у облику *немо(j)* и код неких глагола четврте врсте *йи(j)*, *саши(j)*, *скри(j)*, *суми(j)*, *уби(j)*. И завршетак глагола *чекај* подложен је редукцији *чека*, *чек*. Облици типа *да(j)* веома су ретки. У суседним говорима централне Шумадије глаголи четврте врсте су доследно без *j*, а за облике *да(j)*, *не бо(j)* се не би се могло рећи да су чести (Реметић 1985:146).

3.4. Глас *j* добро се чува, али и факултативно губи у медијалној позицији:

1. испред сугласника:

а) *ајде* Го Ла, *ајс* У, *аустиријску* ВО, *аустиријски* Рд, *белџка* В Вн Ло У, *вајка* Ву, *Влајко* Т, *војвода* Р, *војни* ДД, *војник* Р, *војска* В ВО, *гајбе* Вр, *гајтан* Гл, *гајтани* А, *гвојздено* А Ву, *грџе* С, *двајс* Гл Гр ДД Кр Мх Са Т У, *дванајс* Бд Мх У, *девећнајс* Го, *двојка* А У, на *дојку* Ву, *дојшим* Р, *зајмили* Бд, *зајно* Вр Се, *зэйиин* А Бд ВД Вн Гл Гр ДД Др Кр МП П Р Рд Т Ш, *издајник* Ли, *једанајс* Ло М Мх Т, *јајца* ДД, *кајгану* ВД У, *кајмак* А, *кајмак* В Се, *кајсија* ВО МК, *кајсија* ВД Мх, *кајсијаси* Се, *комишјка* Ву, *кујница* Бд, *кујну* Гр Се Т, *лајснѐ* А, *мајка* В Гл Ли МО С У, *мајкало* В, *мајстиор* Бд Лг М Т, *миајло* У, *милџка* Вн У, *најлон* Вр Гл М МП, *иајван* Ба Вн, *иајзи* Мх,²⁹ *иейнајс* А ДД Кр Ло М, *ирајци* Ли Рд Ш, *сабајле* М С, *свирајка* МО, *седамнајс* Кр У, *седамнајс* Т, *случајно* Вр Ск, *снајка* В, *сојка* Вн, *стиаројко* А Др Ли МК МО МП С Се У, *шајно* Др, *црнојка* В Вн Ло У; *кријше* Ло, *ийјше* ВО, *немојше* Бд, *немојше* МП, *немојше* Кр, *очишајше* Ву, *рачунајше* Се, *сидавајше* Бд; *овџини* М;

б) *Балонов* (Бајлонов) У, на *бежаниском* коси С, *вољуска* кола МО, да *Жики* *Сидишићу* С; *зэйин* А Бд ВК ДД Ко Ла Ло Ос Р Ра Са Се Ск, *зэйина* В Кр, на *зэйину* А, на *зэйину* Мх, са *зэйином* Се, *ималирано* Рд, *комба̀ни* (комбајни) Ву, *комишка* В, *комишка* Вн, *комишку* Вн, у *Свила̀нцу* С; *йобийше* Ку, *йойийше* У, *разбийше* Р, *убийше* Гл Ло, *убийше* ме ту Ду; *јџше* У;

2. иза сугласника:

а) *бурјан* ВД, *варја̀ча* А, на *врју* А, *курјак* В Др, *сиешјоше* ВО, *усјају* Го, *Цџрјани* Ли, *Цџрје* У, из *Ора̀шија* ВО, *Ора̀шије* Т У, од *ору̀жја* Ли, *ору̀жје* ДД Ли Ло Р С, *иџре* Кр Са Се Ш, *иџморје* Ос; *Бџеји* Мх П, *ко̀зја* С, *гушчи* Ск, *дѐчи* Би, *ко̀зје* Ба В ВО Кр Ла Ло МК Мх, *иа̀че* Кр, *чо̀вечи* ВО;

б) *ору̀же* Лг, у *на̀руче* В, у *Великом* *Ора̀шу* Т, у *Мѐхулужу* Мл, *Бџеји* Лг Мх, *гушче* месо Ш, *гуче* месо ВО, *џвче* Ба В ВД Вн ВО Го К Кр Ла Ли Ло МК Мх Ос Рд С Са Се Т Ш, *џвче* К, *џвчи* Вн Ло Ш, *илџвче* Ли, *илџвче* Ба Ш, *илџвче* Ли Ло Мх Са; *изџлице* Ли, *инџкције* В, *инџкцију* МП, *некција* Ву, *некцију* Кр Ш.

²⁹ *J* настало антиципацијом ненаглашеног и из наредног слога није тако честа појава у нашем говору, за разлику од стања у Бачкој (И. Поповић 1968:132.3). Иначе ову појаву забележили смо и у Батовцу *иа̀шише* > *иа̀јшише*. Дакле иза наглашеног вокала *a*, а испред струјних *s* и *z* јавља се *j*.

3.5. Интервокално *j* чува се, али и прилично често губи или редукује:

1. Испред вокала предњег реда:

а) *бајем* Ш, *влаијаје* В, *дајем* Ву, *даје* Вн ВО Т, *заједно* ВО, *испраћајеш* Вр, *јаје* А Др Ли Се Су, *листајае* Бд, *најџи* Гл Т, *орајевина* МО, *свилаје* В, *смалаксаје* МО, *снаје* Вн Ву МО С У, *удаје* ВД; *вџе* Ла У, *грџе* ВД Ли М Ш, *иогрџе* Р, *угрџе* А В, *леје* Вн, *леје* У МП, *свеједно* Вн, *сџе* В ВД Ла МО МП, *смејџе* се Ли У, *смџе* Се, *смејемо* се Вн, *стирџе* Бд Гл; *авлије* Бд МО, *акчије* Ли, *ајераџије* Ба, *ајриџије* Т, *бајџерије* ВО, *бије* Кр У, *вићџиџије* Гл, *зајџије* МО, *кајџије* МК Т, *крије* се Бд В, *наџије* Го Т У, *није* М С Т У, *ијџем* Бд Вн Ву Го МО Т У, *ијџе* А, *иодлијеш* Гл Ли, *ракије* А Ву Ла, *раније* Ку, *рањџије* В Го, *сакрије* Са, да се *смџе* МО, *шријес* Гл ДД К Лу У, *убије* ВО Гл Мх Т, *убијен* Ос, от *фамилије* Се, *чистијџе* МК; *Боривоје* Т, *двоје* А ВД Вр МО Су, *милоје* Вн, *моје* Бд Вр Ву Гл Лу Т, *мојег* МО, *иоје* ВО Вр, *ијоје* МО, *ијоје* Су, *своје* С, *соје* А Ли МК, *стијаноје* Вн Ли, *швоје* Лу, *шрдоје* В Ли МО МП Су; *везујем* В Ву Гр Др Лу С Се Ш, *вџрујем* Ос, *дарујем* Ла, *доручкује* Т, *задужујеш* Ск, *згушујем* Др, *изујеш* Ск, *интерџе*сује Т, *наручује* В, *оснује* В Т, *ошкџе* Ла, *иљујеш* Р, *иослујем* МО, *ијебаџује* Т, *иџује* Бд МК, *радује* ВД, *рџуједу* Ку, *савештујеш* Лу, *сарађујеш* С, *снује* ВД, *чујем* К Ку Ла Мх;

гајимо Су, *калајисано* Вн, *комбаји* МО, *мајџицу* У, *ијродаји* Са, *снаји* Ли МО Мх, *Сјајински* бунџр Вр; у *авлији* Бд, *глуџавији* Гр, *грџиџији* Бд, *кајџији* Мх, *кушџији* Гл, у *милиџији* Гр, *млађији* МО, *наводаџији* С, *ијриџији* Т, *иџенџији* ВД, *синџији* Ш, у *Србији* А, *стијарији* Бд МО, *стијарији* Вр Ву Гл Кр Ку М МК Т; *бројџем* Се, *Госиојџина* Би Ку Лу Ск Т, око *Госиојџине* ДД Ос, *Госиојџину* ВО, *Госиојџину* Гл, *двојџица* Вн Т, *дојџили* МО, *иоддоји* А, *кројџим* Мх, *моји* А Гл Мх, *моји* ВО Гл Т У, *мојџим* С, *мојџим* А, *најдојџиш* Гл, *најдојџим* МО, *обојџимо* ВД, *обојџица* Са, *одвојџи* Гл, *ојџишџе* А, *иодји* Гл, *иојџимо* С, *ијрдојџино* Гл Т, *ијрдојџино* ВД Вн К МО, *стијојџи* Би ВД Лг Ск, *шрдојџима* ВД, *шрдојџица* Вн Т, учи *тџе* *Трдојџице* Бд, *шрдојџички* А, *угојџим* ВО, *чојџица* Ву Ос;³⁰

б) *аждаје* Лг, *баје* Го П Ш, *венчаје* Др, *дајем* Ло П Са У, *даје* А Ву ДД Ко Ла Рд Се, *дајемо* А Ву МК Са, *дочекџаеш* Вр, *зајрџаје* Р, *зајшријае* А Ли МК, *свџе знаје* М, *издрџајем* Вн, *исџераје* А Ла, *јаје* Вн Ву Ку МО Р Са, *каје* Ла Ло Р, *лаје* Гр МО У Ш, не *иознајем* А Го Ла, *иознаје* Ку Лг Са, *ијречкаје* Кр, *расџарајџије* Ба, *свилаје* Бд, *свиллаје* Се, *снаје* Го Др Са, *стијаје* Гр, *шрјаје* Вн Вр Ву Лу Ос; *вџе* Вн Ли Су, *грџееш* А Ву Кр МК, *загрџе* П, *изгрџе* Вр Ло, *огрџе* Вн Ла, *угрџемо* Вр Р Су, *сџем* Вр Ву Ку Ла МК С Са Се, *сџемо* А ВД Го ДД Кр Ли Рд Су, *смеје* се Вн, *смеје* МО; *авлије* А ВД, *авлије* Ло, *акчије* Ла Ос, *бежаније* Гл, *бије* Лг Ло, *доџније* Ба, *доџније* В, *вишеклије* Кр, *завије* Ли Са, *здравлије* Вн Кр Ло Ш, *комиџије* Ба, *кријемо* Ло, *круџиџије* Др, *ладније* В, *манџије* ДД, *масније* Ла, *мришавџије* Вн, *није* Ло Са, *оџаклије* Лу, *иодбие* Вр Ло, *иодкрије* А Вр Лг Су, *иодлије* Ли, *иодлије* ВО Т, *ракије* А Ба ДД Ло С, *раније* Гл МК, *рањџије* В ВД МК Са, *чије* Лг, *иџије* Ос; *Блаџоје* У, *Видоје* Лг, *двоје* А Ба В ВД Гл Ло МК МО П, у *кдоје* А ВО Лг, *коџишџија* ВО Ву, *моје* А Вн Вр Ву Го Ко Кр Ла Лг Ло Лу М МП Мх П Р Са Т У Ш, *моје* Бд, *моје* А ВД Гл МО С Су, *обоје* В МП Р, *иоје* ВО Т, *иосџрдо-*

³⁰ Облике с редукованим *j* не наводимо из техничких разлога, а сваки од ових примера може се изговорити и с неслововним *i*.

ени Гр, *йрoе* Гл, *Рaдoе* Вн, *свoе* Ла МК Р Ск Т, *Сйaсoе* Лг, *сйoе* П, *швoе* Ву Ли Лу Са Су, *йрoе* А Гл ДуМО П Ск, *чoек* Т; *бeснyе* Ос, *бoжyићкyе* Ло, *бoлyе* ДД ВО, *вaскрcyемo* Др, *вeзyем* Вн Ла Мх Ли Ос Се Т, *вeзyе* Бд, *вeзyе* А ВО Гл Ко Ку Лг Ло МК МП Р Ск Су У, *вeзyемo* Мл, *вeруем* Вн Ву Гл ДД Др Кр Ло, *вeрyемo* Су, *вeруемo* Вр, *гaрaнтyем* Др К, *глaдyе* Са, *дaрyе* ДД Ли Р Рд, *дaруe* Ш, *дeрyгyе* Ку, *oн дe-сйвyе* Ло, *дopучкyем* А ВД Гр Ла МО Су, *дoшeрyем* Би, *жрyићкyе* Ку, *зaгрaђyеш* А, *зaдужyе* Р Т, *извукyем* Вн Вр МП Ск Су, *йзyе* Лг МО Ск, *иншeрeсyе* Гр Лг, *исйрeсyе* Се, *кoлeдyеш* Ку, *кyе* П, *кyйyем* Ба В ВД Ву Гл Кр Лу М МО ОсР Са Се Т, *лиисyе* Ш, *милyе* Ду, *рyкyе* Ли Р, *рукyе* Се, *caузyе* А, *свaнyе* ВО, *свукyем* Мх, *снyе* Кр, *сйaкyе* Ву Кр Се Су, *увукyе* Су, *ушйилyе* Се, *чyем* А В Вр Гл Го ДД Ко Кр Ла ЛоЛу М МО Мх Р С Ск Су У, *шкoлуем* А ВО Ву Го Лу П У, *шйрйцyе* В;

зaкaлaйшeмo Ш, *јaи* Са, *кaйи* МО, *кaйиш* А Вн Ла Р Ск, *кaйиш* МО П Су, *кa-ишйић* А Вн Ли, *мeшaйцa* ВД, *мeшaйцoм* МК, *дa шpaйшe* Лу, *цaбaйиш* ДД; *блeи* Са, *йaлaлeи* У; *aвлий* Гл МП, *aвлии* В, *aвлии* С, *нa кaйиш* ВД Ку, *у кyйиш* Лг, *милй-циш* Др, *рaкйи* К, *рaкйицy* Лг, *Скaдaрлий* У, *у сйaрудйи* Др, *судйи* Т, *у фaмйлий* Др, *бoгaћий* Бд МО, *бoгaћий* ВД К Ла Ли, *здpaвйи* Ку, *здpaвйий* ВД Р, *кpyйиш* В, *лoшйи* В, *млaћийи* МО, *мoгyићийи* Ли, *нaјyиoсoбњийи* Ву, *йaмeшйиш* Др, *йисмeњийи* Ба, *йoшйeњийи* МК, *йрoшйиш* ВД, *сигурњийи* Ло, *сирoмaшйиш* МО, *слaбйи* В, *сйa-риш* Бд К, *сйaрйи* ВД Вн Вр Ву Гл К Ла Ли Р У, *сйpoжйи* К МК, *чишйиш* С, *Бo-жйи* МО, *чйи* су Ло; *бpoйиш* Кр, *Гoсйoйн* пoс Ш, *Гoсйoйнe* Ли, *Гoсйoйнy* Р, *дoйyа* МК, *кpoй* МХ, *мoи* Го Лг, *oбoйцa* Ла, *oдвoимo* Су, *йoйлo* Вр, *йoиш* Р, *йoиш* Ск, *Пo-ишйиe* А, *йoсйрoимo* МП, *сйoй* Ло, *чaк* и *сйpoйи* МП.

Иaкo смo нaвeли сaмo дeo oбимнoг мaтeриjaлa, мoжeмo рeћи дa сe ј нaјчe-шћe гyби у кoмбинaцији yе.

2. Испред вокала задњег реда:

а) *бajаги* Се, *бajалe* Го, *бajалицa* М, *зajази* ВО, *јajа* А Су, *јajа* А В ВД Др Ку МП Ос Се Ш, *кajалa* Р, *йoкajалa* Ло, *милицajац* Гр, *oдвajам* Ли, *шpaјaлo* Т, *снajа* С, *шурњajа* Су; *грeјaњe* МП, *изгрeјajвa* У, *свaкoјajкo* Вн, *сeјajлa* Ла Ли МО Са Се, *сeјajли* Ба В, *йoсeјajлa* ВД Се, *сeјajлицa* В Ву Ли МК, *нaсмeјajлa* Ла; *aвлийajа* ВД, *aвлийajамa* Ву, *Алиjа* А, *бриjач* Ли, *дoдijалo* Гр, *зaвиjамo* Гл, *змиjа* Су, *Илиjа* Лу, *кaйиjа* ВД, *лиий-ja* Ла Се, *мaйjа* А, *Мaриjа* У, *мaшpиjajлa* А, *oклaгиjа* МК, *oцaклиjа* Се, *йaнaиjа* Бд, *рaкйjа* П Т, *сйaрйjа* МО, *шeйцйjа* Ш, *фиjакep* Бд; зa *Блaгoјa* МО, *бoјajци* Кр, *двoјa* Гр, *мoјa* А Бд В ВО Гл ДД К Ли МО Мх С, *швoјa* Ко, *Сйoјaнa* Т;

мajop Се, *нaсмeјo* Ла, *сeјo* Вр Ос, *рaзвйјo* Т, *свoјoм* МО;

бajy Го, *бaцajy* Го, *бipajy* Т, *вeнчajy* Ку Мх, *врeћajy* Мх, *глeдajy* Т, *дipajy* Гл Мх, *дoчeкajy* ВО, *изрajy* Ли МО, *мeћajy* У, *нaйдajy* Т, *йeвajy* Бд Го К МО Мх, *йр-скаjy* А Гр, *йуцajy* В Мх, *сйaвajy* ВО, *уживajy* Ос, *чeшљajy* В, *ишйajy* А, *йрoмajy* Ск, *шурњajy* МО; *блeјy* У, *вeјy* А, *грeјy* В, *лeјy* Су, *смeјy* А, дa сe *смeјy* В; *aвлийy* Ву Ли, *aвлиy* У, *apмиjy* Су, *биjy* М, *гoсйиjy* Гл, у *Ешoйиjy* ВО, *кaйиjy* ВО Ку С, *кoм-ишйjy* М, *кyишйjy* Се, *Мaриjy* У, *мишйjy* ВД, *мушйeрйjy* Т, *нoкйишйjy* А, *йaриjy* М, *йи-јyчe* Лу, *йиjy* Су, *нaйиjy* Кр, *йoкpиjy* У, *рaкйjy* МО У, *шeйсйjy* В, *yбиjy* ВО Лг, *ушйиjy* А, *фaмйлиjy* Вр; *мoјy* Ву Гл С У, *швoјy* Гл Лу, *сйoјy* Мх; *вeзyјy* ВД Вр Гр Лг МО Се У, *глaдyјy* ВО, *дoчeкyјy* Ло, *кyйyјy* Го Кр Мх, *милyјy* Бд МО, *нeгyјy* Ву, *oргaни-*

зују Гр, *оснју* Т, *ошрју* ВО, *йакују* У, *йијучу* ДД, *радују* се ВД, *саранју* Бд, *сирју*-*ју* Ву, *шрју* Вн, *јушру* ВД ВО, *урѣју* В, *чју* ДД;

б) *грѣали* Ли, *грѣање* Су, *Паншелѣа* Ву, *Пѣаковац* Бд, *сѣали* МК, *сѣалице* Су, *сѣало* се ДД, *йосѣала* ВД, *смѣали* Вн; *авлиа* Кр, *бораниа* Ли, *радиа* Ву, *ракѣа* Вр, *сишњиа* ВД, *срешњиа* МК, *Тувегѣиа* Ло; *мѣа* А Ба Бд ВД ВК Вн ВО Гл ДД Др Ду Ко Кч Ла Ло Лу МО Р Рб Рд С Се Су Ш, *мѣа* К, *швѣа* ВД ВО ДД МО Р С Се, *швѣа* Кч, *кѣа* Се Су, *двѣа* Гн Р К Гр К С, *шрѣа* Гн;

йосѣо Се; *Миддраг* А, *оклогѣом* МК, *йрѣо* МК; *мѣом* бѣби МО, с *мѣом* женом Ло, *мѣом* мајки Бд, *мѣом* свѣкрви Ву, с *мѣом* свѣкрвом В, са *мѣом* ћерком А, у *моѣм* кѣћи Ду;

бѣрау Гл, не *валѣау* М, *вѣйѣау* Т У, *глѣдау* Т, *грабулѣау* Мх, *гѣрѣау* Т, *йграу* ВО Мх, *играу* Т, *имѣау* Са, *коѣау* Са, да се *кошкарѣау* Гр, *кѣвау* Бд, *мѣѣау* Ло, *нашѣрау* М, *ошѣрау* ДД, *йѣвау* Бд ВД МО Мх, *йлиѣвау* МП, *йорѣѣау* А, *йрѣбѣрау* Лг, *йричѣау* ДД Ос Т, *йрскѣау* Гл Са, *йѣцау* А, *разговѣрѣау* М, *расшѣурау* Са, *риѣѣау* М, *свѣрѣау* М, *свѣрау* МО, *сѣвѣау* М, *сѣрѣмау* А Гл Гр МО, *сшрѣлѣау* Лг, *ћѣвкау* МП, *удѣау* Се, *чѣвау* ВД, *шишѣау* ВД, *кѣкаѣћи* Мх; *авлиу* А, *авлиу* Др Ос Р Се Т, *авлиу* Ш, у *бежанѣу* Ш, *боренѣу* Са, *жандомѣриу* Р, *змѣу* Р, *каѣѣу* В ДД Лг Ло П Р, *кирѣу* Са, *костѣѣу* Ба, *крѣу* Ск, *лиѣѣу* Вр Ос, *лиѣѣу* Ли, *наћѣѣу* Др, *нокѣѣу* В Ли, *оклагѣу* Др Ш, *йѣнѣѣу* А Вр Са, *йѣнѣѣу* Ко Т, *йѣнѣу* Ба Ла, *йѣладѣу* МК, *йѣу* Лг Ло Р, *йѣлиу* Р, *йѣлиу* Ск, *йѣларанѣу* (сточна слава) А, *йраѣѣу* Гр, *ракѣу* Ба Вн Вр ДД П Се Ск, *робѣу* Лг М, *сѣкриу* Ло, *сенѣу* МК, *Србѣу* Ли, *ѣбиу* ДД Ос, *фамѣлиу* В, *чѣу* Т, *шѣмѣу* Су; *мѣо* А Бд Го Ду Лг Мх Р У, *свѣо* А Кч Ли, *свѣоу* К, *швѣоу* К Мх Р С, *швѣоу* Кч; *сѣлуу* Т, *рѣшѣуу* Ос.

Губљење интервокалног *ј* прилично је често у позицији *иу*, код присвојних заменица *моа*, *швоа*, *своа*, *моу*, *швоу*, *своу*, *моом*, *швоом*, и у 3.л.пл. презента гл. VI врсте. Наведени облици присвојних заменица уобичајени су у источним говорима штокавског наречја: Биограчићи (Ивић 1978:152), Банатске Хере (Ивић 1958:331, 346/347), Раче Крагујевачке (Р.М. Павловић 1982:35), централној Шумадији (Реметић 1985:149), Жабари (Реметић 1989:271), пожаревачки округ (Милићевић 1876:1077), ћердапска зона (Пецо 1972:197), Ресава (Пецо-Милановић 1968:271), Крагујевачка Лепеница (Вукићевић 1995:97), Левач (Р. Симић 1972:92), Трстеник (Јовић 1968:59), Вучитрн (Елезовић 1932:414, *мѣа*), источна и јужна Србија (Белић 1905:131), Алексиначко Поморавље (Богдановић 1987:91), Заплање (Ј. Марковић 2000:63) итд. Овај ареал продужава се и на банатске говоре (Ивић... 1994:323), где су примери овог (*моа*, *своа*, *двоа*) типа у мањини.

3.6. Секундарно *ј* у медијалној позицији између *ио* није тако често:

а) *бѣјо* ВО Го Ко П У, *добѣјо* ВО, *крѣјо* Бд, *йрѣшѣуријо* У, *авијоном* Ли М, *камѣјон* ДД, *Мѣјодраг* Гр, *милијонѣ* Ос, *милијона* Ко У, *фијѣока* Вн Мх, *фијѣоку* Ш;

б) *био* Лг Ло Р Т, *борѣвио* Ос, *дѣбио* Бд Лу, *добѣио* Би ВО У, *заврѣшио* Гл, *закѣчио* ДД, *намѣслио* Лг, *наѣрѣвио* Гр, *населѣио* Т, *носѣио* ВО, *йрѣвио* Гр Се, *рѣдѣио* Гл, *радио* Мх, *авиѣн* Гр С, *авиѣна* С, *авиѣни* В, *биѣоской* Кр У, *кадѣиѣоницу* МК, *камѣиѣн* У, *милиѣона* ВО Гл Лу, *наилѣн* К С, *радио* (апарат) ВО Гр К Мх Ск Ш, *фиѣока* Ск, *фиѣоке* Вн МК.

3.7. Сонант *j* се јавља на месту следећих гласова:

а) *x*: *аждѝја* М, *лѝја* МК Мх Се СМ Су У, *лѝју* Ли МК, *мѝјала* У, *мѝђија* Би Ли МК П У, два *ораја* Кр Ли, *ораји* Ра, *орајевина* СМ, *ѝрѝја* А Ба Вр Гл Го Кр МК Мх Ос С Су Т Ш, *ѝрѝју* ВД Го Ј Кр Ку Ла Лг МО МП Мх П Са Т У Ш, *смѝја* В, *снѝја* Бд В ВД Гл Др К М МК МП П Са Се Су У Ш, *снѝја* К, *снѝју* Гр Ку П С У, *сѝрѝја* В Вн Ли У, *ѝѝја* вода ВД, *ѝѝјо* ДД, *чѝја* В Ли Ра, *чоѝано* МО.

Код типичних говорника ако се понекад чују ови примери с *x*, они су новијег датума.

б) *и*: Када се неакцентовано *и* нађе иза вокала, мења се у *j*: *дѝђѝим* Р, да *зѝјѝи* Бд, не *јдѝм* Мх, није *кѝј* (< кѝ/о/ и) *сѝд* М Р, уп. и *ѝѝјсѝе* (Батовац, мој материјал), а л и под акцентом: *зѝѝѝај* Мх, *зѝѝѝи* С, *зѝѝѝим* С, од *Микајла* Рд, *Микајловац* Вр Р, из *Микајловца* В, преко *Микајловца* П.

в) *ћ*: *сѝј* (< сад ћеш) да видиш ВД, *нѝј* (нећу) да лажем Мх; а л и и *нѝћ* у води Др, *нѝћ* да те дѝрне У.

г) *ђ*: уп. и *ѝј* (< уђу, уђи) у своју сѝбу Мх; око *Госѝојѝне* Вѝлике ДД, *Госѝојѝна* Би ВК Ку Лу Ск Т, око *Госѝојѝне* ДД Ос, *Госѝојѝну* ВО, *Госѝојѝну* Гл, а л и и: на Вѝлику *Гѝсѝођу* ДД, уочи Мѝле *Гѝсѝође* С, *гѝсѝођа* Вр Лг Ли Мх, *гѝсѝођи* У, *гѝсѝођу* Ло, *гѝсѝођо* В Ла Р У. У лексеми **gospod'a* рефлекс палаталног *d' > j* проширио се из западних говора на исток и ушао у црквене календаре.

На крају можемо закључити да се судбина *j* у нашем говору уклапа у општу слику прилика у источним штокавским говорима, где је овај сонант веома нестабилан у одређеним позицијама.

СОНАНТ *в*

3.8. Овај глас обично има лабиоденталан изговор са slabим трењем. Понекад се он реализује с веома slabим додиром горњих зуба и доње усне: *бѝкове*³¹ Ба, *војѝште* Р, *дѝвек* Го, *жѝиви* Т, *кѝљиво* Ос, *свѝ* Су У, *слѝву* У. У неколико примера забележено је и билабијално *в* (*w*): *крѝwu* ВО, *олѝwку* Р, *ѝродѝwнициу* ВО, *скѝwа* М, *уѝѝѝила* Т, *уѝѝѝе* Р, *уѝѝѝо* Су, *чѝwке* Вн, уп. и *добѝw* ВО, *мѝја крѝw* ВО.

3.9. Овај глас се код именица на *-сѝтво* и *-ѝѝтво* најчешће губи:

богѝсѝто В ВД Мх Ос Ск СМ, *виноградѝрсѝто* Се, *вођѝрсѝто* Ву Се, *двокарсѝто* Ву, *дејѝѝнѝсѝто* Гл, *домаћѝнѝсѝто* Гр Рд С Се Ск, *домаћѝнѝсѝу* Р, *задовѝсѝто* Се, *задовѝсѝта* Би, у *иносѝрѝнѝсѝто* Ла, у *иносѝрѝнѝсѝто* П У, у *кмѝсѝто* Ло, *мангѝѝсѝто* Се, по *мангѝѝсѝу* Вр, по *могѝћсѝу* А, *ѝсѝсѝто* Ло Ос Р, *осѝсѝто* У, *ѝсѝсѝто* Бд Ос, *ѝзнѝсѝто* Кч, *ѝѝѝѝсѝто* Ос, *ѝрѝѝѝѝсѝто* Лг Мх, *раѝѝрѝсѝто* Се, *рачуновѝсѝто* Кр, *рѝѝсѝто* Вн С СМ, *рѝѝсѝто* В Вр Ку Лг Ло Р Са Ск У Ш, *рѝѝсѝто* Бд, у *рѝѝсѝу* Бд, *ѝѝѝѝнѝсѝто* (глупости, иживљавање) С, уп. и *учѝсѝтово* ДД;

дрѝѝѝто А Бд Би Вн Гл Др Ку Лг Лу П Р Рд С Се У, *дрѝѝѝта* Би, з *дрѝѝѝом* А Би, у *дрѝѝѝу* Кр, *заробљѝнѝѝто* Бд К Ку Ос, из *заробљѝнѝѝта* К Ку, у *заробљѝнѝѝу* Ск, по *сѝѝановнѝѝѝу* Ку;

³¹ Овакав изговор приликом скидања грађе с траке бележили смо с *в* у експоненту, а из техничких разлога овде га наводимо уобичајено.

а л и и: *богајиство* Ра, у *виноградарсџу* Вл, *воћарсџу* Вл, о *действијства*³² Ос, у *действију* Ба, *домаћинство* ВО Ра, *искусство* Вр ДД, *књиговдство* Су, *наслѣство* С, *началство* Лг, *оусуство* ДД Ли, *оусуство* Ра, *рђиство* Би ВО Лг Т, из *рђиства* Ра, по *старинсџу* В, у *сџочарсџу* Вл, уп. и *дѣсџуе* Ло, *учѣсџовали* К; *веселашџу* С, *друшџу* Би Ко Ра, з *друшџу*вом МП, *заробљенишџу* ВО Лг.

Слободан Реметић (1985:151) констатује да је губљење *в* у овој позицији готово редовна појава у К-Р, за разлику од стања у Ш-В дијалекту. У неким говорима³³ С-В дијалекта стање је исто као у К-Р, а у другима³⁴ *в* се у наведеним позицијама чува. На основу изложене грађе можемо констатовати да се и наш говор слаже са стањем у К-Р и једном делу С-В дијалекта.

3.10. У трпном придеву глагола VII врсте на *-авији* и у разним облицима имперфектизованих глагола на *-ављати* испред *љ*, које је настало старим јотованњем, факултативно се губи *в*:

а) *најрљена* Су Т, *најрљено* Ла У, *јрљен* ДД, *јрљено* ВД, *ојрљен* ДД, *јосјљена* Ли, *јосјљени* Ло, *јресјљено* У, *сасјљена* ДД Р;

зављају се К, *зављала* се К, *набљо* Т, *набљали* Су, *обљо* Вр, *јонља* Ву, *ојрља* Ло Ш, *ојрља* М, *ојрљао* М, *расјрљам* Ло, *расјрља* Ра, *ујрљаш* ВО, *ујрља* Го, *јоздрљам* Р, *сјљам* Др, *сјља* се Р Рд, *сјљамо* А Ло Рд, *сјљљу* А, *сјљала* Гн, *сјљали* Ку Ли Рд, *осјљам* Р, *осјљаш* У, *осјља* Др Лг, *осјљамо* Го, *осјљо* Кр, *осјљала* Кр, *осјљали* С, *јосјља* Бд, *јосјља* Др, *јосјљамо* С, *јосјљало* Го, *јосјљало* се Мл, *јресјљамо* Вн, *сасјља* Гн Кр, *сасјљамо* Кр, *сасјљамо* Бд, *сасјљау* Ло; уп. и *ушљачи* Лу.

У Ш, месту са становништвом из П-Т дијалекатске области, у трпном придеву глагола *ојравџи* нема јотовања, а губи се и *в*: *ојрљено*.

Цео екавски исток захваћен је овом променом. Ареал видети код Слободана Реметића (1985:152, нап. 417).

б) *јрљено* ВД, *најрљен* Др, *најрљена* Би, *најрљено* Гр М, *најрљене* А, *ојрљена* Вн, *насјљено* Ш, *јрљављена* Бд, *сјљвени* А, *јосјљвен* Ли, *јосјљвена* А, *учајљвени* В, уп. и *јовљеници* В;

обљамо К, *обљо* ДД, *ојрљва* Ву, *јонљва* Ву, *ујрљво* Лу, *злосјљво* МК, *сјљаш* Ск, *сјљва* ВД, *сјљамо* А, *сјљву* МК, *сјљвали* Лу Мх, *сјљвало* Мл, *осјљва* С, *осјљвали* Гр, *осјљвале* С, *јосјљва* Ли, *јресјљамо* Лу, *јрејосјљам* Ву, *јрејосјља* Лу, *сасјљва* МК, уп. и *набљвач* Бд.

Оно се чува и у осталим категоријама с новим, али и са старим јотованњем: *здрљве* В Го М Ос Рд С Т, *здрљва* А Гл Рд У, *јрљеве* В, *јојкрљве* Р; *Борљсављев* Вр Лг Мх Су, *Борљсављев* П, *Владљсављев* Вр, *Војљсављев* Вр Лг Мх Су, *Добрљсављев* Вр Лг, *Драгљсављев* Мх, *Живљсављев* Мх, *Милљсављева* Вр Лг Мх

³² Форме с *в* сређу се и код најстаријих говорника: Ло 1896, Т 1902, Ос 1907, Ко 1908, Су 1910, ДД С 1912, Ли 1917.

³³ Сонант *в* губи се у говору села Жабара (Реметић 1989:271), Чумића (Барјактаревих 1961–2:16; М. Гркових 1967:135–6) и централне Шумадије (Реметић 1985:151).

³⁴ То су говори Раче Крагујевачке (Р. М. Павловић 1982:24) и Церовца (Барјактаревих 1964–5:122).

П Су, Милѡсављеви Мх, Радѡсављев Вр, Радѡсављев Лг, Радѡсављев Мх Су, Свеѡсављев Лг Су, Јакѡвљев Вр Лг П; браѡтовљев Су, зѡтовљев П Су, синовљев Су; кравље Т; дивљаке Ос; живљи Кр, сувљи Ли Ос, здрављија МО П Т, здрављије Ву, здравље Вн Кр Ш, здрављи ВД Гл Р, здрављији Кр Лг Мх П Се Ск, кривљије Се, мршавље Вн, ѡршављије А.

И у следећим облицима глагола на *-аѡи* и *-иваѡи* обавезно се чува *в*: *јавља* се ВД, *ѡријављује* Ву, *уцрвља* У, *ѡцрвљало* С, *ѡрезивљемо* ВО.

Облике са старим јотовањем, али са сачуваном групом *вљ*, Павле Ивић (1994:110–1) тумачи накнадним аналошким васпостављањем, будући да су се такви облици још у XIV веку упрошћавали.

Глагол *благосѡвљаѡи* у нашем говору јавља се с *в* и без њега испред *љ/л*: *благосѡвље* В Ли, *благосѡвљало* Ли; *благосѡвљао* Ј; *благосѡвља* С. Овај глагол иначе показује веома велику фонетску шароликост (в. РСАНУ под *благосѡвљаѡи*).

3.11. Судбина *в* уз сонанте или консонанте различита је у појединим лексемама.

Мало је примера у којима се *в* изгубило испред сонанта: *волѡма* Ли, *заглѡнѡ* МП, *ранѡду* се Лу, *сѡрице* (< соврице < софрице) Го, на ту *сѡрицу* Го. Чешћи су примери у којима *в* остаје уз неки сонант: *ѡвљује* Се, *нѡвлака* А Ли, *ѡвљајимо* Го, *ѡвљајимо* В; *брѡнара* А, *куѡвно* Го, *милосѡвна* С, *наравно* Се, *ѡвна* Р, *ѡслужѡвник* Вн, *ѡслужѡвник* У, у *ѡродѡвницу* Ск, *равник* Ш, *угљѡвно* Го; *врѡнгије* Ба, по *врју* А, *гѡван* В, *сврѡке* ВД; *гѡвана* ВД, *гѡвани* Ш, *кѡрва* Бд, *засѡврѡно* ВД, *ѡбрѡе* Се.

У прилогу *овде* сонант *в* се губи аналошки према *онде*, *ди/де*: *ѡде* В Гр Ду К Ко Лу МК МО Ос Се, *ѡд* ДД Ко Кр Лг Т У, *ѡд* Вн, *ѡдѡ* Ву Ло Мх Су, *ѡдѡ* МК Ос, *ѡдѡна* А Ку Ос Р Т, *ѡдѡнак* Др Кр, уп. и *Мѡѡродан* Се. Губи се и у речима *ѡлѡка* Р, *кѡчег* Вр, *мѡли кочѡшѡћа* Вр, *ѡца* (< овца) У.

Међутим, *в* се испред консонанта чешће не губи: *ѡвде* А Бд Ву Гл Го Ду Ко Ку Ло МО Мх Ос Р С Ск Су, *ѡвдѡ* ВД Вн Вр ДД Ли Ло М МО Мх Ос П С, *ѡвдѡ* Лу С, *ѡвд* Ла Су У, *ѡвдек* Го, *ѡвдена* Ку, *ѡвдѡна* Вр Р, *ѡвденака* В, *ѡвдѡнака* МП С, *ѡвде* Вр, *ѡвде* Вр Кр Лу Ш, *ѡвде* Го Ш, *ѡвди* В ВО Вн Гл МО, *ѡвди* Гл; *мѡшовкиња* МК, *морѡвке* Су, *ѡлѡвка* Др МП, *ѡлѡвке* Ба В ВД Го Ли Ос Су У, *Сѡвка* Ш, *Смедерѡвка* Т, *Сѡвѡвка* Божурѡвка М, *ѡрѡвку* МП, *ѡѡвке* В, *ѡѡвка* ВД Ли МК, *ѡѡвке* ВД Ла; *живѡци* Гр, *краѡшѡвци* В Ск, *мѡгѡвци* Ву, пуноглавци У, *синоѡвци* Су Ш, *ѡвца* П Рд Т, *ѡѡѡ* А Ск, *ѡвцу* Бд Гр Кр Лг У, *ѡѡѡ* А Ба Би ВД ВО Вр Гл Го Гр ДД К Ку Ла Ли Ло Лу МО Ос С Са Су Т; *ѡвче* Мх, *ѡвѡица* Р, *ѡвѡице* Т, *ѡлѡвче* Мх, *ѡлѡвѡи* Су; *ѡѡвѡица* А.

Забележили смо и примере у којима је дошло до једначења по звучности (или обезвучавања у Ш): *ѡѡѡ* С, *ѡѡѡ* ВО Су, *ѡлѡѡке* ВО, *ѡлѡѡке* Гр Су, *њѡѡѡ* сѡн ВО; и се не врѡѡ Ш.

За разлику од стања у централној Шумадији (Реметић 1985:154), у којој се облици типа *ѡде* ретко срећу, у нашој зони они су знатно чешћи, али су веома фреквентни и они с *в*.

3.12. Чешћи су примери образовани од основе *ѡак-* и сл. Обично се то дешава иза сугласника *к* (*ск, ѡк, рк*), *с ц д ѡ*: *ваки С, вака Бд, оваки си онаки си Гр, оваки Ла, овака Ко Лг Лу Се, каки Бд Вн Гл МО Мх Ос Се, кака Вн Гл Лу Су Ш, каке А, ѡака Бд Вн, ѡакѡ МО Ш, ѡаки Бд, ѡакаку А Го К Са, ѡакаке Мх Р, којекаке Бд; црке Ос, у црку Ос Са; брѣска Ос Су, брѣске В Ла МК МО П Р У, брѣску Се, ѡрајска Вн, ѡрајске МК Мх Ш, у ѡрајски Ба, от ѡрајсака Ба, ѡрајска Ли; ројшка В У, ројшке Р У, ројшкица В; сѣ Бд Вн Ла М С Т У, сѡ Ла, сасѡм А, преко нѣба сѡмо сѣне МО; цешѡла Ск, рацешѡла Ск; другѡ да (два) топа Ло, обаде У, обади Ос, дѡгнеш Го, дѡгне М, дѡгли У, одѡгло Гр; у заѡор Вн, у заѡору Ло, ѡѡори Вн, ѡѡорај Вн, мрѡој Вн, цешѡрица Вн.*

Међутим, забележили смо и примере и са сачуваним *в*: *брѣскве Вн Су, бресквѡри Су У; квѡчка Ла МК Р, квѡчке Вн, квѡчку Ск, квѡче Р, вѡче квѡ, квѡ Ба, ѡаква МП, бѡква А, Бѡкве Бд, бѡкве У, нарѡквица А, смѡкве Вн Ли МК Р, ѡѡква Ку, ѡѡкве Ла Ли, ѡѡквице МК Рд Ск Ш, црква Гл Са, у цркву Ос; ѡогвирује Ла, ѡогвири МП, ѡогвири Вн, ѡогвируѡ Вн; цвешѡ Ск, цвешѡју Се, расцвешѡла Ск, цвекла У, цволенике (цеванице) Ск, цврѡани Мх; свѣ Ба Бд ВД Вн Го Гр М МК МП Т У, свѡ Ла, свѡ Бд ВД Т; грѡдвѣ В ДД, грѡдвѡцу МП, згрѡдвѡ А ВД, двѡ (сви пунктови), двѡјка Лу, двѡглед П; мрѡвак В, са мрѡвака Ла, мрѡвац Гл МО, мрѡваца Су, мрѡвѡ кѡбила С, ѡѡѡри Вн, сѡворѡла У, сѡворѡли Р, цешѡриѡк Ли, цешѡрица Вн Р С, цешѡрка Мх, цешѡвор (врста тканог платна) А Ба В, цешѡвѡрац (платно са четири ните) П, цешѡорне А Р С.*

Из наведене грађе видимо да се у неким лексемама *в* факултативно губи (*бреск/в/а, црк/в/а; ц/в/ешѡ; с/в/е; д/в/а, ѡѡ/в/ори, мрѡ/в/а, цешѡ/в/орица*), а у другима се доследно чува (*квѡчка, буква, нарѡквица, смѡква, ѡѡква, цвекла, цволенике, цврѡани, грѡдвѡ, двѡглед, цешѡриѡк*). Такође треба рећи да ни губљење није истог интензитета у свим лексемама. У неким је то чешће (*ваква, ѡаква* и сл.), у другима прилично ретко (*црк/в/а, д/в/а, мрѡ/в/ој*). Сви облици глагола *дигнуѡи* увек су без *в*.

Ако упоредимо ове примере са стањем нпр. у централној Шумадији (Реметић 1985:153), видећемо да се речи *мрѡвац* и *квѡчка* увек изговарају с *в*, *грѡдвѡ* без *в*, а *бресква* и *ројква* двојачко. У нашем говору *грѡдвѡ* и *квѡчка* увек су пак с *в*, *мрѡвац* углавном с *в*, а само једном без њега. *Ројква* је увек без *в*, а *бресква* има двојне облике.

3.13. Интервокално *в* прилично је стабилно у овој позицији, а губљење је факултативно и везано је углавном за одређене лексеме типа *забора/в/иѡи, ѡра/в/иѡи, ѡѡа/в/иѡи; чо/в/ек* и сл.:

а) *заборѡим Гл У, заборѡила Вн Са, да наздрѡим Ла, набѡим Т, ѡраим ВД Ву Рд Ш, ѡраиш Вн Ла, ѡраи Гл Гр Ла Ло Са Се, ѡраимо ДД МО Рд Се Су Ш, ѡраѡ Ос, ѡраѡла Ку Са Се Ш, ѡраѡли Ву У, исѡраѡмо А, најѡраим В Кр Лг Са Су, најѡраиш Р, најѡраи Го МК Т, најѡраимо А ДД Ко МО Р Ск Су Т, најѡраише Ос, најѡраѡла Се, ѡраѡи Ву, ѡраѡмо У, ѡреѡраим Ла, ѡѡѡим Гл Ла Р Се У, ѡѡѡиш Ла, ѡѡѡи ДД Ос, ѡѡѡимо А Вн Ла С Се, ѡѡѡила Ос, ѡѡѡѡимо Ла Ло, ѡреѡѡѡѡимо Ло, сасѡѡимо У; издрѡжаѡмо Ос, са крѡама А, не сѡѡам Р; двѡ крѡе Ку Ос Су; глаѡм*

ило Гр, увишли Бд МП, увишли С, довиши Ку, да се завиши вода Ву, завиши Ло Ш, завишимо Вр, да завишиу Ло, завишали Вр, завишу Ло, иривишиу Ву; кавурма В, чавуру Р, фебрувара В ВД, фебровара Мх; даво Бд;

б) уиџем Ло, уиџе Ву, уиџемо Вн Лг Ло, уиџу Вр, уиџу МО, уиџо Т, уишо Бд, уишо Ос, уишла ДД, уишла С, уишли Р; јануар Бд, фебруар МП, фебруара А, у фебруару ВО; каурму ДД, каурму Ш, кауч Бд Ла МО Се У, кауча Г л Гр, иаук В У, иаун В Вн У, иаучина ДД, иаунница У, снау Вн; браон Ос, наора Кр, насирџово Р, иаоци К, раоник К, раоник С У; мџови Вн У; тип брао (2.42.1а).

2. Обично у хијату у иницијалној позицији факултативно се развија протетичко *в*:

а) *вурда*³⁵ Го Р, *војишиџе* (део руде ближи јарму) Р, и *вџремо* МО, да *вџеиш* Са, да *вџзме* МО;

б) по *авлиш* В, по *авлији* Лу, у *авлиш* С, у *авлији* А, у *авлиу* Са, у *авлију* А Бд, у *авлију* Мх, у *авлију* Р С, у *авлиу* Ос Р, у *авлиу* А, у *авлију* Ло Ос У.

3. Обично иза вокала *а*, а испред сугласника факултативно се јавља *-в-*:

а) *авгуси* ВД, *авгусиа* ВО Вр Ву, *авиомаиџске* Вр; уп. и *ифио* С;

б) *аугусиу* Ба, *Аусирију* М, *аушџбус* Бд, *аушџбус* ВД Го МП, *аушџбус* Ку Мх, *аушџбуси* У, *аушџбус* А Бд ДД Се, *аушџбуси* У, *аушџоуш* Вр Лу, *аушџоуш* Су, *Чаушџевски* Се.

4. У финалној позицији иза дугосилазног акцента обавезно се јавља *-в-*: *ашџв*³⁶ Ш, *бирџв* Т, *лоиџв* Ли, *сакџв* Се; *кав* (< *каво*) А МО Ос.

5. Сонант *в* се јавља уместо следећих гласова:

а) *б*: *зашџвила* Ли, не *иџвим* Ли;

б) *ј*: *овишиџе* А, *свираџва* Ск, у *свираџву* М, *свираџвицу* Ск, *шурџава* Се, *дџивала* А, *убиџво* Ло;

в) *х*: *буџа* Су, *глуџв* Вр, *глуџа* В, *глуџво* Ш, *оглуџви* М, *дуџа* Го П У, *дуџу* В, *дуџај* Го, *иџродуџа* МК, *дуџан* Вн, *куџам* Др Се У Ш, *куџа* Го, *куџамо* Мх Су, *куџвала* В, *куџвана* У, *куџварица* Вн, *скуџа* Ла М, *скуџамо* Рд, *муџвар* Вр МК МП, *муџве* Су, *иасиџуџв* Вн, *суџво* М, *суџво* блаџо Т, *суџви* Ла, *суџве* Ла Ш.

На крају можемо закључити да и *в* као и *ј* има лабаву артикулацију и да испада у одређеном окружењу, али се у том истом контексту јавља да би се избегао хијат.

СУГЛАСНИК Ф

3.15. Примери које ћемо изложити показују да је овај глас веома присутан у говору наших информатора и то нарочито у посуђеницама:

³⁵ Ова реч, обично без *в-*, јавља се на Карпатима и Балкану, где је доспела посредством румунских пастира (в. *urda* у ЕРХСЈ).

³⁶ Ова реч је мађаризам *ásó* као и *loró* (РСР). Примери овог типа не уклапају се у наш морфолошки систем те добијају, вероватно, према облицима множине (*ашџови*, *лоиџови*) једно *в*, чиме се у потпуности изједначавају с именицама м.р. на нулту морфему испред које је консонант, уп. *гџлов* Вн. Тим путем су кренуле и посуђенице из западних језика (*бирџв*, *сакџв*).

а) *фа́брика* Ву Р, ис *фа́брике* ВО Ву Кр, *фа́брику* ДД Ла Ос, у *фа́брики* Гл, *фа́брични* ДД Ли, *фазáн* Ли, *фазáна* МП, *фазáни* ВД К Кр МО Мх Ос П Се Ск Су Ш, *фазáнке* Кр Ли Ос, *фазанéрија* Ск, *фа́јџа* (врста) Р, *фа́јду* (корист) С, *факултѐт* ВО, *факуиѐт* В Вр Ло Су, *фа́ли* (недостаје) Др Кр Ли Мх Ос Р Т, *не фали* Бд, не *фа́ли* Гл ДД, *фа́лило* А ВК ДД Ла Се Ск, *фамíлија* А Вн ВО Ву Гл Гр ДД К Ли Ос Са Се Ск Т У Ш, *фамíлија* Бн Лу У, ис *фамíлие* Ло Ос, от *фамíлије* С Се, *фамíлију* Вн Ву Др Кр Ла Мх Р Су, *фамíлиу* В, *фа́рба* А В Ву Гл Др Ку, *фа́рбу* Ба Вн Др, *фа́рбом* Ли Мх Се, *фа́рбамо* А Вн Ву Кр Ло Р Рд Са Т Ш, *фа́рбау* ВД, *фа́рба́ла* Ос, *фа́рбала* ВД Ла, *фа́рбало* се Ос МП, *фа́рбали* Ба, *фа́рбали* Бд Рд, *фе́бруар* В Вн МП, *фе́бруара* А ВО МК, *фе́брувара* ДД, *фе́бровара* Мх, *фе́дерчић* А, *фе́њер* В Мх П Р, *фергусóн* Гр, *Фердинáнић* Ло, *Фердинáнд* Т, *Фердинáниша* Ли, не *ферма́* Ву Р, *фе́рмен* (извезен гајтан) Ли, *фе́с* Ба Бд Гл Др Кр Ли Мх Р Се Ск У, *фидáн* (шибљика) Ш, *физички* С, *фија́кер* Бд В ВД Вр Гл Лг Ло МК П Ш, *фија́кери* Ли МК, *фија́кери* Бд Вн Р, *фијóка* В Мх, *фиóка* Ск, *фијóке* Вн, *фијóку* Ш, у *фијóки* Др, *фикс* лідери (врста опанчића) Вн, *фикуси* МК, *фíл* Др, *фíлујем* Се Др, *Фíлија* Ла, *Фíлијóвић* Ли, *фíлмови* А Лу, *филокéра* А, *фíлтeр* Ск, *фíн* С, *фíни* Гр Лг МП Ос С У, *фíно* Бд Вр Ву Гл Го Гр Кр Ла М Мх Ск У Ш, *фирáнга* Ли МК, *фирáнге* Ск, *фитíиљ* Мх Р, *фифирóне* У, *фланéни* У, *фла́ша* Ли Ло С Се, *фла́ше* А Вн Ку Ло МП Мх С Се Т У Ш, *фла́шице* Бд Т, *флэ́ке* Гл Ос, *флэ́каво* МК, *фóнд* Ву, *фóре* П, *фóрму* А, *формíра* Вр, *фои́еље* Ли П, *фра́ј* Др Ло Р, *фра́каду* У, *Францýзи* ВО, *Фра́нцуску* Ли, *Фра́ња* Бд ДД Ли Ло У, *фрэ́зу* А Ку Ла Су, *фрезíраду* В, *фрэ́ске* Мх, *фрй́жидер* В Кр Мх Са, *фрй́жидер* МО, *фрízерка* Ла, *фркéић* Ла МК, *фр́лиш* Ш, *фрóнић* Бд ВО Др К Ко Ли Ло Лу МО Ос Т, *фрóнцле* П, *фрш́аљ* А Др, *фрўлу* Ку, *фруш́ишук* Су, *фудбал* Ву Ли МП, *фудбалéр* Ли, *фў́каре* Бд, *фў́кса* Бд, *фў́л* Ск, *фў́нкције* ВО Кр, *фурўна* Вн Ли Т У, *фурўне* А В Кр Ла Ск Су, *фурўну* А В ВО Гр Ј Ко Кч Ло МК Су Т У, *форўну* Ко Се, у *фў́шере* (део прозора у који иду коланике) Ло;

асфалíт Гл, *асфалíт* А Ву, *асфалíт* Гл Су, *асфалíтíрани* Кр, *афежéјке* Су, *грамофóн* Лг, *грáмофон* Мх, *гула́нфери* Ш, *Дафíни* Бд Вр, *зафр́кавају* К, *зафр́кни* К, *зафр́кно* Гр, *и́нфарк* Се, *јeфíтíйка* А, *јeфíтíина*³⁷ В ДД Ш, *јeфíтíино* Ли МО Ос Су, *јeфíтíино* Вр, *јeфíтíино* Вн Ск, *јeфíтíинíја* Гл, *јeфíтíинíје* Др Ку Ли, *Јeфíтíића* С, *кади́фу* ДД, *кадифéне* Ли, *кара́нфал* ВД, *кара́нфил* МК, *карфиóл* Мх, *ка́фа* Вн Ву Ли МО Мх, *ка́фа* Р, *ка́фу* В ВД Вн Го Др Ко Кр МО МП Мх Р У, *ка́фу* ВО Ли Ло, *кафеи́ина* Ли, *кафеи́ија* ДД С, *кафи́ћи* Мх, *кафа́на* ВО ДД Кр Ку Ла Ло Мх Т У Ш, *кафа́на* К, ис *кафа́не* Гл Ос Т Ск, у *кафа́ну* Вн ВО Ву Ло МК МП Т, у *кафа́ну* Бд, у *кафа́ну* К Лу, по *кафа́ни* Бд, у *кафа́ни* С, по *кафана* Са Т, *кафани́ца* Ку, *кафуи́еић* (< факултети) Ву, *кла́мфе* А, *коферéнција* ВО С, *кóнферан* стáн У, *конфíсковали* Ли, *консифíкују* К, *кофíскуе* Ло, *кóфа* СМ Т, *кóфе* Ла МП Рд, *кóфу* А Ву Се Ск Су, са *кóфама* Бд, *кóфице* МК, *кóфчак* Ла, *крóфне* Ло, *кў́фер* ДД У, *кў́фери* Кр, *ли́фíт* У, *лў́фíт* Ли Р, *луфíтíира* Т У, *на́фору* Ла, *на́фíта* У, *офансíва* Др, *офанзíви* Бд, *офанзивне* Р, да с *офíрам* Др Мх, *офи́цир* Бд, *офи́цир* Вн ВО Вр Ву К Ко Кр Лг Ло Мх П Се Т У, *офеи́р* Ш,, *офи́цири* Кр Ло С, *офи́цира* Р, *офи́цирка*

³⁷ Ова лексема је посуђеница из грчког језика у којем се јавља с *φ φηρός* „јетин“.

а л и и: *ва̀ла* Бѡгу А ВД Го ДД Кр Кч Се, *ва̀ла* Бѡгу Бд, *не да се ва̀лим* С, *ва̀лу* Бд, *ва̀лиле* Бд, *он се иова̀лио* Т; *ва̀йтаи* МК Ос С, *ва̀йта* Би В Ку Ли Лу Мх Ос П У Ш, *ва̀йтамо* ВО Др, *ва̀йтају* ВО К Р Ш, *да ва̀йтау* Ло Т, *ва̀йту* се А, *ва̀йту* Лг, *не ва̀йтаду* Р, *ва̀йтај* А Ос, *ва̀йтао* Р, *ва̀йто* М, *ва̀йтала* Го Лу, *ва̀йтали* А Вр Ли, *ва̀йтана* Ш, *ва̀ћа* А, *на дова̀й* ДД, *дова̀йиши* В, *дова̀йи* Вн, Лг У, *дова̀йту* Рд, *дова̀йту* Бд, *дова̀йтио* К Кр, *дова̀йтила* У, *да зава̀йтим* Лг Су, *зава̀ћа* Се, *зава̀ћај* Др, *нава̀йта* А Вр, *нава̀йтау* Т, *обава̀йиши* А, *обува̀йту* Вн, *иова̀йта* Вр, *иова̀йтају* Гл, *иова̀йтали* Ли, *и́рева̀йтим* Су, *и́рева̀йтила* В У Ш, *и́рева̀йћа* МО, *ува̀йтим* А Ба Би В Вн ВО Вр Гл Го ДД Др К Ко Кр Ла МО МП Ос С Ск Т У, *ува̀йти* се МО У *ува̀йтимо* В Ку МО Рд Су Т, *ува̀йту* Бд, *ува̀йту* А ВД Др Мх П, *ува̀йтише* Др, *ува̀йтио* Би ДД С Са У, *ува̀йтио* Т, *ува̀йтила* Мх П, *ува̀йтила* Т, *ува̀йтили* Вр, *ува̀йтили* В Ву Др С Ш, *ува̀йтили* Ло, *што су се ва̀йтили* Ос, *ува̀ћен* А, *не сва̀йта* ДД, *сва̀йто* Лу, *сва̀ћо* Лу, *сва̀йтила* С Ск, *сва̀йтили* ДД; *ва̀й* А, *ва̀йѡви* Т, *двѡна̀јс ва̀йи* Су.

Ова промена је типична у севернијим екавским говорима. Прецизан ареал и покушај објашњења ове појаве в. код П. Ивића ... 1994:348. Мислимо да овако велик број примера с *в* сугерише да је промена ишла овим путем *хв > в*, а не *хв > хф > фф > ф > в*.

б) *й*: *Шѡйѡтар* ВД, *Шѡйѡтер* Ла, *Шѡйѡтари* Ло Ос Р СМ, а л и и: *Шѡйѡтар* Р, *Шѡйѡтари* Ос П, *Шѡйѡтарима* Кр, *иѡйѡтарски* Р; уп. и *коѡча* (< *копча*) ВД, *закоѡча̀м* ВД.

Наведени облици настали су дисимилацијом сугласника, а потом једначењем по звучности (-*йй*- > -*вй*- > -*фй*-; -*йч*- > -*вч*- > -*фч*-).

в) *в*: *Фѡљан* (< Виљем) ДД; *а̀фѡ* С, *о̀фѡ* ВО Су, *о̀ло̀фѡ* ВО, *ѝло̀фѡ* Гр Су, *њего̀ф* сѡн ВО, *исѡѡкише* (плочу на шпорету) Т; и се не *врѡа̀ф* Ш.

Већина примера под в) могу се тумачити једначењем по звучности, последњи обезвучавањем финалног гласа, а први хиперкорекцијом (*Фѡљан*).

3.18. На крају анализе материјала о судбини гласа *ф*, можемо сасвим поуздану, на основу великог броја примера, закључити да је овај глас обезбедио своју фонолошку индивидуалност у нашим говорима. Међутим, старије позајмљенице сугеришу да тако није било раније, будући да је у њима углавном замењиван с *в* или ређе с *й* и *к*. спорадични су примери секундарног појављивања *ф*, обично преко *в*. Ареал чувања *ф* или његове замене с *в* и *й* у штокавским говорима в. код Ивић 1991:84–87 и Реметића 1985:159.

СУГЛАСНИК Х

3.19. Овај сугласник углавном је уклоњен из фонолошког система наших говора. Губи се у свим позицијама:

1. На почетку речи и испред вокала и консонаната губи се *х*:

а̀ј Гл Гр Т, *а̀јде* ВД ВО Го Гр ДД Др Ко Кр Ку Ла Ли Ло Лу М МП Мх П Р С Са У Ш, *а̀јдѡк* Би, *а̀јдѡк* В Вр Ло, *а̀јдѡци* Ду Кр, *а̀јдѡка̀* Ло, *нек му је а̀ла̀л* Мх, *а̀ла̀л ти вѐра* Ск У, *а̀лва* Вр, *а̀љина* Лг Ли Мх Ос С Са Се У Ш, *а̀йс* Ку Ли, *из а̀йсе* Ло, *у а̀йсу* Лг, *а̀йсѡну* ДД, *армуѡника* М Ос С, *армуѡнике* Ли, *армуѡнике* Р, *армуѡника̀ш* ДД

Лг У, *ārijiја* Ли, *ārijiја* Ла, *ārijiје* Вн Др С Т, *ārijiје* Ла, *ārijiју* Су Т, *ārijiју* ДД Се У Ш, *āiар* Вр Лу Се У, *ēј* У, *ēклaм* Ла У, *ēклaлa* Ло Рд, *ēклaње* МК, *ēкiар* Бд Би ВО Вр Ву Гл Гр Ду Ј К Ко Ла Лг МП П Р С, (пѣт) *иъада* Бд В ВД Гр ДД К Кр Ла М Ос С Ск Су, *иъадърка* У, *лād* Кр Ло Лу МО Са Ск Су, по *лāдовима* А Др, *лāдовина* Кр Р Се, у *лāдовину* Гл П Рд Су У, *лāдна* А Бд Вр Го С Се, *лāдну* А Ба В ВК Ву Гл Ду Кр Лу М Мх С У Ш, *лāдњак* А Ла Ш, *лāдњак* Вр Ск, *лѣба* А Бд В ВД Вн ВО Ву Гл Го ДД Др Ко Кр Ку Лг Ло МК МО Мх П С Се Су Т У Ш, *лѣб* В ДД У, *лѣбац* Др Кч, *ода* В Ј Кр Рд, *оди* Го У, *оклицу* Ли, *оћу* Др К С, *оћу* Вн ВО Гл Ла МО Мх Се Су Т У, *оће* Бд Би ВД ВО Вр Ву Гл Го Гр К Ко Кр Ку Ли Ло Лу М МО Мх Ос С Се Ск Т У, *рāmљем* С, *рāна* Ко Кр Кч МО, *рāну* А ДД Др Кр Лг М П Р С Су У, *рāнилице* Са, *рāнишељ* У, *рањāч* Р, *рāним* Бд Гл Др Ду К Кр Ку Ла Лу МО Мх Р Рд С Са Ск Су Т У, *рāнили* ВД ВО Вр Ло, *рāнили* С Су, *Ранислав* Бд, *рāс* Вн Вр Ку Са Ш, *рāсiј* У, *рāсiјовина* Ку, *рāсiјовина* Су, *рѣн* Ос Р Се, *штā шѣдо* Др, *шѣо* Ба Бд В ВО Го Др Ј К Ко М Р Рд Се Ск Т У Ш, *кад укну вѣтар* ДД, *укнiло* ДД, *укће* А, *укћу* Су, *учем* Лг, *учи* Ло.

Присутни су и примери без секундарног х: *аждāја* М, од *аждāе* Лг, *āле* Бд, *āмбар* Вн Ли МК С Т, из *āмбара* К У, *āмови* А Бд, *āмове* Ло Се, *омица* А, *омāк* Вн, *омица* Вн К, *омицу* Т Ш, *рђав* Др.

2. Све медијалне позиције погодују губљењу гласа х:

а) уз сугласник: *Арāнђо* Лг ДД Се, *Арāнђео* Го, *Арāнђел* Ск, светi *Рāнђел* Кр, *Арāнђела* Кр Лг Ли Ву М Ос Р, светoг *Рāнђела* Вр Го, *Виљен* Бд, на *врџу* Гн, *врoви* Вн, *дўне* А, *дўну* Би, *задўне* ВК, *задўнеду* Вр, *залāди* Др Ку Ли, *олāди* Вн МК Рд У, да не *оладни* Су, *ирѣладе* Ву, *ирѣладио* Са, *разлāди* ВО, *кожўчић* Ли, *Маннiја* јарўга Бд, *мāне* Лг, и он *мāну* Лг, *мāнуо* К, *маннiцу* С, *мāницу* Гл, *замāне* Су, *марāма* В Вн Кр Ли Р Рд Ш, *марāмицу* Ву, *нарāним* Вн ВО Гл Др Ј Кр Ос С Су Т У, *нарāни* Бд, *урāнири* М *урāњено* Т, *ишнiје* ВО Ла, *сāрана* ВД Кр М Р С Се, *сарāни* се Бд Др Ко Мх Са Ш, *сарāнили* Ду, *сарāњен* В ВО Гл ДД Кр Лг МО С, *швoр* Ос Се, *швoрови* К, *шнiреиј* А В Гр Ку Ла Ли МП Ос Р У Ш;

б) И у аорисном наставку бележимо губљење х: *виoдомо* Кч У, ал *добiмо* Кч, *дoђомо* С, *дoђомо* ВК, *идoмо* У, *изиђомо* Ло, *увиђомо* Ло, *крѣшомо* ВК, *седѣмо* Кч, кат ми *иоглѣdomo* Ло, јў, Ангелина, ми *иошрошомо* паприку Мх, *иочѣмо* Бд, сā та-ман *шнiгомо* Мх.

в) у интервокалској позицији: *виoр* С, *Влāине* Кр, *грѣшiа* Ј, *грѣшiа* Ра СМ, сўнце латi на *зāод* Лг, *мāовина* Ли, *мāом* Се, *меанцiја* Ву, *мѣови* Ра, у *мѣове* Мл, *Миāјло* У, о *Миoљдану* В, *очуа* Т, *иoāбала* Рб, *иoāраш* Р, *иoдарају* Мл, у *иoодiма* Ба, на *иoоду* Ј, *иoооде* С, *иoоде* Бд Ку, *иoођани* Ј Ку С Ш, *иoођани* Бд МО, *иoођани* Ла Су, *иpоодaш* Кр, *иpоодaу* Ву, *снāа* Бд, *снā* Ј Ра, *снāе* Го Са, *снāу* Бд Вн МО Мх Р С, *снāо* Ла С, *сoе* Р, *Сiаински* бунāр Вр, *сiаилук* Ос, *насiрāово* Р, *иpбўа* Ш, *јайсили* Бд, *јо* Вн;

г) Нормално, кад се примарно х изгубило, не јавља се ни секундарно: *бешика* Вн, *грāор* МК, *грāорке* У, *иорoвāли* се Вн, *рeў* се Ра, *иорвѣмо* Ра, *орвў* се СМ, *орвѣмо* се СМ.

3. На крају речи такође се губи х. Грађу ћемо разврстати према врстама речи:

Вла П, на *вр* Кч Ли У, *гра* А, *кожу* А Ба В Вл Ли МК Су, *ма* Ко Ло Ло Рд, на *ма* Ду П, у *та ма* ВК, *ора* Рб, *очу* МК Т, *иди* *йазу* Бд, пот *йазу* В, *сир*а Го Гр Ли Мх П Р У Ш, *сир*а Бд Би Вн Вр Гл ДД Ду Кр Лг М МО Р Рд С Са Ск У, *сир*бу С Ш; *сир*ома А ВД Вн Ву Гл Гр ДД Кр Ла Ли Лу П Р С Са Се Су У Ш, *сир*ома МО, *сир*ома Т; *њи* А Би В ВД Вн ВО Вр Ву Го Гр ДД Др К Ко Кр Лг Ло Лу М МО МП Мх Ос П Рд С Са Се Су У Ш; да и развучеш А, *та*мо и *одне*гује Би, па и *води* Гл, *ја* и *мр*зим да *ји* јем Го, *ка*ко и *ви*чу Го, *по*лак и *оста*ло Гр, *се*стре и *ра*ну Др, *ће* да и *по*бију Кр, да и *те*рам Лу, *не*ка и М, *й*ма и Мх, *ч*вѣо сам и Т, *ова*ко *ји* *окре*нем Мх, *пи*та *ји* *по*п Мх, *по*сле и *по*кѹпе П, *ка*д и *стр*ѣљали С, да *ји* не *посто*ји на *ку*гли У, *о*ко *йи* ма-*ши*на ДД, *йи* *дв*анајз година Лу, од *ди*и *на*ши Бд; *ка*д *ја* *ви*до Ко С Т, не *ви*до Др, *да*до Мх, *ја* се *ди*го А Др МО, *ка*д *ја* *до*хо ДД Лу Мх С, *јед*ва *до*хо Ск, *ја* *за*узе У, и *ја* *ид*о, *ид*о Т, и *о*ма *из*ахо А, *ја* *из*ихо Ло С, *ја* се *обу*ко Др, а *ја* *по*глѣда ДД Лг У, и *ја* *се*до Бд, *ја* се *се*иши Ко М, *ја* *уи*хо Ло С, *уи*адо *ја* Лу Р, *ка*ко *чу* Лу, *ја* *би*, *не* *би* *ја* (сви пунктови); *до*ма Ба Би ВО Гл Кр Лг Ло Лу Мх П Рд С Ск Т У Ш, *о*ма А Бд Би В Вн Вр Ву Гл Го ДД Др Ко Кр Ку Ла Ли Ло Лу М МО МП Мх Ос П р Рд С Са Се Су Т У, *о*мо П.

3.20. Ређи су примери појављивања гласа х :

1. Срећемо га у иницијалној позицији углавном испред акцентованог вокала³⁸ или *р*:

а) *ха*, е, па *са*д Т, *ха*јде Ку Лг, кот *ха*јдук Вѣлка ВО, *ха*јдѹк Ду Ли, *ха*јдѹчка Ли, *ха*љина МО, *ха*мбург (врста грожђа) Лг, *ха*мбурка Ла МП, *ха*мбурку Ву, *Вла*дички *Ха*н Р, *хар*амбаша Ли, *хар*моника ВД, *хар*муника Ба Ла Мх, *хар*мунѹку ВО С, *ха*рѹије Вр, *ха*йтар У, *хе*, али, шта се *де*сило Т, *хе*клам ВД Гр Се У, *хе*кѹтар Вр Ј МК, *хе*рѹ В Др, *Хер*цеговац Ли, *хи*бридни Вр *хи*љаде ВО, *хи*љаде С, *хи*љаду Т, *хи*-*и*одрум С, *Хи*лѹер В ВО, *Хи*лѹера К, *хи*тина помоћ Бд Ко, под *хи*тино Мх, *х*одник ВК Вн Р Т Су К, *х*оѹлица Ра, *х*ор С, *х*ошел Ву Се, *х*оћу Т, *х*оће ВО У, *х*умано Т;

б) *хра*бар С, *хра*на СМ, *хра*не ВО, *хра*њаѹи С, *хра*сти А ВО, *хра*стиѹва Се, *Хр*вајт Др, *хра*стиѹвина Мл, *Хр*вајтима Ла, *Хр*вајтица Ла, ис *Хр*вајтске МП, *Хр*и-*сти*ос Вн ДД Ли, *Хр*истио се рѹди Мл, *Хр*истиа Ку Лг Лу, *Хр*истиѹви мѹка МО, *хри*-*ши*ћани Др, *хри*шићани Ли, *хри*шићанску Бд, *хри*шићанску С, уп. и у *хл*ад Рб, *хл*ѣб ВО, *хл*ѣба У, *хл*ѣбова Гн.

в) Забележено је и неколико примера јављања секундарног х³⁹ у иницијалној позицији: *ха*мин Ву, *хе*шо такѹ Ск, *хи* ми исто такѹ Вн, *х*одма Лг, *хово*лѹку рњагу Р. У овим примерима не би требало гледати тенденцију к уклањању иницијалних вокала као што је то случај с оним говорима у којима х има статус фонеме (Реметић 1985:169, нап.455).

³⁸ Ово је позиција у којој се х факултативно јавља и у говорима србијанског, румунског и мађарског Баната, у Госпођинцима, али и другим германским и романским језицима (Ивић ... 1994:334–336 и 341–342).

³⁹ Овај глас ипак нема фрикацију, него се своди на аспирацију, коју би требало бележити издигнутим х или апострофом, али из техничких разлога то не чинимо.

2. И медијална позиција погодује јављању гласа *x*:

а) *алкохолџичар* Ла, *ауџиомеханиџчара* Гл, *Духови* Ку, до *Духова* Мх, *духовнице* Ј, *Захарије* Су, у *кухињи* Мх, *махом* Вр Кр Рд Т, *механа* У, *механичке* К, *Михајла* Ли, *Михајловац* Вр Ск, у *Михајловцу* ДД, *парохија* Се, да *похађа* Гл, *предохијри* Ку, *Управи* *прихода* Ло, *сџраха* ВО, *узјахо* Ли, са *Чехињу* П;

б) *врхунац* ДД Т, *захвалиш* Гл, *захваљуе* МП, *захваџа* ВО, *захваџиш* ДД, *захџева* Гр, *захџевали* Се, *охлади* С, *Охрид* Р, *похвалницу* В, *прихваџи* Ба, *прихваџио* РБ, *прихваџиш* Мх С, *прихваџиш* Ск, *прихваџиу* А, *прихвађали* Ли, пре *приходног* времена Мх, у *Прехрану* Ла, на *сахрану* В ВО Ку РБ, *сакрану* Рд Су.

3. Најмањи је број примера у којима се јавља *x* на крају речи: *ах* М, *џх* М, *џх* Т, *брџх* М, *ваздух* Ба МК М Мх, *дџх* С, *сџрах* Др, код *њиџх* М.

На крају овог прегледа примера у којима се јавља *x* тешко је издвојити семантички круг лексема у којима је оно најчешће. Такође можемо рећи да су ови примери забележени и од најстаријих информатора, уп. М 1897, Лг 1902, Т 1902, ВО 1908, Ву 1910, МО 1912 итд., што нам сведочи да овај процес није скорашњег датума у нашим говорима. Јављање гласа *x* свакако је резултат утицаја школе, мас-медија и цркве (*Христос*, *хришћани*, *дух*, *Духови*, *сакрана*).

3.21. Уместо изгубљеног *x*, најчешће да би се избегао хијат, јављају се следећи гласови:

а) в (в.3.14.5.в): *бачвана*⁴⁰ (< бачхахана < бахчахана) Вр, *бачвана* Ос, *бачване* Вр, до *бачванџ* К, на *бачвану* К, имао *бачвану* Са, *бачванице* Вр, *бува* Бд Су, *глува* В Ш, *глувонџ* Др, *глувонџа* Ло, *дуван* Бд, *дуван* Вн Вр Лг Ло Р У, о *дувана* Лг П С, *дува* ВК Го Ло У, *дуву* В, *дувај* Вр Го, *дуво* Вр, *задувам* се МО, *надувам* МК, *надувен* К, *надувена* Су, *надувена* Ко, *ионадувају* Ла, *продува* А МК, *кожџве* РБ, *кожџвар* Мх, *кувам* Бд Др Лу МО У Ш, *кува* А Гл Го Ко М Мх Рд Т, *кувамо* ВД Кр МО Мх С Са, *кувају* Го Мх, *кувау* Бд, *куво* ВО Гр Лг, *кувала* В Кр МО Мх Ос Ск, *кувано* Ла Лу Рд Са У, *кувари* Ло, *куварица* Вн Се, *марву*⁴¹ Р, са *марвом* Се, *муве* В Су, *мувар* Вр Ву Ду МК МП Р С Се, код *очува* МК П Т, *иасџува* Рд, *проводдо* Ву, *руво* Ра, *снава* Р, *снаву* Ду М МО П, *сува* Вр Ко, *суву* Бд, *суву* М Ос Су, *суве* А, *суве* В Вн Ла, *суви* Ла Рд, *суво* Бд Вн Ву М Ос, *суво* бла̀то Т, *суво̀до* Вр, *сува̀ри* (њи́ве) Бд, у *суво̀ши* ДД, *уво* А Вр Ли Ло С Се Ск. Аналогијом са овим облицима добијени су и примери са финалним *в*: *глув* Вр Ли, *очув* МК Т, *иасџув* Вн Рд, *иасџув* Ду, *сџрав* Бд, *сув* Мх.

На крају овог прегледа можемо констатовати да је промена *в* < *x* чешћа у медијалној позицији и то обично иза вокала у, што је свакако условљено артикулацијом ових гласова.

б) *ј*: *Влајина* Ло, *Влајна* Са, *кујна* Ли Рд Ш, *кујна* Ск, *кујне* А, *кујну* Гр Ку С Т, у *кујни* Др, *кујница* Ву, *мајала* У, *Мијаиловић* Ву, *ораји* Ра, *ораја* Кч, *уроја* А Ба ВК ВО Вр Гл Го Кр Лу Мх Ос МК С Ск Су Т У Ш, *уројџ* А МО, *уроје* Др МО Су У Гл, *уроју* А В ВД ВО Го Ј Кр Ку Ла Лг МО МП Мх Ос П С Са Т У Ш, *уројино* бра̀-

⁴⁰ Информатор ми је саопштио да је то башта близу воде која се наводњава и у њој гаји расада.

⁴¹ Ова лексема је из старовисоконемачког језика *marha*, али је у наш језик доспела посредством мађарског *marha* (PCP).

шно ВД Го К МК МО Р Рд Се Су У, *йрѝјино* Ло Гл Ос Ск, *йројѝру* Рд, *йројѝца* МО, *йрѝмаја* ДД Р Ск, *снаја* Бд В ВД Вн Гл Др К Кр Лг М МК МП П С Се Су Са У Ш, *снаја* Бд Ду Ш, *снаји* М МО Мх Ли, *снају* Гр Др Кр Ку Ла Лг П Ск У, две *снаје* А Вн Ву Гл Ду М Мх С Се У, *снаја* К У, ко *снаја* Ву, више *снаву*: *снаја*, *снаја*, шта *радите* М, *снајина* В Р, *сѝје* А Бд Ли Лу МК, на *сѝјама* Ли, *иѝја* вода ВД, *иѝјо* ДД, *чѝја* В Ли Ра, *чојѝно* Ли МО, *чѝјица* Ву Ку Ос, два *ораја* Ли, од *ораја* Кр са *ораја* У, пун ца̋к *ѝраја* Ли, од *ѝраја* Се У, од *ораји* Ву, *ѝраје* Бд, *орајевина* МО, *орејева* љўска МО, уп. и: *ѝрај* ВД ДД, *ѝрај* В ВД Ла, *ѝрај* А МО.

Сонант *ј* можда је чешћи у примерима у којима су вокали предњег реда били испред или иза сугласника *х*, а из тих позиција *ј* је пренесено и у другачије фонетско окружење.

в) *к*: *ка̋мбург* Кр СМ, *киѝјене* У, *кијене* А, *ко̋дник* В Лг Ло Мх С Су, *ко̋клица* Ра, *Коландију* К, *ко̋иел* Лг, *крабар* Бд, *крабра* ДД, *Кри̋стиос* А Мх Ш, *Кри̋стио* се рѝди А Бд Се Ш, *Кри̋стиа* С, *мѝке Кри̋стиове* Лу, *Кри̋стиѝве* мѝке Се, *Кри̋стиѝовски* мѝка Бд, *Кри̋стиѝово* рођење Ло, *кри̋шћани* Др, *кри̋шћанску науку* Лу, *Кри̋стиина* Са;

аркиѝар Ло, у *ба̋кчу* Рб, у *ба̋кчи* Рб, од *брӳка* Вн, од *ва̋здука* Гл Се, *ва̋зѝка* У, по *ва̋здуку* Гр, од *ва̋здука* Ј, по *до̋ко̋йку* Ба, *Дѝка* Ву, *дукѝвници* А, *закѝѝеѝаш* С, *закѝѝеѝа* В Ко МО, *јако̋ви* (јеховини сведоци) Ли, *кӳкињу* Кр, *мекениза̋цију* ВД, *Мекѝдија* (< Мехотија < Метохија) Су, *Микайло* Гл Др Мх, *Микайла* Рд, *Микајло* МО, *Микајло* Бд, *Микайлу* Гл, *Микайлове* Др, *Микайловић* Гл, *Микајловац* Бд, *Микајловац* Вр ДД Лу, *Микайловац* Вр Р, из *Микайловаца* В П, из *Микајловаца* ДД Ла, преко *Микајловаца* ДД, *о̋крабрила* Се, *и̋и̋ки̋и̋је* В, ис / от *и̋ле̋ка* Бд ВД Ву Гл Ла Мх Рд, от *и̋ле̋ка* Ли, по *и̋ле̋ку* ВД, *и̋ле̋ком* Ба, *и̋ле̋кови* Ко МК, *и̋ле̋кови* Су, у *и̋ле̋кове* Бд Гн, у *и̋ле̋кове* Ба Ду С, у *и̋ле̋ковима* Ј, *и̋ле̋кано* Бд, *и̋ле̋ка̋но* В МО П Р, *и̋ле̋ка̋ре* Ло, *и̋ѝковани* У, *и̋ре̋й̋кодно* Бд, *сакар̋ин* Мх, *и̋ѝкника* Ло Лу Р Се, са *и̋ѝкником* Се, *и̋ѝкничар* Вр, *и̋ѝкничар* Ло, *и̋ѝкнолог* Вр, испо *и̋ѝй̋ика* П, *Тикѝмир* Др, *Чѝкињу* П, *Чекослова̋чку* ВО Ко Ли, *Чекослова̋ца* Ку, *шарлака* А;

ва̋здук Вн Вр Ла МО Се Ш, *ѝѝк* В, *и̋асѝѝѝк* К, *и̋а̋тири̋ја̋к* Ла, *и̋ле̋к* Ба Су, *и̋ле̋к* В, ВД ВО Вр Кр Ку Ли Ло МО Мх Ос Р Рб С Се У Ш, *слѝк* Кр Лу, *и̋ѝй̋ик* А Мх, *и̋ѝй̋ик* МО.

Изложена грађа показује нам да се замена *х* у *к* чешће јавља у медијалној позицији и то уз неки од вокала задњег реда, *р* или неки сугласник.

Сличне примере наводи и Реметић (1985:168) за централну Шумадију. У нашем говору једино нема примера с -к у 1.л.сг. аориста, будући да је *х* уклоњено без замене. Истина, у централној Шумадији ови примери забележени су углавном у селу Мисачи, у којем је проценат динарске струје знатан (79%).

За разлику од стања нпр. у Срему (*ха̋ра̋ктеран*, *хва̋ли̋те̋й̋ино*, *и̋архѝѝ*, *чѝхови* -мој материјал из Жарка), ми нисмо забележили примере с променом *к > х*: *и̋аркѝѝ* Се, *и̋аркѝѝи* Гл, *и̋лѝк* Вн, *квали̋те̋й̋ѝи* Вр, *квали̋те̋й̋ѝи̋је* ВО, *чѝк* Ла.

АФРИКАТА S

3.22. У ограниченом кругу лексема јавља се африката *s*. Навешћемо комплетан инвентар примера азбучним редом:

банска дечија игра) Ос, *цора* Би С, *цбрѣ* ВК Мх С, *цору* Ш, *цвѣкамо* (цору) Ш, *цукеле* Ло, *шѣлѣија* Вн, *шѣлѣија* Лу У.

Глас *ц* јавља се уместо:

а) *ж*: *цѣрам* С, *цѣра* се вѣтра А Бд Мл МО Ск У, *цѣрѣју* Ск, *нѣ цѣрај* Ду, *цѣрамо* Су, *цѣрѣч* Су; *цѣндар* В, *цѣндари* Ос У, *цѣндара* Кч, *цѣндамѣрија* Вр; *цѣцѣму* Лг; *цѣбањ* (посуда за ракију) Вр, *цѣбун* СМ (некад) Ос, *вѣмба* Ос, на *вѣмби* Бд Кч; *цѣцињѣр* Ос, *цѣцињѣра* ВК, *цѣцињѣр* Кч, *цѣморѣнца* Вн, *цѣморѣнце* Се;

а л и и: *цѣндѣр* Мх Ра, *цѣндари* Ра, *цѣндѣре* ДД; *цѣбун* СМ (сада) Ра, на *вѣжбу* Т; *цѣжѣињѣр* Ра, *цѣжѣињѣра* М;

б) *ч*: *вѣцѣбина* Вн СМ, а л и и: *вѣцѣбине* Ра СМ; *цѣцѣи*, а л и уобичајено *цѣцѣило* В;

в) *ђ*: *Мацѣр* ДД ли Р Су, *Мацѣри* Вн ДД Лг Лу Су, за *Мацѣрѣма* Лг, на *Мацѣрску* ДД, за *Мацѣрску* ВО Ли, у *Мацѣрској* Би, у *Мацѣрски* Кѣрловац ДД, *мацѣрски* Т, *мацѣрске* пѣре У, *мацѣрка* (врста шљиве) Вр Кр Ла Су У, *мацѣрку* Вр, *мацѣрке* Ба В ВД Го ДД МК МО РБ Се Ск Су У, али *Мађарѣцу* Ла; *цѣбре* Се, а л и чешће *цѣбре* Се.

У грађи су се нашао и пример: *цѣрѣнац* Су.

На основу неких од наведених примера можемо закључити да се африканизација јавља иза *и* (*цѣцињѣр*, *цѣморѣнца*) или испред *б* (*вѣмба*, *цѣбањ*, *цѣбун*), а озвучавање испред овог другог (*вѣрѣбина*). Посуђенице из француског језика са *ж* у нашем говору срећу се и са *ц* (*цѣцама*, *цѣндар*). Према стандардном облику са *ђ* овде је стварно реч о алтернацији, али биће да смо име северног суседа преузели посредством турског језика (*Масар*)⁴² и досељеника с југа (Ивић 1994:352–3).

ИЗГОВОР НЕКИХ ГЛАСОВА

3.24. Палаталнији изговор *л* и *к* испред вокала предњег реда забележили смо само неколико пута и то углавном у говору најстаријих информатора: *глѣдало* ВО (1908), *лѣпо* Ло (1896); али и *лѣвор* Лг (1902), *кѣло* Вн (1903).

3.25. У неколико села *ћ* и ређе *ђ* своде се факултативно на палаталне плозиве: *берѣкѣиша* Ш, *будѣиѣнос* Вр, *вѣиѣ* ВО, *вѣиѣ* Ш, *вѣиѣку* Ш, *кѣиѣ* ВО М, от *кѣиѣ* ВО Др Ш, *кѣиѣ* Ш, *кѣиѣ* Др, *кѣиѣ* Су Ш, *одѣиѣ* Т, *иѣилиѣиѣ* Ш, *срѣиѣ* Др, *шѣебе* Ш, *шѣѣрка* Ш, *шѣѣрко* ВД, *шѣиѣлим* Ш; *дѣдѣ* М, *нѣдѣ* Ш, *лѣдѣном* Се.

3.26. Не тако често финални сугласници *к* и *г* на крају говорног такта факултативно се изговарају палаталније и с аспирацијом⁴³: помѣзи *Бѣгѣ* Вр МО, *брѣгѣ* Ла Ш, *вѣлогѣ* Р, *дрѣгѣ* Ск, *крѣгѣ* А, *снѣгѣ* Лу Мх Ш; *дѣулекѣ* ВО, *ђѣкѣ* ВО, *иѣркѣ* Др, *шѣређѣкѣ* ВО, *цѣрѣиѣкѣ* А Мх.

3.27. Финални сугласници на крају речи, а и говорног такта факултативно се обезвучавају: *винѣграѣи* ВО М, *лѣиѣ* ВО, прѣви се *луѣиѣ* М, ѣне напрѣву *мѣиѣ* ВО,

⁴² Турско слово *с* има вредност *ц*.

⁴³ Преглед стања у вези с палаталном аспирацијом финалних велара у Ш-В, К-Р и П-Т дала је Софија Ракић (1997:115–120) уз богату грађу из неколико села параћинске општине.

меџ Мх, *млаџ* ВО С, *наџреџ* ВО, *унаџреџ* Гр, *наџроџ* ВО Гр Т, *неџкаџ* Гр, и *ниџ* ме *ниџкаџ* мрзела Т, *ниџкаџ* ме *ниџ* је ударио Т, *иде џиуџ* и *запеџа* Т, *џреџлеџ* Гр, да почнемо *раџи* Т, колико да одржаје *реџ* ВО, е *саџ*, он ће ВО, ка *саџ* Гр, ко *саџ* Ду Ск, а *саџ*, не *видим* М, *то* се *прави саџ* Мх, *шта* смо *могли* да *радим* *ми саџ* Т; *леџ* У, у *грџи* Т; *Бџк* Мх, *глоџ* Су, *Миџџдрак* Гр, *џашеџок* ВО, *џлџк* ВО Ш, *роџк* ВО, *снеџ* Гр Ш; на *воџ* Лу, *џараџаџс* Мх.

На основу овог малог броја забележених примера можемо приметити да је десоноризација углавном везана за југоисток наше територије (ВО Гр Т). У неким прилозима (*наџреџ*, *никаџи*, *оџуџи*, *саџи*) као да је реч о лексикализацији ове појаве.

3.28. Индивидуална је појава повећања усног резонатора приликом изговора *ж*, *ч*, *ш*: *жеџне* Т, *жеџџву* Го; *вџче* ВО, *месџечно* ВО, *неџокреџено* Лу, *овџеџџину* Лу, *сеџеџмо* ДД, *џочџиџ* Лу, *чаџша* Лу, *чеџ* Лу; *видџиџ* Др, *џџш* Го, от *коџша* Т, на *суџари* Др, *џиџа* Др.

КОНСОНАНТСКЕ ГРУПЕ

3.29. За разлику од стања у књижевном језику, народни говори теже к уклањању консонантских група. Ово растеређење постиже се губљењем или заменом сугласника. Даћемо преглед примера у којима је дошло до промене, али и оних који чувају непромењено стање да би будући истраживачи могли поредити свој материјал с нашим.

Иницијалне групе

3.30. Грађу ћемо разврстати према следећим консонантским комбинацијама:

а) *џрекидни* + *џрекидни*:

џд- > *џ*-: *џџ* Бд Би ВК Вр Гл Кр Го Гр Др Ду Ко Кр Ку Кч МО МП П Р С Са Се Т У Ш, *џџ* В Др Ос Р, *којеџи* В, *џи* год Вн, *џи* Го К Лу Ко Ли М С; *џе* Бд Гл ДД Кр МП С Т, *џе* Т, *џе* ВО Др МП Су, *џе* гоџ Гл, уп. *неџде* В;

џџ- > *џ*-: *џџња* В ДД Кр, *џџње* Ба Вн, *џџњу* Ву Се;

џџџ- > *џџ*-: *џџџца* В Вн Ли МК СМ, *џџџца* Ј, *џџџце* А ВД Кр Ла Т Су Ш, *џџџцу* Вн, *џџџчаџџа* Лу, *џџџчиџи* Ос Се, али и: *џџџџца* Ду Ли МК Ра, *џџџџце* Кр Се;

џџк- > *к*-: *каџнице* ДД Ск, *опаџше каџнице* С Ск, а л и углавном: *џкаџнице* С, *џкаџм* Бд Мх П С У, *џкаџш* Гл П Т, *џкаџ* Др К МО Р, *џкаџмо* Вн Ли Ос Су, *џкаџду* Бд П, *џкаџџду* Ш, *џкаџп*, *џкаџла* ВД Вн Вр Го ДД Кч Ла М МК Мх Ос П С Са Се Т Ш, *џкаџло* се А Гр Ли, *џкаџли* Ба Бд У, *џкаџно* В Ду Ос У Ш, *џкаџне* А Ли Ск, *џкаџње* Р П, *џкаџџину* Гл, *џкаџча* МО; свуда је *коџ(џ)*, *куџ*.

Најчешће се упрошћавају групе од два прекидна сугласника. Тако се групе *џд*- > *џ* (*џе*, *џи*), *кџ*- > *к* (*џерка*) и *џџк*- > *к* (*ко*) доследно упрошћавају губљењем првог сугласника. У једној лексеми (*џња*) доследно је уклоњен други сугласник у групи *џџ*-. Нешто је чешћа промена *џџџ*- > *џџ* (*џиџца*). Спорадично се упрошћава група *џџк*- (*џџканице*). Међутим, забележили смо и један пример аналошког успостављања иницијалне групе *џџк*- у имену једног села код Београда *Ткуџево* Вр. Уз

пример *шкоједи* Р стоји знак питања у грађи, што сведочи о несигурној перцепцији или артикулацији тог примера.

б) *йрекидни* + *сйрујни*:

бз- > *з-*: *зѡва* СМ (сада) Су, уп. *обзѡва* Ј Ра СМ (некад) Су;

йш- > *ш-*: *шенйцу* Кр, а л и *йшенйца* А В ВК ДД Др Ду К Ла Ра С Се, *йшенйца* Ли, о *йшенйци* Вр, *йшенйцу* А Би Вр К Ко Кр МК Р Рд, *йшенйчни* лѡба ДД, *йшенйчног* С; уп. и *йченйце* МО.

Спорадично се упрошћавају и групе састављене од прекидног и струјног сугласника.

в) *йрекидни* + *африкайа*:

кћ- > *ћ-*: *ћѣрка* Бд Вн ВО Гр ДД Ко Кр Ла Ло МК С Са, *ћѣркѣ* А Гл Др Ду Ку Са, *ћѣрке* ВД Вл Ву Гл Ј К Кр МК П Р Рд Са Се СМ Су Ш, *ћѣрке* М, *ћѣрки* Ву Ла МО Ос, *ћѣрку* В ВКГл Кр Ку МК МО С Су У Ш, *ћѣрко* Ла МП, *ћѣркама* Вн Ск Су, мѡа *ћй* Кч, *ћѣрйма* ВД, *ћѣрйма* Кр *ћѣркицу* К, *ћѣркица* У, *ћѣрчицу* С, *ћѣркиног* Ву, уп. и *шћѣрка* Вн;

йч- > *ч-*: *чѣла* В, *чѣле* Мл, кот *чѣла* Мл, *челѡр* Ку, а л и *йчѣла* Кр Ли Ос, *йчѣле* ВО Ку Ли МК Мл МП Мх Ра Су, *йчѣлица* Ву, *йчелѡр* Ку Ш.

Доследно се упрошћава група *кћ-* > *ћ* (*ћѣрка*), а спорадично *йч* > *ч* (*чѣла*).

г) *йрекидни* + *сонанй*:

гв- > *в-*: *вйрй* Ли, а л и чешће: *гвйрйм* Го Ра, *гвйри* В ВД Ра, *гвйри* ВО Кч МК, *гвйрише* Ба, уп. и *нагвйриш* Рб, *йогвйри* Вн, *йогвйри* МП, *йогвйрује* Ла, *йогвйрнѡ* Вн, *йрегвйри* В;

дм- > *м-*: *Мййѡр* Р.

Први тип се спорадично упрошћава, а други доследно.

д) *сйрујни* + *африкайа*:

шч- > *ч-*: *јѡ би чейѡла онѡга* В.

На крају овог прегледа можемо закључити да упрошћавање иницијалне консонантске групе није тако често ни по инвентару, а ни по броју примера.

Стање у нашем говору не одступа битније од онога у источнијим штокавским говорима, за разлику од западнијих. Преглед прилика у овим говорима дат је код П. Ивића ... 1994:360.

3.31. У иницијалној групи могу се десити и следеће промене:

гн- > *гњ-* (*гн-*): *гњѣздо* Гн Ра *гњѣдйле* Рд, али углавном: *гњѣздо* А Бд В ВД Вн Го ДД Ла Ли Ос Р Са Се Ск СМ Т У Ш, *гњѣзда* Ла МК П Т Ш; *гњѣван* (болестан, невесео, незадовољан) ВД Ли Ос СМ Т, *гњѣйѡв* У;

дл- > *гл-*: *глѣйѡ* В;

дм- > *гм-*: на *Гмййѡров* дѡн Ло;

згл- > *жгл-*: *жглѡб* Се;

жсл- > *жсл-*: *жслѣб* Ра, *ижслѣбим* В Гн, *ужслѣби* СМ У, да *ужслѣбим* Ра, *ужслѣбљено* Вн, *ужслѣбано* ВД, а л и *жслѣб* Ли МК, *ужслѣбљено* МК; *жслѣзда* В ВД Вн Гн Ос Ск СМ У, *жслѣзду* Ра, *жслѣзде* ДД, а л и *жслѣзда* МК, *жслѣзде* Ли; уп. *жслѣзѡра* ВД У, у *жслѣзѡру* Ко Ла Рд, али *жслѣзѡра* Лг, у *жслѣзѡру* Ву Ос, у *жслѣзѡри* Ба МК Се, *жслѣзничар* Ко, *жслѣзничке* стѡнице Ко Ло Ос;

кл- > *къ-*: *къѣшѣа*⁴⁴ Гн Ра У, *къѣшѣе* ВД Вн Др Кр Ла МК Ск, *имѣ къѣшѣи* Ла, *къѣшѣи*ма Ра СМ, *къѣшѣѣа*ма Кр, *къѣшѣа*ма В;

мл- > *мл-* / *мн-*: *млада* У, *млада* Гл У, са *млада*ма Гл, *младеж* Ш, *младожѣња* У, *млајшѣле* У, *млеко* М Мл Мх Ра, *млекѣр* Ј Рб, *млеко* се ВО; а л и и: *мнеко* Ј, *мнека* Ј, *мнекаѣр* Ј;

мн- > *мл-*: *мдога* Мх, *мдога* А Би В ВД ВК Вн ВО Вр Ву Гл Го Др Ду К Ко Ку Ла Ли Ло Лу М МО Ос Р Рд С Са Се Ск СМ Су Т Ш, *мдоги* Лг Ра, *намложѣо* се Ву, а л и *мдого* Бд ВД Вн ВО Вр Ву Гр ДД К Кр Кч Лу М МО Мх Ос Ра С Са Се Т У, *мдоги* А Лг Т, *намложѣла* се Ву;

йл- > *фл-*: *флѣстѣичну* ВД, *флѣстѣично* ВД, али от *илѣстѣике* Ла МК;

йс- > *йц-* / (*ц-*): *йцѣшо* Ос У, *йцѣшѣе* У, *йцѣем* Др Кр, *йцѣеш* Р, *йцѣе* Бд В Вн Др Ко Ку Ло МО Ос, *йцѣје* Бд МК П Ра СМ Т, *йцѣемо* С, *йцѣју* Бд Вн Вр Др Ло Су, *йцѣво* Су, *йцѣво* А Вр Кч МО П Р, *йцѣвали* М; уп. и *цѣем* Бд, *цѣем* В Др, *цѣју* Го, *цѣвала* С, *цѣвали* Бд; а л и и *йсѣ* Гр, *йсѣшо* ВО Гн Ли, *йсѣна* Ра, *йсѣћи* ДД, *йсѣем* А, *йсѣеш* ВО, *йсѣе* Гр Ли, *йсѣје* Ба ВД Вн Ду К МК Рд, *йсѣјемо* С, *йсѣво* Гн;

йш- > *йч-*: *йчѣниѣе* МО, али *чѣшѣе йшѣниѣа* (в. горе);

св- > *св-*: и *Свѣшѣозѣрѣва* М, *Свѣшѣа* М, *Свѣшѣу* Вр;

свр- > *свр-*: *сврѣка* Вн Кр Ли МК МО П У Ш, *сврѣке* ВД Ла Се, *сврѣче* У;

сл- > *шљ-*: *шљѣва* В Вр Ли С Се, *шљѣву* ВО МО Ра, *шљѣве* А Ба В ВД Вн Гл Го ДД Др К Кр Ла М МК МО Р Се Ск Су У Ш, *шљѣва* ВД ВК Ву Ду Т, *шљѣвку* МК, *шљѣвѣр* Р, *шљѣвова* ДД, уп. и не *шљѣвла* (не шљѣви) Ку; а л и и: *слѣва* Ра;

сн- > *сл-*: *слѣмиш* Кр Лг Т, *слѣми* Кр С, *слѣмимо* У, *слѣму* Бд У, *слѣмаш* М, *слѣма* Др, *слѣмамо* Бд, *слѣмѣли* У, *слѣмано* Гл, *слѣмање* Бд, али *снѣми* К МП, *снѣму* Вн, *снѣмаш* ДД У, *снѣма* Кр Се, *снѣмаѣе* Ба ВО;

сй- > *сй-*: *сйѣнаѣћ* В Се, *сйѣнаѣћ* ВД, спорт Ли;

сш- > *шш-*: *шшѣошѣра* га ДД, *шшѣудѣра* Р, али *сшѣудѣра* В Р Се Су, *сшѣудѣра* Вн, *сшѣудѣнѣски* У;

сшр- > *шшр-*: *шшрѣгу* МК, *шшрѣгли* Ла, али и *сшрѣгу* МК; *шшрѣѣка* Би В Вн Ду Ку Ла Ли МК Р Рд У, *шшрѣѣке* Р, *шшрѣѣку* Бд Су, али и *сшрѣѣка* А Бд ВО Гл Гр Кч МО Рб Т, у *сшрѣѣке* Вр *сшрѣѣшѣе* Гр; уп. и *сшрѣѣен* В;

шр- > *шр-*: *шрѣшѣња* В МК Се, *шрѣшѣње* Бд ВД Р У, *шрѣшѣну* Кр, *шрѣшѣња* Кр, *шрѣшѣѣр* У, на *Трѣшѣњѣвом* брѣду Ло;

чр- > *чр-* / (*чир-*): *чрѣва* Ш, али скоро редовно: *чрѣво* В ВК МО, *чрѣва* В Вн Ку МК Ш, *чрѣва* Ли Ш, *чрѣво* А В Ву Ли Се У, *чрѣво* Ла, *чрѣво* МК, *чрѣво* С, *чрѣвѣѣрка* Ла, *чрѣво* Ло, *чрѣни* Бд МП У, *чрѣна* Ко, *чрѣна* А В Ко МК, *чрѣнакѣе* А, *чрѣношрѣба* В, *чрѣну* В, *чрѣи* А, *чрѣѣк* А Вл К;

чвр- > *чвр-*: *чврѣшо* А, *чврѣшѣи* Ли, *чврѣшѣину* А;

шк- > *чк-*: *чкѣла*⁴⁵ В СМ, у *чкѣлу* Ла, али редовно: *шкѣла* Ба Го Гр ДД Кр Ку Ло МО Су Ш, *шкѣлу* А Ба Бд Би В ВД ВО Вр Ву Гл ДД Кр Ла Ли М МК МО Мп

⁴⁴ У Правопису (стр. 135, т. 68 i) као књижевне форме наведене су *кљѣшѣа* и *кљѣшѣѣа*, а нестандардан облик *къѣшѣа* добијен је променом *кл-* > *къ-*.

⁴⁵ Наши информатори су нам саопштили да су тако њихове бабе и деде говориле.

Мх Ос Р Са Ск Су У Т Ш, *шкдлован* ВО Лу М МО Т, *шкдлована* Су, *шкдлуе* ВО Го, *шкдловала* Кч, *шкѣмбе* В Ра Ш, *шкдди* В Ла Ра;

шй- > *шй-*: *шйијуна* У, *шйијуни* ДД *шйијунира* Др, *шйдрей* ВД Ла;

шй- > *шй-* / (*сй-*): са *сйай*⁴⁶ М, али *шйай* А Бд В Го ДД Ко Ла Лг М Ск У, *шйайом* Бд Ли, *шйайове* МО, *шйайић* А ВД Ли, *шйайчейом* Ли;

шйр- > *сйр-*: *сйройо* МП, *сйрчи* МО, *сйрчу* А, али и *шйројили* Ду.

И овде можемо приметити да је већина група прилично стабилна: *мл-* (*млада*), *св-* (*Света*), *свр-* (*сврака*), *сй-* (*сйанаћ*), *шр-* (*шрешња*), *цр-* (*црево*, *црвено*), *чвр-* (*чврсто*), *шй-* (*шйијун*). Неке од њих су се раније мењале: *шк-* (*чкола*), а код других промене се свODE на један до два примера: *дл-* > *гл-* (*глейшо*), *дм-* > *гм-* (*Гмийров*), *йш-* > *йч-* (*йченица*), *цр-* > *чир-* (*чирво*), *шй-* > *сй-* (*сйай*). Веома честе су следеће промене: *гн-* > *гњ-* (*гњездо*, *гњеван*, *гњейтав*), *йс-* > *йц-* (*йцује*), *сн-* > *сл-* (*слми*), *сй-* > *шй-* (*шйиоира*, *шйудира*), *сйр-* > *шйр-* (*шйригу*, *шйрњика*), *шйр-* > *сйр-* (*сйроио*, *сйрчи*). Група *сл-* доследно је замењена у *шљ-* (*шљива*).

Природа претходног сугласника утицала је на палатализовање наредног: *гн-* > *гњ-*, *кл-* > *кљ-*, *жл-* > *жљ-*⁴⁷. Друге су пак настале дисимилацијом *мн-* > *мл-*, *дл-* > *гл-*. Такође је присутна и африкатизација само неких лексема (*йченица*), (*йцује*), али не и (*йсейо*). У овој последњој није дошло до промене вероватно због алтернације у корену *йас* : *йси* : *йсейо*.

Прецизан ареал већине лексема в. код Слободана Реметића 1985:179–184.

Промена сугласника у сандхију

3.32. У сандхију може доћи до испадања сугласника, једначења по звучности и по месту образовања, али и до укрштања ових промена.

1. Најчешће се губе експлозивни *д* и *ш* испред истих (*д ш*), испред струјних (*с з ш ж*) и испред африката које у себи садрже један од два сугласника (*ц ч и ћ њ*):

а) -*д*: *исйо* дрѣша Гл, *ка* д идѣм Се, *ка* дѣје Мх, *ка* дѣшла ВО, *ко* дѣтѣта Т, *ко* дѣм здравља Кр, *ко* Драгйше С, *ко* државе Т, *ко* дрѹма Лу, *о* данас С, *о* дасака МК, *о* даске У, *о* дѣде У, *о* дѣтѣта Вр С, *о* дрвета А ВО, *о* дѹлека Ла, *са* да вам причам Кр, *са* да и не рѣјам С;

исйо тѣбе У, *ка* ти стојй Лу, *ка* тй напѹштиш кѹшу С, *ко* Тале Гл, *ко* тѣб У, *ко* тй крѣва У, *ко* ткѣча МО, *о* тѣ дѣба Лу, *о* тѣд Вр, *о* тежйне Гл Кр, *о* тѣста У, *о* Тйте Бд, *о* тѣ дѣбо Ко, *о* тѣга А ВД Лу, *о* тѣрбе ВО, *о* трѣвѣ Лу, *о* трй рѣда У, *о* трѣмке Т, *о* трњйне А, *о* Тѹрака Бд, *о*йкѹ ти нйшка С, *йо* Тйтом Бд Вр, *йо* тѣ дрво Гл, *йо* тѹ вѣтру Ла, *йре* тѣј блѣг дѣн Се, *йре* Трѣјицу С, *са* трѣба Би;

исйо сѣла Би, *ка* сам се врѹно С, *ка* сам дѣшо Т, *ка* си тѣм У, *ка* смо дѣшли ВО, *ка* смо добили Т, *ка* се заврши ВО, *ка* стѣне С, *ка* стйгне Т, *ко* стѣке Би Гл, *ко* стрйца С У, *наро* се скѹпио Т, *наро* са жйвй Т, *о* свѣје вѣље МО, *о* смрдѣака У, *о*

⁴⁶ Два фонетска лика са *шй-* и *сй-* посведочена су још у старословенском језику, а објашњавају се стањем језика из којих су преузети. Прва форма је из нововисоконемачког, а друга из старовисоконемачког у којем иницијална група *сй-* остаје неизмењена (ЕРХСЈ).

⁴⁷ Преглед ових промена и њиховог тумачења даје Слободан Реметић (1985:183–4).

стò један Вр, о стòке Т, о стріца МО Се Т, о стрічева У, о срца Лу, о сунца У, *ио* сач Ла, сã свѣ Бд С, сã су направили Кр, на срѣ собе Бд, у *иѣ* сати Бд, *иѣ* стòтина Бд С У; ка задòцимо С;

о шећера Гл, о шљива Т, *ио* Швабом Гл, *ио* шљиву ВД, сã шкòлуем У, сã што йма Т;

ко женѣ Т, сã живѣ Т, о жита МО, ако биднем сã жив Лу;

кã ну Ла Т, кã ће МО, ко ћерке Кр, ко ћурака Гл, кѹ ну Др, сã ну ВО Вр Лу Т У, сã ћете А; о ћерма Гл;

ко Цане Гл, ко цркве А Гл Др МО, о цвѣћа С, о целога вѣка У, о цйглѣ С, *ио* целу кѹћу ВО;

ка четрѣс пѣте гòдине Т, о Чачка Вр, о чварака Гл У, о чоколадѣ Гл, о чѣга С, о чегã си У, *иоре* Чумуриѣнице У; о цакова Ла;

уп. и ка је дòшо Т, ко мѣн У;

б) -ш: *иѣ* дãнã Бд; *иѣ* шѣс А Гл Го Рд Су Гл, *иѣ* шѣс Бд В Гл Кр Ла МК МО П С, *иѣ* шѣс А ВО Гр Кр Лу Мх С Се У, *иѣ* шѣс Би Гр Др Кр Мх Р С Се, *иѣ* шѣснãјс Би Ла; и *оѣ* живѣм МО, *иѣ* жѣна Бд С; уп. и ни му трѣба ништа Кр *ниједãмѣу* ме С, *одједãмѣу* код нѣга Ло.

Уместо сугласника *д* и *ш* може се јавити само оклузија: *о*: тãд ме Вр, *ни*: ну Вр, *иѣ*: чйлића А.

Након паузе или у пажљивијем изговору ови сугласници се могу и сачувати у горе наведеним позицијама: *одш* свйњѣ Кр, *ошш* тѣста С; *ѣш* такò ти је Гл, *иѣш* шѣс Гл, *кад* с удã У. Није искључена ни африкатизација: на *иѣ* чѣс Ву Т, *иѣ* чѣс М Ос.

2. И остали сугласници (*б з с м н ш љ*) када се нађу пред истим или сличним гласовима фонетски се једначе, а потом или сажимају или се један од њих губи:

а) *б*: *јã шѣ* (теп < теб) помòгнем, тѣ мѣн Кр;

б) *з*: *бе* зрна А, *бе* зѹбã Вр, *бе* зѹби Кр, *бе* Живана С, *кро* живот С, и свòје кѹће Гл, и сѣла Бд МО, и сѣла Би, и Селѣвца С, и сѣта МО С, и Смѣдрева Ко, и Срѣма С, и Суводòла С, *кро* сѣло Гл Се, *кро* средѣну У, *скрò* се А, тò је у (*ус* < *уз*) сѣло У, и цркве У, *бе* штãпа Ко, и Швãјцѣрске ВО, и шѣрпе Кр, и шкòле Бд ВД, и шпòрета А Гл, *кро* Шãбац МО;

в) *с*: *данã* сам Кр, *шѣ* сãтѣ Мх, *шѣ* свйња Бд, *шѣ* сѣдам А С, *шѣ* синова Би, *иѣ* стòтина ВО Кр; *шѣ* жйца Кр, *је* запãнтио Т, *пѣ* *ше* зрна МО; *шрйнãј* снòпова Гл, *двãј* четѣри Се Т; *нã* шѣс Т, *двãј* шѣсти С;

г) *ј*: *кѹ* е тãј Т, *нãјãча* Кр;

д) *к*: *шãна* кòнац А, *јѣдан* *засѣо* Крушево ВО;

ђ) *м*: *ебѣ* му ВО Кр, *јѣбѣ* му Кр Лу, *јѣбѣ* му Р, *јѣднѣ* мајстору А, *казѹе* му С, у *којѣ* мѣсецу А, *мò* мãтери Вр, *шã* (там) ми сѣстра била С;

е) *н*: *скиде* *мѣ* Нѣмац Бд, *ò* не мòже Вр, *ò* нãби цѣв С;

ж) *њ*: *дòње* (< доњи ње) А К Ли Лу Мх, *дòње* Гр Ву С, *завѹће* Гр, *изѹће* Лу, *наѹће* Мх Са.

Два иста сугласника у сандхију чувају се ако је иза првог пауза: *данãс#* се А, да *вйш#* штã би *јã* А.

3. Два сугласника у сандхију једначе се по звучности, тако што се први усклађује према наредном:

а) *д*: *исџоџ* сѣла У, *каџ* побѣго С, *каџ* сам Вр МК, *каџ* се С, *кџ* куће Бд, *кџ* кџе У, *ниџаџ* се С, *оџ* кџле У, *оџ* кџје Кр, *оџ* кџрице А, *оџ* кџша ВО, *оџ* краја У, *оџ* кџе ВО Кр Т, *оџ* прџћа А, *оџ* шумара А, *џоџ* шатор А Ла;

б) *з*: *бес* прѣкида ВО, *брес* тога Ла, *ис* комшилџка Кр, *ис* кџе У, *ис* фабрикe ВО, *крос* прозор У, *крос* тѣ жице Кр, *ус* тѣ даске А, *ус* пџт У, *ус* твџја колѣна Ко;

в) остали случајеви *в*, *г*, *ђ* *ж*: *његџф* син ВО; *Бџк* ти помџго А, *збџк* шта У, *нек* (него) се вршѣло Гл, прѣ *нек* што се печѣ ВО; *међ* кџње С, *џџ* са нџма С; *Бџш* сачџвај Вр, не *мџш* свџки С.

Забележили смо и примере с озвученим претходним сугласником:

з брџа Кр, *саз* Брѣну У, *з* дуџаном ВО, *данџз* дџни У, *џј* *џџз* дѣмо Рд, *џџз* дџбије дџр Се, *џџз* дџшла У, *џрџз* бџно нџрод М, *чѣз* бџгрѣм бџно Ло, *чџз* бакрџч В, *јѣданаџз* гџдина М, *џрџнаџз* гџдина Мх, *џџнаџз* гџдина Др М, *џџнаџз* гџдине Т, *шеснаџз* гџдина ДД, *седџмнаџз* гџдина Би, *дџџз* бџнке Ло, *дџџз* гџдина Го М Т, *дџџз* дѣвет Бд, *дџџз* *дѣвџџо* Кр, *џрџџез* гџдина ВО, *џрџџез* дрџге ВО, *чџџрџез* брџва Го, *чџџрџез* дџнџ ВО, *чџџрџез* *дѣвџџе* С, *шѣз* брџва Ку, *шѣз* гџдине МП, *шѣз* гџдина Би Т, *шѣз* гранџтџ Ло, *шѣз* дѣвера Вр, *шеснаџз* гџдина С;

па да *вџж* да прџбаш Кр, не *мџж* за џџм Гл, *сџрѣмиџж* га Кр, *обџчѣж* га Кр.

4. Једначење сугласника по месту и начину образовања у сандхију јавља се спорадично:

а) *џж* џџка ВД, *ш* џѣ Се, *ш* џѣга Се У, *саш* џѣгџви Ко, *ш* чџм С, *ш* чџмѣ су У, *кџџуш* џу да ти дџм У;

б) *без* џѣга Лу У, *из* џѣ А, *из* џџџе ВО Кр МО, *крџз* џѣгџво Лу У, *крџз* џџџе Гл, *уз* џѣга Бд, *уз* џѣга У, *с* џџџе Ла, *с* џѣга ВО, *сас* џѣга Ко У, *с* џџм А Бд МО С Т, *с* џџменака МО С, *с* џџм ВО Ла, *с* џџма ВД Вр Кр МО Т У, *сас* џѣгџво У, *с* џѣгџвим А У, *с* џѣнога Се.

Финалне групе

3.33. Једине финалне сугласничке групе у којима се није јавио секундарни полуглас (-*сџ*, -*зџ*, -*шџ*, -*жџ*) упрошђавају се губљењем крајњег плозива:

а) -*сџ*: *бџлес* ВО Гл Гр Ла М Мх Р Се Су, *брѣс* Вр Су, *зелѣни* *брѣс* Ли, *буџџнос* Вр П, *влџс* Вн ВО Вр ДД Др Кр, *џрѣвлас* Ли, *врѣднос* Т, *глџџос* ДД М С Су, *гџс* ДД Др С У, *гџс* ВД Гл МО Ш, *дџжнос* ДД Др, *жџлос* Бд В Вн Ду Ј Кр Лу М Мх Рб Са У Ш, *исџравнос* Т, *јѣс* Го Мх, *кџс* Ву Гр, *крѣс* А Вн ДД К Ли Ло М МК Мх Ос Р Рд С Се, *унакрѣс* В ВД ДД П Ск, *лис* А Би В Вр Гл ДД К С Се Ск Су Т У, *лџдос* Мх, *мџс* А Вн Вр Гл ДД Др Ла Лг Ли М Мх П Рд Се Ск Су Т У Ш, *мџдос* Ј Ку Ли Су У, *могџџњос* Ли, *мџс* ВО ДД Кр Ш, *нѣрас* А Гр К Кр Ли Ш, *нѣсвес* Ј МО Мх СМ, *џлџс* В Ли Су У, *џџс* В Вн ВО Го Гр ДД Др Кч Лу МК Мх П Рд Се Ск Су Ш, *џрѣчѣс* ВО Го Кр Ли Лу МК Мх Ос Се У, *џрџџас* Гл Гр Мх С, *џрџџас* Гл Др Ла Лг Лу Мх С Се, *џрџс* В ВД Вр Мх Ос П, *џрџс* А ВКВн ВО Др Кр Лг Лу МК Ос П С Се Су, *џџс* Гр, *рџдос* Бд Кр Мх Ос, *рџс* Вн Вр Ку Са Ш, *рџсџус* Бд, *рџсџус* Ву Др, *рѣџкос* Гр, *сџвѣс* Кр, *сџџс* Ло, *сџџурас* У, *слџс* Ву, *сџџџрос* ВД Вн Вр Ку Лу М МО Рб Су Ш, *шџс* Бд Би Вн ВО Ву К Ла Лг Ли Лу М Мх Рд Се Т, *шџс* Кр Ск Су, Трѣ Вр, *уџџ-*

љенос ДД, црномѣњас Су, чѣс Ба Др Ку Ло Мх С Се Ск Т У, чѣс Ву Ку Кч Ло У, че-
шврѣѣс В, чѣс А В Вр Ла Ли М МК Мх Р Ск У, чѣлакас Ло, шѣс А Бд Би В ВД ВО
Вр Ву Гл Др К Ку Ла Ли Ло Лу М Мк МО Мх МК Р Са се Су Т, једанѣс Ло М Т,
дванѣс Бд Мх У, дванѣс ВО К МО С Т, шринѣс Ск, шринѣс ВО МО Мх Т, чешр-
нѣс А Гр Ос, иѣшнѣс Гр ДД У, иѣшнѣс А Гр ДД Др Са Т, шеснѣс А К Са, шѣснаѣс
Бд, седанѣс Са Т, седанѣс Би Кр У, осанѣс М, двѣдес Ло, двѣс ВО, двѣс
ВО Гр Го ДД Ло Мх, шрѣс М Т У, шрѣс МО Мх, чешрѣс Го Мх Т, чешрѣс ВО Кр
М Т, јѣс Ду;

И код најстаријих информатора могу се спорадично јавити неупрошћене
форме које су свакако преузете из стандардног језика:

кѣстѣ Лу (1907), крѣстѣ У, лѣстѣ ВД, мѣстѣ Мх, нѣрастѣ Ду, оѣсностѣ Мх,
иѣстѣ Др, ирѣсестѣ Мх, ирѣстѣ Лу (1910) Ос (1912), хрѣстѣ А ВО (1908), кѣка свѣ-
ђостѣ Вн У, шѣстѣ (1902), шѣстѣ ВО (1908), свѣка ти чѣстѣ С, шѣстѣ ВО Го (1897) Лу
Мх, дванѣстѣ Т (1912), дванѣс У, двѣстѣ Го (1897).

б) -зд: грѣз А Би В Гл Кр Ли МК Ос Су У;

в) -ши: ирѣгри В Вн Ли Ос Ск У, ирѣш Вн Ли Ос Р Ра Ск СМ У, уп. и нѣмѣ
нѣшиш К, ако не кѣжем нѣшиш Т; али и вѣшиш В, крѣљушиш (плева) Вн, нѣшиша (сви
пунктови).

За групу -жд немамо потврда будући да се не употребљава лексема *дажд*,
већ *киша*.

Страна консонантска група *јн* доследно се упрошћава губљењем финалног
сонанта: кѣмбѣј Ос Се Су Ш, комбѣј ВД Ку Ли МО Рд Се.

Иницијалне сугласничке групе у односу на финалне знатно су стабилније
будући да су ове последње скоро доследно упрошћене, што је сличну стању у К-Р
дијалекту. Судбина финалних група уклапа се у широки ареал који „иде од Јадра-
на у зони ушћа Неретве до румунске границе између Итебеја и Српске Црње“, а
изоглоса се продужава и на територију румунског Баната (Ивић... 1994:363). Пре-
цизније изоглосе одредили су прво Павле Ивић 1994:138–9, а потом Слободан
Реметић 1985:218.

Медијалне групе

3.34. Замена сугласника у медијалној позицији заснована је на асимилацији
по месту или начину изговора:

а) *миѣ > нѣ*: (не) иѣнѣшим А Бд В ВД ВК Вн ВО Ву Гл Го Гр ДД Ду Кр Ку Кч
Ла Лг Ло Лу МК МО Ос Р С Се Су Т Ш, иѣнѣши Го Ли М У, не иѣнѣшимо Др, зайѣн-
ѣшиш МП, зайѣнѣшио А Гн Го Гр Др Кр Ку Лг Ло Лу Р Са Т, зайѣнѣшио Бд, зайѣнѣши-
ла Ба В ВК Вр Ву Гл Го Ла М Ос П С Ск У зайѣнѣшила Ш, иѣнѣшишеш К, уѣнѣ-
ѣшим А, уѣнѣшио Би Рд, уѣнѣшила Ш; а л и и: иѣмѣшим Би Мх С Ск Т У, зайѣмѣшио
Лу, зайѣмѣшила Вл Мх, уѣмѣшим ВО, уѣмѣшио Би, шрѣмѣшили Гр.

Примери с *н* знатно су чешићи, што се уклапа у стање на источном штокав-
ском терену. Ареалу, који је одредио Реметић (1985:187, нап.512), додајемо гово-

ре Баната (Ивић 1994:364), Батовца (мој материјал), Драгачева (П. Ђукановић 1995:71) и др.

б) *ни* > *ми*: *једáмиуи* Ба, *једáмиуи* Ву Ш, *једáмиуи* Кр, *ниједáмиуи* С, *узједáмиуи* В, *црвемйêрке* Ла; а л и и: *једáниуи* ВО Т, *једáниуи* Вр, *једаниуи* С, *изједáниуи* Лг, *најједáниуи* Вн Лг, *одједáниуи* Ло Р, *одједаниуи* С;

в) *ми* > *ми/(ни)*: *вамййр* Ву, *вáмйир* Ку, *вамййри* Ду М П Т, *вамййри* се Др Ку Су, *Вамййраши* (потес) Рд, *вамййрио* се Ли, *вамййрила* се ДД, *вамййрили* се П, *йовамййри* се Ли МО, *йовамййру* се М, *комйбйи* МК, *крáмиа* У, *крómййр* МО, *кромййр* В ВД Вн Др Ј Ко Ли П Р Ра Рд Са Се Ск Т Ш, *кромййра* Су, *кромййри* Ос, а л и само једном: *кронййр* А, *лáмййериу* Бд, *лúмйовање* Р, *лúмйово* А Мх, *лúмйуе* Бд Вн, *лúмйуе* П, *лúмйују* МП, *йáмйур* Се, *йúмйа* А Бд, *йúмйу* Лу МК МП, *йúмйе* Ву Ло Мх Ос Р, *рáмйе* Ш, *сúмйор* Р, *сумйорйше* Се, *ишáмйана* слóва Мх;

г) *нб* > *мб*: са *бомбóном* ВО, *бомбóне* Бд В Вн ВО Ку Ла МК МП У Ш, *зелембáћ* В Ли У, *зелембáћи* У, уп. и *болбóне* Ос; а л и и: *бонбóна* Бд, *бонбóне* У, *бонбоњере* Вр;

д) *мб* > *мб/(нб)*: *áмбар* МО, *бóмбу* В, *бомбáрдуге* Су, *бомбáрдовали* Ба К, *бомбáрдовање* Гл, *децéмбра* Се, *кóмбај* Би Гл Ос Се Су Ш, *кóмбаји* Мх П, *комбáј* ВД Ку Ли МО Рд Се, *комбáјом* Бд, *комбáји* А Го Гр Др К Ли Лу МО Р, *комбáни* Ву, а л и само једном *кóнбај* Гл, *кóмби* ВД, *ламбарá* (језик) Кр, *шáмбур*у П, *хáмбурка* Ла МП, *чóмба* Се, *шкéмбе* В Ра.

На крају овог прегледа видимо да су групе од два лабијала *ми* и *мб* веома стабилне, осим у једном примеру *кронййр*. У примеру *ламбара* само је лабијал *й* озвучен уз сонант *м*. Примери с асимилацијом су факултативни (*једáмиуи*:*једаниуи*, *бомбоне*:*бонбоне*). Наш пример с *л болбоне* среће се и у централној Шумадији (Реметић 1985:188).

ђ) *ви* > *ми*: *глáмница* А В Го МК, *глáмно* МК, *глáмно* Вр, *углáмно* ДД, *углáрном* Р, *дáмно* Ос, *одáмно* МО, *одáмно* Вн Ву ДД Ли Ло Ос Су У Ш, *одáмно* Мх Ш, *рамницу* Кр, *рáмно* МК Би, *редóмно* Ос, а л и и: *брвно* Рд, *брвнáра* А, *глáвна* Ба Вн, *глáвне* А Бд, *главницу* Ли, *главница* А В, *глáвно* К, *глáвно* Вн Мх П С, *глáвно* Др С Су, *углáвном* Вн Др, *углáвно* Го Р Ш, *углáвном* Ли Се, *углáвно* Др Лг Ли Ло, *гóвно* ДД, *гривна* А Го Ли МК Р Рд, *дáвно* ВД СМ, *одáвно* Бд МК, *одáвно* А ВО Гл Го Кр М МО Са Ск Се Су, *одáвно* А Го М Ш, *дйвна* Т, *дйвно* Ла Мх, *држáвно* А, *јáвно* С, *оснóвне* Ба Рд, *оснóвно* ВД, *йродáвницу* ВД Мх Су, *йродáвнице* Гл, *йукóвника* Ли, *равнá* се У, *йоравнáмо* Гн Кр, *урáвнили* В, *рáвна* Ба, *рáвно* А Бд В ВД Го Ј Кр Р, *рáвно* Су, *рáвни* Су, *равница* Су У, *равнице* Др, *редóвно* Ба Вр ДД, *редóвни* А, *Рйвник*⁴⁸ Бд, *смрййóвницу* Су, *ййóвне* МК, *ййóвни* ВД, *чинóвник* ДД;

е) *ви* > *вњ*: *равњáм* В, *равњá* А У, *изравњáло* се Су, да се *йоравњá* се МК СМ, *йоравњáмб* МП, *йоравњáо* П, *Равњáк* У, а л и и: *равнá* се У, *йоравнáмо* Гн Кр, *урáвнили* В.

Грађа нам показује да је асимилација у првом случају факултативна и не тако честа, а у другом изостаје. Говори централне Шумадије слажу се с нашим у првом случају, али се у другом јављају примери и с асимилацијом и без ње (*вњ/мњ*).

⁴⁸ Име извора речице Коњске са њивама у околини. Овде је реч о промени *б* > *в*.

Слично је и у Батовцу (мој материјал): *равња̂, ѿоравња̂ли*, али *одâмно/одâвно*. Опсежним истраживањем (З. Павловић 1968:75–77) утврђено је да је промена *вн > мн* најдоследније извршена на староцрногорском терену, а потом долазе П-Т, ИХ, Ш-В и К-Р говори. Дакле наши говори спадају у зону у којима асимилација ових група јењава.

ж) *мљ > мњ- / мј- / м-*: *зѣмља* В Кр Ку Рд, *зѣмља* А Бд ВД Др С, *земљѣ* ВД Вр Гл ДД Ду Ла Ли, *зѣмље* Бд, *зѣмље* К Ку Ла П, *зѣмљу* Бд В ВД Вн ВО Вр Ву Ј Ку Ла Мл МО Мх П Р С Са Се Су Ш, *зѣмљу* Ли, *на земљу* Гл Го МО, *зѣмљом* Бд, *земљом* Ли, *на зѣмљи* С, *по зѣмљи* ДД Ло, *по зѣмљи* Бд, *земљано* А, *земљану* Ба, *земљанѣ* А, *зѣмљане* Бд, *зѣмљишће* Ку, *како смо задâмњени* (дâма = насип) Ли, а л и и: *зѣмља* Бд ВО Мх П У, *зѣмља* МО, *зѣмља* С СМ, *зѣмље* Бд, *зѣмље* Ву Гл Гр Ду Са Се У, *земљѣ* Гн ДД Др К Ло МО С Т, *на земљу* Ба ѿ *земљу* Гр, *у земљу* Гл М, *зѣмљу* Вн Кр МК МО Ос Р У, *земљом* А, *по зѣмљи* Бд Би, *по зѣмљи* Мх, *у зѣмљи* Лу, *у зѣмљи* ДД С, *земљану* Вр, *земљане* Вр Гл Ск, *земљани* Бд, *земљани* В Мх Т, *зѣмљишће* С; али и од *земјѣ* Ла, *зѣмју* ВнГн; *на зему* А, *у зѣми* Др.

Ова промена факултативно се јавља, али је ипак честа. Среће се у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:189), код Галипољца (Ивић 1994:144), код Биограчића (Ивић 1978:153), код Банатских Хера (Ивић 1958:333) и др.

з) *шв > шк*: ис *тѣ лѣйке* А, *лѣйку* А, за *лѣйкама* Лг, три *лѣйкице* А У, *лѣйкицу* А.

3.35. У медијалним сугласничким групама *гл*, *гн*, *кн* сонант се обично не умекшава:

а) *гл > гљ*: *џиглѣ* А ВД Гр МО С Са, *џигле* Бд Гн Ли Мх Ос П Су Ш, *џигле* Вн Ла Лг МК, *шѣгле* Вн Мх, *шѣглиш* Вн уп. и *џигла* А Вн Вр Ву Др Ку МК Мх Су Т У Ш, *џиглу* Бд В Го Др Ј Кр Ла Ло МО Мх Ос П Р Рд Су У, *џиглом* А К, *џиглом* Др Ск, *џигала* Рд, *у џиглану* Ду, *џиглану* Ку, али и ретко: *џигљѣ* Гн МО, *џигљу* А Вр Ло МО;

б) *гн > гњ*: *дѣгнем* Ву Го МО, *дѣгне* А ВД Вр М Мх, *дѣгнемо* Вн МО Р Рд, *одѣгнемо* А, *ѿодѣгнем* Ос П, уп. и остале лексеме: *зайѣгне* Су, *лѣгнем* Гл, *лѣгне* Мх, *лѣгнемо* Су, *ѿолѣгне* А, *ѿобѣгнем* Гр Т, *ѿомѣгне* А Вр Го Т, да се *сагнеш* Бд, *сѣгнеш* Р, *сѣгнеш* В Вн ВО Вр Ву Гл Го Др М Су Т У, *ѿрестѣгнеш* П, *уѿрѣгнеш* Гл, *уѿрѣгнемо* Су, али и ретко: *дѣгњи* се МО;

в) *кн > кн*: *нѣкне* В Гр Др Ку Ла Ли МК Р, *изнѣкне* Гл, *ѿронѣкне* А, *ѿмркнем* Бд, *омркне* Се, *омркнемо* Р, *смркне* се Бд М МО, *ѿукне* ВО Го Т, *ѿркнеш* Го.

На крају овог прегледа можемо закључити да је умекшавање сугласника веома ретко (*џигље* и *дигњи*). Обе се јављају паралелно с облицима без палатализованог сонанта и могле би представљати импорт из суседних говора. Прва из војвођанских (Ивић...1994:367), а друга из централне Шумадије (Реметић 1985:190) будући да се јавила на крајњем западу наше зоне.

3.36. Немачка реч *Strang* у војвођанским говорима нпр. (Г. Вуковић... 1984:217) има веома различите фонетске ликове *шѣранке*, *шѣрањеке*, *шѣранге*, *шѣрањеге*, *шѣрангле*, *шѣрангље*. Сви ови облици могу се тумачити двојако: различитом перцепцијом немачког изговора или варијацијама у самом том изговору

(Ивић... 1994:383). На нашем терену срећу се само две форме: *шиџрањке* А Ба В, уп. и *шиџрањку* А, а л и *шиџрањке* А Ш, уп. и *шиџрањку* Вр. Верујемо да су оне настале варијацијама изговора, будући да се и у другим говорима (Баната, централне Шумадије, Жабара и Драгачева) модификује група *нк* и у другим лексемама: *сањкаду се* (Ивић... н.м.), *шџуња* (Реметић 1985:191), *шењкови* (Реметић 1989:268), *шењкар*, *шењкови*, *чуњкови* (Ђукановић 1995:71).

3.37. Глагол *узети* јавља се у три фонетска лика:

а) *узмет* Го ДД К МК Мх П С Ск Т Ш, *узмеш* Кр, *узме* Гл Лу МО Ос Рд, *узмено* Вн Гл Ла МО Мх Су, *узму* Бд ДД Ду Лг МО Мх, *узми* Ду С, *узми* МО, *узми* МП Мх П;

б) *узнем* В ВД Ло Р Се, *узнеш* Вн Др К Кр Ло С Са Ск, *узне* ВО Вр Гл Др ДД Ко Кр Ли Лу МК П Рд С Се Т У Ш, *заузне* Ку, *узнемо* Мх Се, *узну* ДД К МП Су, *заузну* Др Р, *ооузне* Р, *узни* ДД, *узни* Ко Кр Ла МП Са Су, *узнийше* МК, *у(з)не* С, уп. и да ти *оџине* Кр, да *оџине* Косово Ла, кад је било да се *оџине* Косово Ла, *оџине* му Су;

в) *узем* Вр П Р С Т, *узеш* Ву М, *узе* Ли М МО Са СМ, *уземо* Вн Ву Гл Са СМ Су, *узу* Бд Кч У, *узи* Бд, *узи* Бд Вн Р С Се *узи* С.

Најчешћи су примери с *н* и *м*, а не баш тако ретки они без ових сонаната. Ова фреквенција је обрнута у односу на стање у централној Шумадији (Реметић 1985:191), где су најчешћи облици *узем*, а потом *узмет* и *узнем*. Облици с *м* и *н* расути су скоро по целом терену, а они без њих везани су за северније пунктове и југоисточну периферију.

3.38. У групи *њч > нч* присутна је дисимилација по месту творбе: *свињче* Ба Др Ду Рб У, *свињчеџа* Гн, али и *свињче* А Бд. Ова промена среће се у говору: Биограчића (Ивић 1978:153), Банатских Хера (Ивић 1958:333), у Бачкој (Поповић 1968:155), у Банату (Ивић... 1994:365), у централној Шумадији (Реметић 1985:191). У Драгачеву (Ђукановић 1995:72) ова промена је регистрована у лексеми *накџнче*.

3.39. Као и у околним говорима и на нашем терену присутна је дисимилација у следећим консонантским групама:

а) *џч > вч*: онџ *кџвче* Т, *зџковчао* Гн, *кџфча* Ба ВД, *закофчџм* ВД, али *ждрейчаник* Ло, *манџуџчиџи* У, *кџуџче* В ВД, уп. и *кџубе* А, *кџубиџе* А, *кџича* В, *закоџчџш* Вн, *закоџчџ* се Ба, *оџкоџчџ* Ли, *џкоџчала* В, *скоџчџм* Лг. Ова промена захватила је скоро све јекавске, а среће се и у Ш-В и С-В говорима: З. Павловић 1968:89, Горобиље (М. Николић 1972:666), Љештанско (Тешић 1977:207), Моравица и горња Студеница (В. Николић 2001:158), Тршић (Б. Николић 1968:408), Колубара (Б. Николић 1969:41), Гружа (Стевовић 1969:456), централна Шумадија (Реметић 1985:191–2), Жабари (Реметић 1989:264), Драгачево (Ђукановић 1995:73) итд.

б) *џш > џш / џч*: *зџуџши* Гн, *лџиши* Бд ВД ВК Гн Гр К Ку Ла Ли МК Мх Са Ск Су Т, *лџиша* А У, *лџишу* К Т, *лџише* А Бд Вн Лг МО С Се Ск, *слџиши* Гр Т, *оџиџо* Гл, *џиџиџе* Гр Лу Р Т, *уџиџиџе* А Ву Гл Др К Лг МП Мх Рд Ск, *џиџиџина* Вр Лу, *џиџиџине* Ву Ку Рд С, *џиџиџину* Вн Ву ВО Го Ко Лг Ли Ло МК Р С У, у *џиџиџини* А

Бд Гл Ку МО; *лѣйче*⁴⁹ В сã трѣба да се *лййче* Го, нйкад нѣ да *лййче* Ло, *лййче* Ос П Ш, *лййче* Ку (П. Ивић 1959:397), *слййчи* Лг.

Наша грађа показује да је група *йш* веома стабилна, што наше говоре приближава К-Р у којима се ова група добро чува. Африкатизација другог сугласника *йч* није тако честа и углавном се јавља у говору најстаријих информатора. Овом особиним наши говори приближавају се П-Т, неким К-Р и словенским говорима на територији Румуније (З. Павловић 1968:88–9), али се среће и у говорима Баната (Ивић... 1994:369).

Промена *йш* > *вш*, како констатује Звездана Павловић н.м., типична је за 3-Л и IX дијалекте.

в) *йс* > *йс* / *йц*: *лййсѣ* Ш, *лййсала* В СМ, *ојсѣкла* Са, *ојсѣчено* Са, *ојсѣје* К, *ојсовала* Кр Рб, *шѣйсѣја* В Кр, *шѣйсѣја* МО, *шѣйсѣју* В Ко Ку Ла МО Мх П Р Са Се Су У, *шѣйсѣу* МК Ш, *шѣйсѣје* Ба МК Рд Се Су, *шѣйсѣјица* Ба, а л и *лййцаѣ* Ву, *лййцо* Кр Ла, *лййцала* Ву Кр Ос, *лййцало* Ба В ДД, *лййцали* Са, *йолййцали* Ли, *излййцаше* Ш, *йолййцаше* Ш, *лййцко* (село Липе) Ли, *ојцек* Ву, *ојцѣјем* С, *ојцово* Кч Ра У, *йойцѣ* Гр, *шѣйсѣја* Ш, *шѣйсѣју* Ли Ш, *шѣйсѣју* Ос Ш.

Судбина групе *йс* уклапа се у стање штокавског истока у којем се не јавља *вс* већ *йц*. Група *вс* јавља се у јекавским говорима — IX и Л-К дијалекта (З. Павловић 1968:86).

г) *йк* > *йк*: У овој групи нема дисимилационих процеса (*вк*): *шййка* В Гл, *шййкицу* СМ;

д) *йш* > *вш* > *фш*: *Шйфййар* ВД, *Шйфййер* Ла, *Шйфййари* В ДД Ку СМ Су, у *Шйфййарйју* Су, али *Шййййару* У, *Шййййари* В;

Слично је стање у централној Шумадији *Шйвййар* (Реметић 1985:192).

ђ) *ми* > *вн*: *Гумно* Кч, *гумно* А В ВД Др Ли МК Р Рб Рд С СМ Су У, од *гумна* до *гумна* Гр, саз *гумна* на *гумно* Ла, *гумна* Рд, по *гумнима* Лу, а л и и: *гумно*⁵⁰ С; *огромна* Ли, *огромни* А, *огромно* Вн, *огромну* А, *огромну* Ву, *стјрмно* брашно Ла МО, *стјрмно* В ВД Го Мх Се, *стјрмно* Гн, *стјрмно* А В ВД ВО Го, *мал стјрмнѣ* брашна Ос, *стјрмнога* Ба, *стјрмнога* ВД У, *стјрмног* Го Ло, *стјрмног* Ос; *шѣмно* СМ.

У нашој грађи ова група је веома стабилна, јер смо само једном забележили групу *вн*. Тако је и у неким К-Р и С-В говорима: Ресава: *шѣмно*, *шѣмница*, *срѣмно*, *слѣмни* (Пецо — Милановић 1968:288), у Црној Реци и Неготинској крајини: *гумно* (Р. Симић 1980:114), у Батовцу: *гумно* (мој материјал), у Жабарима: *гумно*, *шѣвно* (Реметић 1989:264). У неким говорима ова промена је чешћа него код нас: Банат: *гумно*, *шѣвну*, *шѣвницу* (П. Ивић... 1994:370), централна Шумадија: *гумно*, *гивнѣзија*, *шѣвно*, *рѣвник*, *рѣвници*, *рѣвник*, поред примера с *ми* (Реметић 1985:193), Трстеник: *гумно*, *шѣвно*, *шѣвница* (Јовић 1968:69), Левач: *гивнѣзија*, *гумно* (Р. Симић 1972:198) и др.

⁴⁹ На директно питање да ли се каже *лѣйче* или *лѣйше* наша информаторка, рођена 1921. године, одговорила нам је да се некад користила ова прва реч, а сада ова друга. И стварно форме с групом *йч* чули смо углавном од најстаријих информатора Го (1897), Ло (1896), Ш (1912) итд.

⁵⁰ У РМС облик с *вн* упућен је на онас с *ми*.

Ову дисимилацију не познају само штокавски говори већ и чакавски и кајкавски (З. Павловић 1968:78).

е) *мъ* > *мъ*: *нѣ сѹмѣам* Бд, *сѹмѣа* Бд, *сѹмѣала* Су, *сѹмѣали* Бд, *йосѹмѣала* В, али *сѹмѣам* Ву Ра, *сумѣаш* Р, *сѹмѣали* Ск, *сумѣив* С, уп. и *слѣмѣача* Су, *слѣмѣача* Са, *слѣмѣачу* С Са У, по *слѣмѣачи* С, *слѣмѣаче* Ли Су Т;

Упрошћавање назалних секвенци јавља се у већини штокавских говора, в. код З. Павловић 1968:84 и Реметић 1985:194.

3.40. Лексема *обрѣмница*, *обрамица*, *обраменица* (РМС) на нашем терену јавља се у два фонетска лика у којима је, у односу на стандард, присутно упрошћавање и алтернација сугласника:

обрѣмница Су, *обрѣмницу* В ВК Го Се, на *обрѣмницу* Ј, *обрѣмницу* Гл, *обрѣмнице* МК, а л и *обрѣмницу* Ву МО У, *обрѣмницу* Ш, на *обрѣмницу* Гн, *обрѣмнице* А, *обрѣмнице* Ву.

3.41. У неким лексемама с консонантском групом *-ћн-* факултативно долази до њене замене у *-ћњ-*: *божйћњи* Ш, *могѹћњи* Ли, ја сам била *мѡгѹћња* С, *могѹћњос* Ли, *могѹћњосѹи* В, према *могѹћњѡсѹи* Ли, *мѡћња* МО, *нѡћња* Ву, *срѣћња* С, *срѣћњѡ* Мх, а гѹштер ѡн сѣм се *шмѹћње* поред тебе Су, а л и и *божйћна* пѡс ВО, ис *кѹћне* заједнице СМ, *могѹћносѹи* Ву, *йѡмѡћне* Гр, *йѡмѡћнѹк* Ос, *йѡмѡћника* Вр, *срѣћан* Мх.

И група *-ћњ-* факултативно се мења у *-ћњ-*: *воћњѡк* (део јарма) Р, *вѡћњѡк* А, *вѡћњѡк* ВК Вр Ј Ли, *воћњѡци* Су, *воћњѡци* Су, *Воћњѡци* (део атара у којем су њиве)У, *Воћњѡче* П У, а л и *вѡћњѡк* А, у *вѡћњѡку* МП, *воћњѡци* Др, *вѡћњѡци* У.

Депалатализација *ћ* и прелазак у *ћ* испред мекога *њ* среће се и у другим говорима (Реметић 1985:194, нап.537 и Ђукановић 1995:72, нап.85). Палатализованост првог или оба сугласника срећемо у говору Тршића: *йѡмѡћњѹк*, *кѹћњѹи* (Б. Николић 1968:409) и Левча: *йѡмѡћ'н'*, *'ѹк*, *йлѹћ'н'ѡ* (Р. Симић 1972:199).

3.42. Дисимилација по месту изговора дешава се у сугласничкој групи *-ћљ-* > *-кљ-*. Ова промена везана је за лексему *йѣћља* и оне које су изведене од ње: *йѣкља* ВД, упустѹила сам *йѣкљу* ВД, и блузѹицу једнѹ *сѣкља* Ла, *зѣкљѡ* Гн Ра, *йѣкљанија* Ли, и тѡ сам *йѣкљаѡ* Т, а л и и *йѣћља* ВД РБ, *йѣћље* Др, *йѣћља* Мл, *зѣкљѡе* В.

Ову појаву срећемо у штокавским а и чакавским говорима (РЈАЗУ). Међу првима споменућемо говор: централне Шумадије (Реметић 1985:194); Левча (Р. Симић 1972:200), Трстеника (Јовић 1968:76), Чумића (Ј. Грковић 1982:143), Александровца и Бруса (Алексић и Вукомановић 1966:300), Блаца (Арсовић 1973:74), Радимаца (Томић 1987:359); Црмнице (Милетић 1940:349), источне Црне Горе (Стевановић 1933–4:44), Мрковића (Вујовић 1969:208); источне и јужне Србије (Белић 1905:228–230), Алексиначког Поморавља (Богдановић 1987:123), Бучума и Белог Потока (Богдановић 1979:43), шарпланинске жупе Гора (Младеновић 2001:252).

3.43. Губљењем првог члана дисимилативно се упрощавају сугласничке групе *-сц-*, *-шч-*, *жш-*:

а) *-сц-*: *дицијли́на* Кр Ли Ло, о те *дицијли́не* Мх, под њеном *дицијли́ном* Би, *недицијли́новани* П, *ицѣди* В Вн Гн Ј Ла Ли Мх Р Р6 Рд Ск СМ Су У, *ицѣдимо* Ра, *ицѣдио* Се, *ицѣђена* Ли, *ицело* МП, *ицѣјам* Вн ДД П Ш, *ицѣјаш* ВД Ву Са Ск, *ицѣја* В Ла М Мх, *ицѣјамо* Вн Су, паде шобља и *ицѣја* се М, *ицѣјаше* се М, *ицѣјо* СМТ, *ицѣјала* Ш, *ицѣјало* се П Ск, *ицѣјало* Кч У, *ицѣјали* Ос, *ицѣјале* Вн, *ицѣјило* се Ра, *ицѣјан* Т, *ицѣјану* лопту Т, *ицѣјано* Мл Ос Р У, *ицѣјано* Кч, *ицѣјани* С Са, *ицѣјане* Су, *неицѣјан* М, *ицѣјкаш* Ла, *ицѣјка* Мх, *ицѣјкамо* Ву, *рацѣји* Вл Лу, *ицрјили* се Су, *ицраци* А Бд Би В ВД ВК Вл Вн Вр Ву Гн Гр ДД Др Ду Кр Ку Кч Ли Лу МК МП Мх Ос Р Ра Рд Се Ск Су Т У Ш, *ицраци* М Мл, *ицрацију* Гр, *ицрацију* Бд, *ицрацију* Мл, *ицрацију* Кр МО Мх Се У, са *ицрацима* МК, с *ицрацима* Се, *ицраце* Гн Го ДД К МО С, ма́ли *ицрацада* Гл, *рацвеи́а* Ли, *рацвеи́ало* Ск (1908) У;

дисцијли́на Вр, *дисцијли́ну* МП, *исцѣди* Вн М МК П Се, *исцѣђен* П, *исцѣђе*не С, *исцѣја* се А, *исцѣјају* Ск, *исцѣјау* се А, *исцѣјај* МК, *исцѣјаше* се М, *исцѣјао* С, *исцѣјало* У, *исцѣјан* Т, *исцѣјана* Су, *расцѣјљено* Вн, *исцрјена* Су, *рацвеи́ала* С У(1921); *квасца* Мх;

ицраци Ли Рд Ш; *ицракци* Р6 (по упитнику);

б) *-шч-*: *зѣче* ме́со ВО Гн Ра СМ, *зучѣће* Т, *зѣчићи* Вл Гн Ду Ј К Кч Мл Ра Р6, *дачѣца* А Би В Вн Ли МК Мх П Са Ск Т У, *дачѣцу* А Би ВО, *дачѣце* Гл, *дачѣце* Кр, са *дачѣцама* А, *кочѣца* ВК Гн Кч Ра Ск СМ, *кокочѣцу* С, *кокочѣце* Гр, *кожѣче* Ба, *кожѣче* В МК, *кожѣчић* Ли, У, *ко́чица* Гр МК, *кочѣца* Би В Ву Го К МО Ос П Са Се Т, *кочѣцу* Ла МК Мх Са, *ко́чице* Се, *кочѣце* Ла Мх Ос Се, са *кочѣцом* Ос, *крѣчи́це* сѣра Ј, *крѣчица* Ли, *орѣче* МК, *обрачићи* Кр, *ицрачићи* В Вн Ј, *ицрачиће* МП, *ицуча́но* Ли; *ицѣткаш* Ли, *ицѣтка́м* СМ, *ицѣтка́ла* Вн *ицѣти́а* У, *ицѣјам* Се СМ, *ицѣјам* Ра, *ицѣја́* МК Р Се, *ицѣја* Т, *ицѣјау* ВД, *ицѣјао* Р, *ицѣјај* К, *ицѣјани* ДД, *јеси* видео кад га бе́ру да га *рачеврѣе* Ос, *рачѣсѣили* Ш, *рачѣјам* В, *рачѣјаш* Ли, *рачѣја́мо* В, *ми* *ицѣја́мо* МО, *рачѣје́рено* У, *ицѣљи* ўши Су,

зѣше ме́со Ш, *зѣшчићи* ВО, *кошѣцица* ВО Се, *кришѣцица* Ш, *лишѣчићи* У, *ицрашѣра* Ра, *ицѣшчано* МК, *ицѣшчани* У; *ицѣшѣврѣјана* Т, *ицѣшѣкала* У, *ицѣшѣаш* Гл, *ицѣшѣјаш* П СМ, *ицѣшѣјетѣе* С, *рашѣјеи* се П, *рашѣја́је* се Ск, *рашѣја́* Ск.

У турцизму *aščija*, *aħčija* < aščı, aħçı (Шкалаћић 1979: 102) на нашем терену х је замењено с к те имамо консонантску групу *-кч-*: *акѣје* Ла, *акѣје* Ко.

У придеву — прилогу имамо укрштање различитих творбених форманата те се јављају примери и с *-ки-* и с *-кч-*: *дрѣкче* Ли МО Т Ш, *дрѣкѣје* Ск, али че-ше: *дрѣкше* А Ба Бд В ВД Вр Ву Гл Гр Др Кр Лг Ли Ло Мк Мх Ос Рд Се Ск Су Т, *дрѣкиши* ДД Се Ск, *дрѣкише* Ос, *дрѣкишје* Рд С.

Турцизам *bašča*, *bašta*, *baħča* < baħçe (А. Шкалаћић 1979: 123) јавља се на целом терену са сугласничком групом *-ши-*: *баши́а* ВД К МК МП С Су, *баши́е* Вр Др МП У, *баши́је* Се, до Бајине *Баши́је* Ло, у *баши́у* В Вн Гл Ко Ли МК МО Ос Т У Ш, *баши́у* Лг Са, по *баши́и* Вн, у *баши́и* В ВД Рд Ск, по *баши́ама* А, ма́ло *баши́ице* В.

Турцизам *boščaluk, bohčaluk, bokčaluk* < *bohçalık* (Шкаљић 1979:149) има и у нашем говору неколико фонетских ликова: *башијалџи* У, *бошијалук* Ла С; *бошчџалук* С; *бокчџалук* С, десет *бџчолука* ВД; *бџрчалуцима* Бд.

в) *-жц-*: *мираџијка* (< *мираџијка*) В Вн Ли Ск У, *мираџијнка* Ра, *иџџара* А Бд У.

На крају овог прегледа грађе можемо закључити да се сугласничке групе *-сц-*, *-иц-* и *-жц-* углавном своде на *ц*, *ч* и *џ*. Ареал ове промене прецизно је одређен код Слободана Реметића (1985:198–9). Ово упрошћавање је ишло преко *-хц-* и *-кч-* које је могло да да и групе *-кџ-* и *-кч-*, али и *-јц-* и *-јч-*. Потврде ових процеса забележене су у разним нашим говорима (Реметић н.м.). У нашој грађи нашао се и један пример с групом *-јц-* *џрајџи*. Пунктови у којима је забележен, крајњи североисток наше територије (в. карту бр. 13), указују и на његов шири ареал, али и на аутохтоност. Наиме, с десне стране Велике Мораве у околини Пожаревца, не само у Малом Црнићу (*џрајџи*), већ и у Батовцу (*џрајџи* — мој материјал) и Кули (*џрајџи*, *џрајџијџу*, *џрајџара*)⁵¹ јавља се сугласничка група *-јц-* < *-хц-* < *-сц-*. Овде треба истаћи да подаци показују аутохтоност групе *-јц-* на овом терену и потврђују Реметићеву (н.м) сумњу у тврдњу Звездане Павловић да је (*-јц-*) у Мало Црниће донесено с Косова. На северу (Банатске Хере, Ивић 1958:335), западу (Биграчићи, Ивић 1978:153 и централна Шумадија, без јасеничког краја, Реметић 1985:195) од наше територије, али и у Качеру (Петровић 1999:389) јавља се упрошћена група *-сц-* > *-ц-*: *џраци*, а на југу (Жабари, Реметић 1985:264, Чумић, Ј. Грковић 1982:131, Крагујевачка Лепеница — К-Р дијалекат, Вукићевић 1995:125) с *-кџ-*: *џраци*. Ова последња сугласничка група, истина добијена на основу упитника, забележена у једном југозападном пункту (Рб) наше територије, што се уклапа у њен ареал. У говору Галипољца јавља се упрошћавање група *-сц-* и *-шц-*, али се не јављају лексеме *џрасци* и *гуче* (Ивић 1994:143).

3.44. Сугласничка група *-кч-* у неким лексемама мења се у *-шк-*: *качкаваљ* Ли, *качкџџ* Бд, *качкџџ* Др М П, *квџчка* Бд Ву Ла МК Ос Р Са Се, за *квџчком* Кр, пот *квџчку* Ск Су, *квџчке* Вн Ву Ск, *колџчке* А, *кривокџчка* (коло) Ба, *кџчку* Др Мх, *мџчка* Кр Ск, *мџчке* В Су, *мџчку* Мх У, *мџчкаљ* Вр, *мџчка* У, *џолагџчке* П, *џџчка* Вр, *џџчкала* П, *џџчкали* Ку, *џџчкаши* Ш, *оџџчка* Ку, *сеџчка* А, *џџчка* Ос, а л и и пџмпа *кулџшка* Ку, *љуџџшка* Вн, *љуџџшке* Вн, *љуџџшку* Вн Ск.

Према истраживањима Звездане Павловић (1968:92) промену африкате *ч* у *ш* испред *к* познају чакавски и неки јекавски и икавски штокавски говори (Дубровник, Трпањ, Пољица итд).

3.45. Група *сџр* није тако честа као у К-Р дијалекту (Реметић 1985:199, нап. 555). Забележили смо је само у неколико, углавном, периферијских пунктова у следећим лексемама: *сџројо* МП, *сџрчи* МО, *сџрчу* А, *осџриг* (врста траве, као сирак) МК, *осџруга* (шибље) МК, *осџруге* ВД, *расџркано* имање В; *џсџар* Кр, *џсџри* Мл, *осџри* кџсу П, *осџрио* П, *џсџрило* Мл, а л и *џсџро* ДД Мл Ра. Овај последњи пример са *шџр* добијен је аналогичном из облика са старим јотовањем (*оџтрењ*, *оџтра*).

⁵¹ Библиографске податке видети код С. Реметића н.м.

Источно од наше зоне (Биограчићи, Ивић 1978:154, централна Шумадија, осим космајских села, Реметић н.м) преовлађује група *шџр*, а јужно изгледа да влада двојство (*сџр/шџр*): Жабари: *осџри / надшџри*, Реметић 1989:264, Чумић: *осџрџа / шџројач*, Ј. Грковић 1982:142 и 153.

ДАЉИНСКА АСИМИЛАЦИЈА / ДИСИМИЛАЦИЈА

3.46. Сугласник наредног слога може да утиче на промену консонанта у претходном:

а) *-н/-л-:* *слџмиш* Кр Лг Т, *слџми* Кр С, *слџмимо* У, *слџму* Бд У, *слџмаш* М, *слџма* Др, *слџмамо* Бд, *слџмаџи* У, *слџмано* Гл, *слџмање* Бд, али *снџми* К МП, *снџму* Вн, *снџмаш* ДД У, *снџма* Кр Се, *снџмаџе* Ба ВО;

б) *-р/-л-:* *алџишџерија* Лг, али *рџишџерија* Ло; *леволџер* Лг Ло Ос, *леволџе-ром* Лг, *леволџер* Ос; *легурџалне* вџјскџе Ло; на *џалифџерије* Т; *џрејџерицу* (препелица — део њиве) Су; *рџлна* ВД, у *рџлну* Ла С, у *рџлни* Мх, *рџла* У, у *рџлу* У, *рџдла* (тџ се печџе лџба) МО али и: *рџрна* Ла Мх, у *рџрну* А В Ос П Рд, у *рџрни* Ло, са узвишеном *рџром* П; *селџврџ* ДД; *сџлаџи* У, четџри *сџлаџиџа* У, на *сџлаџиџу* Ос; *флџжџидер* Ш; *целимџније* Гл; *шарџаре* Су; *шиџџер* Ли, *шиџџер* МО, *шиџџери* Лг, али и *шиџџели* Ку;

в) *-р/-л-н-:* *шангарџиџа* ВД Вн Кр Ла Лу МК Р Су, *шангарџиџу* Лу МП С Се, *шангарџиџе* В, али и: *шарџарџиџу* Ли Ск.

На крају овог прегледа можемо закључити да се углавном на бази асимилације и дисимилације међусобно замењују сонанти, а нарочито *р/л*. Тако у Левчу (Р. Симић 1972:201) имамо *ловорџер*, *лововџер*, а у Ресави (Пецо-Милановић 1968:288) *леволџер*. У централној Шумадији (Реметић 1985:201) ваљда је највеће шаренило у адаптацији ове посуђенице: *леволџер*, *лаволџер*, *ловолџер*, *ловџер*, *ле-вџрвџер* итд. Лексема *рџишџерија* у наведеним говорима се такође има различите фонетске варијанте. У Левчу (Р. Симић 1972:202) *алџишџерија*, *алџишџериџа/рџишџерија*, *рџишџериџма*, у Ресави (Пецо-Милановић 1968:288) *алџилџерија*, у централној Шумадији (Реметић 1985:201) *аџишџериџски*, *аџилџерија*, *алџишџериџи*.

3.47. Најчешће у страним речима услед дисимилативних и других фонетских разлога долази до губљења појединих сугласника:

1. Сонант *л*:

лв: *бавџни* Вн;

лм: *фџм* У;

лн: *момџиџано* А, али *момџиџално* ВД Кр Ло Се; уп. и *сџиџално* А Бд М Мх Са Ск;

лџ: *џсвалџи* Ву Гл Су, *џсвалџи* Гр, *џсвалџи* Гр, *џрсвалџи* Т, али и *џсвалџи* А, *џсвалџи* Гл, *џсвалџи* Ву; *факуџиџети* В Вр Ло Су, али и *факуџиџети* ВО Ву, *факуџиџети* Ву;

жл: *дрџжиџа* В, на *дрџжиџу* МО, али *дрџжиџу* В;

кл: *биџикл* Ву;

сл: *миџим* А БД Би В ВД ВК Вн Гл Го Гр Кр МК Мх Рд С Са Се Ск Су, *не миџиш* Бд, *миџиш* Ко Ло Лу, *миџи* Вр Ку Ла П, да не *миџу* Ла, *миџиду* Др, па *миџо* да Вн, *миџио* Ло У, *миџила* Ла, *замџисим* Др Т, *замџиш* Ву С, *замџишџе* В, *џомџисим* Ву П, али *миџисим* ВО ДД К Ло Мх, *миџиш* Гр У, *миџи* У, *миџлу* Др, *миџлио* Го,

мїслела Вн, *мїслила* Вн МО, *замїсли* ВО; *їдсе* А Ба Бд Би ВД Вн ВО Вр Ву Гл Го Гр ДД Др Ду Ко Кр Ку Кч Ла Ло Лу МП Мх Ос П Рд С Са Се Ск Т Ш, *їдсем* МО Ш, *їдса* Вн, *їдс* А Гр ДД Кр Ла Лг Ли Ло М МК Мх П Рд С Се Су Т, али *їдсле* ВД ВК Вн ВО Гл Го Гр ДД Др Ло М МК МО МП Мх Ос С Са Се Су Т У Ш, *їдслен* Ку; те се *зайдсїм* Лг; *їрсу* Мх, али *їрслук* Т; *Виддсава* Вн, *Живдсава* Мх, *Живдсавка* Мх, *Негдсава* Вн, *Раддсав* Бд Ло, *Раддсав* МО, *Раддсаве* Ла, *Ранисав* Бд, али *Бранїславка* Ли, за *Воїславом* В, *Драгдслав* Ко Ку Ли Мх У, *Драгдславу* Ко, *Живдслав* А, *Живдслава* МО, *Мирдслава* В, *Раддслав* Р, *Раддславка* Вн, *Свейїслав* В, *Чдслав* МП.

На основу изложене грађе можемо констатовати да је губљење сонанта *л* најчешће иза *с* и то у домаћим речима *мислиїи*, *зайослиїи* и *їосле*. Такође примећујемо да се сугласничка група *сл* увек налази испред вокала предњег реда *и* и *е* који утичу на предњојезички изговор целе секвенце (Стевановић 1950:80). Ово дисимилативно упрошћавање познато је и многим другим говорима: ђаковичком (Стевановић н.м), ресавском (Пецо-Милановић 1968:281), левачком (Р. Симић 1972:213–4), централношумадијском (Реметић 1985:203–4), банатском (Ивић... 1994:377), крагујевачколепеничком (Вукићевић 1995:111), жабарском (Реметић 1989:272), драгачевском (Ђукановић 1995:81). У говору Биограчића (Ивић 1978:155) обично долази до редукције гласа *л*, а ретко до његовог потпуног губљења.

Међутим, сугласничка група *сл* упрошћава се и испред вокала задњег реда (код властитих имена (*Раддсав*) и лексеме *їрслук*). На дисимилацију *сл* испред вокала задњег реда свакако је утицала артикулација пискавог *с* и одвајање врха језика од алвеола, места на којем треба да се оформи глас *л* (уп. Вукићевић 1995:111).

Општи је утисак да се ова група упрошћава само ван иницијалне позиције, тј. онда када губљење *л* не доводи у питање семантику речи (уп. код Пецо-Милановића 1968:281).

У осталим случајевима *л* се губи обично у страним речима. Тако се упрошћава група од два сонанта *лв* (*баван*), *лм* (*филм*) и *лн* (*моменијано*) или сонанта и консонанта *лїи* (*асфатїи*, *факуїтеїи*), али и *бицикл*.

2. Сонант *р*:

рк: *цикулацїју* Ла;

рн: *инїинїрау* (< интернирају) Ло;

рц: у *Сараоце* Лг;

стїр: да се *регїсїују* А.

Губљење овог гласа, као што се види, веома је ретко и чешће је у страним речима, што сведочи и погрешној перцепцији изговора туђе лексике.

3. Сонант *м*: *мї*: клепав шешїр Ло. Овде је у питању дисимилација по месту изговора.

4. Сонант *н*:

дн: *оїїїдем* А Ба Би Гл Др ДД Лг С, *оїїїде* ДД Гл Су, *оїїїде* Кр М, *оїїїдемо* Р Са У, *оїїїдемо* Т, *оїїїду* ДД, да *уїїде* Ск;

- зн:** *вáзну* Ла Ли У; *ниé* бíло *нè* зам тá, *нè* зам овá Ло;
јн: *кòмбај* Би Гл Ос Се Су Ш, *кòмбаји* Мх П, *комбáј* ВД ВК Ку Ли МО Рд Се,
комбáјом Бд, *комбáји* А Го Гр Др Ду К Ли Лу МО Р, *кòнбај* Гл, али *комбáни* Ву;
лн: *кèлер* Лг, *кèлери* Т;
рн: *рéла* (< рерна)У, са узвишеном *рéром* П;
шн: *мèйтем* МП, *мèйеш* Бд Р, *мèйе* А, *мèйемо* В, *мèйу* Вн Су, *мèйуо* МК,
мèйуле Бд, али *мèйнеш* МК;
нб: *бобóне* Се;
из: *òфазивне бòмбе* Р; *шразйсьор* С;
нк: на *кàквој вукцији* Кр, *вукцију* Кр;
нр: *изварèдна* Вн;
нс: *ордонáс* Ли; *демострáција* Р; *исйèкција* У;
нш: *ађушáнш* ВО Ли, *асисйèнш* Вр, *зајебáнш* Се, *музикáнш* С, *йацијèнш*
 Ло, *резикáнш* Се, *сикирáнш* Се, *сйудèнш* Вр ДД, *Фердинáнш* Ло, *Фердинáнш*
 Ли, *фрòнш* Бд Ко Ли Ос, *цèментá* Ку, а л и *цèмей* Ву Су Ш, *бушòвника* Лу; *кома-*
дáнш Бд ВО Р Ра Т, *комадáнш* Лг Ло Т, *комадáншу* Р С, *комадáнше* Ло, али *кома-*
мандáнш В Лг Т, *командáнш* Р, с тйм *командáншом* Лг, *комáнда* Р; *инйересáйн-*
но Гр, *инйèрнйра* Бд, *инйèрнйрање* Бд; *кайариòн* Ли, *кайриòн* П; *концейтрá* Ву
 МК, *концейтрáк* Ву, *концейтрáй* Ос С, сас *концейтрáйом* Рд, *концейшáй* Гл, али и:
конценйтрáй Ву Гл; да се *концейтрйшу* Гр; *момейáлно* ВД Кр Ло Се, али и *момен-*
шáно А; *йáйлика* Р, на *йáйлике* Др, *йáйлика* С;
нф: *коферèнцију* ВО, *коферèнције* ВО С; *кофйскуе* Ло;
нх: из *Мйхена* ВО.

Грађа нам показује да је губљење сонанта *н* прилично честа појава, али углавном у речима страног порекла, чији се фонетски склопови различито перципирају и адаптирају путем дисимилације, ослабљеног изговора *н* уз одређене гласове и разбијањем завршних секвенци. Тако се финално *н* изај скоро доследно губи *комбај*, али се ретко може чути и *комбани*. Међутим, испред финалног *ш* скоро доследно се чува *ађушáнш* и изузетно ретко чује *цемей*.

Услед различитог места изговора, алвеоларно *н* обично се губи уз (лабио-)денталне и веларне спيرانте: *не зам*, *офазивне*, *одронас*, *демострáција*, *исйèкција*, *коферèнцију*, *кофискуе*, *Михен*, али *вазну*.

Сонант *н* губи се иза *ò* и *ш* код глагола који би у презенту требало да се конјугирају по трећој врсти (*ошйдем*, *мешем*, али и *ошйдне* и ређе *мешнеш*). У страним речима због нагомилáвања истих сонаната или гласовних секвенци долази до губљења *н* испред дили *ш*: *комадáнш*, *инйересáйнно*, *кайарион*, *концейтрáй*, *конце-*
шришу, *момейáлно*, *йáйлика*, али *инйèрнйра*, *конценйтрáй*, *моменшáно*.

Губљење *н* у наведеним позицијáма забележено је и у другим говорима, као нпр. у централној Шумадији (Реметић 1985:202–3), у Жабарима (Реметић 1989:272), у Левчу (Р. Симић 1972:214), у Драгачеву (Ђукановић 1995:81), у Крагујевачкој Лепеници (Вукићевић 1995:112) и др.

5. Сугласници *д* и *ш*:

дм: *дма* А Бд Би В Вн Вр Гл Го ДД Др Ко Кр Ку Ла Лг Ли Ло Лу М МО МП Мх Ос П Р Рд С Са Се Су Т У, *дмо* П, али *ддма* Ба Би ВО Гл Кр Лг Ло М МО Мх П Рд С Ск Т У Ш;

здн: *једнобразни* Кр, *једнобразни* плуг МП, *двобразни* Кр;

дн: *биде* Гл, али *бидне* Гл С, *будне* Ли; *ојине* Су, али *ојиднем* ВО Ву Го ДД Лг Мх Ск Т У Ш, *ојиднеш* А Т, *ојидне* Бд, *ојидне* Вр Го МО МП Р С, *ојиднемо* ВД К Ко Ло Лу Са, *ојидну* Кр, *ојидни* Мх; *исјање* Гл, *ипрејање* Мх, *иондси* Вр, али *јадне* Гр, *јадне* А Ку Ос Рд У Ш, *дојаднемо* Лу, *исјаднеш* П, *исјадне* Ку, али *ојадне* Гл, *ојадне* Гр Ло Мх, *ипрејадне* Вн, *ипројадне* Гл Ла Се, *ипројаднемо* Ли, *ујаднеш* Кр, *погледнеш* Го У; *зајно* А Ба В ВД Вр Гл Го Др Ла Ло МО П С Са Се Т, *зајно* ДД, *зајено* В Вр Ву Др Кр Ла Лу МП Ос С Ш, *зајено* Са, *зајенички* Би, *зајеничко* Вр, али *заједно* С, *задно* У, *заједничко* Вр; *згдо* Вр, али *згодно* Др МО, *идгодно* Гр; *грну* гору ДД, али *грдне* мјке ДД, *грно* Лг; *јенога* В, *јенога* Ву, *јеног* С, *јеном* К, *јено* А Го, *јено* Ву У, до *ено* Гр, *јена* Лг Ло, *јена* ДД, *јену* Гл, на *ену* У, *нијено* Го, *јенако* Го Мх Т, *свенако* (< свеједнако) Др, *свенако* У, али *једна* Ву ДД М У, *једна* Го, *једна* М, *једне* К, *једну* В Го Лг Ли Мх Рд Се Ш, *једну* Го К Ку Су, *једну* МО, *једно* В Са Т У, *једно* А Гр МП Мх Рд, *једно* Гл, *едно* А, *уједно* Гр ДД, *једнога* Гр, *једнога* Са, *једног* Би, *ниједнога* Вр, *ниједну* Вр, *ниједну* Гл, *наједном* Ск, *једнако* Бд Вн Гл М С Се, *еднако* Ли, *одједном* Ск, у *заједницу* Вр, у *заједници* Ос; у *наницу* Ву, под *наницу* Са, али *надницу* В, *наднице* В; *ипресеник* Вр Ск, са *ипресеником* С, али и *ипреседник* Ду, *ипреседник* Кч; *слџбони* Ву, *слџбона* Гр, *слџбона* Су, али *слџбодно* Бд В Кр Ла С Ск, *слџбодна* Др;

дњ: *груњаце* Го, али *грудњак* Ба Ш, *грудњаки* Вн, уп. и *бадњи дан* Вн Ш, *бадње вџе* Вр Гл Ли МК, *бадњак* А Бд ВД Вл Вн ВО Гл Гн Кр МК Мл Мх Ра РБ СМ Су, на *брдњаку* Др, *ладњак* Ла Ш, *ладњаки* Вр, *ладњаку* Су;

дс: *брско дрво* Вр, *наслџство* С, *наслџрешице* Ло, *оселили* Ло, *осџена* С, *осџа* В, *осџем* Мх, *осџе* Бд В К МО У, *осџе* Су, *осџемо* Р, *осџемо* Бд, *осџе* Ла У, *осџели* С, *осџена* В, *осџено* МК, *оскочила* Др, *ослџим* Р, *ослџи* Вр, *ослџи* Ву Р, *ослџи* Гл, *осџојање* Лг, *осџуја* Би Лг, *осџуи* Бд, *осџујали* ВО, *осџујали* Ло, *осџујање* Ло, *осџуи* Бд Ос Ск, *осџуи* У, *осџуи* Ра, *осџуи* ДД Ли, *осџуи* Ло Р, *осџуи* П, *осџуи* ме Кр, *осџуи* П, *осџуи* В, *осџуи* Мл П Рд С Су Т Ш, *ипреседника* Лг С, *ипреседник* Бд ДД Ду Р, *ипреседника* К, *ипреседница* Др, *ипресеник* Вр Ск, у *ипресобљу* У, *ипресџави* се ДД Т, *ипресџављемо* Лу, *ипресџављено* У, на *ипресџажи* Ло, *сресџа* Р, а л и *госџошџиво* Р, *ошсџадо* Лг, *ошселли* А ДД, *ошсџуја* Лг, *ошсџуја* М, *ипресџазање* ДД, *сресџиво* А Го;

дс > џ: *ипреседник* Би Ло, за *ипреседника* Би, *џек* Лу, кат су *оцелили* А, *оџеца* В Се, *оџеџи* ДД, *оџеџи* Р, *оџеџи* МК, *оџеџе* Лу Ш, *оџеџе* А, *оџеџу* А ДД Ос Су, *оџеко* Лу, *оџекла* Мх Са, *оџекли* Вр, *оџеџено* Ј МК, уп. и у *свџком* Лу

дџ: *оџеи* ДД, *оџеи* Ла;

срџе Го Ла МО Ос Су, на *срџу* Ба, уп. и *срџана* вџа Вн;

дш: *ошйим* Кр, *ошйеи* Ку, *пошйије* МО, *пошйија* Ла, *пошйи* Бд, *пошйи* Ла, *пошйија* У, *пошйиџована* У, али *пошйија* Су;

гњ: *јагње* Ба Би В ВД Гл Гн Гр Ли МП Мх Ос П Са Ск Т У Ш, *јагњети* Би МО Р *јагњетом* Се, *јагњади* Вр, *јагњетина* МП, *јагњеће* Рд Т, *изјагњу* се Ла, *изјагњила* Ос, *изјагњиле* Ла, кат се *ојагњи* А К Мх Р, *ојагњиле* МО, *сјагња* В;

скв: *бисвићи* Т, али *бисквићи* Т

кск/кш: *ескурзију* ВО; *есједиција* С, *кажњена ешиједиција* Лу, *исјидиција* Др, али *екједиција* Ло; *есјлозија* Ш; *исјлозија* Ш, *исјлозију* Р; *мјсери* Ск;

кш: *кондушјер* К Р, *кондушјеру* Ла; *лејричар* Ву Се, *лејрични* Бд; *јрашикујемо* Бд;

кч: *бркчићи* Т, *рџкчић* Ра, *рокчиће* Ра.

Ови сугласници губе се углавном у страним лексемама и то уз струјне консонанте: *езецир*, *бисвићи*, *ескурзију*, *есједиција*, *есјлозија*, *мјсер*. Примери типа *исјлозија* у народној свести имају префикс *из-* а не страни *екс-*. Уз палаталне се добро чува, нарочито у групи *гњ* (*јагње*), а у *ћк* имамо двојство *божићуеш/божићкуем*. Упрощавање је уобичајено уз експлозивно *ш*: *кондушјер*, *лејричар*, *јрашикујемо*. У лексеми *фиранга* нема секундарног *л* уз *г* (*фирангле*, Срем, моја грађа), а у речи *боме г* се изгубило испред назала *м*.

Слична судбина ових група је и у другим говорима, као нпр. у Драгачеву (Ђукановић 1995:81), у централној Шумадији (Реметић 1985:204)⁵²

7. Сугласници *б* и *ш*:

бз: *зџа* СМ, од *зџџ* А, *зџу* А, али *обзџа* ДД Ј Мх Ос Ра Ск СМ;

бш: *шџирено* Мх;

бџ: *снадџџ* и Лг, *снадџџе џн џас* С;

бш: *шџџџџ* га В, али *шџџџџ* В;

шш: *сејџџџџ* Бд, али *сејџџџџ* ВО, у *сејџџџџ* ВО Мх.

Мали је број примера у којима се губе ова два сугласника. То се факултативно дешава испред праскавих *џ* и *ш*: *снадџџ*, *шџџџџ*, *сејџџџџ*.

Сугласник *ч*:

чч: у *Грџу* ВД, у *Грџу* Гр.

Након комплетног прегледа могли бисмо закључити да је већина промена факултативна и често лексикализована. Губљење сугласника чешће је у страним лексемама чији се фонетски склопови различито перципирају. На елизију утичу и различити дисимилативни процеси.

3.48. Сугласници *џ*, *ш*, *ж*, *м* губе се и у интервокалској позицији, а и на крају речи иза вокала:

а) код десетица: *џџџ* А Ба Бд Би В Вн ВО ВД Вр Гл Го Гр ДД Др Кр Ла Лг Ли Ло Лу МК МО Мх Ос П Р Рд С Са Се Ск Су Т У Ш; *шшџџ* А Бд Вн Вр Гр К Кр Ку Ла Лг Ли Лу МК МО МП Мх Ос Р Се Су;

⁵² У напомени 573 дат је ареал групе *кс* (*Александра*) која је обична у К-Р дијалекту. Овоме треба прикључити и говор Жабара (Реметић 1989:272), али и говоре који не припадају том дијалекту: Драгачево (н.м.), Моравица и горња Студеница (В. Николић 2001:162) и др.

шр̄ијес А Бд Гл Го ДД К Кр Ла Лу МП Мх С Се Т У Ш, али и: *шр̄иес* ВО Ву К Ко Лг Ло Лу М МП Ос С Са Су Т У Ш; *чет̄иријес* П, али и: *чет̄ириез* Са, па и: *двѣста чет̄ирис* Мх.

б) код појединих глагола: *к̄ѣм* Ли Мл Се, *к̄ѣш* Ву МО, *кае* Гр Ду Ло Т Р, *к̄ѣе* Ло, *к̄ѣе* Ло; *нѣам* Гл; шт̄а *р̄аише* Т.

в) код прилога: *д̄ѣе* Ло Р С Т, али *д̄ѣеш* Вн Ву Гл Ла Лг Лу МК МО Мх Са Ск Т Ш, *угл̄авно* Ло.

УМЕТАЊЕ СЕКУНДАРНИХ КОНСОНАНАТА

3.49. Ова појава, која може бити фонетског и аналошког порекла, присутна је и у нашим говорима, а бележимо је у домаћим и страним лексемама. Углавном се умећу сонанти:

1. Сонант *r*:

а) *брез* Бѡга ДД, *брез* гла́ве Се, *бре* зу́ба Су, *брес* капита́ла Кр, *брес* књ̄и́ге Гр, *брез* копа́нице Ду, *брез* ма́јке Ла, *брез* ма́ка Ш, *брез* ме́са Ла Са Се, *брез* мо́зга Се, *брез* му́жа Ла, *брез* на́очара Мх, *брез* ни́шта Р, *брез* ногѣ Др, *брез* о́бзира Ву, *брез* овчѣвину Ш, *брез* о́ца В, *брез* печенѣца Ш, *брес* плѣве Др, *брес* плу́га Го, *брес* по́па Се, *брес* пр̄сти Су, *брес* пу́мпе Ву, *брез* раки́ју Ш, *брез* родите́ља Ш, *брез* ру́ке Су, *брез* ру́кѣ Др, *бре* све́ћѣ Се, *бре* су́ђеног дана Са, *бре* су́да С, *брес* те́б Ла; *брезобра́зан* В ВД, *брезобра́зно* Ли, *брезобра́зну* Су; *бр̄ис̄тар* ВД, *бр̄ис̄тира* А, *бр̄ис̄тром* А, *избр̄ис̄три* Ра;

б) *без* Бѡга Ос, *без* бр̄и́ге Гл МП Ск, *без* ви́на Ли, *без* га́зде Ку, *без* деце́ Гл, *без* дру́га Ј, *без* избора ДД, *без* и́шта ДД Ду, *бес* копр̄и́ве Р, *бес* капу́та Ба, *без* лу́га Ј, *без* ма́јке П, *без* ма́тере Мх, *без* ме́са Вн Са, *без* му́жа А С, *без* ни́шта Лг, *без* њѣ П, *без* њѣга Лу У, *без* о́ца Бд, *без* о́ца МО, *без* о́ца В Вн Вр МК П, *без* о́кета Ли, *бес* па́ра ВО Са, *бес* праша́ча К, *без* ра́зликѣ Гр, *без* раки́е Ли, *без* ру́ку ВД, *бе* све́ћѣ Го Др, *бе* сла́ве Ву, *бе* ше́ћѣра Кр; *безакѡ́ње* Мх, *бе́с̄тирага* С; *безобра́зан* Ба Лг, *безобра́зно* Су, *безобра́зну* рѣч Ду Лг, *безобра́зни* Ли, *не́ке* рѣчи *безобра́зне* Ск; *би́с̄тар* Ба В Лг, *би́с̄тира* В Вр Гл, *би́с̄тиро* Ву Ли Ло, *би́с̄три* Лу, *изби́с̄три* Кр Р;

гом̄ила Лу МО, *гѡм̄илу* Бд, *гом̄илу* А Вн Вр Ву Др Кр Кч Лу МК П Т У, *гом̄иле* В Вл Ку Лг Ло МК Са СМ Су, *гом̄илчица* Мл;

й̄ацѡв У, *й̄ацѡв* В ВД, *й̄ацѡви* Кр Ли Т, *й̄ацѡви* Се, *й̄ацѡва* МО, *й̄ацѡве* А.

На основу изложене грађе можемо констатовати да примери с *r* имају своје пандане без њѣга, али су ту и лексеме у којима се на нашем терену не јавља овај сонант (*гом̄ила*⁵³, *й̄ацѡв*⁵⁴).

⁵³ Форме с *r* забележене су у кикиндској зони банатских говора (Ивић 1994:399, скица бр.29), у западним бачким екавским говорима (Поповић 1968:159), у Срему (Б. Николић 1964:335), у Мачви (Б. Николић 1966:247), у централној Шумадији (Реметић 1985:212, наведено је и објашњење настанка облика *гом̄ила*) и др.

⁵⁴ Ову лексему с *r* срећемо скоро доследно у централној Шумадији (Реметић 1985:212), у Жаба-рима (Реметић 1989:268), у Биограчићима (Ивић 1978:154), у Узовници (Тешић 1978:187) и др.

На нашем терену, само у два селу (Др Кч), сачуван је и предлог *йрез/йез*: *йрез мајку* Др, *йрез оца* Др, *йрез леба* Др, *йрез муруза* Кч, али и *йез влата* Кч, *йез осаћа* Кч. Укрштањем овог предлога и *без* добијено је *брез*. Међутим, облик *брисџар* добијен је асимилацијом према финалном слогу *с р* (Ивић 1994:149). Све ове форме (*брез*, *брезобразан*, *брисџар*) срећу се скоро по целој нашој територији, осим периферијских говора на југу и делимично на истоку. У околним говорима ови облици се срећу у говору Биограчића (Ивић 1978:169), Жабара (Реметић 1989:268), у централној Шумадији (Реметић 1985:386–7, а у нап. 1113 одређен је и њихов ареал). У Батовцу (мој материјал) јавља се само *без*.

2. И остали гласови умећу се обично асимилацијом према суседном слогу или аналогјом према некој другој речи:

а) *ангѣнѝ* Др, *комѣндију* Вн Р Т (1902) У Ш (1903);

ламгѹме Ло (1896);

вакулѝсали се Лг (1902), *вокулѝшу* Лг;

б) *злаѝница* (буба) : *златна* У, уп. и *клѹзѣнѝ* Ло (1896), у *мангази* С (1908), али *магаза* Гл, у *магазу* А, у *магази* С, уп. и *мада* (везник) Гл;

од *жњѣѝве* М (1897) : (*жњевѣње* Го, *жњѣла* Го, *йожњевѣно* ВО), али че-
шће: *жѣѝва* Бд ВО Ла Ли, *жѣѝве* Бд ВО, *жѣѝву* Су, *жѣѝваѹ* Се, *жѣѝвару* Ра,
жѣѝварицу Су, *жѣѝварице* Гр Рд;

окѝѹмбар Ба, *окѝѹмбра* Р (1924), до *окѝѹмбра* ВД (1924) Ву (1906) Мх (1924), *окѝѹнбра* МО (1906), у *окѝѹнбру* ВК : (децембра), али и *окѝѹбра* Вр;
арсваѝ Т (1912).

3. У групама *зр* и *ср* не јавља се секундарно *д* односно *ѝ*:

зрѣо Вр, *сазрѣло* Вр, *Призрен* ДД, у *Призрену* С, *Призрани* ДД; *срѣћа* (сви пунктови).

Уметање сугласника везано је углавном за говор најстаријих информатора. Већина ових примера јавља се и у другим говорима. Њихов ареал в. код Реметића 1985:213.

МЕТАТЕЗА

3.50. Метатеза је присутна углавном у речима страног порекла, што је у ве-
зи с њиховим прилагођавањем нашем изговору одређених гласовних секвенци:

бѹрјак К, *бѹрјак* Р Ра, *бѹрјак* Вн Ла Се Ск У, *бѹрјаѝ* Бд В Ра, *барјаѝ* Вн Ву
Кр Ку Ли Ло М П Рд Са Се, *бѹрјака* С, *барјака* Ку, *барјаке* Вн, *барјаѝ* ВД К, зве-
зду *барјакѝѹрку* ДД, *барјаѝчи* С, уп. тур. *bayrak* (А. Шкаљић 1979:113–4);

бачвана Вр, *бачвана* Ос, *бачване* Ос, *бачванѣ* К, *бачвану* ДД К, *бачвану* Са,
бачване Вр, *бачванѹ* Лу, *бачванеѝ* Вр, уп. тур. *baħce* (А. Шкаљић 1979:123);

вѹд П СМ У, *вѹде* Вн У, *вѹдек* Вн, *вѹди* Др, *овѹд* Лг У, *нѹд* У, *нѹд* Ј, али *ѹвѣѣ*
Гр Ли, *ѹвде* Гр Лу Т, *ѹвдекана* М;

врѝнѹрка (< ветеринарка) Ву;

гѹрван Кр Р Ск (1908), *гѹрвани* Ш, *гѹрвана* ВД С али *гѹрван* В Ли МК МО П
Се Ск (1921) У, *гѹврани* Ла;

*грђје*⁵⁵ А ВД Вн Вр Ву Гл Го ДД Кр Лг М Мх Ос С Ск Ш, али *грђје* Р и *грђ-жђе* А Бд В ВД Вн ВО Вр Ву Др К Ко Кр Ку Кч Ла МК МО Мх П Р Се Ск Су Т У, од *грђжђа* Бд Ву Кр Ли МО МП; *лђје* Вн; *гвђје* А Вн Гл ДД Ос Рд Су, *гвојздѐна* ВД Ла МК, *гвојздѐно* Ву ДД К, *гвојздѐне* А ВО, *гвојздѐни* Кр Мх С Ск, *Гвђјзден* Вр, за *Гвђјзденовог* ДД, *гвојзурија* С, али *гвоздѐн* МК, *гвоздѐни* Кр, *гвоздѐну* В, *гвђздену* Ду, *гвоздѐно* В МК МО, *Гвоздѐнглав* брдо У и *гвђжђе* А ВО Ку Ла Ли Се, од *гвђжђа* А Ла МО, *гвожђурине* У;

кафуиѐи (факултети) Ву, *фалкуиѐи* Ву (1906);

*консифи*ковали К, *консифи*кују К;

кочањ ДД Кр МК, *кђчањ* А ВК Др Кч Лу Су, *кђчањка* МО, *кочањка* Би В Гл Ду П У, *кочање* А, *кочање* Мх : *чоканје* (Срем, мој материјал);

Ливѐи (Виолета) Го;

лђлбер Су, *лђлбера* МП, *лђберово* Су;

Мекђдија (Метохија) Су, *Мехђишија* Су;

монћђри (намћђри-старији који су се извлачили у рату) Ос;

бђла се по *нђмасђирима* (сачувана метатеза у клетви) В, али доследно: *мђ-насђир* Бд В ВД Ла Р Ск (1921), *мђнасђири* Ла, по *мђнасђирима* Мх, *манасђиђ-ске* Р, *мђнесђер* Ск (1908);

ђднак К, али *ђндак* К;

дђ л ћу да *освђнем* Ду;

рамунђка МО, *рамунђке* Ш, али *хармонђка* ВД, *хармунђку* Рб, *армунђку* С;

рђйла ВД, али *лђйру* Бд;

свѐ (в.т. 4.181), али *вђздан* ВД ВО Гл Ли У;

свинѐишиња Ла;

скрелђза Го, *скрелђлђзу* Мх;

шрейѐљка (петелька) Кр МК;

шурбђк (бураг) Кр.

Неке од наведених лексема срећу се и у другим говорима. Овом приликом желимо да укажемо на ареал неких од њих. На одсуство групе *јз* у централној Шумадији и њено присуство у говорима С-В дијалекта указује проф. Реметић 1985:217, нап. 628. Но ова група се среће и у другим дијалектима. Тако у П-Т и мрковићком срећу се и старе и групе с метатезом, у К-Р најчешће се чују групе с метатезом, али без ње или с јотовањем, а у осталим дијалектима се употребљава нова група *жђ* (З. Павловић 1968:100).

Метатеза у речи *манасђир* знатно је чешћа у централној Шумадији него код нас, а познају је и други говори (Реметић 1985:216). Тамо пак нема метатезе у речи *гавран*, а код нас није ретка (н.д. стр.217). У оба говора неки прилози су захваћени метатезом.

⁵⁵ У вези с групом *јз* требало би указати и на *ји* у примеру типа у *Дђјни крај* С. Овај облик добијен је асимилацијом *лњ > њњ*, затим редукијом *јњ* и коначно дисимилацијом *ји* (Јовић 1968:66). У нашој грађи нашли су се примери у којима се десила дисимилација пре редукије *Дђљни Милђновац* В, *ђљни* Др, али и потпуна редукија на *ђну* ону станицу Се.

ЗАМЕНА СУГЛАСНИКА

3.51. Фонетски, морфолошки и творбени моменти утицали су на замену сугласника у прихваћеним страним, али и домаћим лексемама:

1. *д* : *џ*: у *Бедграи* Гл М, *аџреса* У, *аџресу* Ло, *дуџ* ВД Вн Гл Ку Ла Р С Ш, од онџ *дуџа* Лг, на *дуџу* С, *дуџови* Гл Ку, *дуџиње* ВД, *дуџовина* Вр, *карабиџ* Мх, *карабиџине* лампе Мх, *комаџи* Вн ВО ДД Др Кр Кч Ла Ос Се Су Т У Ш, *кџмаџ* Гл, *кумаџи* ВО, *комаџи* ВО Т, *комаџи*е Др, (стџ) *комаџи*а Ву М МП Р Ра Рд Се Ш, *комаџи*а Гр Др Лу Са, *комаџи*џ ДД Кч, *комаџи*џу ДД, *комаџи*џу Ра, *комаџи*џа ДД, *искомаџи*џу Ла, *одџвуџ* Ла Р, *одџвуџ* ВД ДД Кр Ли Ло МК МП Р Рд, *дуџуџ* В Ву Др Ко Лг, *одоџуџ* Р, *ономаџи* Вн, *ономаџи* Р, *неџкаџ* М Ш, *ниџкаџ* М, *наџрџи* К Кр С Т, *саџ* А Ву Др Кр Лг МК Мх С Т, *свуџ* Гл Кр, *наџаџ* М, *неџкаџ* Кр, *ниџкаџ* С, *каџо* *каџ* Ко Кр, ако џмаш *каџи* Лг, *каџи*, врата заџиџљена П, *коџи* онџа Р, у *Нџви* *Саџи* Мх, *џџобош* Лг, *изрџиџам* сџтно Кр;

дџ Бд Ву Се, *дџда* П, *дџдови* А П, *дудџв* ВД, *комаџд* Рд, *комаџда* А Гл Ку МО Се, *комаџа* А, *одџвуд* Лг, *одџиуд* ДД, *џиуд* Гл, *неџкад* Ш, *наџрџд* К Кр, *саџ* Ш,

џ : *д*: *риџдало* се Др, *Паџрадине* П, *џзмед* (фекалија) ДД.

Грађа нам показује да се многи примери срећу у двојним формама. Такође можемо констатовати да су чешћи примери у којима се уместо *д* јавља *џ*, а замена *џ* > *д* сведена је на неколико лексема. Знатан је број прилошких речи у којима је дошло до лексикализације обезвучавања финалног *д*.

Облик *аџреса* среће се нпр. и у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:206), Моравице и г. Студенице (В. Николић 2001:163).

У речи *комаџи* чува се фонетизам изворника *коџџаџи* (Балаћ-Стојановић ГСР), али га РМС третира као покрајинизам. Иначе ова лексема се јавља и у другим говорима: Галипољаца (Ивић 1994:26), централне Шумадије (Реметић 1985:206), Жабара (Реметић 1989:269), Левча (Пецо-Милановић 1968:286), Трстеника (Јовић 1968:77), Црмнице (Милетић 1940:371, старе Црне Горе, средњокатунски и љешански (Пешикан 1965:80) итд.

У изворном фонетизму често се јавља и лексема *дуџи* према тур. *dut* (Шкаљић ТСХЈ), али наши речници наводе само облик *с д*. Иначе прва форма се среће и у другим говорима: Жабара (Реметић 1989:269), Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:123), Левча, аутори то третирају као десоноризацију (Пецо-Милановић 1968:286) и др.

Посуђеницу из мађарског језика *џџобош* РМС доноси *с д*. Први облик познају и други говори: централна Шумадија (Реметић 1985:207), Трстеник (Јовић 1968:77), Ресава (Пецо-Милановић 1968:289), Драгачево (Ђукановић 1995:86), Моравица и г. Студеница (В. Николић 2001:163) и др. Ми смо је забележили само у једном пункту.

Облик *карабиџи* скоро је једини у неким говорима (централна Шумадија, Реметић 1985:206, Жабара, Реметић 1989:269, Моравица и горња Студеница, В.

Николић 2001:163) иако га РМС упућује на онај с *д*. Наш говор се слаже са стањем у ова два.

2. *д* : *ђ* : *ћ*: *рѣковеђ* А Бд В Вл Гн Ку МО Мх С, *рѣковеђи* А В Гл Гр ДД Су, *рѣковеђе* МО, *руковеђам* Ш, *руковеђа* Ву, *руковеђамо* Бд Се Ш, *руковеђау* Ку, *руковеђале* К, *руковеђара* ВД, *оскуђевам* МП, *оскуђева* Кр Лу, *оскуђева* Бд Ду, *оскуђево* Лу, *нисмо* у *заважу* Ла, ако му се *свиђиши* Ск, *зовеђине* Бд;

рѣковеђ Вл МК Ос Се Ск, два *рѣковеђа* МК, на *рѣковеђи* Кр Са, то *рѣковеђе* Р; *руководаре* А; *забадава* М, *лудак* ВО;

ђ : *д*: *мередије* У, *мирадије* Т, *миродија* Р Се, *миродију* Мх, *оилодивање* А, *судење* Ло, *предашња* Ос;

сѣђење Ло;

д : *л*: *шилићер* У.

Књижевне варијанте *руковей* и *руковод* (РМС) на нашем терену јављају се скоро доследно с јотованим сугласником корена. Међутим, на основу двојних облика *руковеђ/руковей* можемо закључити да су и овде биле присутне форме с *д* и с *ш*. У другим говорима имамо однос *д* : *ђ* (*руковод* : *руковей*): централна Шумадија (Реметић 1985: 207 и 261–2), Моравица и г. Студеница (В. Николић 2001:163). У војвођанским говорима нпр. јављају се облици с *ш* и с *д*: југоисточна Бачка (Драгин 1991:686), Срем *рѣковей* : *рѣковод* (прва је нешто чешћа), *руковедайи* : *руковейшайи* (други се веома ретко среће), *руководачица*, *руковедалька*, *руковедальа*, *руковедач* (увек с *д*), тамиска зона Баната (има ретко облике с *д*, Ивић... 1994:404).

У лексеми *миродија* сачуван је неизмењен консонант изворника *μρωδικό* (ГСР).

3. *н* : *њ*: *тѣ* су и *бајшњали* Ба, *брашњо* Вн, црни *врањак* (врста грожђа) МП, *врањац* (грожђе) Вр, *врањци* (коњи) Бд, *вршњик* Би В Вн ВО Вр Ву Го Ла Ли МК МО Мх Ос П Р Се Ск Су Т У Ш, *грањци* ДД, *тируњци* А, *кремењарци* ВО, *лешњик* У, *лешњици* У, *накоренеџо* К, *йдолажењик* Бд Рб, *йдолажењици* Бд, *йдолажењик* МО, *йѣшњица* Вн, *рачуњам* К, *рачуњам* Ра, *рачуња* В, *рачуњо* Ра, *сиройшња* Вр, на врата *сџња* Р, *шѣур* Лг;

Аусѣријанцима Бд, *брашно* А Ба В ВД ВО Гл Др Лг МК МО Т Ш, *брашна* Ба Ла МК, *викнемо* Т, *вршник* Ба ВД Ко П Рд Са Ск Ш, *грана* А Р, *грану* А, *гребенамо* Ск, *дрен* Бд, *камен* А, *кишновийшо* Бд, *крѣним* А Го МК Т, *крѣнимо* МК, *окрѣним* А Мх, *окрѣни* Ку Ли, *окрѣну* Бд, *кѣјне* А, *очинци* Ла, *йајшшиан* В Др М, *йајшшман* ВД Ла, *йдолаженик* Ву Мл МО СМ Су, *йѣшњица* Вн, *рачунам* Т, *рачунам* Т, *рачунаш* ДД, *рачунало* Ба ВД, *рачуна* Се, *рачунамо* Се У, *рачунај* В Се, *рачунајше* Се, *рачунало* Т, *рачунало* Ли, *израчуна* Вр, *израчунамо* Гр, *израчуно* Ду, *румѣни* Се, *румѣнамо* Ло, *румѣнска* Ло, *сѣкно* А Гл, *Трѣва* Пѣтка Гл, *Цигани* Ву, с *Циганама* Ву, *Циганку* Вр, *црнкасте* А, *чѣнак* А, *шѣангла* А, *шѣнке* Т;

њ : *н*: *ближњи* рѣђаци А, *бѣбан* Лу, у *дејшнстѣву* Ба, *инѣкција* М, *инѣкције* Вн Лу, *инѣкцију* А Ла Су, *нѣкција* Вн МО, *лѣншијне* Р, *нѣн* ѳтац Гл, на *нѣм* Ш, *нѣн* је ѳтац Ба, *нигѣв* Ла Са, *нигѣ* Ла, *нигѣви* Ла, *йан* Лу, *рајсан* Ос, *кѣша ромѣнка* Др,

сѹкнѹ Вр, у *ѡанѹр* А, ис *ѡанѹра* А, ис тѣ *ѡанѹрѧ* Вр, у *ѡанѹру* А, *ѡанѹри* дрвѣни Вр, *ѡанѹрић* А, *сѣрнѣика* Ос, *ѡифѡнѣр* Ду, *ѡѣрнѣика* Ла;

лањске гѡдине А, *лѣњ* ВО, *лѣњу* пѣту ВО, *олѣњѣо* се МП, *његѡв* Ла, *његѡву* Ла, *ѣањ* А Р, *рајсањ* Ш, *сѹкње* Бд, *ѡањѣр* Ву МК Ра Рд Ш, *ѣањѣр* Ра, ис *ѣањѣра* В Ли, *ѣањѣри* А Бд Вр Ву, *сѣрнѣика* Лу Рб, *сѣрнѣику* Бд, *сѣрнѣику* Са, по *сѣрнѣики* Са, *ѡѣрнѣика* Би ДД Ла Мх Се, *ѡифѡнѣр* В Вр Др Ла Лг Ли МК МО Р Са Се Су У Ш, *ѡифѡнѣр* Рб, у *ѡифѡнѣру* Кч, *ѡифѡнѣре* Го, *ѡифѡнѣри* Вн Ос Се Ск У;

Грађа нам показује да постоји двосмерна замена ових гласова и умекшавање *н* и отврђавање *њ*. Неке од наведених лексема имају двојне облике и у нашим речницима. Такав је случај с *лен* /*лењ* (РСАНУ), с *лански*/*лањски*, при чему је прва одређена као покрајинизам и упућена на другу (РСАНУ), *врѡник*/*врѡњик* сада овај други облик има статус покрајинизма и упућен је на први (РСАНУ) итд. У РЈАЗУ наведени су *ѡањѣр*/*ѡанѹр*/*ѡаљур*, при чему се констатује да најстарија потврда за други облик потиче из XIV века. Такође се указује и на остала значења и ареал овог облика. Наиме, у Вучитрну и околини *ѡанѹр* је лопар на којем се тањѣ колумботњѣца (проја), а у врањском округу то је софра. На његов јужнији ареал указује и чињеница да је записан и у Призрену: *ѡанѹр*/*ѡањуре* (Реметић 1996:72) и у Несврти: *ѡанѹр* низак сто за мешење теста (Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање 1998:396). У наша два пункта А (неколико пута забележен) и Вр (једном регистрован) овај облик су донеле миграције из јужних подручја.

На нашем терену срећемо два облика *ѣолајеник* и *ѣолајеник*, при чему се овај други јавља само у два западна пункта (Бд МО) . У другим говорима не срећемо форму с *њ*: централна Шумадија: *ѣолојѣјѣник*, *ѣолајеник*, *ѣолојѣјѣник*, *ѣолајѣјѣник*, *ѣолојѣјѣник* (Реметић 1985:141), Драгачево: *ѣолајѣјѣник*, *ѣолојѣјѣник* (Ђукановић 1995:21), Левач: *ѣолојѣјѣник* (Р. Симић 1972:143), Моравица и г. Студеница *ѣолојѣјѣник*, *ѣолојѣјѣник* (В. Николић 2001:104), Банат: *ѣолојѣјѣник*, *ѣолојѣјѣник*, *ѣолојѣјѣнику* (Ивић... 1985:255), Змијање, Банија и Кордун: *ѣолојѣјѣник* (Д. Петровић 1973:202; 1978:35) итд.

Облици *рачуња* јавили су се факултативно само у два пункта (В К) на западу наше територије, а *брашњо* само једном у (Вн) на истоку. Овај фонетизам налазимо и у другим говорима, као нпр. у Левчу: *брѣшњо*, *рачуњаљѣ* (Р. Симић 1972:182 и 187), у централној Шумадији: *рачуњаљѣ* ... (Реметић 1985:207), у Жабарима: *рачуњаљѣ* (Реметић 1989:269), у Трстенику: *брѣшњо*, вероватно према *брашњава* (Јовић 1968:75), у Горобилу: *рачуњаљѣ* (М. Николић 1972:669), у Моравици и г. Студеници: *рачуњаљѣ* ... (В. Николић 2001:163) итд.

Умекшан сугласник у речи *лешњѣк* на нашем терену забележен је само у У, а иначе среће се и у другим говорима, као нпр. у Левчу (Р. Симић 1972:182).

Облици *грањѣи*, *ѣруњѣи*, *камењарѣи* вероватно су добијени према јотованом сугласнику збирних именица.

Заменички облици *нигов*, *нен*, *ним*, *нин* могли би указивати на јужније порекло дела становништва у Ла Ба Гл Са Ш, уп. Призрен (Реметић 1996:490), шарпланинска Гора (Младеновић 2001:190–1, нап. 656–658 у којима је указан ареал судбине *њ* испред вокала предњег реда.).

4. *н : м*: *багрѐн* В Вр Гл Лу Р Су Т, од *багрѐна* А, два *багрѐна* ВО, од *багрѐна* Ву Мх, од *багрѐна* Бд МК, *багрѐнчић* СМ, *багрѐнове* Бд, *багрѐнова* Се, *багрѐњаќ* Ло, *багрѐњаѝр* Вр Рб, *багрѐњаѝре* Кр Ло, *ѝрнке* Лг, *ѝрнку* Лг, *ѝдчнем* Ву Мх Р Рд, *ѝдчне* А Бд В Гр Ос Р С, *ѝдчнемо* Т, *ѝдчнеду* Др;

багрѐм Вр, *багрѐм* Ј Ли Ло Р Рб, ко тога *багрѐма* Вр, од *багрѐма* У, *багрѐмаѝр* Ко П Се, *ба̋сма* (о бајању) Мх, *те̋ ба̋сме* Т, до *ба̋сме* Ш, *ба̋смом* Мх, *ѝ̋сма* ВО, *ѝ̋сме* Гл Ко, *ѝ̋рмка* Т, о *ѝ̋рмке* Т, *ѝ̋рмака* Лг;

м : н: *ба̋санце* Бд, *бе̋ден* Лу, по *бе̋дену* ДД, *ни̋сам* ја њѐга *блани̋рала* Гр, *бурӳнци* А, *Ви̋љен* Бд, од *Ви̋љена* Бд, *Фи̋љан* ДД, *гоблѐн* С, *гулѐнфери* Ш, *ди̋нсти̋а* Се, *изди̋нсти̋а* Рд, *ви̋си му ка̋на* С, *костѝи̋н* Ли П С, преко *ма̋ксимуна* Ву, *органи̋зан* ДД, *санѝи̋на* Би, *ша̋ма̋н* Бд В ВД Вн Ву Гл Др К Кр Ло М МП Мх Ос Р С Се Ск Ш, *ша̋ма̋н* Бд В Др К Лг Лу М С У, у *ѝранва̋љ* (трамвај) Р, *Унча̋ре* МО; *загорѝн* га Се, *ни̋са̋н* га до̋нела Ло, *ни̋са̋н* га сна̋ла М;

баса̋ма̋це Кр, *баса̋ма̋ке* У, *бе̋дем* Ло С, *санѝи̋ма̋* А Вр Ли, *санѝи̋ма* Ку;

м : б: *ѝба̋мо* Ло;

м:в: *жува̋нце* Ра СМ.

Опет нам грађа показује да је присутна двосмерна замена гласова *н* и *м*, а само једном је овај други замењен с *б*. Двојство облика код неких лексема бележе и наши реченици: РМС: *багрѐм/багрѐн* и РСАНУ: *басма/басна*, при чему је ова друга означена као гласовна варијанта прве. На ареал лексема типа *багрѐн*, *бе̋ден* указује Реметић (1985:208, нап.587).

5. *ј : њ : љ*: *варја̋ча* А Го С У, *ва̋рја̋ча* Вн, *ва̋рја̋че* Вн, *варја̋чом* МК, *ма̋јка̋ло* МО, *марка̋емо* Бд, *о̋бри̋ша̋ј* А С, на *о̋бри̋ша̋ју* К, *ѝдо̋ложа̋ј* А;

варња̋ча Го, да не *ма̋ња̋кӳју* Су, два *ма̋ња̋кали* Са, *о̋бри̋ша̋њ* С;

варља̋ча В Го, *врља̋чу* Вр, са *врља̋чом* МК, са *врља̋чицом* МК, *врља̋чицу* ВД, *о̋бри̋ша̋љ* А, *на̋кова̋љ* А, *кра̋вља̋ча* (ведрица) В, у *ѝранва̋љ* Р;

љ : ј: ел ѝма *бо̋је* те̋м душѐту Ш, *деѝја̋јни* прѐтрес Др, *деѝја̋јни* Су, *ѝска̋ја̋ива* зѐмња Кр, *ѝи̋ши̋ѝо̋ј* Т, *ѝре̋кјуче* Ко Кр, *ѝа̋мјан* П, тамјан (од грч. θυμιάμα / θυμιάμα) См, *чӳка̋ј* (чукаљ) Се, *ѝѝа̋вјене* Ба;

ба̋ша̋љо̋на Бд, *богом̋о̋љу* Ла, *бо̋ља* Ш, *гре̋дељ* А ВД Кр Ли Се, *кра̋љ* Бд Лг Т, *кӳкољ* А В М, *мачка̋љ* Вр, *ѝасӳљ* Вл ВО Гл Го Ј Ра Су, *ѝасӳљ* Мл Ра, *ѝи̋ши̋ѝо̋љ* ВО ДД Мх Т, *ро̋ѝѝи̋љ* У, *са̋бљу* У, *о̋ѝснова̋љку* Го, *снова̋љка* ВД, *снова̋љку* В Р, *ѝе̋мељ* А В, *ѝе̋мељ* Ку, *учѝѝељ* М Т, *фи̋ѝѝи̋љ* Р, *ви̋ѝѝи̋љ* Гл, *фрѝѝа̋љ* А, *че̋ша̋љ* Бд МО Р, *чӳкаљ* Ш;

л : ј: *меша̋јца* А ВД МК, *меша̋јѝца* Ку С, *меша̋јѝцу* А Го, са *меша̋јѝцом* МК; *ме̋ѝа̋лица* А;

љ : л(о): *босѝ̋љак* Вн Ву ДД Ос, *Босѝ̋љка* Ву, *босѝ̋љка* Ск, *ѝоне̋дељак* Бд В МО К, *ѝоне̋дељак* (остали пунктови);

ѝо̋ѝѝо̋к Се Ск, *ѝо̋ѝѝѝак* Су;

л : љ: *Ви̋љен* (Вилхелм) Бд, од *Ви̋љена* Бд, на *гоми̋љи* Лу, *гоми̋ља̋ју* ВО, *грља̋* Бд, *деѝељина* Лу, *деѝељину* Лу, у тој дољини Ос, *изра̋љи* Вр, *кӳѝља̋ча* Су, *кӳѝља̋чу* А В ВД, *ми̋љу* ВО, док се не одљӳчи Рд, *одљӳчимо* Вн, док се не одљӳчу Рд, *ѝр̋лица* А Кч МО С, *о̋ѝрља̋* Бд, о̋но се *ѝдмо̋љи* мо̋ја баба В, *ѝи̋ѝе̋ра̋ј* Гл Ло;

гомиле Вл Лг СМ, гомиличица Мл, дејелина В, дејелина А Вн ВО Вр Ду МК Ос Р, дејелину Ба Ву Гр Ку МП Мх СМ Т дејелину Су, дејелине Др, залучимо Су, залучимо Ј, ка теле се одлучи П, кад јагањи одлучимо Су, одлучени праџи Ос, колиџа Ву Р, куйлачу В, куйлачом В, ймоли В, раџица Др Р Ш, раџицу Вр Ву Ла Ос, с раџицом Вр, раџим Ли, раџи Вн Ос Р, раџили МК, раџило се П, израџиш МК Р, йишлерџи Су, йрџица Ба МК Се, йрџицу У, йрџице П, йрџимо П, угмилџи Ос, шлейер ВО Лу;

љ : л: баџалиона Р, ваџда МО, ваџда ВД Вн Гл Гр ДД Ко М Ос Рд Са Се У Ш, заџалење Ву С, измиџоли Вр, искрлеџишио В, оделење Вн ВО Вр Го Гр Кр Ку Ла Лу МК Мх Ос Р Су Т, оделења А, оделења ВД Вр Гл П, у оделењу Бд С, оделенце ВД Гл, два оделенца Ву, осмолџику Са, йаџиџика Р, на йаџиџике Др, ралење П, рекла (сако) Р, реклџи Ли, свеџилење У, шилџићи А;

баџаџона Р, ваџда Бд Ду МО, ваџда А ВО Ву Го ДД Др Кр Лу М МП Мх Ш, ваџда Гл, оболење Лу, оболеџамо Гн, оделење Рб, оделења Рб, осмолџику Ли.

У РМС поред облика *варџача* наведена је и *варџача*, али је одређена као покрајинизам и упућена на онај с ј. На нашем терену се појављује и трећи лик *варџача*. Варијанта с њ забележена је у централној Шумадији (Реметић 1985:208), а с ј у Банату (Ивић...1997:402). По три лика имају и лексема *обрџај/обрџаљ/обрџањ*, *маџкало/маџкали* али и *маркаемо*, а у централној Шумадији *маџкаџи* / *маџкаџи*, али и једном *маџкаџања* (Реметић 1985:208).

Замена љ с ј није честа. Лексема *џамџан* вероватно чува црквенословенски фонетизам (уп. Младеновић 2001:248). Само у једној лексеми уместо гласа л чешће се јавља ј *меџаџица*.

Фонетски склоп грчке речи βασιλικός прилично је измењен и гласи *босиљак*, што се слаже са стањем и у неким другим говорима: у централној Шумадији (Реметић 1985:208), на Банији и Кордуну, уз ређе *босиџок*, *босиџок* (Д. Петровић 1978:85). Овај ублик се слаже с *йонедељак*, уп. *йоџиџак*, али *йоџиок*.

Наша грађа показује да долази до обично факултативног фонетског или аналошког умекшавања л или отврдњавања љ. Тако испред вокала предњег реда (*гомиџи*, *дејелина*, *доџини*, *израџи*, *ймоли*, *йрџица*) или у сугласничкој групи *шљ* (*џишљерај*, уп. и *шљем*, *жљезда*) имамо умекшано л које се аналошки јавља и испред тврдих самогласника (*грљу*, *гомиџају*, *миљу*, *ојрљу*). Угледањем на облике који немају јотован сугласник (*оделиџи*, *оделим*, *оделио*) или евентуалном дисимилацијом добијени су и облици *оделење*, *оделенце*. Слично стање налазимо, нпр. и у говору централне Шумадије (Реметић 1985:208–9). Ареал лексема *дејелина* и *одључиџи* в. код Ивић... 1994:407.

Облик *куџлача* ближи је грчком изворнику κουτάλα „велика кашика за сипање“, а фонетска варијанта *куџлача* лексеми κουτάλι „кашика“, где је л умекшано због вокала и.

У РМС облик *валда* упућен је на *ваџда*, а *рекџа* на *рекла*. Као и у централној Шумадији (Реметић 1985:208–9), на нашем терену се среће само ова последња форма.

б. м : в : *ванила* Др МК, *ванилу* Вр, али *манила* В; уп. и *жуманце* В Др Су;
в : н : *алѐна* Т, *алѐно* Вн, *алѐно* Ли, *алѐну* Р, *алѐну* паприку Ш, *алѐну* паприку Се;
алѐву паприку Р;
н : л : *најказли* Вн, *шаслица* МО Мх, *шаслицу* Мх, *шаслице* Р;
најказне МК; уп и *цџкне* Ла;
р : н : *анџиљеријом* Бд, *дезенџери* Ли, *мџрмен* Р; уп. и *сџерлџка* Вн;
арџиљерија Ли.

Грађа нам показује да међусобна замена сонаната *в р л н* није тако честа и ограничена је на неколико лексема. Из турцизма *ша̇с* (послужавника) изведени су и *ша̇сна*, *ша̇сница*, *ша̇ца* (РМС). На нашем терену, а тако је и у централној Шумадији (Реметић 1985:209), нема у деминутиву облика с *н* већ само с *л* *ша̇слица*, *ша̇слица*. Овај последњи облик наводи и В. Николић (2001:164, нап.529) у оквиру замене *н* с *л* и погрешно цитира РМС наводећи да је *ша̇слица* деминутив од *ша̇сна*. Међутим, у речнику пише да је тај облик деминутив од *ша̇сла* али у значењу манжетна. У примерима *анџиљерија*, *дезенџери*, *мџрмен* може се помишљати на дисимилативно замељивање *р* с *н*.

7. **б : в :** *зашџвила* Ли, не *шџвим* Ли;

б : п : *клиџери* се У, *илџк* Кр РБ С, от *илџка* Бд, *илџкане* Бд, *илџкове* Бд Гн, у *илџковима* Ј, *шџкеш* Ла, *шџшер* Се; уп. *кџвци* (< копци < кобци) Ла;

беџон Би Вр Ву Гл Гр ДД Др Лг Мх Р Се Су Т У, *беџоном* Р, *беџонска* А Су, *беџонирано* А МО, *забеџониран* А, *убеџониран* У, *беџонирао* Гл, *беџонирали* Вр, *бокџл* С Др, *букџш* Кр;

л̄ : б : *ла̄мба* Ск (1908), *ла̄мба* Лг Ш, *Ла̄мба* (надимак Милоша Периног) Лг, *Ла̄мбина* кафана У, *ла̄мбу* Го Ло Са Ск, *ла̄мбу* У, *ла̄мбе* Бд Лг, *ла̄мбица* Бд, *ла̄мбицу* Го Ск, *џембере* Др, *сӣџб* Вр, *сӣџбџви* Ло, *сӣџбови* МП;

ла̄мџа Мх С Ск (1921) Ш, *ла̄мџа* П, *ла̄мџу* В П У, *ла̄мџу* Ку Ли, *ла̄мџе* Гл МП П, *ла̄мџе* Лг Ли Мх П рд С, *ла̄мџицама* Бд, *ла̄мџише* свеће Мх, *шџмук* С Су, от *шџмука* Су, *шџмука* С, *скџруј* А, *сӣџџац* А К, *џемџер* Бд, *џемџери* Гл Рд, *џемџери* П.

Стране лексеме са звучним консонантима на нашем терену чешће или једино се чују с безвучним парњацима: нем. *Vlech* увек је *илџк*, нем. *Butter* исто је увек с *ш* *шџшер*, франц. *bouquet* чује се и с *б* и с *ш* *шџкеш/букџш*. Међутим, у неким лексемама не долази до промене звучности сугласника: нем. *Veton* остаје увек *беџон*, *беџонирашџи*, грч. *μλουκάλι* (ΣΕΛ)⁵⁶ и *μλουκάλα* (ΓСР) „велика боца“ исто је с *б* *бокал*.

Форма *шџкеш* јавља се и у другим говорима в. В. Николић 2002:164, нап. 531.

Лексема *ла̄мџа* изговара се и с *ш* и с *б*, с тим што је ова друга варијанта нешто чешћа код старијих информатора. Фонетизам *ла̄мба* вероватно потиче из тур. *lamb* или новогрчког *λάμπα*, у којем се група *мӣ* изговара као (*м*)*б*. Иначе овај облик показује јужнији ареал, а јавља се и у македонском и бугарском језику (в. код Ивић... 1994:403, нап.362. Под утицајем турског језика овај облик се јавља

⁵⁶ Αννα Βογιατζή Σερβοκροάτικο-ελληνικό λεξικό. — Θεσσαλονίκη 1988.

и код муслимана у Босни, в. код В. Николића 2001:164, нап.532). Истог порекла је и у Призрену (Реметић 1996:435), у којем и Турци тако изговарају ову лексему.

Лексема *клијери се* у РСАНУ једино се јавља с б *клиберийи се*.

Лексеме *сџуб* (*stʃlbʋ*) и *сџуј* (*stʃlpʋ*) и у прасловенско време имале су ово двојство (ЕРХСЈ).

8. с : з: *ајллез* Рд, *завеза* Ла, *завезе* Ла, *инџерез* Р, *какиез* Мх, *најказли* Вн, *најказне* МК, *не́раза* Р, *оваз* А Ли МК Мх Се, *јо́шез* Бд К, по то́м *јо́шезу* Бд, *јо́шези* У, *серви́з* ВД, *јо́дузи* У, *јо́луз* Ли, *џиркуз* Ку;

аујо́дбус Мх, *га́с* Гл Ла Ш, *завесе* Ла, *инџерес* Р, *кујус* Ба Ли, *кујус* В Вн МП Мх Ш, *ма́с* Вн, *ми́рис* Ла, *о́вас* П, *јо́шес* Вр, *јо́шес* Рд, у *јо́шесу* Рд, *џиркус* Вн Гр Ла;

з : с: *двисац* Ли, *кри́с* Ш, *коку́рус* Ш, *куру́рус* Гл, *куку́рус* МП Р, *куку́рус* Бд Вр, *на́сџиче* Гр, *ја́радајс* В Вр Гн Др Ј К Ли МО МП Мх Ос П Р С Са Се Ш, *ја́радајса* МП С, *џла́с* (део плуга) Се, *ро́гос* Ш, у *ши́јс* В;

кри́з Кр, *кри́за* Ли, *коку́рус* А, *коку́рус* Вл ДД Ли РБ СМ, *куку́рус* Бд ВД Вл Гн Ку Мл Р Ра У, *куку́рус* Бд, *му́му́рус* Ш, *мишра́љез* Вн, *мра́з* Ш, *ја́радајз* ВД Вл Вн Ву Ла Ли МК Ос Ра Рд Се, *ја́радајза* Ко, *је́кмез* В, *је́кмез* РБ, *јо́рез* Ла, *џла́з* (део плуга) А;

с : џ: *иџе́каш* Гр, *коџи́ли* сас ко́су Ш, *ојра́џиле* Ш, *ордена́џ* Р, *јо́џо* Ш, *јре́џиџак* Р, *јрофјо́рка* Ву, *џва́дбу* Са, *тџм џре́дњим* Са, *џин* С, *џиро́ма* С, *џи́це* Лг, *џо́кне* Ла, *џу́неш* у *џедјло* МО, *џенџи́мешара* МК;

баксу́з Лг, *лу́ксуз* Ла, *лу́ксуз* Вн, *лу́ксузна* ДД, *јо́со* Ш, *са́нџимешара* Бд Вн, *са́нџимешара* Су, и *Свејтоза́рџева* М, *си́гурни* Ку, *си́гурна* Т, *си́гурно* Гл Гр Кр Лг М Мх Са У, *си́се* Вр Лг, *Танџсковић* ВД, *усу́не* Бд;

з : с: *јенОјја* Ву, *јенсију* Др МО Ш, *јенОиу* Ба Ла, *јенОју* Ко; *бро́нза* Ра, *јензија* Ку, *јензију* А, *јензиу* А, *јензиу* Вр, *јензију* Ко Ку МК МП Р Су, у *мџнзу* Р, уп. и *маџаџин* Вн К Ск, *маџаџина* У;

с : ш: *мој вршник* Ос, да *надвиши* Ба, *нишку* (дуката) В Ла У, *нишку* Р С, *шалџира* А, *шалџи́ре* Р, *шу́ша* Кр, *шуша́ра* Др, *шушница* Кр, *шуши* Кр Кч, *шуши́ли* Ш, *ошүшу* С, *јрешүшио* Кр;

џесма Вр, *џесма* Би Ло Се Су У, *џесме* В, *џесме* Гл Ло Су, *џесми* П, *џесму* Др Ла Ло, *џесма* Бд, *џесми́ца* У, *кошјурница* Вр, *су́ша* Гл, *суша́ра* У, *суша́ре* МК, *су́ши* Ос Ск, *суши́мо* Бд, *сушу* Се, *суши́ду* В, *суши* Др, *осу́ши* се А, В Гр Др С, *осу́ши-мо* Го М, *осу́ши* ДД, *осу́шила* У, *осу́ши́ла* се Ос, *осу́ши́ло* Са.

Струјни сугласници з с ш и њима блиске африкате џ и с међусобно алтернирају. Тако се и у страним и домаћим речима обична уместо финалног -с факултативно чује з. Неке од наведених лексема, као што су *џиркуз*, *серви́з*, *кашез* (кактус), срећу се и у другим говорима: централне Шумадије (Реметић 1985:210), Жабара (Реметић 1989:269), Драгачева (Ђукановић 1995:85), Моравице и г. Студенице (В. Николић 2001:165) и др. У неким пак лексемама срећу се факултативно и форме с десоноризованим, обично, финалним з (*ја́радајс*, *кри́с*, *кокурус*, *двисац* и сл).

Код појединих информатора у неким селима уочена је пак тежња ка африкатизацији гласа с. У Војводини, Мачви и источној Славонији (Ивић... 1994:405) ова појава је везана за лексему *сигурно* > *џигурно* и тумачи се тежњом да се појача

експресивост. Међутим, приметили смо да је то на нашем терену индивидуална појава и да је често везана и за артикулационе способности информатора. Ипак би у будућим радовима требало обратити пажњу и на овај фонетизам.

Алтернацију *ц/s* срећемо једино у лексеми *ѝенсуја/ѝензија*.

У лексем *суша* с се факултативно асимилује према сугланику наредног слога и даје *ш шуши, шушара*. Тако је у Драгачеву (Ђукановић 1995:84) настао облик *ѝашош*. У централној Шумадији (Реметић 1985:210) у лексеми *нишка* дуката налазимо исти гласовни лик као и код нас. Међутим, на нашем терену не срећу се облици типа *чешма* (< тур. *çeşte*), за разлику нпр. од стања у Призрену (Реметић 1996:117) или пак у једном селу централне Шумадије (Реметић 1985:210).

9. *з* : *ђ*: *а̃нђо* В, *а̃нђели* Гл Го МО, *Ара̃нђел* В, *Ара̃нђела* Ли, свети *Ара̃нђео* Го, свети *Ара̃нђо* РБ Се, свети *Ара̃нђел* Ск, свети *Ра̃нђел* Кр, светог *Ара̃нђела* Ву М Р, светог *Ра̃нђела* Вр Го, свето *Ра̃нђела* Рд, *ђенерал* Бд, *ђенерал* В ВО С, *ђенерала* ВО, *ђенерале* Р, са *ђенералом* С, *ђенерали* Бд Ло МК Р, *јеванђеље* Мх, по *ванђелију* МО, *конђа* Р, *конђе* Ли, *конђу* Ш, *манђије* ДД;

Ангелина Лг, *генерал* В Вр МК У, *гѝенерале* Ли, *генерали* Бд, *евангелије* Лу, *коњга* МО, *коњге* А;

з : *к*: *бубрек* К, *бубрек* М, од *бубрека* Ву, *кло̃ш* Су, *кло̃ша* (друштво) Ш, на *конку* Ло, *криз* Кр, *криза* Ли, *крис* Ш, *крча̃к* Ш, *јолок* (јаје) А, *ѝра̃к* Др Ш, *гло̃ша* Ш, *крча̃га* Ш, *ѝра̃г* Лг;

к : *з*: у *бангѝи* (цигли) Др, *гундуре* Ба, *мозга* Р С, *мозга* ДД Се, у *мозгу* Лу; *беши̃ка* Ли МК Се Ск У, *беши̃ку* К, *беши̃ки* Кр, *камари̃мо* Ј Мх, *камари̃ца* У, *крѝдена̃ц* Вн Ли П, *крѝденци* У, *мозак* А Бд В ВД Ву Гл МО С Се Ск Су;

к : *ѝ*: *ѝаши̃пан* ВД, али *ѝашкан* Р, *ѝашканаш* В Ла Ли МК;

ѝ : *к*: *ча̃кма* А, друга *ча̃кма* (лепљено блато) Ш, *ча̃кме* В, *чакма̃ра* В Вн МК, *чакма̃ре* А Ла Ш, *ча̃кмимо* Ш, али о *ча̃шме* Рд, *ча̃шма̃ра* Др, *ча̃шма̃ре* Мл.

На основу грађе видимо да се задњонепчани сугласници међусобно замењују, а исто тако алтернирају с другим консонантима. У речима страног порекла чешће се среће глас *ђ* од изворног *з* (*ђенерал/генерал, еванђеље/евангелије*,⁵⁷ *коњђе/коњге*). Неке речи имају само једну варијанту: *анђо, Аранђел, манђије* али *Ангелина*. Глас *к* алтернира с *ѝ* у речима *ѝашканаш* од лат. *pastinaca* и *чакма* према тур. *çatma*.

На нашем терену лексема *бубрег* не изговара се као у стандарду (РМС), већ с гласом *к* *бубрек*, што је ближе турском оригиналу *böbrek* (вул). Лексема *кла̃ш* удаљила се од нем. оригинала *glatt* „гладак, раван, без набора“ о штрикању (РСР), као и *конк* од нем. *Gang* „ходник“ (РСР) и *криз* од нем. *Grieß* „крупно млевено брашно од пшенице“ (РСАНУ). Овај речник не бележи фонетску варијанту *кло̃ша*, већ само *гло̃ша* „чељад, породица, задруга“ и одређује је као застарелу и покрајинску реч.

Лексема *крѝдена̃ц* од итал. *credenza* (РСР) не јавља се с консонантом *з* (уп. *грѝдена̃ц* Јарак — Срем, мој материјал). Увек с *к* јавља се и лексема *беши̃ка* од лат.

⁵⁷ И сам суфикс указује нам да је овај облик преузет из црквеног језика.

vesica „мехур“. Међутим, у односу на грчки оригинал *κουντούρα* / *κουντούρι* (ГСР), ми ову лексему бележимо с *z* *зундуре* „селацке гумене опанке“. Уместо гласа *k* из француског оригинала *banquette* „хрпа, гомила“ (РСР), ми смо забележили форму *бангеџи*.

Из косих падежа у Нсг. не преноси се *z*, већ је увек *мозак*.

10. *ī* : *h*: *сiанāћ* В Мх Р Рд Се, *сiанāћ* ВД;

ī : *j*: *дiеј* ВО Гл. У овом прилогу *j* има функцију партикуле.

h /*ћ*: *j*: *целу нōј* А, али *целу нōћ* А; *сāј* (< *саћ* < сад *ће(ш)* да) ВД;

па *дōји* код мѐн Кр, *јј* (< уђу, уђи) у своју сѐбу Мх, *нēј* (неђу) да лажем Мх; а л и *нēћ* у води Др, *нēћ* да те дiрне У; *мeйāји* смо и сламу, *мeйāји* смо и шўму Ос;

Госiојiна Би Ку Лу Ск Т, око *Госiојiне* ДД Ос, *Госiојiну* ВО, *Госiојiну* Гл, *Госiоiн* пѐс Ш, *Госiоiне* Ли, *Госiоiну* Р, *гѐсiојица* Ра, али на Вѐлику *Гѐсiо-ћу* ДД, *уочи Мāле Гѐсiоће* С, *гѐсiоћа* Вр Лг Ли Мх Ра, *гѐсiоћи* У, *гѐсiоћу* Ло, *гѐсiоћо* В Ла Р У (в.т. 2.91в.г);

ћ : *ч*: *ћeрiеч* Р, *ћeрiич* Др Ду, от *ћeрiича* В, *ћeрiић* У, уп. и *чāкнui* С, *поре Чумурићице* У;

ч : *μ*: *йeрiнац* Вн Ли Р Рд, *йиринац* Кр, *кiла йирица* МО;

брiч панталѐне Вр Ву Ли Се, *йeрiнач* Ло Су Ш, *йиринач* Се, *йиринач* У;

ч : *ж*: *врāчў* С; али: *врāжа* Вн, *врāжāу* ДД, *врāжў* С, *врāжали* Мх, *врāжā-ли* С;

ч : *к*: *ћўвек* (посуда) Ла П;

ш : *ч*: *чiбе* (терање пса) В Ли МК; уп. и *ушмāгло* жiто Су, *шмагнўло* Су.

У већем броју пунктова изговор лексеме *ћeрiич* ближи је турском оригиналу *kerpiç*, а само је у једном случају дошло до асимилације *ћeрiић*. Лексема *йиринач* на терену је забележена и у фонетској варијанти *йиринац*, а у оригиналу она у Нсг. гласи *pirinç*, али у осталим облицима јавља се африката *μ* (Ивић... 1994:408).

Лексема *сiанāћ* није сачувала финално *-ī*, које је присутно у немачком изворнику *Spinat* (РСР).

Појаву *j* уместо *ћ* (*h*) можда можемо тумачити пасивнијим изговором гласа *ћ*, уп. код Реметића 1985:335: *дѐјем*, *дѐје*. На промену финалних *ћ, h > j* могао је да утиче и почетни сугласник наредне речи, а потом да се нов глас *j* уопшти и у другим позицијама. Ова појава је изразитија у З-С дијалекту, в. код Ћупић 1977:48.

ЈОТОВАЊЕ

3.52. Углавном у неким селима на североистоку наше територије, у којима се чувају трагови шопско-торлачке и вардарско-моравске миграционе струје, не долази до старог јотовања у трпном придеву, будући да се на основу садашњег времена додаје наставак *-ен* по угледу на *даден*, *врзен*, *донесен* (Белић 1999:144): *јā сам зарѐбен* Ку, *зарѐбеници* што били *зарѐбени* Ш, *зарѐбени тāмо* Ш, *ништа није излѐмена* Ш, *свѐ исцiинено* Ш, држава оголѐла *исцiриена* Су, *рўже калѐмене* Р, *калѐмену лѐзу* МК, *дiј* је дѐте *нѐсено* ко дѐктора Вн, *нѐ знам кāд е оiрāено* Ш, *ѐндак је било већ офѐрмено* Гр, *ди гѐд йрāвена* свадба, *ѐн био акчија* Вн; уп. и

уобичајене облике: *он није зайдслен* Ву, *тад сам ја и зайдслен* ДД, и *он зайдслен* Ск, *зайдслени* ВО.

Дисимилацијом су могли бити уклоњени резултати старог јотовања у следећим примерима: *зајалёње* Ву, *оделёње* Вн Р Су, са два *оделёња* Вр, *пёт оделёња* П, у сва *оделёња* Су, *оделёњу* Вн, два *оделёнца* Ву, на *љубёње* руке Р, али *зајошљёње* Лу.

3.53. Након губљења полугласа у слабом положају, скоро у свим категоријама и облицима дошло је до новог јотовања:

дйвљи Ск, *дйвљез* Ск, *дйвље* гуске Вн, *дивљё* Ос У, *дивљине* Ск, *дйвљач* Ск, *йодивљале* Ск; *здрáвље* В ВД Вн ВО Вр Ву Го ДД Кр Ло М МК Мх Ос Рд Се Т, *здрáвља* А Бд Гл Го МО Мх Рд У, *уздрáвље* МО, *грóбље* Бд В ВО Гл Го Мх, *грóбље* ДД Ку Ла МО Са Се Су, *зёље* Вр Ву Ла Т, *кóље* Лг Ли МК Се Т, *йóсийóље* МК, *рóбље* ВО, *Скóйље* Ла Р;

бусёње Мх, *пúно јаблáња* У; *орáња* М, *кошёње* ВО, *куйáње* Го, *љубљёње* Р, *орáња* Т, *йечёње* ВО У; *йреказáње* ДД, али и *йриказáние* ДД;

брáња Го, *влáње* Др, *дрвёње* У, *лишће* Су, *йрúће* Вн Ку Ли МК Т, *йрúћа* ВО, *цвёће* Бд Ку, *цвёћа* А Бд;

грóжђе А Бд В ВД Вн ВО Вр Ву Др К Ко Кр Ку Ла МК МО Мх П Р Се Ск Су Т У, од *грóжђа* Бд Ву Кр Ли МО МП, али и *грóђе* А ВД Вн Вр Ву Гл Го ДД Кр Лг М Мх Ос С Ск Ш, *гвóжђе* А ВО Ку Ла Ли Се, од *гвóжђа* А Ла МО, *гвóжђурине* У, али *гвóђе* А Вн Гл ДД Ос Рд Су; *йосúће* Вр;

у *крвљи* С, са *крвљом* Ли.

Изузеци се првенствено односе на групу *здј*, у којој је дошло до губљења *д*, а потом до метатезе *јз*. Облик без метатезе *грóзје* забележен је само у једном пункту (Р).

Неочекиван је и пример с нејотованим лабијалом *на грóбју* забележен једном у Бд.

3.54. Подновљено јотовање јавља се код глагола VI и VII Белићеве врсте.

1. Глаголи шесте врсте на *-иш-* најчешће се јављају са *иш*, а потом са *иш* и *си*:

а) са *-иш*: *исйáишаш* Р, *исйáиша* Р, *намёиша* Ло, *йремёишам* Др, *йрáишала* С, *укршаш* А Мх, *йрекршшу* П, *йуишам* Ву М, *йуишаш* МО, *йуишаш* Ск, *йуишаш* Ск, *йуиша* ДД Др Кр Р Се, *йуишамо* А Ву Ло Р, *йуишамо* Су, *йуишаше* Се, за *пáре* не *йуишáду* К, *тó* не *найуишамо* Би, да *ошйуишáју* Ву, *йойуиша* Лу, *йройуишáју* Др, *йройуишала* Ву, *сиуишу* Лг, *ја* *сáд* *нећу* да с *ууишам* Би; *слабо* је *кó* *шáтор* *намёишá* К, *намёишала* Др, *намёишали* Ло, *йуишáј* се ис *кóло*, *йуишáј* се ка ти *говóрим* Мх, *йуишáо* Р, *никад* *ја* *нисам* *йуишала* да ми *уићу* у *детелину* Ос, да би *йуишáло* А, *тáт* се *йуишáло* Ли, *йуишáли* Ли;

б) са *-иш*: *кршйáвам* ДД, *отишо* да *йросвёишá* *нáрод* Лг, *йуишá* С; *йуишáј* се Мх Р, *йройуишá* МК, овáко се *сиуишáм* В, *сиуишáмо* Ло, *уйрошйáвам* ДД; *свё* се *више* *ошйуишáла* В, *ди* *смо* и *смёишáли* В; *намёишáј* ВД К;

в) са *-си*: *йусшá* Вн Кр Ку, *йусшáмо* Су, *йусшáју* Се, *ошйусшá* Се, *сиусшáју* Кр; а *ти* не *йусшáј* Лг, *йусшáј* се ис *кóла* Мх; и *нисмо* *найусшáли* Лг.

Грађа нам показује да су примери с подновљеним јотовањем најчешћи, што одговара стању у другим говорима К-Р и С-В дијалекта, у којима је ова аналошка промена доследно спроведена (Ивић ... 1997:241 и нап. 601).

2. Код глагола VII врсте с кореном на *-сѣ-* срећу се и аналошки облици са *-ши-* и са *-шћ-*, при чему треба рећи да је први најчешћи, а трећи веома редак:

а) *йўсѣтим* В Вн Мх С, *йўсѣти* се ис кола Мх, *йўсѣтиш* Вр Гр Ко МК Ск, нека *йўсѣти* Др Кр Лг, да ме *йўсѣти* МО П У, да га *йўсѣти* С Т, *йўсѣти*мо ВД Вр Су Т У Ш, како *йўсѣтише*, ома бѣжите Ло, *йўсѣтише* М Ск, *йўсѣте* Гр Лу, *йўсѣу* Бд Ло П Р, ако старојко *дойўсѣти* В, нисам тео да га *исйўсѣтим* ДД, *найўсѣти*мо Ку, *оийўсѣти*мо га Ш, па м *оийўсѣту* Гл Се, *йойўсѣти* Лг, *йойўсѣти* се МО, да *йойўсѣту* Ос, оћу да *сйўсѣтим* Лг, *сйўсѣтиш* МП, кат ће се *сйўсѣти* Кр, *сйўсѣти*мо А; *намѣсѣти* Ву Ла У, *намѣсѣти* ВД, лично га он *намѣсѣти* Лг, *намѣсѣти* У, *намѣсѣти*мо Ос, док се *йремѣсѣти* У; *йўсѣти* је кроз нѣс Лг, *йўсѣти* то да видимо Мх, *йўсѣти* се кад говорим Мх, *йўсѣти* Се; он *йўсѣти*мо Ос, *йўсѣтила* МО, *йўсѣтили* смо га В Се, да би га *йўсѣтили* Т, *найўсѣти*мо Гл, *найўсѣтила* га жена С, школу сам *найўсѣтила* Су, *оийўсѣтили* В, *йойўсѣти*мо ВД, *йойўсѣти*мо ДД, све му *йойўсѣти*мо МП, једна сѣја *йойўсѣтила* Лу, *йойўсѣти*ла Су, *йойўсѣти*ли Су, *йойўсѣти*ли МО, шта сам *йройўсѣти*мо Лг, *йройўсѣтила* ДД, а нико се није *расйўсѣти*мо, сѣмо ја (развео) В, авиѣни се *сйўсѣтили* В; а он то *намѣсѣти*мо Ву, а ја се *намѣсѣтила* У, тѣ су *намѣсѣтили* ДД, *йройўсѣтила* Ла;

б) *йўшитим* Вр Ла Ло МП Ш, *йўшитиш* Ву К У, *йўшти* А Бд ВД Вр К Лг Ли Ло Мх Са, *йўшти* мене, а *йўшти* и тога ВО, *йўшти*мо А Вр Кр Ли Ш, ће да *йўшти*мо ВО, *йўштише* А Ба К, нису теѣ да је *йўшите* Ло, не да *йўштиу* Бд, *йўштиу* не ДД, и *йўштиу* нас К, *йўштиу* воду Кр Ли, трећи дан и *йўштиу* Ло, кат се *йўштиу* Ск Т, *найўшти*тим и њѣга Мх, *найўшти*тим С, ка ти *найўшти*тиш кућу С, *найўшти*ти Кр, *йойўшти*тим С; и (иди) ти, реко, *йўшти* мало, ори В, *йўшти* га Вр, ајде *йўшти* свиње Ву, *йўштише* А; *йўшти*мо ДД Ла С Т, *йўшти*мо Ла, *йўшти*ла МО, да би га *йўшти*ли К, кад ме *йўшти*ли Лг Ло, *йўшти*ли М Ос, кад ји *йўшти*ли Ш, *йўшти*ло Лу, *йўшти*ли Бд В, па што си *найўшти*ла С, *оийўшти*мо В, и срце *йойўшти*ло Го Кр, *йойўшти*ли Ву; и *йўштише* га М;

в) *йўшћу* рађија ДД, и затвѣра ме *йўшћу* Лг, *ољўшћиш* врбу Ос; уп. и *смѣшћај* йма тѣ Ло. Форме са *-шћ-* честе су у трпном придеву, што је пре свега карактеристично за К-Р говоре (ареал в. код Реметића 1985:330): *замѣшћено*, мѣј сѣн, није ни он *крѣшћен* П, овѣ дѣте што ми ѣмрло ѣно *крѣшћено* па ѣто П, *крѣшћено* Ли, кољко йма нису *крѣшћени* П, да не ѣмре *некрѣшћено* Вр, *йкрѣшћено* овако Вн, па с онѣ *йкрѣшћено* Ш, знаш дѣ би ти бѣо *намѣшћен* Лг, та сѣба је *намѣшћена* Вн Лг, тишљѣраји *намѣшћени* Ло, мѣј брѣт тѣ *смѣшћен* Ло, а ја сам *овлѣшћен* Т, *ољўшћене* Т, *йѣчишћена* је ѣбор Вн, и *йѣчишћена* метлѣм Др, није *йѣчишћена* Ск, *найўшћен* С, *найўшћена* М, *оийўшћен* МО, онѣ *оийўшћени* нигде нѣмау пѣсо Ву, да л је *йўшћен* Ли М, завѣсе *йўшћене* У, сѣд је мало то *йўшћено* Ли, двѣнајс ѣстѣли, а шѣсет смо *йўшћени* Лг, лѣти нѣси тако *йўшћене* Ос, *сйўшћена* цѣв Р; уп. и *пѣмѣшћај* Р; а л и и: *крѣшћен* В, све то *крѣшћено* А, *крѣшћено* йме Кр, није теѣ *некрѣшћено* да га закѣпа Ла, који су *крѣшћени* Ск, *укрѣшћене* Гл, па *намѣшћено* М, *ољўшћена* Се, да л је *йўшћен* В, ја сам *йўшћена* Гр, бѣло то *зайўшћено* Кр; уп. и *крѣшћѣње* Ли, *пѣмѣшћај* М.

3.55. Остатке јекавског јотовања срећемо:

1. У радном глаголском придеву гл. *хїеїи* (*їео*, *ћао* и *ћео*):

а) *їео* А Ба Бд Вн ВО Гл Го ДД Др К Ко Ла Ли Ло М МО П Р Рд С Са Се Ск Т У Ш, *їела* В Вн Вр Ву Го К Ко Кр Ла Ло М МО Ос С Са Се Ск У Ш, *їело* Мх, *їели* Бд Вн Ла Лг Ли Ло МО Мх Р Се Ск Т У Ш, *їеле* ВО С;

б) ја сам *ћао* В, *ћао* да упали целу кућу ДД, уопште није *ћао* да дїрне Ли, *ћао* д удари Ли, он је *ћао* Ло, *ћао* д утечѐ Ло, ја сам *ћао* да му скинем Ло, није *ћао* да чека МО, а *ћао* маљ да пије МО, ал није *ћао* да ўзме МО, да л је *ћао* У, *ћала* она ДД, штã сам *ћала* сã да кажем Ос, *ћала* да ју сїпа млѐко Ос, вãлда она *ћала* да га напусти Ос, ја сам *ћала* да те завãдим У, *ћали* смо В Гл МО Ос, и *ћали* да не покõљу ДД, и пõсле сељаци који су *ћали* да ни дõђу Ло, сãмо комўнисти *ћали* да не отѐру на робїју Ло, *ћали* да с одѐлимо У, бїле *ћале* да не подѐлу Ло;

в) *ћео* Ли Лу, *ћела* Др У, *ћеле* Ос.

На основу грађе можемо закључити да се први облик јавља на целом терену, а код друга два не уочава се компактан ареал. Примери под б архаичнији су и настали су, вероватно, према облицима имперфекта *хїаше* (Ивић 1978:167 и 1994:294, где је дат и ареал ових облика), који се на овом терену скоро повукао из употребе, осим у С где смо забележили *ћа* да кажем. Облици *ћео*, ако се срећу на овим теренима, веома су ретки, а могу се тумачити контаминацијом *ћао* и *їео* или остатком јекавске струје (Пецо — Милановић 1968:357). Паралелизам облика *їео* и *ћао*, при чему је први обичнији и чешћи, присутан је у многим србијанским говорима: у Левчу (Р. Симић 1972:458), у Биограчићима (Ивић 1978:167); у Рачи Крагујевачкој (Р.М. Павловић 1982:44), у Ресави (Пецо — Милановић 1968:356–7) јавља се, као и код нас, сасвим ретко и *ћео*, а у Трстенику (Јовић 1968:133), поред *їео*, *їела*; *ћео*, *ћела*; *ћао*, *ћала*, среће се и *кїео*, *кїела*.

2. Код прилога за место: *вође* Др; *ћѐ* ћеш ме тãмо М, ди је овõ одѐ, ди е бãш *ђи* (?) овõ нãдвõжњак Ос; уп. у Батовцу (мој материјал: *ђи*). У јасеничким селима централне Шумадије, поред осталих јекавизама, Реметић (1985:176–7) бележи и ове: *ћѐ* да нãђем, *овђе*, *овђи*.

3. Код облика *год*: што гõђ сам мõгла Др, што гõђ їма дѐце У, ка гõђ овї МО, ди гõј (< гõђ) трѐбало Бд, али чешће: ко гõд Бд, што гõд су нãшли ВК, што гõд сам ја їзаткала Кч, што гõд трѐба Бд Ј МО, ди гõд Бд, кад гõд МО, као гõд Бд.

Јекавски облици *ћао/ћео*; *вође*, *ђе/ђи* и *гођ* ретки су и углавном се факултативно јављају на крајњем западу наше територије, у селима у којима је знатан проценат динарског становништва.

3.56. Скоро доследно је спроведено и специјално јотовање, осим у једном примеру који смо записали од информаторке рођене 1897. у М: није тѐо да *дõђе*, а ја кажем нека *дõјде*, умрѐћу М, *дõћу* М, нãђем У, нãђе ВО М, *їõђем* ВО, *їõђе* Т.

3.57. Аналошко умекшавање коренских сугласника имамо у следећим случајевима:

а) Код трпног придева глагола прве врсте: *вѐжсен* прслук Т, *вѐжсена* гра̀на Се, са нїзовима била *вѐжсена* кецѐља Кр, *вѐжсена* кицѐља Се, *вѐжсена* кошуља Се, на сõмоту *вѐжсена* Ск, *вѐжсену* кицѐљу Се, кицѐљу *вѐжсѐну* Т, дõнела сам *вѐжсѐну*

сукњу Ба, што сáмо о́коло йма *вѣжсено* тó се зову *вѣжсене* сукње Гл, о́во је *вѣжсено* МО, *вѣжсени* јастуци У, *вѣжсѣни* опанци Вн Лг, *вѣжсѣни* рукави, *вѣжсѣно* и тунâ Р, кецеље тѣ *вѣжсене* МО П, *вѣжсѣне* кицеље Вн Ли Рд Су Ш, *вѣжсене* кицеље Ос, *вѣжсене* сукње Гл, вунѣне сукње *вѣжсене*, свѣ *вѣжсѣно* на нâс Су, *вѣжсене* чарапе Бд, чарапе *вѣжсене* В, *вѣжсѣне* чарапе С Су, *извѣжсѣн* МК, овце су *вѣжсене* у ведрѣцу Ос; армуника уочи Мале Гóспође *донешѣна* С, у стáра дóба *донешѣно* А, *донешѣно* Ли, *донешѣни* ДД, *донешѣне* В, и кад мѣ смо изйшли, оно *однешѣно* јáгње Са, тó нѣје ни *изнѣшено* Ку; *ојѣђена* шáша У, па *крађено* је Са.

Аналошки је замењено и -с- у следећем примеру: тó е *донешѣвано* Ли.

Забележена су само два примера са старијим облицима трпног придева: а йма и *вѣзено* овако *вѣзено* крпче Се, и ју рúка такó *однѣсена* Ш.

Захваљујући истом облику императива (*вези* : *йази*), развиле су се и исте форме трпног придева код глагола прве и седме врсте (*везен* : *йажен*). На основу грађе видимо да се аналошки обично јотују сугласници -з и -с, али и -д.

Ове алтернације сугласника познате су многим штокавским говорима (ареал в. код Слободана Реметића 1985:329–330). Овоме списку можемо додати Ш-В говоре Баната (Ивић ... 1997:206–7), Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:187) и др. Овако је и у Батовцу: *донѣшен*, *истѣрѣшѣна*, *измужсена* (мој материјал).

б) Код именица којима се означава врста меса:

говѣђина Ли, од *говѣђине* ВО, *говѣђине* Бд, *гускѣћина* (у одговору на директно питање, вероватно импровизација) Ос, *јагњѣћина* Вн, *јагњѣћину* Р, *јарѣћина* Вн, *йилѣћина* Ла, *йилѣћине* У, *йилѣћину* да кúпим Лу, *йрасѣћина* Вн Ла Р, *йрасѣћине* Го, дај ми *йрасѣћину* Лу, *шелѣћина* Вн Ш, дај ми тѣ *шелѣћине* Лу, па печѣна *ћурѣћина* Ла Лг;

а л и и: *јагњѣйћина* МП Ос, *јарѣйћина* Ос, *овчѣйћина* Ла Ли МО МП Ос Р Ск, *овчѣйћине* Бд, без *овчѣйћине* Вр, дај ми *овчѣйћину* Лу, не волим *овчѣйћину* Т, *йилѣйћина* В МК Ос, *йилѣйћине* ВО, *йловчѣйћина* Ос, од *йрасѣйћине* Ос, *свињѣйћина* Вр Ла Лг Р, *свињѣйћине* ВО, *шелѣйћина* Лг МК, *ћурѣйћина* Ос.

3.58. Асимилацију бележимо у речима са сугласничким групама: *гне-*, *жле-*, *жсл-*, *кле-*:

гњѣздо А Бд В ВД Вн Го ДД Ла Ли Ос Р Са Се Ск Т У Ш, *гњѣзда* Ла МК П Т Ш, али *гнѣздѣле* Рд; *гњѣван* (болестан, невесео, незадовољан) ВД Ли Ос Т, *гњѣшав* У;

жсл- > *жсл-*: *жслѣб* Ра, *ижслѣбим* В Гн, *ужслѣби* СМ У, *ужслѣбим* Ра, *ужслѣбљено* Вн, *ужслѣбано* ВД, а л и *жслѣб* Ли МК, *ужслѣбљено* МК; *жслѣзда* В ВД Вн Гн Ос Ск СМ У, *жслѣзду* Ра, *жслѣзде* ДД, а л и *жслѣзда* МК, *жслѣзде* Ли;

жслѣзѣра ВД У, у *жслѣзѣру* Ко Ла Рд, али *жслѣзѣра* Лг, у *жслѣзѣру* Ву Ос, у *жслѣзѣри* Ба МК Се, *жслѣзничар* Ко Мл, *жслѣзничке* стáнице Ко Ло Ос;

кл- > *кль-*: *кљѣшѣа* Гн Ра У, *кљѣшѣе* ВД Вн Др Кр Ла МК Ск, имá *кљѣшѣи* Ла, *кљѣшѣима* Ра СМ, *кљѣшѣѣа* Кр, *кљѣшѣѣама* В.

3.59. Умекшавање коренског сугласника код неких итеративних глагола забележено је и у другим блиским говорима (Левач, Р. Симић 1972:188; централна Шумадија, Реметић 1985:177):

обољѣвамо Гн, *оскућѣвам* МП, *оскућѣва* Кр Лу, *оскућѣва* Бд, *оскућѣво* Лу; *равња̂м* В, *равња̂* А У, *изравња̂ло* се Су, да се *йоравња̂* МК, *йоравња̂мо* МП, *йоравња̂о* П, *Равња̂к* У; *рачуња̂м* К, *рачуња̂м* Ра, *рачуња̂* В, *рачуња̂о* Ра.

ПАЛАТАЛИЗАЦИЈА

3.60. Овом приликом желимо да укажемо на резултате палатализација који се у нашем говору могу доследно реализовати, аналошки уопштавати или недоследно реализовати:

1. Резултати прве палатализације:

а) Углавном се доследно јављају у Всг. м.р: *Бѡже* Бд Ву Гл ДД Др Ку Ла Лг Ли Лу М МП Мх Р С Ш; *чѡвече* Бд Гр Ли, *чѡече* Р, *наредниче* В, *йѡййуковниче* Ло; *слѣйче* А, *сѣйриче* П С. Непалатализован облик забележили смо само једном и то у народној песми: *Прѡдраге* МО. У Левчу (Р. Симић 1972:194) је поред облика *Прѡдраге* забележен и *Мйѡдраге*.

б) Аналошки се често преносе у 3.л.пл. презента и у императив глагола прве врсте с кореном на -к,-з,- х: *вѣчу̂* А ВД Вн Вр Др Кр Ли Лу Ос С Ск Су Ш, *довѣчу̂* Ли, а они се *извѣчу̂* Др С, *навѣчу̂* Лу, да се *йовѣчу̂* Ли Лу, *свѣчу̂* Кр, *вѣчу* А Бд В ВД Ву Гр Ку Лг Ло Ос Р У, *довѣчу* Гр У, *завѣчу* МК Ос Ск Су У, *извѣчу* А, да се *йовѣчу* Ло, *развѣчу* МК, *свѣчу̂* Кр, *свѣчу* Бд, *обѣчу̂* А Вр Гл Др Ли Ос Р Ск Су У, *обѣчу* Бд Ву МО Ос С У, *йечу̂* А Би Вн Вр ДД Ла Лу МО Ос Се У, *исѣчу̂* В ВО Гл, *йечу̂* Бд, *йечу* Бд, *сѣчу̂* А Вн Ву Гл ДД Кр Ку Ли Ос Се Ск Су, *засѣчу̂* А, *исѣчу̂* ВД МК С, *насѣчу̂* Ву, *осѣчу̂* Су, *оцѣчу̂* А ДД Ос Р Су, *йресѣчу̂* А, *расѣчу̂* Су, *сасѣчу̂* Ос, *сѣчу* Гл Др МК П С Т У, *исѣчу* ВД Ло Се, *насѣчу* Ос, *осѣчу* Ла У, *йосѣчу* Бд Ву, *йресѣчу* Ло; не *мѡжу* Мх С Ск, *сѣйрижу* Вр, *йосѣйрижу̂* Ли; *врѣшу̂* А Гр Др Кр Лу, ка тѡ *оврѣшу̂* Гр Лу, *врѣшу* А Су У, *оврѣшу* Ла Су У; али и: *вѣку̂* Ку, *йовѣку̂* Рд, *йровѣку̂* Р, *вѣку* Ск, *развѣку* Кр, *обѣку̂* Ск, *сѣку̂* Ли; пилићи се *лѣгу* МК, *йолѣгу* Вн, *сѣйригу* МК, *шѣйригу̂* МК;

вѣчи ВД Гл Гр Лг МК Се Ск, *извѣчи̂* се Лг, *извѣчи̂* га Ло, *одвѣчи* Др, *йовѣчи* А Гл, *свѣчи* Гл Мх, *йѣчи* проју Ск, *сѣчи* В Лг Ло МК П Р, *сѣчиѣ* Ла Лг, *насѣчи* Рд; ако дѡђе да каже *лѣжи* Бд, *лѣжи* дѡле П, *лѣжиѣ* тѡ Ба; али и: *вѣци* Лу МО, *обѣци* Лг У, *шѣци* Лу; *лѣзи* Го У.

Нарушавање алтернација *к/ч*, *к/ц*; *з/з*, *з/ж* и *х/ш* присутно је у већини наших дијалеката: у П-Т, К-Р, С-В, Ш-В, ИХ и Л-К (ареал в. код Реметића 1985:336-338, у нап. 977). Овоме можемо додати и говоре: Драгачева (Ђукановић 1995:157), Качера (Д. Петровић 1999:392), Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:181), Батовца: *вѣчу̂*, да се *йосѣчу̂*, *обѣчу* (мој материјал) итд.

в) Факултативно се јављају у деминутивним облицима ж.р. на -ица и прилога за количину:

вагица Р, *књиѣице* Вр Се, *ногица* В П Ск, *љѡби мајка ногицу* В, *ногицу* Ли Ос, *ногице* Кр Ш, али и *ножѣица* Ли, *Верѣжице* Ли;

бајкица (за откивање косе) ВД, *кашѣкица* Ш, *кашѣкицу* А Ву МО, *маљу кѡшарчицу* Ву, по *крѣшкицу* У, *крѣшкица* У, *мошѣкица* А, *мошѣкице* А, *рукица* В Ву, *љѡби мајка рукицу* В, *ћѣркицу* Вр, *шашѣкице* (кукурузовинице које се стављају

на плех испод печења) Се, али *дачйца* В Ли, *кашйчица* МК, двѣ *кашйчице* Кр Се, *кашйчици* А, *кашйчицу* Кр Се, *кришчйца* Ш, *крўчица* Ли, *мўйчице* С, *мўчице* са мѣсо (< мотчице < моткице) Вн, *речйца* А Ли, *ручйца* Ли П Ск, *ручйцу* Ос, *ручйце* (део косе) Ли, (део плуга) Р, дам мало *сйѡчици* вѡду Ву, *ћѣрчицу* С, *шййчице* А; уп. и *мълкице* В, али и *мълчице* Бд.

Ово двојство јавља се и у другим говорима: Левач (Р. Симић 1972:194), Централна Шумадија, само једна потврда мишећа *нѡгица* (Реметић 1985:279) и др.

2. Резултати друге палатализације:2.

а) Аналошки су пренесени у Апл. м.р., и то углавном на југозападу испитиване области, али без космајских села (в. карту бр. 14: даривала сам *барјѣце* ВД, *ўзму барјѣце* К, *нѡсу барјѣце* Бд, онѣ *басамѣце* угоднѡ Кр, па уз *бѣсанце* нѡсим Бд, да мало растўри онѣ *бурўмце* А, ударили смо *ваљце* Ло, они бацу тў тѣ *војнице* Ло, *деснаце* Ло, за *дирѣце* Др, сѣјали смо и *дулѣце* ДД, ћути, штѣ тражиш *дулѣце* С, он кўка за *дулѣце* С; мојй другови имѡу сйнове, *ћѣце*, дѣцу ДД, кат су *ћѣце* онѣ побйли Др, бйли су онда *ћѣце* С, вѣзла *јасйўце* Ш, пўнимо *јасйўце* А, што је *кожўце* овѣ прѡвио Гр, артиљѣрци појѡшили *левѣце*, а деснаци сѡмо бйју, онѣ *деснаце* Ло, јѡ стрўгѡ нѣке *мерйѣце* за кўћу К, кад ймате тѣ *мѡмце* Гр, у *навйљце* А, у *навйљце* МО, дај ми *обѡјце* МО, йма нѣке *ожйљце* на срцу Ба, прѡвио овѣ *ѡлце* за кўћу МО, носйли смо *оѡѡнце* А, нѡси *оѡѡнце* МО, *оѡѡнце* смо нѡсили Бд, мећали на тѣ *оѡѡце* А, сѣчем *ѡѡѡце* МО, отѣго *йѡйце* Др, прѡвиш нѣке *йоскўрнице* Гл овѣ *сандуце* да пакуеш К, порѣјали *сандуце* Ко, у тѣ *сандуце* Мх, вйдимо нѡше *сѣљѣце* Др Ло, трећѡчило се у *йрѣћѣце* Гр, скўпи се у *йрѣћѣце* Др, и пѡсе у *йрѣћѣце* мѣтемо снопѡве Ло, ка су истѣравали *тўрце* Бд, тў дочѣка *тўрце* Ло, и *тўрце* стѣрау у град Ло, он је убйво *тўрце* Ло, обўко сам једнѣ *унйрўце* Го, кисело млѣко у *чанце* С, мѣшамѡ *чвѡрце* А, чўвамо *чвѡрце* за сапўн Го, направу *чўлце* А, држй *ѡѡце* А, кўпимо у *ѡѡце* А, покўпи *ѡѡце* ВК, имаш *шйљце* гвојздѣне А, мѣтеш пѡсе танке мѡтке и тѣ *шйљце* А; извади срѣце и *бурѣце* А; онда смо свй носйли *кожўсе* А, он је шйѡ *кожўсе* Рб, бацйш *орѡсе* МО, а л и и: носйли *барјѡке* Вн, глѣдала у *болеснике* Ду, почйстила *басамѡке* У, пѡп скўпи *ћѡке* Гл, на *јасйўке* МО, глѣда *јунѡке* Вл, за *кѡњанике* Бд, за *мѡмке* Гн, ймали смо *ѡѡѡнке* Бд, кўпили *оѡѡнке* Кч, направили *оѡѡнке* Кч, у онѣ *оѡѡнке* Гн, *оѡѡнке* обўва Лг П Ра, носйла сам *оѡѡнке* граћене Рд, *кѡжне оѡѡнке* кўпиш Ск, пўштѡ *рѡденике* Кч, вѣже у *йрѣћѡке* ВК СМ, пѡс тѡ стојй у *йрѣћѡке* Вн Др, пѡбили *тўрке* МО, вѡли *чвѡрке* СМ, држў *ѡѡке* С; *кожўве* шйѡ Ј Рб, долажзили за *кожўве* Рб, ѡна имѡла нѣке *бисѡге* В, йма онѣ *бисѡге* Др.

У једном примеру аналошко *ѡ* продрло је и у Гпл. йма и Румўна и *Чекословѡѡца* Ку.

б) Веома ретко изостају у Нпл. именица м.р: *йѣчењѡки* Ку, *йрслўки* Ск, и пѡтили су *унўки* Лу;

в) Скоро доследно изостају у Д и Лсг. именица ж.р на *-га* и *-ка*:

зѡдрузи К, дам *зѡдрузи* Ко Ли, *књйги* У, *йрўги* Вн; *Дрѡги* Бд, и он кѡже нѣгѡвим *колѣги* Ко; у *зѡдрузи* ВД Вр ДД Др Кч Мл Ра С СМ, бйѡ управник у *зѡдрузи* Ло, у *књйги* Ск Лг, у тѡм *књйги* К, на *нѡги* Ра, на висѡкој *нѡги* Би, на *йрўги* Ли, у *јѡкѡј слѡги* Ли, по *снаги* Ос, у *снаги* Бд;

баки М, а ја кажем *Бра̂нки Се, војски Р У*, према онџм *војски Ли, девојки А* Вн К, отишао *девојки* у кућу Гр, према *девојки* МО, *мајки* Вн Се Ск У, благо *мајки* Ву, ја сам његовој *мајки* баба Ск, мојој *мајки* П, мо *мајки* У, дај *мајки* Ра, да дам моом *мајки* Бд, дала сам твојој *мајки* Ск, дао сам *мајки* да је Ли, ниси *мајки* до-нела Ла, тај е стриц доносио *мајки* Кр, да захвалиш *мајки* Гл, *мајки* ми издају по-ла године МО, јавно се *мајки* В, помогли *мајки* МП, причам мојој *мајки* Гл, на-шом *мајки* прода П, даш *музики* Р, а *музика* свира целој *йублики* Лг, *руки* Вн У, тој *свасџи*ки Лг, ал дао овџм *сироџи*њки Вр, тој *служавки* У, лакше је *сџдо*ки Ли, дао сам *сџдо*ки да је Ли, што *сџдо*ки даемо МК Са, и то се мало *сџдо*ки придо-даје ДД, полажем *сџдо*ки Вр, полажемо *сџдо*ки А, положим *сџдо*ки Ли Се, *ћерки* Бд ВД Вн Ву Кр МО Ш, мојој *ћерки* Вр, мом *ћерки* МО, тој њеној *ћерки* Ос, дам ју један *ћилим* *ћерки* Са, да мом *ћерки* Бд, дао *ћерки* Ба, дала сам мојом *ћерки* ВД, њеној *ћерки* Са, јави *ћерки* Ла, купио *ћерки* Ш, препишем *ћерки* А, ткала сам *ћерки* Се, дам сваком *унуки* В, дам *унуки* Ш; а овџм *Десанки* није дао ништа Мх, онџм *Душанки* ДД, колико има *Леки* година Са, према *Паланки* Ли, исплела *Се-*ки А; по *Америци* Т, у *банки* В МО, био сам ја у *Бачки* Бд, рођена у *Бачки* Вр, у *беџи*ки Кр, стално сам на *варки* да се нека не ојагњи, а ја да не видим В, о *војски* С, по *војски* Го, у *војски* А Бд В Гн Др Ј Кч МК Мл МО Се Ск СМ, ти си био у *вој-*ски ДД, у ваџом *војски* С, умро у *војски* Са, на *даски* А, у *кџмки* (гонак) В, на *ку-*дељки Се, у *луџи*ки А, у *љуџи*ки ВД, деда ју по *мајки* умро Вр, на *моџи*ки Гл, у *муки* Бд, по *њуџи*ки ВД Ос, у *осмолџи*ки Гл, у *йаџри*ки Др, на некој *йџворки* Ли, о том *йџлиџи*ки К, у *йрџски* Ба, на *реки* А, то стоји у *реки* Рб, на *руки* Ли Ск, по *ру-*ки Ву, у мом *руки* МО, на *слики* Бд ДД Лг Ли С, по том *слики* је познао ДД, у *сли-*ки ВД, о *стоки* ВК, по *сџрњи*ки Са, у *сџрски* Би, у *фабрики* Гл ДД, у *фијџки* Др, на том великом *џиџи*ки А, на *џиџи*ки Ку, у *џуџи*ки Вл; на *Грџци* Бд, у *Немачки* Су, у *Паланки* Бд МО, у *Паланки* А ВД Гл ДД Кр Ло С, џн је стрџлан у *Паланки* Лг, сад је у *Паланки* Т.

Алтернација сугласника забележена је једино у локативу и то не само код именица које су у честој употреби (*рука, нога*), већ и код оних из савременијег вокабулара (*задруга, књига, айџека, банка, војска*), што указује на утицај стандарда: у *задрузи* Др, у *књи*зи ДД, по једној *нози* С; у *айџеци* МП, у *банци* Др, у *војсци* Би Вн Ра У, у *Паланци* К, на *руци* Мл МК СМ, пре (при) *руци* В, у *ру-*ци С, у *сџџци* Ра, али и у Дсг. било све, благо *мајци* Кч, даш *мајци* СМ, даш *сџџ-*ци Мл.

И у околним говорима чешће изостаје или се факултативно јавља алтернација сугласника у ДЛ сг. именица ж.р. на *-ка, га*. Алтернација изостаје у говору Банатских Хера (Ивић 1958:335), Галипољаца (Ивић 1994:195) и у Чумићу (М. Грковић 1967:124 и 126). Алтернација се факултативно јавља у говорима Биограчића (само код именица на *-ка*, Ивић 1978:157), II зоне Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:154–5), централне Шумадије (Реметић 1985:247–8) и Батовца: *мајки, ћерки, девојки*, али на *слици* (мој материјал). У Драгачеву и осталим ИХ говорима резултати II палатализације добро се чувају и код заједничких, а углавном и код властитих именица (Ђукановић 1995:134).

ЕЛЕМЕНТИ ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКОГ КОНСОНАНТИЗМА

3.61. Као и у већини штокавских говора (уп. Банат, Ивић 1994:412), па и у стандарду, уместо гласова *ћ* и *ђ* јављају се сугласничке групе *шиј* и *жд*. Ваља напоменути да се прва група никада не среће с рускословенским фонетизмом *шч*. Наведене сугласничке групе срећу се у ограниченом и познатом броју лексема:

а) *свешћѣника* ДД; отишо да *ћросвѣшћиа* на́род Лг; *дйшћие* Гр Лу Р Т, *удйшћие* АВу Гл Др К Лг МП Мх Рд Ск; *дйшћийина* Вр Лу, *дйшћийине* Ву Ку Рд С, *дйшћийину* Вн Ву ВО Го Ко Лг Ли Ло МК Р С У, у *дйшћийини* А Бд Гл Ку МО;
 б) *Надежда* В У, *нўжда* Вн Ш, *врши нўжду* МО, *нўжник* А, и она ми гледа на *стáри ружденик* С.

3.62. Доследно се, наравно, јавља *шиј*, а не *шћ* у следећим случајевима:

а) *врйшћий* Вн МК Мх Ос Су, *врйшћийи* МК У, *врйшћийу* Бд Су, *ййшћий* Ш, *ййшћийу* Ло Лу С, *йршћий* (виноград) А К С, *ойршћий* К, али *врйскала* В, *врйска́ле* Ос, *ййскала* Ло;

б) *вйрйшћийе* А Ба Гр Ск Т, *огњйшћийе* Ли МО Се У, *гдйшћийе* Бд Го Ла П, *двдйрйшћийе* В М С У, *ћубришћийе* Кр, *зёмљйшћийе* Кр, *косйшћийе* У, *кућйшћийе* Кр, *одбрйшћийе* Лг, *ојйшћийе* А, *орйшћийе* (руда од плуга) С, *йдзоришћийе* У, *сдйшћийе* А, *Сдйшћийе* У, *сйришћийе* А Бд Ву Ос Рд С Т, *Умишћийе* У,

в) *вёшћиа* В, *вёшћийица* Бд Ос, *гўшћийер* Ли У, *гўшћийери* Су, *йдйшћийује* Вн ДД М, *йдйшћийово* Бд С, *йдйшћийовало* се Вр Кр Лу П Р, *йдйшћийен* Лг, *йошћийёно* А Вр Се, *йошћийёњија* Бд МО, *шййёйино* ДД, *кдйшћийа* А Бд ВуКу У, *шййа́њак* Се, *шййа́й* А Бд В Го ДД Ко Ла Лг М Ск У, *шййа́йом* Бд Ли, *шййа́йове* МО, *шййа́ййћ* А ВД Ли, *шййа́й-чейом* Ли; *вёшћий* В, *крёљушћий* (плева) Вн, *йрёгрш* В Вн Ли Ос Ск У, *йрйш* Вн Ли Ос Р Ск У, *нёмá нйшћий* К, ако не кажем *нйшћий* Т, *нйшћийа* (сви пунктови);

али *извёћя́ло* (остарило, похабало се) В.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

4.0. У овим разматрањима најпре ћемо утврдити заједничке и диференцијалне особине у прозодији и гласовима испитиване зоне. Проверићемо у којој мери, на овој територији, функционишу критеријуми професора Ивића за поделу С-В говора на северне и јужне, западне и источне. Такође ћемо утврдити степен блискости с К-Р и другим околним говорима.

ЗАЈЕДНИЧКЕ ОСОБИНЕ

У акценџуацији:

4.1.1. У свим пунктовима и с отвореног и са затвореног слога дошло је до померања старог /˘/ акцента на претходни и кратак и дуг слог (т. 1.2. до 1.11).

4.1.2. Померање /˘/ акцента на дугу пенултиму с различитим интензитетом среће се у свим пунктовима (т.1.23).

4.1.3. Аналошка уопштавања у типовима где новоштокавски говори имају /˘/ акценат (1.31): *брѡдови, вѹнене, ѡшиковала* (а); *мѡло вѡде, ѡн бѡца, дѡшо, кѡји* (б); *бѡкрач, бѡцаш, ѡѡнајс* (в); *ѡѡнајсѡг* (г).

4.1.4. Двоструки акценат се може чути скоро у свим пунктовима (1.32): *ѡр- њѡве, вѹчѡ, жѡвѡм, богѡћѡи, зѡвѡ.*

4.1.5. У свим пунктовима различити типови једносложних речи насталих редукцијом (*мѡн, гѡр, вѡд, дѡћ, мѡг, нѡ(ј), нѡс, нѡ(ћ)* и сл.) чувају /˘/ акценат (1.36).

4.1.6. На целој територији уобичајени су дуги вокали пред сонантом: *ѡвца, бѡрба, мѡмци, у Бѡћинцу* (1.41); *његѡв, ѡнѡј, астѡл, пасѡљ, читѡм, душмѡн, чапѡр* и сл. (1.42).

4.1.7. Различити типови дезакцентуације (*газда-Јѡва, баба-ѡнѡа, све- ѡи-Илѡја, Бѹрѡевдан, ѡе-шѡс, седам-ѡсам, реко, каже, ѡш* и сл.) могу се срести на целом терену (1.47).

4.1.8. У неким категоријама (*нѡ знам, сѡ мном, ѡ ѡо*) старо преношење акцентата на проклитику присутно је на целом подручју (1.52), а у другима (*зѡ вѡиѡ, зѡ душу* (1.52); *нѡ зем, нѡ земљѡ, ѡ гѡсѡи, ѡ коло, јѡдно дѡ друго* и сл. 1.53) у личном броју пунктова.

4.1.9. Предакценатске дужине прилично се добро чувају скоро у свим местима (1.60).

4.1.10. Старе послеакценатске дужине иза силазних акцената (*из цркве, ви-че, вичем, вићемо, вџли, вџлим, вџлимо* и сл.) доследно су изгубљене на целој територији

У вокализму:

4.1.11. Изразитија отвореност *ѣ* и *ѥ* представља факултативну и индивидуалну појаву (2.2).

4.1.12. Дуги средњи вокали *e* и *o* имају нешто затворенији изговор, а ретко дифтонгизиран (2.3). Дуго *a* има ретко померен изговор уназад (2.3.в).

4.1.13. Кратки средњи вокал *e* затвара се испред слога с високим или затвореним вокалом *везѹе, девѣѹи, девѣјка*, или уз палаталан сугласник *сејали, његѣв*. Овај глас се може затварати и аналогично према формама с *и*: *кеѣѣља : кицеља, девѣјка : дивојка, његѣв : њигов, нигова* (2.4.1).

4.1.14. Кратки средњи вокал *o* затвара се али и дифтонгизује уз *к, г* *кѣла, гѣдина, кѣњ* и уз неке сонанте *мѣго, ѣнда* (2.4.2).

4.1.15. Углавном на целом простору присутна је већина Ш-В икавизама:

4.1.16. У ДЛсг. им. *a* основе углавном је наставак *-и жени, ѿ глави* (2.6.а).

4.1.17. У ДЛсг. лич.зам. и поврат. на целом терену јављају се и *-е* и *-и* (*мене/мени*), при чему је први чешћи (2.7).

4.1.18. У Лпл. им. м.ср.р. и у наставку *-има*: *на коњима, ѿ селима* (2.8).

4.1.19. У Исг. и ГДИЛпл. зам. прид. пром. углавном на целом простору у наставцима се јавља *-и*: *с едним, ови дана, ѿима, с овима, у ѿим данима* (2.9).

4.1.20. У инф. основи гл. VII врсте на целом терену срећу се ипак форме с *-е* (2.10.а).

4.1.21. Преф. *нѣ* углавном се не укршта с *ни-*: *неко благо* (2.12).

4.1.22. Поред чувања дистинкције између преф. *ѣри-* и *ѣре-*, долази и до њихове замене *ѣреѣћамо* (2.13).

4.1.23. Предлози *ѣред* и *ѣреко* углавном се срећу у овом гласовном лику (2.14.а).

4.1.24. У компаративу (*богађији*) на целом терену јавља се *-и* (2.15).

4.1.25. Имперфекат *беше* у устаљеној фрази *како ѿо беше* јавља се у свим пунктовима (2.16).

4.1.26. Негиран облик помоћног гл. *јесам* у свим пунктовима је с *ни-* *није, нисам* (2.17).

4.1.27. Неизведени облици прилога за место чешћи су с *-и* (*ди/[з]де*), а изведени с *-е* (*негде, нигде, овде, воде, онде...*) (2.18.1.2.а).

4.1.28. Скоро све именице типа *греѿија, меови, меуна, леја, греј, смеј, сѿреја* у свим пунктовима имају *e*. Једино се јавља *и* у *мађија* (2.19).

4.1.29. Екавске варијанте имају и гл. типа *вејѿији, грејѿији, смејѿији, сејѿији* (2.20).

4.1.30. *Гњездо* и *гњеван* јављају се у свим пунктовима (2.21).

- 4.1.31. У лексеми *ведрица* скоро је свугде *e*, а у *секира* / *секираџи* чешће је *и* (2.22).
- 4.1.32. Име главног града увек је с *e* *Београд* (2.23).
- 4.1.33. Увек је *бео*, *део* и сл.; *беочуг* (2.24).
- 4.1.34. Гл. *кукурекаџи* чешћи је с *и* (2.25).
- 4.1.35. Везник *осим* само смо двапут забележили и то с *e* (2.26).
- 4.1.36. Код броја *обадве* чешће су форме с *-e* (2.27).
- 4.1.37. Гл. *лвџаџи* увек је с *и* у корену (2.29).
- 4.1.38. Скоро на целом терену углавном се срећу екавске форме у Вск. имен. *дѣше* (2.30).
- 4.1.39. Скоро на целом терену изостаје јотована форма *гођ* (2.31).
40. Скоро на целом терену лексема орѣхъ и њене изведенице јављају се с *a* (2.33.а).
- 4.1.41. Предлог *ѣрема* углавном се среће на целој територији с *e* (2.33.г).
- 4.1.42. Углавном на целом терену имамо *цвейш-* (2.33.ђ).
- 4.1.43. Спорадично се чују архаични примери типа *књаз*, *началник*, *началстѣво* (2.34).
- 4.1.44. Са српскословенским вокализмом срећемо примере типа *Васкрс*, *ваисџину*, уп. и *ваџи* (2.35.1.б), а црквенословенски рефлекс *во-* забележен је у различитим облицима гл. *восѣџаџи* (2.35.1.в).
- 4.1.45. Покретни вокали јављају се у предлозима и префиксима а испред речи које обично почињу двама сугласницима: *изаџкам*, *низа* двориште, *ѣода* дрво (2.35.2.а), али и *саузује*, *исѣода* дол (2.35.2.в).
- 4.1.46. Код гл. *излаз-* обично се на целом терену иза преф. не јављају аналошки вокали *a* и *и* *излазим* (2.35.2.г).
- 4.1.47. Непостојано *a* среће се и у примерима типа *басамаџи*, *на кабалу*, *каѣаџи*, *санови* (2.35.3).
- 4.1.48. У новијим посуђеницама имамо двојство форми *докуменаџи/ађуџанџи* (2.35.4.љ,б).
- 4.1.49. Именице *меџар* и *киломеџар* не срећу се с непостојаним *e* (2.35.4.в).
- 4.1.50. Среће се фонетизам типа *минисџер* и *раденик/радници* (2.35.4.г).
- 4.1.51. Вокално *p* јавља се између два консонанта (2.36.а,б); у иницијалној позицији испред сугласника (2.37); у финалној (2.38), уз вокал иза морфолошке границе *зарђо*, *врови*, *овро*, *гроце* (2.39.а,б).
- 4.1.52. У радном гл. придеву од *умреџи* обично се не девокализује вокално *p* *умрла*. Девокализација изостаје и код именица *јеџерва*, *свекрва* и *ѣрслук* (2.40).
- 4.1.53. По целом терену у понекој речи након редукције самогласника факултативно долази до вокализовања сонанта *p*: *брдак*, *врѣача*, *Врџолома*, *врџило*, *грдина*, *ѣршач*, *врџено*, *ѣдрџавање*, *сребрни* и сл. (2.41).
- 4.1.54. Промена *л > o* захватила је и почетак слога *жеџаоџ*, *засеок*, *носиоџ*, уп. и *ѣџиок* (2.43).
- 4.1.55. Обично у посуђеницама чува се *-л* на крају слога *алал*, *ђенерал*, али и *бол*, *дол*, *мал*, *селски* и сл. (2.44).

4.1.56. Елизија (2.47) је веома честа на целом терену: *д* идем, *и* има, *н* астал, *з* астал, *ко з* уби, *нег* иде (1); *да с* иде, *н* идем, *да м* изува (2); *ал* ето, *да л* има, *ишо м* отац (3); *ак о*ћеш, *нег* има, *и* ону шуму, *ев* ова, *у ва* народ, *у ну* лозу (4); *то с* они, *да м* урадим, *нем* у селу, *ниј* имо, *дођ* овам (5).

4.1.57. Група *-ао(-)* чешће се сажима у финалној позицији: *ајерџ*со, *дош*о / *д*ош (2.49), а ређе у медијалној: *зава*, *санке*, *сон*ице (2.56).

4.1.58. Речца *као* има више фонетских ликова *као*, *кав*, *ка*, *ко*, *ки*, *кај* код, *год* (2.53–2.55).

4.1.59. Група *ау* прилично је стабилна: *заус*тави, *иричау*, *снау*, али и *зус*тави, *зас*тави (2.57).

4.1.60. Група *ае* код бројева 11–19 и 20 своди се на *ај* једанајс, али се јавља секундарна губљењем интервокалних *в*, *ж*, *ј*, *х* *крае*, *кае*, *бае*, *снае* (2.59).

4.1.61. Група *аи* прилично је стабилна и настала је губљењем интервокалног *х* и *в*: *за*иштим, *и*раим (2.60).

4.1.62. Група *-ео* под акцентом се обично не сажима *см*ео, *вол*ео, *и*реж*и*вео < *и*реж*и*в*е*о (2.63.1). Ван акцента ова финална група се обично сажима *в*идо, *к*и-со, али и *в*идео, *к*исео (2.61 и 2.63.2). У медијалној позицији није тако често сажимање. Ван акцента она се своди на *о* или *е*: *и*роб*л*акала, *и*реб*р*не, под акцентом на *о*: *Сим*он, *р*ому (2.64).

4.1.63. Група *ае* настаје губљењем интервокалног *ј* или *х* и тада се не сажима *гре*али, *ме*ана, уп. ретко *рек*ционарка (2.65).

4.1.64. Група *-јо* обично се не сажима *ч*јо, *в*ик*н*јо, *вр*но < *вр*нјо (2.66.2). Ван акцента се сажима *бр*јно, али и *кр*ено < *кр*енјо, *ме*јо (2.66.1). Нефинална група своди се на *о* или *у*: *очи* / *учи* Божића, али се и чува (2.67).

4.1.65. Обично су стабилне групе *уа* јануар (2.68), *уе* с*и*руе (2.69), *уи* уи*ђ*емо (2.70).

4.1.66. Група *ио* обично се не сажима *мис*лио, *кадионица* (2.71).

4.1.67. Губљењем интервокалног *ј* добијене су групе *иа* ракиа (2.72), *иу* авлиу (2.73), *ие* авлие (2.74).

4.1.68. Група *ое*, добијена губљењем интервокалног *ј*, у медијалној позицији код присвојних заменица сажима се *мога*, *и*вог (2.76.а), а обично у финалној чува се *мог*, *ког*(*и*ш*та*), али и *чо*ек, *до*ек (2.76.б).

4.1.69. Група *ои* настала је губљењем интервокалног *в* и *х* *бр*кои, *дои*ћа (2.77).

4.1.70. Секундарна група *оу* настала је исто губљењем интервокалног *ј* и може да се сажме на *му* кудељу (2.78.а) или да се не промени *моу* (2.78.в).

4.1.71. Два иста вокала (2.79), обично добијена испадањем неких гласова (*в*, *ј*, *х*), могу да се сажму али и остану: *ма*ла : *ма*ли (1); *све*нако (свеједнако) : *в*е (2); *ио* авли : *ио* авли (3); *мо*м баби : *мо*м баби (4); др*ж*о *у*с*и*тима : *у*јо, *ра*ш*у*у (5).

4.1.72. Јављање секундарних *в* и *ј* у интервокалској позицији није тако често: *да*во, *да* ву*ђ*еш, *за*ви*и*и, *ја*нувара, *у*ви*ђ*е, *фе*бровара, *до*ви*и*и, *и*рив*и*и, *и* вор*е*мо (2.80); *би*јо, *и* јовди, *и* јо*ј*еј, *и* је*в*е (2.81).

4.1.73. Не тако често среће се и десилагабијација обично другог члана неких вокалских група *авг*уст*и*, *једанајс*, *нај*лон, *дој*штим, али и *куј*о (2.82).

4.1.74. Редуковање вокала најчешће је аналошко и потпуно, а захватило је све слоге (2.83).

4.1.75. Афереза није баш тако честа у нашим говорима (2.84): *двокаџ/адвокаџ* (1); *лејџричар/елекџричар* (2); *некџија/инекџија* (3); *ваки дан/паџ оваки* (4) и на *врајини/уврџине* (5).

4.1.76. Ни синкопа није тако честа појава (2.85): *казла* (1); *видла, Смедрева* (2); *вешџе, радла, колка*, најчешће се губи *и* (3); *гоџви* (4) и *уџиру, метџла* (5).

4.1.77. Апокопа је веома честа појава (2.86): *нек, њег, нем, чек, свуд, некад* (1); *Бож* сачувај, *џеб, с њим, ником, мож, неџ, ниџ, мен* с чини, то ј било, *вод, гор, дабом, еџ* (2); *дођу* < дођи ћу, ја б морала, шта м вреди, он би дошли, *чеџир, ал, ил, л* (3); *овам, мал, как* је матор, *нег* (4) и не *мог* да знам, *неџ* да баџим, *нис* се свадиле, *годин* дана (5).

4.1.78. Хаплоглија је присутна у неким речима (2.89): *валиду, кубаџор* (1); *волома, гоџон-Јоџо, неџ, оџ, дем* < да идем, *иџе, зајно* (2) и на *зем, џвој* матери, *ни, ни, не, не* (3).

4.1.79. Честе су разне комбинације замена вокала (2.91): (1) *а* замењује се: с *е* (а), с *и* веома ретко (б), с *о* (в), с *у* веома ретко (г); (2) *е* замењује се: с *а* (а), с *и* (б), с *о* веома ретко (в), с *у* веома ретко (г); (3) вокал *и* замењује се: с *а* ретко (а), с *е* (б), с *у* (в); (4) вокал *о* замењује се: с *а* (а), с *е* (б), с *и*, само 1 пример (в), с *у* (г); (5) вокал *у* замењује се: с *а* (а), с *е*, само 1 пример (б), с *и* (в), с *о* (г).

У консонанџизму

4.1.80. Инвентар сонаната исти је као у стандардном језику (3.1), али је изговор *ј* и *в* нестабилан. Ова два гласа често се и губе.

4.1.81. Сонант *ј* губи се факултативно у свим позиџијама: *едан, еси ел, да* (*ј*)у дам (3.2); *ова* плаџ, *немо, уби* (3.3); *зеџин, овче* (3.4); *бае, рание, сџое, болуе; јаи, богаџин, броџи; снаа, сеали, среџњаи, моа; снао, џосео, џрио, моом; бирау, беџаниу, моу, силуу* (3.5).

4.1.82. Секундарно *ј* факултативно се јавља у иницијалној: *јексер, ја џим* кажем, и *јојеј* (3.2) и медијалној позиџији (ретко) *биџо, милиџона* (3.6). Оно се сређе уместо следећих гласова: *х: леја, и: не јдем, џ: сај, неј, џ: Гоџојина, уј* < *уџ(и)* (3.7).

4.1.83. Сонант *в* обично има лабиодентални изговор са лабим трењем. Понекад је контакт горњих зуба и доње усне веома слаб, а забележени су и примери билабијалног изговора (3.8).

4.1.83. Веома често се губи у примерима типа: *богаџо, друџио* (3.9); *наџрањена, набаљо, осџаља*, али се чува у *здравља, Борисављев, здравље* (3.10).

4.1.84. Веома ретко се губи испред неког сонанта *волома, заглуна*, а једино често изостаје испред консонанта *д* у речи *оде* (3.11).

4.1.85. У појединим лексемама *в* се факултативно губи иза неких консонаната, нарочито *к*: *вак/в/а, как/в/а* (веома често), *у црк/в/у, бреск/в/а; џ/в/еџала; с/в/е; д/в/а, оџ/в/ори, мрџ/в/а, чеџ/в/ориџа*, а у другима се пак доследно чува:

квочка, буква, наруквица, смоква, њиква, цвекла, цволеника, цврцани, грудва, дво-глед, чешвршак (3.12).

4.1.86. Интервокално *в* прилично је стабилно, а губљење је факултативно и везано је за одређене лексеме типа *забора/в/ишии*, *џра/в/ишии*, *оста/в/ишии*, *чо/в/ек* (3.13).

4.1.87. Секундарно *в* (3.14) бележимо у следећим позицијама: (1.а) *увиђем, завиши*; (2а) *вурда, и воремо, да вуђеш, да вузме*; (3.а) *август*; (4) *ашов, биров, ло-џов, саков*. Оно се такође јавља уместо следећих гласова: *б: зашувила; ј: овиштие, свиравка, убиво; х: бува, џасџув* и сл.(5.а-в).

4.1.88. Глас *ф* веома је присутан у говору (3.15.а). Обично у старијим посу-ђеницама замењује се с *в*: *вуруна, влаша кова, чаршав* и с *џ*: *џасуљ, кајана, џро-џућкам* (3.15.б), а у новијим и с *б* *бреза, брезом* (< фреза).

4.1.89. Секундарно *ф* среће се у примерима типа: *ваџаш* (< хваташ); *Шиф-џар; офце, афџо* (3.17).

4.1.90. Глас *х* углавном је уклоњен из фонолошког система наших говора (3.19): *ајдук* (1), *сарана* (2), *сџра* (3). Ретки су примери чувања гласа *х* (3.20): *хај-дук* (1), *Духови* (2), *ваздух* (3).

4.1.91. Уместо изгубљеног *х* (3.21) јављају се гласови *в, ј, к*: (а) *дува, очув*; (б) *Влајина, чоја*; (в) *кодник, Крисџос, аркивар, Микајло, ваздук, дук*.

4.1.92. Африката *с* обично се факултативно јавља код старијих информато-ра: *бронса, бусе, сид, свонара, обсова, офансива, џенсуја; Самба, Susun, Sunsa, Со-на* (3.22).

4.1.93. Африката *џ* обично се јавља у страним лексемама и суфиксима: *џак, оџак; шалџија* (3.23). Овај глас јавља се уместо *ж, ч, ђ* (3.23): (а) *џарам, џарач, веџба, џбун, џандар*; (б) *враџбина*; (в) *Маџар, маџарка* (шљива).

4.1.94. Иницијалне консонантске групе обично се упрошћавају (3.30) ако су састављене: (а) од два прекидна сугласника: *ди, де, дуња, џица, канице*; (б) од прекидног и струјног: *зова, шеница* (веома ретко); (в) од прекидног и африкате: *ћерка* (доследно), *чела* (ретко); (г) од прекидног и сонанта: *вири, Миџар* (ретко); (д) од африкате и струјног: *чејала* (ретко).

4.1.95. Многе иницијалне групе прилично су стабилне: *мл-* (*млада*), *св-* (*Свеџа*), *свр-* (*сврака*), *сџ-* (*сџанаћ*), *џр-* (*џрешиња*), *џр-* (*црево, црвено*), *чвр-* (*чвр-сџо*), *шџ-* (*шџијун*). Неке промене су се раније дешавале *шк-* > *чк-* (*чкола*), а неке су веома ретке: *дл-* > *гл-* (*глеџо*), *дм-* > *гм-* (*Гмиџров*), *џш-* > *џч* (*џченица*), *џр-* > *чир-* (*чирво*), *швр-* > *гвр-* (*гврљам*), *шџ-* > *сџ-* (*сџај*). Једино су честе следеће промене: *гн-* > *гњ-* (*гњездо, гњеван, гњешав*), *џс-* > *џц-* (*џцурје*), *сн-* > *сл-* (*слими*), *сџ-* > *шџ-* (*шџоџира, шџудира*), *сџр-* > *шџр-* (*шџригу, шџрњика*), *шџр-* > *сџр-* (*сџроџо, сџрчи*). Доследно је *сл-* > *шљ-* *шљива* (3.31).

4.1.96. У сандхију (3.32) долази: (1) до испадања сугласника: (а) *џ*: *о деде, ко теб, о шећера, ко жене, ко ћерке, о ћерма, ко цркве, о чварака*; и (б) *џ*: *џе дана, џе шес, џе жена*, али и (2) осталих: (а) *б*: *ја џе* (< теб) *помогнем, ти мен*, (б) *з*: *бе зр-на, кро село*, (в) *с*: *ше сати*, (г) *ј*: *ку е тај*, (д) *к*: *џана конац*, (ђ) *м*: *мо* (< мојом) *мате-ри*, (е) *н*: *о* (< он) *не може*, (ж) *ћ*: *доће* (доћи *ће*).

4.1.97. У сандхију долази и : (3.32.3) до једначења позвучности: (а) *каџ* побего, (б) *брес* тога, (в) *његоф* син, *бок* ти помого, *збок* шта, *Бош* сачувај, *йош* са нама, али и с озвучавањем првог: *з* брда, *двајз* банке, *обучеж* га.

4.1.98. Једначење сугласника по месту и начину образовања у сандхију јавља се спорадично: *иж* цака, *ш* њега (3.23.4.а).

4.1.99. У финалним сугласничким групама *-сџ*, *-зд*, *-шиџ* губи се крајњи плозив (3.33): (а) *болес*, (б) *гроз*, (в) *јрегриш*, али и *-јн* > *ј* *комбај*.

4.1.100. Промена сугласника у медијалној позицији заснована је на асимилацији по месту или начину изговора (3.34): (а) *миџ* > *ниџ*: *јанџим*, (б) *ни* > *ми*: *једамџиџ*, (в) *ми* > *ни*: *кронџир* (само 1 пример), (г) *нб* > *мб*: *бомбоне*, (д) *мб* > *нб*: *конбај* (само 1 пример), (ђ) *вн* > *мн*: *одамно*, (е) *вњ* > *вњ* (а не *мњ*): *равња*, (ж) *мљ* > *мњ*: *земња*, (з) *џв* > *џк*: *лејке*.

4.1.101. Медијалне групе *гл*, *гн*, *кн* обично су стабилне: (а) *цигла* (ретко *цигља*), (б) *дигне* (и само 1 *дигњи* се), (в) *никне*.

4.1.102. Сугласничка група *нк* у лексеми *шиџранка* јавља се и с њ *шиџрања*, али се у грађи нису нашли примери типа *сањкаџи* се, *шљуња*, *шењкови*, *чуњкови* (3.36).

4.1.103. Облици глагола *узетџи* срећу се у три фонетске варијанте (3.37): (а) *узмет*, (б) *узнем*, уп. и *ојне*, (в) *узем* (углавном на северу и југоистоку).

4.1.104. Медијална група *џи* данас је веома стабилна и ретко се африкатује: *лејша*, *слајши*, али код старијих информатора и: *лејчи*, *слајчи* (3.38.б).

4.1.105. Медијална групи *џс* африкатује се: *лиџцала*, *џејџија*, али и *лиџсала*, *џејџија* (3.39.в).

4.1.106. Медијална група *џк* *шиџка* остаје (3.39.г), а *џиџ* се мења у *фџ* *Шифџар* (3.39.д).

4.1.107. Медијална група *ми* веома је стабилна *гумно*, *сџрмно* (3.39.ђ).

4.1.108. Лексема *обраница* среће се и с *м* *обрамица* (3.40).

4.1.109. Факултативно се замењује медијална група *џи* у *џињ*: *божџиџи*, *могуџињос*, *нојиња*, али и *џињ* > *џињ*: *војињак* (3.41).

4.1.110. Медијална група *џљ* факултативно се мења у *кљ*: *џекља*, *сџекља* (3.42).

4.1.111. Факултативно се упрошћавају медијалне сугласничке групе (3.43): (а) *сџ*: *иџејам*, *џраци*, (б) *шч*: *гуче*, *ичуја*, (в) *жџ*: *мираџика*.

4.1.112. Медијална сугласничка група *чк* веома је стабилна: *ковчка*, *мачка*, али и *љуљашка*, *кулишка* < *куличка* (3.44).

4.1.113. Сугласник наредног слога утиче на промену консонанта у претходном (3.46): (а) *н* > *л*: *слимиџи*, (б) *р* > *л*: *алиџиљерија*, *леволвер*, *легуралне*, *јалиџерија*, *релна* итд. (в) *р* > *н*: *шангареја*.

4.1.114. Најчешће у страним речима услед дисимилативних и фонетских разлога долази до губљења појединих гласова (3.47): (1) *л*: *бавани*, *моменијано асџаџ*, *мисим*, *јосе*, *Радосав*, *Видосава*, (2) *р*: *цикулацију*, *инџинирау* (< интернирају), *Сараоце*, *регисџују*, (3) *м* *клејав* (ретко), (4) *н*: *ојиџидем*, *не зам*, *комбај*, *келер*, *рела* (< *рерна*) итд. (5) *д* и *џ*: *ома*, *једнобразни*, *ојине*, *исјане*, *зајно*, *јенога*, *слобоно*, *наслестџо*, *осечемо*, *оџиџејџу*, *онак*; *ојадне*, *богасџо*, *Кусачани* итд. (6) *г*

и к: *дабоме, езецир; бисвиџи, божихуем, скурзија, есеџиција, кондуџер, лешричар* итд. (7) б и џ: *зова, џоџрено, снадево, оџужо; сеџембра*.

4.1.115. У неколико лексема губе се неки сугласници у интервокалској позицији или на крају речи (3.48): (а) *двајс*, (б) *каем, кае*, (в) *оје*.

4.1.116. У домаћим и страним речима умећу се поједини сугласници (3.49): (1.а) р: *брез, брезобразан, брестар*, (2.а,б) н/м: *ангентџ, комендију, вакулисали, ламгуме, златџница, клозентџ, окџомбар, окџонбра, арсватџ*.

4.1.117. Метатеза је присутна чешће у страним речима (3.50): *барјак, бачвана, вод, нод, гројзе, гвојзе, кафуџети* (факултети), била се по *намаџирима, скрелоза, џурбак* (< бураг) итд.

4.1.118. Чести су примери са заменом сугласника (3.51): (1) *д/џ: аџреса, дуџ, комаџ; риндало се, измед* итд. (2) *д/ђ/ћ: руковеђ, руковећ, осуђева; мередије, миродија, судење, суђење*; (3) *н/њ: баџињали, вршњик, рачуња, џолажењик; бубан, џан, ражсан, џанур, сџрника* итд. (4) *н/м: багрем/багрен, џрнка/џрмка; басанце/басамце, беден/бедем* итд. (5) *ј/њ/љ: варјача/варљача/варњача; љ/ј: деџајни, џиџтој; л/ј: мешајица/мешалица; л/љ: деџељина, одључи, миљу* итд. *љ/л: валда, оделење*, (6) *м/в: ванила/манила; в/н: алену паприку; н/л: наџказли, џаслица; р/н: мермен, дезентџери*, (7) *б/в: заџувила; б/џ: клиџери се, џлек* итд. *џ/б: ламба/ламџа*, (8) *с/з: аџлаз, завеза, какџез; з/с: двисац, џарадајс, крис; с/ц: ицецкаш, орденанц, цокне; з/с: џензија/џензија; с/ш: вршник (врсник), нишку, шушара* итд. (10) *з/ђ: анђели, џенерал/генерал, јеванђеље/евангелије; з/к: бубрек, клоџ, клоџа* (глота=друштво), *крис* итд. *к/г: бангетџ, гундуре, мозга; к/џ: џашџан/џашкан; џ/к: чакма чешће од чаџма*, (10) *џ/ђ: сџанађ; џ/ј: ојеј; ћ/ђ/ј: ноћ/ној, сај* (< сад ћеш да), *доји, уј* (< уђи), *Госџојина* чешће од *Госџођа*; *ћ/ч: ћерџеч, ћерџич; ч/џ: џеринац/џеринач; ч/ж: врачу/вражсу; ч/к: џувек* (посуда); *ш/ч: чибе* (терање пса).

4.1.119. Ново јотованье је присутно скоро у свим категоријама (3.53): *диџви, зеље, бусење, брађа, лиџије, грожђе, са крџом*.

4.1.120. Подновљено јотованье јавља се код глагола VI и VII Белићеве врсте: *џушџа/џушџа/џуста* (3.54.1), *џуџу/џуџу/џушџу, криџен/криџен* (3.54.2).

4.1.121. Спорадично се могу срести и остаци јекавског јотованья (3.54): *ђао* (чешће), *ђео* (ретко), *џео* (најчешће), (3.55.1); *вође* (3.55.2); *гођ/гој* (3.55.3).

4.1.122. Специјално јотованье углавном је спроведено доследно (3.56): *дође, нађе, џође*.

4.1.123. Присутно је и аналошко умекшавање коренских сугласника или иницијалних слогова: (3.57.а) *вежсен, мужсен, донешен, ојеђен, крађено*; (3.57.б) *говеђина, гускеђина, јагњеђина, јаређина, џилеђина, џрасеђина, џелеђина, џуређина*; (3.58) *гњездо, гњеџав, гњеџав; ижјебим, жјезда; жјеџара; кјеџиџа*.

4.1.124. Прва палатализација углавном се доследно реализовала: (3.61.1.а) у Всг. *Боже, човече, сџриче*.

4.1.125. Аналошка палатализација честа је у 3.л.пл. и у императиву (3.60.1.б): *вучу, сџриџу, вршу; вучи, лежи*.

4.1.126. Аналошки изостају резултати друге палатализације: (3.60.3.б) у Нпл. имен. м.р. веома ретко: *џечењаки, џрслуки и укуки*; (3.60.3.в) у ДЛсг. имен. ж.р. скоро доследно: *девојки, у војски, задруги, џо снаги*; (3.60.1.в) у демин. обли-

цима имен. ж.р. на *ица* факултативно: *вагица, ногица, кашикица, рукица*; код де-мин. прилога за количину: *малкице*.

4.1.127. У ограниченом кругу лексема чувају се групе *шӣ* и *жд* (3.61): *све-шӣтеник, њпросвеш̄та, ой̄шӣтина; Надежда, нужда, нужник, ружденик*.

4.1.128. Доследно се јавља *шӣ*, а не *ш̄* и у следећим случајевима (3.62): (а) *врӣшӣи, њӣшӣи*; (б) *ва̄шрӣшӣе, ог̄њӣшӣе, кӯћӣшӣе*; (в) *веш̄та, веш̄тица, њо-шӣтен, ш̄тай* итд.

ДИФЕРЕНЦИЈАЛНЕ ОСОБИНЕ

У акцен̄тӣуацӣји

4.2.1. Померањем /˘/ акцента с ултима на претходну краткоћу наша терито-рија подељена је на кановачку зону (т.1.6) и област с метатаксом (1.3), (карта бр. 1). Померање у новоштокавском духу факултативно и ретко се среће (1.7). Жари-ште кановачког акцента је у космајским селима и јужном делу испитиване територије.

4.2.2. Примери типа *њд̄шока* (1.11) одлика су западних и осталих перифер-них говора (карта бр. 2).

4.2.3. Примери типа *њӣшала* (1.13) углавном су ређи у источнијим говори-ма (карта бр. 3).

4.2.4. У неколико западнијих села чести су примери типа *вòдē / вòде* (1.16.б, в, г, д), (карта бр. 4).

4.2.5. У истом ареалу чести су и примери типа *њд̄ж* (1.17. б), (карта бр. 5).

4.2.6. У неким местима и код неких информатора факултативно се скраћује /˘/ на ултими (1.18, 1.26), али и ван ње (1.44), као и /' / акценат (1.45).

4.2.7. Углавном на северу и западу чешћи је акценатски тип *вуче / вучē* (1.22.а, б, в, г), (карта бр. 6).

4.2.8. Акценатски тип *вучеш* (1.25.а, б) има нешто шири ареал од претход-ног (карта бр. 7), те се може срести и у централним и југоисточним говорима.

4.2.9. Акценатски тип *дèвòјка* (1.27.б) чешћи је на западу испитиване тери-торије (карта бр. 8).

4.2.10. Акценатски тип *вучемо / вучēмо* (1.30.а, б) углавном је ређи на исто-ку (карта бр. 9).

4.2.11. У Бд у кановачкој позицији чује се силазна интонација /˘/, *мòмка, òшац*. У Бд и још понеком месту овај се акценат може чути и у неким речима с /' / *б̄ли, Солӯнац* (1.32).

4.2.12. Експираторни акценат факултативно се јавља у два североисточна села Ш и Р у којима није мали проценат становништва вардарско-моравске и шопске струје (1.46).

4.2.13. Ново преношење акцента на проклитику обичније је на крајњем за-паду наше територије, а понеки пример новијег порекла чује се и шире (1.54).

4.2.14. Само у три пункта (Др Ло Ос) бележимо примере типа *на̄ дно, нē мош* (1.56.а), а у десетак *њé-шес* (1.56.в).

4.2.15. Само у Бд и МО имамо ново преношење на двосложне проклитике *окò куће*. Код старог преношења на двосложне предлоге, које ипак није тако често, поред уобичајених форми *ѝрѝда мно̀м*, срећу се, ретко, и примери типа *окò врайа, ѝрекò ноћи* (1.57).

4.2.16. Акцент се понекад преноси и са облика који у стандарду имају узлазне акценте: *нѝ знамо, нѝ смѝду, окò њега*, и сл. (1.58).

4.2.17. Факултативно се чувају послеакцентатске дужине добијене померањем /~/ акцента (1.62).

4.2.18. Индивидуално и врло ретко јави се и нека секундарна послеакцентатска дужина испред енклитике, а иза /~/ акцента (1.63).

4.2.19. Само у неколико пунктова у енклизи кановачке позиције јавила се секундарна предакцентатска дужина, али исто тако има примера у којима се факултативно изгубила примарна предакцентатска дужина (1.60).

4.2.20. У мањем броју пунктова, углавном на истоку, померање акцената по новоштокавским правилима, због К-Р залеђа и порекла становништва, изостаје, те се те изоглосе могу сматрати квалитативним. У већини осталих пунктова присутне су квантитативне изоглосе, тј. један акцентаски тип, обично новији, чешћи је у односу на други, архаичнији. Померање акцената условљено је старошћу, полом, мобилношћу и степеном образовања информатора, тако да ове варијабле утичу на то да квантитативне изоглосе не дају увек исте или јасне ареале.

У вокализму

4.2.20. Само у неколико моравских села (Вн МК Т ВО) и у три на западу (У Су Кч) у ДЛсг. именица *а* основе факултативно се јавља наставак *-е* *кажем ба̀бе* (2.6.б), (карта бр. 10).

4.2.21. Икавизам у инф. основи гл. VII врсте (*вѝдио*) среће се спорадично углавном у периферијским (Бд Би ВК ВО Гл Гр Ду К Кч Ла Ло Лу Мл МО Рб С Ск Т У) говорима (2.10.б).

4.2.22. Само у ДД забележен је један пример с префиксом *ни-* у *нѝко* време (2.12).

4.2.23. У неким периферијским (Бд Лг Ло Лу МО Т) говорима преф. *ѝре-* замењује се с *ѝри-*: *ѝрирезу̀јемо* *кòлѝч* (2.13).

4.2.24. Гласовни ликови *ѝрид* и *ѝрико* по једном су забележени само у Вр Др Кр Лг Лу П (2.14.б).

4.2.25. У неким местима (А В Вн ВО Гл Др Ду М МО Ск Т У) изведени облици прилога за место могу се чути и у икавској варијанти: *нѝгди, óвди, óвди́, во̀ди, óнди* (2.18.2.б), (карта бр. 11).

4.2.26. Гласовне ликове с *и* испред *ј* по једанпут смо забележили у најзападнијим селима Бд и МО *не ѝдсѝјеш, да се смѝје, у Са (ѝосѝ́ј и ѝосѝ́ј), у Кч (ѝосѝ́ја-ла)*, (2.20.ђ). У пет пунктова (Вр Гр ДД Ра СМ) бележимо и гл. *додѝја̀ѝи*.

4.2.27. Једино смо у Бд Вл Гн Мл Ра забележили *видрица* (2.22.а), а у Бд В Вн ДД Ли МО Р У увек срећемо корен *сек-*: *секѝром, секира̀ција* и сл. (2.22.б).

4.2.28. Гласовни ликови *обадви*, *обади срећу* се најчешће у Са, Ос и Бд (2.27).

4.2.29. Икавизам *дивојка* забележили смо само у А ВК Ду Кч Ос Ш; уп. и *човик* у С (2.28).

4.2.30. Ијекавизам *дијеше* забележили смо само у југозападним пунктовима ВК Гр Ра Рб (2.30).

4.2.31. Ретко и факултативно се јављају јотоване форме *зоћ* у Др и У (2.31); *ђе М*, *ђи Ос*; *вође* Др (2.32).

4.2.32. Обично на западу МО У Се, али и једанпут у моравском селу Лг у корену следећих лексема чује се *е Оррковица*, *Орешац*, *оррејева*, *оревина* (2.33.б).

4.2.33. Само смо у Р једном забележили предлог *сирама* (2.33.в).

4.2.34. Исто тако само у Ос једном смо записали *ц(в)аји* (2.33.д).

4.2.35. Само у два пункта ВО и Р у функцији покретних вокала бележимо -е и једну полугласнику вредност као кад се изговара азбука *оде дрена*, *коде шо дрва*, *кодъ Охрид* (2.35.2.б).

4.2.36. Само у Вн једном је забележена форма *изилази* (2.35.2.г).

4.2.37. Полугласничка вредност њ ретко се среће (Др Са Лг Мх У) на месту редукваног а, обично добијеног од полугласа *доручък*, али и *тѣко* (2.35.5.а). У Ш он је реликт старијег стања те се јавља и уместо других старих вокала *рѣка*, *лѣжица*, *дѣштери*, *суйрејѣк* и сл. (2.35.5.б).

4.2.38. Само у неколико села (В Вн МО Ш) забележена је девокализација самогласничког *р умрео*; уп. *крѣуш* од жита Вн, али *крѣушиам* Ла, *шрејеза* А С, али и трпеза; *грончари* Гр, али *грене* Ш (2.40).

4.2.39. Вокално л једном је забележено као реликт говора *млчише* у Ш, а други пут у посуђеници *бицикл*. У К забележено је *ол* у речи *шолмач* (2.42).

4.2.40. Усамљенија су примери типа *окугал* У, *шолал* МК, *рекал* Ш (2.44).

4.2.41. У севернијим селима Ба В Вр и Ла, ближим Ш-В дијалекту бележимо предлог *через* (2.45).

4.2.42. Углавном у неким севернијим селима (Ли Су Ш), али и у ВО срећу се облици *до*, *зно*, *јо*, али и *жа* у Ш (2.50). Само у Су забележен је облик *смо* < *смео* (2.62).

4.2.43. Чешће у севернијим говорима (Вр Ву Др К Ли Лу МО П Р Рд Се Су Ш) група -*ао* > *а* = *а^о* има вредност затвореног полудугог *аима*, *намешћа* (2.51).

4.2.44. Једино у Вн и Лг забележили смо по један пример са сажетом групом -*ио* па *мисо* да, ја сам *мисло* (2.71.б).

4.2.45. У облицима присвојних заменица након губљења интервокалног ј добијена је група *оа моа*, која се чува у једној трећини пунктова, обично на западу (в. карту бр. 12). У две трећине села, претежно на северу и истоку, јавља се сажета форма *ма*, а само у неколико *мо* и то од крајњег запада па до крајњег североистока (2.75).

4.2.46. Делимичну редукцију срећемо само у неколико села (У чешће, ВО Го Мх Т) на крају речи и иза акцента на *вратић није ми*, *којц*, *дођу* (2.87).

4.2.47. Секундарне вокале забележили смо само у неколико примера у мањем броју села, нешто чешће западних 10:6: *обзова* Ба В ВД Ј Ли МК МО Ос Ра

СМ, *обсова* П Ш; *ораоник* А ВО Го Ли МК Су; *оџа багрен* Лу, *оџим* Ос, *оџо* М Су, *оџа* вода М, *од оџи* Бд (2.90).

У консонантизму

4.2.48. У два села на северу В и Ли бележимо овај фонетизам код глагола *благосиџаџи*: *благосивџе*, *благосивџало*.

4.2.49. Лексема *џа/н/м/џиџи* потиснула је реч *џубиџи*, коју смо два пута забележили у Ли и то са сонантом *в* гласа *б* (3.14.5.а).

4.2.50. Само у Лг и Вн имамо примере типа *каџана* (< кафана) и *џроџуџкам* (< профуџкам). Само у Кр имамо замену *ф* с *б*: *брезу*, *брезом*.

4.2.51. Једино у Вн забележен је пример *враџбина* < *врачбина/вражбина* (3.23.б).

4.2.52. Само у неколико пунктова и то код најстаријих информатора факултативно се јавља палаталнији изговор појединих гласова: *гл'едало* ВО, *л'ејо* Ло, *л'авор* Лг, *к'ило* Вн (3.24).

4.2.53. У ВД ВО Вр Др М Су Се Т, а најчешће у Ш Љ и Ћ факултативно се свде на палаталне пловиве *џ' д'*: *воџ'е*, *над'е* (3.25).

4.2.54. Само у А ВО Вр Др Ла Лу МО Мх Р Ск Ш гласови *к* и *г* на крају говорног такта факултативно се изговарају палаталније и с аспирацијом *Богх'*, *цртакх'* (3.26).

4.2.55. Факултативно обезвучавање финалних сугласника на крају речи и говорног такта забележено је само у ВО Гр Ду М Мх С Ск Су Т У Ш: *лаџи*, *Миџо-драк*, *снек* (3.27).

4.2.56. У пунктовима ВО Го ДД Др Го Лу Т индивидуална је појава повећања усног резонатора приликом изговора *ж*, *ч*, *ш*: *жсене*, *вуче*, *јоџ* (3.28).

4.2.57. Једино у Ш имамо промену *џр-* > *чир-* *чирва* (црево), а у МО *џш-* > *џч-* *џченица* (3.31). Вероватно случајно имамо само по један пример за промене типа: *дл-* > *гл-* (*глеџо*), *дм-* > *гм-* (*Гмиџар*), *згл-* > *жггл-* (*жгглоб*).

4.2.58. Само у неколико села, под утицајем других говора, промењене су медијалне групе *гл* и *гн* (3.35): (а) *џигљу* А Вр Ло МО, (б) *дигње* МО.

4.2.59. Углавном на северу Бд Вн Вр Ву Ли МО П Р С Се Су У и југу Гл Кч М Са СМ Т срећу се облици *узем*, *узи* (3.37.в).

4.2.60. У 6 западних пунктова у групи *њч* присутна је дисимилација по месту творбе *свинче* (3.38).

4.2.61. Само у 4 пункта забележили смо промену *џч* > *вч/фч*: *ковче* Т, *кофча* Ба ВД, *закофчам* ВД, *зџковчао* Гн (3.39.а).

4.2.62. У неколико села и то углавном код најстаријих информатора јавља се африкатизација групе *џш*: *леџче* В, *слаџчи* Лг, да *лиџче* Го Ку Ло Ос П Ш (3.39.б).

4.2.63. Само у С имамо промену медијалне групе *мн* у *вн*: *зувно* (3.39.ђ).

4.2.64. У 3 северозападна пункта Бд В Су медијална група *мњ* > *мљ*: *сумља* (3.39.е).

4.2.65. У 3 североисточна села забележена је промена медијалне сугласничке групе *чк* у *шк*: *кулишке* Ку, *љуљашка* Вн Ск.

4.2.65. Само у четири пункта (Ку Ш Ли Рд) на крајњем североистоку, под утицајем суседног К-Р дијалекта, факултативно се јавља и сугласничка група *јц* *йрајци/йраци*, а на крајњем југу, као и у Жабарима, Чумићу и Крагујевачкој Лепеници, *кц* *йракци* (карта бр. 13).

4.2.67. У неколико периферијских говора (А В ВД Кр МК Мл МО МП П) среће се група *сџр*: *осџар*, *осџри*, *сџрои*, *расџркано* (3.45).

4.2.68. Једино у МО забележили смо *од жњешџве* и то од информатора рођеног 1897.

4.2.69. Метатезу групе *зј* бележимо у источнијим селима: ВД Го Лг Ос Р Ш: *гројзе*, у ДД: *са гројзом*, а нарочито у Вн *гројзе*, *лојзе* (3.50, 4.63).

4.2.70. Неке лексеме с умекшаним *н > њ* везане су само за поједине пунктове (3.51.3): *брашњо* Вн, *йолажењик* Бд МО, *рачуња* В К Ра, *лешњик* У итд.

4.2.71. Остатке јекавског јотовања у лексемама *овде* и *год* срећемо само на крајњем западу: (3.55.2) *вође* Др; (3.55.3) *ка гођ* МО, *ди гој* Бд.

4.2.72. Забележили смо само један пример у М без специјалног јотовања *дојде* и то од информаторке рођене 1897.

4.2.73. Углавном на северозападу наше територије изостаје јотовање у трпном придеву (3.52.1): *заробен* Ку, *заробени* Ш, *изломена* Ш, *исцићнено* Ш, *исцирјена* Су, *калемене* Р, *калемену* МК, *носено* Вн, *ојраено* Ш, *оформено* Гр, *йравена* Вн.

4.2.74. У севернијим говорима код неких именица изведених од гл. VII врсте дисимилацијом су уклоњени резултати старог јотовања (3.52.1): *зайалење* Ву, *оделење* Вн Р Су, *оделења* Вр П Су, *оделењу* Вн, *оделенца* Ву, *љубење* Р.

4.2.75. Аналошка палатализација у Апл.м.р. ограничена је углавном на југозапад (А Ба Бд ВД ВК Гл Го Гр ДД Др К Ко Кр Ло МО Мх Рб С, али и Ш) испитиване области (карта бр. 14), (3.60.2.а): *барјаци*, *бубрезе*, *кожусе*.

Посебно треба нагласити да су, због присуства скоро свих миграционих струја на овом подручју, изгласе, по правилу, узајамно независне.

ОДНОС С-В И К-Р НА ПРИМЕРУ НАШЕ ГРАЂЕ

4.3.0. Захваљујући Ивићевом чланку посвећеном српским дијалектима и њиховој класификацији (1999:328–354), у прилици смо да изложу фонетску грађу упоредимо са стањем у С-В а и у К-Р говорима.

4.3.1. Проф. Ивић (1999:331) предлаже да се у С-В говоре уброје они који имају:

1. икавизме: (а) у ДЛсг. имен. ж.р. (*жени*, *йо води*); (б) у компаративу типа *сџарији*; (в) у одричном презенту (*нисам*, *ниси*, *нисмо*, *нисџе*, *нису*); у карактеристичним облицима заменичко-придевске промене, бар факултативно (*с овим*, *мали[x]*, *моима*);

2. наставак *-ом* у ДЛсг. заменичко-придевске промене ж.р. (*овом жени*);

3. кановачки акценат.

С обзиром на ове критеријуме наши говори припадају С-В дијалекту, будући да су икавизи у овим ктагоријама (4.1.16, 4.1.19, 4.1.26) скоро доследни на целом терену, а кановачки (4.2.1) углавном се не среће у севернијим и источнијим говорима (карта бр 1). У нашој грађи, нарочито у селима са кановачким акцен- том, чести су примери типа (дај *овом жени* и у *овом соби*).

4.3.2. Заједничке особине свих (или велике већине) С-В и свих (или скоро свих) К-Р говора:

1. (а) /^h/ доследно се помера с ултимае на пенултиму у типовима *жен^h*, *йо- ш^hок*, *глав^h*, *нар^hод* (б) малобројни изузеци *дан^hс*, (в) тенденција померања сила- зних акцената на неакцентовану дужину у типу *кл^hч^h*, *ййш^hала* (чешће у С-В);

2. претежно екавска замена јата: (а) у Длсг. *мене*, *шебе*, *себе*, (б) префикс *йре-* често (или увек) место *йри-*;

3. елизије вокала у сандхију у примерима типа *д идем* или *н удем*;

4. промена *вљ* у *љ* у типовима *ост^hаљен*, *ост^hаљам*;

5. траг промене *сц* и *шч* у *ц* и *ч* или у *кц* и *кч*.

И наши говори се уклапају у наведене заједничке особине. Тако је у свим пунктовима и са отвореног и са затвореног слога дошло до померања старог /^h/ на претходни и кратак и дуг слог (4.1.1). Непренесен акценат у финалном слогу среће се у ограниченом кругу лексема типа *ађуш^hанш*, *йарад^hјс*; *одов^hуд*, *сасв^hйм*; *даб^hом*, *он^hам*, *чеш^hйр*, *науч^hйш*; *дан^hс*, *нош^hс*; у емфазии: *вис^hок*, *Бож^hйш*. Померање силазних акцената на претходну дужину у типу (*ййш^hала* 4.2.3) присутно је у већини пунктова, осим на истоку, где су ти примери ређи (карта бр. 3). У примери типа (*в^hуч^h* 4.2.7. и *в^hуч^hеш* 4.2.8) преношење није тако често као у претходном слу- чају и не уочава се јасан ареал (карте бр. 6 и 7).

Наведене екавске форме чешће су и на нашем терену од оних са *и*: *мене*, *ше- бе*, *себе* (2.7), *йреближйли*, *йрезнаде*, *йречес* али и *йрийост^hавља се*, *йрирезујемо* колач, *йриградимо* (2.13).

Много су чешћи примери с елизијом у хијату (4.1.56) *д идем*, *д извадим*, *д осейшимо*, *д уденем*, *д учиду*. Сонант *в* у групи *вљ* у појединим категоријама факул- тативно се губи (4.1.83): *найраљено*, *сш^hаљам*.

Сугласничке групе *сц* и *шч* скоро на целом терену факултативно се свод на *ц* и *ч*: *йраци* (карта бр.13), *дицийлина*, *йцейам*; *гуче*, *ичуја*, *кочица* (4.1.111).

4.3.3. Типично К-Р особине непознате свим (или скоро свим) С-В говорима (Ивић 1999:333–334):

1. неоакут;
2. вокал *и* у *дибок*;
3. вокал *и* у *микнем*;
4. вокал *а* у првом слогу речи *майшика*;
5. африката *s* у групи *св* (*свезда*, *своно*);
6. испадање *њ* у *јагаци*;
7. чување *цр* у *црешња*;
8. чување групе *сш^hр* у *остш^hро*;
9. метатеза у *самне* „сване“.

Од овог списка типичних К-Р особина указаћемо на оне које су ипак присутне у нашим говорима. У неколико пунктова (У ДД Ос Р У Ш) јавља се аналошки корен *диб-* (4.1.79 или 2.91.5в).

Само у Би Др П забележен је фонетизам *мајџика* (4.1.79 или 2.91.4а).

Фонема *s* позната је нашим говорима, а у групи *se* јавља се само у Вн Ос (4.1.92 или 3.22).

У неколико периферијских говора (А В ВД МК МО МП) јавља се група *сџр-*, а у Кр Мл и П баш у речи *осџар*, *осџри* (4.2.66 или 3.45).

4.3.4. К-Р особине које захватају знатан део С-В говора, али не све (Ивић 1999:334–335):

1. екав. рефлекс у инф. основи гл. типа *седеџи*;
2. прилог *[z]де*, а не *[z]ди*;
3. изразито отворен изговор кратких акцентованих вокала *e* и *o*;
4. вокал *e* у *еџе*, *еве*, *ене*;
5. испадање *џ*, односно *д*, у групама *сџј* и *здж* (*лисје*, *гројзе*);
6. метатеза у групи *зј* (*гројзе*);
7. отпадање крајњег *-ј* у примерима типа *овај* > *ова*, *немој* > *немо*;
8. испадање *v* у суфиксу *-сџво* (*ројсџо*);
9. консонанти *ц* и *з* у Амн. м.р. (*ојанце*, *бубрезе*);
10. промена групе *џс* у *џц* (*џцеџо*, *џцује*);

Наведене особине К-Р углавном су присутне и на нашем терену:

У инфинитивној основи гл. VII врсте бележимо вокал *e*: *жџивџџи*, *жџивџџи*, *жџивџџи*; *жџивџџа*, *седџџа*, (4.1.20 или 2.10.а).

Прилог *[z]ди* ипак је знатно чешћи од *[z]де*, које је забележено углавном у јужнијим селима А ВО Гл ДД Кр Ло М МП С Т, али и у Бд Ск и У (4.1.27).

Изразитија отвореност кратких наглашених вокала *o* и *e* представља факултативну и индивидуалну појаву (4.1.11 или 2.2).

Речце *еџе*, *еве*, *ене* чешће се јављају у овом облику него *с-о* (2.91.4.б).

У источнијим пунктовима (ВД Го Лг Ос Р Ш: *гројзе*, у ДД: *са гројзом*, а нарочито у Вн *гројзе* и *звојзе*, уп. и *лојзе*) долази до упрошћавања сугласничке групе *здж*, а потом до метатезе (4.2.68 или 3.50).

У више од половине пунктова изгубљено је финално *-ј* у *овај* и у *немој* (3.1.81 или 3.3.б).

V се веома често губи у суфиксу *-сџво* (3.1.83 или 3.9).

Аналошка палатализација у Апл.м.р. ограничена је углавном на југозапад (А Ба Бд ВД ВК Гл Го Гр ДД Др К Ко Кр ЛоМО Мх Рб С, али и Ш) испитиване области (карта бр. 14): *барџаце*, *бубрезе*, *кожусе* (4.2.74 или 3.60.2.а).

Прилично је честа африкатизација групе *џс* > *џц* (4.1.95 или 3.31 и 3.39.в).

4.4. Иако би се на основу до сада изнесених констатација могло закључити да је С-В северна периферијска зона К-Р дијалекта (Ивић 1999:335), ипак би требало испитати још и говоре околине Пожаревца и јужног Баната па потом одредити његово место међу српским дијалектима.

С-В дијалекат је имао различите статусе. Тако су га сматрали посебним дијалектом (Ивић 1959 (С-В), 1985; Реметић 1985), али и уврштавали га у К-Р (Ивић 1994 (Д), 1999): „Ако би број дијалеката требало смањити за један, сигурно би то био С-В, који би у том случају требало прикључити у К-Р, свдећи два типа екавице на екавицу као такву, као што је то било учињено у мојој дијалектологији на немачком језику из 1958.“ Ово колебање по Ивићу (1999:317), условљено је чињеницом да „дијалекатске јединице — уколико се такве могу уочити у датом језичком пејзажу — по правилу заузимају неједнаке просторе и у неједнакој су мери особинама издвојене од осталих.“ Ивић је још 1958 имао термин *смедеревско-вршачка група говора* који је 1999 модификовао у *смедеревско-вршачка говорна група*. Можда би овај последњи термин био прецизнији када би се уместо прве одреднице ставила *младеновачко-вршачка*, будући да је у околини Младеновца жариште кановачке акцентуације, а не у Смедереву, где је чешћа метатакса.

ТЕКСТОВИ

АЗАЊА

Пољаранђја

А има сла̀вимо пољаранђу, то̀ је сточна сла̀ва. То̀ се сла̀ви за сток̀у да ти бѹде здра̀ва. То̀ негде, не знам сад̀ у ко̀ји(м) мѐсецу, има то̀ свѐ у календа̀ру пишѐ, заборавила сам̀ ко̀ји је мѐсец. То̀ бѹде так̀о кад̀ је зрело̀ жито̀, у та̀ј мѐсец.

То̀ се идѐ та̀м код̀ нас̀ на једну̀ ра̀скрсницу̀, па то̀ људѝ ва̀ду живу̀ ва̀тру. То̀ трља̀у, сад̀ ја̀ не мо̀г да ти ка̀жем от̀ ко̀јег то̀ дрвета̀ о̀ни, јер ја̀ ни́сам ба̀ш то̀ ... о̀ни то̀ трља̀у, так̀о, ви́ш, оцечѐу два̀ дрвета̀ па трља̀у и ис то̀га и́збијѐ, то̀ се ја̀ко угречѐ и пока̀же се ва̀рница̀ и ту̀ посѐ нало̀жу ва̀тру, ту̀ се пи́је до свану̀ћа, ко̀ о̀ће тѐра сток̀у, обидѐ трипут̀ око̀ тѐ ва̀тре, а та̀м на ко̀га је кола̀ч, кот̀ ко̀јега дома̀ћина̀, та̀ј спрѐма ру́чак и то̀ се ру́ча, па сад̀ љмѐ кола̀ч дру̀ги га̀зда па дого̀дине сла̀ви дру̀ги га̀зда и та̀ко.

Пу̀но ми́ имамо̀ у Ср̀бији та̀ко тѝ ле́пи о́бичаја̀, ал̀ свѐ ће то̀ са̀(д) да ... е́ве ве́ћ и ту̀ пољаранђу̀ сад̀ о́ве го̀дине ни́је би́ло њи́ десетину̀ петна́јс и то̀ о́ви стари́ји људѝ. Ова̀ј мла̀д наро̀д не́т' ни да чу̀е, сме́ју се кат̀ про̀ђу. Е́ве ја̀ има́м та̀м пу̀но свѐ о́ни сино̀ваца̀, то̀ свѐ мла̀ди деча̀ци, ма ка̀ки ни да чу̀е. То̀ сад̀ јо̀ш о́во ма̀л држу̀ о́ви стари́ји људѝ, а о́ви мла̀ди не́ће.

Даница Јелић, 1920.

БАДЉЕВИЦА

Бабина љубомора

Па ме ту̀жу, па ме пра̀ти ча̀к кот̀ про̀те, ча̀к кот̀ про̀те ме пра̀тили, о̀ће дру̀ги мо̀мак да́е ми ду̀кате д̀ идем̀ за ње́га, а ја̀ нећу̀ да бру̀кам мо̀га о́вог Че́ду. Нећу̀ ја̀ Че́ду мо̀јега да бру̀кам.

Ўнук Сла̀да: Ма са̀т су о̀ни у ве́ликом офанзи́ви. Ма са̀ ће да ти при́чају о́вај ци́ркус. Је л зна́ш ка̀ко? Про̀шле го̀дине де́да чу̀во кра̀ве та̀мо, ал̀ имао̀ две удо̀вице ту̀ око̀ тѐ њи́ве. Ро̀ђа љубоморна̀ и са̀т сва́ки да̀н се сва̀ђају око̀ тѐ удо̀вице. Он̀ чим̀ негдѐ одѐ, о̀на га̀ ју̀ри идѐ за њи́м јел̀ о́пасно по̀стао сад̀ швалер̀ по(т) ста̀ре да̀не.

Па добро, зашто сам му чувала кућу? Сви побежи от куће, само ја и баба и чича, све то бежи, поведу децу, бежу ја јом чувам. Па еве и, и сад још вештице. Па то су фукаре. Он се шали Чёда, ма шалио се, и он стар и ја стара шта то треба нама. Јок, брате. И он болесан. Кад је баба, сад шта ће му и он је чича и баба и готово, не треба сад никим.

Божих

Јо, Божих ка дође, деца особито (се радују). Донесе с пун цаак сламе, пијучу деца: пију, пију, па чупамо за цаак, ми то тако и смеј и шала — Божих. Па печемо печење, печу и метну на ражањ, певамо, како је то лепо било. Полажењик па спремимо му погачу, метемо плешку меса, па на нову годину, не даемо на стару, само на нову годину. Нама децама много лепо било, једва смо чекали да дође Божих, па се сиграмо, славамо после на слами, лепо. Бацају се ораје у један буџак, у други, у трећи, у четврти, бацају се ораси. О, Боже, Боже, цаарамо: колико варница толико пилића, толико здравље, толико, измотаву се неки пут, толико парњака, изводу неки. Било лепо. Око куће обихемо трипут, вичу деца: пију, пију и штупљу з онај цаак. И све мён терали ја да понесём, а деда стоји, седи ту, баца кукуруз на нас, деда седи и чека да једе и да пије.

И волови, и краве, и овце, и свиње све мећамо, мој свекар начини, Радо-сав, он то прави волџовски јарам, све то нам направи па мећамо у чесницу. Е, ко лџми па нађе, он: О, нашли смо, волове, нашли смо свиње, говеда, све то нашли, грабимо се који ће више д очупа чесницу. Било деци много, ваљда добро, деца.

Ўнук Слада: А ко највише искрши, он је највећи радник у кући.

О, ел видите л како сам радник? Јес и сад и он. То је највећи мој ўнук. Он је радник много. Баш на њега самог (личи), дёдови слабо су (вредни).

О себи и деди

Ију, сви отидну седу кот куће н онај свечаник неки, а ја спремим ашов д идём да риљам за паприкар. Дећеш, црна жёно, ти сад ка(д) данас је онај, како се виче, ја одо да риљам. Луда жёно, шашаво било дете, младо, лудо, трчим да копам, да радим, а мој чича много он забушава. Био служио војску и братову војску и његову војску.

Деда Чёда: Жёнио ми се један, тога деда, он се жёнио се, није се жёнио, али преварао био неку девџку одавде и(з) села, а ја сам млађи био осамнајз година... е, он оћ да му се уда та девџка ту негде у сёлу, а дошло му д иде у војску, а он оћ да се жёни. Мој отац каже: како да га жёним ка са његовим (њеним) оцом не разговарам. А био му Арса наодација, а онај је салтео, стра га било да му се не уда девџка. Оће да је запроси, а није разговаро њёгов отац, то мој отац, па ја био дечак и он, каже, па шта да радимо с овим, ко ја нећ да се жёним, ја кад од-служим војску, ја ћу тада да се жёним, и он салтео Ацу. Ајде, Бога ти љубим, Радосаве, ајде Влајко д ўбијем зёца, овај био лџвија, ўбио зёца и ко да будне

дѡвече (ракија), пѣчѣ зѣца за вѣчеру и ѡни тако тѡ прогѡвору и ѡтїдну у ўрѣд. (А тѣб подвѡлили најмлађим, а ја сам се љутила.) Ка да се жени, треба д иде у кѡдар, тѣб прошѡ рѡк, треба д идеш у вѡјску, неће он д иде, а мајка салетела, неће он д иде него ѡће да јом се не секира, ај да га ѡжени. Ка дѡђе време да с иде у вѡјску тражу мѣн, па ја кѡжем ѡцу штѡ ја д идем у вѡјску, ја сам најмлађи син, каже, ништа ти ћеш да слўжиш за њи. Тѡмо кѡо скрѡту рѡк, као скрѡћѣње рѡка и њѣму скрѡте дѣвет месѣци. Ка су трајили, тражу мѣне Ѐвковића Чѣдомира тў и тў да слўжим вѡјску.

(Пїше му ѡтац, нѣ да пїше ўватио се нѣке Хрвѡткиње нѣке црне, ал није нијим причо тѡм, кѡзо да је мѡмак и кѡко му лѣпо пѣвале, причао ми, криѡ.) Па мѣн су дѣвѡјке вѡлеле, дї ѡна певѡчица зна да сам ја жѣњен, јѣбѡш јом мајку, нит су свѣ мѡмци нѣжењени.

А ти ће грѣшан да бўдеш. Ијў кад ѥсприча, јѣдѡн се ѡбесио чїча, Чѣдино гѡдиште. А да виш кѡко пѡпа прича, кѡко је грѣшан кѡ туђе дѣвѡјке вѡли. Ијў, кўку мѣне. Тѣшко ѡнѡм дўши кѡји се тѡ тако сѡм сѣбе сўдбину сўдио, па ѡбесио се па што је сѣби, ал ѥма од Гѡспода Бѡга сўд. Тѡ Гѡспод Бѡг сўди, нѣ сўду сѡми сѣбе. (Чѣда: Лѡжу пѡпови.) Пѡј(з) сѡд Чѣду, ма нѣ зна се тѡ, ћути, Чѣдо. Јѡ кѡжем, Чѣдо, ўвек да се крстїш и да се мѡлиш, ти си нѣке Швѡбице мнѡго тѡм вѡлео. Швѡбице лѣпе па свѣ шљинговано нѡ њима, ѥмаш да вїдиш. Нѣма чїче да дѡђе, а бѡца пѡкѡјни пїше: ѡјде, Чѣдо, дї си јел си жїв јел нїси, нѣ да дѡђе.

Рѡдим, рѡдим, јѡдна, па нѣ мож вѣће да бўде, па нѣ мож да бўде вїће. Јѡ кѡжем, Чѣдо, за мѣн ћеш грѣшан да бўдеш. Па кѡже нїсу ме пўштили, жѣно, штѡ ти је, нѣ да пўшту ѡни.

Нїсам (била на причести), нѣ могу, рѡњена сам у нѡгу убивѣна, а да сам здрѡва ѥшла би, ѥшла би да се ... Прѡла пѡтос, жѣна врѣдна, млаѡа сам бїла, а ја прѡла вѡд па тѣк сѡмо што ми нѡга чїтаво као ка да се ѡткиде, ѡнѡ ми је сїгурно реѡма, сїгурно је реѡма, и мѣн нѡга лѣпо ми ѡтпаде, и бѡлї ме, и бѡлї ме и ѥшла сам тѡм на слимање, тў јѣдна нѡга, а јѣдна није и сѡд ја кѡжем: Чѣдо, штѡ ме нѣ водиш, па зар ўдараду тѣлићима, тѣлићима, кѡко се вїчу ѡнѣ да спѡси му нѡгу, каже, н ўмѣм да тѣрам трактор, лимузїну. Па нѣ мож, зѡпочо се мѡј Слѡда, мѡј ўнук зѡпочо нѣшто, прѡви за пилићѡрнике и сѡд нѣма кѡд. Чѣда га тѣра и ѡн ѥшо тѡм у бѡлнїцу, бїо дѡбио на плућа па да му вїдну дѡ л му нѡпредују тѡ плућа дѡ л је прѡшла га штѡ ли је, каже, нѣма кѡд, а чїча, каже, стѡр мѡжда ће д ўмре, штѡ знаш, гѡдине вѣлике нѡше, а ѣто шѣсте сам рѡђена ѥљаду дѣве(т) стѡтна шѣсте рѡђена, тѡ су млѡге гѡдине.

Бїло ми је лѣпо нѣкад док смо бїли млаѡи, мнѡго дѡбро, па ел ти причам, па свѡтови лѣпи бїли, ѡнда пѣву дѣвѡјке: Нѡ ред, нѡ ред, кїћени свѡтови, да вїднемо кѡји младѡжења, Младѡжења штѡ си нѣвесео, ел ти кѡњи посўстали, јел ти није пѡ вољи дѣвѡјка. Јѣс је мѣне пѡ вољи дѣвѡјка, него су ми кѡњи посўстали.

Жїто свѣ рўкама жїѣм. Жїѣмо рўкама па чупѡмо ўже, па рўке се подлўпиле од ... А знаш кѡлико си сѣјо? А, јѣс, жѣтварицу ѥмали смо. А знаш ти кѡлико смо жїта сѣјали? Шѣснајс лѡнаца, по двѡ вагѡна. Па вѣзујем жїто ја и чїча, ѡн вѣзује са жѣтвару вѣзуе жїто, ја му пѡмажем снѡпове вѣзуем и ја. Ѣн наруковѣђа,

руковeђамо па пoсe вeзуeмo, рaњиe дoк нiсмo кyпили жeтвaрy oнy сaмo жњe и руковeђa, пa пoслe вeзaчy. Eвe сaд, oдoшe дa жњeдy житo мoј Слaдa пивa, пивa, Бoжe, Бoжe, штa ти нe пoнeсe, винa пa свaштa и oн ти пoжњeдy и сaмo дoтeрaш иcрyчy у aмбaр. Мa кaки трi дaнa, мa кaки дaн, дyгo нe жњeдy и пoжњeдoшe, eтe и, и дoтeрaшe yвeчe, житo, брe, кao дрeн.

(Чeдa: A jа сaм имo вршaлицy, jа сaм бiо нaучнo мoє житo oвршим кaд jа oђy, никoм зpнo житo нe дaм. Пyнo житa.)

Oндaк, Чeдo, зaкиснy кaмaрe, Бoжe, рaстyрaј, зaкиснe кaмaрe, jao, cyшимo пa мyчимo сe грднo. Кукyрyз кoпaм, мoрe, бeжи, a сaд мi нe кoпaмo, oн бaцa прoтив кoрoвa, бaцa oтрoв.

Мoј Слaдa пoсaдиo jабyкa, тaм jабyкe нa пивaц (e)тe нoд, мoј oвaј yнyк пoсaдиo jабyкa, вившaнa пa нaбeрe, сaмo бeрy зa прoдaјy. Живy сaд дoбрo, aл oпeт мнoгo рaдy.

Видoсaвa-Рoђa (1906) и Чeдa (1906) Ѐвкoвић.

ВOДАЊ

Бoжић

Пoслe ... дeдa кaд унeсe тy слaмy, oн мeтe, a мi сe свi вaлaмo п oнoм слaми, дeцa, лyди сeдy нe брaнy нaм. Вичy oнe жeнe: Дe нe дижитe прaшнинy, aл oни кa чyпajy слaмy, oндa сe oдвaјaлa слaмa и плeвa, пa нe чyпajy oвaм ди je плeвa, нeгo сe тo свe истрeсa дa нe бyдe прaшнинa. Oндaк прoстрeдy чaршoви прeкo тe слaмe и мeђeдy jастyци и сeднe дeдa у двa aстaлa, a мeтy тaблe oд aстaлa, сa тaј вивш тaј сe нe скидa тaблa, a дo (oд) вeликoг aстaлa сe oнe сe скидaјy тaблe, oни мeтy двe тaблe и мi свi сeднeмo и тaт сe jeлo пoснo, нiсмo jeли кaшйкoм, пaсyль прeбрaнaц, сaрмa и рибy пржeнy. Зaвeзaк рибe кyпy, a нaс пyнo билo, сaмo зa тaд, a зa слaвy нe пивaј кoлкo кyпyјy. E, oндa устaнeмo првo и дeдa yзмe кaдeбoницy и нaс, oвaј y ствaри oндaк je билa кaдибoницa, и свi нaс, oвaј, oкaдимo сe, прeкрстимo сe и читaмo Oчeнaш, jеднo читa Oчeнaш, дрyгo Бoгoрoдицe Дјeвo, трeћe вeрyјy у jединaгo Бoгa и тo тaкo oчитaмo и сaт сeднe и дeдa првo сeднe и пoчнe дa jeдe. Пoљyбимo дeдy y рyкy. Oн дa кaт пoђeмo нeгдe, a yвeчe сe jeдe, a кaт пoђeмo yвeк нaм дa, кa(т) смo били дeцa дa кyпимo лyлe, oндaк нoсили oнe лyлaциje и oн знa и свaким дa дa кyпимo, oн знa кoлкo тo кoштa и свaким дeцaмa дa. Дeдa нијe бiо шкртйцa, дeдa je бiо дoбaр, oн je бiо стрoг, aл je млoгo брйнуo зa дeцy. И мi тo кaд вeчeрaмo, тo стoјй, пoкријeдy жeнe чaршoвoм, тo сe кaжe нe дйжe, сaмo пaзимo нa мaчкe дoк нe yђe пoлaжeник, ни кyчe дa прeгвйри у врaтa, дa нe гвйри нa врaтa, ни нйштa. И кa(д) дoђe пoлaжeник, тo oни сe дoгoвoрy кoји ћe дa бyдe пoлaжeник. Кaд мy сe oтaц oдeлиo, oн je бiо тaмo пoлaжeник, oвaј стaрйи сйн. И oндaк сyтрa дaн мрснo, испeчeмo (кyћaницy) пeчeницy. O(д) тe пeчeницe и aкo смo били дeцa, дa сe кoјe прeвaри дa с yкрaдe пa дa yзмe дa с oмрси, тo je тaкo билo yрeзaнo дa и мi yјyтрy зa дoрyчaк сирa, зaмислитe вив, цeо пoс нe jeдeмo сир aкo смo дeцa. Дeдa кyпй зeтинa, кaнтe сa сискoм и тaкo сипaдy у флaшe, кa трeбa жeнe... и oндa смo jeли

ми гибанице слатке са, деда волео са купусом, а он је јео са купусом, није волео слатке, јели смо тако недеља ка(д) дође, пребранац, те гибанице, кромпир у тепсију, а све на зетин. Деда је избегао слатко, не знам јел није волео јел није смео, он је волео са купусом да му сложи њему са купусом. Испржим купус, онда сложим савијаче. Ма Биља прави не меће лука, сам испржи купус. И то после се мрси, једе се по Божићу и ако је петак и среда то се једе. Али кад изиђу те недеље, и поспет постимо среду и петку, све до Ускрсног поста. Ђ(т) тако смо славили Божић, ел ти кажем, богато као кат се спрема за славу.

Ускрс

Мишиш тамо (код оца). Тамо се исто коље. То се знало за Ускрс постимо ми цео посп. И за Ускрс се знало, се закоље прасе. За Ђурђевдан, ми смо тад клали јагње, пуно јагањача, а тад смо клали за Ђурђевдан, а тај био обичај да ми не једемо до Ђурђевдана јагањци. Само кољемо кад слаavimo Вуколу, то је као за здравље за децу. Деветнајсти фебруар, то цео Водањ слави — Вуколу. Да л ће да будеш ту? Па тако га зову, а то цело село као прџслава. Деветнајсти фебруар, то не мења датум. Тад кољемо, али не младо, млади се јагањци не једу све до Ђурђевдана, тако је баба заварчила и тако смо је ми слушали. Заварче као вражбине неке, ал она тако заварчила нас, да л су то вражбине, да ли што, да л је она то од рањије, од њени стари остало, и ми не једемо до Ђурдан, не коље се младо јагње. А кад немамо велико, онда наспрам на куће и по два закољу.

А за Ускрс се спрема прасе, прасе и јело. Није било замрзивача па д имамо паприку пуњену, него кажем, то саламуре смо правили, одатле уземо меса и самеледу и направили ове сарме от купуса или ако нећеду то, како се договору тамона, подварак праву. Онда се мењало у те саламуре и по целу плешку, ондак на тај подварак испечу плешку и онда како се они договору подварак или сарме. Ето, то смо тако јели.

Јаја се фарбају. Па ми смо две гробаве корпе по песто јаји се фарба. Четири сина, мој деда и баба, моја мајка имала нас петора, једног сина и четири ћерке, друга ми стрина имала петора, једна стрина троје, само један стриц није имао децу и баба и деда и мој брат ка(т) с оженио, брат ми први, зашто је моја мајка родила посп толику децу, ја не знам кад је имала већ сина, а он посп оженио се па и његово дете и ка смо били ми, рачунај ти, толика деца, пет од моје мајке, пет од друге стрине, десет, и једна три то су тринајс и тај братанац мој то четрнајсто дете. Ђ, посп ми се уда сестра, старија од мене, она ми се удала и једна ми сестра отишла код ујака, ниј имао децу, те се тако мал омањило, удала се ја, удала се друга сестра, и они се оделили чим је деда умро. Он није дао деобу, то није нико смео да помене. Кад је деда умро, они се оделили. Моја баба носи то, само не први дан, него други дан дели мртвима. Други дан Ускрса и други дан Божића, а ја сад не ндем други дан Божића, ндем само учи Божића.

Љлга Мйнић, 1921.

ВРБЉАЦ

О сукобу с Бором

Ба̑ш прет славу и̑шо Милу̀тин и Спа̀са да купу̀ју рибу, пре̑ постѣли за славу, ни̑ се мрсило ка сад, и отишли и купили рибу, а био снежу̀лак, Алѣмпија (светац) И дотѣрали они̑ ко̀њи, испре̑гли и скинули ону̀ рибу и ка̀же и̑дите да гурнете ко̀ла под ве̑њак. А то̀ било ни̑збрдица. А Дра̀га ка̀же Бо̀ри немо̀ј да те̑раш, ка̀же, тако̀ о̀ће да за̀качиш, ако за̀качиш, ја̑ не̑ћу да заносим. А она̀ј на њего̀ву стра̀ну, Бо̀ра, они̑ су бра̀ћа о стрѣ̀чева, нису били ро̀ђени. Он̑ о̀ће на њего̀ву стра̀ну и гу̀ра та̀ ко̀ла и та̀п и за̀качи она̀ј сту̀б. Кад за̀качи сту̀б, она̀ј ка̀же: Ја̑ не̑ћу да носим, она̀ј се слѣте, пѝдово га уста, слѣте се и ће га за̀коље. Они̑ ти истрча̀ше ис ку̀ће и Милу̀тин и Спа̀са: Шта̑ е то̀, ка̀ко е било? — ми̑ причамо, а Бо̀ра ме̑н кае: еба̑ћу те̑ уста, ка̀же, ако те, ка̀же, не за̀кољем, видѣ̀ћеш, што сам ка̀зала, ја̑ сам ка̀зала оно̀ што је и̑стином, нисам ка̀зала нѐшто да сам сла̀гала. О та̀да ме Бо̀ра омрзо што ни̑је убио Дра̀гу. Што̀ да убијеш ца̀бе човѣка. Ка̀ко да не ку̀каш кад си ту̀на. И они̑, ка̀же, са̀т смо да сла̀вимо за̀јно, Милу̀тин Спа̀си, и ви̑ше, ка̀же, ми̑ не̑ће да сла̀вимо за̀јно. Ми̑ ће да с одѣлимо на̀ лето, ку̀ћа да се пра̀ви, а испѐкли смо цѝглу били ту̀на, насѐкли гра̀ћу и у проле̑ћ пра̀вили ку̀ћу. И тако̀ се ми̑ одѣлимо (у) ову̀ ку̀ћу ста̀ру што и са̀т стоји, од ово̀га Бо̀ре што ку̀пио. И ту̀ с одѣлимо. Ода̀тле по̀се не̑ може. Не̑м, Бо̀ра ће д̑ убије па̑ ће д̑ убије. До̀ђе ма̀ ма̀ти по̀ко̀јна па ка̀же: Бо̀ро, ка̀же, и ти̑ пријатељ-Спа̀со, ка̀же, ако је тако̀, она̑ нек до̀ђе код на̀с. Отац мо̀ј био о̀штар, да је до̀шо, он би се био с њима, а ма̀ ма̀ти до̀шла. И тако̀ исприча. Ма, ка̀же, не̑ће ви̑ше, то̀ и ово̀ е, ма̑ јок, Бо̀ра и да̀ље оно̀ што зна, он̑ зна. И на ме̑н и на ме̑н, а била вѐцба, а Свѐта, он̑ мислео да ће да до̀ђе ку̀ћи из а̀рмије, отишо у а̀рмију. Ја̑ сам са Свѐтом седѐла свѐга од За̀душне недѐље до Ђурђицѐ, на Ђурђицу отишо у во̀јску. Шта̑ е то̀?! То̀ е ма̀ла сума, не мо̀г да избро̀јим месец̑и ба̑ш ка̀ко му до̀ђе. По̀се ка̀же ја̑ ћу да до̀ђем из а̀рмије, да ослу̀жи и да до̀ђе за У̀скрс, ти̑ иди и сѐди ко та̀ста и ко та̀ште, а ја̑ ка до̀ђем, ја̑ ћ да распра̀вим.

Ал̑ ја̑ нисам тѐла о̀пет, а̑ј нека̀ ме, до̀кле мо̀гу да тр̀пим, ћу да тр̀пим, не̑ћу д̑ идѣм, волѣла сам мо̀ју ку̀ћу, ако нисам има̀ла децу. И он̑ ова̀ј, он̑ нава̀лио па нава̀лио, ал̑ ће д̑ идѣду у Мика̀јловац да пѐру старо̀јку но̀ге, а мо̀ј у̀јак, истѣрали ме, снѐг, Бѐла Недѐља, ја̑ чувам ту̀на, ту̀ било во̀ће, а о̀вде је био један̑ дебел̑ ба̀грем и ја̑ стојим и пла̀чем ко то̀га ба̀грѣма и мо̀ј у̀јак био на вѐцбу, у̀дари ме по ра̀мену, ка̀же: Шта̑ ра̀диш? — Пла̀чем, — ја̑ њему̑ отво̀рено, пла̀чем. — Што̀ пла̀чеш? — Не̑ може ел да ска̀чем у бунар̑ ел да се обѣсим, не идѣ ми се ис ку̀ће. Ка̀же, глѣ ел мо̀жеш ти̑ у два̀на̀ј(с), са̀ти но̀ћи д̑ изѝћеш ис ку̀ће, а ја̑ да ба̀цим бо̀мбу. Ја̑ по̀гледа у њега. У̑, бре̑, у̀јо, нису сви̑ крѝви д̑ изѝгнѣду они̑ дру̀ги через Бо̀ре једно̀га, него, реко, о̀ће ти̑ да би̑деш, реко, спре̑ман да до̀ђеш да ти да̀м нѐшто мо̀ји ства̀ри да ми не упро̀пасту све̑, мо̀је же̑нске, оде̑ћу и ово̀. Ка̀же: а ку̀чићи! Ја̑ ћу да и одрѐшим, ја̑ ћу да и вѐжем. Мо̀је се зна̀ло и да ложи̑м вуру̀ну, и да чу̀пам сла̀му, и да пола̀жем сто̀ки, они̑, Бо̀ра ува̀ти ванту̀з и она̀ј ува̀ти, ти̑ мо̀раш све̑. Ништа, реко, ти̑ не брини. Ка̀же, ћу да до̀ђем. Тако̀ је и било. Ја̑ да̑ну повѐжем у шифо̀њѣр те̑ мо̀је ства̀ри и кад било у два̀на̀ј(с) са̀ти но̀ћи, ја̑ вѐжем ку̀чићи и из-

дâ(м) му ствâри крос прѳзор и отиднем код ѳца и код мâтере. Код ѳца и код мâтере седѳла четѳри ѳ по гѳдине. Свѳта био у рѳпсто, а није кâ овѳ жѳне сâд ѳмаду и ѳуди, повѳшала би и јâ, штâ рâду и штâ прâву. Јâ сам седѳла четѳри ѳ по гѳдине и чим дошâо, јâ сам се врнула пѳсе за Свѳту. Изнѳговала сам сѳна, нѳсам се лудâла по Врбѳвцу кâ што се лудâу и сâд, кâ што сâд ѳма, чуда нечѳђеног, него сам седѳла и чѳкала сам га тâчно и ѳн је дошâо и такѳ сам дѳшла за ѳѳга. ѳма смо се пѳсе одѳлили изѳшли смо тѳнâ, направѳили смо кѳћицу са двâ оделѳња. Сиритѳња Бѳгу додијâла, пѳт сѳнова, по ѳктар земѳѳ па живѳ ако мѳжеш, ал сâмо био и ѳн врѳдан и јâ, здрâви смо бѳли глâмно, здрâвље не слѳжѳло. Дѳца ѳшла у шѳколу, мѳ смо рâдили и туђѳ ѳѳве и нâше ѳѳве и фѳно пѳсла. Евѳ смо и данâске, фâла Бѳгу сâм мѳг да кâжем и гѳтѳво.

О неговању деце

Нѳси тѳ прѳ смѳо д идѳш голѳглав код свѳкра и да се чѳшљаш код свѳкра, нѳси смѳо д идѳш бѳс код свѳкра, нѳси смѳо дѳте да дојѳш, кâ сâд, издулâчи се и сѳдне, извâди пред свѳкра сѳсе и дѳте дојѳ. Тѳ није смѳело. Јѳс је бѳло, очѳју ми, него пешкѳр ел марâму па пѳкриеш и окрѳнеш лѳђа свѳкру па тѳ дѳте дојѳш. А не питâј, пѳлене није имâло ка сâд, па није имâло ништа него цѳпаш нѳку твѳ сѳкну, нѳку кошѳљу стâру па у тѳ га повѳјаш, мѳчиш мѳку и етѳ ти, није ка сâд, сâд бѳсно, сâд бѳсно колико ѳма пѳлена, колико ѳма тâм штâ ти јâ знâм ѳâвола. ѳмаду сâд и онѳ мѳђѳду да не пѳреду, ни да не пѳру ни тѳ него да бâцаду, бѳсан нâрод.

Па у јѳдну кѳћу ѳграду овâко, а у јѳдну кѳћу, извѳните, дѳцо, свукѳју се гѳли. Ебѳм и дѳте у дѳпе, свѳ да и пѳбие чѳек. Дâ л тѳ да пѳшти? Нѳ знам, сâмо изгубѳла сам те и овѳ, а бѳ ѳшла да и тѳжим, тѳ кѳћу да тѳжима, да дођу да и повâта милиција да и затѳкне онâко, срâм и бѳло о дѳпета. Ел за тѳ и родѳтељи нѳгују д идѳдѳ по мангѳпсту. Није тѳ прѳ бѳло. Прѳ је био супрѳтак. Дѳвѳјке изѳђу на супрѳтак, прѳдѳ, плетѳ, пѳваду, свѳраду свѳрâјке, ѳграду, имâло кѳло п изѳђеш па лепѳта, кѳло ѳгра на двâ мѳста, на трѳ, ѳвде код нâс, па тѳ изѳђеш, свâкога видиш кѳ(ј) је штâ, а сâд, кѳку мѳн, ники никога не познаѳ, ѳни свѳ по пѳмрчини.

О хајдуку Бебејићу

Бѳло и лѳпѳви, али бѳло лѳпѳви ајдѳци, није лѳпѳви него ајдѳци се звâли. Тѳ су бѳли у шѳми. И тѳ ајдѳци бѳли двѳ врѳтѳ, није од јѳднѳ. Бѳо је нѳки ајдѳк Бебѳјић. ѳн помâгѳ нâрод, сâ ѳу да ти испрѳчам, па бâш ме брѳга, валâло не валâло. ѳн помâгѳ сирѳтѳњу. ѳн идѳ и ѳзне од гâзда пâре па дâ сирѳтѳњи, тâј Бебѳјић. А ѳни тѳ прочѳли, онѳ дрѳги, па пѳс идѳдѳ па прâву па кâжу мѳ смо Бебѳјићи, на Бебѳјићѳво ѳме. А јѳдна бâба чѳвала ѳвце, а Бебѳјић најшѳ, каѳ: добар-дâн, бâбо, а ѳна: добар-дâн каѳе, сѳнко. — Штâ рâдиш? — Ћто, каѳе, чѳвам мâл ѳвце док не најѳѳ пѳсти Бебѳјић, па да му се серѳ ѳста. — Јѳ, штâ рâди ѳн? — Па ѳто, узѳмѳѳ и ѳвце, узѳмѳѳ жѳто, ѳуди прѳчекајѳ, узѳмѳѳ нâроду пâре, свâшта, пљâчка, нâрод кѳка. — Тѳ бâш рâди Бебѳјић? — Рâди, дѳте, свѳ Бебѳјић тѳ рâди. Каѳе, јѳ бâбо,

ел оћеш ти да ти ја дам паре д идеш да ми купиш један катанац? Каже, оћу. И баба отидне, он чуво овце, И она донесе катанац. Он увати бабу па веже за дрво па јој зашпи уста. — Е, сад, бабо, д идеш да причаш да ти Бебејић зашпи уста, ал Бебејић не ради то што ти причаш. Бебејић узимље газдама па даје сиротињи, помаже сиротињи, а није ўзо. И пише он попу да му попа изнесе, там на то место ди треба, паре, а попа погоди цандамерију да га чува цандамерија, не да му носи паре.

А има жена сирота, сирота била ўзне, копала њиву па дете мало опртила и ту га увезала, близо кот шуме била њива. И она, овај копа и он: — Помози Бок! — Бок ти помого! — Копаш, каже! — Копам. Јел, каже, да те питам нешто, а она каже: па питај ме. — А што копаш на руке? — Па, копам, немам, каже, треба д идем, каже, код газде да копам да ми израљи, ал неће мое дете, ди ћу дете, а чоек ми служи на другу страну, о(н) не мџе. И ондак ову њивицу, ја сам сиротињака ћу окопам на руке. Каже, де, каже, ти мен да се лепо свучеш, пре жене нису носиле једну сукњу па разрѣзану до дупета, него сукње ширџе па то две обучу и идѣду. Каже, да свучеш ти ту горњу сукњу и кицѣљу и блузу и мараму да ми даш и да ми опртиш ово дете. Ју, куку мен, немџ молим те, поче жена да моли, ди да да дете, побогу. — Ма јок, каже, ништа се не плаши, каже, ако ти не донесем дете здраво и живо, ѣво мое главе с рамена. Она жена свуче се и да му, он се обуче, ўзме неки гар и нагарави се, угџи се на Циганку и забули се и опрти дете и право кот попа, у црку, прет цркву. Прет цркву стоји цандамерија: — Шта ћеш ти сат у среду да крстиш дете? — Болесно, каже, разболѣло се нешто и мџра да га крстим да не ўмре некршћено, ди ћу да га закопаем по авлији, него да га носим на своје место у грџбље. — А кам ти кум? — Ма ту е црквењак нек бѣде кум он, свеједно. Они зџвну попу, онај шѣта, а чува га о(д) тога га баш чува. Дџђе поп. Ваистину па ово па онџ, ма каже, молим те, попе, па молим те, дете болесно и мџра да га крстим и готџво. Увиђе у цркву, кад увиђе у цркву, каже: а кум? — Па, биди, каже, ти кум. Кад код олтарџ, каже: попе, паре! Нѣма никога, сџмо он и он, њи двоје. Каже: ваистину, немџ слѣчајно да мрднеш, каже, јел да нешто, каже, убићу ти свѣ фамилију ако ту има цандамерија. Бџјали се они мџго тога Бебејића. Дџбро, ајд идѣмо, и поп избрџи паре, не смѣ да пѣсти никога, нег избрџи паре и наредѣ фијџкер да с упрѣгне и он, и поп и онај фијџкрѣста што вџзи и џн сѣли у фијџкер и там до неке пољанѣ, до тѣ пољанѣ и до тѣ, вџзи тѣчно тѣна и онај шџфер одведе до тѣ пољанѣ. Ё, каже нди каже, попе, и причај онџм цандармѣрији да ти Бебејић ўзо паре. И ўзне паре и дџђе и да жени, ал ју каже овако: — еве ти ове паре, ал немџ одједарѣд да почнеш да се богџтиш, да неки нешто сазна, него мал купи једну кравицу па се мѣчи с ту кравицу па купи нешто ово па рѣдом, рѣдом и купи свѣ што ти треба да не идеш код газде. азо од попа паре, ал даџ овџм сиротињки, а они грѣдили га да он прѣви. Они пѣсе прѣвили чѣкву, они дрѣги, они ајдѣци да би њѣга као вѣтали, вѣтали. И кад је било у Алексѣндровац, баш ту, ту га, овај, издѣ тај газда, те га ту убѣли, није даџ се жив да га увѣту, убио се.

Наталија Младѣновић

ВУЧАК

Како се стиче имање?

Посе се заратило, Аустријанци објавили рат, и школа се распустила, школу узеше за бџлицу и ми тако ђаци нисмо ни учили, знаш. Отац ми отишо о(д) два-најсте године до осамнајсте године у рат. Био је турске бунџе, арнаутске па посем, овај, четрнајсте године, посе се то растурило и пребегне у Француску. Тамо на Крфу били су. Тамо је боравио све до, до осамнајсте године. Кад је дошо кући, ми остали сас мајком, нас два брата. Ја шесте, он девете, маи иде те ради кот комшије за, да мало побре да посеје. Нисмо имали ништа. Посе кад је отац дошао с фронта, ми смо почели да радимо. Ја сам посе стиго мало на снагу и почели смо да радимо. Лџпо смо зарадили и све. Е сат кад је требало да се живи на то, оно дође и овај рат. Па мџке велике. Да. И тако то посе отац ми живео, осамдесет пету годину он умро. И тако ти је то прџшло. Е сџ(д) дај зџмљишни фонд. Лџпо смо били зарадили зџмљу. Дај, вишак онај да џзму и то нисмо наплаћили. Трџбало е да се наплаћуе мџрта мџсеца, а ми нисмо отишли једџмпут на време. Ка смо отишли, они кажу прџшло време, нема исплате. И то тако остџло. Цџба и(м) све. Тако ти је то било и прџшло. Сџд, данџске није лџше, ал није ни дџбро. Да. Млџго су даџије сџд, велики порџзи овџ, онџ. Ёто виџе како е сџша. Ми смо уложили нџвац у џубре у прџскање у оно сџд виџите како гори то све. То све пропаџа. И ми мџрамо затџ да оскућџвамо, да пџтимо, да пџтимо.

Како да нисмо. Како да нисмо. Кад је отац дошо, он је .... нисмо имали ништа, сџмо једџн кућџрак био џвдџ, сџ(д) ди је ова џегџва крушка, там она јџбука, једнџ сџпче, мџла једнџ кујница. То е било све. Пџс он кад је дошо, он је био вредан јџко. Није волџо пиће, није волџо коцку. Има џуди који су имали имања, па испродавали у коцку, у дџгове, ... џзимали, нису враћали. То посе бџнке наплаћивале то. Све то тако, ми смо, фџла бџгу, онако мџг да кажем да не послџжила срџћа те смо лџпо зарадили јџш и зџмљишни фонд је џзо око два џктара преко мџксима. Да. Ё тако ти је у пољопривреди тџшко, ако не вџдиш рачџна. Има џуди који су се, који имали, испродавали, идџ па се коцку, посе овџга слџшам, каже, има Жџика Јовџновић, има, каже, има. Па има, него Жџика зарадио, па има, а ти се коцкаш. Ја нџсим двајс кџла млџка одавде за Смџдерево, а гџр једџн мџј комшија, он иде ис кафџне, коцкали се цџлу нџћ, иде ис кафџне кући. А ја цџмам двајс кџла млџка по дџнар џ по. Ёто ти, то су ти двајз дџнара и онамо двајстџпџрца за три бџнке, нџсиш то, и врнем се посе, џјде на посе да радимо да копамо, да ... Ё тако е. Тџшко е било. Кој имџо имање и водџо е рачџна, он је дџбро живео. А кој није имџо (и)мање, он је мџро да ради наполицу, кирџју, да нађе нџгде под кирџју, ако џће да има и да мало стџке да издржи тако то. А онај ко имџ, он је давџ под кирџју наполе, па јџш ко да напола, он ти тражи превезиџн, д идеш да му нџшто урадиш за то што ти даџ и прем тџга што ти узима половину. Да. Е тако ти је то било. Да. Е ми смо штедели, чували смо, ја сам слџшо, нисам био нџки манџп. Мџне није интерџсовало биџикла да идем да јџшим. Ни ме интерџсовало није никака фџдбал, па овџ нџко удружење тако, него сџмо сам волџо стџку И о(д) тџга смо зарадили. Ми изнџгуемо лџпо теле и јуницу, крџву ... дџбре смо. И сџд имџ дџбре крџве, продамо, пџре на го-

милу, дамо у банку, кредитну банку. Тунā давали смо млѣко овѣме Никѣли Димитријѣвићу, ѓн био директор банке, а имали су једнѣ њиву тунā у њашим агару. Нѣки Илија меанѣија био, знаш, дрѣжо кафану па се задѣжнѣо, пѣсе банка му узела тѣ и давала под кирију. И ми смо тѣ дрѣжали дѣго година. И мѣ ѓтца каѣе чика-Никѣла, кад бѣднете, ако продѣјете овѣ парцѣлу, што е у њашим агару, ја ћу да ви бѣдем кѣпац. Оћу, Жѣко, оћу Жѣко, немѣ да брѣнеш, дрѣгим нѣћу него тѣбе. А млѣго бѣо и ѓн врѣдан чѣвек. И такѣ једнѣм се ѓн јави: нека ти дѣђе ћале. Оћемо онѣ што смо говорѣли да, да му отеслимѣо. И такѣ ѣземѣ ту њиву, ѣктар и осамдѣсет ари. И пѣсе смо пѣчели свѣ мѣло више, свѣ мѣло више И такѣ смо дѣшли до, до дѣброга ѣспеха. И мѣслили смо да већ и сѣд не живимо лѣшо, али сѣмо млѣго е рад. Млѣго се рѣди, а нѣмамо велѣику задругу. Син ми нѣма мѣшку дѣцу, нег ѣма чѣтири жѣнске. Оне су свѣ чѣтири изучиле шкѣлу. Двѣ су профѣсорке, једна је у зубну тѣхничку, а једна у Љѣбљанску банку. А ми ѓвдѣ сѣми подупирѣмо јѣш. Ёво мѣни је сѣд у осамдѣсет и пѣтој години, а јѣш рѣдим. Помѣжем им да би мѣгли да постѣгну такѣ тѣ, јел ја не мѣгу да седим ѓвако, да глѣдам, а ѓни да рѣду, а ја нарѣним стѣку, напојим. Њѣма је тѣ дѣвољно.

ДѣБРИ Дѣ

О жетви

Српом сам жѣѣо жѣто. Кукурѣ(с) сам сѣјо са мѣтѣком по ѓрању. Врѣо сам на вршѣчама у позѣјмицу, плѣстиѣо слѣму и сѣмо кроз мѣке. Ў, брѣте, тѣ ми дѣшу пѣјѣло. Дигнеш се нѣћу, јѣш од нѣћи да чупаш жѣто кад је жѣтва да наплѣтемо ѣжа. Па пѣсле кат се наплѣтѣ ѣжа, почѣњѣмо жѣтву, ако је српом, жѣљѣи смо српом. Ја сам жѣѣо и српом. Па срп тѣ је имѣ крѣво, гвѣјзе ѓштро, а жѣто већ знаш како је, па ѓнда(к) колийко захвѣтиш такѣ у шаку ѓцѣчѣш и свѣ такѣ цѣо дѣн. Па најѣѣш, мѣж да најѣѣш, пѣт трећѣна мѣж да најѣѣ једѣн чѣвек, дѣбар жетѣоц. Мѣжда ја нѣсам мѣго толийко, али сам такѣ рѣдио. Остѣне штрѣйка, тѣ такѣ толийко висѣко остѣне. Пѣс тѣ или заѣремо или запѣлимо, ѓно изгорѣи.

О лози, вину и ракији

И такѣ, рѣдио сам винѣград, сам прѣскѣ са пѣмпом. Па мѣчио сам се кѣ Хрѣстос. Винѣград смо подѣзали ѣзноа. Тѣ се посѣди лѣза на мѣтар, бѣде тѣ висинѣ па се пѣсе тѣ искалѣми са дрѣгом лозѣм. Овѣ је дивљѣ лѣза, а пѣсе се мѣтне лѣза кѣја рѣја и накалѣми се па се тѣ прѣми. Знаш шта је кѣлем? Затѣм пѣсле онѣ лѣзу ѓткѣпамо па је потѣпимо И ѓна пѣсле и(з) зѣмље идѣ и даѣ рѣд. Ё, сѣт ка дѣ рѣд, затѣм пѣсле мѣрамо да прѣскамо да брѣнимо од ѓвѣга... бѣстре. Прѣимо чѣрбу, вѣда, мѣтнеш стѣ кѣла водѣ, двѣ кѣла кѣмена, три — чѣтири кѣла крѣча па се тѣ измѣти. С тѣм брѣниш ѓд, како се зѣве, филоксѣра, јѣбо је ѓтац. Заборѣвио сам.

Кондѣр тѣ је тѣ лѣза што, мѣслим, успрѣимо. Тѣ зѣвѣмо чѣкот или кондѣр. Ё, ѓна се рѣже, с прѣлећи истѣра мѣж бит чѣтир пѣт прѣтѣва кѣји ѣду такѣ. Пѣсе тѣ порѣже ѣ јесен, кад бѣде прѣко лета, прѣђе лѣто па дѣђе јѣсен или с прѣлећи, презѣимѣи, па је ѓнда посѣчѣш па о тѣга пѣново избѣје и свѣ тѣ такѣ.

Са трѣба да бѣremo. Пѣсле стїгне винѡград за брање. Узрѣло грѡјзе бѣremo у кацу. Она мѡже да бѣде, рецимо, тѹ у сувѡти, у сувѡту нѣгде, па се у њѹ сїпа и мељач мѣља. Тѹ се тѡ измѣља. Одатле се пѣсле точї вино, рецимо, ако ѡћеш бѣло вино, тѡ се истаче ѡдма, ако ѡћеш црно вино, прѡђе мѡжда пѣ-шѣз дана, па се ѡнда дѡбије црно вино, ѡно промѣни бѡју. И онај комињаќ у њѣга се сїпала вѡда, додѡ се количина водѣ, тѹ дѡбијеш вино. Тѡ се вино звѡло шїлер. Па кат се тѡ пѡпије, ѡнда онѹ кѡмину печѣш у раќиу у казан, казан. Испечѣ се, дѡбијеш раќиу. И јѣто на тај начин долѡзимо и до вина и до раќиѣ кѡмове. Па дрѹго је кѡмова, дрѹго је шљївова, дрѹго је мїгавчѡра. Мїгавчѡра тѡ је нѡјјѣфтинїја раќїја. Она је дѡбра, сѡмо је мѣќа. Не мѡж д истѣра двѡнајз гради, о(д) дѣсет до двѡнајз гради. Тѡ је слаба раќїја. Она је дѡбра да је овѣ гѡдине печѣш, а догѡдине да је пїјеш. Ако ѡћеш да препечѣш, мислим, да дѡбијеш љѹту о(д) двѡјс и пѣт градї, ѡнда препѣче се по двѡпута. А инѡче, овѡко за ѡбичну потрѡшњу їде одјѣдном. Тѡ и Мїленко знѡ.

Божїдар Милїћѣвић, 1909. год.

Град

Ѐу, Бѡже, тѡ каже и Русїја, па мї смо дѡбїјали онѡга рѡта кад је убиѡ град, ја сам бїла дѣте. Мѡј дѣда дѡбїјо, убиѡ ни град, убиѡ град па давѡли ни Рѹси жїто. Јѣс је тѡ бїло, ја пѡнтим. Ѐуби град, пѡде град, сам бїла дѣте. Изгїнуло је нѡрѡда. Једѡн, каже, у Вѡдњу, дї ли је, и крѡве и волѡви, пѡдо крупан кѡ пѣснїца. У граду, каже, їма кѡла и крѡве насљїковане. Тѡ сам чѹла да прїчу, ал нїсам вїдла.

Па кѡко лѡнї, бѣше пѡлани, пѡде, пѡде па накрїзан, реко, и ѡн їма нѣку фѡбрику. Накрїзан па вѣлики да се чѹдиш и крстїш. Па онѡко крупан, а свѣ ка гѡ(д) да су га крїзѡли, грѡт, ка гѡт кат сѣцаш каурму.

Па једнѣ гѡдине, тѡ бѡш лѣпо знѡм, нѣ знам кѡје гѡдине бї, да бѣше одѡту(д) дѹнѹло ветар и бѣше зїма бѡш такѡ лѣти и пала, каже, полѹга међу Плѡни и нѣ знам дї, лѣда. Па и тѡ је бїло приказѡние. Каже, одѡтут кад ўкнѹ једѡн ветар па ўзе да грмї, па ўзе, сачѹвај Бѡже, па пѡла, каже, вѣлика полѹга тѡмо. Па једарѣде град на Вѣлику Гѡспођу, кад град пѡдо на Вѣлику Гѡспођу? Тѡ је убиѡ, убиѡ па сѡмо стѡбло оборїѡ, свѣ љѹдїма бѹрићи ис пѡдрума из Голѡбока. Јеси чѹо за Винодѡ? Ел знѡш дї је Винодѡ? Ди је овѡ Сѣлетова кѹћа, тѹ свѣ шѡнчеви бїли. Тѡ се вїче Винодѡ. Свѣ, каже, крѣље из винѡграда чѹпане па тѹна у тѡ шѡнац їшле. Мї вїчемо крѣље — винѡград, чѡкоти. И каже, свѣ дѡнело тѹ ко(д) Дибѡке јарѹге, у тѹ и бѹрићи. Љѹди долѡзили те бѹрићи налазили у шѡнац на Гѡспођу Вѣлику. Сѡд нѣ знам кѡје гѡдине бїло. Тѡ бѡш лѣпо знѡм. Увѡтише ови нѡши кѡње и чѣзе да отїду у Палѡнку да вїду, ѡно, каже, убијѣно па сатрвѣно и свѣ чѡкоти са грѡјзом їчупани и донешѣни тѹ. Бїло прѡвала ѡблака. Затѡ се нѡзѡ Винодѡ.

Вампирача

Једнѡ девѡјка, тѡ је бїло, кѡје гѡдине тѡ бѣше, їма трї-чѣтїри гѡдине. Тѡ Дѣсѣ Јѡцкове сѣстра прїчала из Лїпа па смо чѹли у ѡтобус. Каже, једнѡ девѡјка, каже, пошѡо једѡн, кад је прѡрадиѡ ѡтопѹт? Кѡје гѡдине је ѡтопѹт опрѡљен? А

један из Обрeнoвца oђе да прoђе тiм пyтoм кoлима д идe, ако си чyо у Чeста, тy кафану ди овај држo Гoлoпчанин. Како се виче? Па тако је викали Чeста, ваљда шyма и тyна има вoда, та Чeста. Тако нeшто било и тy кафана. А та пoђе, а oно изиђе девојка на дрyму, вампирaча. Вампирaча звана и штопирa га. Каже, за ди идeте. Идeмо, каже, за тy Чeсту, како се она викаше. Можe л, каже, да ме повезeте. Па, каже, мoж он, ма мoж, каже. И она казала да је из Микајловоца. А та девојка била кад и мoа Рyжа девојка, а тад је и yмрла. А то је преко пyта она кyћа, Ћyрe Сретeнoвића ћeрка, и она казала oдакле је и штa е и он је возиo. Кад је тамо одвeзо, она се скинула. Он је продyжио ваљда даљe, там за Плaну, ди ли. Тако причаy, а то ники није да мoж да лаже докле то није било. Не мoж д измисли ники. И она била и он пoђе oдoтуд и она oпет да је вoзи.

Скинула се там ко тe Чeсте. Сад он ди је ишаo там даљe, а она нe знам ди је, да л је тy била, тy нeгде, ди је. И он се врне и она oпет да је врати нaтраг. И вратиo је. И он је врати. Кад је било ко Чeста, а она да се скине и казала, можe л да ми дaте тy блyзу, ладнo-ми нeшто. А она казала и име и прeзимe. Па он ју да сакo и она, каже, тy и тy мoжега oца кyћа и јако нeшто нe, ви дођитe. Он чекао, чеко, чеко и увaти пyт те oнда дође да тражи тy блyзу и ко(д) тiм кyћи у Микајловоц. Код Ћyрe, то је преко пyта млина, она кyћа дугачка. Трeба да је знаш. И oни, каже, девојка једна, каже, ваша ћeрка, ја сам је возиo и даo сам ју сакoв. Каже, она yмрла прe десет гoдина. Ма, каже, ма нe. Јeс, браће. Кад он увиђе у сoбу, кад она, каже, евe је на слики, п евe, каже, ова. Она, каже, лeпа. Па ова, каже, п она, каже, yмрла. И oни там отиду на грoбљe. Кад oно тај сакoв прoстрeт код крстaче и свe га појеле бyбе. Eто, то знам да ти кажем.

Boгами тако причаy. И то причаy кад је то било. Знаш овoга тепетара Драгу што биo, а знаш њeгoвoга Феђу? То сам ја била код Aцкoвe кyће и то причамo тако и Aцко каже: — Ма има нeчeга невидљивo. Реко, сигурно да има. И ја то причам, а Феђа ће да каже: то је било, каже, ми смо тад били у Обрeнoвац рaдили са Драгом. Јeс је то било. Чoвек из Брeнoвца ишo. Eто ти.

Венчање умрле девојке и погинулог војника

А има то свeга. Немo да ти то чyдо. Има нeчeга, то невидљивo. А сeстра Дeсe Јoцкoвe, кад је лeжала Дeса Јoцкoвa из Липа, а она тy причала да yмрла, каже, једнoм жeни ћeрка десет гoдина, па је мaти сањала да ју кyпи венчаницу, свe што трeба за венчање и д изиђе на aутопyт да прeчeка кoла. Прва кoла да пропyсти, то ишла кoла, ова лyксузна, лимузина, а другa кoла да узастaви.

И мaти то свe, каже, кyпи и изиђе на дрyм. Пропyстила та прва кoла што су прeшла па наиђе камијoн. То је било, мoжда си ти то чyо, то било у aутобус, па то тако стоји нaрoд, ал то се прича сaмo. И она, каже, узастaви тај камијoн и oно биo вoјни камијoн. Погинo војник там у Призрен, ди је то, там у Тyрско, у Тyрску. Нoсу војника и она узастaви И она поприча тiма. — Ми не смeмо ништа да ти кажемо, каже, ти aјде с нaма па ми там ди њигoви родитељи. Oно погинo војник и oни га oднели и каже да су ју примили то, у сaндук там ти њeгoви ти.

Стојанка Гитaрић — Јакoвлeвић, 1906. год. неписмена

КРЊЕВО

О жетви

Па радили смо, копали, жњели. Прво било са српом се жњело. Неки жње, неки налаже, неки везуе, неки трећачи. Па видиш, најжњеш за један сноп, жње се на руковећи па се мете у сноп, па се тај сноп веже са онô уже. Исплетê се од жита па се веже тај сноп. Кад најжњеш тринāјс снопа, онда то утрећачиш у трећак. Тринāјс снопова идê у трећак. То је трећак — тринāјс снопа. Некад стојало и десет, некад петанāјс, како кат. После доносимо кући, па смо врли, ове машинe старе што су биле, ми смо онда то врли. Идêмо от куће до куће па вршêмо, задужимо. Упласти се слама и такô. Жене су радиле ту у село на пëву и на сламу.

Играли смо се кô дëца по њивā.

Супреци

Па била су прëла. То су били супрëци. Ми смо звали супрëци то прëло. Увече се ложй ватра, кува се корëње ел нêшто такô. Момчуљаци се купу, пëвау до нека доба, ту се и углëдала дëца. Имало и старији и жене. Ту су били мајка, ôтац, браћа. Све то било такô — није то смëло ка сад: — Ди ћеш? — Идêм у шетњу, у живот. А ја сам, сунце залази, ја сам била у кући.

О ткању

Ткала сам и ћилими, и пешкири и крпारे, све сам ткала. Такô, имāо је рāзбôј па нити, па брдо. Брдо је толико па све йма зупци, ситно такô, па ту провучеш жице па онда йма нити, па брдила, па онда вучеш, к себи вучеш и такô се то ткала.

Ево поглëдај, да поглëдаш ак ôћеш овāј ћилим што ймам на кревету, то је клëчано. Па како се клëчā. То је пйпаво. То ме мајка ставила у тринāјз гôдина те сам ткала то, тн ћилими клëчани. То све такô повукеш крос тê жице, на пример, три жице уватиш па пропнеш неколко пут, па уватиш пêt — шëс жица ел како ди па пропнеш па онда кад истëраш тај рëд, онда лупиш тима брдилима, па онда ôпет глëдаш колико жице трëба да прескôчиш, бройш. Ма, није то било лāко. Али био си млад па мôгло је све. Сад је мўка кат си остарела.

Латинка Божилôвић, 1916.

ЛОЗОВИК

О ратовима

Али кат су дôшли до Јëдрена, ту су Турци и потукли тåко ôпасно да нису мôгли ни стопу напред, него назад. И јонда, пошто смо били савезници, ми и Црна Гора, Црна Гора имала е дванāјс йљада свега, да кажемо, војникā, а они Бугари имали су и јони виш. Ондак, мóрали смо да отиднемо да помôгнемо Бугаре. Даклем, Стëпа Степановић, друга армија, он с негôвом армијом отидне код Бугара, измāкне Бугара сас пôложaja и јон предўзме све пôложaje, извиди све. Али било е

једно утврђење око Једрена, као ископан канал, а тамо једна река па онда ко покуша тим каналом да прече у Једрене, они уставу пушту воду и све однесе. Али наши, они су лукави, они су, да кажемо, војсковође биле, прави Срби, није било не зам та, не зам ова, него прави Срби. Они направо от сена, војничко одело обуче, панталоне напуни сеном, сламом, коперан и све се то закопча, шајкача се извуче гор, закопча. И кад је било у три сата, они бацу ту те војнице от сламе у канал, а Турци мислу да то војска прелази и ондак отвору тај канал и оно гурне, оно отера то, и то е прогурало та вода, ондак наши извршу јуриш. Сви су били тако наоружани и бомбе око њи и преко тога канала пређу и Турце стерау у град.

Пет месеци опколjen је град био, снег је био до колена. Ондак, војник је био на стражарским месту па осети под ногама да нешто дол тутњи, као воз и јон у јутру јавио командирѹ да се ту налази. И тамо воз ишћ подземни ис Турске улазио у Једрени. И ондак, пронађу они то и срушу. Даклем, Турци нису могли д издржу ни месец дана, предали се. Сукли паша ондак викнуо наше ђенерале, Степу Степановића и мисим да е био Бојовић, тако имали су наши ђенерали, и каже вама ће да се предамо, а Бугарима нећу. И ондак, нашима су предали и кључеве од Једрена И сад наши даду Бугарима. Кат су дали кључеве, онда Бугари блокирау да заробу целу армију нашу, али наши осетили, мометално блокирали возове, неки кроз Грчку и тако се извукла наша армија одатле. Али тако су били љути и тако су изазвали, одма су објавили рат Бугарима, да покољу све, само да оставу жѹну и децу.

Кат су наши тринажте године гурнули, за четрѹс осам сати пот Софију су дошли наши, али изгинули и наши, шале нема, ал Бугаре сатрли. Али шта ћеш, руски цар Никѹла јавља нашим краљу Петру натраг, каже, да те не би и ја тебе и заступио Бугаре и ми смо се ондак повукли и цабе изгинули. Али шта ћеш, то је политика Фрањина била, ел његов синѹвац био у Бугарској краљ, краљ Фердинант, затѹ урадио, а то е спремѹ Врања да нас штѹ више ослаби да нас окопира. Спрѹмио се четрнајсте године па ондак кад је било четрнајсте године, ондак је он мислио да ће нас лако да победи и објави ни рат, ел ми смо, да кажемо, ратовали с Турцима па и код њи смо ослабѹли и они су мислили и крѹну. Удару з Дринѹ на Мачковом камену, наши се борили донѹкла, али пушту и. И они дођу, што реко, до космајски падина, до Таково.

О заробљавању

Кад ми погледамо, тај наредник каже: — Не дйрај пушке са земљѹ, сѹ ћемо д изгинемо! И они сви на готѹвс овако. И њѹму пушка била у рѹку, тим нареднику и он врљи пушку пред њи, врљи и каже рѹке гор. Ми сви рѹке гор, дођоше двојица, претресѹше не и уватише не, нас пет смо били. А они оступили, нису ни јавили да и ми оступимо, они оступили, а ми смо остали. Јѹс. И они ѹма у једну школу не отѹрау. У те школе учиѹница нема врата. Два Немца, јѹдан на врата стои, а едан седи овако. И ми смо ту били, јѹш уватили и неке сѹљаци, били смо нас око два-дес тѹна.

Сѹнце зашло било и једна жѹна дѹнесе чѹвѹку вечеру, тањир чорбалук, а едан мали торбу нѹси и они пустише. Тај Нѹмац стои на врати с пушком, а онај

други сѐо код њѐга у кѝдник такѝ до њѐга и мѝже нѝшто, јѝ. И тѝ жѝна дѝде тѝ чо-вѝку, вечѝра и мѝн дође на пѝмет нѝшто. Дође ми на пѝмет, јѝ сам бѝо млѝд чѝвек, изѝо сам цѝколе и свѝко сам са мѝне копорѝн и ѝна ће д изиђе на врата. — Јѝ ли, стрѝна, реко, штѝ ми не дѝш тѝ тањѝр и тѝ, а јѝ с њѝног дѝчка ѝзнем клѝпав ше-шир, једѝн стѝри, натакнем, а шајкачу му мѝтем нѝ глав. Јѝс, па ондак, реко, да ка-жем да сам јѝ доно вечѝру. Ма иди, сѝне, каже, није он лѝд, зна он тѝ. А они се смѝју поре(д) дѝвар. И ѝна ми не дѝ. Али њѝн чѝвек каѝ: — Подѝј му да вѝм штѝ ће да ради. И јѝ ти лѝпо ѝзнем ѝна шешѝр з детѝта, мѝтем, њѝму шајкачу, ѝзнем онѝ и бѝс, ѝнако у чѝрапа: — Дѝно сам вечѝру, а тек он за пушку. А онѝ: — Немѝ, брѝ, да не пѝбие чѝвек цѝбе. А јѝ се измѝкнем дѝље па онда глѝдам онѝга што седи и мѝже на лѝба нѝшто. Па сам стѝо па н идѝм напрѝд, него сам се погѝрио и вѝчем: — Дѝ-но сам вечѝру, а ѝна што јѝ прѝговори му нѝшто, прѝговори му и тек ѝна ѝгоди пу-шку на рѝме, увиђе и ѝвати ме и ѝус, ѝзјури ме нѝпоље. Жѝна дође, дѝде ми ципѝле испот кецѝље, а јѝ нѝсам ни ѝзо шајкачу з детѝта, шешѝр ми остѝо. А онѝ на прѝ-зор, тѝ у ѝвлие остѝале тѝрбе, остѝало, мѝсо имѝло. — Донѝси ни, каже, у јѝутру. А јѝ реко: — Вѝ мѝн не вѝђате више. Али тѝ жѝна што бѝла у тѝ ѝвлие, ѝна је ѝјутру ѝд-нела тѝмо, мѝсила погѝче и свѝ ѝднела и мѝсо, имѝли пѝла ѝвце печѝње код њѝ имѝли, те ѝни тѝмо ѝднели, јѝли и тѝ двѝ Немца, јѝли и ѝни тѝ.

Сѝтра удѝри трѝнспорт одѝту дѝље и ѝни потѝру, увѝту дѝсну стрѝну Морѝ-ве. Кат су бѝли у Свилајѝнац, тѝ су занѝћили. Тѝ што и спровѝдили, ѝни на њѝ очѝ-ма, нѝши ше-сѝдам потрчу и дођу, сѝмо једѝн отишо у рѝпсто о тѝ што бѝли, а онѝ други отишли свѝ, сѝмо нѝши нѝсу сѝлаци.

И такѝ сам претѝро, дошѝ кѝћи.

Зашто се говорило бијемо свиње, а не кољемо?

Свѝки имѝо тѝнака бурдѝл за свѝње. Угодиѝ једѝн бурдѝл ѝвде, једѝн ѝнѝм. Којѝ крмѝча ѝће да се прѝси, ѝна идѝ сѝма тѝм и ѝна се прѝси. Од ѝви тѝм не смѝ д отѝдне свѝња.

Зѝшта стѝри кажу бијемо свѝњу? Не каже да је коље, него бѝе. А ѝн се прѝп-не на клѝду па парад клѝде бѝци кукуруз и ѝне јѝду и сѝкиром у чѝло „дѝм“ и ѝна ѝстане. Он ѝнѝ најѝри и закоље, пушти ју крв, мѝте на кола ел на сонѝца и такѝ су носили.

Глигѝрије — Гѝла Тодѝровић, 1896. год.

ЛУГѝВЧИНА

Како је госпођа скинула опанке и опрала ноге једном сѝлаку?

И свѝ се тѝ заврши и пѝђемо кѝћи. И отѝдем у ѝпанци тѝм. Јѝ сам носѝо свѝ затвѝрене ѝпанци, вѝжѝни. Реко, ѝј мори, Зѝро, изѝј ме. — Кога д ѝзу(е)м? — Мѝн, реко. — Па јѝ нѝсам изѝула мѝга докѝтора, а д ѝзуем тѝб, каже. Јѝ, па реко, дѝбро, ако нѝси, изѝј мѝн. Каже, нѝсам.

А она има ту станари пуно. А они ме гуркају да е загрлим, онѐ жѐне, кат смо пошли напоље. А ја је грлим. А ја грлим, она бѐга. — Зоро, штѐ бѐгаш, реко? Па ја тѐ под вѐрѐшки, реко, под вѐрѐшки ја те грлим.

И кат смо отишли тамо, тѐ пуно станари. А ја нисам пијан. Јѐсам се напио, ал знам кѐ сад. Никад се нисам... Ја сам се напиво, ал да погрѐшим, безобразну рѐч да кажем у нѐчију кућу, никад, брѐте. И ту пуно станари и она откључује врата. Вади кључеви ис ташне, а ја ѐма легнем. Лѐго ја на бетѐн, а праг нѐзак, ту нѐске зграде. Откључи врата и каже: — Ајде! реко, не мѐгу, Зоро. — Па штѐ ти бѐ, сѐ(д) ти није било ништа. — Смѐчи ми се изједанпут. Она ме диже, а ја се лепим. Не мѐж да ме дигне. Она ме диже, а ја се лепим да не мѐж да ме дигне. Она вучи, ма не мѐже. Ди њеш ти мѐн да вучѐш.

А ја, глѐ, а ту има нѐки Видое, мѐј комшија, у њѐн стѐн. Баш ту, код њѐ је ста-но. Она каже: — Ајде, немѐ да чују комшиѐ ѐд, ајде! — Ма не мѐгу, реко, ако Бѐга знаш, диго, би се, ако Бѐга знаш, Зоро! — Ма ајде! Глѐ, нѐколико пут. Осѐти је ја да вѐћ нѐће да ме зовѐ више. Па не мѐж једнако, мѐчим је да ме диже. Осѐти ја... Ијаѐ, она ме диже, а ја осѐти, а ја се мѐрим да легнем у нѐ фотѐље са свѐ опѐнци. Па свѐ мѐрим да се згрувам у кревет са свѐ опѐнци, овѐк кѐко сам ишѐ ис хѐтела.

Мѐрим ја. Она ме држи, држи ме полако. А ја кад јурну у кревет са свѐ опѐнци, она држ па за нѐге овѐко, п љвати. — Штѐ е? Штѐ њеш? — Спусти нѐге па м изуј. Реко, не мѐгу, Зоро, па не мѐгу. — Па, дѐ полако спусти нѐге. — Ођу да спустим, ал на сниже не мѐгу. А ја пусти полѐк нѐге. — Па изувај! — Ма ја не мѐг. А ја ѐпе ћу са свѐ опѐнци у кревет. Она пѐче да м изува. Па ме љзу, па љзе лѐвор, а чѐ-сте ми нѐге, ја не љдем никад кѐлав. Па љзе лѐвор па м ѐпра, нѐки пешкир велик, па ми ѐпра нѐге, па ме пусти на кревет. А ја кад ме пусти, а кад рѐпи с кревета па кат пѐче д играм по сѐби. — Штѐ ти је, каже, јел полуде? Реко, нисам, вѐћ видиш, каж да нѐси изула дѐктора. — А јел тѐ знаш, тѐ твоје сѐљѐчке вицеве? Ел ти тѐ знаш? — Па тѐ, него кѐко да ме љзу(е)ш.

О бежанији

Ту ноћѐ командѐнт нѐмачки, у тѐј кућѐ баш ди је мѐј ѐтац, ди је њѐша стѐка бѐла. А тѐ жѐне су биле из Бѐограда, ту је њѐина рѐдбина па ноћѐли и ѐне тунака И с тим командѐнтом знали нѐмачки да разговарају. У јутру кад је било свануло се, мѐј ѐтац пита њѐ, тѐ жѐне, питајте комадѐнта дѐ л нѐће да мѐн отѐра у рѐпсто. Имѐли смо ми брѐта старијега, па имѐли смо јѐш браћу о стричѐва старији, па ми стрѐј био у четрѐз гѐдина. Она питѐла њѐга, каже, пита дѐ л нѐће да и тѐра у зарѐбљеништво. Каже, кѐлко њѐму гѐдина, каже, педѐсет и пѐт гѐдина, каже, дај. И дѐ мѐјим ѐцу ѐјаву и дѐ мѐјим брѐту ѐјаву. Мѐјим брѐту бѐло трѐнајз гѐдина, а ѐни казали дѐсет. Мѐне вѐћ бѐло девѐта гѐдина, јѐш тѐ није мѐни ни трѐбало и брѐту о стрѐца. Тамо давали ѐјаве и онѐма свѐ што су бѐли прѐко двѐнајз гѐдина, да као и не тѐру.

Крѐнемо ми сас кѐлима у Багрдан. Крѐнемо се с кѐлма у Багрдан. Кад у Багрдан, ко ћуприје лѐво и дѐсно, бежанија свѐ, Нѐмци, сѐмо виче: лѐво, лѐво, лѐво, и ми лѐво, и ми свѐ ту с кѐлима и ѐвце и свѐиње и свѐ тунака. А мѐј ѐтац пита дѐ ли

нѣће стоку на́ма да ўзму у пу́ту, то́га комаданта да пита́ та жѣна. Каже, нѣће. Да́ј нѣшто да да́ да нѣ би на́ма стоку ўзели. Нѣће ништа, каже, стоку д узиму.

Кад је било у Багрдан, ђни: лѣво, ту смо три но́ћи но́йли. И ства́рно те́ру заробљеници, али мо́ј ђтац и стри́ц ми та́ј йму ђбјаве и ђни и не ди́ру ништа. А заробљеници те́ру за ова́мо, као Плани. Ту смо три но́ћи но́йли. И ђни наједанпут, једно јутро, почѣше кўпу ко́ла и волѓви, ства́ри до́ле. Ајде ре́дом та́мо и све што је бо́ља сто́ка преби́рау. На́с оста́вили, ту смо неде́љу да́на би́ли. Имали смо ту двајстину бра́ва ова́ца, седам — ѓсам бра́ва ова́ца оста́ло. Она́ ѓвцу ўзме, она́ ѓвцу ўзме и носу Нѣмци, не сме́ш да говѓриш, и тако́ йсто о сви́ња.

И на́ша ко́ла оста́ну и јо́ш једна ко́ла оста́ну мо́јим стри́цу, а ђн је з дво́ја ко́ла, ми смо са јѣна ко́ла йшли. Оста́ну, сла́пчи волѓви би́ли. И Нѣмци до́ђу да и ѓво као ўзму, а на́с потова́ру на ко́ла, ону́ де́цу ме́ту на ко́ла. И са́т како́ Нѣмци до́ђу, она́ј шйрбок йде, са́мо ти наређуе на́редник да узиму ко́ла и да ски́ду на́с. А ђн ка́же: ма́л, ма́л, ма́л, не́ма ди́ прођу. Наједанпут, ки́ша не́ка йде. Наједанпут, Нѣмац један најйе, поче на́с као клуби́ћи с коли да ба́ца, и ми са́ми рйпамо с ко́ли. Шта́ ће ђни са́де? Ма́ ма́ти сакри́ла ја́рам да не да́ ја́рам. Сакри́ла ја́рам у ства́ри. Нѣмци везу́ју не́ке врѣнгије, камути и да во́ту волѓви. Мо́јега ѓца би́ло жа́о да волѓви тако́ вучу па на му́ ма́тер те йзнесе ма́ ма́ти ја́рам, те и да́де ја́рам и одѓше сас ја́рмом. Отѣру те́ волѓви и ко́ла. Ми оста́немо ту јо́ш до мра́ка и оста́ну пе — шѣз бра́ва ова́ца и онѣ амбу́љице што оста́нуло, нѣшто на ле́ђа, нѣшто ба́цимо ту.

Александар (Ле́ка, Ке́ка) Костади́новић, 1902. год.

МА́ЛО ОРА́ШЈЕ

Какав је живот у дубокој старости

Ја́ сам би́ла го́ренака па по́се до́шли ѓвде. Уте́кла сам, па по́се мо́ј све́кар, кад је про́шло ма́л, ђн ка́же: Ај да пра́вимо сва́дбу.

Па ни́је би́ло ѓвде црква да се венча́мо него у Дубѓну ча́к. Ал ни́је би́ло ка са́д ко́ла, него во́љуска ко́ла па увати́ па ајде, ајде у Дубѓну па се венча́мо. Био ми чо́век мло́го до́бар, али шта́ вре́ди кад је претѣрао с пи́ћом.

Ајдемо да пола́жемо говѣдима, реко, ти говѣдима, ја́ сви́њама, каже нек до́ђу из њйве па нека вршу по́с, ја́ не мо́гу. А ха́о ма́л да пи́је по́сле ў старос и то́ га за́врши. А био ја́чи од ме́ненака, ма ка́ки, мо́го да ме носу у зу́бим. А ја́ сам ју́рила, ју́рила и да́нас да́ни.

Јуче сам пу́стила сви́ње та́м до́л по во́ђу. Гне се изју́рише, ја́ за њйма, ђни се изју́рише, ја́ за њйма и тако те́рај, те́рај. Син ка до́ђе — јѓј, реко, не мо́гу ви́ше, каже, п и ја́ не мо́гу. Кад ја́, каже, не мо́гу, ѓндак шта́ ймаш ти да причаш.

Деведесѣт го́дина и три јймам, па то́ је претѣрано, а јо́ш идѣм, јо́ш накѓ, ра́да сам да идѣм, али попустили и но́ге и ру́ке и све́. Мло́го па́нтим.

Има једна ба́ба ѓвденака комши́ница, оста́вио је син, у́нук и ђн оста́вио, дола́зи сва́ки дру́ги да́н, донѓси јом ле́ба, а син и не пита́ за њу́. И она́ са́д прича једно, ѓбрне дру́го. Су́тра прича ѓпет ѓно йсто. Са́д не сме́ да до́ђе ел ће да до́ђе ђн да ка́же ни́кад ни́си кот ку́ће.

О жетви

Ћвече жњемо до неко дѣбо па пѣсле ноћимо па чим звѣра, а ми се дѣгнемо п ѡпѣт жњемо. Жњемо по мѣсец дѣна, било сѣла жѣта. Па пѣс ѡд косѡм. Плѣти ѡжа, плѣти, плѣти, па једна кѡпи и налѣже, а дрѡги везѡе за њим, ѡнај кѡси напред и та-кѡ. Е сад комбѣји, само вѡци слѣму и жѣто у магазу и такѡ. Имамо ѡве гѡдне жѣта сила, само јѣфтино. Шта мѡш!

Губитак најближих

Пѡђемо одавде па у Крсну и тѣм одвѣдем мѡјега брѣта. А ѡни пѣсле, тѣ лѡди, ѡ да га вѡду с њима, не смѣду да г ѡстаѡу тѡ код нас, него да га вѡду тамѡнака до границе. Мѡ мајка кѡка, запѣва, кѡка, запѣва за сѣном. И ѡни ишли тѣм, колико су били нѣ знам и врну га кѡћи и доведѡ га тѡна код нас. Само бѣба једна бѣла стѣра, а ми свѣ отишли.

Па мѡчи, мѡчи, цѣлога вѣка само се мѡчи. Па мѡј ѡтац кад је, имали колибу, а мѡ мајка тѣм бѣла и ѡна ноћила, а у мѣненака рѣкли да ни спрѣми стрѣна лѣба тѣм да понѣсем њѣму да тѣра кѡла и волови д идѣ на рѣт. Јѡ с ѡјутру дѣгнем и спрѣмим и ѡна ми спрѣмила тѡрбу и ѡнѡ. Ка тѣм вѡда обљѣла Рѡљу свѣ, а ѡн не мѡж да ми ѡзме тѡрбу и да се сѡ мном поздрѡви, него прѡжио вѡкѡ штап преко Рѡље да му мѣтем тѡрбу на штап да пренѣсе тѣм. Каже, ћѣрко, ѡздрављѣе, мѡжда вѣше нѣћемо да се вѣдимо и такѡ му и бѣло. Вѣше га нѣсам вѣдла ни кѡла ни вѡлѡве ни нѣшта, пропаѡо свѣ на рѣту. Тѡ бѣло ѡнај рѣт па пѣсе ѡвѡј дрѡги. Погѣно ѡтац ми, а ѡвѡј рѣт сѣн.

Имала сам сѣстру што бѣла најстѣрија па с удѡ за једнѡга ѡвдѣ и ѡн отишѡѡ тѣм на рѣт и погѣнуо. ѡна се врне. Пѣсе се удѡ у Дубѡну, рѡди двѣ ћѣрке и двѡ сѣна и ѡна пѣсе ишла н аперѡцију у Бѡград и ѡмре н аперѡцији. Тѣ ѡстѣли, нѣки, да кѡжем, бѣо им ѡтац мѡло лѡцнут и ѡни су на њѣга. Долѡзили нѣкелико пѡтѣ тѡна нит пѣтау за мѣн нит нѣшто и јѡ дѣгнем рѡке. Нѣсам вѣше ни ишла код њѣ. Једѡн је у Дубѡну, једѡн је у Ћупрѣју, чѡк тѣм. Ишла сам једѡред и тѣм са пѡпом. Ај д идѣмо. Ишла јѡ, али нѣсам знаѡа дѣ му је стѡн, дѣ борѡви, нѣсам га ни вѣдла.

Некад и сад

Муке вѣлике бѣле. А сад нити копѡу нити нѣшта, пѡлију по једѡред, по двѡред, ѣсто ка гѡд и кат смо копѡли. ѡнука ми се разболѣла па нѣје лѣтѡс ни копѡла, а ѡвѡ жѣна и ѡна ми снѡ и ѡна не мѡже, тѣла, тѣла па не мѡж ни ѡна. О(д) детѣта сам копѡла. Свѣње сам чѡвала па вѣчем ѡца да дѡђе мѡј ѡтац да ми чѡва свѣње д идѣм да копам, а мѡла сам бѣла, а ѡн кѡже: Па мѡла си не мѡж да копаш. А имала сам сѣстре о(д) стрѣца па нас двѣ, чѡвало се свѣњи. А ѡн: ѡд идите, вѡс двѣ кѡпајте за мѣн једнѡга. Кѡпај, кѡпај, жњѣј, мор кѡки.

О комшиници и родбини

Па кѡжем, данѡске ѣмамо градѣну ѡвденака. Тѡ смо кѡпили сад. Бѣо једѡн па рѡдио црн на плѡг, имѡ мајку и ѡца, нѣсу га ни испрахѡвали ни нѣшта, а бѣла

двѣ бра̄та. А та̄ј се бра̄т ожѣни па не прӣзнаје та̄ његова жѣна за дѣвера. Дѣ то̄ мѡже да бѹде. Бѣла ма̄јка и о̄тац, нѣсу ни о̄ни му ништа препѣсали. Ка су ѹмрли о̄ни, о̄н чѡвек о̄ће д ѹзме његово. А брѣ, ка̄ка градӣна о̄вденакана. А да је лѣпо, каж, ја̄ би вам да̄о да ми да̄ на дрӯго мѣсто њѣву, а ја̄ ћу да м да̄м о̄вдѣ. Она не да̄ ни о̄вде ни њѣву. Он посе потѣра судом и добије и продѣ на̄ма. И она и данѣс да̄њи кѹка за то̄ парче. Ми смо платили и ѣмамо градӣну о̄вде што њики нѣм у сѣлу и ја̄годе, и кромпѣра̄ и бостѣна, ма што гѡд о̄ћеш, лѹка посѣемо, па свѣ. А о̄на се лѹти и данѣс да̄њи. И о̄н каж: Шта̄ се ви сикирате, ја̄ сам ва̄ма прѡдо, то̄ е моѣ личнѡ и шта̄. А ма̄јка и о̄тац трѣбали су да му препѣшу и њѣму. А о̄ни, каже, кад ми ѹмремо нек ра̄ду шта̄ о̄ћеду. Она се и данѣс лѹти. Ал о̄н сѹдом, сѹдом и ѹзо свѣ. А ѣмала четѣри ѣркѣ, три ѹдала а једна остѣла код њѣ. Довѣла зѣта у кѹћу и најурила и ѣрку и зѣта. И сад са̄мо њѣ двѡе.

Па ја̄ што ѣмам о̄вдѣ сна̄ву за бра̄том о(д) стрица па нѣ зна се од њѣ двѣ ко̄ја је лѹђа. Њѣн сѣн и о̄н отишо̄ у Беѡград па до̄ђе нѣки пѹт тӯна у кафа̄ну тамѡна. Она чѹе да је о̄н до̄шао п отӣдне па га јурила по кафа̄ни.

Имамо ѣрам тӯнака, копали то̄ ра̄њије. Е, ка смо се одѣлили, о̄ни ѣмау пра̄во и о̄ни на ѣрам. А Мирѡслав није ка̄зо, та̄ ми сѣн, није ка̄зо њѡм ништа, ѣма пра̄во на ѣрам. Кад о̄н отишо, о̄на тѹжила па рѣкла не да̄ ми Мирѡслав на ѣрам д идѣм и тѹжила и наплѣтила. Мирослав кад је отӣшао, каже, не мѡж ништа, каже о̄на̄ј што̄ нѣси ра̄њије. Нѣсам ни зна̄о, каже, шта̄ ја̄ зна̄м. Ко̄ мѡж да м нѣ да на ѣрам кад је за̄једнички.

Е, посе копали преко ѣвлије та̄мона, одвѣли во̄ду та̄м с то̄га ѣрма. И ми копали довѣли до̄вде. Посем о̄ва̄ј сино̄вац бѣо о̄н кроз ѣвлију на̄шу па пѹтом па у његову ѣвлију и о̄н ѹвео. Сад ѣмамо двѣ водѣ. Једна до во̄ћа, до те градӣне, тӯ мѡж да зава̄тимо колико о̄ћемо, а заливамо сва̄ко вѣче ба̄шту одѡвде, а одѡвде слѹшамо се мӣ, говѣда по̄јмо.

О стоци

Иму гѡведи, четѣри кра̄ве, једна се отѣлила, ѣма трӣ стѣоне. Два̄јс и једно свѣнче ѣма, па кат пѹстим по во̄ћу, а загра̄ђено, са̄мо ѣма једна овамѡнака до те што кѹка на на̄с ка посниско накѡ заграда, а један вѣпар се нава̄дио па прѣскѡчи. Ако прѣскѡчи, ја̄ ћу да г ѹбијем. А о̄н није вӣдо да је капӣја бѣла отворѣна кад о̄н увиђе у ба̄шту, да̄о Бо̄г да није начинио штѣту, а мо̄го да начини, мѡж да поначѣ њѣ лубенице, дрӯго није мо̄гло ништа. Кад о̄н ка̄же ма није, ка̄же, него крма̄ча подѣгла, каже, капӣју па отворѣла. Ма не мѡж да подѣгне капӣју када капӣја затворѣна.

А ја̄ јѹтрос пӯштила И седѣм кот капӣје, о̄но ка̄ко ко̄ја до̄ђе, са̄мо до̄ђе до капӣје, вӣди да ј затворѣно и вр̄ће се на̄траг, нѣма да пӣпа.

Ума пѣт крма̄ча, и пѣт назима̄ди бѣли и једна̄ сад во̄ди пѣт пра̄цӣју, ал смо уштро̄јили да ранимо за бо̄јницу, а те вѣпрѡве поранѹје ма̄л да продѣ, шта̄ ће ми да ранимо. Вӣш колики је ко̄ш, па бѣо пун-пунцит И сад свѣ по̄јѣла говѣда, свѣње, нѣ знам да̄ј о̄вци, да̄ј коко̄шки, па мо̄раш да да̄ш свӣма.

О младима и старима

Виш један сад акчија, сѹтра ће д иде са трактором там, син ми на пијацу. Унука ми та, она не рѹди ништа, кака је болка и ми не знамо. Годину дана како ништа не преваћа. Перисала се туна, његова жена. Она је сад акчијница там с њименака. А иде само нек је с њима там. Онако није слаба, него трну ом руке, трну ом ноге.

Па нисам била болесна никад, али само сад како који дан све горе, све мање, не мож да с издржи, године млоге. Ја кажем радила сам, радила, радила, па мен с чини нико у свету, ови старији људи знаду па кажу: — Нико више није радио нек ти, а данаске не могу, рада сам и данас дана али не мош.

Тако имамо сад једну са ће у осми разред у Водањ па деда ом купио писанке, гомила велика, треба ми двајс писанка. Он купио кад она кае п и ја сам купила, не знам кад је ишла у Смедерево. А имамо моа унука туна у селу па и она има дете с њом. Ка(д) да дамо њом. Има свѣкра и четѣри детѣта, човек јо умро, како да кам, прѣвио ове олуце за кућу, испѣње се на једну кућу, сад не знам, у Врчину, ди-ли-је тамона, и падне с куће. И да е лецио се ома, викали они: — Ај да те носимо у болницу, ми ћемо да плѣтимо болницу, ми ћемо све. А била му мајка болесна, а он не мож д остави мајку, оће да дође кући. Посем иша^о мал лекарима овде-онде и посе падне и не може. Отидне у Младѣновац, Младѣновац не мож ништа, они га упѣте за Смедерево и у Смедереву умре. И сад остало ти четѣри детѣта. Једну љдала сад, а три сад остало. Па се мѹчи, па Христови мѹка, шта мож да ом ради. Да није нас тунака, да није тунака, да није ту у селу, ја не знам шта б радила. Вако ми јом помажемо и сеемо, прашачимо и све. Сад била мало прѣ па оде, оће д иде там и она на вечѣру, то ом баба.

Десанка Живановић, 1897. неписмена

ОСИПАОНИЦА (СИПАНИЦА)

О ткању

Па то има. Има разбѹј и кудѣља, прѣдѣ се. На кудѣљу вежеш вѹну и вртѣно и прѣдѣш, а ово опет плетѣње плетѣш, на игле плетѣм. Вагда си неки пѹт видо? А ово ткање на разбѹј, имали смо разбѹј па ткамо сукно за људи. Ткамо поњаѣве, ткамо ћилими, све сукње, сукње се ткале, јастучѣре, ткале се двонитне, разне сукње. Ткале девојке. Прѣ није имало аљина, то рѣтко да видиш у девојке аљину, све сукње. Тако било. Ал обавезно кад биде лѣти све с остѣља па с иде на њиву да се копа, да се риља, да се жње.

О жетви

Жњѣли смо српом. Тако савиеш се па тако жњѣш колико мож д увѣти срп. Вагаш рѹком и мѣнеш н оно тако то жњѣш и мѣнеш на рѹковећ. Посе наново идѣш па исплетѣш ѹжа од жита, па идѣш па све наново, па га мѣнеш у снѹп, па везѹеш, па све то било. Па дабѹме, тако е то било кат смо били ми. Све до рѣта то е било, ѣ, посе рѣта се ома окренуло дрѹго, дрѹго И све дрѹго, И сад модѣран живот.

Како је некад било

Каки, код нас се радило. Па ка дођеш љвече, ти си љморан, па немаш ди да с окупаш, него ел се окупаш недељом ел се не окупаш. Мој свекар, он је имао, трчо да купи земљу само, па он нит имао ка(д) да с опере, каки. Деца ишла и без аљине, и бес кошље, и без гаћа и бе(з) све. Каки, деца су била бедан прѣ. Нѣма, кад баџи комат на земљу, он то љзме и јѣ. Са(д) деца уживају. Ма сад је жљвот.

О старом селу

Како, каже, било то тако, па ћали да... Овај, најће један са неком торбѣм, баџи торбу, запали ваљда торбу, како ли, па баџи торбу и виџи се торба шарѣна. Баџи торбу и изгорѣ, и вѣштица изгорѣ и торба, и он спаџи његову фамиљу, а онѣ што нису били спањени, све та вѣштица и морѣла. То прѣчу јљтрос преко телевизора. А билѣ е, каже, то помѣрје. То како умѣрали ѣдѣ у наш Гај, под Брдо. Ту се звало, сад ја баш не мог да ти опишем, то мој стѣрац, он боље зна. Ту е било село И ту е, каже, мљого умѣрали, па су одатле посе отишли, пребѣгли с ове стрѣне, ди је овѣ... кат се пође за Пожаревац. То виѣмо Старо Сѣло. Е, ту су избѣгли, а неки су избѣгли и тамо негде преко Морѣве, там у неко село. Под Брдо, ѣдѣ ди е, како се виѣе, овѣ... баш ћи овѣ сад наѣвожњак, како се виѣе под Брдо? То се виѣе Вампѣрача. Етѣ то е то било. Ту е било село. И стварно да ту имѣла нека... то што е помѣрје, најшла та кљга, кљга. Кљга та е била. И све то, каже, брѣсала, каже, сѣт се разболи и до јљтро гѣтов је. Они се посе порастљру, све одатле отидну.

Па био је Душко преко Морѣве, јѣш Дана била девојка, и кљпово неки ромпѣр. Како се звѣше то село? И пѣто један ел ѣма неко да је там остѣо, каже, нема нѣко. Онѣ е пребѣго он, ѣак там у то село. Остѣо жљв чљм је његова фамиљна то там пребѣгла па пѣтали ел ѣма неко у то насѣље, каже, нема нѣко, све се то растљрило, отишло. Па бљваљо је, бљваљо.

Мираз

По једно асталче, четљрн столѣце ѣт, и то ѣднелн и нѣшта друго. За мѣмка чѣрапѣ, кошуљу, свеќру, свеќрви. Свеѣм трѣма по трѣес ѣрѣ. Тако то било. И по маљ и пѣре. Дукѣти нѣсам, нѣсам њѣма дукѣти. Јѣ сам дѣнѣла трѣез дљката кат сам се љдала, а њѣма нѣсам дѣла. Њѣма сам дѣла, онѣма двѣма што с старѣе по двѣ дукѣта, а онѣ ми љзо свекар, кљпио њљву. Само њљве! А овѣј, тој мљѣћој, посе нѣсам ју дѣла дљкат, него кљпила сам ју сѣт. Пошто онѣма сам дѣла по један дљкат, њѣј (сам) кљпила сѣт. Тѣк су тај излазили, тѣк онѣдак излазили сѣтови кад ѣна била девојћѣца.

Црне тројке

Само да прљжи прс неки, да те мрљзи, и ѣко нѣси ти нѣшта радио, ти си гѣтов, смѣкнут. Дође трѣјка и каже: — Ајде ти полази. И поведљ једнога и онѣ га подлѣкти један с јѣдне стрѣне, други з друге па да му забѣдѣду нѣж, ал он био јѣк па се ѣт-

ме, па бѣго, па се стрпѡ у једнѹ кѹћу. Бїо старїнски оцак, он да с увати за верїге, ал они стїгнули и тѹ га ѹбуиу. Па тако. Па опет, један ѹбијен тѹнака, йшо с пѡсла, каже: — Јеси тї Мїка Урѡшєвић? Каже: — Јєсам, а таман дѡшо до кѹће, а овѹ га тѹ чека и извѹди леволвѣр и ѹбие га. Е, пѡсе за њєга ѹбију њї, вѹлда, ел тройца бєше ел четворїца за њєга. Тѡ знѹм у Сїпаницу да су убивєни.

Нїје тѹна нѹрод млѡго настрѹдо. Нїје тѹ бїло такѡ, тѡ је бїло тѹмо по Шу-мадї, а тѹ у тѡј дољїни нїје. Е, бїло је сѹмо у Лугѹвчїну. Кад је бїло да се терају д идѹ у војску, а нєки се одупру па нећеу д идѹ, не дѹдѹ децѹма д идѹ. Они ѹбију једнога главног и онда сви кѹжу оће да дѹмо, оће да дѹмо. А побїли би и. Докле нїсу убїли једнога, овї нїсу пристѹјали нїкако да дѹдѹ д идѹ у војску дєца.

Натѹлија Стоїловић, 1912. год.

РЉЉА

У војсци

У Кумѹново сам бїо. Слѹжио сам војску кѹ дирєктор. Јѹ сам бїо у војску двѹј шєсте гѡдине. Отїшо сам тѹм, пешѹк. Кад он кѹже мєне, онѹј кѹплар: — Штѹ рѹдиш? реко, нїшта. Па, каже, кѹко нїшта. Па єто сам сѹт сам дѡшо у кѹјну, знѹш, код овє шєсет и четїри офицїра се тѹ рѹну. Они плѹћу на бѡнови, јел знѹш. А један мєн кѹже, осѹђен, дєвет мєсеца, удѹрно војнїка у мѡшнице, знѹш, и војнїк двѹј(с) четїри сѹта и пѡс ѹмро. И они га осѹду дєвет мєсеца. Кад је бїло, знѹш тѹнака, а он мєн кѹже у пѹрке: — А штѡ, каже, тї пролѹзиш а нєш да ме поздрѹвиш? Штѡ те поздрѹѹам, тї си кѹжњен и нећ да те поздрѹѹам јѹ, знѹш. Кѹже кѹко такѡ. Нєћеш, реко, да уїћеш ни у сѹлу да вечєраш ни да рѹчаш вїше. Каже, штѡ такѡ. Тї нїси заслѹжио, чѡече, тї си кѹжњен. Єт такѡ комадѹнт батаљѡна ми причѹ да га не пѹшѹамо вїше, реко, дѡбро. Кад је бїло, знѹш, тѹнака, свє којекѹко, јѹ сам бїо у офицїрску менажу. А бїо сам господин чѡек, штѹ да те лѹжем, чѡече. Кад млади Ѓѹрђєвдан, оно се йде на урѹнак, ѹко војска, ал йду на урѹнак.

И он кад је бїло отїшли су, остѹла војска добїла по пѹрче јѹгњєћїну, знѹш, тѹнака. Такѡ е тѡ бїло врєме, штѹ да те причѹам. Кад он, бїло тѹнака, и они мєн пїту, каже, єј Стєво, реко, єј, а штѹ тражи? каже, брє, каже, штѹ мѹло брє, па по једнѡ пѹрче мєсо. Реко, єј, тѡ се вї жѹлите тѹмо старїјима, а немѡ мєн да се жѹлите. Мєн је нарєђєно овѹко и јѹ сам такѡ сєко, а вї кѹко оћете. Стѡ грама свѹким, по једнѡ пѹрче. Има тѹ вѹгица онѹ, исєчєш, мєтеш, мѹл вїше тї оцєчєш, врѹтиш, додѹш дрѹгу. Кад је бїло то ѹвече комадѹнт тѹ(ј) батаљѡн сєдї, њєгова жєна сєдї, онѹ млада, чѡече, штѹ, он је узєо ис коплерај. Њєму шєсет и четїри гѡдине, а њѡј двѹјз двє гѡдине. А йму мѹшко дєте тѹнака. Сѹд, дѹ л је њєгѡво, дѹ л је тѹђе, тѡ су њїни ствѹари. И јѹ до онда нїсам вїдо колицѹ. Нєћу да лѹжем, нїсам вїдо. Оно плѹче мѹло поред мѹтер тѹ, а оно свє бетѡн, што се каже, стѹзе. Реко, гѡспођо, реко, мѡлим вас, дѹјте ми тѡ д'єте,⁵⁸ зав'ршио сам пѡсо, штѹ, да га мѹл провєзем. Каже, мѡже да га провєзеш, али њєму се спѹва, каже. Па дѡбро кат се спѹва. И јѹ сам

⁵⁸ Овим знаком белєжимо експираторни акценат на вокалу изѹ '.

тô ма̀ло помôго, што се ка̀же, поре(д) тô дeте, долãзио сам трѝпут на ôсусто, четвѝрти пѝт сам до̀шо за фрãј. Са̀мо плãтиш четвѝрт кãрту, трѝс и двã дѝнара ондак је бѝло, овај ис Кумãново до Кр̀сна Ма̀ло, знаш, четвѝрт кãрта. Јã са̀мо оти́днем кад ôћу да до̀ђем кѝћи и ка̀жем: — Гôспоћо, мôлим вас трeба ми ôбјава, ишо би кѝћи. Он(а) ка̀же сѝтра до̀ђи у толико и толико сãти, ка̀же, јã ћу да напѝшем и дај твој командиру, и он да увѝри, знаш. Ондан и јã крѐћем у двãнãј(с) сãти, ôдма скопљãнски вôз од ôтут. И до̀ђем, и добро. Ослѝужио сам војску. Штã, јã нѝсам слѝужио ништа војску. А ма̀ла ствãр, што се ка̀же. Али у послeдњeм вѝреме, кад је бѝло ту̀нака очи Божѝић, пѝсту мeне на ôсусто. Дeвет мeсеца сам бѝо да слѝжим војску. Јeс. Кад је онај командиру ка̀же: — Штã e, Стeво, па и ôпет дeш кѝћи? реко, па да ѝдем него штã ћу. Штã оћ седѝм ôвдeнака. Е јã се, каe, шãлим, али и ôзбиљно му ка̀жем. Ал не мôж ми ништа, командант батаљона он је старѝи од њѝ, он нарѐђује. А жeна, она штã ка̀же тô је амин тѝ. Јeс. И јã сã(д) до̀ђем кот кѝће очи Божѝић. Затeкнем овѝ мôји да чѝку ора̀си и јã до̀ђем ѝвече. Питу ме јеси прѝмио пãре? реко, нѝсам прѝмио пãре.

А ôна бãнка месeчно се плãћãла, штã да лãжем, чôече, такô је тô бѝло. Јeс и он пѝто, реко нѝсам. Посе нeколко дãна до̀ђе ми бѝквица и до̀ђе ми пãре. А Мѝца, мôј стрѝц, бѝо прeседник. А он ка̀же мeни: — До̀ђи, ка̀же, брe, ка̀же, зовe те, ка̀же, команда. Штã си тô рãдио? А јã ка̀жем, реко, а̀ко ме зовe, се вѝратим нãтраг. Са̀мо, мeне није стрã, јã на свeо мeсто одлãзим. Они онда давãли мeне стô двãјз бãнке да остãнем да бѝдем кôнобар, кãко га вѝчу сãд. Јeс, да рãдим у мeнзу, реко, нeћу. Онда су биле вeлике стô двãјз бãнке, стô бãнке бѝо eктор, дãн ора̀ње зeмљe. Јeс, осамдeсет и пeт до девeдeсет бãнке. А мô мајка: — Немôј да остãјеш, штã ћeш тѝ јeднако опасãч да држѝш. Е сãт сам држãо, реко, нeма ништа. Јeс. Па сам пôсе рãдио, лeво дeсно, лeво дeсно. Мôго сам да до̀бијем и пeнзију, него, прãво да ти ка̀жем, нѝсам тeо. Прãвила се овã балãнта и вѝкао мeне. Мѝ смо брãћа од ѝјца. Он је мeн брãт од ѝјца. Ка, реко, зã штã? А̀јдемо, ка̀же, да понôвимо, ка̀же, рãдни стãж, ка̀же, да до̀бијемо пeнзију. Реко, јã нeћу. И он оти́дне у Кр̀сну да бѝде стражãр нôћу и понôви и до̀бије пeнзију двãнãјз бãнке. Ондак ти је бѝла вeлика пãра двãнãјз бãнке. Реко брe, кôлко с до̀био, ка̀же, двãнãјз бãнке пeнзију. Ка̀же јeс. О јeбe(м) му, па јã тô за двãј чeтри сãта до̀бијем, па не двãнãјз бãнке, па штã. Однесeм батãру, онај грôјзе, у Кр̀сно Ма̀ло и eто ти двãнãјз бãнке. Продãш ко стãницу ôвдeнака. И реко да чѝвам мôј винôград да нe би га брãли и други да продãју, а јã да ѝдем да стражãрим тô нeћу. Он до̀би пeнзију, а јã нѝсам до̀био. И он, њeгoвa жeна је до̀шла на пeт, шeст милиона сãд. А̀ница је бѝла на пe-шeс милиона кад је ѝмрла. И тô да сам до̀био, па да ти ка̀жем отворeно, па нeма ништа.

Немци пале село

Мѝчили смо се, и изгорeло ми је свe и кѝће и кѝћиште кат су бѝли Нeмци, и овô, јeсте, свe ствãри изгорeли. Штã да, сãмо дeца су што су бѝла остãла. Кѝћу сам јã пôсе зѝдао, а прe тôга изгорeли, Нeмци се поврãћали, eто га, он знã. Јeс. И онај, изгорeло свe. Е... море, мѝке. Море, бѝло је тѝ пe-шeснãјс кѝће и изгорeле, које кошeви, које кѝће, око тристѝну.

Па, како ћу да ти кажем штô. Ёто због чега. Ако остало нека прља од њина, знаш, они кажу ти си гу узео моје ствари, и за то те пали. Јес је, па да, шта да лажем, чџече, чакô било.

Имало неки из Микайловац и трчали те узимали ствари, узимали коњи, узимали каре онѐ. Јес. А било у твоу ављуу. Он пали тебе, он не зна да л си ти да л је онај. Тô се не зна. Он ди оставио ту, тô пали место. Јес. И такô је тô. Они су и убивали. Мика Пѐић, он је погинуо. Јес. Убили га.

Натѐру у кућу и запалу кућу и изгорѝ жив. Па такô је то било тунака код нас, шта да те лажем, чџече. Онô штô јес и јес. Један је брица изгорô, и Драган, и...

Стѐван Недѐљковић, 1904.

Дукати за деверово здравље

На средопôсицу он се изврне и умре ми дѐвер, млад. Ја пôсе лѐчили га, лѐчили, а била свадба па се потрошило, па чудо. И мôј свѐкар каже: Вуко, више немам откуда да лѐчим, ако оћеш да даш ти твоји два дуката да лѐчимо. Ако да Бог да с излѐчи, ја ћу теб да размѐним каже јôш два, није сам ти два. И ја поглѐдам, не дај Боже, да умре, нисам дала ти дукати, ће каже мôј свѐкар: — Ето, да је дала, он би се излѐчио. Реко, ѓво, дај. И ја узем и дам. И ја дам ти два дукати и он се лѐчио сиroma и умре. Није мôго да с излѐчи.

Није она дала. Још мѐн каже: — Ју, како си ти мôгла да даш? Ја, каже, не би дала кад би ми тражили. Па како да не дам кад тô је у ту кућу? Нисам мôгла да не дам. Посе, две гôдине и она живела, пôсе умрла и она.

... био зној, сáмо излãзио. По трипут, по четѝри пут за двајес четѝри сата смо га пробукивали. Све што попије воду изиђе на зној. Откивам кићену капију закйвам барјак.

... Такá је судбина њѐгова била, шта ћемо. Мѐне проклиње, каже, не остаљам ти жѐну, не остаљам дѐцу, немô да ме подриву туђе свиње, немô да ме... йди, донѐси ону слику...да ме рију туђе свиње и да ме, каже, овô, него да ме опсѐчѐш, слику и да ми удариш у споменик. И бетоном да ме опсѐчѐш и да увеличаш слику у сôбу, каже.

Спрѐма се, ни се мôго спрѐма, и дйго се, сам се обуко, и са сви се здрави и каже мôјем оцу: — Тãто, јеси купио свећу? Каже: Па баба бôлесна, йма дѐвет гôдине како йма запитив. Йди док није Луле, неки дућанѝија, док није лѐго, каже, да узеш за мѐне. Каже, за теб сам ўзо. Сам с и обуко, и спрѐмйо, и очѐшљао, и са сви се здрави. Мѐто олоку, мѐто чѐшаљ, огледãлце, свѐ, шишир на главу. И ај да с опрôсти са сви нас. И опрôстио се и лѐже, и кад лѐже, он се ôкрете у дѐвар, и ћутѐше мал, и свећа такô толико изгорѐла... тãта је држаô, кô је држаô, и он каже: — Мајко, подигни ме, каже, малô. И они њѐга подигоше, и он се малô йскашља, па каже: — Јãо, нисам знаô, и нисам вѐрово да ништа слађе од мајку рођену нема. И каже: — Лãло, пусти ме, каже, мôра да с умре. И пустише га на кревет и он сáмо зину ка јãгње и умре. А свѐ причао прѐко дан како ће да умре. Пôче му ôтац да кука ка(д) ће да умре, он каже: — Немô да кукаш, пãз шта је дрѐгови и другарѝце,

пўна кўћа, пўна авлїја, с кога ћу дѐм у пўсту пѐмрчину. Од сўтра, каже, кўкајте сваки дан, ал нѐмате вајде.

Ичупа мој ђтац клин из руду волѓвску, што вўчу волѓви, па се свѓ бїје ў главу, свѓ крвав. Ма маѓи, ма жѓна не мѓж да га опѓру. Па кат прѓшла двѓс једна гѓдина, ѓн свира у свирајку, увѓти се з дѓцу па йгра. Изйїе из мѓска.

Вукѓсава (1919) и Радѓмир (1919) Сїмић

У рату

Ја сам гѓдину дана пот краља Пѓтра слўжио војску па сам пѓшке Пешкопѓ, Пѓдградац и Кѓрчу прѓшо, три албанске вароши. Па от Стрўгу свѓ до Владички Хан. Па тў ме зарѓбу Бўгари, па побѓгнем, па дѓђем кўћи, па ме отѓру у рѓпсто, на исплѓзију побѓгнем. Док није паѓ снѓг, ди нисам ноћиво. Највише сам ноћивѓо на Милана Рѓце, мѓјега кўма, таван. И ѓндак отѓру ме шѓс мѓсеци у жандомерйу, па гѓдину й по у добровѓлци, па сам био дѓвет дана у чѓтници, па побѓгнем. Не мѓж, закѓчили ме на пўт ме срѓли и отѓрали, не мѓжеш, мѓраш. Па три й по гѓдине у нѓродну ѓдбрану. Тријз девѓте гѓдине сам косйѓ жйто, па четерѓ шѓсте, свѓ по војске, по коједй. Штѓ сам се назѓбо, штѓ сам се наглаѓово, штѓ сам се настраѓово, напўтово. На мѓн се одѓло намѓкри свѓ до кѓжу.

Отйдем, прѓвог маја сам се обўко четрѓсте гѓдине. И ѓма трѓћи дан, ноћ, бйла је ўзбуна. Напали су, овй, Талијани на нашу зѓмљу. И ѓнда смо йшли за оружје. Не, ѓко смо у цивйлно одѓло, прймиш пўшку сѓмо и мунйцију и излѓзи. Па је тѓ престѓло и ослўжим. Био сам чѓтри дана на чѓтну обуку. И једнога дана, падала киша, а дѓшо магацинѓр један, десетѓр, а ѓндак се звѓло кѓплар, те смо йшли да склѓпамо пушкомизраѓѓи, цѓвови вѓздан којештѓ свѓ. И дѓђе један дежўрни кѓплар, позѓвѓ не, стѓла киша, отйшла војска на занймање, и позѓвѓ не командир. Отйдемо тѓмо, прејавимо се, каже, йте код магацинѓра да ви дѓ ново одѓло, йдете у граничну трўпу. И био сам ѓсам мѓсеци ко граничар. Мѓго сам да донѓсем пѓре. Али нисам мѓго, кат се зарѓтило ѓѓчко, није ѓѓчко него војничка торбйца ми ўзели, Маѓѓр један, био с мѓн у десетйну и знаѓ да сам у граничну трўпу и ўзне ми и дукѓти. Имѓо сам дѓвет напалиѓна, а ѓкстра сам имѓо у рѓмени по четйри, по пѓт хошѓклије. Дѓђу такѓ о рѓмени дукѓти пўна тѓрба. Имѓо сам дукѓти шљивѓваѓи, нѓма слика на дукѓт, глаѓа чѓвѓчија, него кѓску од шљйву, талијѓнски дукѓти. Тѓ смо једно вѓче прѓшли четйри Талијѓнчѓта, и мй препўцамо и заплѓнимо и... Заплѓнимо и, нас дѓвет смо бйли у караўлу, по пѓдѓсет и двѓ дукѓта смо подѓлили, а нй спровѓдемо за Бањалуку. Тѓм је био тѓј концентраѓни лѓгор ди су затѓварани овй бегўнци који дѓђу из дрўгу држѓву. Па одѓтле дѓђем у касарну. И ѓндак, лўштиѓ сам тѓм кештѓње и тў ми изйїе прйш, растўри ми се чйтава рўка, свѓ рана. Био сам у болницу двѓс један дан, и ка сам се врѓтиѓ тўнака, отйдем код комаданѓта пешѓдије, трѓће армйјске области у Скѓпље.

Сустрет с Костом Пећанцем и браћом Недић

Био сам орденанц и једнога дана седимо тако, велика сала је ветеринарско и санитарско оделење и ми штаб пешадија. Дође човек, шајкано одело, шубара на главу и јелек преко блузу, вежене чарапе, ципеле дибоке. Добро јутро, децо. Бок ти помого, чиле. Погледа ја, ау није ово чиле прслук, два реда медаље, двоглави бели ђо, наопако глава и мртвачка глава. Стадо ја мирно и поздравим га. Господине војводи, ја сам... Коста Пећанац био, а ондак је био војвода, краљ, па ђома он. И каже, рџци Недѣлковичу желји састанак Коста Пећанац. Неће се ослови он. Сађ ја да уиђем право на врата не смѣм. А ја у један хѡдник овако, па нема врата него само па код ађутанта. Капетан прве класе био, и био један водник и један пѣсар, војник, реко, ђј, дошо Коста Пећанац, ко кат си запалио ватру у канцеларију, зѡрт. Почѣше да сређују астаљи ово онѡ. Реко иђем ја да јавим комаданту, а он каже, ди ми је шарпа, онај каиш, шарѣни И имало сабљице носили. Ја му узнем от касу да(м) му те се ѡпаше. Каже, отвори врата. Отворим ја врата двокрилна, а онај одотут мирним коракѡм, овај одовуд. Поздравѣше један другѡга и пољубѣше се уста. А били су обѡе и неки Богдан Николић из Горње Бањице иза Гѡстивара, били су вође арнаутске буне. И ѡни се познају. Уиђоше ѡни унутра. Звѡни комадант, упадо ја унутра, капу ѡма с лѡву рuku и метеш међ прс. Изволте, господине ђенерале. Каже: две кафе. Сађ има дѣм за две кафе колко гор до продавницу, а кривина. И јебѣ(м) му мајку, ѡна турска калдрма у Скопље, а нѡве шунегле, овѣ ципѣле, шунегле, ја се оклизнем па паднем па свѣ полупам и чаше, и таслице, и шѡље, и свѣ и кафу. И узме ми четѣри банке, а четѣри банке ткани опанци. И кѣлнер ... и ја се забавим. Пѣта он шта си радѣо до сађ. Ма није, реко био кѣлнер да ми скува. Штѡ лажеш кат си разбио па ти узѡе четѣри банке. Онај ми даје стѡ дѣнара, овај стѡ дѣнара, ма не смѣм ја да узнем. Узѣмај! Узнем ја. Таман он ѡде, дође једна мала лѣмузина. Пуна, дѣте му јебѣм, не мѡж да забодѣш иглу у њѣ. Оно дебѣли, велики, крупни људи, браћа Нѣдићи, свѣ четворѣца. Бѡжа био низак чѡек, ал овѡлки шѣрок, Михалѡ, Милутин и Мѣлан, свѣ ал четворѣе армѣјски ђенерали. Жуту се ка смукови, дѣте му ебѣм свѣ на свѣту. Уиђоше унутра, изиђе комадант: — Ел умѣш да колѣш прасе? — Море, умѣм краву, реко, аман и прасе. Трчи кући, јер имѡо кућу на крај Скопље, ди је заѡлошки врт. Дај да закѡлем прасе. Там он имѡо и воруну, имѡо и три коња, краву, тѣле, две козе. Пољска вуруна напоље, свѣ тѡ ја уредим, испечѣм, и баба зѡвне, јави телефоном. Дођоше. Јебѣ(м) му мајку ако су изѣли по овѡлко мѣсо. Зарањени, онѡлки људи, мајку му јебѣм, шѣри од овај телевѣзор. Изѣдоше по једнѡ парче. Кад навѡлимо после ја и онај сѣиз, па кај кучѣи брѣши идѣ.

Боље рат него пакт

И дођемо овам, и лѣпо демонстрација. Доле пакт, ѡћемо рат. Пѡбашка Шѣфтари, пѡбашка Турци, ђаци, Срби, мушко, жѣнско, свѣ пѡбашка колѡне и коље у рuke и само кад удару по аузлук свѣ се срѡза доле и само доле пакт, ѡћемо рат, каже. Трѣћи дан, краљ Пѣтар ступио на владу, нѡсу једнѡга пѡтпоручника ка и за-

ставу. Он се рита. Бйди миран, каже. Ђаци га нѡсу и вичу живео краљ Пѣтар! Жй-вео краљ Пѣтар! Мўзика, ври, пўца, што гѡт је кўј умѡ да свйра тѡ се свйра свѡ пўтем и шйфтарски, и српски, и тўрски, и свѡ. Трећи дан: збѡр! Мирно! На пѡрове разбрѡј с : први, дрўги, први, дрўги. У двојне рѡдове на дѡсно, прѡдња врста два кѡрака напрѡд. И лѡпо се ми постројимо, два кѡрака напрѡд, на лѡво круг, етѡ ти га пѡп, пѡче да читѡ, тек понѡки пѡчне, да извинеш, да прди от стра. И ѡн сѡм нек кѡже зѡмља јѡси у зѡмљу да идеш. Лѡпо не ѡпева, и кад бѡше, у тѡ време после пѡдне, примимо више Стрўгу, једнѡ Фрнгово сѡло, примимо бѡрбу. Једѡн Живѡрад Мйке, Тѡме Мйшића, ѡним бѡлим брѡт, ѡн је бйо први на теѡрију, а јѡ сам први на ѡзецир. Јѡ сам гѡзио на чѡло баталиѡна и ѡн. Бйли смо на једѡн бўнкер на прѡпреку, бѡрна кѡла од брдо до брдо, и ѡн три дѡна купѡемо млеко, сйра, јѡја от Шйфтари те пржимо и јѡмо. — Ђде, Живѡраде, да јѡш. Он се сѡмо оглѡда на оглѡдало, обријѡ се свѡко јўтро. И у јўтру, кат смо сутрадан примили бѡрбу, ѡн йзиђе и згрѡби пушкомитраљѡз и пѡче да бйје. И ѡно почѡше и(з) ствм'ак гўра и крв и, д извйнеш, гѡвна свѡ, и ѡн сѡмо опуштиѡ ѡнѡј пушкомитраљѡз. Нй се убиѡ, убиѡ га Талијѡн. Он пўцо на Талијѡни, а Талијѡни га убише. Нйсу нйкаки бѡрци, ѡни сѡмо убѡцу ѡвѡ ѡфазивне бѡмбе, те напрѡву дйм, па бѡгу пѡсле. Инаѡче, јѡ и не признајем за бѡрци. Ал Бўгари, нѡјвећѡ кйша ѡн упѡда у рѡв да те бѡдѡ с пушку. Тѡ су нѡјвећѡ поганиѡ на зѡмљу од Бўгари. Тѡ нѡма гѡри лўди.

О боравку на југу Македоније

Нйсу нйшта водйли. Нйкако. Јѡш су ѡни бйли застрашени от шѡснајсте гѡдине. Йма тўнака једнѡ сѡло Пѡдмѡље, кодв Охрида, сѡмо стојў зидйне што је нѡша вѡјска попѡлила кат су се йсто бўнили као сѡд и нѡша вѡјска попѡли свѡ сѡло. И тўнака йма дрво о кое е обѡшен Ђѡма Брђанин. Краљѡвић Мѡрко г обѡсио. Ѳтока не мѡш да с упѡнеш на њў да пѡдне нѡ зем. Йма фѡњер, у тај фѡњер кѡндйло. А у срѡд Охрид кот Краљ кафѡну, тў је и купѡтило, тўнака йма дрво, астѡл и четйри столице о(д) дрво, шўпљѡ. Нѡке бўћке рађѡ. Сѡт се осўшило, а ѡндак је бйло сйрово кат сам јѡ бйо. И йма тўнака коде тѡ дрво ди је Ђѡмо обѡшен једѡн бйо као чйс послѡстичар, Бѡза, лимунѡда, колѡчи, и комѡндйр дозвѡлио да прѡдѡје вѡјски. А ѡвйма, каже, ѡма разбйте и претўрите и, кѡј донѡсу дрўги. И ѡн прѡвио жйву цйглу, ћѡрпеч, ѡвѡј прѡвио. И найђе на нѡки прѡдмет, десет мѡтара шйрѡко десет дугѡчко. Свѡ два мѡтра плѡча мѡрмен бѡла. Сѡмо се познѡје као кѡнац ди су састѡљене. Три рѡда разбйо и набйваѡ шйну од мѡли колѡсек, ѡна се замрљйла, јѡ сам дѡваѡ стражу тўнака, и не мѡж да с извўче. Штѡ је тў било, кѡко је било нѡ знам.

И ѡто. И бйо сам као граничар у мѡнастир свѡти Наўма. Тў смо дѡбро пролѡзили. Имѡли смо, нѡс дѡвет бйли у караўлу, данѡс ѡвца печѡна за два дѡна, а јучѡр зѡклана за два дѡна за кўвање. Мѡнастирске ѡвце ни ѡн ни нѡ зна кѡлко йма. Узймај, кѡљи, јѡби га у дупе. Мѡнастир имѡво вѡће, шљивѡр једѡн, мѡжда је десетйну гѡдине бйо, родйла пўста шљйва, дѡте му јѡбѡм, па се ў зем забѡла. Кўвамо и пѡк-мез и јѡмо. Штѡ нйсмо радйли. За дѡвѡ бѡнке прѡпеченица дрѡновѡча ракијѡ, да ти изгорў ѡчи аман и ўста и јѡзик, о дрѡн печѡна ракијѡ. И тў свўд сам дѡбро прѡшо, сѡмо што кўћи нйсам бйо. Ка гѡд кад ѡтйднеш от слѡву на свѡдбу, бѡга ми. И кат

сам био у Скопље ко тога комаданта он ме тѣра с његовога сина д њдем за Америку. Био поручник пилот. Иди с мѡјега Љубишу, каже, бре за Америку, с њѣга, сѡмо га чѡвај, јѣдно дрѹго. Идѣм јѡ код мѡу дѣцу кѹћи. Јебѣм јѡ твѹ Америку у дѹпе. И тако дођем, нисам ишо. Али ѣве како се то данѡс, али ѣте жѹдово би мѡу дѣцу и да сам отишо.

Љубав увек бива награђена

Једѡн, имѡм зѣта једнога врачѡра, тѡмо међу Љига и Белѡновице, идѹћи Чѡчку, и једѡн је дошо ко тога мѡјега зѣта па прича како једѡн мѡј исписник отишо је у кадар, жѣна му остѡла у дрѹго стање и роди ћерку. Он није ни вѡдо, отишо у Нѣмачку, из Нѣмачку у Америку. Тѡмо у Америку ожѣни се с једнѹ бѡбу. Тѡ бѡба имѡла фѡбрику. Умре бѡба, он то прода и онѡко ицѣпано, стѡро одѣло, тѡшна, мѡло пѡре, онѡ оставио, ѹзо сѡмо књѡжицу. Ка дошо овѡм, пѡтѡу црвени крс дѡ су му кѹће, синови, знѡ да оставио двѡ сина. И они му, извѣсту га. Кад он кот старѡјега сина, преноћио тунака, у јутру му син каже: — Ёј, тѡто мѡ жѣна те не мѡже поднѡси ти кашљеш, плѹјеш, каже, иди дѡ знѡш, глѣдај твѡа срѣства. — Добро, каже. Отидне код млѡђега сина, исто се проведѣ. А дѡ му је ћеркина кѹћа? А, каже, ѡна се удаѡла за једнога голѡндера, кондутѣр у транвѡѡл, нѣму лѣба да јѣду. Па да јѡ отиднем да је обѡђем. Они му покажу дѡ је, он увѡти пѹт и отидне. Звѡнио на вѡрата, изиђе тѡ његова ћерка. Он је не зна, ѡна њѣга не зна. — Шта је чѡко? — Ёј, дѣте, имѡм штѡ да јѣм, ал ме стѡд на пѹт, ако би ме примѡла у кѹћу да сѣднем да јѣм, каже, и да се огрѣем, мѡл, било вѡлда зѡма. — Бѡже, чѡко, ћу ти дѡм и нѣку ракију, каже. Уиђе он унутра. — Кѡга имѡш ти? — Па имѡм двѡ бѡрата, каже, мѡјка ми ѹмрла кад ми бѡла трећа година, ѡтац је отишо у рѡпсто, јѡ га и не знам. Јѡ сам се пѡсле родила кад је отишо ѡтац, али праћо ни и слике. И до три, имѡ три гѡдине како нѣмамо вѣзу више с њѣга. — Па штѡ ми не донѣсеш јѣдну слику, мѡжда га јѡ познаем, мѡжда сам јѡ био нѣки пѹт с њѣга. Кад ѡна дѡнела слику и поглѣдала у слику, ма, чѡко, ти си мѡј ѡтац. Каже, јѡ сам. Ѣна га тѹ грѡлила, ѡубѡила. Наилѡзи ју чѡвек на вѡрата, ѡна: — Ёј, дошо ми тѡта, штѡ ћемо за рѹчак кад нигде дѡнар нѣмамо. А дѣда слушаѡ на вѡрата сѡбња штѡ ѡни говѡру тѡм. И он побѣгне под астѡл. Уиђе он, поздраву се тѹ, кѡже: — Ёј, тѡто, јѡ мѡрам дѣм код једнога мѡјега дрѹга да му пренѣсем штѡ је нарѣђено тѡм да се рѡди. — Знѡм јѡ штѡ је нарѣђено. Има то ко тѡту кѡлку ѡћеш, каже. Рѹжѣве, пѡре, каже, нек ѡде ћерка да пѡзѡри. Ѣна отидне, испѡзѡри, рѹчѡли, вечѣрѡли, у јутру ѡјд ѡду мѡл у вѡрош. — А брѣ, дѣцо, како ви се свѡђѡ ова кѹћа? — Ёј, цѡрна нѡша кѹћа, ми нѣмамо пѡре за лѣба, каже, ће кѹпимо кѹћу. — А ова? — Па виш на како је бѹку. Кад најшли на трећу кѹћу, пѡише кѹћа на продају у Беѡград. Двѡ спѡрата, пѡткрѡвље, имѡ плац прилѡчно. Зѡвни тога гѡзду. Зѡвне он гѡзду: кѡлко тражиш за кѹћу? Кѡзѡ онѡј колико. — Ел мѡж за чѣтри данѡ да ми ослободиш? — Мѡгу, каже, за двѡ, имѡм јѡ дрѹгу кѹћу. — Ајде, е ћеш да ти дѡм пѡре, е ћеш да ти пренѣсем књѡжицу? — Ма дѡј ми књѡжицу, штѡ ћѣду ми пѡре, каже, јѡ имѡм кѹћу. Кад синови пѡсле: Тѡто, ѡјде код нѡс, каже, нисам ви ја тѡта. Не мѡж да ме поднѡсите ви, кашљем, плѹјем. Ёби га, није кѡм рѣшено, нег кѡм је

суђено да добије. И онај голи добије кућу и, и све, и ужива после. А синови нека зврју после.

Радмир Симић, 1919.

САРАЌЦИ

О лоповлуку

Па ти што краду они тражу вампири, ја нисам видила вампири, ти што краду они причу за вампири. А мене крали, крали, крали, ја добро сам и жива, шта ми крали, и крали ми...

Да ти кажем. Дете ово трѣба, чекам га, отишо у брдо, старји, он да заклоље јагње. Кат пред зору га однели, одно га тај. Крмачу спрасну истерали из обора, па три јагњета заклали иза коша, мето у цаќ и одно. Ја не знам да л су ту некога више крали нег мен, ту са ту децу. Па валда што нема чоек, деца, заспиду.

Та плац сам купиља, ту има та путих, туна. Ту крали млого, нас млого крали, па крађено, имали ти лопови, (је л) ти кажем, и то баш фамиља моје снае што за овога сина. Праила сам свадбу, тим средњим, па сам покљала овце, па једну овцу ми дао та пријатељ, овим деда там, дао једну овцу, та једна остала, и јагње, а ова се окопиљила. Кад ми, Рада му се звала млада, а она рекла, Мићо, била нешто болесна па заспавала дању, он уморан дошо, био на њиву па спавао, па каже, блеју овце, она ўзо из обора јагње и одно оно велико, а она по авлији ишла сас јагњетом, и она што нигова маџи. — Блеју, каже, овце. И кад и ми смо изишли, оно однешено јагње. Не знам каки то свѣтак био, Мићо, заборайла сам. Па да л светји Никола, не знам, заборайла сам, лѣтњи светји Никола, лѣтњи.

Била крађа, краду ни, краду стално, И по њива краду. Ја нисам моју децу...нису моја деца ника(д) тако, нит би ја. Каже ми један комшија, тај, тај ми и отѣро крмачу, а там има градину, каже, ја сам теб прѣжио и прѣжио, ка дођеш, башту смо имали там, знаш, поред Језаве, а ти, каже, ниси никад пружила руку за њичије. Он има колибу там. Ја прѣжао сам те, али ти ниси баш о(д) добре фамиље. А ја ће да кажем ти си добар што водиш из обора стоку, крадеш. Ал каже, ти никад ниси пружила руку за нечије, никад, а има кује краду жене, ја то нисам. Па краду, отишла па чупа лука, бере паприку. Ја, да л беше Мића ми био у војску, тако, а та средњи остао, а мен беру паприку. А отишле моје синовџице неке да заливу там. Каже, са љу ја д идѣм, мамо, да видим. Па отидне тамо, па се сакрије иза неке, има метле, онѣ што се чисти авлија. Он се сакрио иза те метле, а оне, сѣстре о стрѣчева, тамо заливале, заливале. А мој брат имао бачвану па ми рано дае расат, те расадим. А тек та, каже, Мара се звала, жива и сад валда, ў, ова Крстина доек има рану паприку, па се сврнула па браља, а тек овај па видо и дође и каже: — Са сам уватио, мамо, лопова. Па шта врѣди кад они научили да краду. А ја не би дирнула њичије, нит сам ја тако тела. Била сам ете тамо, мој синовац имао, ташта му дала цаќ под брдо њиву. Ију, реко, брѣ, ти Момо, ти ће да тераш кола да бѣremo кукуруз, да ўздем ја од у логовачко један, неки дулек, реко, па да ти прѣтим да ми ицѣпаш свињама. Да да свињама да јѣду. Немо, каже, снаја. Каже, немој, снаја, ја

ћу, каже, из мљје њиве да обѣрем дљлек, па ћу да дам твојима свињама. Ја ћу д од-
нѣсем и да дам, ал немљж.

Кр(и)сти́на Ма́тић, 1911.

СУВОДО

О раду у винограду

Јаљ те́шко око винограда. Са ље да повљдимо на јесен виноград. Не мљж ви-
ше да ра́дим.

У виноград највише трѣба, јабуку сам да прскаш и да бѣреш, а виноград йма
да орѣжемо прво онѣ чокљље, онљ лљзу, па пљс онљ конди́ри везљјемо ма то да́нгљ-
ба, виноград ве́лики и љнда кад стигну онљ ласта́ри трѣба да с то увукље у ону жи-
цу у шпалљр да се превезље, са́д залама́ње, са́д де́да све́ сам заломљо виноград. У
виноград највише пљсо йма, а са́д је толико родио, пљн грљљље. Не сме́та му киша,
мал га закачио град и во́ље и то, раније био град.

О одевању

А прѣ же́не носљле ко́нђу па љндак мљту ша́мљу, мљту га́лош ова́ко под гу́шу
и љнда ма́раму повљжу ве́лику сас ре́се. Ту мљту такљ у кру́г је́дан, напра́љена ко́н-
ђа од липу, ољљшту ко́ру п љндак мљту ту, угљду ко́нђу, ту мљту ша́мљу на ту ко́нђу
п љнда ма́раму, бодљмо йгле у ту ша́мљу, љвде мљту га́лош от со́мота го́ре зављчу.
Ба́ш такљ носљле се.

О некадашњем моралу

Била сам девојка па заволљла сам мо́мка ту у село па пљс смо се љзели па сам
би́ла стра́шно љубоморна. Он зна. И девојке су биле прѣ нас, прѣ наше колљно нег
смо мљ, ка смо мљ бљли, нљсу девојке биле ква́рне. Мљсим на́ше го́диште него ра-
није, па ка твоа сѣстра би́ла девојка. Па за коју си чуљ у твоље го́диште девојку да је
би́ла мангљп. Ја не знам. Нљсу мо́мци говорљли девојкама безобра́зно. Ка́ка ти би-
ла Ко́са? Која́ Ко́са? Па шта́ Ко́са кад је оста́ла удовљца, оста́ле удовљце же́не,
мла́де удовљце оста́ле йначе кат смо биле девојке кат си кад ре́ко девојке брезљ-
бра́зну ре́ч. Ма немљ да причаш. Ни́кад нљси ка́зо брезљбра́зну ре́ч, ни́ко, није́дан
ми мо́мак није́ ка́зо, је́дан све́га ре́ко, лљпио је́дну ре́ч, ја сам га измарши́рала и пљ-
сле љн заговарао с мене љпет такљ, али није́ смељ д употрѣби ре́чи безобра́зне. А
раније су биле, кад би́ла моа сѣстра девојка и прѣ њљ не́ке што су биле то ја па́н-
тим као девојчица.

То ми ба́ба прича́ла и ма́ти — окопи́љила се та, а ја глљдам шта́ је то са́д око-
пи́љила се, нљсам ни знала. Иначе на́ша генера́ција то није́.

Стоја́ли смо да́њу, а но́ћу ка́ки, кат се смр́кне ни́где девојка, ни́где мо́мак.
Йнда лљжимо прѣло, седе́љка звана па ту прѣде́мо, лљжимо ве́лику ва́тру, ту се
ску́пи цељ овај крај, комши́лук. Ту йду мо́мци по седе́љке, мљ девојке прѣде́мо,
пе́вамо и такљ се то йграмо ма́ло на седе́љке.

О стоци

Ќвце у појату, ѓбор заграђен, одгѓр пѓкријемо да не кѓсну ѓмау напрађене јасле дѓгачке, рѓтке, тѓ мѓтемо шашу, ѓне тѓ прѓтѓњу глау кроз онѓ, јѓду сѓно, јѓду шашу из тѓ јасле. Ако даш на зем, ѓне тѓ изгѓзу, растуру. Такѓ висѓке јасле па такѓ једно ѓ друго далѓко онѓ лѓтве, ѓн сѓ тѓ извукѓјемо рѓну, јѓду, напѓимо и, на-зѓбимо и, накрѓнимо кукѓруз ел тѓрице па им посѓлимо мѓло и ѓндак дамо тѓ јѓду да бѓду дебѓле да дѓји јѓгањци лѓпо. Кад јѓгањци одлѓчимѓ, мѓ ѓѓ ѓбашке, мѓло поквѓсимо онѓ јѓрму и тѓ дамо, јѓгањци јѓду тѓ јѓрму и такѓ заборѓву ѓвце да дѓ-ју. Блѓјѓ док не наѓчу. ѓни сѓсау мѓсец дана, мѓсец ѓ по. ѓма шумадинске свѓње.

О мешѓњу хлеба

Прѓ мѓ смо мѓсѓли лѓба, потѓпимо квѓсац, п ѓнда подмѓсимо и устајемо у јѓдан сѓт нѓћу те замѓсимо, мѓлаку вѓду и тај квѓсац, посѓлимо и замѓсимо лѓба, покѓрѓмо с чѓсте кѓрпе, озгѓр мѓтемо кожу да прѓ стѓгне тѓсто, да бѓде топљѓје да прѓ стѓгне тѓсто да не оладнѓ, тѓ у кѓћу се замѓси, ниј у сѓбу па бѓде топљѓје. И ѓнда ѓјтру се дѓжемо рѓно, мѓћемо пѓд руку у тепсѓје, плѓкови и ѓнда кад надѓђе, пѓни се онѓ тепсѓја, мѓ пѓс печѓмо лѓба. ѓмамо пѓљску фуруну, налѓжимо мѓте-мо слѓму, шашу и гѓрнемо тѓ по чѓтир пѓт лѓба у тѓ фуруну. Дѓван лѓба, врѓћ па прѓтѓснеш онѓ кѓру, а ѓн се слѓпи дѓле. Сѓд нѓ би умѓла да јѓм тај лѓба. Што је лѓп, што нарасо лѓпо лѓб, бѓде овѓко мѓкан, кат прѓтѓснеш такѓ се слѓпу онѓ кѓ-ре. Кѓра жуѓа, не прѓгорѓ мѓлѓго лѓба ел знамо колко лѓжимо да не изгорѓ, нѓки пут изгорѓ, кад мѓл више лѓжимо, поцѓрнѓ кѓра мѓл.

Лѓжимо шашу и слѓму, а ѓмамо царѓч што проѓѓрамо онѓ вѓтру, у крај тѓм растуримо, дрво једно царѓч, а ѓмамо дрво једно такѓ закѓвана дѓска, чѓстимо пѓ-по, тѓ је грѓбло, такѓ закѓвана дѓска тѓ сѓд пробѓшено мѓтуто дрво, а тѓ сѓ(д) дѓска, вѓчѓм онѓј пѓпо овѓмо у кѓрпу, почѓстимо фуруну, пѓсле лѓжимо за лѓба да печѓ-мо. Узмемо кѓрпу па увѓтимо за тепсѓју, за плѓк, у плѓк смо пѓкли. Нѓма лѓпѓту.

Сѓно

Прѓво превѓрнемо сѓно па пѓсле вѓле па кѓпимо, кѓпимо на гѓмѓле, па пѓсле гѓмѓле мѓћемо у плѓс, дѓнемо навѓљци. Па ѓнда тѓ слѓгне нѓколко дана па дѓнѓ-семо пѓс кѓћи вѓчѓмо, дѓнемо у плѓс, сѓно вѓлико, висѓко. ѓн дѓне јѓ баѓам, ба-ѓам сас вѓлу ѓт кѓла. ѓ, мѓлѓго смо раѓили.

О мртвима

Тѓ бѓло, ѓмре ми снѓ, за тѓга бѓрата ѓ стрѓца, прѓ шѓс месѓци, сѓд сѓдам месѓци ѓма. И мѓ ѓѓ сарѓнимо и тѓ кад је грунѓло у наша вѓрата, а мѓ рѓпимо, ијѓ шта тѓ, реко, лѓпи у вѓрата?! Ма сѓм да излетѓ стаклићи. Кѓ дрѓго вѓче ѓно ѓпет, а јѓ пита мѓјѓга тѓга бѓрата, реко, ел лѓпѓло нѓшто тѓб на вѓрата, каж, није, јѓ, реко, мѓн, сарѓнимо Бѓжанку па ѓма ѓно вѓче кад је грунѓло, а тѓ дѓшла д упѓлаши зѓта. Море дѓ јѓ. Кат прѓтѓсне зѓмѓља, нѓма ништа ѓ тѓга.

Жѣне кат прво јутро изиђу мртвацу на гробље, њне узну тежину па ђкол ону раку мѣту тежину и шибицу и ту тежину спаљу и кажу: ѓвде ти мѣсто није, д ѣдеш преко вођу да пијеш вођу преко Дунав, преко тамо и да јеш и да пијеш, ѓвде ти мѣсто није. То испраћу мртваца да се не вампири. Глупос. Сађ не паљу тежину, то ј било прѣ кад моа свекрва умрла и маџи, прѣ тријз година. Сађ то не паљу ништа. Дођу попѓви па опѣву мртваца.

Подвечерка

Ўјутру у девет саџи се доручкуе па се у јѣдан руча, пола два, па љвече вечѣра, у ѓсам саџи, девет. А било и подвечѣрка нѣгде око три саџа. То лѣтима се јѣде ка(д) дугачак дан, па и сађ је дугачак дан. Ка смо жњѣли, ми ѓј да подвечѣркујемо, нѣгде у три саџа подвечѣрка. Сѣднемо с радници, маљо сир, маљо ракију пијемо, маљ закљчимо онѓ, поѕ љвече вечѣрамо, маљ боље да радимо. У десет саџи дођемо из њиву љвече, док вечѣрау, там-вамо у једанѓс саџи радници излазу из ѓвлију, ис куђу и ми лежемо нођу. Њиве далѣко, докле жњѣмо па поѕ покупимо онџ трећѓци да снопови устрећѓчимо.

Лепѓсава Кѓстић, 1910.

ШАЉИНАЦ

О свадби

Било прошѣвина, свадба с коњи, пешкири на коњи, венци на коњи, свѣ то било лѣпо. Нису бѣла коља него коњи, ѣ(т) такѓ б'ило. Спрем'али ко(д) девојкине куђе и овѓмо код момка, ѣ(т) так'о. Па није бащ такаџи колачи, али правили смо и ми. Па правили смо каки колачи, гибѓнице, штрѓдле, клаљи смо свиње, ѓвце, такѓ било. Па сас брашно, па јаја па се мѣћа којѣшта у њу: шѣћер, орѓси, цѣмет, кад ѣма маќ, кад нѣма маќ и брез маќа мѓже.

О хлебу и проји

Мѣсимо, пѣкли смо у шпѓрет, пѣкли смо под вршњик. Под вршњик такѓ лојжимо ваћру, закљчимо тај вршњик да се грѣје па поѕе почѣстимо то табло, огњѣште напраѣимо па поѕе мѣтемо тај лѣба па закљпимо то огњѣште па нагрнемо жар на тај вршњик и ѓндак испечѣ се лѣба. Нама је бѣо лѣп, саз брашно бѣло. Праѣвили смо и проју у вруђу вођу. Мѓже куј како ѓће саде. Како да ти дам рѣцепс, ја нисам пиѕмена да ти напишем. Па ѣ(т) такѓ прѓври вођа, просѣјемо брашно па поѕле мѣшамо, мѣшамо па је умѣсимо па мѣтемо на лопѓр, па је мѣтемо ако ѣма шпѓрет, ако нѣма шпѓрет па ѓпет по(д) тај вршњик па такѓ. А то је вурѓна.

О Божиђу

Па слаѣвио се ѣ(т) такѓ лѣпо као и саде. Бађњи дан па се унѣсе слама па љвече закѓљемо кокѓшку па главу мѣтемо у цаќ па пиљамо, пиљамо око куђе да ѣмамо

пилићи. Па сѹтрадан кад устãнемо, ми ãјде на рãжањ печемо прãсе, лõжимо вã-
тру. Па прãви се за рúчак чëсница. Па мëtеш пãру, па пõсе мëtеш од вõћку, жïто,
сëме једно, дрýго, од вõћку кïдамо они пýпољци па набодемо. Тõ на Бãдњи дãn се
прãви волõви...

Тимарење стоке

Чïстила сам шпõрет па ми гãраве рúке. Па ë(т) такõ рãдим ако ймам пйле,
мõрам да нарãним, ако ймам бйре, мõрам да нарãним, па прãсе мõраш да нарã-
ниш, мõраш да сйпаш вõду, видиш кãко врућина данãс, пët пýт шëс мõра да мë-
њам вõду. Чим се угреје вõда, õни нëће да пйју, õдма мõраш лãдну.

Па мõрам, полако. Болй ме тý нëшто. Йшла сам код лекãра удãрала нëкције,
õпет ме болй ... и стãрос и тý сам се убйла једãнпут одãмно па вãлда и тõ болй. Та-
кõ нëка клýпа, сам стãла на нý õна се подйгла па м удãрила.

Па нëма млõго (стоке), ймам двë крãве, прõдали смо, прãвили смо йспраћãй.
Ўнук ми отйшо у вõјску па смо прãвили йспраћãй. Трйјес мëтра бйо шãтор па стõ,
тý одãвде па до онë шýме. Тõ бйло пýно, па мýзика свйрãла, а ми смо спрëmãли, па
фамйлија дõшла и које рођено, па дõшли мõмци, па напýнило се.

Ймам сãда мãло свйње, ймам чëтри пët крмãче, ймам двë крãве, једну кобй-
лу и ждрëбе, па ймам и прãци, опрãсйле ми се двë крмãче, сãд ймам јõш једна да
се прãси. Па свë тõ мõраш да нарãниш.

Па прãвила сам (сир) кат сам имãла, имãла сам трйјес брãва õвце, сãд нëмам
ниједну. Прõдали õвце и сãд нйсу купйли и тãко смо остãли да нëмамо õвце. Йма
у сëло õвце. Свë мõраш да тëраш да пãсý, чýвãла сам.

О школи

Нйсам йшла. Кат сам јã бйла дëте, õнда тý нйје бйла шкõла, нйј имãло шкõ-
ла, тëк пõчело. Пõсе бйо нëки Рýс учйтель, õн тëо да ме ўзне у шкõлу. Бйла сам дë-
те, мõј õтац нйје ме дãо, трëба да му чýвам свйње и ëте такõ и остãла сам глýпа.

Продãвãла сам свãшта и бõстан и свãшта, сйра, јãја. Винõграт сам имãла,
имãла сам за мëне, нйсмо продãвали гр'ојзе

О смрти

Дëда ўмро одãмно. Седй се ўвече, мëту га у сãндук ўјутру, се нõси сарãни се
и ëто такõ. Па пõсе се дãјë дãћа. Свãшта се прãви.

О такњу

Прëла сам, ткãла сам. Имãла сам рãзбõј, нë знам ни дй је сãд. Ови нë да рãду,
а сãд нë знам ни дй је. Клëчала сам ћйлимй сас прëсти на рãзбõј па мëtеш на рãзбõј
па ткãш. Клëчала сам, дëсет ћйлимй сам изаткãла. Е, унýка, õна не сикирã се сãде
да клëча ћйлимй. Тãј сãде млãдеж нëће тõ да ткã, йма ћëбе, јõрган и не трëбају ћй-
лим. Ми смо прë ткãли, и рãдйли и вëзли ... ид донëси õни мõји двã јãстука нека

вѣди кад баш тражи да вѣди... у дољну фијоку, Анђелка. Кат сам се удала, донела сам три кицѣље от сомота вѣжѣне. Ја сам вѣзла, једну сам ицѣпала, д'ала сам овом мој унѣки једну, кака је била као цвѣће, свѣ то вѣжѣно. До јучѣр сам је чѣвала, узела мој унѣка там у Смѣдрѣво. Она ми узела ту сѣкњу, па бар да ѣмам, ја би ти ѣзнала да вѣдиш. Па сѣкње, ткѣли смо, па тако убѣремо, убѣремо, угѣдимо сас рѣке, пољиемо вѣду и бѣремо. Клѣчала и пешкири, и ћилими и вѣзла јастѣце, ѣте да вѣиш. Донела сам ѣсам такѣ и донела сам што сам ткѣла, то се звѣло на блинсу, Па поцѣпала сам. Па сад како која волѣла да рѣди, тако и данѣс. Па мѣрала сам трѣбало ми. Није била струја, било лѣмпа и гѣс. Кѣпим кѣло гѣс, сѣнем у лѣмпу и рѣдим.

Из Бугѣрије смо

Из Бугѣрије смо, од далѣко смо ми досѣљени. Моја мѣти па ѣна мѣти донела је ту у лѣулку, кат су се ту населѣли. Ту се населѣли, није било сѣло, населѣли се и ѣма тамо шѣма па кѣј зна кад је та шѣма порѣсла, вѣлда ѣма двѣста гѣдине, рѣстови велики. Вѣдиш тај рѣс, то сам ја посаѣдила кат сам дошла прѣве гѣдине. Био једѣн старѣц, мој рѣћак, ѣн ѣашо тај фидѣн тако био, ѣн ѣашо и доно да биде запис ка дође завѣтина, Спѣсовдан, ми рѣжемо колач, летѣја, лепѣта је било и ѣн доно ту била једна јѣгода, једѣн дѣт, иструлѣло и ја однѣсем ѣшѣв, мѣћуку, искѣпамо рѣпу и ѣнда мѣтемо бѣлегу и да(м) му после коље. Загрѣдио га тако да га стока не полѣми и пос сам га заливала свѣко вѣче, ѣн ми рѣко и ѣте вѣиш колко порѣсо.

И ја знам бугѣрски и ја говорим бугѣрски. Ё, да говорим бугѣрски сад?! Па како да ти говорим бугѣрски?! Па свѣ тако смо звѣли бугѣрски: лѣнац то е г'рне, грн'ето, дај ми грн'ето, дај ми столѣца (?!), бугѣрски смо говорѣли, говорѣли смо бугѣрски свѣ: лж'ица, пасѣљ смо звѣли б'оп, ел и ти знаш, лѣба л'еп бугѣрски, лѣнац грн'ето. Ё(т) тако, па не мѣгу да се сѣтим, заборавила сам и ја... Дѣ знам, говорѣли смо бугѣрски цѣло сѣло, сад је српски па нѣ знају. Дѣ ја знам како су ѣни то дошли дѣ су били, штѣ су рѣдили не знам.

Ўнђа Степѣновић, 1907.

Жарко Бошнякович

ФОНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГОВОРОВ ВОСТОЧНОЙ ШУМАДИИ

Резюме

Автор в настоящей работе анализирует просодические, вокалические и консонантные особенности говоров восточной Шумадии, охватывающей Смедеревско-Подунавле, северную часть Ясеницы и восточную часть Космая. Границы данной области на севере, востоке и юге проходят вдоль речных долин Дуная, Моравы, Кубршницы и Великого Луга, а на западе по линии Сеоне, Мало-Орашье, Дубона, Влашка, Райковац и Междулужье, Ягнило и Рабровац южнее Великого Луга.

Полевые исследования начались автором в 1988 г., а закончились в 2006 г. В 51 деревне записано 147 часов звукозаписей, и все это протранскрибировано, а потом экскрипировано, в результате чего получилось около 150.000 данных.

В юго-западной части данной территории доминирует кановачское ударение над факультативными примерами с метатаксическим перемещением краткого нисходящего ударения с ультима на краткий пенультим. Отмечены также примеры типа *mén, gór, vód, móg*. Предударные долготы хорошо сохраняются, а заударные получены путем перемещения долгого нисходящего ударения. Отмечено также факультативное перемещение нисходящих ударений на долготу: *иййала/иййáла, вуче/вучé, вучемо/вучéмо*, однако и на краткость: *јáстйуци/јáстйуци/јáстйуци, седи/седй, седим/седйм, игрánка/игрánка*. Отмечены также примеры перемещения ударения на проклитику: *ý земь, ýреда мному; ý грóбље, окó куће*, однако также: *окó врайá, ýрекó ноћи, нá дно, нé мош*.

В некоторых пунктах факультативно встречаются и икавизмы типа: *видила, у нико време, ýпрезујем колач; ýрид, ýрико; овди, онди, нигди; ýосијеш, да се смије; видрица; обадви; дивојка*). Чаще встречаются примеры типа *дај жени* вместо *дај жене*, однако не и *мени*, а *куји мене*.

Часто встречаются элизии гласных в хиатусе: *не умем д идем*, и стяжение гласных: *ајерисо, дошо, видо, кисо, крено*.

Согласные *в, ј* и *х* нестабильны и поэтому теряются или заменяются. Фонема /дз/ встречается факультативно в речи представителей старшего поколения информаторов. Сочетания согласных *сц* и *шч* факультативно упрощаются: *ýраци, шцейá; гуче, ичуйá*. Часто встречается африкатизация группы *ýс > ýц*. На юго-западе налицо примеры типа *барјáце, бубрезе, кожусе*.

Ясные ареалы здесь не отмечены благодаря наличию почти всех миграционных течений на данной территории, а также благодаря факту, что большинство изоглоссов квантитативно. Можно только сказать, что на западе чаще представлен кановачский тип и что также представлено перемещение ударения.

Несмотря на большое число особенностей, объединяющих данные говоры с косовско-ресавскими, на основании кановачского ударения, икавизмов (*дај жени*,

у соби; *старији*; *нисам, није*; *с овим, мали/х/, мојима*) и окончања *-ом* (дај овом жени, у мојом соби; *њом* треба, да *јом* дам), данну зону можно назвати младеновачко-вршачкој групом говорова, т. к. центр кановачког ударенја находити се у околностима г. Младеновац, а не Смедерево. Ондако после истрадовања говорова јужног Баната и правој стороны нижнег течења Великој Морави ми полудим возможность боље достоверно одредити статус дањих говорова.

СКРАЋЕНИЦЕ КОРИШЋЕНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

- Алексић и Вукомановић 1966 Радомир Алексић и Славко Вукомановић, *Основне особине александровачког и брусског говора*. — АФФ, 1966, књ. 6, 291–319.
- Арсовић 1973 Југослава Арсовић, *Главне фонетске особине говора Блага и околине*. — ППЈ, 1973, књ. 9, 55–77 + карта
- Балаћ–Стојановић 2002 Александар Балаћ — Миодраг Балаћ, *Грчко-српски речник*. — Београд (Завод за уџбенике и наставна средства), 2002.
- Барјактаревић 1961–62 Данило Барјактаревић, *Гласовне и морфолошке особине у говору села Чумића*. — ЗБМСФЛ, 1961–62, књ. IV–V, 12–21.
- Барјактаревић 1964–65 Др Данило Барјактаревић, *Говорне особине села Церовца*. — ЗБФФП, 1964–65, књ. II, 115–138.
- Белић 1939 Александар Белић, *Оци, очеви и оцеви*. — НЈ, 1939, књ. VI, св. 3, 69–73.
- Белић 1972 Александар Белић, *Историја српскохрватског језика. Књ. II, св. 1: Речи са дефлекцијом*. Пето неизмењено издање. Предавања др Александра Белића. — Београд (Научна књига), 1972, 1–272.
- Белић 1973 Александар Белић, *Историја српскохрватског језика. Књ. II, св. 2: Речи са конјугацијом*. Предавања др Александра Белића. — Београд (Научна књига), 1973, 1–212.
- Белић 1976 Александар Белић, *Основи историје српскохрватског језика. I: Фонетика*. Четврто издање. Универзитетска предавања др Александра Белића. — Београд (Научна књига), 1976, 1–172.
- Белић 1998 Александар Белић, *О језичкој природи и језичком развоју* књ. I и II. Изабрана дела. Први том. Општа лингвистика. 1998.
- Белић 1999 Александар Белић, *Дијалектни источне и јужне Србије*. — Изабрана дела А. Белића, Девети том, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1999, 565 стр. + карта.
- Богдановић 1979 Недељко Богдановић, *Говори Бучума и Белог Пошока*. — СДЗБ, 1979, књ. XXV, стр. I–XIV + карта + 1–178.
- Богдановић 1987 Недељко Богдановић, *Говори Алексиначког Поморавља*. — СДЗБ, 1987, књ. XXXIII, 7–302.
- Бошњаковић 1985 Жарко Бошњаковић, *Пастирска терминологија Срема*. — Нови Сад 1985, 1–174.
- Бошњаковић 1985 (Т) Жарко Бошњаковић, *Дијалекатски текстови из Срема и Баната*. — ППЈ, 1985, књ. 21, 153–164.
- Бошњаковић 1999 Жарко Бошњаковић, *Инвентар и дистрибуција производа у говору села Михајловца*. — ЗБМСФЛ, 1999, књ. XLII, 469–477.

- Бошњаковић 2000   Жарко Бошњаковић, *Треће лице множине ђрезиентија у говорима Смедеревског Подунавља и дела Јасенице*. — ЈФ, 2000, књ. LVI/1–2, 131–137.
- Брозовић — Ивић 1988   Prof. dr Dalibor Brozović — prof dr. Pavle Ivić, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije. — Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“ Zagreb 1988, V–XI + 1–119.
- Будмани 1883   Pero Budmani, *Dubrovački dijalekat, kako se sada govori*. — Rad JAZU, 1883, knj. LXV, 155–179.
- Веску 1976   Victor Vescu, *Govor Banatske Crne Gore*. — ЗБМСФЛ, 1976, књ. XIX/1, 115–172.
- Видоески 1962   Божидар Видоески, *Кумановскиоџ говор*. — Институт за македонски јазик — Скопје, Посебни издања, книга 3, Скопје 1962, 348 стр.
- Војаши 1988   Σερβοκροάτικο-ελληνικό λεξικό Άνας Βογιατζή (πρώτη έξδοση) Θεσσαλονίκη 1988.
- Вујаклија 1975   Милан Вујаклија, *Лексикон стѳраних речи и израза*. — Просвета, Београд 1975.
- Вујовић 1969   Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекаџ (с краџким осврџом на сусједне говоре)*. — СДЗБ, 1969, књ. XVIII, 73–398 (с картом).
- Вукадиновић 1996   Вилотије Вукадиновић, *Говор Црне Траве и Власине*. — СДЗБ, 1996, књ. XLII, 1–317.
- Вукићевић 1995   Милосав Вукићевић, *Говори Крагујевачке Лејенице*. — Универзитет у Приштини, Приштина 1995, 248 стр.
- Г. Вуковић ... 1984   Гордана Вуковић, Жарко Бошњаковић, Љиљана Недељков, *Војвођанска коларска џтерминологија*. — Нови Сад 1984, 258.
- Ј. Вуковић 1938   Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*. — ЈФ, 1938–39, књ. XVII, 1–113.
- Вушовић 1927   Данило Вушовић, *Диалекџ источне Херцеговине*. — СДЗБ, 1927, књ. III, 1–70 (с картом).
- Гошић 1984   Невенка Гошић, *О џакозваном двостѳруком акценџу у срџскохрваџским говорима*. — Црногорски говори, Научни скупови 12, Титоград 1984, 233–236.
- Грицкат 1962   Ирена Грицкат, *О једној особености џрилога и џрилошких синџагми у срџскохрваџском језику*. — НЈ, н.с, 1962, књ. XII, св.3–6, 78–89.
- М. Грковић 1967   Милица Грковић, *Акценаџ именица у говору села Чумића*. — ППЈ, 1967, књ. 3, 111–140.
- М. Грковић 1968   Милица Грковић, *Акценаџ џридева у чумићком говору*. — ППЈ, 1968, књ. 4, 161–167.
- М. Грковић 1968 (Л)   Милица Грковић, *Неке особине говора села Лукова*. — ППЈ, 1968, књ. 4, 121–131.
- Ј. Грковић 1982   Јасмина Грковић, *Прилог џознавању дијалекаџске лексике Шумадије. Из лексике Чумића*. — ППЈ, 1982, књ. 18, 125–153.
- Грујић–Зидар 1982   Грујић... *Standardni rečnik nemačko-srpskohrvatski — srpskohrvatsko-nemački sa kratkom gramatikom nemačkog jezika*. Сctиње (Obod), Београд–Zagreb (Medicinska knjiga), Београд (Narodna knjiga), dvadesetsedmo izdanje (1982).

- Дешић 1963 Милорад Дешић, *Акцентовање узвика*. — НЈ, 1963, XIII/3—5239—245.
- Дешић 1976 Милорад Дешић, *Зайаднобосански ијекавски говори*. — СДЗБ, 1976, књ. XXI, 1—316 (са 1+4 карте).
- Драгичевић 1986 Милан Драгичевић, *Говор личких јекаваца*. — СДЗБ, 1986, књ. XXXII, 1986, 7—241.
- Дробњаковић 1923 Боривоје М. Дробњаковић, *Јасеница. Антропологијско-географска истраживања*. — СЕЗБ, 1923, књ. XXV, 191—376, 397—435.
- Дробњаковић 1925 Др Боривоје М. Дробњаковић, *Смедеревско Подунавље и Јасеница. Антропологијско-географска истраживања*. СЕЗБ, 1925, књ. XXXIV, 197—383 (с картом).
- Дробњаковић 1930 Боривоје М. Дробњаковић, *Космај*. СЕЗБ, 1930, књ. XLVI, 1—96.
- Ђорђевић 1894 Pera Gjorgjević, *Einiges über die Kanomundart im Königreiche Serbien*. — Archiv für slavische Philologie, Berlin, 1894, књ. XVII, 132—139.
- Ђорђић 1975 Петар Ђорђић, *Србословенски језик*. — Матица српска 1975.
- Ђукановић 1995 Петар Ђукановић, *Говор Драгачева*. — СДЗБ, 1995, књ. XLI, 1—240.
- Ђуровић 1992 Радосав Ј. Ђуровић, *Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине*. — СДЗБ, 1992, књ. XXXVIII, 9—378.
- Елезовић 1932/1935 Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*. СДЗБ, 1932, књ. IV (I); СДЗБ, 1935, књ. VI (II).
- Ердељановић 1951 Јован Ердељановић, *Етимолошка грађа о Шумадинцима*. — СЕЗБ, 1951, књ. LXIV, стр. VII + 1+203 (с 19 табли и картом).
- ЕРСЈ *Етимолошки речник српског језика*. — САНУ, Одељење језика и књижевности, Одбор за етимолошки речник, Институт за српски језик САНУ, Етимолошки одсек. Београд 2003, Свеска 1: А.
- Живковић 1987 *Речник идијомског говора*. — Пирот (Музеј Понишавља) 1987.
- Златановић 1998 *Речник говора јужне Србије*. — Врање (Учитељски факултет), 1998.
- П. Ивић 1951 Павле Ивић, *Истраживање говора села Глоговца код Свештозарева*. — Гласник САН IV/2 за 1951.
- П. Ивић 1956 Др Павле Ивић, *Једна доскора непозната група штиокавских говора: говори са незамењеним јайом*. — ГФФНС, 1956, књ. I, 146—160.
- Ивић 1958 Павле Ивић, *Место банатског херског говора међу српским дијалектима*. — Н. Сад, 1958 (посебан отисак из зборника „Банатске Хере“), 326—353.
- Ивић 1959 (С-В) Павле Ивић, *О истраживању смедеревско-врачкаког дијалекта*. — НЈ н.с. 1959, књ. IX, sv. 7—10.
- Ивић 1959 Павле Ивић, *Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959*. — ГФФНС, 1959, књ. IV, 397—400.
- Ивић 1966 Pavle Ivić, *O srpskom govoru u selu Lovri*. — Studia Slavica, Budapest (Academiae Scientiarum Hungaricae), 1966, Tomus XII, 191—201.
- Ивић 1978 Павле Ивић, *Белешке о биографичком говору*. — СДЗБ, 1978, књ. XXXIV, 125—176.
- Ивић 1985 Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штиокавско наречје*. Матица српска Н. Сад 1985.

- Ивић 1990 Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*. — (БИГЗ и Јединство), Београд и Приштина, 1990.
- Ивић 1991 Павле Ивић, *Из српскохрватске дијалектологије*. — *Изабрани огледи* (Просвета) III, Ниш 1991. Радови: *О неким проблемима наше историјске дијалектологије* (81–122). *О деklinационим облицима у српскохрватским дијалектима* (123–190). *Две акценџолошке новостии из Срема* (275–292).
- Ивић 1994 Павле Ивић, *О говору Галићкох Срба*. — Целокупна дела I, Издавачка књијарница Зорана Стојановића Сремски Карловци, Нови Сад 1994.
- Ивић 1994 (Б) Павле Ивић, *О српском говору у Бајтањи*. — ЈФ, 1994, књ. I, 33–49.
- Ивић 1994 (Д) Павле Ивић, *Српскохрватски дијалекти. Њихова стјруктура и развој. Прва књига: Оишћа размајтрања и шћокавско наречеје*. Целокупна дела III, Издавачка књијарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци Нови Сад 1994.
- Ивић... 1994 Павле Ивић, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин, *Банайски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: Увод и Фонетизам*. — СДЗБ, 1994, књ. XL 419 стр.
- Ивић... 1997 Павле Ивић, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин, *Банайски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: Морфологија, Синтакса, Заључци, Текстови*. — СДЗБ, 1997, књ. XLIII, 585 стр.
- Ивић 1998 *Расправе, стјудије, чланци. I. О фонологији* Целокупна дела X/1, Издавачка књијарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад 1998, 505–511. Радови из поглавља III *Из историјске фонологије* (308–462) и *Вокалске групе у српскохрватском књијевном језику* (505–511).
- Ивић 1998 Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*. — ЗБМСФЛ, 1998, књ. XLI/2, 113–132.
- Ивић 1999 Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација* (II). ЗБМСФЛ, 1999, књ. XLII, 303–354. (С-В од 328 до 346).
- Ивић 2001 Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација* (III). — ЗБМСФЛ, 2001, књ. XLIV/1–2, 175–209, с библиографијом.
- Ивковић 1909 Милош Ивковић, „Фолклорни — дијалектолошки прилози,“ Просветни гласник, Београд 1909, XXX, 605–609.
- Ившић 1907 Stjepan Ivšić, *Šapinovačko narječje*. — Rad JAZU, 1907, књ. 168, 113–162.
- Ившић 1913 Stjepan Ivšić, *Današnji posavski govor*. — Rad JAZU, 1913, књ. 196, 124–254 (I); Rad JAZU, 1913, књ. 197, 9–138 (II) + карта.
- Јовић 1960 Душан Јовић, *Неки оишћи и акценџолошки проблеми говора зоне Раче Крагујевачке*. — ГФФНС, 1960, књ. V, 163–184.
- Јовић 1961–2 Душан Јовић, *О проблему именица III врсте у неким шћокавским говорима*. — ЗБМСФЛ, 1961–I, књ. IV–V, 156–162.
- Јовић 1968 Душан Јовић, *Трсћенички говор*. — СДЗБ, 1968, књ. XVII, стр. XVI + 238 + карта.
- Кашић 1995 Zorka Kašić, *Govor Konavala*. — СДЗБ, 1995, књ. XLI, 241–396.
- Клаић 1982 Vratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi (A–Ž)*. — Nakladni zavod MH, Zagreb 1982

- Конески 1982   Блаже Конески, *Историја на македонскиот јазик*. — Култура, Скопје 1982. 239 стр.
- Лалевић 1934   М. С. Лалевић, *Где, камо, куд(а)*. — НЈ, 1934, год. II, 19–24.
- Малетић 1985   Нада Малетић, *Из проблематике гласовног система у говору Бобоше код Вуковара*. — ППЈ, 1985, књ. 21, 59–81.
- Маретић 1963   Tomislav Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Треће непротомијено издание. — Zagreb 1963.
- Марков 1960   Борис Марков, *Именице с наставцима -че и -чић*. — НЈ н.с, 1960, књ. X, св. 7–10.
- Ј. Марковић 2000   *Говор Зайлања*. — СДЗБ, 2000, књ. XLVII, 7–307.
- М. Марковић 1986   *Речник народног говора у Црној Реци*. — СДЗБ, 1986, књ. XXXII, 243–500.
- Маројевић 1981   Р. Маројевић, *Облик кући у адвербијалној функцији*. — ЈФ, 1981, XXXVII, 237–241.
- Милетић 1940   Бранко Милетић, *Црмнички говор*. — СДЗБ, 1940, књ. IX, 209–663 (с картом).
- Милићевић 1876   М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*. — Београд, 1876, стр. I–XXIV + 643.
- Младеновић 2001   Радивоје Младеновић, *Говор шарпланинске жупе Гора*. — СДЗБ, 2001, књ. XLVIII, 1–606.
- Могуш 1977   Milan Moguš, *Čakavsko narječje. Fonologija*. — Školska knjiga Zagreb, 1977, 104 стр. + карта.
- Московљевић 1928   Милош Московљевић, *Акцентиски систем поцерског говора*. — Библиотека ЈФ, Београд, 1928, књ. 1, стр. VIII + 110.
- Московљевић 1958   Милош Московљевић, *О Ивићеву „смедеревско-вршачком дијалекту“*. — НЈ н.с, 1958, књ. IX св. 3–4.
- Б. Николић 1964   Берислав Николић, *Сремски говор*. — СДЗБ, 1964, књ. XIV, 201–412 + карта.
- Б. Николић 1966   Берислав Николић, *Мачвански говор*. — СДЗБ, 1966, књ. XVI, 179–313 + карта.
- Б. Николић 1968   Берислав Николић, *Тришћки говор*. — СДЗБ, 1968, књ. XVII, 367–473.
- Б. Николић 1969   Берислав Николић, *Колубарски говор*. — СДЗБ, 1969, књ. XVIII, 1–71.
- В. Николић 2001   Видан Николић, *Моравички и горњошћуденички говори*. — Научно друштво за неговање и проучавање српског језика. Монографије. Серија IV, број 3, Београд 2001, 5–330.
- М. Николић 1981   Мирослав Николић, *Именице с наставцима -у/-ију у геништиву множине*. — НЈ, н.с., 1981, књ. XXV, св. 1–2, 82–99.
- М. Николић 1972   Мирослав Б. Николић, *Говор села Горобиња (код Ужичке Пожесе)*. — СДЗБ, 1972, књ. XIX, 619–746.
- М. Николић 1991   Мирослав Николић, *Говори србијанског Полиња*. — СДЗБ 1991, књ. XXXVII, 1–548.
- Павлица 1984   Драган Павлица, *О говору околине Удбине*. — СДЗБ, 1984, књ. XXX, 357–424.

- З. Павловић 1966 Звездана Павловић-Стаменковић, *Консонантске групе сц и шч у шиокавском дијалекту*. — ЈФ, 1967, књ. XXVII, 349–356.
- З. Павловић 1968 Звездана Павловић-Стаменковић, *Консонантске секвенце у шиокавском дијалекту*. — ППЈ, 1968, књ. IV, 69–119 +10 кар.
- М. Павловић 1939 Миливој Павловић, *Говор Срепчечке Жупе*. — СДЗБ, 1939, књ. VIII, 1–352 + карта.
- М. Павловић 1953–54 М. Павловић, *Најомене о народним говорима Шумадије* (Поводом посмртног дела акад. д-р Јов. Ердџановића *Етимолошка грађа о Шумадинцима*). — ЈФ, 1953–54, књ. XX, 369–376.
- Р. Павловић 1982 Радослав М. Павловић, *Облици дефлекције и конјугације у говору подручја Раче Крагујевачке (с посебним освртом на акценатај)*. — СДЗБ, 1982, књ. XXVIII, 7–61.
- Д. Петровић 1965 Драгољуб Петровић, *Гласовни систем ровачког говора*. — ЗБМСФЛ, 1965, књ. VIII, 157–184.
- Д. Петровић 1968 Драгољуб Петровић, *Судбина консонантских група сц, шч, шћ, шћ у говору Зетје*. — ЗБМСФЛ, 1968, књ. XI, 237–241.
- Д. Петровић 1972 Др Драгољуб Петровић, *Гласовне особине говора Врачана у Зетји*. — ГФФНС, 1972, књ. XV/1, 201–209.
- Д. Петровић 1973 (В) Др Драгољуб Петровић, *Морфолошке особине у говору Врачана*. — ГФФНС, 1973, књ. XVI/1, 201–233.
- Д. Петровић 1973 Др Драгољуб Петровић, *О говору Змијања*. — Библиотека ЗБМСФЛ, Нови Сад 1973, стр. 214 + карта.
- Д. Петровић 1978 Др Драгољуб Петровић, *Говор Баније и Кордуна*. — Нови Сад — Загреб (Матица српска — Просвјета), 1978, стр. 205 + 3 карте.
- Д. Петровић 1996 Драгољуб Петровић, *Фонетика (87–110)*. (Поглавље у књ. *Српски језик на крају века*. — Институт за српски језик — САНУ — Службени гласник. — Београд 1996, 201 стр.
- Д. Петровић 1996 (П) *Монографија о банайским говорима*. (Павле Ивић — Жарко Бошњакловић — Гордана Драгин, *Банайски говори шумадијско-војвођанског дијалекта* Књига прва: *Увод и фонетизам*. — СДЗБ, 1994, XL, 419 стр.). — приказ у ЗБМСФЛ, 1996, књ. XXXIX/1, 195–208.
- Д. Петровић 1999 *Најомене о говору Качера*. — ЗБМСФЛ, 1999, књ. XLII, 383–394.
- Н. Петровић 1979 Наталија Петровић, *Главније фонетске особине неких српских говора у Мађарској*. — ППЈ, 1979, књ. 15, 71–99.
- Пецо 1956 Асим Пецо, *Облици колективних именица на -ад*. — НЈ, н.с, 1956, књ. VII св. 7–10, 234–246.
- Пецо 1964 Асим Пецо, *Говор источне Херцеговине*. — СДЗБ, 1964, књ. XIV, 1–200 + карта.
- Пецо 1993 Асим Пецо, *Треће лице множине презентиа глагола шћија: носити, вољети и држасти у говорима шиокавског нарјечја*. — СДЗБ, 1993, књ. XLI, 491–520.
- Пецо–Милановић 1968 Асим Пецо — Бранислав Милановић, *Ресавски говор*. — СДЗБ, 1968, књ. XVII, 241–366.
- Пецо 1972 Асим Пецо, *Говор дердapsке зоне (фонетско-морфолошке особине)*. — ЗБМСФЛ, 1972, књ. XV/1 177–210.

- Пешикан 1956 Митар Пешикан, *О уметку -ов- (-ев-) у множини именица прве врсте*. — НЈ н.с., 1956, књ. VII св. 7–10, стр. 270–275.
- Пешикан 1965 Митар Б. Пешикан, *Староцрногорски средњокашунски и љешански говори*. — СДЗБ, 1965, књ. XV, стр. VIII + 294 + карта.
- Пешикан 1967 Митар Пешикан, *О систему заменичких речи*. — НЈ н.с., 1967, књ. XVI св. 4, 245–267.
- Пижурица 1981 Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*. — Титоград (ЦАНУ. Посебна издања, књ. 12. Одјељне уметности, књ. 2), 1981, стр.251 (с картом).
- Поповић 1952 Иван Поповић, *Треће лице множине презентиа у војвођанским говорима*. — Зборник Матице српске, Серија друштвених наука, Нови Сад, 1952, књ. 4, 114–128.
- Поповић 1968 Иван Поповић, *Говор Госпођинаца у свейлосији бачких говора као целине*. — Београд (САНУ). Посебна издања, књ. CDXXV. Одељење литературе и језика, књ. 21), 1968, 248 с.
- Правопис 1960 *Правопис српскохрватскога књижевног језика са љавописним речником*. — Нови Сад — Загреб (Матица српска — Матица хрватска), 1960, стр. 829.
- Правопис 1993 *Правопис српскога језика*. — Нови Сад (Матица српска), 1993.
- Радић 1990 Првослав Радић, *Црпцице о говору села Мрче у куршумлијском крају*. — СДЗБ, 1990, књ. XXXVI, 1–74.
- Радић 1997 Првослав Радић, *О говору Горње Тојлице. Резултати и перспективе истраживања*. (Дани српског духовног преображења IV, О српским народним говорима. Научни скуп. Деспотовац, 21–22.8.1996) — Деспотовац 1997, 55–68.
- Ракић 1990 Софија Ракић-Милојковић, *Основе морфолошког система говора Доње Муџнице*. — СДЗБ, 1990, књ. XXXVI, 75–118.
- Ракић 1997 Софија Ракић, *Палатална асимирација финалних велара у делу косовско-ресавских говора*. (Дани српског духовног преображења IV, О српским народним говорима. Научни скуп. Деспотовац, 21–22.8.1996) — Деспотовац 1997, 115–120.
- Рамић 1999 Никола Рамић, *Ливањско-дувањски говори Ший*. — СДЗБ, 1999, књ. XLVI, 263–426.
- Реметић 1981 (I) Слободан Реметић, *О незамењеном јайду и икавизима у говорима северозајадне Србије*. — СДЗБ, 1981, књ. XXVII, 7–105 (с картом).
- Реметић 1981 Слободан Реметић, *Глибовац (69)*. — ФО стр. 520.
- Реметић 1985 Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије*. — СДЗБ, 1985, књ. XXXI, 1–155.
- Реметић 1986 Слободан Реметић, *Дијалекатски текстови из Жабара код Тојоле*. — СДЗБ, 1986, књ. XXXII, 501–549.
- Реметић 1989 Slobodan Remetić, *Fonološki sistem govora šunadijskog sela Žabara*. — Zbornik razprav iz slovenskega jezikoslovja Tinetu Logarju ob sedemdesetletnici (Posebni odtis), Ljubljana, 1989, 261–273.
- Реметић 1996 Слободан Реметић, *Српски љризренски говор I (Гласови и облици)*. — СДЗБ, 1996, књ. XLII, 319–614.

- Решетар 1900 Milan Rešetar, *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten.* (Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung. I. Südslavische Dialektstudien, 1) Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Ристић 1993 Стана Ристић, *Парџикуле и њихови функционални еквиваленти.* (*Лексичко-семантичке и функционалне карактеристике*). — ЈФ, 1993, књ. XLIX, 75–93.
- РЈАЗУ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* — Na svijet izdaje JAZU Zagreb, 1880–1976, књ. I–XXIII.
- РМС *Речник српскохрватског књижевног језика.* — Нови Сад — Загреб (Матица српска — Матица хрватска), 1967–69, књ. I–III, Нови Сад (Матица српска), 1971–76, књ. IV–VI.
- Рончевић 1937 Никола Рончевић, „Шјо“ и „шја“. — НЈ, 1937, књ. V св. 5–6, 135–151.
- РСАНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика.* — Београд (Српска академија наука и уметности — Институт за српскохрватски/српски језик), 1959–2001, књ. I–16.
- РСГВ *Речник српских говора Војводине.* — Нови Сад 2000, свеска 1: А–Б; 2002, свеска 2: В–Д; 2003, свеска 3: Ђ–Ј; 2004, свеска 4: К–Љ; 2005, свеска 5: М–Њ; 2006, свеска 6: О–Пољупчићи; 2007, свеска 7: пољупчићи–рзати; (Редактор Драгољуб Петровић).
- Секулић 1981 Невенка Секулић, *Збирка дијалекатских шексџова из Војводине.* — СДЗБ, 1981, књ. XXVII, 107–305 + карта.
- Р. Симић 1972 Радоје Симић, *Левачки говор.* — СДЗБ, 1972, књ. XIX, 1–618 + карта.
- Р. Симић 1973 Радоје Симић, *Пићање њорекла и еволуције дијалеката северне Србије у свейлу особина левачког говора.* — Прилози за књ., језик, историју и фолклор, Београд, 1973, књ. 39, св. 1–2, стр. 73–87.
- Р. Симић 1980 Радоје Симић, *Скица за дијалектологику карџу северне Србије.* — Југословенски семинар за стране слависте, Београд, 1980, књ. 31, 93–136.
- М. Симић 1978 Милорад Симић, *Говор села Обиди у Подрињу.* — СДЗБ, 1978, књ. XXIV, 1–124.
- Скок (ЕРХСЈ) Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* Zagreb (JAZU), 1971–1974, књ. I–IV.
- Собољев 1997 Андреј Собољев, *О синтакси јужноцирногорских и источносрбијанских говора са гледишта балканологије.* — (Дани српског духовног преображења IV, О српским народним говорима. Научни скуп. Деспотовац, 21–22.8.1996) — Деспотовац 1997, 9–20.
- Станић 1974 Милија Станић, *Ускочки говор I.* — СДЗБ, 1974, књ. XX, 1–259.
- Станојевић 1911 Маринко Станојевић, *Северно-шимочки дијалекат.* — СДЗБ, 1911, књ. II, 360–463.
- Станојчић 1966 Живојин Станојчић, *О двојакном облику предлога у секвенци с/са + ња-дежни облик.* — НЈ н.с., 1966, књ. XV св.5, 257–287.
- Стевовић 1969 Игрутин Стевовић, *Шумадијски говор у Гружи с особитим освјетом на акценат.* — СДЗБ, 1969, књ. XVIII, 401–635 + карта.
- Стевовић 1974–1975 Игрутин Стевовић, *Прилози као врста речи.* — ЈФ, 1974–1975, књ. XXXI, 79–109.

- Стевановић 1933–1934 М. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*. — ЈФ, 1933–1934, књ. XIII, 1–128 + карта.
- Стевановић 1940 Михаило С. Стевановић *Систем акценџуације у џијерском говору*. — СДЗБ, 1940, књ. X, 5–184.
- Стевановић 1950 Михаило Стевановић, *Ђаковачки говор*. — Српска академија наука, Одељење за језик и књижевност. (Из дијалектолошког зборника, књ. XI), Београд 1950, 152 стр.
- Тешић 1977 Милосав Тешић, *Говор Љешџанског*. — СДЗБ, 1977, књ. XXII, 159–328 (са картом).
- Тешић 1978 Милосав Тешић, *Фонетске особине говора азбуковачког села Узовнице*. — ЈФ, 1978, књ. XXXIV, 169–191.
- Тома 1998 Пол Луј Тома, *Говори Ниша и околних села*. — СДЗБ, 1998, књ. XLV, 473 стр.
- Томић 1987 Миле Томић, *Говор Радимаца*. — СДЗБ, 1987, књ. XXXIII, 303–474.
- Томић 1989 Миле Томић, *Речник говора Радимаца*. — СДЗБ, 1989, књ. XXXV, 1–174.
- Томовић 1938–1939 Васо Томовић, *Мешање речи*. — ЈФ, 1938–1939, књ. XVII, 201–214.
- Тријандафилидис 1995 Manolis A. Trijandafilidis, *Mala novogrčka gramatika*. — Tcsalonika 1995. (Prevco i prircdio Zoran Mutić).
- Ђирић 1983 Љубисав Ђирић, *Говор Лужнице*. — СДЗБ, 1983, књ. XXIX, 7–190.
- Ђирић 1999 Љубисав Ђирић, *Говор Понишавља*. — СДЗБ, 1999, књ. XLVI, 7–262.
- Ђупић 1977 Драго Ђупић, *Говор Бјелоявљиха*. — СДЗБ, 1977, књ. XXIII, стр. IX + 226 (са картом).
- Ђупић 1997 Драго Ђупић — Жељко Ђупић, *Речник говора Загарача*. — СДЗБ, 1997, књ. XLIV, 614 стр. + карта.
- Храсте 1957 Mate Hraste, *O kanovačkom akcentu u Hrvatskoj*. — Filologija sv. 1, Zagreb 1957, 59–74.
- Шабановић 1964 Др Хазим Шабановић, *Турски извори за историју Београда*. Књ. I, св. I: *Кайласџарски џојиси Београда и околине 1476–1566*. — Београд (Историјски архив Београда), 1964, стр. XLI + 662.
- Шимундић 1971 Mate Šimundić, *Govor Imotske krajine i Bekije*. — Djela, (ANUBiH, књ. XLI. Odjeljenje društvenih nauka, knj.26), 1971, стр.219 + карта.
- Шкаљић 1979 (ТСХЈ) Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. — Sarajevo (Svjetlost), 1979.

СКРАЋЕНИЦЕ ЧАСОПИСА

- АФФ   Анали Филолошког факултета (Београд)
- ГЗСВС   Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића (Београд)
- ГФФНС   Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду (Нови Сад)
- ЗБМСФЛ   Зборник (Матице српске) за филологију и лингвистику (Нови Сад)
- ЗБФФП   Зборник Филозофског факултета у Приштини (Приштина).
- ЈФ   Јужнословенски филолог (Београд).
- НЈ   Наш језик (Београд).

- НССВД Научни састанак слависта у Вукове дане, Међународни славистички центар (Београд).
 ППЈ Прилози проучавању језика (Нови Сад).
 СДЗБ Српски дијалектолошки зборник (Београд).
 СЕЗБ Српски етнографски зборник (Београд).
 ФО Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom. — Sarajevo (Posebna izdanja ANUBiH, knj. LV. Odjeljenje društvenih nauka, knj. 9), 1981, стр. VIII (непаг.) + 828 + карта.

ОСТАЛЕ СКРАЋЕНИЦЕ

Дијалекти:

З-С	Зетско-сјенички	П-Т	Призренско-тимочки
ИХ	Источнохерцеговачки	Т-Л	Тимочко-лужнички
К-Р	Косовско-ресавски	С-В	Смедеревско-вршачки
Л-К	Ловћенско-комски	С-З	Сврљишко-заплањски
П-ЈМ	Призренско-јужноморавски	Ш-В	Шумадијско-војвођански

Падежи:

Н	Номинатив
Г	Генитив
Д	Датив
А	Акузатив
В	Вокатив
И	Инструментал
Л	Локатив

Број:

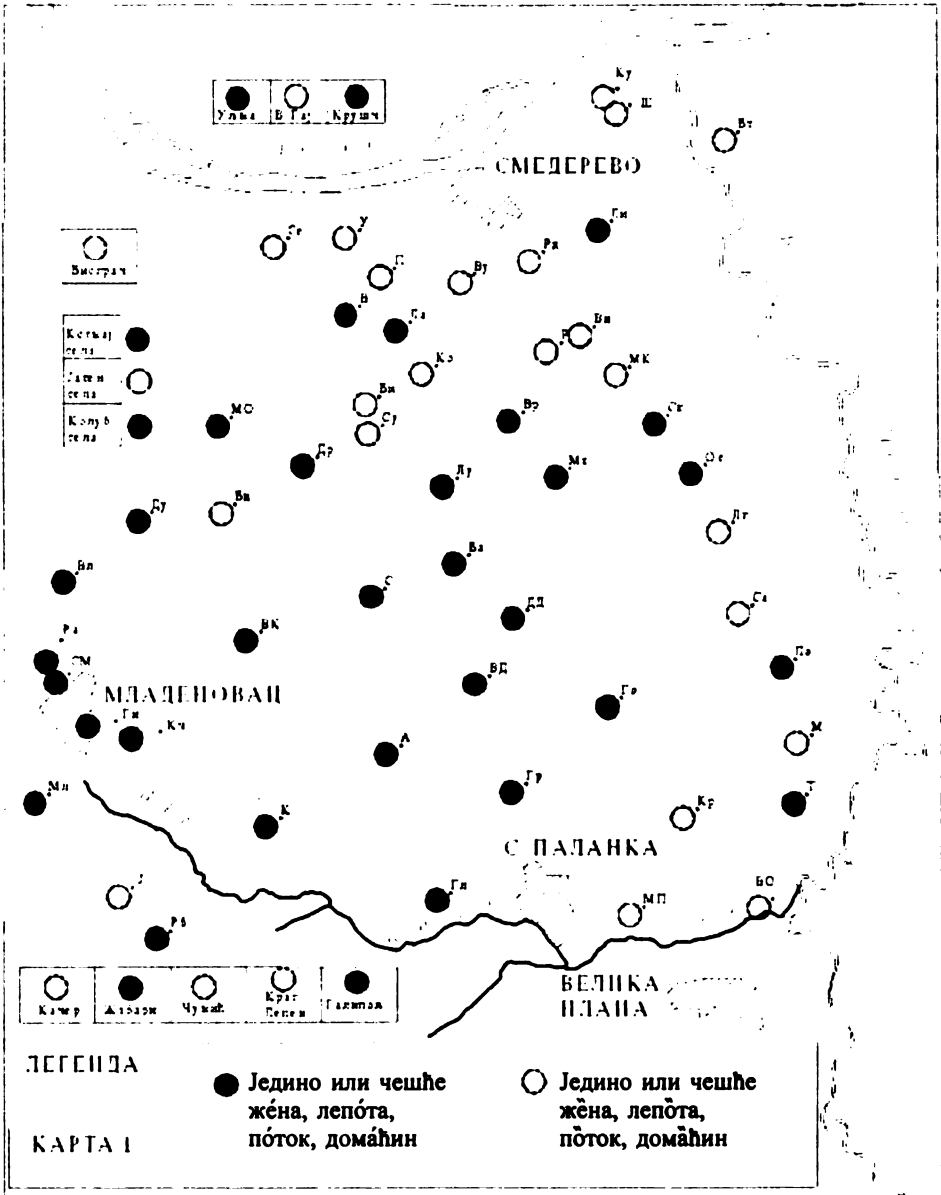
јд.	једнина
мн.	множина
сг.	сингулар
пл.	плурал
плт.	плуралија тантум

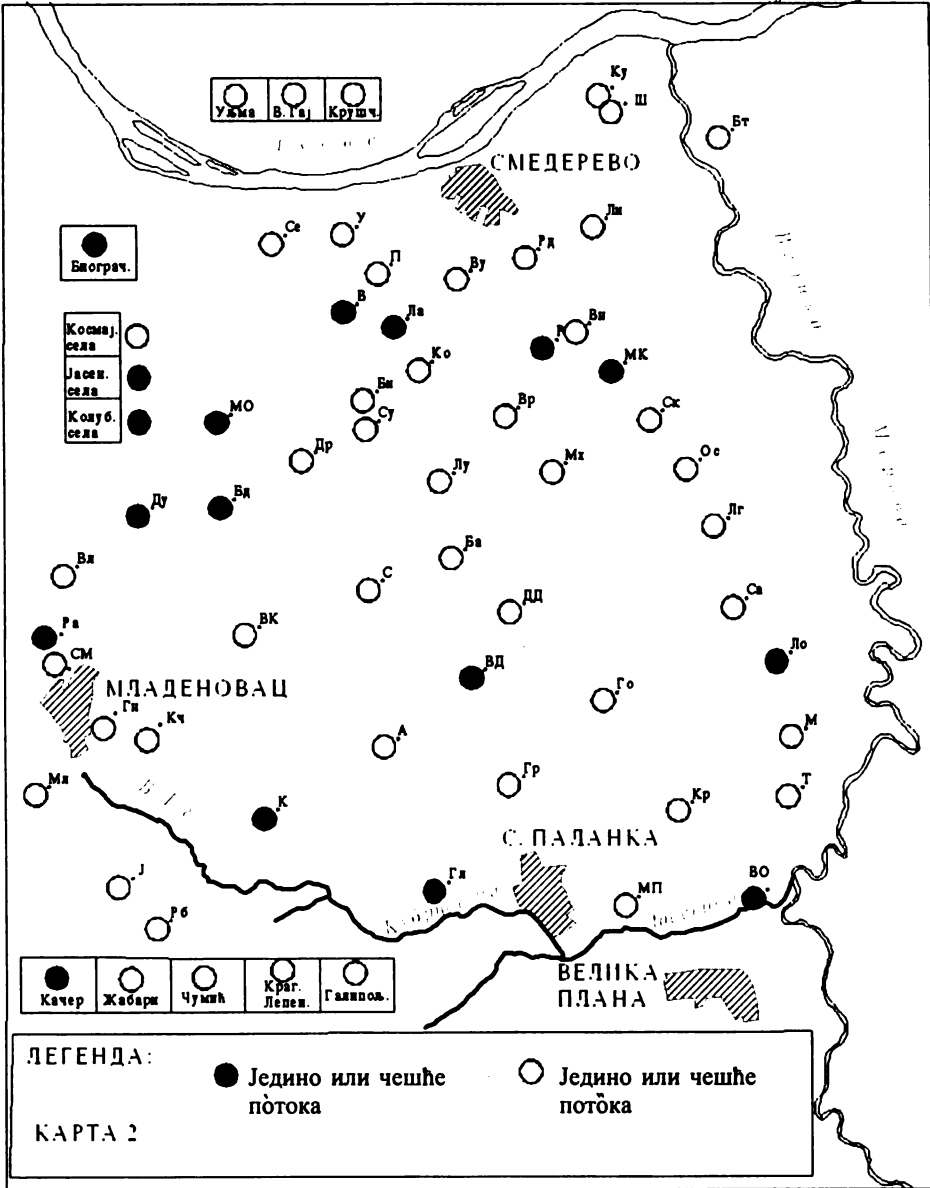
Род:

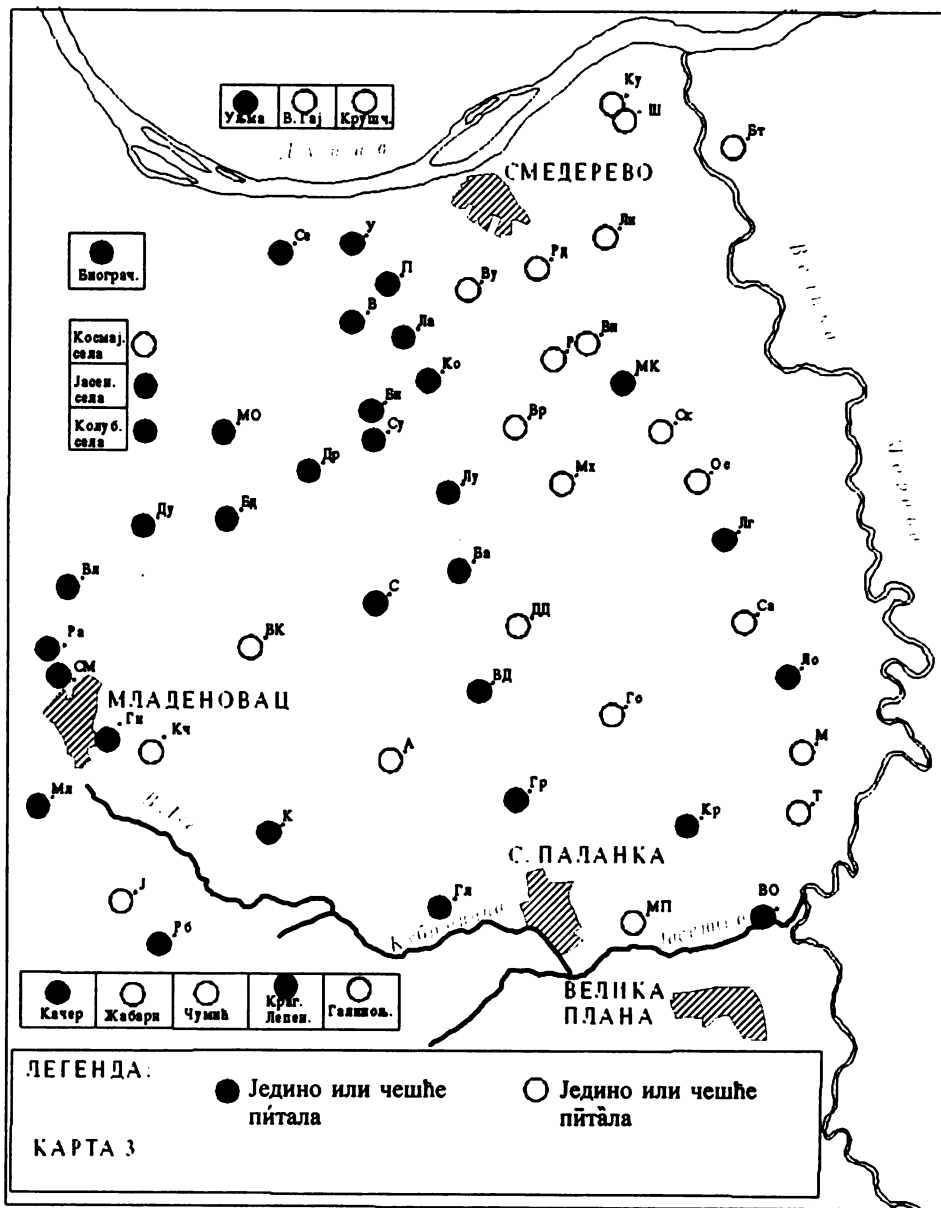
м.р.	мушки род
ж.р.	женски род
ср.р.	средњи род

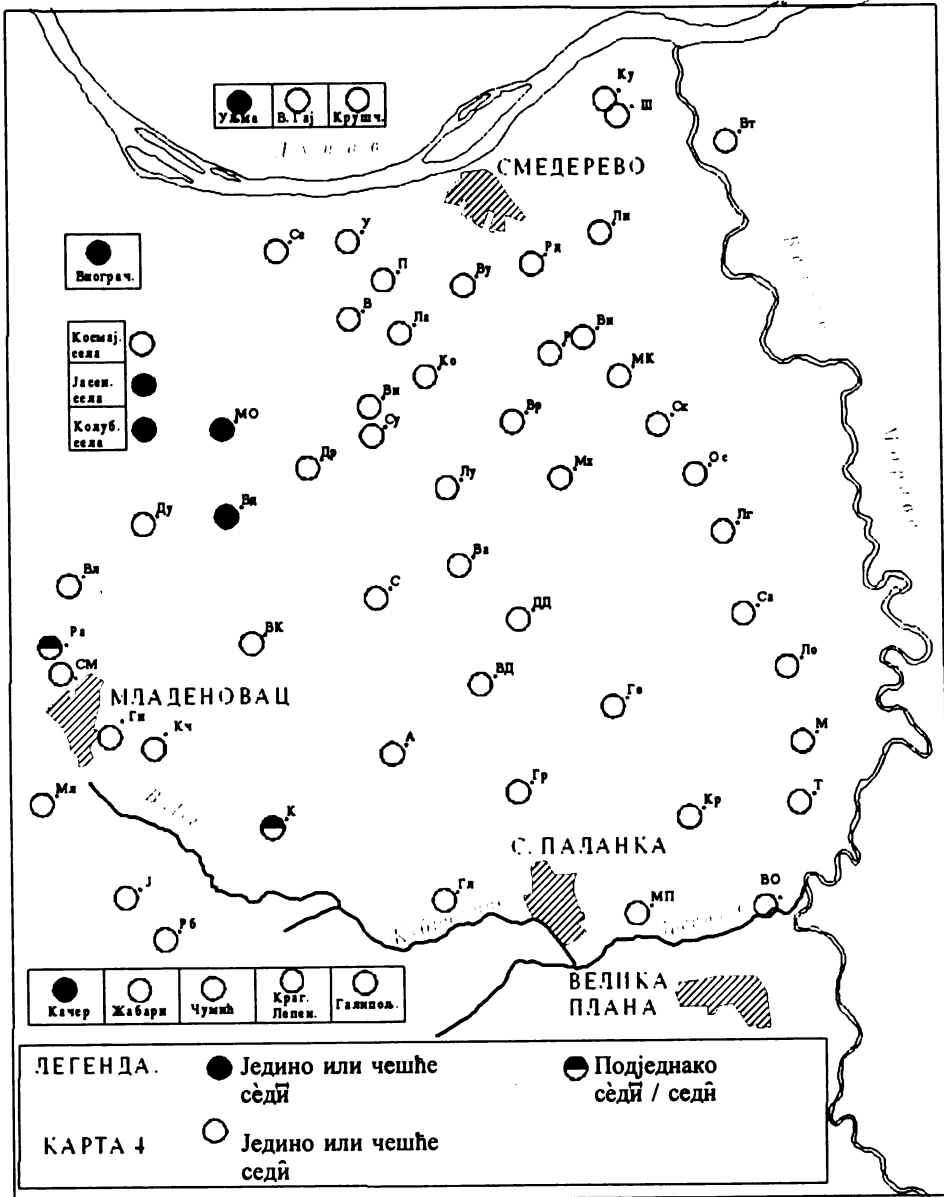
Установе:

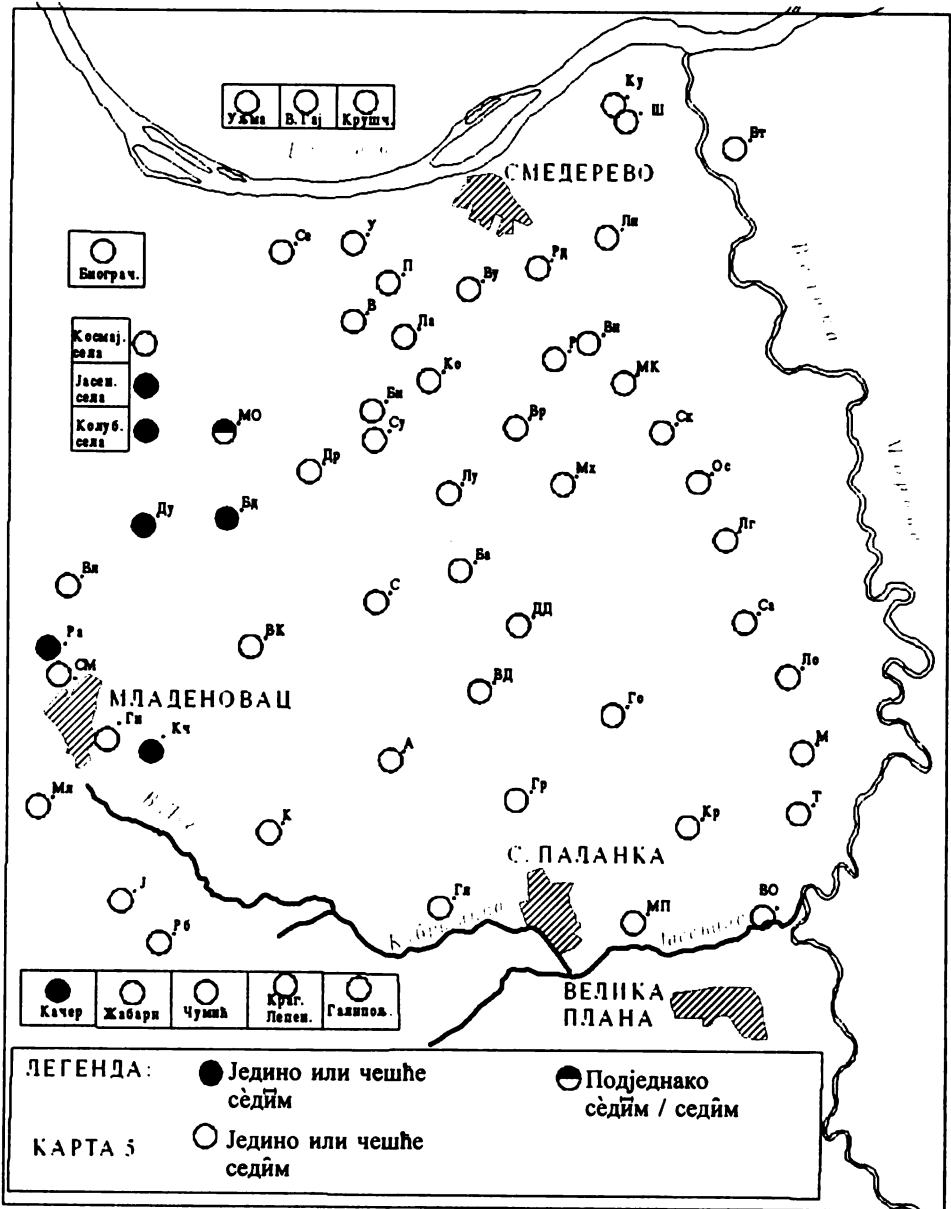
ANUBiH	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine
JAZU	Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
MH	Matica hrvatska
САНУ	Српска академија наука и уметности
ЦАНУ	Црногорска академија наука и уметности

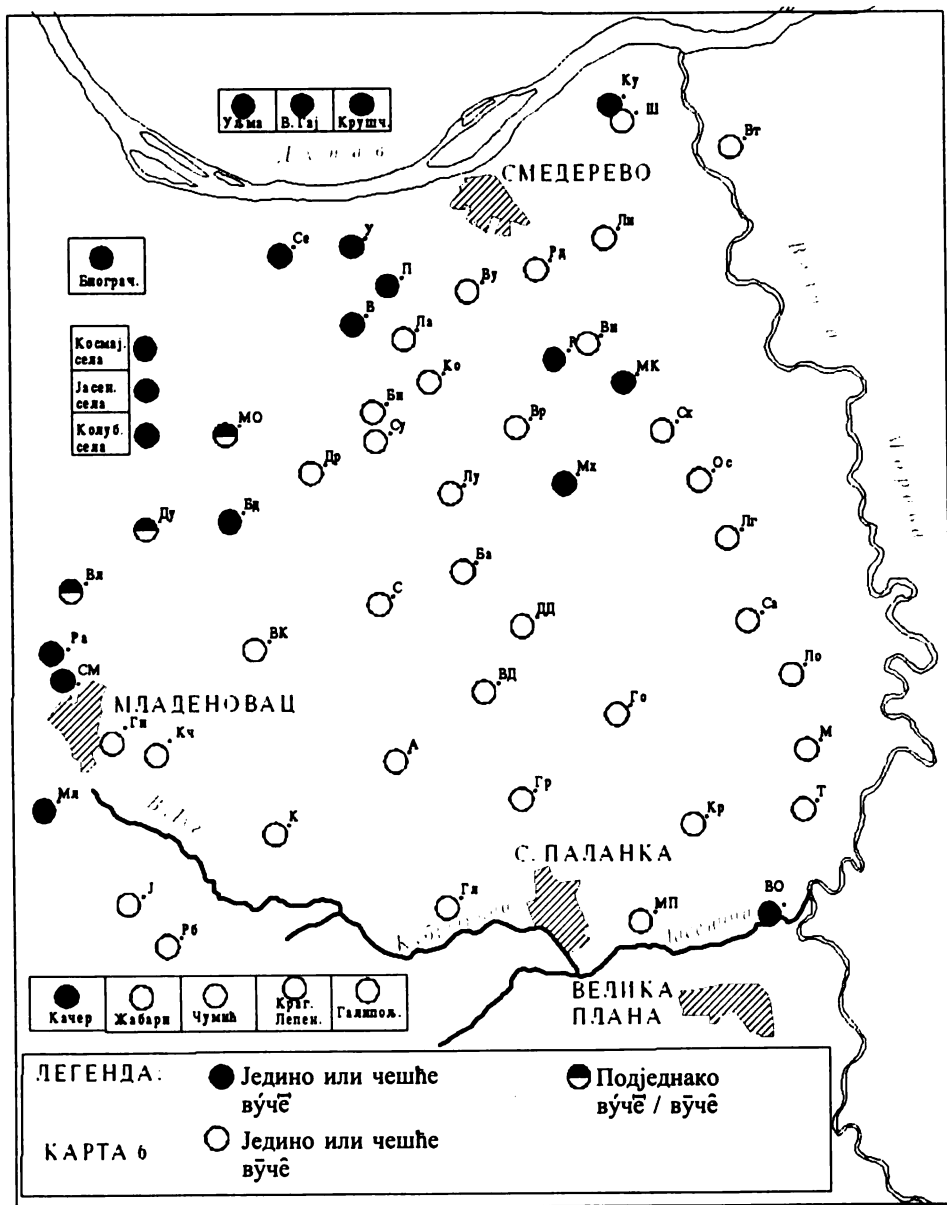

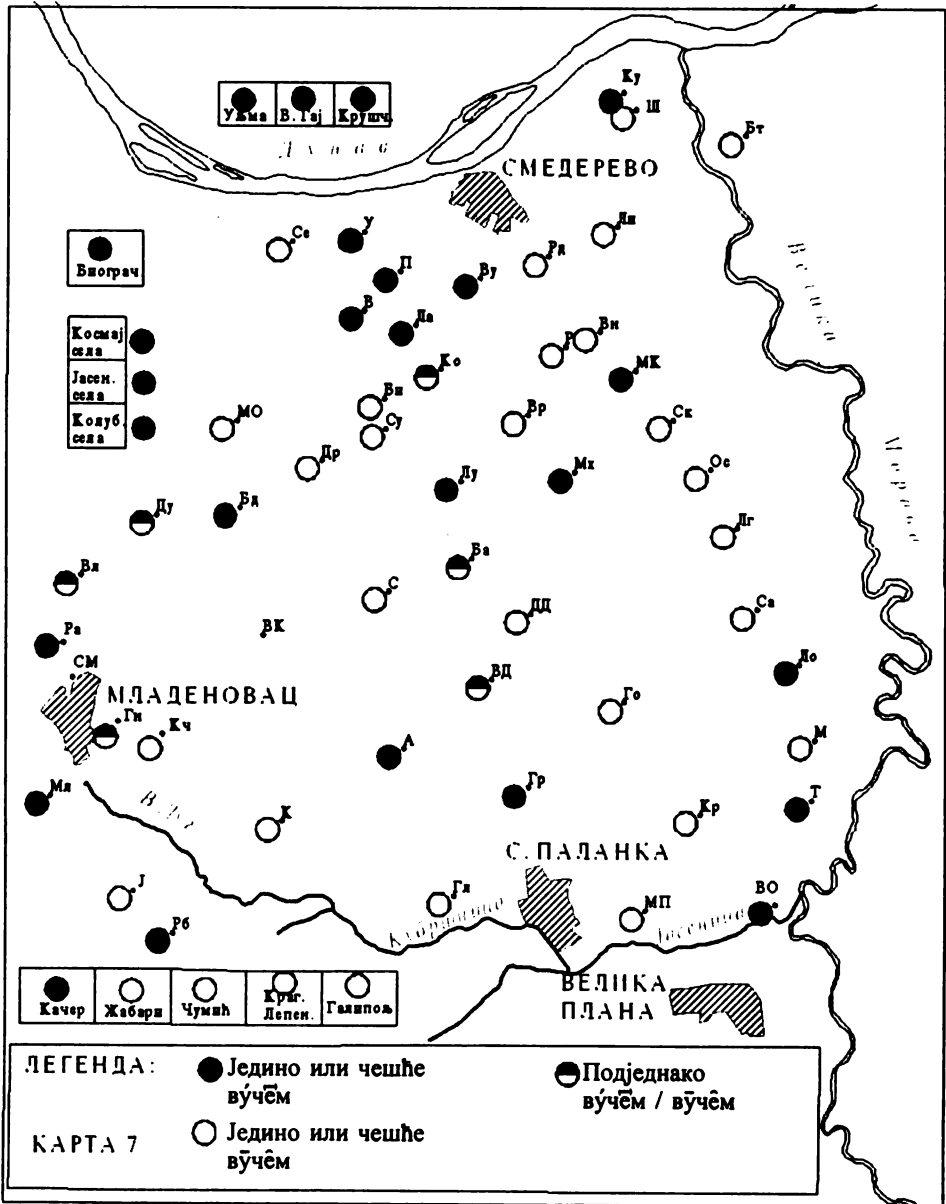

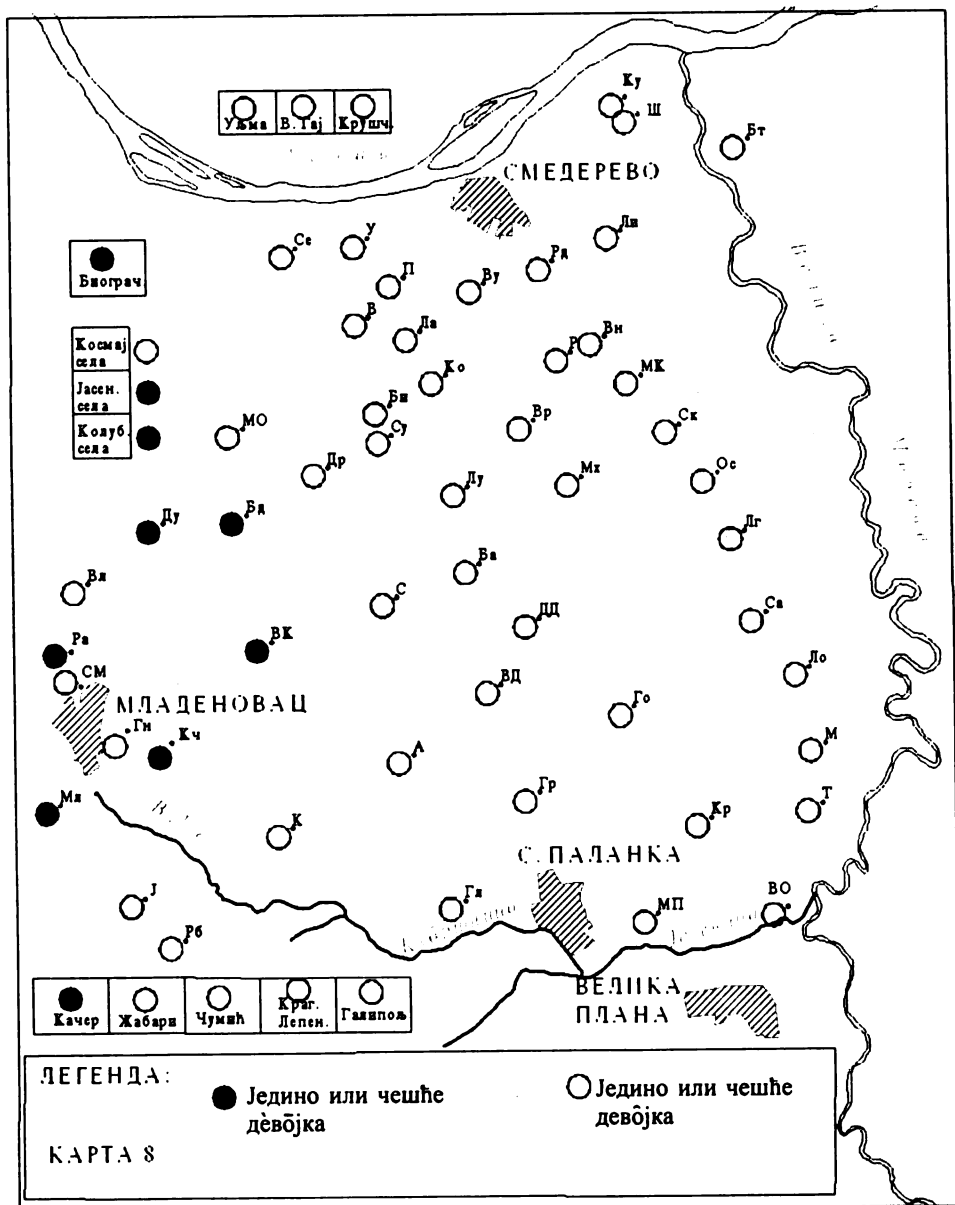

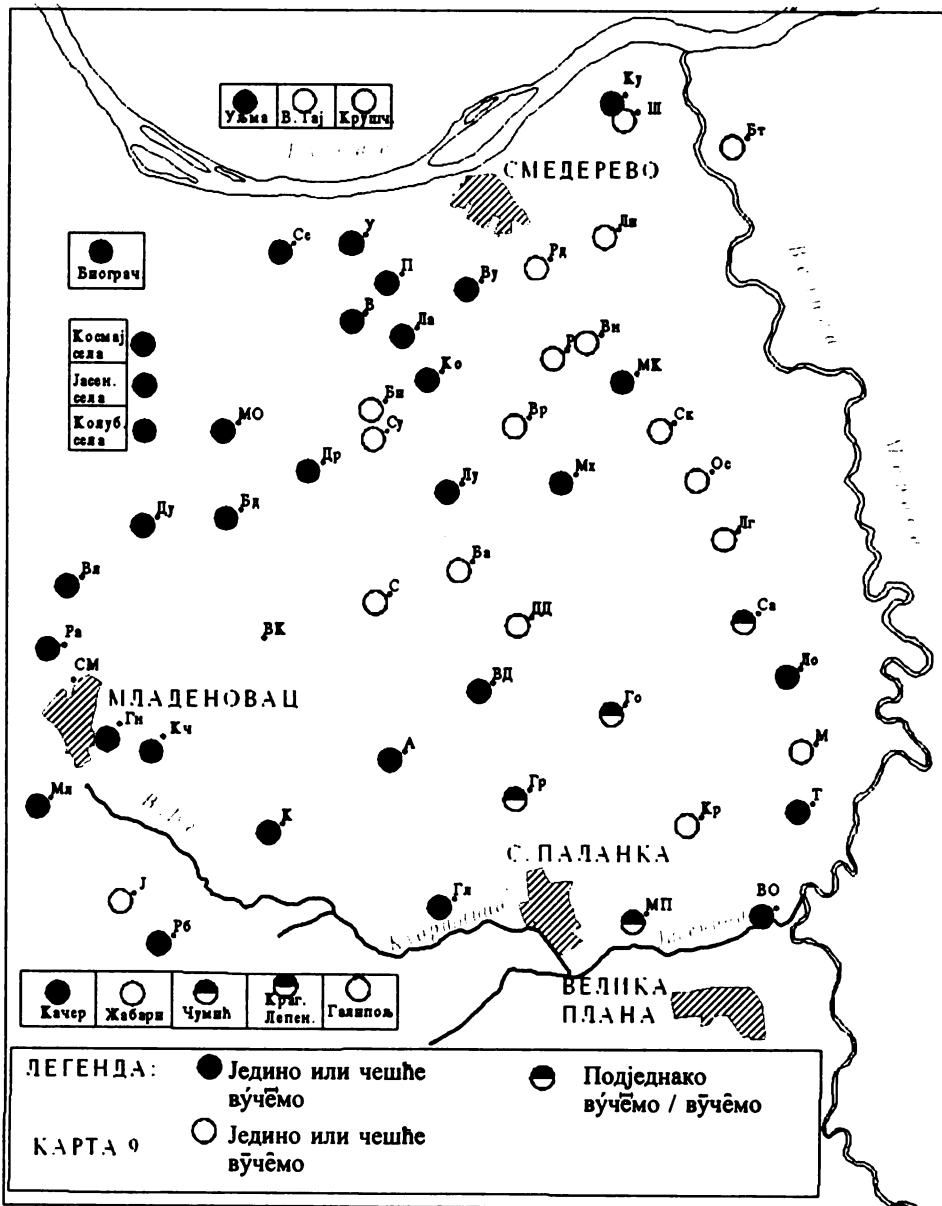

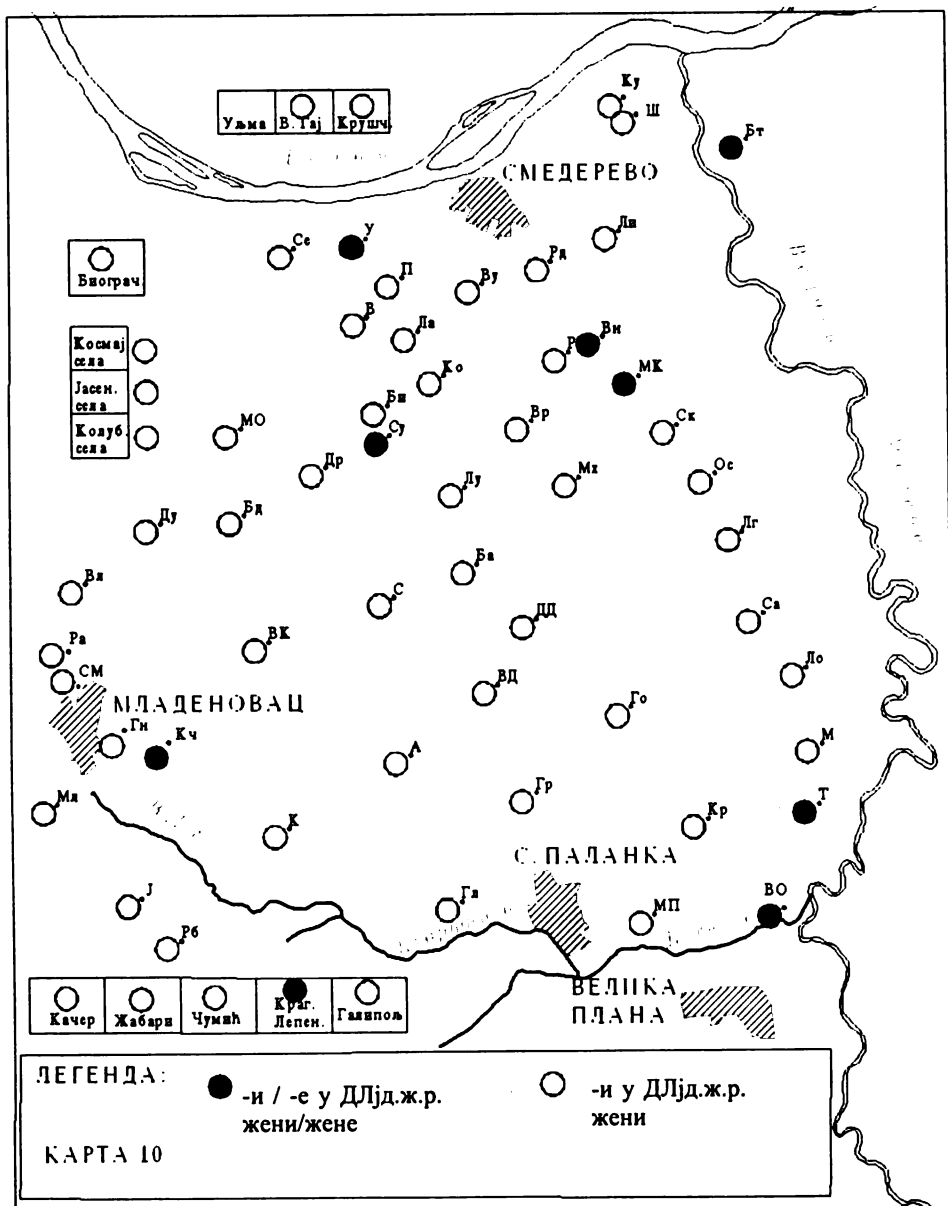

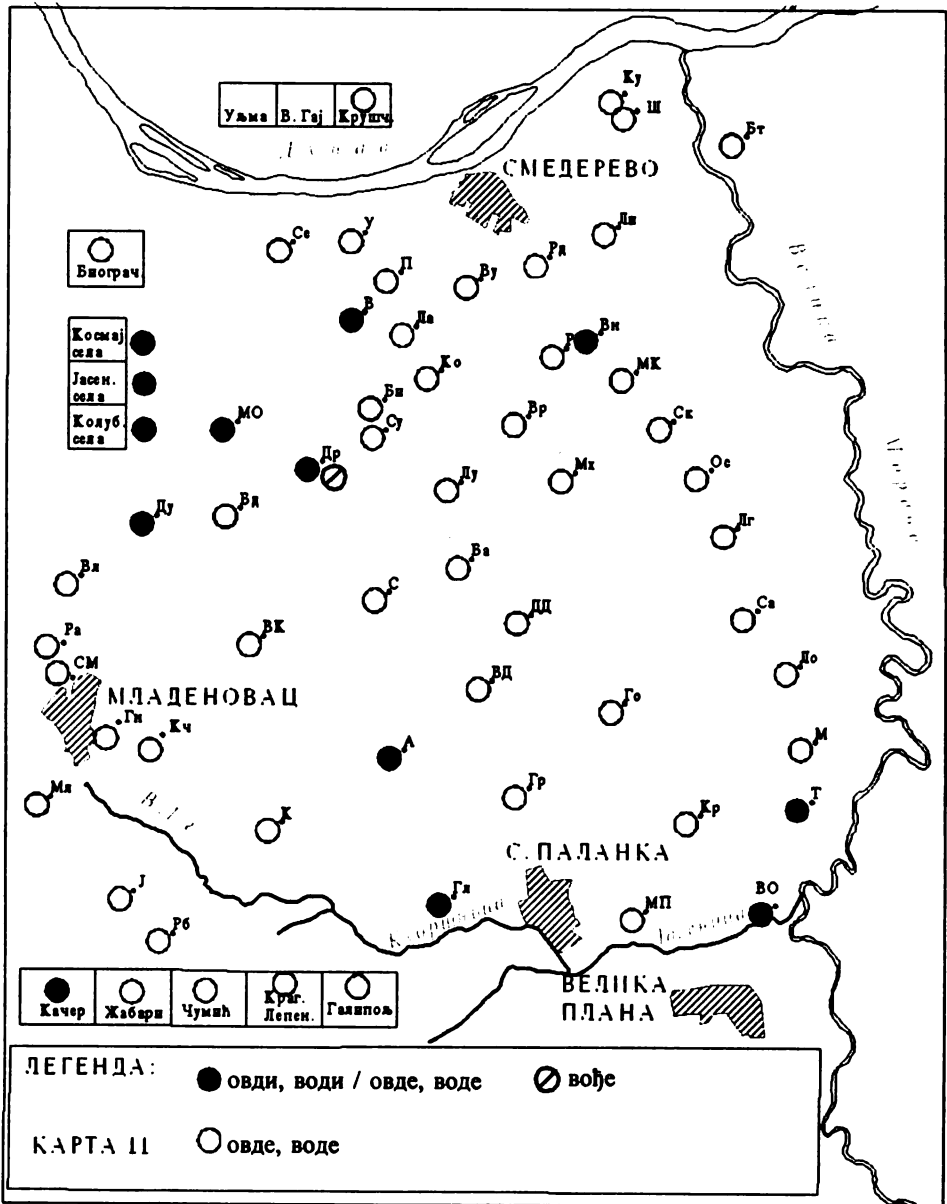

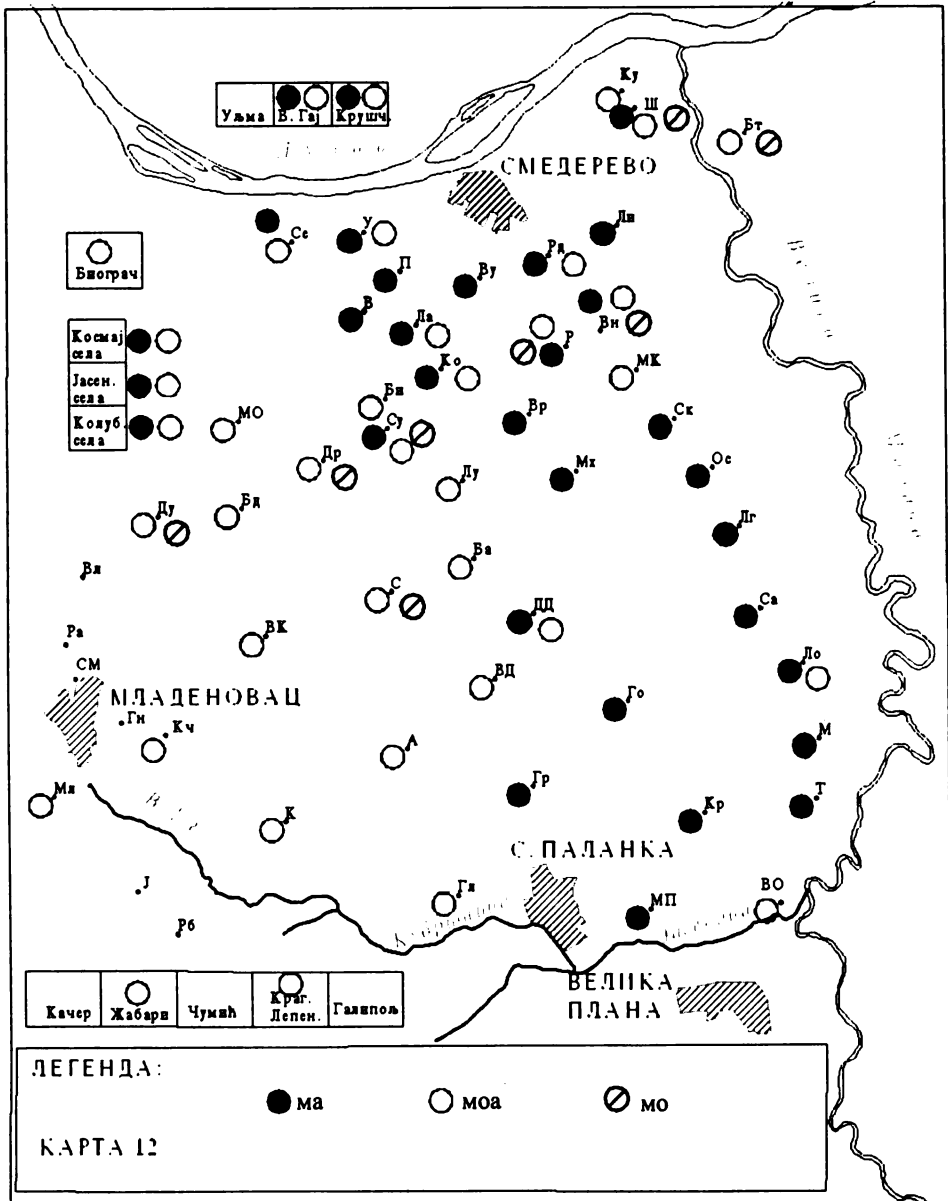

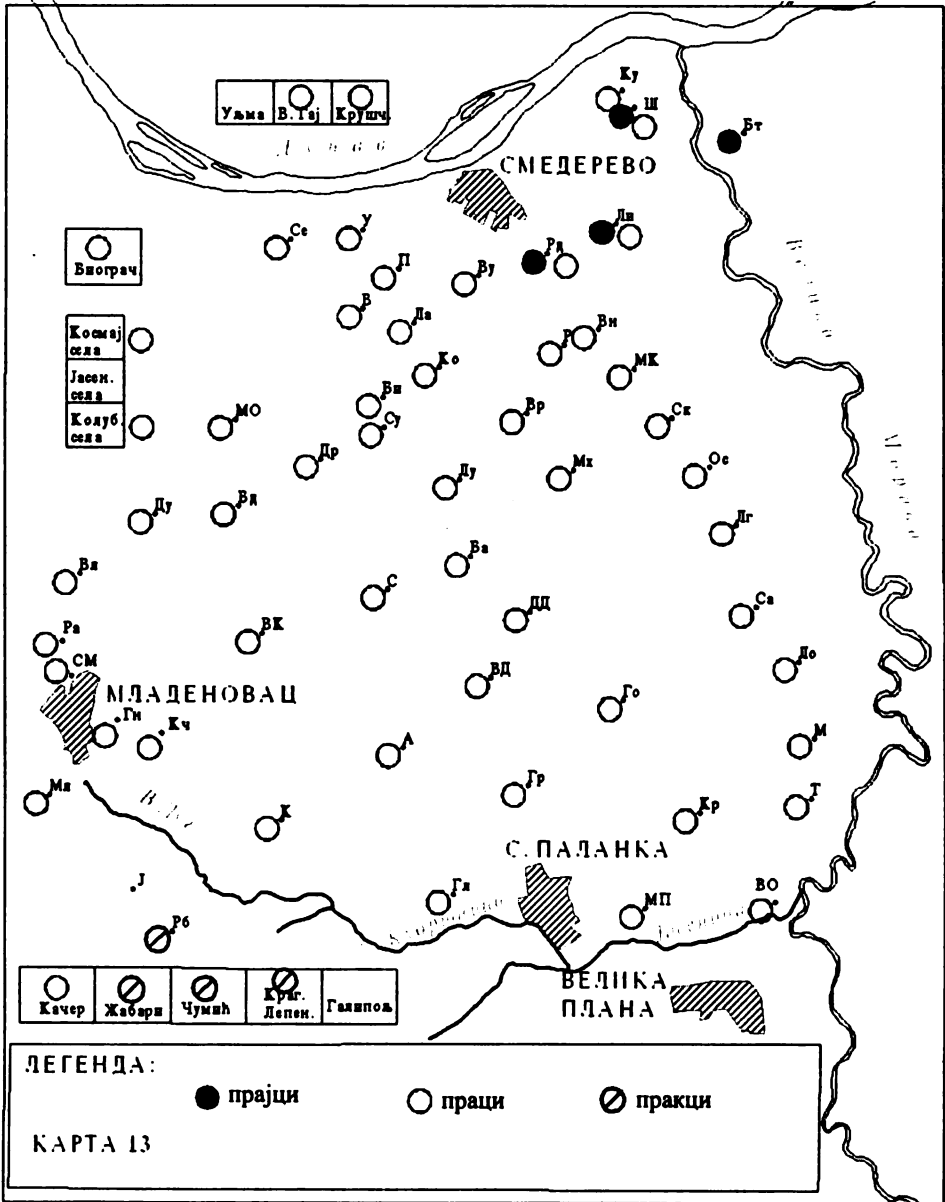

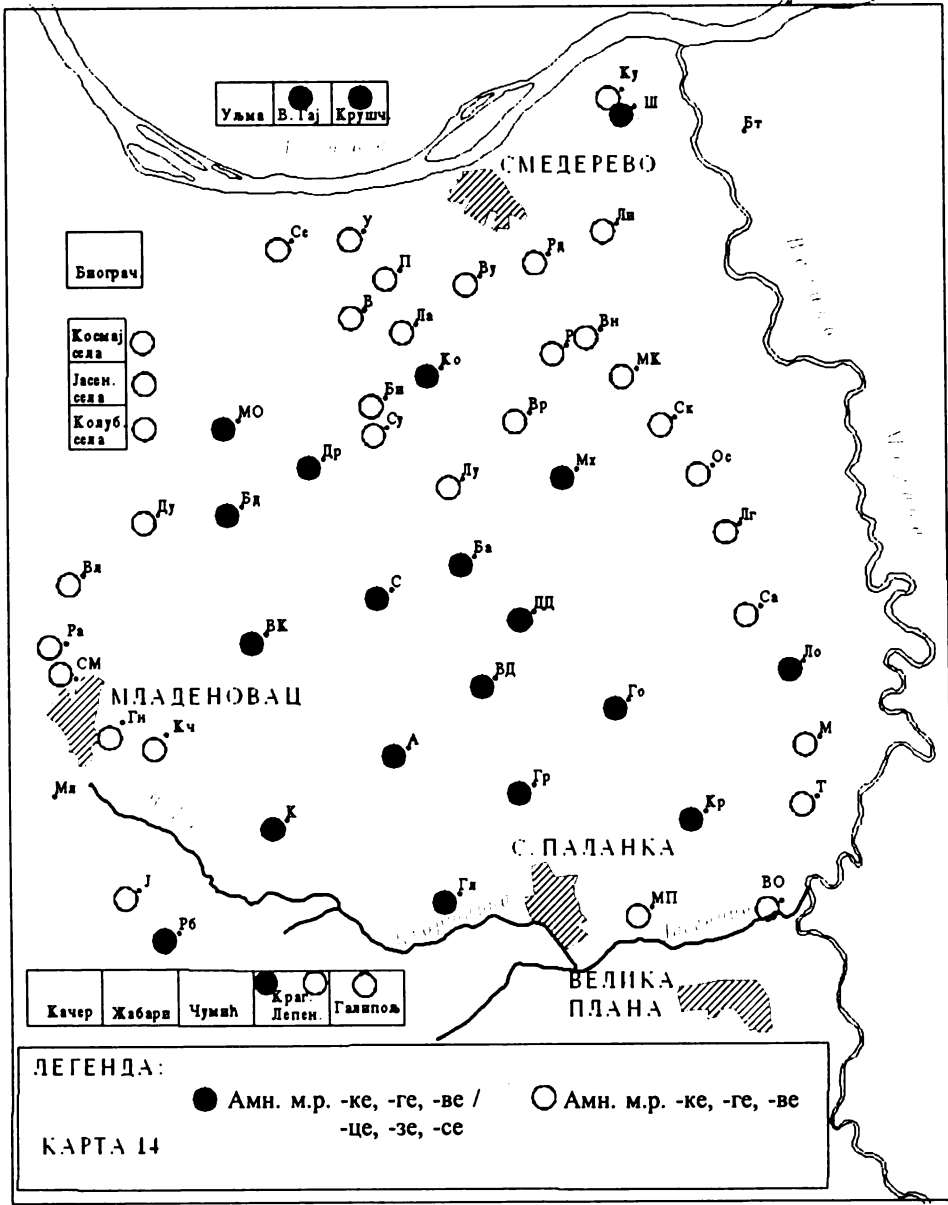

Јасмина Гмитровић

ГОВОР СЕЛА МИЛУШИНЦА
(у Сокобањској котлини)

Овај рад представља делимично измењену верзију магистарског рада одбрањеног на Филолошком факултету у Београду 18. 12. 2006. године, пред комисијом коју су чинили: проф. др Милорад Дешић, ментор; проф. др Недељко Богдановић, члан; проф. др Мирослав Николић, члан.

Овом приликом још једном захваљујем комисији, информаторима и свима који су помогли да овај рад настане.

САДРЖАЈ

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ	329 [7]
Положај и границе	329 [7]
Досадашња истраживања	331 [9]
Ситуирање говора Сокобањске котлине и Милушинца	331 [9]
Циљеви	332 [10]
Методологија	332 [10]
Рад на терену	334 [12]
Списак информатора	334 [12]
СКРАЋЕНИЦЕ	335 [13]
КАРТА ОПШТИНЕ СОКОБАЊА	336 [14]
ФОНЕТИКА	337 [15]
ГЛАСОВНИ СИСТЕМ	337 [15]
Вокали	337 [15]
Судбина полугласника	337 [15]
Рефлекс гласа <i>ʋ</i>	339 [17]
Судбина вокалног <i>л</i>	340 [18]
Вокално <i>р</i>	340 [18]
Замене вокала	341 [19]
Вокал <i>а</i>	342 [20]
Вокал <i>е</i>	342 [20]
Вокал <i>и</i>	343 [21]
Вокал <i>о</i>	343 [21]
Вокал <i>у</i>	343 [21]
Неке вокалске групе	344 [22]
Елизија вокала	346 [24]
Редукције вокала	346 [24]
Афереза	346 [24]
Синкопа	346 [24]
Апокопа	346 [24]
Покретни вокали	347 [25]
Уметање гласова	348 [26]
Испадање слогова	348 [26]
Консонанти	348 [26]
Глас <i>ј</i>	348 [26]
Консонант <i>х</i>	350 [28]
Глас <i>в</i>	351 [29]
Глас <i>ф</i>	351 [29]

Африката <i>s</i>	352 [30]
Однос <i>л, н</i> : <i>љ, њ</i>	352 [30]
Судбина <i>л</i> на крају речи и слога	352 [30]
Консонантске групе	353 [31]
Иницијалне групе	353 [31]
Медијалне групе	354 [32]
Неке старије консонантске групе	354 [32]
Финалне групе	355 [33]
Асимилација	355 [33]
Асимилација по звучности	355 [33]
Африкатизација	356 [34]
Јотовања	356 [34]
1. Старо јотовање	356 [34]
2. Ново јотовање	357 [35]
3. Јотовање групе <i>jd</i>	358 [36]
Дисимилације	358 [36]
АКЦЕНАТ	359 [37]
МОРФОЛОГИЈА	361 [39]
А. ДЕКЛИНАЦИЈА	361 [39]
Именице	362 [40]
Напомене о роду	362 [40]
Промена по падежима	362 [40]
1. деклинациони тип	363 [41]
2. деклинациони тип	364 [42]
3. и 4. деклинациони тип	365 [43]
Остаци деклинације	366 [44]
Још једна напомена	367 [45]
Нека запажања уз деклинацију именица	367 [45]
Употреба именица уз бројеве	368 [46]
Акцент именица	369 [47]
Акцент именица мушког рода	369 [47]
Акцент именица женског рода	370 [48]
Акцент именица средњег рода	370 [48]
Заменице	370 [48]
Личне заменице	370 [48]
Нека запажања уз промену личних заменица	373 [51]
Повратна заменица <i>себе</i>	373 [51]
Именичке заменице <i>ко, шта</i>	373 [51]
Заменице сложене са <i>ко, шта</i>	374 [52]
Придевске заменице	374 [52]
Придеви	375 [53]
Акцент придева	377 [55]
Бројеви	377 [55]
Акцент бројева	378 [56]
Б. КОНЈУГАЦИЈА	379 [57]
Глаголски систем	379 [57]
Инфинитив	379 [57]
Презент	379 [57]
Императив	382 [60]
Имперфекат	383 [61]
Аорист	385 [63]
Футур	386 [64]

Потенцијал	386 [64]
Радни глаголски придев	386 [64]
Перфекат	387 [65]
Плусквамперфекат	387 [65]
Трпни глаголски придев	387 [65]
Глаголски прилог садашњи	388 [66]
Глаголски прилог прошли	388 [66]
Акцентске прилике у глагола	388 [66]
Поједини глаголи и групе глагола	390 [68]
V. НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ	391 [69]
Прилози и прилошки изрази	391 [69]
1. Прилози за време	391 [69]
2. Прилози за место	392 [70]
3. Прилози за начин	393 [71]
4. Прилошке речи за количину	393 [71]
Предлози	394 [72]
Везници	394 [72]
Узвици	395 [73]
Речце и партикуле	396 [74]
СИНТАКСА	398 [76]
Из синтаксе падежа	398 [76]
Номинатив	398 [76]
Вокатив	399 [77]
Датив	399 [77]
Општи падеж без предлога	399 [77]
Општи падеж с предлозима	399 [77]
Генитивна значења	399 [77]
Дативна значења	402 [80]
Акузативна значења	402 [80]
Значења инструментала	402 [80]
Локативна значења	404 [82]
Из синтаксе глагола	404 [82]
Презент	404 [82]
Аорист	405 [83]
Имперфект	406 [84]
Перфекат	406 [84]
Императив	407 [85]
Футур	407 [85]
Из синтаксе реченице	407 [85]
Упитне реченице	407 [85]
Императивне реченице	407 [85]
ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ	408 [86]
КАЗИВАЊА ИНФОРМАТОРА	412 [90]
ЛЕКСИКА	417 [95]
О микропонимији села Милушинца	422 [100]
ЛИТЕРАТУРА	423 [101]
Резюме: ГОВОР ДЕРЕВНИ МОЛУШИНАЦ	427 [105]

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Српска дијалектологија свој пуни размах и конституисање у правом смислу речи достиже почетком двадесетог века појавом капиталног дела Александра Белића *Дијалектии источне и јужне Србије*¹. Од тада су говори признско-тимочке дијалекатске области постали занимљиви и изазовни за истраживања и о њима је за претходних сто година доста написано². Обиље прецизно забележеног и стручно анализираног материјала презентованог у Белићевим *Дијалектиима* не оставља места крупним ревизијама³ те и данас пружа неопходну основу за нова истраживања. Нова истраживања, међутим, углавном су ишла ка прецизнијој дескрипцији локалних типова, побољшању граница међу типовима и уочавању нових тенденција које је донео двадесети век (на друштвеном па отуда и на језичком плану, иако глобална слика није мењана). Сва каснија истраживања захватала су ужа подручја и мање целине, по правилу са више питања граматичке структуре. Такво истраживање биће и овај скромни рад у коме покушавамо да анализирамо говор Милушинца, села у Сокобањској котлини.

Положај и границе

Сокобањска котлина налази се у источној Србији, „између планине Ртња на северу, Озрена, Лесковика и Девице на југу и између моравске долине на западу и тимочке на истоку“⁴. Границе ове котлине јасно се утврђују: „Од области Црне Рече на северу је одваја висок и дугачак гребен Ртња са врхом Шиљак (1560 м). Даље на истоку, према тимочком басену, граница иде преко Слемена (1098 м) и гребена Крстатац (1069 м), потом се спушта и пресеца Скробничку клисуру. Стрми кречњачки одсеци Девице, Озрена и Лесковика чине јужни обод котлине и одвајају је од Голака и моравске долине на југу. Оштриковац, Бељевина и Рожањ (западни обод) одвајају Сокобањску котлину од моравске долине на западу.“⁵ Сокобањска котлина издужена је у правцу исток–запад (дужином од 30 км), те спаја две много

¹ Белић 1905.

² Библиографија 1994.

³ Ивић П 1994, 55–71.

⁴ Дакић 1967, 1.

⁵ Исто, 1.

веће суседне области — моравску на западу и тимочку на истоку. Ово подручје је у другој и трећој деценији XX века било предмет антропогеографског истраживања Петра С. Јовановића. Његова студија *Бања*⁶ поред значајних података о бањским насељима и пореклу становништва, доноси и 345 микротопонима. Поред многобројних радова који Сокобању третирају првенствено са туристичког и медицинског аспекта, објављена је 1967. године и економско-географска студија Бранимира Љ. Дакића *Сокобањска котлина*, већ цитирана у овоме раду.

Уз Сокобању као седиште општине, Сокобањска котлина обухвата и 21 село: Бели Поток, Блендија, Богдинац, Врбовац, Врмца, Дуго Поље, Жучковац, Јошаница, Левовик, Милушинац, Мужинац, Николинац, Поружница, Ресник, Рујевица, Сесалац, Трговиште, Трубаревац, Церовица, Читлук, Шарбановац. Већина сеоских насеља распоређена је по ободу котлине.

Милушинац се налази 15 км североисточно од Сокобање, „на северном ободу бањског басена између Слемена и Крстатца“⁷, у долини реке Урдеша. Од Милушинца постоји главни пут долином Урдеша до главног друма, као и пут који село повезује са суседним Сесалцем. Испод Крстаца води пут и за Читлук, једно од већих села у Сокобањској котлини. Милушинац је по типу сличан осталим селима у околини: куће су најчешће у долини реке, а све су ређе како се пење уз долинске стране⁸. По Петру С. Јовановићу, Милушинац спада у ивична села која су по постанку старија од средишњих и у којима је знатан проценат старинаца, али постоји и извешан број досељеника, највише из књажевачког, заглавског и пиротског краја⁹.

Тешко је тачно утврдити од када постоје стална бањска насеља, па и Милушинац, јер су писани споменици оскудни, а народна традиција непоуздана. Зна се, ипак, да је већина насеља постојала у последњој фази турске владавине¹⁰. Село Милушинац „је најпре било у Селишту (њиве, прим. Ј. Г.), затим у Змијанцу (камењар, прим. Ј. Г.). Ту је било свега 7 кућа покривених ћерамидом, остале су биле као плевње, покривене сламом. Куће су биле најпре растурене па су се доцније збијале. Село је расло поглавито досељавањем и множењем старијих фамилија“¹¹. Изнад села, на једној стени, постоје развалине (остаци) од неког старог насеља и то место се у народу зове Градиште, али о њему нема никаквих предања. О имену села нисмо забележили ниједно предање.

Према попису из 2001. године, Милушинац има 381 становника, односно 119 домаћинстава. У односу на 1991. годину, приметан је пад и броја становника (за 89) и домаћинстава (за 10). Евидентно је да се повећава број самачких и старачких домаћинстава. Поред морталитета, оваквој статистици допринеле су и

⁶ Јовановић 1924.

⁷ Јовановић 1924, 107.

⁸ Исто, 108.

⁹ Исто, 108, 109.

¹⁰ Исто, 109. Да је Милушинац постојао за време Турака, мисле и неки наши информатори, а један нам је чак испричао и легенду у којој се приповеда о догађају са неким Турчином, што се уклапа у податке изнете у књизи Јовановић 1924. године.

¹¹ Исто, 108.

миграције млађих, углавном у Сокобању. Мештани села највише се баве земљорадњом и сточарством, а има и запослених у оближњем руднику „Соко“ и у Сокобањи. У Милушинцу постоји четвороразредна школа, а старије разреде ученици похађају у оближњем Читлуку.

Становници Милушинца (Нјд *Милушинац*) јесу *Милушинчани* (*Милушинчанин* / *Милушинчанка*), а ктетик је *милушиначки*.

Досадашња истраживања

Говор сокобањског краја није много испитиван у до сада објављеним дијалектолошким студијама. После Белићевих *Дијалеката*, језичка истраживања у овом крају започео је проф. др Недељко Богдановић радом о говору села Трговишта¹². Уследило је потом Богдановићево бележење ономастичке грађе и попуњавање Упитника за српски дијалектолошки атлас у селу Језеру (заједно са др В. Вукадиновићем, чији рад *Микрофтоноимија Сокобањске котлине* пружа краћи преглед досадашњих проучавања и битних дијалекатских одлика овога краја¹³). Такав упитник попуњен је и за село Зубетинац, најсеверније село сврљишко-заплањског поддијалекта, иначе Милушинцу суседно место са источне стране. Сокобањска котлина споменута је и у докторској дисертацији проф. Богдановића *Говор Алексиначког Поморавља*¹⁴, али пошто географски не припада Алексиначком Поморављу, није посебно обрађивана, мада су истакнуте неке битније одлике њеног говора¹⁵. Међутим, преко ње иде граница јужноморавских и сврљишко-заплањских говора, тако да се Милушинац нашао у овој другој, источнијој зони. Акцентуација призренско-тимочких говора детаљно је обрађена у обимној студији Американке Ронел Александер¹⁶, а један од девет главних пунктова истраживања било је село Шарбановац код Сокобање.

Поред Зубетинца, за *Српски дијалектолошки атлас* обрађени су и следећи пунктови из околине Милушинца: на западу село Трговиште (сврљишко-заплањски говор са видним утицајем јужноморавских, као и косовско-ресавских говора, у погледу преношења акцента са отворене ултимае), Језеро (на Озрену, југозападно од Милушинца), Бели Поток (сврљишко-заплањски тип, југоисточно од М). У томе окружењу посматраћемо и говор Милушинца, који се мање или више слаже са сваким од наведених пунктова, а и разликује у понекој појединости.

Ситуирање говора Сокобањске котлине и Милушинца

Говор Сокобањске котлине припада призренско-тимочкој дијалекатској области, и то делом јужноморавском, а делом сврљишко-заплањском поддија-

¹² Богдановић 1979.

¹³ Вукадиновић 1990, 368.

¹⁴ Богдановић 1987.

¹⁵ Богдановић 1987, 55.

¹⁶ Александер 1975.

лекту. Белић је у *Дијалектима* овако дефинисао припадност Милушинца и суседних села одређеном говорном типу: „ У местима северно од линије која саставља Лесковик — Крстатац (Ресник, Сокобања, Блендија, Дуго Поље, Николинци, Сеселци, Рујиште, Читлук, Милушинац и др.) говори се смешаним говором који се налази под врло јаким утицајем јужноморавског говора, којему сам их ја и придоао. У селима која се налазе још северније од ових, а ограђена су Ртњем и његовим планинским ланцима који се пружају на исток и запад, осећа се већ и доста јак утицај моравског дијалекта (темнићско-моравског, ресавског) и у акценту и у другим цртама (Јошаница, Мужинце, Шарбановце и др.).“¹⁷

У већ помињаном раду В. Вукадиновића говор Сокобањске котлине подељен је на два типа: „а) јужноморавски (западно од пута Алексинац — Сокобања — Бољевац) и припадају му села: Трубаревац, Врбовац, Рујевица, Жучковац, Трговиште, Врмца, Мужинац, Шарбановац и Бели Поток); б) сврљишко-заплањски (источно од поменутог путног правца) и села: Поружница, Ресник, Блендија, Богдинац, Сесалац, Милушинац, Николинац, Дуго Поље, Сокобања, Читлук, Левовик и Церовица.“¹⁸ Подаци које смо добили истраживањем поклапају се са овом поделом, тј. доводе до закључка да говор села Милушинца целином својих одлика припада сврљишко-заплањском говорном типу.

Циљеви

Након једног века интензивног проучавања народних, по правилу руралних¹⁹, говора, евидентан је *диференцијални њрисијуи*, то јест инсистирање на посебностима говора који се описује, на ономе што тај говор разликује од осталих говора и стандардног језика. Наш циљ биће опис говора села Милушинца у односу на књижевни језик с једне, и стање забележено у Белићевим *Дијалектима* пре сто година, с друге стране. Напомињемо да наш рад неће бити потпун опис свих одлика једнога говора, већ регистравање и систематисање најважнијих одлика које овај говор постављају према просечном штокавском стању и стању говора из непосредног окружења.

Методологија

Методолошку основу дијалектолошких истраживања поставио је још почетком XX века Александар Белић у *Дијалектима*, а дубље их разрадио у писму Бодуену де Куртенеу *Мисли о њрикуиљању дијалекатског мајеријала* (Јужнословенски филолог, књ. 6, Београд 1926–27, стр. 1–10). Белић је препоручивао

¹⁷ Белић 1905, XLIV

¹⁸ Вукадиновић 1990, 368.

¹⁹ Проучавање урбаних говора још увек није заживело у српској лингвистичкој средини, иако је то потребно с обзиром на развој друштва састављеног претежно од урбаног становништва. Оснивач социолингвистике В. Лабов је још седамдесетих година двадесетог века обавио прва истраживања у области урбане дијалектологије, а пионирски рад из те области код нас јесте дело *Говори Ниша и околиних села*, којим почиње нова епоха у нашој дијалектологији. В. у: Тома 1998, 15–16.

спонтани разговор као најбољи извор за све језичке особине и прикупљање што обимније грађе како би сваки проблем могао бити илустрован довољним бројем примера. Временом се у испитивању дијалеката почиње примењивати метод упитника²⁰ којим се прикупљају подаци о језичким особеностима дијалектолошког система на основу одговора на претходно припремљена питања.

Основни методолошки поступци коришћени у овом раду јесу метод непосредног посматрања²¹ (спонтани разговор са информаторима на теме из свакодневног живота) и метод упитника.²² За морфолошка питања највише смо користили упитник чији је аутор проф. др Н. Богдановић²³, а за синтаксичку проблематику коришћен је упитник Софије Ракић-Милојковић²⁴. Највише података прикупили смо спонтаним разговором, а најчешће теме биле су: обичаји (веридбе, свадбе, славе...); пољски радови; кућни послови (ткање, спремање јела...); породица и сл. Такође, информаторима је било допуштено да причају о било чему њима интересантном, нпр. о неким догађајима из историје села, о домаћим животињама, о неким анегдотама из прошлости, о свакодневном животу итд. Казивања информатора снимана су помоћу неупадљивог диктафона на аудио-траке и касније преслушавана, а на лицу места су записиване реченице и поједини примери из разговора. Дешавало се да смо неке разговоре међу укућанима и комшијама снимали кришом, без њиховог знања, и тако добијали најспонтанији говор. Упитнике и инвентаре користили смо углавном да бисмо допунили информације добијене у необавезним разговорима.

Једно од основних правила у традиционалној, тј. руралној дијалектологији било је изабрати што старије, мало школоване или уопште нешколоване информаторе, који током живота нису мењали пребивалиште, јер је код њих највише сачуван изворни језик и најмањи је ризик суочења са диглосијом. Истражујући говор села Милушинца, углавном смо се придржавали овог правила, али смо разговарали и са млађим људима, више или мање школованим („сваки информатор је у ствари интересантан“²⁵), како бисмо упоредили њихов са говором старијих мештана, а и да бисмо добили потпунију слику о језичким особеностима. Током рада на терену сусретали смо се са извесним тешкоћама: говор млађих, па и старијих, мештана мења се под утицајем медија, образовних институција и сл; поједини информатори су у разговору са нама *наmeshћали* причу, тј. трудили се да говоре што правилније, желећи да оставе бољи утисак (да је то заиста тако, уверавали смо се слушајући касније њихове неформалне разговоре са укућанима). Укуп-

²⁰ Белић није благодоклоно гледао на прикупљање грађе помоћу упитника, јер је сматрао да се на тај начин могу добити и нетачни подаци. О томе више у: Ивић П 1991/3, 240.

²¹ Терминологија преузета из: Методологија 2000, 217.

²² Упитник П. Ивића за фонетску проблематику имали смо у виду, али због природе говора нисмо ишли по њему (пошто се он базира на говорима који имају новоштокавску акцентуацију и тежњу да се шире обухвати јат).

²³ Богдановић 1999.

²⁴ Ракић-Милојковић 1995.

²⁵ Тома 1998, 26.

но је испитано петнаестак, али смо за главне одабрали осморо говорника, старијих од 65 година, рођених и удатих/ожењених у Милушинцу.

При обради забележених чињеница, тамо где смо сматрали да је од користи за сагледавање односа наше грађе и стања у суседним говорима, вршена су упоређивања, што је регистровано и упућивањем на литературу преко фуснота.

Најпре смо самеравали налазе са Белићевом студијом (Белић 1905), а потом овим редом:

а) Милушинац — остали говори сврљишко-заплањског типа (Зубетинац, Упитник за Српски дијалектолошки атлас, обрађивач Љ. Рајковић; Бели Поток, из: Богдановић 1979);

б) Милушинац — говори Алексиначког Поморавља (Богдановић 1987) и западног дела Сокобањске котлине (Богдановић 1979/2);

в) Милушинац — тимочки говори (Станојевић 1911).

Рад на терену

Истраживање смо почели крајем марта 2005. године. Највећи део грађе прикупљен је јула и августа, а на терену смо боравили и током јесени исте године ради провере добијених резултата.

Говор Милушинца није наш матерњи језик, али је то матерњи говор наше покојне баке и рођака који ту и даље живе. Ипак, тај говор нам није стран с обзиром на то да од рођења сваке године проведемо извесно време у Сокобањи, па и у Милушинцу. Интересовање за тај говор, нажалост, нешто се појачало тек у последњим годинама студија (када је један део добрих старих саговорника отишао са овога света).

Списак информатора

- Бранка Динић, рођена 1930. године, неписмена
- Радмила Станисављевић, рођена 1925. године, 4 разреда
- Бранислава Јогрић, рођена 1935, 4 разреда
- Ранко Динић, рођен 1932. године, 4 разреда
- Злата Матић, рођена 1933. године, 4 разреда
- Никола Стојковић, рођен 1926. године, 4 разреда
- Ружа Стојковић, рођена 1928. године, 4 разреда
- Радмила Лазаревић, рођена 1939. године, 4 разреда

СКРАЋЕНИЦЕ

I

ГФФНС	Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду
36JK	Зборник за језик и књижевност, Титоград
36ФЛ	Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад
36ФФП	Зборник Филозофског факултета у Приштини
ЈФ	Јужнословенски филолог, Београд
МС	Матица српска
САНУ	Српска академија наука и уметности
СДА	Српски дијалектолошки атлас
СДЗБ	Српски дијалектолошки зборник, Београд
СКА	Српска краљевска академија, Београд

II

м. р.	мушки род
ж. р.	женски род
с. р.	средњи род
л.	лице
јд.	једнина
мн.	множина
Н	номинатив
Д	датив
А	акузатив
ОП	општи падеж
през.	презент
имп.	императив
аор.	аорист
рад. гл. прид.	радни глаголски придев
М	Милушинац
Т	Трговиште
Тим	Тимок

КАРТА ОПШТИНЕ СОКОБАЊА²⁶

²⁶ Карта је дата према: Вукадиновић 1990.

ФОНЕТИКА

ГЛАСОВНИ СИСТЕМ

Вокали

Вокалски систем говора Милушинца (у даљем тексту М) садржи пет стандардних вокала српског језика (*и, е, а, о, у*) и вокално *р*. Вокално *л* није познато овом говору, док се полугласник јавља у све мањем броју случајева. Под утицајем консонаната из окружења, као и у неакцентованом слогу, може доћи до варијација у изговору појединих вокала²⁷ (в. ниже).

Вокалски систем М био би, дакле, следећи:

и	(ь)	у	
е		о	
	а		+р

Судбина њолугласника

Призренско-тимочки говори одликују се постојањем посебне фонеме (ь) која се налази на месту некадашњих двају полугласника и изговара се као вокал напрегнуте артикулације боје вокала *a*²⁸. Овакво стање на терену налазили су и у својим радовима изложили и каснији истраживачи овог говорног подручја²⁹. Исто важи и за област која припада сврљишко–заплањском говорном типу, где постојање полугласника, између осталих, евидентирају Н. Богдановић и Ј. Марковић, мада Ј. Марковић налази и доста примера са вокализованим полугласником³⁰. На простору Алексиначког Поморавља полугласник је по правилу замењен са *a*³¹. Податак о редовној замени полугласника фонемом *a* у селу Тешици

²⁷ Белић 1905, 8.

²⁸ Белић 1905, 47–89; Ивић П 1985, 110, 111.

²⁹ В. Библиографија 1994.

³⁰ Богдановић 1979, 6–11; Марковић 2000, 31.

³¹ Богдановић 1987, 66.

(јужноморавски говор), који износи П. Ивић у извештају са дијалектолошке екскурзије по ужој Србији реализоване октобра 1959. године³², делимично коригује проф. Богдановић „извесним бројем примера у којима се *a* ближи полугласнику, или полугласник није добио вредност пуног *a*“³³. Он такође наводи да је употреба полугласника у Сокобањској котлини (тзв. зони III) честа, илуструјући то примерима из села Трговишта и уз напомену „да је идући на исток полугласник све чешћи, обичнији и изразитији“³⁴. В. Вукадиновић указује на постојање полугласника у микротопонимима Сокобањске котлине, а из Милушинца наводи један једини пример — *Глибовџи*³⁵.

Наше истраживање, међутим, није евидентирало постојање полугласника као засебне фонеме. Нешто затворенија артикулација вокала *a* (налик полугласничком изговору) забележена је у само три речи: *шаман*, *бџи/баш*³⁶, *ваздан*, и то у говору старијих мештана. Ове речи, међутим, припадају емфатичном говору, те нису прави примери за употребу полугласника. У осталим забележеним примерима дошло је до пуне вокализације полугласника гласом *a*, и то:

а) у корену речи: *бачва*, *вашке*, *Видовдан*, *дан*, *данови*, *даска*, *девојачки*, *Ђурђевдан*, *залва*, *зава*, *лажем*, *кад*, *момачка* вечер, *ојанци*, *Пејровдан*, *саг*, *сјавнило* се, *шаг*.

Тако је и са секундарним полугласником: *брашанце*, *дошаљ*, *ишаљ*, *могаљ*, *несам*, *нисам*, *осам*, *јекал*, *рекал*, (*ја*) *сам*, *седам*, *секал*;

б) у суфиксу, али и у основи: *јечаљ*, *овас*, *јешаљ*, *ражањ*;

в) у суфиксима: *венац*, *гледац*, *Змијанац* (топоним), *квасац*, *колац*, *конац*, *јевац*, *ивац*, *покравац*, *јуцакавац*, *свињац*, *сивац*, *сјаџац*, *шењац* (= вампир), *шрујац*; *каџак*, *лишџак*, *љиљак*, *момак*, *ручац*, *шежац*, *цветџак*;

г) у префиксима и предлозима: *са*, *сас*, *сабор*, *саборњак*, *сабраше* се;

д) у речима са турским суфиксом *-лук*³⁷ (< *-lik/-luk/-lük/-luk*): *богаиљац*, *газдалац*, *комишљац*, али: *сандук*;

ђ) у падежним облицима³⁸: *данас*, *јесенас*, *ноћас*. У ствари, овде имамо случај да се номинатив задржао у целини, с полугласником на крају, а додаје му се заменица *сь*: *дњь* + *сь*. Према нашем сазнању, како се види, и тај је полугласник данас у говору М прешао у *a*.

Познато је да су се полугласници најбоље чували када су наглашени, а да су у пуне вокале (*a*, *o*, *e*, *y*) прелазили када су без акцента³⁹. Наши примери показују

³² Ивић П 1959, 399.

³³ Богдановић 1987, 47.

³⁴ Богдановић 1987, 55.

³⁵ Вукадиновић 1990, 380. Ову реч забележили смо са истим местом акцента, али без полугласничког изговора.

³⁶ Порекло речн *баш* детаљно је обрадио Белић у: Белић 1905, 47–89.

³⁷ Наведени суфикс има више варијаната у српскохрватским говорима, „а варијанте *-лак* и *-љк* присутне су у македонским и бугарским говорима, али и у говорима југоисточне Црне Горе и јужне и југоисточне Србије“. В. у: Радић 2001, 63, нап. 78.

³⁸ Термин смо преузели из: Белић 1905, 62.

³⁹ Белић 1905, 44, 45.

3. одрични облици помоћног глагола јесам *несам, неси, неје, несмо, нестије, несу*, мада се чује и *нисам, није, нисмо*: *несам* износила; *неси* кувала каву; *неје* имала шпорет; *несмо* ишли у општину; *нестије* ли ме ви звали; *несу* ме тели; машини *нисам* имао; *није* се рано оженио; *нисмо* се жалили;

4. друго лице множине императива: *уђејте, идејте та седнејте* (в. Императив);

5. неким облицима глагола: *осћарела сам, осћарели смо, оћојавела сам*;

6. ретки облици компаратива (не аналитичког типа): *сћареј*; она *сћареја* две годин; онај *сћареји* унук.

Чују се облици: *гњездó, кљештиа, кљештије*, иако у њима не треба видети јотовање са *ј* из јата, већ умекшање група *кл, гн*⁴³.

Речи *йрава* и *орé, орéси* познате су са овим фонетизмом.

Поред облика *маћеја* чује се и *маћија* < *matjeha, где после губитка *х* долази до појаве интервокалног *ј*, које утиче на прелазак *е* у *и*: *маћеа* > *маћеја* > *маћија*⁴⁴.

Судбина вокалног л

Призренско-тимочки говори у погледу чувања вокалног *л* показују разнолику ситуацију. Док се у тимочко-лужничком дијалекту (и то више у тимочком поддијалекту) чува неизмењено вокално *л*, у сврљишко-заплањском доминира у и *љ*, а у призренско-јужноморавском основни је рефлекс *у*, изузев неколиких примера са *лу* иза дентала *д* и *с*⁴⁵.

Говор М познаје само стандардну реализацију вокалног *л* > у: *буја, бује, вуќ, вуњени, вуна, гуја, дубено, дуго, дугује, жуји, жуљка, јабуке, куќ, кунé, музém, музéмо, йуна, йуно, сйуба* (= мердевине), *суза, сунце*.

Једини пример са рефлексом *и* (мада се овде можда ради и о асимилацији вокала према следећем слогу) јесте облик *дибина*, који се јавља поред стандардног *дубина*: у *дибину* глисте има.

Познати су облици *жљуиá, жљуљка* < **žlna, *žlčka*.

Од некадашњег корена *hlc-⁴⁶ у говору М имамо само рефлекс *лајца* (= штуца).

Вокално р

Вокално *р* се у говору М јавља у свим положајима као и у стандардном језику. Ретко се јавља у иницијалном положају у коме самостално чини слог: *рња* (= ноздрва), ја *рчка* (= гура), *рскавица, рска, рђа*. У финалној позицији вокално *р* је такође ретко, углавном као резултат губљења гласа *х*: *вр, умр* (1. л. јд. аор.).

⁴³ О томе више у: Пецо-Милановић 1968, 282; Реметић 1985, 182–184.

⁴⁴ Богдановић 1987, 86.

⁴⁵ Ивић П 1985, 111; Белић 1905, 95–123. Новија истраживања такође показују да ни сврљишки ни заплањски поддијалекат немају вокално *л* (уп. Богдановић 1979, 13–16; Ћирић 1983; Марковић 2000), као ни призренско-јужноморавски, где је основна реализација *у* уз изолованс примере са *лу* (Богдановић 1987, 84; Тома 1998, 53, 54).

⁴⁶ Ивић П 1991/3, 210.

Вокално *p* се јавља се и у медијалној позицији у секвенци са још неким сугласником:

п, б, м, в + р: *зајришка, најрскам, йрви, йрв, йройржииш, йрйорена, йрйоришије, йрскала, йрснем, йршена, йршене, сйржси, сйршии;*

брдо, брзо, брљив;

замрзивач, замркну, мрдају, мрсно, мрсоль (= слина), Мривило (микротопоним), мрцава, йосмрче, умрл/умро/умр;

вр, врвина, врли смо, врљим, врљају, врша, врча (= земљана посуда), завршио, завршили, йреврне, йреврша, йреврћа, сврдалце, сврнуле, учвршћено, чейврши, йовршаља, сврче;

к, г + р: *крв, крил, Крсишаца, кришћење, накрсьник, огрљак, йрекрсьтим се, свекрва, чокрк;*

грбав, грбина, гргурава, грми, грнци, огрнули смо, огршамо;

т, д, з, ц, с, с + р: *засйршии стологи, зайрле се, исйрсил, ойрчала, йрийрчала, сйрмо, сйршљен, йрговачка, йрљаница (врста јела), йрнакой, Трновица, йршомашор (по народној етимологији йрансформашор), чейрнас;*

дрвена, две дрвейи, дрво;

зрна, зрно;

йоцрнело, уцршано, црвено, црква, црквица, црни, црно;

насрнем, насрша;

Срћан, срча, срце.

Како се види, вокално *p* може стајати после свих сугласника осим: *j, љ, њ, ћ, ђ; л, н, р; ш, ж, ч, џ, ф, х*. Ови последњи нису ограничење у дистрибуцији, али ми такве речи нисмо забележили, а оне су познате у другим крајевима (као: *жрвањ, чрга, фркће, хрскав*). Види се, такође, да вокално *p* може бити под акцентом, али и у неакцентованом слогу.

После самогласника вокално *p* налазимо само у речи: *зарћало*.

У нашем говору нема појаве секундарног вокалног *p* након губитка вокала, типа „вртено, крлица“, док је забележен само један пример девокализације *p*, и то морфолошког порекла⁴⁷: *умрела*.

Замене вокала

Како А. Белић каже: у призренско-тимочким говорима вокали су „врло гипки“⁴⁸, то јест на њих утичу околни гласови дајући им своју боју. „Тврди самогласници после и испред палаталних сугласника прелазе у палаталне вокале, постају сами умекшани, док под утицајем лабиалних сугласника постају и сами налик на звук *o, у*, лабиализују се. Вокали једнога слога утичу на други, сугласници

⁴⁷ Богдановић 1987, 83.

⁴⁸ Белић 1905, 8.

који напоредо стоје једначе се, вокали се асимилишу у разним слоговима, мењајући своје место и начин артикулације⁴⁹.

Ове промене дешавају се у неакцентованом слогу, те се и приписују утицају снажног (експираторног) акцента и слободнијем (флукутирајућем) понашању вокала у слогу без акцента. Гласови који се на овај начин добијају нису помућени, и не разликују се од таквих вокала тамо где се они изворно појављују. Због тога се може рећи да ту „уместо једног вокала имамо други“.

Разуме се, од овога тумачења одударају примери где су замене очигледно под утицајем палатала или лабијала, што ће се видети из случајева које наводимо.

Вокал а

Вокал *а* јавља се уместо вокала *о* у следећим примерима: *ајајџека*, *арјајци*, *баранија*, *ладавина*, *мајика*, *мајичка*, *јокравица*, *јирнакој*. У речи *квачка* можда разлог замене стоји у могућем мотивном делу *ква-*, који се везује за ову живину. Тај пример одудара у још једној појединости: ту је супституент под акцентом.

а м. е: *вагеџа*, *жџџалица*, *јазик*, *кладанац*, *Књаџавац*, *на-зам*, *осам* (*од-зам*), *Панџалџ*, *шараса*, *шашир*. Ова појава, као и претходна, тумачи се као замена отворенијим вокалом у неакцентованом слогу, иако би се примери *вагеџа* и *жџџалица* могли разумети и као дисимилација. У случајевима *јазик* и *Књаџавац*, има се утисак да је *а* *о* коме је реч негде на граници полугласника и *а*, односно да би се могло бележити као *џ*: *јџик*, *Књаџавац*.

а м. у: *баланиа*.

Вокал е

Вокал *е* јавља се уместо *а* иза палаталних сугласника: *јесен* (= дрво), *јесеновина*, *јестук*, *јријетел*, *чебар*, *чераје* (поред: *чарапе*), *черајке*, *чејалка/чајалка*.

Само у два примера је *е* < *а* иза сугласника *р*: *гребуља* (можда према основи *греб-*), као и *ћеремџа*, што би могло бити према грчком: *керџиџа*, али и према турском *keremid*⁵⁰.

е м. и у везнику ил(и): *ел јабуке*, *ел крушке*, *шта било*; *ел машину ел дукати*.

Именице *слезина* и *минђуше* обично се јављају у лику: *слезџка* и *менђуше*.

У говору *М* присутно је *е* у радном глаголском придеву глагола *VI* врсте *радиџи*: *радео*, *радела*, *радели смо*, као и: *мислџа*, *остарџа*. Искључиво овакве облике чули смо и у говору млађих мештана.

е м. *о*

Речце *ево*, *ено*, *еџо* редовно се употребљавају са финалним *е*: *еве* како се спрема; *ене* ју Радмила; *еџе* ју мама.

⁴⁹ Белић 1905, 8.

⁵⁰ Скок 1970–1974, I том (1971), 354. Облик *ћерџиџа* јесте балкански грџизам, али је у језик ушао и као турџизам грчког порекла (уп. тур. *keremid*), па би наш забележени облик *ћерџиџа* могао да се са њим доведе у везу.

Вокал и

Постоји мали број речи, где је замена различитог порекла:

и м. е: *инжињѐр/инџињѐр, кицѐља, мађија, њрѐфисор, џѐмџири, шићѐр.*

Прилози *лане* и *џешке* редовно се јављају са -и: *лани* сам пропа́ла; *идем њѐшки*.

О лексеми *мађија* било је речи напред.

И м. а само у облику *јединѐс*, као остатак старијег стања.

Вокал о

о м. у

Поред облика *умеси* и *удаје* чује се и *омѐси, одѐва: обрѝши се; ђе се одѐва; одѐла* се за комшију; *омѐсим* леба; *оми* се.

Тако је и са бројем *хиљада*: имал сам *иљадо* марке; али: прима *иљаду* динара, са чим је повезана и промена места акцента.

о м. е

Уместо *е* често се употребљава *о*, и то иза палатала: *говѐђо, дѝвљо, јагњѐћо, њилѐћо; ѡрѐћо; чијѐ*. Свуда овде стоје морфолошки разлози, односно аналогича према наставцима тврдих основа (ладно : *врѹћо < врѹће*). Томе помаже губљење осећаја за употребу *е* иза палатала, чему можда дугујемо и пример: *Ђурђовдан*.

Код присвојних заменица типа *њен, а, о* редовно је *њѐјан, њѐјна, њѐјно*⁵¹. О томе више у т. о заменицама.

Именица *раме* има облик *рамо*.

Јављање вокала *о* м. а може бити условљено суседством лабијала: *ѡму'к, ѡйѡрике, собѡјле, ѡовања'че, ѡован*.

Према облику *овде* редовно се јавља *одѐвде*, а као резултат аналогиче и *одѐкле, одѐнде, одѐиле*⁵².

Властита женска имена на -с(л)ава: *Вукѐсова, Добрѐсова*.

Често се код старијих информатора чује *долѐко*, док је код млађих само *далѐко*.

Вокал у

У м. о редовно у речи *дѐкѡур*: *ѡн прѡви дѐкѡур та'м; билѧ сам куд дѐкѡура; идѐ по дѐкѡури; као и у предлогу код, који овде има облик куд: отишла куд детѐ; ишла сам куд дѐктура; додѡли куд Надицу*.

У посебну групу сврстаћемо примере са глаголским суфиксом -ува- од -ова-, веома фреквентним у призренско-тимочким говорима, па и у говору М: *другува'ле смо, и'нѡересува'о се, ку'јува'ла сам, ку'јува'ли смо, ѡѡцува'о, сѡанува'о, учѡстѡува'ла*,

⁵¹ Белић 1905, 423.

⁵² Марковић 2000, 57.

учес^тивува^ли, школува^ли смо (уместо суфикса *-ова*). Овакви и слични примери (*ѿи-сува^ла сам, ѿиш^тува^ла сам, ѿромужува^ле се, снимува^ла сам*) вероватно су настали по угледу на облике презента (*ѿису^јем, ѿиш^ту^јем, ѿромужу^јем*)⁵³.

У понеком примеру може се видети утицај лабијала: *армуни^ка св^ири; ку-пи^л армуни^ку*.

у м. и

Уместо суфикса *ива-* редовно је *-ува*: *везува^ли смо, дарува^ла сам, дарува^ло се, казува^ло се, навађува^ли смо*, што је свакако појава морфолошке природе.

У овим заменама могу се видети резултати различитих процеса, највише асимилација и дисимилација, али има и оних које имају морфолошке разлоге, где су замене аналошке природе.

Неке вокалске групе

Секвенце од два вокала јављају се у говору М и њихово је порекло различито: могу да буду на морфемској граници, тј. на саставу префикса и основне речи; настају испадањем гласова *x* и *j* или неког другог сугласника из интервокалног положаја.

Броју речи са вокалском групом придружују се случајеви: вокал + *л* > *о* (*до-не^о*), а изостају групе типичне за јужноморавске говоре типа: *аа* < *ал*: имаа (кад није *имаја*).

Вокалске групе различито се понашају. Најбоље се одржавају у сложеницама. Остале се укидају сажимањем (немамо, такође типичне јужноморавске случајеве типа *-имају* > *имау* > *имав*).

Група *аа* < *аха*: *сна^а* ми из село^о; моја *сна^а* (у овом примеру дошло је до сажимања⁵⁴).

Група *ае* јавља се углавном код бројева: *једана^ес, двана^ес, ѿрина^ес, шесна^е-ес, два^ес* и сл. Овде се може појавити и секундарно *-ј-* (*јединајес*), [о чему ће бити речи касније]. Место акцента држи наше случајеве да се не би остварила и друга-чија сажимања (рецимо, код нас нема облика типа *дванес*).

Иста група чује се и у облицима појединих глагола: *о^н то^ј све зна^е; о^ни та^г ос^та^е* трактор; *ѿра^е* весел^е; *о^на ѿра^еше; не ѿра^ено* кршт^ење. Овде такође може доћи до појаве секундарног интервокалног *j*.

Група *аи* настала је услед губљења интервокалног *v* у облицима неких глагола, те се поред *ѿра^{ви}, наѿра^{ви}, ос^та^{ви}* чује, и то чешће, *наѿра^и, ѿра^и, ос^та^и*: *ће ис^тра^и* сас трактор; *наѿра^ила; наѿра^или су; наѿра^иши*; не мога^л да *оѿра^и; оѿра^или; ос^та^и си; ос^та^ил; ѿра^и се; ѿра^ила сам; ѿра^или; ѿра^ило се*. Код ове секвенце добија се утисак постојања неког слабог (редукованог) *l*: *ис^тра^и* и.

У овој вокалској секвенци чује се и неко слабо *и*: да *ис^тра^и*м гр^еду.

⁵³ Није искључено да су овакви облици резултат утицаја бугарског и македонског језика. О томе више у Ивић 1985, 118–125.

⁵⁴ Богдановић 2000/2, 30.

Група *-ao* чува се у радном глаголском придеву мушког рода (где је дошло до преласка *-л* у *-o*) уколико се акценат налази на вокалу *-a-*: *гледао, дошао, имао, ишао, морао, обарао, ошћувао, ишћао, иродао, сврћао, сћанувао*. Уколико се акценат не налази на вокалу *a*, долази до регресивне асимилације и група *-ao* се поједностављује, то јест своди се на *-o*: *дошо, ишо, ошћишо, реко*.⁵⁵

Регресивна асимилација је присутна и у речи *иосо* и у поредбеној речи *ко* (поред *као*), а прогресивна (када је група *-ao* у медијалној позицији) у речима *зава, завичићи*.

Ову групу налазимо и у појединим сложеницама: *набди, наојоко, наоружани*, као и у речима *маови, сћрабџа*, где је настала губљењем *x* из интервокалног положаја.

Група *ау*: *аушобус; научила сам*.

ау < *аху* чува се у облику *снау*: *уведé снау*.

Ова група делимично је редукована у 3. л. мн. през: *гледау; ујознау се*.

Група *еи* забележена је само облику *сејри се* (= чуди се): да се цело село *сејри*.

Група *ео*: *бео, беоше, беомо, небрано, Преображење*.

Ова група присутна је и у рад. гл. придеву мушког рода од глагола чија се основа завршава на *-e*: *видео, донео, ошћарео, радео, ишео, узео, умрео*. Такође, у речи *греоша* након губљења *x*.

Група *еу*: *реума*.

ИА нема примера, сем: *кија* (< ких-).

ИЕ < ије: *добил бићење; другачије; одма се иобије; морало да се убије*.

Група *ии* < *ији*: *чији* је оно виноград. Ова се група тешко одржава, тј. долази до сажимања у једно продужено *и*⁵⁶: *чи он син*.

Група *ио*: *авиони, радио*. Бројни су примери са *-ио* < *ил* у рад. гл. прид. мушког рода од глагола чија се основа завршава на вокал *-и*: *завршио, нагњавио, наследио, оженио, йоложио, йоломио, йравио, сћворио, уваишо*.

Група *оа* < *оја*: *моа маћи*.

Група *оe* < *оје*: она с *моџа* сина; овј ни детиште *йбеде*.

Група *ои* < *оји*: *двоица, мой унучићи, боица, сћоимо*.

Група *оо* < *охо*: *добди, добде*; поред: *дбди, дбде, додџи*.

Група *оу*: *йубава, йубаво*.

Група *уe* < *ује*: *казуе, срамуе се*.

Група *уо* у рад. гл. прид. м.р: *йогинуо*.

Група *уи*: *уићем* у цркву.

Већина наших примера јесу вокалске групе под акцентом, а и оне малобројне које то нису (*наоружани, научила сам, Преображење*) добро се држе, јер су саставни део сложенице, тј. чине их крајњи вокал префикса и иницијални вокал наредне речи.

⁵⁵ Овакви примери чују се углавном код млађих говорника, док су облици са очуваном групом *-ao* типични за старије мештане.

⁵⁶ Богдановић 2000/2, 29.

Елизија вокала

Забележени су примери елизије вокала у сантхију. Губе се вокали:

a: *д* *идем* куд доктура; *д* *идем* да нараним свиње; *д* *им* да си купим дрешку; *д* *им* да се брукам; немој *д* *идеш*; *ће* *д* *иш* и ти; Раднша *д* *иде* да испраи; она мисли *д* *иде* на преглед; *д* *идемо* да се повеземо; *д* *имо* да оберемо нешто; *ће* *д* *има* паре;

e: *н* *умем* да плетем; *н* *умем* да сучем коре; *н* *умеш* ти тој; *н* *уме* да врви; *н* *уме* да пита; па, *н* *уме*; *н* *умемо* да купимо; *н* *умеше* да зовнете;

и: ја *ћ* *си* *идем* > ја *цидем*; *ће* *с* *идемо*;

у: јабуке не тура [*у*] *ушта*; тури му *ушта*.

Редукције вокала

Афереза

Редукују се следећи ненаглашени вокали у иницијалном положају:

a: *баланиа*, *Свети Ранђел*;

e: *ше* га Небојша;

и: примала сам *некције*; она примала *некцију*;

у: ви сте боље *иознаи* (: упознати); она га *ваи*, па га све убије; *ће* буде *шорник*.

Синкоиа

Забележено је испадање вокала у слогу иза акцентованог.

и: (најчешће у облицима показних заменица и прилога) *калко* наш велики дом; *калко* радника; на *калко* мести; *овалко* грне; *оналко* једење; *оналко* висок брег; *ирујно* брашно (уколико није од прој-а-но); *сестрична*; *шолки* ти зев; *шолка* брада; не мож да исполага и *шолко*; несам *шолко* ни кочил; *шолко* била мирна; као и: *чеири* (мада се чује и облик *чеири*);

a: *ваља* *ће* дођу на славу, *ваља* смо се разумели. Овде смо прихватили елизију због чињенице да се јавља и *ваља да*: *ваља* (да) ћу дођем;

o: сарме се такој *гошве*; ја сам тој *забраила*;

у: *добрјиро*.

Айокоиа

Ову појаву забележили смо код неких везника и речце *ли*, који губе финално *и*.

али: имали смо јабуке, *ал* им се спржи цветак; чис ваздук, *ал* ми смо остаре-ли; имали смо све, *ал* не мож више да работимо; раније је могал да музе, *ал* га почеше руке боле;

или: несмо учествува́ле једну́ *ил* две го́дине; понесѐм иглу́ *ил* кудѐљу; *ели* (са значењем везника *или*): ко́лко ће ми даде́ш зѐмљу уз дево́јку, *ел* ма-ши́ну, *ел* дукáти.

ли: да *л* ће се оберѐ, нѐ знам; не мисли да *л* ће има за ле́ба.

Финално е се губи у 3. л. јд. презента глагола *може*, па се одатле аналошки преноси и на друга лица, сем на 1. л. јд: не *мож* се сѐтиш; не *мож* да музѐ кра́ву; не *мож* да испола́га; *мож* уби́(ј)е чо́века; не *мож* ви́ше да ра́димо. Такође, *-е* се губи и у следећим примерима: две-три *го́дин* старѐја; при́мам пѐ шес *сѝо́йин*⁵⁷ дина́ра.

Финално у отпада у 1. л. јд. презента глагола *може* и одричног облика по-моћног глагола *хоће*, као и у неким облицима именице *година*: не *мог* да ти по-мо́гнем; не *мок* се сѐтим; *нећ* се сва́ђам; ову́ј *го́дин* не́мамо краве; ову́ј *го́дин* у́би же́га; про́шлу *го́дин* несáм ни била́.

Покретни вокали

Поједини прилози, предлози, речце и неке заменице у нашем говору имају покретне вокале. Навешћемо облике који се јављају и са вокалом и без њега.

о : *ѿ* *ка́м* га Ра́нко; свр́че *ова́м*; *она́м* над село́; *са́м* да бринеш; *са́м* за мира́з брѝну; *ша́м* има́м сестру́; *ша́м* ла́кша била́ школа;

ка́мо кути́ја; *ова́мо* дошла́; *она́мо* има́ једна́ стена; заве́ћине *са́мо* на две ме-сти; зна́м *са́мо* да смо та фами́лија; *ша́мо* бли́зу гробје́; стану́ју си *ша́мо*;

е : *ѿ* *гор* куд о́вце; ће до́ћете *го́р*; *до́л* има́ подно́шке; чу́л га и *до́л*; па́де *одо-зго́р*; *озго́р* се ту́ра; *оздо́л* иде ла́дно; иде *одону́д*;

има́ водени́цу *го́ре*; да си́ћу *до́ле*; а́лева папри́ка *одозго́ре*; ја изла́зим *озго́ре*; *оздо́ле* се иде; он зове́ *оздо́ле*; отка́чиш га *одону́де*.

Акцентовани облици личних заменица такође имају покретно *е*. Дајемо са-мо део грађе (пошто ће на ову појаву бити указано и у делу о морфологији): она́ по́стара од *ме́н*; *ме́н* се чи́ни; то́ј *ме́н* ма́ти једва́ отребѝла; *ме́н* то интересува́ло; *ме́н* мо́ж уби́је;

Али: купу́ју од *ме́не*; *ме́не* жа́л.

Покретни вокал *е* јавља се и код неких предлога:

куде (= око) Видовдан; има коли́бу *куде* (= код) То́мино; *коде* трстомáтор (= трансформатор); мло́го смо живци изгубѝли *оде* та́д; *йоде*⁵⁸ вра́та;

седе́ла сам *куд* о́вце; *куд* мојѐга башту́; *код* Бра́нку; ће до́ћете *код* на́с; ће цр́кне од му́ку; *йош* ку́ћу;

а : *ѿ* *нек* иде; *нек* се пи́та;

али: *нека́* га у авли́ју.

⁵⁷ Ови облици могу имати везе са старим генитивом множине без наставка.

⁵⁸ По мишљењу проф. Богдановића, појава *е* у примерима типа *оде* Сврљиг, *йоде* село и сл., одваја говоре Алексиначког Поморавља од источних, сврљишких говора. В. у: Богдановић 1987, 93.

Уметање гласова

Ова појава је ретка у говору М (тек неколико случајева), а њена сврха је разбијање неких сугласничких група, мада те групе у другим случајевима опстају:

и: кáсарина; у кáсарине;

а: њарáунуци; њарáдеда; њарáбаба.

У једном случају имамо уметање сугласника *н*: *комéндија*.

Примере типа *комшински, шумадински* нисмо чули.

Испадање слогова

Ова појава није необична у говору М. Напротив, поједине речи јављају се само у таквом, скраћеном облику: *ај* иди; *глеци* послу (< гледај си послу > глед-си); *виш* да неће; *дим* код овце (< да идем); *емйуш* сам билá у Ниш; *кво* рабóтиш; *младевесџа* (< млада невеста); *некво* заборџл; *озгбр* пада; *чеџерез* године; *ошб* куд комшику; *ошбмо* у дóm; *шесетџ* године; *шћ* (што ће, у смислу „зашто ће“) ти тóј; *шћу* тáм; *шћеш* ти тóј.

Консонанти

Глас *ј*

Артикулација сонанта *ј* у говору М није уједначена у свим позицијама: у неким се *ј* прецизно чује, у неким слабије (редуковано *ј* ћемо обележавати знаком *Ј*), док се у неким потпуно губи. Познато је да сонант *ј* има нестабилну и са вокалом *и* сличну артикулацију, што доводи до колебања у акустичком утиску. Такође, нејасном акустичком утиску доприноси и фонетско окружење у коме се глас *ј* налази.

Пошто се не бавимо историјом гласа, већ његовом савременом егзистенцијом, ми у даљем прегледу нећемо одвајати изворно *ј* од секундарног (нити *ј* које се јавља као партикула: *никој* и сл.). Слика која следи, тиче се, дакле, нашег регистровања стања у савременом говору.

Ј на почетку речи

ј + а: *ја, јабуке, јагњéћи, јаја, јајца*, двáес *јајцéџи*, *јако* мрцкава;

ј + о: *још, Свеџи Јовáн*;

ј + у: *јуџрос, јуџре* ће д иду; *ју, брука*;

Испред вокала *е* сонант *ј* може имати стабилну артикулацију, али може доћи и до делимичне и потпуне редукције: *јéвџин, једáн, једé, јединица, јéдо, јези́к, јелéче, јемйуш, јéс, јечáм*;

једвá се смирили; *једнá* кола; има *једнá* нџзбрдничка; *једну* приколицу; *едногá; ел* имаш; *емйуш*.

Иницијално *ј* у енклитикама *је, ју*:

— чува се: *саг је добро; саг је у пензију; доведе ју у Милушинац; на врата ју убили; она си ју остаи;*

— потпуно се губи: *она е од Маркишићи.*

Ј у медијалној позицији

а) у интервокалном положају

и-и: *стијари, чии;*

е-и: *стијареи;*

а-и: *гаимо; обичаји;*

о-и: *мои; обојица; ивои;*

и-е: *велије, другачије, занимације, није, оије, иијем, иомије, разљијеш, раније, убије, иријес, шамије;*

е-е: *грејемо се, смеје се;*

а-е: *бајем, знаје, ираје, икаје/иқае, икајем;*

двајес/двајес, дваестину, осамнаес, шеснајес;

о-е: *Воје Петровићу жена; с мојега сина;*

у-е: *бује, дарује се; замешује, милује, иишујеш, иолегује, иомењујеш, иоскуиује, ирејасује, ицује, учестивујемо;*

и-а: *боранија, кафеџија, Марија, овија, онија, иијац, иија, фамџија;*

е-а: *дејани, смејамо се, стијареја, не шеја;*

а-а: *бајаги ће донесе; бајалице; беше иоштрајало; снаја;*

о-а: *девојачка, моја/моја, њбан, њојан;*

у-а: *стируја, шуја из Милушинац, ујаши;*

и-о: *чијо;*

а-у: *врљају, давају, зајучер, кукају, мрдају, најури, иевају;*

немау паре; они уговарау; млади се уиознау;

и-у: *баранију, каију, милицију, ракију, иенсију;*

е-у: *до меју, мејуне, смеју се;*

о-у: *моју;*

у-у: *бонбардују, иишују, учестивују;*

б) у позицији вокал -Ј- консонант: *ајде, војску, гајба, гајбе, девојка, девојчићи, зејин, кравајћарка, мајка, њојно, њојну, случајно, идојду, иокојни, стијорјака, ујка, ујна;*

куииче, иеисика;

в) испред секвенце -ск⁵⁹: *истијориски, комишиски;*

г) иза сугласника: *гробје, иерје.*

Ј у финалној позицији

и-ј: *оми се; сакри га;*

е-ј: *еј, оно гоца; смеј се;*

а-ј: *завришавај, знај, којај, крај, онај, иај, иишљерај;*

о-ј: *брај, знај, какој, кој, немај, никој, овој, али и: ово време⁶⁰; оној;*

⁵⁹ Марковић 2000, 67.

⁶⁰ У примеру *ово време* помишљамо да финално *ј*, које се у овим говорима понаша као финална партикула, изостаје због нагомилавања сонаната у синтагми оВоЈ ВРеМе.

у-ј: *болуј; куј* ће дође; *овуј* годин; *радуј* се; *шјуј*.

На основу наведених примера види се да је артикулација гласа ј: најстабилнија на почетку речи испред самогласника *а, о, у*, као и иза таквих гласова на крају речи;

ј се слабије чува у суседству самогласника предњег реда: *и, е*, а никако на крају речи иза *и*, где се увек губи⁶¹.

Општи утисак је да се *ј* у говору М боље чува него у говорима који су са западне стране (Алексиначко Поморавље).

Консонант *х*

У консонантском систему говора Милушинца нема гласа *х*, што је иначе одлика целе територије призренско-тимочких говора⁶². Белић сматра да се глас *х* у говорима источне и јужне Србије почео губити тек у другој половини XVIII века, изводећи овакав закључак на основу записа из манастира Св. Ђорђа у Темској (нпр. *насадихмо* виноград).⁶³

У говору Милушинца *х* се губи из свих позиција:

а) у иницијалном положају: *аљина; ала*; три *ѐкшара*; чѐтри *шљаде; лад; ладвина; ужива* у *ладовину; ладна* вода; од *ладну* воду; *леба*; она си *оди*; какв^о *оћеш*; кад се *оће, оће* се; *оца; раним* говеду; *рајаве* руке; *рска; улиш* на Б^ога;

б) у медијалној позицији: *бео; греоша*; она *доди; додил; додише; дооди*; кад се *залоди*; да се *зарани; луд* на *маови; наоди*; да *нарани* говеду; *ишијује; сарана; снаа; сийијосал* се; *сйраоша*;

в) у финалној позицији у следећим категоријама:

именице: *вр; грѐ* не *грѐ; сир^ома; сйра*;

падежни облици заменица: *иду* ге *и* зову; у *Кусак* *и* отерал; *ту* *и* откачил; *куд* *моји* има колиба; проз *њи*; сас *њи* ид^о; *куд* *њи* нема *завесе*;

падежни облици придева: од *гол^еми* људи⁶⁴;

облици I. л. јд. аориста: *ошидо, љадо, љон^есо, љоч^е, реко, сйреми, уз^е* и сл;

облици имперфекта: ја *им^а, куйува, узим^а*;

прилози: *одма* т^уј има капија.

⁶¹ Готово исто стање у призренско-тимочким говорима показују: Белић 1905, 126–127; Богдановић 1979, 30–31; Ћирић 1983, 42–45; Богдановић 1987, 94–99; Марковнћ 2000, 60–69. Нестабилност изговора гласа *ј* показује се и на ширем простору, на пример: Јовић 1968, 56–60; Пецо-Милановић 1968, 268–271; Симић 1972, 84–108.

⁶² Белић 1905, 4, 206. Ивић 1985, 114.

⁶³ Белић 1905, 210. А. Младеновић је, проучавајући језик *Тештера Нишавске мишрополије* вођеног у Пироту између 1834. и 1872. године, нашао да глас *х* још увек није потпуно изгубљен у народном говору у то време. О томе у: Младеновић 1976, 209. Да се консонант *х* добро чувао у говору Пирота и околине у XVIII веку, потврђује зборник *Слова избрана* (1764), чији је језик проучавала Јасмина Недељковић у својој докторској дисертацији. В. у: Недељковић 2004, 91–93.

⁶⁴ За примере типа „од стари људи“ проф. Богдановић у Богдановић 1987, 100. каже: „...остаје питање да ли су они сачувани облици генитива са -х > ѓ, или облици општег падежа (једнаког Нмн), што је нама вероватније.“

Један једини пример чувања *x*, али са знатно слабијом артикулацијом, јесте у страниој речи *хоиџел*.

Након губљења *x* у интервокалном положају настају гласови *j* или *v*:
j: *буја*, *бује*, *дрјеје*, *леја*, *леје*, *маћија*, *мејуне*, *џроја*.

Ј настаје аналогичном (према *смеја* (*џи*)) и ван хијата: *џскида се оџ смеј*.
v: *бува*, *дуван*, *мува*, *муве*, *уво*.

Наведени примери углавном потврђују правило које је истакао проф. Богдановић: сугласник *v* се најчешће појављује између вокала задњег реда (*o*, *y*, *a*), а *j* између два вокала предњег реда или између једног вокала предњег и једног вокала задњег реда⁶⁵; али: *буја*, *џроја*.

Забележили смо и примере у којима је глас *x* супституисан консонантом *k*: *ваздук*, *кодник*, *кожук*, *џлек*, *Тикомир*.

Група *xv* даје *f* или чешће само *v*:

у иницијалној позицији: *фа́ла* Богу; *ваџало* се кисело млекó;

у медијалној позицији: *доваџи*, *заваџили смо*, *џриваџали се*, *џриваџам се*, *уваџе*, *уваџен*, *уваџи*, *уваџио се*.

Глас *v*

Овај глас има стандардну артикулацију у говору М. У неким секвенцама *v* се губи:

а) код итератива у групи *-вљ- > -љ-*: он *доџраља*; почёл да *забораља* и сл. (остале примере *v*. у Јотовање);

б) у секвенци *-ави-* (в. т. где је вокалска група *ави < аји*).

Глас *f*

Глас *f* није непознат консонантском систему говора М и чује се највише код млађих и говорника средње доби, мада га употребљавају и старији информатори: *фа́брика*, *фа́ли*, *фамџлија*, *фа́рба*, *фа́рбано*, *фи́но*, *фирма*, у *фирму*, с *фрезу*, *фриџидер*, *фусукле* (= кратке вунене чарапе);

кафеџија, *офиџир*, *џрофесор*, *раџија* (= канап за везивање винограда), *џелефон*.

Наведени примери углавном представљају новију лексику.

Присутна је и супституција гласа *f* гласом *v*: *влаџа*, али и: *флаџа*; *велије* (= комад сира), *венёр/вењёр*, *вија́кери*, *јевџин*, *јевџиње*, *кава*, *ко́ва*, *ко́ве*, *џоџреви га*, *чарџав*.

У употреби су паралелно имена *Сџе́фан/Сџе́фана* и *Сџе́ван/Сџе́вана*, као и презимена изведена од њих: *Сџе́вановић*, *Сџе́фановић*.

⁶⁵ Богдановић 1987, 100.

Појаву гласа *ф* тамо где му по етимологији није место забележили смо у речи *ко̀фѣраѿи*, и то у разговору са млађом особом. Овај случај, тј. хиперкорекцију, можемо објаснити колебањем и одсуством навике у употреби гласа *ф*.

Биљка *ѿасуљ* < лат. *phaeolus* редовно се јавља у облику: *ѿасуљ*, *ѿасуљѿица*, иако смо чули изјаве да се негде „у тимочко“ каже и: *васуљ*.

Африкаѿа *s*

Говор М познаје свега неколико примера употребе африкате *s*, звучног парњака *ѿ*: *на̀ср̀нем*, *на̀ср̀немо*, *на̀ср̀ѿица*, *ѿе́нсуѿа*, *ѿе́нсуио́нѣр*, *свр̀че*, *осе́бло*, *осе́бне*. Ови примери одговарају карактеристичним позицијама које заузима ова африката — у комбинацији са гласовима *р*, *н* и *ѿ*⁶⁶.

S се чује и на спојевима двеју речи⁶⁷, како у иницијалном тако и у финалном положају: *од-сам*; *о(д) Со̀рана* смо купѿли; *ѿрѐ со̀ру* дођоше;

оѿиас га напуштио.

Нисмо забележили облике са групом *sv* насталом од *zv* типа *свезда*, *своно* (чује се само *звезда*, *звѿно*), иако су они познати старијим мештанима као давно употребљавани. Група *dv* чува се у речи *двѿска* (= бравче од две године).

Вукадиновић наводи само један облик са овим гласом (*сука*, микротопоним у селу Реснику⁶⁸). Наши примери такође показују да је то ретка појава у говору М.

Однос *л*, *н*: *љ*, *нљ*

Код глагола изведених од глагола на *-лиѿи* налазимо *е* уместо *и* у следећим речима: *залѣвам*, *ѿољѣвам*, али и: *заљѿјеш*, *ѿољѣвамо*, *разљѿјеш*. Примери за ову гласовну појаву јесу и именице *ѿољѣвица*, *разљѣвиѿиѿе*.

Већ су спомињани примери *жљезда*, *гњездѿ*.

Судбина *л* на крају речи и слога

На терену призренско-тимочких говора финално *л* има различиту судбину. Према бројним истраживачима, тимочко-лужнички и сврљишко-заплањски говорни тип чувају *-л*, док је у призренско-јужноморавском *-л* > *-а*⁶⁹, из чега се може видети да рефлекс *-л* представља битну изоглосу у разграничавању ових говорних типова.

⁶⁶ Ивић П 1985, 114; Тома 1998, 105, нап. 115.

⁶⁷ Белић 1905, 203; Богдановић 1987, 104; Марковић 2000, 76.

⁶⁸ Вукадиновић 1990, 369.

⁶⁹ Белић 1905, 596; Станојевић 1911, 383; Ивић П 1985, 19, 176, 190; Богдановић 1987, 104; Марковић 2000, 81.

Говор Сокобањске котлине је у раду В. Вукадиновића подељен на две целине (источну и западну) управо на основу рефлекса финалног *-л*⁷⁰ (в. и Увод). Проф. Богдановић наводи податак да су у западном делу Сокобањске котлине присутни облици типа *имаја, дошаја; деа, цеа*; као и *анђел, ђавол*⁷¹.

У говору М финално *л* се може чути у већем броју примера, и то углавном код припадника старије генерације, док се код млађих спорадично чује: *вол, сол, Дел* (топоним), *йейел, ђавол, жал, йакал, йейал, цел*.

Тако је и кад *л* затвара слог унутар речи: *болница, залва* (чешће је *зава*), *залче, колци, йовезалка, йонеделник, релна, сйелна крава, селска, селско*.

Категорија у којој су најбројнији облици са финалним *л* јесте радни глаголски придев мушког рода, али у говору старијих информатора. У говору млађих *-л* прелази у *о*. Овде ћемо дати само мањи део грађе: *видел, дошал, ишал, обећал, ошкачил, йогинул, йромашил, умрл* (в. т. о радном глаголском придеву). У скорије време све је већи број случајева у којима долази до замене *-л* у *-о*, под утицајем школе и медија.

Консонантске групе

У говору М консонантске групе могу бити:

- а) иницијалне,
- б) медијалне,
- в) финалне.

Грађу ћемо прегледати овим редом.

Иницијалне групе

Консонантске групе у иницијалној позници углавном се одржавају, а само у ретким случајевима долази до упрошћавања.

пт се чува у речи *йшйица*;

пч: *йчелá, йчеле*;

дл: *длаке*;

зм: *змија*;

зн: *знам, знаш, знае*;

зр: *зри воће*;

сн: *снег, сноваљка*;

ср: *срам, срећа*;

ст: *стáкло*;

шк: *школа, школе, школовани*;

вл: *Власи, Влашкойољке, влас* у Бању;

вр: *време*;

мл: *младенци*;

⁷⁰ Вукадиновић 1990, 368.

⁷¹ Богдановић 1987, 111, 112; Богдановић 1979/2, 94.

група *ѣк-* се одржава: *ѣкаје; ѣкају; ѣкали смо; јестук ѣкан; ѣканице;*
 група *кћ-* > *ћ-*: *ћерка;*
 гд- > д-: *де; де си; де сте; дуња;*
 гл: *гледац, глеста;*
 гн⁷²: *гнојно чело;*
 гр: *грозоѣија.*

Медијалне групе

пш: *леѣша му прва жена; скуѣше;*
 гд: *негде;*
 нг: *виронга;*
 гм: *дабогме;*
 кт: *нокѣи;*
 чк: *малечко, мачка, од мачку;*
 шч: *бошчалуѣ; али: бочалуѣ; Оречани;*
 см > шм: *чешма, на чешму; али: несмо, ѣсма;*
 сн: *бесна лисѣца, беснуља (= немирно дете), мрсно, ѣсно;*
 сл: *оно мислело;*
 зн: *грозно; она сва мазна (= умиљата, слаткоречива);*
 вц: *овца;*
 вс: *овсена слама;*
 мд: *седамдесѣи, осамдесѣи;*
 нд: *бандоглаво;*
 мн: *гумно, дрегнуло малко, осамнаес;*
 мк: *комка (= ходник)⁷³, с момка;*
 мч: *момчићи;*
 мц: *момци;*
 нц: *кони, лони;*
 ћк: *већко му одеело; воћке;*
 тл: *ѣшлови; али: суклијаш.*

Неке сѣарије консонантске групе

Група *чр* дала је *чр*: *чрв, чрвено, чрешње, чрно.*
свр: *сврака;*
чвр: *чврсто.*

Група *сл* дала је рефлекс *шљ*, али се чују и примери са чувањем ове групе: *сливаѣк, сливе, Сливје* (микротопоним).

Група *дл* забележена је само двапут (*исѣадла* сам будала; *ѣadlo* само), а група *ѣл* није евидентирана.

шѣ: *годишѣије, деѣишѣије, огњишѣије, ѣишѣadlo, ѣишѣиѣ, шѣишѣе.*

⁷² О преласку *гн* у *гњ* в. напред.

⁷³ Богдановић бележи ову реч са значењем *ѣричешје*.

се; *искида се ой смј; кои кућу; мош се пита*. Дакле, ова се асимилација врши и између речи, а не само у оквиру једне речи.

Африкајизација

Појава да фрикативи у додиру са плозивима прелазе у африкате присутна је у призренско-тимочким говорима, па и у говору М:

ис > *йц*: *лийцјје, лийцало, ойцувао, йцѣшо, йцѣшу, йцјје, шейцика*;

ис > *йч*: *лийче*;

йш > *йч*: *йченица* (поред чешћег *йшеница*);

шк > *чк*: *чкембѣ*. Интересантно је да облик *чкола* нисмо чули ни код старијих информатора, што говори да је већ напуштена. Исти закључак доноси и проф. Богдановић, који је ову лексему ипак чуо, и то баш у делу Сокобањске котлине (Мужинац, Шарбанавац, Врмца)⁷⁴.

У неким групама долази и до упрошћавања:

йш + с > *ц*: *белосвѣцки олош; свѣцки озидано*;

дс > *йш* > *ц*: *љуцки ће попрічамо; гойдоцка ћерка; суцки смо се поделили; йрѣцедник; грацки; онй оцѣљени; Швѣцка*.

Африкатизацију бележимо и у примерима *инцињѣр, инцињѣри*.

Јотовања

Познато је да има више врста јотовања⁷⁵ и да се она разликују по времену настанка, гласовима које обухватају, по територији коју заузимају и по резултатима⁷⁶. Резултати јотовања неуједначени су на терену призренско-тимочких говора; у неким деловима ове територије резултати старог јотовања су потпуно, а негде делимично истрвени у трпном глаголском придеву. Јотовање групе *јд* у композитима од глагола на *-ййи* као и ново јотовање лабијала изостају у сврљишко-заплањском и тимочко-лужничком говору, док се у призренско-јужноморавском ова јотовања врше⁷⁷. Забележене примере разврстаћемо служећи се делом Јована Вуковића⁷⁸.

1. Сйаро јойтовање

с, з + ј > *ш, ж*

а) у презенту глагола са инфинитивном основом на *-а*, тзв. пета Белићева врста: *лийсем, ййшем*;

⁷⁴ Богдановић 1987, 121.

⁷⁵ Вуковић 1974, 182–184.

⁷⁶ Практикум 2000, 63.

⁷⁷ Исто, 153–158.

⁷⁸ Вуковић 1974, 182–184.

б) у трпном придеву: *вожсено сено; кошена ливада; ношена кошуљка*. Аналогијом су добијени следећи облици: *вѣжсено, извѣжсено, муѣжсено, нанѣшено*;

в) у изведеницама: *душа, коѣжа, суша*;

к, з + ј > ч, ж

сѣшрусѣмо, ѿлаче;

л, н + ј > љ, њ

а) *кољем, жњѣмо*;

б) трпни придеви: *баѿаљено, замољен, одѣљени*; али: *ѿресолено*,

жсѣњен, рањен;

в) именица *ѿоље*;

ѿ, б, м, в + ј

У трпном глаголском придеву потрвени су резултати старог јотовања: *залѣено, ичѣјено, кујено, кујено, неолујено, окујени, ѿклојено*;

дубено, ѿорубено;

ѿриѿремена, сломена;

шѿавена коѣжа.

Ипак, резултати старог јотовања видљиви су у упрошћеној консонантској групи *вљ > љ*: *остѿаљали смо; остѿаљала*; он *ѿѿраља* трактори; *сасѿаља се*; не брину за *сасѿаљање*; *сѿаљана*;

у презенту код итератива имамо: *ѿоскујѿје*;

ш, ѿ + ј > ш, ѿ

а) *ѿлаћамо*;

б) у трпном придеву долази до јотовања: *замлаћена; краћене* панталоне; *ѿѿшерѣћени*; али: *увѿиен*;

засаћено, ограћена, ѿороћени, ѿриграћено, роћен, роћена, роћена сестра, ураћено;

в) *граћевина, кућа, мећа, ѿрѣћа, срѣћа*;

г) *сваћаше се*;

ск, сѿ + ј

дашчица, ѿишѿи, ѿушѿен, ѿушѿим, сѿушѿила, учврѿићено, али: *очишѿено; кришѿен, кришѿење*.

Губљење резултата старог јотовања код трпног придева не захвата гласове *ш* и *ѿ*. То се слаже са стањем у Белом Потоку, односно у сврљишко-заплањским говорима.

2. Ново јошовање

л, н + ј > љ, њ: *весѣље, грање, зѣље, играње, коѿање, корење, орање, ѿевање, седење*;

ш, ѿ + ј > ш, ѿ: *ѿруће, роћак, ѿрѣћи, ѿрѣћо*;

ѿ, б, в + ј: *снојје; гробље, поред: гробје; здравље, кравље, крављи*;

с, з + ј: *ѿласје*.

Лексема *лојзе* је с метатезом.

3. Јошовање групе јд

Група *јд* у композитима са глаголом *ићи* није јотована у одређеном броју примера, и то у говору старијих информатора: *дојдем, дојде, најдо, њојду, њројду*. Иначе, у већем броју примера ова група је јотована: *доћеш, доће, доћосише, доћосе, наћем, наће, наћу, њоће, њоћемо, њроће*.

Како нас литература о говорима призренско-тимочке зоне обавештава, ова појава јасно разграничава јужноморавске говоре (у којима је јотовање извршено, нпр: *доће*), од источнијих говора, тимочко-лужничких и сврљишко-заплањских (у којима се група одржава; нпр: *дојде*). Стање у Милушинуцу показује да је овде у премоћи јотовање ове групе, што би могло бити утицај књижевног језика, уколико то није једна од особина која је Белића навела да Милушинац и њему суседна села подведе под говоре (претежно) јужноморавског типа⁷⁹.

Дисимилације

Дисимилациони процеси видљиви су у следећим консонантским групама:

мн > *мл*: *млого*;

мн > *вн*: *гүвно* (поред *гүмно*), *шавнина*;

ми > *ни*: *јунџа, конџири*;

џл > *кл*: *суклијаш*;

џљ > *кљ*: *јекљам, јекља се, јекљамо, јекљамо се*;

дм > *зм*: *Гмишров, Гмишровци*;

дл > *гл*: *глето*;

мб > *нб*: *бонба, бонбардују*.

Упрошћавање неких консонантских група може се тумачити разлозима дисимилационе природе⁸⁰:

сц > *ц*: *дицијлина, ицећен сок, ицећено, ицећене черапе, њраци*;

шч > *ч*: *ичејиле се, ичејише ноге и руке, ичуйала сам корење, кокочица* (деминутив од *кокошка*); *кручица* (деминутив од *крушка*); *кочина* (кост); *Оречани* (= мештани села Орешца).

жц > *ц*: *мирацика*;

дс > *с*: *јреседник*, кад није: *јрећедник*.

Даљинску дисимилацију налазимо у следећим примерима:

р-л: *релна, туриш у релну*;

р-н: *шангареја*; садимо и *шангареју*.

Даљинска дисимилација манифестована као губљење сугласника среће се у речи *конџири*.

Упрошћавање групе *вљ* такође може бити врста дисимилације да би се растеретила група од два сонанта (о томе в. напред).

⁷⁹ Белић 1905, XLIV

⁸⁰ Реметић 1985; Богдановић 1987, 123.

АКЦЕНАТ

Говори призренско-тимочке дијалекатске области имају само један акценат, експираторне природе, без квантитативних (дуги : кратки) и квалитативних опозиција (силазни : узлазни)⁸¹. Експираторни акценат је најближи стандардном краткосилазном акценту, а акценатовани слог се од неакцентованог разликује углавном само по јачини (интензитету) гласа. Новоштокавско преношење акцената по правилу није извршено у овим говорима (изузев говора околине Враћа, где долази до повлачења акцената с последњег слога,⁸² док је у Алексиначком Поморављу дошло до померања акцената са отворене ултиме), па се акценат може наћи на било ком слогу у речи⁸³.

Говор М (као и говор Сокобањске котлине) познаје такође само један експираторни акценат, који „у насељима источног дела (сврљишко-заплањски говор) није пренесен, а западно од села Трговишта осећа се повлачење на претходни слог (јужноморавски говор)“⁸⁴.

Иако је за експираторни акценат карактеристично одсуство опозиција по квантитету и квалитету, место овог акцената у речима са истим гласовним склопом може имати разликовну функцију:

йри́ча, 3. л. јд. презента

найраи́

кџси

йра́жи

до́ђе

о́жени се, 2. л. јд. императива

кџчина, обор

Сџлиши́те, микротопоним

йрича́, 3. л. јд. аориста

найраи́

кџси́

йражи́

дође́

о́жени се, 2. л. јд. аориста

кџчи́на, велика кост

сџлиши́те, пејоратив

Ево још неких примера:

ја сам си са́м га́зда; на́с не стра́ од њего́во ку́че; ако нас нападне, це бра́нимо; кад му до́јде у го́сти, а он ју пи́та: „До́ђе ли, сџстро“⁸⁵

У вези са акцентом говора М, напоменућемо и сазнање проф. Богдановића о дужењу акценатованог вокала пред некадашњим *x* у аористу и имперфекту. „Уколико акценат у таквим примерима пада на вокал пред тим крајњим *x* које се губи, вокал се дуљи, а ако је акценат на неком другом слогу, то се дуљење не осећа“⁸⁶. До

⁸¹ Ивић 1985, 112.

⁸² Исто, 117.

⁸³ Акцентом торлачке зоне бавила се и Ронел Александер. Више у: Александер 1975.

⁸⁴ Вукадиновић 1990, 368.

⁸⁵ Код оваквих примера могло би се помислити и на везивање акцената за пенултиму (до́ђе — до́ђе ли), што је обично у зони пренесеног акцената с отворне ултиме (Алексиначко Поморавље), али мислимо да је то за наш говор необично.

⁸⁶ Богдановић 1979, 30.

истог сазнања дошло се и у нашем раду: *дођџ*, *извади*, *изломџ*, *ману* се, *уиђџ*, *урадџ*. Исто важи и за имперфективне глаголе: *имџ* две-три *краве*; *чува*⁸⁷ *овце*.

Преношење акцента на проклитику присутно је и у говору М: *од зам*; *на две*, *на ири*; *на зам* (= на земљу); склопиш *одве*; *идд сам*; *у главу*; *у иролеи*; *у свети*.

Предлошко-падежне синтагме с именицама на *-ина*, оваквим преношењем попримају прилошки карактер: *живим* и у *иланину* и у *сел*о, али: *повише* се *живи* (због пастирења) *у-иланин*; *израсал* *у-висин*. У таквим случајевима овакви изрази су без финалног вокала.

Тако је и са неким бројним конструкцијама: *две-стоишин*⁸⁸ *динара*; *пет-стоишин* *овце*.

У одредбеним синтагмама од две речи јавља се атонација. Једна од речи има слабији акценат (означићемо га као `):

*Свети*и *Никола*; *Дуго* *Поље* (село);
две *овце*; *осам* *брава*; *две-ири* *куће*.

Извесна запажања о месту акцента код појединих категорија речи и њихових облика биће изложена у делу о морфологији.

⁸⁷ Код имперфективних глагола некада је немогуће разлучити имперфекат од аориста, може чак доћи до мешања облика аориста и имперфекта. О томе више у: Белић 1905, 549–551.

⁸⁸ Помисао на везу са старим генитивом множине ремете случајеви где се ова именица јавља и уз бројеве мање од пет.

МОРФОЛОГИЈА

А. ДЕКЛИНАЦИЈА

Српски језик је у свом развоју прилично упростио сложен прасловенски деклинациони систем. У новоштокавским говорима тај систем сведен је на четири врсте промене за сва три рода, двојине нема, а множински облици датива, инструментала и локатива су синкретизовани. Призренско-тимочки говори су још више упростили своју деклинацију под утицајем суседних несловенских језика источне половине Балканског полуострва⁸⁹. Белић истиче да ови говори и у јединици и у множини имају по два падежа, сем вокатива, који и није, кад се строго узме, падеж⁹⁰, и то: 1. *casus rectus* [= независни падеж], 2. *casus obliquus* [= коси, тј. зависни падеж]⁹¹. Ивић уноси измене у ову Белићеву тврдњу и напомиње да именице средњег рода, као и множина за сва три рода, имају само један падежни облик⁹². Из свега реченог произлази да је деклинација у призренско-тимочким говорима код именица мушког и женског рода сведена на два падежа — номинатив и акузатив, који је постао тзв. општи падеж (*casus obliquus generalis*), а код именица средњег рода само на номинатив (општи падеж). У множини у сва три рода деклинација је сведена само на номинатив (општи падеж). Тако је дошло до стварања аналитичког типа деклинације. За говор Милушинца у потпуности важе ове констатације.

Треба напоменути да деклинација личних заменица у нашем говору има сразмерно више облика (пуних, енклитичких и скраћених), што је одлика и других језика са аналитичком деклинацијом, а у вези са функцијом заменица у реченици⁹³.

---

⁸⁹ Ради се, дакле, о таквом развоју деклинационог система који се у нашој дијалектологији назива балканистичким.

⁹⁰ Ивић ипак сврстава (делимично позивајући се на Јакобсона) вокатив у директне падеже, пре свега због његових структурних и семантичко-функционалних карактеристика које га одвајају од косих падежа. В. у: Ивић П 1991/3, 130, нап. 8.

⁹¹ Белић 1905, 302.

⁹² Ивић П 1991/3, 196–197.

⁹³ О томе више у: Ивић П 1991/3, 132, нап. 9. Исто бележе и: Богдановић 1987, 142; Марковић 2000, 139.

У говорима призненско-тимочке зоне наилази се још и на употребу удвојене личне заменице и употребу постпозитивног члана. На те особине у нашем говору нисмо наишли, што и не чуди с обзиром на то да је удвајање личне заменице већ доста ретка појава⁹⁴, а постпозитивни члан је карактеристичан за тимочко-лужнички говорни тип⁹⁵.

Именице

Напомене о роду

Поједине именице у говору М нису истог рода као у стандардном језику.

Неке именице женског рода (IV врста) прелазе у мушки род, задржавајући свој првобитни облик: од онај *болес* пропадомо; тај *болес* не имало; она отишла у тај *варош*; ми смо од тај *крв*; текал му *крв*; толки њојан *мило*; летећи му *јамей*. Неке, пак, именице ове врсте (*буђ*, *ваш*, *кокош*, *коси*) мењају свој облик добијањем наставка *-(к)а*, али остају у женском роду (од *буђу*; *кокошка* носила). Именице *мајтер* и *вечер* јављају се са сугласником на крају: онуј *вечер*; с моју *мајтер*.

Само у женском роду јављају се именице *јиса* и *бицикля*: кад украднеш, идеш у *јису*; нумем да возим *бицикљу*; Милан ће дође с *бицикљу*.

Именица *јосао* облички је пришла женском роду: тој ми највећа *јосла*; глџци *јослу*; имам си гоца *јослу*; кад појду рано на *јослу*; мада се код млађих говорника редовно чује *јосо*.

Именице *јијац* и *јорез* употребљавају се само у мушком роду: не продавамо на *јијац*; голем *јорез*.

Промена по надежсима

У стандардном језику утврђене су четири врсте промена именица⁹⁶. Именице мушког рода мењају се по I врсти (са наставцима *-ø*, *-о*, *-е* у Нјд) и по III врсти (по којој се иначе мењају именице ж. рода, али и именице мушког, већином природног, рода са наставком *-а* у Нјд). П. Ивић је за говоре призненско-тимочке зоне установио четири деκлинациона типа⁹⁷:

1. град- ø, бунар- ø	—	мн. град-ов-и, бунар-и
сџвар- ø, болес(џ)- ø	—	мн. сџварови, болесџи
2. жен-а	—	мн. жен-е
3. сел-о, јољ-е	—	мн. сел-а, јољ-а
4. унуче- ø, виме- ø	—	мн. унуче-џа, виме-на

⁹⁴ Богдановић 1979, 51. Још тада је аутор истакао да је појава удвојене личне заменице доста рџа у Белом Потоку, селу које припада сврљишко-заплањском говорном типу.

⁹⁵ Белић 1905, 293.

⁹⁶ Стевановић 1964, 189.

⁹⁷ Ивић П 1991/3, 149.

Како се наша грађа углавном уклапа у тај оквир, ми ћемо у оквиру њега размотрити падежну проблематику говора М.

1. деклинациони *шии*

Именице мушког рода на сугласник

Номинатив једине 1. деклинационог типа обухвата:

— именице мушког рода на сугласник, укључујући и именице са *-л*, као и деминутиве са наставком *-ак* (даћемо само мањи део обимне грађе): *вук, дудар, јечам, конџ, шањир, унук; вол, Дел, њејел; кајушаќ, лисјаќ, цвећаќ*. У ову групу сврстали бисмо и лична имена типа *Радивоје*, која се овде јављају без *-е*: *Боривој, Миловој, Радивој*;

— именице мушког рода на *-о*: *Бошко, Бранко, Милојко, Ранко*;

— именице мушког рода на *-е*, после губљења *-х*: *гре, оре, сме*;

— именице првобитно женског рода (старе *-и*-основе), које су пришле именицама мушког рода: *болес, младос, радос* и сл.

Номинатив множине има општи наставак *-и*, с тим што може доћи до проширења основе формантима *-ов/-ев*. Навешћемо неке облике Нмн са овим проширењем и без њега:

а) са проширењем *-ов, -ев*: *бикови, бркови* (мада се чује и *брци*), *воллови, данови, дарови, кумови, крстонови, њлгови, свашови, синови, шворови; кључеви, ножеви*.

б) без проширења *-ов, -ев*: *вуци, зајци, колци, миши, мјужи, ноќиши, њрстоши, ћилими*;

Није забележен ниједан пример Нмн са наставцима *-е* и *-је* (типа: *козаре, мужје*), што је и очекивано с обзиром на то да су ти наставци типични за тимочко-лужнички говорни тип⁹⁸. Наставак *-је* употребљава се у нашем говору само за грађење збирних именица, које су средњег рода: *камење, њласје, њрстоње*.

Ојшти њадеж

Код именица мушког рода које се у номинативу завршавају на сугласник и означавају нешто неживо општи падеж једине једнак је номинативу: одлепише *дудар*; давам *јесук*; ударил га с *камен*; поломише *цреј*; турим *шијаќ*. Код именица мушког рода које означавају жива бића и завршавају се на сугласник или *-о*, општи падеж се облички разликује од номинатива и једнак је акузативу у стандардном језику: била куд *браша*; радела као таксиста сас *коња*; видећ *Ранка* и *Милојка*.

У множини општи падеж једнак је номинативу: увек зовемо *госћи*; за *сјранци* сам спремаћ; плетем *ћемјири*.

Вокатив једине има тројаке наставке:

а) наставак *-е*: *браће, војниче, Драгомире, друже, зече, куме, овчаре, Ранђеле, сине, човече*;

⁹⁸ Белић 1905, 323, 324. Белић и други истраживачи региструју именице старе множине типа: *мужје, Тимочање, големи Церје*, али у говору М таквих облика нема.

б) наставак -у ретко се јавља: *џријашељу, учишељу*;

в) наставак -о: *Бошко, Ранко, синко*⁹⁹.

У множини вокатив има наставак -и: изволте, *гостии*; де сте, *кумови*. У ствари, ту је једнак с номинативом / општим падежом.

2. деклинациони њий

Именице женског рода (и мушког рода на -а)

Номинатив јединице обухвата:

— именице женског рода на -а: *глава, нога, рука, сестра* и сл. (дајемо само део обимне грађе); у ову групу иду и именице које су граматичког женског рода, али могу означавати особе и мушког и женског рода: она *кукавица* за тој; муж јо *џијаница*; такође, овде сврставамо и деминутиве изведене наставцима -(и)ка и -ица: *водичка, косичка, красавичка, намирничка, рукавичка, јабучка, кошуљка, черајка, кишица*;

— именице које су некада припадале старој -и- промени, па су додавањем наставка -(к)а промениле облик оставши у женском роду: *буђа, вашка, кокоска, коска*¹⁰⁰, као и именице *мајка, ћерка*¹⁰¹ настале од некадашњих именица старе консонантске промене *маџи*, која постоји и у овом облику, и *кћер*;

— именице мушког рода на -а : *бајша, деда, кафеџија, џаџа, џеџа, чича, џј-ка*; овде спадају и лична имена на -иша, -ица: *Богџиша, Драгџиша, Љубџиша, Милиша, Радџиша, Синџиша; Ђвица, Тоџица*;

као и лична имена типа *Ђорђа/Ђорђе: Ђорђа, Јеремџа, Јова*.

Датив јединице. У говору старијих мештана чује се стари облик датива на -е (< ѓ) ¹⁰², код именица које означавају жива бића: *дала си бабе; помогни бабе; Бранке си скувај каву; сира да увати оном газде; реко Лоџице; ѓл си казала маме да смо род; ѓл си јавила Мике; субота била Милице; Винка Николе Јовићу жена; испрати (= посла) џрије; дава се куму и сџарџе; кажи Радмиле да дојде; он деда Томе*¹⁰³ *чукунунук; дај џјке овој; џјке ће дамо*.

Оџиџи падеж је у једини једнак акузативу, а у множини номинативу: *колко ће ми дадеш уз девојку; направиш заџрку; не једе јабуке; отерал кафеџију и Милџка; чуву мачку; ичепише ноге и руке; растурише свадбу; ће зовемо сестру; с џканице; веже се с џзицу; чинили њеред у ту цркву и сл.*

Вокатив најчешће има наставак -о, ретко -е:

⁹⁹ Остаје нејасно који би облик номинатива одговарао овом облику вокатива. Богдановић у Богдановић 1987, 146. наводи као могући (не и забележени) Нјд *синак*, али је он непознат нашем говору.

¹⁰⁰ Ова именица јавља се и у свом првобитном облику, само са упрошћеном сугласничком групом -сџ: *поломио сам кључну кос*.

¹⁰¹ Исто проналазе и Ђирић 1983, 63; Богдановић 1987, 147.

¹⁰² О продуктивности старог датива јединице у запањском дијалекту више у: Марковић 1994, 283–287; 2000, 129.

¹⁰³ Први део ове синтагме, именица *деда* употребљена уз лично име, губи деклинацију и акценат, те се доживљава као проклитика. Исто је и са тако употребљеним придевом *свеџи*: *дођите на Свеџи Илију*; од *Свеџи* Николу се не јавља и сл. В. у: Јовић 1968, 36; Марковић 2000, 105.

-о: *ба̀бо, ду̀шо, ма̀мо/ма̀јко, на̀но, сна̀јко, шѐтко; Бра̀нко, Драга̀но, Ива̀нко, Јасмѝно, Ра̀дмило, Си́танко, Сте́фано*; исто и: *ба̀шо, дѐдо, ша̀шо; Драгѝшо, Ми́лишо, Ра̀дишо; Јеремѝјо, Јо̀во.*

-е: (код именица на -ка и -ица) *Бра̀нке, Ива̀нке, сна̀јке; Зо̀рице, Ло̀зице, На̀дице, Ра̀дице; Иви́це, То̀йлице.*

Номинатив множине ових именица (сем властитих) завршава се на -е, што је истоветно са стандардом: *ва̀шке, га̀зде, же́не, коко̀шке, му́ке, на̀днице.* Изузетак је само облик *дедѐви*¹⁰⁴: *на̀ши дедѐви* причали; као и *ујкѐви* (: *ујка*).

3. и 4. деклинациони њий

Именице средњег рода

Будући да и 3. и 4. деклинационом типу припадају именице средњег рода, прегледаћемо их заједно.

Номинатив једнине обухвата:

— именице средњег рода на -о и -е, без проширења основе: *бр̀до, ведр̀о, вре́шено, жи́шо, ко̀сило, млеко̀, мо̀ре, мо̀швило, се́ло, це́дило; весе́ље, Клѣ́ње, њо̀ље, њи́ориши́е;*

— именице средњег рода које у појединим облицима проширују основу сугласницима -н- и -њ-: *ви́ме, вре́ме, се́ме; бу̀ре, де́ше, др̀во, ја̀гње, кубе́, њи́ле, њра́се, сугаре́, ше́ле, чкембе́/шкембе́.* Овде ћемо сврстати и деминутиве:

а) који се граде од именица мушког и женског рода додавањем наставка -че: *јеле́че, коњче́, момче́, сти́руче́, унуче́, ца̀кче; девојче́, секи́рче;*

б) настале од именица средњег рода додавањем наставка -(ен)це: *брашанце́, јајце́, колѣнце́, млекаче́, окце́, селце́;*

ло̀женце́, ма́ченце́, ше́ленце́, це́дилченце́.

Једини забележени пример деминутива са -це добијен од именице мушког рода јесте *сврдалце́* (< *сврдал* — сврдло, алатка за обраду дрвета);

Хипокористици (мушка имена) и пејоративи:

Ми́ле, Ра̀де (ово су именице м. рода које по падежној промени спадају овде); *деи́шиши́е, кучи́шиши́е, сели́шиши́е.*

Номинатив множине. Код именица са непроширеном основом (као и са проширењем -н-) Нмн има наставак -а и једнак је општем падежу: *бр̀да, ведр̀а, др̀ва, се́ла, њо̀ља; вре́мена, њмена, ви́мена.* Јавља се и множина од именице *жи́шо* — *жи́ша.*

Именице средњег рода са проширењем -њ- у основи (само у облицима избројане множине) имају суплетивну множину у мушком роду са наставком -ићи (< -ић + -и): *бури́ћи, дугми́ћи; јари́ћи, кучи́ћи, њили́ћи, њраси́ћи, ше́лићи, унучи́ћи.* Поред ових, забележили смо и множинске облике са наставком -ци: *ја̀ганци, њра́ци, ше́лци.* Овде треба напоменути да је основни облик последњих двеју именица *њра́се, ше́ле*, иако се по облику множине може помислити да је у једини *њраса́ц, ше́лац*, што се у М не чује.

Именице *око* и *уво* у множини имају облике старе двојине: *о̀чи, у̀ши.*

Номинатив множине од именице *деи́ше* јесте облик збирне именице *деца́*, која се деклинира као именица женског рода, коме припада и облик *деци́ја.*

Општи падеж је и у једнини и у множини једнак номинативу: скине се из дрво; *жииџа* добра; с једно *јајце*; давамо *млеко* на откуп; били на *море*; иде се по село; по овај доња *села*; Турци били у сва *села*.

Двосложна хипокористична мушка имена имају проширење *-џ-* у ОП (дођи с *Милеџа*), али се јављају и облици без тог проширења: дај на деда *Миле*; Винка сас *Миле* иде.

Вокатив је и у једнини и у множини једнак номинативу: *деџе*, како ти беше име на мајку; *срџе* мајкино; *деџа*, ај да једемо.

Остаци деκлинације

Незнатан број примера забележених у говору М сврставамо у остатке старе деκлинације, а јављају се као устаљене форме или као прилози¹⁰⁵.

Гениџив

Мали број примера вероватно је унесен са стране¹⁰⁶:

ту за мене нема *леба*; *бога* ми; *живоџа* ми; од све *мукџе*; седим *дома*¹⁰⁷.

Датив

Забележена су само два примера датива који се односе на лица код именица

1. деκлинационог типа: дава *браџу*; дава се *куму*.

Постоји и окамењена форма прилога *кнођи* у значењу *вечерас*: *кнођи* ће дојду *гоџи*.

О томе да поједине именице 2. деκлинационог типа имају датив на *-е* (< *ѣ*), било је говора напред. Ти примери се такође односе само на лица и јављају се само у једнини, те се не може говорити о њиховом уопштавању и сигурном егзистирању¹⁰⁸.

Немамо примере за 3. и 4. деκлинациони тип.

Инструментал

Остаци инструментала постоје у свега неколико примера:

— у поздраву *збогом* и

— у речима са прилошком функцијом *вечером*, *јутром*¹⁰⁹, *недељом*, *субоџом*; *веђином*, *редом*, *родом*, *силом*: *вечером* нема у *осам сати* аутобус; *вечером* гледамо програм; *саг* иде *јутром* у *седам*, *пола осам*; *јутром* *куснем слатко*; *веђи-*

¹⁰⁴ Овакав облик множине подразумева једински облик *дед* (м. р), а не *деда*. Нисмо забележили примере типа *наше деде*, *чиче* и сл.

¹⁰⁵ Белић 1905, 335.

¹⁰⁶ Исто, 336.

¹⁰⁷ Као скамењен облик *дома* се употребљава и у другим нашим дијалектима. В. у: Белић 1905, 338.

¹⁰⁸ Слично стање налази и проф. Н. Богдановић у Алексиначком Поморављу, додуше са више потврда. В. у: Богдановић 1987, 152–153. Проф. Ј. Марковић, пак, налази велики број потврда за датив једнине и множине, готово увек само од именица којима се означавају жива бића. В. у: Марковић 2000, 116–117, 120, 123, 127, 129, 131–132.

¹⁰⁹ Само једном смо забележили и конструкцију с *утром*, коју бисмо такође могли сврстати у ове примере: идемо си с *утром*.

ном тој користимо; сви *редом* овчари; *родом* сам из Милушинац; *силом* баба не иде у рај; *субошом* и *недељом* нема вожња до Бању.

Локаџив

Стари локатив са наставцима *-е* и *-и* чува се једино у „окамењеним“ прилошким речима *јуџире*, *зајуџире*; *џролеџи*, *зими*, *јесени*, *леџи*: *јуџире* се збира сено; *зајуџире* ће идемо у Врело; кад буде *џролеџи*, мора стаљамо плочу; *зими* нема много да се ради; *зими* и *јесени* највише ткајемо; и *зими* и *леџи* има Свети Јован.

Још једна најомена

У остатке синтетичке деклинације нећемо сврстати следеће примере, зато што смо их све чули у говору само једног информатора, жене старе 50 година, рођене и удате у Милушинцу, без завршене основне школе и без дужих боравака ван села због службе или неких других разлога: *кџрпице* од *млџвеног мџса*; *насред сџла*; од *дџма* идеш *главном улицом*; код *своје куће*; пуњен парадајс са *џрнебес салаџом*; *муж ради у руднику* „Сџко“¹¹⁰.

Да се ради о непоузданом информатору који „намешта“ причу зарад утиска, а да наведене облике сигурно никада не употребљава у свакодневној (неформалној) комуникацији, уверили смо се на основу неких примера који су се каткад јављали у дијалогу а који се својим особинама уклапају у општу и очекивану слику нашег говора: *учџтџвувала сам*; *ноге ју болџ*; *џтри чаџше вино*; *чеџтри разреда џмам*.

Нека заџаџања уз деклинацију именица

1. Лексеме *леб* и *сир* за основни облик имају генитив са наставком *-а*: *нема леба* да једџш; *опечџм леба*; *леба* си купџјем; кад има *леба* и *слеба*; *леба* се пџкал; то се зовџ старџ *сџра*; *уватен џвчи сџра*; *туџцани сџра*; *сџра* од *краве*; *крављџи сџра*.

Лексема *луџ* се, пак, јавља са *-а* и без *-а* (ово ређе): *саџдим луџа*; од *црни луџа* се *праџ* бџја; *праџи луџа*; *црвени луџа*; али: *беџ луџ*.

2. Именица *дом*, која припада I. деклинационом типу, најчешће се употребљава са *-а* као скамењен облик, мада се чује и без њега: *седџм дџма*; ће *будџш дџма*; *сџди* си *дџма* и *неће* трџшиш *паре*; али: *идџм дом*.

3. Као именице женског рода на *-а* мењају се лексеме *браћа* и *деџа*: *браћа* ми *там* по *Ниш*; *заваџдила* се з *браћа*; *џмам браћа* у *Лџвовик*;

саџ деџа не *брину* за *џбичаџи*; *џмам деџу*; *несам* *имала деџу* с њега.

Од именице *деџа* понекад може се чути вокатив једнак номинативу, што одударе од промене именица ж. рода на *-а* по којој (чешћи) вокатив гласи *деџо*: *деџа*, *ај* да *једџмо* (в. стр. 67).

¹¹⁰ Можда се ради и о утицају стандардног језика.

4. Још је А. Белић истакао да се именица *говедо* понекад мења „као именица женског рода“¹¹¹, за шта смо нашли потврде и у говору М: *идем да нараним говеду; раним говеду; чувамо говеду.*

5. Именица *буре*, која припада 4. деklinационом типу, има облике суплетивне множине *бурићи*, а уз бројеве од 2 до 4 проширује основу: две *бурети*. Занимљиво је да смо у говору једног старијег информатора чули облик *буради* (поред синонима *каце*): *рэндићи за буради; пун подрум са буради ймам.*

6. Именица *дан* поред *дани* има и множински облик *данови*: *мерило се на данови.*

7. Именица *раме* има, поред тог свог стандардног лика (у говору млађих), и облик *рамо*: *свѣ на рамо изношено.*

8. У говору М добро се чува именица *майти*, као и њен облик акузатива/ОП *майшер*, поред редовне употребе лексеме *мајка*: *майти* је се телеше сама (ради се о крави); *моја майти* све поднѣла; *майшер* му најурйо; с *моју майшер.*

Употреба именица уз бројеве

Именице употребљене уз бројеве имају посебне облике, осим ако стоје уз број један и бројне изразе који се завршавају на један¹¹².

Именице 1. деklinационог типа уз бројеве стоје у општем падежу и имају наставак *-а*, некадашњи наставак старе двојине који је током времена „пренесен и на именице и уз број 3 и 4“¹¹³, а овде и уз веће бројеве: *два роваца; два унука; три бика; три брава краве; три коња; чѣтри брава; шѣз бика;*

два мѣйра; три комада; петнаѣз дана; четерѣз дана; педесѣт ара; пѣт стотине лийра; двѣста четерѣз динара.

Именице 2. деklinационог типа уз бројеве имају наставак *-е* (номинатив множине¹¹⁴): *двѣ йродавнице; три црквице; чѣтри овце; триннаѣз дѣше; двајѣс гајбе пиво.* Издвојићемо именицу *година*, која у нашем говору има два облика — пуни и без финалног вокала: *осамнаѣз године; дваѣз године; али и: једну годин*¹¹⁵ старѣј од мен; *триѣс и две годин.*

Именице 3. деklinационог типа уз бројеве имају наставак *-а*: уз два *брда* смо се пења́ли; *ми* смо три *сѣла* удаљена од пут. Издвајамо именицу *мѣшти*, која уз бројеве има наставак *-и*: на двѣ¹¹⁶ *мѣшти*; на три *мѣшти*; као и уз квантификатор: на *кѣлко мѣшти* град збрисал.

Посебно ћемо прегледати именице 4. деklinационог типа које уз бројеве добијају проширење *-й-* и имају наставак *-и-*: *двѣ дешѣнциѣйи; двѣ јајѣѣйи; двѣ ку-*

¹¹¹ Белић 1905, 305.

¹¹² Ивић П 1991/3, 137. и тамо нап. 14.

¹¹³ Станојевић 1911, 391.

¹¹⁴ Белић 1905, 326/327.

¹¹⁵ Белић ову појаву сматра архаизмом. В. у: Белић 1905, 329.

¹¹⁶ Облик *двѣ* повезујемо са номинативом и акузативом старог дуала средњег и женског рода. В. у: Николић 1997, 166.

чеџи; две *џилеџи*; две *џрасеџи*; две *џакчеџи*; џмам шес *унучеџи* — две Радичини, две Надичини, две Радишини; петнаес *деџеџи*; трис *дрвеџи*.

Именице које стоје уз бројеве до пет и од пет не разликују се по облику: два *муџа*, пет *муџа*; три *жене*, шес *жене*; три *џедџила*, петнаес *џедџила*.

Именице на *-ина*

Уз предлоге и неке одредбене речи, именице овог типа губе финални вокал: од две *годин*; овуј *годин*; трис и две *годин*; две-три *сиџоџин* џладе; џвце *џува џ-џланин*.

Акценатџ именица

Акценатџ именица мушког рода

Општи падеж једносложних именица које означавају нешто живо има акценат на првом слогу: *вука*, *муџа*, *кума*, *џака*. Именице *вол* и *коњ* у општем падежу имају акценат на последњем слогу: с *вола*; сас *коња*.

Једносложне именице у множини имају акценат на: а) првом слогу: *вуџи*, *дарови*, *данови*, *џаџи*, *миџи*, *муџи*, *џлугови*; б) на првом слогу проширења *-ов(и)/ев(и)*: *волџи*, *ноџеџи*.

Двосложне именице имају акценат на: а) првом слогу: *веџник*, *виџиал*, *дувар*, *заџаџ*, *коџар*, *курџак*, *лисник*, *маџсиџор*, *џгањ*, *свекар*. Наведене именице задржавају акценат на првом слогу и у ОП и у множини; б) на последњем слогу: *базар*, *бунар*, *влачеџ*, *гредель*, *дирек*, *џувек*, *џезик*, *ковач*, *коџук*, *коџањ*, *куџус*, *кусак*, *мираџ*, *овџар*, *џресек*, *рукав*, *џањџир*, *џован*, *унук*, *усџун*, *чобан*, *шаџџов*, *џиљеџ*; *венџ*¹¹⁷, *вепар*, *јарам*, *јечам*, *капак*, *квасаџ*, *колаџ*, *конаџ*, *петал*, *пиваџ*, *руџак*, *свињаџ*, *сивџ*, *џебар*. Подвучене именице са непостојаним *а* имају акценат на истом, последњем слогу и у ОП.

Акценат у множини ових именица (под б) може бити:

— на првом слогу код већине именица са непостојаним *а*: *венџи*, *каџиџи*, *колџи*, *конџи*, *џивџи*, *свињаџи*, *сивџи*;

— на истом слогу као и у једнини: *диреџи*, *ковачи*, *коџуџи*, *џресеџи*, *џањџири*, *унуџи*, *чобани*;

— на проширењу *-ов/-ев*: *веџрови*, *јармови*, *џеџлови*, *руџкови*, *џебрџови*.

Тросложне именице имају акценат: а) на првом слогу: *басамак*, *џрџџаџељ*, *руџоџеџи*; б) на неком од медијалних слогова: *бробџњак*, *винџград*, *џилџоџлак*, *заџерак*, *киџобран*, *куџуруџ*, *мравџњак*, *накрџник*, *саборџњак*, *учџиџељ*; в) на последњем слогу: *бериџеџи*, *комџиџлак*, *џокрваџи*, *џривезач*, *џрнаџоџи*. Акценат остаје на истом слогу и у ОП и у множини.

¹¹⁷ Подвучени примери су са непостојаним *а*.

Акценаџ именица женског рода

Двосложне именице женског рода имају акценат: а) на првом слогу: *бачва, биба, вѣчер, вила, вуна, гѣжа, двиска, жѣга, жѣшва, киша, кова, кожа, коса, крава, кућа, маџи, маџка, џанџа, џлѣвња, џрѣђа, свадба, снага, шака*. Ове именице у општем падежу задржавају место акцента: *сас ви́лу, сас ко́су, од ма́чку, у џлѣвњу*.

б) на другом/последњем слогу: *баши́ја, брада́, вашка́, вода́, глава́, даска́, жена́, игла́, мана́, међа́, меџла́, нога́, свеђа́, свиња́, сестра́, џрава́*. У општем падежу неке од ових именица имају пренесенн акценат (*бра́ду, ва́шку, во́ду, гла́ву, но́гу, џра́ву*), а неке задржавају акценат на последњем слогу (*баши́ју, иглу́, ману́, међу́, меџлу́, свеђу́, сестру́*).

Вишесложне именице женског рода имају акценат: а) на првом слогу: *јабука, низбрдница, ойсења, џалучина, џаџторка, раџија, џзица*; б) на неком од унутрашњих слогова: *авли́ја, аљина, вѣџера, вџронга, висина, воденица, девојка, завијалка, заџезалка, коџљарка, кошуља, крџина, кудѣља, куџлајка, лоџица, наруквица, основа, џаламида, џаница, џлазина, џоврџалка, џодланица, џоџвница, џокравница, џрошевина, џшеница/џченица, ракија, савѣљка, свѣкрва, сновалка, џулузина, чаџалка/џџалка, шарѣнка*; в) на финалном слогу — *ведрина, ширина*. Наведене именице и у облицима општег падежа, као и у множини, имају акценат на истом слогу: *од водени́цу, девојку́, јабуку́, кошуљу́, раџију́, џзицу́, ведрину́, девојке, кошуље, куџлајке*.

Акценаџ именица средњега рода

Двосложне именице средњега рода имају акценат: а) на првом слогу: *брашно, време, џме, кило, кубе, куче, маџе, ме́со, ме́сто, мо́ре, џиле, џрасе, рало, рало, сало, сунце, џебе*; б) на другом/финалном слогу: *ведро́, деџе́, јајце́, млеко́, џарџе́, ребро́, село́, сукно́* (= дебело платно), *џеле́, џкембе́*. За множину се углавном користе суплетивни облици на *-иџи* (*-иџ + -и*), а акценат је на првом слогу тог наставка (*буриџи, јаџиџи, џилиџи, џрасиџи, џелиџи*), изузев ових примера: *кучиџи, маџиџи*. Јавља се и множина на *-џи* (в. т. Употреба именица уз бројеве).

Вишесложне именице имају акценат: а) на првом слогу: *џрџориџиџе, џѣвгало*; б) на неком од унутрашњих слогова: *весеље, вреџено, деџиџиџе, јељече, коџанье, моџовило, џараунуче, џеџелиџиџе, џелѣнце, унуче, џџилѣнце*; в) на финалном слогу: *сугаре*.

Заменице

Личне заменице

Личне заменице се по својој промени разликују од осталих деклинабилних речи у призренско-тимочким говорима¹¹⁸. Наиме, личне заменице „имају готово

¹¹⁸ Белић 1905, 398.

за сваки падеж засебну форму и корена и наставка¹¹⁹ и због тога је код њих ограничена употреба предлога за образовање различитих падежа. И П. Ивић¹²⁰ је указао на то да личне заменице имају сразмерно више облика у говорима са аналитичком деklinацијом.

У говору М личне заменице се јављају у номинативу, општем падежу/акузативу (ОП/А) и дативу, а имају пуне и енклитичке облике.

Приказаћемо их табеларно:

ЈЕДНИНА				МНОЖИНА			
Номинатив	ја	ти	о́н, оно́	о́на	ми́	ви́	о́ни, -а́, -е́
ОП/А	ме́н(е), ме	те́б(е), те	ње́г(а), га	њу́, ју	на́с, ни	ва́с, ви	њи́, и
Датив	ме́н(е), ми	те́б(е), ти	ње́му, му	њу́ј, ју	на́м, ни	ва́м, ви	њи́м, им

Примере и коментаре даћемо за сваку заменицу понаособ.

Облике номинатива нећемо наводити, јер не показују никаква одступања у односу на стандардни језик.

Лична заменица за прво лице једине и множине

ОП/А једине обухвата следеће облике:

мене: сас *мене* идеш; оно́ мирно сас *мене*; ће се милује с *мене*;

мен¹²¹: куд *мен* било; *мен* то интересува́ло; ма́ти си ју оста́и куд *мен*; он ће и *мен* да убије; и *мен* занима;

ме: чи́стеше *ме* бе́ше; једва́ *ме* спаси́ли; ко́чи *ме* кад о́дим;

ко́лко *ме* жа́о; једно́ *ме* жа́л; не́ *ме* жа́о¹²².

Датив:

мене: *мене* жа́л; ти *мене* да́ј да једем; то́ј *мене* де́да прича́л; *мене* ће́рка мло́го пома́га;

мен: то́ј *мен* ма́ти једва́ отреби́ла; *мен* се чи́ни; *мен* та́г биле́ петна́с го́дине; *мен* овде́ же́га;

ми: о́стаде *ми*; кад *ми* неки́ до́ђе; она́ *ми* чита́; немо́ј *ми* га помињу́јеш; дево́јче *ми* каза́; оно́ *ми* подави́ло коко́шке.

ОП/А множине:

нас: *нас* кад ви́де; има и воћа́рство куд *нас*; о́ни ви́чу по *нас*;

¹¹⁹ Исто, 398.

¹²⁰ Ивић П 1991/3, 132, нап. 9.

¹²¹ Облик *мен* настао је редукцијом крајњег вокала -е. В. у: Белић 1905, 400.

¹²² У овој подгрупи примера акузативом се исказује значење датива.

ни: *кој ни нáтера овде;*

Датив:

нам: *нáм да плáте трéба; нáм не билó пријáтно;*

ни: *лóше ни ишлó; бáба ни напраíла крaвáјчићи; ништа ни не врéди више.*

Лична заменица за друго лице једнине и множине

ОП/А једнине:

тебе: *ја шéбе вíдо; шéбе не стрá;*

теб: и *шéб зимá;*

те: *штó ми шé разровáле; кад шé нештó тeра.*

Датив:

тебе: *да ја шéбе дадém пáре;*

ти: *нé знам да шíи кáжем; каквó сам шíи дaлá; добрó шíи ишлá шкóла; бíраш каквó óнeш да шíи кúпе; óн шíи кáзáл нештó; срце шíи није оштéнено.*

ОП/А множине:

вас: *чú од вáс; с вáс ће íдемо куд Лозáну; да се договóримо с вáс;*

ви: *ја ви вíдо д íдете.*

Датив:

вам: *вáм добрó у Нíш;*

ви: *ћу ви дадém сíра; óн ће ви кúпи тóј у Бању.*

Лична заменица за íреће лице једнине и множине

ОП/А једнине (за мушки и средњи род):

њега: *немóј да ми нéга помењу́јеш; íде куде нéга; вíкам по нéга; куд нéга билó; ни сас нéга;*

нeг: и *нeг мóж уби́је; за нeг си íма; однeл куд нeг; и она с нeг, с нeг;*

га: *она га јóште кúпе; ја га изломí; убила га манá.*

Датив:

њему: *нeму не билó;*

му: *ће му дадú; трéба му парá;*

ОП/А једнине (за женски род)

њу: *научíла сам од нју; сас нју ће íдемо; ожéни се сас нју;*

ју: *на вратá ју убили; морáо сам да ју прóдам; нeће да ју зовé; сáг ју нóсе; не мóг ју музém.*

Датив

њо(ј): *нóј се пáда дeвер; нó однeли пóклон;*

јо: *дáвају јо на прáг помíје; мáти јо се тeлеше сáма; Милáн јо рeче у óчи.*

ОП/А множине (за све родове)

њи: *вóзе се у кóла сас нји; нeће да сeдí у клúпу сас нји; куд нји úвек чíсто; бежимó од нји;*

и: *ја и пуштим; етe и пá; они и врље одозгóре; ја и пóсле пóби; какó и превр-нем.*

Датив

њим: *нјим се дáва водíчка;*

им: *гледáше, па им скúпо.*

Нека зайажања уз йромену личних заменица

Нема удвајања облика личних заменица.

Нисмо нашли облике *њума*, *њојзе*, ни енклитике *гу*, *не*, *ве*, које и нису познате сврљишким говорима¹²³.

Само једанпут смо забележили енклитички облик *ги*: куд *нас ги има*, па се не може говорити о његовој стабилној егзистенцији у говору Милушинца.

Повратна заменица *себе*

Пуни облик ове заменице чули смо само у изразу: од сам *себе*.

Употреба ове заменице у енклитичком облику *си* раширена је у говору М, а употребљава се двојачко — у дативској као и у незаменичкој функцији.

У дативској функцији: *сипи си купус*; *скувај си каву*, *ја нећу*.

У незаменичкој функцији: *глед си послу*; *после си прае веселе*; *легне па си спи*.

Именичке заменице *ко*, *шџа*

У говору М не бележимо разлику између заменице *ко* и Нјд односне заменице м. рода *који*¹²⁴. Исто тако, не постоји облик *ко*, већ се у Нјд употребљавају облици *кој*, *ко(ј)и*: *кој* кад *оће* се растура; *кој* добро *ради*, добро и *набере*; *кој* ни *натера* овде; *кој* те *послуша*; *кој* *како*; сви *знају који* си куд *кога* *иде*. У општем падежу облик је *кога*: *с кога* *ће* д *иш* у *Бању*.

Лексема *шџа* (углавном у говору млађих мештана) има упитно значење, као и релативно: *шџа* *ће* па они *саветују*; *шџа* *радиш*; *шџа* *су* те *пита*ли; *шџа* *је* било у *школу*; *шџа* *се* *ради* у *поље*.

Радмила *знае шџа* *су* *кравајчићи*.

У значењу заменице *шџа* употребљава се и облик *какво* (ређе *кво*), који се чује и у сврљишким говорима и у источним деловима територије јужноморавских говора¹²⁵: *какво* *ти дадоше*; *какво* *саг* да *рабoт*им; *какво* *има* да *причамо* *друго*; *какво* *напраисте*; *какво* *саг* да *ти причам*; *кво* *рабoт*иш;

ја *искочи* *пред врата* да *вим* *какво* *то чока*; *саг* *си купи* *кој* *си* *какво* *оће*; *бираш* *какво* *оћеш* да *ти купи* за *свадбу*;

Упитна заменица *шџо* може имати значење *зашџо*, као и релативно значење: *шџо* *ми* те *разровале*; *шџо* *не* *једеш*; *шџо* *не* *купиш* *прашак*; *шџо* *да* *не* *нађе* *мужа*;

¹²³ Богдановић 1979, 66, 67.

¹²⁴ Ово потврђују и ранија истраживања: Богдановић 1987, 170; Марковић 2000, 147.

¹²⁵ Богдановић 1979, 68; 1987, 171.

¹²⁶ Богдановић 1987, 172; Марковић 2000, 151.

онај *шио* га ја знам; овеј *шио* баш до шупу; ћерка *шио* у Грчку; јевтин све *шио* продаш; нисам знала *шио* је вашка; там нају онија творови *шио* даве кокошке.

Шео са релативним значењем препознаје се тако што увек остаје неакцентовано.

Заменице сложене са *ко*, *шиа*

Неодређена заменица *неко* у говору М гласи *неки*: на испраћај *неки* даје пару, *неки* дреју, кошуљу, а *неки* злато; *неки* дошал куд Ружу; *неки* се јавља за праце; саг *неки* неће да верује; *неки* каже и цинца.

У употреби заменица *нешео*, *нишиа*, *свашиа* нема одступања од стандарда: *нешео* ме боли под ребро; рчка, рчка, ал *нишиа* не ураде; од *свашиа* се пекљамо.

Једино се у значењу *нешео* употребљава и облик *некакво/некво*: купили *некакво* за свадбу; Срђан *некво* заборил.

Забележили смо и облик датива од *некакав*: дали *некаквому* (овде *некаквому*, значи „некоме“).

Придевске заменице

Присвојне заменице

Специфичност система присвојних заменица у говору М огледа се у облицима заменица ж. рода, које показују више ликова, као и у употреби заменице *свој*:

мушки род: *мој*, *швој*, *његов*, *њо(ј)ан*; *наш*, *ваш*, *њин*; *мо(ј)и*, *шво(ј)и*, *његови*; *наши*, *ваши*, *њини*;

женски род: *мо(ј)а*, *шво(ј)а*, *његова*, *њојна*, *њена*; *наша*, *ваша*, *њина*; *мо(ј)е*, *шво(ј)е*, *његове*; *наше*, *ваше*, *њине*;

средњи род: *мо(ј)е*, *шво(ј)е*, *његово*; *наше/нашо*; *вашо/ваше*, *њино*; *моја*, *швоја*, *његова*, *њојна*; *наша*, *ваша*, *њина*.

Присвојна заменица *свој* употребљава се више у значењу блискости или родбинске везе¹²⁶: у *свој* људи; ми смо *свој* (= ми смо својта, род).

Присвојне заменице *мој*, *швој* у општем падежу имају дуже облике: с *мојег* сина; по *мојег* Радишу; куд *мојег* башту; код *швојег* деду. Облици присвојних заменица 3. л. јд. и множ. јесу: *његов*¹²⁷, *његова*, *његово*, *његови*, *његове*, *његова*; *њојан*, *њојна*, *њојно*, *њојни*, *њојне*, *њојна*; *њин*, *њина*, *њино*, *њини*, *њине*, *њина*: *његова* њива; *њојан* отац; *њојна* крава; *њин* рођак; *њина* кућа; тој си је *њино*.

Показне заменице имају следеће облике:

а) за мушки род: *овај*, *онај*, *тај*; ОП: *овога*, *онога*, *шога*; Нмн. *овија*, *онија*, *шија*: *овај* човек, *онај* дан, *тај* коњ; куд *овога* доктура, сас *онога* кувара, за *шога* се одала; *овија* странци, *онија* творови, *шија* људи. Датив се ретко употребљава: *ово*ме шприцал пращи;

¹²⁷ Облик *његов* нисмо чули, иако се може наћи у суседним говорима. Уп. Богдановић 1979, 68.

б) за женски род, поред ретких облика *ова*, *она*, *ша*, много чешћи су облици са партикулом -ј: *овај*, *онај*, *шај*; ОП *овуј*, *онуј*, *шуј*; Нмн *овеј*, *онеј*, *шеј*: *овај* баба (чује се и скраћени облик, без иницијалног о — *вај* баба), *овај* Рада, *онај* кућа, *шај* Марија; с *овуј* унуку, *онуј* нашу цркву; за *шуј* краву; *овеј* коске; *онеј* гажбе; *шеј* занимаџије;

в) и у средњем роду ове заменице имају партикулу -ј: *овој*, *оној*, *шој* (исти је и ОП); Нмн *овај*, *шај*, *онај*: *овој* село; *оној* сено; *шој* дете; *овај/шај/онај* села.

Показне количинске заменице су готово редовно са синкопом — *оволки*, *онолки*, *шолки*: има *оволка* рупа; *онолки* човек; *шолки* ти зев; *шолки* њојан милос; *шолка* мука за ништа.

Неодређене заменице имају облике: *некакав*, *некаква*, *некакво* (као и: *некво*); ОП *некаквога*, *некакву*, *некакво*; Дјд *некаквому* (о другачијем значењу в. напред): *некакав* гробан; *некаква* жена; *некакво* ланче; *некво* заборил; с *некаквога* се подватила; довел *некакву* из Бољевац; узел *некакво* прасе.

Односно-ујийина заменица: *чиш/чији*, *чија*, *чијо*; ОП *чијога*: од *чијога* сина.

У М нема облика типа: *оваки*, *шаки*, *онаки*; *неаки*, *свааки*; као ни: *свакојак* итд.

Придеви

Навешћемо неке најважније придевске особине у говору Милушинца.

1. *Одређени и неодређени вид йридева*. Разлика између придева одређеног и неодређеног вида „сведена је у овим дијалектима на минимум“¹²⁸ и ограничена је на мали број падежа: само номинатив — акузатив јединине. Спољашње обележје одређености у Нјд имају само придеви мушког рода (облици са и), док је одређеност међу формама женског и средњег рода настала губљењем дужине у призренско-тимочким говорима¹²⁹. У савременом језику и место акцента може указивати на видску разлику (уп. неодр. вид *зелен*, *зелена*, *зелено* према одр. виду *зеленї*, *зеленā*, *зеленō*¹³⁰), чега у нашем говору нема: *зелена* аљина; *ова зелена* аљина. У говору М употребљавају се облици и неодређеног и одређеног вида, с тим што се могу издвојити категорије примера у којима се увек јавља само форма одређеног вида, и то:

а) у устаљеним изразима: *бели* лука, *йрази* и *бели* лука, *црвени* или *црни* лука; *рани* пасуљ, *шуџани* сира, *сїшари* сват; *шарени* пасуљ; *велики* дом; *Црни* Ђорђа;

б) у називима неких празника: *Свети* Никола; *Свети* Јован;

в) у називима места у атару: *Бели* кладанац; *Добри* кладанац; *Црвени* брег; *Шибљити* камен¹³¹;

г) у придевима просторних односа: *горњи*, *доњи*, *задњи*, *йредњи*.

¹²⁸ Белић 1905, 427.

¹²⁹ Исто, 428.

¹³⁰ Стевановић 1964, 271; Пецо 1971.

¹³¹ Ове примере већ је објавио В. Вукадиновић у: Вукадиновић 1990, 380, 381, мада смо их и ми забележили.

Облике неодређеног вида налазимо у следећим примерима: *бео* лука; он је *главан* у милицију; *голѐм* трошак; *дуг* пут; *злашан* зуб; *јадан* човек; *јун* дом; *слашак* мѐд; *широк* опрег.

2. *Деклинација љридева*. Уз именице које означавају жива бића м. и с. рода придеви у ОП имају наставак *-ога*: тој се накити *бѐлога* свѐта; сас *замлаћенога* другље; за *лѐюга* ће се удава; да помѐнем тетина *мршвога*. Уз именице са значењем ствари, ОП придева м. једнак је номинативу: од *злашан* зуб; сас *широк* опрег и сл.

Придеви ж. рода имају наставак *-у* у ОП: од *добрљ* њиву; у *илѐшѐну* крошњу; *љзе* *љбаву* женљ.

3. Неки придеви средњег рода имају наставке тврдих основа тамо где се очекују наставци меких основа: *вѐћо* дрво; *дивљо*, *јагњѐћо* мѐсо, *овчо*, *шљљо*. Тако је и у општем падежу м. рода: *вѐћога*, *дивљога*, *шљљога*.

4. *Систѐм компарације*. За призненско-тимочке говоре у целини карактеристичан је аналитички тип компарације¹³², што их повезује са суседним македонским и бугарским говорима¹³³. Аналитичку компарацију налазимо и у говору М где се компаратив и суперлатив граде додавањем морфема *љо*, односно *нај* основном облику придева (позитиву): *љодрвена*, *љомлад*, *љосшари* од мѐн, *потопле* рљке од њојне;

он бѐше *најмали*; тој ти је *најљросшѐ* ткањѐ; његове су њиве *најравне*.

И друге врсте речи подлежу аналитичком типу поређења, али се ту увек ради о речима којима се означавају особине (својства):

— именице: у подрум *љо* *ладавина*; он је бил *најгазда*;

— заменице: *љма* си којљ су си *љо* *својљ*; *љо* *својљ* си *љзну*;

— бројеви: некад су били *најљрви* у селѐ;

— прилози: *љогусшѐ* се замешљје; пасљљ *љбире* стљза; ишли смо по *љо* *љзбрдно*; тој смо *најљосле* ткали; као и: он *љовише* прича; ради се *љовише*, где имамо конструкцију *љо* + компаратив.

— глаголи: он *љо* *воли* кљпено; ми *љо* *не знамо*; тој Ранко *љо* *знаје*; Никола *љо* *љрича*, Ивица *љо* *љрича*, а Аца *љо* *ћушљ*.

Забележили смо и компаративе другачијег образовања:

а) стари облик компаратива са доследним екавским рефлексом јата, среће се у ограниченом броју примера, тј. само од једне основе: онај *сшарѐји*; син ми *сшарѐј*; она *сшарѐја* од мѐн;

б) компаративи на *-ши*¹³⁴: там била *лакша* школа; она *лѐйша* од њѐга;

-и, *-ји*: *грђи* човек од њѐга нема; камара је *дљжа*, стѐг је *виши* и *љѐшњи*; *млађи* саг тој не поштљју; мушки телци *скуљљи*, овај *слађи*;

-ији: у Ниш *јевљињије/јевљиње* ципѐле; они су *љравилнији*; *сљињији* пилићни; подрум јо *чљишљји* од мој.

¹³² Ивић П 1985, 113.

¹³³ Конески 1966, 121; Мирчева — Харалампиев 1999, 107.

¹³⁴ Само један, нестандартни компаратив на *-ши* (там *скуљше* панталѐне) забележили смо у говору млађе образоване особе, која је средњу школу завршила у Буљевцу, али то не може довољно озбиљно говорити о утицају косовско-ресавских говора, чија је једна од карактеристика управо овакав компаратив. О томе више у: Јовић 1968, 113; Богдановић 1987, 176.

Суплетивни облик компаратива присутан је у следећим случајевима: он¹ (мисли се на говоре западне Србије) имају *бољу* граматику од нас; саг су од њег сви *бољи*; снег је *гори* од кишу.

Суперлатив може, под утицајем стандардног језика, имати и овакве облике: то су *најгори* људи; *најмлађи* син оде у војску; било *најшире*.

Акценаӣ придева

Неке напомене о акценту придевских облика могле би се укратко изложити на следећи начин.

1. Придеви с непостојаним *a* у женском и средњем роду селе акценат на крај речи: *добар*, али: *аран*, *арна*, *арно* (= добро, очекивано, подношљиво); *добра*, *добро*; *шуйља*, *шуйљо*. У множини акценат остаје на истом слогу: *арни*, *арне*; *добри*, *добре*; али: *шуйљи*. Место акцента не упућује на видску разлику (о чему је већ било речи на стр. 53), иако нам је проф. Богдановић указао на такве случајеве у овим говорима, нпр: *бела* сукња; али *Бела* вода (топоним).

2. Партикула за извођење компаратива увек је под акцентом, па се при јачем истицању може и осамосталити, те имамо двојаку представу овога облика: *и́бјак*, али: *и́бубав*, што даље може имплицирати осамостаљење значења „више“, када дозвољава и уметање глаголске копуле: *и́б* је *убав* Милан од Јована.

3. Када се употребе компаративи на *-ији*, акценат је редовно на првом слогу наставка: *богаи́ји*, *срећни́ји* итд.

Бројеви

1. Од основних бројева само је број *један* променљив и има облике за сва три рода у једнини: *један* човек, *једна* жена, *једно*¹³⁵ дете. У множини забележена су два облика, *једни* и *једне*, у значењу *неки*: *једни* људи ни рекоше; *једни* се запошљували; *једне* (овце) су там по ливаду. Овај број има у мушком роду ОП једнак акузативу уколико се односи на живо биће: с *једнога* комшију; ће си нађеш и ти *једнога*; купувамо од *једнога*. Кад се односи на нешто неживо, ОП броја *један* у м. роду једнак је номинативу: видим *један* трактор; донесо *један* ца̄к. У женском роду ОП једнак је акузативу, са наставком *-у*: имам *једну* ћерку; попијем по *једну* чашку; с *једну* шољу брашно.

Број *два* је, као и сви основни бројеви осим броја *један*, непроменљив, а има облике за сва три рода — за м. р. облик *два*, а за ж. и с. р. *две*: *два* дана, *два* унука; *две* године, *две* жене; *две* кучети, *две* мести, *две* цакчети.

Број *четири* јавља се у две варијанте *четири*/*четири*: *четири* краве, *четири* дана.

Са упрошћеном финалном сугласничком групом *-сий* редовно се јавља број *шест*: има вожња у *шес* сати; *шез* главнице купус.

¹³⁵ Облик *једно* забележен је и са значењем *неки*: „... имаше то *једно* време у ђаци.“

Бројеви *седам* и *осам* могу имати промењену основу, то јест рефлекс *-o-¹³⁶* на месту некадашњег секундарног полугласника: *седом* кашике брашно; *осом* маћке чува. Истина, овакви облици су све ређи и присутни су у говору старијих људи, док се много чешће чују стандардни ликови *седам* и *осам*.

Бројеви од 11 до 19 употребљавају се са упрошћеном сугласничком групом *-сџ*: *једанџес*, *дванџес*, *шринџес*, *чејџрџес*, *џејџнџес*, *шеснџес*, *седамнџес*, *осамнџес*, *деветџнџес*.

Извесне фонетске промене ремете основне ликове бројева 20, 30, 40, 60: *два(ј)ес*, *џри(ј)ес*, *чејџерес*, *шесџџ*.

Комбинацијом основних бројева изражавају се приближне количине: *два-џри* коренчића; *џри-чејџри* дана; *двајџринџес* (= око дванаест, тринаест, неодређено) снопца; *двајџринџес* брава свиње; *џешеснџес* (= око петнаест, шеснаест) динара; *двајџриџес* (= двадесет, тридесет) кила. Приближна количина може се изразити и речима типа *десетџина*, *дваесетџина*, које су различите од речи којима се означавају разломци (нпр. једна *десетџина*, једна *дваесетџина*), а синонимне су речима *десетџак*, *двадесетџак*: *јмам десетџину* брава; *широка дваесетџину* (= око двадесет) метра. Ова се паралела боље види у случајевима напоредних израза:

узела је једну *дваесетџину* (= двадесети део нечега);

сабрало се *дваесетџину* (= око двадесет) људи на сокак.

2. Редни бројеви се мењају као придеви. ОП м. рода једнак је акузативу с наставком *-ога* уколико се односи на жива бића: нпр. с *џрвога* мјужа не имала децу. Облик *џрв* чује се само у окамењеном изразу *од џрв крај* (од почетка). У с. роду ОП једнак је номинативу: била сам и на *џрво*, и на *друго*, и на *шређо* место. У ж. роду ОП има наставак *-у*: с *џрву* жену не живел дуго.

3. Збирни бројеви нису присутни у говору М изузев једног усамљеног примера (*двоју* музику смо имали).

Има неколико случајева употребе уз именице *pluralia tantum*: *џроје* панталоне; *чејџвора* кола; на овуј кућу *седмора* врата.

У функцији збирних бројева углавном су бројне именице: *дво(ј)џица* / *обо(ј)џица*, *џро(ј)џица* и сл, као и: *џејџина*, *шесетџина*, *десетџина* и сл.

4. У употреби је и облик *сџоџина*: две-три *сџоџин* динара; *јмам пешџес сџоџине* пенсију.

5. Мултипликативни бројеви се често срећу у говору М: *јемџуџи* отомо у Бању на ваџар; *двајуџи* ми се унук женил; *двајуџи* смо ишли; *џријуџи* се превртал с трактор; *сџојуџи* смо га звали.

Акцентнџ бројева

1. Број *један* има акценат на последњем слогу: *један* опанак, *једна* жена, *једно* дете. Општи падеж: купџмо јџгње од *једнога*.

2. Бројеви од *једанаестџ* до *деветџнаестџ* имају акценат на другом слогу од краја: имали смо *два-џринџес* снопца, *шринџес* душе.

¹³⁶ Богдановић 1979, 76; Марковић 2000, 161.

3. Десетице од *четрдесет̄и* до *деведесет̄и* имају акценат на последњем слогу: *чет̄ирес̄, њедесет̄и, шесет̄и, седамдесет̄и, осамдесет̄и, деведесет̄и*.

Б. КОНЈУГАЦИЈА

Глаголски систем

Глаголски систем призренско-тимочких говора подробно је описан у Белићевим *Дијалектима*¹³⁷. Стање у глаголском систему Милушинца, ни један век касније, не показује крупнија одступања у односу на тадашњу ситуацију: нема инфинитива и глаголског прилога прошлог, док су забележене само две потврде глаголског прилога садашњег; аорист је у живој употреби, имперфекат мање. Долази и до уопштавања облика помоћних глагола за сва лица и до промена у неким глаголским основама. У овом делу рада бавићемо се више појединачним појавама које овај говор диференцирају од стандарда, а мање општим питањима.

Инфинитив

Познато је да призренско-тимочки говори не познају категорију инфинитива и по томе се битно разликују од осталих српских говора¹³⁸. Уместо инфинитива, користи се конструкција да + презент, веома честа и у стандардном језику¹³⁹. Једини пример, и то окрњеног инфинитива¹⁴⁰, нашли смо у једној народној песми: *мила мајко, њрежалет̄и* не могу.

Презент

Лични наставци у презенту су *-м/-у, -ш, -ѿ, -мо, -ше, -у/-е*.

Прво лице једнине има наставак *-м*, изузев два глагола (*ођу, могу*) са наставком *-у*: *вардим, врљам, врљим, давам, дѣзам, зовем, ѣдем, једем, кѣмам, кр-*

¹³⁷ Белић 1905, 472–619.

¹³⁸ И Белић у *Дијалектима* (478) и каснији проучаваоци констатују да је инфинитив нестало с овог говорног подручја (Богдановић 1979, 78; 1987, 182; Ћирић 1983, 84; Марковић 2000, 162 и др.). Губљење инфинитива је једна од заједничких особина балканских језика, тзв. балканизам, који се ширио са грчког на суседне словенске (бугарски и македонски) и несловенске (румунски и албански) језике. Конески (1966, 150) обавештава да је инфинитив у грчком почео да се губи још почетком наше ере.

¹³⁹ И конструкција да + презент и инфинитив налазе се у оквирима језичког стандарда, а ствар је индивидуалног стила као и припадности одређеном дијалекту који ће се од ових облика више користити и замењивати један другим, *онолико колико дођушћа норма*. О да-конструкцији и инфинитиву, као значајним граматичким, синтаксичким и стилским питањима, више обавештења у раду *О односу између да-конструкције и инфинитива у српском језику*, Одбор за стандардизацију српског језика, Пројекат Растко (ИНТЕРНЕТ).

¹⁴⁰ Окрњени инфинитив у окамењеним изразима *ође бит̄и, неће бит̄и, може бит̄и* налазе, поред осталих истраживача, и Богдановић 1979, 78 и Марковић 2000, 163.

им, музѐм, одим, ојечѐм, иијѐм, илѐтѐм, иредѐм, иуишѐм, рабѐишѐм, раним, ровѐм, седим, сийѐм, иикајѐм, чувам, чуйѐм;

-у: *могу* да порадим; не *могу* да ју чувам (само у говору млађих мештана); уз много чешћи облик *мог*: не *мог* ју музѐм; не *мог* ништа да рабѐтим; не *мог* да дојдем; не *мог* ти обећам; не *мог* се сетим и сл;

оћу д идем у Бању, *оћу* да кажем и сл.

И Белић и Богдановић налазе облик *мог*, који Белић објашњава као аналогу према *мож* или као редукацију крајњег вокала, док Богдановић уочава да се овај облик често употребљава уз негацију¹⁴¹.

Друго лице јд. има наставак *-ш*: *влѐчиш, заљѐјеш, збираш, наираш, обираш, ојереш, иишѐјеш, ираш, иредеш, иродаш, сновеш, сучеш, ирѐиши, иуриши, чуйаш.*

Треће лице јд. има следеће облике: *боли, вели, вреви, грми, гуши, дооди, живе, носи, оиоди, ираи, сии, чеи се;*

глѐшка, доираља, зачѐкма се, иска, крушка, остѐља се, иодрева, иознава, ирича, руца, сѐица, чѐица;

врже, вуче, дѐне се, замешѐје, знае, она га кѐје, лииѐје, иодбере, иолегује, иоскуѐје, иреиасѐје, расѐе, ровѐ, сѐорѐдује и сл.

Прво лице мн. има наставак *-мо*: *бавимо, врѐамо се, давамо, збирамо, нађе-мо, ииѐмо, иошѐиѐмо, иуишѐамо, разљѐјемо, смејемо се, сновѐмо, сѐорѐдујемо, сучемо, чувамо* и сл.

Друго лице мн. има наставак *-иѐ*: *врѐаиѐ, викаиѐ, даваиѐ, дојдѐиѐ, седѐиѐ* и сл.

Треће лице мн. има наставке:

-е: *бежѐ, вѐре, весѐле се, живе, крѐиѐ се, лежѐ, мѐсе, ираѐ, рабѐиѐ, седѐ, ираѐжѐ;*

-у: *брѐну, даду, доведу, зову, иду, краду, мру, иију, рѐчу, узну;*

газдују, дарују, доручкују, иишѐју, радују се.

Аналошко уопштавање наставка *-у* уместо *-е* ретко се налази у нашем говору: *виду*; кад се *расѐуру*, сви крѐиви.

Глаголи с основом на *-а*, који припадају V Стевановићевој врсти, имају наставак *-а(ј)у* у следећим примерима: *иродѐју, збирају, иѐвау, рѐчају, врѐају, знају*, раније то старији *уговѐрау*; стари ми се не *свиђау*; не *удавау се, уиознау се, иослушау* ме, *иокушавау*. Често долази до сажимања наставка *-ају*¹⁴² губљењем *ј* у интервокалном положају и контракцијом: они не *гледу* имање; *иѐму* колко за њи; *кукуруз коју* на постади; они *иишѐу*; теѐе се *иошѐику*; *свиру* по свадбе; *сѐрѐму* си како на славу; *иѐру* рѐд; *узѐму* саборњак; *чуву* старци.

Глаголи *кове, снове* у презенту задржавају формант *-ове*: *ковѐм; сновѐм* на сновѐлѐку; *сновѐш* и сл.

Глаголи са веларима *к-, г-, х-* у основи имају у 3. л. мн. палатализоване сугласнике: *вучу* кола; *иѐчу* леба; *сечу* дрва; *сѐириѐсу* овце; *вршѐу* с комбај.

¹⁴¹ Белић 1905, 512; Богдановић 1979, 26, 78; 1987, 191.

¹⁴² Ову појаву налази и Марковић 2000, 165, 166, 167; Тома 1998, 209. Такође, о овоме шире обавештава Реметић 1985, 308–312.

Јотовање у презенту није извршено код следећих глагола: *иска*, *йомага*, *стиџа*, јер за то није било услова (о томе и у т. Поједини глаголи). Ради се о промени у глаголској основи.

Глагол *вели* јавља се у говору М: *велим*, *велиш*, *вели*, 3. л. мн. *велé*.

Глагол *моћи*

Код глагола *може*¹⁴³ у презенту долази до уопштавања облика *мож* за 2. и 3. л. јд. и сва три лица множине (у 1. л. јд. најчешће се јавља *мог*, о чему је већ било речи), иако се спорадично јављају стандардни облици *могу*, *може*, *можемо*: не *мож* ти тој да урадиш; не *мош* се бориш с њи; не *мож* да музэ краву; не *мож* да исполага; нико не *мож* да замисли; и њег *мож* убије; не *мож* утекне; опрег *мож* буде пртени; не *мож* више да радимо; не *мож* димо да видимо Вању; не *мош* па ни отидете такој; не *мож* оперете све; не *мош* си купе леба;

па не *може*; не *може* да дејани дуго; мора се мучимо док *можемо*.

Исти је случај и са глаголом *мора*, где се за сва лица у презенту уопштава облик 3. л. јд: *мора* дим на вашар; *мора* да учиш школе; *мора* си купи дрэју; *мора* се мучимо овде; *мора* да гледате с какви другјјете; *мора* су се затрли негде.

Помоћни глаголи

Указаћемо на неке специфичне особине помоћних глагола у говору М.

Глагол *јесам*

Што се тиче помоћног глагола *јесам*, налазимо следеће облике: *јесам*, *јеси*, *јес/јесџе*, *јесмо*, *јесџе*, *јесу*. Запажамо да се облик *јес* чешће употребљава од пуног облика *јесџе*: онó *јес*, чис ваздук; што *јес*, *јес*; онó *јес* такој; *јез* да ме саг стигло све; *јез* да смо се отрошили и сл. Облик *јесџе* чује се, иако ретко, у дијалогу, као одговор на нека питања:

— Ел овó ва́ша ку́ћа?

— *Јесџе*.

Облик *јесје* нисмо забележили¹⁴⁴.

Негирани облици глагола *јесам* гласе овако: *несам*, *неси*, *неје*, *несмо*, *несџе*, *несу*, али се понекад чује (код млађих говорника) и *нисам*, *није*, *нисмо*. Навешће мо неке од примера: *несам* садила лук; *несам* ти турила од брашно; ти *неси* ишла у град; *неје* имала шпорет; тој *неје* имало; *несмо* ишли у општину; *несмо* учествува ли; *несџе* ли ме ви звали; *несу* ме тели; *несу* имали ланчићи;

нисам чула; *није* жењен; *није* се рано оженио; *нисмо* знали.

Веома често се у 3. л. јд. јавља и скраћени облик *не*, који настаје контракцијом „неје > нее > не“¹⁴⁵: *не* ме жао; тој већ *не* било; тој *не* добро; он *не* умел да ју љуби; то *не* онај Ђорђа Карађорђе; *не* имала потомство; она *не* била таква; Ранко

¹⁴³ Наводимо облик 3. л. јд. презента, јер у говору М не постоји инфинитив.

¹⁴⁴ Богдановић 1979, 80; 1987, 190; Марковић 2000, 168.

¹⁴⁵ Богдановић 1987, 191.

не понел кишобран; она не имала потомство; не знало само да дојде; не праено крштење; не се баш дозорило и сл.

Енклитички облици су: *сам, си, је, смо, сѝе, су.*

Глагол *хѝети*

И потврдни и одрични облик помоћног глагола хоће разликују се од стандарда у акценту и иницијалном *х*: *оћу, оћеш, оће, оћемо, оћетѝе, оће.* Истина, облик за 3. л. мн. често гласи и: *оћеју.* И овде постоји тенденција уопштавања енклитике *ће* (за сва лица сем за 1. л. јд): *ће га оћеш; ће се удадеш; ће да буде; да л ће има жито; ће гледамо чудо; ће си још седите; ће иду на море саг;*

али и уопштавања облика 3. л. јд. за сва лица, сем првог: *оће седимó још; ти оће идеш за њега.*

Енклитички облици јесу: *ћу, ћеш, ће, ћемо, ћетѝе, ће.*

Негирани облици јесу: *нећу, нећеш, неће, нећемо, нећетѝе, неће.*

Глагол *биѝи*

Овај помоћни глагол има облике: *будем, будеш, буде, будемо, будетѝе, буду.*

Овде бисмо додали две напомене:

1. нисмо чули облике презента типа: *бидне, или: би(д)не;*

2. о другим облицима помоћних глагола, кад има неке специфичности, биће речи кад се о тим облицима говори.

Императив

У говору М императив се јавља у 2. л. јд. и 2. л. мн.

Друго лице јд. има наставке:

-*ј*: *дај* на Радмилу; *дај* те кручице; *ваѝај* јабуку; *гледај*; *заврѝавај* школе; *кусај*; не *иѝиѝуј* ни забележуј ништа; *скувај* си каву; *чувај* Боже; код глагола са -*и* у основи отпада -*ј*: *наиѝ* се; *оми* се; *иѝ*; *иокри* га;

-*и*: *доћи*, па си *куѝи*; *иди* гор; *кажи*; *куѝи* си; *једи*; *оженѝ* се; *помогни* бабе; *ириѝи* саучешће; *седи* ти туј; *узни* си још од сѝра; *ћуѝи* си.

Издвојићемо облике са губљењем финалног вокала, односно слога, у једнини, „што се преноси и на множину“¹⁴⁶: *бѝш* под астал; *бѝж* од пијаницу (поред: *бѝжи*, бре, тамо); *глед* си послу; *гле* будалу; *диш* се; *држ* не дај; *држ* га; *ман* се од високе школе; *чек*, ћу дојдем; *че* да ти покажем; *че* да те убијем; *че* да ти дођем;

дрѝиѝе га; *дрѝиѝе* лопова; *бѝиѝе*, деца.

Број примера и њихова фреквенција говоре о томе да је овакав, скраћени, облик чест и да ту не треба искључити ни психолошки моменат. Императив се унстину и јавља када говорник другом лицу преноси своју намеру (жељу или зах-

¹⁴⁶ Белић 1905, 544.

тев) да се изврши или не изврши нека радња. То никад не може ни бити неутрално, без посебне тензије или интенције.

Облик *чек* Белић тумачи губљењем *-и* из првобитног облика **чекн*¹⁴⁷.

Облик за прво лице нисмо забележили.

Друго лице множине од глагола који у 2. л. јд. императива имају наставак *-ј* добија се додавањем наставка *-ше* на тај облик: *вајајше, гледајше, куцајше; дајше; давајше; скувајше; завршавајше; немојше*. Глаголи са *-и-* у основи такође граде 2. л. мн. императива додавањем наставка *-ше*: *најише се; омише се; ијише; покрјише се*. Глаголи са наставком *-и* у 2. л. јд. императива у множини имају стари наставак *-еше*, који потиче од некадашњег наставка *-еше*: *дођеше* бар *каву* да *скувамо; идеше* та *седнеште; једете; куйете; носете* јо *дол; поседете* малко; *стиваше* под *астал; уђеше; узеше*.

Друге облике нисмо нашли, изузев примера за 3. л. јд. и мн. у преносном значењу: *нек дојде; нек иду* ако *оће; нек ми понесе* јутром *Иванка*.

Код глагола са веларима у основи има резултата прве палатализације: *вучи, лежи, сечи*, аналогичом према презентским облицима.

Имперфекат

Имперфекат се употребљава у говору М, али знатно мање од аориста, са којим се често меша и преплиће, што представља особину заједничку свим говорима призренско-тимочке дијалекатске области¹⁴⁸. Још је Белић истакао да су се „код многих глагола фонетски изједначили облици имперфекта и аориста по основама“¹⁴⁹, па је некада „немогуће код имперфективних глагола ... разликовати имперфекат од аориста.“¹⁵⁰ У призренско-тимочким говорима аорист може имати сваки глагол, па и несвршен¹⁵¹, док за супротно, да се имперфекат гради од свршених глагола, има мало примера¹⁵² (наша грађа садржи само два таква облика: она *дођеше; она помене* такђ).

Белић наводи четири начина образовања имперфекта¹⁵³, као и личне наставке у имперфекту:

- <i>(х)</i>	- <i>мо</i>
- <i>ше</i>	- <i>сте</i>
- <i>ше</i>	- <i>(х)у</i>

Наш говор нема *х* у 1. л. јд, а у 3. л. мн. уместо наставка *-(х)у* имамо наставак *-ше*, пренесен из аориста. Такође, нема преношења наставка *-ше* из 2. и 3. л. јд. имперфекта на 1. л. јд, као ни додавања презентског наставка *-м* на тај облик

¹⁴⁷ Белић 1905, 545.

¹⁴⁸ Белић 1905, 546.

¹⁴⁹ Белић 1905, 547.

¹⁵⁰ Белић 1905, 549.

¹⁵¹ Још у старословенском језику употребљавала се основа несвршених глагола за аорист. В. Белић 1905, 546.

¹⁵² Белић 1905, 547.

¹⁵³ Белић 1905, 548.

(*имашемо* и сл.), што је иначе карактеристично за тимочко-лужнички, односно јужноморавски говорни тип¹⁵⁴.

Примере ћемо разврстати према Белићевој класификацији¹⁵⁵, али само условно, пошто немамо забележене облике за сва лица, тј. немамо потпуне системе облика који би одговарали наведеним типовима образовања:

1. образовање на *-e*:

ти *и́еше* опереш судови;

мој де́да *говореше*; Данијела др́жеше уста; Ива́нка *идеше* по Бо́љевац; она́ *куйу́јеше*; она́ *мо́жеше*; он *носеше* грне та́мо; она́ *и́раеше* крштѐње; моја ба́ба *и́раеше* трља́ницу; крава јој се *и́елеше* са́ма; *и́еше* се исповра́ћа; Малина ме *чи́и́еше* од ва́шке.

Облике за остала лица нисмо забележили.

2. образовање на *-a*:

не *мога́* д *и́м* по до́ктору;

има́ше то једно́ време у *ђаци*; како́ ти се *зв́аше* ма́ти; она́ *и́рича́ше*;

гледáше овíја Сесалчани; *мешáше* се с онíја; *скида́ше* се́но, па се *свађáше*; додíли та *снимáше*.

Облици који би припадали овом типу образовања имперфекта губе, под утицајем аориста, наставак *-ше* у 2. и 3. л. јд, па долази до обличког изједначења у једнини: ја *рчка́*, *рчка́* с мо́тку; ја *чека́*, *чека́* пред врата́; ти́ ли *и́рска́* ко́нпири; ал *и́ада́* гра́д онóј вѐче.

3. образовање на *-eja*

не *и́еја́* се сва́ђам; не *и́еја́* да ју пи́там;

ти́ не *и́еја́* да поседи́ш куд мене;

она́ не *и́еја́* да *у́зне* ни дина́р; Дра́ган не *и́еја́* д *и́де* куд до́ктура; не *и́еја́мо* да *и́* ту́жимо за о́граду;

не *и́еја́ше* да ни помо́гну.

По Белићу, овакви облици, са акцентом на финалном вокалу, употребљени су са значењем аориста¹⁵⁶.

4. образовање на *-o*

За овај начин образовања имперфекта немамо примере, изузев честих облика од помоћног глагола би(ти):

ја́ *бео́* та́г по ра́тиште;

ти́ ли *бе́ше* из Ни́ш;

она́ *бе́ше* чи́ста; ку́ј *бе́ше* јо́ште; он *бе́ше* мла́д, *убав*; то́ј *не́ беше* до́бро; једно́ *бе́ше* изгуби́ла;

бе́омо и ми та́м;

¹⁵⁴ Белић 1905, 551.

¹⁵⁵ Исто, 553–564.

¹⁵⁶ Белић 1905, 561.

беоште ли по вашариште у Књажавац;
они *беоше* по ва̑шар; *беоше* му̑жи у за̑другу.

Аорист̑

Овај глаголски облик је у широкој употреби у говору М, а од одговарајућих стандардних форми разликује се одсуством -х у 1. л. јд и постојањем -(х)мо уместо -смо у 1. л. мн:

1. л. јд: *задржа̑* се куд На̑дицу; *закла̑* оно̑ пра̑се; ја *за̑ћуи̑а̑*; узе па га *изљу-ска̑*; *набра̑* тра̑ву; докле̑ ја *и̑рикреча̑*;

ја̑ ураде̑;

ди̑го се; *је̑до* ма̑лко; *о̑и̑о* да ви̑дим кра̑ве; ја̑ *и̑а̑до*; *и̑онесо̑* то̑рбе; ја̑ ју̑ *и̑ресву̑-ко*; таман̑ *се̑до*; *ре̑ко* ће д̑ и̑мо; *уи̑ћ̑* у ку̑ћу;

извади̑ једну̑ кесу; *излом̑* га̑; ја̑ *искочи̑* пред̑ врата̑; *навали̑* се; *си̑аси̑ри̑* је̑де-ње; *си̑реми̑* гибаницу; ја̑ *удар̑* она̑м; *уи̑лаши̑* се.

Проф. Н. Богдановић је, испитујући сврљишке говоре, приметио дужење вокала испред -х које се губи у 1. л. јд. аориста, и то када се акценат налази на завршном слогу¹⁵⁷. Сличан утисак и нама се наметнуо, па смо у одговарајућим примерима те дужине и означили.

2. л. јд: ти̑ *о̑и̑иде*, *и̑обе̑же*;

3. л. јд: долази̑ла, та се *ма̑ну*; неко̑ се зрно̑ мо̑ра *о̑и̑кину*; један̑ *и̑огину*; Ра̑нко *и̑омену*;

девојче ми *каза̑*; *ли̑ица̑* од ста̑рос; Ти̑то *мо̑билиса* и два̑јес се̑дмо̑ годи̑ште; *на̑шера* ме д̑ им с̑ њи; она̑ *и̑рио̑ка*;

она̑ ме *до̑веде* до ме̑ћу; оно̑ *за̑грме*; Драган̑ *иде̑*¹⁵⁸ тако̑; оно̑ *на̑ви̑че* сас̑ мене; *ко̑бац* *одне̑се*; *о̑си̑а̑де* ми је̑дење; *о̑и̑иде*; *и̑а̑де* ки̑ша; *и̑обе̑же* оту̑де; *и̑оди̑же* ми она̑ј чарша̑в; Ива̑нка *и̑о̑ће* у пр̑ви ра̑зред; *и̑оче* да ро̑ве; *кота̑о* им *и̑ро̑горе*; унук̑ *ре̑-че*; једно̑ *свр̑че* ова̑м;

то̑чак ме *до̑ва̑и̑и*; та̑г *за̑врши* трго̑вачку; *ра̑жени* се, он̑ га̑ *уби*;

1. л. мн: *вра̑и̑и̑мо* се; *до̑ћо̑мо* у го̑сти; *и̑осе̑де̑мо*; *и̑оче̑ка̑мо*; *и̑огле̑да̑мо*; *руча̑-мо* па *о̑и̑до̑мо* у њи̑ву.

2. л. мн: купи̑сте ли̑ лу̑ка; ви̑дим гено̑ *о̑и̑о̑сти̑е*.

3. л. мн: *до̑ћо̑ше* из Ба̑њу; *за̑мени̑ше* *кота̑о*; на̑ши се *исели̑ше*; ти̑ја̑ љу̑ди се *ис̑и̑и̑ка̑ше*; во̑ћке се *ису̑и̑и̑ше*; *и̑чейи̑ше* но̑ге и ру̑ке; *ку̑и̑и̑ше* у Лесковац; они̑ *ману̑-ше* да ме̑се сабор̑њак; го̑сти си̑ *о̑и̑до̑ше*; *и̑одме̑и̑ну̑ше* му сла̑му; они̑ *поски̑да̑ше*; *и̑очеше̑* ру̑ке да бо̑ле; дечи̑ја̑ *раскри̑ше* и *и̑оломи̑ше* *цре̑п*; они̑ ми *ре̑коше*; *си̑ри̑а̑-ше* се лека̑ри.

¹⁵⁷ Богдановић 1979, 48, 83.

¹⁵⁸ У питању је несвршени глагол, али постоји јасно разграничење: *идеше* (имперфекат): *иде̑* (аорист).

Наши примери показују колебање између *-e-* и *-o-* код глагола *узети*¹⁵⁹: ја *узé* паре; али и: ја *узó* чоколаду за детé; тí *узé* од колáч; *узé* па се зáрова; таг *узéмо* па ручáмо; свé *узéше* из дóм; они му *одузóше* дóзволу.

Фуџур

Фуџур се гради од помоћног глагола *ћу/ће* и облика презента главног глагола, са везником *да* или без њега: *ћу дим да кóсим*; свé *ћу да издáвам*; *ће д иш* и *ти*; *ће шуршиш* на кокóшке; *ће снимаш* овóј; шта *ће да бóде*; да л *ће да има* надаље; *ће се удáва*; *ће да верује*; *ће уједé*; *ће да седи* у клупу сас њи; *ће га иушишимо*; *ће иушишáмо* óвце; ми *ће седимó* куд кóћу; какó *ће се бóјимо*; *ће шрáжимо*; *неће бóдешé* без брашно; *ће да дóђешé* куд нáс; они *ће се врну*; *ће му даду*; шта *ће савéшјуу*.

Приметно је уопштавање енклитике *ће* у свим лицима, сем у 1. л. јд. У конструкцијама с помоћним глаголима долази до сливања и сажимања¹⁶⁰ *ће* и *се*: он *це* врне; ми *це* дигнемо и сл.

Није забележено образовање футура од основе и наставка, типа *добиће*, *урадиће* и сл.

Будуће време може се исказати конструкцијом *има (+ да) + ирезенит*: *има да бóде* вéсело; *има се иобију* за ништа и сл.

Пошенијал

Овај глаголски облик постоји у говору М, али се његово образовање разликује од стандарда по уопштавању енклитике *би* за сва лица: ја *би у* свет *оишишлá* од њи; тí *би све имáла* тáм; он *би иродáл* једну крáву; сáм *би ишáл* по вашариште; ми *би куйи*ли прáсе; ви *би шéли*, ал нéма; они *би узéли* онó девојче.

Радни глаголски иридев

Наставак у радном глаголском придеву мушког рода једнине представља једну од најмаркантнијих црта на основу које се утврђују границе између дијалеката у призренско-тимочкој дијалекатској области.

У говору М у радном глаголском придеву мушког рода редовно се јавља стари наставак *-л*, и то код старијих и информатора средњих година, што представља одлику сврљишко-заплањских и тимочко-лужничких говора¹⁶¹: *би́л*, *видéл*, *горéл*, *дáл*, *дигáл*, *дошáл*, *женíл се*, *заборíл*, *заврши́л*, *заморíл се*, *зайишү-*

¹⁵⁹ Исто бележи и Ј. Марковић у говору Заплања. В. у: Марковић 2000, 175.

¹⁶⁰ Богдановић 1979, 84.

¹⁶¹ Призренско-јужноморавски дијалекат карактерише наставак *-ја*. В. у: Белић 1905, 583; Ивић П 1985, 111; Александер 1975, 292; Тома 1998, 252.

ва̀л, зайослѝл се; засви́ђа̀л; заси́тарѐл, збриса̀л, има̀л, исџи́рсџѝл, ишѝл, јѐл, каза̀л, крџѝл, нашѝл, обрџа̀л се, одселѝл, однѐл, ожѐнѝл се, осџѝа̀л, осџѝаѝл, оџи́ра̀л, оџи́качѝл, оџи́шиа̀л, џа̀дал, џѝл, џосадѝл, џочѐл, џожѐл џрича̀л, џрода̀л, џромашѝл, родѝл, радѐл, река̀л, сека̀л, сиџѝа̀л, служѝл, слушѝл, убаџѝл, убѝл, узѐл, умѐл, умр̀л, учѝл.

Бројност ових примера дозвољава нам да говор М сврстамо у говор сврљишко-заплањског типа, иако га је, како смо на почетку рада истакли, Белић сврстао у мешовити говор под врло јаким утицајем јужноморавског говора¹⁶². Вукадиновић обавештава да поједина села у Сокобањској котлини, смештена западно од пута Алексинац-Сокобања-Бољевац, имају рефлекс *-(j)a < -л* и да она припадају јужноморавском, док села која се налазе источно од тог правца (а међу њима и Милушинац) имају *-л* и припадају сврљишко-заплањском говорном типу¹⁶³.

Облици са вокализованим *-л* углавном се чују код млађих људи, мада се и у њиховом говору каткад могу чути облици са невокализованим *-л*: *видео̀, враџѝо, додѝо, доџа̀о, заврџѝо, ишѝа̀о, нагња̀вио, нају̀рио, обара̀о, џиџѝа̀о, џогѝнуо, џоло̀мио, радѐо, сврџа̀о, сиџану̀а̀о, сиџворѝо, уваџѝо, умрѐо.*

Перфекаџи

Перфекат се често среће у говору М, а гради се од помоћног глагола *јесам* и радног глаголског придева: *наџу̀ра̀ла сам; џису̀ва̀ла сам; куџу̀ва̀ла сам; оџоџа̀вѐла сам; радѐо сам; осџи́арѐли смо; окоџѝали смо; огрну̀ли смо; вѝ сиџе видѐли; онѝ су џродалѝ* и сл.

Чест је облик перфекта без помоћног глагола, нарочито у 3. л. јд. и 3. л. мн (в. у делу о синтакси).

Плусквамџерфекаџи

Овај глаголски облик јавља се чешће са помоћним глаголом у имперфекту: *о̀н се беџе обара̀о, сврџа̀о с тра̀ктор; пр̀во детѐ беџе изгубѝла; беџе изгубѝл; беџе џоману̀ле да сно̀се; беџе џоџра̀јало;*

мада постоји и другачије образовање: *свѐ бѝл насџѝа̀л; наџрск̀а̀л; ла̀мпа се бѝла угасѝла; вода̀ бѝла свѐ џоџла̀вила.*

Трпни глаголски џридев

Трпни глаголски придев јавља се са наставком *-(е)н* и *-џи*.

а) Код глагола са лабијалима *џ, б, м, в* у основи трпни придев је нејотован, што је својствено сврљишко-заплањском и тимочко-лужничком говорном типу¹⁶⁴: *залѐџено, џџѐџен, куџена̀, куџено̀, куџенѐ, окуџенѝ џуди; ду̀бено; џоло̀мено, џриџрѐмена; шџа̀вена.*

¹⁶² Белић 1905, XLIV.

¹⁶³ Вукадиновић 1990, 368; Богдановић 1992, 30.

¹⁶⁴ Практикум 2000, 157.

У ствари, овде се ради о потирању резултата старог јотовања.

Додајмо да такав, нејотован сугласник основе ови глаголи задржавају кад се од оваквих трпних придева творе глаголске именице: *дубење, ломење, цейење* и сл.

б) Код глагола са *-с, -з* у основи облици трпног придева су јотовани (аналогно јотовање): *вѣжсено, донѣшено, муѣжено, нанѣшено*.

в) Глаголи са *д* и *ш* у основи имају јотоване облике трпног придева: *ограђе-но, ириграђе-но, урађе-но; замлађе-на, ѿлађе-но*.

г) Код глагола са *л, н* у основи трпни придев је јотован: *жсѣњен, нежсѣњен, ѿодѣљени*.

д) Забележили смо један облик трпног придева у коме секвенца *-сѿ-* није јотована: *очи́сѿен*¹⁶⁵, док је у осталим примерима извршено старо јотовање: *крѿши́ен, ѿуши́ен, расѿуши́ени*.

ђ) Глаголи са *-ш* у трпном придеву: *ди́гнушо, за́йешо, ѿо́кришо, у́биш* (поред: *уби́јен*) итд.

Глаголски ѿрилог садашњи

Забележена су само два примера, и то у функцији придева: *држсѣћа жена; лешсѣћи памет*.

Глаголски ѿрилог ѿрошли

Немамо ниједан пример, изузев у функцији придева: *з бѿвшога муѣжа ишла у вѿрош*.

Акценатске прилике у глагола

1. Облици презента (за основни облик узели смо 3. л. јд. презента) имају акценат:

а) на завршном слогу: *вучѣ, даде, зове, једе, краде, ѿере, ѿлеше, ѿодберѣ, расѿше, ровѣ, смеје се, снове, ѿресѣ; бежи, боли, грми, живи, ѿишиши, седи, ћуши*.

И у множини акценат остаје на истом слогу: *зовѣмо, зовѣше, зову; ѿресѣмо, ѿресѣше, ѿресу*.

б) на другом слогу од краја: *вѣжсе, вѣче, дојде (и дође), знае, ѿде, куѣе (купа), нађе (и најде, само ређе), ѿије, ѿочне, ѿродаје, рѣче, ѿкаје, ушѣкне, чуѣе; врља, гледа, дава, збира, има, ѿска, крушка, кува, ѿушиша, руча, руца, сѿиша, шѣра, шура, чѣша, чува;*

баѿви, вѿрди, вѿри, види, жсѣни, коси, крѿши се, мѣси, носѣ, ошѣди, ѿраи, рабоши, скраши, шѣи, шражи, шроши.

¹⁶⁵ Примере овог типа Белић објашњава „специјалним образовањем, од основе садашњег времена наставком *ен*“. В. у: Белић 1905, 151.

И у множини акценат остаје на истом вокалу: *ми мѣсимо* паскурице; *ви њѣ-ваѣше*; наше краве *ричу*; они *каснo ручају*.

Место акцента се не мења ни код глагола који од ових настају додавањем префикса: *доводи*, *искруѣика*, *ичуѣа*, *оѣере*, *ѣринѣси*, *ѣоѣије*, *ѣоѣоѣи*, *ѣрекрѣѣи се*, *ѣрируѣа*, *расѣура*.

2. Акценат аористѣа

а) Акценат је на последњем слогу, и ту остаје кроз целу парадигму: (1. л. јд) *веза*, *враѣи се*, *дођо*, *каза*, *казни*, *куѣи*, *лиѣца*, *ману*, *ођуѣа*, *рчка*, *руча* (*руча*, *руча*, *ручамо*, *ручаѣше*, *ручаѣше*), *сѣасѣри*, *сѣриѣа*, *ураде*. Када се од несвршених граде свршени додавањем префикса, акценат остаје на истом слогу само у 1. л. једине, док у 2. и 3. л. прелази на префикс: *ја заврѣи рабѣту* : он *заврѣи* школу; *ја зађуѣа* : он *зађуѣа*; *ја извади* : она *извади* конѣири; *ја изломѣ* : ти *мѣра изломи* тањѣр; *ја га ѣломи* : *Тѣса ѣломи* цреп; *ја ју наѣера* : *наѣера* ме да му *купим* дрѣшку; *ја ѣросѣиѣ* : оно *ѣросѣиѣ* сѣпу.

б) Акценат није на последњем слогу и исти је у свим облицима: *диго се*, *јѣдо*, *осѣадо*, *ѣадо*, *реко*, *сѣдо*, *сѣко*.

в) Акценат је на последњем слогу у 1. л. једине и у свим лицима множине, док се у 2. и 3. л. једине повлачи према почетку речи: *изађо*/2, 3. л. јд *изађе*; *ѣо-че*/ѣоче; *узѣ*/ѣзе; према: *изађо*мо, *ѣо-че*мо, *узѣ*мо итд.

3. Акценат радног ѣридева

Акценат је на последњем слогу у мушком роду једине: *видѣл*, *горѣл*, *же-нил*, *заморѣл*, *засѣарѣл*, *имал*, *однѣл*, *ѣосадил*, *ѣричал*, *ѣродал*, *раде*л, *слушал*, *убаѣил* и сл. Акценат остаје на истом слогу и у радном придеву мушког и женског рода, као и у множини.

Код глагола са секундарним полугласником (> а), у женском и средњем роду акценат се помера на крај речи (на последњи слог): *дошал*, *рекал*, али: *дошла*, *могла*, *рекла*; *дошло*, *могло*, *рекло*.

Акценат је на првом слогу у следећим примерима: *дигал*, *ѣекал*, *сѣкал*, а ту остаје и у другим облицима.

4. Акценат ѣриног ѣридева

Трпни придев има акценат на корену: *вѣжено*, *грађено*, *дигнуѣи*, *жеѣен*, *куѣен*, *уѣриѣано*, *ѣлѣѣен*, *ѣосѣјано*, *ѣуѣѣен*, *сѣчен*, *ѣкано*, *урађено*. Акценат остаје на истом слогу у свим осталим облицима — у женском и средњем роду и у свим облицима множине: *куѣена*, *куѣено*, *куѣени*; *ѣлѣѣена*, *ѣлѣѣено*, *ѣлѣѣени*.

5. Акценат имѣератѣива

Не постоји стално место акцента у императиву, али ћемо издвојити 2. л. мн. на *-ѣше*, где је акценат најчешће на 1. слогу овог завршетка: *куѣѣше*, *сѣавѣше*, *уђѣше*; али: *ѣосѣдеѣше*, *сѣднеѣше*.

Поједини глаголи и групе глагола

У овом делу рада бавићемо се појединим глаголима који се по неким својим особинама разликују од стандарда.

1. Глагол „оти(ћи)“ има следеће облике: през. *оџидем, оџидеш, оџиде, оџидемо, оџидеџе, оџиду*; аор. ја *оџо*, ти *оџиде*, он *оџиде*, ми *оџо(с)мо*, ви *оџоџе*, они *оџоџе*, рад. гл. прид. *оџиџал*.

2. Глагол *сиђе*: през. *слџнем, слџнеш*, али и *сиђе*; аор. *слџгомо*.

3. Радни глаголски придев глагола „пас(ти)“ задржава групу -*дл*-: *исџадла* сам будала; *џадло само*, мада се чују и стандардни облици.

4. Глагол „узе(ти)“ има у основи презентских облика сугласник -*н*- уместо -*м*-, вероватно према глаголу *џочџи*: през. *џзем, џнеш, џне, џнемо, џнеџе, џзу*; имп. *џзи*. У другим облицима -*н*- се не јавља: аор. *џзе, џзе, џзе, џземо, џзеџе, џзеџе*; рад. гл. прид. *џзел*.

5. Глагол „спати“ има следеће облике: през. *сиџм, сиџиш, сиџи, сиџмо* (исту промену налазимо и у облицима сложеним са префиксима: *засиџ, одсиџ*); имп. *сиџ*; рад. гл. придев: (*од*)*сиџала*. Ређе се чују, али постоје, и то у говору млађих мештана, облици од основе „спава“.

6. Глагол *свири* променио је основу, па отуда облик *свире*, мада смо забележили и облик *свиру*.

7. Глагол „зна(ти)“ мења се у презенту по IV Стевановићевој врсти, а не по V: *знајем, знајеш, знаје*.

8. Свршеност и деминутивност глагола „пи(ти)“ и „сипа(ти)“ постиже се уметањем -*н*-: ће *џнеш* сок; дај да *сиџнем* још.

9. Глаголи „купа(ти)“ и „чупа(ти)“ мењају се у презенту по II уместо по V врсти: *куџем се, куџеш се, куџе се...куџу се; чуџем, чуџеш, чуџе, чуџемо*.

10. Глагол „сипа(ти)“ има облике: през. *сиџем, сиџеш*; имп. *сиџи, сиџеџе*; рад. гл. прид. *сиџал*.

11. Глаголи који у стандардном језику имају суфиксе -*ова*- и -*ива*- у инфинитиву, у говору М имају -*ува*- у облицима насталим од инфинитивне основе, што се објашњава аналогично на -*у* из презента¹⁶⁶: *дарувао се, казувао се, куџвала сам, куџвали смо, оџувао, сиџанувао, учџивувао сам* и сл. У презенту је присутан инфикс -*ује*-: *дарују се* старојка и кум; ел ти *казујем, куџујем; оџује* си он; *сиџанујемо* у Бању; сви *учџивујемо* и сл.

12. Инфикс -*ује*- среће се и код других глагола: *дољускујем боб*; још ли *џсјујеш*; ја те лепо *џиџујем; џодгрејује се* једење; немој ми тој *џомињујеш*; оно се *срамјује*.

13. Глагол „кле(ти)“ има следеће облике: през. *кунем, кунеш, куне...куну*; рад. гл. прид. *клел, клела*.

¹⁶⁶ Ивић 1985, 115.

¹⁶⁷ Марковић 2000, 186.

14. Глагол „же(ти)“: през. *жѣм*, 1. и 3. л. мн. *жѣмо*, *жѣу*; рад. гл. прид. *жѣл*, (*о*)*жѣл*.

15. Неки глаголи уместо *-и(ии)* имају *-е(ии)*¹⁶⁷: *мислѣли смо*; *оштарѣла сам*; *радѣо сам*; *радѣла сам*.

16. Глагол *уиђе*: през. *уиђем*; аор. *уиђо*.

17. Глагол „једе“ има облике: през. *једѣм*, *једѣш*, *једѣ*, *једѣмо*, *једѣте*, *једу*; аор. *јѣдо*, *јѣде*, *јѣде*, *јѣдомо*, *јѣдoste*, *јѣдоше*; рад. гл. пр. *јѣл (јео)*, *јѣла*, *јѣло*. Ове облике, иако обичне, наводимо како бисмо указали да се овде не јављају облици које налазимо западно од Сокобањске котлине (*јем*, *јеш*, *је...*). Не јављају се ни тимочки облици императива: *јем*, *јечте*.

18. Уместо по II врсти, глаголи *иска*, *сѣиза* и *йомага* мењају се по V врсти и немају јотоване сугласнике основе: *искају* да једу; деца *йомагају*; доцкан *сѣизају*.

В. НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

Прилози и прилошки изрази

1. Прилози за време:

*кад(а)*¹⁶⁸: *кад* бѣше Никóла жив; *кад* ринемо кóчину; кóчи ме *кад* óдим;
лани: ал сам *лани* пропáла; *лани* прскá;
после: *йóсле* сам био на Óзрен; *йóсле* сам био три мѣсеца на Црни Вр; ја и *йóсле* пóби;
данас: и *данас* има Маркишићи по Бању; *данас* смо врли;
ономад: гледáмо *ономад* на телевизор; *ономад* отó куд комшику; *ономад* овѣја моји скидáше сѣно;
рано: *рáно* пóјду на пóслу; он се није *рáно* ожениó;
прво: *йрво* завршиó за учитеља;
јутре: *јуѣре* слáва;
јутрос: *јуѣрос* се жури;
јутром: *јуѣром* попијем једну каву; *јуѣром* бил да га угáси; *јуѣром* рáно;
наћас: *наћас* се рáсипа киша;
зајучер: додише *зáјучер*;
саг: *сáг* доцкан óтиде; *сáг* сам добрó; *сáг* више не óрем; *сáг* радимо с комбáј;
сад: *сáд* се решил да се жѣни; *сáд* си доде дивље свиње;
досаг: *досáг* је куд нáс добрó билó;
изогод: свáдба се спрѣма *изогод* (= на време, благовремено);
зими: *зими* највише ткајемо; *зими* да си станују у Бању;
јесенас: *јесенас* ће буде свáдба; *јесенас* бѣше залутáо;

¹⁶⁸ Ово је прилог у функцији везника.

јесени: *јѐсени* мање радимо;
 летос: *лѐтос* сам била куд Дѝнића;
 у јесен: *у јесен* смо брали;
 одавно: *тој* било *одавно*;
 одамна: *одамна* то било,
 отад: *ошад* изгубио свѐс;
 отоич: *ошоиц* (= малопре) бѐше овдѐ;
 пре: *ирѐ* видо једну;
 попре (= раније): *йоѝре* било; *йоѝре* идо на њиву; *йоѝре* носили
 крошњу;
 напријечер: *наѝривечер* се зберѐмо куд кућу; већ *наѝривечер* било;
 сабајле/собајле: *собајле* се дѝзамо; дођоше *сабајле* из Бању;
 топрв: *шоѝрв* (= тек) трѐба да оремо;
 испоново: *исѝоново* се поче;
 тад: млого смо живци изгубили оде *шад*;
 таг: мѝн *шаг* билѐ петнаѝс године; мѝ *не шаг* седимо куд кућу; *шаг* заврши
 трговачку; и ја *шаг* доби вашке;
 таман: *шаман* заврши рабoту, оно поче киша;
 некад: *тој* било *некад*; учествуваѝи смо *некад* снаја, *некад* ја;
 онда: *онда* радел две године у рудник; *онда* га убил тај Црни Ђорђа;
 па (везник употребљен као прави прилог¹⁶⁹ у значењу „опет“): етѐ и *иа*; *иа*
 поче да повраћам; он си се *иа* оженил;
 стално: *сшало* су добивале прву награду једне рукавице;
 по садашње: мѝ га зовемо *ио садашње* чинѝја.

2. Прилози за мѝсто

близо: с Надицу смо *близо*;
 где: Прилог *где* јавља се у облику *ге(но)*¹⁷⁰ и *куде*, а са упитним значењем у
 облицима *ге*, *де* и *куде*: *иде ге* добро; ја *гено* сам слави се Св. Јован; *куде* ми се сви-
 ља момак, стари ми се не свиђау;
ге сам била; *дѐ* ти је башта; *куде* си ишла;
 негде: *отишал негде*;
 нигде: *нигде* га нема;
 гор(е): *рало* дигнуто *горе* на тован; *везувало се горе*; *иди гор* куд овце; *не* да
 дођете куд мѝн *гор*;
 одозгоре: онѝ и врље *одозгоре*; прекрши се *одозгоре*;
 одозгорекај: он сиђе *одозгорекај*;
 озгоре: ја излазим *озгоре*; *озгоре* свѐ камен;

¹⁶⁹ Богдановић 1987, 223.

¹⁷⁰ Богдановић 1987, 55, 57, 215. О облику *ге* писао је и П. Ивић у: Ивић П 1972, 33–34.

¹⁷¹ Проф. Н. Богдановић је уочио да се у источном делу Алексиначког Поморавља (коме припа-
 да и Сокобањска котлина) чује *шуја* насупротив западном где је *шуна*. В. у: Богдановић 1987, 22, 213.

ту(ј): *шуј* на врата ју убили; *шуј* имамо плевњу; *шуј* певају, свире; *шуј* изнад школе; *шуја*¹⁷¹: ја сам *шуја* из Милушинац; има неки кожук *шуја* напред шарени; овам(о): једно сврче *овам*; *овамо* прае весеље; овде: кој ни натера *овде*; мора се мучимо *овде*; несам ни била *овде*; овдекај: *овдекај* неке краве не давају много млеко; ондекај: где ће оно *ондекај*; отуде: *ошуде* ме зову; он побеже *ошуде*; отудекај: она њсочи *ошудекај*; одовде: он *одовде*, бањско дете; одонде: *одонде* ме једва спасили; она отрча *одонде* за Слободанку; одонуде: откачиш га *одонуде*; назам: стоји *назам*; оздоле: *оздоле* се иде; он зове *оздоле*; дол(е): *доле* само приграђено; ти *доле* имаш бује; одма *доле* трећа кућа; пушти сито *доле*; седо *дол*; *дол* има подношке; там(о): *там* имам сестру; *там* оvolко надебел; ће димо *там* да ручамо; *там* станувао; *там* лакша била школа; дивљо *тамо* по планину; расла сам *тамо* близу гробје; онам(о): гађао *онамо* неко магаре; била *онам* родбина на моју баба Добросову; дома¹⁷²: седим *дома*.

3. Прилози за начин

добро: куд нас *добро* било;
 лепо: свира *лепо* и пева *лепо*;
 лоше: није *лоше* овде; *лоше* ни ишло;
 одве: склопимо *одве*;
 исполице: радили *исполице*;
 како(ј)¹⁷³: *како* ће он диде без њу; *какој* ће да буде;
 тако(ј): *такој* се обрукала; *такој* се ткало; то је *тако*; увек *тако* причам;
 онак: *како* ће оно *онак*;
 наполице: ће радимо *наполице*;
 бабински: *бабински* се каже режањ;
 ручно: све сам *ручно* радио; раније се све прало *ручно*;
 сељачки: ми вревимо по *сељачки*.

4. Прилошке речи за количину

гоца, гочка (= много): *гоца* смо посадили; *гоца* кутија; оно *гочка* теленце;

¹⁷² Богдановић 1987, 216.

¹⁷³ Прилог у функцији везника.

више: саг *више* радимо; не моџ *више* да радимо; нѣма га *више*; сипем *више*;
 мало: *мало* да предѣм; *мало* се људи *виду*;
 много: *млого* сам радѣо; *млого* тѣретно; *млого* паде киша овој лѣто; *млого*
 нам штѣту нанѣло овој врѣме; *млого* им давају; овај баба *млого* оприча;
 доста: *доста* сам и створио;
 ич: *ич* нѣма памет;
 колко: *колко* је град убил;
 слабо: *слабо* саг родило воће; *слабо* воли воћке;
 јако: Стефана *јако* мрцава.

Прилошки изрази: *двајуџи* се женил; претуџим се *џријуџи* с трактор; *џри-
 ијуџи* се обрѣнал трактор; *млогојуџи* је било.

Прилошки изрази: *оџи џрв крај* се сече, убише га *на мѣсто*; овој у *инаџи* ура-
 ђено; јабуке па *некако* узне; идемо си с *уџром*, *џреконоџ*: *џреконоџ* иду у дево-
 јачку кућу; *џрекоџруџи* су зидали.

Предлози

О предлозима ће бити више речи у одељку о синтакси. Овде ћемо само на-
 вести предлоге којих нема у стандардном језику:

врз: паде *врз* нѣга;
 куд(е): ће дођете *куд* (= код) нас; *куд* њи чисто;
куде (= око) Видовдан; *куде* Св. Ранђел;
 проз: пређа иде *џроз* брдо, *џроз* нити; *џроз* њи;
 под(е)¹⁷⁴: књига је *џоде* столицу;
 прикај (= поред): седи *џрикај* кућу.

Везници

Навешћемо само најфреквентније везнике:

Везник *а* се употребљава за изражавање супротности, као и у значењу
 „чим“¹⁷⁵: крстови имало увек, *а* завећине само на две мѣсти; саг радимо с комбај,
а раније било ручно и с жетелице; шиџи смо, *а* имало и вежено.

а ју насрнем, она сескута.

Али се редовно употребљава без крајњег вокала, и то за изражавање супрот-
 ности: доста се ради, *ал* имамо све; чис ваздук, *ал* ми смо остарѣли; овуј годин тој
 нѣмам, *ал* сам лани пропала; туј бил и неки Црни Ђорђа, *ал* то не онај Ђорђа Кара-
 ђорђе.

¹⁷⁴ О облицима типа поде кућу, писао је Н. Богдановић у раду „Две дијалекатске иновације“.

¹⁷⁵ Богдановић 1987, 230.

Ге се употребљава узрочно: *ти* се заволе с њега *ге* он официр; одмарамо се *ге* празник; помогла јо с онџ ствари, *ге* не мџ да нџси.

Да: овим везником се често повезују допуне глагола непотпуно значења, али и намерне реченице: кокошке почеле *да* крече; не мџе *да* тера три метра; он мџра нешто *да* чује;

иде на вашир *да* купи дрџшке.

Јавља се и у иницијалном положају у погодбеним реченицама: *да* су миши, чуло би се и раније. Често подлеже елизији, о чему је било речи у одељку о фонетици.

Ел са значењем раставног везника *или*: колко ће ми дадеши уз девојку, *ел* машину, *ел* дукати; ће се удаши *ел* у град, *ел* у село.

И је у говору М саставни везник: спреми се ручак и долазе гџсти; раскрише дечија и поломише цреп; уиђем у цркву, прекрстим се и турим онај шипак.

Као (поредбени везник) има облике *као*, *кџ*, *кано*, *како*¹⁷⁶: чује се *као* лептир; радела *као* таксиста сас коња;

сипем више, *кџ* што рекал Мића; није *кџ* куд нас засађено;

нештџ *кано* капутаџ, не *кано* купено;

он почел да застарује, не *како* што бџше.

Ни (*иши*): несам залагала *ниши* би саг тој смислела да лажем; *ни* столови нџсу застрти, *ни* завесе има на прозори.

Него се употребљава за изражавање супротности: то не онај Ђорђа Карађорђе, *него* је тој браџ на Бџриног деду; не ме слушаџо, *него* се оженило сас њу.

Па се веома често користи у говору М као веза саставних реченица, чије се радње врше једна за другом: купиџ један, *иа* купиџ други; паџло само, *иа* га неки прџседник изгурал; ми смо се жениџи млади, *иа* несмо ишли у џпштину; стрпаше се лекари, *иа* ми рекоше; она легне, *иа* си спиџ; ја спреми гибаницу, *иа* понџсо; почекамо, *иа* се вратиџмо; у субџту је момачка вџчер, *иа* прекоџћ иду у девојачку кућу; прво се основџ, *иа* се џнда навије на вратиџло; био сам три месеца на Црни Вр, *иа* на Жагубицу; бежимџ *иа* седимџ сас Циганку у клупу.

О употреби овог везника у значењу „опет“ било је речи у делу о прилозима за време.

Та за везивање саставних реченица уместо стандардног везника *ише*: доџили *иша* снимаше; доџил једнџ јутро *иша* узе тај брџј; дође *иша* узе наш траџтор.

Те (за повезивање саставних реченица): *ише* боли ме под ребрџ, *ише* болџ ме бубрџзи.

Узвици

Поред узвика којима се изражавају различита расположења (*леле*, *јџј*, *охо*, *ууу*, *ију*), приметили смо да постоје узвици:

а) за дозивање: *еј*, и одзивање: *џј!*

б) за обраћање животињама

¹⁷⁶ Облик *како* обичан је у Сокобањској котлини и селима ближе сврљишким говорима. О томе у: Богдановић 1987, 230, 231.

Животиња	Узвик за дозивање	Узвик за терање
Мачка	<i>маџ, маџ</i>	<i>иџс; шџџ</i>
Пас	<i>куџ(и), куџ(и)</i>	<i>чибе</i>
Кокошка	<i>шаџк, шаџк, шаџк</i>	<i>иши</i>
Пиле	<i>иџли, иџли</i>	<i>иши</i>
Ђурка	<i>иџр, иџр, иџр</i>	<i>иши</i>
Овца	<i>иџрр, иџрр, иџрр, љук, љук, љук</i>	<i>ајде</i>
Крава	(по имену, нпр: <i>Була, Жућка, Плавка, Шара</i>)	<i>ојс(а)</i>
Свиња	<i>гуд(и), гуд(и) гудо, гудо</i>	<i>оши</i>
Прасе	<i>иас, иас, иас</i>	<i>оши</i>

Речце и партикуле

Речце за показивање *еве, еше/ ешо, ене*:

еве ју Ружа, саг *еве* седе и дваес пешез гóдине; *еве*, у комшилак сви чуву кучићи;

саг *еше* помануше; *еше*, туј под степенице; уватио се с некакви девојчићи и *еше* ти; отрѣбиш (бује), *еше* и па;

ешо сад сам ја дошла мало да предѣм;

ене и иду гости; *ене* га рало седи.

Упитне речце *ел, да л*:

ел била она на свадбу; *ел* ти добро; *ел* баба Милица умрела; *да л* је Срђан доша.

Речце за потврђивање *дабогме, јес*:

па, *дабогме*; *јес*, такој; оно *јес*, чис ваздук.

Модалне речце *ваљда, истина, можда*:

ваљда ће буде добро; *истина* се удавала двапут; *можда* несмо једну ил две гóдине.

Речце за истицање *баиш/бџиш, само, бар*:

берѣм шипак, *баиш* до цркву; *бџиш* (један од ретких примера са полугласником) кућа до кућу смо;

знам *само* да смо фамилија Гмитровци; залутао, па *само* нишао по Слѣмен;
само купује нешто;

бар да су јавили; *бар* да има за њи; *бар* каву да скувамо.

Императивне речце *ајде*, *де*:

ајде д идемо да се повеземо у Селиште; *де* мани ју.

Речце за скретање пажње *бре*, *море*, *мори*:

тој опасно, *бре*, бује кад има; ће пинеш, *бре*; куде си, *бре*;

море, што се не ућутиш; *море*, не ми до седење;

мори; ја велим — леле, *мори*; оно га убило, *мори*; убила га мана, *мори*.

Речца *на* користи се као упућивачка при неком давању:

држи овој, *на*; *на* ти и овој лонче; *на*, па носи.

Речца *кам* се употребљава са упитном функцијом:

кам ју Стефана, *кам* га Ранко; *кам* тањир.

„Речца за појачање сензације“¹⁷⁷ *шике*:

он се *шике* насмеја; Ненад мало, мало, па се *шике* чѣшка.

Понекад се и *иа* може користити као речца, са значењем несигурности или ограничења¹⁷⁸: *иа* не знам ти ја тој; *иа* добро било.

У говору М јављају се партикуле које се додају заменицама и прилозима, а да притом не мењају њихово значење¹⁷⁹. Међу њима смо забележили:

монофонемске партикуле *-ј*, *-р*, *-к*: *никој* не ништа видѣл; *овај* баба; *овај* Руџа; с

овуј жену; *овеј* јабуке; *овој* што ја бајем; *оној* штите; *онеј* књиџице; *шој* било пре пе-

шез године; за *шуј* краву; *кој* какво нађе; *какој* ће буде; одма *шуј* изнад школе;

јучѣр Ранко виђуваљ Свету; *најривечер* (примери у делу о прилозима);

ондак увате метар;

једносложне¹⁸⁰ *-ја*: *овија* Сесалчани; имамо *онија* што се зову сечени; *шија*

су били ковачи; ја сам *шуја* из Милушинац;

сложене, тј. комбинација једногласних и једносложних *-ка-ј*: *ошудекај*

(примери у т. Прилози); *овдекај* нема много змије; беше *шудекај*.

¹⁷⁷ Богдановић 1979, 100. О овом облику писао је и Белић у: Белић 1905, 22–23.

¹⁷⁸ Богдановић 1987, 222, 223.

¹⁷⁹ Богдановић 1987, 223; Марковић 2000, 196.

¹⁸⁰ Нисмо забележили партикуле *-зи/-зе* уз датив личних заменица. Ове су партикуле иначе обичне у јужноморавским говорима. В. Белић 1905, 410; Богдановић 1987, 164; Марковић 2000, 197.

СИНТАКСА

Из синтаксе падежа

О аналитичком типу дефлексије присутиом у призренско-тимочким говорима, самим тим и у говору М, већ је било речи у претходном поглављу. У овом делу рада највише ћемо говорити о функцијама падежа, и то: о функцији номинатива и вокатива, делимично и о функцији датива, док је највећи део проблематике везане за синтаксу падежа сконцентрисан око функције ОП, који може бити употребљен без предлога и са предлозима. Тим редом ћемо и наводити примере.

Номинатив

У говору М се, као и у стандардном језику, номинатив најчешће употребљава у функцији субјекта или дела именског предиката: *девојче ми каза; кошуља је ишла до човека; свекрва увеже с пешкир; Драган је доктуру* и сл.

Номинатив се користи и: а) за поређење: *шли смо куд мајстори, нешто како каиуша; дочекала ни како мађија; обод ко мушица; Бобан није како Милан; они су као и ми*, и сл;

б) уз показне речце *еве, ене, еше*¹⁸¹: *еве ју мама; ене га рало седн; ете и гоци* и сл;

в) уз глагол *има*, тј. уз његов безлични и множински облик: *имало обичаји и пре свадбу; имало крстови; златни иривесци несу имали*¹⁸².

Вокатив

Иако вокатив не зависи ни од једне друге речи у реченици нити показује некакав однос према било којој другој речи, он има своју функцију — функцију доживне речи и сврстава се у падеже¹⁸³.

Навешћемо неколике примере употребе вокатива у говору М:

¹⁸¹ Уз наведене речце јављају се плеонастички употребљене личне заменице, о чему обавештава Богдановић (в. у: Богдановић 1979, 103), а што потврђују и наши примери.

¹⁸² Треба напоменути да су ови облици Нмн једнаки облицима ОП у множини, али да се овде заиста ради о номинативу, потврђује субјекатска функција наших примера. Исто налази и Богдановић. В. у: Богдановић 1987, 233.

¹⁸³ Стевановић 1986, 171.

а) вокатив као допуна глаголу „звa(ти)“: неће да ју зовé *мајко*; зовé ју *шeш-ко*; зовém га *шaшo*;

б) индиректно апострофирање уз експресију: *Бoжe, Бoжe*, што смо пропа-тили; *мајко мила*, шћу саг да работим; *људи бoжји*, кад се навади на нас.

Није забележен вокатив презимена.

Датив

Раније је већ истакнуто да у говору М постоје остаци датива (в. више у одељку о морфологији), а у овом делу ћемо навести само дативске функције које смо забележили: а) посесивни датив: унук *ми* се женил; сестра *ми* у Читлук живи; и маћи *му* нема такву косу; ћерка *ни* у Сокобању; *Никoле Јовићу* жена; деда *Тoме* чукунунук;

б) датив намене: тој *мене* деда причал; све *им* давају; Срђан *овoме* шприцал праци; *нам* да платe; дава се *куму* и *стaрoјке*; кажи *Радмиле* да дојде; дала *неко-му*; продала и *некаквoму*.

Општи падеж без предлога

ОП без предлога јавља се у функцији:

а) правог објекта: садим *башићу*; млели смо *брашно*; прае *весeље*; чешљам *дешe*; ће ми дадеш *зeмљу*; носила сам *кожук*; прскал *кoкoшке*; продали смо *кpa-ву*; ичепише *ноге*, садили смо *овас*, *јечам*, *ишеницу*; пољевам *йайрику*; нагњавио *ребра*; ичепише *руке*; старoјка мoра да исече *саборњак* и да растури *свадбу*; запали *свећу*; уведe *снау*; ја знам *швоју йокојну бабу Милицу*; заврши *йргoвачку*; поломише *цреј*; развали *чардак*; крпиш *чeрају*; берем *шијак*; узнем једно *шише* и сл.

Сви ови примери говоре да је овде у питању акузатив. Међутим, када на сцену „ступе“ облици множине, види се да је ту синтаксички општи падеж (у једнини облички једнак акузативу, а у множини номинативу): *имам бикови*; чуву *кучићи*, *мачићи*; заклал *йраци*; доведе *синови*; нађу *шворови*;

б) словенског генитива (уз негацију): Циганка не имала *вашке*; несмо имали *јабукe*; нема *йосо*; нема *Цигани*;

в) партитивног генитива: сипеш *мало зeјтиин*; *млого Цигани*; ће ради за *једно кило сира*; *кило живу соду*; пет *кила мас*; крaва давала преко *дваес литра млеко*; *цак брашно* смо дали; *йарче шоршцу*; попијем си по *једну чашку ракију*; три *чаше вино*; *йола година* већ била; *йри мeтра ширину*;

г) темпоралног генитива: *овуј годин* несмо имали станари; *млого паде* киша *овој лeшo*; *једну вeчeр* пада град; *цeло лeшo* си седите у Бању.

Општи падеж с предлозима

Генитивна значења

а) Значења генитива места изражена су везом између ОП и следећих предлога: *близу*, *ван*, *до*, *иза*, *изнад*, *исход*, *испред*, *коде*, *куд/код*, *куде*, *наспред*, *око*, *йод*, *йоред*, *йреко*:

близу гробје;
 живели смо ван село;
 баш до улице су; до Бајс; падо до меју; седи до Циганку; кошуља ишла до
 човека; до снагу; одавде до дом; иде до иошок;
 школа одма иза Ровину;
 изнад кућу смо садили цвеће;
 црква доле исиод село; исиод шамије се носила завијалка; исиод ведро;
 исире[д] дом се скупила дечија;
 кућа ми коде шрсшомашор (трансформатор, прим. Ј. Г);
 има две продавнице код баланиу; седела сам куд овце;
 куде Тисино имање има пуно змије;
 просипаше малине насред друм; врљају онј гажбе насред иуш;
 око кућу смо посадили цвеће; око кућу нема ништа;
 иод шшалу нема ништа; боли ме иод ребро;
 капија иоред иуш; час лети иоред кров, час у небо;
 ћу д им иреко Церовицу; плевња је там иреко ливаду.

Издвојићемо још два случаја употребе предлога куд/код уз ОП:

користи се уместо датива правца кретања у вези са именицом кућа: идем си
 куд кућу; али и у другим случајевима, уз глаголе кретања: Лозица отишла куд де-
 шје; ото куд комшику; идем куд докшура; идем куд мајку; идем куд овце; додили
 куд Надицу.

„за исказивање личности или средине под чијим се окриљем или старањем
 остварује оно што предикат саопштава“¹⁸⁴: фарбали смо куд бојаџије; спреми се ру-
 чак куд девојачку кућу; жела сам куд деда Гарву; куд сви у село слабо родило воће.

Конструкција куде + ОП, поред месног, има и временско значење: куде Ви-
 дован се родио; куде Свети Рањел дошли.

б) Конструкција од + ОП јавља се:

у аблативној функцији: удаљени од главни град; дошао од море; сви утекну
 од Малину и Динку; бежи од њи; три километра од главни друм; паде од кров; ће да
 скинемо точкови од наш шракиор. У овом значењу нема предлога са¹⁸⁵.

у значењу узрока: беже од ваиру; мене не стра од змије; од милос ју загри-
 мо; плашим се од миши и гуштери; ће цркне од муку; искида се ош смеј; липца од
 сшарос; баба се много плашила од шд;

у значењу извора, потицања радње: наследила од неког деду; бује прелазе
 од куче, од мајку;

у темпоралном значењу (почетна граница неког времена): од Велигден смо
 почели; од иролеи да пођемо;

за изражавање мере: вол од две годин; каце од шес сшошине лишра;

¹⁸⁴ Ракић-Милојковић 1995, 14 (534)

¹⁸⁵ Исто налази и Богдановић. В. у: Богдановић 1987, 237.

за означавање материје од које је нешто састављено, начињено: *вуна од овцу*; тој се прело *од вуну*; брашно *од исто житио*; *од штавону кожу* се праили кожуци;

за означавање припадности: *кора од ораси* (= орахова кора), што у неким случајевима има значење врсте: *чај од лију* (= липов чај); *месо од ши јагањици* (јагњеће месо); *вуна од овцу* (овчија, а не, рецимо, јагњећа вуна); *конац од жетви* (жетвени конац, конац који се користи у жетви);

месно значење: *од Бук* па још на горе; *од дом* десно се иде; *сломи се од чело*;

у поредбеним конструкцијама: *старџа од мѣн* две године; *ови* што си постари *од мѣн*; он је једну годин *старџ од мѣн*; *млађа* две године *од мѣне*; годину *старџа од њѣга*;

као ограничавање у простору и времену: *ђаци* путују *од село* до Врело; *ће* посетитѣ *од Св. Ранђел* до Св. Илију;

као синоним за конструкцију за + Ак и против + Ген у значењу намене¹⁸⁶: *шампѣн од ваишке*, *бајалице од ногу*; *лѣк од иришлѣицију* (епилепсија);

за означавање сродства или порекла: *браћа од шѣтшкѣ*; *сестра од шѣтшкѣ*; *па раунуѣићи од унѣку*;

као синоним израза „родом“: *она* је *од Маркишићи*;

особина: *чѣрапе од двѣ ирѣђе* (= двопрѣђне чѣрапе);

в) конструкције од предлога на + ОП у функцији посесивног генитива: *на Бориног дѣду брат*; *на браћи* ми рођѣног унѣк; *на овѣја Миѣкѣни кѣче*; *родбина на моју бабу Добросову*;

г) из + ОП користи се:

за означавање места порекла или географске локације: *она из Бању*; *из Дуго Поље* узѣл жену; *она* родом *из Житѣорађе* (основни облик овде је Житѣорађе, а не Житѣорађа); *ѣн из Лѣсковац*; *ја* сам туја *из Милушинац*; *потѣмство* им *из Црну Гѣру*;

у значењу „одакле потиче кретање“: *скине се из дрво*; *из онај вр* (у стандарду је то значење предлога *са*); *иде из иродѣвници*; *дође из Црну Гѣру*;

са временским значењем: *из чѣтврѣти рѣзред* сам почѣла да идем куд ѣвце (значење предлога *од*).

д) пре + ОП

Време: *купѣје се ире свѣдбу*.

ђ) Конструкцијом без + ОП означава се немање нечега: *неће бѣдете без брашно*; *саг* отиша *без кишѣбран*; *нестѣ без руке*; *радѣли смо без итраѣктори*.

е) због + ОП у значењу узрока: *не мѣг ју музѣм због руке*.

ж) до + ОП

Време: *радѣли смо све до ирѣишрошу годину*.

¹⁸⁶ Ковачевић 1992, 19.

временским значењем: у *йонедѣлак* долазе девојачки гости; кад Ивѣнка пође у *йрви рѣзред*; у *субоѣшу* је момачка вечер; *саг ће* у *четврѣци рѣзред*; са интертерминативним значењем¹⁸⁹: она не иде у *људи*; са „специфичним сабирно-креативним значењем“¹⁹⁰: сѣно се дѣне у *йласје*; са значењем начина: овдј у *инаѣи* урађено.

д) по + А/ОП

дистрибутивна функција: попијем *йо једну чѣшку* ракију;
начин: пуштен сам *йо легитимацију* (= на основу легитимације);
уместо стандардне конструкције на + Ак: *викам йо њѣга*; деца *вичу йо нас*;

ђ) пред + А/ОП

месно значење: ја искочи *йред враѣша*;

е) уз + А/ОП

место: Турчин сѣдне *уз дрво*; седи *уз кућу*.

Значења инструментала

О остацима инструментала без предлога било је речи у т. Остаци деklinације. Зато ћемо овде размотрити значења инструментала изражена конструкцијамa предлог + ОП.

а) Конструкцијом с(а)(с) + ОП означава се:

оруђе, у примерима у којима се у стандарду употребљава инструментал без предлога: ишао *с ауѣобус*; дубено *сас глѣшо*; приграђено *са жицу*; *сас иглу* се крпи; *с кола* су дошли; *с комбај*; *с косу*; сече се *с макази*; кѣмам *с меѣлу*; платно резаѣи *с нѣжици* (= маказе); потрѣви га *с йушку*; ради се *с овуј ѣрактѣорску фрѣзу*; *сас узицу*; *са шѣа* ће се друго бавимо;

социјативност: *сас Бранку*; рѣд смо *сас дѣда Душка*; нѣсам имѣла децу ни *сас другога*; она си седи *сас мене*; *с мојега сѣна* је она; везувѣли смо виноград *с њѣга*; другувѣли смо *с(ас) њѣга*; иди *с њи*; *иде сас њу*; седѣм *с овуј унуку*;

квалитативност (именичка одредба): гибаница *сас йразилук*; кожѣци *с рукави*;

начин: *с нѣге* смо дошли; девојка имѣла да се надѣри (= да изради ручне радове за дар куму и старом свату) *с руке*; *с руке* се жѣло; свраћао *с ѣрактѣор*; нека врста заједништва: *иде се с кондѣр*; претѣрим се трипут *с ѣрактѣор*.

б) пред + ОП

адноминална позиција: бунѣр *йред моју кайѣју*; лојзенце *йред враѣша*.

в) над + ОП

месно значење: тој стоји *над ѣмбар*.

¹⁸⁹ Ракић-Милојковић 1995, 24 (544)

¹⁹⁰ Исто, 24 (544)

г) по + ОП

просекутивно значење: оно ишло *по иршињу*; не зна да иде *по иути*.

Локативна значења

а) на + ОП

месно значење:

били *на море*; у Ниш сам била *на ирво месту*; била сам и *на ирво*, и *на друго*, и *на ирећо месту*; оно стоји *на иути* и гледа; била сам *на свадбу*; био сам *на Црни Вр*.

средство за вршење радње главног глагола: веземо *ручно* и *на машину*; гледамо ономад *на шелевизор*.

б) од + ОП

као замена за конструкцију о + Лок: професор знае *од овце*; не знам ја *од иш*; причамо *од Лозану*; родитељи не брину *од сасиљање*.

в) у + ОП

значење места: ја сам била *у амбар*; спрема се ручак *у девојачку кућу*; имала сам једну кесу *у замрзивач*; тако је уцртано *у картице*; седимо *у клују*; сви *у комшилак* чуву кучићи; била сам *у Лейенски Вир*; учио школу *у Ниш*; био и *у Приштину*; Турци били *у сва села*; сви *у село* саде парадјс; кад си *у село*, мање трошиш; *у ситио* има пченица; ћерка ни *у Сокобању*; била сам *у хошел*; живе *у Царину*; неки чинили *неред у иу цркву*; имам сестру *у Чилук*; један ради *у Швејцу*; седе *у иују*;

време: *у април* смо завршили; мој отац погинуо *у Други свецки рат*; кренем *у савијало* (= праскозорје).

г) по + ОП

нијансе месног значења: има Маркишићи *по Бању*; има нешто *по косу*; дивљо тамо *по иланину*;

синонимно просекутивном инструменталу: замркну там *по њиве*; иде *по њиву*; иду *по свадбе*; иде се *по село*; пође *по село*;

„У адноминалној служби са значењем критерија на основу...“¹⁹¹: да л се Змијанац зове *по змије*; тура се *по иукус*.

За ознаку предмета говорења и мишљења, не користи се предлог *о*, већ од + ОП: не мисли *од кућу*; да ти причам *од моју мучу*; разговарали смо *од свадбу*.

Удвајање предлога, иако није раширена појава, позната је и у говору М: спремјше се *за на вашар*; тој не *за у нашу кућу*; да буде *за у шањир*; праћи *од по дваестину кила*.

Из синтаксе глагола

Презенџ

Широка је употреба конструкције *да + ирезенџ*:

¹⁹¹ Ракић-Милојковић 1995, 30 (550).

у творби футура: *ја ћу да издавам*; да л ће да има надаље;
 као допуна непотпуним глаголима: *не мог да дојдем*; *не мож да видимо Ва-*
њу; *оће да краду*; *мора да најредеш*; *ја ћоће да чешљам дете*; *она имала да се на-*
дари с руке; *шреба да га иишам*;

у императивним реченицама: *одма да га убијеш*; *да дођеш* куд мѣне; *оцад (=*
од сад) *има да глѣдаш*; *да ми даш шампѣн од вашке*.

Везник *да*, међутим, често изостаје у творби футура и у допуни непотпуних глагола, што је познато свим говорима призренско-тимочке дијалекатске области¹⁹²: *шѣше се исѣовраћа*; *нѣше се ућуши*; он ме *ћоће иишује*; *ћоћеше* га руке *болѣ*; *не мож ушѣкне* и сл.

Безлична употреба 2. л. јд. презента евидентна је у следећим примерима: *саг бираш* каквѣ оћеш да ти купе за свадбу, а раније не билѣ такој; *цеѣ живот ра-*
диш, па ништа; *ћошћош боб*, *сѣавиш* га да се *кува*, *сѣеш* мало зѣјтин, па *разљи-*
јеш у тањир; кад *живиш* у град, свѣ *мора илаиши*; кад си у селѣ, мање *ћрошиш*;
оћрѣбиш вашке, ете и па.

Безлична употреба, то јест уопштавање 3. л. јд. презента појединих глагола за сва лица, често се јавља у говору М:

ће: *ће* доћеш; *ће* се наћемо (в. т. Морфологија);

мож: не *мош* се бориш с влас; ако ви *мож* превезѣ; *мож* га срѣтнете (в. т. Морфологија);

може: *може* да сам га увредил; *може* ми и да попијемо по нешто; *може* се они наљуће; (в. т. Морфологија);

има, *нема*: *има* ту младѣћи; *има* гѣр појате (в. т. Морфологија).

Аорисѣ

Аорист се веома често јавља у говору М, и то чешће у приповедању него у дијалогу, о чему говори и број забележених примера. Наиме, најмање је забележених облика 2. л. јд. и мн, док су остала лица заступљена већим бројем примера (в. и део у Морфологији).

Аорист се употребљава:

а) без неке посебне ознаке времена: *онѣ доћоше*; *ја заћушѣ*; *ровѣц однесе*;
ћодмѣшнѣше му сламу; Ранко *ћѣмену* нѣке *краве*; *ручамо*;

б) са прецизнијом ознаком времена (прилогом): *јучѣр доћоше* из Бању; *кад*
Иванка ћоће у први разред; *ономад оћѣ* куд *комшику*; *ћѣсле* онѣ *навиче* сас мѣне;
ћре видѣ једну *вашку*;

в) у комбинацији са неким другим временом, тј. са другом реченицом: (с презентом) *ја оћѣ* куд *њу*, а *она кѣше* онѣј *кѣче*; *ја велѣм* само *наше* се *јабукѣ* *ису-*
шише; *он таг заврши* трѣвачку, ал си *има* *парѣ*;

¹⁹² О томе обавештава још А. Белић у: Белић 1905, 636–646; као и новија истраживања: Богдановић 1987, 249; Тома 1998, 280; Марковић 2000, 234. Занимљиви су резултати које наводи П. Л. Тома да је учесталост изостављања везника *да* у грађењу футура око 50% случајева у Нишу, а око 2/3 случајева у селима (н. д., 280).

(с перфектом) кад је *могао да музе, њочеше* га руке болѐ, па не може.

Забележили смо и поједине облике аориста од несвршених глагола, са имперфективним значењем: такој се јутрос *жури*; онај дан *роси* кишица; ја *месу* кравајчићи; *гледамо* чудо. О аористу несвршених глагола у науци су подељена мишљења — од тога да је такав аорист по значењу једнак имперфекту преко тврдњи да се таквим аористом означава само тренутак свршетка радње, или, пак, да он означава извршену радњу у прошлости. Стевановић коригује ове дефиниције и истиче да се аористом означава вршење радње за једно одређено време у прошлости (нпр. *аргајових штри године дана*)¹⁹³.

Имперфекат

У говору М имперфекат се не употребљава често (много ређе од аориста) и чини се да полако губи битку у систему прошлих времена¹⁹⁴.

И овде до изражаја долази његова карактеристика да се јавља напореда са неком другом радњом: ми *којамо* кукуруз, кад се *зачу* аутобус; он си туј *чишаше*, а ми си овам *причамо*.

Перфекат

Перфекат се од свих прошлих времена највише употребљава у нашем говору.

Перфекат без помоћног глагола веома често се јавља у наразији, то јест у 3. л. јд. и мн:¹⁹⁵

наш зет *би*л с аутобус там; саг *били* на море, па *дошли*; много штету *нанело* овој време; Радиша *иосади*л; воће слабо *родило*; *иоломио* кључну кос, *нагњавио* и ребра; он *учи*л школу у Ниш, там *станувао*; ћерка *радела* у Четрнаести август; њу *убили* четници; комшика једна *чула*, *пришрчала* и *рекла* и сл.

Интересантно је то да се у говору једног информатора наизменично смењују крњи и перфекат са помоћним глаголом: *окојали смо*, *огрнули смо*, лоше ни *ишло* — нешто град *уби*л, на колко мести град *збриса*л.

Релативно је честа и безлична употреба перфекта са радним глаголским придевом средњег рода од глагола *има(ти)*: *не имало* купено; *имало* обичаји и пре свадбу; *увек је имало* крстови; *имало* и вежено; *не имало* бурићи пластични као саг; *имало* ђувек.

Радни глаголски придев од глагола „има(ти)“ најчешће се употребљава са значењем „буде“: раније златни привесци *несу имали*; таг *не имала* кава. Овде спадају и сви примери наведени у претходном пасусу.

¹⁹³ Стевановић 1986, 634, као и: М. Стевановић, *Аорист имперфективних глагола*, ЈФ V, 171–182.

¹⁹⁴ Наши подаци поклапају се са стањем у говору Алексиначког Поморавља и говору Запања, а одступају од ситуације у другим говорима. В. у: Богдановић 1987, 251 и тамо нап. 377; Марковић 2000, 235)

¹⁹⁵ Богдановић 1987, 252.

Императив

Мало је примера са приповедачким императивом: кад чу тој, ја одма *шрчи* та̑м да молим; кад и вѣдо дѣду, ја *бе̑жи* уз грапчину; он сиша̑л ве̑ћ у ра̑вниште, па *вучи, вучи*.

У фразеологизмима са савременим и значењем уопштеним за сва лица, користи се такође 2. л. јд: није то̑ тек̑ тако̑ј, *и̑љуни* па *залѣи*.

Фуџур

У вези са употребом футура у говору М треба указати на фреквенцију појављивања и одсуства везника *да*. Од укупно двадесет ве̑ћ наведених примера у одељку о футуру (в. т. Морфологија), осам футурских облика је са употребом везника *да*, и то у 1, 2. и 3. л. јд. и у 2. л. мн. Скромна предност облика без *да* као и ограничена територија нашег истраживања не допуштају извођење неких крупнијих закључака. И једни и други примери често варирају чак и у говору истог информатора. Пољска научница З. Тополињска сматра да је ве̑ћа вероватноћа да се испусти *да* „ако је у футурску секвенцу уграђена и нека друга клитика“¹⁹⁶. О присуству/одсуству *да* у формама футура, као и у допунама глагола непотпуног значења, сигурније се може говорити на основу ве̑ћег броја примера и ширине ове појаве у призренско-тимочкој зони и у српском језику уопште.

Из синтаксе реченице

Упитне реченице

Упитне реченице се јављају:

а) са упитном речи: *ши̑а* си заврши̑ла од шко̑ле; *ши̑о* ми те разро̑вале; *ши̑о* Ра̑нко отиде са̑г до̑цкан с о̑вце; *заш̑и̑о* да га во̑де ма̑ти и башта̑; *заш̑и̑о* си ми купу̑вала ово̑ј; *как̑ој* га ви̑чете; *как̑о* ће ме са̑г питу̑јеш; *как̑о* је ово̑ј; *как̑о* ми при̑чаш; *да л* дѣдем у град; *ел* ту̑ј и Ми̑ка;

б) без упитне речи, али са упитном интонацијом: *ра̑диш у шко̑лу? о̑вдѣ си јо̑ш седи̑ше?*

в) са футурском енклитиком *ће* на почетку реченице¹⁹⁷: *ће* до̑ђете ли? *ће* по̑гледаш та̑м?

Императивне реченице

Императивност се може исказати на више начина:

¹⁹⁶ Тополињска 1994, 152. Тополињска је у том раду на 151. страни успоставила четири основне синтаксичке формуле утемељене на две дихотомије: „1. присуство/одсуство субјунктивног *да* и 2. категоријална променљивост/непроменљивост *velle* — елемента. Добијамо, дакле, типове: 1.1. ја *ћу/хоћу/нећу* да пишем, 1.2. ја *ћу/хоћу/нећу* пишем, 2.1. ја *ће* да пишем, 2.2. ја *ће* пишем.“

¹⁹⁷ Ракић-Милојковић 1995, 43 (563).

а) употребом императива: *донеси ми шољу; немој да се смејеш; њрекојај доведе;*

б) употребом презента, или других глаголских облика с императивним значењем: *ићи да сутра дођеш* у Бању; *сутра ћеш да ми даш*, *сад немој;*

в) конструкцијом има + да + презент, када се подстиче наглашена императивност: *има то да урадиш*, па да се жалиш; *нема да се то догоди* и *готово;*

г) још јача императивност постиже се ако се употреби само да + радни придев, односно перфекат: *да те нисам ту више видела;* да си то одма *донела.*

Разуме се, сваки тип ових конструкција прати и одговарајућа реченична интонација.

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Целином својих одлика говор Милушинца (код Сокобање) припада сврљинско-заплањском типу призренско-тимочких говора.

У савременом говору осећа се диференцијација говора младих према говору најстаријег слоја живља. Код младих полако нестају одлике које би могле да их дијалекатски јако маркирају: све је мање полугласника; чуће се, истина спорадично, *ф* или *х*; финално *л* у радном придеву све је ређе; јотовање групе *јд* скоро да је редовна појава; место акцента помера се са отворене ултимае, све чешће се поклапа са стањем у стандардном језику, уз задржавање експираторне природе.

Упорно се одржава аналитичка деклинација, инфинитив се не успоставља.

У односу на говоре из окружења, говор Милушинца показује следеће стање (представљено табеларно, преко неких одлика за које имамо паралелне податке)¹⁹⁸:

	Трговиште	Милушинац	Бели Поток	Тимок ¹⁹⁹
Полугласник:				
ь: <i>гледѣц</i>	<i>гледѣц</i>	<i>гледѣц</i>	<i>шѣнѣц</i>	
ь > а: <i>базѣр</i>	<i>дѣн</i>	<i>дѣн</i>	<i>дѣн</i>	
Јат				
<i>е</i> , уз дифт. изговор:				
<i>бѣла, дѣше</i>	<i>бѣла, дѣше</i>	<i>бѣла, дѣше</i>	<i>бѣла, дѣше</i>	
Вокално л				
л > у:				
<i>вѣна</i>	<i>вѣна</i>	<i>вѣн</i>	<i>вѣна</i>	
<i>сѣнце</i>	<i>сѣнце</i>	<i>сѣнце</i>	<i>слѣнце</i>	
<i>дѣбина</i>	<i>дѣбина</i>	<i>дѣбок</i>	<i>дѣбок/дѣбок</i> <i>дѣбина</i>	

¹⁹⁸ Распоред говора на табели показује правац запад–исток.

¹⁹⁹ За Трговиште смо узели Богдановић 1979/2, за Бели Поток Богдановић 1979/1, а за Тимок Станојевић 1911.

Замене вокала

<i>чeрáйe</i>	<i>чeрáйe</i>	<i>чeрáйe</i>	<i>чeрáйa</i>
<i>йoйрiкa</i>	<i>йoйрiкa</i>	<i>йoйрiкa</i>	
<i>дoкшур</i>	<i>дoкшур</i>	<i>дoкшур</i>	

Покретни вокали

<i>гoр, дoл, oвáм</i>	<i>гoр, дoл, oвáм</i>	<i>гoр, дoл, oвáм</i>	<i>oвáк</i>
-----------------------	-----------------------	-----------------------	-------------

Артикулација j

<i>свукyем ce</i>	<i>стáрии</i>	<i>чii</i>	<i>судiiин</i>
<i>едвá</i>	<i>чеднá</i>	<i>чедвá/ едвá</i>	<i>Еврé(j)ин</i>
<i>добиеш</i>	<i>емйуш</i>		

Глас X

<i>áјде</i>	<i>рáним</i>	<i>ранá</i>	<i>áјдyк</i>
<i>греoшa</i>	<i>греoшa</i>	<i>греoшa</i>	<i>греoшa</i>
<i>вр</i>	<i>стiрá</i>	<i>стiрá</i>	
хв > в: <i>свáйи</i>	<i>увáйи</i>	<i>навáйa</i>	
хв > ф: <i>фáлa ти</i>	<i>фáлa бoгу</i>	<i>фáлa бoгу</i>	

Глас Ф

ф: *фáбрика, фoшéља фáбрика, фáрба фoшéља* (ретко)
 ф > в: *влáшa, кoвa вијáкери, кoвa вáрба, кoвa вишéк,*
вурyна

Глас S (дз)

<i>сúд, свéрка</i>	<i>сврче, насрнем</i>	<i>сúд, свéрка</i>	<i>свёр, свéзда</i>
--------------------	-----------------------	--------------------	---------------------

Финално Л

<i>вoл, ђáвол</i>	<i>вoл, ђáвол</i>	<i>сoл, бeл</i>	<i>вoл, сoкол</i>
л > а: р. пр. <i>бија, имáја ишáл, обећáл</i>		<i>орáл, усъл</i>	<i>йoшъл</i>
л > о:	<i>ишáо</i>		

Судбина старог јотовања

(нема прим.) <i>кyиено, дyбено</i>	<i>скoйен, издyбен</i>	<i>кyиен</i>
<i>замлáнен, огрáђена</i>	<i>млáнен, завáђен</i>	<i>огрáден</i>

Јотовање групе -јд-

<i>дође, нáђе</i>	<i>дође/ дојде</i>	<i>дојдем, нáјдем</i>	<i>дојдо, йoјде</i>
	<i>нáђе /нáјде</i>		

Ново јотовање

<i>грòбље</i>	<i>грòбље/грòбље</i>	<i>грòбје</i>	<i>грòбје</i>
<i>сно̀йље, здра̀вље</i>	<i>здра̀вље, кра̀вљи</i>	<i>сно̀йје, кра̀вљи</i>	<i>здра̀вје</i>

Палатализовање к, г + е, и

<i>ру̀ке, но̀ге</i>	<i>ру̀ке, но̀ге</i>	<i>ру̀ке, но̀ге</i>	<i>ру̀хе, слу̀хе</i>
<i>дево̀јка</i>	<i>дево̀јка</i>	<i>дево̀јка</i>	<i>дево̀јка</i>

Финалне сугласничке групе

-ст: <i>ра̀дос</i>	<i>мла̀дос</i>	<i>мла̀дос</i>	<i>кр̀с</i>
-зд: <i>грòз</i>	<i>грòз</i>	<i>грòз</i>	<i>грòз</i>

Африкатизација пс, пш

<i>иц̀ује, иченѝца</i>	<i>иц̀ује, иченѝца</i>	<i>иц̀ује, иченѝца</i>	<i>ченѝца</i>
-------------------------	-------------------------	-------------------------	----------------

Акцент отворене ултимае

<i>во̀да, жѐна</i>	<i>во̀да, жѐна</i>	<i>во̀да, жѐна</i>	<i>во̀да, овѝца</i>
<i>млеко̀</i>	<i>млеко̀</i>	<i>млеко̀</i>	<i>децѐ</i>

Аналитичка деklinација

<i>на бра̀тла</i>	<i>на бра̀тла</i>	<i>на бра̀тла</i>	<i>на бра̀тла</i>
<i>на ма̀јку</i>	<i>на ма̀јку</i>	<i>на ма̀јку</i>	<i>на ма̀јку</i>

Остаци деklinације

(нема податка)	<i>ју̀тром, вѐчером</i>	<i>ју̀тром, вѐчером</i>	<i>ју̀тром</i>
	<i>лѐтти</i>	<i>зѝми</i>	<i>лѐтти</i>

Аналитичка компарација

<i>ѝо̀млад, ѝо̀чисти́а</i>	<i>ѝо̀млад, ѝо̀дрвена</i>	<i>ѝо̀голем, ѝо̀убава</i>	<i>ѝо̀бел, ѝо̀млад</i>
алн и:			
<i>ја̀чи</i>	<i>чи́стиѝји</i>	<i>ѝо̀штенѝји</i>	
<i>сла̀йши, ц̀р̀ниши</i>	<i>лѐйши</i>	<i>лѐйши</i>	
	<i>стѝареј</i>	<i>стѝареј, мла̀ђеј</i>	<i>стѝареј, мла̀чеј</i>

Чланска морфема

<i>децѐво</i>	<i>децѐно</i>	<i>добрѝав</i>	<i>добру̀тлу</i>
----------------	----------------	-----------------	------------------

ОП/А енклитичких заменица

<i>не, ве</i>	<i>ни, ви</i>	<i>ни, ви</i>	<i>ни, ви</i>
---------------	---------------	---------------	---------------

Упитна заменица *како* (= шта)

<i>како̀</i>	<i>како̀</i>	<i>како̀, ко̀ (работиш)</i>
--------------	--------------	-----------------------------

Поредбени везник *кај*

<i>ка̀ј (луд)</i>	<i>ка̀но</i>	<i>како̀, ко</i>
-------------------	--------------	------------------

Одсуство ннфинитива

<i>(мо̀ра да ра̀диш)</i>	<i>да ра̀диш</i>	<i>да ра̀боиши</i>	<i>да ра̀боиши</i>
--------------------------	------------------	--------------------	--------------------

Аорист на -(х)мо	<i>доћ'о, доћ'омо</i>	<i>доћ'о, доћ'омо</i>	<i>дој'до, дој'домо</i>	<i>дов'езо, њ'ймо</i>
Имперфекат	<i>б'еше, ћ'аше (ретко)</i>	<i>идеше, њ'еше (рет.)</i>	<i>на'одеоше</i>	<i>џ'маомо</i>
		<i>џ'едоше</i>	<i>џ'маос'ше</i>	
Упитни прилог <i>ге</i>	<i>ге (си бија)</i>	<i>где/ге (от'осте)</i>	<i>где/куде</i>	<i>где/куде</i>
Прилог <i>брзо</i>	<i>бр'го</i>	<i>бр'зо</i>	<i>бр'зо</i>	<i>бр'зо</i>
Речца <i>џ'ек</i>		<i>џ'ике</i>	<i>џ'ике</i>	<i>џ'ићел'хе</i>
		(он се <i>џ'ике</i> насмеја)		(он си <i>ће</i> узео)

Табела (али и делови рада у којима се дотичне појаве обрађују) показује да у погледу полугласника говор М одступа од осталих. Пошто се овде ради о општој појави (тј. о чувању полугласника), мислимо да наш говор од осталих одваја више од две деценије од времена описа (Т и БП), или чак један век од говора Тим. Могућност дивергенције видимо и у нашој ситуацији да су нам информатори релативно млади људи, који су прошли основну школу. Данас, после више од пола века од Другог светског рата, и није могуће наћи неписмену особу у сокобањском крају.

У погледу јата сви су говори уједначени, екавски, а лака дифтонгизација говора Т описана је у Говору Алексиначког Поморавља.

Судбина вокалног *л* одваја говоре Т М БП, од говора Тим, који и припада другој (тимочко-лужничкој) зони.

У погледу гласа *ф* потврђује се утисак да се он јавља у говору млађих људи, преко речи из културне и техничке сфере. У томе су говори Т М и БП, иначе сврљишко-заплањски, уједначени.

Једнакост постоји и у судбини гласа *х*.

Финално *л* не постоји (радикално) само у говору Т, где се осећа јужноморавски утицај, и *-л > -а* у радном придеву.

У погледу јотовања сврљишко-заплањски говори (Т и М) иду заједно, како у односу на Тим, где имамо: *дојде, ограђен*, тако и у односу на говор Т, где имамо: *дође, али* и *гробље* (у Тим: *дојде, ограден, здравје*).

Сврљишко-заплањски говори више немају множину типа: *мужје, синове*.

Деклинација је заједничка, општа појава, са пуним аналитизмом, док се у компарацији, која је аналитичка, виде још две појаве: боље чување старих облика *ст'ареј, млађеј* у Тим, и експанзија облика на *-ши* у Т, која долази са запада.

Чланска морфема такође није одлика сврљишко-заплањских говора, док је у Тим. редовна.

Аорист је на *-(х)мо* у целој зони.

Имперфекат, поред тога што је у Т, М, БП редак, показује одступање у односу на Тим (*има-о-мо, виде-о-мо*), али и у односу на Т (*хоћаше > ћаше*).

И две појединости код прилога: облик *зе*, који се региструје у М, долази са севера и захвата и говор Т, где се, наспрам других говора, једино јавља и облик *брго*.

Општи закључак у погледу типологије могао би бити да је говор Милушинца сврљишко-заплањски, са изменама које долазе у новије време под утицајем друштвених прилика (школе, запошљавања, прилива технике, средстава информисања, администрације).

КАЗИВАЊА ИНФОРМАТОРА

... Какво смо носили? Испод шамије се носила завијалка. Везувао се горе, туја, па се забоду игличке и тако. Кошуља (ј)е ишла до човека, до снагу. Шили смо, а имало и вежено. Носиле се и пртене кошуље. На пртене кошуље има оно вежено, огрљак. Носило се и јелече. Шили смо куд мајсторн, нешто кано капута, не кано купено, него ткано, сукно; изатка се, па тако. Од штавену кожу праили се кожуци, с рукави и без рукави. Има неки кожук туја напред шарени. И ја сам носила кожук. Кошуља се препасује с појас, с тканице. Преко се носи опрег, широ, па се веже с узицу. Опрег мџ буде пртени и вунени. Преко се носила кицеља. Везло се со овој бело вежено. На ноге се носиле черапе, доколенице, а ниске доколенице се звале шашоне. То су черапе од две пређе... Кад крпиш черапу, каже се да се зачикма. Саг има купене черапе.

Вампири... тој било некад. Ја сам расла тамо близу гробје, ал нисам чула ни видела тој. Неки кажу: има вампири. Имали смо воденицу, млели смо брашно. Једна врата има воденица. Била пе-шестина артаци на воденицу. Има данови, на данови се мерило међу њи. По три-четири дана мељеш, па други и тако... Мангупи оће да заоставе, ал оће и да покраду воденицу. Ете, овуј нашу раскрише дечија и полومیше цреп... То црквено падло само, па га неки преседник бајаги изгурал там с бундожер. Крстови имало увек, а завећине само на две мести. Туј певају, свире; има на млого мести записници. Има црква доле испод село, Св. Роман. Доле само приграђено, а Трновица е ограђена црквица. Неки чинили неред у ту цркву, Трновицу, и тија се истикаше: ичепише ноге, ичепише руке. Саг млади иду у цркву и после си овамо при веселје. Ја берем шипак баш до цркву. Ја уиђем у цркву, прекрстим се и турим онај шипак.

...Ма тој опасно, бре, бује кад има. Пре видео једну, велим че д узнем да на прскам. Лани прска, оно ништа. Не смем да легнем. Ја узнем после у једно кутиче (еј оно гоца), па сипем више, ко што рекал Мића — он оној шише сипал на десет кила воду, па кокошке кад почеле да крече; мора да и штипе оној. Све бил насипал, на прскал. Ја, фала Богу, овуј годин тој немам, ал сам лани пропала. И Слободанка прскала подрум. Њојну шупу да лижеш, нема ништа, све очистено. Ја велим — леле мори, кад ти доле имаш бује, какој ће куд моју шупу, кад там оволко

надебел, не извожено љубре; још покојни Никола кад беше, извукли смо једна кола. Ми кад ринемо кочину, ми тој напрскамо.

Радмила Станисављевић, 80 година, 4 разреда

...Цела недеља свадба. А имало и пре свадбу обичаји. Тој се звало огледи. Спрѐми се ручак куд девојачку кућу и долазе момачки гости. Они дођу, ту ручају, пију, веселе се. После огледи иде свадба. У суботу је момачка вечер, па преканоћ иду у девојачку кућу. У момачки дом исто веселје и вечера. Раније су певале певце на старег свата, а ја кад сам се удавала, тој већ не било. Тој мене деда причал... Ми смо се женили млади, па несмо ишли у општину. У понедељак долазе девојачки гости куд момачку кућу... Свекрва увече с пешкир и увече снају. Саг ју носе. Дава(ју) јо на праг помије и сито. У сито има пченица, она увати са шаку, узне па пушти сито доле (не на кров); запали свећу, чешља вуну... Дарувало се. Прво се дарује свекар, кум и старојка. Све им давају. Млого им давају. Кошуља, черапе, јестук ткањ, тканице, покривица. Има и едно дете на коњче. Таг се на коњче давале рукавичке, цедилченце, кошуљка. Невѐста га трипут диже, искрутка га, изљуби га. Саг ми се унук женил, него однел касету, могла си да гледаш. Куд њега на коњче била Стефана. Он не умел да ју љуби и да ју крутка, па се искида от смеј... Поклон је оно што добија невеста, а дар е оно што се дава куму и старојке. Старојка мора да исече саборњак и да растури свадбу. Кад се растури, ништа се не говори. Бију по старојку. Саг били по мојега Радишу. Саборњак мануше да месе. Узиму саборњак кој оће... Поштују се — једни за имање, једни за поштовање. Саг другачије: родитељи не брину за састаљање, сам за мираз: колко ће ми дадеш земљу уз девојку, ел машину ел дукати.

... Окопали смо, огрнули смо. Лоше ни ишло, нешто град убил, на колко мести град збрисал. Жита добра, да л ће се оберѐ, не знам. Садили смо овас, јечам, пшеницу, од свашта се пекљамо. Слабо саг родило воће, а и њег мож убије. Немамо јабуке, шљиве. Имали смо неке купене јабуке, ал им се спржи цветак, листак. Ја велим само наше се исушише, ал оно куд сви у село. Радиша саг трис дрвети јабуке посадил.

...(Да ли је тежак живот на селу?) Тежак, како да не тежак живот. Млого тѐртно, а јѐвтин све што продаш. Гледамо ономад на телевизор како људи просипаше малине на сред друм, врљају онеј гајбе на сред пут, а један коси струче сас косу. Ми се смејамо, овој у инат урађено. Ми не гаимо малине за продаву. Не исплати се. Гориво поскупе, дотера до сто динара... Оно јѐс, чис ваздук, ал ми смо остарѐли, ништа ни не вреди више. Ја гледам, ови што си постари од мѐн, они рабѐте, а ја не. Оћопавѐла сам с ноге, не мог ништа да рабѐтим. Попре идѐ на њиву, саг не. Саг чувам Стефану. Набога што си оно мирно сас мѐне, иначе... Оно навиче сас мѐне, легне па си спи. Зашто да га воде мати и башта кад појду рано на послу? Мати си ју остаи куд мѐн. Стефана јако мрцкава — слабо воли воћке, неће краставичку да узне, јабуке па некако. Овуј годин несмо имали јабуке, ал Срђан донѐл две цакѐти из Богдинци, а оно апка, апка. Малину да тура уста, ни случајно. Како ће оно онак, ја не знам.

... Дођу женѣ па траже: да ми даш од вашке шампѣн. Ја на сви редом давам шампѣн, а оно мој Ненад мало, мало, па се тике чѣшка. Кад погледам детѣ, оно вашка. Она иза уво! Имаше то једно време у ђаци, било. Има си и саг. Мој тетин Радѣмир, ћу га помѣнем саг мртвога — умрѣл, он вели: била онам рѣдбина на моју баба Добросову, Динка, Веца, Малина. Динка ишла у школу, па и Малина. Она ишла у школу. Били вашљиви. Малина чистеше мѣ беше. Ми кад смо били у школу, сви утѣкну од Малину и од Динку, никој неће да седи у клупу сас њи. Бежимо од њи; бежимо па седимо сас Циганку у клупу. Циганка не имала вашке, а ми Српке вашљиве. Она беше чиста. Кој ће да седи до Циганку — сви. Такој Радѣмир причаше.

Бранка Динић, 75 година, неписмена

... Такој се јутрос жури, реко ајде дидемо да се повезѣмо у Сѣлиште, димо да обѣремо нешто. Ја спреми гибаницу, па понѣсо, реко ће димо там да ручамо. Оно загреме, поче пада киша, ми почекáмо, па се вратимо. Млого паде киша овој лето, млого нам штѣту нанѣло овој време. Једну вѣчер пада град, ја искочи пред врата да вим какво то чока, кад једно зврче овам. Да си беше потрајало још мало, све би уништило.

... До саг је куд нас добро било, берићет. Успева све — и воће, и пченица, и кукуруз, паприка растѣ. Ми стари мора се мучимо овде, док можемо. До саг смо могли и да радимо, ал ће све манемо. Несмо кадри више, остарѣли смо. Имали смо све, ал не мож више да радимо. Саг пот кућу садим башту, имамо чѣтри овце, кокошке, свиње. Продали смо краву. Раније је Никола (муж, прим. Ј. Г.) могал да музѣ, ал почѣше га руке болѣ, па не може. Он се беше обарао, сврћао с трактор, трипут се обрћао трактор! Поломио кључну кос', нагњавио и ребра! Боли га тај нога и не мож да музѣ краву. Деца вичу по нас да не радимо млого. Ја реко — ми ће таг седимо куд кућу, а унук рѣче — неће будете без брашно.

... Пѣрка ни у Сокобању, а имам и два унука. Један није жењен, још момак. Завршава за доктура — пола положио, пола остало. Не мож да исполага и тол' ко. Онај старѣји има једну девојчицу, саг ће у четврти разред. Саг били на море, па дошли. Он има две продавнице код баланту. И он се није рано оженио. Прво завршио за учитеља, па не воли; таг завршио трговачку, ал' си има паре. Саг дошао од море, иска паре да подиже поткровље. Он си се средио, за њег си има. Овај млађи какој ће буде, ће да видимо. Ја викам по њѣга: ожени се, па завршавај школе. Он учио школу у Ниш, там станувао, па се уватио с некакви девојчићи и ете ти. Пре био и у Приштину, там лакша била школа, ал кад било оно неваљашно (рат, прим. Ј. Г.), он побеже отуде.

... Пѣрка ми се удála у дваес године. Прво детѣ беше изгубила. Радела у Четрнаести август, а саг је у пенсију. Има пѣшес иљаде. Наш зѣт не воли пољопри-вреду. Он бил с аутобус там (возио је аутобус, прим. Ј. Г.), па онда радел две године у рудник. Саг у пенсију, има пѣшеснаес' иљаде. Све кукају да немају паре. Оно, кад живиш у град, све мора платиш, идеш на пијац, вода, струја. Кад си у село, мање трошиш. Они живе у Царину (насеље у Сокобањи, прим. Ј. Г.). Баш до

улицу су, до Бајс, одма доле трећа кућа. Прво Душкова, Бранкина, таг њина кућа, па онај Милан кафеџија.

... Мој отац погинуџ с триес и две годин у Други свеџки рат. Он дошао у касарине, опцувао — Кој ни натера овде? Тај командир чул, неки га из друство издали и преканоћ — нема га више. Кад те нешто тѳра, то је тако. Било си опасно време. Мѳн таг биле петнаес — шеснаес године.

Ружа Стојковић, 77 година, 4 разреда

Све сам радео. Све ручно. Машине нисам имао, нисам био моћан да купим. Радео сам тишљерај — прозори, врата, каце од пет стотине и шѳс' стотине литра. Алатке су биле: струг, рендићи за бурати, копачка Тѳсла, секира. Пун подрум са бурати имам, све сам ја правио. На више људи у село сам правио врата, прозори. Млого сам радео, доста сам и створио. Ал' задеси ме несрећа. Претурим се трипут с трактор. Предњи точак ме довати, па ме спрти. Ја падо до меју, машина се већ угасила. Комшика једна чула, притрчала и рекла: Чича Николо, ел ти добро? Она отрча одонде за Слободанку, за ћерку ми. Оне доћоше, позваше комшије. Отераше ме у болницу, у Књажавац. Стрпаше се лекари, па ми рекоше — ти се обараш сас трактор. Поломио сам кључну кос', једва ме спасили. После сам био на Озрен петнаес' дана. Саг сам добро, кочи ме кад мало више одим. Пијем лекови, ал јутром си попијем по једну чашку ракију.

...Ја сам отишо на осамнаес' године у рат. Тито мобилиса и двајеседмо годиште. Било страшно, митраљеџи дрктѳ. Из Ваљева сам пуштен по легитимацију. После сам био три месеца на Црни Вр', па на Жагубицу, на радну акцију. У април смо све завршили. Све на рамо изношено, све уз брдо до тај друм.

... Производио сам, садио, волео сам пољопривреду. Мѳн' то интересувао. Наследио сам плугови, три плуга имам. Саг више не орем, три ѳктара сам мању. Почѳше ме руке болѳ. Ене га рало седи, дигнуто горе на тован. И кола седе у шупу. За ништа ме не жао колко ме жао што сам имао краву што у шѳсту годину давала преко двајес литра млеко. Морао сам да ју продам; не мог ју музѳм због руке. За то ме највише жао.

Никола Стојковић, 79 година, 4 разреда

Ја сам Злата Матић из Милушинац. Дошла сам на Златне руке мало да прѳдем. Учѳствуваџи смо некад снаја, некад ја. Већином је снаја учѳствуваџа. Има дваес године како учѳствујемо. Несмо само једну ил' две године. Овуј годин несам ништа износила, а раније једне рукавице стално су добивале прву награду. Није лоше овде, мало се људи виду, упознау се. Из Милушинац још учѳствују Брана и Душица. Брана је млаћа две године од мене, а Душица је с мојѳга сина, годину старѳја од њѳга.

... То је вуна од овцу. Оперѳш ју, онда ју влачиш на влачару и предѳш. Плѳту се чарапе, џѳмпири за муџи, пуловѳри (грудњаци), шта год оѳеш. Раније смо ткаџи покравице, ћилими. Саг се то мануло, батаљено. Нико не ткаје. Старији се и баѳве, млаћи неѳе.

... Били су обичаји, тој нико саг не мож' да замисли какви су били. Девџка имала да се надари с руке, с плетено, ткано, а купено не имало, било сиромашто. Ја сам почела из четврти разред да идем куд овце, да плетем, предем, ткајем. Све сам радела. И саг све радим. Има посо. Опечем леба, раним говеду, свиње, овце, кокошке. Кад идем куд овце, ја и пуштим, па понесем иглу ил' кудељу и тамо предем. Највише ткајемо зими и јесени. Ја предем, снаја ткаје. Имамо онија што се зову сечени. Имамо све, фала Богу. Имам и параунучићи од унуку: два женски и једно мушкарче.

Злата Матић, 72 године, 4 разреда

... Спремала сам јагњећи бут, бобове питије, гибаницу, тиквеник. Питије се спремају еве како: потопиш боб, па се оној поткисне, ољушти. Ставиш га да се кјува, сипеш мало зејтин, и кад се скува, разљијеш га у тањир и оно се стегне. Со по укусу и алева паприка за одозгоре. Напраиш запршку и заљијеш. За јагњећи бут туриш месо свињско, овчо, јагњећо. Ја сам турила јагњећо, имала сам једну кесу у замрзивач. И мусаку сам праила, ал несам стављала кромпир, само месо млевено, јаја и пиринач, вагеу, паприку. Све то у релну да се пече.

... Ја сам била и на прво, и на друго и на треће место. И у Ниш сам била на прво место на Златие руке. Била сам и у Лепенски Вир. Дали ми награду. Ишла сам на Бабин Зуб, десет дана у хотел. Праћала сам да иду унуци, они нису тели, па сам сама ишла. Добро сам се снашла. Сас онога кувара там сам праила гибаницу сас празилук. Меси и кравајчићи. Колко ме зову отуде. Странци овија, планинари, доде такој па говоре — баба ни напраила кравајчићи.

Један дошал до мене, па: Бабо, бабо...

... Имам сина, снау, два унука. Један у Швећку ради. Један се оженил, други нежењен. Кућа ми коде трстоматор (трансформатор, прим. Ј. Г.), оној што за струју. Бунар има пред моју капију. Кад дођеш, да дођеш куд мене. Ја знам твоју покојну бабу Милицу. Жела сам куд деда Гарву. Мој отац и деда Гарва браћа од тетку. Да знаш да смо фамилија, тај крв.

Бранислава Јогрић, 70 година, 4 разреда

...Раније били ланчићи, дукати. Златни привесци несу имали. Саг си купи кој си какво оће; бираш какво оћеш да ти купе за свадбу.

...Бује, па тој нешто страшно. Људи мјуку муче с тој. Еве у комшилак сви чуву кучићи, маћићи: Матићи, Радомирка, овија наши — Тисини. Сви пуни с бује. Оне прелазе од куче, од мачку. Радиша такој пре две годин: иде из продавницу и донесе бује, а там било на овија Мицкини куче. Отребиш, ете и па. Оно и Срђан овоме шприцал праици, исто. Ја сам овуж годину прскала мачке и ништа несам уваћила. Ономад ото куд комшику, она купе оној куче, а оно пуно с бује.

...Све оће ујед — и стрљен, и бунбар, оса, пчела. Обод ко мушница, само већи.

... Ја несам видела вашке; нисам знала што је вашка, ал кад Ивана пође у први разред ... Ја почѣ да чешљам детѣ, кад оно има нешто по косу, пуно. Какво је овој? И ја таг доби вашке, ал Радиша — њему не било.

... Имамо колибу једну и туј имамо плѣвњу, сѣно. Ономад овија мой скидаше сѣно. Там нађу онија творови што даве кокошке. Они и врље одозгоре, а ја и после побѣ. Како и преврнем, оно само мрдају бује. Дивљо тамо по планину. Какви су — ко мачићи, не гледају. Ја се не плашим од миши, гуштери, пауци. Моја Драгана кад види гуштера, кад прируца... На једнога зеленога ономад одсекла се глава, а Срђан вели да носимо за Драгану.

Лозица Динић, 47 година, 4 разреда, писмена

... Бавимо се с пољопривреду, са шта ће се друго бавимо. Има и сточарство, сви смо сточари. Има делимично и воћарство куд нас. Саг радимо с комбај, а раније било ручно, и с жетелице.

... Куд нас у село нема много Цигани. Тија су били ковачи, а чергари нису били. Саг се манули, једни се запошљували, раделѣ, ишли по наднице.

... (Откад постоји село?) Тој не знам да ти кажем. Знам само да смо ми фамилија Гмитровци и да се Слемен зове Гмитров камен. Туј су били и Турци, па им био туј чардак. Било подигнуто, па Турчин туј седне уз дрво и туј ужива у ладавину. А туј бил и неки Црни Ђорђа, ал то не онај Ђорђа Карађорђе, него је тој брат на Бориног (комшија, прим. Ј.Г.) деду и он гађао онамо неко магаре што морало да се убиѣ, пропало било, и потрѣви га с пушку. Турчин други дан развали чардак и каже: „Он ће и мѣн да убиѣ“ и скине се из дрво... Турци били у сва села, па онда овој село било још кад Турци били.

... Из Црну Гору су они Попараповци, потомство им из Црну Гору. Била још једна Црногорка, Марија, ал не имала потомство. Тај Марија била болничарка и кравајћарка, ал радела и као таксиста сас коња. Њу убили четници, туј на врата ју убили. Она је од Маркишићи, она је довела сви Маркишићи у Бању. Кад се удала, њојан отац дође из Црну Гору да види где му ћерка дошла и доведе синови. Онда се насѣле у Бању. И данас има Маркишићи по Бању.

Радиша Динић, 48 година, 4 разреда

ЛЕКСИКА²⁰⁰

антерија ж, цемпер.

апка, дем. једе ситним одгризајима. — Болѣ га зубићи па само *апка* по мало.

алуга ж, густиш, фиг. љубре, смеће, лоше сено.

²⁰⁰ Овде се наводе речи са ређом употребом, и врло селективно. Код именица се наводи род (м ж с), а код глагола треће лице јединице презента; *свр* (свршени), *несвр* (несвршени). Негде се означава да ли се именица јавља као плуралија тантум (*апти*). Узгред се даје да ли је глагол прелазан (*ирел*) или непрелазан (*неирел*).

башта м, отац.

бачва с, буре запремине веће од 300 литара.

басамак м, степеник.

базар м, зова.

бељушка ж, врста земље, најмање плодна. — *Бељушка* најслаба.

биба ж, старинско јело које се правило од јаја и брашна.

ваљавица ж, постројење за ваљање, глачање сукна. — *Ваљавица* уваља ткано платно и некако га напран мазно.

варди, пази, чува.

вари несвр. кува. — Млеко помуземо, процедимо па *варимо*.

вињага ж, врста винове лозе, расте пред кућом и служи и као хладњак. — Кад је жега, ја под *вињагу*.

витал м, витло у систему ткачког прибора. — *Витал* — прекрстени две дрвети.

виронга ж, завеса

витлошка ж, врста запона, засун на вратима (на дашчаној капији и сл.). — Кад излазиш, обрни *витлошку*.

влачег м, 1. направа у систему ткачког прибора; 2. навијање основе уз помоћ влачега. — Кад се навија ткање, то се зове *влачег*.

вратило с, део ткачког разбоја. — Постоји предњо и задњо *вратило*.

врањ м, горњи отвор на бачви. — Кад је комина густа, вадино ју на *врањ*, а вино се источи на шајтов.

врвина ж, путања кроз поље, стаза за пролаз људи (а на пашњаку и стоке). — Ајте ви низ *врвину*, па ће стигнете до њи.

врџи несвр, говори.

врже, прел. веже.

врља прел. баца. — Један вршач само на дреш *врља* снопови, други су на сламу, и такó.

вртолија ж, рупа без дна.

врчва ж, земљана посуда некад и до 30 литара, у коју се некад стављала туршија.

гижа ж, чокот винове лозе. — Ореже се до *гижу*.

гочка, прил. приближно много, скоро много. — Родило је, еј, *гочка*, ал га уби ма-на.

гоца прил. много. — Имамо *гоца* рабóту.

гредџ ж, део плуга.

гривна ж, наруквица.

дебљак м, стабло до прве гране; дубица, трупац.

дејани се несвр, траје, издржава. — Остарела сам, ал се још *дејаним* некакó.

дирек м, вертикална греда у конструкцији грађевине.

дозори се свр, заврши се, достигне жељени стадијум (зрења), надизања (тесто) и сл.

дуга ж, даска на бурету.

ђувек, земљана посуда посуда за спремање јела, слична вангли, паници.

жљеб м, жлеб.

завијалка ж, марама.

запéрак м, изданак кукуруза. — Кукуруз пушти *зайéрак*.

запне свр. затвори врата, капију. — *Зайнц* врата с кључ, а капију с витлошку.

затезаљка ж, део ткачког разбоја. — Има *зашезаљка*, а има и повртаљка.

земан м, право време, неко време, одређено време. — У неки *земан* дође.

иска несвр, 1. тражи. — Кад дете *иска*, мора му даш.

каљав, -а, -о, прљав.

квашченик м, посуда у којој се правио квасац.

кипелџ м, велика врућина. — Не мóж се живи од овај *кипелџ*.

кляшње с, врста грубог вуненог сукна за панталоне.

Клење с, насеље, заселак.

кожмура ж, исцеђена опна зрна грожђа; зрно без течности, сока. — Кад се вино ицеди, остáну сáмо *кожмуре*.

комарник м, орман.

корёлка ж, комад сушеног цвећа (расцепане шљиве, јабуке, крушке).

кóчар м, место у стаји где се јагањци одвајају од мајке.

кóчина ж, стаја за кокошке.

кóмка ж, ходник, трем, конк.

косило с, део косе, косиште; дрвена летва на коју је насађена коса. — *Косило* је од неко лако дрво.

кравајћарка ж, жена која меси и продаје колаче — кравајчиће.

крстина ж, гомила снопља. — Има *крстине* од по дванаес — тринаес снопа.

круњача ж, справа за скидање зрна са кукурузног клипа.

крутка несвр, љуља (дете). — Он не умёл да ју *крутика* и да ју љуби.

кукаља ж, штап са савијеним рукохватом. — Старци носе *кукаљу*, а овчари тојагу.

кутлајка ж, метална или земљана посуда у којој се носи течна храна на њиву.

леса ж, капија на огради, дворишту или обору.

лисник м, стог наслаганог кресаног и исушеног грања, за исхрану оваца током зиме.

лúчи несвр, одваја јагњад од мајки после подоја, в. припушта.

љуљ м, врста траве.

маија ж, доња ивица крова.

матичка ж, мотичица, мала мотика за рад у башти.

мертёк м, краћа греда.

мрсóљ м, слина из носа.

мрџкав, -а, -о, пробирљив у јелу. — Наша Стефана млого мрџкава.

назимче с, бравче на прелазу у другу годину; *Назимче*, то е такво — ни свиња ни прасе.

одрѐва несвр. чисти (снег). — *Одрѐвам* снег да напраим пртину.
ожег м, алатка у облику лопате којом се посипа жар на сач при печењу хлеба.
ока несвр, виче. — *Ока* неки од капију.
опрег м, врста ткане сукње.
опсења ж, опсена, вампир.

паламида ж, врста биљке (коров).
палучина ж, део кукурузног клипа у који су усађена зрна.
паница ж, чинија.
панца ж, доњи део гиче (вероватно због канцастог облика жила).
петица ж, задњи део косе који се приликом кошења вуче по земљи.
пивац м, онај ко воли много да пије. — У младос је бил добар *ивац*.
плазина м, део плуга, који се вуче по бразди и одржава дубину бразде.
повезалка ж, узица којом су се некада везивале чарапе.
повртаљка ж, део ткачког разбоја, в. затезалка.
подланица ж, врста траве (коров).
подрѐва несвр. подријује.
покривац м, покривац од кострети за говеда.
покривица ж, поњава или ћилим који служи покривању при спавању.
потпасуваљка ж, подсукња од лана.
пресек м, преграда у амбару. — За свако жито засебан *пресек*.
припушта се несвр, пушта се јагњад на подој. — Прво се *припуште*, па кад се на-
сисају, луче се.
припуштање с, подој јагањаца (јутром и с вечери).
привезач ж, део ткачког разбоја. — *Привезач* је дрво за статнва.
прпорште с, место где се прпоре кокошке.
пртина ж, стаза у снегу.
пуцкавац м, врста кукуруза, кокавац.

работа ж, свака врста посла, рад.
работи несвр. ради. — Млого сам убаво *работила* у руке: плела, везла.
разрове се свр. расплаче се. — Кад се дете *разрове*, па се не мож устави.
расова ж, рачваста грана.
рекла ж, блуза од памучног платна с рукавима.
рипа несвр, скаче.
риљач м, ашов.
рове несвр. плаче.
рог м, ручка на косишту.

ру̀ковeт м, гомила најњевеног жита. — Од неко̀лко *ру̀ковeи* напраи се снóп.
ру̀ца несвр, 1. риче, фиг. виче, плаче. — Кад пóчне *ру̀ца*, мóра му дадeш.
ру̀чи́ца ж, примитиван млин који се покреће руком (жрвањ).

сива́ц м, врста крушке (по боји плода).

ско̀кчић м, део ткачког разбоја. — *Ско̀кчићи*, то су оно̀ што при ткање држи нити.

слуба ж, мердевине, стуба.

смо̀к м, главна лежећа греда у конструкцији куће.

сно̀вe се несвр. навија се основа на вратило (при ткању).

спа̀стри свр, смести на најбољи начин, остави. — Треба *спа̀стрим* овeј дрeје.

спорeдује несвр. слаже се, сарађује у неком послу: — Он с нас *фино спорeдује*.

спр̀ти се свр, савије се у постељи, легне.

ста̀тива плт. ткачки разбој.

сто̀вна ж, земљана посуда у коју се стављало кисело млеко.

сто̀жар м, стог (сена), саденута гомила сена око забоденог дрвеног ослонца, који се негде сам зове стожар.

струга́лка ж, метални потпирач за чишћење ципела од блата, постављен обично пред улазом у кућу.

сугарe с, јагње ојагњено касно (изван сезоне јагњења).

тоја́га, в. кукаља.

тополо̀вина ж, тополово дрво (као грађа). — *Толо̀вина* је ла̀ка, за крòв.

три́на ж, 1. отпадак при стругању дрвета, 2. отпадак од сена.

тр̀клет, -а, -о немирно, несташно (о детету). — Овој дете́ ба̀ш *тр̀клешо*, не мо̀г га сти́гнем.

трна̀коп м, алатка за копање земље.

тулу̀зна ж, суво кукурузно стабло, служи за исхрану стоке, шаша.

тума̀цне се свр, искраде се, изгуби се.

ту̀ра несвр. ставља. — Сир се *ту̀ра* у чаба̀р, а купу̀с у ка̀цу.

ћѝриш м, греда у систему кровне конструкције.

ћопке, мале гомиле снега које може јединка да понесе.

уре́жњаци м, конци што остану на задњем вратилу кад се заврши ткање, па се онда одрежу с вратила.

усту̀н м, последња греда у горњој ивици крова (испод црепа).

утeкне свр, побегне.

фу̀сукле ж, кратке вунене чарапе (обично у множини).

ци́нца ж, слина из носа.

црвени́ца ж, врста земље, црвене боје.

црни́чна ж, врста земље, боља од белушке.

чага̀л(к)а ж, рачва, расоха. — Кад се прут очепи, он пушти две чага̀лке.

чеба̀р м, дрвени суд за сир.

че́мбе́р м, горња, задебљана ивица косе.

че́нгели плт. двокраке куке за вешање бравчета кад се дере.

чепури́ја ж, јело справљено од јагњећих изнутрица.

чеши́ре плт. вунене панталоне.

че́вгало с, део на ралици, којим се удешава на коју страну раоника треба да се окреће земља.

циба̀н м, буренце у које из каце тече ракија при печењу.

ша́јак м, ткано вунено сукно, од фарбане вуне, од кога се праве панталоне

шајто̀в м, дрвена славина на бачви, каци.

шамі́ја ж, марама.

шашо̀не плт. краће вунене чарапе.

шипара̀ц м, младунче, обично стоке, али се фиг. употребљава и за ознаку младежи уопште.

шља̀нак м, зглоб на прстима.

О микрошйонимији села Милушинца

Микротопонимијом Сокобањске котлине бавио се Вилотије Вукадиновић у већ цитираном раду (Вукадиновић 1990), а из М наведено је 99 микротопонима. Сакупљајући лекснку села М, бележили смо и микротопониме, од којих само 14 није већ објављено, па их стога овде наводимо:

Амбари, шуме на Слемену.

Аци́на лива́да, ливада.

Ва̀рдниште, ливада

Вита̀новац, ливаде.

Го̀рњи Ра̀вловци, шума и ливада

Грани́ца, шума (код В. В. Границе).

Ми́тров ка̀мен, ливаде и шуме на Слемену.

Па̀унова лива́да, њива.

Про̀пас, провалија недалеко од М.

Ра̀вловац, шума, ливаде

Сава̀т, шума.

Сини́р, ливаде и шуме око села.

У̀лица, део села са обрадивим њивама.

Шума̀рова ку̀ћица, утрина.

ЛИТЕРАТУРА

- Александер 1975 Ronelle Alexander, *Torlak Accentuation*, Verlag Otto Sagner, München 1975.
- Белић 1905 Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, СДЗБ I, Београд 1905.
- Белић 1905/2 А. Белич, *Диалектологическая карта сербского языка*, Санктпетербург 1905.
- Белић 1926–1927 Александар Белић, *Мисли о прикуљању дијалекатског материјала*, ЈФ VI/1926–27.
- Белић 1962 Александар Белић, *Историја српскохрватског језика*, II, св. 2: Речи са конјугацијом, Београд, 1962.
- Белић 1965 Александар Белић, *Историја српскохрватског језика*, II, св. 1: Речи са деklinацијом, Београд 1972.
- Белић 1972 Александар Белић, *Основи историје српскохрватског језика* I, Фонетика, Београд 1972.
- Библиографија 1994 Богдановић, Н. Вукадиновић, В. Марковић, Ј, *Библиографија призренско-тимочких говора*, у: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Ниш, 1994.
- Богдановић 1979 Недељко Богдановић, *Говори Бучума и Белог Пошока*, СДЗБ XXV, Београд 1979.
- Богдановић 1979/2 Недељко Богдановић, *Говор села Трговишта код Сокобање*, *Развитак* 1/1979.
- Богдановић 1987 Недељко Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*, СДЗБ XXXIII, Београд 1987.
- Богдановић 1992 Недељко Богдановић, *Изгласе југоисточне Србије*, Просвета, Ниш 1992.
- Богдановић 1993 Недељко Богдановић, *Две дијалекатске иновације*, ЗБФФП, књ. III, Приштина 1993.
- Богдановић 2000 Недељко Богдановић, *Инвентар морфолошке проблематике призренско-тимочких говора*, СДЗБ XLVII, Београд 2000.
- Богдановић 2000/2 Недељко Богдановић, *Судбина неких (новијих) вокалских група у призренско-тимочким говорима*, у: *Радови Филозофског факултета у Бањој Луци*, бр. 3, Бања Лука 2000.
- Бошковић 1990 Радосав Бошковић, *Основи ујоредне грамаике словенских језика — фонетика и морфологија*, Никшић 1990.
- Брох 1903 Olaf Broch, *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung III, Wien 1903.
- Вукадиновић 1990 Вилотије Вукадиновић, *Микројойонимија Сокобањске кошлице*, Ономатолошки прилози, књ. XI, Београд 1990.
- Вукадиновић 1996 Вилотије Вукадиновић, *Говор Црне Траве и Власине*, СДЗБ XLII, Београд 1996.
- Вуковић 1974 Jovan Vuković, *Istorija srpskohrvatskog jezika*, I dio, Uvod i fonetika, Beograd 1974.

- Грицкат 1954 *Ирена Грицкат, О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним јојавама*, Београд 1954.
- Даничић 1874 *Ђуро Даничић, Историја облика српског или хрватског језика до серијске XVII вијека*, Београд 1874.
- Дакић 1967 *Бранимир Дакић, Сокобањска кошлина (економско-географска студија)*, Београд 1967.
- Демирај 1994 *Шабан Демирај, Балканска лингвистика*, Скопје 1994.
- Дешић 1976 *Милорад Дешић, Западнбосански ијекавски говори*, СДЗБ ХХI, Београд 1976.
- ДИ *Дијалектолошка истраживања I; Зборник радова, Филозофски факултет Ниш 2004.*
- Динић 1988 *Јакша Динић, Речник шимочког говора*, СДЗБ ХХХIV, Београд 1988.
- Живковић 1987 *Новица Живковић, Речник широтског говора*, Пирот 1987.
- Ивић М 1951–1952 *Милка Ивић, О предлогу во у српскохрватским дијалектима*, ЈФ XIX, књ. 1–4, 1951–1952.
- Ивић М 1957–1958 *Милка Ивић, Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику*, ЈФ ХХII, 1957–1958.
- Ивић М 1963 *Милка Ивић, Рејершоар синтаксичке проблематике у српскохрватским дијалектима*, ЗФЛ VI, 1963.
- Ивић П 1985 *Павле Ивић, Дијалектологија српскохрватског језика. (Увод и штокавско наречје)*, Нови Сад 1985.
- Ивић П 1959 *Павле Ивић, Извештај о дијалектолошкој екскурзији во ужој Србији октобра 1959*, ГФФНС IV/1959.
- Ивић П 1962–1963 *Павле Ивић, Инвентар фонетске проблематике штокавских говора*, ГФФНС VII/1962–63.
- Ивић П 1971 *Павле Ивић, Српски народ и његов језик*, Београд 1971.
- Ивић П 1972 *Павле Ивић, О дијалекатском облику ге „где“*, ЗБЈК, I/1972, Титоград 1972.
- Ивић П 1990 *Павле Ивић, О језику некадашњем и садашњем*, Београд–Приштина 1990.
- Ивић П 1991/1 *Павле Ивић, Изабрани огледи; I — О словенским језицима и дијалектима*, Ниш 1991.
- Ивић П 1991/2 *Павле Ивић, Изабрани огледи; II — Из историје српскохрватског језика*, Ниш 1991.
- Ивић П 1991/3 *Павле Ивић, Изабрани огледи; III — Из српскохрватске дијалектологије*, Ниш 1991.
- Ивић П 1992 *Павле Ивић, Инвентар морфолошке проблематике*, ЗФЛ 35/1, 1992.
- Ивић 1994 *Павле Ивић, Дијалектолошка проучавања говора призренско-шимочке зоне, у: Говори призренско-шимочке области и суседних дијалеката*, Зборник радова са научног скупа, Ниш 1994.
- Јовановић 1924 *Петар С. Јовановић, Баља, Насеља и порекло становништва*, књ. 17, СКА, Београд 1924.
- Јовић 1968 *Душан Јовић, Тршенички говор*, СДЗБ XVII, 1968.

- Конески 1966   Блаже Конески, *Историја македонског језика*, Београд 1966.
- Ковачевић 1992   Милош Ковачевић, *Кроз синтагме и реченице*, Сарајево 1992.
- Кристал 1995   Дејвид Кристал, *Кембричка енциклопедија језика*, Београд, Нолит 1995.
- Марковић 1994   Јордана Марковић, *Датив у зайлањском селу Велики Крчимир, у: Говори иризренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Зборник радова са научног скупа, Ниш 1994.
- Марковић 2000   Јордана Марковић, *Говор Зайлања*, СДЗБ XLVII, Београд 2001.
- Марковић 1993   Миодраг Марковић, *Речник народног говора у Црној Реци*, СДЗБ XXXIX, Београд 1993.
- Методологија 2000   *Методологија лингвистичких истраживања. Преглед и хрестоматаи-ја* (приредно П. Пипер), Београд 2000.
- Милетић 1952   Бранко Милетић, *Основи фонетике српског језика*, Београд 1952.
- Мирчева — Харалампиев 1999   Д. И. Мирчева и И. Харалампиев, *История на българския език*, Велико Търново 1999.
- Младеновић 1976   Александар Младеновић, *Телефер Нишавске митрополије из XIX века — стоеник филолошког значаја*, ЗФЛ XIX/2, 1976.
- Младеновић 1978   Александар Младеновић, *Прилог тумачењу иницијалног в- са слабиим йодугласником у једном делу српскохрватског језика*, ЗФЛ XXI/2, 1978.
- Недељковић 2004   Јасмина Недељковић, *Говор Пироша у XVIII веку*, Београд 2004.
- Николић 1972   Мирослав Николић, *Говор села Горобиња (код Ужичке Пожеге)*, СДЗБ XIX, 1972.
- Николић 1997   Светозар Николић, *Србословенски језик*, Београд 1997.
- Павловић 1939   Миливој Павловић, *Говор Сретичке Жупе*, СДЗБ VIII, 1939.
- Павловић 1970   Миливој Павловић, *Говор Јањева*, Нови Сад 1970.
- Пецо 1961–1962   Асим Пецо, *Природа африката српскохрватског језика*, ЈФ XXV, 1961–1962.
- Пецо-Милановић 1968   А. Пецо и Бранислав Милановић, *Ресавски говор*, СДЗБ XVII, 1968.
- Пецо 1969   Асим Пецо, *Промене нејалаталних сугласника у вези са ј на српскохрватском йодручју*, ЈФ XXVIII, 1969.
- Пецо 1971   Асим Пецо, *Основи акценологије српскохрватског језика*, Београд 1971.
- Пецо 1989   Асим Пецо, *Преглед српскохрватских дијалеката*, Београд 1989.
- Пипер-Интернет   Предраг Пипер, *Српска лингвистичка славистика деведесетих година XX века*, Пројекат Растко (Библиотека српске културе на Интернету).
- Практикум 2000   Н. Богдановић и Ј. Марковић, *Практикум из дијалектологије*, Филозофски факултет Ниш 2000.
- Пројекат Растко (Интернет)   *О односу између да-конструкције и инфинитива у српском језику*; Одбор за стандардизацију српског језика, Пројекат Растко.
- Радић 2001   Првослав Радић, *Турски суфикси у српском језику (са освртом на стање у македонском и бугарском)*, Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 17, Београд 2001.

- Ракић 1995 Софија Ракић-Милојковић, *Синтаксички ујишник за говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалектске зоне*, СДЗб ХLI 1995.
- Реметић 1981 Слободан Реметић, *О незамењеном јашу и икавизмима у говорима северозападне Србије*, СДЗб ХХVII 1981.
- Реметић 1985 Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије*, СДЗб ХХXI 1985.
- Реметић 1996 Слободан Реметић, *Српски призренски говор I (гласови и облици)*, СДЗб ХLII 1996.
- Речник МС *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад 2007.
- Речник САНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд, књ. 1–17, 1959–2006.
- Решетар 1907 Милан Решетар, *Der štokavsische Dialekt*, Wien 1907.
- Симић 1972 Радоје Симић, *Левачки говор*, СДЗб ХIХ 1972.
- Симић-Остојић 1981 Р. Симић и Б. Остојић, *Основи фонологије српскохрватског књижевног језика*, Титоград 1981.
- Скок 1970–1974 Петар Скок, *Етимолозијски рјечник хрватског или српског језика*, I–IV, Загреб 1970–1974.
- Соболев 1991 Андрей Соболев, *Категорији падежа на периферији балканословјанског ареала*, ЗбФЛ ХХХIV/1 1991.
- Станковић 1994 Станислав Станковић, *Треће лице множине презента у говору власотиначког краја*, у: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Зборник радова са научног скупа, Ниш 1994.
- Станојевић 1911 Маринко Станојевић, *Севернотимочки дијалект*, СДЗб II 1911.
- Стевановић 1964 Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд 1964.
- Стевановић 1986 Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II (Синтакса)*, Београд 1986.
- Тома 1998 Пол-Луј Тома, *Говори Ниша и околних села*, Ниш 1998.
- Тополињска 1994 Зузана Тополињска, *Инфинитив vs да-субјунктив у формули velle-футура*, у: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Зборник радова са научног скупа, Ниш 1994.
- Тополињска 1995 Зузана Тополињска, *Македонскије дијалекти во Егејска Македонија*; књ. 1 — Синтакса I дел, Скопје 1995.
- Упитник за СДА *Ујишник за српскохрватски дијалектолошки атлас. Зубетинац — Обрађивач пункта Љ. Рајковић*
- Ћирић 1983 Љубисав Ћирић, *Лужнички говор*, СДЗб ХХIХ 1983.
- Ћирић 1999 Љубисав Ћирић: *Говори Понишавља*, СДЗб ХCVI, Београд 1999.

Ясмина Гмитрович

ГОВОР ДЕРЕВНИ МИЛУШИНАЦ

Резюме

В настоящей работе описывается говор деревни Милушинац, находящейся в Сокобаньской котловине, в восточной Сербии. Работа состоит из следующих глав: Вступительные объяснения, Фонетика, Морфология, Синтаксис, Заключительная часть, Речи информаторов, Лексика. В приложении дается список использованной литературы, список сокращений и карта Сокобаньской котловины.

В Вступительных объяснениях определяются: географическое положение, границы Сокобаньской котловины, цели работы, методология. Говор Сокобаньской котловины принадлежит призренско-тимочской диалектной области, а именно — частью южноморавскому, а частью сврлишко-заплянскому поддиалекту. Если взять говор деревни Милушинац как одно целое, можно констатировать, что он принадлежит сврлишко-заплянскому поддиалекту. Автор указывает на наиболее характерные особенности говора данной деревни в той ее части, которая находится на северо-восточной стороне Сокобаньской котловины, учитывая, что на востоке находятся тимочские, а на западе южноморавские говоры. Это обстоятельство обусловило переходный характер данного говора, для которого характерны особенности, объединяющие его с одним или другим диалектным типом. В некоторых деталях встречаются также отличительные черты.

В области фонетики выделяется наличие редуцированного гласного, правда, в ограниченном количестве примеров, затем отсутствие согласного *x*, экваское произношение звука *яь*. Слогообразующее *л* дает *у*. Артикуляция звука *ј* очень нестабильна. Согласный *ф* встречается в новых словах. В незначительном количестве примеров встречается согласный *s* /дз/. Финальное *л* довольно стабильно, кроме в речи молодых и образованных людей. Имеются многочисленные субституции гласных, в основном в результате ассимиляций и диссимиляций.

Ударение экспираторное, без оппозиций относительно количества и качества; кроме того оно не перемещается.

На уровне морфологии говор деревни Милушинац отличается аналитическим склонением и аналитическими степенями сравнения. Инфинитив отсутствует и замещается конструкцией *да + презенс*. Имперфект и аорист живые категории. Количественные числительные не склоняются.

В части работы, посвященной синтаксису, дается краткий обзор синтаксиса падежей, глаголов и предложения.

В заключительной части дается построение таблиц, в которых представлены особенности говора деревни Милушинац по отношению к особенностям, отмеченным в Трговиште, Белом Потоке и северном Тимоке.

Часть работы, посвященная лексике, снабжена реже встречающимися словами, а также небольшим числом микропонимов.

Несмотря на диалектную маркированность на всех уровнях грамматической структуры, на говор деревни Милутинац оказывает сильное влияние литературный язык, в частности в речи молодого поколения. Это чаще всего бросается в глаза в области замещения редуцированного гласного гласным *a*, замещения согласного *л* гласным *o*, при установлении падежной системы (в ограниченной степени), а также в большом влиянии новой лексики, связанной с техникой, одеванием и общественной жизнью.

Недељко Богдановић

ЗЕМЉОПИСНА И ЊОЈ СРОДНА ЛЕКСИКА
ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

САДРЖАЈ

Увод	433 [5]
Речник	440 [12]
Земљописна лексика југоисточне Србије.	487 [59]
О термилошкој страни речника	492 [64]
Народна земљописна лексика и научна терминологија	494 [66]
Географска метафорика	495 [67]
Географска лексика и шира семантика	496 [68]
Опште и посебно	500 [72]
Називи за биљне заједнице	503 [75]
Митологија и географска лексика.	505 [77]
Онимизација географске лексике	507 [79]
„Скривени“ географски термини	508 [80]
Географска синонимика	510 [82]
Језик речника	512 [84]
Извори и литература	514 [86]
Географическая и ей подобная лексика юго-восточной Сербии	514 [89]

УВОД

Лексика која се овде читаоцу нуди представља покушај да се забележе и протумаче речи које припадају географској терминологији, а у употреби су код говорника југоисточне Србије, приближно — у јужноморавској долини од прешевског краја на југу до Послонске планине, Буковика, Ртња и Тупижнице на северу; до Старе планине, пиротског Висока и Власине на истоку. То је источни део *југоисточне Србије*, који у лингвистичком смислу припада призренско-тимочким говорима српског језика.¹ То значи да су овде дате речи записане у назначеној области, али то не значи да оне, можда, нису познате и шире од ове области, било у говорима српскога језика, било у суседним говорима македонског или бугарског језика.

Иако дијалектолошка проучавања југоисточне Србије трају током целог двадесетог века, лексиколошка истраживања обележавају његове последње деценије и највиднија су

а) у виду теренске обраде ономастике (најпотпуније у зони Космета, али и других области),

б) у виду израде и публикавања дијалекатских речника (лесковачког, пиротског, тимочког, црноречког, лужничког или врањског краја — в. Литературу).

Овај се ток продужава израдом специјализованих, тематских речника (*Топоними зоонимског њорекла* В. Вукадиновића, *Јужноморавска њовршарска лексика* Ј. Марковић) и лексичких збирки.

У томе низу појављује се и овај, првој замисли — *Земљописни речник* ЈИС, у ствари — *речник географских њермина и речи везаних за ознаку њла и њижих слојева аѡмосфере*.

Речник, као засебан део овога рада, садржи, дакле, географске термине, у народној употреби, и у дијалекатској форми, за именовање географских реалија у простору (све што се тиче земље и воде), али и за ознаку квалитета тла. Некада за

---

¹ Границе те области дате су у дијалектолошкој литератури и оне секу више подручја географске, историјске или административне природе. Наиме, у неким одређењима југоисточна Србија иде на север до Нишаве и до Сврљишких планина, а наше — језички дефинисано — подручје иде и даље, до Зајечара. Или, Косово и Метохија, због историјских и административно-политичких разлога, обично се не убрајају у југоисточну Србију. Покушаји да се Космет и југоисточна Србија третирају јужном Србијом, опет, траже редефиницију у односу на стару (јужну) Србију, итд.

тај слој лексике заиста постоји термин (*бељуша*), а некада је у употреби дескриптивни израз (*бела земља*).

Појмови који се одликују дисперзијом особина (*месџо*) праћени су бројношћу речи (углавном придевске природе) којима се појам детерминише. Те речи нису увек терминизирани (*брдно место, равно место, голо место* итд.).

Подручје *Речника* представљено је преко релативно малог броја изабраних пунктова, али је списак допуњаван подацима из речника народних говора и шире литературе.

Значења дата у *Речнику* узета су из говора (са терена) и нису увек истоветна са онима која дотичне одреднице имају у другим крајевима или стандардном језику (*йадина* је негде „спуст“, а негде „зараван у подножју спуста“, и сл.).

Ради потпунијег увида у српску географску терминологију (која тек треба да буде представљена у целисти, чему — надамо се — и овај речник може да помогне), лексика из нашега пописа упоређена је са неким досадашњим прилозима географској терминологији (Шиц, Михајловић, Недељковић — в. ниже).

Иако ће читаоцу бити јасно на којим је начелима овај речник рађен, желимо да понешто и појаснимо.

1. *Из историје Речника*. Наше занимање за лексику којом се означавају реалности у простору траје већ дуже време. О неким сазнањима реферисали смо на једном научном скупу² и објавили краћи прилог, овом реферату комплементаран³. До сазнања која су тамо изложена дошли смо радећи на попису ономастичке грађе у селима Сврљишке котлине.⁴ Већ при томе послу уочили смо велики недостатак једног приступачнијег речника географских појмова и видан раскорак између онога што смо о садржају појединих термина сазнали током свога образовања и стања с којим се сусретали на терену, у живом говору. Ово друго постало је још видније када смо се, због потребе рада на другим дијалектолошким пословима, упутили ка моравској долини (Алексиначко и Нишко Поморавље) или ка врлетица Старе планине и Власине. Већ тада нам се зачела помисао о попису географске апелативне лексике (не само термилошкога типа) и њеном тумачењу онако „како је народ објашњава“. Окретање ка литератури ту помисао само је оснажило, уз пријатно уверење да би сваки напор у назначеном правцу могао бити допринос, макар и мален, настајању једне обухватније народне географске терминологије (или лексике). Заснивањем посебног научноистраживачког пројекта „Лексиколошка проучавања југоисточне Србије“⁵ на Студијској групи за српски

² *Географска имена у сврљишком крају*; *Onomastica jugoslavica*, бр. X, Загреб 1982, стр. 285–292, прештампано у: *О говору и именима*, Ниш 1990.

³ *Географски називи у шойоминији сврљишког краја*, Нишки зборник, бр. 8, Ниш 1979, стр. 171–183.

⁴ Ономастички су пописана сва села Сврљишке котлине и грађа предата за картотеку Одбора за ономастику САНУ.

⁵ То је, у ствари, био потпројекат пројекта Српска дијалектологија и издавање часописа Српски дијалектолошки зборник, чији је координатор Институт за српски језик САНУ. Потпројекат се код Министарства за науку и технологију Републике Србије водио под бројем 05T13.

језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу та се замисао претворила у обавезу.

Првобитна наша намера била је да се даде кратак речник географских појмова који су познати говорницима родног села, Бучума,⁶ у општини Сврљиг. Убрзо се видело да постоје и лексеме које су Бучумцима познате иако за њих немају основе у своме атару (*језеро*), да поред таквих речи имају у своју, „домаћу“ (поред *шеснац*, постоји *јздрело*), или се пак у суседном селу за исти појам јавља друга реч (у Бучуму *рй*, у Околишту *шрай*!). Радећи на попуни лексичког упитника за *Мали дијалектолошки атлас балканских језика* (РАН, Санкт-Петербург, рук. др Андреј Собољев) у Доњој Каменици код Књажевца — августа 1997, сазнали смо да тамо скоро и није у употреби реч „брдо“, а јесте *узбрдица* и *низбрдица*, већ се свако узвишење именује као „брег“!).

Како се рађао подједнак интерес да се један пункт (Бучум) детаљније представи и да се, са ширег подручја, обогати укупан фонд лексема, првобитна намера проширила се на целину сврљишког подручја. У прикупљању грађе на терену придружио се и Драчке Стоиљковић,⁷ наставник основне школе из Сврљига, који је, упознавши се са већ прикупљеном грађом, учинио много да се она употпуни значењима из осталих сврљишких села и тако створи почетни фонд од преко 800 речи које Сврљижани знају за именовање чињеница својих атара, својих планина (Сврљишке планине, Тресибаба, Девица), река (Тимок и његове притоке) и свога поднебља.

Одавде се речник почео ширити. Додуше, са сваком новом речи разарао се систем географске терминологије Бучума (и Сврљига), али се богатио фонд земљописне лексике југоисточне Србије. Што се подручје више ширило, настајале су опасности да се нешто и превиди. Због тога се приступило изради једног упитника (инвентара) за прикупљање географске лексике, уз извесну систематизацију углавном оперативне природе, како би се обезбедио систематичнији увид у лексику ове тематске области. Са таквим упитником најпре је самерена грађа из Бучума (шире: из сврљишког краја), а онда је по њему прикупљена грађа у селу Доњи Стрижевац (Бабушница). Са нарастањем амбиције да се сачини збирка са речима из југоисточне Србије, природно — расле су и обавезе. Срећном исходу ишла је наруку и чињеница да се са овог подручја располаже неколиким дијалектским речницима (види Изворе) па је из њих исписано све што се у нашу тему уклапало. Сваки од ових речника давао је (вероватно због саме своје концепције) мање од било кога обрађеног пункта, али је, такође, сваки од њих садржавао и по једну прегршт атрактивних принова због којих је, баш као и због чињенице да они „још једном, са још једног места“ потврђују оно што смо и сами нашли на терену, ваљало да буду унети у нашу збирку.

⁶ Језичке особине овога села описане су у: *Говори Бучума и Белог Појока*, Српски дијалектолошки зборник XXV, Београд 1979, стр. 14+172.

⁷ Стоиљковић је стекао још једну заслугу, на којој му и овде захваљујемо. Он је у својству једног од рецензена прегледао рукопис и дао неколико корисних допуна.

Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу располаже и обимном рукописном збирком речи из црнотравског села Кална, коју је сачинио пок. Стојан Глигоријевића. И она нам је послужила као извор. Процент географске лексике у овој збирци од 34 хиљаде листића, међутим, тако је низак да је готово занемарљив.

Писани извори (хронике или монографије појединих места или региона, које су понекад имале и поглавља о природном окружењу, тј. географији) мало су нам користили, тек да се неки апелатив не испусти, јер су писци (као и географи!) успостављали књижевне облике и код речи са врло убедљивим дијалекатским обележјима (рецимо, без уважавања да на описаном терену није познат прелаз *-л > -о*, па онда пишу „део“, иако народ изговара *дел* или *деја*; нити глас *х*, па свуда пишу: „врх“, иако је у народу: *вр*; а чува се вокално *л*, те није „дубина“, већ *длбина* или *дубина*); или да група *ки, ги > ћи, ђи* и сл. те су нормални облици: *мађила* и *ћиречана* итд.)⁸.

2. *Садржај Речника*. Речник доноси речи којима се именују садржаји простора, они природни као и они који су дело човека у његовој природној или културној, националној или социјалној историји. Међутим, нисмо се хтели одрећи ни једног броја лексема које нису термини у строжем смислу речи, али које или из термина произилазе (*киша* → *киши, кишно* (време), *окишило се*), или су у основи термина (*требити* → *ћребеж, ћребежина, ћребина*). Овакве речи, рекли бисмо нетерминске, нису се нашле као одреднице, али смо их давали у тексту који као (проширена) аргументација иде уз одговарајуће одреднице географске терминологије.

Не треба овде (ни због саме природе народних говора) тражити потпуну строгост ни у разлучивању лексема које би биле термини од оних које макар једном својом страном, једним значењем улазе у сферу опште лексике, или неке друге терминологије. Речник, упрошћено гледано, дакле доноси а) речи које су овде (у области географије) с пр(а)вим значењем, б) речи које јесу географске, али „опслужују“ и комуникацију у некој другој области живота, и в) речи које своје основно значење (гледано данас, и у говорима који су захваћени пописом) имају у некој другој области, а овде, у секундарној функцији, имају и значење географских термина (иако су често метафорично употребљене). Схематски то би се и овако дало представити:

а) *џланина*,

б) *брдо* (1. узвишење веће од брега, мање од планине, али 2. део ткачког разбоја итд.),

в) *венац* (1. сплет од цвећа, 2. стење у низу).

⁸ Оваквом раскорак између службене и народне употребе географске лексике посвећен је посебан рад Слађане Степановић-Николић: *Службена и народна микрорайонимија Сврљига*; објављена у серији „Прилози културној историји Сврљига“, књ. 2, Етно-културолошка радионица Сврљиг, 2002.

Дакле:

„а“= географско,

„б“= географско и још нешто,

„в“= нешто друго, али и географско.

Наш речник не гради хијерархију значења јер као тематски речник реги-струје само оно значење (географско) које је тема речника.

3. Нешто о *ѝринцијској сѝрани* Речника. Ми сматрамо да речи које се односе на једну област природе, живота, рада или мишљења могу чинити њену терминологију, али да појам „лексике једне области“ јесте шири и да није исто што и терминологија те области. Она укључује и терминологију, али и друге речи које су ту неопходне, али немају терминолошку прецизност или искључивост.

На почетку рада рачунали смо да ћемо моћи да се бавимо само географском терминологијом. Али, поље нам се, нужно, проширило.

Уношење метеоролошке лексике у речник земљописне лексике можда и нема много оправдања. Ипак, ми то чинимо са следећих разлога.

У народу није много одвојена земља од неба па су блиске и речи којима би се ова два пола света описивала.

Можда према географској терминологији и хидрографска терминологија представља засебан ток. Па ипак се она у оваквом речнику лакше подноси него метеоролошка.

Радећи на земљописној лексици (широј и мање једнозначној од терминологије) нама је било тешко да одвојимо *кишу* од *блаѝа*, *снег* од *ѝрѝине* (стазе у снегу), *ветѝрометѝину* од *ветѝра*, *осоје* и *ѝрисије* од *сунца*, као и *климу* у целини од *земљишѝа* у целини. Једна *локва* као ознака за спуштено тле на путу има смисла само ако је испуњена водом (од кише или отопљеног снега); представа *ѝомбе* (смрзлогине на стази) неодвојива је од *мраза*; *лед(е)ник* је тек с *ледом* реч за опис реалѝе на тлу; *росуља* иде с *росом*, *ѝукоѝина* са *сушом*.

Још један разлог, баналан и зато, можда, очигледан је ту: ко зна да ли ће се неко решити да попише испонова метеоролошку лексику која је нама овде већ у списку, и да ли ће бити прилике да се и она објави?!⁹

Зато је она ту, иако знамо да замагљује унеколико садржину нашега Речника, али и сама магла јесте неодвојива од планине или низине, па и од водених површина из којих се диже.

4. О *уѝтројсѝиву азбучника*. У Речник су ушле именице, које у највећем броју и имају терминолошку вредност, потом — један број придева који нам се учинио нужним у гео-графском (или земљо-описном) смислу (*ваљуvas*, према *вал* у

⁹ Али, никад не реци: никад! Млада и полетна Марија Пејчић-Митић, из Сврљига, истина, под нашим „притиском“, урадила је дипломски рад на Филозофском факултету у Нишу, с темом: *Метѝеоролошка лексика у говору Сврљига*. Тај смо рад, унеколико, подешен, објавили као пету књигу Прилога културној историји Сврљига (в. Литературу). Из њених теренских записа овде је као потврда постојећих речи са значењем у селу (М)ериелату, али и као допуна од 20–30 речи, ушло и у наш списак, на чему јој остајемо захвални.

неком другом подручју), иако се они употребљавају увек у синтагмама с речју на коју се односе. Глагола је већ мање. Њих смо, као и придеве, уносили кад за неки семантички садржај није позната именица, али се у глаголу садржи неки структурни елемент који је на другим просторима (и литератури која нам је била у пажњи) био уграђен у именицу. Рецимо, немамо *брид*, али имамо *бриди* [ветар], и то некако увек везано за типичан терен — за брдску косу, оштру узвисину или одређени ветар — по правцу, јачини или годишњем добу када дува. Искључивањем метеоролошке лексике из фонда земљописне лексике, ми бисмо се лишили оваквих информација. Или, *Сџружина* и *Сџружишиће* не живе сада као апелативи, али постоје као микротопоними, и то су обрисине на којима ветар *сџруже*. Онда смо то „струже“ споменули уз ветар као један од његових сталних атрибута. Иако смо рад насловили *Речником*, овде има и нешто другачијих једница: укључили смо синтагматске конструкције када припадају географској лексиси. Њих нема много, а неке се од њих у другим крајевима познате у облику једне речи (*кисела вода* = киселица).

Што се придева тиче, они су баш то: *придеви у џерминолошкој функцији* (детерминишу јединицу географске лексике). Они нису самостални и ознака за род их бележава као придеве. Такве јединице нашега списка увек подразумевају и оно на што се односе. Пример: *урџено* увек подразумева нешто: њиву, ливаду, земљиште, имање..., што ће понекад (у тексту) бити и довођено у везу.

питање деривације није решавано, тако да систем: основна реч > деминутив / аугментатив није консеквентно извођен, иако ће се у неким случајевима регистровати и по неки од извођених облика, али само онда када смисао деривата није постојање граматичке чињенице (деминутив / хипокористик, или аугментатив / пејоратив по субјективној оцени), већ ако тај облик без обзира на граматички поступак деривације има оправдања у терминолошком правцу (кад *брде*, које је обликом деминутив, није „брданце“ већ напросто *брдо*, или *барушићина* није израз субјективне оцене, већ бара одређеног квалитета, и сл.). Кад је, ипак, дата изведеница с ознаком „дем.“, ту нам се учинило да тако треба учинити, јер ће то бити занимљиво за даље истраживање географске терминологије на овом терену, или пак зато што је тако учињено у извору одакле смо узимали лексему.

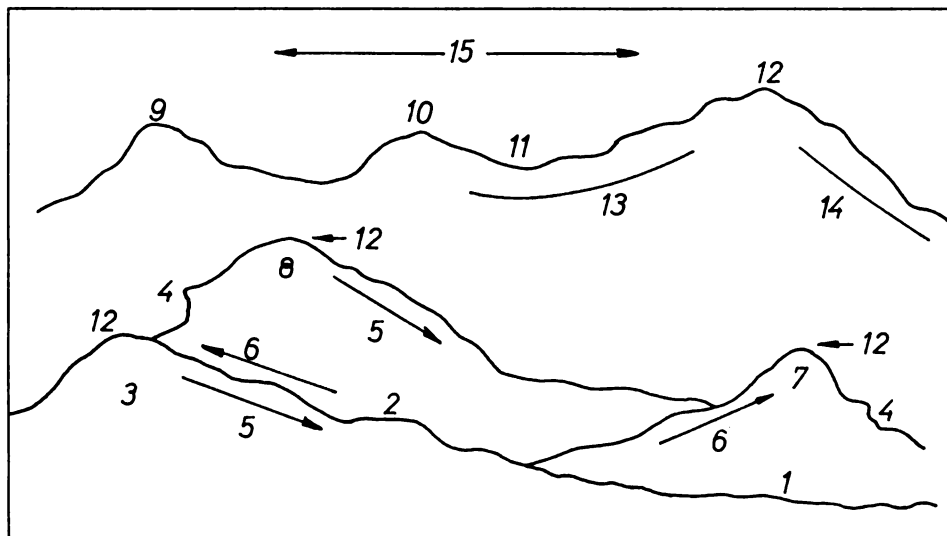
После одреднице, дате на првом месту и масним словима, и граматичких ознака: м. = мушки род, ж. = женски род, с. = средњи род; плт. = pluralia tantum; прид. = придев; гл. = глагол, даје се дефиниција према географском схватању у говору Бучума (Б). За њом долази дефиниција из других извора, ако није истоветна са Б. Будући да је број наших извора ипак мален, додавали смо и кратицу осталих извора тамо где се дефиниције подударују, како бисмо информисали „да се и ту тако“ дотична лексема схвата и употребљава. Дефиниција дословце преузета из извора даје се под наводницима. У једном броју случајева нисмо имали дефиниције, него смо прибегли народском објашњењу „тако се каже...“, иако смо то избегавали кад год смо могли. Такве формулације јесу тачне, али су недовољно савршене да би биле дефиниције појма. Ипак, надамо се да неће сметати кориснику *Речника*.

*

Ограничени временом и трошковима ми нисмо стигли докле смо наумили, нити захватили колико смо хтели, због чега ће *Речник* и својом количином (обимом, обухватом, појединостима обличког или значењског типа) и прецизношћу свакако бити непотпун. Читалац из подручја које смо узели у обзир лако ће му наћи мане, упоређујући оно што сам зна са оним што смо ми покупили и узбучили.

Али, оно што нас чини срећним јесте чињеница да смо настојали да у пуној мери представимо (онолико тачно колико сами знамо да је тако) лексику коју разумемо под појмом „географско“ и да ауторски (у своје име, а и како бисмо друкчије?!) гарантујемо да смо стечена сазнања одговорно пренели читаоцу. Наша срећа биће увећана ако се увећа број речи које придонесу и други истраживачи, ако се саопшти неко ново, нама непознато, значење и ако се поправи оно што је могло код нас остати мањкаво због недовољне обавештености, или заблуде.

С том надом овај спис и предајемо јавности.

Легенда: 1. равниште, 2. байр, 3. брдо, 4. бoлван (стена, камен), 5. нiзбрдица, 6. узбрдица, 7. чука, 8. брдо, 9. тумба, 10. облик, 11. седло (самар, превалац), 12. вр, 13. коса, 14. страна, 15. планина.

РЕЧНИК¹⁰

авлија ж. двориште Б.

алине плт. вихор, ветар који дува у-круг и понетосуво лишће и прашину носи ка небу у овлику обрнуте купе Б, в. *вейрушиће, вршунка, бабине вирће, бабине џурће*.

алога ж. шума, густиш, в. *алуга*.

алошка ж. шумица, дем. < *алога* Тим.

алуга ж. шума, честар, густиш; пеј, отравнела башта „идем да окопам онуј *алугу*“ Б.

алуја ж. олуја РЈС.

амбис м. оштра стрмина Б.

аргач м. „ограђен простор за овце на пашњаку или дворишту“ РЈС.

арија ж. „неплодно, обично пространо земљиште“ РЈС, у Б *јурија*.

арница ж. 1. пашњак, чистина (необрадива) — „Ајте там на *арницу*, па се играјте!“ Б; 2. земља која се оре Б; 3. напуштена њива (зато што више није плодна) Врањ.

арничка, дем. < *арница* Б.

атар м. 1. територија села или општине; 2. подручје испаше Б.

арница ж. земља која се оре Врањ. в. *орница*.

бабине вирће плт. в. *бабине џурће* Стол.

бабине џурће плт. свитак који направи ветар (в. *алине*), има облик леквка са стра- ном окренуто небу ДС.

бавка ж. плиће (и пречником мање) удубљење у земљи: исто што и *байка* Б.

багремак м. багремова шума Б.

багремар м. исто што и *багремак* Б.

багрењак м. исто што и *багремак* Б.

багрењар м. исто што и *багремак* Б.

базовњак м. место где има доста зове Б.

бајр м. пропланак, обично на врху мањег узвишења; мање узвишење Б, Загл; „брдо, узвишење“ РЈС.

¹⁰ Техничке напомене о слагању: 1. полугласник се слаже знаком њ, а место овог знака у азбуци долази иза „а“, са којим се у говору људи испитиваног подручја често и меша; 2. вокално л слаже се знаком /л/; 3. африката „дз“ даје са као /s/ (засидотина); 4. акценат је експираторан и бележи се знаком /'/. Примери су акцентовани према стању у извору одакле су преузети; 5. у случају да одредница има више ликова, повезивање се врши упућивањем на друге одреднице *Речника*; 6. кратицом (σ). упућује се на речи код којих читалац може наћи и шире објашњење, па је корисно да их погледа; 7. ознаке дем(инутив), аугм(ментатив) су иначе упућивачке, па код њих нема ознаке „в“, а речи на које се односе увек су у азбучнику. Скраћеницом *ālij*. (pluralia tantum) означава се реч која има само облик множине, или се у географској функцији употребљава само облик множине. Ознаке м, ж, с. обележавају род именица. Ознаке порекла речи (односно говора одакле су преузете) виде се у списку извора.

- ба^ирче с. „брдашце“ РЈС.
- ба^нк^ина ж. бочни, гранични део пута који штити коловоз од одроњавања, насип Б.
- ба^нја ж. извор топле воде, топлик Б.
- ба^нџица ж. 1. топлик, топла вода; 2. сунчано место на реци где је обично купалиште Б.
- ба^пка ж. в. *бавка* Б.
- ба^пчница ж. дем. < *байка*, јамица Тим.
- ба^ра ж. мочварно, поводно земљиште (у Б. нема правих бара као стајањих вода) Б, К.
- ба^ретина ж. аугм. < *бара* Б.
- ба^рница ж. дем. < *бара*, мање мочварно земљиште (обично с изворчићем) Б, К.
- ба^рнчка ж. в. *барица* К.
- бар^љак м. запуштено барушљаво земљиште Б.
- баруш^љаво (земљиште) с. вододржно (место в.) Б.
- баруш^љак м. барско, вододржно земљиште Б, К, в. *барљак*.
- баруш^тина ж. аугм. < *бара* Б.
- бар^чуга ж. бара, или блатиште Б.
- бат^лак м. „место где је велико блато“ Врањ, у К један се заселак тако зове.
- ба^туња ж. в. *бошуња*.
- ба^цамак м. блато ЦРек.
- ба^ча ж. в. *башта*.
- бач^нјиште с. „место где је била бачија“ Пир.
- бач^нште с. место где су баште или где су некад биле баште.
- бач^нште с. место где су некад биле бачије (обично на пашњаку) Б.
- ба^чкалнште в. *бачкало*.
- ба^чкало с. „земљиште поред извора, кладенца, вира и потока где је много блата и прљаве воде: каљуга“ Врањ; у Голешници (Јастребац) блато у локвама после кише где се (у планини) купају дивље свиње; „блатњави вир“ Леск.
- бач^карник м. „житко блато“ Леск.
- бач^кољ м. „блатиште. в. *бачкарник*, *бачкољак*“ Леск.
- бач^кољак м. „каљуга“ Леск.
- ба^шта ж. врт с поврћем (будући да градина може бити и башта с цвећем, без поврћа) Б.
- ба^шча ж. в. *башта*.
- баш^чеванџница ж земљиште за баштованлук „башта, земљиште на коме баштован производи поврће за тржиште“ Пир.
- баш^чница ж. „дем. од башча, баштица“ Пир.
- ба^зјарм. „зовина шума“ РЈС.
- ба^зје с. место под зовом Б, в. и *базовњак*.
- ба^едем м. насип који служи за заштиту од воде која може да надође Б.
- ба^еден м. *бедем* (в).
- без^горница ж. предео планинског земљишта без шуме Б.
- без^дан м. провалија, обично у кречњачком кршу; понор несагледиве дубине Б.
- без^дан в. *бездан*.
- бе^ла зем^ља ж. врста земље по боји, каолин, служи за прање конопљаног рубља Б, ДС.

- бѣла-кал в. *белило* К.
 белило с. бела земља, каолин, служила за прање платна ДС.
 белица ж. бела земља Б.
 белут м. облутак (камен) Б.
 белутѝк м. исто што и *белуѝ*, *белуѝак* Б.
 белутѝк м. песковито тле са белуцима Б.
 белутраќ м. „камени белутак“ РЈС.
 белуша ж. бела земља, белица Б.
 белуштраќ м. „в. белутрак“ РЈС.
 бељајка ж. бела земља, чест назив за њиву у сокобањском крају.
 бељува ж. „бела, растресита земља“ Загл 56.
 бељуша ж. бела земља Б.
 биваќ м. привремено боравиште сточара на пашњаку у току лета Б.
 бигар м. „земљиште поред извора, подводно“ ЦРек.
 бигѝр м. бигар, 1. шупљикава и мека кречњачка стена жућкасте боје, седра; 2. кречњачке наслаге на стенама у речном кориту Б; „камен, сига, бигар“ Пир.
 било с. 1. горња ивица уздигнутог тла; 2. превој Б; 3. „заобљен врх неког узвишења“ Загл.
 билце с. „брдашце“ Врањ.
 биље с. ланац од више узастопних била и преседлина.
 блага вода ж. укусна, лака вода¹¹ ДС, везује се за неки извор одакле се узима за пиће или за прање (може да буде без много кречњака)..
 блатанце с. дем. < *блатио* в. Б.
 блатиште с. аугм. < *блатио* в. Б.
 блатљаќ м. расквашено, блатњаво тле К.
 блато с. 1. расквашено тле; 2. тле које је често под водом Б. У К се везује и за стари назив Власинског језера. В. *живо блатио*.
 бловунка ж. „плитко и мало удубљење, плитка јама полулоптастог облика“ Тим 2.
 бловунчица ж. дем. < *бловунка*.
 бобовниште с. место где је сађен боб Б.
 бобук м. дубље место на воденом току (у реци, потоку), не мора бити вир („Лѣти се купемо у бобук“) Б.
 бобуника ж. плића рупа, исто што и *бавка* Б.
 бобуче с. дем. < бобук Б.
 боклук м. „ђубре, ђубриште“ Пир, К.
 бблван м. овећа стена, обично истакнута или усамљена (као у селу Ргошту, код Књажевца, или на обали Бованског језера).
 борѝк м. борова шума ДС.
 бостѝн м. бостаниште Б.
 бостаниште м. место где се сади или где је сађен бостан (диње и лубенице) Б.
 ботуња ж. „земља која садржи доста муља“ Врањ.

¹¹ Вода добра за пиће („лоша“ вода може да буде тешка, заборљива итд.).

- боцкарник** м. 1. место где има боце у изобиљу; 2. фиг. закоровљено место Б.
- брабиња̀ло** с. в. *бробиња̀ло*.
- бразда́** ж. 1. удубљење које прави плуг при орању Б; 2. плугом дијагонално после орања и влачења направљене дубље бразде за одвод воде при јакој киши („Завлачили смо, још сѐмо да напуштамо *бразде*, па смо готови“) Б.
- браздица** ж. 1. дем. < *бразда*; 2. свако плиће удужно удубљење Б, К.
- браник** м. забран, гај, шума, увек себиска (која има газду < *сајбија* < *сахибџија*, ни-кад државна или друштвена) Б; „мала приватна шума“ Леск.
- бра̀ниште** м. што и *браник* Б; „мала приватна шума“ Леск.
- бранништѐнце** ср. дем. < *бранишће* в. Б.
- бра̀ниште** с. „*браник*, шумски забран“ ЦРек; „мала приватна шума“ Леск.
- брв** м. прелаз преко воде преко положеног дебла Б; то је један од типова прелаза, остали су: *газ* (в), *џрескакала* (в), *риџаљћа* (в), *вешаљћа* (в).
- бр̀вно** с. в. *брв* ДС.
- бргола̀зна** ж. 1. неродно земљиште, орано па напуштено; 2. голет Б.
- брданце́** с. дем. < *брдо* Б.
- брдѐнце** с. в. брданце, К.
- брди́ште** с. аугм. < *брдо* (кад досади у пешачењу) К.
- брдло́** с. *брдо* (в) (у Топлом Долу, Пирот).
- брдо** с. узвишење веће од брега, мање од планине Б, у К брег.
- брѐг** м. извишење, мање од брда, в. *баур* Загл..
- бреговит**, -а, -о прид. терен са више мањих узвишења Б, ДС.
- брегори́ја** ж. бреговито подручје Загл⁴⁹.
- брежѝк** м. 1. дем. < брег, 2. мањи брег Б, ДС.
- брзобѐрина** ж. „слаба, посна њива“ Луж.
- брѐзје** с. брзова шума Б.
- бресја́к** м. брестова шума, шумарак (с нијансом кумулације и аугментативности) Б.
- брѐсје** с. брестова шума/шумица Б.
- бреста́к** м. в. *бресјак* ДС.
- брѐче** с. „дем. од брег, брдашце“ ЦРек.
- брза́к** м. део воденог тока на стрмијем терену („Пошъл рак на *брза́к*...“ нар. изр.) Б, ДС. „2. брзи ток воде — Улетео ко шаче у брзак“ Леск.
- брзѝ́ц** м. брзи поток („Врвина иде све овама уз во́ду, покре *брзѝ́ц*“) Б; в. и *брзак*.
- брзи́ца** ж. брза река Б.
- брзобѐрина** ж. слаба, посна њива ДС.
- брло́г** м. 1. смеће; 2. сметлиште (део авлије где се баца смеће из куће — „*Брло́г* се смита у буњиштарку па износи на буњиште“ Б); 3. блато од растопљеног снега и земље, в. *каџишће* ДС; неуређено место Б, 4. животињско легло; 5. густиш где има звери (не односи се само на легло).
- брло̀жните** с. сметлиште Б.
- бробѝња̀ло** с. мравињак, купаста гомила земље у којој живе мрави Б, ДС, К.
- бро̀д** м. прелаз преко воде, где се вода гази или прескаче (као да више није у апелативној служби, а чува се у топономастичкој — Лалинац, код Сврљига, али и другде). Има и ојконима Брод у више источносрбијанских регија.

- брс** м. „шумарак где стока може да брсти“ Пир.
- брсник** м. млада шума коју стока може брстити Б.
- брчкало** с. бара, каљуга К, в. *бачкало*.
- брчкољ** м. гажењем начињена каљуга К.
- брчкољаќ** м. пеј. *брчкољ* (в). К, има значење нечег што је изобилније.
- брчкољина** ж. блатиште; — „Од брчкољину се не мож иде по пут“, К.
- брчкољине** плт. јако еродирано и избраздано земљиште Загл 101.
- бузалаќ** м. (ређе: бузалак), „1. пашњак, утрина и уопште место где расте ситна и густа трава; 2. део њиве који се не оре јер је вододржан, а обрастао травом“ Врањ.
- бујица** ж. вододерина где се увек после киша слива вода.
- бук** м. место где вода пада, обично са стене бучећи, слап, водопад (Галибабинац).
- буќа** ж. теснац Стол.
- букар** м. букова шума Б, ДС, К.
- булван** м. исто што и *болван*.
- булуван** м. исто што и *болван*.
- бумбуле** с. „значи сасвим мало узвишење“ Пољ. 111.
- бунар** м. објекат за снабдевање водом, ископан у земљи, озидан каменом, или обложен бетонским зидом Б.
- бунариште** с. 1. место са више бунара; 2. место где је некад био бунар Б.
- буњице** с. мало буњиште в. К.
- буњиште** с. љубриште, место у дворишту где се избацује смеће из куће Б, К.
- бурјаниште** с. место под бурјаном (аптовина), али и неком другом травуљином.
- бус** м. мн. бусје — комад земље заједно с травом Б.
- бучало** с. јак извор гргољавим изданком (у с. Околишту постоји јак извор који се зове Бучицрево) Б; „место где бучи вода; водопад“ Врањ, в. и *бук*.
- бучело** с. в. *бучало* Врањ.
- бучина** ж. исто што и *бучје* (Галибабинац).
- бучјаќ** м. букова шума (кумуляција са призвуком аугментативности) Б.
- бучје** с. 1. букова шума, буквик Б; „млада букова шума“ Врањ; 2. „место где бучи вода; водопад“ РС.
- бучњак** м. бујица, „туј жури вода“ ДС.
- буцаќ** м. забачено, неприступачно место („Имам дрва, ал како да ји извлечем из онај буцаќ“) Б.
- вада** ж. каналић за довођење воде до баште, или на воденицу (вада није природни, већ уметни, љуском руком уређен ток) Б, ЕЈС К.
- вадетина** а. „дуга, широка и дубока вада“ К.
- вадниште** с. место где су некад биле ваде за воденицу, па остале напуштене и заројене К.
- валог** м. „1. мала увала; 2. блага удолина“, исто и *валога* Врањ.
- валога** ж. 1. плиће удубљење у земљи, веће од *бавке* (в); 2. вртача на једној страни нагнута и отворена Б; „увала, вртача“ Пир.
- валтина** ж. превој ДС.

- валуга** ж. „плитка долиница у равнијем пределу у којој је земљиште влажно, а трава бујнија“ Загл 98; исто што и *валога* Б.
- ваљута** м. тле пуно ваљутака, в. *ваљуџ* Б.
- ваљутак** м. округло камен, различите величине, облутак ДС.
- варник** м. 1. кречњак; 2. у Јаловик-Извору (Књажевац) кремен-камен, камен који добро варнички (у Сврљишкој Топли *Варнички вр* је планинско узвишење, све од кречњака).¹²
- варош** м. насеље организовано „на градски“, скоро као општи појам за насеље које је без одлика села. Једно насеље које се у XVI веку (по турским пописима) звало Подградје (испод града Сврљига), сада носи име Варош.
- вашариште** с. место на ком се одржава вашар Б.
- ведрина** а. влага која „стиже“ ноћу из ведра неба К, в. *ведрињак*.
- ведрињак** м. пеј. јача *ведрина* (в). — „Не ваља да човека бије *ведрињак*“ К.
- ведровито** (време) с. време с ведрим небом К.
- венџ** м. стење у поретку попут венца Б; „дугуљасто, ониже брдо лучног облика“ Загл 49.¹³
- ветар** м. кретање ваздуха изазвано различитом темперауром тла Б. ~ се именовати по различитим својствима: а) по начину обликовања ваздушне масе: *вијан-вештар*, *вирјан*, *виџљџ*; б) по температури: *џидјал* ~, *жџџак* ~, *ладан* ~, *врућак*; в) по јачини: *јак* ~, *слаб*~, *ћувик*; г) по оштрини: *џињњк*, (ветар који *јробива*; д) по смеру дувања: *југ*, *северинко*, *северњак*; дем. *вештрџк*, *џавеџрџк*; љ) нека имена ветрова: *горјанин*, *кошава*, *завномуд*, *врекавац*, *козјодер*, *с(в)ињоморац*, *кривџ*, *сувомразац*.
- Изр.** *вештар* бије, брише, беснеје, дере, шиба, *јробива*; *раздува се*, *усили се*, *разлудује се*, *ублажи се*, *уџија се*, *уџиши се*, *смири се*, *меџе* (наноси снег), в. *мећава*.
- ветрџ** м. в. *вештар* Б.
- ветретина** м. аугм. *вештар* К.
- ветрила** с. плт. место изложено честим ветровима (Лалинац).
- ветриште** с. *вешромџина* (в).
- ветровџина** ж. в. ветромџина (Галибабинац).
- ветромџина** ж. место изложено ветровима. Разлика према ветрилима је у томе што је ветромџина на удару ветра, кад га буде, а ветрила су на правцу сваког ветра и преко њих се секу правци више ветрова (Б).
- ветруџе** плт. в. *алине*; — Ка рипи ко *вешруџе* да га дџгоше К.
- вешаљња** ж. прелаз преко воде, или преко брвна, или с камена на камен, али такав да је преко воде (на кочевима) причврџена мотка за коју се човек држи док прелази реку.
- вивољца** ж. „нагло невреме, изненадна хладноћа, в. *вивуљца*, *џерјаз*“ Леск.
- вивуљца** ж. „вејавица, мећава, в. *џифуљца*“ Леск.

¹² Немамо података да се овако зове и креч.

¹³ Места у изворима који нису у облику речника, даје се страна издања.

- вигњиште** с. место где обично бивакују Цигани чергари, најчешће мајстори (ковачи и калајџије) који поправљају сеоске алате, и где после њиховог одласка увек има напуштених огњишта и пепелишта Б. Вигњиште је и место у просторији ковачници, где је огњиште с мехом и наковњем. Некад се цела та циганска ковачка просторија зове *вигањ*; фиг. замагљена или прљава просторија. В. *йадалишше*.
- видњиште** с. место некадашњих примитивних топионица — „У видњиште наши стари топили железо“, в. *вигњишше* К.
- видриште** с. место на води, „место где се баве видре“ (обично код воденице) Леск.
- вијан-ветар** м. вихор, ветар који дува с планине РЈС.
- виноград** м. место засађено виновом лозом, Ниш; на ширем простору обичније *лозје* и *лозје* (в).
- вир** м. 1. место на реци, дубље од осталог тока; 2. место на реци где се вода, „окреће“, врти; 3. удубљење начињено у тлу, испуњено водом Б, у башти — служи за залевање расада ДС, К. Некад ђ посебном наменом, да се ту дотоком или избијањем „завири“ вода ради залевања баште. Вирови се копају и на пашњацима, па се ту задржава вода од киша или снега ради појења стада. В. и Врањ. стр. 130; „1. бара..., 2. ковитлац — Какви вирови има овај мала река“ Леск.
- вирџк** м. дем. < *вир* К.
- вирина** ж. „место где извире вода — Куде се вири вода“ Врањ.
- вирина** м. велики вир К.
- вириште** с. место с више *винова* (в) Б; „1. извор, вир, 2. ковитлац“ Леск; „в. вири-ветар“ Пир;
- вирјан** м. вихор, јак ветар који дува на махове; — (Не стој на ветар да те пробива *вирјан*) Б.
- вирљак** м. земљиште с много *винова* К.
- вирулица** ж. невреме Леск.
- вирчџк** м. дем. < *вир* Б.
- вис** м. 1. највиши део извишеног тла; 2. врх који се одликује висином Б, К.
- висија** ж. висински делови једног предела, обично ширег простора.
- висина** ж. висинско земљиште, навиши делови тла у побрђу Б, К.
- висота** ж. исто што и висина (в) Б.
- височина** ж. *узвисина*, *висина* (в), *висија* (в) Б.
- витлџц** м. 1. ветар, 2. ковитлац у води Леск.
- вџтрушка** ж. „кружни ветар, у ковитлац“ К, в. *вџтрушка*.
- вишњак** м. *вишњар* (в). ДС.
- вишњар** м. воћњак с вишњама Б.
- влачџтина** ж. „траг где је нешто вучено“, што је често на планинским теренима где се људи служе влаком (рачвасто спојеним гредицама којима се стави ја-рам) ради превоза дрва, сена, или камена с виших предела К.

- водá** ж. 1. назив за мањи извор, обично с отоком, 2. сваки водоток Б; в. лака ~, ше-шка ~, заборљива ~.
- воденица** ж. 1. воденица, млин на води (зграда са постројењем); 2. честа ознака терена где је воденица Б.
- воденичиште** с. место где се налази или где је била воденица Б, К.
- водетина** ж. аугм. јака вода, поплава К.
- водешља́к** м. пеј. < вода, обично на тлу после дугих киша или од отапања снега К.
- водица** ж. мањи (тањи) водени ток, слаба истока из омањег извора Б, поточић К.
- водиште** с. јака и дуготрајна падавина „како си паде водиште, ко бог (= небо) да пропаде К.
- вододерина** ж. 1. бразда, јарак или жлеб који издуби водени ток или бујица; 2. тле изровано водом Б.
- вододра́жан**, -жна, -жно м. в. вододржан К.
- вододр́жан**, -жна, -жно прид. тле које је увек квасно, обично ливаде у низини Б; вододр́жно (тле, место) 1. тле које има сталну влажност било зато што је у подножју па прима воду из околине, било зато што је на неком непропустљивом (глиненом) слоју који држи воду; 2. барушљаво земљиште Б, К, в. *месѿо*.
- водопла́вина** ж. „поплављено земљиште“ Леск.
- водурина** ж. обилна киша К.
- возиља́на** ж. клизиште на леду К.
- во́тњак** м. в. воћњак.
- воћњак** м. парцела засађена воћем, али родним дрветима (а не, рецимо, малином, купином и сл.).
- во́чњак** м. воћњак ДС.
- вр** м. врх, највиши део узвишеног тла Б.
- вра** м. гомила (земље или камена) Б.
- врба́к** м. место обрасло врбом Б, ДС.
- врбља́к** м. в. *врбак* К.
- врвина** ж. стаза, путања Б, ДС, путељак К. У Б су јасна разграничења: *врвина* је стаза — за пешаке, стоку, а све што је с основном *йуш* — то је саобраћајница за пролаз запрежним колима; в. *козја* ~.
- врвинка** ж. дем. < *врвина* Б.
- врвиште** с. тле испресецано путањама Б; „стаза, путања; место које је угажено од пролажења људи или стоке“ Пир.
- врворица** ж. каменито тле које се осипа, в. и *граоѿ* Б.
- врѣкавац** м. врста ветра (в) Б, в. *козјодер*.
- врѣло** с. јачи извор, где вода избија одоздо Б, К.¹⁴
- врелце́** с. мање врело Б.

¹⁴ На пиротском терену, на жалост без прецизне забелешке, чули смо и изговор: *врело́*, и члановано: *врелѿѿо*.

вре́ме с. опште стање атмосферских прилика: а) с обзиром на годишње доба: *лејтње / лејтњо* ~ време с особинама јула и августа; *зимско / зимње / зимње* ~ време с одликама типичним за јануар и фебруар; *јролејно / јролејњо / јролејњо* ~ време с особинама типичним за месеце април и мај; *јесење / јесењо* ~ време с особинама типичним за октобар и новембар; б) с обзиром на погодност за посао и путовање: *добро* ~ време погодно за обављање послова на отвореном простору, за путовање, хип. *временце*; *убаво* ~, *лејо* ~ време с ведрим небом и умереном температуром; *лоше* ~ време с падавинама, и ветром, неповољно за пословање и путовање, пеј. *времишће*; в) време с обзиром на температуру: *ладно* ~, *студено* ~ време с ниском температуром; *настудњикаво* ~, *струљкаво* ~, *ладњикаво* ~ време с температуром нешто нижом од уобичајене за неко место и неко време; *меко* ~ (за зимских дана) време нешто топлије од уобичајеног; *смекнело* ~, *смекшало* ~, *одмекнело* ~, *одмекшало* ~ хладно време чија хладноћа попушта; *шойло* ~ (за зимских дана) време с температуром нешто вишом од уобичајене; *остро* / *оштро* ~ време с ниском температуром праћено мразом и ветром; *застуденело* ~, *застудело* ~ време које прелази у хладно; *мрскаво* ~ време с лакшим мразом; *шойушило* ~ хладно време с падавинама с видљивим знацима смиривања и повишења температуре; *жега*, *жежница*, *ојеклица* време с изразито високом температуром, *ћий(е)љц*; г) с обзиром на присуство ветра: *ветровито* ~ време праћено ветром; *ојужило* ~ време под дејством јужног, топлог ветра (кад се зими топи снег, а лети подиже успара), *југовина*; *олујно* ~ време праћено олујом (ветром и падавинама); *смирило се* ~ време кад престаје дејство ветра; *мирно* ~; д) с обзиром на атмосферски притисак: *шешаво* ~, *шмурно* ~, *шешко* ~, *задушљиво* ~, *задушчина*, *загушљиво* ~, *усјара*, *усјарчина*, *заусјаршијина*, *оморина*; фиг. ~ *се нањури*, *намриши*, *нарогуши*; њ) с обзиром на падавине: *кишовито* / *ћишовито* ~, *снеговито* ~, *мржгаво* ~, *врњава*, *врњавина*, *лоше* ~; е) називи за невреме: *кијамеш*.

изр. зло ~ време с ветром и падавинама, опасно за путовање; *нездраво* ~ нетипично време: летње време с наступима хладноће, или зимско с честим изменама топло-хладно; *јасје* / *јчешко* ~ ветровито и превртљиво време, праћено падавинама и ветром; *јраво* ~ 1. време с најбољим карактеристикама за неку сезону, 2. најбоље време за неки посао (сетву, косидбу и сл.).

времјште с, лоше време Б Тим, в. *време*.

врлет м. 1. стрмина; 2. шири простор са изломљеним тереном Б.

врлетно место с. побрђе Б; в. *место*.

врљина ж. „врлетно место“ РЈС.

врло с. „стрмо место; мали или већи успон; — „Тешко уз тој *врло* да искочив кола“ Врањ2; в. *место*.

врло место с. низбрдица Б, в. *место*.

врлоча ж. врлет, врлетно место Тим.

врљаво прид. стрмо место Врањ.

врљак м. врлет Б; „земљиште на стрмом месту — врљаво место“ Врањ.

врњава ж. „невреме, падавине“ Леск.

- врњавина** ж. „невреме, падавине“ Леск.
- врџача** ж. 1. мање или веће удубљење округлог облика, некад и више од 100 метара у пречнику Б; исто и у Врањ, али и: 2. „вртлог; дубоко место у реци где се вода мути РЈС; удубина у земљишту“ РЈС“.
- врџачка** ж. „део летњег тора где су овце“ РЈС.
- врџиште** с. вртлог в. Б.
- врџлог** м. 1. место на воденом току где се вода (због неког убрзања и препреке) врти Б; 2. ветар вихор Б, в. *алине*.
- врџлџина** ж. в. *врџлог* (на воденом току) ДС.
- врџолија** ж. 1. вртлог на воденом току; „речни виру коме се врти вода“ Тим2; 2. вртача где се сливају бујице Б; вртача, велико удубљење у земљи Тим2.
- врџоп** м. вртача левкастог типа, веће дубине Б, ДС.
- врџушка** ж. „ваздушни ковитлац, в. ветрушка“ Леск.
- врџак** м. „врџ ветар“ Леск, в. *вейтар*.
- врџи** (вода) место где вода жубори у брзом току ДС.
- врџич** м. дем < *вр*.
- врџанка** ж. врх Б.
- врџџк** м. дем. < *вр* Б; „врџчић — врџџк му се сџг не види од маглу“ Леск.
- врџина** ж. заобљени врх брада, в. *џујанар* ДС.
- врџаљка** ж. клизиште на леду Леск.
- врџаљџа** ж. клизавица (на леду или влажном глинастом земљишту) Б.
- врџаница** ж. „клизавица“ Пир.
- врџија** ж. левкаст спуст између суседних узвишења Б; „теснац, клисура“ Пир.
- гџбарје** с. грабов шумарак Б.
- гџбрава** ж. „грабова шума“ РЈС.
- гџбрак** м. грабова шумарак Б; „грабово шипражје“ Пир, Врањ К.
- гџбрике** ж. „грабова шума“ Врањ.
- гџз** м. место на води где се она газом прелази, обично је ток широк (не може се прескочити), али плитак Б.
- гџмила** ж. гомила (земље, камена) в. Б; „гомилa, мноштво“ Леск.
- гџрак** м. „плитко земљиште на коме усеви, ако нема довољно кише, пригоре“ Загл. 56.
- гџревина** ж. 1. згариште; 2. тле крчено паљењем Б.
- гџрина** ж. „место где је паљена шума“ Врањ; „Реч гарина значи место где је посећена шума“ Пољ, „искрчена шума, па потом паљени пањеви“ Пољ.
- гџриште** с. згариште, обично у шуми Б.
- глава** ж. обло узвишење Б; „издвојено брдо које доминира околином“ Загл.
- главица** ж. мањи заобљени врх на узвишењу Б.
- главни пут** м. најважнији пут у атару; в. *џуџ* ДС.
- главутак** м. високи стеновити блокови, с „капом“ на врху, настали тако што шири завршетак штити тле испод себе од разарања па се начине земљани стубови (познат је комплекс главутака у Ђавољој вароши на планини Радан).
- гладна** (земља) ж. неплодно тле Б.

- гладни́ца ж. фиг. испошћена, неродна неплодна земља Б. Можда је ово и фигура-тивно, али у топонимији постоји Гладни дел, у више атара.
- гла́ма ж. велика стена (Шарбановац); „голет, каменито и голо брдо, чука“ Пир; „каменито узвишење обично пирамидалног облика“ Загл 50.
- гласни́к м. споредни (вертикални) отвор на пећини Б.
- глѐтаво (земљиште) с, врста гла. „Глетаво земљиште је густо, глинасто и влажно, тешко за обраду“ К.
- глѐтеница ж. блатњава земља (в). ДС.
- гли́б м. блатиште Б, ДС; „кашаста земља“ Леск.
- гли́бав (снег) м. *југав снег* (в) који се (кад дуне југ) под ногом растапа К.
- глиба́нац м. „земљиште где се налази дубок глиб; вир у коме је дубоко блато“ Врањ.
- глибо́тина ж. *глиб* (в). Б.
- гли́на ж. 1. свака иловача; 2. особита иловача за грнчарску производњу Б, — „зевња што се праве грњци од њу. Глина дође ко кахеста (суцрна)“ ДС, в. *ума*.
- гложа́к м. „глогова шумица“ Пир, ДС.
- глождар м. глогов шумарак Б.
- гложја́к м. глогов честар Б.
- гло́жје с. исто што и гложјак Б; „потес где расте глог“ РЈС.
- гми́жа ж. ситна киша К.
- гмичко́љ м. глибав *снег* (в) К.
- гму́ца ж. „...грудва, — „Де погле каква је оној гмуца на пут“ Леск.
- гола́к м. огољена (необрасла) висинска површ Б.
- гола́ш м. голет, исто што и голина Б, ДС, Загл 54.
- голина́ и го́лина ж. голет Б, ДС.
- голове́трина ж. голет изложена ветровима К.
- голо́мразица ж. време кад је тле смрзнуто, без падавина Б, в. *време*.
- голо́мрзлица ж. хладно време без падавина ДС, в. *голомразица*.
- гоми́ла ж. куп земље или неког другог материјала (песак, камен) К, в. и *гамила* Б.
- гоми́лка ж. дем. < *гомила* (в).
- гора́ ж. шума (нисмо регистровали значење „планина“, сем у басми: „Нека иде (зло) у гору и у воду“!). Б, браниште, луг, забран, шумарак ДС; „шума, планина“ Пир, и: го́ра „планина“ Леск, „бујно шумско растиње“ К.
- гора́к м. проређена, ретка шума (в. *редак* Б) ДС.
- горе́тина ж. „исто што и гарина“ Врањ.
- горѝца ж. ситна шума — „Слабу *горѝцу* има́м, са́мо ситна́к“ К.
- горја́нин м. „свеж, прохладан ветар с горе — Ја подуни ветре *горјанине*“, нар. пема Пир.
- горуна́к м. шума од горунова дрвећа Б.
- гору́нните с. горунова шума К.
- горуња́к м. исто што и горунак Б К.
- гору́ње с. горунова шума Б.
- граба́к м. грабова шума Б.
- гра́д м. ледена падавина Б.

- град¹** м. највеће насеље у систему село — варош — град, са специфичном организацијом грађевинске и друштвене структуре ДС.
- град²** м. ледана падавина Б.
- градџк** м. „дем. < град“² Пир.
- градџ** м. „ограђен простор за стоку“ РЈС.
- градина** ж. врт, башта (нема значења „развалина града“) Б, „Ограђен простор за садњу поврћа“ К.
- градиниште** с. место где су некада биле баште, градине Б, К.
- градинка** ж. баштица Б; дем. < градина.
- градинче** с. дем. < градина Б, ДС.
- градниште** с. остатк непознате грађевине; исто што и гредџ (нема значење аугментатива) Б, ДС; више локалитета у К.
- градобијав** (облак) облак који, по искуству људи, носи град Рс.
- градушка** ж. „град, туча; ситна ледена зрна која каткада падају с кишом“ Пир.
- грамада** ж. гомила камења (обично начињена кад се њива рашчишћава и треби од камења) Б, К; „гомила, купа (земље, камења), громада; планински масив“ Пир; „уздужна гомила камења (обично сакупљена); међе где су гомиле камења“ РЈС.
- грамађа** ж. в. *грамада* Врањ.
- граот** м. *врворица* (в) Б.
- граотак** м. тле „засићено“ ситним камењем, в. *граош* Б, и в. *чегърљиво* (место).
- граотљиво** (земљиште) шљунковито тле Стол.
- грапа** ж. „неплодно земљиште“ РЈС.
- грапчина** ж. грабак в. (Галибабинац).
- грабаљ** м. „стрмо земљиште“ Пољ 112; „планински гребен“ РЈС.
- грбина** ж. коса, горња ивица окомитог и дугуљастог узвишења Б.
- грбњак** м „гребен издуженог узвишења“ Загл 50.
- грбен** м. горња страна литице Б.
- гредџ** м. развалине некадашње грађевине (или насеља) којој се не зна имена Б.
- гремада** ж. в. *грамада* ЦТ.
- грз** м. „влажно земљиште“ РЈС.
- грзда** ж. гомилица (земље) — „Каква је оној *грзда* по авлију“ Леск.
- грмада** ж. в *грамада*, — „стрпал камење на *грмаду*“ ДС.
- грмађа** ж. в. *грамађа*.
- грмање** с. тле обрасло жбуњем, трњем ДС.
- грмак** м. „грм, грмљак“ Пир, жбуње, ЦТ, в. *грмање* ДС
- грмљак** м. „грмље, жбуње“ Пир.
- грмуда** ж. „грудва земље или снега“ Пир, грумен земље ГС.
- грмутка** ж. „дем. < *грмуда*“ (в) Пир.
- гробишта** с. гробље Б, ДС, К.
- гробниште** с. исто што и *гробништа* Б.
- гробљишта** в. *гробништа*.
- гроват** м. „ситан камен“ РЈС.

громада ж. в. *грамада*.

гроот м. в. *граоџ* Б.

грсничиште с. место где се сеје конопља ДС.

грсниште с. место где се сејала конопља (грснице) Б.

груаџ м. „ситно камење одломљено од стене; земља измешана са ситним камењем — Тај ми њива не рађа јер је сам груаџ“ Врањ.

груваџ м. в. *груаџ*.

груда ж. грудва, комад земље Б.

грудва ж. комад земље, снега, блата; исто што и *груда*.

гүвнисце с. дем. < *гүвнишџе*.

гүвниште с. место где су некада била гумна Б, ДС, К.

гүвно с. 1. гумно, место где се (помоћу говеда или коња) обављала вршидба жита Б, К; 2. чистина на зараванку у шуми Б.

гудура ж. каменита клисура, кланац Б.

гүмниште с. „место где се скупља, и дене, снопље ради вршидбе“ Ниш.

гурла врста кладенца, где вода извире са стране и слива се преко дрвеног олука (‘гурла’) већег од шопура Загл.

густак м. густиш, честар Б, ДС, К.

гутџње с. кромпириште (гута = „кромпир“) К.

гүштак м. густиш (Белоиње).

далап м. долап, уређај за вађење воде из плитког бунара Б.

далџп в. *далај*.

дџж м. „киша“ Пир.

двор м. двориште, место пред кућом (никад не значи кућу или домаћинство) К.
Уређеније домаћинство има *двор* (авлија пред кућом) и обор (део дворишта где су помоћне зграде и стаје за стоку).

деја м. (у зонама јужноморавског говора) *дел* в.

дел м. брдо, обично дугуљасто Б; „брег, брдо — Па излезе на дел горе“ Пир.

делница ж. деоница имања (њиве, ливаде, шуме) Б, деоница добијена после деобе имања ДС.

детелинниште с. место под детелином Б.

дибидолна ж. без објашњења у ЦРек, в. *дибидочина*.

дибидочина „ж. аугм. од *дибидолина*“ ЦРек.

дибина ж. дубина (реке) Тим.

дивљина ж. предео удаљен од насеља, и редовно неприступачан Б.

дигла се (могла) — уобичајени израз за нестанак магле ДС. Супротно: *иадла* м.

дира ж. траг звераци у снегу Б, К.

длагунџа ж. дугачка и тесна њива ДС.

длбнна ж. дубина (реке, долине) Б.

длбочина ж. дубодолина, дубок дол Б.

длбина ж. дубина Тим.

дно с. део речног корита под водом Б.

- доброглед / доброглед** м. „узвишење са кога се пружа поглед у даљину, видико-вац“ Загл 50.
- до̀л** м. долина, спуштено тле између два узвишења Б; уска и дубока долина у брдовитом пределу, често суви поток“ Загл 98.
- дољѝк** м. хип.од дола Тим.
- долѝна** м. дужи и дубљи дол в. Б, „расед између два брда“ К.
- долѝница** ж. мања долина; дем. < *долина* Б.
- долинѝка** ж. долиница Б, К.
- долинѝче** с. в. *долиница* РЈС, К.
- долињѝак** м. 1. долина, 2. дугачка долина ДС.
- долиѝч** м. дем. < *дол* Б.
- долѝчѝк** м. дем. < *дол* Б.
- до̀с** м. „до, долина — Кукуруз у дос пре убије мана не на брег“ ЦРек.
- дошлѝ** (река) гл. израз за набујалу воду ДС.
- дра̀чина** ж. предео обрастао ниским бодљикавим растињем (Галибабинац).
- дрвниѝк** м. део дворишта где се смештају дрва Б.
- дрезда̀к** м. в. *дрездак*.
- дрезда̀к** м. и *дрездак* „ситна шума (леска, дрен, граб и др.). Изведеница од прасловенске речи *дрезга*. Према Скоку, синоним честа, гора, шума и др. постиснули су стару реч *дрезга* (Етим. 2, 434)“ Врањ.
- дрена̀жа** ж. канал начињен тако да се напуни камењем па онда затрпа, ради одвођења воде или исушивања вододржног земљишта Б, канал за одвођење воде из њиве или неког објекта ДС.
- дрениѝк** м. тле обрасло дренам.
- дренеѝак** м. в. *дрене* ДС .
- дрене** с. дренав шумарак Б.
- дрѝжан** (друм) м. — пут који не припада селу, већ је ширег значаја ДС.
- дрма̀н** м. гора, шума.
- дробњѝак** м. камен који се лако дроби Б.
- дру̀м** м. 1. уваљан или калдрмисан пут, који спаја више места Б, ДС; 2. тле тако угажено да је отврдло као каменити друм („Терали ђубре преко њиву па напрајили друм“) Б.
- дубѝвица** ж. „Место под дубовима, под храстовом шумом“ Загл 55.
- дубара̀к** м. место где је шума искрчена Б.
- дубја** плт. „стара храстова шума. *Дуб* је стари дебео храст, *дубица* је уопште назив за храст“ Врањ.
- дубје** с. храстова шума Б.
- дубра̀ва** ж. шири појас под шумом Б.
- дубанѝште** с. место где се сади, или где је успевао дубан Б.
- дувка** ж. удубљење у земљи, јама, рупа Б, ДСж; „мања рупа“ РЈС.
- дула̀н** м. „кладенац ограђен и покривен плочама. На једној страни је отвор за захватање воде“ Врањ 132 (фуснота); „Реч дуло у врањанском крају значи отвор извора“ Пољ 115; „место где се колективно захвата вода“ Леск.
- дуло̀** с. „отвор одакле избија вода, односно отвор извора“ Врањ.

дуња́к м. 1. дуњар (в) Б, ДС; 2. скуп дуњина шибља („Дуња се растољује, па кад нарасте дуња́к, затвори градину“) Б.

дуња́р м. воћњак с дуњама Б.

дупка ж. „рупа, отвор; јама; јазбина животиње“ Пир.

дупни ка́мен м. стена с рупом Б. У Луж. *дуйним* = правим рупе; в. *камен..*

дупчи́ца ж. „дем. < *дуйка*, рупица“ Пир.

ђе́зир м. „канал за одвођење отпадних вода, фекалија (метатезом добивено од ђе-риз)“ Пир.

ђе́рам м. уређај за вађење воде из плићег бунара ДС.

ђе́рен м. мочварно и кисело земљиште. „Место где се појављује слана вода „Врањ и нап. тамо 132; „глина; слано земљиште које лижу овце“ РЈС.

ђе́ренка ж. „њива где се појављује слана вода и где је земљиште слано“ РЈС.

ђе́риз м. „канал, прекривен каменим плочама или бетоном (Пред капију направил *ђе́риз*, да му вода не улази у обór)“ Кам2.

ђе́ол м. „блатњава рупа на путу“ Леск.

ђе́убре с. ђубриште Б.

ђе́уброви́та (земља) ж. — плодна земља, с доста хумуса ДС, К.

ега́л м. „пролаз којим пролазе овце при мужи“ Луж.

егре́к м. в. *јегрек*.

е́ле с. присоје, Врање.

енде́к м. *јендек*, *јаруга* (Укотрљал се пијан у *енде́к*) ЦТ

ендече́ с дем. < *ендек* (Одлете лопта онам, у *ендече́*) ЦТ.

ери́чиште с. „место где се сеју јари усеви“ Загл 53.

е́чмиште с. в. *јечмишће* К.

жабокре́чна ж. 1. плитка вода прекривена алгама; 2. устајала вода Б; 3. „зелена скрама у виру или бари, — Колка се жаброкречина уватила у вир!“ К“.

ждрелó с. узана камена клисура Б.

ждреља́к м. више повезаних *ждрела* (в) на речном току Б.

же́га ж. врућина, време с високом температуром Б, К; (ће цркне од же́гу) ДС, в. *време*.

же́жница ж. 1. „несношљива врућина“ Лужн, ДС, в. *време*; 2. „земљиште у припеку (спрама слунце)“ Врањ.

же́жничште с. место где се некад правио ђумур ДС.

жељка́рник м. „место где живе корњаче (жељке); уопште неплодно место и кржљава шума према сунцу“ Врањ; „напуштено зиратно земљиште“ Леск.

же́шчина ж. врућина К.

жи́вица ж. површински слој тла, на којем расте биље Б; в. *здравица*.

жи́во блатó с. дубоко блато, у које се може потонути К; в. *блато*.

жи́жница ж. место где је прављен дрвени ђумурК.

жи́риште с. место са жирородним дрвећем Б.

жи́рoвник м. „предео богат жиром“ Леск.

жила ж. 1. линија која одваја камену стену на слојеве; 2. слој руде у тлу.
жица ж. подземни ток воде („Копали бунџр па наишли на *жицу*, ал слаба“) Б.
жљеб м. уздужна бразда на стени, или у тлу Б.
жљебина ж. окомита страна узвишеног тла Б.
жљебура ж. 1. исто што и жљебина в.; 2. теснац у стењу Б, 3. извор из кога вода истиче са стране, преко неког жлеба (од лима или коре дрвета) Б.

забе с. шума Врањ.

забеја м. шума Врањ.

забел м. в. *забран* Б.

забел м. „забран. в. *бранишће*“ Леск.

заборљива (вода) ж. непријатна, неукусна, тешка вода (в) ДС; в. *вода*.

забран м. шума (себиска, која има власника и која се негује, гаји), исто што и браник или браниште (в.) Б.

завет м. место заклоњено од ветра ДС.

заветрина ж. место заклоњено од ветрова Б, К.

завијутак м. што и завитак, према којој речи се ова осећа књишком.

завијутка ж. кривна, окука (На другу *завијутку* е њина кошара) ЦТ.

завитак м. „окука пута или реке“ Врањ.

завој м. кривина на путу.

заврта ж. „земљиште где река прави окуку — куде река заврћа“ Врањ.

завртина ж. 1. вртлог на текућој води; 2. вртача у коју се сливају бујице, в. и *вр-шолија* Б.

загажња ж. „газ, место за прелажење реке“ Леск.

заглабачка ж. блатњаво место ДС, К.

загон м. „пролаз за овце при мужи“ Пир; в. егал Лужн.

заграца ж. „заграда, ограда; заграђено место“ Пир, ограда ДС, „заграђена њива по којој пасу овце или јагањци без чувара“ К.

зададе се (облак) изненада се облак појави на небу Б, ДС.

задрљана (зевња) ж. земља заравњена дрљачом после обраде ДС.

задушчина ж. запара, обично пре кише, в. *заусиарчина* ДС, в. *време*.

засидотина ж. „засидано место“ К.

зајажотина ж. место у речном кориту које је напуњено наносом и отежава проток воде, а може и скренути водени ток Б.

заједница ж. 1. место које још није раздвојено наследницима Б, ДС; 2. „потес где многа домаћинства имају своју парцелу; заједнички потес за више домаћинства“ Врањ.

замет м. „обор за овце на појати“ Пир; „покретна ограда за овце“ Леск.

запис м. заветно дрво (обично храст) с каменим крстом и крај око њега Б.

запоткан, -а, -о место где је забадањем гране стављено до знања да је забрањена паша Б, К.

зараван м. пропланак на равном делу узвишења Б.

зарожак м. земљиште шиљастиг облика, које се као рог увлачи у околно тле Б.

зароји свр. прекрије наносом (вода) неки простор Б.

- зарђји** (се) свр. током времена извор се прекрије муљем и затвори Б.
- засек** м. назив за парцелу која оштро „улази“ у суседну парцелу.
- заселак** м. део села, исто што и *мала* Б.
- засметанила** (вода) — вода која од прљавштине, или неке масноће, има превлаку, сметану¹⁵ ДС. Неретко је мирна вода која извире из неког рудишта.
- затрапје** с. „земљиште иза брда, иза трапа“ Загл 50.
- зауспарштина** ж. запара, оморина после кише ДС, в. време.
- збирниште** с. 1. део села где се окупљају људи ради договора и око свечаности; 2. место где се окупља стока више власника и формира заједничко стадо пре изласка на пашу Б.
- згура** ж. остаци материјала после топљења неке руде Б; шљака Леск.
- згурња** ж. „талог, шљака, згура“ в. Пир.
- здравица** ж. слој тла испод живице, „за кућу се темељ копа до здравицу“ Б.
- зевња** ж. „земља“ ДС; „Искочила глиста на зевњу.“ РЈС, К; в. *лукава зевња*.
- зевњница** ж. „дем од зевња — земља“ Лужн.
- зем** ж. земља у изразима: *назен, узем, ѿдзем* ДС.
- земаљно место** с. место без камена, плодно и погодно за обраду Б, в. *место*.
- зёмја** ж. земља Леск.
- земља** ж. 1. општи назив за тле, 2. материја тла Б; а) према материјалном саставу (в. место 2а); б) према боји: *бељуша, ѿејелуша, црница, црвеница*; в) према (не)погодности за обраду: *глејшава, гњецжава, лака, клејава, сийкава, ѿешка*; г) према плодности: *гладна, ѿлодна, ѿсна, родна*; 3. површина земље, простор (Има зёмљу око два ектора) Б.
- земљани пут** м. пут кроз поље (ненасипан) Б.
- земљиште** с. тле Б, пеј. *земљиште*.
- земња** и: зёмња ж. „земља“ РЈС.
- зидурине** ж. плт. остаци некадашњих грађевина Б.
- зима** ж. 1. годишње доба; 2. хладноћа (зима ми нешто) Б, 3. хладно време уопште (данѽ бѽш зима) Галибабинац, в. *време*.
- змијарник** м. 1. *мрѿвило* (в), легло змија; 2. „место где се често виђају змије и други гмизавци. Обично је то камењар или ситна шума у припеку“ Врањ; 3. фиг. запуштено земљиште претворено у густиш; „место где се легу змије“ РЈС.
- зидурине** ж и зидурине. плт. *зидине* в.¹⁶ Б.
- зукар** м. „вододржно место где расте трава зука“ Врањ.
- ивак** м. ивова шума К.
- ивар** м. *ивак* в. К.
- ивора** ж. плитко левкасто удубљење у стени, где се скупља кишница Б, ДС.
- иворка** ж. дем. < *ивора* Пир.

¹⁵ *Сметана* је и павлака, масна скрама (скоруп) на куваном млеку.

¹⁶ У земљописном смислу само у облику множине, док је однос *сид* мн. *сидови* са значењем „зид“.

игриште с. 1. игралиште; 2. место у селу где се о свечаницима игра коло; „место за играње“ Леск; 3. место на коме расту печурке („Печурке расту на *игришти*“ — Белоиње). В. *колишће*;

ижиште с. кућиште, место где је била кућа (ижа) Б.

извира́ло с. место са више изворчића на дну, врук Б.

извор м. место где вода извире из земље Б.

извориште с. извор и место околу њега Б.

изда́н и **издан** м. место где избија вода („Врело је има́ло *изда́н* по́горе, ал затрпа́н“) Б.

изла́з м. место на излазу из села, из њиве, из дворишта Б.

изливоти́на ж. место где се вода излива Б.

измаглица ж. ситна киша која сипи из магле, а не из облака РС.

иловача ж. врста густе, масне земље, тешке за обраду ДС.

иља́вица ж. „земља тешка за обраду (иљава), а неплодна“ Врањ.

имање с. имањак у земљи (њивама, ливадама, шуми) Б.

имот м. имање, имовина обично у земљи ДС.

имотлѝк м. имање ДС.

иња́к м. изобилно иње Б, К.

иње с. смрзнута магла на гранама дрвећа Б ДС.

исвира́ла¹⁷ плт. извориште са више врукта Б.

истока ж. вода која истиче из неког извора Б.

јабукáр м. воћњак с јабукама Б.

јабукáрник м. в. *јабукар* ДС.

јабучáр м. в. *јабукар* Б.

ја́жа ж. в. *јаз*.

ја́з м. 1. устава на води ради прибирања и скретања воденог тока; 2. место где је река преграђена да се вода пушта на воденично витло Б; 3. преграђен водени ток уопште К.

ја́збина ж. рупа у којој пребивају животиње (јазавац, лисица) Б, ДС.

ја́звина ж. јазбина, рупа у којој живе животиње, обично јазавци и лисице Б.

ја́годња́к м. место под јагодама К.

јала́к м. исто што и *јарак* (в) Б.

јалија́ ж. „широк и празан простор, чистина, пољана“ Пир; ледина Леск.

јалова́к м. јаловина, неродна земља ДС.

јалова́рник м. „пашњак где се чувала јалова стока“ а има и тумачења да је то неплодна, јалова земља Врањ.

ја́ма ж. 1. рупа у земљи 2. *јамка* (в) Б.

ја́мка ж. мања рупа у коју се нешто сади (младица воћа и сл.) Б.

јани́к м. пчелињак, в. и *љаник*.

¹⁷ Мислимо да овај облик, који је лакше разумети као *из-вирала*, долази спајањем са (и)-*свир*-, јер се може претпоставити шум који је, будући да је више врукта, различите јачине и боје. То је, дакле, место где вода извире, али и „свири“.

- ја́рак** м. прокоп за отицање воде, чује се и *јалак* Б.
ја́руга ж. спуштени део тла окомитих страна Б.
јасења́к м. јасенова шума ДС.
је́грѣк м. „летњи тор за овце, са оградом од трња или лесе, који се поставља на ливади или њиви и повремено помера ради нађубривања земљишта“ Пир.
је́грѣчиште с. „место на коме је био јегрѣк“ Пир.
је́зава ж. земљиште око јаза Б.
је́зерина ж. 1. „равно место или удубљење где се вода језери, избија из земље и задржава се“ Врањ; 2. јако врело (будући да у овом крају правих језера нема); 3. где се вода шири и дуже задржава Б; место где је лежала вода Пољ 115.
је́зеро с. шири простор под водом после кише или при отапању снега Б, ДС.
је́зерце с. 1. слабије врело; 2. привремена стајаћа вода (после кише или при отапању снега) Б.
је́лак м. место где расту јеле К.
је́ља́к м. место где расту јеле (у Б јелом зову јову).
је́ндак м. в. *јендек* ДС, К.
је́ндек м. ров, канал за одвођење воде у време киша Б.
је́чмиште с. њива под јечмом Б, К.
ју́г м. јужни, топао ветар Б, ДС.
ју́гав, -а, -о ~ *снег* (в) снег који се одмах топи ДС; ~ време (в) време док дува ветар југ Б.
ју́гов м. в. *југав*.
ју́говна ж. топло време (током зимског раздобља), може бити и без југа ветра Б, ДС, в. време.
ју́ри (вода) израз за воду која убрза ток ДС.
ју́рија ж. чистина, „Ајд на *јурију* па се играјте“ Б; „широк, неограђен простор“ Леск; в. *јалија*.
- кава́л** м. каналић између оцака с поврћем, којим иде вода при наводњавању (Алексинац).
ка́л м. блато (као апелатив ређе, али се више чува у топонимима *Калиње*, *Калница*, *Каловина*) Б; в. *калник*.
ка́лдрма ж. каменом поплочан пут кроз насеље Б.
кале́ с. „утврђење, тврђава“ Пир.
кали́ште с. 1. блатиште уопште, 2. место где се прави блато за цигле ЦТ, в. *калник*.
кални́к м. „земљиште одакле се узима материјал за тугле“ Леск.
каљни́ште с. блатиште, блато, каљуга Б, глиб ДС.
каљу́га ж. блатиште Б.
кама́ње с. зб. „камење“ Пир.
ка́мен м. 1. камен уопште; 2. стена, 3. каменито тле Б; в. *дуйни камен*.
камено́лом м. место где се ломи камен за насыпање пута Б.
каменчѣ́к м. 1. дем. < *камен*; 2. камењар од ситног камења Б; каменито земљиште Тим.

- каменче** с. дем. < камен Б.¹⁸
- каменчек** м. „каменчић“ Пир.¹⁹
- камењ** м. камен Леск.
- камењак** м. каменито тле, *камењар* Б.
- камењар** м. исто што и *камењак* Б, ДС.
- камењарник** м. „каменита и неплодна земља“ РЈС.
- камнк** м. „камен“ Пир, ДС; в. *йлочес камик*.
- канал** м. прокоп за одвођење воде Б.
- капија** ж. „делови града на главним улазно-излазним путевима“ Пир.
- капина** ж. стена надстрешена, која чини заклон (стаду или људима, од сунца или кише) Б.
- капчуг** м. „1. вода од кише или отопљеног снега која капље са крова, капавица; 2. део земљишта под кућном стрехом на који капље вода са стрехе“ Пир; „део плаца захваћен стрехом“ Лужн.
- карпа** ж. „брдо“ Пир; „стена; камена плоча“ РЈС.
- каскада** ж. 1. степенасто корито реке, 2. врста воденог тока — „вода тече на каскаду“ ДС.
- кастриница** ж. „место с окресаним дрвећем“ РЈС.
- катун** м. „летње боравиште Рома скитача“ Пир.
- кашкаваљџиџица** ж. „бачија; радионица где се израђује кашкаваљ“ Пир, ДС.
- кашкало** с. блатњаво место, каљуга Пољ 114.
- кијамет** м. „невреме, олуја“ РЈС, в. *време*.
- китка** ж. „истакнута брда и узвишења уопште на којима се налазе храстови и бучке“ Врањ. У сврљишком крају као да се успоставља нека паралела: ако је дрвеће у низу или купу, то је *кишка*, а ако је тако с камењем, онда је то *венац*.
- кичер** м. камењар, стеновито узвишење, у Б. *ћичер*.
- киша** ж. општи назив за падавину из облака, у облику водених капи; а) по годишњим добима када пада: *йролейња* / *йролејна* ~, *лейња* ~, *јесења* ~, *зимска* / *зимња* ~, *измаглица*; б) по температури: *сйудена* ~, *ладна* ~, *ледена* ~, која не мора бити праћена ледом, градом, дем. *кишица*, аугм. *кишурина*; в) по начину падања: ~ *мрждори*, ~ *роси*, ~ *йрокайује*, *йљусак*; г) нека имена кише: *сенарка*, *лозјарка*, *росуња*; д) с обзиром на начин падања киша: *влажи*, *каје* / *кайња*, , *молави*, *роси*, *сийе* / *сийи*, *мрждори*, *зароси*, *йророси*, *ромиња* / *ромида*, *наали се*; д) с обзиром на јачину киша: *лије*, *љуњне*, *музе*, *налева*, *молави*, *йљуизйи*, *цибри*, *ција*; *йровали* *облак*.
- изр.** ~ *йада*, ~ *врне*; ~ *йада ко из рукав*, ~ *йада ко из койъл*, ~ *йада на йљусак*, ~ *йада на слайови*; ~ *йројде на севање*; ~ *йројде на грмеж*.
- кишица** ж. слаба, тиха и не много хладна киша Мер.
- кишурина** ж. дуготрајна, досадна прохладна киша Мер.

¹⁸ Изван Т-Л говора могуће је и *каменче*, са истим значењем. Облик *каменчек*, који се појмовно може везати са *каменче*, мислимо чути и *каменче*, са истим значењем.

¹⁹ Облик *каменчек*, који се појмовно може везати са *каменче*, мислимо да ипак долази после асимилације њ у е иза палатала ч.

- к^ла^данац м. уређен извор, озидан и обично покривен Б; мањи извор где вода избија из земље ДС; „извор ископан у земљи“ Леск.
- к^ла^данче с. дем. < *кладанац* Б.
- к^ла^данчиште с. место где је био кладенац Б.
- к^ла^денац м, в. *кладанац* Леск.
- к^ле^јавица ж. клејава (с доста глине) земља, тешка за обраду Б.
- к^ли^завица ж. оквашено тле (од кише или снега), неподесно за ходање, или лед на којем се деца клижу Б.
- к^ли^за^лћа ж. стаза (на леду, или путу) по којој се деца клизају Б.
- к^ли^зиште с. 1. стаза за клизање; 2. тле које клизи Б.
- к^ли^зо^тина ж. клизиште в. Б.
- к^лис^ура ж. теснац кроз каменито тле Б, ждрело ДС.
- к^ло^бук м. мехур на води (за време јаких киша) Б, ДС.
- к^ло^бур^џ м. мн. клобурџи, в. *клобук* Б.
- к^ло^ко^чак м. „каменито земљиште пуно плоча“ Загл 56.
- к^ле^шт^џ м. теснац између стена Б.
- к^ле^шт^ица ж. теснац Б.
- к^лџ^ч м. 1. савијутак реке; 2. савијутак пута; 3. завој долине Б.
- к^ован^лк м. „пчелињак“ Пир.
- к^овит^лц м. „ковитлац, вртлог“ Леск.
- к^оз^ја ^вр^вина ж. врло узана стаза Б.
- к^оз^ја ^пута^{ња} ж. в. *козја врвина*.
- к^оз^јо^дер м. североисточни ветар који дува из правца Пирота, од њега зебу козе ДС, в. *врекавац, с(в)ињоморац*.
- к^оли^ба ж. сточарско станиште које обухвата а) колибу за овчара, б) повату за овце, в) плевњу за сточну храну („Л^ети живим^о на *колибу*, там ни стока“) Б, ДС.
- к^оли^биште с. место где су, или где су некад биле колибе Б.
- к^олиште с. место у шуми (у пречнику од неколико корака) где упевају печурке; в. *игришће* Б.
- к^ол^ник м. 1. колски пут; 2. „место где пролазе сеоски путеви; земљиште које је испресецано сеоским колима“ Врањ.
- к^оли^ј ^пут м. пут за пролаз волујских кола (недовољно широк за остала возила), *колник* (в) Б, в. *йуџ*.
- к^оли^ница ж. „удубљени трагови које су начинили точкови на пољском путу“ Загл 59.
- к^оло с. „ливаде или њиве у кругу — колчasto земљиште“ Врањ.
- к^олов^рт^нна ж. вртлог који се појављује кад наиђе *йоводња* (в) Б.
- к^омп^ири^ште с. место где се сади или где је сађен кромпир; место где о кромпир обично добро успева Б, ДС.
- к^оноп^лиште с. место где се сеје (јер ту најбоље успева) конопља Б.
- к^оп^но с. непром. место с којег се отопио снег (Где је у-слнц^у, он^о коп^но, а где је умртвин, не^це сне^г ск^оро от^би) Б, *коино* ДС.
- к^оп^от^нина ж. „испрекопано земљиште“ Врањ; земљиште које је ископано јер ту сељаци копају корење папрати за исхрану свиња — Пољ.

- корито** с. 1. место воденог тока Б, ДС; 2. тле између два брда, спуштено у облику корита, в. *корубина* ДС; 3. врста појила за стоку ДС.
- коруба** ж. жлеб од издубеног стабла, постављен у корито реке (да спречи мућење воде кад се пере веш) Б; и за напајање стоке ДС.
- корубетина** ж. аугм. < *коруба* Б.
- корубина** ж. тле спуштено између два узвишења ДС.
- коруз** м. „стврднути горњи слој обрађене земље“ РЈС.
- корутина** ж. „предео окружен брдима“ Пир.
- коса** ж. стрмо земљиште, стрма страна издуженог брда или планине Б.
- косна** ж. страна узвишења Б.
- косиште** с. место које се коси, ливада, обично тешка за косидбу Б.
- костол** м. каменито тле, камењар ДС.
- кота** ж. висинска тачка, у поимању мештана: највиша тачка неког узвишења Б.
- котак** м. место где се дивље животиње паре ДС.
- котало** с. в. *кошак* Стол.
- котџ** м. место у воденици где су смештени витлови Б.
- котљџ** м. котласта вртача Б.
- котлина** ж. 1. вртача; 2. спуштени део веће површине Б.
- коцка** ж. коцком поплочан пут Б.
- кочар** м. посебан простор у систему сточарског станишта, „део трле где су јагањци“ РЈС.
- кошара** ж. место на трли где се затварају говеда ДС.
- кошевина** ж. ливада сенокоша Б.
- крај** м. 1. земљиште на граници неког подручја Б, ДС; 2. назив ширег простора (Наш *крај* је овуј годин остал без вођу) Б; 3. део сеоског насеља, заселак Б; чест мт. *Крајишће*.
- креж** м. смрзло тле, смрзнута површина тла; тле које се скрежило, в. *скреж* Б.
- крекало** с. блатиште, тле са житким блатом Б.
- кремен** м. врста камена Б.
- кремик** м. „кремен (камен) — Здрав како кремик“ Пир.
- кречана** ж. место где се зидају пећи за печење креча Б.
- кречар** м. камен погодан за печење креча, варник в. Б.
- кривџ** м. хладан ветар који дува преко зиме, са истока или са североистока и доноси снег Б, в. ветар.
- кривина** ж. савијутак пута Б, ДС.
- кривуља** ж. кривудава стаза Б.
- кркљичина** ж. рупа у земљи коју прави кртица ДС.
- крс** м. место са заветним крстом Б.
- крстопутина** ж. раскрсница путева Б, ДС.
- кртина** ж. 1. свежа хумка после сахране покојника Б; 2. кртичина в.; мравињак.
- кртињак** м. хумић земље који изрије кртица К.
- кртичина** ж. гомилаћ земље коју на површину избаци кртица Б.
- крупавица** ж. „град, туча“ Пир; „киша са снегом“ РЈС.
- крушак** м. воћњак с крушкама Б, ДС.

- круша̀р** м. в. *крушак* Б.
круша̀к м. место (честар) где расту дивље крушке Б.
круша̀је с. воћњак с крушкама Б.
крушка̀риник м. место где расту крушке, или воћњак с више крушака Б.
крушка̀к м. воћњак са старим, сасушеним крушкама Б.
крушѐвина ж. тле искрчено ради обрађивања Б.
круша ж. стрмина Б.
крушѝна ж. стрмина (на путу), *круша* (в) Б.
кука ж. кривина, савијута̀к реке или пута, „окука реке; земљиште где је окука“
 Врањ; в. *кључ*.
ку̀лина ж. место са остацима старих градова, утврда или зграда којима се не зна
 порекла и имена Б.
ку̀лиште с. исто што и *кулина* (в) Б.
куп м. гомила земље — „исипали зевњу на куп“ ДС.
купарѐ с. в. *куй* Стол.
ку̀си пото̀к м. 1. поток који пресушује; 2. поток који понире.
ку̀шиште с. место где је некад била кућа (или куће) Б.
ла̀вина ж. „непогода, олуја“ РЈС.
ла̀з м. „мали простору шуми или поред шуме, где је дрвеће посечено да би се до-
 била обрадива земља“ Врањ.
ла̀зна ж. в. *лаз*.
ла̀зинка ж. дем. < *лазина*.
лазу̀рка ж. дем. < *лаз*.
лаја̀ ж. мала и узана парцела на којој расте лук; исто што и *леја* (в) Б.
ла̀ка вода ж. укусна, питка вода ДС.
ла̀кче с, лашче, мали лаз, мали пропланак Витковац, у Рибару: *лајче*.
ла̀павина ж. 1. *југав снег* (в) који пада и одмах се топи; 2. снег помешан с кишом Б.
ла̀павица ж. 1. *лајавина* (в) Б; 2. време с лапавином Б, ДС; у Лужн *лајавица*.
ла̀повина ж. *лајавица* (в) РЈС.
лапчу̀г м. *лајавина* (в) Пир.
лѐваница ж. „барица од просусте воде“ ЦРек.
лѐгало с. место (брлог) спавања звераци (зец, мечка) Б, К.
лѐд м. смрзнута вода на тлу, реци...Б, ДС.
лѐдена (киша) хладна киша ДС, в. *киша*.
лѐдица ж. 1. обрађивано па напуштено земљиште Б; 2. земљиште које се не обра-
 ђује ДС; голет ДС .
леја̀ ж. ДС, К. в. *лаја* Б.
лековнѝк м. извор лековите воде (Гулијан).
леска̀р м. лесков шумарак Б.
лешнѝца ж. мала леја ДС.
лешје с. в. *лескар* Б.
лешта̀к м. в. *лескар*, лесков шумарак Б, К.
лешта̀р м. в. *лескар* Б.

- лештарје в. *лескар* Б.
 лештарник в. *лескар* Врањ.
 ливада ж. тле обрасло травом, поље за пашу и сенокошу Б, К.
 ливадје с. поље под ливадама Б, К.
 ливађе с. шире поље под ливадама Б, ДС.
 ливатка ж. ливадица Б.
 лизавица ж. „место где овце лижу слану земљу или стену“ Врањ.
 лизала с. плт. „земљиште где на више места овце лижу земљу“ Врањ.
 лингар м. „слаба земља — Зар неку земљу има? Све *лингар*“ Врањ; „неплодно земљиште“ РЈС.
 липак м. липова шума Б.
 липар м. в. *лиџак* Б.
 липарје с. в. *лиџак* Б.
 липје с. в. *лиџак* Б.
 лискун м. 1. камен плочар који се цепа на fine листиће Б, ДС; 2. тле које се кида у слојевима Б.
 лице с. страна узвишења окренута сунцу Б; в. *у-лице*.
 лозјак м. необрађен виноград Б.
 лозјарка ж. слаба киша (мана) која штети виновној лози Б.
 лозје с. место под виноградом, виноград Б, ДС.
 лозјенце с. дем. < *лозје* Б.
 лозјице с. дем. < *лозје* Б.
 лозјиште с. место где је некад био виноград Б.
 лојзак м. в. *лозјак*.
 лозјарка ж. слаба киша за време летњих жега која на више лози изазива пламењачу. Каже се: „Пада мана“ Б.
 лојзе с. в. *лозје*.
 лојзенце с. в. *лозјенце*.
 лојзиште с. в. *лозјиште*.
 локва ж. плиће удубљење испуњено водом (обично на путу) Б.
 локвица ж. рупа у земљи, најчешће на путу Б.
 лолак м. легло јежева, може бити у земљи, али и слами, сену ДС.
 лом м. „место у реци где се крију рибе“ РЈС.
 ломан м. „трњак, шибљак“ ЦРек.
 лоћка ж. „остатак барице“ Леск.
 лочка ж. „локва, барица — Ја мислим плочка, оно било лочка“ Пир, рупа у земљи испуњена водом ДС.
 луѓ м. 1. ливаде у низини, поред воде — Кад овце пасу по лугови, метиљаве се Б; 2. „шума поред реке. Назив је готово ишчезао из свакодневног говора. У топонимији има више примера“ Врањ; 3. шума око које је тле без растиња ДС.
 лужак м. баруштина, мокра земља ДС.
 лука ж. ливада поред воде Б; „вододржне и плодне њиве и ливаде поред реке; уопште земљиште које је влажно и на равном месту“ Врањ, „земљиште крај реке“ Леск.

лукава зевња ж. песковита земља ДС.

лукар м. место где се сади лук (погодно за лук); башта или део баште под луком Б.

лукарник м. в. *лукар*.

лучиште с. место где се с вечери одвајају (луче) овце из заједничког, смешаног (здруженог) стада Б.

љаинк м. „место где се држе кошнице, пчелињак“ Пир, РЈС.

љапавица ж. в. лапавица Мер.

љизгавица ж. клизаво и блатњаво земљиште Б, ДС; клизавица Леск. К.

љизгоч м. „в. *љизгавица*“ Пир.

љопавина ж. падавина влажног снега, в. лапавина Б.

љопчуг м. „мокар снег са кишом, лапавица“ (в) Пир, в. *љопавина*.

љузгавица ж. снег помешан с водом, лапавица (в) Рс.

љутавина ж оштар снег „из ведра неба“ који као иглице удара у лице, провејава у хладно зимско сунчано јутро Б.

љутевница ж. „дрвенкаста земља која је недовољно плодна; неплодна земља која садржи доста камења“ Врањ.

маала ж. в. *мала* Пир.

магила в. *магила*.

магла ж магла Б, в. *могла*.

маглица ж. дем. < *магла* (в) Мер.

маглуштина ж. аугм. < *магла* (в) Мер.

магура ж. стеновито узвишење Б.

мадан м. „рудно место, рудник самоков, видње. — „Ка ковеше мадан у Грацку, зевња се тресеше од силно“ К.

мађила ж. „земљано узвишење, могила“ Пир.

мађилка ж. в. *мађила*; у Лужн. и „мехар, камен међаш“.

мајден м. 1. место где се вади камен или песак Б, ДС; 2. рудник Б.

мајденче с. дем. < *мајден*. Б.

макадам м. пут од камена туцаника Б.

мала ж. махала, заселак Б, део села ДС, К.

малиниште с. место где је некад био малињак.

малињак м. место под малинама К.

мана ж. слаба и кратка киша која изазива пламењачу на виновој лози Б. в. *лозјарка*.

манастир м. манастир (објекат и земљиште око њега) ДС.

мандра ж. сточарско станиште, где се и млеко прерађује Б; „место где се лети на пашњацима чувају овце и прави качкаваљ и сир, бачија“ Пир, „идем на мандру да узнем благоту“ К.

масина ж. тле на голом узвишењу обрасло травом која се коси ДС.

маћница ж. 1. средишњи део воденог тока Б, ДС; 2. река која има притоке ДС.

маторник м. „део винограда од бразде до бразде или од бразде до међе; део њиве — Има да копамо још један маторник у лојзе“ РЈС.

мьчур м. „баровито земљиште, бара“ ЦРек.

- међа** ж. граница поседа Леск; *меџа* у Б; ознака за границу поседа (камен, колац, засад неког шибља и сл.) К.
- међак** м. „шира међа обрасла трњем или другим растињем“ Врањ.
- међурек** м. место између водених токова (Галибабинац).
- мељак** м. песковито и тињаво, обрадиво тле поред реке Б.
- месте** с. „месташце, мало место“ Леск.
- местенце** с, в. *месте* Б.
- местиште** с. пеј. место неподесно за обраду или за пролаз Б.
- место** с. 1. општи назив за део простора који се по некој карактеристици може схватити као целина: („Има да оремо још на две местети“) Б; а) у односу према сунцу: *присојно, осојно, мривина, ладно*; б) у односу на ветар: *изложено, заклоњено, обрисина, сџружина, сџружиште*; в) у по правцу горе — доле: *узбрдно, високо, ниско, сџрмо, врло, врлейно*; г) по присуству / одсуству воде: *суво, њригорљиво, оцедно, мочурљиво, вододржно*; д) с обзиром на биљни покривач: *голо, шумовишо, џравно, рудо*; њ) с обзиром на постојање узвишења: *бреговишо, валовишо, кршевишо, бреговишо*; е) с обзиром на постојање удубљења: *изровано*; 2. тле: а) према материјалном саставу: *земаљно, каменишо, њсковишо, бигарљиво, чагарљиво*; б) према погодности за обраду: *џешко, обрад(љ)иво*; в) према компактности: *здраво, ровишо, сийкаво, сийарно*; 3. насељено место („Из којe си ти место?“) Б.
- међава** ж. ветровито *време* (в), време са снегом и јаким ветром Мер.
- мечина** ж. тле без камена, „меснато“ Б.
- мечкарник** м. пеј. запуштено земљиште, густиш Б.
- меџа** ж. 1. међа, граница поседа; 2. ознака границе поседа (обично укопан камен) Б, ДС.
- меџак** м. 1. поље исецкано међама Б; 2. „међа“ Пир; 3. „нека њива једног власника или више власника која може служити за заједнички пролаз сточе у току лета“ К.
- мнобод** м. прилаз ДС.
- миро** с. освештено, заветовано дрво у пољу, око кога обилазе литије; в. *зайис, џоџиис* Б, свето дрво ДС. У околини Леск. мира су општи назив за обрадиве пределе атара: „Код нас је доле утрина, а горе су мира. По мира имамо њиве“, в. аналогију у: *ситори*.
- млака** ж. изворплитке издани, обично у низини Б.
- могла** ж. магла (в) (Густа могла ко тесто, у око да ти бркне с прс, не види се) ДС, К.
- модрац** м. камен плаве (сивкастоплаве) боје (Јаловик Извор).
- модрџц** м. в. *модрац*.
- модрењак** м. камен сивозелене боје К.
- моз** м. в. *мос* К.
- мозе** с. мањи мост, мостић К.
- молави** несвр. слабо пада (о киши) Мер.
- моравиште** с 1. напуштено корито Мораве; 2. плодно земљиште попут оног око Мораве.

- моропутина ж. пут којим се више не пролази, који је „замро“ и зарастао у коров Б.
 морузиште с. „њива са које је обран кукуруз“ Пир, ДС.
 мџс м. грађени прелаз преко воде Б, ДС, К.
 мџторњак м. „јендек, — ’Онакој пијан паднуја у моторњак и туј заспаја“ Леск.
 мџчар м. „врста земље — Мочар је земља која у пролет држи воду, а у лето је сува
 и испуца, па се тешко работи“ РЈС.
 мџчарје с исто што и мочар (в).
 мџчвара ж. земљиште стално под водом ДС.
 мџчурка ж. „врста земље која дрљи воду и није погодна за пољопривредне кул-
 туре“ РЈС.
 мџчурљив, -а, -о влажан, подводан (о земљишту) Тим2.
 мравинало с. мравињак (Галибабинац).
 мраз м. 1. хладно време Б, К; 2. иње (све уватил мраз, и дрва и траву) Б. Изр. Мраз
стигне, фиг. *закове*, *скове*. Снег *се шойи*, *коинеје*.
 мрва ж. ситан делић земље Б.
 мрвица ж. дем. < мрва Б.
 мрвка ж. дем. < мрва Б.
 мржгаво (о времену), праћено ситном хладном кишом, „по мало облачно“ РЈС,
 в. *мрждори*.
 мрждорн несвр. (о киши) пада тихо и ситно с повременим прекидима Б.
 мрзлица ж. 1. мраз, в. *голомразица* Б, ДС; 2. хладно време Б; 3. *йоледица* К.
 мрскаво (време) в. време Мер.
 мрсна (земља) ж. плодно тле Б.
 мртвило с. легло змија, *змијарник* (в) Б, „камењар или пећина где се окупљају
 змије да презиме“ К.
 мртвина ж. мртваца, осојна страна узвишеног тла Б, северна страна брега ДС.
 мртваца ж. осојно место Б, „сеновито место“ К.
 муљ м. талог на дну реке, или после поплаве Б.
 муљак м. тле чији је састав муљ Б; врста тла поред реке — „нанела вода муљак“ ДС.
 муљевина ж. земља с муљем (лако се обрађује и плодна је) Б.
 мутељак м. пеј. мутна вода Б.
 мутењак м. в. *мушељак* К.
 мутљџ м. в. *мушељак* К.
 мутница ж. мутна вода, обично текућа, К.
 мутуљига ж. в. *мушељак* К.
 мутуљница ж. в. *мушељак* К.
 мушило с. место где спава пас, псеће легло Б.
 наали се свр. навади се, затраји се (о киши) Мер.
 навениште с. снежни нанос, в. *сосје* ДС.
 навејина ж, чешће у мн. *навејине* снежни нанос Б.
 навејиште с „нанос снега“ РЈС.
 навејотина ж. в. *навејина* Б.

на̀двожња̀к м. мост преко неке саобраћајнице (пруге преко пута, или пута преко пруге).²⁰

на̀мет м. нагомилани, ветром навејани снег Мер.

на̀ро̀јина ж. наплавина, тле које је плављено Б.

на̀ро̀јотина ж. земља коју је нанела поплава Б.

на̀сѐвница ж. део њиве дуж бразде, онолико широк колико се руком може расејати семе Б, ДС, К.

на̀сеље с. општи назив за насеобину где људи стално живе.

на̀сип м. део пута који је попуњен навожењем земље ДС; ојачана обала реке ради заштите од поплаве.

на̀тунтѝло се свр. (о небу) превукло се тамним облацима, намргодило се Б, ДС, в. *иенџаво* време.

нѐбо с. небески свод Б, ДС; с обзиром на облачност: *ведро* ~, *чисто* ~ небо без облака; *облачно* ~, *смаглило* ~ небо превучено маглom; *фиг. намришћено* ~ небо прекривено облацима; *нарогушено* ~ небо с предзнацима за кишу.

недоклѣ̀чко м. снег у облику залежених гранула леда ДС.²¹

нѐрѐзина ж. „неузорано земљиште; њива која дуго није орана“ Врањ.

нѐрѐзине ж. плт. запуштен виноград, шипражје Б.

нѝзбр̀дица ж. окомито тле (гледано наниже) Б.

нѝзбр̀дичав, -а, -о стрм (о земљишту, терену) Б, ДС.

нѝзбр̀дница ж. в. *низбрдица* Б.

нѝзина ж. 1. тле које се спушта; 2. тле које је у подножју („У *низини*“ расте пшеница, а овде мо̀же и у по̀ високо“) Б.

нови́на ж. разорана ледина Б.

њи́ва ж. тле које се оре ради сетве житарица Б, ДС.

њи́вица ж. мала њива, дем. < *њи́ва* Б.

њи́вичка ж. „дем. < *њи́ва, њивица*“ Пир, К.

њи́вичља̀к м. пеј, њива, лоша (за обраду неподесна) њива К.

њи́вче с. њивица Б, К.

оба̀дѣ̀к м. место где (у изобилју) расте бурјан (аптовина) Б.

о̀бала ж. тле на граници с воденим током, узан појас земљишта поред воденог тока или водене површине Б.

обѝкѡ̀лка ж. заобилазница, кривина на путу којом се што обилази, или се прилагођава терену Б.

о̀блак м. згуснута водена пара у атмосфери, из које може падати киша (в. *ћишовић* ~) или снег (*снеговий* ~) ДС, в. *градобијав* ~.

изр. Облак *се зајодева, ѝревлачи, влачи, ѝодиза, гунгули, развукује*; облаци *куљају, бију се, муџе се, сударају се, склајају, накањују се* (спремају се за кишу), *намешијају се, наџуле се.*

²⁰ Реч у новије време ушла у говор села (Сврљиг).

²¹ Снег у облику недоситњеног, недотуцаног (*недокл-чен*) леда, несаситњеног града.

- облик м. стена која наликује људској фигури Б.
 обловат (камен) камен облутак К.
 облог м. „мањи потес близу села — Пушти рано овце у облог, да се напасу док не опече сунце“ К. Мислимо да је ово исто што и *обложина* в.
 обложина ж. непоорана ораница, остављена да „одлежи“ Б, ДС.
 облутак м. обао камен, белутак (Јаловик Извор), „обловат камен“ К.
 обвр м. „1. двориште, авлија..., 2. ограђено место за стоку, тор“ Леск.
 обреж м. обала и приобаље, узвишена обала реке Б.
 обрежје с. в. *обреж*.
 обрис м. „место изложено ветру“ РС, Рс.
 обрисина ж. узвишено место изложено ветру Б, Рс.
 обронак м. литица, узвишење „одсечено“ с једне стране Б.
 обрушина ж. обронак, страна брда која се руши, обрушава Б.
 овсиште с. место где добро успева овас Б, ДС.
 овчарник м. сточарско станиште од више колиба и појата Б.
 огорелица ж. „место где је запаљена шума“ Врањ.
 огоретина ж. „место где је изгорела шума“ Врањ.
 ограда ж. 1. међа земљишта којом се обележава посед и чува од штете коју може нанети стока Б; 2. ограђено земљиште ДС.
 оградња ж. место са више ограђених парцела Б.
 ограђа ж. „ограђен простору којем пасе стока; уопште ограђен простор оградом или трњем (међама)“ Врањ.
 оградња ж. в. *оградња*.
 огрења ж. ограђено земљиште да стока не би упала у усев ДС.
 одвеште с. „место са ког је ветар однео снег“.
 одврата ж. место где се скреће водени ток (на почетку баште и сл.) Б.
 одврта ж. в. *одврта*.
 одијало с. споредни извор, поред главног извора, или секундарни извор који се отвори кад се главни зароји Б.
 одорина ж. тле на стрмом терену, коме је од вишегодишњег орања скинут обрадивни слој, па остала камена и неплодна подлога Б.
 одрон м. тле с кога се одроњава земља или камење Б.
 одроњак м. маса (камена и земље) која се одронила Б.
 одушка ж. мањи откоп на водојажи где сувишна вода може отећи кад река надође Б.
 окапина ж. плиће наткриљено удубљење у стени с чије ивице капље вода Б, К.
 окио с. место на њиви где вода избија из земље ДС.
 окоштона ж. тле и трава окошена око нечега (зграде, дрвета, слога) Б.
 окука ж. кривина на путу или воденом току Б, ДС.
 окућница ж. земљиште око куће, проширено двориште Б.
 олалија ж. „гробно место ван званичног гробља, где се сахрањују самоубице, лица друге вере, некрштена деца“ Пир.
 олуја ж. јачи ветар, који носи Б, ДС.
 омара ж. спарина К.
 оморина ж. в. омара Б, ДС.

- омће** ж. (нисмо чули јд.) мање количине нечега (шуме, ораће земље, облака). Постоји изрека („На омће, на омће (= овде-онде) како тијовачко орање“). У Лужн. „омка 1. замка, 2. пролаз кроз плот или тараве.
- опеклици** ж. вишедневна летња врућина Б.
- оплазина** ж. место где је плуг искочио из земље и оставио неорани део бразде Б, неузорано парче земље између две бразде ДС.
- опрљуша** ж. посна, пригорљива (опрљена) и неродна земља Б.
- опршка** ж. „танак слој снега“ РЈС.
- оралија** ж. земља која се оре Б.
- ораница** ж. земља која се оре Б.
- ораниште** с. тле под њивама Б.
- орање** с. узорана површина њиве Б.
- оризар** м. „пиринчано поље“ Леск.
- оризиште** ср. „Пиринчано поље, в. *оризар*“ Леск.
- ориште** с. 1. земља која се оре; 2. напуштена њива Б; 3. чистина „места где се скупљају нечисте силе ноћу и играју. Ако их неко угледа, оне га осеће“; 4. место за игранку.
- орница** ж. 1. ораница Б, „земља за орање“ Леск, 2. чистина, ширина уопште Б; 3. „напуштена њива, исто што и арница“ Врањ; 4. њива или ливада окружена шумом ДС; „пашњак“ Загл 105.
- орничка** ж. „запуштена њивица“ РЈС.
- оройгриште** с. „место где се младеж окупља и игра коло“ Пир.
- осој** м. в. *осоје* Б.
- осоје** с. „земљиште које не греје или мало греје сунце“ Врањ.
- остров** м. острво Власина.
- острила** с. плт. клизиште, тле које клизи у слаповима Б.
- отока** ж. 1. вода која се одваја од реке, рукавац; 2. јарак којим отиче таква вода; 3. вода (осока) која излази из штале Б.
- отрадија** ж. чистина Б; „широк празан простор, чистина“ Пир.
- отредија** ж. в. *отрадија* Б.
- оцедиште** с. оцедно место, нагнуто тле с којег се вода цеди брже него са осталог тла Б.
- оцак** м. јама за садњу кромпира Б, ДС.
- паветрџк** м. слаб ветар, ветрић Б.
- пад** м. 1. „косина брега — Вода тече низ брег јер има пад“ Луж, ДС; 2. водопад ДС.
- падалиште** с. 1. стрмо земљиште Б; „удубљење у земљи, удолина, котлиница, вртача, клизиште“ Тим; 2. место логора Цигана чергара („Ви несте ни за циганско падалиште“ — прекор упућен немирној деци — Пирковац).
- падина** ж. 1. стрмина; 2. подножје неког узвишења Б.; „дол ширих и блажих страна, она је у ствари једна питомина у брдовитом пределу“ Загл 99.
- падиница** ж. дем. < *падина* Б.
- падџка** ж. мања *падина* (в) Б.

- пади́нчина ж. аугм. < *йадина* Тим.
 пади́ште с. в. *йадалишће*.
 пазари́ште с. вашариште, „пијаца“ Леск.
 пала́нка ж. варошица.
 пале́ж м. „Земљиште на коме је пожар уништио растине“ Загл 55.
 паље́вина ж. тле очишћено паљењем ради обраде ДС.
 панађу́рште с. „вашариште“ Леск Пир.
 панаџу́риште с. пољана где се одржава вашар Б.
 панди́рало с. место где вода понире Б.²²
 па́пратиште с. земљиште обрасло папраћу Б.
 парамі́да ж. „пирамида од високих греда испуњена сламом, постављала се на највишим котама и палила у случају ратне опасности“ Луж; сада је честа апелативна ознака маркантних узвишења — некадашњих сигналних тачака.
 параси́на ж. необрено, запуштено, запарложено земљиште које се некад обрађивало Б.
 параспúр м. њиве које су некада биле спахијске. Врањ.
 парце́ла ж. 1. део земљишта; 2. део земљишта за градњу неке зграде Б.
 па́рче с. мања парцела обрадиве земље ДС.
 па́сиште с. *йашњак* (в) Б.
 паша ж. поље под попашама Б.
 пашалџ́к м. земљиште где се напаса стока, испаша Б, Леск.
 па́шиште с. *йашњак* (в) Б.
 пашни́к м. *йашњак* (в) (Над чешмú све *йашни́к*) Б.
 па́шњак м. тле обрасло травом где пасе стока Б, ДС.
 пезу́л м. тле на наизбрдици које се осипа Б.
 пељу́г м. слаб снег који је тек покрио земљу Б, ДС.
 пепељу́ша ж. тле посно и растресито, боје пепела Б.
 пе́ралиште с. „перило“ РЈС.
 перја́з м. бура, олуја, в. *вивулица* Леск.
 песакљѝ́ва (зевња) песковито тле ДС.
 песакљѝ́вница ж. „Пешчана њива“ Врањ.
 песе́к м. 1. сипкава зрнца тврдих минерала; 2. песковито тле Б.
 песку́љица ж. песковита земља Б.
 песку́ша ж. земља с доста песка у своме саставу Б.
 пећи́на ж. хоризонтално удубљење, обично у стеновитом тлу Б.
 пећу́ра ж. в. *йећина* (Галибабинац).
 пѝ́ч м. в. *йећина* Б.
 пѝ́штер м. „каменито земљиште с пукотинама“ Врањ.
 пѝ́штера ж. *йећина* (в) Б.
 пештерѝ́на ж. 1. аугм. < *йећина*; 2. тле са доста рупчага (пећина) Галибабинац.
 пешчанѝ́к м. „пешчано земљиште“ Врањ.

²² Овако гласи и један топоним у селу Перишу, где понире Сврљишки Тимок.

- пешчѐр** м. камен настао од таложних стена Б.
- пијац** м. место у граду где се продаје и купује на отвореном простору Б.
- питомѝна** ж. место не много брдовито и заклоњено од ветра Б.
- плавило** с. „земљиште које плави река“ Врањ.
- пладѝниште** с. 1. место под хладовином (природном или начињеном) где се овце за време летњих жега одмарају око поднева Б; 2. чистина Б.²³
- плаз** м. маса (камење, земља, снег) која се нагомила клизећи низа страну.²⁴
- плаѝна** ж. шира висинска површ (обично неизломљена), на власинском терену „Тој там *ѝлана*, а такој ју и зовемо“.²⁵
- пландиште** с. „место за пландовање“ Леск, Пир, ДС.
- плац** м. место где је кућа и окућница Б.
- плеш** м. голи планински врх Б.
- плићак** м. место на реци где се корито шири и вода бива плитка.
- плот** м. ограда од прућа или трња Б, ДС.
- плоча** ж. равна стена Б, Загл 57.
- плочак** м, тле с плочастим камењаром Б.
- плочар** м. камен који се одваја по слојевима, плочама Б.
- плочарник** м. „место где су плоче од камена, које понегде људи ваде за покривање помоћних зграда“ Врањ.
- плочес каѝмик** м. плоча ДС.
- плештак** м. „место где су камене плоче“ РС.
- плѝсак** м. јака, густа и брза, обично краткотрајна киша Б, ДС, в. *киша*.
- повата** ж. в. *ѝојата*.
- повијуша** ж. 1. страна узвишења савијена у облику лука; 2. таласаста горња ивица узвишења Б.
- поводња** ж. *ѝојлава* (в) Б.
- површка** ж. водена површина („Погле, на површку нешто плива“, Шарбановац).
- подожњак** м. пролаз неке саобраћајнице испод површине тла, или испод неке грађевине (пруге испод пута, пута испод пруге, или улице испод неког другог грађевинског објекта) Сврљиг. ²⁶
- подгѝр** м. в. *ѝригор*.
- подгорина** ж. појас брежуљкастог земљишта између планине и равнице.
- пѝдина** ж. равница у подножју брада Загл 53.
- подлѝсина** ж. клизиште. У Б и *Лесила* топоним са својствима клизишта. У Тијовцу: доњи део брада, у подножју.
- појата** ж. сточарско станиште (обухвата колибу за пастира, са делом за млечне прерађевине, појату са настрешницом за стоку и сеник) Б.

²³ Изгледа да то долази од потребе да пландишта не буду где је загушљиво, где је запара, већ где ваздух слободно струји, пошто овце не воле загушења. Чули смо у детињству: „Ејте там, на *ѝладшише*, па се играјте“, а то је значило тамо где је чистина, где нема зграда и растиња.

²⁴ Нажалост, испуштен је податак о извору.

²⁵ Наша белешка са Власине.

²⁶ Реч је у новије време ушла у говор села, и то вероватно фиг. са значењем пролаза између зграда.

- појатиште** с. 1. место где су биле појате ДС; 2. место на пашњаку са више појата.
- појилиште** с. „место на којем овце пију воду“ РС.
- поља̀на** ж. 1. шири простор, не много уздигнут Б; 2. „шири пропланак у шуми“ К.
- поља̀ниче** с. дем. < *пољана* Б.
- поље** с. 1. шири простор уопште; 2. тле под усевима („Покре Тимок је боље поље од наше“) Б. У пиротском крају, око Темске, поље је општи назив за низину, тако да се тле диференцира на планину и поље. Житељи низинских села су „пољци“.
- пољевица** ж. клизавица Б; „расквашена, блатњава стаза“ Луж.
- пољски**—пут м. пут за одлазак на њиве, пут кроз поље — ненасипан и неуваљан ДС.
- пондира̀ло** с. в. *йандирало*.
- понира̀ло** с. место где понире вода (Вртовац).
- понира̀љна** ж. вода која понире (штуца).
- поплава** ж. периодичан јаки ток воде која надође од киша или топљења снега и плави земљиште шире од уобичајеног тока Б, ДС.
- порој** м. „набујао поток, бујица“ Пир.
- поројина** ж. земљиште које је вода поплавила Б.
- поројница** ж. „мутна вода“ РС.
- поседак** м. „плац: двориште, кућа и друге зграде сеоског домаћинства“ Врањ, „земљиште за подизање зграде“ Леск.²⁷
- посло̀н** м. „добро ограђена настрешница где леже овце преко лета, чини саставни део појате в. у којој леже овце зими“ Луж.
- посна** (земља) ж. неплодно тле Б.
- постад** м. „место одакле се започиње жетва на њиви“ Леск.
- постат** м. део њиве који се обрађује (копа, жање) у једном захвату Б, ДС. В. и *йребој*.
- поступ** м. стање воденог тока, када набујала вода подигне ниво и прелије воденични витао који због тога престаје да се окреће — „наишъл *йосийуй*, па поступило воденицу“ Б.
- потака** ж. „стаза, путања“ Пир.
- потека** ж. стаза. У Б. се ово значење изгубило, али је остао топоним Вре(л)ска *йошока*.
- потес** м. шири простор, обично страна Б, ДС.
- потка̀пина** ж. надстрешена стена која чини хлада стаду, или га штити од кише или ветра Б, Пир, К.
- потку̀ћница** ж. земљиште у окућници (због брдовитог терена обично испод куће), а можда и зато што је „под кућом“, аналогно: под њивом..., најчешће обрађено Б.²⁸
- поток** м. 1. мањи водени ток Б, ДС; 2. долина којом тече поток (стални или који пресушује, тј. *суви* или *куси* п.) Преконога; в. *куси* ~.

²⁷ У Б је *йоседѝк* посело, обичај да се оде у посету и мало, уз причање и евентуално чашћење — поседи.

²⁸ Касније смо сазнали да је то окућница, која се у катастру води под „кућа“.

- по̀топ** м. велика поплава, после које вода данима остане на поплављеном земљишту ДС.
- поточара** ж. воденица на реци Б.
- поточе** с. дем. < *йойок* Б.
- поточка** ж. мањи поток Б.
- потресија** ж. 1. вододржно тле; 2. живо блато; 3. тресетиште Б.
- потресуља** ж. тресетиште, пловеће острво у Власинском језеру Власина ЦТ.
- пра̀в** (снег) сув, растресит снег Б.
- пра̀г** м. „каменита греда преко које прелази пут“ Загл 50.
- прашѝна** ж. ситне честице суве земље Б,К.
- пр̀дало** с. врста извора, где вода из земље избија вертикално избацујући песак, који онда пада натраг, „дави“ извор, који због тога „прди“.
- прза̀ља** ж. клизавица (в) Б.
- прѐвалац** м. „превлака; пролаз између два места“ РЈС, Загл 50.
- прѐвалов** м в. *йревалац* РЈС.
- прега̀з** м. место на реци које се може газом прелазити Б.
- прегла̀бница** ж. попречно улегнуће на путу, где кола „клецну“ Б, Пир, Врањ; „рупчага на путу“ РЈС.
- прегла̀вица** ж. „в. *йреглабница*“ РЈС.
- преглѐдуша** ж. „исто што и *доброглед* (в)“ Загл 50.
- прегло̀бина** ж. улегнуће на путу К.
- прего̀н** м. „пролаз“ РЈС.
- преко̀п** м. „део баште где се сади паприка“ Луж.
- прела̀з** м. место где се прелази каква препрека (поток, плот и сл.) Б, ДС.
- прѐлог** м. „неорана њива“ Врањ.
- прѐлука** ж. „пролаз, путања, стаза“ Пир.
- прео̀д** м. прелаз Б Врањ.
- преро̀в** м. „1. каналић у винограду који служи за одвођење воде /.../, 2. површина у винограду између два каналића. — Дњи́с обрамо едњ преро̀в и дру̀ђијат полови́н“ Тим.
- пресѐдлина** ж. седло, супуштена ивица косе Б.
- пресѐдљиво** тле где се смењују улегнућа и уздигнућа ДС.
- прескака̀ла** с. плт. место где се прелази река скачући с камена на камен Б.
- прѐслап** м. „пролаз између два брда (узвишења); земљиште између два брда (узвишења); благо улегнуће између два брда (узвишења)“ Врањ.
- прѐслоп** м. в. *йреслай* РЈС.
- преслопу̀т** м. „пут који води преко преслопа“ Врањ.
- прѐтруп** м. парцела баште, већа од леје Б.
- прѐтруп** ж. в. *йрейруй*.
- пречџ̀ц** м. исто што и пречица в. Б.
- пречѝна** ж. „пречица“ Леск, ДС.
- пречѝнка** ж. „пречица, в. пречина“ Леск, Пир.
- пречѝца** ж. преки, краћи пут или стаза Б.
- пржа̀р** м. припек Врањ.

- прјкина** ж. „1. неплодно зиратно земљиште..., 2. део спрженог земљишта“ Леск, „неплодно, сунцем спржено место“ Пир.
- пржуљ** м. „присој, суво, прегорљиво земљиште“ ЦРек.
- прзаљћа** ж. клизавица Б, ДС.
- пригар** м. „земљиште, изложено сунцу, на коме усеви брзо пригоре, осуше се“ Пир.
- пригор** м. „пригревица — Но ми је лојзе на пригор...“ Леск.
- пригорљиво** (место) плитко место, окренуто сунцу, које се брзо суши те усев на њему за време жеге „пригори“ Б.
- пригревина** ж. в. *пригрејина* Леск.
- пригревица** ж. в. *пригрејина* Б.
- пригрејина** ж. место „у сунцу“, присоје Б.
- прижег** м. „земљиште у припеку“ Врањ.
- припека** ж. челопек, место „у сунцу“ Б.
- припеч** м. в. *припека*.
- припечина** ж. „место изложено сунцу“ Луж.
- припрт(а)** (?)²⁹ „1. узан пут; 2. стрма узбрдица“ Луж.
- присоје** с. страна узвишења окренура сунцу, супр. *осоје* (в) Б.
- пристранак** м. оно што је уза страну („Још да пооремо онај *пристранак*, па смо готџи с орање“) Б.
- приток** м. в. *пришока*.
- притока** ж. водени ток који се улива у снажнији ток (поток или реку) Б, ДС.
- прич** м уздигнуто место окренуто сунцу Тим (и топ. Мала прич).³⁰
- причал** „страна окренута сунцу“ Тим, „каменито земљиште окренуто сунцу“ Загл 57..
- причел** м. исто што и *причал* Загл 58.
- приче** с. место у припеку Врањ, в. *причељ*.
- причељ** м. „присој“ ЦРек.
- прлог** м. „1. запуштено зиратно земљиште..., 2. речни ианос“ Леск.
- прљуга** ж. в. *прљуша*.
- прљуша** ж. растресита и посна (пепељава) земља Б. Кад неко плитко оре, каже се: „Само прљућа“. Такође: „Плуг оре длкоо, а рало само прљућа“.
- приак** м. ситна шумица К.
- приар** м. ситна, кржљава шумица Б Врањ.
- провалија** ж. вртача, често бездна Б.
- провлачушка** ж. „узан и низак отвор у плоту кроз који се може провући само пузећи“ Луж.
- прогон** м. узан пролаз између њива, за истеривање стоке на пашу Б.
- прогорелица** ж. „Шумско земљиште страдало у пожару“ Загл 55.
- прозрац** м. шупља стена (позната, али књишка реч за Б).

²⁹ Из извора није могуће закључити да ли ово може бити именица, или само придев у функцији атрибута.

³⁰ Више речи биће у делу „Скривени“ географски термини.

- прокоп** м. исто што и *канал* (в) Б.
- пролаз** м. 1. место где се пролази кроз неку ограду; 2. теснац између зидова или стена Б.
- пролизинка** ж. стаза.³¹
- пролока** ж. 1. јаруга начињена од воде за време пљускова; 2. узано корито воде на стрмом терену Гаре (Црна Трава).
- пролука** ж. 1. исто што и прогон в. Б; 2. узан пролаз (кроз плот, између стена и сл.) ДС; 3. „мала чистина у шуми“ РЈС.
- промично** (време) време с лаким променама Мер.
- промка** ж. „узан пролаз, улаз (у башту, виноград)“ Пир.
- промће** ж. (у Б нисмо чули јд.) стрме и неприступачне долине Б.
- пропас** м. бездан в. Б; „вртача кроз коју понире вода“ Загл 98.
- пропус** м. отвор, одушка за отицање воде Б.
- пропушка** ж. узан пролаз, као прогон в. Б.
- пробсек** м. 1. пут просечен кроз шуму; 2. пролаз начињен кроз какав непроходан предео, усек Б.
- пробстор** м. општи назив за површину тла ДС.
- прслина** ж. пукотина у стени Б.
- пртиња** ж. 1. путања у снегу; 2. стаза уопште Б, „пробијена путања кроз неки терен“ Леск.
- пртњика** ж. дем. < *иртјина* Мер.
- пруга** ж. саобраћајница с положеним трачницама за пролаз железничких возова.³²
- пруд** м. нанос песка и муља на обалу реке Б; „спруд, издигнуто песковито земљиште у речном кориту“ Пир, „спруд, напуштени део речног корита“ Леск.
- прудна** ж. место у речном кориту, обично на плићаку, где има много нанесеног песка („Овај прудина се много раширила“), „простор поред реке“ Леск..
- прудиште** с. прудина с које се повукла вода Б.
- пуклотина** ж. пукотина (у стени или на тлу после јаке суше) Б, ДС.
- пустара** ж. 1. напуштена земља која се некад обрађивала; 2. напуштено, домаћинство или станиште Б.
- пустиња** м. аугм. напуштено домаћинство (кућа и окућница) Б.
- пут** м. општи назив за тле којим се иде, јаше, вози Б; в. *колни* ~.
- путанка** ж. стазица Б.
- путањница** ж. дем. < *йуџањћа* Б.
- путањћа** ж. путања Б; в. *козја* ~.
- путък** м. дем. < *йуџ* Б.
- путе** с. „путић, стаза“ Леск.
- путиња** ж. „странпутица“ Леск.
- путњика** ж. стазица Б, ЦТ; „путић, стаза, в. *йуџе*“ Леск.
- путишта** „ж. (sic!) путеви, лоши путеви“ Пир.

³¹ Реч даје А. Белић у *Дијалектима...*, стр. 384.

³² Реч се више не осећа књижевном (пруге су у југоисточној Србији познате већ један век, у Нишу од 1884).

- равнина ж. 1. в. равница; 2. зараван, пропланак Б, К.
 равница ж. равно тле Б, ДС.
 равничка ж. „мали равни део земљишта“ РЈС.
 равниште с. исто што и равница в. Б, ДС; зараван Пир.
 равњак м. „равно место, најчешће на некој узвисини“ Врањ.
 развалотина ж. разрушено здање уопште (кућа, мост и сл.) Б.
 разводница ж. развође, место где се вода разлива у више рукаваца.
 разграца ж. „место чија је ограда испроваљивана, разграђена“ Пир.
 раздеротина ж. јаруга в.
 раздолак м. место где се речни ток дели у два рукаваца Б.
 раздолце с. „земљиште између две долине (потока)“ Врањ.
 раздолци м. плт. место где се састају две долине Б, Загл 52.
 разлевиште с. место где се разлива река ДС.
 разлеж м. „мала равница (од неколико ари) у брдовитом пределу“ Загл 53.
 разлив м. *разлевиште* (в) ДС.
 разливотнна ж. место где се вода (кад набуја) разлива Б.
 разлуци м. плт. место у низини где се вода, кад надође, разлива Б.
 разлевиште с. место где се обично вода разлива Б.
 разор м. место на њиви где се „расклапају“ бразде Б.
 рака ж. гробна јама, гроб.
 рамњак м. в. *равњак*.
 расадник и расадник м. леја где се негује расад поврћа пре но што се расади у ба-
 шти Б.
 раседло с. место где је дошло до спуштања земљишта дуж раседа Б.
 раскрсје с. раскршће путева Б.
 раскрсница ж. раскршће.
 раскрстиште с. „раскршће“ Леск.
 распаднна ж. падина ДС.
 распутнна ж. „странпутица“ Леск.
 распутниште с. „1. странпутица..., 2. раскрсница“ Леск.
 растока ж. 1. место где се водени ток дели у више рукаваца Б; „место растакања,
 подвајања текуће воде“ Леск, „одвојак од речног корита за воденицу, ба-
 шту и др.“ РЈС; 2. место где се вода, кад набуја, разлива претварајући се у
 плићак Б.
 ребро с. „издужено каменито брдо“ Загл 50.
 ребрње с. „побрђе“ РЈС.
 ред м. низ засада (воћака, поврћа, кромпира и сл.) Б.
 редак м. ретка шумица, шумарак, најчешће проређен крчењем Б.
 река ж. 1. текућа вода уопште; 2. место дуж воденог тока („Оремо у реку“) Б.
 ретежак м. „проређена шума, ретка гора“ Луж.
 речниште с. 1. земљиште поред реке Б, РЈС; 2. „место где је некад текла река“
 Врањ.

- р̑жиште** с. место где успева и где се сеје раж Б.
- рид** м. узвишење окомитих страна Б; „брдашце“ Луж; рид је у ствари издужено брдо и узвишење уопште Врањ.
- ридак** м. 1. шири појас под *ридовима* (в); 2. камење поред реке; 3. каменито тле са ретким и slabим растињем Б.
- ридине** ж. „хридине“ Леск.
- рија** ж. „изровано земљиште“ РЈС.
- риљевина** ж. тле обрађено риљањем ДС.
- рипаљка** ж. „место на реци где се прелази преко поређаних каменова“ РЈС, в. и *рипаљка*.
- рипаљка** ж. водопад на воденом току Б.
- ришор** м. бреговит терен, „ридиње“ К.
- ров** м. 1. дубљи прокоп у земљи; 2. јама, рупа за трапљење кромпира или воћа и чувања преко зиме Б.
- ровина** ж. тле изровано ерозијом Б.
- ровине** ж. плт. 1. ровина в.; 2. жаруга в., удубљење оштрих страна Б; „урвине, вододерине“ Загл 101.
- родна** (зевња) ж. плодно земљиште ДС.
- роса** ж. слаба ноћна падавина ДС, у Б *роса*.
- росуља** ж. 1. сеновите ливаде у осојној страни Б; 2. „врста земље која слабо рађа, сува и ретка земља“ Врањ, ретка земља ДС.
- рпа** ж. гомила (земље, камења, песка) Б.
- рт** м. дуже и окомитије брдо Загл; исто што и *рид* (в) Б.
- рубина** ж. ивица стрмине, стене и сл. Б.
- руда** ж. 1. стена која садржи неку руду; 2. општи назив за састав (квалитет) тла („Тај земља (њива) има си такву руду и не помага јо никакво ђубрење“) Б.
- руденица** ж. „исто што и рудина или ледина“ Загл 56.
- рудина** ж. тле обрасло ситном и ретком травом, „рудо“ земљиште Б; у Пир. рудина, „ливада“ Леск.
- рудник** м. место где се вади руда, али може и обичан камен или песак Б, ДС, К.
- рудó** (место) место без растиња, голет Б.
- рујнна** ж. руина, развалина (обично се везује за остатке неког непознатог градишта) Б.
- рујиште** с. камењар где расте руј Б.
- рунка** ж. „плодна земља“ Загл 57.
- рупа** ж. удубљење у тлу или стени, јама Б; „благо улегнуће; увала; котлиница“ Врањ; „удубљење у земљи или стени; благо улегнуће; увала“ РЈС.
- рупашка** ж. „јамица“ РЈС.
- рупиште** с. удубљено место, место с удубљењима Пољ 117.
- рупчага** ж. већа рупа Б.
- рупче** с. „дем. < *рупа*“ РЈС.

- сáбориште** с. место окупљања људи, обично напред села, или око неког култног места Б.
- савáт** м. „планински пашњак, испасишта на планини“ Пир.
- самовíриште** с. извор с више врутака, где вода „врије“ Б.
- сáстав** (река) м. ушће ДС, на реци Власини постоји и насеље Састав Река.
- састáвци** м. плт. место где се састају потоци, путеви или долине Б.
- сáспа** ж. „нанос снега“ Пир; „снежан нанос“ РЈС.
- свињáрник** м. „1. место у селу где се ујутру скупљају свиње да би их свињар отерао на пашу; 2. стаја за свиње“ Пир.
- свля́чнице** с, дем. < *свлячиште* К.
- свля́чиште** с. *клизиште* (в) Б К.
- свлячóтина** ж. „клизиште“ Луж К.
- свр́тина** ж. „земљиште заклоњено од ветра и погодно за зидање куће“ РЈС.
- свр́тинка** ж. „дем. од свртина“ РЈС.
- свр́тиште** с. станиште, пребивалиште (Кад се човек посели, он изгуби свр́тиште) Б.
- северíнко** м. ветар који дува са севера (Ка дуне *северинко*, све заваља метлóвине³³) ЦТ.
- сéдалниште** с. планински превој, седло Б.
- сéдло** с. планински превој, спуштена горња ивица косе Б.
- сéлниште** с. место где је раније (најчешће по предању) било село Б.
- сéло** с. 1. насеље; 2. средина села, где се људи окупљају Б.
- селцé** с. дем. < *село*.
- сенáрка** ж. слаба и неочекивана киша која поквари суво сено на ливади Б, в. *киша*.
- сенокóша** ж. ливада која не служи за испашу стоке, већ за косидбу сена Б.
- сењáк** м. место где се дене сено К.
- сéча** с. „место где је шума посечена, па избиле младице“ РЈС.
- сечáр** м. шума која се сече, проређује Б.
- сéчина** ж. 1. шума која је сечена ради проређивања, неговања; 2. грање и дрвље које је сечено кресањем (за исхрану стоке) Б; крчена шума К; „в. сеча“ РЈС.
- сéчинца** ж. оштра избочина у стени Б.
- сечóтина** ж. „место где је посечена шума“ РЈС.
- сивџ́ц** м. камен сиве боје Б.
- сига** ж. 1. комад земље заједно с травом; 2. врста лаког камена порозне структуре Б; „промрзла земља и водњикав лед, — „По целу реку наватала се сига“ К.
- синóр** м. 1. место под међама; место на граници економског (обрадивог) дела атара и оног „изнад села“ под пашњацима (Мужинац, Сокобања); 2. „потес неодређене површине“ Врањ.
- снпáвница** ж. врста земље која се лако сипа приликом обраде Б.
- снпáк** м. материјал који настаје осипањем тла Б.
- снпáр** м. песковито и ерозивно тле Б, врљак в. ДС.
- снпéљ** м. „нанос песка или земље; место где се земља одроњава“ Врањ.

³³ У ЦТ *метловина* је бреза, која се на Власини зове и *мејлика*.

- сиписце** с. дем. < *сийишше* К.
- сипиште** с. сипак, „земљиште прекривено шодером“ К.
- сирењарница** ж. „зграда у којој се прави сир на бачији“ Луж., у оквиру бачија (у колиби) део пастирског планинског станишта.
- сирина** ж. „Реч сирина означава воду у којој је прана вуна“ Пољ 120. На истом месту: Сирињарник топ. шума и њиве. У Округлици (Сврљиг) још у XV веку Сирина (мезра), сада топоним Ширина.
- сиска** ж. леденица настала од капавице с крова Мер.
- ситнак** м. „ситна, још неотета гора“ Луж.
- скакала** с. плт. 1. слап на воденом току, 2. место где се река прелази с камена на камен Б.
- склад** м. в. *слог*.
- склап** м. 1. талас воде; 2. удар ветра: „Ветар нема, нема па на склап дуне“ К.
- склопчина** ж. спуштено тле са свих страна затворено узвишењима Б, Загл 52.
- сковандрци** свр. прејако смрзне тле (о мразу) Рс.
- скок** м. 1. мањи водопад на потоку Б; 2. „крш, камењар; каменито земљиште — Куд понорску ђуприју Црна река се пробила кроз некакав грдан скок“ ЦРек.
- скреж** м. смрзла кора земље — „Подмрзла земња па само божји скреж“ К.
- скрежи се** каже се за замрзавање тла Б, ДС.
- сламиште** с. место где се обично дене слама Б.
- слана** ж. следена водена пара за хладних јесењих ноћи Б.
- слани** (вода) несвр. каже се за укус *заборљиве* (в), смрдљиве или *йешке* (в) воде ДС.
- сланиште** с. 1. слано земљиште Б, „место где земља или вода имају слан укус“ Врањ; 2. осојна страна пашњака (под сланом).
- сланопаца** ж. „место где слане чешће и више падају“ Пир.³⁴
- слап** м. 1. мањи водопад, скок (в) воде Б; 2. удар јаке кише (Кад је ветар, ћиша бије све на *слајови*) К, в. *склај*.
- слатина** ж. мочварно земљиште Б, ДС.
- слзји** (вода) каже се кад вода иде танким млазом, в. *црцори* ДС.
- слнвак** м. *шљивар* (в) Б.
- слнварник** м. „шљивик“ РЈС.
- сливник** м. в. *сливак*.
- слог** м. горња (тераса) међа њива на нагнутом земљишту Б, ДС; „њиве степенасто поређане и с уздигнутим међама“ РЈС.
- слота** ж. невреме праћено кишим / снегом и ветром Б.
- смьклотина** ж. „земљиште које се одронило, које клизи“ Врањ.
- смьчиште** с. „земљиште које клизи“ РЈС.
- смёт** м. снежни нанос ДС.
- смогли се** свр. падне магла ДС.

³⁴ У Б је *сланопаца* и врста крушке која сазрева кад подјесен почне падати слана.

смџница ж. в. *смоница* Б.

смџница ж. збијена земља, плодна али тешка за обраду (реч је позната, али као да је за Б. књишка).

смрдџан м. извору баруштини Б.

снег м. општи назив једне врсте падавине, в. *југав*~, *йрав*~, *сийак*, ~*целџ*, *корав*~.
изр. *снег забели, обели, йролайти, заснежџи, зайељужџи, веје, наруби*, фиг. *накрка, наљуља*.

сџвине плт. „исто што и усувотине“ Загл 52.

сокак м. улица у селу Б.

сокаџе с. дем. < *сокак* Б.

солила плт. „коса низ коју клизи ситан камен“ Загл 102.

сџлиште с. „место где се крми (соли) стока“ Врањ.

соспа ж. 1. рпа снега који се нахвата на гранама дрвећа; 2. грудвице меканог снега од више спојених пахуљица Рс.

сприја ж. олуја с падавинама, киша на ветар Мер.

спруд м. нанос песка на обали реке Б.

спрудџиште с. место дуж реке, са спрудовима Б.

средорек м. место између вода Б, и то од састава Врањ.; „спруд, острвце усред реке“ Пир, Врањ, Загл 112.

средоридина ж. „узвишење између двају брда“ Врањ; „место насред гребена неког рида, тј. брдашца“ К.

срџседло с. центар села, место окупљања људи Б.

срџцало с. Луж. в. средсело Б.

стаза ж. пешачки пут преко травнате површине, сада се осећа књишким, јер је уобичајено *врвина* (в) Б.

стазица ж. дем. < *сйаза*.

сталовњаџ м. в. *сйоловњаџ* Б.

станаџ (камен) непокретан камен Б.

становџи каџмик непокретан камен „урастао“ у земљу ДС.

станце с. „место где се састају речице, потоци или путеви“ Врањ.

станци плт. в. *сйанце*.

стар-дом куџиште, темељи некадашње куће ДС.

старопутина ж. траг на тлу од неког напушеног пута.

стена ж. 1. стена и тле око ње; 2. већи камен уопште Б.

стењаџ м. кумулативно: стење Б.

стење с. литица, стеновито тле или каменити појас Б.

стој м. „камен у трли на излазној капији на којем седи особа кад музе овце“ РЈС

столовњаџ м. камен станаџ Б.

стрампутница ж. 1. споредни (неправи) пут; 2. беспуће Б.

страна и страна ж. једна страна узвишеног тла Б, ДС, „нагнута површина брда или планине“ Врањ. *Врла* ~ ж. стрма страна брда (јер постоји могућност да од двеју страна једна буде и блага, или да се „пење“ уз планину) Б.

стриџиште с. стрниште, њива с које је пожњевено жито Б.

страње с. шири потес благе стрмине Б.

- стрмина** ж. *низбрдица* (в) или *узбрдица* (в), „стрма страна узвишења“ Загл 51..
- стрминка** ж. „краћа стрмина“ РС.
- стрна** ж. страна (в) Врањ.
- стрниште** с. „стрњика“ Луж, њива с које је пожњевено жито Б.
- струга** ж. сужени простор у тору где се стадо натерује на мужу Б; „теснац где се музу овце“, „тор, трла“ РС.
- стружина** ж. место где је некада била струга Б.
- стружиште** с. 1. исто што и стружина* ; 2. отворено место, обично узвишење, изложено оштрим ветровима (кошави) Б.
- струља** (мт. Струља орница) ж. „Струља значи оштра“ Пољ. 122. У Сврљигу *сџруљкаво* место, управо: место с благим нагибом.
- струљкаво** хладњикаво (о времену) Мер.
- стубла** ж. „озидани кладенац“ Тим.
- стублина** ж. извор (врста извора); „чесма. Шупље дрво (стубал) постави се где је извор, па се из њега захвата вода“ Врањ. У Пирковцу *чамбура*.
- студенац** м. исто што и кладанац в. Б.
- стунти** се свр. наоблачи се тамним претећим облацима (о небу) Б, ДС.
- ступка** ж. „1. корак; 2. траг стопала“ Пир.
- сува (река)** ж. речно корито где река већи део године не тече.
- суват** м. в. *сават*.
- сувача** ж. 1. река која је већи део године без тока; 2. долина без воденог тока.
- суви поток** м. 1. поток који пресушује за време лета, 2. долина којом тече поток који пресушује Б.
- суво** с. 1. сувота (где стена заклања од падавине), 2. општа ознака за тле без влаге Б,³⁵
- суводол** м. долина кроз коју не тече вода Б.
- суводолица** ж. в. *суводол* Б.
- сувотина** ж. предео без воде Б.
- сувомразац** м. „врста ветра“ Леск.
- сувомразица** ж. хладно зимско време без падавина Б.
- сувомрзлица** ж. в. *сувомразица* Б.
- суворек** м. корито потока или реке која пресушује ДС; сува река Б.
- сугреби** м. плт. трагови псећег гребања по леду или тлу Б.
- сулундар** м., мн. сулундаре леденице које се нахватају на предметима с којих се окапује вода за време јаког мрза РС.
- суновратина** ж. стрмина Б.
- сунотина** ж. место које се сурвало, земљиште које клизи Врањ. Чешће као плт. *суноћине*.
- суснежица** ж. редак, слаб снег Б.
- сутеска** ж. теснац (не живи као апелатив, али сачувано у једном топониму).
- суче** несвр. ковитла снег или кишу коју носи (о ветру, олују, сприји) РС.

³⁵ Није забележен термин *шле*, па је с тим значењем овде *земља* уопште, в. и *земљиште*.

- та¹лас м. део водене масе који се подиже изазван ветром Б.
- там¹биз м. в. амбис.
- там¹бис м. в. амбис К.
- те¹нтаво (време) натмурено, тешко време, запара Б, в. време.
- тескоба¹ ж. узан простор, теснац Б.
- тескоча¹ ж. уска њива или ливада; узан пут ДС.
- тес¹њц м. теснац, узан пролаз (између стена, зидова и сл.) Б.
- те¹шка вода вода непријатна за пиће (заборљива, слани, тешко се у њој кува, или споро од ње вари желудац) ДС.
- ти¹ња ж. талог устајале воде Б; нанос низ речну обалу К.
- ти¹њак м. тиња прорасла барским коровом Б; пеј. тиња К.
- ти¹ње с. в. шиња.
- ти¹р м. издигнути појас земљишта дуж редова у башти Б Тим.
- топ¹илниште с. место где су топила в. ДС; место некадашњих топила (пошто се конопља више не гаји) Б.
- топ¹ило с. 1. место на реци где се топи конопља; 2. базен, поред реке, где се топи конопља да откисне Б; „мочило за конопљу“ РЈС.
- топ¹иљак м. напуштено топило в. Б.
- топ¹иљк м. „изворили кладенац у којем зими не мрзне вода него се пуши“ Врањ.
- топо¹љак м. место под тополама Б, ДС.
- тор¹ина ж. овчије ђубриште Б.
- тор¹ниа ж. место где су торови (*шрљаци*).
- тор¹иште с. 1. место са торовима; 2. место које је нађубрено Б.
- то¹чила ж. плитки коритасти жлебови у стени Б.
- то¹чилар м. брусник, камен од кога се израђују точила и брусеви Б, РЈС.
- тра¹г м. отисак дивљачи у снегу или меком тлу ДС.
- тра¹п м. дугуљасто узвишење (не и удубљење) мање од брда Б; „део баште“ РЈС, ред баште — „у једн трап садимо пипер, у једн зелени лук, а у једн трап зеље, а узокол садимо петлихањи“ ДС; кућица за садњу неког расада К.
- тре¹беж м. в. *шребезина*.
- тре¹бежина ж. 1. искрчена шума; 2. њива која је начињена чишћењем од камена Б, Загл 54.
- треса¹ва ж. тресетиште.
- треси¹ја ж. тресетиште; живо блато Б.
- трка¹лиште с. стрмина где се све лако „тркаља“, сурвава Б.
- трла¹чиште с. место где су били трљаци в. Б.
- трле плт. појате на пашњаку К.
- трл¹евина ж. нађубрена њива, на којој је била покретна трла К.
- трл¹иште с. место где су биле трле Врањ.
- трл¹о с. ограђен простор за чување оваца у пољу, обично покретном оградом Б.
- трља¹к м. трла, покретно сточарско станиште, у пољу. Гради се од покретне ограде (латно = од леса плетених од прућа) на њиви, тако да ту остаје торина и да ђубри њиву Б, ДС; обично „после жетве“ Луж; пеј. трљак „назив за старе, оронуте или напуштене трле“ К.

- трља̀чиште с. место где је, или где је био трљак в. Б.
 трмка̀рник м. пчелињак ДС.
 трмча̀рник м. пчелињак Б.
 трии́ца ж. „земљиште где расте трње“ Врањ.
 трња̀к м. честар обрастао глогом и трњем Б, ДС.
 трс м. 1. тршњак, 2. оно што је отршено (в. *џрша*) Б.
 трса̀к м. тршњар ДС.
 трша ж. тле очишћено ради обрађивања (трси се трње и коров, а крчи грмље) Б.
 тршѐвина ж. исто што и *џрша* Б; „крчевина“ РЈС, К.
 тумба ж. висока заобљена планинска глава, или заобљено брдо, у Б. није познато, али је познато и северније (средњи Тимок) и јужније (Власина). „Реч [...] значи узвишење, хум“ Пољ 127.
 тунел м. прокоп кроз брдо ради пролаза железничке пруге ДС.³⁶
 тупена̀р м. тупи врх издуженог брда ДС.
 туриште с. „место у планини и пољу где ноћи стока“ РЈС.
 туца̀ник м. пут од ломљеног камена, туцаника Б.
- ћера̀на ж. „радионица за израду цигала, мутавцијских производа и сл.“ Пир; у селу Доње Јајно (Лесковац) *ћерана* је дугачка зграда у којој се израђују ужад.
 ћеремидница ж. „локалитет где је копана земља за црепове, цигле и ћерамиде“ Врањ.
 ћеремиди́ница ж. „црепана“ Пир.
 ћереп м. место где се скупља вода непосредно изнад буке која је одводи на воденичне витлове Б.
 ћија̀мет м. в. кијамет Б.
 ћипелџ м. несносна летња врућина, врелина Б, в. *ћиплџ*.
 ћиплџ м. „јара врелина, неподношљива врућина“ Пир.
 ћиреча̀на ж. кречана (где се пече креч и где стоји [у рупи] угашен креч) Б.
 ћиче́р м. стење (в. *кичер*) Б.
 ћичко́ч м. блатиште Кожељ (Књажевац).
 ћишча̀к, блатиште, расквашено тле (< кисн-, у Тимоку).
 ћорсокак м. 1. слепа улица; 2. забачени део села ДС.
 ћуви́к м. 1. мање узвишење, брдашце; 2. вршак брда Б; 3. слаб ветар, ветрић Мер.
 ћумé с. кутак, комадић, мали простор под шумом Б.
 ћуменце с. шумица (Секо дрва у оној *ћуменце*, туј имало две липе) Б.
 ћумура̀на ж. 1. место где се прави дрвени ћумур; 2. место где се некад вадио угаљ Б.
 ћупри́ја ж. дрвени или камени мост Б, ДС.
 ћупри́јица ж. дем. < *ћурија* Б.
 ћупри́јиште с. место где је била ћуприја Б.
- у̀вала ж. 1. дубља долина између два узвишења Б; 2. мања котлина ДС.

³⁶ Иако књижевна, реч је ушла у говор села и добила и нека друга значења: тесан пролаз кроз жбуње, између зграда и сл.

увирáла плт. „место где увире вода“ Сокобања. У ствари, где вода понире, штуца.

úврата ж. место на њиви где се „склапају“ бразде Б.

úгар м. 1. земљиште узорано после жетве; 2. њива с које је посечена кукурузовина после бербе Б.

úдолина ж. већа (дубља и дужа) долина у коју се често стичу и споредне долине.

úзбрдица ж. узбрдна страна узвишења, ознака за тле које се гледа одоздо на више Б.

úзбрдичаво прид. стрмо место ДС.

úзбрдница ж. в. *узбрдица* Б.

узглавница ж. „део њиве који остане неузоран јер се налази на крају. Ако се њива оре уздужно, узглавница се узоре попречно (Ратаје, Врање); попречне бразде на ужим крајевима њиве (Куново)“ РЈС.

узóрница ж. „попречна бразда на ужим крајевима њиве“ РЈС.

улица ж. саобраћајница у насељеном месту.

у-лице земљиште окренуто сунцу ДС.

уло̀жина ж. „благо улегнуће између два брда“ РЈС.

уљ м. пчелињак.

ум м. брежуљак (ширње познато, али не и у Б).

ума ж. 1. врста глине (њоме су некад жене прале косу) Б, ДС; 2. врста глине од које се прави тугла К.

умовача ж. земља која има у себи уме Стол.

урајетен, -а, -о прид. „уситњен (земља)“ РЈС.

ури́тен, -а, -о прид. „обрађен, узоран (ливада, ледина, пашњак)“ РЈС.

уру̀пљив, -а, -о прид. „који има рупе, удубљења. — Знам га тој местиште, урупљиво је“ РЈС.

úсек м. узак пролаз кроз стеновито тле Б.

úспон м. узбрдно стрмо тле Б.

úстава ж. уређај на воденом току за заустављање или пропуштање воде ради покретања воденице (Пото́к не мо́ж да про́јдеш на *у́стави*ву, ту́ј се вода́ шир́и) Б.

усуво̀тина ж. в. *свлачо̀шина* ДС, „место где је земља утонула, склизнула, где се сурвава“ Загл 52.

усуно̀тина ж. „клизиште“ РЈС.

úток м. ушће Б.

úтока ж. 1. ушће; 2. река која се улива у већу реку Б.

утрина ж. необрађено земљиште општег власништа, обично голо Б.

утриња́к м. пеј. исто што и утрина в. Б.

уши пл. „два виса и уопште узвишена (подигнута) места и пролаз између њих“ Врањ.

фиригóн м. „место изложено ветру“ РЈС.

фириште с. „олуја“ РЈС.

фифулница ж. вејавица, мећава, в. *вивулица* Леск.

- цеђа** ж. „вододржно место из којег помало отиче вода, исцеђује се“ Врањ.
- цељџ** м. неугажен снег Б, ДС.
- целина** и **целина** ж. земља која није била обрађивана па је сад први пут орана („на *целину* се добро раца црвени лук“), исто што и: новина Б.
- цѣпиште** с. „узорана утрина или пашњак“ Врањ.
- цѣпљарник** м. „Дужи и ужи део обрадиве земље настао дељењем већег земљишног поседа“ Загл 54.
- цѣпѣтина** в. *цѣпѣтине*.
- цѣпѣтине** ж. плт. 1. њиве настале разоравањем и комадањем ширег простора; 2. в. *цѣпѣтине* Б.
- цѣрак** м. церов (обично млади) шумарак Б, ДС.
- цѣрике** ж. пл. церова шума Врањ.
- цѣрје** с. церова шума Б, РЈС.
- цѣрѣла** ж. скела, платформа за превоз путника и возила с обале на обали (Витковац — Алексинац).
- црвеница** ж. земља црвене боје Б.
- црвенична** ж. в. *црвеница* Б, ДС; „врста иловаче“ К.
- црепуља** ж. „црвенкаста земља која је погодна за прављење црепуља“ Врањ.
- црешњар** м. воћњак с трешњама Б.
- црквиште** с. место где је некад била црква Б.
- црѣори** место где вода цурком тече, цурка ДС.
- цуцка** ж. „сасвим мало брдашце или узвишење“ Врањ.
- цуцуљка** ж. брдашце као да је вештачка творевина Врањ.
- чагарљиво** (место) местоса ситним камењем, врворица Б, в. *месѣо*, в. *чегър*.
- чагољ** м. „неравнина на путу“ Леск.
- чајр** м. „пашњак“ Леск.
- чалија** ж. трњак, честар с чалијом Ниш.
- чамбѣра** ж. „извор захваћен већим издубљеним деблом (да се изворне би заројавао)“ ЦРек, у Леск. то је „дрвени суд код печења ракије“.
- чаѣше** ж. плт. удубљења у стенама, с горње површине Б, в. *ивора*.
- чеврдѣ** ср. „врх брежуљка“ Леск.
- чегър** м. „тврдо, каменито земљиште“ Пир.
- чекѣр** м. „ветровито место (земља на обрис)“ Врањ.
- чѣларник** м. пчелињак К.
- чѣлопѣк** м. место изложено сунцу, присојна страна брда Б, „присој, осунчано место“ Леск; „брег према сунцу“ РЈС.
- чѣпеља** м. стрмина (Забрзал уз *чѣпеља*) ЦТ.
- чѣсма** ж. објекат за снабдевање водом ДС.
- чѣстѣр** м. густиш Б.
- чѣшма** ж. чесма (овде су то новији објекти и ни једне нема из XIX века) Ниш.
- чѣкѣр** м. окомито стење (Галибабинац).
- чѣстѣџ** м. чистина, чистац Б.
- чѣстина** ж. пропланак, без крупног растиња Б, „простор без растиња“ К.

- чи́сто (време) време кад је небо без облака Б, Мер, в. *време*.
- чиће́р м. „стеновито узвишење“ Загл 50.
- чкаља́ ж. бочна рупа у речном кориту Б.
- чкаљина́ ж. в. *чкаља* Б.
- чу́ка ж. 1. оштро узвишење, обично окомитих страна и са стењем Б; шиљато брдо Загл; 2. врх брда К; 3. „голо брдо“ Пир.
- чука́р м. врлет, камењар Б; „1. камењар, врлет; 2. каменит и оштар врх брда“ Пир; „брдо, по правилу са равним и широким врхом“ Врањ, брдашце К; благо узвишење Пољ 128; брдо мање од чуке Загл 95.
- чука́рче с. „мање брдо са заравњеним врхом“ Врањ.
- чука́рчек м. хумић земље који изрије кртица, кртичњак К.
- чумбу́ра ж. в. *чамбура*.
- чуће́р м. каменито брдо (главица) Б.
- ца́да ж. пут.
- цигра́к м. „ниско шибље пуно камења и трња“ Пир.
- цогла́н м. смрзнута *џомба* (в) на путу Б.
- џо́мба ж. неравнина на путу, може бити и од покретног материјала Б.
- цу́па ж. „њиве у падини; њиве у благој ували; котлиница. Дем. цупица“ Врањ.
- шавар́ в. *шаварак* Б.
- шавара́к м. место где расте шевар, рогоз Б.
- шаварљы́ка ж. „њива или ливада у којој расте и шавар“ Врањ.
- шамаќ м. „вододржно, подводно место“ Врањ; „Шамак означава подводно земљиште“ Пољ 113.
- ша́нац м. јарак Б.
- шевара́к м. в. *шаварак* Ниш.
- ше́талиште с. место где се о празнику омладина шета („озго́р-оздо́л“) Б.
- ши́мба ж. шума, гај, загран са дрвећем стасалим за греде Б, Загл 56.
- ши́љ „шиљато земљиште између два потока, мање од рта, које се снижава према њиховом ушћу“ Загл 51.
- ши́љк м. 1. оштри врх узвишења; 2. окомак, оштра избочина стене Б, ДС.
- шиљега́рник м. „место на испасиштима где се чувају шиљежа (сиц!)“ РЈС.
- ши́рина ж. поље, пространији простор Б, у Врањ ши́рина, „пространство“ К.
- ши́рника ж. „не тако много пространо земљиште“ Врањ.
- ши́рочина́ ж. „широк, отворен простор; ширина“ Пир.
- шка́рпа ж. коса страна заштитног насипа на путу („Копај тој на шарпу“, окомито) Б; „1. гола стена /.../, 2. зидана преграда на реци или потоку“ РЈС.
- шља́ка ж. 1. јаловина из рудника, 2. остатак несагореле материје угља Б.
- шља́ката́рник м. „место где има више воде и блата“ РЈС.
- шља́м м. блато, глиб и нанос који донесе поплава Б.
- шља́мута́к м. наплавак, наројина, оно што је нанела поплава Б.
- шљива́р м. воћњак са шљивама ДС, К.
- шљу́нак м. мање заобљено камење које доноси вода Б.

- шђдер м. ситан камен од одрона или туцаника Б, ДС.
 шђпка ж. чесмица која се прави од листа, коре дрвета или цевчице постављене у извор ДС.
 шђпот м. извор чија вода пада (често: извор из стене) Б.
 шђпур м. исто што и *шойой* в. Б.
 штра̑пка ж. отисак стопала у меканом тлу или снегу Б.
 штра̑бина ж. оштро стење по коси Б, К.
 штукавац м. извор који избија вертикално увис и с падом воде „дави се“, „заштукује“.
 шум̑а ж. тле обрасло дрвећем Б.
 шум̑ак м. храстова и церова шума Б, ЦТ, „забран шуме“ К.
 шумар̑ак м. ретка и ниска шумица Б.
 шум̑чка ж. „шумица“ РЈС.
 шум̑ница ж. дем. < шума Б, К.

ЗЕМЉОПИСНА ЛЕКСИКА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Према *Географској терминологији српскохрватског језика* Ј. Шица наш *Речник*, по природи ствари, може исказивати вишеструк однос.

Један број термина постоји у обема публикацијама, без обзира на фонетски инвентар, или творбене особине, што може у неком спољашњем елементу и раздвојити исте термине:

Шиц: дол 47, дио 33, забио 71, преседао 38, пријевој 38, грохот 46, хендек 57, халуга 70, према: дол, дел/деја, забел/забе(ја), преседлина, превој, граот(ак), јендек, алуга, а таквих парова има још, и на фонетском (пресека 48 — пресека, сутјеска 56 — сутеска, свој 84 — завој) и на творбеном плану (врхунац 35 — вр(ш)к), вала 49 — валуга, вртања 53 — вртача, провала 56 — провалија, пећера 47 — пећура, пећина, прлина 59 — прљуша, лужа 62 — луг, голица 63 — голина/голаш, редица 63 — редак, преорица 65 — преор, потрица 67 — утрина, топлица 79 — топлик), или пак у некој комбинацији поступка (пропад 55 — пропас, киселица 77 — кисела вода...).

1. Овакви случајеви доводе до ситуације да

а) истоветни термини имају истоветно, или блиско значење;

б) истоветни термини могу имати удаљенија или различита значења. Удаљавање може доћи од регионалне семантике (географске условљености) појма, или од прецизности описа (дефиниције) коју су записивачи могли обезбедити (с тим што у нашем случају највећи део одговорности за записивање носимо сами!).

2. Један број Шицових термина постоји и код нас, али као исто име за други појам. Пошто нам је намера само да представимо један регионални тематски лексикон, ми се овим односом наших фондова нећемо овде бавити.

3. Термин постоји код Шица, али је одсутан из нашег речника. Разлози могу бити:

а) непостојање дотичног термина на нашем подручју, због непостојања географских реалија које је требало именовати;

б) за исти појам код нас постоји други термин (и овом се проблематиком нећемо бавити, а разлике се могу видети упоређивањем дефиниција);

в) састављачу *Речника*, због неког ограничења у раду, термин није познат, али га, можда, у говору има.

4. Најзад, један број термина постоји у *Речнику*, али не и код Шица, без обзира на могуће разлоге.

Сматрамо да би била корисна информација ако дамо попис оних термина којих, у односу на Шицову *Терминологију*, код нас нема, идући према поглављима његове књиге:

Општи називи за копно (стр. 29): тло;

Називи за уздигнуте облике: 1 (стр. 29–32): голија, кик* (овим ћемо знаком обележити термине о којима ће ниже бити речи), крњак, мунтања*, обрш*, оглавак; 2 (32–34): чога, грбавина, хриб, хум*, прибрдица, тепе; 3 (34–35): хобер, лисиње, плешивица*, површ, пролисина, ртањ*, шљеме*, вијогор, вршина; 4 (35–36): кукаљ, побилје*, равник, равњак, зараванак, затаванак; 5 (36–37): брид*, чебель, грбина*, хрбат, камивао, водомеђа; 6 (38): пресрт, превала*; 7 (39): преслеж, пресло*; 8 (39): пријелом*; 9 (39–41): комац, нанижица, низдолица, пошик, пристранак, скала, слаз*, усјелина, увесје; 10 (41–42): бок, плећ, поребрица*, пружало, таложина, жупа; 11 (42–43): подбрдо, подбрежје, подгорје*, подкриље, суподина; 12 (43): избрежак, побрдица, прибрежак, закос; 13 (43–45): грич, грижа, хрид*, хрипа, хруста, кук, лит*, љут*, реветочина, станац*, тимор; 14 (46): громача, свалина, валовље, валут; 15 (47): леденик*, међугорје, побрђе*, погорје, прекобрђе, пригорје, загорје.

Називи за улегнуте облике

1 (47–49): дугодолина, лака, пад*, придоле, пријебој, продол, пролог, пролом*, просјека*, влака; 2 (49–50): чабар, дубодолина*, казан, удоље; 3 (50): подолје, полог; 4 (50–51): долиба, драга, думача, думан; 5 (51–54): дулиба, гарма, пониклица, пониква, стромор, сурдуп, шкрапа, виглед*, вртлина, зерце; 6 (54–56): алока, драча, грлац, гротло, капија, препад, просјелина, расјелина, врата; 7 (56–57): дубло, грота, утлина, звекара*; 8 (57–58): пријекоп, просапина; 9 (58): дуб, скуља.

Називи морфолошко-вегетативних облика

1 (59–60): крас, краса, лукиња, прлина*, рина; 2 (60): плаг; 3 (60–61): биба, блиња, низменост, подбарина, подводница, потонина, рит, удубина, угнуће, уљег; 4 (61–62): чрет, тоња, тресет*; 5 (62–63): брна, мура; 6 (63): мушаја, пустопољина, степа; 7 (64–65): дер, залежај; 8 (65–68): бргуд, канат, ластва, муша, палучак, пажит, пустопаш, травник; 9 (68–69): јалија, јаловица, мера, пласа, утес; 10 (69–72): дрмун, гвозд*, круг*, лијес*, мрчава, прашума, ситногорица; 11 (72): бе-

рак; 12 (72): корија; 13 (72–73): дер, пасика, разина; 14 (73–74): плеша*, пониквица, погалина;

Називи за објекте повезане са копненим водама

1 (74): ђол; 2 (74–75): берег; 3 (75–76): батин, брљака, мака, нетека, осушак, плошта, сплака; 4 (77–80): илица, источник, пиштет, подворац, убао*, врула, врутак; 5 (80–81): бистрица*, бујавица, млава*; 6 (81): струја*; 7 (81–82): блеча, граба, лог, мртваја, олук, претека, сухаја*, струга*, текне; 8 (83): грана, крак, рукавац; 9 (83): уточица; 10 (83–84): накља, обавит*; 11 (84): хлеб; 12 (84–85): брскут, ђердап*, праг; 13 (85): коловрат, вилиман; 14 (85–86): думбаљ, тајац*, ведрац, врућац; 15 (86): успор; 16 (86–87): богаз*, кракало; 17 (87): увор; 19 (88): међуречје, међувође, поречје; 20 (88): превлака, земљоуз.

Називи за објекте који стоје у вези са морем; прегледаћемо их све заједно:

1–19 (88–97): *дењиз, море, њловно, њучина, моришџе, брак, ленга, одслека, осека, морина, њлих, њлима, слека; далга, вал, вуна; њелега; бјелавина, лагуна, младине, њолој, сека*; греда, мангура*, мело*; бад, мркијениџа, њлај; ада, оџок, њолуосџрво, њолуоџок, шкољ; брк, њријечба, њријежсба, рџи; брна, њгало, јалија, њобрежје, њрибрежје, њржсина, жал; мореуз; мандраћ, њалада, враџло, залив, заџон, жайље; лиман, њоратџ, скла; њморје, њриморје, заморје, оџловак, њолуџина, снос*. Разумљиво је што је у овој тематској области највише одсуства Шицових термина, а и онда када се такав нађе, онда он припада оној групи речи које могу имати ширу (не само приморску) семантику (*одлив, џалас, њлићак, њруд* и сл.).

Један број термина из Шицове *Терминологије* означили смо звездицом. То су они случајеви које ми нисмо нашли у реченом облику, али неку везу видимо између њих и нашег подручја, а већину претпостављамо у основи неких микротопонима, што би могло бити да су и на подручју нашег *Речника* били познати. Овде ћемо их прегледати редом како су у тексту, наводећи уз њих страну *Терминологије*, и додајући напомене и евентуалне еквиваленте или сродне термине у нас.

Кик (стр. 31) нисмо регистровали, али са блиским значењем имамо *кичер* (тим. вар. *ћичер*); основу *монџ-* > *монџања* 31 видимо и у топониму *Мућеа* < *монџел* (с. Мужинац, код Сокобање) са јужноморавском променом *-л* > *-а*; *обрџи* 31 није у нашој географској терминологији, али реч „обрџине“ постоји са значењем „горњи, врховити делови растиња“, а постоји и фразем „бије обрџине“ = гази по високој росној трави, скидајући врхове (об-врх-) влажних струкова; *хум* 33 — село Хум, код Ниша; *џеџивица* 34, *џлеша* 73 — на Сврљишким планинама један од највиших врхова, иначе голет, зове се Плеш; *рџањ* 34, истоимена планина северно од Сокобање управо има „купаст врх (брда)“ као код Шица; *џобиље* 35 — на подручју општине Меровина (западно од Ниша), где се била, са седлима, смењују у низу, постоји и село Биљег; *џџеме* 34 — поред „слемена“ као горње ивице крова, постоји и врх Слемен, југозападно од Зајечара; *брџд* 36 — постоји „бриди“ за оштар ветар, и „рид“ за семантику Шицовог брџд; *грџина* 37 — описно неко брџдо може да „има грбу“, иначе реч позната за леђа и задњу страну свега што има и предњу; *џревала* 38 — више топонима Превалџ с географијом која која се може

описати апелативом превала; *ѵресло* 39 — али постоји: преслап, преслоп, преслеж; *ѵријелом* 39 — и у нашој ће се терминологији јавити основ лом- и префикс пре- иако ове речи нема; *слаз* 40, иначе „слазити“ = спуштати се, уз „спуст“ као географски термин; *ѵоробрѷца* 42 — страна брда је „ребрина“; *ѵодгорје* 43, као и *ѵобрђе*, *ѵогорје*, *ѵрекобрђе*, *ѵригорје*, *сагорје* — нису у нашој грађи, али мислимо да имају еквиваленте, о чему сведоче и оними Подгорац (код Ражња), Загорје (крај сличног говорног типа на територији Бугарске), Заплање (југоисточно од Ниша) итд.; хрид 44 — овде „рид“; *лиѷ* 44 нема, али: „литица“; *љуѷ* 45, са више оронима који гласе Љути вр; *сѷанац* 45, у синтагми „станац камен“; *леденик* 47 — као „леденица“ = скровиште где се чува лед спремљен преко зиме за летње хлађење пића; *ѵад* 48 — „пад-ина“, „падалиште“, место које има „пад“; *ѵролом* 49 — Пролом село, Проломска бања (југоисточно од Куршумлије); *дубодолина* 49 — синтагматски „дубока/длибока долина“, аугм. долинчина; *виглед* 53, али: Поглед, Доброглед као микротопоним у више регија; *звекара* 57 — чини нам се да нешто слично повезује Знепоље (звѷн-), а познато је и „звек“, док терминолошку паралелу видимо у „гласник“: посебан отвор на пећини кроз који излази звук из Пећине; *ѵрилина* 59 — „прљуша“ са истим значењем; *ѵресетѷ* 62 — „потресија“; *грез* 62 — вероватна основа ојконима Грезна (Књажевац); *гвозд* 69 — кад намерник погледа у каквом је горју смештено село Гостуша (у гудурама Старе планине), помисли да његово име чува успомену на некадашње гозд-; *круг* 70 — овде је то „коло“, а чести су топоними типа Околчести камен, Околчеста ливада, Околчеста вртача, шума; *лијес* 71 — постоје микротопоними: Лешје, Лесица, а в. и „подлесина“; *убао* 79 — западно од Ниша је мало језеро, које воду добија вертикално из земље, зв. „Облачинско језеро“, чини се да није далека веза са *ǫbli; *бисѷрица* 80 — као да се значење „брзица“ изгубило, сада само као име реке; *млава* 80 — река у Звижду; *сѷруја* 81 — у изразима „заватила га струја“, „понела га струја“ кад се мисли да га захватила јака вода; *обавиѷ* 83 — уобичајено је „туј поток *совија*...“); *ђердаѷ* 85 — не сем познате дунавске клисуре; *ѷајац* 86 — смирена вода „се утајила“, кад се каква мутна течност остави да се талог слегне, опет се каже „да се утаји...“; *сека* 91 — кад се вода повлачи, каже се „сеца“, „кад ћиша престане, вода че да секне“; *мангура* 91 — само као „магура“ у значењу брдо, а може бити и чест топоним.

Сличан попис дали бисмо и према *Прилогу Речнику срѷскохрватѷских географских ѷермина*, Велимира Михајловића. Наш се *Речник* и у односу на стање *Прилога* доста разликује. Разуме се, има међу 276 Михајловићевих допуна и оних термина који код нас постоје, уз све разумљиве специфичности, или неуједначености, а оно што је нама (у датом облику) непознато јесте следеће:

аврик, *алија*, *алилук/алилучина*, *анѷа*, *аѷ*, *барњац*, *безданица*, *бехалина*, *бисѷерна*, *бисѷијерна*, *блинха* (*линха*), *бобија*, *богданац*, *бор*, *брдељак*, *бремена*, *бриждалина*, *брина*, *брно**, *брчкоѷа*, *бубан*, *букало*, *букаљ*, *буквара*, *ваље*, *висуљак*, *водоѷађа*, *водоѷеч*, *водоѷочина*, *времењац*, *времењаѷ*, *змајна*, *гњала*, *граја*, *гредар*, *грибља*, *грива*, *грудина*, *дола*, *долчина*, *дубеница*, *дољанак*, *дуга*, *бренда*, *жањ*, *жар*, *жвала*, *живобара*, *завиѷина*, *задев*, *зађев*, *зађева*, *заосѷровак*, *залиѷина*, *зайећак*, *зайодак*, *засељак*, *заскок*, *зайиѷије*, *издушак*, *јажвина*, *јафайѷ*, *је-*

зик, кадија, калуџа (локвањ, локањ, ровањ), камаљ, кајулина, киљан, киша*, клик, клешићина, кодра, козли, коловраћ, кољаћ, кошловар, кошља, криж, куњ, кумсало, лазба, лака, ласиња, лай, лашор, лизало, линха, лисник, лишањ, лоза, лом, ломина, лојарица, љућ, мајина, маква, мангура, мейех, миждалина, миљањ*, млаква, мрамор*, мулина, наводан, наклонан, нанижица, нерим/нерин, нуга, нуго, обарак, обер, обијачина, обојак, обруч, озон, одерина, окјук, оклећ(ац), околишије*, округак, омар, омејишије, омрко, орејак, орман, оселина, осојник, очага*, њалучак, њаљ, њишћалина, њишћелак/њишћењак, њишћет, њишћолина, њишћољина, њлам, њлаија, њлиша, њлошћара, њлошћак, њодворак, њод, њодводник*, њодводница, њолица, њонов, њоселица, њоседак, њошћуљак, њредидо, њредјел/њредјелка, њрезданка, њрејовед, њријеслон, њријесћранак, њрикршица, њријеишица, њријор(ац), њријорак, њрло, њрослон, њроцијей, њрњак, њружшина, њуч, њусћалија, разија, раја, расеље, рвеник/рвеница, ребра, рибарчица, рива, ривина, ривојина, рикоч, рига, русћина, саранха, сажрија, сичак, скакавци, скакло*, склојоц*, склојина*, слајало, сливци, снежница/снијежница, сријеж, сћарача, сћај, сћећи, сћобор, сћомбор, сћруг*, сћуј, сук, сумјеша, сућулија, сушица, шаван, шейа*, шочак, шрзан/шрзна, шуљак, хава, хейада, хой, хулунга, увлачица, удућ, удућлема, улица, хада, хамбулина, ходалице, хрвеница, хрћ, хрусћ, худућ, царевина, цијейац, цклад, цуцуљка, чайор, чеврћија, чеѕа, чело, чевар, шкрић, шкријац, шкрља, шкуља, шмага, шуба.

И овде има неколико обележених термина о којима бисмо додали:

киша — више топонима Китка/Ћитка; *миљањ* — на Тимоку, код Књажевца, постоји микротопоним Мељањ, али мислимо да то долази од назива за песковито тле; *мрамор* — ојконим, село у околини Ниша; *околишије* — с истим именом је једно сврљишко село, за које смо мислили да чува у основи некадашњи сточарски апелатив „окол“; *очага* — у атару села Белоиња (Сврљиг) постоји микротопоним Очановица, с ливадама и плитким изворима; *скакало* — в. *њрескакала*; *склојац*, *склојина* — в. *склојчина*; *сћруг* — чест микротопоним на узвишењима где „ветар сћруже“.

Иначе, Михајловић на другом месту према топонимима Мртвина пише: „Судећи по следећим микротопонимима на Старој планини у Србији, вероватно је да је некада постојао и географски термин *мрћвина*³⁷“. Ово је и сада термин, али са значењем „осоје“, страна од сунца. Ту налазимо и *мрћвило*, опет са значењем које није у нашем *Речнику*. Наиме, мрћвило је код нас: змијско легло.

Идући за Шицом и Михајловићем, Љ. Недељков је пописала и класификовала географску терминологију Шајкашке у Бачкој³⁸. Међу 260 лексема колико је тамо регистровано доста је оних које се у нашим крајевима не чују, па и тај попис доносимо:

³⁷ Велимир Михајловић, *Анајтомска лексика у срјскохрватској ономасћници*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XIII/2, Нови Сад 1970, стр. 10.

³⁸ Љиљана Недељков, *Географски њермини у Шајкашкој*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXIV/1, Нови Сад 1991, стр. 155–160.

аић, ада, анџа, балван, бенџ, брља, буња, водоилав, вок, долма, дубљак, забарак, загњевача, зайшока, јамурача, кармић, каров, кириш, кокице, крашџељ, кришољ, ланац, ленија, лиман, мрџиваило, мрџивач, њарџов, њлошиџара, њолој, њрња-вор, оклинак, оклисак, њлећ, њриџелица, рашџе, риџи, рогаљ, салаш, сесија, сигеџи, слейица, сниза, џабла, џелей, џоња, форланд, шлајз, флашџер, чайаш, шор, шо-риџак, а можда још по нека, будући да се ни значење свуда не поклапа.

Већ на први поглед уочава се да порекло разлика стоји у бачком рељефу и наносу стране лексике.

Овако здружени, термини нашег речника, с онима које додајемо из Шицове књиге, па им прибравимо Михајловићеве и оне из рада Недељкове, мислимо да дају богатију слику српске географске терминологије уопште, уз уверење да ће даља теренска испитивања ту слику још више употпунити.

О ТЕРМИНОЛОШКОЈ СТРАНИ РЕЧНИКА

Полазимо од тога да су земљописни термини језички подаци и да је наша збирка од језичких података регионалног карактера. У њој има географских термина широке употребе, али и оних који су у локалној употреби. Земљописна лексика овде дата с обзиром на локалну употребу и на могуће одлике дијалекатског језичког система може се у односу на стандард (а по употреби то је сигурно) сматрати нестандардном, ненормираном.

Ова се лексика такође разликује у односу на топонимију, иако је, кад се ради о називима за облике тла и именима тога тла, разлика некад неухватљива (брдо лако постаје Брдо итд.). Најчешће се у народу ипак разликује апелатив од имена, иако је то јасније у сточарској него у географској терминологији. Тамо је свака бела овца *белуша* (и сл.), ако је белоруна, док ће *Белоша, Бекоша, Бела, Бека...* бити само она којој се такво име да,³⁹ коњ *зеленко* је сваки коњ одређене боје,⁴⁰ а само је један *Зеленко* коњ Дамњана Југовића...

То значи да ће бити посве јасно шта је река, кад је Река име (текућице или простора дуж реке; тако је, рецимо, поток l. „rivus“ или „vallis“), а шта ли је река Тимок. Али, „Сиђи до реке“ није толико лако, ако је уопште могуће, разликовно од „Сиђи до Реке“.

³⁹ О овоме више у: Н. Богдановић, *Онимизација сточарске лексике*; поговор издању *Топоними зоонимског јорекла* Вилотија Вукадиновића, Филозофски факултет у Нишу; Лексиколошка проучавања, књ. 2, Ниш 1995. Скоро да је аналогно томе и код радних организација; пословних радњи установа, где се под називом подразумева описно именовање (Основна школа), а под именом посебно име, у ствари име („Ђура Јакшић“). У Правопису српског језика (М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурџица), Матица српска, Нови сад 1993, у оваквим случајевима говори се о именима и општим називима животиња (т. 31), или о пуним и скраћеним именима и подударним општим називима (т. 30), прецизније „У називима појмова који имају шире (информативно) и уже (симболично) име...“ (т. 30а).

⁴⁰ „Боју зеленог коња, односно зеленка оличава собом претежно сивкаст тон...“ — М. Ивић, *О зеленом коњу*; Словограф, Београд 1995, стр. 95.

Дакле, за именовање простора служе општи називи, апелативи у терминској служби, и имена као ознаке конкретног дела простора. И док су термини својина сваког говорника једног језика (или говора као конкретног дијалекатског облика језика), имена се накнадно сазнају, специјално уче. Носилац српског језика погодиће увек кад је нешто *река* или *брдо*, уз схватљиво варирање тога појма од стварног искуства и реалног окружења у којем се живи, или у које се доспе, чак и кад му име дотичне воде није познато. Разлике у томе шта се поима под неким апелативом условљене су или постојањем више термина за исти тип реалије или искуством које се стекне у конкретној географској средини и конкретној језичкој комуникацији. Особа социјално оформљена у равничарској области терминологију побрђа усвојиће посредно, преко туђег искуства (из приче, или из књиге), и обратно, а могућа су и варирања унутар оваквих подручја (за неког је планина узвишење веће од сваког брда, а за неког је и Авала тек брдо у сенци планине у чијем је ланцу или масиву!).

Други раскорак видимо у постојању термина за ознаку облика или квалитета простора и оних реалија простора које су секундарне, не од природе дате, но су резултат човековог деловања или поимања стварности која се с временом мења. У прве би спадале речи за именовање рељефа и видних објеката на њему, читава скала лексема за именовање узвишења и удубљења међу њима, вода; квалитета тла или постојања растиња. Дакле, човек ће пред очима увек видети *брдо*, *долину*, *реку*, *шуму* или *камењар* и то именовати како је научио, дакле термином, али неће моћи препознати *конољшиће*, ако на њему већ нема коноље, нити распознати кад је нешто *воденичиште*, тј. „место где је некад била воденица“, нити *обложина* ако не зна да је ту некад била ораница итд. По овоме би се права географска терминологија тицала тих општепрепознатљивих реалија простора, док би ово друго била нека придодата, ако не секундарна, оно ипак географска лексика условно прихваћена као терминологија, чија употреба почива на свести о некадашњем присуству нечега што више може и не постојати — *кућшиће* (кућа), *селиштице* (село) итд.

Ми смо овде дали и једно и друго, због чега смо своју збирку и назвали земљописним речником а не географском терминологијом, јер нисмо тежили строгом одвајању речи с терминолошким карактером (и службом). Можда строга разграничења, кад је у питању народни говор ширег подручја, и нисмо могли остварити, већ смо тежили прикупљању што већег фонда речи којима се на било који (терминолошки или шире) начин може описати тле, његов квалитет и облици, и атмосфера у слојевима непосредно изнад тла.

Будући да фонду „и њој сродна лексика“ из наслова припадају рече које се односе на време и временске прилике, рекли бисмо да је ту много апелатива који иду уз реч „време“, које добро дефинишу оно на што се односе, али је тешко у њима видети строгу терминолошку једнозначност. Оно што смо сматрали значајним за азбучник, поставили смо као насловну реч одредница. Бројни апелативи (с могућношћу да им се придода терминолошка вредност) остају код збирних лексема: *вештар*, *време*, а њима треба додати и *место* и *земља*.

НАРОДНА ЗЕМЉОПИСНА ЛЕКSIKA И НАУЧНА ГЕОГРАФСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА

Географска литература о поједнима регијама које обухвата подручје нашег *Речника* доста је богата и потиче из различитих периода историје, углавном за последњих сто година. Некад је то „чиста“ географија, некад антропогеографија, онда етнографија с обавезним освртом на географске прилике или историја „природе и друштва“.

Ради увида у то како наука описује географске реалије нашега подручја прегледали смо један број монографија у издању Географског института „Јован Цвијић“ (САНУ) из Београда, с намером да видимо којим је то терминима описивана природа подручја са којег смо прикупљали лексику народних говора.

Мислимо да је терминологија географске науке, која има више дисциплина, врло богата, што је условљено самом потребом да се опише сва рачичитост рељефа, тла, вода и непосредног земљиног омотача, али и степеном развијености саме науке. То сазнање још више појачава потребу постојања једног свеобухватног речника географских појмова, прихваћених и коришћених у науци, али и оних у народним говорима, који би се условно могли назвати „регионалним терминима“.

Из нашег погледа одмах смо искључили и оставили географској науци ускостручне термине који би се могли назвати интернационализмима, и којима не оперише свакодневна комуникација дијалекатског говорника. То су речи типа: седиментне и магматске стене, где основна реч јесте својина и народне лексике, али њене детерминанте остају искључиво научни термини; затим: акумулација, баријера, депресија, домна епигенија, неоген, меандри, рејон, седименти, терцијар, понтијске акумулативни облици, акумулативне равни, плувиометријски (режим), еолски, те: хидрологија, топографија и сл.

Други слој представљају термини који подједнако функционишу и у науци и у свакодневном говору, који имају стандардни лик, и нису „намењени“ само опису географских реалија једне регије (код нас: југоисточне Србије). Код овог скупа може се појавити раскорак између значења које дотична реч има у науци и у народу. За пример наводимо реч *йадина*, која у науци значи мање или више стрму страну, гледано одозго, док у народу, бар тамо докле је допрла наша пажња, *йадина* је подножје у дну стране. Терминологија овог типа присутна је, према потреби студија, у сваком прегледаном раду, а овде дајемо попис само неких, типичних радова, разуме се — оних који описују подручје нашег речника и односе се на реалије у његовом простору.

Ни научна терминологија није имуна од метафора типа: *арџерија* = главна саобраћајница; *венац* (планински); *мрежа* (путна, речна); *ружса* (ветрова); *режим* (отицања, протицања); *йојас*; *чвор* (саобраћајни) итд.

М. Костић: *Нишка котлина*:

котлина, удолина, обод, (планински) венац, огранак, падина, пречага, гробен (планине), оквир, било, повија, усек, теснац, сутеска (стр. 295), клисура, део (обода), превој, прелаз, раскрсница, ливада, пашњак, шума (296), кремен, чука,

притока, тераса, раван, дно (297), црквишта, црквине (298), али и: железничко-друмска артерија, саобраћајни чвор.

Б. П. Јовановић и сар. : *Удолина Велике и Јужне Мораве:*

басен, водени ток, масив (планински), развође, вододелница, пукотина, плавина пассим.

Д. Дукић: *Хидрографске особине источне Србије:* кречњачки терен, скрашћени предео, стена, шкриљац, огранак (планине), крас, слив, отицај (23); падавина, протицај, поднебље, рељеф, речна мрежа, геолошка грађа слива, тле, биљни покривач, режим отицања, режим реке, ерозија, нанос, висина падавина, сума падавина, планина, падавина, површина (24); расподела падавина, максимум падавина, минимум падавина, количина падавина, снежни покривач (25); венац (планински), врх (планински), висина снежног покривача, снежница (вода), поплава, провала облака, надморска висина, ваздух, побрђе, било (26); предео, кошава, ваздушно струјање, фронталне падавине, северац, горњак, јужњак, удар (ветра), стални водоток (27); висина падавина, висина отицаја, највиша тачка, ката, висинска разлика, клисура, пад (страна), нагиб (планине), изворишна челенка, поток (28); подземни ток, крашка врела, издашност, издан, вододржљив, кречњак, загађена (крашка издан), издашна издан, плитка издан, суша, кишница, поплавни талас, бујичарски ток, дренажан слив, (29); кристаласти шкриљци, сува вододерина, тле, честице (тла), разлокавање, ораница, шума, (31); земљиште, површина, бујични ток, корито (реке), забаривање (равни), изданска вода, приобални појас, сутока, бујична река, речица, поток), плића и дубља вододерина (33); периодични водоток, суводолина, јаруга, шкриљави глинци, наслага леса, песак, глина, лес, живи песак (34); сталожеење (плавина) (37); високе воде, појас (земље), насип, приобаље, муљ 38; горњи, доњи, средњи ток (39); саставница, притока, врело, долина, река, корито, слив, нанос, глава, извире, поточић, јаруга, извор, кањон, појас шљунка и песка, низводно, рачвање, спруд (71), ушће, камен, језеро (72).

Како се види, добар део ових термина познат је и народу, али има и оних који остају у фонду научних сазнања и научног описа. Наш преглед и нема другу сврху до да укаже да поред научне постоји и народна терминологија и да би и за науку било корисно ако би се она пописала и објаснила, чему и наш *Речник* треба да послужи.

ГЕОГРАФСКА МЕТАФОРИКА

У науци није непозната метафоричност географске терминологије,⁴¹ однос ње и човековог лика, или неке његове делатности.

⁴¹ „...b) termini topografici, koji posredno opisuju geografski objekt i nose u motivu visok stupanj afektivnosti, koja, međutim, u terminološkoj uporabi vrlo brzo nestaje, pa se stoga na termine gleda kao na lekseme s nullim stupnjem afektivnosti. Oblici termina metaforičnog postanja redovito su kratki, funkcionalni, a predmet je metaforičke poredbе iz realnog svijeta (*grlo, ždrijelo, rukav, rasoha, lakat, glava, koljeno, žlijeb, sedlo* itd.)“: — P. Šimunović: *Istočnojadranska toponimija*, Logos, Split 1986, str. 220.

Глава, главица, лице, чело, челојек, ждрело, грло, грба, под-ручје, под-ножје, кук, загузје и загузина термини су којима се не може одрећи веза с деловима људског тела, а ткачка терминологија као да је пресликана (или је слика) с географске: *брдо, набрдила, кошалник, било, билца, гробен, ребрње, вишло, цейци, шибила...*⁴²

У занимљивом раду В. Михајловића *Анаџомска лексика у српскохрватској ономастици и географској терминологији*⁴³ даје се шири преглед човечје анатомске лексике у функцији географских термина и топонима. Ми ћемо указати само на оне лексеме за ознаку делова људског тела које доноси наш *Речник*, будући да на терену који *Речник* покрива служе за ознаку реалија у простору.

Глава, чешће *главица* (о значењима види речнички део), *лице*, *улица* (са значењем „места пред кућом“), *челојек*, *ушће*, *ждрело*, *ждрељак*, *грло*, *увраша*, *рукавац*, *ребрина*, *подножје*.

Ширбине и *зуби* су честа ознака стења.

У топонимији, међутим, такође постоји доста онима за које мислимо да основу дугују анатомској лексички која је до онима прошла кроз географску функцију: *Бабина глава* и *Бабин зуб* на Старој планини, *Зубешинац* и *Ширци*, села у књажевачкој општини, *Преконога* у сврљишкој и *Преконози* у алексиначкој општини, *Очановица*, *Бучицрево*, *Грбавча*, *Загузје*, *Пиздица* — све у атари-ма сврљишких села.

Свакако су метафоричног постања и термини *живица*, *здравица*, *мршвица*, као и топоними *Дебели* (дел), *Дебелица*, *Гладни* (дел), *Тљсти* (дел).

Метафорична употреба промовисала је у земљописну лексичку и извесне лексеме из сфере човекове одеће и човековог деловања (на себи и на ствари око себе). *Појас* (земље, песка и сл) свој садржај има у облику (издуженост), река *ојасује* тле, као и планина котлину; благи ветрић који „милује“ саму површину земље, попут прхлих дечјих пелена је *иовијарац*, а блага, таласаста стран зове се *иовија*.

ГЕОГРАФСКА ЛЕКСИКА И ШИРА СЕМАНТИКА

Не улазећи у то шта је основно а шта секундарно, шта је чему претходило или шта се на шта угледало, шта је чему одсјај или метафора, ми ћемо дати један ограничен преглед оних речи које у говорима које покрива *Речник* имају исти (или сличан) облик и поред значења које имају у *Речнику* поседују још неко. Сматрамо да ће то бити корисно онима који буду проучавали нашу географску тер-

⁴² Метафоричност се, дакако, види и у другим областима. „Метафора је толико дубоко проникла у језичко ткиво да би њено уклањање из језика онемогућило споразумевање међу људима. Нога стола, ухо лонца, глава шефера, ручица, ушће (или уста) реке, грлић боце, подножје горе — у свим тим и њима сличним метафорама, чију необичност нико више не осећа, људско тело је разделило своје делове међу предмете који не заслужују антропоморфизацију.“ Јан Парандовски, *Алхемија речи*; Београд 1964, стр. 151–152.

⁴³ Зборник за филологију и лингвистику, бр. 13/2, Нови Сад 1970, стр. 7–48.

минологију, било као регионалну, било као српску, или словенску. При томе нећемо тежити некој потпуности, свеобухватности. Сматрамо да ће и овако дата сличност географских термина и остале (истообличке) лексике бити довољно атрактивна и инспиративна да побуди даља проучавања. У тумачењима других значења остајемо на терену *Речника*, дакле — југоисточне Србије.

Алине. Ала је неко недефинисано аморфно биће, које производи зло. Алосано је оно што је изгубило форму, било у материјалном смислу (па је алосан човек који се запуштено одева, не пере...) било у духовном (па је то онај чије понашање одудара од схватања средине, који не пази на своје поступке, који се начинио алом).

Амбис је и појам свакога пада, не само физичког но и финансијског, политичког. Породица која се распада такође „пада у амбис“, као и домаћинство које се разара болештинама, несрећом и сл.

Арија, уместо заборављеног значења (ареа) добија значење чистине, где се деца играју и јуре. Отуда — јурија! Иначе, Леск. региструје и: *јалија* „ледина“ („Ја посадих вишњу у јалију, и ископах бунар у авлију“).

Арница. Због очигледне сличности с ор(а)ница и појаве прелаза $o > a$ у неакцентованом слогу, веже се за оранице, оралије, иако неки топоними показују да такво тле никад није могло бити орано, те је ближе значење које овај термин везује за арне = гр. јагње на пашњацима који поред *јагњила* (попут козила, копиља, шиљегарника, коњарника, говедарника...) имају и *арнич(ја)*.⁴⁴

Бабине вирће, ~ *џурће*. Вирће би могле бити што и *ви(хо)р*, *ви(ја)р*, док нам *џурће* нису јасне.

Бачкало, *бачкалишиће*. Свиња се бачка у каљузи, млеко се бучка у бучки, кад камен падне у воду чује се: бућ! (из плитке воде, међутим, чује се: пљис!).

Безгорица. О значењу гора = планина још казује клетва „Нек иде (зло, болест, вук...) у гору и у воду!“ а у значењу „дрво за грађу“ из алексиначког краја имамо „Ишли (на пилану) тамо, стругли гору за кров“. У Б је иначе с таквим значењем *шиба*. Од баба-Горице из Б чуо сам: „(Сви смо отишли из села) *још се њуј мајћи гороломи* (= ломата по брдима!)“. Сад ни мајке више нема, преминула је недавно, али док се овај рад писао, често је говорила о своме детињству и споминјала *Гороломце*, блиску јој фамилију из родног села *Околишта* (Сврљиг).

Бачкољ. Већ смо писали о суфиксу *-ољ* као изразито пејоративном, којим се означава нешто (предмет) смањене вредности (*брићвољ*, *шерћољ*...) али указујемо сада и на нека друга значења која се обезвређују речима које су послужиле за основу изведенице. *Церцкољ* је цвиљење, *йрейржкољ* — остаци печења који су подвргнути накнадном пржењу (жарењу), *йарћољ* — скуп свакојаке, обично поцепане одеће, *йарцаљ(и)* — такође, *сћрвољ* — комађе различитог, обично слабог меса и изнутрица, као и оно што је размрвљено, растурено, „пострвено“ *мрвољ/мрмољ* — остаци меса, месиште (мрша је мало пејоративно названо месо, с асоцијацијом на *мрц-ине*), итд.

⁴⁴ Најпотпунији преглед онимизираних оваквих термина имамо у: В. Вукадинвић: *Топоними зоонимског јорекли*, Ниш 1996.

Брдо. Поред *брдло*, рег. у Топлом Долу (под Миџором), чули смо и дем. *бр-де*, и „следећи“ дем. *брденце*, што би, онда, могло значити да *брде* постаје основни појам (термин).

Вейрушка. Овако се зове соко, који смотри с неба и, чини се, не помера се на небесном плаветнику.

Вунија. У Б ова реч има и значење „левак“, у широј околини с тим значењем је инка.

Грбељ. На *-ељ* смо у Балтаберилловцу (у Буцаку, под Старом планином) чули и за топоним *Врбељ* (негде у горњој половини врлети — што нам је сугерисало основу *врх- > вр-*).⁴⁵

Грзда. У Б „нагрздало се“ (нешто) значи згомилало се, нагомилало се, згрздало се... Нагрздају се ране на кожи, нагрзда се воће у китице (у пиротском крају то су гроњће, те и: нагроњћало се!). *Загрзла се* вода = зајазила се, зауставила се и нанела муљ. Код Књажевца постоји село Грзна.

Грснице, грсничийше. Грснице су општи назив за конопљу, а један снопић конопље је у Пир. *грс(т)*, у Б *грсница*.

Дулан. Дуло је и отвор на пушци, отворна тестији, у Нишу топоним (сада и насеље) Дурлан. *Дулац* је цев на чесми (Чешма с два *дула*!). У Морави њушка свиње је — *дулица*.

Живо блајо. Везује се за Власинско блато (пре настајања Власинског језера), које је могло да прогута војску, с коњима и запрегама. Тако су многи невични настрадали у Првом светском рату.

Жљебина, жљебура. Човек *жљеби* кад иде уз брдо, *чейећи* удове. Кад падне раскорачен, каже се: „Паде па *се* *ражљеби*!“ *Жљебуран* је онај чије су усне вазда искривљене. Кад то неко неком намерно чини у лице, каже се: „*Жљеби* му *се*“.

Забел. Као апелатив, скоро да не живи, али постоје бројни микротопоними. У врањском крају, где је иначе *-л > -а*, *забел > забел(ј)а* могао је с променом места акцента постати *забеа*, а потом *забе*, како се сада често ти топоними чују уз промену рода (мало *забе*, нашо *забе*).

Загажња. Иста реч означава и врсту рибарске мреже.

Зарожак. Према рог, виле имају рог(у)ље или рогове; а онај мањи, с предње стране зове се *йарожак*.

Заселак може бити и место првог засељавања. У Алексиначкој Морави чули смо: „Ту е заселак, ту ги е било прво заселење.“

Засмејанила (вода). Сметана је масна скрама на млеку, скоруп, павлака. *Засмејани* или *зайлсйи* и јело које се хлади па на површини почне да се формира масна превлака (тусто = масно).

Кайчуг. Наставак *-уг*, иначе редак, препознајемо у: *йељуг*, *лайчуг*, *љойчуг*, *барчуг-а*, — свуда у речима које значе неку кумулацију с пејоративним призвуком.

⁴⁵ Висински положај и камењар искључују помисао на: *врб(а)*.

Коло. Нису ретки топоними типа: Околчести камен, Околчеста ливада, али и: Вилино коло — обично утрине, утабане чистине „Где ноћу долазе виле и играју коло!“.

Кука. Све што је заучасто: кука — направа којом се „скубе“ сено из пласта, део на справама којим се једна закачи за другу. *Скукало се* значи „савило се“ (чељаде од старости, бравче од болести); *скукљило се* — исто, још и вреже на сунцу, или младе биљке у башти; *кукљи* ноће — преплиће ноге у ору; *йойкукали се* = ухватили се или „у појас“ или у лактове (у колу). *Скучене* ноге има бравче на ражњу.

Љизгоч. Још један од ређих наставака, *-оч*, постоји и у речима: *кайоч* = пређа која се боји, заједно с водом и бојом. Иначе исто што и љизгоч је *ћичкоч* (? *кис* > *ћис*-. Постоји и „расћишкало се блато“. „ћишкаво“ је житко!).

Майорник, мойорник. Изгледа да је то она граница између целине простора (пута, поседа, ојака, леје, бразде...) и спољњег тла.⁴⁶

Мочар, мочвара, мочур, мочурка. Мочурљаво земљиште је оно из кога се непрестано цеди вода; мочка = мокраћа, људска и животињска; *мочало* = део тела из кога се излучује мокраћа; *йодмочал се* (хлеб) = хлеб који се врео, док још испарава, нечим покрије, па се пара кондензује тако да му овлажи доњу страну; *йомочуља, йомочко* = продругљиво: младо чељаде које се још упишава (од недораслости, или од страха...).

Наројина. Оно што је вода нанела. Вода рије ровине. Рије и свиња.

Обреж. Са чувањем брега као обале.

Обрисина. Широко распон значења основе. Ветари *бриди* и *брише*, оно што је однето је — *обрисано* (постоји и израз „бриши“ у значењу — Иди!).

Одушка. *Ойушийти* значи скинути бригу са себе („Падне брига на човека па ју не мој цело село *ойуши*“), *зайиши*, затвори нос, као и *зайиши* („Запишило му нос па не пұва“). *Ойуши* вода кад пробије уставу, насип.

Ойлазина. Плазина је део плуга, који се вуче по доњој (дубљој) страни бразде, по њеном дну и чини да дубина буде равномерна. За *ойлазину* се каже и: *грешка*.

Острила. То је кад се тле откида слој по слој. Острила су (сем бруса) још и калупи беле земље (каолина), у облику омање векне, којима се прало рубље.

Парасина. *Найарашена* је избраздана земља, а такође и што друго (најчешће лице с дугуљастим повредама на кожи).

Слоша. Ружан човек је *слушан*.

Сјруља. *Сјруља* је оштра земља у Пољаници, *сјруљкаво* (време) у Сврљигу. У К је познато и *сјруљо* куче, у смислу назло, оштро. За оштар ветар, не много хладан, али продоран, каже се да *сјруји*.

Усйон. У групи више речи чије значење карактерише појам неког телесног напора. *Прёйна* је попречна сметња (ствар „на смечу“), *зайон* — оно што затва-

⁴⁶ „Матор, главен ток на река од кај што се одведува вода во јаз“ — В. Пјанка, *Тойно масићкайта на охридско-йресјанскиот базен*, Скопје 1970. Тамо он наводи и: *Майорје, Майорица, Майорник*; стр. 160.

ра, кључаница у облику попречне летве; *најџон*, оно што представља силу коју треба савладати.

ОПШТЕ И ПОСЕБНО или МАКРО И МИКРО СИСТЕМИ

Према целини географске терминологије српског језика у појединим регијама, па и у југоисточној Србији, могуће је образовање ужих система.

Како се увек догађа да опште опстоји на вишем нивоу апстракције, у говору егзистира микросистем, а сваки покушај да се на једном месту, у истом списку или у истој равни, посматра целина система с микросистемима, неизбежна је опасност да се погађањем ширег циља промаши онај мањи (али зато прави!) у њему, односно да се жртвује прецизност зарад свеобухватности.

Отуда мислимо да је, попут дијалектологије, и у раду с терминологијама у народним говорима боље обрађивати уже подручје, уз регистрацију оне семантике која се тиче поимања везаних за што ужу социјалну (комуникативну) заједницу.

И на плану географске терминологије егзистирају микросистеми, који онда, природно, скоро да искључују синонимичност — која се, по правилу, образује с више јединица ако је говорно подручје шире. Ту не мислимо само на то да ће на ширем простору бити и више говорних навика јер има више говорника, већ је важније (и тиче се управо географије) што се термини односе на различите географске реалije чија специфичност може утицати на подршку посебне лексичке јединице.

И наше подручје, за које смо више пута рекли да је релативно уско, даје „шансу“ за лексичку дисперзију, за синонимичку која може бити условљена дијалекатским односима, односно стањем у фонолошком систему, или регионалним навикама, па и утицајима са више праваца.

Овде указујемо само на неке могућности образовања микросистема.

1. На пример, врт, башта, њива под поврћем, или комад окућнице под цвећем назива се *градина*. Место где је (била) градина је *градиништие*. Између ова два појма егзистира деминутив, који може (а) означавати уистину мањи простор (иако је увек различито шта ће у поимању неког човека или њуди неког краја бити „нормално“ а шта „мање“ од тога), (б) бити деминутив (дакле само наоко, по субјективној оцени, али граматички јасно оформљен), и (3) имати хипокористичну нијансу (дакле, посве субјективно) у говору. Такве лексеме су што се нашег подручја тиче: *градинка* и *градинче*. И док су *градина* и *градиништие* општи (макросистемски) термини, *градинка* и *градинче* већ имају регионални распоред, функционису у микросистему. *Градинка* је својина источних, врлетних предела, где је божја благодет поседовати парче равне и плодне земље поред воде, а *градинче* је у Морави, где, поред баште, тек где-где скромно стоји и по нека *башишница*. Ту би се могле додати још две напомене. Прво, јача је деминуција изражена обликом средњег рода, и друго, *градинче* може имати и супротно, иронично значење (појављујући се у говору Поморавља, где се баште одликују управо величином).

А (деминутив)	градина	Б (аугментатив)
1. градинка	—	
2. градинче	градиниште.	

И још једно запажање (а колико ли тога има што и нисмо запазили?!). И тамо где је основни, први (или и једини) термин *башиџа* (*башча*, *бача*), и тамо где је *градина*, *градинче* може бити и само онај цвећарник око куће, па и то да *башиџа* остаје поврћу, а *градинче* цвећу.

Остаје нам празно место Б, јер нисмо забележили аугментатив.

2. Други пример: *руџа* — *руџиштиџе* — а између њих: *руџица*, *руџче* и *руџашка*, али и: *руџчага*. Дакле:

А.	рупа	Б —
1. рупица		рупчага
2. рупче		—
3. рупашка	рупиште.	

За позицију А важи већ дато објашње (в. случај 1). То су синоними с географским распоредом. *Руџица* је на најширем простору, али и с општим значењем (свака шупљина у некој материји, не само у тлу), *руџче* има много хипокористичности, а *руџашка* је ипак реч везана за јужно Поморавље.

Аугментатив је познат, и има извесно пејоративно „пуњење“.

Руџиштиџе, међутим, није само место где је била рупа, већ и место са више рупа, различитог порекла. Остављамо по страни чињеницу да се систем поимања може гранати, те да ће, ако те рупе буду начиниле свиње, тражећи у тлу корење, то онда бити *ровиштиџе* (изровано тле) итд.

Да све не буде одвећ једноставно, у овом случају имамо и занимљиву историјску димензију. Наиме, кад се има у виду да је *руџа* средњовековни термин за рудник, онда и *руџиштиџе* носи своју вредност ознаке места где су некад били рудокопи (нашем терену је Рупље, с рударском историјом).

3. Трећи случај. Обао камен различите величине, чешће мањи него већи, или овећи, заобљен од дугог котрљања у воденом току, код нас је *белуџи*, према коме је дем. *белуџиџак/белуџиџк*. Међутим, иако немамо прецизне увиде, постоје регије где је *белуџиџак* некако књижевни лик онога што је у народу *белуџи* (ваљда ту има утицаја и место акцента). У Б и његовој околини *белуџиџк* је основна реч (а *белуџи* није у употреби).

Према *белу̀ш/белу̀шк* лексема *белу̀шк* је аугментатив, са ознаком не „великог“ белутка, већ са значењем кумулације, „много белутака на гомили“! — са таквим значењем негде је тле под белуцима (облицима) означавано као *белчи-ћи*. (Опозицију обезбеђује однос *ь : а!*) Микросхема

	белу̀т белу̀тк	
А. 1. белу̀так		Б. 1. белута̀к

иначе некако померена, тражи даље прецизирање па се у класи А образује: 2. *белу̀че*, а у класи Б: 2. *белу̀шра̀к*, *белу̀шира̀к*, уз географски распоред који нам сада није сасвим познат.⁴⁷

4. Лоптасто (конкавно) удубљење у тлу, мањег обима (до корак-два у пречнику) јесте *ба̀йка*, мање удубљење *бабу̀нка/бобу̀нка*. Истога типа удубљење у речном кориту је *бобук*. *Бавка* би према *бойка* био облик с дисимилацијом *б — б/й : б — в*. На све ово скрећемо пажњу јер семантика одудара од значења нечег ис-*йу̀й*-ченог, овалног како је то у речима попут: *бобица*, или с ликом *йой/йу̀й* (*йу̀ја, йу̀јав, йу̀јунак, йойу̀шка...*).⁴⁸

5. *Бара* према основном значењу формира и дем. *барица*, и аугм. *барина, барчуга*. Међутим, правих бара, као стајаћих вода, мало је на нашем терену, па бара значи и вододржно тле, без водене површине. образује се придев за ознаку квалитета таквога тла које обично има бара, дакле: тла са доста воде у себи: *барно* место, *барушља̀во, барушља̀сто*, или именице углавном пејоративног значења: *барушљина*, док ће за планинце навикле на бистру и немирну (живу) воду баре у низини бити *барушља̀ци* или *барешља̀ци*.

6. На принципу активно (у функцији) — неактивно (напуштено) образују се паралелизми: *шрло/шрла — шрлишѝе, шрљак — шрљачишѝе, шор- шоришѝе*.

Међутим и овде се откривају неки путеви гранања ових односа.

Према *шрли* негде су *шрља̀ци* места на испашаи, са више трла. Трљак је дакле ознака неке кумулације (као дрво — *дрвора̀к*, трава — *шраволја̀к*, рупа — *ру- ља̀к...*). Напуштањем катунског типа сточарења, од трљака најчешће на крају остане само једна *шрла*, али се *шрљак* задржава као термин тога осамљеног објекта. Сада се, могуће је, *шрло* веже за један, а *шрљак* за други крај. У сеоским домаћинствима где сточарење није на планини, већ у самом селу, па и у систему економских зграда (амбар, плевња, појата, кочина, кокошарник...) *шрљак* је

⁴⁷ О могућим правцима ширења синонимских низова в. и: Н. Богдановић, *Лексичка дисперзија у говорима југоисточне*; у: *Говори призренско-тимочке области Србије и суседних дијалеката* (Зборник радова са научног скупа у Нишкој Бањи 1992), Ниш 1994, стр. 241–251.

⁴⁸ Види и: И. Поповић, *О словенским коренима *бой-, йой- и неким њиховим дериваџима*; Јужно-словенски филолог XIX, књ. 1–4, Београд 1951–52, стр. 159–171.

ограђени простор испред појате, непокривен, с могућом настрешницом (*наслон*) или без ње.

Што се тора тиче, тамо где је трљак преузео значење „ограђеног простора испред појате — стаје за овце или козе“, тор означава ђубриво из појате, од овчије или козје балеге и отпадака хране. У Б људи разликују *џор* из појате, и *ђубре* из (говеђе) штале.⁴⁹ Различито место акцента омогућује да се *џорина* задржи за „ђубриво“, *џорина* за место на пашњаку где су били торови, а *џорина* за „земљиште које је тако родно као да је нађубрено, наторено“.

У црнотравској Кални основни облик су *џрле*, место на њиви где су биле трле је *џрлевина*, а *џрљак* се доживљава као пејоративни облик за ознаку напуштених, оронулих трла.

7. Извесна одређења поприлично су релативна, условљена позицијом човека-гледаоца, (п)осматрача. С погледом навише, из *јодножја*, он региструје *узбрдицу*, све му је *усјон*, мање или више *сјрм*, тамо до *врха*, када се уочавају *косе*, *седла*, *јреслаји* и *јреседлине*. Идући *узбрдо*, он уочава *заравни* (оне никад нису у подножју) на којима се одмара запрега и путник, па се стога зову *јочивала* или *одморишћа*. Стигне ли на *висину*, преко *јревалца* ће низа *сјрану*, *низбрдицом*, видеће пред собом *јадине*, *долове* и *долине*, некад и *дубодолине*, не мора ићи *јуштем* већ *сјранјушциом*, или низ *ребрину*.

8. Релативност појмова некада ће се означавати увођењем додатних, деривираних облика, који неће бити „речи субјективне оцене“, како се обично каже за деминутиве (обично и хипокористике) и аугментативе (обично пејоративе).

За Моравца, који појам реке гради на снази своје завичајне реке, све су друге текућице мање, тј. речице, а оне из планинских предела можда потоци и поточићи. За планинце *река*, *речица*, *јошок* и *јошочић* свакако су термини с диференцираним значењем.⁵⁰

НАЗИВИ ЗА БИЉНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

Називи за биљне заједнице и тле покривено неком врстом (родног или шумског) дрвећа, или другог растиња показују извесну творбену типологију.

⁴⁹ Деривати су: да (*на*)*џори* њиву; *џоришће* в., *џорљава* земља.

⁵⁰ Изгледа да је посебна ствар свакодневне комуникативне ситуације свест о значењској (терминологичкој или не) страни лексема, а сасвим друга када се томе фонду лексике даје неки вредносни значај. Са скоро анегдотским искуством срели смо се кад смо пришли прегледу завичајне збирке речи за речник црнотравског села Кална. Грађу је сакупио пок. Стојан Глигоријевић и она се (као својина САНУ) налази на обради у Центру за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу. Очекивао сам да ћу свој Речник обогатити бројним терминима за планински рељеф, али се добром и питомам Стојану учинило да је, изгледа, то неважно, то и иначе (будући тешко покретљив болесник) кроз прозор свога стана гледа сваки дан, па је од свега што именује побрђе унео само реч *равшика* и то као „њива, зараван на узвисини“. И то је све од сликовите земљописне лексике (која нам је, иначе, позната из личних сусрета са Црнотравцима) међу више од 33 000 листића, колико их у грађи има.

Наставком *-је*, по образцу за збирне именице творе се апелативи од фитонима мушког рода: *бресје, бџје, габарје, гложје, горуње, дрење, њрње, церје*, али и од именица женског рода (по одбитку финалног вокала): *бучје, јеље, крушје, лијје*. Облик *леиће* мислимо да се везује за основу *леск-*, за што постоји и *лешићар(је)*.

Овако настали фито-географски апелативи могу, свођењем на основу с консонантским завршетком (*бучј-*) и наставком *-ак*, творити апелативе где је прецизније значење, ипак: шума, а мање шибље или дрвеће: (*багрењ-е >*)⁵¹ *багрењак, горуњак, дрењак, јасењак, јељак, њрњак*. Овакви облици стоје наспрам ликова: *багремак*, где је наставак дошао на основу: *багрем*, као и: *бресћак, вишњак, грабак, габрак, глождак, јелак, крушак, лијак, сливак, церак*.⁵²

Наш је утисак да кад се ови облици изводе од збирних именица, имају значење кумулације (*дрв-ак* = дрвишта, према: *дрв-љак* = нагомилано, насукобљено и скоро пеј. дрвље). То је очигледно у речима: *багремак* „багremов шумарак”, *багрењак* „густиш, честар багрења”). *Багрењак* у односу на *багremак* има аугм. / пеј. нијансу (ми ту у говору осећамо неку разлику у дужини акцентованог слога, или баз изразитост пејоративне нијансе).⁵³

И изван серије ликова с јотованим *л, н* (= *љ, њ*), оваква образовања захватају: (*бресје >*) *бресјак, бучјак, крушјак*. Разлика у ликовима има географски распоред, јер је дијалекатски условљена.

Наставком *-ар* од фитонима женског рода, по одбитку моционог вокала образују се: *багремар, букар, дуњар, вишњар, крушар, лијар, шљивар*, а од основе *багрењ-е*: *багрењар, њрњар*. Чини нам се да творенице с овим наставком више припадају земљописној терминологији него други типови.

Ове изведенице и саме постају основе за извођење назива земљишта на којем расте биљка од које се изводи назив наставком *-н-ик*: *јабучарник, крушкарник, лешићарник, сливарник*.

Сам наставак *-ик* није познат,⁵⁴ нема образовања типа *врб-ик, буквик, борик*, сем једног, мислимо, ипак, књишког примера: *дреник*.

Географија ових творбених типова није прецизна, и пуна је преклапања. Тако, међутим, није код типа: *габр-ике, церике*, које су одомаћене у врањском крају, или: *буч-ина, грајчина* — познатих у сокобањском крају (на планинама Девизи и Озрену).

Извесну групацију намеће ситуација са ознаком места на којем успева растиње или биље које сам човек гаји, па према унапред датој замисли формира

⁵¹ Уколико би се узело да да основа за грађење није збирна именица (на *-ље*), онда би се за ову реч морало узети *багрен*, а не *багрем*!

⁵² Овакво, кумулативно значење суфикса *-ак* у словенским језицима истиче се у раду Т. И. Вендине *Диференцијација славјанских језиков по даним словообразования*, Москва 1990, стр. 59: „Отмечанне в славјанских језиках *nomina collectivа* являються, как правило, обозначениями совокупности деревьев, кустарников, реже др. растений, названных мотивирующим словом“.

⁵³ Маркираност — немаркираност се негде обележава и местом акцента: *зѣмљишће* неутрално, *земљиште* пејоративно.

⁵⁴ Види и: Марковић 2000, стр. 47: „Изгледа да овај суфикс није тако чест на овом простору“.

биљну заједницу (*малињак, шљивак*), према оној кад заједницу образује самоникло растиње.

И још једно запажање. Једном створена заједница, заједно с местом на којем обитава, може се схватити као ентитет па затим од облика једне категорије градити и множину: лозје > лозја / лојза (као виноград — виногради), бресја, услед чега долази и до другог мешања па да збирно *бресја* почне означавати и дистрибутивну множину („брестови“) — „Колки бресја се посушише у последње време!“.

МИТОЛОГИЈА И ГЕОГРАФСКА ЛЕКСИКА

Није необично да се реалије у простору смештају у митску причу, да постају топоси мита, препознатљиви простор у који се утемељује фабула. Наше је мишљење да је у таквим случајевима апелативна, географска лексика изворнија, да је првобитна.

Уистину, ако је подручје мита подручје имагинације, наслуђивања, духовне креације, па се често митолошка ситуација смешта у непознато време (кад је „бог одил по земљу“, у старо време, у глуво доба...), у непознате (у недођин, у невидиму гору) и далеке пределе (иза девет гора и вода, иза девет села...), зашто се не би (из)мишљени догађаји сместили и у ближе горе, воде, долове и висове, нарочито ако су таква места сеновита, тајновита, хучна или бучна, непроходна, под маглом или стално изложена ветру.

Делови простора постоје пре сваке приче и име као секундарна стварност долази из људскога искуства. Сигурно је да се први утисци освајају чулима па ће тако оно што се види, што се чује, бити примарно у дефинисању извора утиска. Доживљај ствара ситуацију именована које је цивилизацијска чињеница, наспрам вековне природне егзистенције именованог објекта.

Ми мислимо, дакле, да је географски појам, заједно са језичком ознаком која га именује оно што је прво, а да је евентуално „обогаћивање“ постојећег имена митским окружењем изведено. Дакле, не треба у свакој Периној ували тражити светилиште бога Перуна, нити је сваки Озрен потомак мита о Озирису, али, мислимо да се може десити и обрнут случај, да митски појам постане географски апелатив.

Митологији припадају термини: *алине, алишћа, бабине вирће, бабине цурће*, — све са значењем вихора који врти у круг, полазећи са тла и идући ка небу, све ширећи „левак“ свога дејства.

Једно од значење апелатива *оришће* је „место где се игра оро“, где се о свечанику скупља младеж на игранку. Међутим, наилази се на чистине у пољу, које се такође означавају појмом *оришће*. Обично буду тако утабане као да је ту играло коло, а зна се да због тога што је место у планини, далеко од насеља, и ту стварно нико није играо. Објашњење је да је то састајалиште нечастивих сила. „Ту се окупљају виле и самовиле те ноћу играју“. Овде је, дакле, митско објашњење апелатива који већ има „немитско“ значење, па и паралелу *изришће*, „место где у шуми расту самоникле печурке“. Ту, опет, нико није играо, већ су места кружног

облика (по неколико корака у пречнику, највише), као и код *колишћа* — чистина кружног, околчестог облика.⁵⁵

Нисмо нашли *коло* као географски апелатив, али у топонимији имамо више онима с колом у основи. Једно је и „Самовилско коло, с — узвишење, брдо изнад Буљесовца, назив настао према веровању мештана да су на том брду становале виле које су „омајавале“ пролазнике.“⁵⁶

Трећи тип везе, мислимо, имамо у односу слутан и *слошћа*. У Б је *слошћа* невреме, а *слуштан* — ружан, огрубео човек. Кад се одећом наружи, каже се „наслутил се“. Глагол *слушћити* је познат само у изразу „не слути на добро“, који се употребљава само у вези с неким предосећањем или стрепњом да дотични знак најављује несрећу, незгоду или неповољу (слаб род у пољу, неповољно време, размирицу у кући или у држави и сл.). Овде се уплиће веровање да сусрет с таквом, ружном *слушном*, „обележеном“ особом, предсказује неку *слошћу*, која тешко да има стварне изворне везе са слутњом.⁵⁷

Миро је освећено дрво, гдегде је у његовом подножју укопан крст, а и једно и друго посвећени су неком свецу, са заветом да ће се поштовати (празновати) и обредовати, све у вери да ће светац бити добар заштитник усева и омогућавати добар род у пољу.⁵⁸ *Миро* припада обредној (некад и више митолошкој) терминологији. Ипак, у лесковачком крају (село Стајковац⁵⁹) *мира* означавају обрадиве потесе наспрам утрине, која је необрадива, сеоска, општедруштвена својина („Стоку пасемо по утрину, а њиве су ни по *мира*“).

Ако је удео митонима у апелативном фонду географске лексике доста скроман, са микротопонима није тако. Многа конкретна места носе имена од неке митологеме. Таква су сва гробља, заветна места, многа црквишта и манастиришта, многи извори, раскршћа.⁶⁰

Овде, међутим, скрећемо пажњу на један тип именовања који спаја географску метафорику са митом. Ради се о употреби термина *глава* и *главица* за појам узвишења. По правилу главица као да је резервисана за географију, и ту је без

⁵⁵ „Митске слојеве“ у микротопонимима беличког краја Јованка Радић налази код тополекса *круг* и *коло* (Круглац, Коласте и сл.) „које поред могућности да у неким случајевима реално укажу на природни изглед географског објекта (*Коласћо језеро*), могу исказивати и свесно настојање да се површином кружног облика штити од злих демона који према народном веровању не улазе у унутрашњост круга“ — Ј. Радић, *Топонимија Белице*, Ономатолошки прилози XVI, Београд 2003, стр. 174.

⁵⁶ Ј. Маринковић: *Микројойонимија Врања и околине*; Ономатолошки прилози, X, Београд 1989, стр. 78.

⁵⁷ М. Томић у *Речнику радимског говора* (Српски дијалектолошки зборник, XXXV, Београд 1989) на стр. 46 даје: „злота“, лоше време; вејавица: < рум. *zloata*.

⁵⁸ Остали називи су: запис, потпис, миросано дрво, а можда и још неки. Шире о томе: М. Радовановић: *Завешћени крстови у јужној Србији*; Етно-културолошки зборник, књ. 4; Сврљиг 1998, стр. 173–176, као и: О. Младеновић, М. Радовановић: *Завешћени крстови у Заглављу и Буџаку*; у: Тимочка Крајина у 19. веку, Књажевац 1988.

⁵⁹ По обавештењу Б. Соколовић, студенткиње српског језика Филозофског факултета у Нишу, која потиче из тог села, којој захваљујемо на овој и другим информацијама из говора Стајковца.

⁶⁰ В. о томе: Р. Раденковић: *Трагови њаганских и хришћанских митова у јойонимији сављичког краја*, Зборник Шесте ономастичке конференције Југославије, САНУ, Београд 1987, стр. 183–195.

деминутивног значења, док је глава више везана за топонимију. Али, као да и ту има неког правила, па глава добија различите атрибуте (Рудна глава и ојконим Р. Глава), а добија их неретко, додуше, и главица. Фолклорног или митског карактера су именована типа: Говећа глава, Коњска глава, Лисича глава и сл. Атрибути долазе од обичаја да се на маркантним местима на пободеним кочевима или о грану каквог дрвета близу пута окачују костури појединих животиња које имају какав удео у веровању људи или неку митску функцију.⁶¹

ОНИМИЗАЦИЈА ГЕОГРАФСKE ЛЕКСИКЕ

Онимизација географске лексике је природан процес претварања апелатива у топониме, као имена конкретних реалитета у простору,⁶² по начелу: општи назив неке географске реалије > име конкретног дела простора. Тако *брод* „прелаз преко воде“ постаје *Брод*, конкретно место на конкретном воденом току (код нас у атару села Лалинца; насеље у општини Црна Трава, на реци Власинки итд.), са ширењем и на земљиште око прелаза, па и онда кад водени ток пресуши или пође другим коритом (Идемо у Брод; Оремо у Брод, и сл.).

С једне стране, овде се апелативна функција укида, јер у свести говорника „брод“ наставља да живи као име места, а с друге, име места чува некадашњи апелатив (формално, с одупирањем облика накнадним фонетским и морфолошким променама), који постаје сведок постојања једнога појма и једнога термина и онда када се из говора (па некад и из језика) апелатив изгуби (сада село Хум, код Ниша, чува успомену на „хум“ као ознаку узвишења, иако се у говору више не употребљава, а такође и на „х“ које више није својина гласовне системе дотичног дијалекта). Тако је данас с апелативима *гара*, *гарина*, за које нико више нема објашњење значења, док у исто време постоје и топоними и села и засеоци с именима Гарина, Горње Гаре, Долње Гаре (црнотравски крај).

Међутим, у условима постојања више реалија с карактеристикама апелатива, оним се резервише само за једну реалију. У атару, који остаје основна комуникативна јединица оптималне употребе географске терминологије, само ће једно место имати једно име (макар и од географског апелатива), док ће остала места која су се могла с географске тачке гледишта означавати истом терминолошком јединицом добити још неку детерминанту по којој би се то место диференцирало од других места истих карактеристика. Разуме се, диференцијација је довољна ако реалија добије посебно име. Дакле:

брдо > *Брђанка*, али

(једно) брдо > *Брдо*, а

(друго) брдо > *Средње* (Мало, Велико, Оштро итд.) *брдо*.

⁶¹ О чему је писао и Т. Ђорђевић, в. *Зле очи у веровању јужних Словена*; Српски етнографски зборник, XLIII; Београд 1938, стр. 130–132.

⁶² То није „привилегија“ само ове лексике. О сличном поступку код сточарске лексике, када се простор именује апелативима из сфере сточарења в. у: Н. Богдановић: *Онимизација сточарске лексике*, објављено као поговор монографије В. Вукадиновића: *Топоними зооинског јорекла*, Ниш 1996.

У атару са више *извора* само један може бити *Извор*, а ако се још неки тако именује, добиће неку детерминанту: *Мали извор*, *Големи извор*, *Ракин извор*, итд.

На основу прегледа прилика у сврљишком крају, располажемо следећим сазнањем. У 38 атара општине Сврљиг записали смо 2688 топонима. Записали смо и 232 лексеме које бисмо према критеријумима за овај Речник сврстали у „географске“.⁶³ Педесет осам од њих није прешло у топониме, док преостале 174 улазе у састав 1238 микротопонима. Дакле, 48 процената топонима је географског порекла, а највише их је: кладанац — 39, дол — 49, камен — 57, падина 65 и дел — 70. Падина и дел се јављају у скоро приближном броју, што је природно, јер свака узвисина има и своју падину.⁶⁴

Сврљигу суседно подручје Голак (сокобањски крај) има следеће стање: 236 забележених топонима у атарима трију села, 73 настала од географских апелатива. Број топонима по јединици географске лексике расте с бројем атара који се узимају у обрачун. Овде у односу на укупан број забележених топонима, ови географског постања чине 32 процента.⁶⁵

Северно од Голака, у Сокобањској котлини, узимајући само оронимску лексику (ону која именије узвишења, стране и појаве на странама), видимо следеће: према 1480 забележених топонима, „географски“ су 195 (настали на од 32 географска апелатива), што чини 13 процената.⁶⁶

„СКРИВЕНИ“ ГЕОГРАСКИ ТЕРМИНИ

Полазећи од чињенице да током времена може у терминологији неке области, па и области земље-описања, доћи до промена које неке термине воде напуштању а друге установљавају, помишљамо да се то могло догађати и у географској терминологији југоисточне Србије.

Како је, на другој страни, у основи многих топонима и ојконима управо апелативна географска лексика, нама се чини да се у таквим топонимима и ојконимима крију и неки термини који сада више нису међу живима, не функционишу у редовној комуникацији, или их ми нисмо могли чути на терену.

Било би корисно када би се они могли реконструисати, односно пронаћи у ткиву данашњих изведеница. То би онда употпунило постојећу географску терминологију, а било би и корисна информација о њеној историји.

⁶³ Грађа о којој је реч прикупљана је по концепцији која није укључивала и лексеме које овде, у географске, укључујемо иако су оне метеоролошке. Ипак, мислимо да то не би много променило одnose јер је релативно мало топонима именованих према лексици која именује метеоролошке појаве (*Вешрила*, *Вешрен*, *Маглен* и сл. ако они, како мислимо, заиста стоје у некој вези с временском лексиком). Број топонима касније је увећан, али се однос овде показан није променио.

⁶⁴ Н. Богдановић: *Географска имена у сврљишком крају*, *Onomasica jugoslavica*, бр. 10, Загреб 1982; стр. 283–292.

⁶⁵ Н. Богдановић: *Микројойонимија Голака*, *Ономатолошки прилози*, бр. VII, Београд 1986, стр. 483–498.

⁶⁶ Рачуница изведена према грађи у: В. Вукадиновић: *Микројойонимија Сокобањске котлине*, *Ономатолошки прилози*, XI, Београд 1990, стр. 367–398.

Овде дајемо један број таквих топонима (ојконима) за које мислимо да у основи имају апелативну географску реч.

Гургусовац, некадашње име Књажевцу < *gur, алб. „стена“.⁶⁷

Дервен, некадашње (до 1903. године) име данашњег Сврљига, тур. *derbend*.

Завој, потопљено село на Височици (Пирот) и другде, као и *Зајадје*, чести микропоними, не према правцу одласка сунца, већ према томе што су „запала“, смештена на дубљим, окомитим падинама.

Кадибогаз, гранични прелаз на Старој планини између Књажевца и Зајечара < тур. bogaz = тур. „4. кланац, тјеснац, тијесан планински пролаз“.⁶⁸ Данас нисмо чули „богаз“ у овом значењу, већ само као фолклорну успомену „стазе и бозгазе“ у по некој песми.

Куџина (Прва и Друга, некад Еминова и Марина) < кут- < псл. *kqt- скровито место на улазу у клисуру која повезује Заплање и Нишку котлину.

Пандирало, топ. на извору Сврљишког Тимока < йон-ирати.

У народним говорима нисмо наишли да се го или гологлав зове *плеш* (ив). Облик 'плеше' доноси Шиц у списку термина. На нашем терену *Плеш* је ороним, један голи врх на Сврљишким планинама.

Ум, село Хум (Ниш) < хлмь.

Цеја, у долини Јужне Мораве < жейа „стеновито брдо, камењар“, од оронимске базе geb, *геп⁶⁹

Супротну ситуацију, да је неки ојконим постао терминизован апелатив, такође можемо наћи на терену. Наиме, од суфикса *-ишије*, којим се често стварају речи за ознаку места на којем је нешто некад било (*куџишије*, *воденичишије*, *конољишије* и сл.) и Мораве, реке кривудава, настало је *моравишије*, за ознаку оних делова некадашњег корита које је река напустила. Таквих је топонима скоро у сваком селу Алексиначког Поморавља. *Моравишија* су, дакле, исушени меандри муљевитог и плодног тла, што је довело до друге апелативне вредности, па се „плодно и муљевито земљиште“, које није морало бити део речног корита, такође зове *моравишије*.⁷⁰ Разуме се, у одговарајућим говорним зонама („Наше је брдно и посно, неје кај *моравишије*“, у Књажњвачком крају рекло би се: Када че ореш онуј твоју *ишмочину*“ — питање је иронично, јер се односи на камењар!). И сама Морава није далеко од назначеног поступка. О томе сведочи Вук: „Коријен

⁶⁷ Mikel Ndreca: *Fjalor Chqip-serbocroaticht*, Rilindja, Priština 1980.

⁶⁸ А. Шкаљић: *Турцизми у српскохрватском језику*, Сарајево 1986, стр. 146.

⁶⁹ М. Павловић, *Onomastica illirica — onomastička studijska situacija, problemi i metodi; Onomastica jugoslavica 1*, стр. 36. и 37.

⁷⁰ Сва је прилика да исти однос имамо и у постојању *Нишавишија*, једног равничарског места под пшеницом у атару села Јелашице, код Ниша; в. Јовица Васић: *Јелашица* (Хроника), Одбор САНУ за проучавање села и Културно-просветна заједница Србије, Библиотека „Хронике села“, књ. 43, Београд 1996, стр. 15.

ове ријечи у млогим језицима значи воду (...). Зато су Срби готово сваку већу воду називали Моравом.⁷¹

Слично сазнање саопштава и Љ. Недељков,⁷² која је анализирала постојање хидронимских апелативних база у топонимији југоисточне Србије. Већину њених географских апелатива налазимо у нашем речнику, али има и један број таквих који се садрже у микротопонимима, али не и у општој употреби, па се може судити или да нису забележени, или да су напуштени.

ГЕОГРАФСКА СИНОНИМИКА

Иако је подручје нашег речника релативно уско, ипак се показује широка синонимичност термина. Порекло ове синонимике је различито. На фонетском плану разлике у ликовима су плод језичке (дијалекатске) ситуације, о чему је већ било речи. Следећа неподударност облика долази због коришћења различитих форманата за образовање истозначних термина. Потом, различите језичке навике у упрошћавању гласовних скупова могу учинити да се почетно истоветни ликови разједначе. Права синонимичност огледа се у коришћењу два различита термина за мање-више сличну реалију у простору. Најзад, не треба искључити ни стране утицаје, било да су термини могли бити наслеђени (*џумба*), било да су касније примљени (*сокак*).

Овде ћемо дати један преглед синонима, како бисмо идући не од речи већ од њеног значења, указали на скупове термина који би се могли схватити синонимским. Свесни смо да то неће у сваком конкретном случају бити „речи које исто значе“, како се популарно синоними дефинишу, јер значења прихватамо онако како смо их прикупили, „похватили“ на терену, а тумачења нису увек најсавршенија, нису најпрецизнија, нису из исте главе нити су у самим регијама истоветни облици који би могли да представе појам. Неједнаки су нам и извори. Некад су то речници прављени с амбицијама да буду регистри народног поимања и његових језичких ознака, некад мање-више занимљиве збирке речи које су састављачи по неком критеријуму одабрали за публикување, а некад смо термине преузимали од стручњака других струка, који из свог стручног угла код неке појаве запажају најпре, или једино, страну која их занима.

Ипак, неће се моћи одрећи појмовна веза оних термина које будемо сврставали у скупине.

⁷¹ Вук Караџић: *Географско-статистичко описаније Србије*; у: Даница за 1827, стр. 222. Доп. рецензента: „Проф. Ивић је причао да Банатске Хере *ђерам* зову Морава, што он објашњава чињеницом да су Хере са Мораве отишли у Банат у време када је вода Мораве била питка“ (С. Р.).

⁷² „У оквиру лексиколошких истраживања у Институту за јужнословенске језике у Новом Саду прикупљала сам народне географске термине и микротопонимију Војводине и приметила да је мноштво географских термина сачувано само у микротопонимима, а не и у лексци ових говора (истичање наше)“; у: Љиљана Недељков: *Хидронимски апелативи у топонимији југоисточне Србије*; Говори признско-тимочке зоне и суседних дијалеката, Филозофски факултет у Нишу, Ниш 1994, стр. 359.

Ићи ћемо оним редом како се речи буду појављивале у азбучнику Речника (ради каснијег лакшег коришћења), ако то неко буде пожелело, не дајући првој речи никакво посебно првенство у односу на речи које за њом следе. Код фонетских и морфолошких синонима даваћемо само оне који се изменом гласовне (и графичке структуре) налазе на другом месту у азбучнику, као и оне код којих претпостављамо да су грађени другим суфиксом (не, дакле, и увек деминутиве и аугментативе, мада ће и њих бити кад нам се учини да је то због нечега потребно).

Нећемо означавати страницу издања јер се увек ради о одредницама које имају своје азбучно место у Речнику.

авлија, двор, дворишће;

алине, бабине вирће, бабине џурће, вијан-вешар, вир-вешар, вирушћа, вишљец, вршунка;

алуја, олуја;

амбис, шамбиз;

аргач, (ј)егрек, шрло, шрла, шрљак;

арија, арница, јалија, јурија, ошрадија, ошредија;

бавка, байка, бобунка, бобук;

баир, брег;

башлак, блашо, бачкало, бачкалишће, глиб, глибанац, глибочина, заглабачка, кал, каљиншће, качкало;

башиа, башча, бача, градина;

белуш(ьк), булуван, облуншак;

било, дел, деја, коса, рид;

брв, брвно, вешаља;

брдо, брдо;

бук, бука, бучњак, бучало, риваља, слай, скок, скакала;

валог, валог, валуга;

варник, кречар;

вешрила, вешриншће, вешровешина, вешромешина, сшружшишће;

бара, барчуга, барешњак, лужак;

вејавица, вејалица, виволица, вивулица, вијалица, вијулица, вирулица, врњава, врњавина;

вис, висина, висота, височина,

вр, вршанка, вршина;

врвина, вушанка, вушинка, вошека;

врворица, граош, гроош, гру(в)ач, ђезуљ;

врло, врлеш, врлешно, врљак;

вир, виришће, вршлог, вршлошина, вршолоја;

вузаља, вузганица, клизаља, љизгавица, љизгоч, ђољевица, ђезуљ, ђрзаља;

гарина, гаришћа, гарешина,

гмуца, грмуда, груда, џоглан;

голак, голаш, година, голеш;

градеж, заграца, ограда, оград(њ)а, ограђа, огред(њ)а, ђлош;

грбељ, грбина, гробен;
 гусџак, гушџак, чесџар;
 дибидо(л)чина, длбочина, дно, дол, долина, долињак, долџч, долџк, дос;
 дувка, дуйка, дуйни камен;
 еле, мрџвина, мрџвица, осој(е);
 жежница, челоек;
 жљџб, жљџбина, жљџбура;
 браник, бранишџе, забран;
 завџџак, завџџушак, заврџша, заврџшина, кључ, кривина, окука;
 загон, заметџ;
 зайис, крс, миро, џошџис;
 сидине, сидурине;
 змијарник, мрџвило;
 игришџе, колишџе;
 вракњџца, врашњџца, кайџја, лџса;
 кайина, окайна, џошџкайна;
 клизишџе, клизошџина, џодлесина, свлачишџе, свлачошџина, смџчишџе, суношџи-
 на, усувошџина, усуношџина;
 кованљк, џаник, џрмчарник, џрмкарник, челарник, уљ.
 креж, (с)креж, смрзлошџина;
 крџчана, ћирџчана;
 кршџошџина, раскрџе, раскрџница;
 лаз, лазина, лазурка;
 локва, локвина, лоћка, лочка;
 мећурек, мећувода, средорек;
 џандирало, џон(д)ирало, џониралџа;
 џонор, џройас
 сџџавица, сџџак, сџџар, сџџељ;
 склад, слог;
 џошџрџџа, џрџџџа, џрџџџа;

ЈЕЗИК РЕЧНИКА

Могло би се рећи да је географска терминологија у комуникативном смислу језички систем, боље: систем језичких јединица за ознаку реалија у простору. Природно је да, дакле, има своје гласовне, обличке, фразеолошке особености. У нашем случају те су особености регионалне и дијалекатске природе, све у оквиру истог језика.

Под дијалекатским особеностима ми овде подразумевамо особине које су део локалног или социјалног идиома а карактеришу се одступањем од језичког стандарда. То значи, у условима постојања истоветног термина у стандардном језику и код нас, дијалекатско се испољава а) као одступање на прозодијском, фонетском или морфолошком плану, б) као одступање на плану унутрашње диференцијације међу типовима призренско-тимочких говора.

Под регионалним језичким особинама (подразумевајући да су и оне претходне регионалне), ми ипак издвајамо творбене одлике, тј. различите поступке да се истим наставцима, или пак да се другим формантима сагради, састави, обликује исти апелатив (*брежњк/брекче*). У регионалне особености спадале би оне лексичке разликости да се уместо једне речи за исти појам у другом крају исте језичке територије (у нашем случају југоисточне Србије) користи друга (*грабје/грајчина/ габарје/ габрак; њролаз/ њролука*).

Примерице: *дел* и *деја* биле би дијалекатске одлике у односу на стандардни термин *део*, док би *дел/деја* биле регионалне разлике према *рид*, итд.

У регионалне разлике спадали би и неки поступци образовања лексема за исте семеме, што се, ако се гледа на целину подручја, може схватати и дублетизмом или (граматичком) синонимиком. Тако се према неутралном зeмљиште у Б пеј. означава променом места акцента (*земљиште*), а у К хип. посебним наставком (*земљице!*).

Напомене се односе на језичке ликове одредница, првих речи у инфомацији. Будући да се даје изворна форма, неопходно је указати на њена дијалекатска обележја, утолико више што термини долазе из више извора, који иако припадају истом дијалекатском идиому (говори призренско-тимочке области српског језика) носе обележја више дијалекатских типова: тимочко-лужничког (Т-Л), коме припада и говор Бучума, сврљишко-заплањског (С-З) и призренско-јужноморавског (П-Ј), одакле такође има доста одредница, нарочито из околине Врања.

Акцент је експираторан и у зонама П-Ј у неким случајевима (нарочито у речима с отвореном ултимом) повучен је са старог места (*вода, гора* према: *вода, гора* у Т-Л и С-З).

Полугласник, овде бележен знаком њ, глас напрегнуте артикулације боје гласа „а“, својствен целини призренско-тимочких говора, присутан је у речима попут: *бигър, брзџ, венџ, кљешџ, њесџ, њречџ, целџ, чистџ, модрџ, сивџ, чегър, шилџ*; у речима деминутивима: *брежњк, вирњк, вирчњк, вршњк, градњк, долчњк, њушњк*; на месту турског наставка -*лук* (< лик): *кованљк, њашалњк*. Однос њ/а може у неким случајевима бити диференцијални знак различитости у значењу: *белушњк* = дем. од белут, а *белушњак* = кумулативно и аугментативно „мноштво белутака“ (в. напред).

Прасловенске групе *tj, *dj > *ч*, *џ* у Т-Л говорима: *ћичер, заграџа, меџа, меџак, разграџа*.

Финално *л* постоји у зонама Т-Л и С-З говора, док се у П-Ј јавља као *а*: *дел, забел*, према: *деја, забеја*, али свуда *дол*.

Вокално *л*: *длбочина, кошлц*, као одлика Т-Л говора, наспрам С-З: *кошљџ/кошљац*, или *длбина* у једним говорима према: *длубина/дибина* у другима.

Глас *х* > *ѻ*: *алуга, вр, вра, ум*.

Група *кв* > *к*: *букар*, ако се претпостави да је претходно дошло до облика *бука*;

Група *вн* > *мн*: *рамница, рамњак*.

Финалне сугласничка група -*сџ* > -*с*: *брс, мос, раскрсје* (< *крс-*), *брес-је*.

Јотовање суфиксом -*је* не покрива цело подручје па се јављају дублети: *гробје/гробље, грмеје/грмље*, или облици попут: *расџушје, њодградје, ливадје* итд.

Дијалекатска разлика доноси и дублет: *лозје/лојзе*.

У тимочко-лужничкој зони *к*, *г* испред *е*, *и* прелази у *ћ*, *ђ*: *ћићельц*, *ћиша*, *ма-ћил(к)а*, а такође и *к* кад се нађе иза: *ј*, *љ*, *њ*: *клизальћа*, *рићальћа*, *йућаньћа*.

Дијалекатске варијације образују синонимске парове засноване на некој фонетској алтернацији. То би, дакле, били фонетски синоними, с географским распоредом, али та географичност не стоји у разлици у рељефу, већ у језичким системима заједница које на различитим теренима живе.

а / њ

бигар/ бигър, бездан / бездън, далай / дальй, модрац / модръц;

е / а

леја / лаја;

а / е

грамада / гремада, оградња / огредња; бучало / бучело; чукар/ чућер;

о / а

бошунџа / башунџа;

о / у

валога / валуга;

про / пре

йролука / йрелука;

(б>)пк / вк

байка / бавка, дујка / дувка;

р / л

јарак / јалак;

ѿ / ј

егрек / јегрек, ендек / јендек;

ј / в

йојајџа / йоватџа;

л / љ

белуша / бељуша.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

а) Извори

- Б *Бучум* (село у општини Сврљиг, узето за основни, полазни пункт).
- Врањ *Момчило Златановић, Називи географских термина у Врањској котлини*, Оно-матолошки прилози, бр. I, САНУ, Београд 1979, стр. 129–140.
- Врањ2 *Момчило Златановић: Речник говора јужне Србије*², Врање 1998.

- ДС село Доњи Стрижевац, Бабушница (материјал дипломског рада Наташе Николић).
- Загл Јакша Динић: *Ономасџика Заглавка*, Ономатолошки прилози, XVII, Београд 2004.
- К Кална, село у општини Црна Трава, грађа за речник; сакупио Стојан Глигоријевић, збирка у власништву Српске академије наука и уметности, Београд.
- Кам1 Властимир Јовановић: *Речник села Каменице код Ниша*, СДЗБ LI, Београд 2004.
- Кам2 Властимир Јовановић: *Додаџак Речнику села Каменице код Ниша*, СДЗБ LIV, Београд 2007.
- Леск Бранислав Митровић, *Речник лесковачког говора*, Београд 1992.
- Леск2 Јован С. Михајловић: *Лесковачки говор* (Речник стр. 79–89), Лесковац 1977.
- Луж Љубисав Ђирић, *Говор Лужнице*, СДЗБ XXIX, Београд 1983, Речник стр. 125–164.
- Мер Пејчић-Митић, Марија: *Метеоролошка лексика у говору Сврљига* (на бази говора села Мерцелата), Прилози културној историји Сврљига, бр. 5, Сврљиг 2007.
- Пир Новица Живковић, *Речник њироџског говора*, Народни музеј Понишавња, Пирот 1987.
- Пољ Момчило Златановић, *Тойоними Пољанице*, Прилози проучавању језика, Катедра за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сада 1974, бр. 10, стр. 109–141.
- Рс село Рсовац, општ. Пирот.
- Стол село у Лужници.
- Тим Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Београд 1988.
- ЦРек Миодраг Марковић, *Речник народног говора у Црној Реци*; СДЗБ XXXII, Београд 1986, стр. 245–500.
- ЦТ Радосав Стојановић: *Црноџравски речник* (рукопис).

У Речнику се повремено појављују и неки издвојени примери забележени у неком селу. Ради идентификације, овде и та села наводимо: Белониње (Сврљиг), Витковац (Алексинац), Гулијуан (Сврљиг), Јаловик Извор (Књажевац), Пирковац (Сврљиг), Рибаре (Рибарска бања), Тијовац (Сврљиг), Шарбановац (село код Сокобање).

б) Литература

- Белић, Александар: *Дијалекти источне и јужне Србије*, СДЗБ I, Београд 1905.
- Богдановић, Недељко: *Географска имена у сврљишком крају*, *Onomastica jugoslavica*, бр. X, Загреб 1982, стр. 285–292.
- Богдановић, Недељко: *Географски називи у џойонимији сврљишког краја*, Нишки зборник, бр. 8, Ниш 1979.
- Богдановић, Недељко: *Анаџомска лексика у македонској географској џерминологији*, Јужнословенски филолог, XLVI/1–2, Београд 2000, стр. 125–130.
- Видоески, Божидар: *Географскаџа џерминологија во дијалектџиџе на македонскиџи јазик*, МАНУ, Скопје 1999.
- Вујичић, Драгомир: *Богатџиџво географских аџелатџива на џодручју језерске висоравни*, Прва југословенска ономастичка конференција, ЦАНУ, Титоград 1976, стр. 25–30.
- Гавриловић, Душан: *Срџска крашка џерминологија*; Савез географских институција Југославије, Београд 1974.
- Златановић, Момчило: *Називи географских џермина у Врањској коџлини*; у: *Ономастички прилози*, књ. 1; Београд 1979, стр. 129–141.

- Исаковић, Алија: *Рјечник старе рударско-геолошке терминологије*; Институт за геолошка истраживања, Сарајево, 1970.
- Јовановић, Бранислав П. и сар.: *Удолина Велике и Јужне Мораве*; Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“, књ. 22; Београд 1969; стр. 1–92.
- Караца, Мевлида: *Рјечник географских термилошких вишеструкости и проблеми стандардизације у овој области*; Зборник радова са савјетовања о питањима стандардизације географских назива у језицима народа и народности СФРЈ, СГДЈ, ГФБиХ, Сарајево 1984, стр. 310–318.
- Костић, Михајло: *Нишка котлина*; Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“, књ. 21; Београд 1967; стр. 295–367.
- Костић, Михајло: *Алексиначка котлина*; Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“, књ. 22; Београд 1969, стр. 453–592.
- Кунавер, Јуриј: *Гавриловић Душан, Српска крашка терминологија југословенских народа*, II, Гоздарски вестник XLVI; 1974.
- Мастило, Наталија: *Стандардизација географско-наставно-научне терминологије као предуслов стандардизације географских назива*, Зборник радова са савјетовања о питањима стандардизације географских назива у језицима народа и народности СФРЈ, СГДЈ, ГФБиХ, Сарајево 1984, стр. 319–325.
- Пејчић-Митић, Марија: *Метеоролошка лексика у говору Сврљига*, Прилози културној историји Сврљига, бр. 5, Сврљиг 2007.
- Михајловић, Велимир: *Прилог речнику српскохрватских географских термина*; Прилози проучавању језика, бр. VI; Нови Сад 1970; стр. 153–181.
- Михајловић, Велимир: *Анаџомска лексика у српскохрватској ономастици и географској терминологији*; Зборник за филологију и лингвистику, бр. XIII/2; Нови Сад 1970, стр. 7–48.
- Недељков, Љиљана: *Географска терминологија у Шајкашкој*; Зборник за филологију и лингвистику, бр. 34/1, Нови Сад 1991; стр. 155–160.
- Недељков, Љиљана: *Хидронимски ајелашиви у џойонимији југоисточне Србије*; у: *Говори прирзренско-тимочке области и суседних дијалеката (зборник)*; Филозофски факултет у нишу, ниш 1994; стр. 359–376.
- Павловић, Звездана: *Хидронимски систем слива Јужне Мораве*; Институт за српски језик САНУ, Београд 1994.
- Павловић, Звездана: *Конјинуанше глагола *duti*; Наш језик, књ. 32, св. 3–4, Београд и 1998, стр. 192–197 (у вези с апелативом дуло).
- Пеев, Коста: *Од землоделскаџа терминологија во македонскиџе народни говори*; Савјетовање о терминологијама народне материјалне и духовне културе; АНУБиХ, Сарајево 1977, стр. 17–24.
- Петерца, Мирослав: *Стандардизација географских назива на џериџорији Југославије*; Зборник радова са савјетовања о питањима стандардизације географских назива у језицима народа и народности СФРЈ, СГДЈ, ГФБиХ, Сарајево 1984, стр. 5–29.
- Пижурџа, Мато: *Прилог Ровинског српскохрватској географској терминологији*; у: *Втора Југословенска ономастичка конференција (зборник реферата)*, Скопје 1980, стр. 245–286
- Пипер, Предраг: *Језик и џростџор*, Библиотека XX век и Чигџа штампа, Земун — Београд 1997.
- Скарић, В.: *О географској номенклаџури Босне и Херцеговине*, Гласник географског друштва, св. 13, Београд 1927.

- Степановић-Николић, Слађана: *Службена и народна микротопонимија Сврљига*, Прилози културној историји Сврљига, књ. 2, Сврљиг 2002.
- Суперанская, А. В., Подольская, Н. В., Васильева, Н. В.: *Общая терминология*, Москва 1989.
- Толстой, Н. И.: *Славянская географическая терминология*, Москва 1969.
- Цвијић, Јован: *Прилог географској терминологији нашој*; Говори и чланци, књ. 3, Београд 1923, стр. 67–90.
- Цвијић, Јован: *О хрватској географској терминологији* (поводом чланака Гг. Шеное и Франића); Говори и чланци, књ. 3; Београд 1923; стр. 91–96.
- Цвијић, Јован: *Имена река и њојока у хрватским и српским земљама*; Говори и чланци, књ. 3, Београд 1923; стр. 97–100.
- Шиц, Јозеф: *Географска терминологија српскохрватског језика*; Дејче новине — Д. Милановац, Матица српска — Нови Сад, Вукова задужбина — Београд 1994.
- Шојат, Антун: *Географски термини у топонимији кајавскога јодручја*; Прва југословенска ономастичка конференција; Титоград 1976, стр. 201–211.

Неделько Богданович

ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ И ЕЙ ПОДОБНАЯ ЛЕКСИКА ЮГО-ВОСТОЧНОЙ СЕРБИИ

Резюме

Данная книга является результатом представления о том, что в противовес географической официальной и научной терминологии, используемой в науке, обучении, военных дисциплинах и кадастре, существует и народная терминология, во многом совпадающая с предыдущей, однако во многих отношениях отличная от нее. Происхождением различий могут быть региональные уяснения и особые восприятия географических форм, и иривычка замеченные характеристики ареала именовать. Определенную роль играют также диалектные особенности говоров, на которых осуществляется коммуникация понятиями географической природы. В этом есть немалое участие той лексики, которая возникла на определенной территории, на которой образуется географическое понятие, которое потом переносится, более или менее удачно, на другие земные поверхности, на которых именуются сходные реальности, и таким образом уменьшается терминологическая точность отдельных лексем. Так как наименование пространств осуществляется в каждой части языковой и национальной территории, есть возможность создания большого числа синонимов, или на основе языка народа, который тут живет, или путем перенятия чужих названий для форм или особенностей земной поверхности. Исходя из всего сказанного, автор считал целесообразным, для того чтобы получить цельную и достоверную сербскую географическую терминологию, приступить к регистрации слов и выражений, имеющих характер такой терминологии в отдельных регионах, говорах и диале-

ктах, а потом все это предоставить для проверки научной общественности, и таким образом содействовать созданию географической терминологии сербского народа в целом.

На основании собственных познаний и представлений, приобретенных спонтанным исследованием и с помощью подготовленного вопросника, автор прежде всего обработал территорию Сврлига (восточная Сербия), а затем таким же образом повторил исследования и в других местах юго-восточной Сербии. При этом он использовал также материал, содержащийся в диалектных словарях призренско-тимочеккой диалектной области.

На основании всего имеющегося материала составлен словарь, содержащий слова и выражения, с помощью которых определяется и описывается территория сербского языка, охватывающая юго-восточную Сербию. При этом учтены все синонимические различия и разновидности в значении и форме имеющихся терминов. Там, где автор лично не записал данные, им использованы определения, взятые из других источников. Автор так поступал сознательно, имея ясное представление о том, что составитель сочинения, из которого заимствованы некоторые данные, также ответственно и точно записал форму и значение слова, включенного в данное собрание. При таком способе во многих местах выявлялись менее значительные или более значительные различия в значении определенного термина на территории, ставшей коммуникативной базой (больше всего это заметно к востоку от Южной Моравы, до границы с болгарским языком на востоке и от македонской границы на юге до горы Ртань, или до Сокобаньской котловины на севере и Вратарничского ущелья также на севере).

В народном представлении земная поверхность не отделяется от поднебесья и поэтому в народной речи трудно отделить земную поверхность от непосредственной воздушной оболочки и от того, что в ней происходит. Погодные условия (с ветром, осадками, температурой, светом и т.д.) непосредственно оказывают влияние на почву и формируют ее внешний видимый облик, структуру, растительный мир, транспорт, возделывание земли... Поэтому автор к географической терминологии подключил и погодную лексику, считая ее составной частью географических слов. Он это делает сознательно, несмотря на то что таким поступком он, может быть, «затуманивает» кругозор, однако он понимает, что из туч идет дождь, что дождь создает грязь, что грязь создает скользкость, скользкую почву, со всеми последствиями этого явления и т.д.

Имея перед глазами идеал создания единой народной географической терминологии, автор сравнил свое собрание с работами Й. Шица, В. Михайловича, Л. Неделькович, прибавляя к своему словарю материал из их работ, в отдельной части, те слова, которые, по его сведениям, не встречаются на территории, которую он исследовал. Таким образом он указывал на то, что *здесь имеется*, а также на то, что *имеется в других регионах* (понятно, что в этих добавлениях отсутствует значительная степень экспликации, однако они комплементарны с состоянием в говорах юго-восточной Сербии).

Рада Стијовић, *Говор Горњих Васојевића*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 2007, LIV, 1–321

Књига која се налази пред нама представља прерађену верзију докторске дисертације коју је Рада Стијовић, под истим насловом, одбранила на Филозофском факултету у Новом Саду 2003. године и подељена је на следећа поглавља: I. *Увод* (9–20), II. *Гласовни систем* (21–124), III. *Облици* (125–244), IV. *Закључци* (245–258), а у прилозима се нашло мноштво пажљиво одабраних и педантно забележених дијалекатских текстова (259–294), резиме на руском језику (295–304), опсежна библиографија (305–312) и девет лингвистичких карата (313–321).

У уводном поглављу ауторка је, у кратким линијама, изложила све битне чињенице о географском положају Васојевића, њиховој историји, етнографским карактеристикама и досадашњим увидима у особености њихове дијалекатске диференцијације, с тим да су ти увиди били сасвим фрагментарни и на основу њих само се условно могло одредити место васојевићкога говора у кругу архаичнијега српског ијекавског масива и то, пре свега, по основним обележјима акценатског система и по рефлексу старог полугласа.

Својим истраживањима Рада Стијовић дефинитивно је пречистила многе дилеме које су оста(ја)ле иза досадашњих узгредних записа о говору Горњих Васојевића. И учинила је то и темељито и компетентно и омогућила нам свестране увиде у особености структура једнога говора који је, дуго и незаслужено, измицао пажњи наших дијалектолога.

Велике помаке направила је Р. Стијовић у домену познавања акценатског система говора Васојевића (стр. 21–25). Тај се систем, наиме, карактерише постојањем тонског контраста на последњој слоговној граници испред крајњег кратког слога, што значи да у тој позицији могу стајати сва четири новоштокавска акцента [ã â á â], на свим слоговима може се појавити само [ã], а [â] искључен је само с последњег. Занимљиво је, међутим, поменути и чињеницу да се у енклизи [ã] чува и у тој позицији и иза дугог (*узѣше ми се нѡге, дрлї су га; изврзай се, чейерий се*) и иза кратког слога (*урви се аушобус; изгреблѡ ме мачка; умейшнуй се, уйлекай се*). „Знатно ређе“, истиче ауторка, дешава се да се акценат пренесе и у

таквим позицијама (*дòбро сам, дòшли су гòсти, Бòжа су виђели*), а овде ту појединост помињемо зато што је она, изгледа, регуларна и у другим сродним зетско-сјеничким говорима (Бјелопавлићи с Доњим Пјешивцима), али је занимљиво нагласити да енклитичка позиција нема значаја за чување финалног акцента у средњоморачком појасу, тј. тамо где тонски контрасти нису успостављени (*жèна му, рèкла је, дòшли су*). Опртани односи нарушавају се, изгледа — факултативно, једино на крајњем истоку (у Шекулару и Велици и на линији додира с плавским говором), при чему се тамо [ã] помера на претходни кратки слог по моделу успостављеном у суседним Кучима и средњоморачкој зони у целини (*сестрã > сèстриа*).

Што се тиче неакцентованог квантитета, у говору Васојевића он се среће у свим позицијама иза акцента и непосредно испред њега (25–29), при чему се у првом случају могу срести чак и два дуга неакцентована слога (Г мн *учићѝѝѝѝ*, импф. *дòђају*) док је у другом најчешће један (*војнићѝма, љуђѝма, радѝли*), али се у неким типовима примера срећу и два таква слога и то у случају кад је енклитика блокирала кратки акценат за последњи слог (*мрзѝмò се, шрѝсѝћѝ се, мұзãсѝѝ ли, жѝвòгã су*); у случајевима кад се акценат нашао изван енклитичке позиције, претходна дужина биће обухваћена тонском асимилацијом (*жѝвѝмо, вићућѝ, мұзãсмо, сѝвòга*), а она почетна наћи ће се испред узлазног акцента — што представља значајно типолошко обележје великога дела зетско-сјеничких говора. С друге стране, исто обележје имају и две неакцентоване дужине испред дугога силазног акцента, али се оне чувају, изгледа, само у облицима 3. л. импф. глагола 1. врсте (*вршãју, мұзãју, сѝрѝжãју*).

Дуг слог иза акцента редован је у склопу неких граматичких и деривационих морфема и тиме се васојевићи говор уклапа у целину југозападније зетско-сјеничке зоне и пограничних херцеговачких говора (ДИЛмн: *сѝлолицãма, фамѝлицãма*, поред *женãма, церадãма*; суф. -ãв: *глибãв, мршãв*; суф. -ãс[ш]: *гѝљãс, чãкарãсѝо*; суф. -ѝн: *бãбѝн, мајчѝн*; суф. -ãш: *нòв нòвцãш*). Најчешће, међутим, изостаје дужење вокала у слогу који се затвара сонантом (*сѝãрца, шòрба, оѝãнци*), чиме се Васојевићи наслањају на средњоморачки ареал у коме та појава има исту судбину.

У складу с природом акценатскога система, у васојевићком говору широко је заступљено прасловенско преношење акцента на проклитику (30–32: *ѝ бр̋к, ѝ снијег, ѝз бријег, ѝ свайшове; зã зѝму, нѝз воду, ѝ ѝланину; од глãди; ѝ младòс; ѝз брдо, зã грло* и сл.), а ново је преношење везано само за кратке једносложнице (*ѝ ѝлãч, нã ѝраг, ѝрѝш смрѝш, ѝ шѝа*). У вези са старим преношењем треба посебно нагласити једну мање обичну појаву: у спојевима с двосложним предлогом акценат се преноси на најближи, тј. други слог: *ѝрекò мосѝа, ѝрекò бријегã, ѝрекò брда*, при чему се тиме нарушава правило да се он веже за почетну позицију у оквиру акценатске целине (дакле, *ѝрѝко брда, ѝрѝко бријегã*). Р. Стијовић наводи да се у литератури та појава тумачила аналогijом према једносложним предлозима (нпр., Пешикан у средњокатунским и љешанским говорима), али мислим да о њој вреди проговорити и коју реч више. Васојевићке прилике у тој појединости разликују се од средњоморачких — у којима је најчешће *ѝрѝко брда, ѝрѝко бријегã, нѝзã сѝрãну, нѝзã сѝијене* и сл. Те се две зоне, међутим, подударају у сличном

померању акцента и из оних позиција из којих се то не очекује: у средњоморачким говорима регуларан развој могао је довести до ликова *йовр сѣла, иза мѣне, на коња*, а у Васојевићима *йроза сѣло, између сѣбе, сѣрама њега*, али је на обема странама акценат неочекивано померен на предлог: *йовр сѣла, иза мене, на коња* — *йрозѧ село, (на)сѣремѧ њега, између себе, йорѣй шебе* и сл., као и: *йокрѧј мене, йорѧ-йшебе, йорѧд њега, окѧ себе, йорѧй себе*. Успостављање таквих односа није нимало лако разумети, поменуто Пешиканово тумачење не чини се уверљивим јер претпоставља нарушавање правила о везивању акценатског врхунца за сваку почетну мору у оквиру акценатске целине, тј. управо оно што се догодило у говору Васојевића, али не и у средњоморачким говорима. Приказивача, дакле, то тумачење не задовољава, али да би понудио неко поузданије, морао би располагати многим чврстим чињеницама о времену када су покренути процеси померања кратког акцента с краја речи и импулсима који су их изазвали — а то је проблем за који је тешко рећи да ли ће икад бити решен. Зато помишљам на могућност да би се објашњење појаве могло тражити у временима која су претходила стабилизацији влашких зимских катуна на средњоморачким и васојевићким просторима, да су импулси за то потекли из говора старих „Срба-Зећана“ и да је померање акцента на предлог у обема зонама било стабилизовано пре него што су у Васојевићима развијени тонски контрасти на слоговној граници испред последњега кратког акцента.¹

У опсежном поглављу о вокализму (32–66) Рада Стијовић исцрпно је размотрила све битне појединости његове структуре, а међу њима несумњиво је најважнија она која се тиче рефлексације полугласа, по чему Горњи Васојевићи (без невелике зоне Шекулара) чине јединствен ареал са средњоморачким и у њему је стари полуглас рефлектован у [а], тј. у ниски вокал предњег реда, и тако је тамо успостављен шесточлани вокалски систем, за разлику од петовокалског у Шекулару (као и на свему простору Доњих Васојевића). Богата грађа за све позиције у којима се појављује [а] допуњена је оном у којој се тај вокал налази на месту етимолошког [а] (*врѧг, вѧљѧй*) или ономатопеским формацијама (*бѧй, чѧгрљѧй*) или позајмљеницама из страних језика, при чему се у том случају разбија финална консонантска група (*цимѣнаѧй, йѣнаѧй*). Занимљиво је да се [а] често појављује и у слободној варијацији с [е] и то увек на крају говорног такта и увек у кратком неакцентованом вокалу (*й огењ, вљѣйтер, дѣбер*).

У вези са структуром вокалских група треба рећи да Васојевићи имају особено место у кругу зетско-сјеничког дијалекта, пре свега по томе што се оне многе ређе упрошћавају него у суседним југозападним зонама. То посебно важи за групу *-ао < -ал*, која остаје доследно несажета без обзира на то да ли је њен почетни члан под акцентом (*боловаѧ, виђѧо*) или иза њега (*врѧѧао, йричеѧао*), редовно се чувају и групе *-ео, -уо* (*йѣчео, йѧгинуо*), као и главнина оних које предваја јасна морфемска

¹ У дубљој перспективи, то би се могло свести на старе међудијалекатске контакте којима је Божидар Видоески дао драгоцене доприносе. Уп. Драгољуб Петровић, *Божидар Видоески и истраживање српско-македонских дијалекатских контаката*. У: Ареална лингвистика — теорији и методи. Материјали од научнате конференције по повод петгодишнината од смртта на Божидар Видоески (Македонска академија на науките и уметностите — Истражувачки центар за ареална лингвистика). Скопје, 2005, 35–50 (с историјом проблема и главном литературом).

граница (*наоддѣи, наодѣи, наоидсло, иодраи*), док се у корену речи група сажима (*ранѣк, Граво*). Једина група која се редовно сажима јесте *-ао < -ал* (*дошѣ, оишишѣ, врѣѣ, иомодѣ, шрѣсѣ; вишиѣ, кошиѣ, мисѣ; зѣ, округѣ, шодѣ*), али се у Шекулару и она чува једнако као и *-ао < -ал* (*дошѣо, довукао, рекао; кошиѣо, иосѣо, вишиѣо; зѣо*).

Преглед консонантског система, такође врло исцрпан (66–124), омогућује да се његове најважније особености осмотре у кругу суседних ијекавских говора. Занимљиво је, при том, нагласити да се грађом Раде Стијовић потврђују главне констатације изнесене у фонолошком опису Анџелата (1981), али се и ревидира покоји навод, посебно у вези с неким консонантским групама (група *рј* предвојена морфемском границом у примерима типа *мрамѣрје, бѣрје* или појава *ј* иза струјних *з с*, опет на морфемској граници — *изѣвиш, сѣвиш*, а уп. и групу *фј* у ономатопејском лику *фјѣ*). Оно што чини битна обележја тога система, међутим, може се свести на низ следећих појединости: из гласовног система уклоњено је [х], у њему су се нашли [џ љ], на периферији система нашло се [с] будући да се бележи тек у покојем хипокористичном облику или у тепању деци (*спсе* 'ситно и симпатично мало дете', *Сапа* хип, у једном пункту и *бронсѣн*, поред редовног *бронзѣн*). Последње две појединости довеле су до тога да се у систему африката и струјних гласова попуне све 'белине' и да се број таквих гласова сведе на 12, али одмах треба рећи да је међу њима [с] нестабилно и може се одржавати једино као глас чије је исходиште првенствено експресивно (као и [л']: *Л'ѣда, Л'ѣка, Л'ѣла* и сл., стр. 81, или [џ љ] у више примера: *Саѣа, Сѣбан, сѣла* 'шута коза', *сѣма* 'проста, примитивна женска особа', *Бѣзо* и сл., стр. 93–94). Тиме се отвара и питање општега статуса таквих гласова, тј. да ли они улазе у фонолошки инвентар васојевићкога говора, а одговор би могао бити позитиван: ако се гласовима [џ љ] које наводимо проширује репертоар примера у којима су они настали регуларним развојем (било јекавским било новим јотовањем група [сј зј]), исти статус мора се признати и гласовима [с]² и [л']. Иако они, наиме, немају развојно упориште слично онима претходним, њихова је функција неспорна будући да се налазе у склопу гласовних низова чије се значење везује за именовање или карактеризацију одређених јединки и/ли група јединки или општих појмова.

У светлу таквих схватања могао би се, у неким појединостима макар, изменити и поглед на латералне гласове у говору Горњих Васојевића. На највећем делу тога простора, наиме, пред непредњим вокалима и на крају слога глас [л] изговара се изразито веларно (као, рецимо, у македонском или руском језику), али се пред предњим вокалима остварује као благо палатализовано; глас [љ], са своје стране, остварује се палатално као и у српском стандардном језику. Примери које смо горе навели, међутим, показују да се у Горњим Васојевићима између [л] и [љ]

² У вези с овим гласом Р. Стијовић подсећа на стари Стевановићев навод „да се на целој територији источничногорских говора каже *szлоб*, а као »индивидуалан појав... у многим местима« појединци »свако з артикулишу тако да ово у њихову изговору постаје звучна африката *s: bŭsa, busŭk, besobrasluk, seifesda...*«. У Стевановићевом списку налази се још много сличних примера и ниједан од њих не подсећа на васојевићке прилике, где се у свим тим ликовима среће једино [з], а потписник ових редова (рођен, иначе, у време кад је Стевановић испитивао „источноцрногорске“ говоре) у свом језичком памћењу, ни из Куча ни из Пипера, нема ниједног примера са [с].

може „уметнути“ и палатализовано [л’], чиме би се та зона повезала с Пиперима, а издвојила од Куча и Братоножића — у којима се налази [л л’]. Ако се тако осмотри грађа Р. Стијовић, могле би се истаћи и још две недоумице. *Прва* се тиче статуса латерала у Лијевој Ријечи, у којој је забележено доста „кучко-братоношких“ особина па остаје нејасно да ли је једна од најмаркантнијих међу њима тамо заиста истрвена? Друга се тиче сличнога развоја на линији додира васојевићкога говора с плавским, макар у оних неколико села која се непосредније граниче с плавск[о-гусињск]им појасом. Проблем је, наиме, у томе што би се и тамо, макар у траговима, могао очекивати развој сличан ономе у Кучима.³

Кад је реч о другим консонантима, овде би се могла поменути подударност васојевићких и средњоморачких прилика у вези с развојем -ћ -ђ > -ј (*дђј, нђј, сђ-нђј*, како *гђј ђј*), а исто тако и стабилан статус гласа [в] и висока фреквенција [ф]. Не упуштајући се у овом тренутку у расправу о односима између тих гласова, можемо рећи да се они неспорно „држе“ као минималан пар и о томе сведоче и многе потврде замене гласа [в] гласом [ф] (*фђр, зафђриђи, зафђјавађи, фрђба, фрђђва-ча, уфђнуђи*). Тиме се Горњи Васојевићи, опет, подударају са средњоморачким говорима, а одвајају се од ровачко-морачког појаса у коме се м. [ф] најчешће среће [в] (*овђђђр, вђј* карте, *вђмђлиђа, вђмеђа*). Говорећи о позицији гласа [ф] у говору Васојевића, Р. Стијовић истиче да је његово чување „појава супротна основним штокавским тенденцијама“ и да „објашњење за то пружа лингвистичка географија. Говори у којима се чува *ф*... налазе се уз саму ивицу штокавске територије и у тесном су контакту са несловенским говорима, који у свом фонетизму имају овај глас“. Такво схватање најпре је формулисао П. Ивић, и ауторка од њега полази, али би у вези с њим вредело поменути још један детаљ који се за уобличавање васојевићко-средњоморачких прилика не може превиђати: у обема зонама пресудан је утицај имала територијализација зимских влашких катуна и формирање сталних насеља у којима су носиоци језика тај глас имали чврсто утемељен у својој гласовној систему, а чињеница да се говори о којима је реч *данас* налазе на периферији српскога језика, неспорно, има и периферно значење. Такво схватање за средњоморачки појас потврдила су и ономастичка истраживања,⁴ на сличне прилике указује статус гласа [ф] и у Васојевићима, а његова доминантна замена гласом [в] у суседним херцеговачким областима сведочи да је тамо поменути влашки талас имао много краћи домашјај.⁵

³ Та се два арела и на лингвистичким картама, датим на крају књиге, почесто издвајају из целине горњовасојевићкога говора (љеворечки много изразитије од плавскога) и тиме сугерирају закључак о својој прелазности.

⁴ Драгољуб Петровић, *Топонимија Куча*. — Ономатолошки прилози, Београд, 1988, IX, 1–163; Драгољуб Петровић, *Кучко-арбанашко њограичје у свјејђлосђи ономасђиђе*. — Дани Марка Миљанова, 1993 (Зборник радова, I), [Културно-просвјетна заједница Подгорице, Подгорица — Цветник, Нови Сад, 1994], Подгорица — Нови Сад, 1994, 95–101; Драгољуб Петровић, *Ономастђиђђи ђо-глед на еђногенезу Куча*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1994, XXXVII, 1–2, 451–460.

⁵ У светлости поменутих чињеница може се гледати и на висок број романизма у тим говорима, при чему се вероватнијом мора сматрати претпоставка да је, макар њихова главнина, дошла у склопу влашког досељавања с истока, а не да су се инфилтрирали са запада.

флекса полугласа, развоја групе *ae* > *a* (у бројевима 11–19: *један̄ас*, *дв̄ан̄ас* и даље, као и у речима *з̄адно*, *н̄адно* 'заједно, наједно'), присв. зам. *њ̄ен*, *њ̄езин* и 3. л. мн. през. глаг. 6. и 7. врсте *р̄ад̄е*, *н̄ос̄е*, Васојевићи се, преко Лијеве Ријеке, додирују с Кучима и Братоножићима, а од њих се разликују рефлексом групе *ал* > *a*, сажимањем групе *ал* > *ā*, африкатизацијом струјних [с ш] у склопу консонантских група [пс пш] (*й̄ци*, *й̄ченица* — карта 5, омашком насловљена као »рефлекс полугласника«), развојем групе *х̄ӣ(j)* у ликовима *к̄ӣйо*, *к̄ћ̄ела*, облицима м. имена типа *Димит̄рӣја*, *Ан̄ӣонӣја*; с друге стране, Шекулар се од Васојевића одваја вокалом *a* < *ə* и чувањем групе *ао* < *ал*, као и спорадичном појавом облика 3. л. мн. през. *р̄ад̄у*, *н̄ос̄у* док се појас према Плаву, уз облике *р̄ад̄у*, *н̄ос̄у*, одликује и присв. заменицом *њ̄о̄јзин*.

Својим истраживањима говора Горњих Васојевића Рада Стијовић уклонила је једну крупну белину с карте зетско-сјеничког дијалекатског комплекса. И учинила је то и брижљиво и компетентно, а овом књигом, као и својим другим прилозима (пре свега оном *Из лексике Васојевића*, објављеном 1990, и *Речником говора Васојевића*, који сада припрема за штампу) увела Васојевиће у ред најтемељитије истражених говора у кругу зетско-сјеничког дијалекта. Један велики људски и научни напор донео је резултат коме се лепше признање не може замислити.

Драгољуб Пејровић

Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*. — Монографије, 4, Београд (Институт за српски језик САНУ) 2008, стр XXX + 921

0. У едицији „Монографије“, коју издаје Институт за српски језик САНУ, објављен је (Београд 2008) *Тимочки дијалекатски речник* Јакше Динића.

Јакша Динић, већ познато име српске дијалекатске лексикографије (после три свеске народног речника тимочког говора и *Ономасије Заглавка*), сачинио је обиман ТИМОЧКИ ДИЈАЛЕКАТСКИ РЕЧНИК на преко 950 страна (XXX + 921), са „24.275 лексичких јединица, са око педесет хиљада значења“ (стр. XXV). Према томе, ово ће (по броју страна и регистрованих речи и значења) бити најпотпунији дијалекатски речник признско-тимочких говора српског језика.¹

Књига је уређена тако да има поглавља: *Тимочки говор* (IX–XXIII), *Напомене о речнику* (XXIV–XXVI), *Скраћенице* (XXVII–XXVIII), *Карта подручја тимочког говора* (XXX), *Речник* (1–921).

1. На почетку осврта скрећемо пажњу на само неке стране овог издања које може бити занимљиво за шири круг читалаца које, најпре, интересује народни живот, иначе добро заступљен управо у народном језику.

Један од рецензената, Слободан Реметић, написао је: „Свестрано и свеобухватно испитивање дијалекатског језичког блага, те драгоцене ризнице података, доноси резултате који обогаћују доктрину не само језичких него и других научних дисциплина. Исцрпан дијалекатски речник представља поуздан ослонац за реконструисање материјалне и духовне културе српског села будући да су две револуције, технолошка и идеолошка, код нас из темеља измениле живот руралних средина и дословце затрле многе старе обичаје и облике ранијег привређивања. Динићев рад даје поуздан ослонац за реконструисање живота тимочког сеља-

---

¹ Подсетимо да с тога подручја већ имамо *Речник лесковачког говора* Бране Митровића (Лесковац 1984, друго изд. 1992), *Речник пиротског говора* Новице Живковића (Пирот 1987), *Лужички речник* Драгослава Манића (Бабушница 1997), *Речник говора јужне Србије* Момчила Златановића (Врање 1998, друго изд. 2008), *Речник села Каменице код Ниша* Властимира Јовановића (Београд 2004), *Речник говора јабланичког краја* Радмиле Жугић (Београд 2005).

ка, што његовом прилогу, иначе најобимнијем делу те врсте са подручја призренско-тимочке дијалекатске области, и даје практично највећу вредност.“

А сам аутор у предговору (стр. XXV) наводи области духовне и материјалне културе из којих су речи доспевале у Речник. „Уписиване су речи из пољопривреде, сточарства, затим називи биљака, називи домаћих животиња настали у вези с њиховим телесним и другим особинама, називи дивљих животиња, инсеката, речи из грађевинарства, сеоских заната, речи из породице, друштвених односа, митологије, религије, историје, речи о празницима, обредним хлебовима, о међусобним односима, о смерности и неумерености, о разбојништву, лоповлуку, о вредноћи и прилежности, о лењости, о домаћинском односу и расипништву, о псовкама и насиљу, о подсмеху, о милосрђу, о старости и немоћи, о сиромаштву и беди, о финансијским тешкоћама и запошљавању, речи о болестима људи и животиња, о анатомији људској и животињској, о народној медицини, о враџбинама, бајањима, песмама, свиркама, музичким инструментима, народним колима, свадбама, рођењу, крштавању, о погребним обичајима, покућству, алату, посућу, саобраћајним средствима, о ратовима и великим народним невољама, о радости и тузи, о дечјим играма и радовањима, о школовању, о народној ношњи мушкој и женској, о домаћој радиности: ткању, предењу, плетењу, крпљењу и прању, о народним јелима, свађама и тучама, речју: *о свим видовима људске делатности и животиња* (истицање наше — Н. Б.).

Речник импонује богатством лексике и ширином значења појединих лексема. Види се да је аутор настојао не само да региструје постојање неке речи већ је пратио и њену употребу у говору. О томе говори и велики број скраћеница којима се означава специјална употреба појединих речи (*шемајтска област*: географски, грађевински, ћурчијски, митолошки, психички итд.; *стиљска ујошреба*: иронично, подругљиво, саркастично, цинично, шаљиво итд.; *деклинабилност*, итд.).

Сврха дијалектолошког речника као залихе дијалекатске лексике несумњиво је и културолошка. У зависности од степена обухватности и од пажње за ширину описа семантичких и функционалних вредности обрађене лексике дијалекатски речник омогућава појмовну реконструкцију система културема и културних процеса у једној заједници у историјском пресеку. Иако не може бити то у потпуности (мислимо ту на неку потпуну обухватност појмова и њихових језичких знакова), дијалекатски речник увек ће бити поуздани сведок постојања, значења и функционисања многих токова живота носилаца дијалекта. За пример наводимо лексику обичаја или обреда. Ако речник садржи све речи, рецимо, посмртног обреда, и ако је на основу њих могуће сагледати веровање и ритуал схране као незаобилазне чињенице живота, саме ће јединице тога семантичког поља, због постојања шире семантике, односно поливалентности лексике, омогућити и шире везе са религијом дотичног социона, са митологијом, са праксом, па и материјалним условима живота у којима се одвија посмртни ритуал. Сврха која се из тих података чита је у највећем степену културолошка.

Ако се из дијалекатског речника може читати све називље човека према некој особини, рецимо према новцу или материјалним вредностима тога типа (наводимо за шире подручје), као: *шрошација, расикућа, расијник, расијурник,*

распурикућа (у Тимоку *растуридом*), *развејан*, или: *шкрџав*, *шкрџац*, *сѣи-скав(ац)* (у Т. *стискољ*), *церца*, *скрчав*, *згомиљач*, онда се већ према мотивацији за стварање оваквих назива може читати однос људи (говорника, припадника једног дијалекта) према новцу, или неком другом виду богатства. Све овакве речи исказују и емотивни однос, њима се углавном осуђује понашање носилаца назначене особине, што се види и у њиховој формалној необичности. Народ никад није нити за потпуно гомилање, нити за потпуно расипање материјалних вредности, па ће у систему назначеног називља бити читаве скале прихватљивог односно неприхватљивог, некад и прекорног, исмевајућег или осуђујућег односа који нека (на овај начин именована) особа исказује. Детерминација даје културолошки, и психолошки, аспект тога односа.

Културолошки моменат сврхе дијалекатског речника је у томе што се свет не спознаје директним искуством, помоћу чула и осетила, већ преко речи и речника као чињеница културног продукта. Дијалекатски речник, више него други тип речника, не дефинише само реч са лингвистичке стране, него дефиниште стварност коју та реч означава. Он дакле почива, и опстаје, на културној семиотици, па би његова културолошка вредност била у могућности реконструкције културне семиотике „читањем“, тј. употребом речника.

Посебна је чињеница што дијалекатски речник, као речник живог народног говора, који опслужује (и описује) садашњост, али и чува прошлост, доноси многа значења из, условно речено, културних слојева стварности и комуникације.

За једног проучаваоца народних веровања и традиционалне културе биће врло корисне макар и узгредне напомене у дијалекатском речнику, какав је и овај Динићев, односно Тимочки. Тако код речи **божък** може прочитати реченицу „И месец је *божък*“, као потврду да је народ овога краја и Месец прихватао за „бога који се млади“; може сазнати за појам **нечета девојћа** — „девојка која има оба родитеља“, те је због тога способна за обављање неких часних звања у свадбеном ритуалу (да замеси тесто, да заплете венац, да поведе коло...), насупротив „нечетој“, која све то не може. Може сазнати да постоји реч **лапочина**: „онај који ће бити убијен (или је убијен) по обичајима лапота“. Итд.

Тимочки дијалекатски речник Јакше Динића представља дело које заслужује хвалу издавачу и пажњу језичке науке, нарочито бројем записаних и описаних лексема, прецизним навођењем значња, обиљем потврда, и података који нису само језички већ својом садржином и структуром могу послужити и другим наукама које за своју базу имају народну културу и народни језик.

2. У предговору се назначавају општепознате чињенице гласовног и граматичког система говора који у науци слови као тимочки, а обухвата подручја од изворишта Тимока (Сврљишког и Трговишког) на југу, до Вратарничке клисуре на северу.

Као познавалац локалних прилика, Динић додаје и неке личне опсервације које прецизирају или употпуњују сазнања о овом говору. То се нарочито односи на егзистенцију и дистрибуцију полугласника и постојање тзв. пастирског гласа који се јавља у комуникацији пастира и стада, али улази и у састав неких речи ове

тематике (стр. XVI). Не улазећи у историјску позицију (порекло, дистрибуција, квалитет) полугласника, *Речник* региструје његову егзистенцију као пуног, иако специфичног гласа, који се сада може чути у свим позицијама у речи, може да буде под акцентом и у неакцентованом слогу, да буде семантички диференцијалан. Ово указује на потребу да полугласник у савременом тимочком говору заслужује нова испитивања и евентуалну редефиницију.

У предговору се информише и о територији тимочког говора коју покрива овај речник. Овде се јавља помисао која релативизује овакву тврдњу. Наиме, иако је то подручје релативно уско, тешко је наћи већи број речи који би покривао наведено подручје. У општем смислу — да, али у појединостима могу се наћи стотине речи које имају разноврсне синониме. То је важно и због тога што се не дају извори појединих речи (то би заиста било још једно оптерећење), али кад се у речнику нађе више системских синонима (фонетских, рецимо, или обличких) онда остаје питање: да ли су две реализације важеће за исти пункт, за све пунктове, или потичу из различитих пунктова.

3. У вези са „језиком одредница“ може се приметити да и тимочки говор обилује јаким асимилационим и дисимилационим процесима, који замагљују изворни лик појединих речи, чинећи их управо тиме дивергентним у односу на стандардни језик. Аутор, претпостављамо из тежње да пласирану лексику учини морфолошки препознатљивом, као да инсистира на очувању неких гласовних спојева (*шд, дс, шш, дш...*) које је лако доживети и као африкатизоване спојеве (*исцишеничи, исчаши, одсјред, йодзем...*, али: *ичишја, ичуја, йреце...*). Осврт на морфолошку ситуацију такође је у функцији „заштите“ народског лика регистрованих лексема, односно њиховог појављивања у облику који се налази на терену. Имамо утисак да је писање на тзв. „изворни“ начин (*исчаши*) на штету говорне аутентичности, иако не предлажемо никакво ново подешавање (читаоцу ће бити јасно на шта се мисли, да фонолошка транскрипција остаје за студије другачије врсте).

Као књига која се дуго ради, у чијој се изради јавља више фаза, она је и резултат искуства аутора које се током рада мењало. Богата грађом, она је богата и питањима методолошке природе, која се намећу рецензенту. Тим више, што се наша дијалекатска лексикографија тек изграђује, понајвише комплекснијим прилозима какавима припада и *Речник тимочког говора* Ј. Динића. Због тога ће овде бити указано и на нека решења, од важности за даљи рад на дијалекатским речницима, уз минималан коментар.

Не би се могло рећи да је овај речник настао спонтано и самоникло мада је, вероватно, почетак управо такав. Наиме, како се у појави прве свеске, затим додатка, и другог додатка, а сада и најпотпуније верзије види, увећање одредница као да иде не из говора, већ из система. Два правца тога увећања делују као механички поступци. Код већине глагола успоставља се паралела свршен — несвршен, прелазни — повратни. Овде се јавља питање разлучивање глагола који су стварно повратни, од конструкција којима се помоћу *се* (наоко знака повратности) конструише пасив. Други поступак је тзв. префигирање, односно извођење путем префиксације. Увећање долази употребом предлога-префикса: *до-јде, за-јде, најде,*

иошера, ирејшера, иришера, ирошера, разбије, иребије... Пратећи овај поступак може се уочити да има довољно оправдања на значењском плану да се све ове варијације региструју, под условим да су оверене у говору. Посебно су нам занимљиви композити с предлогом-префиксом *за* и глаголском основом, где се, истина, највише региструје „почетак некога процеса“ (*заиљи се* = загледа се), трајање (*завија* = нариче), али и свршетак (*заглави*), а има и глагола који могу значити и почетак и крај процеса (*засида* 1. почне да зида..., 2. зидом затвори, зазида...)²

4. Насловне речи имају и граматичке дефиниције, односно граматичке референте. Код **именица** се поред ознаке рода некада дају и облици Н множине, као и облик који иде уз бројеве. Мислимо да је то оправдан поступак, јер се на тимочком терену чувају различити облици множине, а такође и специфични облици уз бројеве, нарочито код именица средњег рода (две *буреша* / *буреши* / *бурешија* / *буришија*).

Глаголске именице на *-ње* дају се у значајном обиму, али не увек (*змињување*, али не и: *змиштање*, рецимо...).

Чини се да **заменице** представљају тежи лексикографски проблем: изостављају се личне заменице (вероватно зато што су општепознате речи које тек у деклинацији показују неку формалну специфичност), али се, селективно, дају облици придевских заменица (*онија*, а нема: *он*, *њојан*, али нема: *она*), или неки деривати (*мојинџи*, али не и: *мој* итд.).

Код неких **придева** компаративни облици уносе се као посебне одреднице (*најдлг*). Поред *најгорњијаш*, постоји, нормално, и одредница: *горњи*. Итд.

Обрада глагола карактерише се широком префигацијом, нарочито предлозима-префиксима: *до*, *за*, *из*, *на*, *од*, *и*, *и*, *и*, *и*, *и*, *и*; затим успостављањем парова неповратни/повратни, и радикалним уважавањем ликова с елиминисаним *ј* између вокала, а испред *-е* (*исџиљскуе се*, *исџоје*, *надвие*, *оџосавее* итд.). Тешко је поверовати да се у оваквим случајевима баш никад не јави изговор са *ј* (*засдравеје*, *кујује!*, можда, мада је аутор избегао решења која видимо у неким речницима с овог говорног подручја где се, рецимо: *кујуе* и *кујује* јављају као две одреднице, што такође не стоји).

Прилози. Облици са покретним вокалом и без њега дају се као засебне одреднице, на посебним местима у азбучнику (*одозгор*, *одозгоре*). Такав је поступак и када прилог има партикуле (*одовде*, *одовдек*, *одовден*).

5. У Речнику се јавља више типова **вишечланих одредница** (оних речничких чланака где насловна реч није реч већ синтагма или цела изрека). Такве одреднице су следећих облика (наводимо само по неки пример).

1) Лична имена (у ствари, теоним): *Деда Бог* (назив за пун месец).

2) Двочлани топоними: *Горња Каменица*, *Доња Каменица*, *Горње Зуничје*, *Доње Зуничје*.

3) Назив за особу, од апелатива и устаљене детерминативне речи: *џул девојћа*.

² Додајмо да секција *за*- овога речника има преко 50 страна (190–247), а највише речи управо су типа *за* + гл. основа.

- 4) Поздрави, у ствари шири изрази редуковани на формулу: *Добра среча* (= Нека је овај сусрет срећан!); *здрово сам ти, здраво ли си*.
- 5) Називи за народна јела: *дивја риба, жива ишеница*.
- 6) Називи болести: *жива рана, живи огањ*.
- 7) Називи за одећу: *идиничава бошча, зайрега на вргуље, зайрега на йру-тичи*.
- 8) Називи народних игара (кола): *длого оро, сшара влајна, дуње ранке, зајак коиа дувку*.
- 9) Називи алата: *женска машица, мушка машица*.
- 10) Географски појам: *живиничка вода*.
- 11) Називи ветрова: *дунавска кошава*.
- 12) Фитоними (најчешће називи лековитог или украсног биља): *дивја курвица, дивја обрника, дивји броч, дивји ђурђевак, ђурђево цвејће* и др.
- 13) Зооними (називи неких животиња): *земљо куче, слио куче*.
- 14) Називи за нешто непостојеће: *злашна катраница, сшаклено гајде*.
- 15) Псовке: *еве ти га уја*.
- 16) Устаљени изрази за ознаку неке ситуације: *дује здере; ебо ежа; задава ошоди; згрее воду; игра мечка; иду му љиће; избие очи; знае булумач; доване се до комай; дојде до комай; душа на дује искака; йолудее ижа*.
- 17) Метафорични изрази за именовање неког појма: *дивјо име*; или неке ситуације: *жешће очи*.
- 18) Прилошки изрази у облику предлошко-падежних синтагми: *до ич, до кожу*.
- 19) Потпуне, вишечлане изреке: *едн мисал вели: овам, едн: онам; згрчил се ко Грк у айсу; згрчил се ко две йаре у ћесу*.

Процент оваквих насловних јединица у дотичном дијалекатском речнику није занемарљив. То говори и о стварним тешкоћама да се језичке јединице (најчешће конструкције од две или више речи за ознаку неког појма или неке значењски препознатљиве ситуације) сместе у азбучник. У исто време напомиње потребу да се размишља и о неком типу речника дијалекатске фразеологије.

Што се лексикографског поступка тиче, аутор је изабрао једноставно решење, да се овакве одреднице сврставају у азбучник по азбучном реду прве речи исказа. Дакле, израз „до ич“ неће бити у систему одреднице „ич“, као њена „изр(ека)“, већ има самостално место према речи „до“. Разлози су у предговору (XIX) добро објашњени.

6. Остаци речи. Овде нам је *Тимочки дијалекатски речник* само повод за размишљање, што значи да наведене примере не треба тражити само у овом речнику, али је добра прилика да се поставе питања ако се и не могу до краја решити. А повод су нам неке „речи“ које говоре колико о томе какво је ауторско схватање речи, толико и о жељи да се региструју реалне изузетности, без обзира на њихов граматички статус.

На пример, у *Речнику* налазимо „јан м 1. хан у називу Новјан, Новијан (данашње Минићево)“. Претпостављамо да је процес текао овако: *новѝ хан > новѝ*

án > *нóви ан* > *нóвиан* > *пoчан* > *нóвјан* / *нóвијан*. Да ли се из овога може *јан* схватити лексемом која улази у азбучник обликом који је дошао из асимилациног процеса настајања сложенице, а самостално се не јавља у говору!? Наводимо пример *назам*, за који мислимо да је дошао од: *на зeми*. Да ли би по претходној солуцији ово *зам* могло бити засебна реч у речнику!?

Други пример. У *Речнику* постоји насловна „реч“ *џичи њогоричи* „м мн. шумске птице“. Овако дати, као једна реч (погоричи) ти птићи схватили би се као неки *горски, њогорични џичи*, што, разме се, не би било немогуће. Ипак мислимо да се овде ради о дескриптивном изразу „птице по гори“ (птице које су сада, док се говори, по шуми, које слушају вапај и треба да га пренесу мајци несрећне кхери: „Чујте, тичи погоричи, | Однесите мајће гласа, | Да ми прати црну мрежу...“). Дакле, тичи *њогоричи* (горичи = горице, шумице...). Али, ко ће гарантовати да је баш тако?! И да ли је ово само лексикографска загонетка!?

Ако би се за појам „реч у тексту“ прихватила једноставна дефиниција да је то „део текста између две белине“ (која никако не би била без мана!), онда је сваки такав елемент „реч“, а свака се реч одвајала белинама од осталог текста. При том остало питање двеју речи спојених у једну изговорну (једноакцентску) целину: да ли би се и оне могле сматрати речју (јер не видимо могућност за „полуреч“, иако се употребљава појам „полусложеница“), иако их (од правописа до правописа) дели белина (у ствари / уствари и сл.). Појављује се питање како третирати реалне остатке речи, крхотине, формалне преостатке од неке речи или граматичке конструкције, настале у поступку асимилација, дисимилација или контракција, каквима обилује живи народни говор. Да ли би и тај ентитет „између двеју белина“ имао право да буде насловна реч азбучника — самостално, или макар као обличка варијанта (кад није облички синоним насловној речи)?

Рецимо, речи су: *како, џако, горе, доле*; али речи су и: *како-џако, горе-доле, овде-онде, дваџри*, или: *два-џри* (али само: *џри-чеџри*), без обзира на спрезање које се у говору обележава једним или са више акцената. Таквих случајева у дијалекатским речницима, разуме се и у говору, има, иако се неуједначено обрађују. Али има и: *ч, ш, д* насталих од: *чеш* (= *ћеш*): ти *ч* да дојдеш, где *ч* ти с њи; *чеш*: *ш* ти кажем ја, *ш* ти ишчукам зуби; да: *д* имо... Донста, ентитети *ч, ш, д* (а вероватно има и других), јесу делови текста (макар од једног слова!) између две белине, ус-то су још сажете форме неких других, пуних речи, или неких облика пуних речи, али се не јављају на месту одреднице (насловне речи речничког чланка), иако су толико дијалекатске чињенице колико и друге речи, можда и више јер се не јављају у књижевном језику. Мислимо: и не треба да се јаве, али такође мислимо: можда не треба ни у тексту да се јаве онако како се јављају, да се одвајају белинама и тако себе промовишу у засебне речи. Боље је да су другачије презентоване у тексту, да су наслоњене на реч с којом чине изговорну целину, јер једино тако се и јављају у говору, односно формирају у облику који читамо. Дакле, нико неће под „ш“ разумети „ћеш“ сем у споју „тиш да дојдеш“ (< *џи чеш* / *чеш да дојдеш*). Можда је решење укинути једну белину и тиме одузети могућност да се *ч, ш, д* макар и по наведеном (заиста споредном али очигледном критеријуму) сматрају засебном речима. Овако, рецимо: ајде *д-имо; квo-ч* да работиш даньс; *ш-џи* кажем ја). Што се говора

тиче (односно звучне целине), одакле се и узимају потврде, то и јесу целине, истина нове, комбиноване с локалним навикама изражавања.

Овде има место једној напомени и још једном питању.

Наиме, иако се ове ситуације (остатак речи у саставу изговорне целине) јављају у тексту аргументације, односно у потврдама (примерима народнога говора уз поједине речи), неке ће се такве „крхотине“ ипак наћи и у азбучнику?! У *Речнику шимочког говора*, који нам служи за оперативан увид, имамо: *и* < из (Терам овце *и* Студенџ); *и* < их (Не мог да *и* водим); *о* > од (Не мош се спасиш *о* тучинци). За други тип разматрања је поступак настајања оваквих остатака (*из сџуденац* > *ис сџуденџ* > *исџуденџ*, односно, како је у *Речнику* дато: *и Сџуденџ; од џуцинци* > *оџ џуцинци* > *о џуцинци; их* > *и* после губитка гласа *х*, итд.). Мислимо да се неки случајеви могу презентирати на начин који се већ уобичајава у нашој литератури: *и[з/с] Сџуденац; о[д/џ] џуцинци...*

А питање: ако смо *ч, ш, д* „скинули“ с евентуалног списка засебних речи, зар нисмо добили нове конструкције („полуречи“): *д-имо, где-ч, ш-ћу*, односно: *димо, гдеч, шћу*. Зар и то нису (сада нови) „ентитети између двеју белнна“? Шта с њима? Чини се да то још нису довољно лексикализоване целине, да се могу читати на основу познавања карактеристика локалне граматике, али не би било без смисла да се јаве као празне одреднице, с упутима на речи од који су настале. Тако ће их корисник речника лакше одгонетнути са формалне стране. Рецимо: *шћу* < *шћо* *ћу*.

7. Овај речник, поред намере да се презентује диференцијалност, иде и за регистровањем што више специфичних значења. Тај напор, међутим, подлеже дискусији, са методолошке стране, можда и са становишта рационалности. То се осети када се, рецимо, према 7–8 значења несвршенога глагола, дају иста та значења, некад и исте реченице са свршеним глаголом, и обратно.

Многа значења су фигуративна, само за ту прилику, а фигуративност се означава недоследно. То бива дискутабилно када се даје само то значење, а вероватно оно прво, основно, треба подразумевати, а то није увек сигурно.

Има примера да се као једно од више значења даје значење комуникативне ситуације, а не представља лексичку залиху одговарајуће речи. То значи да је описано значење из говора дошло у споју, у комбинацији с другом речи, или с другом речима, без којих би се тешко могло закључити да то значење стварно постоји и без контекста. То су згодне информације о говору, али бојим се да су изван лексикона.

Тако се догађа да је речник све мање *речник*, а све више *збирка* са стварним и могућим лексичким потенцијалом говора. Вероватно је и таква збирка корисна, али помало смета растакање уобичајеног поимања речника, где је стилска вредност секундарна (што се не би могло рећи да је и у говору тако, јер је тамо можда и прва!?).

8. У *Речнику* има много примера из народног предања, углавном из народних песама. Особеност оваквих примера је да се, вероватно, не јављају у свакодневном говору па их је аутор морао потврђивати сегментима из умотворина.

Они где-где и одступају од стања у тимочком говору. Друга им је особеност техничка — не наводе се извори, нити се каже да је то из народне књижевности (нема ознака типа: нар. и слично). Нама су они препознатљиви по стиховној форми, али је можда ипак требало да буду означени по извору.

9. Наведене опаске не умањују вредност *Тимочког дијалекатског речника* Јакше Динића. Ми их саопштавамо као отворена питања која будућа српска дијалекатска лексикографија треба да реши и у наредним издањима потврди таква решења. Познато нам је да су у току замашни послови на новом речнику пиротског говора, као и на коначном обликовању црнотравског речника. Већ су то прилике да се уваже све добре стране досадашњих источносрбијанских дијалекатских речника, али и да се превазиђу њихове ограничености методолошке природе.

Недељко Богдановић

Ана Савић-Грујић, Фонолошки опис говора села Гулијана.
— Прилози Културној историји Сврљига, књ. 7, Сврљиг 2008.

Фонолошки опис говора села Гулијана Ане Савић-Грујић представља делимично измењен текст дипломског рада, који је ауторка одбранила 3. новембра 2006. године на Филозофском факултету у Нишу. Књига чини седму свеску у серији *Прилози Културној историји Сврљига*. Издавач је Етнокултуролошка радионица Сврљига, уредник је професор Недељко Богдановић, а рецензент професор Слободан Реметић.

Почетак књиге (стр. 5) резервисан је за ауторкина објашњења интересовања за ове говоре, а посебно за тему дипломског рада. Говор Гулијана представља ауторкин матерњи говор, па је њен боравак у селу, док је била дете, искристалисао љубав и интересовање за народне говоре. Ауторка је укључена у рад на Српском дијалектолошком атласу, а то је био повод да се одабере тема за дипломски рад.

Рад је рађен по узору фонолошког описа говора села Калне (Општесловенски лингвистички атлас, пункт 87), а коришћена је и бројна друга литература. Грађа је прикупљана на терену у разговору са старијим мештанима. Разговори су бележени и снимани тако да за сваку фонолошку карактеристику постоји потврда и у снимљеном материјалу. До великог броја података ауторка је дошла упоређујући говор села Гулијана са примерима које је забележио професор Богдановић у монографији *Говори Бучума и Белог Појока*, који припадају истом говорном типу. Ауторка је бирала текстове у којима се најдоследније чувају одлике тимочко-лужничког говорног типа, односно оне текстове где се утицај стандардног језика најмање осећа. Водила је, такође, рачуна и о занимљивости текстова. Сви детаљи о овоме налазе се у *Социоллингвистичким напоменама* (стр. 49).

Књига садржи *Уводне напомене* (стр. 5–9), *Увод* (11–13), следи *Карта општине Сврљиг* (13), *Фонолошки систем који садржи и инвентар* (14–17), *Дистрибуција* (19–31), *Историјски извод* (33–40), *Прозодија* (41–42), *Ишчезавање гласова* (43–46). Следе *Остале појаве* на 47. страни, у оквиру чега је обрађена и метатеза. *Напомене о социоллингвистичкој ситуацији* су на 49. страни, а *Закључне напомене* на 51. Следи детаљан преглед коришћене литературе

(53–54). На 55. страни су Прилози, а у оквиру њих су текстови који су настали у току разговора са мештанима.

Увод садржи информације о Гулијану, локализацији, записима о селу из турског пописа, мештанима, смањењу броја становника, школи и сеоској цркви. Следи подела сврљишких говора према истраживању професора Богдановића. Ауторка истиче да говор села Гулијана припада њиховој источној зони, тј. тимочко-лужничком говорном типу. Стари људи чувају архаичнији говор, док из говора млађих многе одлике нестају под утицајем медија и школе.

Фонолошки систем садржи инвентар вокала и консонаната. Вокалски систем чини пет стандардних вокала (*и, е, а, о, у*), вокално *р*, вокално *л* и полугласник реда *а* (*ѵ*). Посебну пажњу ауторка поклања полугласнику. Напомиње да је он засебна фонема, средње висине, средњег или задњег реда. Његово постојање представља најмаркантнију карактеристику овога говора. Консонантски систем одликује се одсуством гласа *х* и присуством *с*. Ауторка говори о губљењу појединих гласова, а посебно обрађује глас *с*.

У поглављу **Дистрибуција** налазе се бројни примери у којима је приказана употреба вокала. Могу се наћи у иницијалној (*имáл*), медијалној (*млекó*) и финалној позицији (*несу́*). Полугласник је засебна фонема, што нам је ауторка потврдила бројном примерима. Никада не заузима иницијалну и финалну позицију у речи, већ само унутрашњу (*дѵн*), (*зѵлва*), (*ојѵнци*). Може бити носилац акцента, а и не мора.

Вокално *р* се може наћи и у иницијалној, и у медијалној, и у финалној позицији (*ржсено*, *врзување*, *овр*).

Вокално *л* се налази искључиво у медијалној позицији између два консонанта (*длбина*, *жлна*, *слнце*). Може бити носилац акцента. Има примера који потврђују да вокално *л*, под утицајем књижевног језика, прелази у у (*јабука*, *јун*, *вуна*).

Сви консонанти који постоје у говору Гулијана могу се наћи у све три позиције у речи. Изузетак је глас *с*, који није забележен на крају речи. Многе напомене у вези са сугласницима налазе се у делу **Ишчезавање гласова**.

Историјски извод резервисан је за приказ замене једних вокала другима, као и за замену која се тиче консонаната. Потврде су карактеристични прилози, лична имена, поједине именице средњег рода, неке заменице, речи страног порекла и занимљиви придеви.

Прозодијски систем села Гулијана је без квантитативних и квалитативних опозиција и изводи се из старосрпског двоакцентског система. Основна опозиција јесте акцентован/неакцентован слог. Диференцијалну функцију обезбеђује место акцента. Све је поткрепљено примерима.

У делу о ишчезавању гласова ауторка наводи бројне примере којима потврђује појаву. То је регистровала у одређеним позицијама код заменица и прилога, у императиву појединих глагола, у броју *четири*, код појединих везника и одричне речце *ниши*, у презенту глагола *моћи* и неким облицима личних заменица. Наведене су и потврде асимилације појединих вокалских група и упрошћавања неких консонанатских секвенци.

Остале појаве резервисане су за напомену да у говору села Гулијана нема метатезе у групи зј (*лозје, грозје*), али је забележена у примерима: *крушум, ѿлад-њује, близнаци, цавиши* итд.

Напомене о социолингвистичкој ситуацији истичу да друштвене промене не остављају без свог утицаја ни говор Гулијана. По правилу, страдају најмаркантније дијалекатске особине.

У **Закључним напоменама** ауторка напомиње да фонолошки систем говора Гулијана својим одликама показује типичне особине тимочко-лужничког дијалекта. У односу на литературу говор Гулијана показује извесна одступања. Сва забележена искуства могу се употребити за даља истаживања и проучавања народних говора.

Следи преглед коришћене **литературе** и текстови забележени у разговору са мештанима. Књигу кресе и слике села — сеоске куће, чесме, информатора, као и карта сврљишке општине.

Циљ рада био је да се што боље прикаже фонолошки систем говора села Гулијана, да се представи говор села у једном тренутку и тако сачува од заорава. Ауторка је фонолошком опису приступила на структуралан начин утврђен описима српскохрватских дијалеката обухваћених Општесловенским лингвистичким атласом. Иако говори сврљишког краја нису непознати науци, ова књига ће употпунити нашу представу о њима и изнијансирати погледе и данашњи приступ народним говорима. Рад представља допринос науци о језику и подстицај младима за слична прегнућа. Књига на специфичан начин попуњава и чини значајнијом серију Прилози Културној историји Сврљига. И зато јој треба прићи са посебним интересовањем и поштовањем.

Александра Недељковић

